

MAVRO ORBIN

**KRALJEVSTVO
SLOVENA**

BEOGRAD

1968

ČLANOVI REDAKCIJE
FRANJO BARIŠIĆ • RADOVAN SAMARDŽIĆ • SIMA ĆIRKOVIĆ

Preveo sa italijanskog **ZDRAVKO ŠUNDRICA**

ČITAOCU

Ovaj prevod počinje od strane 242. Orbinova originala, odnosno od poglavlja koje detaljnije izlaže istoriju južnoslovenskih zemalja Raške i Srbije, Bosne, Huma, Hrvatske i Bugarske. Prethodna Orbinova razmatranja, to jest prvo poglavlje pod naslovom Poreklo Slovena i razvoj njihova carstva (r.5—203) i prvi deo drugog poglavlja pod naslovom Istorija kraljeva Dalmacije i ostalih susednih zemalja Ilirika, od 495. do 1161. godine (r. 205—239), ovde su svesno izostavljena. Naime, Istorija kraljeva Dalmacije ... zapravo je Orbinov prevod sa latinskog Dukljaninove Istorije (Letopis Popa Dukljanina, ili Barski rodoslov), izvornog dokumenta koji nam je danas dostupan u osetno pouzdanijim verzijama od one koju pruža Orbin. Njegov prevod danas je od interesa samo za uski krug specijalista koji, ispitujući stepen verodostojnosti Barskog rodoslova, proučavaju i rukopisnu tradiciju ovog spomenika. Što se tiče prvog poglavlja Orbinova dela, stvar je takođe po sebi jasna. Taj odeljak, posvećen pretežno vanbalkanskom Slovenstvu, pisan je na osnovu prednaučne, panslavistički usmerene i potpuno nekritičke literature, kao i piščevih naivnih etimoloških domišljanja u istome smislu. Rezultat je jedna sasvim netačna, upravo fantastična i nerazmrsivo zbrkana slika o "carstvu Slovena". Da bi čitalac o tome dobio određeniju predstavu, dovoljno je da pročita sažeto i verno ispričan sadržaj ovog Orbinovog poglavlja (str. CXXXIX ovog izd.). Zamorno čitanje punog teksta ovog poglavlja, sasvim je očigledno, privlačno je i nije dangubno samo onima koji ispituju istoriju našeg istoriopisanja.

SADRŽAJ

Čitaocu
Predgovori
Miroslav Pantić: Mavro Orbin — život i rad
Radovan Samardžić: "Kraljevstvo Slovena" u razvitku srpske istoriografije
Franjo Barišić: Poreklo Slovena i razvoj njihova carstva
    [Kratak sadržaj I i II poglavlja Orbinova dela]
Istorija kraljeva Dalmacije i ostalih susednih zemalja ilirika, od 495. do 1161. god.
Mavro Orbin: Kraljevstvo Slovena
Čitaocima
Posveta
Nemanjići
Mrnjavčevići
Nikola Altomanović
Balšići
Lazarevići i Brankovići
Vosna
Kosače
Hum
Hrvatska
Vugarska
Sima Ćirković: Komentari
Sima Ćirković: Izvori Mavra Orbina
    Orbinovi izvori koji se ne navode u njegovom spisku
    Izgubljeni domaći izvori

**IL
R E G N O
D E G L I S L A V I
HOGGI CORROTTAMENTE DETTI SCHIAVONI.
HISTORIA
DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO**

ABBATE MELITENSE.

Nella quale fi vede l'Origine quafi di rutti i Popoli, che furono della Lingua SLAVA, con molic, & varieguerre, che fecero in Europa, Afia, & Africa, il progressò del l'Imperio loro, l'antico culto, & il tempo della loro conuerfionc al Christianesimo.

E in particolare veggonlí i fuccefsi de' Re, che anticamente dominarono in

DALMATIA, CROATIA. BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BVLGARIA.

IN PESARO

Appresso Girolamo Concordia. Con licenza de Superiori,
M. D C I

naslovna strana originala

PREDGOVORI

MAVRO ORBIN — ŽIVOT I RAD

Dubrovčanin Mavro, ili tačnije: Mavar, Orbin¹ zakoračio je u istoriju jugoslovenske kulture na samom osvitu XVII veka, i odmah je za sebe u njoj izborio istaknuto i časno mesto. Njegov ulazak u tu kulturu imao je nešto od naglosti i silovitosti s kojima mesto pod suncem osvajaju skorojevići, i isto je toliko izgledao neočekivan i bez stvarnih osnova. Razlozi su mu, međutim, bili duboki i on je pao u pravi čas, i stoga je označio početak jednog uticaja koji se gotovo ne da sagledati po obimu i koji jedva da je ikada prestao po trajanju.

¹ Odavno odomaćeni oblik njegovog imena i prezimena (Mavro Orbini) u stvari je oblik koji je pisac upotrebljavao kada je pisao italijanskim jezikom; na našem jeziku on se zvao, i njegovi sugrađani zvali su ga takođe, samo Mavar Orbin, kako se potpisao i ispod srpskohrvatske posvete svog Zrcala duhovnog, datirane 20. aprila 1606 (Dum Mavar Orbin Opat od Sfete Marie od Backe).

Kulturna pozornica njegovoga Grada u one dane, a to je, bezmalo, bila pozornica svekolike naše kulture onda, bila je šarena i živa, ali na njoj nisu delovale krupne figure njenih najznačajnijih protagonista. Marin Držić bio je mrtav, odavno, a Dživo Gundulić tek je ulazio u srednju školu. Dubrovačkom poezijom vladao je izveštačeni i najčešće epigonski manirizam, čiji su mnogobrojni predstavnici gdekad imali i srećnih zamisli, i lepih inicijativa, ali mahom nisu bili pravi pesnici; najbolji među njima, Ranjina i Zlatarić, bili su uz sve to još i godinama pesnički zamukli, i ako baš i nisu sasvim okrenuli leđa Muzama, štampali su stihove iz mladosti. Barokna poezija, koja će doneti izvesno, doduše samo kratkotrajno, osveženje našoj književnosti, još je čekala svoje pesnike. Građanska komedija, zahvaljujući naporima komediografa, slikara i muzičara Martina Benetevića, odselila se iz Dubrovnika na Hvar, a za dubrovački teatar radili su još jedino prevodioci Tasovih i Gvarinovih pastorala i svirepih koliko i nepoetskih tragedija minornih italijanskih pesnika, koje je jedva poneko čitao, a koje izvesno niko nije gledao. Umesto prave književnosti, spisatelji katoličke obnove zasipali su čitaoce "libarcima od djevstva" i "naucima krstjanskim, istomaćenim u jezik dubrovački", komentarima pokajničkih psalama, "rozarijima pričiste Djevice" i "načinima kojima se ima obslužiti u govorenju od mise".

Duhu obnovljenog i militantnog katolicizma nisu mogli u ovo doba uteći ni dubrovački filozofi, koji sada češće i ambicioznije no ranije pišu i štampaju svoja dela. Najeminentniji iz njihovoga kola, Nikola Gučetić, koji je, tako reći iz godine u godinu, davao na svet filozofske traktate potpuno svetovne inspiracije — Komentare na Averoesov govor o suštini sveta i Dijaloge o ljubavi i lepoti, Govor o Aristotelovom Meteoru i Upravljanje porodicom, tumačenje Retorike velikog Stagirićanina i spise poput onog O republici prema shvatanju Aristotelovu — najednom je počeo da se okreće, u početku sve osetnije, a potom i skoro isključivo, teološkim raspravama na razne teme i sastavima o pokori i psalmima. Nije manje karakterističan ni slučaj Antuna Meda, filozofa i bogatog trgovca iz poslednjih decenija XVI veka, koji je u svojim knjigama, štampanim 1598. i 1599. godine, raspredao o pojedinim odeljcima Aristotelove Metafizike, ali nije zaboravljao da svoju, i njihovu, katoličku tendenciju nagovesti još od podnaslova, u koji je stavljao poznatu hrišćansku devizu "Gospode, gospode naš, kako je divno ime tvoje!" Još je bitnija odlika vremena što se koracima sve bržim, i sve krupnijim, bližila era egzaktnih nauka i istorijske erudicije, koje su i u Dubrovniku, kao i drugde u svetu, utisnule neizbrisiv pečat baroknom razdoblju. Marin Getaldić nije, istina, još bio štampao svoje sjajne matematičke disertacije, ali se za njih pripremao, a probuđeno interesovanje za istorijska dela hranilo se, za prvi mah, već skoro čitavo stoleće starim spisima humaniste, patricija i benediktinskog opata Luja Crijevića Tuberona, tek sada prvi put štampanim.

Svet je međutim bio pred krupnim istorijskim zbivanjima, koja su se osećala u vazduhu, ili su se bar vatreno priželjkivala, među Slovenima i u Evropi uopšte. Na sve strane raslo je uverenje, a njega su sistematski podgrejavali propagandisti i misionari iz Rima, da je kraj turskog gospodstva nad hrišćanima neminovna i da je sloboda već sasvim blizu na vidiku. Ti dani nisu se mogli dočekati s odavno zastarelim humanističkim "komentarima", proisteklim iz sasvim drugog istorijskog osećanja; sada su bile potrebne nove vizije slavne prošlosti, načinjene ne samo nje radi, već isto toliko, i više, i radi slavne budućnosti. Utoliko pre što ni neposredna, svakodnevna stvarnost nije bila nimalo svetla, zbog opšteg nazadovanja i krize, i zbog neprestanih opasnosti, koje su se poput tamnih oblaka gomilale na nebu Dubrovnika, jedinom još uvek slobodnom u našim stranama.

U takav trenutak, istorijski, kulturni i psihološki, pojavio se, izvanredno smelo, Mavro Orbin sa svojim prvim, ali ujedno i najznačajnijim delom, po kome je i ostao poznat i koje mu je donelo svetsku slavu; to delo bacilo je u zasenak sve drugo što je taj skromni pisac za života radio. Štampano u Pezaru prve godine stoleća, pompezno i razmetljivo kao što je i priličilo eposi koja je počinjala, u raskošnom izdanju čije je troškove platio bogati mecena, i u knjizi čiji obim nije stajao u najboljoj slozi s vrednošću sadržine, ono je s mnogo rodoljubivog ponosa i s ne manje barokne maglovitosti nazvano Kraljevstvom Slovena. Njegov autor odredio mu je najšire okvire i namenio najzamamnije ciljeve: da bude i povesnica čitavog slovenskog plemena, tako reći od legendarnih biblijskih trenutaka pa sve do propasti balkanskih srednjovekovnih država, i pesnička glorifikacija njihove minule slave, i polemički vatrena, prkosna, pa i pristrasna apologija njihovog istorijskog postupanja, i filozofski pogled u vekove koji dolaze.

Imajući otrpve u vidu čitaoca ne samo obrazovane već i učene, i one među strancima ne manje od onih u slovenskom svetu, on je delo pisao jezikom koji nije bio njegov i u čije tananosti nije bio upućen, ali koji je bio jezik međunarodnog sporazumevanja; i mada je pod njegovim perom taj italijanski neprekidno škripao varvarski i rogobatno, zbog čega su se prefinjeni duhovi među čitaocima užasavali, i mada je, uz to, delo imalo još i mnogo drugih mana, koje su se uočavale bez teškoća, broj njegovih čitalaca bio je sve veći i krug njegovog dejstvovanja stalno se širio. Za njim su posezali istoričari, pesnici i svakodnevni prosečni čitaoci; ono je bilo ne samo izvor informacije već i knjiga nadahnuća; ono je posejalo klice "slovinstva", koje se odmah zatim, i najviše zahvaljujući tom delu, raskošno rascvetalo, i koje predstavlja jednu od najsušinskih, možda i najlepših, odlika našeg XVII veka; ono je, kao malo koja naša knjiga, prodrlo u svetsku historiografiju i u njoj je ostalo prisutno sve do danas²; ono je — da najzad stavimo tačku na ovo nabranje, ali u stvari njega ne bi bilo teško i nastaviti — jedinstveno po još jednom svom svojstvu, skoro paradoksalnom: to je prva, a u isti mah valjda i poslednja, istorija evih Slovena, pa već i stoga predstavlja pokušaj koji nije ne samo nadmašen već ni ponovljen³.

² Svetske odjeke Orbinovog dela pratio je Nikola Radojčić u raspravi Oblik prvih modernih srpskih istorija, Zbornik Matice srpske, serija društvenih nauka, 2, Novi Sad, 1951, 5—56. Za uticaje koje je Kraljevstvo Sloveka izvršilo na domaću historiografiju od fundamentalne je važnosti rad istoga autora Srpska istorija Mavra Orbinija, Posebna izdanja SANU, knj. CLII, Odelj, društvenih nauka, nova serija, knj. 2, Beograd, 1950. Radojčićeva istraživanja nisu mogla iscrpsti predmet, kao što je i razumljivo; za to su neophodna mnoga dalja istraživanja.

³ Upor. Arturo Cronia, La conoscenza del mondo slavo in Italia, Padova, 1958, 666: "Nessuno ha tentato di scrivere una storia degli Slavi. Insuperabile resta ancora il fantastico secentesco don Mauro Orbini..."

Povoda za ponovni razgovor o Mavru Orbinu ima, dakle, napretek. Okolnost da se Kraljevstvo Slovena najzad javlja i na jeziku na kome je smišljano—posle malo srećnog pokušaja Save Vladislavića to će stvarno biti prvi put — svim tim povodima samo je pridružila još jedan, i nov ...

1

Ko je u stvari bio taj Mavro Orbin? Otkud se on pojavio u dubrovačkom društvu i kako se obreo na dubrovačkom kulturnom obzorju? Kakva je bila, i u kojim je pravcima tekla, putanja njegovog života? Šta je on radio, kao pisac i građanin, i u kojim je sve pravcima delovao? Kada se, i na koji način, preseca linija njegove egzistencije i gde mu se gube dalji tragovi?

Pitanja istoga roda i težine mogla bi se produžiti po volji, a da opet ne bude iscrpeno sve što je o starom istoričaru i piscu iz Dubrovnika ostalo do danas tamno i nepoznato. Mnogi su razlozi što je to tako. Osnovni je: što su dubrovački biografi XVIII veka, koji toliko puta čuvaju verna i brojna sećanja na ranije pisce svoga grada, u slučaju M. Orbina zatajili skoro sasvim. A zatim su i razlozi ostali: što su hartije reda kome je Orbin pripadao uništene ili su se ko zna kuda razvukle čim su se ugasili benediktinski manastiri na teritoriji Dubrovačke Republike; što temeljna istraživanja u Vatikanskom arhivu nisu obavljena i što je teško verovati da će ih u skoro vreme iko obaviti; što domaći arhivski izvori ne daju o našem piscu ni

približno onoliko koliko bismo želeli, čak ni približno onoliko koliko daju inače.

Sa svim tim nezgodama današnji biograf Mavra Orbina može tek u nekim momentima da bude širi, potpuniji i obavešteniji od svojih prethodnika, ali da u mnogo čemu drugome ostane, kao i oni, škrt i fragmentaran i da na mnoga pitanja umesto činjenica ponudi jedino svoje sumnje.

Jedno se takvo pitanje zapliće već na samom početku razgovora o Orbinu. Spominjući njegovo poreklo i porodicu iz koje je potekao, Saro Crijević, koji je o svim dubrovačkim piscima do sredine XVIII veka nesumnjivo znao najviše, ostao je, što je kod njeta sasvim izuzetno, na samim nagađanjima i na ono nekoliko oskudnih vesti što ih je sam Orbin dao o sebi u autobiografskim digresijama svojih dela. "Po ocu je iz porodice Orbin, koja je među građanima dosta poštovana", zapisao je on lakonski, ali i sasvim nedovoljno i neodređeno za dalja traganja⁴.

⁴ Capo Crijević (Seraphinus Cerva), Bibliotheca Ragusina, t. III, 1741, 156. (Delo nije štampano; autograf se čuva u biblioteci dominikanskog manastira u Dubrovniku.)

Koliko u ovom času znamo, prvi Orbin koji je u Dubrovniku zasnovao porodicu i s kojim je sigurno u nekoj vezi naš pisac, bio je izvesni Vicko Nikolin Orbin, koji je u Dubrovnik došao iz Kotora, negde pedesetih godina XVI veka. Bezbrojni dokumenti koji su o njemu sačuvani beleže njegovo prezime na razne načine (Orbini, de Orbino, Urbini, de Urbinis, Urbino, Urbinus) i dugo ne propuštaju da naznače njegovo kotorsko poreklo⁵.

⁵ Tako, na primer, 17. novembra 1561: Vincentius Nicolai de Urbinis de Catharo (Pacta Matrimonialia 9, 1558—1579, 41'), 30. marta 1573: Vincentius Nicolai Urbini de Catharo (Diversa Cancellariae 158, 1572—1573, 67') ili 30. marta 1593: Vincentius Nicolai Urbini de Catharo incola Ragusii (Pacta Matrimonialia 11, 1594—1617, 13—13'). Ovi i svi dalji dokumenti za koje se izričito ne kaže drukčije nalaze se u Historijskom arhivu u Dubrovniku.

Kada se po njima pođe za tim adoptiranim Dubrovčaninom, dobija se prilično razgovetna i nesumnjivo zanimljiva slika o sudbinama doseljenika koji se oduvek sležu u grad Svetoga Vlaha da u njemu potraže i, ako mogu, nađu bolju sreću od one koju im je nudila njihova postojbina. U Dubrovniku se Vicko Orbin isprva bavio trgovinom, dosta skromnom po obimu i kapitalu, i pretežno vezanom za tkanine i svilu, te ga stoga akti nazivaju gdekad dubrovačkim trgovcem (mercator ragusinus, mercarius Ragusii)⁶, a gdekad i svilarom (suilaro, sfillarus)⁷.

⁶ Diversa Cancellariae 155, 1569, 119; isto 156 (1570—1571) 6'; isto 158, 67'; isto 159 (1573—1574), 111; Vendite di Cancellaria 76 (1569—1572), 33'.

⁷ Diversa Cancellariae 151 (1565—1566) 88'; Sententiae Cancellariae 145 (1580), 75; Mobilia 38 (1580), 156'.

Ali je Vicko Orbin ulazio i u druge trgovačke i novčane poslove, bilo poslujući samostalno, bilo radeći u zajednici sa svojim ortacima, Ivanom Damjanijem iz Kotora⁸, Nikolom Radovim, krznarom⁹, Petrom Ivanovim Đonijem¹⁰, Mihom Polijem¹¹ i drugima: kupovao je žito, ukrcavano u Italiji za Dubrovnik¹², držao je, ili prodavao, po koji brodski karat¹³, učestvovao je u osiguranjima brodova, zaduživao se¹⁴ ili je kreditirao druge¹⁵, kupovao je ili uzimao pod zakup zemlje na Pilama ili u Gružu¹⁶, i uopšte pokušavao je, kao što su činili i drugi, da na svaki način dođe do dukata. Trgovačku radnju imao je u glavnoj ulici u Dubrovniku¹⁷, ali je povremeno, idući za potrebom i poslovima, putovao izvan grada: 1571. bio je u Bariju¹⁸, a 1573. odlazio je u Lančano¹⁹.

⁸ S njim je imao trgovačko društvo (societas) od avgusta 1567. do maja 1572. god., ali su posle veoma dugo sređivali račune. Vid. Diversa Notariae 119 (1573—1575), 104'—105, 157; Diversa Cancellariae 164 (1578) 61; isto 165 (1578—1579), 102—104; isto 175 (1587), 31'.

⁹ Diversa Cancellariae 157 (1571—1572), 5; isto 158, 67'.

¹⁰ Diversa Notariae 119, 48.

¹¹ Isto 120 (1575—1577), 61.

¹² Isto 118 (1568—1573), 62.

¹³ Isto 218; Div. Canc. 158, 6'—7.

¹⁴ Vid. naročito Debita Notariae 90, 26', 28, 31', 50'. 63, 63', 64', 68', 71, 74, 75, 91, 116, 123. 161.

¹⁵ Diversa Cancellariae 161 (1575), 3; isto 163 (1576—1578), 143.

¹⁶ Vendite di Cancellaria 76 (1569-1572), 33'—34; Diversa Cancellariae 155, 119; isto 159, 111.

¹⁷ U jednoj tužbi, 4. jula 1573, on kaže: "Danas na Pjaci... gde sam bio u svojoj radnji" (hogi alla piazza... dove io ero alla butega mia), Lamenta de intus 110 (1572—1573), 177.

¹⁸ Consilium Rogatorum 60 (1570—1572), 143'.

¹⁹ Isto 62 (1573—1575), 134.

Došavši do nekog ugleda među svojim novim sugrađanima bivao im je tutor i jamac, arbitar u sporovima i zastupnik u poslovnim transakcijama, a rano je primljen i u bratovštinu onoga sloja dubrovačkih građana koji su se nazivali lazarinima; godine 1568. bio je čak jedan od trojice ofičala bratovštine lazarinske²⁰. Ženio se rano, decembra 1561, Perom, ćerkom Frana ili Francina Radovog, Dubrovkinjom iz sasvim skromnih društvenih redova i već jednom udavanom²¹, i s njom je, koliko sada možemo videti, imao sinove Nikolu, Stijepa i Ivana, i kćeri Franu i Elizabetu. Stanovao je u početku u stanu iznajmljenom od opštine²², a nekakvu svoju kućicu, u Nikolić ulici, valjda odveć neudobnu i sirotinjsku, davao je pod kiriju²³; tek krajem 1584. kupio je veću kuću u Ulici Radaljević, pod Prijekim (in Radaglieuich uliza sub Priechi put), i tada je u nju prešao, sa svojom porodicom²⁴.

²⁰ Vid. Matrikulu lazarina u Historijskom arhivu u Dubrovniku (ser. HH-1, br. 15), -str. 34. i 49.

²¹ Ženidbeni ugovor, registrovan u Pacta Matrimonialia 9 (1558—1579), na l. 41, načinjen je 17. novembra 1561, ali je unjemu rečeno da je Vicko dužan da odvede Peru svojoj kući rro consumatione matrimonii najdalje za mesec dana. Miraz je iznosio 200 dukata, ali su u njih uračunata i 66 dukata i 12 groša koje je, takođe ime miraza, 1557. primio prvi Perin muž Pavo Radov iz Dračevice (Pacta Matrimonialia S, 195), kao i 15 dukata koje je njoj ostavio taj raniji muž, umirući u Aleksandriji, 1560. godine (Testamenta Notariae 41, 193—194).

²² Consilium Minus 50 (1570—1572), 110.

²³ Diversa Cancellariae 163, 142'.

²⁴ Vendite di Cancellaria 81 (1583—1586), 147; kuNa je nekada pripadala zednom plemiću iz porodice Benešića, a nasleđstvom je došla u posed prokuratora Sv. Vlaha; oni su je Orbinu prodali tako da za nju plaća in perpetuum no 72 perpera godišnje.

Vremenom su mu se, izgleda, poslovi okrenuli na gore i u arhivske knjige počinju da ulaze zapisi o njegovim dugovima, koje ne stiže, ili nije uvek u mogućnosti, da plati na vreme²⁶. Možda je zato i bio prinuđen da se prihvati ne mnogo uglednog i ne naročito cenjenog posla trgovačkog posrednika (senzala, publico sensale, messita Rhacusij), za koga ga je Malo vijeće izabralo 21. oktobra 1581. godine²⁸ i koji je

vršio sve do smrti²⁷.

²⁵ Vid. npr. *Consilium Minus* 52 (1573—1575), 11' i 69.

²⁶ *Consilium Minus* 55 (1580—1581), 223: "Vincentius Urbini fuit creatus messita Rhacusii cum honore et onere consuetis". Ubrzo, 12. jula 1582, Orbin se udružio s drugim senzalima (Abram Abenum, Frano Ivanov, Nikola Kresiva, Janji Teodor i Manojlo Ivanov) da rade zajednički, kao jedna kompanija (vid. Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Carajevo, 1937, 85).

²⁷ Ovu Vickovu delatnost lepo ilustruje ugovor koji je 14. januara 1600. sklopio s Viljemom Rubinsonom, francuskim i engleskim konzulom u Dubrovniku (Gulielmo Rubinson, *consule della nazione francese et inglese*) i Avramom Abenumom Jevrejinom; po tom ugovoru, od sve robe što je engleski i francuski brodovi donose u Dubrovnik, a koju oni budu prodali ili posredovali da se proda, četvrtina zarade ide Rubinsonu, a ostale tri četvrtine deliće popola Vicko i Avram (*Diversa de Foris* 16, 1607—1608, 151'—152; vid. i J. Tadić, *nov. delo*, 170). Ali se Avram nije držao sporazuma i zaključivao je mnoge poslove između francuskih i engleskih brodova i dubrovačkih trgovaca ne dajući obavezni deo Vicku, zbog čega se ovaj sa njim sporio na dubrovačkim sudovima (*Intentiones Cancellariae* 10 1606—1613, 22—23).

Prilike da se ogreši na tom poslu — koji su mahom obavljali Jevreji i Grci — bilo je u izobilju, a i opasnosti je moglo biti u njemu svakovrsnih, i nije isključeno da je odatle i proizišao nekakav Orbinov pobožni zavet, koji je i izvršio, podigavši oltar, posvećen Devici Mariji i sveticama Ursuli i Agati, u crkvi dubrovačkih dominikanaca, ispod predikaonice²⁸. Ni u poslednjim decenijama života Vicko Orbin nije se hteo odreći poslova: udruživši se sa sinovima Nikolom i Stijepom, koji su se bavili ponešto pomorstvom a ponešto trgovinom — njegov treći sin, Ivan, bio je apotekar (*aromatarius*) i, pošto je zanat izučio kod rođaka Eufemija Bolka, držao je samostalnu radnju u blizini crkve Sv. Vlaha²⁹ — sagradio je 1604. godine u Gružu brod "Santa Maria di Rosario e Santa Anna", novcima koje su zajednički prikupili, koje su pozajmili od dubrovačke vlade i koje su, prodajom jedanaest njegovih delova, dobili od učesnika³⁰.

²⁸ *Vendite di Cancellaria* 76, 34: Orbin, koji je već bio podigao taj oltar, obavezuje se, 9. avgusta 1599, da će dominikancima plaćati po jedan perper godišnje za misu što će je oni pevati svakog novembra in festo B. Mariae.

²⁹ Dokument o tome vid. u *Intentiones Cancellariae* 11 (1607), 216; odatle se da nazreti ne baš mnogo pozitivan karakter ovoga Iva. O njemu ima i svakovrsnih drugih vesti.

³⁰ Kada je brod bio gotov u brodogradilištu u Gružu, Vicko Orbin i njegovi sinovi Nikola i Stijepo načinili su i 14. avgusta 1604. regisgrovali dokument o međusobnim novčanim obavezama i o čitavom daljem poslovanju u vezi s tim brodom (*Diversa Notariae* 131, 1603—1604, 43—44). Odatle se vidi, između ostaloga, da su oni bili vlasnici trinaest od dvadeset četiri karata, i da su od tih trinaest karata jedanaest bili zajednički, a dva samo Nikolini. Od vlade su na zajam dobili 200 dukata, koje su počeli da vraćaju tek 1611. godine, i to, na osnovu "gracije" koju im je na njihovu molbu dodelilo Veliko vijeće, po 25 dukata godišnje (*Consilium Maius* 32, 1610—1615, 36'—37). Jedan od učesnika bio je Jevrejin Jakob Danon, koji je posedovao pet karata; kako mu Orbini nisu uredno davali njegov deo zarade, sporio se sa njima sudski (vid. *Diversa de Foris* 16, 1607—1608, 9; J. Tadić, *nav. delo*, 228).

Brod je zaplovio po Sredozemlju pod naizmeničnom komandom dvojice braće — dok je jedan na njemu bio zapovednik, drugi je vršio funkciju škrivana, a svake druge godine uloge su se menjale³¹ — i jedno je vreme sve teklo dobro; ali su zatim naišli neuspesi i dugovi su počeli da se sustižu, i lako je moguće da bi do katastrofe došlo i da brod nisu zaplenili gusari, negde kod Milosa početkom 1616. godine, dok je on, nakrcan, išao za Veneciju³². Od izvanrednog je interesa za shvatanje porodičnih odnosa koji su pokatkad vladali među poslovnim Dubrovčanima činjenica da je Vickov sin Nikola posle ove nezgode naplatio u Mlecima premiju osiguranja broda i da je onda pokušao da odgovarajući njen deo sakrije i od rođenog oca!³³

³¹ U navedenom dokumentu od 14. avgusta 1607. to je ovako bilo određeno: " ... habbiamo convenuto che il sopradetto Stephano nostro vada per padrone per anni due continui... et in detto tempo di due anni del suo patronato che Nicolo sopradetto vada per scrivano e che amminstri l'offitio dello scrivano ..., cosi anco quando... esso Nicolo sara per padrone, che esso Stephano possa far il medesimo ..." Savesno vršenje ovih dužnosti nadgledaće otac, i u njegovoj vlasti biće da one koji ih ne budu obavljali kako valja kazni na taj način što će ih tih dužnosti lišiti za određeno vreme.

³² *Intentiones Cancellariae* 17 (1616—1617), 20.

³³ Isto. Dokument je registrovan 11. maja 1616. i u njemu piše: "Vincentius Urbini in lite quam habet agendo contra Nicolaum Urbini... intendit probare qualiter dictus Nicolaus Venetiis fecit securitatem navis nominatae S. Anna et S. Maria de Rosario de ratione intentionantis pro summa ducatorum 1000..., qualiter dicta navis capta fuit pro Millo a piratis dum navigabat onusta Venetias versus ..., qualiter dictus Nicolaus exegit Venetiis dictam securitatem ab assecuratoribus ..."

U godinama koje su tekle u međuvremenu, stari Vicko zbrinuo je obe svoje kćeri: stariju, Franu, udao je za Mata Vickovog Cizilu iz Kotora³⁴, a mlađu, Elizabetu, za Antonija Julijani de Freddis, zlatara u Dubrovniku³⁵. Ovaj poslednji zet ga je, kako po svemu izgleda, jedino i pazio u starosti, i on ga je i sahranio — za njim ubrzo i njegovu ženu Peru — negde između aprila 1615, kada je poslednji put spomenut kao živ, i početka avgusta 1618, kada je već bio pokojnik³⁶.

³⁴ Dokument o mirazu (*carta dotalis*) načinjen je 30. marta 1595, i po njemu Cizila je od tasta dobio 2000 perpera u kotorskoj moneti (*monetae catharinae*), *Dotium Notariae* 15, 113'.

³⁵ *Pacta Matrimonialia* 11 (1594—1617), 156; ugovor koji su načinili Antonius Juliani de Freddis aurifex ex una parte et Elisabetta filia Vincentii Urbini ex alia parte, registrovan je 10. januara 1610, ali je brak već ranije bio sklopljen i ostvaren (*contractum... etiam consumatum*); miraz koji je mladoženja delom primio, a delom mu je samo obećan, iznosio je 500 dukata. Po svoj prilici mlađi je brat ovoga Antonija dominikanac Karlo Julijani de Freddis, sin Andrije de Freddis iz Venecije, doseljenog krajem XVI veka u Dubrovnik; toga je dominikanca senat izabrao 1652, a papa potvrdio 3. februara 1653. za biskupa stonjskog i on je kao šezdesetogodišnjak umro u Stonu 3. novembra 1663. O njemu vid. D. Farlatus—J. Coletus, *Ecclesiae Ragusinae historia*, Venetiis, 1800, 358.

³⁶ Antonio je posle imao grdne sporove s Nikolom, Stijepom i Ivanom Orbin oko skromnog nasleđa koje je ostalo od Pere i Vicka. Vid. *Div. Canc.* 199, 208'; *Intentiones Cancellariae* 19, 130—130'; *Mobilia* 1618, 234—234'.

Cela ova duga pripovest o Vicku Nikolinom Orbinu, koji se sredinom XVI veka doselio u Dubrovnik iz Kotora, i tu ostao, ima u našoj stvari nekog smisla pod pretpostavkom da je on bio u najtešnjem srodstvu s dubrovačkim istoričarom. Mi čak mislimo da mu je to morao biti otac. Na žalost, pretpostavku nije sada mogužno podupreti nijednim sigurnim dokazom, i ona se temelji na pukom osećanju. Međutim, ako nas osećanje vara, i ako je Mavro Orbin stariji no što ga zamišljamo, jedanput će se možda pokazati i da su Vicko i Mavro Orbin bili braća. U pravoj poplavi arhivskih svedočanstava o Vicku Orbinu nema, za divno čudo, nijednoga — ili se nijedno nije našlo — u kome bi odnos između Vicka i budućeg pisca Kraljevstva Slovena bio na bilo koji način određen. Vickovi sinovi isto tako nikada nisu pomenuli ovog svog eventualnog brata (ili strica?) — nije ni on njih! — tako da tajna njegovog porekla ostaje do daljega kompletna i nerazmrsiva.

Od neke krupnije koristi u njenom rešavanju ne bi moglo biti ni tvrđenje Sara Crijevića da je Mavro Orbin po majci bio iz pučke porodice Flori, ugledne ne manje od porodice Orbin i na glasu u prvom redu po Šimunu Flori, slavnom ratniku i Mavrovom ujaku. Bez osobite je koristi ta vest stoga što nas, za ono vreme kada su prezimena bila toliko neustaljena, ona ne može odvesti do izvesnosti. Osim

toga, Crijević je nju preuzeo od samoga Orbina, ali dajući joj smisao koji ona možda nije imala. Na jednom mestu Kraljevstva Slovena Orbin s gordošću govori o svom rođaku — on kaže: mio zio — Šimunu Flori koji je "u naše dane proslavio svoje ime i ime svoje domovine", boraveći trideset i šest godina u Francuskoj i služeći za sve vreme francuske kraljeve. "Toliki je on uspeh imao u vojnim stvarima (nelle cose di guerra), da ga je vojvoda od Alansona gotovo stalno držao uza se, a od francuskih kraljeva Anrija i njegovog brata Šarla dobio je vrlo časna zvanja (carichi molto honorati)". Orbin još citira četiri stiha koja je u slavu ovoga Florija ispevao na latinskom jeziku "izvršni pesnik" (poeta eccellentissimo) Didak Pir:

Et miles intrepidus, et dux invictus in armis
Venit ab antiqua Florius Illyria,
Illius egregiam virtutem, et fortia facta
Experta est duris Gallia temporibus³⁷.

³⁷ Il regno degli Slavi, 197. Značenje tih stihova: "Flori, neustrašivi ratnik i vojskovođa nepobediv u boju, došao je iz drevne Ilirije; njegove izvanredne vrline i junačka dela ogledala je Francuska u surovim vremenima."

Nevolja je s ovom vesti u tome što u njoj Orbin svog slavnog rođaka — kome, neka je rečeno uzgred, nema traga u dubrovačkim dokumentima — naziva zio, a ta italijanska reč, kako se dobro zna, može značiti ujak, ali isto tako i stric.

Ne rešivši prvi problem koji se pred nas postavio u životopisu Mavra Orbina, nismo u mogućnosti da rešimo ni drugi, još bitniji: kada je on rođen. Čak ni nagađanja s približnim rokovima nemaju nikakvih izgleda da budu precizna. Ako je, kao što smo pretpostavili, Mavro Orbin doista bio sin Vicka Orbina, s čijim smo se životom upoznali, on nije nikako mogao ugledati sveta pre 1563. godine; jer Vicko i Pera Orbin venčali su se decembra 1561, a prvi im je sin sigurno bio Nikola kada je baš on poneo ime deda po ocu, što je, prema davnašnjem običaju u Dubrovniku, privilegija prvorođene dece. Pisac Kraljevstva Slovena bio bi onda tek druti po redu i ime pod kojim je kršten moglo bi biti Frano, kako mu se zvao i ded po majci, što bi opet bilo u skladu sa starim dubrovačkim "užancama". Ali videli smo da bi se pretpostavka o odnosu Mavra i Vicka Orbina mogla i obrnuti i postaviti drukčije. Ako su, dakle, oni bili braća, pisac je rođen u Kotoru oko 1540. godine i u Dubrovnik je došao kao sasvim mlad čovek, onda kada i Vicko.

Sve godine Orbinove mladosti, do poslednje, ostaju za nas u punom mraku takođe. Ono što se o njima može reći i bez dokumentarnih oslonaca, standardno je i jedva da nam išta objašnjava u životu pisca. Škole je on, barem početne i srednje, učio u Dubrovniku, dok je još nosio ime pod kojim je kršten i koje, potpuno izvesno, nije bilo Mavro; te škole bile su dobre i među njihovim profesorima brojilo se nekoliko izvrsnih humanista i uglednih pisaca. Niko sada ne zna razloge koji su potonjeg istoričara nagnali da već u petnaestoj godini okrene leđa svetu i da uđe u tišinu manastira, kao monah. Ti su razlozi ponajpre mogli biti ekonomske prirode: u sirotinjskoj kući s mnogo dece to je bio neki izlaz i nekakva šansa; ali su mogli biti i više idealni: ako je žudeo da se otisne u svet nauke, mladi čovek iz društvenih redova iz kojih je potekao Orbin mogao je to u ono vreme najlakše, ako ne i isključivo, ukrcavši se na veliki i moćni brod rimske crkve.

U prilog tom drugom možda bi svedočila još i okolnost da se, izbirajući, opredelio za red trudoljubivih i učenih benediktinaca, u čijim je osamljenim manastirima, smeštenim na najlepšim tačkama dubrovačke okoline i punim rukopisa i knjiga, mogao da se sav prepusti kontemplaciji i studijama. "Obukao se kaluđer" — kako se u Dubrovniku govorilo za monašenje benediktinaca — u manastiru Sv. Marije na Mljetu, kao što je sam zabeležio opisujući to ostrvo neizrecive lepote³⁸, i tom prilikom uzeo je ime po glasovitom benediktinskom misionaru i svecu iz VI veka, učeniku sv. Benedikta. Isto to ime već je nosio jedan dubrovački benediktinac; bio je to Nestor dubrovačkih pesnika Mavro Vetranović Čavčić.

³⁸ Isto, 200: "Poi in un seno del detto luogo s'erge un picciolo scoglio, sopra di cui e edificata una venerabile

Badia, e Monastero dei Padri di San Benedetto negri, capo della Congregatione di detto ordine monacale, percio Melitense addimandata, ove io mi sono fatto monaco."

Da li je "dum Mavar" još uvek bio u životu kada je jedan njegov novi sabrat, polažući svečane monaške zavete posle dvanaest meseci provedenih, prema regulama, na probi i kušanju, u takozvanom "novicijatu", takođe birao za sebe ime slavnog benediktinskog sveca, ime koje je on nosio već sedam decenija? U to je vrlo teško poverovati, već i stoga što su se među monasima svakog manastira ovakva gomilanja istog imena i u isto vreme po pravilu izbegavala, iz praktičnih, ali i drugih razloga. Ova nas okolnost možda ujedno dovodi i bliže trenutku u koji je Mavro Orbin postao kaluđer³⁹. Kako je Mavro Vetranović, kao starac od preko devedeset tri godine, umro 15. januara 1576⁴⁰, najverovatnije je da se Mavro Orbin zamonašio tek posle tog datuma.

³⁹ Milan Rešetar, *Zivot i rad Inacija Gorgi (Đurđevića)*, Stari pisci hrvatski XXV (2), Zagreb, 1926, str. XLIX nap. 2: "U Dubrovniku su zvali "kaluđerima" samo Benediktince, a nikako ostale monahe zapadne crkve."

⁴⁰ S. Crijević u *Vetranovićevoj biografiji* (nav. delo, III, 166) izričito tvrdi: "... hoc certum quod vita excessit XVIII Kal. Februarias anno LXXVI supra MD." Bilo je, istina, pokušaja da se, na osnovu jednog arhivskog dokumenta od 11. januara 1592, trenutak Vetranovićeve smrti pomeri u 1593. godinu (Vicko Lisičar, *Tri dubrovačka otočića*, Dubrovnik, 1935, 112), ali ce taj dokument ne odnosi na Vetranovića, već na našeg Orbina.

Ali i ovde, kao i gotovo svuda gde je reč o Mavru Orbinu, stvari kao da su se zaverile da nas do kraja ostave u nedoumici: čim se u njegovoj biografiji dođe do nečega što liči na kakvu-takvu izvesnost, smesta iskrsava i drugo što donosi nova pitanja i unosi nova nespokojstva. Jedan davnašnji biograf pisaca koji su pripadali benediktinskoj kongregaciji Svete Justine — od 1504. ta se kongregacija zove i montekasinska — nehotice je posejao klicu sumnje.

Suprotno svakom očekivanju, taj je biograf među pisce svoje kongregacije uvrstio i Mavra Orbina, koji joj — nije pripadao⁴¹.

Zna se: dubrovački benediktinski manastiri, svi osim jednoga, onoga Sv. Marije na Lokrumu, odvojili su se od montekasinske kongregacije još na početku XVI veka i obrazovali zasebnu, mljetsku kongregaciju, prozvanu tako po središnjem svom manastiru, koji je bio na ostrvu Mljetu⁴².

⁴¹ Marianus Armellini, *Bibliotheca benedictino-casinensis sive scriptorum Casinensis Congregationis alias S. Justinae Patavinae, qui in ea ad haec usque tempora floruerunt operum et gestorum notitiae*, II, Assisii, 1732, 103—104.

⁴² Najnoviji prikaz istorije mljetske kongregacije dao je Ivan Ostojić u delu *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. II. *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964. Tamo je navedena i sva ranija literatura o tom predmetu.

Ali dešavalo se, izgleda da je u XVI veku to bilo čak često, da pojedini dubrovački benediktinci provedu neko vreme po montekasinskim manastirima, u Italiji ili u Svetoj Mariji na Lokrumu, pa je prema uverenju upravo citiranog biografā, to uradio i Orbin. U starim registrima lokrumskog manastira našao se, pod godinom 1555, doista nekakav tek zaređen benediktinac Mavro iz Dubrovnika (D. Maurus a Ragusio) i M. Armellini, povezavši tu vest s činjenicom da su se po bibliotekama italijanskih manastira montekasinske kongregacije čuvala pojedina Orbinova dela, štampana ili rukopisna⁴³, pomislio je da bi taj lokrumski don Mavro mogao biti kasniji pisac Kraljevstva Slovena, Mavro Orbin⁴⁴.

⁴³ O svemu tome biće više reči u daljem tekstu ovoga osvrta.

⁴⁴ D. Maurus je među monasima mljetskog manastira naveden i 22. oktobra 1555. u dokumentu registrovanom u *Diversa Cancellariae* 141 (1555—1556), 118.

Ako se njegova kombinacija približila istini, jedino mogućni zaključak bio bi ovakav: pošto je kao dečak došao s bratom u Dubrovnik iz Kotora, sin izvesnog Nikole Orbina stupio je pred godinom 1555. u manastir Sv. Marije na Mljetu, a onda je, posle kratkotrajnog boravka na Lokrumu, otišao u Italiju i decenijama prebivao po tamošnjim benediktinskim manastirima, da se tek pred kraj XVI stoleća vrati u Dubrovnik i od tada svoju sudbinu uglavnom veže za njega. Ono što takvoj pretpostavci silno smeta nije beznačajno: Mavro Orbin nije se počeo javljati u dokumentima mnogo pre svršetka XVI veka, a osim toga — i još simptomatičnije — valjda bi on za tolike decenije što ih je proboravio u Italiji morao bolje naučiti italijanski jezik no što je pokazao da ga je naučio.

Bilo kako bilo, za Mljet i benediktinski manastir na njemu vezale su se mnoge godine Orbinovog života, i izvesno je da će tu negde biti i objašnjenje njegovog lepog i s oduševljenjem rađenog opisa toga ostrva, koji je umetnuo u okvire Kraljevstva Slovena⁴⁵.

⁴⁵ Taj opis zahvata str. 199—201. i veći je no opis ijednog drugog mesta u dubrovačkoj okolini.

Spomenuo je on tom prilikom mljetske uvale i tesnace, u kojima je uživao, i njegove obale po kojima se šetao i nad kojima su se, sve do mora, nadosile grane borova i staroga hrašća, praveći ugodan hlad i dajući stan kamenicama koje se po njima hvataju; nije zaboravio ni mljetska jaka i omamljujuća crvena vina, govorio je o ribama koje se u njegovim vodama hvataju i o morskim medvedima koji zalaze u njegovo jezero, pa posle ne nahode puta da se vrate i izlaze na kolno, ne bojeći se ljudi i postupajući prema njihovim zapovestima; setio se dirljivih i fantastičnih legendi koje se na ostrvu pričaju i pomenuo je kako se mljetski seljaci razgovaraju zvižducima; nije propustio, kao dobar monah, da Mlećane, koji su svi bili kmetovi njegovog manastira, prekori što se često "bez ijednog pravičnog razloga dižu protiv svojih gospodara i ovima povremeno zadaju velike glavobolje".

U manastiru u kome je živio i radio negovala se uspomena na mnoge negdašnje benediktince koji su tu živeli i radili takođe, i čuvali su se, uz njihove portrete, rukopisi i knjige koji su im pripadali ili koje su oni pisali. Ali i među živom Orbinovom sabraćom bilo je učenih i izuzetnih ličnosti, i znalaca mnogih jezika i kultura. One ranije, o kojima je bez sumnje mnogo slušao i mislio, kao i ove koji su mu bili savremenici i s kojima je bivao svakodnevno, Orbin je posle, u Kraljevstvu Slovena, izdvojio i istakao s naročitom hvalom i s posebnim ponosom⁴⁶. Oni su bez sumnje, a u duhu najboljih benediktinskih tradicija, i njemu samome bili ugled i podsticaj da trenutke koji mu preostanu od uobičajenih dužnosti i obaveza provede nad knjigom i u studijama.

⁴⁶ II regno degli Slavi, 200.

Crijević je odnekud znao — ako nije govorio napamet — da su Orbina njegova sabraća volela i cenila zbog mudrosti i vrednoće, zbog blagosti i ljubavi za red i disciplinu, i da su ga ne jedanput birala za starešinu i opata. Ako je tako i bilo, svakako nije bilo uvek, i nije bilo čak ni dugo. U monaškoj karijeri Mavra Orbina češće su bile duge i silovite bure, i dramatični sukobi, i raskidi posle kojih su povraci bili teški ili i nemogući; bonace i spokojstva bilo je malo.

Prvi put se dum Mavar Orbin javlja u nekoj funkciji, i to je ujedno i prvi spomen o njemu u arhivskim izvorima uopšte, tek 1592. godine. Tada je on prior manastira Sv. Andrije na ostrvu istoga imena (prior Sancti Andreae de Pellago), na kome su, davno pre njega, živeli u samoći i zaboravu jedan dubrovački istoričar, Lujo Crijević Tuberon, i jedan pesnik, Mavro Vetranović Čavčić. Ovaj poslednji u odužoj pesmi koju je s razlogom nazvao Remeta, prolio je mnogo suza i iskrenih, a ne samo literarnih, zbog stotrukih nevolja i neizmernog čemera koji prate život smirenih kaluđera na tom pustom i nepristupačnom školju. Kao svetoandrejski prior, Orbin je, uz saglasnost ostalih monaha iz istoga manastira (cum consensu ut dixit et expressa voluntate omnium monachorum dicti monasterii), 30. januara 1592. iznajmio vlastelinu Stijepu Benešiću, zastupniku Petra Palikuće, sveštenika sa Lopuda, učitelja dubrovačke dece i prevodioca pobožnih hagiografskih tekstova, neke zemlje s kućicom na Lopudu, na mestu nazvanom Pod svetim Ivanom, za dva perpera i tri groša godišnje kirije⁴⁷. Ima i drugi spomen o M.

Orbinu iz istog meseca: došavši na Šipán u posetu izvesnom dum Teofilu, opatu benediktinskog manastira u Pakljenom, on je bio, skupa sa svojim domaćinom, svedok na nekakvom tamošnjem venčanju⁴⁸.

⁴⁷ *Diversa Cancellariae* 182 (1592), a tergo, 10'—11.

⁴⁸ Vest je zapisana u knjizi venčanih (*Liber matrimoniorum*) župe Pakljena—Sudurađ, 1590—1690, na str. 92. Orbin je tu naznačen kao D. Mauro, priore de Santo Andrea. Vid. V. Lisičar, nav. delo, 112.

Ovoliko bezazlene i ovako idilične vesti o M. Orbinu sasvim su retke, i u stvari prestaju da se javljaju odmah na početku dokumentarnog praćenja njegove sudbine. Najranija velika oluja podigla se u njoj već sredinom avgusta 1593. godine; Orbin je tada upravo bio izabran za opata nevelikog ali starog manastira Sv. Mihajla Arhandela, smeštenog na istočnom delu ostrva Šipana "u predjelu Pakljeno, u kotlini obrubljenoj brežuljcima"⁴⁹.

Mogao je raditi spokojno u tom samotnom manastiru koji se odbrambenom kulom zaštitio od iznenadnih upada turskih gusara i kojim je pre njega nekoliko godina već upravljao jedan istoričar i stariji Orbinov sabrat, Evsevije Kabužić⁵⁰.

⁴⁹ I. Ostojić, nav. delo, 458.

⁵⁰ Kao opat Sv. Mihajla u Pakljeni na Šipanu (abbas monasterii Sancti Michaelis insulae Giuppanae) Kabužić je spomenut u dokumentima 13. VII 1579 (*Diversa Notariae* 121, 162), 9. I 1580 (Isto, 190') i 16. VI 1581 (*Diversa Cancellariae* 168, 43'). Od svih dela tog učenog benediktinca, koji je umro u Stonu 1594, sada je poznato jedino *De exemplis illustrium virorum Rhacusanae civitatis vel et exterorum qui in eam aliquo beneficio noti habentur*; Ono ce u prepisu Iva Aletina čuva u negdašnjoj biblioteci Milana Rešetara u Pragu. Ostala dva, latinski pisani Dubrovački anali (*Annales Epidauri*) i *Životi nadbiskupa (Archiepiscoporum vitae)*, čije je rukopise, umirući, ostavio stonjskom biskupu Hrizostomu Ranjini, odavno su izgubljena. O Kabužiću vid. P. Kolendić, *Biografska dela Ignjata Ćurđevića*, Beograd, 1935, str. 33—34. i nap. 220—228.

Ali je sve to odjednom postalo nemogućno onoga časa kada se on žestoko sukobio sa svojim neposrednim pretpostavljenim, Džambatistom Orsatovim Đurđevićem, koji je bio opat manastira Svetog Jakoba u Višnjici i predsednik čitave mljetske kongregacije benediktinaca⁵¹.

⁵¹ Dubrovački vlastelin i benediktinac Džambatista Orsatov Đurđević (R. D. Joannes Baptista Orsati de Georgiis), koji je u ovo vreme bio predsednik mljetske kongregacije (*praeses Congregationis Melitensis*), kasnije je, u dubrovačkom senatu, izabran za biskupa stonjskog (papa ga je potvrdio 14. avg. 1606), a u Stonu je i umro, 24. novembra 1608, u sedamdeset petoj godini života. Sam Orbin svedoči (*Il regno degli Slavi*, 200) da je Đurđević bio izvrstan znalac jevrejskog, grčkog i latinskog jezika, a to piše i na nadgrobnoj ploči koju su u stonjskoj crkvi Sv. Vlaha postavili Đurđevićevi nećaci (njen tekst: V. Taljeran, *Zrnca za povijest Stona*, Dubrovnik, 1935, 53). Dubrovački biografi obično ističu govor na latinskom jeziku kojim se ovaj "profesor svete teologije" obratio papi u Rimu.

Oko čega je sukob izbio sada se ne vidi, a i iz uzajamnih ljutih optužbi obeju strana koje su bile u sporu ne može se ni nazreti. Đurđević je spominjao nekakvu klevetu (*calumnia*), koju mu je Orbin naneo, a govorio je i o zlu glasu na koji je ovaj kod naroda izišao "zbog života vođenog s vrlo malo čestitosti" (*ob suam virtam parum honeste traductam*); očigledno više zbog te "klevete" no zbog nedoličnog života, Đurđević je Orbina ošinio crkvenim kaznama, lišio opatske funkcije na Šipanu i optužio inkviziciji u Rimu. To je, međutim, samo jedna strana medalje; obratna pokazuje sasvim drukčiji Orbinov lik. Kada je, naime, iz Rima stigao poziv da se Orbin što hitnije pojavi pred inkvizicijom, dubrovački nadbiskup Aurelio Novarino, preko koga su kardinali taj poziv uputili, zatražio je da mu se Orbin dovede sa Mljeta. Kada mu ga je predsednik mljetske kongregacije poslao u pratnji fra Firma, nadbiskup je, načinivši valjda sa svoje strane nekakav proces, došao do uverenja da je Orbin u potpunosti nevin i da je izložen "besu nekolicine zluradih" (*nonnullorum maleficorum*), koji su se bez ikakvog milosrđa (*sine ulla caritate*)

zaverili protiv njegovog života i časti. Stoga je progonjenom Orbinu dodelio stan (domicilium) u dominikanskom manastiru u Dubrovniku, a od mljetskih benediktinaca zatražio je da podnesu sav trošak njegovog nevoljnog putovanja u Rim, plativši prevoz, hranu za sve vreme puta i odeću, i to ne samo za njega već i za njegovog pratioca, ako mu ovaj zatreba. Dubrovački prelat nije ostao ni kod ovoga, mada je već time osvetoljubivog Đurđevića pogodio onde gde je bio najosetljiviji; on je Orbina brzo razrešio svih kazni koje su mu izrečene i naredio je da se ponovo vrati u svoju opatiju, sa svim pravima i s neokrnjenom čašću (absolvit omnino Don Maurum monacum ab omni paena sibi alias irrogata per admodum reverendum presidentem et abbatem Congregationis Melitensis ipsumque restituit dignitati abbatae Pachglienae qua iam ante paenam sibi iniunctam functus fuerit).

Ha taj nadbiskupov gest, koji je, po Đurđevićevim rečima, u Gradu primljen s opštim skandalizovanjem (cum grave scandalo civitatis) i koji je naneo silnu štetu mljetskoj kongregaciji, nastao je pravi i bespoštedni rat protestima i kontraprotestima, apelacijama i polemičkim uzvraćajima, pravničkim nadmetanjima i međusobnim osporavanjima između nadbiskupa i Orbina s jedne i predsednika kongregacije Džambatiste Đurđevića i njegovog pravnog zastupnika, filozofa Nikole Gučetića, s druge strane. Đurđević je nadbiskupa optuživao da je prekoračio ovlašćenja koja je imao i da se pristrasno umešao u spor; nadbiskup je odbacivao njegove proteste kao "prazne, frivolne i ništavne" (vanam, frivolum et nullius momenti); Orbin, kome su Đurđevićeve demarše donosili u dominikanski manastir, odbijao je da ih sasluša i upućivao je na jedino nadležni nadbiskupski sud, gde ovakve rasprave imaju mesta; a sve se činilo pred svedocima — među njima je jednom bio i Dinko Ranjina — i napismeno, uz učešće i posredstvom državnih kancelara⁶².

⁶² Vrlo opširne dokumente o celom tom sporu, datirane 26. VIII i 17. IX 1593, i 2. i 16. V 1594, vid. u *Diversa Cancellariae* 184 (1593—1594) 73'—75, 85'—87, 213'—214, 220'—221.

Kako se taj rat okončao i da li je on nekoj strani doneo pobeđu ili se, naprotiv, prekinuo kompromisom, iz dubrovačkih dokumenata ne može se ustanoviti; najverovatnije je da će to biti kadri da kažu tek vatikanski dokumenti, kada jedanput iziđu na videlo. Ne čini se ipak da je Orbin i definitivno oslobođen od crkvene osude kojoj ga je predsednik njegove kongregacije podvrgao i da se odmah vratio u manastir Svetog Mihajla na Šipanu, koji mu je bio poveren. Drukčije ne bi bilo lako shvatiti breve koji mu je iz Rima uputio papa Klement VIII 2. januara 1597. godine. Odrešujući ga, za tu priliku, svih "ekskomunikacija, suspenzija i interdikta, kao i od drugih crkvenih osuda, ukora i kazni", papa ga je imenovao za opata benediktinskog manastira Sv. Marije u Baču, daleko na sever od Dubrovnika, u Bačkoj. Taj manastir, kako se iščitava iz brevea, držao je do smrti neki Petar Vickov, sveštenik iz Dubrovnika, ali je on umro četiri godine ranije i manastir je od tada bio bez uprave⁵³. Sada je on prepuštan na upravljanje Mavru Orbinu, za čiju je pobožnost, katoličku revnost, propovedničke sposobnosti, čestitost običaja i ostale mnogostruke vrline papa našao puno lepih, razume se toliko isto i konvencionalnih, reči u svom breveu.

⁵³ Breve je na Orbinovu molbu (ad instantiam reverendi Don Mauri monaci melitensis) registrovan tek 14. oktobra 1609 (*Diversa de foris* 20, 1609, 294—296'), i on je adresovan: *Dilecto filio Mauro Orbino ordinis Sancti Benedicti Congregationis Melitensis professo Abbati monasterii S. Mariae in Ducatu Baat Diocesis Colocensis ordinis eiusdem Sancti Benedicti*.

Ne treba se varati o pravom smislu ovoga imenovanja. Orbin se nije posle ovoga zaputio u nepoznati Bač, da tamo živi i radi, kao što to složno tvrde njegovi biografi, i Crijević među njima. On na to nije bio čak ni obavezan, i sa sigurnošću se može uzimati da svoju novu opatiju ni do smrti nije video. Ona je njemu data u takozvanu komendu, što će reći da su mu iz nje u određenim rokovima i u tačno predviđenim iznosima stizali stalni prihodi, bez neke naročite obaveze sa njegove strane; komende su, zna se to inače, bile neka vrsta sinekure koju su dobijali "oni članovi klera, koji su vršili razne crkvene službe i poslove, a nisu bili dolično opskrbljeni ili koji su bili izgubili crkveni beneficij što ih je nekada izdržavao". "Događalo se — nastavlja povjesničar benediktinskog reda⁵⁴ — da papa ili vladar nije znao gdje je opatija

što je nekome povjerio, a onaj koji ju je dobio nije znao što je primio i odakle mu zakupnik (conductor) ili prokurator šalje prihode."

⁵⁴ I. Ostojić, nav. delo, 57—58.

Orbin je, svi su izgledi, proživio neko vreme izvan manastira svoga reda, iz kojih se uklonio sam ili su ga uklonili drugi, istina sa dovoljno sredstava za život i utešen novom opatskom titulom, koju je dodao svome imenu i ispisivao na svojim knjigama. Najverovatnije je ovo onaj odsek njegovog života koji je, prema Crijeviću, on proboravio u Stonu, gostoljubivo primljen od strane negdašnjeg svog manastirskog sabrata, a u ovo doba stonjskog biskupa Hrizostoma Ranjine⁵⁵. Dugo se u Stonu nije zadržao, u svakom slučaju, a nije za tim ni bilo potrebe.

⁵⁵ S. Crijević, nav. delo, 156: *At temporis intercessu, ut interdum fieri solet, a sodalibus, quam ob causam prorsus ignoro, animum omnino alienavit Marinus coenobioque excessit. Primum exceptus est hospitio Stagni in domum suam, a Chrysostomo Araneo, suo olim in coenobio sodali. Za stonjskog biskupa Ranjina je imenovan 1585. godine i pošto je dve decenije držao biskupsku stolicu, umro je 4. novembra 1605. u Dubrovniku. O njemu vid. D. Farlatus—J. Coletus, nav. delo, 335; J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje, II, 2, Beograd, 1938, SANU, Zbornik za ist. jezik i knjiž. srpskog naroda. 3. Odelj. knj. VIII, str. 468.*

Zbog sukoba s predsednikom kongregacije i s onom braćom koja su ovoga podržala, Orbin nije, naravno, pogubio svoje prijatelje u Gradu; istorije kao što je bila ova njegova nisu predstavljale neki izuzetak u Dubrovniku, i češće su ostajale tema opštih razgovora no što su postajale izvor trajnog zla. I sa samim Đurđevićem Orbin je vremenom na neki način svakako sredio račune; inače ne bi, kad već nije morao, umetnuo pohvalni spomen svoga protivnika na stranice Kraljevstva Slovena, gde je bila reč o istaknutim benediktincima mljetske kongregacije.

Koje je Dubrovčane Orbin susretao u ove godine kao svoje prijatelje teško da ćemo ikada znati; samo poneki od njih izviru iz tame zaborava. Jedan je iz njihovog skupa veliki humanista i latinski pesnik Isaija Koen ili — kako se on u poeziji nazivao — Didak Pir, odnosno Jakob Flavije, Jevrej iz Portugala, koji je u Dubrovniku proveo blizu pola veka, i koji je tamo i umro, sredinom maja 1599. godine⁵⁶.

⁵⁶ Važnija je literatura o ovom pesniku: Đ. Körbler, Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca napose u Dubrovniku, Rad, 216, Zagreb, 1917, 1—169; J. Tadić, Jevreji..., 298—314; P. Kolendić, Nekoliko pesama humaniste Didaka Pira, Zbornik istorije književnosti SANU, knj. 2, Beograd, 1961, 1—48; tamo su navedeni i ostali napisi o Piru.

Orbin je, videli smo, citirao u Kraljevstvu Slovena stihove što ih je Pir ispevao u hvalu njegovog rođaka Šimuna Florija; da nije bilo prijateljstva koje ga je vezivalo s dubrovačkim benediktincem, sigurno ne bi bilo ni Pirovog oduševljenja za dalekog ratnika koga nikad nije video i za koga je, izvesno, samo od Orbina i čuo. Ali, kako po svemu izgleda, ima i Pirovih stihova pisanih za samog Orbina. Biograf Antun Agić u jednom svom rukopisu sa književno-istorijskim beleškama, i to pretežno vađenim iz Orbinovih i Pirovih dela⁵⁷, naveo je nekoliko latinskih heksametara iz Pirove elegije Dinku Ranjini, u kojima se, po njegovu uverenju, hvali M. Orbin, i hvali veoma visoko, kao "novi dalmatinski Tukidid".

⁵⁷ Rukopis je u obliku registra, a beleške o dubrovačkim piscima, koje su u njemu, mahom su vrlo kratke; u velikoj je četvrtini i nije potpisan, ali se Agićeva ruka jasno raspoznaje; čuva se u Biblioteci Male braće u Dubrovniku pod (najnovijim) brojem 417.

Učeni franjevac otišao je i korak dalje. On pretpostavlja, što je dosad ostalo neuočeno, da je Pir i jedan odeljak svoje knjige *Cato minor*, štampane u Mlecima 1596, posvetio Orbinu. Taj se odeljak naziva *Grobovi* (Tumuli) i sadrži sve same osmrtnice, a posveta mu je upravljena "poštovanome Mavru opatu mljetskome" (ad reverendum Maurum abbatem melitensem); u tome je Mavru naša književna istorija, i najnovija, videla Mavra Vetranovića. Ona pri tom nije imala u vidu Agićevo upozorenje da je Pirov

mljetski opat Mavro najverovatnije Orbin, a ne Vetranović, jer Vetranoviću nije mogao biti posvećen ciklus pesama u kome se daje i njegova osmrtnica⁵⁸.

⁵⁸ "Eidem Orbino, ut puto, idem Flavius dicavit suos Tumulos: neque enim Manro Vetrano dicare poterit, dum inter eosdem Tumulos extat etiam Vetrani Epitaphium."

Ovo je i vreme kada Mavro Orbin radi na svom životnom delu. Može se verovati da je on za njega i ranije, dok je živeo u miru sa svojim bližnjima i imao pri ruci knjižnice i arhive po manastirima dubrovačkih benediktinaca, pretražio i ispisao poneke izvore, u prvom redu domaće. Ali glavninu svoje građe Orbin je pribrao i Kraljevstvo Slovena je napisao tek pošto se, poslednjih godina veka, otisnuo iz Dubrovnika i došao u Italiju. Sam je svedok, i svoje je svedočanstvo umetnuo u predgovor dela (D. Mauro Orbini a lettori), da je, da bi knjigu "doveo do većeg savršenstva", putovao, i više puta, u razne italijanske gradove, tražeći istorijske spise i gledajući: biblioteke, ali da je najviše našao u Pezaru, u znamenitoj knjižnici urbinskog vojvode Frančeska Marije II Dela Rovere; ta knjižnica, čiji je najveći deo sada u biblioteci vatikanskoj, bila je onda, po Orbinovom verovanju, "najbogatija i najlepše opremljena između svih drugih", zahvaljujući staranju i ogromnoj revnosti samoga vojvode. U njoj su se čuvali — čuvaju se delom još uvek — kodeksi znameniti i retki kako po sadržini, tako i lepoti. I u njoj je Orbin video većinu knjiga koje je doista imao u rukama iz onog predugog spiska što ga je, s ponešto afektiranom učenošću, koja je bila običaj, ali i slabost, starih humanista, stavio na početak Kraljevstva Slovena.

PORTRET MARINA ANDRIJINOG BOBALJEVIĆA

Ko zna da li bi Orbin ikada, ali najverovatnije je da ne bi nikada, ušao u tu biblioteku, da nije imao moćnu protekciju jednog uticajnog i basnoslovno bogatog Dubrovčanina, koji je sticajem okolnosti već godinama živeo u Pezaru i bio izvanredno lepo primljen u najvišem pezarskom društvu. Taj Dubrovčanin, vlastelin Marin Andrijin Bobaljević, javlja se u ovom slučaju u ulozi višestrukog mecene: on je s pravom gransenjerskom izdašnošću Orbina obasuo svim što mu je potrebno da delo okonča, i on je, kada je Kraljevstvo Slovena bilo najzad gotovo, podneo sav golemi trošak njegovog skupog štampanja. Još više od toga, i svakako najviše: po njegovom je nalogu Orbinova knjiga i pisana i ona je svojevrsni izraz

njegovog slovenskog patriotizma i njegove neizmerne, godinama samo uvećavane, čežnje za domovinom, koja mu je zauvek zatvorila svoje vratnice⁵⁹.

⁵⁹ Posvećujući svome meceni Kraljevstvo Slovena jednim odužim tekstom (Al molto illustre sig.^r mio osservandiss. il signor Marino del signor Andrea Bobali), Orbin je bez sumnje s puno razumljivog preterivanja nanizao hvale upućene Bobaljeviću lično i celoj njegovoj porodici, ali izvesno nije bio u sukobu s činjenicama najavljujući na početku: "Havendo io scritto questa historia de gli Slavi per ordine di V. S. e con quelle commodita, ch'ella m'ha largamente somministrato di tutte le cose opportune per condurla al fine ..."

Taj Orbinov mecena, kome Kraljevstvo Slovena nije jedina spona s dubrovačkom kulturom, bio je čovek neobičan i čudan, neobičan i čudan čak i za ona vremena u kojima neobični i čudni pojedinci nipošto nisu predstavljali retkost; a njegov je život pravi jedan pakao u malome. Rođen (1556. godine) u uplivnoj i prebogatoj patricijskoj kući, izgleda da je od malih nogu bio naviknut da njegova volja, i kada je bez osnova, i kada je trenutni hir, znači zakon za druge; to ga je odvodilo u silovite postupke, kada ti drugi nisu bili skloni da se s tim pomire, i to ga je najposle sunovratilo u tragediju, iz koje se nikada nije iščupao. Nije bio lišen svakoga talenta i čak bi se reklo da je od mladosti pokazivao nekih sklonosti za literaturu i nauku, ako se o tome sme suditi na osnovu jednog njegovog italijanskog soneta pisanog u hvalu astronoma i pesnika Nikole Nalješkovića i štampanog u Nalješkovićevom delu Dialogo sopra la sfera del mondo, 1579. godine⁶⁰.

⁶⁰ Bobaljevićev je sonet preštampano i o njemu je raspravljao Arnolfo Bacotich u odužem radu o našim pesnicima koji su pisali na italijanskom jeziku Rimatori dalmati nel Cinquecento, Archivio storico per la Dalmazia, vol. XXII, 1936, 314—315.

Prva veća drama njegovog života pala je u 1576. godinu i više je plod nesrećnog slučaja no neke prethodno smišljene i duže nošene namere; ali ona je već jedno ubistvo. U njoj je toliko mnogo od svega onoga što se tako reći iz noći u noć odigravalo po zabitim ulicama renesansnog grada i što je tako karakteristično za život u njemu u doba renesanse. U glavnim svojim linijama izvučena, ta bi drama bila u sledećem. Jedna "družina" dubrovačkih plemića, mladih, raspusnih i na sve spremnih, upala je u noć između 12. i 13. oktobra u kuću dveju Dubrovkinja najnezatnije vrline, Kate Benkove i Margarite Bernardove, kćeri izvesne Petruše Vučićeve; u toj grupi "noćuraka", koja je pošla u lov na uživanje i zabavu, našao se i Bobaljević, tek odskora punoletan, i član Velikog vijeća, a sa njim su bili i njegov mlađi brat Džono i još trojica "vlasteličića"; dok su ovi plemići boravili u rečenoj kući, neko je na balkon bacaio kamičke, što oni, razumljivo, nisu mogli shvatiti drukčije do kao tešku uvredu; i stoga su, oprostivši se, pohitali da nepoznatog nađu i da mu uzvrate kako oni umeju; nesrećni čovek pao je pod njihovim mačevima i oni su se razbežali, ali sutradan se sve saznalo: žrtva je bio vlastelin Marinko Franov Tudišević, koji je ubrzo potom i umro od rana zadobijenih te strašne večeri⁶¹.

⁶¹ Događaj je u punoj opširnosti zabeležen u zapisniku istrage koju su kriminalne sudije vodile već tokom 13. avgusta 1576; njihov poziv Bobaljeviću i ostalima da se u najkraćem roku jave pred sud da bi se branili "u vezi sa slučajem rana zadatih pokojnom gospodinu Marinku Franovom Tudiševiću... po glavi, od kojih je rana isti pokojni gospodin Marinko prošle noći umro" opštinski glasonoša ("zdur") izvikivao je dubrovačkim ulicama 27. oktobra. Lamenta de intus 112 (1576), 189—192.

Krivci nisu dospeli u ruke "pravdi", koja nije ni pokazala baš mnogo revnosti: iz crkve, u koju su se bili sklonili, pobegli su izvan granica Republike i od tada više od šest godina proživeli u progonstvu. Marinov stric Džono Bobaljević, senator od ugleda i uticaja, pokušao je, istina, da svoje rođake spase od potucanja po svetu jednom zanimljivom pravnom procedurom⁶², ali su se na to pobunili sinovi ubijenog Tudiševića i pokušaj je smesta propao⁶³.

⁶² Ta procedura ima svoju predistoriju, koja je opet izvanredno živopisna sličica iz dubrovačke kulturne

istorije. Početkom 1576. godine, naime, ukradene su bile neke službene arhivske knjige: iz Notarije Librum Debitorum anni de 1575, a iz Kancelarije Librum Diversorum i Librum Aptay, pa je vlada odmah 4. januara objavila da će onome ko prokaže krivca kao nagradu dati 1000 dukata i još pravo da u Dubrovnik slobodno uvede dvojicu osuđenih zbog ubistva (Consilium Rogatorum 63, 1575—1576, 123'—124). Kapetan fregate Ivo Božov (Joannes Natalis) našao je i knjige i samoga kradljivca: bio je to neki Nikola Rofe, koji je 14. jula osuđen na smrt i odmah obešen (Isto, 230—231'). Mesec dana kasnije, Ivo Božov obratio se vladi s interesantnom molbom: on će se odreći obećanih dukata, ali u naknadu za to moli da svoje pravo o uvođenju dvojice ubica u Dubrovnik ustupi Franu Franovom Lukareviću, poznatom vlastelinu i skromnom pesniku iz onih dana (Isto, 247'). Na scenu je zatim stupio stari Džono Bobaljević, koji je najpre od Iva Božova iznudio da pomenuto pravo ustupi njemu, a kada se ovaj kasnije pokajao i svoje ustupanje oporekao, dobio je isto pravo celim jednim lancem uzajamnih ustupanja i odricanja (Diversa Notariae 120, 1575—1577, 102'—104').

⁶³ Njihov protest, upravljen u obliku molbe vladi 21. februara 1577, toliko je bio neosporan da je mora biti odmah i usvojen; u njemu oni govore o svom ocu, koga su "bez ikakva razloga a potpuno nepravično ubili gospoda Marin i Džono Andrijini Bobaljevići sa svojim drutovima"; ostavljajući "gospodi" da proceni kakvu je štetu ta smrt nanela njima, koji su ostali "nejaki, bez oca i majke", i "kolike su suze u gradu propratile jedan tako nepravičan i žalostan događaj" (Consilium Rogatorum 64, 1577—1578, 26'—27').

Tek 4. januara 1584. Veliko vijeće dodelilo je "milost" celoj ovoj grupi i oni su se svi mogli slobodno vratiti kućama⁶⁴.

Bobaljević se izgleda nije žurio da napusti Napulj u kome je proveo godine izgnanstva, živeći na velikoj nozi, kao renesansni kavaljer i gospodin. Njemu je još 1587. i 1588. godine dubrovačka vlada upućivala tamo pisma, tražeći od njega poneku uslugu, kao što je to činila i kada su u pitanju bili drugi njeni plemići⁶⁵.

⁶⁴ Consilium Maius 27 (1582—1586), 120': "Prima pars est de faciendo gratiam ser Marino And. de Bobalio, ser Joanni St. de Goze, ser Orsato Nic. de Bona, ser Petro Mar. de Cerva et ser Junio Andr. de Bobalio a contumacia homicidij."

⁶⁵ Vid. za to Consilium Rogatorum 69 (1586—1588), 111', 147, 180, 191', i Lettere e commissioni di Ponente 5, 122'—236' (tu su na desetine vladinih pisama Bobaljeviću, datiranih između 16. marta 1587. i 18. marta 1588. godine).

Njegov povratak u domovinu posle tolikog izbivanja bio je sudbonosan za njega, a u izvesnoj meri i za čitavu Republiku. Na redu je bila nova drama, još krvavija i po posledicama strašnija, i opet je on glavu spasavao begstvom u izgnanstvo, koje je ovoga puta okončano tek njegovom smrću. Sada je srdžbu nosio duže u sebi i u katastrofu je ušao svesno. Prema sebi je kao protivnika i žrtvu imao jednog od najvećih Dubrovčana XVI veka, diplomatu najkrupnijeg formata i istaknutog pravnika Frana Franovog Gundulića⁶⁶.

⁶⁶ Najpuniju biografiju Frana Gundulića (1539—1589) dao je, na osnovu arhivskih istraživanja, Jorjo Tadić u knjizi Dubrovački portreti, Beograd, Srpska književna zadruga, 1948, 234—280. Začudo, Tadiću su ostale nepoznate okolnosti pod kojima su presečeni dani velikog Dubrovčanina i lidera jedne od najmoćnijih vlasteoskih stranaka u gradu. On je samo konstatovao da je Gundulić umro "baš usred leta iznenada" i naslućivao je da je borba koju je vodio s Jerom Kabužićem i njegovom strankom "možda ubrzala njegovu smrt".

Bila je to velika scena osvete i mržnje, po renesansnim običajima i po španskom ukusu; i takođe su se mnoga i bitna svojstva dubrovačkog života iz onih decenija verno odslikala u njoj. Evo šta je toj sceni prethodilo i kako je ona protekla. Ogorčen što Gundulić, koji mu je bio i neki rođak ("Ali je to žalostan rođak!", govorili su Bobaljevići), merama koje preduzima u senatu protiv poročne omladine očigledno cilja na njega i — kao razlog još trivijalnije! — što ga svojim uticajem sprečava da drži nekakvog slugu

do koga mu je silno bilo stalo, Bobaljević je samo čekao svoj trenutak. Našao ga je 15. oktobra 1589, kada se Gundulić s prijateljima i ženom uputio u crkvu dominikanskog manastira Sveti Krst u Gružu. Sačekavši Gundulića pred samim manastirom, prišao mu je s namerom da ga ponizi i uvredi, ali je naišao na otpor, i nastala je surova borba: Gundulić je na Bobaljevićeve nasrtaje odgovarao batinom koja mu se odjednom stvorila u rukama, i nije bio nimalo nežan, ali je bio slabiji, i ne mogavši da izdrži, pokušao je da se skloni bežeći u crkvu; izbezumljeni Bobaljević stigao ga je i tamo, i udarcima noža u grudi usmrtio ga je baš pred oltarom Svetog sakramenta. "Hajme, Maro, što ovoj učini,?" jadikovali su prijatelji Bobaljevićeve posle događaja. "Učinjena stvar ne ima čela", uzvraćao je ovaj poznatom srpskohrvatskom posloviceom⁶⁷, i dodavao: "Da me nije udario batinom po uhu, ne bih se tako razbesneo." Iz tih stopa, on je barkom sa osam vesala, otprere spremljenom i dobro naoružanom, krenuo put Napulja, a za njim je ostao strah u gradu, kod obeju strana.⁶⁸

⁶⁷ Njen je smisao: stvar koja je učinjena (svršena) nema početka (ne može se početa kao da nije svršena). Istu posloviceu dubrovački zbornici poslovice iz XVII i XVIII v. imaju u obliku: Stvar učinjena čela ne ima (Đ. Daničić, Poslovice, Zagreb, 1871, 116).

⁶⁸ Događaj je potanko opisan u saslušanjima očevidaca, registrovanim u Lamenta de foris 129 (1589—1590), 63'—72'. Vid. i Libro degli stridati banditi e tormenti e sentenziati a morte 1525—1657: Ser Marino And. de Bobali cridato e contumace per la morte de q. ser Francesco Francesco de Gondola in Lamenta de foris 1589/90 ch. 65.

Njegov stariji brat Miho kretao se od Gruža do Grada naoružan do zuba i samo u pratnji svojih "brava", a pri susretima s prestravljenom vlastelom zlokobno je vadio napola mač iz korica i osiono pretio: "S Gundulićem smo počeli, a s drugima ćemo završiti." S majkom Anicom, koja je, kako će joj posle uklesati na grobu, "više volela da bude bez domovine, no bez sina", Marin se nastanio u Napulju, gde je, u bankama, bio jedan deo — i on pozamašan — njihovog porodičnog imetka⁶⁹. Na sve njegove pokušaje, kojih je od tada bilo mnogo, da se Dubrovniku približi ili, kada su godine već bile prošle i kada je verovao da je svoj greh okajao, da se u njega i definitivno vrati, stizao je samo jedan odgovor: odbijanje i pretnja ili neumoljivo ćutanje⁷⁰.

⁶⁹ Približna predstava o veličini bogatstva porodice Bobaljević može se dobiti iz nekoliko podela koje su među sobom vršili Miho i Maro (Džono je bio umro u Padovi još 23. avgusta 1588): 1593, u Napulju, odlučili su da Maru pripadnu sve nepokretnosti na teritoriji Dubrovačke Republike, a Mihu 50.000 dukata u gotovu koje braća drže zajednički (Intentiones Cancellariae 13, 1611—1612, 66—66'); 1607. izabrani arbitri izvršili su deobu nepokretnosti između Miha i naslednika Marinovih; samo ovi poslednji dobili su veliku kuću u Ulici od Crjevvara, tri kuće u Širokoj ulici, tri kuće na Garištu, jedan podrum sučelice Krivoj ulici, kuću u Slavčić ulici, zemlje na Šipanu, u Rijeci in Chiachcovichi, u Zatonu i u Konavlima (Diversa Notariae 132, 1607—1608, 3'—5); a 1633, kada se imovina delila između sve trojice braće, sada sve trojice pokojnika, rečeno je da oni, uz sve što je dosad navedeno, imaju kapital od 17.400 škuda u rimskim bankama i drugi od 130.000 dukata u bankama u Napulju (Diversa Notariae 137, 1631—1638, 32—33).

⁷⁰ Marin je 26. jula 1590. s nekakvim svojim naoružanim ljudima došao iz Italije u Gruž, ali je senat ovima naredio da u roku od tri dana napuste dubrovačku teritoriju, inače će biti povešani (Consilium Minus 60, 1589—1590, 237); 16. oktobra 1590. senat je naredio Mihu Bobaljeviću da raspusti svoje naoružane ljude koje je doveo u Gruž i da ubuduće ne sme da drži homines armatos tam advenas quam nostrates, pod pretnjom kazne od 10.000 dukata i dvadesetogodišnjeg izgnanstva (Consilium Rogatorum 70, 261'—282); ali Miho se oglušio o ovo naređenje, i već 25. oktobra osuđen je na deset godina progonstva (Isto, 270').

I kada se, oko 1595. godine, posle dužeg ili kraćeg prebivanja u Napulju, Rimu, Veneciji i Firenci preselio u Pezaro i tamo postao ličnost velikog ugleda, Republika nije htela da čuje za njegova preklinjanja, čak i kada ih je, u njegovo ime, upućivao glavom urbinski vojvoda⁷¹. Vlada mu se povremeno obraćala da joj svrši po neki posao i on je spremno hitao da joj učini po volji, ne propuštajući da se ponudi i za ubuduće i uveravajući gospodu da od njega "nemaju privrženijeg slugu, koji im bez

ikakvog interesa osim prave, iskrene i čiste ljubavi za domovinu želi i od Boga moli svim silama i očuvanje i uvećanje države⁷². Ali milosti za njega nije bilo i dalje, i on je sa svojom neutoljenom čežnjom za rodnim gradom i umro u gradu tuđem i njemu, pored svega, dalekom, 25. novembra 1605. godine⁷³. Imao je tada iza sebe tek četrdeset devet godina života, nepromišljeno i ludo straćenog u lutanju svetom i brzo istrošenog u uživanjima⁷⁴.

⁷¹ Takvo je, na primer, pismo koje je vojvoda (Il Duca d'Urbino) poslao u Dubrovnik 20. septembra 1603, i kome su se pridružila i pisma kneza Beneventa i vojvode od Sese slične sadržine. Uveravajući dubrovačku vladu da se Bobaljević za osam godina, koliko živi u Pezaru, "uvek i u svim svojim postupcima pokazivao tako smeran i razborit plemić", da je on, vojvoda, ne samo u potpunosti zadovoljan, već oceća i obavezu da mu pribavi sva dobra i udobnosti koja može. A smatrajući da Bobaljeviću "ništa ne može da znači više, ni da mu bude draže, do da se posle tolikog vremena vrati u domovinu i u nekadanju milost gospode", odlučio se da ih zamoli da Bobaljeviću oprostite dalje progonstvo "u kome je bio tolike godine, iskazujući za sve vreme tako mnogo postojanog i izvanrednog poštovanja prema svojoj Republici" (Prepiska¹⁷ LXI. 1987).

⁷² Vid. Bobaljevićevo pismo iz Pezara od 28. juna 1605 (Prepiska¹⁷ LXI. 2028 /1).

⁷³ Bobaljević je sahranjen u franjevačkoj crkvi San Giovanni Battista y Pezaru sutradan po smrti. U pezarskoj Biblioteca Oliveriana čuvaju se (Mss. № 382, vol. V, pp. 113^r—117^v, 127^r—127^v) tri epitafa, dve latinske osmrtnice i govor koji je na Bobaljevićevu pogrebu održao njegov prijatelj, arheolog, teoretičar književnosti i pesnik Sebastijan Mači (Maccio). U svima se, pored osnovnih biografskih podataka o pokojniku, čitaju i neizmerne pohvale njegovoj pobožnosti, valjanosti, smernosti, plemenitosti i mnogim drugim visokim vrlinama. "Huic pietas, huic sancta fides, huic nobili pectus, / Et probitas, et honos, et grave nomen erat", kaže se, na primer, u jednoj od tih osmrtnica. Odavno su poznati i natpisi na zajedničkoj grobnici Marinove majke Ane Bobaljević rođene Rastić (koja je u Pezaru umrla 4. maja 1603. u sedamdesetog godini) i samoga Marina; prvi je od tih natpisa postavio Marin, a drugi Marinova udovica Ora Sorkočević i njihov jedini sin Andrija (vid. I. M. Matijašević—A. Agić, *Biliotheca scriptorum Ragusinorum*, rukopis R. 3666 u Sveučilišnoj nacionalnoj knjižnici u Zagrebu, str. 260'—270).

⁷⁴ Osim udovice Ore, koja je živela do kraja novembra 1624 (njen testament vid. u Testamenta Notariae 56, 170—171), Marin je ostavio već spomenutog sina Andriju (rođenog 24. juna 1591) i kćer Anicu (koja se 1607. udala za vlastelina Đura Marinovog Bunića, odnevši mu u miraz 7000 dukata).

Kada je Marin Bobaljević našao Orbina i podstakao ga da piše Kraljevstvo Slovena i kada je započeo da finansira konačno realizovanje toga dela, već je brojio poslednje godine svog kratkog života. Neizmerno ponosan na slavu svojih predaka, koji su u istoriji Dubrovnika igrali vidnu ulogu od samoga njegovog osnivanja, i isto toliko bez mere vezan za Republiku, kojoj su Bobaljevići najvernije služili vekovima, a koja je njega dvaput odgurnula sa svojih grudi, nalazio je već dugo neke cpeće, i neke utehe, u okupljanju i pomaganju pisaca koji su bili spremni da svojim knjigama i u posvetama koje uz njih stavljaju slave i njegovu otadžbinu i njegovu porodicu, ili bar jednu od tih dveju trajnih njegovih ljubavi. Mnogo je, pored našega Orbina, takvih pisaca bilo, i pre i posle njega, i oni doista nisu bili štedljivi u pohvalama. Matematičar, filozof i pesnik iz Napulja Džambatista Dela Porta posvetio je Bobaljeviću svoju još 1588. godine štampanu knjigu *Phytognomonica*, stavivši joj na čelo njegov portret i laskavu dedikaciju, punu humanističkih preterivanja; polazeći od okolnosti da u prezimenu Marinove porodice postoji reč bob i da se bob latinski kaže faba, on je Bobaljeviće dovodio u vezu ništa manje no sa starim rimskim rodnom Fabija i uznosio ih je kao državnike i očeve domovine⁷⁵.

⁷⁵ Uporediti u toj posveti naročito reči: "Ecquis nescit familiae tuae per longam annorum seriem ad haec usque tempora clarissima insignia? Ipsa enim summum magistratum in republica summa cum laude et gloria quam saepissime administravit, quo factum est, ut patriae parentes gentiles tui iure optimo uno ore et consensu a civibus appellarentur." Isti pisac je i sledeće, 1589. godine, posvetio jedno svoje delo (*Magiae naturalis libri 20*) Marinovom bratu Džonu; nema sumnje da je Marin platio štampanje i te knjige.

A istoričar iz Dubrovnika, vlastelin Jaketa Lukarević, koji je svoj "Obilni izvod iz dubrovačkih anala" pisao kada i Orbin svoje Kraljevstvo Slovena i očigledno s istim nadahnućem, a štampao ga tek nešto kasnije, 1605. godine, i opet o trošku Bobaljevićevom, u posveti je našao mnogo lepih i biranih reči za ovog dubrovačkog plemića, koji je već dvaput bio prognan zbog ubistva, kao obnovitelja pobožnih i herojskih vrlina⁷⁶; a glori-fikujući svoj i Bobaljevićev Dubrovnik, više je no drugi isticao pojedine Bobaljeviće i njihove zasluge za domovinu⁷⁷.

⁷⁶ Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venetia, 1605*, posveta "Al molto illustre signore, il signor Marino del quondam signor Andrea Bobali et mio Patron osservandissimo", i u njoj naročito reči: "Et di V. S. e gia invaluta. l'opinione per tutta Italia, & fuori, che ella sia il vero risuscitatore delle virtudi, poiche in attioni si heroiche, religiose, & sante, ella spende, & spande danaro senza numero. Impero fanno a gara gli ingegni illustri di appoggiare al chiarissimo nome suo, le opere, i libri, & i volumi d'ogni sorte, & di ogni soggetto scritti, accio vivano nel mondo, & siano veduti., & goduti da ogni huomo."

⁷⁷ Videti indeks najznačajnijih stvari u knjizi (Tavola delle cose piu notabili, che si contengono nella presente opera), gde su pobrojana sva mnogobrojna mesta na kojima je spominjana Bobagli Famiglia, što nije učinjeno ni za jednu drugu vlasteosku porodicu, pa ni za onu kojoj je pripadao pisac.

Oduži uvodni tekst kojim je Kraljevstvo Slovena posvećeno Marinu Bobaljeviću, Mavro Orbin datira prvim martom 1601. godine i naznačuje da ga piše u Pezaru. To kazuje da je njegovo delo tada bilo dovedeno do kraja. Ali kada je Orbin na njemu radio? Mnogo pre ovoga datuma sigurno nije. Po mnogo čemu u tom golemom spisu vidi se jasno da je najveći njegov deo, ako ne baš i ceo spis, Orbin bacao na hartiju u Pezaru tokom 1600. i 1601. godine, pišući, sva je prilika, pojedine njegove tabake u hitnji i dok su štampari radili svoj posao na prethodnim. Iako je Kraljevstvo Slovena okrenuto ka vremenu prošlom, i odavno prošlom, njegov je pisac koristio razne povode da govori i o događajima sasvim bliskim, dajući nam na taj način, i nehotice, sigurne kriterijume za postavljanje njegovog rada u strogo određene hronološke okvire. On je, tako, ukratko prikazao neuspeli i od Dubrovnika osujećeni pokušaj sandžaka Enekana u toku 1590. i 1591. godine da se dočepa Konavala (str. 193—194), spomenuo je zatim Savu, sina Nemanjinog, "koga Srbi smatraju svecem", i dodao je da je njegove kosti "pre malo vremena" — a mi znamo da je to bilo 1594. ili 1595. godine — dao "javno spaliti zlikovac Sinanpaša" (str. 249)⁷⁸, opisao je jedan neobičan slučaj dresure morskih medveda koji je lično posmatrao u Pezaru 1599. godine (str. 200—201), polemički je pobijao mletačkog pisca Čezara Kampanu (Cesare Campana) koji, po njemu, neverno i tendenciozno slika događaje iz 1594. u svojoj knjizi koja je štampana tek 1599. godine (str. 190—191)⁷⁹, i, najposle, citirao je obaveštenja koja je dobio kada je veliki deo knjige bio već odštampan ("kada sam sa štampanjem dela bio stigao do ovog mesta") "od krakovskoga kanonika Vrševića, jedne veoma učene osobe i od nekih drugih uglednih Poljaka" (str. 377—378); ovaj poznati krakovski kanonik, koji je međutim bio i istoričar, politički pisac i govornik, i koji se punim i pravim imenom zvao Kšištof Varševicki (Krzysztof Warszawicki), doputovao je u Italiju tokom 1600. i u njoj ostao do 1602. godine.

⁷⁸ O pitanju hronologije ovog događaja vid. raspravu Miodraga Purkovića "Godina spaljivanja tela sv. Save", *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva* XII, 1932, 9, 845—849.

⁷⁹ Reč je bila o tobožnjem dubrovačkom strahu od upada turskog admirala Čikale i o njihovoj "ponudi" Venecijanskoj Republici da Dubrovniku pritekne u pomoć, o kome mletački istoričar piše u delu *Istorie del mondo descritte dal Signor Cesare Campana libri 26*, štampanom u Veneciji 1599.

Ubrzo po doštampavanju Kraljevstva Slovena i pošto nije više imao razloga da ostaje u Italiji, Orbin je krenuo za Dubrovnik. U međuvremenu, sređen je njegov spor s predsednikom mljetske kongregacije i on je već u septembru 1601. godine ponovo bio u manastiru Sv. Mihajla u Pakljenoj, u svojoj staroj opatskoj funkciji, koje je jedno vreme bio lišen. Kao opat tog manastira (abbas monasterij S. Michaelis de Paklina) on se 13. septembra izjasnio o obavezama jednog manastirskog dužnika i njegov je

iskaz zapisan na rubu dokumenta o prodaji koju je taj dužnik obavio⁸⁰, a 14. decembra tužio je pred knezom Lopuda, u ime svoje i ime ostalih monaha, nekakvu Vicu Maslav, kćer pokojnog Luke berberina sa Šipana, što nije platila dug svoga oca od 39 perpera i 5 groša na ime zakupa za zemlje u Grudi i Šipanu⁸¹. Koliko je još Orbin bio u ovoj fukkciji nije poznato, ali u svakom slučaju to nije bilo dugo: već sredinom 1603. neki dum Pavo (D. Paulus) zamenio ga je na tom mestu.

⁸⁰ Vendite di Cancellaria 85 (1597—1602), 184.

⁸¹ Diversa de foris 9 (1601—1602) 182—182'. Ali tamo je 8. januara 1602. na zahtev Mavra Orbina (R. D. Mauri Orbini) ova tužba s odgovarajućom presudom retestrovana prema izvodu iz knjige presuda lopudskog kneza (estratto dal libro delle sententie di Isola di mezzo del 1601 a di 14. dicembre charta 139). Rečenog dana se na Lopudu pojavio pred knezom i sam Orbin i zakleo se da je presuda pravična i opravdana (pose man al petto more sacerdotali et giuro che la detta sententia e bona et giusta...

Pri vrlo oskudnim i retkim dokumentima koji nam Orbinovo kretanje beleže u ovo vreme, u prilici smo da i to malo sačuvanih dokumenata ne razumemo svaki put dovoljno ili ne razumemo uopšte. Takvu nedoumicu izaziva vest o Orbinu od 14. decembra 1604: dubrovački senat je tog dana rešio da se zatraži od dubrovačkog nadbiskupa da dum Mavra i dum Teofila, monahe Sv. Jakoba od Višnjice — u to vreme, znači, Orbin pripada bratstvu toga manastira — "odstrani iz ove provincije zbog razloga i uzroka poznatih ovome veću"⁸². Koji je to razlog mogao biti, i koji uzrok, da se senat u ovoj meri rasrdi na dvojicu monaha, i u čemu se njihovo postupanje sudarilo s interesima Republike? Da posredi nije bilo nešto ozbiljnije možda bi se smelo zaključivati iz činjenice da su senatori već 17. decembra odustali od prvobitne strogosti svoje odluke i zaključili jedino da od nadbiskupa traže da pomenute monahe smesti na ostrvo Šipan⁸³.

⁸² Consilium Rogatorum 79 (1603—1605), 201'.

⁸³ Isto, 202'.

Ne može se znati ni koliko je Orbin ostao u ovom prinudnom svom boravištu; dugo svakako nije. Možda mu je tišina na Šipanu ipak bila od neke koristi, ako je, kao što pretpostavljamo, tamo našao dokolice da prevede ("istumači") "iz jezika italijanskoga u ovi naš dubrovački" poznato delo Specchio spirituale del principio e del fine della vita umana italijanskog teologa Anđela Elija (Angello Elli). Ovaj prevod on je radio na molbu ("uprašanje") bogatog dubrovačkog trgovca iz onog vremena Rada Sladoevića⁸⁴, "za općenu korist i razgovor duša koje slovinski govore"; Sladoeviću je on svoj prevod i posvetio, i ovaj ga je posle, kada prevodioca nije više bilo u životu, o svom trošku i štampao. Ima u ovoj posveti neke zagonetke kojoj nije najlakše naći rešenje: nju je Orbin pisao "u Dubrovniku na 20. aprila 1606", ali se pod njom potpisao samo kao "opat od Svete Marije od Bačke", izostavivši, dakle, iz nekog razloga sve druge svoje titule stečene tokom vremena u mljetskoj kongregaciji.

⁸⁴ Prema svedočenju genealogija dubrovačkih građana, Rado Sladoević se iz svog Čepikuća (selo u Primorju) uputio na Levant i tamo je stekao ogromno bogatstvo; vrativši se u Dubrovnik, kupio je imanje za 14.000 dukata, ali je nastavio i da trguje, vrlo intenzivno: "na njegovo ime se stalno nailazi kada se listaju knjige trgovačkih ugovora dubrovačkog Državnog arhiva" (Dragoljub Pavlović, Horacije Mažibradić — dubrovački pesnik XVII veka., Glas SAN CCXL, knj. 5. Odelj. lit. i jez., Beograd, 1960, 18). Bio je u neku ruku i mecena književnika i književnosti: pesnik Horacije Mažibradić. peva sa zahvalnošću da mu je uvek "pohodio stan" "s dinari i s brašnom", osim za Orbinovo Zrcalo duhovno, platio je troškove i za izdavanje "Pjesni duhovnih isusovca Bartula Kašića", 1617. godine. Umro je decembra 1639: njegov testament, pisan našim jezikom, daje dosta vernu sliku njegove delatnosti (Testamenta. notariae 62, 1638—1642, 89—92).

Iste godine u kojoj je dovršio, a možda i u celini izradio, prevod "Zrcala duhovnog" Orbin je postao opat manastira na Svetom Andriji (abbas S. Andreae de Pelago). Samoću tog manastira on je bez

sumnje i ovoga puta odabrao sam, sklanjajući se od nekih svojih drugova u redu s kojima se nije razumevao i s kojima se sukobljavao. Odatle je sredinom 1606. godine iznenadno upućen u Rim, u misiju koju mu je, na zahtev i uz potporu dubrovačke vlade, poverila mljetska kongregacija. Nije išao sam: s njim je bio još jedan benediktinac, Hrizostom Antić, koga je znao već dugo i koji je, kao i on, morao da podnese ne jednu nepravdu u svojoj monaškoj karijeri. Najveća je okončana pred sam polazak na ovaj put, kada je nekoliko benediktinaca, i Orbin među njima, posvedočilo, po svojoj savesti ("da ne bih bio dužan da pred božjim veličanstvom dajem račune za tuđe nepravdičnosti", kako je podvlačio jedan od njih), da je Antića dubrovački nadbiskup proganjao dugo i bez milosti, a posve nepravedno, i da su računi Antićeve administracije Sv. Jakoba bili čisti i ispravni⁸⁵.

⁸⁵ Iskazi dum Makarija, opata manastira Sv. Jakoba, dum Benedikta, monaha i revizora računa, i dum Mavra Orbina, opata Sv. Andrije, dati su 8. i 19. jula 1606, a u arhivske knjige uneti su tek 13. jula 1612 (*Diversa de Foris* 24, 1612, 258'—259'). Opat Makarije izjavio je o nadbiskupu ovo: *molesto D. Grisostomo Anticchi et insto con termini indebiti et ingiusti a render conto di quella administratione a fine di dannarlo ancorche ingiustamente per detti conti... dok je Orbin rekao: Io D. Mauro Orbini ecc. fo fede che fa dui anni in circa io intesi dire dalla bocca di D. Timotheo, reuditore all' hora delli conti del padre D. Chrisostomo Anticchi, che i detti conti erano boni, ma che i garbugli, i quali esso D. Thimoteo li moveva erano piu tosto per travagliare D. Chrisostomo per le ingiurie ricevute da lui... — Hrizostom Antić je inače bio ličnost naročito poverenja dubrovačke vlade; na njen predlog, papa Pavle V imenovao ga 2. decembra 1615. za mrkansko-trebinjskog biskupa i on će to biti sve do smrti, 1647. godine. Kao biskup, borio se žilavo i uporno za prava svoje crkve, nastojao je da proširi njenu jurisdikciju i pisao je o njenoj prošlosti. O njemu vid. D. Farlatus—J. Coletus, nav. delo, 309—314.*

Misija dvojice benediktinaca u Rimu bila je delikatna i u očima dubrovačke vlade od naročito značaja. Oni su imali da od pape izmole opozivanje jedne skorašnje odluke, kojom su mljetski benediktinci stavljeni pod jurisdikciju dubrovačkog nadbiskupa, i verovatno je izbor pao na njih upravo kao protivnike aktuelnog prelata u Dubrovniku. Papinu odluku o kojoj je reč izazvala su i nadahnula obaveštenja da benediktinci u Dubrovniku žive protivno svojim regulama i u neskladu s normama redovničke discipline, i s te strane njoj su se teško mogli stavljati prigovori. Ali ona je vladu ozbiljno pogađala, što je monahe sa njene teritorije stavljala pod nadzor i zapovest stranaca ("persone forestieri"), u čemu je Republika videla ne malu opasnost, i što se uostalom kosila s osnovnim postulatima njene politike. S koliko je mnogo brižljive pažnje vlada gledala na ovo pitanje vidi se i po tome što je s istim zadatkom opremila u Rim i jednog svog plemića, Marina Nikolinog Gučetića, a dejkstvovala je u toj stvari i preko stalnog izaslanika Republike u Rimu, Lodovika Bekadelija⁸⁶. S novcem koji su im za put dali državni rizničari⁸⁷ i s preporukom senata za kardinala Arigoni⁸⁸, Orbin i Antić otplovili su put Rima poslednjih dana jula 1606. godine.

⁸⁶ Vladino uputstvo Gučetiću i dalju prepisku u vezi s njegovim poslanstvom saopštio je Jovan Radonić u delu *Dubrovačka. akta i povelje* knj. III, sv. 1, Beograd, 1939, SKA, Zbornik za istoriju, jez., ist. i knjiž. srpskog naroda, 3. Odelj., knj. IX, str. 165. i d.

⁸⁷ *Consilium Rogatorum* 80 (1605—1606) 211': *Prima pars est de committendo Dominis Thesaurarijs Sanctae Mariae ut RR. Don Mauro Orbini et Don Chrisostomo Antichi Monacis congregationis melitensis profecturis Romam pro negotijs dictae Congregationis commodent de ducatis centum sexaginta cum toto pignore auri vel argenti.*

⁸⁸ Preporuka nosi datum 21. jula 1606; objavio ju je J. Padonić, *Dub. akta i povelje*, III 2, str. 164—165. O njihovoj misiji, kao i o razlozima koji su do nje doveli, ima u toj kolekciji i više drugih dokumenata.

Sobom su nosili i kopije dokumenata i papjskih bula iz kojih su se imali videti razlozi koji su početkom veka vodili pape Nikolu V i Klementa VIII da mljetsku kongregaciju odvoje od kongregacije Svete Justine; ti se razlozi nisu promenili ni stotinu godina kasnije, kada su Orbin i Antić činili pokušaj da na zadovoljstvo vlade okončaju svoju misiju. Koliko su oni lično u tome imali uspeha ostaje zasad

neizvesno; Orbin se, uostalom, ubrzo potom vratio kući i odmah se upleo u jednu novu istoriju, koja, na mahove, nije bila bez izvesne dramatike.

Ta je istorija duga i zamršena, a i odavno poznata, bar u svojim najbitnijim crtama. Ona je vezana za pokušaj nekih Dubrovčana, u prvom redu dvojice plemića iz kuće Rastića i Đurđevića, da uz pomoć savojskog vojvode, i za njegov račun, organizuju balkanske hrišćane za sveopšti ustanak. Zna se dobro i kako je dubrovačka vlada, strahujući da je ovaj pokušaj koji nije odobravalala ne dovede do sigurne propasti, ako Turci za njega saznaju, s odlučnošću i oštro presekla akciju čim je pohvatala sve njene konce. Međutim, dok su se stvari u potaji pripremale, konspirativna prepiska išla je između Italije i Dubrovnika, a i izvesne sumnjive ličnosti, nekakvi nepoznati Savojski (Savoirdi), dolazile su u toku poslednjih meseci 1607. godine na teritoriju Republike, po jednom ili drugom poslu, a uvek s lažnim izgovorima. U ovoj cirkulaciji pisama i ljudi mljetski manastir bio je u početku vrlo važan punkt; a jedan laik iz tog manastira, po imenu fra Santo, povezo se sa Savojscima i odnosio je i donosio pisma izmenjivana između zaverenika i ljudi njihovog poverenja⁸⁹.

⁸⁹ Fra Santo je Dubrovčanin najskromnijeg porekla i pre stupanja u manastir bio je na nekom zanatu; dokumenti uz njegovo ime stavljaju oznaku *converso*, pod kojom se podrazumevaju oni fratri koji nisu sveštenici, već neka vrsta manastirskih slugu.

Kod ovog mesta rečene istorije na scenu stupaju dum Mavar i njegov manastirski kolega dum Ivan, "monasi na Mljetu" (monaci a Meleda). Oni budno prate sumnjive dolaske i odlaske i u celoj su stvari na strani dubrovačke vlade; možda je oni i izveštavaju o svemu što se događa. U jednom trenutku, kada je fra Santo na Mljetu, oni ga presreću u Babinom Polju, i najpre bezazlenim rečima nastoje da uspravaju njegovu pažnju, a onda odjednom potržu noževe i silom mu oduzimaju pisma koja su im sumnjiva i za koja veruju da su opasna. Pokušavaju i da vežu fra Santa, ali i on se brani nožem, otrže se i beži u Italiju. Nije lako zamisliti dum Mavra s nožem u ruci u ovoj burnoj sceni; mora da je tada bio još u snazi i relativno mlad kada je bio sposoban za ovakve gestove. Fra Santo, koji je samo njemu imao da zahvali što je otkriven, i koji je zbog toga morao da se u strahu i na brzinu sklanja sa dohvata ruke dubrovačke vlade, nikada mu to nije zaboravio; čak i onda kada je, nekoliko godina posle toga, odjednom saznao za Orbinovu smrt, umesto reči oproštaja, našao je jedino reč osvete: "Neka, Bog ga je kastigao (kaznio), tako će i ostalih."⁹⁰

⁹⁰ Veliki broj iskaza koje su pred dubrovačkim sudom davali pojedini učesnici ove istorije, kao i mnoge zapisnike sa istrage objavio je J. Radonić, *Dubrovačka akta i, povelje*, III 2, str. 182. i dalje. Tu je (na str. 190—192) i iskaz koji je 25. juna 1608. dao i sam Mavro Orbin, tada prior manastira Sv. Andrije (II reverendo Don Mauro Orbini, priore di S.^{to} Andrea di Pelago della congregazione Melitense). Citirane reči fra Santa, kao i jedan od više, međusobno različitih, prikaza događaja, vid. u izjavi Miha Franvog iz Orašca (Michiel di Francesco di Valdinoce), od 21. avgusta 1611.

Za sve vreme dok su ovi događaji tekli, Orbin je bio opat — ili, tačnije, prior — manastira na Svetom Andriji; u istoj se funkciji on spominje i narednih godina. Uopšte, može se reći da je u njoj on bio ne samo najčešće već i najduže. Po toj tituli, kao i po onoj opata Svetog Mihajla u Pakljenoj na Šipanu, koju je jedno vreme nosio takođe, on je bio "opat mljetski", kako se potpisivao na svojim knjigama; značenje je titule da je on svoje opatsko dostojanstvo postigao u okviru mljetske kongregacije, a ne da je bio ikada, jer nije bio nikada, opat Svete Marije na Mljetu.

Dve su vesti o njemu iz 1609. godine vezane za poslove koje je svršavao kao prior Svetog Andrije, i obe su suve i potpuno prozaične. Prva kazuje da se 6. januara izjasnio pred sudom o nekoj obavezi jednog manastirskog dužnika⁹¹, a po drugoj on je Vicku Orbinu — onome istom za koga pretpostavljamo da bi mu mogao biti otac — 30. marta prodao osamnaest vedara (ili oko trista pedeset litara) vina sa Lastova koje je pripadalo ovom manastiru⁹².

⁹¹ *Vendite di Cancellaria* 87 (1609—1614), 3: *Admodum reverendus pater D. Maurus Orbini uti Prior S. Andreae de pelago se presentat...*

⁹² Diversa de Foris 19 (1609), 205: Venerabilis Don Maurus Urbini prior monasterij Sancti Andreae de Pellago sponte... vendidit Vincentio Urbini... quingia decem et octo vinorum existentium in Lagosta de ratione dicti monasterij...

C ovako oskudnim vestima iz ovog vremena o našem piscu nismo u mogućnosti da znamo kako se on odnosio prema reformi monaške discipline, koju su među mljetskim benediktincima provodila dva vizitatora, za to naročito poslana iz Italije, od kojih je jedan bio Benedeto Sangrino, a drugi, poznati, ali minorni religiozni i didaktični pesnik Feliče Pasero⁹³.

⁹³ Dolazak ove dvojice uglednih benediktinaca očekivao se u Dubrovniku još od februara 1609, kada je vlada povećala sumu predviđenu za njihove putne troškove (Cons. Rogatorum 82, 1609—1611, 16'). Po dolasku u Dubrovnik i na Mljet oni su razvili živu aktivnost, kojom je senat bio veoma zadovoljan. Kada je Feliče Pasero hteo da pođe, marta 1610, vlada se najpre nije s tim saglasila, a onda ga je 30. marta, u znak zahvalnosti, darovala s četrdeset dukata (Isto, 102', 117). Još je bolje mišljenje vlada imala o Sangrinu: "il valore e la prudenza con la quale ha governato fin qui il P. D. Benedetto Sangrino questi monaci della congregatione Melitense e ha reso tanta sodisfattione e contento, che possiamo far ampio testimonio a V. P. R.^{ma} di non haver potuto desiderare maggiore e per accrescimento del culto divino, ne per beneficio degli istessi padri e della loro religione..." piše ona 2. maja 1611. predsedniku montekasinske kongregacije (Lettere di Ponente 10, 268'). Pasero je između mnogih drugih dela ostavio veliki spev Essamerone overo l'opera dei sei giorni (Venezia, 1608), rađen po uzoru na Tasov Mondo creato, a jednu svoju knjigu, II trofeo della Croce (Venezia, 1610), posvetio je bogatom i vrlo uticajnom dubrovačkom plemiću Matu Gradiću (posveta je datirana: Da san Giacomo di Ragusa il di 14 febraro 1610). O njemu vid. Antonio Belloni, Il Seicento, Milano, 1929, 153; Franceseo Lo Parco, Don Felice Passero poeta cassinese del secolo XVII, delegato pontificio a Ragusa nel 1610, Archivio storico per la Dalmazia XV, 1933, 55—68.

Da li je Orbin imao razloga da tom reformom bude nezadovoljan? Da li ga je ona pogađala? Da li je i on, uz druge benediktince dubrovačke, davao za nju razloge? Jedini siguran podatak koji ga na neki način dovodi u vezu s delatnošću te dvojice vizitatora ne daje nikakav trag po kome bi se pošlo dalje: on samo obaveštava da je Orbin, po naređenju tih svojih pretpostavljenih, početkom juna 1609. obišao, s još jednim benediktincem, nekakve zemlje u Šumetu koje je vlastelin Mato Džonov Gradić nudio kongregaciji u zamenu za druge, opet u Šumetu, koje su bile vlasništvo manastira Svetog Andrije⁹⁴.

⁹⁴ Diversa de Foris 20 (1609), 400'.

Dok je jedan od te dvojice vizitatora iz Italije, Benedeto Sangrino, sređivao stvari u mljetskoj kongregaciji i radio na njenoj reformi, Mavro Orbin istupio je iz nje ponovo i ovoga puta, svi su izgledi, s namerom da to bude i konačno. Šta ga je nagnalo da pokuša da najzad preseče i ono malo slabih niti koje su ga vezivale za ostalu sabraču? Da li je posredi bilo neko novo iskustvo, bolnije i neprijatnije od ostalih? Ili je to opet jedan od njegovih iznenadnih životnih zaokreta, koji su kod njega toliko česti? Svakako, za ovaj raskid razloga je moralo biti, i oni sigurno nisu ništavni, ali mi ih sada ne znamo i jedva da ima nade da ćemo ih znati ikad. Tek, Orbin se najednom našao u Stonu Malom, i uspeo je da ga dubrovačko Malo vijeće 22. aprila 1610. imenuje za paroha tamošnje crkve Sv. Antuna⁹⁵.

⁹⁵ Consilium Minus 69 (1610—1612). 28: Die XXII Aprilis 1610. Reverendus Dominus Maurus Orbini Abbas electus fuit in Parochum Stagni parvi cum elemosijna, honore et onere consuetis. Up. i Pavo Glunčić, Iz prošlosti grada Stona XIV—XIX vijeka, Beograd, 1961, Spomenik SANU SHI Odelj. društv. nauka n. ser. 13, str. 104.

Na tom novom poslu, međutim, on se zadržao vrlo kratko: već 6. septembra iste godine vlada je osporila ovo imenovanje, jer se ono kosilo s nekakvim njenim zaključkom iz 1480. godine, čiji smisao i sadržinu više nemamo⁹⁶.

Orbin ipak nije otišao iz Stona, ili to barem nije učinio neposredno pošto je izgubio mesto župnika

u crkvi Svetog Antuna. Dolazak u Ston novoga biskupa Miha Rastića, koji je pao baš u to vreme⁹⁷, za trenutak ga je obasjao varljivom nadom. Približivši se ovom plemiću i stupivši u njegovu službu, uspeo je vrlo brzo da osvoji njegovo poverenje i da postane osoba od najvišeg uticaja na biskupskom dvoru. Ako bi se smelo verovati jednome strancu, dubrovačkom nadbiskupu Fabiju Tempestivu, taj uticaj bio je do kraja negativan i za Rastića bi svakako bio koban. Ali Tempestivo je s Orbinom imao neprečišćene račune i bio mu je odavno protivnik; možda je i zato u portretu Mavra Orbina iz tih dana, koji je on ostavio, nabacano tako mnogo tamnih mrlja i izvučeno toliko crta, skoro bi se moglo reći, sasvim infernalnih.

Ali i ako mu ne verujemo do kraja, ovoga svedoka moramo saslušati. Jer prevažni su redovi koje on o Orbinu ostavlja u pismu odaslatom iz Montefeltra 12. novembra 1610. i kojima dubrovačkoj gospodi skreće pažnju na opasni susret Orbina i biskupa Rastića⁹⁸.

⁹⁶ Consilium Rogatorum 82 (1609—1611), 179: Die Lunae VI Septembris 1610. Prima pars est de declarando quod D. Maurus Orbini non potuit creari a Magnifico Minori Consilio in Parochum Stagni parui stante parte Consilij Rogatorum de 1480. die XII decembris f. 238. Per omnes contra VIII. Knjiga odluka dubrovačkog senata iz 1480. nije, na žalost, sačuvana.

⁹⁷ Rastića, koji je dotle bio sveštenik i kanonik dubrovačke katedrale, papa Pavle imenovao je za stonjskog biskupa, na predlog dubrovačkog senata, 19. oktobra 1609. Na ovoj stolici on se nije dugo zadržao: kompromitovan kao brat jednog od kolovođa zavere Rastić—Đurđević, iako sa njom lično nije imao ništa, on je emigrirao u Italiju 1612. godine i nikad se više nije vratio u rodni grad; najpre je dobio jednu biskupiju u Apuliji, 1615. god., a onda ga je papa premestio za biskupa u Askoli, 1639. god. O njemu vid. D. Farlatus—J. Coletus, nav. delo, 356.

⁹⁸ Prepiska¹⁷ 86. 2194 br. 4.

"Ne mogavši da ostane i dalje u svom redu — piše Tempestivo — i da tamo raspaljuje neslogu i vatru (kao što je njegov stalni običaj), don Mavro Orbin je došao u blizinu Monsinjorovu i s obećanjem da želi da ubuduće živi kao svetac, naveo ga je i zaveo do te mere, da ga je ovaj ne samo primio za svog prisnog prijatelja, već mu je dao i vrhovnu vlast u svojoj biskupiji." Za Rastića će, međutim, Orbin, prema oceni ovoga nadbiskupa, biti petra scandali i sunovratice ga u neizmerna zla. Njegovo je opako dejstvo na stonjskog monsinjora uostalom već počelo: on ga je podstakao da se, u jednom procesu, odupre vrhovnoj vlasti svog nadbiskupa, kome su stonjski prelati uvek bili i ostali podložni.

"Ne mogu lako prignuti duh da poveruje da bi monsijor Rastić, plemić toga grada, i pomislio da umanji vlast i dostojanstvo svoje domovine, što bi se desilo u velikoj meri kada bi grad-metropola sa svojim nadbiskupom ostao bez sufragana . . . Ali verujem, i s krupnim razlozima, da se dum Mavro, ustrajući u rđavim sklonostima svoje duše, kojima se uvek starao da seje razdor, na štetu i smanjenje duhovnih i svetovnih dobara te republike, i sada svim silama postarao da navede stonjskog monsinjora na ovu novotariju." Izgledalo bi, i svak bi to brzo zaključio. da je dubrovački nadbiskup pismo pisao rro domo sua: njegov je autoritet ugrožen i on sad reaguje grdnjama, podozrenjem i diskvalifikacijama. Kao da je to znao, stari nadbiskup se pobrinuo da sumnje u pristrasnost sa svoje strane unapred razveje: interes je dubrovačke zemlje i njenih podanika u pitanju, a ne njegov, jer njemu je, s obzirom na malo dana što mu preostaje da proživi, od nevelikog ili čak i ni od kakvog značaja da li će mu stonjski biskup biti potčinjen ili ne.

Dubrovačka vlada bila je kudikamo više nego mi danas u mogućosti da sudi o tome koliko su uveravanja njenog nadbiskupa inspirisana mržnjom i besom, a koliko su iza njih stajali istina i stvarni razlozi. Šta je posle toga odvajanja preostalo teško je reći, ali je van sumnje vrlo karakteristično ono što je prevagnulo. Sutradan po prijemu nadbiskupovog pisma — ono je u Dubrovnik stiglo 12. novembra, kako je kancelar Republike savesno zabeležio na njegovoj poleđini — vlada je zaključila da knez i Malo vijeće zatraže od biskupa stonjskog da don Mavra Orbina "odstrani kako iz svoje dijeceze, tako i iz parohije Stona Maloga sa razloga poznatih ovome vijeću"⁹⁹.

⁹⁹ Consilium Rogatorum 82 (1609—1611), 193: Die Sabati HIII Novembris 1610 a prandio. Prima pars est

de committendo Magnifico Domino Rectori et suo Consilio requirendi Reverendissimum Episcopum Stagnensem ut amoveat Don Maurum Orbini tam ab eius Diocesi quam a Parochia Stagni ob causas notas praesenti Consilio. Per omnes contra VIII.

Neizvesno je kuda je Orbin pošao pošto je iz Stona proteran; po propisima reda kome je položio zavete, za njega je u njegovom manastiru uvek moralo biti mesta, ali da li je tamo i otišao? Mnogo mu još dana nije ni preostalo: poslednji čin njegove životne tragedije tada se već bio primakao kraju. Kada je baš zavesa pala, dosad se nije našlo, ali će nas možda neke okolnosti dovesti ipak do tog dana koji je za Orbina bio poslednji. Oskora se zna da je novost o Orbinovoj smrti stigla u Italiju negde maja ili juna 1611. godine¹⁰⁰, i to je svakako već jedan sasvim siguran termin.

Ali on može biti još određeniji ako se dovede u vezu sa zapisom koji je neki nepoznati, no očigledno obavješteni, čitalac odavno stavio na naslovnu stranu jednog primerka Kraljevstva Slovena: "Autor ove istorije umro je na dan Svetog Andrije 161.. godine"¹⁰¹.

¹⁰⁰ J. Radonić Dubrovačka akta i povelje, III, 1, str. XII— XIII, 207; N. Radojčić, Srpska istorija Mavra Orbinija, 8.

¹⁰¹ Memorie Storiche su Ragusa raccolte dal P. Gian-Maria Mattei (Zibaldone I^{mo}), rukopis br. 433. Biblioteke Male braće u Dubrovniku, str. 51. Kao što je poznato, cifru koja je u ovom zapisu oštećena erudita iz XVIII v. Sabo Slade-Dolči dopunio je tako da je godina Orbinove smrti ispala 1614; to se nagadanje u naše dane pokazalo netačno.

Vrlo je verovatno da je u tom zapisu, oštećenom baš na najodlučnijem mestu, reč o prazniku Svetog Andrije Apostola, pa bi prema tome Mavro Orbin umro 30. novembra 1610. godine, to jest dvadesetak dana posle onoga u koji mu je uručena naredba gospode dubrovačke da napusti Ston. Vest o njegovoj smrti morala je u Dubrovniku odjeknuti kao iznenađenje; ali, kada je ona stigla, da li je bilo i onih koji su zaplakali nad čovekom i koji su zažalili nad piscem Mavrom Orbinom, nesrećnim i nemirnim opatom mljetskim?

2

Prvi čitaoci koji su Kraljevstvo Slovena otvarali odmah pošto je ono ugledalo sveta, 1601. godine, morali su biti pod utiskom da im je u ruke dospela lepa i u mnogome izuzetna knjiga. Lepa svojim izgledom, štampom i opremom, a izuzetna svojom sadržinom.

Za prvo, postarali su se Džirolamo Konkordia (Girolamo Concordia), u čijoj je štampariji u Pezaru knjiga štampana, i Marin Bobaljević koji je sve troškove štampanja štedro platio. Već samim formatom velike četvrtine i sa više od pet stotina svojih strana knjiga je ulivala respekt i svrstavala se u jedan red s ostalim historiografskim delima svoga doba, ozbiljnim, dostojanstvenim i rađenim s najvišom ambicijom. Njen unutrašnji sklop takođe se u svemu usaglašavao sa sklopom ovakvih knjiga kako je on ustanovljen još od prvih humanističkih izdanja: ispred teksta istorije, koji predstavlja glavninu knjige (str. 1—473), stavljeni su na nepaginovanim stranama posveta meceni, Marinu Bobaljeviću (Al molto illustre sig.^r mio osservandiss il signor Marino del signor Andrea Bobali), piščev predgovor upućen čitaocima (D. Mauro Orbino a lettori) i popis autora čija su dela upotrebljena i citirana u knjizi (Autori citati nella presente opera); a iza teksta, i opet na skoro tridesetak nepaginovanih strana, dat je obilan alfabetski indeks najznačajnijih stvari o kojima se u delu govori (Tavola delle cose piu notabili che si contengono in questa opera), zatim errata, registar i impresum s tipografskom markom. Knjiga je odštampana krupnim, lepim i prijatnim slovima, a grafička rešenja iznalazena su s mnogo ukusa: znatniji odeljci započinju inicijalima, a zaključuju se renesansnim kolofonima, stranice su s bogatim marginama, gornjim, donjim i bočnim, i s mnogobrojnim izvučenim marginalijama koje, po davnašnjem običaju nasleđenom od srednjovekovnih erudita, rezimuju tekst i pomažu da se u njemu pri naknadnim traženjima brže nađu određeni predmeti.

Na izvesnim stranicama ima i ponešto ilustracija, koje je u bakru rezao nepoznati majstor: na početku, pre teksta Kraljevstva Slovena, na celim stranama otisnuti su crteži dvojice ratnika, u starinskoj

opremi, s kopljima i štitovima u rukama, kraj kojih su grbovi njihovih pokrajina, a iznad kojih su napisi s objašnjenjima da oni predstavljaju Slovena s Germanskog mora (Slavo del Mar germanico) i Slovena iz Ilirika (Slavo dell' Illirico); u samom tekstu dolaze snimci glagoljskog, ćirilskog i "markomanskog" pisma na mestima gde se o njima govori (str. 46, 47. i 142); zatim ima i deset grbova na počecima Orbinovog raspravljanja o pojedinim odsecima njegove istorije; to su grbovi: cara Dušana (iscrtan preko cele strane, za razliku od svih drugih, i očigledno centralan po značaju), kralja Vukašina, Nikole Altomanovića, Balšića, kneza Lazara, kraljevstva Bosne, hercega Sv. Save, Huma, kraljevstva Hrvatske i kraljevstva Bugarske. Kako je utvrđeno, svi su oni preneti iz vrlo poznatog Ohmućevićevog grbovnika, ali "dosta nemarno, ne vodeći računa o bojama i modernizujući oblike u stilu ranijeg baroka"¹⁰².

¹⁰² Aleksandar Solovjev, Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmućević, Glasnik Skopskog naučnog društva, XII, 1933, 92.

Po običajima koji su vladali među onovremenim piscima, naslov knjige prekriva bezmalo sav frontispis, da bi iz njega čitalac bio u potpunosti obavešten o sadržini knjige: Kraljevstvo Slovena danas iskvareno nazvanih Skjavona, istorija don Mavra Orbinija Dubrovčanina, opata mljetskoga, u kojoj se vidi nastanak skoro svih naroda koji su govorili slovenskim jezikom, s mnogim i različitim ratovima što su ih vodili u Evropi, Aziji i Africi; napredak njihovog carstva, starodrevna religija i vreme njihovog preobraćenja na hrišćanstvo. A naročito se vide uspesi kraljeva koji su u stara vremena gospodovali Dalmacijom, Hrvatskom, Bosnom, Srbijom, Raškom i Bugarskom¹⁰³.

¹⁰³ Naslov je, kao i sve drugo, na italijanskom jeziku: IL | REGNO | DE GLI SLAVI | HOGGI CORROTTAMENTE | DETTI SCHIAVONI | HISTORIA | DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO | ABBATE MELITENSE. | Nella quale si vede l'origine quasi di tutti i Popoli, che furono della Lin-| gua SLAVA, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia, | & Africa; il progresso del Imperio loro, l'antico culto, & il | tempo della loro conversione al Cristianesimo. | Et in particolare veggonfi i successi de' Re, che anticamente dominarono in DALMA- | TIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BVLGARIA. | (grb porodice Bobaljevića) | IN PESARO, | Appresso Girolamo Concordia. Con. licenza de' Superiori. | M.DCI.

Preostali deo naslovne strane zapremio je veliki grb vlasteoske porodice Bobaljevića s raskošnim baroknim cimerom, i njegovo postavljanje na čelo knjige možda je još jedan izraz Orbinove zahvalnosti prema meceni koji mu je omogućio da knjigu napiše i izda, a možda je i uslov stavljen sa strane Bobaljevića piscu koji nije imao drugog izbora.

Višestruko karakterističan, naslov Orbinove knjige kazuje, uz sve drugo, i osnovnu stvar: ovim delom dubrovački pisac želeo je da čitaocima pruži istoriju Slovena, prema svome znanju i shvatanju oba elementa toga pojma. Istorijom je on Kraljevstvo Slovena nazvao i u posveti dela Marinu Bobaljeviću; "pošto sam napisao ovu istoriju Slovena ..." prve su njegove reči u toj posveti. Stoga se nikako drukčije do kao izgovor, uz to loše i nespretno stilizovan, mora razumevati objašnjenje što ga je dao u odeljku o Rusima, koji je odeljak kod njega ispao sasvim nepotpun: "Ostala časna i plemenita dela ove tako moćne nacije prelazim sada ćutke, jer moj zadatak i moja namera nije da nižem istorije ili anale, već da samo ukratko spomenem najznačajnije stvari o slovenskoj naciji"¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Il regno degli Slavi, 80.

Široki program i prostrani okviri što ih je on za svoje delo naznačio takođe u naslovu još jednom su pouzdan znak da je Orbin Kraljevstvo Slovena zamislio kao istoriju, a ne kao brzi i kratki pomen onoga što mu se iz slovenske prošlosti čini najznatnijim.

Posveta Marinu Bobaljeviću i predgovor čitaocima nisu prazni i konvencionalni tekstovi, kakve su čitaoci knjiga ove vrste i ovoga vremena često bili u prilici da sreću; nisu ni samo gromka i ne baš u svemu najbolje odmerena pohvala širokogrudom darodavcu, iako svega toga, sasvim prirodno, u njima ima najviše. Oba ova Orbinova uvodna napisa imaju i širi i opštiji značaj, i otkrivaju nam poneke od

ključnih elemenata Orbinovog shvatanja istorije. Kao što se i moralo očekivati, na suštinu, smisao i zadatak istorije Orbin je gledao očima humanističke historiografije, kroz čiju je školu prošao i iz koje je proistekao. I za njega, kao i za nju, istorija nije, ili nije jedino, nauka; u prvom redu, ili i jedino, ona je veština i umetnost — to jest ono što se onda nazivalo ars — dakle, ars historica; ona je stoga podložna zakonima i celom jednom dugom nizu propisa što ih je iznašla poetika: i retorski efekti u izrazu i stilu, u rasporedu i skladu delova prema celini, za nju su onako bitni i onoliko nužni kako su bitni i koliko su nužni i za poeziju samu.

Svestan toga zahteva trenutka, Orbin je u podjednako meri bio svestan i svoje lične jednačine u odnosu na njega: u posveti Marinu Bobaljeviću, on pominje "bezbrojna nesavršenstva" svoga dela i to "kako u stilu, tako i u veštini" (*l'infinite imperfettioni sue, e di stile, e d'arte*). Sve te slabosti Kraljevstva Slovena, međutim, imalo je da u neku ruku ublaži jedno drugo visoko svojstvo, koje su humanisti isto tako bezuslovno tražili od istorijskih dela koja hoće da dostignu perfekciju. Po njima, naime, u poslu koji istoričari obavljaju od prvenstvene je važnosti Ciceronov princip istinitosti i autentičnosti u pripovedanju o onome što se zbilo u prošlosti (*narratio rerum gestarum sicuti gestae sunt*). "Jednu stvar ipak znam da mogu sa sigurnošću i hrabrošću tvrditi — kaže i Orbin, za njima — a to je da u pogledu izlaganja istine (*in quello ch'appartiene alla verita*) znam da sam bio tačan i pažljiv koliko god mi je više bilo moguće."

Ali gde naći tu istinu, koja je cilj, i težnja, i zadatak? Poput svojih humanističkih uzora, Orbin je verovao da će je u prvom redu naći u knjigama. Po bibliotekama, u kojima je predano radio, on je pretraživao istorijska, geografska i literarna dela, koja su bila u bližoj ili daljoj vezi s njegovim predmetom, i marljivo je iz njih ispisivao; u njima je nalazio, osim podataka koji su ga zanimali, još i pozivanja na druge knjige, koje on nikada nije video, ili nije ni imao prilike da vidi; ispisivao je i ta pozivanja, pa se posle u svom izlaganju i sam pozivao na iste knjige, ostavljajući čitaoca u zabludi o količini i širini svojih prethodnih obaveštavanja i o prostranstvu i dubini svoje erudicije. Ova vrsta koketerije, u suštini naivna i u krajnjem ishodu providna, jedan je od manira koji našeg pisca vezuje isto tako za humanističku historiografiju i njenu tehniku posla.

Jedna je od časti dubrovačkog benediktinca što se, probijajući se kroz neraskršenu šumu literature, nije ograničio na dela na kojima je bio blagoslov "svete matere rimske crkve"; isto tako, gledao je, i koristio, a posle i citirao, i autore koje je ona bila osudila i proklela, i koje vernici nisu smeli da čitaju bez štete po svoje duše. Istina, on je pri tom pokušao da pogodnim opravdanjem presretne put eventualnoj reakciji sa strane crkve: osuđeni autori (*autori dannati*), po njegovom uveravanju, citirani su jedino "u stvarima iz istorije" (*semplicemente nelle cose della storia*), a ne u drugome. Ali to je opravdanje bilo sasvim izlišno i ono svoju svrhu nije postiglo: crkva je već 1603. uvrstila Orbinovu istoriju u svoj čuveni Indeks zabranjenih knjiga (*Index librorum prohibitorum*), na kome je ovo delo imalo ostati "dok se u njemu ne izbrišu imena jeretika koja se citiraju na više mesta" (*usquequo prodeat deletis haereticorum nominis passim citatis*)¹⁰⁵.

¹⁰⁵ P. Kolendić, *Biografska dela Ignjata Čurđevića*, 103, 255; S. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*, III, 157; Heinrich Reusch, *Der Index der verbotenen Bücher, Ein Beitrag zur Kirchen— und Literaturgeschichte*, II, Bonn, 1885, 79.

Svoj odnos prema autorima koje je upotrebio za rekonstrukciju i sliku slovenske prošlosti Mavro Orbin zamislio je i predstavio do kraja jednostavno i sasvim skromno. U Kraljevstvu Slovena on hoće da na jednom mestu sastavi i da okupi sve ono što se rasuto nahodi ispisano kod različitih pisaca (*mettendo insieme quello che si trovav(t)a sparsamente scritto appo diversi autori*); to bi, po njegovim rečima, bila sva njegova namera i u tome bi se iscrpljivao čitav njegov historiografski metod. Nekoliko stranica zatim, on će sve to formulirati ponovo i sada još odsečnije:

"Imajući da ukratko (*con brevita*) govorim o poreklu i uspesima vrlo plemenite slovenske nacije, nastojaću da u toj materiji tako punoj nepoznatog radije saopštim tuđe no svoje mišljenje." Ali ovoga puta on je odmah pošao i dalje, kao da nije hteo da čitaoca ostavi u sumnji o motivima ovakvog svog postupanja. Budući prost i neuk — pridevi su baš ti: *basso et indotto!* — on misli da ne bi mogao lako da otkrije stvari koje su ostale skrivene marljivijim tražiocima istine no što je on¹⁰⁶.

Ako nisu poigravanje s lažnom skromnošću, a teško je verovati da bi to mogle biti, Orbinove neobične reči morale bi imati samo jedan smisao: kao što nije visoko sudio o svojoj spisateljskoj veštini, ni o svome stilu, on isto tako nije gajio velike iluzije ni o svojoj historiografskoj predspri, i svoj je posao prikazivao, a izvesno i shvatao, kao trud dobronamernog amatera koji, vođen ponajviše svojim vatrenim rodoljubljem, krči puteve kojima se pre njega nije išlo i tako olakšava dolazak boljima od sebe. "A onaj kome će možda izgledati da ovo delo nije u potpunosti dovršeno neka se seti da su mudri ljudi za prve pisce u kojoj mu drago materiji ili predmetu uvek imali razumevanja i izvinjenja." I sledeći svoju misao, dopisivao je neposredno: "A možda će doći neko drugi koji će, pošto je lako dodavati onome što je već nađeno, o ovoj materiji pisati i s više obilja u stvarima i s većom elokvencijom u rečima."

Svoje namere i svoj historiografski metod, naznačen s toliko smirenosti i skromnosti, Orbin je ipak bio primoran da proširuje i prevazilazi, u nekoliko pravaca. Istina za kojom je išao nije bila sva u knjigama, i on je morao poći za njom i drugde, gde god je mislio da će je naći. Tako je u tkivo svog istorijskog kazivanja upredao najrazličnije niti. Među njima su beleške iz starih rukopisa i dokumenata, koji su mu nekako dolazili pod ruku i koje najčešće sada nemamo, zatim lične uspomene iz života ili sa putovanja po našim krajevima ili po Italiji, pa onda saznanja što ih je sticao neočekivano iz razgovora s poznanicima koje je susretao ili s prijateljima koje je voleo. Značajnu i vrlo često vidljivu nit predstavlja usmena tradicija, oblikovana vekovima u vidu legendi i pesama koje je slušao i koje su mu potom dolazile u sećanje kada je bila reč o ličnostima ili epizodama slovenske istorije koje su na svoj osoben način živele u tim legendama i u tim pesmama. Nekoliko puta Orbin se pozvao i na službene knjige Dubrovačke Republike, pa je po tome izgledalo da je vršio i neophodne arhivske studije; u izvesnim stručnim ocenama njegovog dela to se i zaključilo, ali se ni tu nije stalo, već su takve studije sa njegove strane naslućivane i za neke druge odeljke Kraljevstva Slovena u kojima arhivski izvori nisu doduše bili citirani, ali su mogli biti uzeti u obzir¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Videti npr. u tom smislu: N. Radojčić, Srpska istorija Mavra Orbinija, str.15,33,38,49,55, 60.

Sva su ta zaključivanja ipak bila prebrza i za njih, po našem osećanju, nema osnova. Kada se zna kako je dubrovačka vlada ljubomorno bdela nad tajnama svojih arhiva — a to je poznato — i kada se ima u vidu još i s koliko ih je opreza i s koliko bojazni otvorila istraživačkoj radoznalosti vlastelina i dominikanca Sara Crijevića, pa je posle Crijevićeve smrti njegove spise ipak podvrgla svojoj sumnjičavoju cenzuri, smelo je i pomisliti da bi ona u ova teška i opasna vremena dopustila benediktinskom kaluđeru iz najnižih društvenih redova, nikad dovoljno jasnom u namerama, i nikad predvidljivom u postupcima, da lista po njenim dokumentama i ulazi u najskrivene zakutke njenih misli, čak i ako je njegovo traženje okrenuto vekovima odavno prošlim. S druge strane, da li bi za takva traženja i sam Orbin našao vremena, volje i smisla, čak i da su mu za njih mogućnosti i pružene? S obzirom na život koji je vodio i na žurbu s kojom je radio, negativan odgovor gotovo je nesumnjiv.

Drugi pravac u kome je Orbin pošao dalje od svojih proklamovanih namera i od opisanog svog metoda još je od veće važnosti. Ne na jednom mestu i ne u jednom slučaju on nije, iako je to obećavao, ostao kod pukog prenošenja vesti iz tuđih knjiga, bez vlastitog učešća, bez ličnog odnosa i bez sopstvenog suda. Mnogo puta on je prema vestima nađenim u knjigama imao neke svoje rezerve, i njih je želeo da čitaocu stavi do znanja; najčešće je to činio pomažući se opreznim stilskim dodacima koji su rečenicama oduzimali svaku sigurnost i činili ih sasvim uslovnim; ti su dodaci: "kako bi drugi hteli" (come altri vogliono), "kako neki kažu" (come alcuni dicono), "kako neki hoće" (come alcuni vogliono), i mnogi drugi i slični. Ali kao što su pomne i tanane analize Orbinovog dela pokazale, ima u njemu baš i prave istorijske kritike, i ne jednom, i ne od najniže vrste¹⁰⁸. Kada je kao istoričar bio nadahnut i kada je njegovo razmišljanje zaronilo dublje, Orbin je umeo da pruži rečite primere svog kritičkog smisla i svog finog istorijskog rasuđivanja.

Ni visoko i glasno istaknutog svog principa koji ga je obavezivao na bezuslovno služenje istini nije dubrovački historičar mogao da se drži svaki put i u svemu, nije ga se mogao držati ni u nekim stvarima vrlo bitnim. Ogrešenja o istinu i pogrešaka ima u Kraljevstvu Slovena doista tušta i tma, i srazmerno je lak posao, mada nije i neuzbudljiv na neki svoj način, loviti ih iz strane u stranu. Ali nije reč o netačnostima takve vrste, proisteklim iz toga što su izvori bili oskudni ili nedovoljni, što su autori kojima je pisac poverovao bili nepouzđani i rđavo obavješteni, ili što je sam Orbin radio svoj posao nebržiljivo i nedovoljno sabrano. Reč je o neistinama drukčijim, kojima su razlozi više idealni i više plemeniti, ali koje zato ipak nisu prestale da budu neistine. Orbin ne piše nepristrasnu i objektivnu, već angažovanu i zainteresovanu istoriju; on hoće da njegova knjiga bude beskrajno poneseni i egzaltirani hvalospev "slovenskoj naciji" i njenim vrlinama, herojskim, moralnim, intelektualnim; njom bi on želeo da pred očima romanskih i germanskih čitalaca, od neprijateljstva namrštenim, ali zadržljivim, razvije široku i epsku sliku prošlosti pune podviga, slave i trijumfa, nedovoljno cenjenu i nepoznatu jedino zato što slovenski narodi, neprekidno zabavljeni ratovima, nisu imali nikoga da je islika i ispiše; Kraljevstvo Slovena treba da najzad tu sliku pruži "za ukras čitave slovenske nacije" (per ornamento di tutta la nazione slava).

Kada se ciljevi ovako izaberu i kada se oni unapred na ovaj način definišu, neizbežno je da na putu do njih svi postupci i sva sredstva ne budu u skladu s načelima kritičke historiografije. Kad god mu to zatreba i kad god bi njegova vizija time dobila u privlačnosti a njegova koncepcija u snazi, Orbin je spreman da izvore čita i tumači sasvim slobodno, čak i proizvoljno, da autore navrće da kazuju ono što im ni na pamet nije padalo da kažu, da svedočanstva prekraja po volji i s čudesnom lakoćom, da u pomoć priziva svakovrsna dosećanja i najsmelije kombinacije, da nagađanja prikazuje kao osvedočene činjenice i da pribegava magijskom dejstvu etimoloških spekulacija, čiji je dokazni efekt utoliko snažniji ukoliko je ingenioznost u njihovom smišljanju bila veća. U svemu tome, Orbin nije nipošto usamljen: pre njega, istovetno su postupali humanisti, naši kao i strani, i do poslednjih godina XVI veka već je u tom pogledu postojala čitava jedna tradicija: Kraljevstvo Slovena samo je karika u dugome lancu koji počinje Šižgoričevim spisom "O položaju Ilirije i grada Šibenika" (De situ Illyriae et civitate Sibenici), a nastavlja se Pribojevićevim govorom "O poreklu i uspesima Slovena" (De origine successibusque Slavorum); ali i historičari Orbinovog, pa i docnijeg, vremena ne bi imali šta bitno da prigovore takvom postupanju u historijskom poslu: nije li i više od jednog stoleća posle Kraljevstva Slovena jedan od njih, Dubrovčanin Ignjat Đurđević., bezmalo na isti način radio svoje najveće, a prema vlastitom uverenju i najznačajnije, delo "Ilirske starine" (Rerum Illyricarum antiquitates)?

Orbinovo "slovinstvo", koje je ključ za shvatanje njegovog dela i sigurno najsuštinskija komponenta njegove historiografske koncepcije, nije, prema tome, uvek i u potpunosti izrastalo sa čvrstoga tla činjenica; isto toliko, ako ne i više, bilo je u njemu mašte i zanosa, lepih ali nestvarnih patriotskih snova i nadahnute poezije. Osnovni svodovi njegove konstrukcije isto su toliko zamamni i grandiozni koliko i neoriginalni; njih je Orbin našao u Pribojevićevoj humanističkoj oraciji i u spisima poljskih historičara koje je nesumnjivo listao. Da bi se svi Sloveni mogli shvatiti kao jedna nacija, valjalo je poći od tvrdnje da su svi govorili i da svi govore istim jezikom: jezik je, po uverenjima koja vladaju u to doba, osnovni, čak i jedini, kriterijum kojim se nacije određuju i razlikuju¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Il regno degli Slavi. 105: "Poiche dalla antica unita del parlare si proua largamente l'unita della nazione. Et quegli habbiamo per huomini della medesima nazione a i quali fin dalla prima origine insieme col materno latte e conceduto il commercio della fauella." Up. i str. 170: "Poiche e solito (come dicemmo di sopra) che dall'antica unita del parlare si suol prouar largamente l'unita della nazione."

Da bi Slovena bilo više i da bi njihova istorija bila što slavnija, morali su se u Slovene uračunati i svi oni mnogobrojni narodi koji su bilo kada u prošlosti obitavali u zemljama koje su slovenske postale tek od seobe iz prapostojbine: to je doktrina o autohtonosti slovenskog živilja na prostorima koji su sada njihovi. A da bi velika i slavna njihova istorija tekla od što ranijeg trenutka čovekove sudbine,

rodonačelnici slovenskog plemena našli su se u jednome od Nojevih sinova, kao što se za početak slovenske reči uzela pometnija jezika u vreme gradnje Vavilonske kule: to je biblijska teorija o postanku slovenskih naroda. Otuda je i složeno i teško pitanje etimologije slovenskog imena dobilo krajnje jednostavno i lako rešenje: "ono nije postalo od drugoga do od slave, jer Sloven ili Slaven ne znači drugo do slavan" (questo non e derivato da altro, che dalla gloria, poiche Slavo o Slavone non vol dire altro che Glorioso)¹¹⁰.

¹¹⁰ Isto, 95—96.

Koliko god ova nebulozna konstrukcija bila neosnovana i nestvarna, ona je okupila razbacane delove Orbinove knjige oko jedne zajedničke i jedinstvene osovine i njenom kazivanju dala je privid neke koherentnosti. Orbin ju je razvijao i ilustrovao sa zanosom pesnika, ne sa preciznošću istoričara. On piše podignutom, patetičnom reči i svoje pripovedanje često prekida lirskim eksklamacijama i poetskim apostrofima.

"O Rime — uzvikuje on na jednom takvom mestu¹¹¹ — zaštitniče i gospodaru naroda, ko je to bio koji te je toliko puta lišio tvojih građana i koji ih ti je u potpunosti oteo? Ovo u prošlosti nije bilo dopušteno Partima, ni Hanibalu Hamilkarovu, niti ikome drugome, jedino je bilo dozvoljeno nepobedivoj slovenskoj naciji. Ti, koji si imao običaj da spasavaš i čuvaš druge gradove, nisi mogao da spaseš niti da odbraniš od Slovena samoga sebe!"

Orbinov zanos neodoljivo je prelazio i na njegove čitaoce, naročito na one iz naših strana, i njegovo oduševljenje postajalo je i njihovo oduševljenje. Od njega je i potekla moćna struja dubrovačkog baroknog "slovinstva", a istoričari i pesnici koji su široko razvili zastavu toga "slovinstva" njegovi su učenici i sledbenici. Među njima je i najveći pesnik XVII veka i "kralj lirske poezije" Dživo Gundulić. Istoriju svoga plemena on je učio iz Kraljevstva Slovena; sa njom, on je primao i usvajao i Orbinov plameni patos i njegov neizmerni ponos što pripada naciji tako moćnoj i toliko herojskoj. Njegovo najveće delo, koje je ujedno najveće pesničko delo naše barokne književnosti uopšte, istorijsko-romantični epos "Osman", ne duguje Kraljevstvu Slovena samo svoj istorijski aparat i samo povesne činjenice kojima je ispunjeno; Orbinovom spisu ono duguje i slovensku misao kojom je prožeto¹¹².

¹¹¹ Isto, 118.

¹¹² Uticaj Orbinovog dela na Gundulićev epos razmatra najpotpunije rasprava Tadije Smičiklase "O postanku Gundulićeva "Osmana", Zagreb, 1887, 10—12.

Za Orbinom je Gundulić u svojoj poslanici "U slavu visine privedre Ferdinanda drugoga, velikoga kneza od Toskane" ushićeno pevao o slovenskom narodu i o slovenskim državama od "dubrovačke pokrajine do Ledena mrazna mora" :

sto kraljevstva gdi se čuje
slovinsko ime slovit sada,
kijeh svijet prostran razdjeljuje,
a općeni jezik sklada.

Kao izvanredno moćna pesnička figura, Gundulić je začetnik čitave jedne literarne škole: za njim su i u "slovinstvu" kao i u poetskom maniru pošli njegovi savremenici i epigoni, od Palmotića i Bunića do minornih stihotvoraca oko Velike trešnje i do poslednjeg velikog pesničkog imena staroga Dubrovnika, Ignjata Đurđevića.

Ovako zamišljeno "slovinstvo" ušlo je na našem tlu i u zvanični program delovanja obnovljene katoličke crkve; njega su, po instrukcijama "svete stolice", prihvatili kao vrlo moćno oružje katolički propagandisti i misionari koji su sanjali o sveopštem ustanku porobljene raje na Balkanu i, zajedno s tim, o proširenju uticaja i vlasti rimske crkve na nova i daleka istočna područja. Ponekad se shvata i piše da je i

Orbinovo "slovinstvo" te vrste i toga porekla, iako će mnogo pre biti da je Rim u svoju doktrinu uključio "slovinstvo" tek pod sugestivnim dejstvom Kraljevstva Slovena. Jedno se ipak ne može sporiti : hrišćanska ili još tačnije i bliže katolička filozofija vrlo je značajna komponenta Orbinovog gledanja na svet i istoriju; posle "slovinstva" ona se najpre i najlakše u njegovom delu i zapaža. Zbog nje je, uostalom, Orbin bio na vrlo lošem glasu kod pravoslavnih pisaca nekada, koji su mu, preterujući i neopravdano, pripisivali najsumnjivije prozelitske namere.

Imajući u vidu vreme u kome je Orbin živeo, sredinu iz koje je potekao i red kome je pripadao, nemoguće bi bilo očekivati da on ne deli uverenje, nepomerljivo i nepokolebljivo, o božjoj promisli kao pokretaču i presudnom faktoru istorije; sledstveno tome, i o božjoj kazni kao neizbežnoj sankciji za opaka dela i nepravilne postupke. Takva je kazna, po njegovom sudu, stigla kralja Vukašina i istrebila njegove naslednike: njima božje veličanstvo "nije dozvolilo da uživaju kraljevstvo koje nepravedno oteše iz ruku njihovog gospodara koji ih iz niska roda učini plemenitim i tako velikim"¹¹³.

Ali baš i nepomirljivi i uski katolicizam izbija ponekad iz Orbinovih paragrafa i određuje njegove istorijske sudove. Jedno je takvo mesto odavno po zlu čuveno; "osim što je bio šizmatik, bio je i inače opak čovek", reći će Orbin za Vojislava Vojinovića¹¹⁴. Ali takvih mesta ima još, i dosta: bosanskog bana Stefana nagovorio je njegov sekretar, a dubrovački kanonik Domanja Bobaljević "da napusti grčko praznoverje i prihvati rimski obred"¹¹⁵, dvojica od trojice glavnih bosanskih manihejaca koji su bili obraćeni na katoličku veru i vraćeni u krilo rimske crkve, "koja ne može prevariti, niti biti prevarena", ustrajali su u katoličanstvu, "dok se treći, poput pseta, povratio na bljuvotinu"¹¹⁶, cara Dušana, koji se inače "lepo odnosio i prema Latinima i prema onima koji su bili katoličke vere", gurala je ponekad u zlo njegova supruga Rogozna, zvana Jelena, "opaka žena koja je mnogo mrzela katolike"¹¹⁷, a despot Đurađ Branković, koji je na rečita i strasna nagovaranja Ivana Kapistrana da se ostavi pravoslavlja, odgovorio mudro, dostojanstveno i ponosno da ipak želi da ostane u veri svojih predaka u kojoj je proživio devedeset godina, dao je, po Orbinu, "očiti dokaz koliko je opasna stvar saživeti se s lažnim uverenjem tako da postane druga narav"¹¹⁸.

¹¹³ Il regno degli Slavi, 279.

¹¹⁴ Isto, 301.

¹¹⁵ Isto, 353.

¹¹⁶ Isto, 369.

¹¹⁷ Isto, 281.

¹¹⁸ Isto, 339.

Orbinovo gledanje na stvari ovoga sveta ima, pored "slovinstva" i katolicizma, još jedno moćno uporište: to je barokna filozofija opšteg proticanja i prolaznosti svega ljudskog i zemaljskog. Po toj filozofiji, više po tom osećanju, ništa pod suncem nije kadro da odoli sverazornoj sili vremena i da se suprotstavi igri varljive i nestalne sreće koja moćne i silne u jedan tren baca u prašinu i preobražava u robove, a one sa dna i iz blata uznosi do kraljevske veličine i neviđenog sjaja, da i njih, kao i prve, zadrži tamo jedino dok se to njoj prohte. Sva čovekova prošlost nije drugo do beskrajno i vrtoglavo menjanje scena, koje udešava i razmešta po svojoj čydi onaj neumitni i ravnodušni režiser što su ga prozvali Fortuna. I Kraljevstvo Slovena, koje je okrenuto prema jednom delu te prošlosti i o njoj pripoveda, prepuno je primera koji o surovoj istini svedoče i koji je potvrđuju; svaki se od njih može spomenuti bez biranja, ali je možda najlepši, i najrečitije kazan, onaj o caru Urošu, nesrećnom sinu Dušanovom. "Život ovoga vladara — razmišlja Orbin — može zaista da posluži kao zorni primer sreće: ona ga je nekom varljivom dobrotom još kao mladića zdravog i veoma poštovanog, a da se sam nije oznojio, uzdignula tako visoko da se po bogatstvu, moći i veličanstvu mogao meriti s najvećim vladarima, skinuvši odjedared lažnu obrazinu, ta ista sreća sasvim ga je dotukla bez nekog nasilja od strane spoljnih neprijatelja i dovela do takve bede da je skoro bio prisiljen da prosi i moli u ime božje kod svojih ljudi koricu hleba i komad odela."¹¹⁹

¹¹⁹ Isto, 271—272.

Istoj misli Orbin se vraća svaki čas, u raznim prilikama i na razne načine. Jednom joj daje oblik sažetog aforizma: "Sreća je nestalna"¹²⁰ ili: "Sreća ima običaj da se odjednom namrgodi na onoga koga je domaločas gledala veselo"¹²¹, drugi put je razvija u sliku ili u niz slika koje se sustižu: "Lav je ponekad bio hrana majušnih crva, gvožđe je razjela rđa; ništa nije tako postojano da se nad njim ne nadnosi opasnost čak i od vrlo malenih stvari"¹²²; treći put je izvlači kao pouku: "Stoga svoju sreću čvrsto drži rukama, jer ona beži i protiv svoje volje ne da se zadržati."¹²³

¹²⁰ Isto, 14.

¹²¹ Isto, 122.

¹²² Isto, 13.

¹²³ Isto, 14.

Gdekad je opet raspreda u duge govore koje stavlja u usta pojedinim istorijskim ličnostima, kakav je onaj koji je vandalski kralj Gelimir, razbijen i zarobljen od strane Grka, tobož održao pod carem Justinijanom. Kao neki barokni pesnik iz Orbinovih dana, počeo ga je čuvenom jadikovkom starozavetnog Propovednika: "Taština nad taštinom, i sve je taština", a produžio ga je karakterističnom varijacijom na ovu temu: "Ja se ne čudim, uzvišeni care, što vidim da sam odjednom iz sreće pao u bedu, jer znam nestalnost sreće, koja običava da smrtnike uzdiže i za čas ih nanovo obara."¹²⁴

¹²⁴ Isto, 122.

Ovoliko Orbinovo insistiranje na mislima o promenljivosti i neizvesnosti ljudske sreće i o ništavnosti sveta (*vanitas mundi*) zbunjivalo je i poneke njegove savremenike bez mnogo sluha za barokne teme. Dubrovački vlastelin, dominikanac i teološki pisac Ambrozije Gučetić, kome je odnekud bilo naloženo da Kraljevstvo Slovena očisti od jeretičkih autora, citiranih u njemu veoma često, brisao je zajedno sa ovima i sva Orbinova razmišljanja o sreći i sudbini, čijim su ćudima i čijoj nestalnosti podloženi svi smrtnici, držeći, bez imalo sumnje, da su ta razmišljanja jeretička i opasna isto toliko koliko i ti autori. Razume se da je pri tome odveć revnosni dominikanski cenzor, koji je jedva nešto bio mlađi od Orbina, otišao suviše daleko i da njegove intervencije, čiji su tragovi još vidljivi po sačuvanim egzemplarima Kraljevstva Slovena, nisu u Dubrovniku naišle na nepodeljeno odobravanje. Njima se još sredinom XVIII veka nije mogao dovoljno da načudi Saro Crijević, koji je i sam bio sve što je i Ambrozije Gučetić, i vlastelin, i dominikanac, i teolog, ali je bio uz to i barokna ličnost, i za njega pomen svemoćne Fortune nije značio ni sablazan, ni jeres, ni greh.¹²⁵

¹²⁵ Da je cenzor Orbinovog dela bio Ambrozije Gučetić beleži Saro Crijević u navedenom svom delu (Bibl. Rag. III, 158). Tu je Crijević formulisao i svoje neslaganje s Gučetićevim odstranjivanjem Orbinovih rečenica o sreći i njenoj vlasti među ljudima: "Sed quid in iis censura dignum plane non video. Equidem in omnium Christianorum etiam hominum, et maxime religiosorum, ore atque sermone fortunae nomen versatur, at nemo omnium est qui Numen credat fortunam, humanarumque rerum vicissitudines, felicitatem, miseriam praeter Dei optimi Maximi voluntatem, qui solus rerum dominus atque arbiter creditur, fortunae tribuat, nisi ex cormmuni loquendi usu..." Gučetić je, inače, čovek velike učenosti i ponešto verziran i u istoriji: studirao je u Bolonji i Napulju, i bio je magister teologije; dubrovački senat izabrao ga je 1609. god. za mrkanjsko-trebinjskog biskupa, a odatle je 1615. prešao za biskupa stonjskog, što je ostao do smrti, 13. jula 1632; u Veneciji je 1605. štampao zbornik životopisa pisaca koji su pripadali dominikanskom redu (*Catalogus virorum eh familia praedicatorum in literis insignium*), dok mu jedno teološko delo (*Liber similitudinum et ehemplorum 1090 rro praedicatoribus*) i genealogija porodice Gučetić nisu sačuvani.

Zasnovano na obilnoj građi koju je Orbin marljivo prikupio sa toliko strana i osmišljeno upravo prikazanim njegovim idejama-vodiljama, Kraljevstvo Slovena bilo je na putu da ispuni prvi zahtev barokne poetike istorije: služilo je koristi čitalaca. Dubrovački pisac, međutim, hteo je da njegovo delo bude, koliko je god moguće, u skladu i sa drugim zahtevima te poetike: čitaoci su imali da u njemu

uživaju takođe. Sam je, istina — i to smo videli — naglašavao da je rđav stilista i slab umetnik, ali njegovo priznanje ne treba razumeti kao njegovu spremnost da se unapred i do kraja odrekne izgleda koji je obećavalo shvatanje istorije kao pesničke i retorske discipline.

Njegova je ambicija, potpuno sigurno, da čitaocima bude zanimljiv ili barem — ako to već nije slučaj — da im ne bude dosadan. Na ponekim mestima i sam to kaže izrekom: svečanu ceremoniju koja se vrši pri izboru korušskog vojvode on ukratko opisuje "za zabavu onoga koji čita" (per diporto... di chi legge), i obrnuto, beskrajn niz slučajeva koji pokazuju kako je Dubrovnik vazda bio utočište progonjenih i bednih vrlo mnogo skraćuje "da ne bi bio dosadan čitaocima" (rer non essere tedioso a' lettori). Još mnogo razgovetnije ova se ambicija našega autora iščitava iz samog njegovog kazivanja — iz elemenata koje u njega unosi i za njega izabira, i iz načina na koji to čini. Njemu je, vidi se, mnogo puta i naročito stalo da čitaoca impresionira, da ga zablesne i zadivi, kako je to, uostalom, i bilo, kao cilj, proklamovano u baroknoj poetici. Zato on u svoju istoriju unosi legende i priče, koje izlaže op-širno i sa slatljivi, ili je oživljuje anegdotama, gde-kad vrlo slikovitim ili sasvim neobičnim; svežinu ponekog svog paragrafa on duguje narodnoj pesmi koju u tom času ima u vidu ili je prepričava na svoj način.

Orbin zatim voli velike i spektakularne prizore, prikaze žestokih bitaka, opise pojedinih mesta, razvijene portrete ličnosti, pitoreskne detalje, scene bleska, pokreta i pompe. On uživa da protagonistima istorijskih zbivanja stavi u usta opširne ili patetične govore koje su tobož izrekli u svečanim i dramatičnim trenucima svoga života, a koje je, u stvari, on izmislio ili odnekud, gde su izmišljeni isto tako, samo preuzeo. Njihove uzajamne susrete on pokatkad zna do najsitnijih detalja, do dijaloga koji su vodili i do misli koje su mislili. Svoj odnos prema stvarima koje pripoveda on ne krije ni inače, ali ga ne retko i naročito naglašava, ili bliže određuje razmišljanjima u koja se upušta, sentencijama koje pravi ili poslovicama koje citira.

Uprkos tolikom obilju baroknih efekata svake vrste i od svakakve vrednosti, Orbina kao pisca nije mnogo marila dubrovačka književna historiografija XVIII veka; njeni sudovi o Kraljevstvu Slovena obojeni su malicijom koja je kod dubrovačkih biografa veoma retka: obično oni sve svoje zemljake uznose visoko iznad stvarne njihove zasluge. Rđavom utisku koji je Orbinovo delo ostavilo na njih, i ostavlja ga još uvek, dva su osnovna razloga.

Prvi je u njegovom načinu izlaganja i u njegovom rasporedu građe. Stran svakom osećanju klasične jednostavnosti i sklada, Orbin je tu ne nevešt i neuredan, on je bezmalo haotičan. Pletući se u digresije bez kraja i konca, on se upinje da uspostavi nekakvo jedinstvo i nastavi nit svoga pripovedanja, odavno započetog, pa naglo i bez neke stvarne potrebe prekinutog, obrtima najnesrećnijim i sasvim providnim: "Ali da se vratimo na stvar", "sada, dakle, da se vratimo na naš predmet", "no vratimo se sad već na izlaganje o Kotoranima", "no vratimo se konačno na izlaganje o kralju Ostoji", i sličnim. Ignjat Đurđević je zato govorio da je Orbinova istorija doduše pocrpena iz mnogih autora, ali je dodavao, i s pravom, da je sve to učinjeno "veoma nesređeno" (satis indigeste); ovog je mišljenja bio i Saro Crijević i konstatujući za Orbinovu knjigu da je "pisana s malo veštine" (parum concinne descripta), rekao je samo drugim rečima u suštini to isto.

Drugi razlog što su već i te stare dubrovačke ocene o Kraljevstvu Slovena u ovoj meri nepovoljne bio je u jeziku kojim je Orbin pisao. Njegov je italijanski više nego ubog i zlehud; na mahove je on u pravom smislu reči varvarski. Rečnik mu je sirotinjski oskudan i mršav, obrti jednoliki i često nezgrapni, konstrukcije rogobatne i bez otmenosti. "Kao u čoveka koji se jedva nešto više no površno dotakao italijanskog jezika", odsekao je Đurđević. "Italijanski jezik kojim se poduhvatio da piše autor je znao jedva početnički", složio se, po običaju, i Saro Crijević.

Kada su jedanput krenula u ovom smeru, procenjivanja Orbinovog posla održavala su se u njemu, žilavo i postojano, i postala su gotovo čitava jedna tradicija. "Siromah Orbin! — počeo je, stoga, jedan od nadahnutih svojih paragrafa srpski istoričar Nikola Radojčić, u knjizi koja je toliko doprinela da sud o dubrovačkom piscu bude povoljniji i toliko isto pravedniji¹²⁶ — Siromah Orbin! Dok su potonji pisci, osobito dragi mu Dubrovčani, ocenjivali njegovo veliko istoričko delo, oni kao da su se nadmetali u duhovitim sudovima, koji su, kako se zna, često pakosni, a nepravični uvek. Orbin je, međutim, zaslužio više dobre volje, i to ne samo zbog svojih namera, koje svi koji su o njemu ozbiljno pisali visoko cene, nego i zbog rezultata svojih naučnih napora, koji se, istina, nisu uspeli do visine ravne njegovim

rodoljubivim željama. A po prostranstvu i po dubini uticaja na potonji naučni razvitak većina oštih kritičara Orbinijevih daleko su zaostali za njim."

¹²⁶ "Srpska istorija" Mavra Orbinija, 11.

3

Sve je, razume se, tačno u tim starim ocenama Kraljevstva Slovena: to je knjiga rđavo komponovana i još gore pisana, odveć često nepouzdana u svojim informacijama i uvek nekritična po svome metodu. Pa opet, uticaj koji je ona izvršila na svetsku i našu historiografiju i na svetsku i našu književnost od samoga časa u koji se pojavila pa tako reći sve do danas tako je zamašan i toliko dubok da još uvek nije dovoljno objašnjen, niti je u punoj meri sagledan. I ne samo da nisu pohvatana sva njegova tanana strujanja, koja obično i jesu skrivena i teško uočljiva, već nisu prikupljene ni sve činjenice koje se utvrđuju brže i do kojih se dospeva lakše.

Do sada nađena objašnjenja tome uticaju bez teškoće se daju nabrojati ukratko. Orbin je sa svojim delom došao u vreme kada se, u svetu, odjednom pojavilo krupno interesovanje za slovenske stvari, i kada su se, kod nas, počele začinjati nade u bolju budućnost. Svetu je Orbin, prvi od svih, ponudio obilje i širinu svojih obaveštenja o istoriji Slovena, na jednom jeziku koji se onda razumevao i čitao bezmalo svuda. A pred našim čitaocima, on je razastro blistave prikaze negdašnje veličine, heroizma i slave i nagovestio monumentalne obrise budućnosti. Sigurno je da Orbinov neslućeno krupan uticaj ima, uz ove, još i mnoge druge razloge, koji su ga pripremili i na koje se on oslonio. Orbinov vizionarski zanos, koji se na trenutke preliva u poeziju, istina sirovu, ponegde i rustičnu i na svoj način naivnu, ali doživljenu i iskrenu, a zatim i polifonost njegovog kazivanja, bogato ornamentovanog i barokno dinamičnog, morali su biti od isto toliko snažnog dejstva na svoje čitaoce u prošlim vekovima.

Zahvaljujući tim svojim svojstvima, Orbinovo delo postalo je kod nas ne samo udžbenik slovenske istorije već i udžbenik slovenskog patriotizma. Od Jakete Lukarevića i Dživa Gundulića njega koriste istoričari i njime se nadahnjuju pesnici. Prvome je Kraljevstvo Slovena odlično poslužilo kao izvor za "Obilni izvod iz dubrovačkih anala" (Copioso ristretto de gli annali di Rausa, 1605); drugi je po njemu radio mnogobrojne strofe svog nedovršenog eposa Osman, preuzimajući od Orbina ne samo povesne činjenice i ne samo sačuvanu tradiciju o srpskim srednjovekovnim vladarima već i čitavu koncepciju slovenske istorije, koja se, onako veličanstvena i vizionarska, bez ostatka ulila u njegovo osećanje sveta i istorije.

Puni i iscrpni prikaz svekolike sudbine Kraljevstva Slovena, iz koga su, kao što je jednom tačno rečeno¹²⁷, generacije "učile o prošlosti našeg naroda", zahtevao bi prostor cele jedne knjige; ovde se stoga mora ostati na ovlašnom pomenu glavnih njenih etapa.

¹²⁷ Jovan Dučić, "Jedan Srbin diplomat na dvoru Petra Velikog i Katarine I. Grof Sava Vladislavić", Beograd-Pitsburg, 1942, 302.

Najranije od njih vezane su, kao što je i razumljivo, za Orbinov Dubrovnik. Još za života Gundulićevog, a možda i pod njegovim uticajem, barokni dramatičar Džono Palmotić iz građe o legendarnom osnivanju Dubrovnika koju je našao u Orbinovom prevodu Letopisa popa Dukljanina načinio je pompeznu melodramu "Pavlimir", koju je družina pozorišnih amatera što su se nazivali "Isprazni" prikazala svojoj publici "prid dvorom" 22. februara 1632. godine. Još je neobičniji odjek Kraljevstvo Slovena dobilo u delu Orbinovog i Palmotićevog savremenika Martina Rusića. Ovaj dubrovački franjevac¹²⁸, boraveći u Madridu četrdesetih godina XVII veka, sročio je i štampao knjigu "Kratki kompendijum slavne nacije čitavog-ilirskog jezika" (Breve compendium nationis gloriosae totius linguae illyricae), koju je posvetio uspesima i slavi Jerolima Mažibradića, zapovednika španske flote pod Filipom IV, španskog markiza i viteza Svetog Jakoba, kao i hvali nekih drugih svojih Dubrovčana istaknutih u španskoj službi¹²⁹.

¹²⁸ Rusić je rodom iz Stona, a u svome redu bio je propovednik, lektor teologije i dva puta definator; kada je 27. aprila 1660. umro u Dubrovniku, imao je više od sedamdeset godina. O njemu vid. Benvenutus Rode, *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia provinciae S. Francisci Ragusij, Ad Claras Aquas (Quaracchi)*, 1914, 49, kao i dela koja su tamo navedena.

¹²⁹ Puni naslov te knjige, štampane u osmini na 69 strana, glasi ovako: BREVE | COMPENDIUM | NATIONIS GLORIOSAE | TOTIVS LINGVAE | ILLYRICAE; | IN QUO BREVITER ORIGO | ipfius Nationis ostenditur, extensio eius copiosa; | Reges fidei Catholicae totius Dalmatiae, Bosnae, Seruiae, atque Ralsiae, quos habuit: in. fine vero sub | umbra. Aquilae magnarum alarum Republica | Ragulina feliciter quomodo moratur. | EX QVO DELECTATIONEM, | voluptatem, atque utilitatem maximam, de | Antiquitate huius Nationis Catholicus | percipiet Lector. | AVCTORE P. MARTINO ROSA, | Ordinis Min. de Obseruantia, Sacrae | Theologiae professore, | CUM LICENTIA. MATRITI. | Ex Typographia Francisci. Martinez, anno 1638.

Sve pesme koje predstavljaju osnovni sadržaj njegove čudne knjige i koje govore o "poreklu slavne nacije" (*Origo Nationis Gloriosae*), o njenom širenju (*Extensio Nationis Gloriosae*) i o njenoj slavi (*In laude Nationis Gloriosae*), zatim o Dalmaciji, Srbiji i Raškoj (*De Dalmatia, Servia & Rassa*), o Bosni (*De Bosna Argentina*) i o Dubrovačkoj Republici (*De Republica Ragusina*), nisu drugo do parafraze i versifikovanje Orbinovog teksta; Orbinovo delo neprestano se i citira, na marginama, kao njihov izvor. Ambiciozni autor obećavao je galantno svom "katoličkom čitaocu vrhunsko zadovoljstvo, uživanja i korist (*delectationem, voluptatem atque utilitatem maximam*), ali je uspeo da mu pruži tek jedan bedan' ili još tačnije komičan sastav, za koji je teško reći šta mu je nesrećnije i gore: jezik, koji je skoro varvarski, stil, koji je neuglađen i nezgrapan, versifikacija, koja je dozlaboga rapava, ili kompozicija, koja je sasvim smušena?¹³⁰

¹³⁰ U svojoj oceni ovog stihotvorca i njegove doista loše knjige Saro Crijević bio je upravo surov: "Litteratus ne fuerit homo prorsus ignoro; at certe inter poetas, quod maxime optavit, nullum, me iudice, locum meretur... Opus, ut quod res est condide fatear, ineptissimum est. Stylus non modo a poeticae artis legibus abhorrens, sed nec prosae affinis est, verba semibarbara, metrum rigidum, molestum, ingratum; res quae ibi narrantur vel levissimae sunt, vel a veritate prorsus alienae..." (*Bibliotheca Ragusina*, III, 98—99).

Izvan Orbinovog Dubrovnika, Kraljevstvo Slovena rasprostiralo je svoj uticaj u sve širim koncentričnim krugovima. U Boki Kotorskoj Orbinov je sledbenik "primas srpski", istoričar, pesnik i rodoljub Andrija Zmajević, koji je u mnogome pošao njegovim tragom kompilirajući, krajem XVII veka, svoj voluminozni spis "Država sveta slavna i kreposna crkovnog ljetopisa". U Splitu, "vlastelin splitski i trogirski" Jerolim Kavanjin, uplićući u barokni mozaik svoje "velopjesni" "Povijest vandelska bogatoga a nesrećna Epulana i ubogoga a čestita Lazara" svakovrsne epizode, a između njih i one o Vladimiru i Kosari, o Nemanjićima i svetome Savi, o knezu Lazaru, Kosovu i Kraljeviću Marku, o Dubrovniku, njegovoj prošlosti i njegovim slavnim ljudima, na mnogo je mesta "upravo versificirao" dubrovačkog benediktinca¹³¹.

¹³¹ Josip Aranza: "Jerolim Kavanin (Cavagnini)", *Stari pisci hrvatski XXII*, 1913, str. XVI, nap. 1.

U Makarskoj iz Orbinove istorije široke pregršti pesničkih tema i povesnih informacija zahvata Andrija Kačić Miošić ("Starac Milovan"), koji sa svojim "Razgovorom ugodnim naroda Slovinskoga" (1756, 1759) ima ambiciju da nepouzdanu reč narodnog pevača zameni ili čak i istisne pesmama koje sam smišlja u duhu guslarske tradicije ali i zasniva na istorijskim činjenicama. U Hrvatskoj Orbinovi su dužnici Juraj Ratkaj, u čijem dosta nekritičnom i legendarnom "Sećanju na kraljeve i banove kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije" (*Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, 1652) ima vidnih refleksa iz Kraljevstva Slovena, i Pavle Riter Vitezović, čija je *Stematografija* (*Stematographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*, 1700) neizbežno morala preuzeti grbove iz istorije dubrovačkog benediktinca; Vitezović se Orbinovim delom koristio i radeći na

svom spisu "Serbia illustrata", koji mu je zatim ostao neštampan, a poznat je i jedan njegov izvod iz Kraljevstva Slovena koji je načinio za sebe i u praktične svrhe. U Hrvatskoj je, osim toga, u toku XVIII veka izrađen i jedan latinski prevod celog Kraljevstva Slovena, namenjen verovatno onom krugu čitalaca koji je teže, ili nije nikako, mogao razumevati italijanski jezik. Taj golemi trud isusovca Đure Barjaktarija nije nikada našao izdavača, ali je poštovalaca i ljubitelja imao ipak, i njihovi se uredni i kaligrafski prepisi ove latinske verzije još susreću po našim bibliotekama¹³².

¹³² Tomo Matić: Barjaktarijev latinski prijevod Orbinijeva "Il regno degli Slavi". — Historijski zbornik III, Zagreb, 1950, 193—197.

Čitaocima u Srbiji Orbinova istorija takođe nije mogla ostati nepoznata; ovdašnji istoričari posezali su za njom i onda kada su se, inače, bespoštedno obarali na njenu stvarnu, ili samo tobožnju, katoličku pristrasnost. Pretpostavljeno je u jednoj prilici, na žalost bez konačnih dokaza, da je već patrijarh Pajsije, u XVII veku, poznao Kraljevstvo Slovena i da je u Žitije cara Uroša uneo ponešto iz njega¹³³. Ali ako se još može dvojiti da li je rodoljubivi i knjigoljubivi patrijarh bio kadar da čita Orbinovu istoriju, za grofa Đorđa Brankovića sumnji u tom pogledu ne može biti nikakvih. Na mnoge stranice svojih Hronika on je uvrstio parafraze ili pak doslovne prevode iz Kraljevstva Slovena, koje je i znao i čitao¹³⁴.

¹³³ O toj pretpostavci Ilariona Ruvarca i o mogućnostima koje su u njoj vid. N. Radojčić, Srpska istorija Mavra Orbinija, 71.

¹³⁴ Isto, 71—73.

Neuporedivo se više Mavro Orbin počeo čitati u istočnim stranama i u redovima pravoslavnih čitalaca, ruskih, srpskih i bugarskih, od kako je 1722. u Petrogradu ugledao sveta prevod Kraljevstva Slovena, što ga je priredio "grof raguzinski" i diplomata ruski, Srbin Sava Vladislavić; od tada je i uticaj tog dela ovamo postao trajniji i dublji. Vladislavićev prevod, mora se reći, sasvim je svojevrstan, po mnogo čemu. To zapravo i nije pravi prevod, već izvod i skraćena verzija Orbinovog spisa, po izboru i ličnom nahođenju prevodioca. Svojevrstan je, ne manje, i jezik u koji je Kraljevstvo Slovena na ovaj način preneseno: to je neka neobična mešavina ruskog, srpskog i crkvenoslovenskog. Vladislavić je, najzad, još u jednome načinio neoprostivu zbrku: Mavro Orbin kod njega je postao Mavrourbin (Mavrourbinъ) i pod tim nakaznim imenom je dubrovački autor ostao vrlo dugo poznat u historiografiji ovih krajeva¹³⁵.

¹³⁵ Puni naslov Vladislavićevog prevoda, na kome on nije nigde potpisan, zahvata čitave dve strane i glasi ovako: КНИГА | ІСТОРИОГРАФІЯ | РОЧАТІЯ ІМЕНЕ, СЛАВЫ, І РАЗШІРЕНІЯ | НАРОДА СЛАВЯНСКОГО, | І Іхъ Carei i Vladhlei роdъ mnogimi імянами, | і so mnogimi Carstviami, Korolevstvami, | і Provinciami. | Sobrana ізъ mnogihъ книгъ Іstoričeskihъ, чрезъ | Gospodina Mavrourbina Arhimandrita Raguzskogo. | Въ ktoroi opisuetся рочатіе, і dhla vshhъ naro- | dovъ, бывшіхъ языка Slavenskago, і edinogo oteče- | stva, hotя nъnh vo mnogihъ Carstviahъ rozshialisя | чрезъ mnogie voiny, которые іmhli въ Evropи vo|Azii, і vo Aθpikhъ Razšireniя іhъ Imperiй, і drevnihъ | обычаевъ, въ raznyhъ vremenahъ, і poznanie vhrгы, | Hrista Spasitelя, роdъ mnogimi Vladhtelъmi. | PEREVEDENA SO ITALIANSKOGO NA | ROSSISKOI ЯЗЫКЪ. | Napečatana povelhniemъ | І VO VREMЯ SČASTLIVAGO VLADhNIA | PETRA VELIKAGO, | IMPERATORA І SAMODERŽCA VSEROSSISKAGO, | і protčая, і protčая, і protčая. | въ Sanktpeterburgskoi Tvpografii, 1722 godu, | Avgusta въ 20 den.

Po Brankovićevim Hronikama i po Vladislavićevom prevedenom izvodu, i samo po njima, Orbinovo delo poznavali su srpski istoričari XVIII i prve polovine XIX veka, počev od Vasilija Petrovića i Jovana Rajića, naovamo. Uticaj koji je Mavro Orbin tim putem na njih izvršio i ideo koji je on, tako, imao u stvaranju srpske historiografije XVIII veka, poznati su i dovoljno istraženi. Isto je tako poznata, i potpuno

objašnjena, i ona tako čudna, ali i veoma karakteristična Rajjićeva omaška: našavši kod Brankovića, u Hronikama, pomene istoričara Orbina, i čitajući kod Vladislavića, u Knjizi istoriografije, da joj je pisac Mavrourbin, on je, u neshvatljivoj žurbi, od toga načinio dve posebne i različite ličnosti, Orbina i Mavrourbina!¹³⁶

¹³⁶ O tome vid. opširnije: N. Radojčić, Srpska istorija. Mavra Orbinija, 78.

Posredstvom Vladislavićevog izvoda, i blagodareći njemu, Kraljevstvo Slovena imalo je odjeka i u bugarskoj istoriografiji XVIII veka. Orbinov prikaz bugarske istorije, koji je u njegovoj knjizi zahvatio blizu osamdeset velikih strana, a koji je Vladislavić skratio barem na polovinu, upotrebio je kao izvor, i izvor veoma značajan, Pajsije Hilendarski, dajući, u toku 1762. godine, konačan oblik svom znamenitom delu Istorija slavenobulgarskaja. Ali hilendarski monah, koji je "jedan od najzaslužnijih pionira bugarskog duhovnog i nacionalnog preporoda u XVIII i XIX veku", imao je svoju koncepciju istorije i svoj ugao gledanja; ta je koncepcija bila u suštini još srednjovekovna, a taj je ugao gledanja bio isključivo bugarski. Preuzimajući iz Kraljevstva Slovena uglavnom samo činjenice, koje je opet upotrebljavao i razumevao na svoj način i u skladu sa svojim potrebama, Pajsije nije imao sluha za ono što je nazvano "baroknim slavizmom" i nije pokazivao ni mrvice osećanja za ono što je, ne manje duhovito, prozvano "slovenskim barokizmom". Drugim rečima, bez uticaja je na njega ostao Orbinov široki duh "slovinstva", koji je kao jednu porodicu osećao skup svih slovenskih plemena i kome je podjednako na srcu ležala slavna prošlost svakoga od njih; Pajsije je bio vatreni i podosta isključivi Bugarin, i već samim tim postavljao se odbojno prema istorijskoj i nacionalnoj koncepciji "slovinstva", u kojoj je sigurno gledao opasnu i sa zadnjim namerama smišljenu ujedurmu prevarnog "Latina" i zavodljivog katoličkog agitatora "Mavrubira". S druge strane, sa svojom više nego skromnom istoriografskom i literarnom kulturom Pajsije isto tako nije mogao pokazati više ukusa za barokni sjaj i pompu Orbinovog kazivanja, koje nije razumevao i koji su se, uostalom, u Vladislavićevom izvodu izgubili skoro bez traga¹³⁷.

¹³⁷ U pravom obilju napisa o Pajsiju Hilendarskom i o njegovome delu najneposrednije je okrenuta pitanju odnosa Istorije slavenobulgarske prema Kraljevstvu Slovena rasprava Artura Kronije (Cronia), pod naslovom *Il "Regno degli Slavi" di Mauro Orbini (1601) e la "Istorija slavenobulgarskaja" del monaco Paisi (1762)*, štampana u Rimu 1940. u okviru kolekcije "Pagine di cultura bulgara. Edizione della rivista "Bulgaria" № 2. U toj izvrsnoj raspravi italijanski slavista precizno je odredio prisustvo Orbinovog Kraljevstva. Slovena u Pajsijevoj Istoriji; ali isto tako on je, prvi put u naučnoj literaturi, delo dubrovačkog benediktinca posmatrao i prosuđivao kao tipično baroknu istoriografsku i literarnu tvorevinu, što ono u punom smislu reči i jeste.

Što se tiče prodora Kraljevstva Slovena u zapadnoevropsku istoriografiju, odavno se zna, i s pravom ističe, da je najraniji i presudni korak u tom smislu načinjen 1680. godine delom znamenitog Dikanža *Historia Byzantina duplici commentario illustrata*. "U svetsku istoriografiju, najvišega ranga, uveo je Orbinija i Lukarija, ali naročito Orbinija, niko manji nego veliki francuski vizantolog Karlo Dikanž, koji je u svojoj Vizantijskoj istoriji obradio i srpsku prošlost u obliku niza srpskih rodoslova¹³⁸."

¹³⁸ H. Radojčić, *Oblik prvih modernih istorija*, 10.

Iz analiza N. Radojčića vidi se da je za našu istoriju Orbin Dikanžu bio osnovni izvor,¹³⁹ što je sasvim logično s obzirom na ondašnje stanje jugoslovenske i svetske istoriografije, ali što je isto tako retka i naročita čast, koja nije u pravoj srazmeri s realnom vrednošću Kraljevstva Slovena. Na Orbinovu knjigu bio je u prvom redu, i bezmalo jedino, upućen i italijanski diplomata, ratnik i istoričar Luidi Ferdinando Marsili kada je u okvirima šire zamišljenog istorijskog dela o ugarskoj istoriji (*Monarchia Hungarica*) izlagao i istoriju naših zemalja Bosne, Srbije i Hercegovine¹⁴⁰.

¹³⁹ Isto, 10—11.

¹⁴⁰ U podnaslovu Marsilijevega spisa obećava se, doduše, da će biti reči i o prošlosti Hrvatske, Slavonije i Temišvarskog Banata, ali tih delova u spisu nema (N. Radojčić, *Oblik prvih modernih srpskih istorija*, 14).

Marsilijevo delo, nastalo po prilici oko 1699. godine, nikada nije štampano, ali se čuvalo u raskošnom rukopisnom kodeksu, i prema uverljivoj pretpostavci Nikole Radojčića, koji ga je kritički proučio, nije ostalo nepoznato, u svoje vreme, krugovima učenih Marsilijeve prijatelja.

U najnovije vreme, međutim, skrenuta je pažnja na još jedan, i znatno raniji, uticaj koji je, eventualno, Kraljevstvo Slovena izvršilo u svetskoj historiografiji. Napomenuto je, naime, da je Orbinovo delo, koje je štampano 1601, lako moglo da bude jedan od izvora izvanredno pisane, znamenite i voluminozne Opšte istorije Turaka (*The General Historie of the Turkes*), engleskog istoričara i književnika Ričarda Noliza (Richard Knolles, 1550—1610)¹⁴¹. Nolizovo delo, koje su tako voleli i toliko visoko cenili Džonson i Bajron, izdato je dve godine posle Orbinovog dela, a štampano je, dopunjeno i prerađeno, još jednom za piščeva života, 1610. godine. Ostaje kao zadatak daljih traženja da se tek ustanovi u kojoj je meri Noliz poznavao Kraljevstvo Slovena i u kojoj je meri ono ušlo, ako je ušlo uopšte, u materiju njegove Opšte istorije Turaka¹⁴².

¹⁴¹ Vojislav M. Jovanović, "Antonio of Ragusa". Engleska drama "Šekspirova vremena čiji je glavni junak — Dubrovčanin?" — *Borba*, 3. septembra 1967.

¹⁴² O Nolizu i nekim odeljcima njegovog dela koji se tiču naše istorije pisao je u poslednje vreme Miloš Crnjanski u nekoliko novinskih članaka (Noulz o Kosovskoj bici, *NIN*, XIV, 12. juli 1964, br. 705; Noulz o Despotu Čurđu, *NIN*, XIV, 19. juli 1964, br. 706). Ako se sme suditi po navodima iz Nolizovog dela koje je tom prilikom saopštio Crnjanski, pretpostavljeni Orbinov uticaj na engleskog istoričara biće dosta skriven prvom pogledu, a možda i nevelik po opsegu.

Preko Nolizovog dela, ako se tragovi Kraljevstva Slovena u njemu jedanput budu i dokumentarno utvrdili i izdvojili, moguć je bio Orbinov uticaj u još jednoj sferi engleske kulture XVII veka. To je bogati i šaroliki svet elizabetinske drame. Za jednu od tih drama, za tragediju u pet činova više nego skromne literarne vrednosti koju je 1610. godine pod naslovom "Srčani Turčin", ili "Murat I" napisao ondašnji magister filozofije i minorni pesnik Tomas Gof (Goffe, 1591—1629), a prikazali su je studenti koledža Krajst Čerč u Oksfordu 1616, nađeno je da je svoj predmet i čitavu građu uzela iz Nolizove Opšte istorije Turaka¹⁴³.

¹⁴³ Na Gofovu tragediju o kojoj je reč prvi je u nas skrenuo pažnju Vojislav M. Jovanović člankom *Srpska istorija na engleskoj pozornici u vreme Šekspirovo, štampanim u Srpskom književnom glasniku*, 1921, n. s. II, str. 558—560. Posle ju je i detaljnije prikazao i analizovao Vladeta Popović u radu *Engleska drama i srpska istorija*, *Srpski književni glasnik*, 1922 (preštampan u knjizi: *Kroz englesku književnost*, Beograd, 1929).

Engleskih drama o pojedinim ličnostima i događajima iz naše istorije bilo je u ovo doba više, a njihovi autori obično su istorijsku materiju za njih crpili iz Nolizovog dela ili iz sličnih "turskih istorija" koje su se pojavljivale u one decenije. Da li je, možda, i za njih početak niti vodio iz Kraljevstva Slovena?

Još je jedna krupna zagonetka vezana za eventualnu Orbinovu prisutnost u dramskoj poeziji engleske renesanse. Ako bi, kojim slučajem, ona bila rešena u smislu u kome se pretpostavilo, bila bi to najviša slava i sam vrhunac svetskog zračenja Kraljevstva Slovena: Orbinovo delo ona bi dovela u neposrednu blizinu Šekspirovog genija. Poznati vizantolog Anri Gregoar izneo je, pre tridesetak godina, smelu hipotezu po kojoj osnovni elementi fabule u divnoj Šekspirovoj drami "Oluja" (*The Tempest*) vode svoje poreklo ne iz "Lepe Sideje" (*Die schöne Sidea*) nirnberškog pesnika Jakopa Ajrera (Aurer), ni iz četvrte priče "Zimskih noći" (*Noches de Invierno*), zbirke novela španskog pisca Antonia de Esklava (de Esclava), kako se uzimalo do tada, a uzima se stvarno još uvek, već iz nežne povesti o Vladimiru i Kosari iz Letopisa popa Dukljanina, koji je Mavro Orbin u svome prevodu na italijanski jezik u celini uneo u Kraljevstvo Slovena. Gregoar, razume se, ne tvrdi da je Šekspir neposredno čitao Orbinovo delo i da se

tamo nadahnuo za svoju dramu; on veruje da je na građi iz Kraljevstva Slovena morala nastati neka italijanska novela, sada nepoznata i zaboravljena, i da je upravo ona bila zajednički izvor i Ajrerovom komadu, i Esklavinoj priči, i Šekspirovoj drami¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Henri Gregoire, The bulgarian originis of "The Tempest" of Shakespeare, Studies in Philology, 1940, XXXVII, str. 236—256.

Gregoarova hipoteza nije bez sugestivne draži i možda je doista otkrila zrno istine: ljubav lepe Šekspirove Mirande i napuljskog kraljevića Ferdinanda, koga je zarobio njen otac Prospero, u svojim osnovama ima jakih i neospornih sličnosti s ljubavlju Samuilove kćeri i zarobljenog zetskog vladara. Stoga ona svakako zaslužuje da joj šekspirolozi, a u prvom redu naši, kod kojih je začudo prošla neopaženo, ukažu dužnu pažnju i da pođu dalje po tragovima koje je ona naslutila; naši utoliko pre, što bi izvesnosg do koje bi možda ti tragovi doveli značila ne malu čast za jugoslovensku kulturu uopšte. Ko bi, međutim, znao kakva nam sve iznenađenja te vrste, a možda i tog domašaja, tek predstoje kada se velika i jedva načeta tema o strujanjima i podsticajima koji su potekli iz Orbinove knjige u svet jednom bude izučila bolje i istražila više?!

4

Poezija, kao i lepa književnost uopšte, nisu mogle trajnije privući Mavra Orbina; njima se on nije bavio. Bez sumnje, nekog osobitog smisla nije za njih ni imao, pa sve da je i hteo nikada ne bi bio kadar da kao pesnik dostojno nastavi onde gde su smrt i starost zaustavile njegovog starijeg sabrata Mavra Vetranovića. Nije se, ipak, zadržao ni na samoj istoriji: osim nje, ogledao se još i u teološkoj literaturi. To je opet bio jedan vid erudicije kome su se benediktinci priklanjali oduvek i s posebnom revnošću, boreći se, i na taj način, za Boga i za duše, svoje i one svojih vernika. A onda, i samo vreme tražilo je, i na sve strane sticalo, teološke pisce: upravo su tekle decenije kada je obnovljena katolička crkva u pravou ofanzivi i kada je literatura koju je ona nametnula u punom cvetanju.

Sav Orbinov rad na teološkoj književnosti više nismo u mogućnosti da pratimo: sigurno se zna za jedno njegovo delo ovoga roda, i ono je samo prevod, sa italijanskog na naš jezik. Ali izgleda da je takvih dela nekada bilo više, i originalnih, i na latinskom jeziku. Bar tako uverava jedan autoritativni svedok: Već spominjani biograf benediktinskog reda, Mariano Armelini. On je nailazio na njih po benediktinskim manastirima u Italiji, i on je saopštio njihove naslove dodajući o svakome i poneku pojedinost više. Po njemu, u biblioteci manastira Kava, montekasinske kongregacije, mogao se videti Orbinov spis Monaško ustrojstvo (Institutio monastica), rađen na italijanskom jeziku i podeljen u tri knjige, od kojih je prva imala dvadeset, druga šesnaest, treća osamnaest glava; Armelini je dopisao i svoj povoljni sud o njemu: "Za one koji žele da stupe u monaški život vrlo je koristan." Ostala Orbinova dela ove vrste čuvala su se u biblioteci manastira Sveti Đorđe Veliki (San Giorgio Maggiore), u Veneciji. Prvi je bio hagiografski i predstavljao je životopis onda poznatog benediktinca blaženog Nikole Pruskog (Vita B. Nicolai de Prussia), za koji se navodi čak i bibliotečka signatura (signat. num. 216); pet daljih uopšteno su nazvana Duhovna dela (Opuscula quinque spiritualia), ali se od njih već tada čuvao jedino prvi tom u folio-formatu¹⁴⁵.

¹⁴⁵ M. Armellini, nav. delo, 103.

Svim tim Orbinovim teološkim spisima kasnije su se zameli tragovi i sada je neizvesno da li će oni ikada izaći na svetlo dana ili će Armelinijeva beleška ostati jedino svedočanstvo o njima. Stoga ne može biti govora ni o tome u kojoj je meri dubrovački pisac uspevao da bude originalan i nov u njima; a u kojoj oni predstavljaju uobičajene teološke kompilacije kakvih je u ono vreme bilo bezbroj i svuda.

Da se nije na vreme, a možda i u poslednji čas, našao darežljivi mecena, ista sudbina zadesila bi svakako i jedino preostalo i poznato Orbinovo delo iz ovoga kruga, koje je u isti mah i jedino njegovo delo na našem jeziku. Kada je ono po prvi put izašlo pred čitaoce, Orbina već nekoliko godina nije bilo

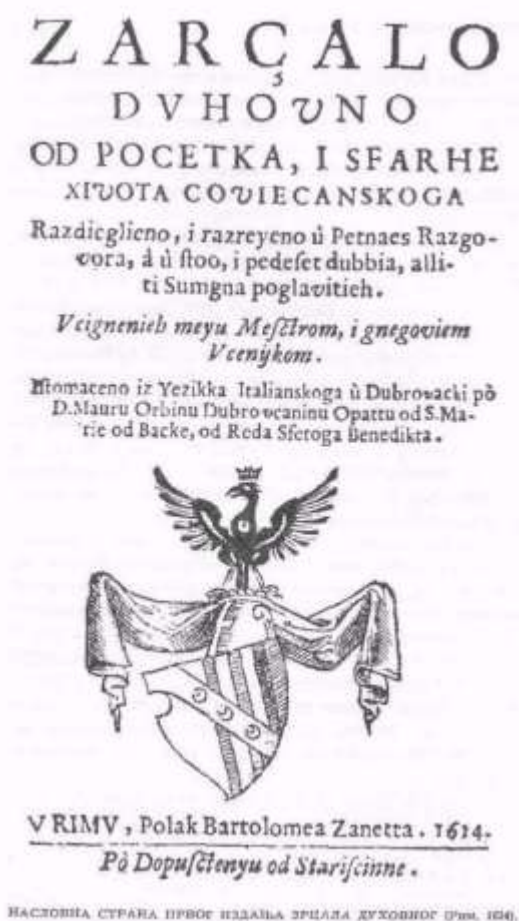
među živima, i njegovo delo su, prema rukopisu koji se sačuvao, izdali drugi. To izdanje imalo je dotle čitavu jednu malu istoriju i ona se s dovoljno jasnosti odslikava u njemu.

Ova druga Orbinova knjiga štampana je u Rimu 1614. godine kod štampara Bartolomea Zanetija, pod naslovom dugim i opširnim, kao što su svi naslovi onoga vremena: "Zrcalo duhovno od početka i svrhe života čovječanskog, razdijeljeno i razrejeno u petnaes razgovora, a u sto i pedeset dubija aliti sumnja poglavitieh, učinjenieh meju meštrom i njegovijem učenikom. Istomačeno iz jezika italijanskoga u dubrovački po D. Mauru Orbinu Dubrovčaninu opatu od S. Marije od Bačke od reda Sfetoga Benedikto"¹⁴⁶.

¹⁴⁶ U originalnoj grafiji natpisni list izgleda ovako: ZARČALO | DVHOVNO | OD ROSETKA, I SFARHE | XIVOTA COVIECANSKOGA | Razdieglieno, i razreyeno u Petnaes Razgo-|vora, a u ftoo, i pedeset dubbia, alli | ti Sumgna poglavitieh. | Vcignenieh meyu Meštrom, i gnegoviem | Vcenyikom.. | Iftomaceno iz Yezikka Italijskoga u Dubrovacki po | D. Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od S. Ma- | rie od Backe, od Reda Sfetoga Benedikta | (grb porodice Sladoevića) | V RIMV, Polak Bartolomea Zanetta. 1614. | Po Dopuſćenju od Starifcinne.

Osnovni njen tekst zapremio je tri stotine dvanaest strana male osmine, koje su i jedino paginovane; ali u njoj ima i puno propratnih tekstova, Orbinovih i tuđih, koji su zauzeli trinaest nepaginovanih strana na početku i dvadeset i četiri, isto tako nepaginovane, strane na kraju.

Kako se Orbin nije mogao brinuti o svojoj knjizi, za nju se, na molbu Rada Sladoevića, pobrinuo poznati barokni pisac Bartuo Kašić, jezuita sa Paga, dugogodišnji misionar na Balkanu i u Dubrovniku, i ličnost velikog poverenja rimske Propagande; On je "Zrcalo duhovno" konačno sredio za štampu i dao mu oblik koji ima: udesio je njegov pravopis usklađujući ga s vlastitim pravopisom, i ispravio je njegov jezik, menjajući ga gde mu se svidelo, i najčešće prema jeziku svog zavičaja; on mu je dodao neke svoje tekstove i on je, kao njegov cenzor, određen od crkvenih vlasti, potpisao imprimatur, 8. novembra 1613. godine; on je, najposle, nadgledao i njegovo štampanje.

Teško je naći objašnjenje zašto "Zrcalo duhovno" nije štampano odmah pošto je rukopis bio gotov, aprila 1606, ili zašto bar nije štampano za Orbinova života. Nije li se, možda, Rade Sladoević, dubrovački trgovac koji je učenog benediktinca za ovaj posao i privoleo, posle zbog nečega sporo rešavao da odredi kesu i plati troškove štampe? I nije li se on to definitivno odlučio tek na podsticaj samoga Kašića kada je ovaj sredinom 1613. osvanuo u Dubrovniku, na putu za Rim "iz strana turskijeh, gde je u toku svoje jednogodišnje misije, prema laskavom Sladoevićevom priznanju, priveo "mnoge poluvjernike iz tmina od nevjerstva na pravu sfjetlost od zakona sfete matere crkve rimske"?

Iz pisma koje je Kašiću Rade Sladoević uputio "iz Dubrovnika na 20. agosta 1613" i koje je štampano na prvim stranicama Orbinove knjige vide se motivi koji su ovog štedljivog dubrovačkog trgovca vodili u celoj stvari; ti su motivi isključivo pobožni: "neka duše bogoljubne od rečenoga (tj. dubrovačkoga) jezika (koji zasfe da velik dio od sfijeta obita, dio najmanji u pismijeh ima) budu kojigodi razgovor i nauk duhovni imati". Obećavajući će platiti "sfe što se potradi od mjedi", molio je usrdno Kašića da s onakvim milosrđem s kakvim je davao "u onijeh stranah duhovno žednima pitje, gladnima jestojsku, slijepima vid, a klijenitima (tj. oduzetima) hodjenje", sada daje "na sfjetlost" i ovu bogoljubnu knjigu.

U suštini su istovetne, ali su, razume se, nešto rečitije iskazane, i Kašićeve namere s Orbinovom knjigom. Njih tumače stihovani pozdrav čitaocima (Čtivnikom Bartolomeo Kašić Bogdaničić od reda Družbe Jezusove pozdravljenje), sročeni u Rimu 25. marta 1614, i pismo Sladoeviću (Uzmnožitomu i plemenitomu gospodinu Radi Sladoeviću pridrago pozdravljenje), upravljeno "iz Rima na 20. novembra 1613"; oba ta teksta Kašić je stavio takođe na početak Zrcala duhovnog. U svojim rogovatnim dvanaestercima Kašić je pokušao da pomoću tipično barokne retorike čitaoca privoli na čitanje ove dragocene knjige, koja uči vrlini i bogougodnom življenju:

Ako žudiš znati ljeposti zrak prave,
srce sad obrati u knjige priblage.
Zrcalo duhovno zlato i dragi kamen
kaže nam duboko u duši naš zlamen,
zlamen od sfjetovnijeh taština ispraznijeh
kaže u žalostijeh od ljudi varanijeh
u što se obraća sfjetovno gospostvo,
kako se prevraća u bitje priprasto.
Pravedni se vide sunčanom sfjetlostju
narešeni lipše neg nebo ljepostju;
grešnici grdiji od iste grdobe,
jere su gnusniji od iste gnusobe;
oni se vesele u rajskomu dvoru,
ovi se dresale u paklenom brlogu;
onijeh su uresi kreposna njih djela,
ovijeh su pogrdi nečista njih dijela;
vječno jest veselje onezijem u raju,
vječno jest mučenje ovezijem u paklu.
Čtivniče, razmisli dokle vrijeme imaš,
Zrcalo pomisli što kaže da primaš.

Još određenije je o utilitarističkoj svrsi Zrcala duhovnog Kašić govorio u pismu Sladoeviću; samo zbog te svrhe ("za razgovor od mnozijeh, koji će razgledati u ovomu Zrcalu sami sebe, i poboljšati, videći gnusobe kojegodire na obrazu od duše sfoje"), on je pristao da ponese teret njegovog štampanja, iako je već imao na plećima "brime praveliko od posala družijeh". Kašića je naročito ispunjavala radošću okolnost da se najzad i kod nas našao "razuman naučitelj bogoslovac", koji nudi jednu pobožnu knjigu "narodu

slovinskom" tako lišenom inače i Svetoga pisma, i drugih svetih spisa koje bi čitao na svome jeziku. "Istinom se nahode — jadikovao je tu Kašić u autentičnom jezuitskom i protivreformacijskom stilu — mnoge knjige od sfjetovnijeh popivkinja, pjesni ispraznijeh, komedija bludnijeh i libara malo vrijednijeh od ljubavi telesne i zemaljske; a od duhovne ljubavi božje i nebeske jedva u našem jeziku nahodimo libro koje nas pismom. sfjijem užeže u srcu da se obratimo k našem stvoritelju Bogu, neka ga, poznavši njegovo prislavno, prilipo i pridobro veličanstvo od ljubavi, njega požudimo voljom, obljubimo dušom, a srcem zagrlimo, kako smo držani." Pored tog, "bogoljubnog", bio je i još jedan, kulturnoistorijski, razlog zbog koga se Kašić prihvatio brige o izdanju Orbinovog dela: ono je trebalo da bude praktična demonstracija i propaganda novog pravopisa, izloženog teorijski deceniju ranije u njegovoj gramatici (*Institutionum linguae illyricae libri duo*, Rim, 1604). "Naredio sam da se utišti (štampa) po onomu nauku, kojim se ima naški naredno pisati i čtiti — obrazlaže Kašić svoj postupak i svoju ortografsku reformu — jere mi je mučno vazda bilo da sfi plemeniti narodi od Evrope naredno od sfoga jezika razgovore i pisma po nauku pišu, a našinci ne hajući se od nauka, ali ženskim načinom pišući pogrdjuju slavni slovinski jezik, ali sfak sebi izmišlja slova, nauk i pismo, i tako se nahodi toliko načina od pisanja koliko se nahodi libara i knjiga pisanijeh."

Imprimatur, si videbitur Reuerendissimo Pa-
tri Magistro Sac. Pal. Apost.

Cesar Fidelis Vicesgerens.

Ex commissione Reuerendissimi Patris Magi-
stri Sacri Palatij Fr. Ludouici Ystella, Ego
Bartholomæus Cassius Sacerdos Theolo-
gus è Societate Iesu legi librum inscriptum
Zarçalo Duhovno, &c. hoc est, Speculum
Spirituale, &c. ex Italica in meam Illyri-
cam Linguam translatum satis fideliter à
R. D. Mauro Orbino, nihilq. animaduerti
in eo quod sit contra Fidem, aut bonos mo-
res: immò ad satisfaciendum vulgi opinio-
nibus non vulgari doctrina & eruditione ex
Theologis & Sanctis Patribus petita, op-
portunum, atque adeò typis dignum cen-
seo. Datum die 8. Nouembris. 1613.

Bartholomæus Cassius.

Imprimatur,

*Fr. Thomas Pallauicinus Bonon. Magister, &
Reuerendissimi P. Fr. Ludouici Ystella Sac.
Pal. Apost. Magistri, Socius, Ord. Præd.*

IMPRIMATUR ZA PRVO IZDANJE ZRCALA DUHOVNOG

Njegov pravopisni "nauk", kao što će to čitaoci lako videti, vrlo mnogo se slaže ("sklada") "s našimi srbskimi slovi", ali on ga je prema njima morao urediti "imajući naš jezik potrebu od veće slova nego latinski ali italijanski"; ponešto je još izvadilo i iz jevrejskog, grčkog i španskog načina pisanja, birajući ono "što jest bilo potrebno našem jeziku". A da bi njegovi čitaoci mogli da savladaju novi pravopis, on je na kraju Zrcala duhovnog na nekoliko strana ukratko prikazao načela tog pravopisa (Nauk za dobro pisati slovinski i lasno prošiti ovo libarce), ponavljajući i ovde ono što je već bio izložio u pomenutoj svojoj gramatici.

Okružena ovalikim tekstovima, Kašićevim i Sladoevićevim, Orbinova posveta Zrcala duhovnog upravljena dubrovačkom meceni još 20, aprila 1606 (Uzmnožitomu i plemenitomu gospodinu, gospodinu Radi Sladoeviću poklon i pozdravljenje) ostala je skoro u senci i neprimetna. Ona međutim zaslužuje punu čitaočevu pažnju, i iz više razloga.

Pre svega, ona je u celoj ovoj knjizi jedini originalni Orbinov tekst; sve drugo samo je prevod ili,

kako bi to rekli stari Dubrovčani, "istomačenje". Ona, osim toga, počinje sasvim lepo, jednim gorkim i iskrenim Orbinovim lamentom nad bedom i žalošću ljudskoga života i nad nemogućnošću da se "u ovoj dolini od suza" dosegne istinska sreća ("čestitost"). Taj Orbinov barokni lament, u koji se sigurno sleglo i mnogo ličnog iskustva, mirne bi duše mogao potpisati i pesnik "Suza sina razmetnoga", Dživo Gundulić, i to kako zbog misli koje su u njemu razvijane, tako i zbog načina na koji su one izražene; ali bi ga, izvesno, potpisao i svaki drugi pisac ovoga veka. "Budući vas život čovječanski... tugami i nevoljama obujmen — tako glase prve rečenice njegove — mogu stanovito rijeti da u ovoj dolini od suza nevoljni čovjek ne može vijeku prave dostignuti čestitosti. Jer ako se obratiš gledati početak od segaj tužnoga života, vidiš gdi čovjek nag s plačem i s tužbom na sfijet ishodi, i živeći pod razlike nemoći, žalosti i tuge, a najveće pod udorce od sreće nahodi se, ne može nigda rijeti da je išta njegovo. Jer život pod smrti, a blago pod razlike pogube podložni su, tako da istinom nevoljni umrli prave čestitosti, pače ni sjeni od nje, na sem sfijetu vijeku ne mogu imati. Čića toga blaženi Bernardo vapije govoreći: Čemu se, čovječe, oholiš, koji se u grijehu začinješ, u mucu rađaš, u trudu živeš i sfakako treba da budeš umriti?! Za čovjekom crvi, za crvi smrad i strahoća, i tako u nečovjeka sfaki se čovjek obraća. Nije, dakle, prave čestitosti na ovom sfijetu, ni u ovom tužnom životu. Da gdi se toj pravo blaženstvo i čestitost, toliko nami potrebna, nahodi? U samoj smrti, po putu od koje mrtvi na drugi život priminuju..."

U toj posveti, zatim, Orbin je isticao, što smo već videli, da je svoj "malahan trud" načinio na zahtev ("na uprašanje") Rada Sladoevića i uveravao je da mu namere i ambicije sa Zrcalom idu samo dotle "da se krstjanske duše budu ovijem putem profsijetliti i početak i sfrhu od ovoga tužnoga života razmišljati" i — što je, u stvari isto, a takođe sasvim u duhu katoličke obnove — "da se nevoljni umrli budu u njemu ogledati, neka poznavši zlo, koje hudoba, sfijet i grijeh daju, budu ga uteći, a pravo prvo blaženstvo i čestitost iskati i na onomu ga sfijetu slavnomu imati". Kao što je u onim trenucima bilo neizbežno, posveta se okončava krupnim i zanosnim hvalospjevom Sladoeviću, koji je, po našem piscu, ne samo obasut najvišim ljudskim i hrišćanskim vrlinama, već ga odlikuju i gospodstvo, plemenitost i starina roda: "A budući tvoje gospodstvo od plemenitoga i starovlastitoga koljena Sladoevića izašlo, ne može negoli plemenite i uzmožne misli imati, od kojega, kako sam u mnogijeh pismijeh koja mi se namjeriše čitati kad početak od Slovinac skladah i davah na sfjetlost, nahodim od starina istinu sfjetlos i plemenstvo s gospodovanj em sjedinjeno." Bio je to, razume se, tipičan barokni falsifikat: nekadašnji skromni i neugledni seljak iz dubrovačke okoline koji je vrednoćom, štednjom i igrom sreće stekao ogroman imetak nije više hteo, a možda ni mogao, da ostane u tami i teskobi svog pravog porekla i hvatao se, uz pomoć jednog historičara, već na sve strane poznatog plemstva, slave i sjaja davnašnje bosanske vlastele koja je, po slučaju, nosila isto prezime kao on, ali s kojom on inače nije imao nikakve veze.

Idući za običajima kojih su se držali dubrovački pisci onoga vremena, Orbin je propustio da na natpisnom listu Zrcala duhovnog naznači autora čije je delo preveo ("istumačio"); nije to učinio da bi ga prikrio, a baš i da je to hteo, ne bi bilo moguće. Ha završetku "razgovora petnaestog", koji je i poslednje poglavlje knjige, italijanski pisac sam je obeležio svoje autorstvo, pa i u Orbinovom prevodu te rečenice nisu izostale takođe: "Činim, dake, sfrhu ovomu libarcu, koji se zove Zrcalo duhovno od početka i sfrhe od života čovječanskoga, koje sam skupio ja fratar Anjeo Eli iz Milana mojom istom rukom, i takojer upisao na slavu božju i od blažene Djevice Marije i od sfetijeh otaca našijeh Frančeska, i Dominika, i Bonaventure, i ostalijeh sfetijeh na nebu ovo godište od 1595. na vidžiliju od efetoga Antuna od Padove budući gvardijan od manastijera Sfete Marije od milosrdja od Romanenga."

Prema ovoj jasnoj naznaci, pisac Zrcala duhovnog — italijanski naslov tog dela zapravo je *Specchio spirituale del principio e del fine della vita umana* — poznati je teološki pisac Anđelo Eli (Elli), franjevac iz Elija kraj Milana. Osim dela koje je Orbin preveo i koje je i u Italiji bilo popularno u krugovima određene vrste čitalaca, ako se sme suditi po njegovim dosta čestim preštampanjima tokom XVII i XVIII veka, Eli ima i mnogih drugih, koja su u svoje doba bila štampana i cenjena isto toliko. Historičari njegovog reda i milanski biografi nabrajaju ih sa svom iscrpnošću i očitledno ponosno; već iz samih njihovih naslova (*Tabulae veritatum religionis catholicae; Magnum rosarium sacerdotum et clericorum pro confessionibus, concionibus et ordinibus suspiciendis; Lucidissima atque profundissima sequentia defunctorum* i tako dalje) vidi se razgovetno koja je to vrsta erudicije i koji je to rod literature svaki put u pitanju.

Elijevo delo *Specchio spirituale* najšire je okrenuto neizmernoj radoznalosti baroknog čoveka. U njemu, po tradiciji odavno ustaljenoj za ovakve tekstove, učenik i učitelj ("meštar") vode razgovor o počecima i kraju čovekovog života: učenik postavlja pitanja, a učitelj se trudi da na svako odmah ponudi zadovoljavajući odgovor, oslanjajući se na kapitalne tekstove hrišćanskog predanja i na široki repertoar teoloških autoriteta. Pitanja su raspoređena u petnaest razgovora, a u svakome od razgovora takvih pitanja — ili "sumnji", kako se ona nazivaju — ima po deset. Sve što učenika zanima tiče se raja, čistilišta i pakla, zatim neba, Boga, anđela i demona, ali naročito se pleće oko smrti i neizvesnosti koja dolazi posle. Njegova pitanja retko kada su obična i smirena, najčešće su bizarna koliko su samo mogla biti u veku koji je bizarnost uzeo za svoju osnovnu devizu u životu i umetnosti. Šta sve učeniku ne pada na pamet da pita i na šta on sve ne dobija odgovor, s ozbiljnošću koju ne uspevamo da shvatimo i sa sigurnošću od koje nam staje dah?!

- "Je li Adam bio plemenitiji u duši i u tijelu negoli Eva?"
- "Tko je bio oni koji je smrt učinio?"
- "Što je bolje: umrijeti u djetinjstvu ili starosti?"
- "Poznaju li se osujeni u paklu, i izvan toga, imaju li oni razum koji su prije imali?"
- "Xoće li osujeni bit mučeni samo ognjem, ali još i ostalijem stvarima?"

I zatim, u istom maniru:

- "Xoće li se blaženi veseliti od muka od osujenijeh?"
- "U koje vrijeme i uru biti će uskrsnutje od mrtvijeh?"
- "Gdje će uskrsnuti oni koji su se jur u prah obratili, ali u vodi razagnjili, i oni kojijeh su vukovi, ali ostale živine i zvijeri razdrpili?"
- "Hoće li osujeni koji bijehu stari uskrsnuti u prilici od mladijeh?"
- "Xoće li sfi uskrsnuti muške glave, ali ženske zajedno?"
- "Xoće li ermafroditi, to jest oni ki su i muški i ženski, uskrsnuti muške glave ali ženske?"
- "Xoće li po uskrsnutju ljudi jesti i piti?"
- "Xoće li blaženi po uskrsnutju u raj u biti goli ali obučeni?"
- "Xoće li sfeti u raj u govoriti i u koji jezik?"

Upoređivanje Orbinovog prevoda s Elijevim originalom pokazuje da je on prevodio pažljivo i uglavnom verno, i da je nastojao da u naš jezik prenese svaku misao, čak i svaku reč italijanskog izvornika¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Za poređenje poslužili smo se sledećim poznim izdanjem Elijevog spisa koje se jedino sačuvalo u Knjižnici Male braće u Dubrovniku: *Specchio spirituale del principio e fine —della vita umana...*, Bassano, Giov. Ant. Remondini, 1745.

S ovom svojom težnjom za maksimalnom vernošću dubrovački benediktinac prilično je usamljen u svome veku; ondašnji prevodi pre su parafraze no prevodi u smislu koji mi sad dajemo tome poslu. Ponegde je Orbina ova njegova težnja odvodila doista predaleko: italijansku frazu on je katkad sklon da prenosi u naš jezik mehanički i doslovno. "E benche Iddio non faccia ora creatura alcuna di nuovo", iz originala, on prevodi, na primer: "I dobro da Bog ne čini sada nijedno stvorenje iz nova"; ili Elijevu frazu "Ed a questo modo ancorche alcune delle dette creature non lodano Dio con voce" on će "naški" izraziti ovako: "I po ovi način jošter da kojegodijer od rečenoga stvorenja ne hvali Boga glasom." Po svoj prilici iz iste težnje da ostane u što težnjem skladu s tekstom koji prevodi on svaki put piše Boog umesto Vog, pošto je Eli na jednom mestu rekao da se "Bog skoro u svim jezicima imenuje s četiri slova".

Pored svega toga, Orbin nije mogao, a izvesno da nije ni hteo, da svuda i sasvim izbegne razlike između svog prevoda i Elijevog izvornog teksta. Sve mnogobrojne citate iz Svetog pisma, koje italijanski teolog uvek daje na latinskom jeziku, on je preveo na naš jezik; italijansko Vi u obraćanjima učenika učitelju on je zamenio dubrovačkim Ti. Ali od originala Orbin je odstupao i bitnije, i drukčije. Ceo jedan

niz Elijevih rečenica, naročito kada su one bile apstraktnije formulisane, i verovatno stoga za prevođenje teže, skraćene su i pojednostavljene ili su, jednostavno, ispuštene. Samo jedan primer, ali bi ih, stvarno, moglo biti mnogo. Elijevo: "Non e veramente inconveniente, che un anima sia maggiore, e piu nobile dell'altra, eziando nella loro creazione, per essere una piu sottile dell'altra nella sua cognizione, ed essenza piu abile ancor alla memoria, ed a l'intelletto", kod njega je samo:

"Nije u istinu stvar nepristojna da je jedna duša veća i plemenitija od druge jošter u njih stvorenju, za bit jedna od druge tanja u svom znanju i u bitju." Gdekad je skraćivanju teksta Orbin pribegavao iz ljute nevolje. Barokne igre rečima poput ove: "Cosi chiamata Mors, dal mordere del frutto vietato, che fecero i nostri primi Padri, ovvero dalla similitudine di colui che morde, imperocche mordendo, ne pigli una parte in bocca, e lascia l'altra; cosi la morte ammazza il corpo, ma non tocca l'anima", on nije znao da pretoči ni u kakav srpskohrvatski ekvivalent i rešenje je našao tako što ju je prosto zaobišao.

Posebnu teškoću, kako izgleda, Orbinu su predstavljali stihovi citirani u Elijevom delu. Kada se nije znao pomoći drukčije, prelazio je preko njih kao da i ne postoje: tako je u "Razgovoru drugom" izostavio devet latinskih heksametara o Hristovim delima (li fatti eroici) ostvarenim u petak (nel giorno di venerdì), koje je Eli citirao govoreći o Adamovom grehu. Kada je pak u savremenoj dubrovačkoj književnosti postojao prepev neke od navedenih pesama, Orbin je koristio njega: za čuvenu sekvenciju Dies irae, koja se po katoličkim crkvama peva "na misah od mrtvijeh", a pripisuje se franjevcu Tomazu da Čelano (Tommaso da Celano), dobro mu je došao prepev njegovog sugrađanina, a možda i prijatelja, Paskoja Primovića, poznatog, između ostaloga, i po tome što je u srpskohrvatske stihove preneo sve crkvene molitve i himne; "ovu sekvenciju istomači po ovi način Paskoje Primović Dubrovčanin, vrijedan spjevalac u slovinski jezik", dodao je on na kraju, proširujući ovim priznanjem tekst Zrcala duhovnog nečim što se u originalu, razume se, nije nalazilo. Samo u jednom odeljku svoga prevoda, u onome gde je bilo reči na temu "Što je žena", Orbin je pokušao da pesnik bude sam. Pošao je od jedne bizarne tvorevine svetoga Antonija, koja je složena od niza invektiva na račun zlih žena, svrstanih po redosledu abecede, i koja počinje:

Est enim mulier
Avidum animal,
Bestiale baratrum,
Concupiscentia carnis,
Damnosum duellum . . . itd.

Mizoginsku litaniju srednjovekovnog sveca Orbin je prepevao više nego slobodno: ne osvrćući ce na njen ritam, ne poštujući ideju alfabetskog poretka njenih stihova, sasvim slobodno parafrazirajući i razrađujući njenu misao:

Rit se može hudoj ženi
Da je u njoj jaz pakleni,
Zla navidos, jadna zloba,
Nemir, smeća, smrad od groba;
Zlobni jezik, gnjev prokleti,
Nesvijes luda od pameti;
Da j' mahnita i puziva,
Smeća od mira, i karljiva,
Govoruša, rasap, tuga,
Srdobolja, vrijed i kuga,
Jama koju na sem sfiti
Niko neće zajaziti.
Ljeto u njoj jes goruće,
Plahos pakla, smeća od kuće.
Na zlo nagla, gnusno bludna,

U zlijeh djelih vjekotrudna;
 Tvrdoglava u ludosti,
 Zao neprijatelj od vridnosti,
 Zloći prijatelj, sestra zlobi,
 A paklenoj kći hudobi.
 Ne može se naći veća
 Žalos, boles, trud, ni smeća,
 Od kâ ljudi od sfud bježe.
 Žena u zlobi kad se užeže,
 Raj bi u pakao obratila
 Huda žena i nemila,
 A u paklu bi vele veće
 Uzmnožila kare i smeće.
 Mirnije je stokrat more
 Kad valove kako pre
 Po njem vrli jug nadima,
 Teško onomu tko je ima.

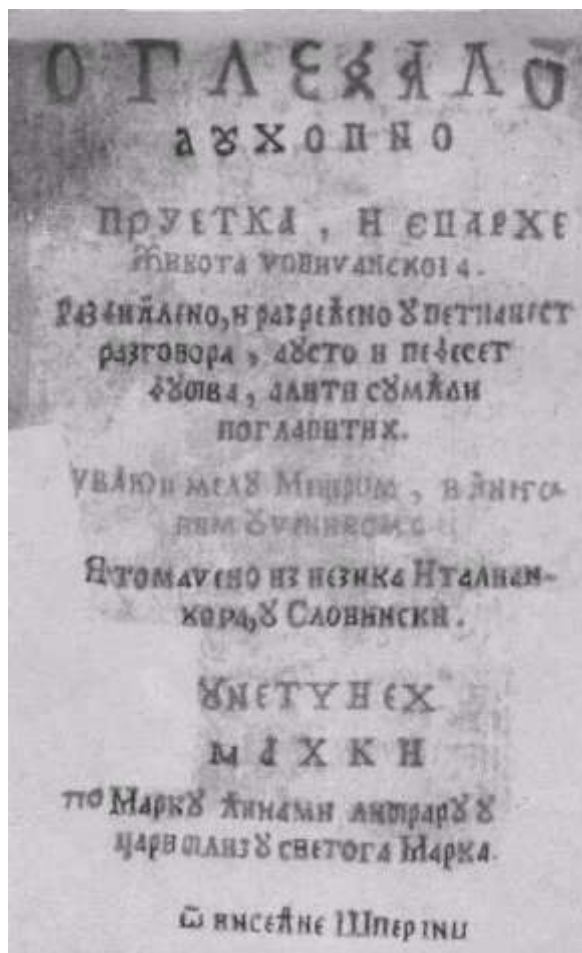
Orbinovi stihovi doista nisu mnogo galantni, kao ni nabrajalica svetoga Antuna koja ih je nadahnula; oni će biti nešto shvatljiviji kad se kaže da su izraz jednog raspoloženja i deo čitave jedne literature, nastalih u stoleću baroka, u svetu i kod nas. Isključivost i gorčinu srdžbe koja je u njima Eli je pokušao da ublaži ogradom koju je Orbin, čije su namere mogle biti samo iste, doslovno preveo: "Istomačenje od ovijeh riječi vij ti sam po sebi, u libru zgoru rečenoga sfeca; ma ništar ne manje svaka stvar budi rečena s mirom¹⁴⁸ od dobrieh i sfetijeh djevica, udovica, udanijeh i ostalijeh gospoja i vrijednijeh žena, dostojnijeh svake hvale, od kojijeh govori Sfeto Pismo u libru od Ekleziastika na 26. pog. Dobre žene, blažen muž."¹⁴⁹

¹⁴⁸ U Zrcalu duhovnom, str. 27, štampano je s mijerom (s' mierom), ali je to, bez sumnje, nasilno i pogrešno Kačićevo ijekaviziranje reči s mirom; u Elijevom tekstu tu dolazi: son pace.

¹⁴⁹ O ovoj Orbinovoj pesmi, ali ne pominjući da je ona prepev iz svetoga Antonija, pisao je Dušan Berić u radu Jedna malo poznata pjesma Mavra Orbina, štampanom u splitskom časopisu Mogućnosti, 1962, IX, 299—300.

Elijevo delo u Orbinovom srpskohrvatskom prevodu privuklo je nekim svojim odlikama vrlo veliki broj naših čitalaca XVII i XVIII veka. Njihovo široko interesovanje, gotovo izuzetno, možda treba pripisati zanimljivosti i neobičnosti odgovora koje ova knjiga daje na uznemirena pitanja baroknog čoveka; njena otvorenost i privlačnost u tom pravcu ne zaostaju mnogo za otvorenošću i privlačnošću koje je u srednjem veku nudila apokrifna publicistika. Na naše čitaoce onoga vremena utisak je morao činiti i njen jezik, bogat i živ, tečan i na mahove slikovit; u njegovoj su osnovi bili leksika i sintaksa svakodnevnih dubrovačke rečenice. Taj Orbinov jezik još je i u drugoj polovini prošloga veka visoko hvaljen: "ova se knjiga čistoćom jezika veoma odlikuje", sudio je o njemu književni istoričar Šime Ljubić.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske, II. Rieka, 1869, 442.

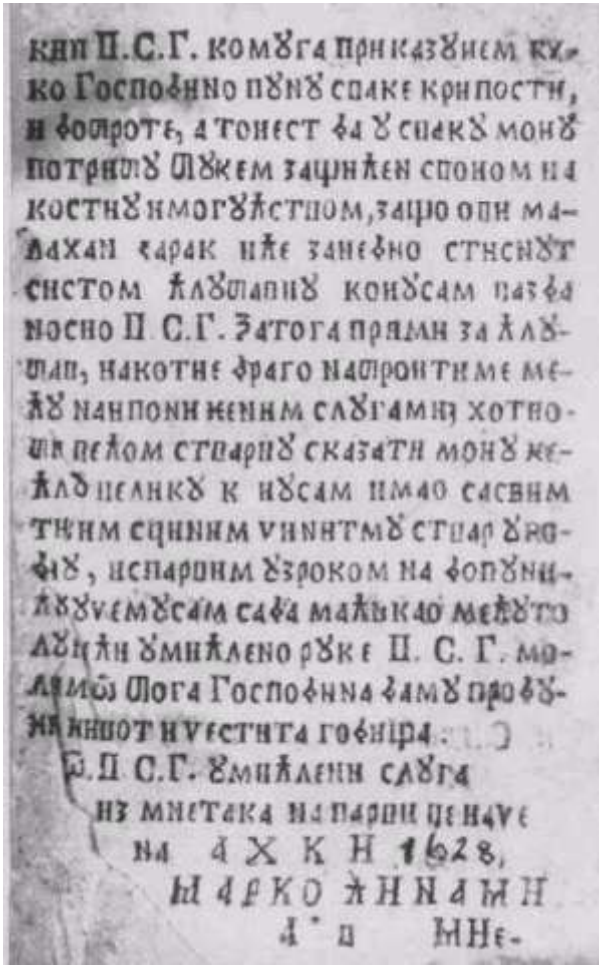
NASLOVNA STRANA ĆIRILIĀKOG IZDANJA OGLEDALA DUHOVNOG (Venecija 1628)

Ne moēe se sumnjati da u tome svemu ne leēe razlozi srazmerno ēestog preštampavanja Orbinovog Zrcala duhovnog u stoleūu u kome je ono nastalo, pa i u stoleūu koje je doēlo potom. Ubrzo po prvom izdanju, iz 1614. godine, nastala je potreba da se ono izda nanovo. Na molbu Marka Dēinami (Ginami), i inaēe dobro poznatog mletaēkog "librara od insenje Šperanca" koji je u prvoj polovini XVII veka štampao mnoge naēe knjige, Veēe deseterice odluēilo je na svom zasedanju od 12. januara 1620. da pusti novo izdanje.¹⁵¹ Dēinami je to izdanje realizovao u toku naredne godine,¹⁵² ne dirajuēi gotovo nimalo u raniji lik knjige: jedino je odbacio Orbinovu posvetu Radi Sladoeviēu i Sladoeviēevo pismo Kaēiēu, a umesto njih je sa svoje strane dodao italijanski pisanu posvetu Bartulu Kaēiēu, koji je u meēuvremenu postao biskup makarski (Al Molto Illustre & Reverendissimo Signor mio osservandiss. Monsig, Bartolameo Kasik Vescovo di Macarsca).

¹⁵¹ Archivio di stato — Venezia, Capi del Consiglio de'dieci. Notatorio № 36 (1618—1620), f, 146: ... reg il libro intitolato Specchio sple tradotto dalla lingua italiana in lingua schiavona per Don Mauro Urbino, pero esser portato uno per sorte nell'offo di SS. SS. ECC.^{me} giusta l'ord.^e

¹⁵² Njegov naslovni list izgleda ovako: ZARĀALO | DVHOVNO | OD POCETKA, | SFARHE | xivota coviečanskoga | Razdieglieno, i razreyeno u Petnaes Razgo- | vora, a u ftoo, i pedefet dubbia, alliti | Sumgna poglavitieh. | Vcignenieh. meyu Mefctrom, i ngegoviem | Vcenijkom. | Iftomaceno iz Yezikka Italienskoga u Dubrovacki po | D. Mauru Orbinu Dubrocaninu Opattu od | S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga | Benedikta. | CON PRIVILEGIO | (tipografska marka) | IN VENETIA, Preffo Marco Ginami. | Alla Libreria della Speranza.

Dēinami nije datirao svoje izdanje, ali kako je imprimatur koji ide uz njega datiran 1821. godinom, oēigledno je da ono nije moglo biti ranije od te godine. U tu godinu stavljaju ga takode R. J. Šafarik (Geschichte der sūdslavischen. Literatur, II, 1865, 247) i M. Reēetar (Bibliografski prilozii II, Građa za

POSVETA OGDEDALA DUHOVNOE

Po toj posveti sudeći, ovoga je puta troškove štampanja podneo sam Kašić, još uvek uveren, kao što se to jasno vidi iz Džinamijeve posвете, da će preštampanje ove knjige biti od krupne koristi "slovenskoj naciji". Iako se Džinamijevo izdanje i brojem strana na kojima je tekst Zrcala duhovnog, kao i onim što je stalo na svaku odgovarajuću stranu, doslovno poklapa s izdanjem iz 1614. godine, ono ipak ne predstavlja tipografsku manipulaciju za koju bi bio upotrebljen raniji slog i jednom odštampani tabaci, uz eventualno dodavanje prednjeg i zaključnog, dela knjige: po vinjetama i inicijalima lepo se vidi da je ovom prilikom knjiga iznova slagana i štampana".

NASLOVNI LIST PREVODA KRALJEVSTVA SLOVENA OD SAVE VLADISLAVIĆA

Ima još jedno mletačko i Džinamijevo izdanje Orbinovog dela: ono je štampano ćirilicom, 1628. godine, i oko njega se pobrinuo i njegovo je štampanje nagledao bosanski franjevac Petar Jajčanin¹⁵³. Džinami je u ovoj prilici nešto izmenio naslov dela, nazvavši ga Ogledalo duhovno, a posvetio ga je Mnogo svitlomu i poštovanomu gospodinu Fra Tomi Nikodinu, biskupu skradinskomu. Zanimljivost ove posvete upućene "iz Mletaka na prvi vejače na 1628" u tome je što ona, s ponekim izmenama i prilagođavanjima, predstavlja srpskohrvatski prevod istog onog italijanskog teksta koji je stavljen kao posveta Bartolu Kašiću u izdanje iz 1621. godine. Jedna je od tih izmena Džinamijevo uveravanje da je Orbinova knjiga ("libarce") Ogledalo duhovno, "u komu se šte stvari svete i korisne svakomu krstjaninu", ovde preštampana "u slova slovinska" i "cića koristi obćene", ali — što bi i inače bilo očigledno — "navlastito za udovoljiti provinciji i narodu bosanskomu".

¹⁵³ Natpisni list štampan je crvenim i crnim slovima ćirilice koja je u ponečemu modifikovana i koja se od vremena Matije Divkovića upotrebljava za knjige bosanskih pisaca. Na njemu se čita: OGLEDALO | DUHOVNO | Ÿ POČETKA, I SVARHE | ŽIVOTA ČOVIČANSKOGA. | RAZDIĆLENO, I RAZREĐENO U PETNAEST | RAZGOVORA, A U STO I PEDESET | DUBIA, ALITI SUMĆLNI | POGLAVIDIH. | Ućićnen među МеѠром i ćnego|vim ućenikom. | Istomaćeno iz iezika Italian | skoga, u Slovinski. | U Mnetćieh I Na AHKI | po Marku Ćinami libraru u mar- | cari blizu svetoga Marka. | Ÿ insećne Šperanca. (Iz tehnićkih razloga ovde je taj naslov transkribovan slovima stare ćirilice.) Knjiga je inaće u dvadesetćetvrtini i ima (34) + 456 + (23) strana.

ZARČALO DVHOVNO

OD POCETKA, I SFARHE
xivotacovicanskoga

Razdieglieno, i razreyeno u Petnaes Razgo-
vora, a u Stoo, i pedefet dubbia, alliti
Sumgna poglavitich.

*Ucignenieh meyu Mefctrom, i gnegouiem
Vcenijkom.*

Iftomaceno iz Yezikka Italiaskoga u Dubrouacki po
D. Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od
S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga
Benedikta.

CON PRIVILEGIO.

IN VENETIA, Preffo Marco Ginami.
Alla Libreria della Speranza.

NASLOVNA STRANA DRUGOG IZDANJA ZRCALA DUHOVNOG (VENECIJA, 1621).

Neobična sudbina Orbinove knjige okončala se četvrtim i, valjda, poslednjim izdanjem, koje je 1703. godine u Veneciji priredio Bartol Oki (Occhi), "knigar na Rivi Skjavonskoj pod zlamenje S. Dominika". Ponavljajući postupak svog prethodnika Marka Džinamija, Oki je odbacio ranije i sada već neaktuelne dedikacije i knjigu je posvetio zaslužnom makarskom biskupu Nikoli Bjankoviću.¹⁵⁴ Ovaj rodoljubivi prelat, koga su još za života smatrali svecem, a koga od pre osamdesetak godina nastoje da i službeno beatifikuju, bez sumnje je smatrao da Orbinov prevod još može računati na širi krug čitalaca; inače bi teško bilo shvatiti ovoliko pozno njegovo interesovanje za štampanje Zrcala duhovnog, koje je on sigurno i finansirao.

Miroslav Pantić

¹⁵⁴ Štampano u formatu 16 X 11 st. na 202 + (4) strane, ovo izdanje ima na naslovnoj strani: ZARČALO | DVHOVNO | OD POCETKA, I SFARHE | xiuota couieacanskoga | Razdieglieno, i razreyeno u Petnaeft Razgouora, a u | Stoo, i pedefet dubbia, alliti Sumgna poglavitieh. | Ucignenih meyu. Mefctrom i gnegouiem | Vcenijkom. | Iftomaceno iz Yezikka Italiaskoga u Dubrouacki po | D. Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od | S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga | Benedikta. | DEDICATO | All'illuftriffimo, & Reuerendiffimo Monfignor | NICOLO' BIANCOVICH | Vefcouo di Macarfca, &c. | V BNECIH, M.DCC.III. | Pri Bartolu Occhi Knigaru na Riui Schiauonskoi | Pod Slamenie S. Dominica..

Novija srpska historiografija javila se i zatim vekovima razvijala u tako izuzetnim političkim, društvenim i kulturnim prilikama da je i sama, raznovrсношću svojih pojava i onih činilaca koji su do njih doveli, postala zanimljiv izuzetak u okvirima evropske historiografije. U vremenu kad se na Zapadu istorijska misao obnavlja zahvaljujući oživljavanju antičkog nasleđa, pojavi modernog individualizma, razgranavanju humanističkog zanimanja za starine, filologiju, geografiju i etnografiju, sve bujnijim utokama nove filofske i političke misli, istorijskoj kritici koju je izazvala kritika katoličke crkve, otkrivanju novih prostranstava ljudske zajednice i svetske istorije i obrazovanju sistema evropskih država, srpski narod je, razdeljen tuđim granicama, utonuvši, svojom većinom, u Osmansko carstvo sasvim drukčije civilizacije, ostao lišen svega što je na Zapadu značilo osnovnu pretpostavku historiografskog stvaranja.

I pored toga što su u tadašnjem srpskom društvu zapaženi ostaci starih ili pojava novih feudalnih elemenata, što su u gradovima, koji se razvijaju dolaskom Turaka, od početka primetni i domaći trgovci i što je srpska crkva, uza sve udare, sačuvala ili uspostavila svoju organizaciju, Srbe je, turskim osvajanjem, zadesila ne samo politička nego i duboko potresna, društvena i kulturna katastrofa: u vreme kad se evropska kultura stvarala u uređenim državama i u zavisnosti od postojanja i delatnosti dozrelih starih ili stasalih novih klasa i slojeva, srpski narod je, uzet kao celina, pretrpeo proces društvenog izjednačavanja svođenjem te celine na početnu seosku osnovu, plemensko uređenje i patrijarhalni duh zakona, ostavljen sam sebi, na takvoj osnovi, bez ijedne kulturne institucije izuzev sputane, nepoverljive, konzervativne crkve koja se, oduvek ljubomorna na tajne svojih znanja, nikada tome narodu nije do kraja otvorila. Pored toga, vraćanje na tu osnovu trajalo je dugi niz decenija ispunjenih ratovima koji su donosili pustoš, seobama kojima je život, ponekad i nasilno, presađivan, odsecima opšte obezglavljenosti kad se u pojedinim krajevima čekala samo propast, istorijskim trenucima prepuštenim dejstvu puka iznenađenog u takvoj ulozi, prikrivanjem onog, u metežu razaranja, što se još sačuvalo, kao svetog žiška koji iz prošlosti treba da svetli u budućnost. Tako je srpski narod, dok se izjednačio u masu seljaka, pogubio i veliki deo svog srednjovekovnog nasleđa. Zbog toga je i njegova stara historiografija samo svojim ostacima, postepeno vraćanim u život, mogla ulaziti u osnove njegove nove istorijske misli; ovi trošni temelji vremenom su utvrđivani, ali su katastrofe i dalje proređivale ili bacale u zaborav zlehudu baštinu književnosti srednjeg veka.

Tek u osvetljenju ovih činjenica izuzetnu zanimljivost dobija tvrđenje da je srpska historiografija, stvarana u dugoj epohi tuđinske vlasti, nastavila svoj razvitak u okvirima evropske istorijske misli, u skladu s tendencijama njenog uspona, i da se ona, uporedo s tim, na vreme utemeljila na sopstvenim osnovama, oslobođena u pravom trenutku bilo čijeg tutorstva, blisko povezana s nacionalnom i političkom emancipacijom naroda kojem je pripadala.

Držeći Srbe ne samo kao pasivne proizvođače nego i kao činioca u vojnom i upravnom sistemu svog carstva, Turci su tom narodu, uz poverenje, dali i niz samoupravnih povlastica i time mu u stvari omogućili da se kao široki puk uzdigne nad seljačkim stanovništvom mnogih evropskih država. A kada je, osipanjem carstva, počelo i kvarenje tog uređenja, Srbi su, u svom samoupravnom položaju i u svom osećanju slobodnog života, već bili stekli osnovu za otpore protiv svakog pokušaja neposrednijeg potčinjavanja turskom gospodaru. Tako su oni, odvojeni i verom i sistemom državnog uređenja od dubljih uticaja osvajača, progovorili snagom mase umesto ulogom pojedinaca ili kulturnim usponom viših slojeva. Čineći ogromne napore radi održanja, što je i dovelo do njegovog uspona, srpski puk je prihvatio baštinu srednjovekovne države Nemanjića da je čuva kao potvrdu svog postojanja i vrednosti; istovremeno je, ceneći težinu bremena koje je poneo, sve više tumačio svoja svakidašnja nastojanja kao borbu za budućnost u kojoj će se obnoviti njegovo carstvo. Prinuđen da stalno prevazilazi sopstvene mogućnosti i čini ono što biti ne može, on je i svoje vidike razmicao šire nego što su mu snage stvarno dozvoljavale: dizao je ustanke verujući u oslobođenje onda kad Tursku nisu mogle ozbiljnije potresti ni udružene evropske države.

U tom naporu da ponovo postane deo Evrope, kojoj je i pripadao, srpski narod je dospevao do nivoa svesti kad se poštuje i, kao ideja, neguje i ono čime se trenutno ne raspolaže, od pismenosti do viših

saznanja o svetu. Narodna pesma ne svedoči samo o sazrevanju patrijarhalne mudrosti tog naroda nego i o njegovom osećanju dragocenosti onoga što sačinjava kulturu koje on nema, ali kojoj teži. Tako se on predstavio i nametnuo svetu, u blagovremenom momentu, kao činjenica; sebi je unapred potčinio one slojeve i pojedince koji će se iz njega postepeno izdvajati; najzad je ušao u slobodan život duhovno sposoban da se odmah uključi u tokove umnog i materijalnog razvitka Evrope.

Prisutan u velikim istorijskim zbivanjima neposredno posle pada njegovih srednjovekovnih država, srpski narod je ostao i na stranicama mnogih historiografskih spisa koji su svedočili o pojavi Turske u Evropi i o uzaludnim naporima hrišćanskih vladara da istočnog osvajača potisnu iz Podunavlja i s Balkanskog poluostrva. Još više su o njemu kazivali putopisci, radoznali da u Turskoj zapaze neobične fenomene jedne nove civilizacije na tlu Evrope, a njihovi izveštaji primani su gotovo požudno među uplašanim ili ljubopitljivim čitaocima na Zapadu. Slika srpskog naroda, utamničenog granicama Osmanskog carstva, ostajala je u svesti zapadnih pisaca i njihovih čitalaca i kad je Turska, utvrdivši svoju prevlast na jugoistoku njihovog kontinenta, zakrilila to područje gluvim zaboravom. Pojava slovenskih humanista i erudita koji su na svetskim jezicima pisali o poreklu i prošlosti svojih naroda, postepeni izlazak i srpskih pisaca pred širu kulturnu javnost, sve prisutniji zahtevi da se o Turskoj i njenoj istoriji raspravlja i na osnovu građe na orijentalnim jezicima, gde je bogatstvo vesti o Srbima stajalo neprikriveno, na kraju i, doista impozantno, konstituisanje vizantologije koja je pretpostavljala i rad na srpskoj istoriji, — sve je to značilo nadnošenje Evrope nad prošlošću i sudbinom jednog naroda koji je, otimajući se, dozivao iz turskog zaborava.

Ali, sve ono što se, od XV do XVIII veka, pisalo o Srbima i njihovoj istoriji ne bi bilo u dovoljnoj meri rečito, pohvalno i, najzad, afirmativno u smislu izdvajanja naroda koji je zaslužio sopstvenu budućnost i sve to ne bi, na način kako se dogodilo, poslužilo kao široka osnova razvitka srpske historiografije da taj narod, pored borbe za održanje i budućnost, nije prihvatio i brigu o svojoj istoriji, koju je malo ko imao da piše, i tako dao svoju usmenu istorijsku hroniku, punu sjajnih slika njegove stare istorije i primera njegovih novih podviga. Veliko poverenje humanista i erudita ukazano tome predanju i onoj predstavi srpske istorije koja je u njemu sačuvana vodilo je istovremeno afirmaciji i nekadašnje države Nemanjića i naroda koji je tu državu nasledio i nastavio borbu za njenu obnovu. Ovim uporednim potvrđivanjem jednog naroda i njegove istorije obezbediće se i jedna od osnova kritičkog metoda u njegovoj historiografiji: među raširenim horizontima slobodnije budućnosti i istorijska kritika je mogla napredovati bez spoljašnjih stega i unutrašnjih obzira, sa stalnom tendencijom prevazilaženja trenutnih mogućnosti. Tako su u srpskoj historiografiji, na način gotovo izuzetan, ostvarene potencijalne snage da svaki od njenih retkih predstavnika koji su mogli doći u dodir s metodima savremene istorijske literature u Evropi obeleži svojim delom, prema vremenu kojem je pripadao, novu fazu u njenom razvitku i da se među tim piscima na vreme jave i oni koji će osujetiti pretvaranje narodnih tradicija u organizovano održavanje legendi u svrhe suprotne naučnoj istini.

Ovo razmatranje treba da posluži i objašnjenju jedne pojave, u evropskoj historiografiji svakako neuobičajene: sugestivnosti srpskog usmenog predanja kao istorijskog svedočanstva i kada govori o skorašnjim događajima. Humanisti XV i XVI veka znali su da potraže izvor u legendama kad su se u njima gubili počeci onih istorija koje su obrađivali; oštrina njihove kritičnosti, uza svu njihovu sklonost da prihvataju i usmena saopštenja, povećavala ce c približavanjem posmatranih zbivanja njihovom vremenu. Stariju srpsku istoriju oni su poznavali nedovoljno. Noviju su beležili onom širinom s kojom je ona ulazila u krug svetskih zbivanja ili u ugao njihovog posmatranja.

One događaje, međutim, koji su ostali najpresudniji u istoriji srpskog naroda, od smrti cara Dušana do kosovske bitke, opisivali su skoro uvek onako kako ih je taj narod, sam za sebe, izneo iz istorijskog zaborava. Činili su to, nesumnjivo, i zbog oskudice drugih vesti o tom razdoblju srpske istorije; oslanjali su se, pri tome, i na predanja koja su, o tim događajima, brzo stvorena i kod drugih naroda, osobito Grka i Turaka, vezanih sudbinom za ishod onoga što se dešavalo u Srbiji. Ali, bez obzira na to, kosovska tradicija je u njihovim spisima ostala neprevučena senkom kritičkog nepoverenja, uvek na određenom mestu da neprikosnovo kaže o određenim događajima, još žilavija i otpornija kad se počela razgranjavati u varijante, vremenom sve krupniji dragulj, pun unutrašnjeg sjaja, i u delima autora strasno sumnjičavih. Veliki istinoljupci, koji ne ispituju poreklo svojih vrlina, reći će, kao što su i rekli, da je ovo ukorenjenje

tradicije o propasti države Nemanjića zamračilo jedno područje srpske istorije i izazvalo skup zabluda koje su veoma pozno i s naporima otklonjene. Prodor tog predanja i u dela najuglednijih pisaca XV i XVI veka i njegov kasniji rascvat u još bogatije, barokne oblike u suštini su značili održanje najvažnijeg uporišta srpske istorije u svetskoj historiografiji — onog koje je govorilo da su Srbi izgubili državu slavnim porazom koji je istovremeno bio i poraz Evrope u sudaru s Turcima. A to je značilo emancipaciju i prošlosti i budućnosti srpskog naroda, čime su obezbeđene i osnove razvitka njegove historiografije. Naučno ispravljanje tog predanja bilo je kasnije, u XIX veku, samo jedan trenutak u procesu usavršavanja kritičkog metoda u srpskoj historiografiji, pripremljen njenim dotadašnjim napretkom.

Vertikalna moderne srpske historiografije, koju je mogao započeti Konstantin Filosof da nije, ostavši bez neposrednih sledbenika, ostao u stvari vezan za svoje prethodnike, povukla je u početku dobar deo svojih životnih sokova iz dela onih stranih pisaca XV i XVI veka koji su rečito posvedočili o sutonu i propasti srednjovekovne Srbije i o pojavi srpskog puka, kao znatnog činioca, u toku uspostavljanja turske prevlasti na Balkanskom poluostrvu i u Podunavlju. Poslednji vizantijski hroničari Frances, Halkokondil i Duka, uzbuđeni i oštroviti memoarista Enea Silvio Pikolomini, utemeljitelj humanističke historiografije u Ugarskoj Antonio Bonfini, jedan od prvih poznavalaca Turske, mnogo čitani i potkradani Antoan Žefroa, posrednik između turskih letopisaca i evropske historiografije Johan Leunklavije, iscrpni kosmograf Sebastijan Minster, pisac prve svetske istorije Paolo Đovio, omiljeni i pouzdani putopisac Benedeto Ramberti i veliki revnosnik kontrareformacije Čezare Baronio samo su među istaknutijim piscima svog vremena koji su, pišući o Srbima metodom i stilom drukčijim od postupka uobičajenog u starijoj srpskoj hagiografskoj, letopisnoj, rodoslovnoj i pohvalnoj književnosti, unosili u temelje moderne historiografije tog naroda s novim vestima i nove zahteve.

Zabrinuto interesovanje evropske javnosti za pojavu i rasprostiranje turske najezde, izraženo mnoštvom historiografskih, putopisnih i publicističkih spisa, delovalo je povoljno na mlade izdanke srpske historiografije i zbog toga što su u tom intelektualnom pokretu Evrope, koji predstavlja njen uznemireni dijalog sa sopstvenom savešću, brzo zauzeli svoja mesta i pisci južnoslovenskog porekla, gotovo uvek, bar na nekim područjima, osetljiviji poznavaoi svog naroda od onih koji su mu pristupali sa strane.

Kod memoarista i putopisaca to je možda najlakše zapaziti. Mihailo Konstantinović iz Ostrovice, koga su Turci 1455. godine zarobili u Novom Brdu i zatim, poturčenog, vaspitali za janičara, završio je život kao prebeg u Poljskoj, i tu je napisao svoju "tursku hroniku", koja je znatnim delom ispunjena piščevim uspomenama o porobljavanju Srbije i prisećanjem onih tradicija u koje se, kad ih je slušao, već pretvarala njena istorija. Slovenac Benedikt Kuripešić, koji je 1530. godine putovao u Carigrad kao član carskog poslanstva, celim putem je, kroz Bosnu i Srbiju, slušao stara i zapažao nicanje novih predanja kao najprisutnijeg narodnog izraza; beležio je i razgovore sa stanovnicima koji su se, posmatrajući poslanstvo, s ponosom sećali svojih velikaša; na Kosovu je postao svedok prelaska najpresudnijeg događaja srpske istorije u novi život legende. Opis svog robovanja u Turskoj Bartol Đurđević je pretvorio u dosta uopšten prikaz uređenja tog carstva, ali je i on posvedočio da se među tim tuđinskim granicama jedna slavna prošlost obnavlja budućim životom. Znameniti hrvatski humanista Antun Vrančić razgledao je srpske zemlje i narod s pripremljenom radoznalošću da među sačuvanim starinama zapazi i oblike novog narodnog delovanja.

Žalosna slika porobljene srpske zemlje, odblesci njene stare istorije, sačuvana predstava nekadašnje države Nemanjića i brzo vreženje novih predanja — o čemu je svedočio niz ovakvih spisa — dobijali su pouzdanu podršku u izveštajima onih pisaca koji su, iz političkih pobuda, govorili o savremenim mogućnostima Srba. "Oni su spremni da se dignu na neprijatelja čim čuju da je hrišćanska vojska prešla Dunav i da se iz Italije prebacila preko Jadranskog mora", pisao je, na samom osvitlu XVI veka, Dubrovčanin Feliks Petančić, razrađujući za ugarskog kralja plan novog krstaškog pohoda protiv Turaka. Slične reči ponovio je, na zaranku istog veka, Splicanin Aleksandar Komulović kada je, izveštavajući papu o prilikama za pokretanje zajedničke hrišćanske akcije protiv Turaka, označio Srbe kao narod koji će za taj poduhvat dati najveći broj najhrabrijih boraca. U delima pretežno historiografskog karaktera, međutim, sve očevidnija je želja njihovih pisaca da dublje zagledaju u prošlost naroda koji je ostao snažno prisutan i u tuđem carstvu.

Ludovik Crijević Tuberon, Dubrovčanin, opisao je u svojim "Komentarima", kao zatočnik ideje

novog krstaškog pohoda, događaje svoga vremena, 1490—1522, ali je i pored toga sačuvao od zaborava jednu od najboljih varijanti kosovskog predanja. Dubrovački anali, svojim oblikom i stepenom kritičnosti bliski letopisima sastavljanim, u zaleđu, narodnim jezikom, donosili su vesti o susednoj Srbiji i Bosni u izboru koji je bio određen međusobnim odnosima, ali i nezavisno od toga: oni su, pored ostalog, i svedočanstvo o stvaranju i negovanju dubrovačkih tradicija o srpskoj istoriji.

Ali već od XV veka, a naročito od 1532. godine kada je u Veneciji objavljena beseda *De origine successibusque Slavorum* hvarskog dominikanca Vinka Pribojevića, zanimanje domaćih humanista za prošlost i savremeni položaj srpskog naroda sve više postaje deo njihovih učenih razmatranja o poreklu, jedinstvu i veličini Slovena, čime se oni, razvijajući slovensko rodoljublje, suprotstavljaju panromanizmu italijanskih i pangermanizmu nemačkih humanista. "Za istraživački metod ove učene istoriografije karakteristične su, pre svega, pseudoetimologije, odnosno primitivne i od srednjega veka nasleđene etimološke spekulacije." Iako je njegovo delo, onim iz čega je proizišlo, vezano za niz pojava u domaćoj i stranoj istoriografiji, u savremenom stanju Južnih Slovena i u položaju Dubrovnika, sasvim osobitom, gde je i nastalo, ovom slovenskom pokretu, punom uzaludne učenosti i antikvarstva, ali i širokog rodoljublja, pripada i don Mavro Orbin, opat benediktinskog manastira na Mljetu, pisac znamenite knjige *Il regno degli Slavi* (Pesaro 1601), u kojoj je istorija Srba, prvi put napisana kao celina, najprostranije zastupljena.

II

Mavro Orbin je imao dovoljno prethodnika među razmetljivim antikvarima i naivnim rodoljubima, koji su mutnim legendama i proizvoljnim etimološkim izvođenjima veličali drevnost, slavu i rasprostranjenost slovenskih plemena, da se ne bi mogao shvatiti kao njihov nastavljivač koji je s mitskog i jezičkog prešao na istorijsko područje. Da najzad postane osnova i jednom krupnom istoriografskom delu, pokret je bio dovoljno jak: imao je svoju humanističku podlogu koja se i piscima i njihovim čitaocima činila dovoljno učenom; osećanja, široko pokrenuta, bila su već dovedena do tačke odakle se, novim delima, sama sobom potvrđuju; na vidiku su se već zapažali, ili se bar činili da tamo stoje, ciljevi kojima treba krenuti, a to je trenutak kad se, pored legendi i etimoloških pustolovina, u pomoć priziva i istorija; takvo delo je zahtevao i ugled pokreta u humanističkom svetu, gde je istoriografija već dva veka s punom učenošću zadovoljavala razne političke potrebe. Orbinovo Kraljevstvo Slovena nesumnjivo je ogledalo tog trenutka.

Njegov spisak korišćenih dela, saopšten u početku knjige, u stvari je antikvarsko paradiranje s piscima za koje se, dobrim delom, samo čulo, izvedeno prema ukusu vremena; znatan deo knjige, gde se govori o poreklu i najstarijoj prošlosti Slovena, takođe je napisan kao dobrovoljan obol vremenu, jer je legenda, kad je potrebno, izjednačena sa istorijom, slovenski preci su traženi "po svima uglovima sveta i u svima periodima", a kao osnova za etimološka zaključivanja poslužila je i najmanja sličnost, najčešće slučajna, u geografskim, plemenskim i ličnim imenima; i kod Orbina je, uza sve to, jako naglašeno shvatanje, zbog kojeg se naš humanizam produžavao do XIX veka, da jezik u jednoj zemlji, s malim promenama, ostaje uvek isti — pa su Slovenima proglašeni ne samo Iliri i Tračani nego i svi rimski carevi rođeni s druge strane Jadranskog mora. U ovom poslu don Mavro se, sa svojom nedovoljnom učenošću i svojim nezgrapnim stilom, nije najbolje snašao, pa je izazvao niz zajedljivih primedbi potonjih naučnih starinara, veštijih da se istaknu znanjem, duhovitijih u etimološkim kombinacijama i otmenijih svojim odnegovanim izrazom, ali i dva veka posle Orbina jalovih, kao i on, u sličnim poduhvatima.

U naknadu za to, on je obilno zagrabio sa svežeg studenca istorije i postigao ono što nisu uradili znatno učeniji od njega: da živim slikama, na osnovi neočekivano širokoj, u vremenu kad se i u najrazvijenijim istoriografijama sa svetskih hronika prelazilo na lokalne istorije, predstavi i onu prošlost Južnih Slovena koja još uvek nije bila mrtva. Učinio je to sa iznenadnom smelošću da jedno veliko područje i skup država koje su se na njemu razvile i poreklom naroda i preplitanjem istorijske sudbine shvati i učini jedinstvenim, i da, kao pozadinu scene, razastre ogromne zemlje ostalog slovenskog sveta. On nije bio veliki istoričar — isticao je Nikola Radojčić — "nego samo vatren rodoljub, koji se latio posla kome ni po sposobnostima, ni po spremi nije bio dorastao, nego samo po iskrenoj ljubavi i po istrajnoj volji. Toplo je želeo — uz bok prošlosti Italije postaviti prošlost Ilirije i pored slavniha istorija talijanskih

gradova metnuti istoriju svoga Dubrovnika. Žarko rodoljublje nije ga moglo toliko zaslepiti da ne bi osetio razvojne razlike između naroda apeninskog i ilirsko-tračkog poluostrva. Zato je, možda i nehotice, prema razvojnoj visini, postignutoj od zapadnih naroda, postavio veličanstveno prostranstvo slovenskog sveta ..."

Ideje o slovenskom jedinstvu, koje su u humanističkoj književnosti Dubrovnika i Dalmacije pretežnije izražene razmatranjima o poreklu nego istorijskim ispitivanjima, pouzdano su bile i odblesak postepenog uspona slovenskog sveta u XVI veku. Mavro Orbin nije bio jedini koji je iz Dubrovnika pratio rast poljske države i pojavu sve većeg broja znamenitih humanista poljskog porekla; sigurno je i on naslućivao buduću snagu Rusije, kojoj su upućivali poglede ne samo osiroтели pravoslavni kaluđeri iz susednih turskih zemalja nego i rimske pape kao predvoditelji katoličke rekonkviste, ali i kao nosioci ideje o obnavljanju hrišćanske lige protiv Turaka. Revnostan katolik, opat benediktinskog manastira, vojnik sa činom u svojoj crkvi, on je bio ponosan što njegov slovenski svet dospeva u područje neposrednog interesovanja nove rimske politike. Zbog toga on, ponesen svojim naivnim rodoljubljem, dobroameran i prema jednoj i prema drugoj strani, i nije mogao osetiti koliko su te dve strane, svojom suštinom, jedna drugoj suprotstavljene i u kakvu protivrečnost, sa svojim pogledima, pada. Na kraju je dočekao ono što je najmanje želeo da zbog šizmatičkih pisaca, koje je pominjao, njegova knjiga stigne na Indeks.

Mavro Orbin se, međutim, oglasio u trenutku kad su zbivanja u balkanskom zaleđu Dubrovnika i neposredno mogla uticati na sastav i pojavu njegovog dela. Zapletena u višegodišnje ratovanje protiv Austrije i Persije koje joj je donosilo neuspehe, izložena preteranim finansijskim naprezanjima, teško potresena raspadanjem starog vojnog uređenja, Turska je, od poslednje decenije XVI veka, s nizom nesposobnih sultana na čelu, sve dublje tonula u anarhiju koja je osobito pogađala pokorene narode u njenim evropskim provincijama. Zbog toga su to bile i godine stradanja srpskog naroda tako naglih i golemih da se on, nespričan za borbu posle nekoliko decenija mirnog života, nije suprotstavio promenama prema svojim stvarnim mogućnostima: pitanje svog opstanka počeo je da rešava na način koji je samo nagoveštavao njegove buduće pokrete i ostvarenja. Imao je pred sobom utrven put odmetanja u hajduke, pa su uskoro pusti krajevi oživeli i otežali od mnogih odmetnika i zbegova. Povremeno i na raznim stranama ovaj otpor se pretvarao u narodne bune koje su se naglo rasplamsavale i još brže gasile, tinjajući i dalje odmetništvo. Ali i narodni prvaci i crkvene starešine, iako učeni predanjem, tek su stasavali do svesti, ugleda i vojničkog iskustva potrebnih da narod iz njegovih samoniklih komešanja prevedu u smišljeniji pokret.

Na čelu s patrijarhom Jovanom, oni su svoj poduhvat pre svega zamišljali kao posao koji će zajednički obaviti s hrišćanskim vladarima, i zato se sve završavalo na pregovorima sumnjive iskrenosti i još sumnjivijih namera. Jer kad je u ratovima krajem XVI veka Turska otkrila svoje slabosti i kad su njeni podanici nizom ustanaka pokazali svoju volju, Evropu je ponovo obuzelo krstaško raspoloženje i ona je ponovo stala da smišlja (i da brzo na njih zaboravlja) planove o podeli turskih zemalja. Ti zlatni snovi su bili ispunjeni slikom bogatih predela Podunavlja i Balkana, obilatih rudama, žitom, stokom i zverinjem, s narodima koji se sami dižu i željno očekuju novog gospodara. A to će biti onaj ko se na obale "najcvetnije zemlje" Evrope iskrca s nešto izvežbane vojske i pozove svoje nove kmetove na pokolj starih gospodara.

Tako je avanturistički duh Evrope, do kraja uznemiren otkrićima prekomorskih zemalja, koji je postao stvarna sadržina čitavog sloja ljudi na starom kontinentu, postepeno rastočio i najozbiljnije planove o združivanju hrišćanskog sveta protiv istočnog osvajača. Razni pustolovi sumnjive prošlosti, samozvani knezovi i vladari, kaluđeri navikli na skitnju, trgovci koji su tovarne vune i koža zamenili tovarima krijumčarenog oružja, propala vlastela i naivni rodoljubi — svi se, javno ili kradom, vrzmaju po evropskim dvorovima, stižu do Madrida i Moskve, razdražuju ambicije malih italijanskih vladara, nešto kugu i pletu po dalmatinskim gradovima, provlače se u Tursku gde se nalaze s pećkim patrijarhom, narodnim glavarima i tamošnjim pustolovnim duhovima, pa podstiču i okupljaju čitave zborove viđenih prvaka, na kojima se donose krupne odluke bez posledica.

U jednom trenutku Evrope, kad je ona bila klonula u zagušljivu moralnu depresiju i kad je najveći broj novih stvari pokazivao pad njenih vrednosti, i ovaj pokret se činio daleko ozbiljnijim nego što je bio (kao što su i predviđanja zvezdoznana da će Turska propasti dugo godina izazivala gotovo opštu uznemirenost). Ovakvo podneblje je uticalo da su i u opreznom Dubrovniku osetili nemire u Turskoj kao potres velike snage. Izmučeni stalnim naporima Mletaka da im ospore nezavisnost i unište trgovinu i

pomorstvo, preživljavajući jednu od onih društvenih dekadencija kad se tradicije obnavljaju i poimaju sa osobitom uzrujanošću, i sami pokrenuti katoličkom obnovom da se grozničavije nadnesu nad pitanja savesti, Dubrovčani su svoju slobodu sve više cenili kao svoje najskuplje dobro i sve je više negovali u srži svog slovenskog rodoljublja. A da sa svojim osećanjima stanu na tlo koje je i prostrano i čvrsto, nije im trebalo da daleko zakorače: ustanički pokreti širom balkanskih zemalja, posle kojih su turske vojske kitile svoje tvrđave glavama pobijenih odmetnika, otkrivali su, ipak, dotle pritajenu narodnu snagu i predavali istoriji nove junake i mučenike, a zatim bi, kao nakon bujne kiše, sa svih strana krenuo prkosni žubor pesme o staroj slavi produženoj obnovljenim podvizima.

Plima, koja je vidljivo rasla i slivala se do pod zidine Dubrovnika, plenila je srca osećanjima još uvek nesređenim i maglovitim, ali već dovoljno snažnim da zapljusnu i one koji su se, u Bosni, vezali verom za tuđe carstvo. Dubrovčani su bili svedoci kako bosanski muslimani, potiskivani s Porte naglom prevlašću poturčenih Arbanasa, sve češće, i usred Carigrada, govore o svojoj zemlji, narodu, jeziku i krvi i sve se jogunastije drže starog srpskog predanja. Duboku unutrašnju snagu ovog opšteg talasanja, koje nije imalo korita da se slije u pokret, možda najbolje otkriva porast historicizma — rasprostranjeno i gotovo užurbano oživljavanje rada na biografijama, letopisima i rodoslovima, na prepisivanju sačuvanih spisa, na prevodima i kompilacijama; pojava novih slikara čudno verodostojnih svojim freskama; bujno podmlađivanje usmenog predanja prepevavanjem starih i nicanjem novih pesama. Ova intelektualna osnova ponovnog izlaska Srba, kao narodne mase, na istorijsku pozornicu značila je, u stvari, još jedno potvrđivanje i još jedno preuzimanje srednjovekovnog nasleđa. Mavro Orbin je svim ovim bio najsnažnije podstaknut da napiše svoje delo; on svemu tome, sa svojim delom, na svoj način i neposredno pripada.

III

S obzirom da na sličnom poslu nije imao prethodnika i da je živeo u vremenu kad su srednjovekovne balkanske države svedočile o sebi jedino predanjima, Mavro Orbin se dobro snašao u svom nastojanju da raznovrsnu građu, trudno iskopanu, koja je govorila o prošlosti velikoj i sjajnoj, ali i o događajima, u potonjem haosu, do kraja ispreturanim, sredi, rasvetli i čitaocu izloži na način koji će bar približno odgovarati usponu i padu tih država. Već je primećeno, sasvim tačno, da je Orbin posmatrao istoriju Južnih Slovena iz svog grada, da se radije zadržavao na događajima iz bližeg zaleđa i da ih je često ocenjivao prema njihovom značaju za Dubrovnik. On je izbliza gledao "kako mnogobrojni gradovi i države u Italiji ... dobijaju svoje istorije, u kojima je njihova prošlost proslavljena u okviru opisa slavne prošlosti čitave Italije, koju Talijani, od Petrarke, počinju osećati i isticati kao svoju zajedničku . . ." Primer Mletaka, sve češće neprijateljski raspoloženih prema Dubrovniku, i njihovih istoričara, naročito Sabelika i Bemba, koji su s prenaglašenim političkim namerama veličali istoriju svoje republike, još neposrednije je uticao na Orbina da svetu prikaže slavu svoga grada i moćnu prošlost onog zaleđa kojem on i dalje pripada; a time je i svoj Dubrovnik podržavao u rešenosti da izdrži u slobodi i sve, za nju, otrpi. Slavna dela Slovena — pisao je don Mavro — sahranjena su u večnoj noći zaborava zbog toga što oni nisu imali istoričara dostojnih svoje veličanstvene istorije. Zbog toga on moli svoj slovenski rod da njegove napore primi s dobrom voljom kao svedočanstvo o veličini svojih predaka i kao dokaz njihove moći.

Ostavši, pri svemu tome, u Dubrovniku, da iz njegovog ugla posmatra stvari i određuje im razmere, Orbin je izazvao zapažanja da je taj ugao umanjio njegovu ionako neveliku kritičnost. Ali ako se kritika činjenica kod prvog pisca istorije Južnih Slovena za trenutak ostavi po strani i pre svega se razmotri njegovo gledanje na tu istoriju u celini; — što je u ovom slučaju neuporedivo najznačajnije — zaključak mora biti suprotan: Orbin se svojim delom približio modernijem posmatranju južnoslovenske istorije zahvaljujući svom uglu gledanja:

1. — Dubrovnik je, od početka do kraja, ostao prisutan svedok zbivanja u svom najširem balkanskom zaleđu: tamo su se uzdizala i tamo su propadala kneštva, kraljevstva i carstva, jedino je grad, iz kojeg je Mavro Orbin sagledao i radi kojeg je, znatnim delom, napisao svoje Kraljevstvo Slovena, stražio na svojoj litici, oprezan da ga niko ne omete u njegovom posmatranju, pamćenju i zlopamćenju.

On je tu ostao i kad je, tamo, sve propalo i mesto razdora nerazumnih velmoža zavladao "turski mir". Predivo pamćenja nije u ovom gradu prekidano ni u najpotresnijim trenucima njegove zajedničke prošlosti s balkanskim zemljama. A ono je bilo mnogovrsno, bogato, dalekosežno i otporno s druge strane i zbog toga što su Dubrovčani gotovo sve vreme i u svim tim zemljama bili prisutni kao trgovci, zakupci rudnika i carina, kovači novca, zanatlije, ministri, diplomate, pisci i umetnici, pa su, u stalnoj vezi sa svojom maticom, služili i kao stalni posrednici između događaja na Balkanu i uvek budne pažnje svojih sugrađana.

U Srbiji i Bosni oni su izdržali i u onim zatornim vremenima kad su te zemlje prelazile u turske ruke: pratili su kako tamošnje plemstvo iščezava zajedno sa svojom istorijom i svetom svojih ideja i kako puk, prema svojim mogućnostima, preuzima staru baštinu, ali su i sami nasleđivali sve staro i približavali se svemu novom što je dolazilo u sklad s njihovom svešću. Tako je Dubrovnik ne samo onim što se čuvalo i umnožavalo u njegovim bibliotekama, rukopisnim zbirkaama i arhivima nego i svojim tradicijama, duboko uvreženim, trajno nosio živ, slikovit i sadržajan odblesak nemerljivo burne istorije svojih suseda.

Više od toga, sklanjajući dragocenosti te istorije u svoju riznicu, kao što su nekada učestvovali u njenom stvaranju određujući, u stvari, svoju sudbinu, Dubrovčani su, celinom svog postupka, vršili kritiku istorije zemalja u svom zaleđu. U osnovi te kritike nalazila se politika opreznog trgovačkog grada, nemilosrdna u svom realizmu, svojom logikom drukčija od politike susednih vladara i velmoža, samouverenih u svoju snagu i neobuzdanih u postupcima, srećnim sticajem okolnosti prikladna kao kriterijum za blagovremeno utvrđivanje vrednosti jedne suviše bliske svakidašnjice i istorije. U osnovu te kritike postepeno je ulazilo i dubrovačko rodoljublje koje nije zamaglilo oštrinu političkih zapažanja: njime su Dubrovčani razlikovali krupne i trajne vrednosti od sitnih stvari bez obzira da li je, u srži tog rodoljublja, prevladao sebični interes ili bi, na njegovim krilima, uzletali iznad sopstvenih mogućnosti. Mavro je Orbin, pristupajući pisanju Kraljevstva Slavena, već raspolagao, u Dubrovniku, ne samo pripremljenom građom nego i stvorenom opštom predstavom srpske istorije.

2. — Dubrovčani su bili, osetio je Stojan Novaković, "prvi koji su podlegli čarima, tako da kažemo, političke poezije, koja je jeknula posle propasti države i gospode srpske. Sve što se pričalo i pevalo po narodu, moglo se znati u Dubrovniku, koji se u neku ruku i sam zanese za delima u kojima su i njegovi ljudi radili, za junacima s kojima su i njegovi ljudi drugovali i kojima su savetnici, pomoćnici i bankari bili. Oni se i sami počеше ponositi tom prošlošću".

Delo Mavra Orbina ostalo je kao najbolji svedok te epske renesanse srpskog naroda. Ono je to, na prvom mestu, приметnim brojem vesti mahom posredno preuzetih iz usmene narodne hronike. Ono je to, još više, u piščevom poverenju, gotovo neograničenom, s kojim je on te vesti prihvatao i stavljao ih pored podataka sasvim drukčijeg porekla, nađenih kod vizantijskih hroničara ili zapadnih humanista. Ono je to, iznad svega, u piščevoj kritici srpske istorije: ne samo pojedine ličnosti i događaji nego i čitavi istorijski odseci uklapaju se u njegovo izlaganje, iako su viđeni na način koji je blizak koncepcijama narodnog predanja. Mavro Orbin je očevitno podlegao jednom neobičnom fenomenu u kulturnoj istoriji srpskog naroda. Epsko pesništvo u Srba značilo je jezičku i književnu afirmaciju jednog puka koji je, iako u granicama tuđe države, najzad sam sebe duhovno oslobodio i to dokazao, pored ostalog, i time što su ga učeni krugovi u manastirima, u najsevernijim srpskim oazama i osobito u primorskim gradovima prihvatili s punom ozbiljnošću, učestvujući ponekad i sami u njegovom daljem stvaranju ili ga uzimajući u osnovu svog, sasvim drukčijeg, rada.

U ovom slučaju je još značajnije što je tim putem došlo i do oživljavanja srpske istorije, ali u osvetljenju novih, narodnih shvatanja. Posmatrajući stvari iz Dubrovnika, koji je tim talasom najjače zapljusnut, Orbin je velikim zdanjem svog dela u stvari istakao i utvrdio ono što je već bilo u toku: polaganje srednjovekovne srpske istorije na nove osnove koje su, znatno, tradicionalne, ali koje, i pored toga, znače novinu u poređenju s hagiografskim nasleđem. Što je on time, na mnogim mestima, odstupio, i ne znajući, od istorijske tačnosti ili se udaljio od onog što je pojedinim pojavama bila suština, možda, za trenutak, nije bilo od bitnog značaja. "Često u književnosti i u umstvenom životu dela dobijaju cenu ne po svojoj apsolutnoj vrednosti, nego po uplivu koji prinesu vremenu i razvitku", podvukao je Stojan Novaković razmatrajući o mestu Mavra Orbina u istoriji srpske historiografije.

3. — Nikola Radojčić se u svojoj raspravi o Mavru Orbinu suprotstavio znatno ranijem shvatanju Stojana Novakovića da je u Kraljevstvu Slovena prevladala tradicionalna osnova i da je u tome najveća dobit od tog dela. Iako se i sam, prelistavajući tu knjigu pred čitaocem, najviše zadržavao na vestima koje su potekle iz predanja, Radojčić je u njenom piscu pre svega video humanistu koji je, i pored nedovoljne spremne, ozbiljno nameravao da se sa svojom istorijom Južnih Slovena svrsta među slične zapadne pisce i njihove knjige o prošlosti naroda kojima su pripadali. Ovim je stvoren nesporazum koji, u suštini, ne postoji. Orbin je pripadao onom sloju humanista osrednjih sposobnosti koji se još nisu mogli osloboditi letopisačkog nizanja događaja, a u kritici vesti su se vraćali uprošćenom mozaičkom slaganju preuzetih fragmenata ili podataka. Sastavljajući Kraljevstvo Slovena, on je Barski rodoslov shvatio "kao srpsku istoriju prednemanjičkog doba", i kako za tu epohu nije imao drugih podataka, objavio ga je u celini. Naveo je, u daljem izlaganju, veliki broj pisaca i dela, najčešće zapadnih, ali je malo puta kritički birao one na koje se, pre svih, treba osloniti; još ređe se upuštao da među podacima koji su, o istoj stvari, s raznih strana drukčije govorili pronade i istakne najverodostojniji, nego je to prepuštao blagonaklonom čitaocu. Delo je, prema humanističkom maniru, ukrasio anegdotama, poučnim razmišljanjima posle ispričanih događaja i retorskim sastavima koje je uzimao od drugih ili ih je sam smišljao, ali se, i u takvim trenucima, uzdizao iznad svoje slabe historiografske pismenosti kad bi mu to omogućila, prevazilazeći ga, upotrebljena građa.

Orbin, na kraju, pripada donjem sloju istoričara humanističkog pravca i samom činjenicom što je ideju, koju je uzeo da zastupa, više nametnuo prostranošću slovenskih vidika koje su drugi otvorili, svojim "naivnim i zaraznim" rodoljubljem i rečitošću izložene građe nego ostvarenjem koncepcije koja bi proistekla iz njegovih istorijskih proučavanja i saznanja. Uza sve to, međutim, Orbin je prvi pisac koji je srpsku istoriju razgledao okom zapadnog humaniste: iza gesta vladara i velmoža, koje je, kao i većina njegovih savremenika, posmatrao s najviše pažnje, jasno je ocrtao države i u njima nagovestio narod; s tim u skladu je i njegovo spuštanje istorije i onih snaga koje u njoj deluju među ovozemaljske stvari, čime je možda učinjen najveći raskid s hagiografskim koncepcijama srednjovekovne srpske biografske književnosti; on je postupio kao humanista i uvođenjem geografskih dimenzija u srpsku istoriju — rasprostiranjem karte pred čitaoca da i kod njega stvori saznanje prostora za koje su vezani pojedini odseci njegove knjige. Orbinov humanistički pristup srpskoj istoriji ne isključuje, međutim, poverenje s kojim je on prihvatao prisutna predanja.

Humanisti su se, u svim fazama svog dugog zadržavanja u evropskoj kulturi, stalno suprotstavljali legendama, pa i onima u kojima su počeci svake istorije, ali nikada nisu stvorili kritička sredstva dovoljno efikasna da se potpuno odreknu onoga što je govorila legenda uzimajući reč istoriji. I prema novijem usmenom predanju njihov stav je znao biti popustljiv, i to ne samo zbog ponekad lakog usaglašavanja takvog predanja s pisanim izvorima: humanistička historiografija stalno se preplitala s memoarskom književnošću i rado koristila njenu otvorenost živoj reči, sve u zavisnosti od mere koju bi našao pisac, ali i od predmeta izlaganja. Mavro Orbin je mogao izmiriti humanističku osnovu svog dela sa svojim širokim poverenjem prema tradicijama, mahom već zabeleženim, i zbog toga što je, u skladu s manirima škole kojoj je pripadao, i on morao naći svoj klasični ideal čijem se autoritetu prepušta bez jačeg otpora kritike. A da su takva predanja mogla to postati, pokazuje činjenica što Orbin, u tom pogledu, nije bio ni sam ni poslednji.

IV

Već je istaknuto da je Kraljevstvo Slovena Mavra Orbina sačuvalo svoj značaj "kao karika u razvitku naše historiografije, i to veoma znamenita i s neobično važnim posledicama". Nikola Radojčić, koji je ovo mišljenje iskazao nakon dugogodišnjeg i svestranog proučavanja istorije srpske historiografije, na drugom mestu je, kratko, zapazio da je Orbin prema vizantijskim hroničarima imao isti odnos "kao i prvi srpski moderni istoričari, grof Đ. Branković i J. Rajić": da "on nije prepričavao pakosne i ružne vizantijske vesti o Srbima, nego ih je prećutao"; da se on "i prema srpskim narodnim tradicijama" držao "isto onako kao i nekritični, ili bar manje kritični, srpski istoričari"; najzad da je on "celu srpsku istoriju

doba Nemanjića" shvatio "sasvim kao i srpski pisci i po tome što je kao i oni tumačio konac naše velike dinastije" — prokletstvom koje je kralj Stefan Dečanski bacio na svog sina Stefana Dušana, a koje je stiglo njegove potomke. Čini se, međutim, da se u ovim zapažanjima kriju zaključci koje Nikola Radojčić nije hteo još jednom, jedan po jedan, razgledati i izložiti sasvim određeno. Zbog toga je potrebno, u produženju Radojčićevih misli, o mestu Kraljevstva Slovena u razvitku srpske historiografije izdvojiti sledeće:

1. — U vremenu kad se činilo da su narodi Balkana, ostavši bez svega što su stvorili, ostali i bez svoje istorije, porobljeni, bezglasni i ponovo bezoblični u okvirima jednog novog tuđeg carstva, ugroženi zaboravom koji ih je već odvajao od Evrope, ali je vrebao i iz njih samih, Mavro Orbin je objavio Kraljevstvo Slovena kao veliku zajedničku istoriju južnoslovenskih zemalja, podržanu njihovim tradicijama, sazdanu od raznovrsne građe, položenu na humanističke osnove, svečano obeleženu insignijama nekadašnje veličine i slave. Održavši se, svojim unutrašnjim smislom, kao celina, iako je sastavljena od nekoliko delova, odjekujući rodoljubljem snažno i dugotrajno, ova knjiga je zaveštala i zahtev da se u daljim historiografskim nastojanjima, bez obzira na teškoće, ne sužavaju široki okviri južnoslovenske istorije. Potonji predstavnici poznog humanizma, eruditske škole i prosvetiteljstva, i kod Hrvata i kod Srba, dovijali su se na ovim prostranstvima kako su mogli i znali, da najzad i pored uzaludnih etimoloških traženja, antikvarstva i nespretnog oživljavanja falsifikata i među spisima i u predanju, izgrade temelje naše moderne historiografije.

Što je osnova, na kojoj su se oni hrabro zadržavali, tokom XIX i XX veka neprestano napuštana, ne snose odgovornost ni oni, a najmanje Mavro Orbin, kao što je i kasnije parcelisanje te osnove bilo u stvari više znak nemoći nego napretka. Posmatrano posebno u razvitku srpske historiografije, Orbinovo delo je i njenim najvećim predstavnicima XVIII veka značilo ohrabrenje da istoriju svog naroda, kojoj je i on posvetio najveću pažnju, prikazuju u razmaknutim međama zajedničke istorije balkanskih naroda, a to je na prvom mestu bilo značajno za pojavu novih istorijskih koncepcija i historiografskih metoda.

2. — Srednjovekovna srpska istorija u Kraljevstvu Slovena Mavra Orbina sagledana je i saopštena na način kojim se ona gotovo sasvim odvojila od svojih dotadašnjih predstava i tako odvojena ostala u rukama njegovih sledbenika: biografski i genealoški pristup potisnut je davanjem prednosti regionalnim ili državnim oblicima života, gde su i vladari dobili ulogu modernije shvaćenu; delo je rezultat kritičkog postupka, nađenog u zapadnoj historiografiji, koji traži da se ispita raznovrsna građa i da se preuzete vesti slože u jednu sliku; predanje, o kojem ova knjiga dovoljno govori, sigurno je, delom, i posledica narodnog pamćenja i historiografskog mišljenja i pevanja patrijarhalnog društva pod Turcima uobličenog; uza sve ovo, Orbin je u srpskoj historiografiji otvorio vrata i zapadnim izvorima — da ih ona ne odbaci i kad su očevitno govorili u interesu katoličke propagande.

3. — I pored svih ovih objašnjenja, izdvaja se, ipak, svojom izuzetnom zanimljivošću činjenica da je Mavro Orbin, bez ranijih nagoveštaja, gotovo odjednom uspostavio celinu srpske istorije i dao mesto, izgled i sadržinu velikom broju pojedinosti koje je sačinjavaju. Ta celina je, kasnije, više puta obnovljena ili ponovo sastavljena, a pojedinosti su dopunjene i ispravljene, ali se i pored toga čini da je Orbin, onim što je napisao, još uvek bliži nama nego svojim neposrednim prethodnicima. Ovo zapažanje, možda suviše smelo, dobiće vrednost onog časa kad se odrekemo navike, koja vodi pogrešnom metodu, da pojave u razvitku historiografije ocenjujemo iz istog položaja iz kojeg ih i posmatramo: kao njihovi baštinici. Sagledano iz vremena koje mu je prethodilo, Kraljevstvo Slovena, uz sav golemi skup svojih mana, govori o svom piscu kao o jednom od onih stvaralaca u historiografiji koji su imali snage ili srećnog nadahnuća da započnu novo razdoblje u njenom razvitku i ostanu dugo vidljivi na tom početku. A vrednost tog početka meri se pre svega njegovom udaljenošću od onoga što je, posle njega, ostavljeno prošlosti.

Kraljevstvo Slovena Mavra Orbina pojavilo se u vreme kad se Evropa ponovo okretala svom istoku: katolička crkva je to činila da bi gubitke izazvane reformacijom nadoknadila na račun pravoslavnog sveta; saznanje da Turska nije nepobediva, koje je svakog časa prelazilo u uverenje da se

približio trenutak njenog sloma, povratilo je balkanske zemlje u sferu interesovanja evropske politike; krajem istog veka, kad je Austrija prigrabila Podunavlje, a Mletačka Republika završila osvajanje Dalmacije i ponovo zakoračila u Grčku, doći će i do ubrzanog traganja za istorijskom osnovom da se to osvajanje proglasi preuzimanjem nasleđa; ono što su humanisti započeli, eruditi će razviti do obrazovanja novih naučnih oblasti:

Levant će oživeti u naučnom zanimanju starinara, filologa i vizantologa, ponovo svesnih odakle je svetlost obasjala Evropu; Luj XIV je postao zaštitnik vizantoloških studija i pokrovitelj arheoloških misija na Istoku u nadi da će naslediti carigradski presto; najzad će zemlje evropskog jugoistoka i azijskog zapada još jednom začuditi Evropu maštovitošću svog svakidašnjeg života i u njenoj kulturi podstaći egzotični ukus.

Što je hrišćanska Evropa, preuzimajući, s budućnošću, i istoriju onih zemalja koje su dugo smatrane, u neprikosnovenom turskom posedu, možda bez nade otuđenim, preuzela i izvesno saznanje o srpskoj istoriji, zasluga pre svega pripada don Mavru Orbinu. Pored niza pisaca sumnjivih namera i još sumnjivije vrednosti, Kraljevstvo Slovena je koristio, i to veoma iscrpno, i osnivač moderne vizantologije Šarl Dikanž, a zatim su to činili, njegovim posredstvom, i svi njegovi sledbenici na proučavanju Vizantije i susednih zemalja.

Jedan latinski izvod iz Orbinovog dela, učeno rađen, imao je pri ruci i veliki erudita Luidi Fernando Marsilji kad je, krajem XVII i početkom XVIII veka, za potrebe austrijskog dvora, ali još više iz zadovoljstva što je pronašao područje koje ga je uzbudilo neispitanim bogatstvima svog prošlog i savremenog života, razrađivao obimne opise podunavskih i balkanskih zemalja. Kraljevstvo Slovena je, kao izdašan izvor, stalno imao pri ruci i Pavle Riter Vitezović, saradnik Marsiljijev, kad je sastavljao svoje spise o prošlosti Južnih Slovena kao jednom narodu, dovodeći svoje rodoljublje u sumnjiv sklad sa istorijskim pravima habsburške kuće. U vremenu kad se sa srpskim narodom i njegovim zemljama stalo i neposredno računati i raspolagati u osvajačkim poduhvatima protiv Turske, Orbinova knjiga, koja je o prošlosti Srba, sve do pojave novih dela u XVIII veku, najviše govorila, svedočila je o usponu i rasulu države Nemanjića, ali ne i o bilo čijim drugim istorijskim pravima na srpsku baštinu.

Među srpskim istoričarima, a od 1722. godine kad se pojavio prevod Save Vladislavića, i u širem krugu čitalaca, Kraljevstvo Slovena je duto značilo neobičnu i uzbudljivu pojavu; i danas se istoričari, s primetnom uznemirenošću, nadnose nad to delo i naročito istražuju ona mesta gde je ono "jedini i najzanimljiviji izvor". U XVII i, osobito, u XVIII veku "čitaoci su se oduševljavali Orbinijevim slovenskim rodoljubljem, njegovom hrišćanskom etikom, njegovom otmenom čovečnošću, njegovim poštovanjem visokih ličnih osobina, naročito junaštva, i njegovim smislom da iz množine činjenica probere privlačne slike i naivno ih iznese pred svoje čitaoce". Kraljevstvo Slovena ih je, kao i Hronike grofa Đorđa Brankovića, zapljusnulo bezbrojnim imenima stranih pisaca koji su svedočili o Srbima, i to im je, učvršćujući ih u osećanjy sopstvene vrednosti, dugo imponovalo.

Pored toga, Orbin je nametnuo potonjim srpskim istoričarima da se ozbiljnije pozabave zanemarenim stranim izvorima i time pokušaju nadoknaditi ono što je na Zapadu obavljeno u humanističkom pokretu i eruditskoj školi; Đorđe Srdić je, u "Sedmici", čak 1854. godine pisao kako bi trebalo "da jednom učeni naši ljudi" pretresu autore koje Orbin navodi, "pa da nam strogo kritičku povestnicu od najstarijeg vremena o Srbskom narodu sačine; niti je pametno, da se svi jednog Porfirogenita, kao slepac plota, drže ..."

S druge strane, čitaoci su ustajali protiv Kraljevstva Slovena zbog piščevih katoličkih tendencija: "njihovi protesti nisu samo ispisivani po rubovima ove knjige, nego su ušli i u tekst naših istorija, naročito Tronoškog rodoslova i Istorije Jovana Rajića". Tako su se oni primećuje Nikola Radojčić, "svojski vežbali u prvostepenoj istorijskoj kritici — rimokatolička tendencioznost je napadana da bi napravila mesta pravoslavnoj ..."

Izazivajući svakovrsnu pažnju srpskih čitalaca, Orbinovo delo ih je, ipak, najviše zanosilo velikom, sjajnom i svečanom slikom njihove prošlosti, raširenom preko osnove sačinjene, delom, i od onih tradicija koje su dugo bile prisutne i u njihovoj svesti. Ilarion Ruvarac i, posle njega, Nikola Radojčić postavili su pitanje da li je patrijarh Pajsije, pišući žitije cara Uroša prema nasledenom hagiografskom obrascu, ali i prema usmenoj narodnoj hronici, imao pri ruci knjige dubrovačkih istoričara Mavra Orbina i

Jakova Lukarevića — toliko je njegovo izlaganje, na mestima, saglasno s njihovim. Odgovor, koji ovde treba dati, drukčije je prirode. Bez obzira koliko je sam zahvatio iz predanja, a koliko je to učinio posredstvom svojih dubrovačkih prethodnika, Pajsije je jedan stari historiografski rod, osveštan već vekovima, otvorio novijim tradicijama, i time pokazao da pojava Mavra Orbina i njegov široki uticaj nisu bili slučajni. Možda je još značajnije poverenje s kojim je grof Đorđe Branković prigrlio Orbinovu knjigu i dozvolio da ga, u njegovim smelim maštanjima, zanese "maglovitim granicama... ogromnoga slovenskog sveta".

Brankovićeve Hronike označavaju napredak u razvitku srpske historiografije najviše zbog toga što je on, na osnovi svog ambicioznog političkog programa, ostvario prostrane koncepcije srpske istorije kao dela zajedničke istorije naroda jugoistočne Evrope. Orbinovo Kraljevstvo Slovena vredelo je Brankoviću, u tom pogledu, znatno više nego što znači obično ohrabrenje. Odabravši takve okvire, Branković se nije ustručavao da od Orbina preuzme i njegove bogate slike: o caru Dušanu, o sutonu države Nemanjića i o knezu Lazaru, čiji je znameniti kosovski govor "ipak uspeo prevesti u svoj njegovoj sumornoj i uzbudljivoj lepoti".

U stvari je Orbinovo delo pomoglo samozvanom despotu Ilirika da istoriju Srba, suprotno austrijskim namerama, veže za svoje političke pretenzije koje su ga odvele u zatočenje, i tako je ono, zbog šizmatičkih stvari, još jednom, iako posredno, osuđeno. Što je srpska historiografija, pripremajući budućnost onim što bi se u njoj moglo nazvati političkom mišlju, blagovremeno odabrala državnu nezavisnost kao jedino rešenje i time izmakla uplitanju bilo čijih istorijskih prava, zasluga je, primetno, i one slike srpske prošlosti koja je zaveštana Kraljevstvom Slovena. A u toj pojavi, u suštini revolucionarnoj, delom je i osnova razvitka kritičkog metoda u srpskoj historiografiji, koja je, od racionalističke epohe, u neprestanom nastojanju da se, od nasleđa, odbaci sve ono što se ne može dovesti u sklad s naučno ispitanom istinom.

Radovan Samardžić

KRATAK SADRŽAJ PRVOG I DRUGOG POGLAVLJA ORBINOVA DELA

I POREKLO SLOVENA I RAZVOJ NJIHOVA CARSTVA

Sloveni kao potomci Jafeta, starijeg Nojeva sina, obitavaju najpre u Kilikiji i odatle se šire prema severnim i severozapadnim oblastima, dopirući do Britanije. Ta njihova ekspanzija nagoveštena je već u imenu pretka Jafeta, koje znači "širenje" (allargamento). Rođeni ratnici, Sloveni će pokoriti mnoge zemlje i narode.

Iz Skandinavije, oko 1460. pre Hristova rođenja, Sloveni se iseljavaju i šire po beskrajnoj Sarmatiji, pojavljujući se pod raznim imenima: Venedi, Sloveni, Anti, Verli (Eruli), Alani (Masageti), Hiri, Skiri, Sirbi, Daki, Svedi, Fini, Prusi, Vandali, Burgundi, Goti, Ostrogoti, Vizigoti, Geti, Gepidi, Markomani, Kvadi, Poloni, Boemi, Slezi i Bugari.

Nešto poznije, iz sarmatskih ravnica Sloveni se raseljavaju u raznim pravcima. Ove strašne ratnike sa divljenjem opisuje na crnomorsku obalu prognani pesnik Ovidije. Od mnoštva njihovih naziva vremenom se izdvajaju tri kao najglavnija — Venedi, Anti i Sloveni — da bi na kraju preovladalo ime Sloveni kao opšti naziv.

Iz Sarmatije jedan ogranak (Venedi) prelazi u oblasti Baltika, a drugi se spušta u Podunavlje. O tim podunavskim Slovenima prvi je izvestilac Prokopije iz Cezareje, koji pripoveda o slovenskim plaćenicima u romejskoj vojsci i prikazuje ih kao odvažne ratnike, opisuje njihove običaje, govori o

njihovim upadima u Trakiju i Ilirik. Malo docnije Sloveni zauzimaju Dalmaciju, Makedoniju, oblasti Venecije, Korušku, Istru, Norik. Oni pomažu Langobardima pri osvajanju Padove i Rima. Pobeđuju Avare. Njihov kralj Samo vodi borbe protiv Franaka.

Moravski Sloveni vode dugotrajne borbe sa Francima, Germanima, Saksonima. Konstantin-Ćiril, sin solunskog patricija, pokršta Bugare, Srbe i dalmatinskog kralja Svetopeleka, a potom stiže u Moravsku i privodi u hrišćanstvo kralja Svatopluga sa narodom. Posle pet godina Ćiril napušta Moravsku. Zamenjuje ga brat Metodije.

Prvo slovensko pismo, zvano bukvice, već davno je bio pronašao sv. Jeronim. Sada Ćiril uvodi i drugo pismo, po njemu nazvano ćirilica.

Nekako u to vreme dva veća odreda hrvatskih Slovena, predvođeni braćom Čeh i Leh, povlače se na sever i osnivaju dve nove slovenske države: Čeh postaje prvi vladar Bohemije, a Leh osnivač države Poljaka.

Najslavniji vladar Bohemije (Češke), koja prima hrišćanstvo 900. godine, bio je Otokar V oko 1278. Njegova država prostire se od Baltika do Dunava i Jadranskog mora. Pokršćavanje Poljaka izvršeno je 965, za vlade kralja Mječislava. Mnogo duže u mnogobožačkom paganstvu ostaju Litvanci. Tek 1386. njihov vladar Jagelon, ženeći se poljskom kraljicom Hedvigom, prima hrišćanstvo i dobija ime Vladislav. Samojedi se pokršćavaju najkasnije, tek 1413.

U pribaltičkim oblastima obitavaju i slovenski Venedi koji su, prema Tacitu, najstariji stanovnici Germanije. Njima su vrlo srodni Vandali, također ogranak slovenskog plemena. Ovi pribaltički Sloveni prodiru na kraj Zapadnog okeana. Izbliže posmatrajući, među pribaltičkim Slovenima razlikuju se mnoga plemena: Pomerani, Rugi, Obodriti, Polabi, Ljutici, Verli (Eruli), Sorabi (Srbi) i mnogi drugi.

Posebno su slavni Verli (Eruli). Niz njihovih vladara poimence je poznat: Aritbert, Bilingo, Micislav, Godoskalko, Henrik, Pribislav i drugi.

Osvajačkim podvizima ističu se i drugi slovenski narodi. Tako Sorabi — ogranak onih koji stanuju u Gornjoj Meziji i koje Halkokondil naziva Tribalima — upadaju često u Turingiju i Saksoniju. Prapostojbina prvih i drugih Soraba, prema Pliniju, jeste oblast oko Azovskog mora (Meotide palude). Odatle jedni predoše u Meziju, a drugi u Luzaciju. Glavni gradovi ilirskih (mezijskih) Soraba (Srba) su Samandrija na Dunavu, Nisa, Prizrien (rodno mesto Justinijana), Novo Brdo i drugi. Sa lužičkim Sorabima Karlo Veliki vodio je teške borbe, u kojima su izginuli sorapski kralj Ljubidrag i trideset hiljada franačkih ratnika. Posle sklopljenog mira sa Karlom Velikom Sorabi, predvođeni kraljem Draškom, prodiru u Dansku. Godine 934. oni ratuju sa Henrikom I, a 957. sa Otonom I, 1029. sa Konradom II, 1055. sa Fridrihom.

Slavna prošlost Slovena, najmoćnijeg naroda na svetu, slabo je poznata iz dva razloga: nedostatak domaćih istoričara i njihova nesloga.

Pribaltički nekršteni Rugi neko vreme su najmoćniji među Slovenima. Godine 809. oni raspolažu sa 830 lađa. Ratuju protiv Karla Velikog, upadaju u Dansku. Najzad, danski kralj Valdemir, potpomognut mnogim slovenskim knezovima, savlađuje slovenske Ruge 1167. Od njihovih vladara naročito su čuveni Vitislav, Tetislav, Hrino, Krito, Svantopolk, Borislav, Jaromar i drugi.

Baltički Sloveni uopšte vrlo su uporno čuvali svoju pagansku veru i običaje. Primanjem hrišćanstva, međutim, oni ulaze u sasvim nove uslove života, ponekad upravo pogubne. Tako slovenski Prusi, primivši hrišćanstvo od germanskih sveštenika i na germanskom jeziku, izgubili su svest o svome poreklu i pretopili se u Germane.

Sloveni iz Sarmatije, odnosno Rusije, javljaju se pod raznim imenima: Rossolani, Tossolani, Trossolani, Rhassnali, Rhossani, Ruteni. Savremeni i opšteusvojeni naziv za sarmatske Slovene jeste ime Russi, što znači "rasejani, rasprostranjeni". Ovaj naziv potiče otuda što su ti Sloveni rasuti po celoj evropskoj Sarmaciji, čak i nekim oblastima Azije. Otuda i Prokopijev naziv za Slovene Sporri, što znači "rasuti, rasejani".

Sarmatskim Slovenima u davnini su se pokoravali Huni sa Antima. Ovi isti Sloveni bili su saveznici Pompeju u ratu sa Mitridatom.

Jedan ogranak Rusa još u rimsko doba prodire u Ilirik i tu se nastanjuje pod imenom Rassiani.

Russi prvi put učestvuju u pustošenjima Ilirika kao saveznici Gota. Posle toga, u više navrata, oni

napadaju Romejsko carstvo. Godine 6886. od stvorenja sveta veliki knez ruski Dimitrije nanosi težak poraz Mamiju, velikom kanu Tartara.

Prvi propovednik hrišćanstva u Rusiji bio je sv. Andrija apostol, a potom sv. Tadej apostol. To hrišćanstvo nije uhvatilo korena, pa je kasnije ponovo uvedeno. Zasluga za to pripada kiovijskoj kneginji Olgi koja je, posle ubistva njenog muža, kneza Igora, od strane drevljanskog kneza Maldita, pripojila zemlju Drevljana i odmah zatim, za vlade romejskog cara Jovana Cimiskija, primila hrišćanstvo i dobila ime Jelena. Nju nasleđuje sin Svatoslav, a ovoga sin Volodomir, koji ponovo zavodi idolatriju. Međutim, ne prođe dugo vremena i Volodomir posla caru Vasiliju poslanstvo obećavajući da će sa narodom preći u hrišćanstvo ako mu car obeća svoju sestru Anu za ženu. To se i ostvari. Na krštenju kiovijski knez Volodomir dobi ime Vasilije.

Pre 107 godina otprilike Bussi iz Biarmije, plo-veći Severnim morem, otkriše dotle nepoznato ostrvo naseljeno Slovenima. To ostrvo veće je od Kipra i, u novije vreme, zove se Nova Zemlja. Tu je kraj slovenskog sveta.

A sada o imenu Slavi ili Slovini. Ovo ime prvi put se spominje kod Prokopija iz Cezareje koji je, pre oko 1070 godina, opisao Justinijanove ratove sa Gotima. U isto vreme ime Slavi spominje i Giornando, koji je slovensko-alanskog porekla, ističući da je to ime u njegovo vreme novo. Međutim, prvi je Ptolomej iz Aleksandrije koji na svojoj karti beleži sarmatske Slovene pod nešto iskvarenim nazivom Sulani. Romejski pisci Slovene nazivaju Sclavini, a italjski Sclavi. Neki misle da ime Slovini dolazi od reči slovo (verbo). Međutim, biće tačnije da ovaj naziv potiče od reči slava (gloria), što je i sasvim prirodno, jer u pitanju je narod sa mnogo kraljeva koji su osvojili brojne i prostrane zemlje. Nije slučajno da su kod njih imena kao Stanislav, Vencislav, Ladislav, Dobroslav itd. često zastupljena. Najkraće, Sloveni svoje ime duguju svojim ratnim podvizima, svojim pobedonosnim pohodima po Evropi, Aziji i Africi, koje su izvodili kao Vandali, Burgundioni, Gothi, Ostrogothi, Visigothi, Gepidi, Geti, Alani, Verli (Eruli), Avari, Scyrri, Hyrri, Melanchleni, Bastarni, Peuci, Daci, Suedi, Normanni, Fenni (Finni), Uchri (Uncrani), Marcomanni, Quadi, Traci i Illirii.

Prapostojbina svih ovih Slovena jeste Skandinavija. Pri iseljavanju iz Skandinavije svi su se Sloveni zvali Gothi. He treba zaboraviti da su i slovenski Anti bili zapravo Gothi. Prema tome, od Gota potiču svi potonji Sloveni, koji se javljaju pod raznim imenima.

Naročito brojno i moćno gotsko-slovensko pleme jesu Vandali. Oni su zauzeli evropski pojas koji se, idući sa severa na jug, proteže od Germanskog do Mediteranskog mora. Vandalima pripadaju Moscoviti, Russi, Poloni, Boemi, Cercassi, Dalmatini, Istriani, Croati, Bosnesi, Bulgari, Rassiani i mnogi drugi. Da je doista tako, pokazuju i mnoge zajedničke reči. Evo primera:

<u>vandalski</u>	<u>slovenski</u>	<u>italijanski</u>	
stal	stol	sede	
vuich	vik	perpetuo	
klicz	kgliuc	chiave	
potokh	potok	torrente	
ptach	ptich	ucello	
zumby	zuby	denti	
czysti	cisti	casto	
volk	vuk	lupo	itd.

(Navodi se blizu stotinu ovakvih primera.)

Da su Alani slovensko pleme potvrđuje, pored ostalih, i Matija Miecovita. Alani su najbliži Poljacima i Česima.

Slovenski Verli (Eruli) prvobitno su obitavali na reci Halvelo. Njihovo pravo ime jeste Verli, što na slovenskom znači "vrli, ponosni, okrutni".

Slovenska pripadnost Avara potvrđuje se mnogim svedočanstvima franačkih i romejskih pisaca.

Svoga kralja Avari zovu kakan ili kogan, isto kao i slovenski Bugari.

Zajednička pradomovina Slovena, posle Skandinavije, bila je Sarmatija, koja na istoku graniči Azovskim morem (Meotide palude), na zapadu Vislom, na severu Sarmatskim okeanom, a na jugu Karpatima.

Slovenski Scyrri i Hyrri, stigavši u Podunavlje, dobiše ime Daci.

Bugari i Normani potiču od slovenskog plemena Suedi ili Suevi. Tačnije govoreći, pravi preci Normanima jesu Marcomanni, kojima su vrlo srodni Quadi. Da su Markomani doista slovenskog porekla potvrđuje se i nekim očuvanim natpisima. Slovensku pripadnost navedenih plemena jasno dokazuju i brojna imena koja se svršavaju na -mir, -gast, -slav, itd.

Od najstarijih vremena slovenski Goti poznati su kao ratnici. Podelivši se, jedni se odsele na jug i zauzmu Egipat (spominje ih Herodot), drugi krenu na zapad, a ostali na istok i zauzmu Skitiju. Prema osvojenoj zemlji, dobiše ime Skiti. To se desilo još pre trojanskog rata, pošto u tom ratu neki Goti učestvuju, i to na strani Trojanaca. Docije, u doba Rimljana, Goti pustoše po Trakiji, Iliriku, Makedoniji i Grčkoj. Nastanivši se u rimskoj Trakiji, slovenski se Goti podeliše u Vizigote i Ostrogote. Tu primaju hrišćanstvo, i to arijansko. Car Valens gine u borbi sa Vizigotima, koji posle prelaze u Španiju. Ostrogoti pak, isteravši Hune iz Panonije i Mezije, preseliše se u Italiju. Pod kraljevima Teoderikom i Totilom oni odnose mnoge pobeđe. Pored Italije, osvajaju Kipar i Akarnaniju. Ovi slovenski Goti su savladani tek onda kada su romejskim trupama pomogli drugi Sloveni.

Istorija Vizigota još je burnija. Više puta oni osvajaju Španiju, tri četiri puta Galiju, tri puta Meziju i sedam puta Trakiju. Mnogi pisci veličaju ratničku slavu Vizigota, koji su ravni Vandalima.

Napustivši Skandinaviju, slovenski Vandali stigoše na reku Vistula (Visla), koja posle bi nazvana Vandalo, prema imenu njihove kraljice Vandala. Otuda i naziv Vandali. Oduvek su oni na glasu kao ratnici, još od vremena Aleksandra Velikog, u čijim su falangama zastupljeni. Za vlade Avgustove oni prodiru u Italiju, ali su docije, za Tiberija, potisnuti u svoju zemlju. Potom ponovo upadaju na rimsku teritoriju, udruženi sa Markomanima. Oni su strah i trepet u čitavoj Germaniji. Silaze u Panoniju i drže je oko 40 godina. Godine 382. prelaze u Italiju pod kraljem koji se zove Mnogasila, kod neslovenskih pisaca zabeležen kao Modigisilo i Modidisco. Godine 415. prodiru Vandali u Galiju. Potisnuti odatle od nadmoćnijih Vizigota, prelaze u Španiju. Prema njima dobi ime današnja pokrajina Vandalusia. Oni osvajaju i trideset godina u vlasti maloazijsku oblast Bitiniju. Najzad, prelaze u Afriku i pod kraljem Genzerikom osvajaju Kartaginu, koja se pre toga punih 535 godina nalazila pod rimskom vlašću. Nešto kasnije oni pripajaju Siciliju, Sardiniju i Korziku. Uskoro potom prodiru u Škotsku i Britaniju. Godine 457. Vandali osvajaju i strahovito pljačkaju Rim. Njihov poslednji kralj bio je Gelimir, koji je pobeđen od Justinijanovog vojvode Velizara. Zarobljeni Gelimir svojim držanjem zadivio je stanovnike romejske prestonice Konstantinopolja. Vandalska vlast u Africi trajala je 200 godina. Bili su oni veoma okrutni. Trag o tome očuvan je u rečima litanija Rimske crkve "A Vandalis libera nos Domine" (Od Vandala oslobodi nas, Gospode). Kao pripadnici arijanske jeresi oni su naročito bili svirepi prema pravovernim katolicima.

Od slovenskih Vandala vode poreklo Burgundioni, kako to, pored ostalih, pokazuje i pisac Miecovita. Ime Burgundi ili Burgundioni ili Borgognoni dolazi od reči brogi; što na poljskom znači "kuća". Oni upadaju u Italiju, ali bivaju potisnuti i konačno se naseljavaju u porečju Rone, gde se i danas nalaze.

Verli, čije ime u iskvarenom obliku glasi Eruli i Erculi, po iseljenju iz Skandinavije zaustaviše se kod jezera Zabacca. Snabdevši se tu čamcima, predoše preko nekog mora i zauzeše Byzantion, docije Konstantinopolj. Potom pređu u Aziju i, pored ostalog, poruše Ilion, trojansku tvrđavu koja se sve do njih održala. To se dešava za rimskog cara Valerijana. Na povratku iz Azije Verli se konačno nastanjuju kraj Dunava. O njima najviše pripovedaju Prokopije, Pavle Đakon i Herodijan. Verli su poznati kao svirepi ratnici. Prezirući neprijatelja, bore se nagi. Za cara Anastasija prodiru oni u Liburniju i Dalmaciju, nanose poraz Langobardima, od kojih najzad bivaju savladani. Njihov kralj Vidomar naredio je da se sv. Maksim i 40 drugova pogube zbog ispovedanja hrišćanstva. Žene u Erula ratuju kao i muškarci. Mnogi njihovi običaji sasvim su čudni. Za vlade Justinijana bili su pokršteni.

Slovensko pleme Avari potiče od Gepida. Njihovi poslanici 577. godine dolaze u Carigrad i od

cara Mavrikija postiču godišnji danak od 80 hiljada zlatnika. Docnije avarski kakan traži dopunskih 100 hiljada dukata. Ne dobivši ih, on ruši Sigidon i zauzima mnoge gradove u Iliriku. Posle toga car Mavrikije više godina ratuje s Avarima, koji su bili porušili četrdeset romejskih gradova. Kad Sassoni napadoše Dalmaciju, Avari pružiše pomoć Dalmatinima.

Po izlasku iz Skandinavije, zajedničke pradomovine svih Slovena, Alani ce podele u dve grupe, od kojih jedni pođu u Aziju i nastane se, prema Ptolomeju, kod Hiperborejskih planina, a drugi, u zajednici sa Vandalima i Burgundima, prodiru u Franačku. Razni pisci različito nazivaju Alane: Skiti, Daki, Goti i dr. Prema Prokopiju, Alani govore istim jezikom kao i Goti. O životu i običajima azijskih Alana najopširnije izveštava Amijan Marcellin. U stara vremena oni su bili prodrli čak do Palestine i Egipta. Docnije ratuju oni sa Rimljanima i za cara Gracijana prodiru u Konstantinopolj. Nekoliko careva pogibe u borbi s njima. Prešavši Galiju, nastane se u Španiji. Po njima je nazvana Catalonia. Odatle prodru i u Portugaliju.

Slovenski Bastarni i Peuci ili Peucini, obitavajući kraj Crnoga mora, upadaju u Dakiju i ratuju s Rimljanima. Docnije postaju rimski saveznici, naročito u borbi s maloazijskim kraljem Mitridatom. Stigavši u oblasti Ugarske, primaju hrišćanstvo.

Slovenski Hirri i Scirri žive na Visli, a odatle Hirri prelaze u Istru, dok Scirri stižu u Gornju Meziju.

Oko 840. slovenski Normanni prodiru u franačku pokrajinu Neustria, današnju Normandiju. Žive od ratovanja i pljačke. Godine 887. prelaze u Britaniju, ali bivaju suzbijeni. Vrativši se, haraju po Galiji i nešto docnije primaju hrišćanstvo. Za njima nimalo ne zaostaju Kvadi i Markomani. I njihova prošlost ovenčana je mnogim slavnim podvizima. A sada osvrtno na ulogu žena u slovenskom svetu.

Pre svega, sarmatski Sloveni oduvek su se ženili Amazonkama, koje žive na Volgi, između slovenskih Melanchleni i Sirbi. Amazonkama se žene i Goti, koji ratuju protiv cara Aurelijana. U stvari, i Amazonke su slovenskog roda. Čuvena je Marpesia, kraljica Amazonki. Posle mnogih pobedonosnih pohoda, Amazonke stižu na Kavkaz, tu se neko vreme zadržavaju i potom svojoj vlasti podjarmljuju Jermeniju, Galatiju, Siriju, Kilikiju, Persiju i mnoge druge zemlje. Zadržavajući se u tim oblastima, one podižu mnoge gradove i tvrđave. Pored ostalog, Amazonke izgrađuju Smirnu, podižu Efez i u njemu čuveni Dijanin hram. Njihova kraljica Calestre, ili Minutia, ca tri stotine hiljada Amazonki dolazi Aleksandru Velikom. To su poslednje vesti o Amazonkama.

Šta da kažemo o hrabroj Tamiri, kraljici Masageta, odnosno Alana, koja je svojom rukom ubila kralja persijskog Kira? Alkida, istaknuta junakinja slovenskih Gota, bila je prva žena-gusar. Švedskom kralju Ringonu slovenske žene izdašno pomažu u ratu protiv danskog kralja Aralda. Među ovim ženama, kao junaci i vojvode, posebno se ističu Tetta i Visna. Makedonka Cinane, sestra Aleksandra Velikog i slovenskog roda, svojom rukom ubija ilirsku kraljicu Kariju. Teuta, supruga ilirskog vladara Agrona, posle njegove smrti dugi niz godina vlada Dalmatinima i vodi brojne ratove. Žene ilirske spasavaju Salonu kad je bila opsednuta od Oktavijana. Žene Dardanaca bacaju svoju decu u vatru, ali se ne predaju.

Tračani, isto kao Iliri i Goti, govore istim, slovenskim jezikom. Inače, Thraci su potomci Tira, sedmog Jafetova sina, prema kojemu su svoje ime i dobili.

Iliri su nazvani prema Iliriju, sinu Kadmovom, a neki kažu Polifemovom. Ovaj Illirio imao je više sinova (Ahila, Dardana, Taulantija i dr.), a sinovi ovih jesu Panonije, Skordisk i Tribal.

Za Agrona i Teute Iliri upadaju u Albaniju, Etoliju i ozbiljno ugrožavaju Grčku. Rimljani traže mir preko poslanika, koje Teuta ubija. Njena vojska ponovo prodire u Grčku i nanosi poraz Ahajcima i Etolcima. Tom prilikom pade i Krf u ruke Dimitrija Hvarskog, Teutinog vojvode. Međutim, zbog nekih intriga, Dimitrije prilazi Rimljanima. Teuta je primorana da traži mir, a Dimitrije kao nagradu od Rimljana dobija na upravu mnoge ilirske gradove.

Ilirski Dalmatini nazvani su tako prema imenu grada Dimala, odnosno Dalmio.

Rimljani docnije ponovo napadaju i za jedan dan opljačkaju sedamdeset ilirskih gradova. Međutim, borba se nastavlja. Ardei i Pilarii Rimljanima pružaju ogorčen otpor. Isto čine i Skordisci na Drini kao i Segestani, Japodi, Liburni, Peoni i, naročito, Dalmatini.

Posle propasti Rimskog carstva Dalmatini, junaci odvajkada, uspešno ratuju sa Otonom I i Henrikom III, prodiru u Kalabriju itd.

Ne manje čuveni kao ratnici jesu i ilirski Dardanci. U više navrata oni pobedonosno ratuju protiv

Filipa Makedonskog i sina mu Aleksandra Velikog, a posle i sa Rimljanima. Oni obitavaju u današnjoj Bosni, dok drugi misle da je njihova zemlja u krajevima gde su danas Serviani i Rassiani. Dardanci se samo tri puta u životu kupaju, kako pripoveda Strabon. Mnogo vole muziku i sviraju na žičanim i duvačkim instrumentima.

Za Dardancima ne zaostaju ni njihovi ilirski susedi Mesii ili Misii. Gornja Mezija to je današnja Servia, a prema drugima, to je Bosna, dok je Donja Mezija današnja Bugaria, zapravo današnje Zagorie.

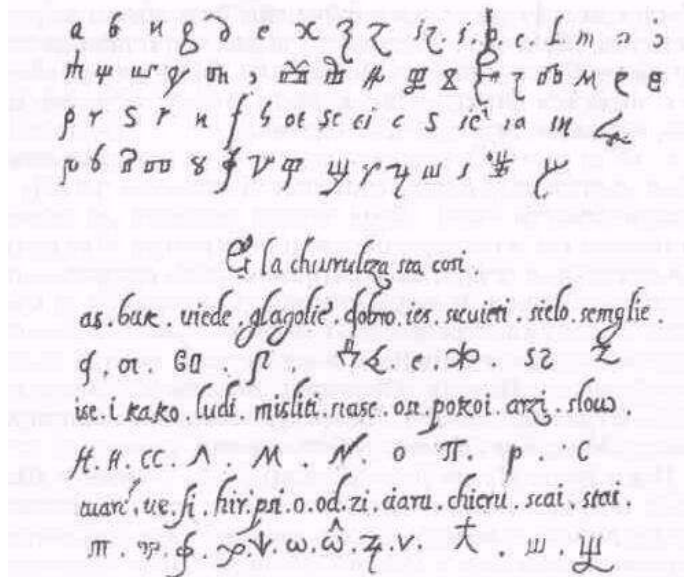
Na području Gornje i Donje Mezije žive još Triballi i Bessi, od kojih vode poreklo Bosnesi. Tribali su više nego iko zadavali muke Filipu Makedonskom. Jednom prilikom, porazivši njegovu vojsku, dočepaju se silnog plena. Oni se uspešno suprotstavljaju i Aleksandru Velikom. Među Tribalima, kako priča Plinije, bilo je ljudi koji pogledom opčinjavaju i ubijaju. Zahvaljujući ilirskim odredima, posebno tribalskim, Aleksandar Veliki pobedio je persijskog kralja i mnoge oblasti Azije osvojio.

U jednoj carigradskoj biblioteci očuvana je povelja o privilegijama koje je Aleksandar Veliki, dvanaeste godine svoje vlade, podelio Ilirima, odnosno "plemenitom rodu Slovena". To postaje sasvim razumljivo ako uzmemo u obzir da su Makedonci Aleksandra Velikog bili zapravo Sloveni, govorili istim jezikom kojim i danas govore stanovnici Makedonije. Uopšte, Makedonci, Tračani i Mezi govore istim, slovenskim jezikom. Aleksandra Velikog mnogi smatraju Grkom, ali neopravdano. Razlog toj zabludi jeste u tome što su Grci, boreći se sa narodima Istoka, bili najpoznatiji narod tadašnje Evrope, isto kao što danas Grci i Turci veruju da su svi evropski katolički narodi Francuzi. Međutim, Moskovski anali izričito potvrđuju da su Rusi, odnosno Moskoviti, bili istog jezika kao i antički Makedonci, koji su, pored ostalih zemalja, vladali Egiptom 276 godina.

Što se tiče Ilira, oni predstavljaju najelitnije odrede u rimskoj vojsci, oni pod Velizarom ratuju u Italiji protiv Gota. Među ovima posebno se ističu Dalmatini. Od njih vodi poreklo rimski car Klaudije. O Dalmatinima i drugim Ilirima pisana svedočanstva donose Tit Livije, Velej Paterkul, Sektije Ruf, Svetonije Trankvil, Trebelio Polion, Flavije Vopisk, Plinije, Biondo i Sabellico, a od grčkih pisaca Polibije, Dion iz Nikeje, Plutarh, Apijan iz Aleksandrije, Strabon, Zosim, Georgije Kedren, Nikifor Kalist, Zonara i Laonik Kalkokondil.

Neki dokazuju da je slovenski jezik uveden u Dalmaciju i druge ilirske provincije tek iza 606. godine, kada su došli Sloveni, a pre njih da se u Dalmaciji govorilo latinskim i grčkim jezikom. To je pogrešno. Kao što se u Italiji očuvao, iako u iskvarenom obliku, antički latinski jezik, tako isto i u Iliriku oduvek se govorilo slovenskim jezikom. Iliri su, dolaskom Gota i Slovena, donekle iskvarili svoj prvobitni slovenski govor. Uopšte, na jednom zemljištu odmenjuju se narodi, ali jezik ostaje isti. Da se u Iliriku govorilo latinski, onda stanovnike te oblasti rimski pisci ne bi nazivali varvarima. Latinski se govorilo samo u nekim gradovima od Rimljana okupirane Dalmacije.

Još jedan dokaz. Biondo nam kazuje da je sv. Jeronim, pronašavši slovensko pismo bukvicu, na slovenski preveo Sveto Pismo. Na tom jeziku on je sastavio i liturgiju, koja je prihvaćena i koju je docnije potvrdio papa Eugen IV. Isto nam saopštava i Sabellico. Pošto je sv. Jeronim živeo 200 godina pre dolaska Slovena u Dalmaciju, jasno je da se slovenski tu govorilo još u antičko doba. To dokazuju i imena mesta u Dalmaciji koja spominju antički pisci. Primera radi, Livije spominje Bilazora, Coritta, Grapsa, itd., odreda slovenske nazive mesta.

Rimski carevi Klaudije, Prob i Kar bili su Iliri, Dioklecijan je bio Dalmatinac, Decije, Jovinijan, Valentijan, Valens i Gratijan bili su poreklom Panonci; car Aurelijan potiče iz Mezije; carevi Galerije, Maksimin i Licinije bili su Dačani; car Maksimin je iz Trakije; sv. Jeronim je Sloven iz Dalmacije; romejski car Lav poreklom je Bes (Bosanac); Justinijan je takođe Sloven iz Prizrena; pape Gaj i Ivan IV potiču od slovenskih Dalmatinaca, a iz Dalmacije su i hrišćanske mučenice Suzana, Artemija i druge.

Rimski Ilirik bio je podjeljen na deset provincija: Gornji Norik, Donji Norik, Norik, Valerija, Panonija, Gornja Mezija, Donja Mezija, Dakija Priobalna, Liburnija i Dalmacija.

Najslavniji grad Dalmacije jeste Rausa koja govori slovenski. Evo samo nekoliko važnijih događaja iz istorije ovoga grada.

Grad Rausa (Dubrovnik) nastaje na ruševinama rimske kolonije Epidaura, gde je stacionirala deveta legija. Osnovan 2606. godine od stvaranja sveta, u doba Mojsija, grad Epidaur održao se sve do 265. godine posle Hrista, kada su ga Goti u velikoj meri oštetili, a 453. potpuno razorili. Prema delu Konstantina Porfirogenita "Foedera, iura ac societates Imperii Romani", grad Rausa prvobitno se zvala Lausa. Stanovnici ovoga grada od samoga početka, odnosno od 459, posvećuju se pomorskoj trgovini. Porfirogenit greši tvrdeći da su Sloveni razorili Epidaur. Jer od Prokopija i drugih pisaca doznajemo da su Sloveni prodrli u Dalmaciju za careva Mavrikija i Foke. U pogledu datuma osnivanja grada Rausa greši i Dukljanin. Kada Neretljani 880. zaratiše protiv Venecije, Rausa im se pridružuje kao saveznik.

Nekako u ovo vreme Saraceni prodiru u jadranske vode, osvajaju italijanski grad Bari, razaraju Kotor i druge gradove dalmatinske. Rausa ce stavlja na čelo otpora Saracenicima.

Stanovnici starog Epidaura i okoline bili su Partini, ratničko ilirsko pleme. Pobedu nad njima Avgust je smatrao svojim velikim podvigom. Posle tog poraza Partini postaju rimski saveznici. Netačno je tvrđenje nekih mletačkih pisaca da je 998, posle mletačke pobede nad Neretljanima, pokorena i Rausa, budući da je tada Dubrovnik, odnosno Rausa, u savezu sa Romejima. I posle toga Dubrovnik je slobodan, sve do 1262, kada je, boreći se protiv tiranije svoga kneza Damjana Jude, prevarom došao pod mletačku vlast. Sabellico piše da su 1208. svega četiri galije mletačke bile dovoljne da osvoje Dubrovnik. Međutim, to je netačno.

I Cesare Campana netačno govori o prošlosti Dubrovnika. Stvari stoje sasvim drukčije nego što on prikazuje. Bodin, kralj iz Raške (Rassia), punih sedam godina, od 1075. do 1082, bezuspešno opseda Dubrovnik. Kada je Robert Gvis kard ratovao sa carem Aleksijem Komninom, Dubrovčani su bili na strani Robertovoj. Nešto docnije, Dubrovčani ponedonosno ratuju s Neretljanima. Godine 1148. oni nanose težak poraz vojsci Miroslava, kneza raškog, a 1160. ratuju sa bosanskim banom Barićem (Barich), dok 1253. pružaju pomoć Mlecima u ratu protiv Đenovljana. Godine 1320. oni dobijaju značajne trgovačke privilegije od cara Andronika. Dve godine kasnije oni ratuju sa sinovima Branivoja, gospodara Stona (di Stagno); 1358. u savezu su sa Ludovikom, kraljem ugarskim. Posle toga vode borbu sa Vladislavom,

knezom di Uszic, a zatim i sa Nikolom Altomanom.

Najkraće, istorija Dubrovnika u XIV, XV i XVI veku ispunjena je slavnim događajima, protiče u uspešnim i pobedonosnim borbama.

Dubrovnik je oduvek bio pribežište nevoljnicima svih vrsta, od običnih ljudi do knezova i kraljeva. Imena proslavljenih dubrovačkih ratnika veoma su brojna: Bobali, Di Resti, Di Luccari i dr.

Dubrovnik ne oskudeva ni onima koji su se proslavili kao književnici ili naučnici: kardinal Giovanni Stoico, Elio Cervino, Giarini di Gozza i dr.

Ko želi da se u pojedinostima obavesti o događajima iz istorije Dubrovnika, neka čita Anale dubrovačkog plemića Đakoma Lukarija.

II poglavlje Orbinova dela (r. 205—239) nosi naslov: ISTORIJA KRALJEVA DALMACIJE I OSTALIH SUSEDNIH ZEMALJA ILIRIKA, OD 495. DO 1161. GODINE

U uvodnoj napomeni (r. 204) Orbin objašnjava da se anonimni pisac ove "Istorije" zove Dukljanin (Docleate), da potiče iz Bara (Antivari), a ne iz Duklje (Dioclea), kako mnogi misle. "Istorija" je prvobitno bila sastavljena na slovenskom pa je docnije prevedena na latinski.

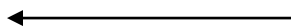
Italijanski prevod Dukljaninove "Istorije" Orbin završava spiskom vladara koji se u "Istoriji" pominju (r. 240—243)*.

Pripremio F. Barišić

- Dukljaninova "Istorija" različito se naziva: Kronika hrvatska XII vijeka (Kukuljević), Letopis Popa Dukljanina (Crnčić, Šišić, Mošin), Dukljanski letopis (Stanojević, Barski rodoslov (N. Radojčić) i dr. Izdanje latinskog teksta sa opširnim komentarom objavio je F. Šišić, Letopis Popa Dukljanina, Beograd 1928; najnovije izdanje sa hrvatskosrpskim prevodom priredio je V. Mošin, Ljetopis Popa Dukljanina, Zagreb 1950.

SLOVEN CA "GERMANSKOG
MOPA"

SLOVEN IZ "ILIRIKA"

**KRALJEVSTVO SLOVENA
DANAS ISKVARENO ZVANIH SKJAVONI**

ISTORIJA

Don Mavra Orbina Dubrovčanina opata mljetskoga

U kojoj se ogleda poreklo gotovo svih naroda koji behu jezika slovenskog, i mnogi i razni ratovi koje vodiše u Evropi, Aziji i Africi; razvitak njihovog carstva, stara vera, i vreme njihovog obraćenja na hrišćanstvo.

Posebno pak ogledaju se dela kraljeva koji u stara vremena vladahu u DALMACIJI, HRVATSKOJ, BOSNI, RAŠKOJ i BUGARSKOJ.

U PEZARU

Kod Điolama Konkordija. S dopuštenjem starešina.

MDCI

DON MAVRO ORBIN ČITAOCIMA

Nema nikakva čuda (predragi čitaoci) što slava slovenske nacije, danas iskvareno zvane skjavonske, nije sada tako jasna kod pisaca kako bi s pravom morala biti, i što su njezina časna dela i znameniti podvizi, zavijeni gustom tamom, gotovo pokopani u večnoj noći zaborava. Jer ovaj narod nije imao učenih i obrazovanih ljudi kako je obilovao ratobornim i izvrsnim u oružju, koji bi svojim spisima učinili besmrtnim slovensko ime. Druge nacije danas su slavljene jedino stoga što su dale učene ljude koji su ih svojim spisima proslavili.

Jevreji (da počnemo s njima) imali su veoma znamenite pisce Filona, Hegesipa i Josifa, preko kojih postadoše besmrtni. To bi bili učinili i mnogi drugi veoma učeni Grci da je bilo dozvoljeno pokazivati i otkrivati misterije Istine tuđincima, kako piše Latancije u IV knj., Institucija. Jer kad je Teopomp hteo da uvrsti u svoje Istorije tajne misterije Jevreja, beše oslepljen, a (prema drugima) beše mučen groznicom četrdeset dana, pa pošto je bio u snu upozoren, odustade od namere, kako svedoči Dimitrije Ptolomejski. Teodat, pesnik tragičar, pominjući Jevreje oslepi, ali upoznavši greh, ozdravi, kako piše Eusebije u raspravi o vremenima.

Dela Grka behu isto tako proslavljena od strane bezbrojnih pisaca među kojima beše Anaksimander Milećanin, Hekatej Milećanin Demokrit, Eudoksije, Dikearh, Efor, Erastoten, Polibije i Posidonije.

Dela Rimljana i čitave Italije opisa Aristid Milećanin, Teotim, Klitonim, Nearh, Teofil, Dorotej, Aristokles i Hrisip.

Tebance proslavi Ktesifon, a Epirce Kritolaj. Pisci Peloponeza behu Hriserm, Dositej i Teofil. Tuskulanaca Sozistrat, Arkadije Demorat, Beotije Meril. Sve ove navodi Plutarh u Paralelama. Helarik, Ktesije Knidski, Megasten, Artemidor, Efesije, Kalisten koji beše slavan u vrele Teopompa i mnogi drugi

koje navode Strabon, Polibije, Solin i ostali, proslaviše zbivanja Idije, Persije, Egipta i mnogih drugih zemalja.

I Galija je imala takođe svoga pisca Diafora, Trakija Sokrata, a Libija Hesiona. Teokal Hunibald s više od trideset svojih knjiga, Vastald, Heligast, Arebald, Ritimer, Vetan, Dorak, Karadak i Rutujko proslaviše naciju Frankona, sada zvanih Francuza.

Dakle, sve ove nacije koje nabrojismo danas su na ceni u svetu, jer se one, kako rekosmo, nameriše na obrazovane ljude koji se mnogo znojiše da bi ih svojim spisima proslavili.

Međutim, slovenska nacija beše u tome jedina slabe sreće. Ona se već od početka dade na neprekidno ratovanje i izvršavanje dela dostojnih večne uspomene, ne brinući se ni najmanje da ih neko stavi na hartiju. Malo autora pomenuše Slovene, a ukoliko ih pomenuše, to beše više povodom ratova koje vodiše s raznim narodima nego da bi i najmanje slavili ovu naciju, naciju koja oružjem zadade mnogo muke gotovo svim nacijama sveta. Napade Persiju, vladaše Azijom i Afrikom, ratovaše s Egipćanima i c Aleksandrom Velikim, podjarmi Grčku, Makedoniju i Ilirik; zauze Moravsku, Šlesku, Češku, Poljsku i obale Baltičkog mora, pređe u Italiju, gde je dugo vremena vodila borbu s Rimljanima; nekad beše potučena, nekad se velikim pokoljem osveti Rimljanima, nekad u borbi osta ravnopravna. Na kraju: bacivši pod noge Rimsko Carstvo, zauze mnoge njegove provincije, poruši grad Rim, prisili rimske careve na plaćanje danka, što ne pođe za rukom nijednoj naciji na svetu. Zavlada Francuskom, učvrsti kraljevstva u Španiji, i od te krvi se rodiše najplemenitije porodice. Ovo znamo iz rimskih pisaca, a oni nisu tako širokogrudni u pohvalama varvara (kako ih oni nazivaju) kao u pohvalama svojih.

Stoga sam ja, radi duga koji, imam prema svojoj slovenskoj naciji, rado uložio ovaj napor da izložim poreklo i razvitak njenog carstva, skupivši na jedno mesto ono što je tu i tamo zapisano kod raznih autora, da se s većom lakoćom upozna koliko uvek beše znamenita i slavna ova nacija. Od nje u starini proistekoše mnogi i veoma moćni narodi, naime, Sloveni, Vandali, Burgundi, Goti, Ostrogoti, Vizigoti, Gepidi, Geti, Alani, Verli ili. Eruli, Avari, Skiri, Hiri, Melankleni, Bastarni, Peuci, Dačani, Svedi, Normani, Feni ili Fini, Ukri ili Unkrani, Markomani, Kvadi, Tračani i Iliri. Behu zatim. Venedi ili Heneti ti koji zauzeše obalu Baltičkog mora i behu podeljeni na više ogranaka, tj. Pomeranci, Vilci, Rugi, Varnavi, Obodriti, Polabi, Vagiri, Lingoni, Tolenzi, Redari ili Riaduri, Čirčipani, Kizini, Eruli ili Elveldi, Leubusi, Vilini, Stoderani i Brizani i mnogi drugi. Svi ovi pripadahu jednoj istoj slovenskoj naciji, kako ćemo posle videti.

Da bi ovo delo ispalo što savršenije, nisam žalio nikakva truda: više puta sam išao naokolo po Italiji da pretražim knjižnice i da nađem knjige koje mi trebahu. Najviše sam ih našao u Pezaru, u knjižnici presvetlog gospodina vojvode od Urbina, koja je, verujem, najbrojnija. i najsnabdevenija od svih ostalih i koju taj knez održava i čuva s najvećom brigom i pažnjom. On se po svojoj izvrsnoj obaveštenosti u raznim naukama, kao i po veštini u vojničkim stvarima, po mudrosti, pobožnosti i po bezbrojnim drugim vrlinama koje u njemu blistaju, daleko izdiže nad veličinom vlastitog imetka.

Pošto sam konačno sakupio najznačajnije podatke koji su se nalazili rastureni po mnogim knjigama, hteo sam ih obelodaniti na ures čitave slovenske nacije, koju molim da blagonaklono izvoli primiti ovaj moj trud kao znak i svedočanstvo veličine njenih predaka, kao svetli primer njihovog junaštva, i na kraju, kao svoju stvar. A ako bi se našao neko koji bi te napore hteo zlobno i nezahvalno kuditi, njezina dužnost će biti da ih svojom razboritošću brani, čuva i održi na ceni. Onaj, pak, kome se slučajno učini da ovo delo nije sasvim potpuno, neka se seti da su pametni ljudi piscima koji su prvi put pisali o bilo kakvoj materiji ili predmetu uvek opraštali i nalazili za njih izvinjenje. Možda će doći neko drugi (jer je lako dodati nađenim podacima) koji će c većim obiljem činjenica i većom rečitošću pisati o ovom predmetu. Do tada, vi, predragi čitaoci, primite, molim vas, spremnim srcem što vam. za sada poklanjamo.

**PRESVETLOM GOSPODINU
MOM PREPOŠTOVANOM GOSPARU
MARINU Gospara Andrije BOBALJEVIĆU**

Pošto sam napisao ovu istoriju Slovena po nalogu vašeg gospodstva, i zahvaljujući sredstvima koja ste mi vi obilato stavili na raspolaganje za sve što je bilo potrebno da je privedem kraju, čini mi se da je moja dužnost sada, kada je treba obelodaniti, posvetiti je vama, s jedne strane, zato što je to delo koje se može nazvati vašim, a s druge strane, da je stavim pod pokroviteljstvo pod kojim će ona uživati ugled, i zbog čistote vaše krvi, i zbog drugih vaših ličnih svojstava i zbog svojstava vaših predaka. Jer ako pažljivo razmotrimo poreklo i razvitak porodice Bobaljevića, naći ćemo da je ona u vreme kad Goti razoriše Epidavar i kad beše podignut grad Dubrovnik došla s prvim njegovim osnivačima godine gospodnje 260. da mu dade početak, te od tog vremena naovamo uvek je tu bez prekida bila nosilac prvih položaja, uvek u obilju materijalnih dobara i brojna u ljudima spremnim da rade za opšte dobro, rođenim i proisteklim iz zakonitog braka, plemenitim i s očeve i s majčine strane, prema prastarim zakonima otadžbine. Ti zakoni, naime, svakog plemića koji bi se oženio drugim, sem plemstvom istoga grada, i sve njegove potomke zauvek čine nesposobnim za državne službe.

Pošto je, dakle, vaše gospodstvo neprekidnim sledom više od hiljadu i tri stotine godina proizišlo od takvih predaka, sigurno se može tvrditi da je neiskvareno i retko vaše plemstvo i prastara porodica. Mada su neki za nju napisali da vuče poreklo od Fabijevaca, nekad tako uvaženih i slavni u Rimu, pustimo to po strani kao stvar koja usled tolike starine, čini se, nema u sebi mnogo verovatnoće, pa kažimo da je ona bez sumnje proizišla iz Epidavra, rimske kolonije u Iliriku, iz grada tada veoma znamenitog i starog, i da je (poput plodne biljke prenesene u povoljnije podneblje) dala mnogo odličnih ljudi koji su na razne načine bili na korist i slavu otadžbine: čas pomažući njoj u ratovima na kopnu i na moru, čas njezinim prijateljima i saveznicima koji su više puta dugovali pobeđe, učvršćenje poseda i kraljevstva srećnom i uspešnom oružju u mudrim i junačkim rukama zapovednika Bobaljevića, koji su poput novih Fabijevaca ujedno sačuvali posede otadžbine i suzbili i raspršili snage gordih neprijatelja, na izgled strahovitih i nepobedivih. Zbog njihove mudrosti i okretnosti, kad ih je otadžbina koristila za poslanstva i državne poslove, njezini pouzdanici bili su uzdizani na kraljevsko dostojanstvo. I isti kraljevi dugovali su njihovom spremnom i vernom delanju život i kraljevstvo. Ljudi ove zaista srećne porodice bili su od koristi Republici delom i savetom ne samo kod kuće nego isto tako i izvan nje. A naročito onda kad je, takmičeći se možda u slavi s Brutom i Dionom, oslobodiše od nasilja i vratiše joj dostojanstvo i staru slobodu.

Drugi Bobaljevići idući dalje, kao da je polje ratnih i građanskih dela bilo usko za njihovu vrlinu, postadoše primerni po veri i svetosti života. Jedan od njih, posvetivši se razmatranju i proučavanju Sv. pisma, preveo nam je sa grčkog na latinski dela sv. Vasilija, jednog od najvećih umova katoličke crkve, drugi, napustivši udobnosti i prednosti vlastitog doma i posvetivši se monaškom životu, mnogo se tim životom koristio, te bio podignut do tolike visine duha da je zadobio (kako se više puta pokazalo) dar proročanstva.

Ali predaleko bi me odvelo kad bih hteo u ovom tako opsežnom predmetu pomenuti sve što bi se moglo kazati, a možda bi to jednim delom bilo i suvišno, jer sam o tome raspravljao u ovoj istoriji na odgovarajućim mestima. Dodaću radije da vaše gospodstvo nije izneverilo vrline svojih predaka. Jer nasledivši u najlepšem cvetu mladosti najveća bogatstva koja je ikad posedovao koji dubrovački plemić, stvar je naročito primerna kako se u tako golemom blagostanju mladić od šesnaest godina, lep i ljupkog izgleda, usred raskoši Firence, Napulja i Mletaka, koje su obično neodoljivi podsticaji i pobude da se skrene s pravog puta, u svemu ponašao smerno, oprezno i umereno. Tako sećanje na vaša prošla dela i očevitna stvarnost sadašnjih navodi dobronamerne, a sili zlonamernog, ako ga uopšte ima, da hvale i časte vašu vrlinu koja se u zrelije doba još više ističe u delima punim ozbiljnosti, mudrosti, darežljivosti i dobročinstava prema ljubiteljima lepih umetnosti. Tome su obilato svedočanstvo tolike knjige koje su u gore pomenutim gradovima i u Pezaru i u Dubrovniku obelodanjene, posvećene vašem imenu.

Ali ono što prevazilazi sva ostala vaša dela i što zaslužuje, ne umem da kažem, da li pohvalu ili divljenje, jeste širokogrudno svedočanstvo ljubavi i odanosti prema otadžbini koje ste pokazali u vašoj

teškoj bolesti 1588. godine. Pošto ste nežnošću ljudskog srca i smirenošću muževnog i hrišćanskog duha primili vest o smrti gospodina Džôna, vašeg brata (bog mu dao raj), čijim ste naslednikom postali, i kad se proširio glas da se to isto desilo u Firenci s drugim bratom, po imenu gospodinom Mihom, smatrajući da nećete odoleti težini bolesti (a istog su mišljenja bili i lekari), vi ste napravili zaveštanje i odredili baštinikom vašeg imanja Dubrovačku Republiku. I pored bezbrojnih pobožnih zaveštanja, naredili ste da se sagradi jedan kolegijum ocima jezuitima, znajući od kolike bi to koristi bilo za mladi naraštaj i čitav grad.

Izjavili ste zatim da želite da se podignu domovi i manastiri za vladike i siromašne devojke i žene koje žele da prekinu s ne baš časnim životom, doznačyjyći svima domovima posebne i veoma obilne prihode za ishranu, i preko njihovog redovnog broja. Pobrinuli ste se takođe da se dadu dolični mirazi svake godine mnogima od njih kako bi se mogle udati. Niste zaboravili da pružite mogućnost za učenje prava, filozofije, medicine i teologije svake godine mnogim mladim plemićima koji ne bi imali sredstava, kao i mnogima koji bi postigli doktorate da se mogu održati na postignutom stepenu. Hteli ste zatim s drugom novčanom doznakom da bi se mnogi drugi mogli baviti slikarstvom, kiparstvom i arhitekturom. Tome ste dodali druga naređenja koja su odgovarala bogoljublju i širokogrudosti vašeg duha.

I kasnije, 1594. godine, kad se u Dubrovniku živelo u neizvesnosti zbog Čigaline flote, pokazaste da se u vama nije ohladila ljubav prema otadžbini, štaviše, vi joj velikodušno ponudiste sve svoje imanje i svoj život. To je senat, i vlastela, i grad i čitava država primila s onom ljubavlju i s onom zahvalnošću kako je zasluživao duh toliko spreman i tako gorljiv prema njihovom dobru.

Ja bih deo ovoga strpljivo prećutao, kao što ćutim o mnotim drugim stvarima, da se iz dovoljno opravdanih i neminovnih razloga nisu tako razglasile. Jer kao što vašoj skromnosti možda neće biti drago da čuje kako se one pominju, tako ih ja nisam smeo prećutati da ne budem žigosan teškim imenom zlobnika, ili bar slabog znalca i mlakog ljubitelja opšteg dobra.

Dovoljno je, dakle, očito da ovo delo, iz svih navedenih razloga i mnogo drugih preko kojih namerno prelazim, nije smelo naći pokroviteljstvo drugde već pod senom vašeg gospodstva, kojem, kako se nadam, mora biti drago zbog njegovog sadržaja i zbog toga što je nastalo iz onog ugleda koji ćete vi uvek uživati kod mene. Stoga se nadam da ćete c vašom poznatom dobrotom naći izvinjenje za bezbrojne njegove nesavršenosti, i u stilu i u načinu obrade. Jednu stvar ipak znam da mogu sa sigurnošću i smelošću tvrditi, a to je da u pogledu izlaganja istine znam da sam bio tačan i pažljiv koliko god mi je više bilo moguće. Neka, dakle, vaše gospodstvo primi iskrenost moje ljubavi onako kako vas živo od sveg srca molim. Na kraju, upravljam molbe njegovom božanskom veličanstvu da vam iz dana u dan dade sve više sreće, a meni milost da vam mogu pokazati još sjajnije izraze poštovanja koje gajim prema vama. I ljubim vam ruke.

Iz Pezara, prvog marta 1601.

Vašeg presvetlog gospodstva
najodaniji i najzahvalniji sluga
Don Mavro Orbin

Pisati komentare uz takvo delo kao što je Kraljevstvo Slovena Mavra Orbina vrlo je nezahvalan posao. Obimni i sadržajem bogati tekst nameće čitaocima mnogobrojna i raznolika pitanja. Pažljivi čitaoci će odgovore na ta pitanja potražiti u komentaru i ceniće ga po tome koliko je zadovoljio njihove potrebe i pogodio njihova interesovanja. Sastavljač komentara, međutim, teško može unapred pogoditi koja će mesta iz Orbinovog spisa pobuditi radoznalost, a sasvim sigurno neće moći da pruži sva obaveštenja koja će zainteresovani čitaoci zatražiti. Zbog toga se sastavljaču činilo da treba da izabere određene vrste objašnjenja, koja će davati dosledno kroz čitav Orbinov tekst, razume se, u okviru granica koje postavljaju raspoloživi prostor i autorova obaveštenost.

Čitaoci koji nisu istoričari po struci naići će u Orbinovom delu na lična imena, geografske termine, pa i na kazivanja o zbivanjima za koja se ne može pretpostaviti da su poznata, čak i kad se raspolože dovoljno širokom opštom kulturom. Uz takva mesta Orbinovog spisa daju se kratka obaveštenja koja imaju za cilj da olakšaju čitanje i razumevanje Kraljevstva Slovena.

Na mnogim mestima Orbinovog dela moglo bi se zastati i ukazati da se danas o predmetu o kome tekst priča zna mnogo više i da je slika o zbivanjima drugojačija. Takva mesta ipak nisu bila povod da se izlažu rezultati čitavog jednog stoleća detaljnih istorijskih istraživanja. Komentar jednog istorijskog dela s početka XVII veka zaista ne može da ispunjava zadatke jednog modernog naučnog priručnika. Kazivanja Orbinova su "ispravljena" samo u slučajevima gde je red događaja ispremetan, gde su ličnosti pomešane ili gde je došlo do druge kakve zbrke koja bi mogla dovesti čitaoca u nedoumicu. Sastavljač je, na primer, smatrao za svoju dužnost da pokuša da objasni kakav nesporazum leži iza Orbinove tvrdnje da je Nemanja ostavio dva sina: Tihomila i Simeona, ali nije smatrao da je potrebno da saopštava šta se sve danas zna o Nemanjinoj porodici.

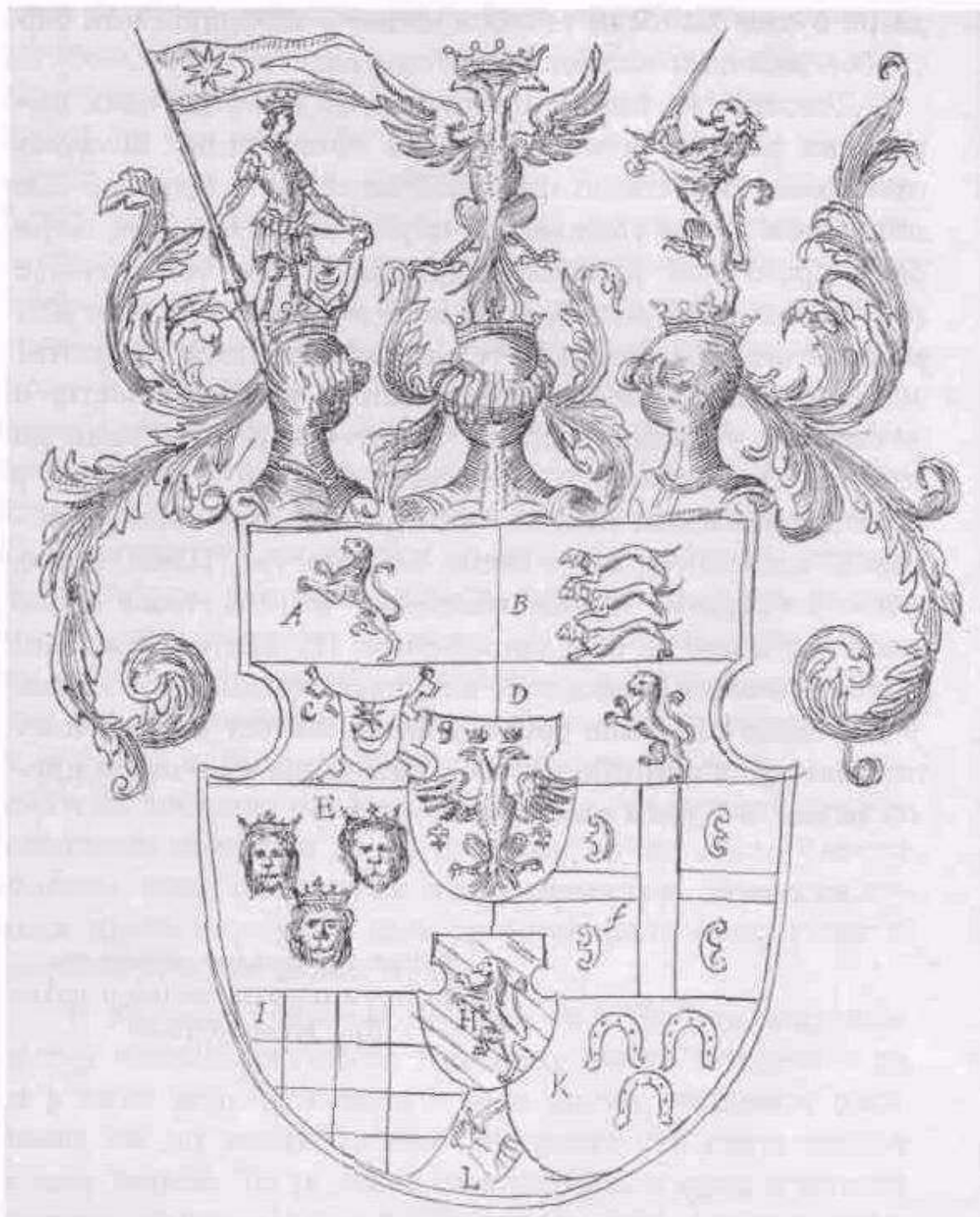
Sastavljač komentara se mnogo trudio oko jedne druge vrste objašnjenja koja imaju za cilj da, koliko god je moguće, osvetle Orbinov rad sa izvorima. Dobro je poznato da je Orbin prilikom pisanja svoga dela upotrebio veliki broj izvora. Naveo ih je u prostranom spisku koji će čitalac naći reprodukovano na str 382—384 i komentarisano na str. 384—420 ove knjige. Orbin je, međutim, ređe, u nekim delovima spisa samo izuzetno, navodio na koga se oslanja u svome kazivanju.

Za onaj deo čitalaca koji će Kraljevstvo Slovena čitati očima stručnjaka i kojima su Orbinovi podaci potrebni za studijske i slične svrhe, veoma je važno znati odakle potiču Orbinove vesti. Utoliko više što nam neki od Orbinovih izvora nisu sačuvani pa Kraljevstvo Slovena ima mestimično vrednost primarnog izvora. Koliko se smemo osloniti na Orbinova pričanja na osnovu danas izgubljenih izvora, procenićemo tek onda kad upoznamo Orbinov način postupanja sa izvorima.

Traganje za Orbinovim izvorima nametalo je različite zadatke, sasvim nejednake po težini i po sigurnosti rezultata. Ponegde je sam Orbin pomenuo izvor iz koga crpi podatke, ponegde ga nije pomenuo ali su istraživači već odavno razabrali na koga se oslanja, dok je ponegde, naročito kad se Orbin služi istovremeno većim brojem izvora, trebalo razmrsiti niti i otkriti kuda koja vodi. Ponegde se ne može otkriti ni ime ni naslov spisa koji Orbin prepričava, ali se mogu naslutiti njegove odlike, itd.

Problemi Orbinovih izvora se, naravno, ne mogu rešiti jednim komentarom, ali će koristan prilog biti već i stvaranje koliko-toliko čvrste i ravne podloge na kojoj se može dalje raditi i graditi. Rad na rešavanju zadataka ove vrste u značajnoj meri su olakšavali raniji radovi od kojih treba posebno spomenuti N. Radojčića, Srpska istorija Mavra Orbinija, Beograd 1951, a otežavala ga je okolnost što se u našim bibliotekama nalazi samo mali broj knjiga XVI veka koje je Orbin čitao i koristio.

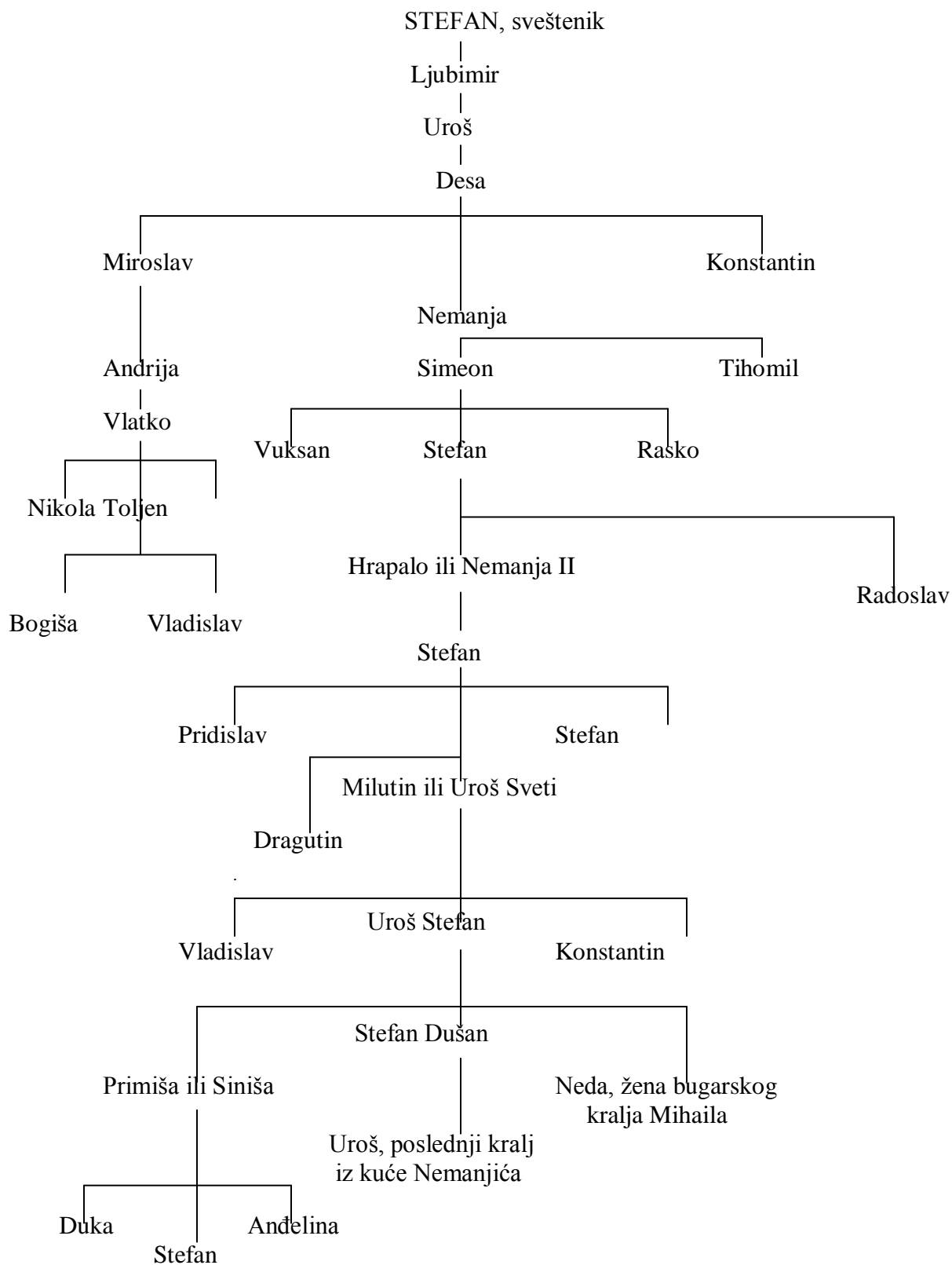
GRBOVI RAŠKOG KRALJA I CARA STEFANA NEMANJE

A. GRB BUGARSKOG KRALJEVSTVA
V. SLAVONIJE
S. BOSNE
D. MAKEDONIJE
E. DALMACIJE

G. KUĆE NEMANJIĆA
N. KOTROMANIĆA
I. HRVATSKE
K. RAŠKE
L PRIMORJA

GENEALOŠKO STABLO KUĆE NEMANJIĆA

HACTABAK

VEĆ POMENUTE ISTORIJE
KRALJEVA DALMACIJE

koja sadrži na prvom mestu poreklo,
razvitak i kraj kraljeva iz kuće
Nemanjića koji vladahu u
RAŠKOJ i SRBIJI.

Na drugom mestu pripoveda život
četiri raška velikaša koji posle
smrti Uroša, poslednjeg kralja iz
kuće Nemanjića, nasilnički
zauzeše kraljevstvo Raške.

I na kraju govori o BOSNI, HUMU,
HRVATSKOJ i BUGARSKOJ.

Od don MAVRA ORBINA

Videći knez Radoslav da Desa postaje iz dana u dan sve moćniji i da nastoji na svaki način da zagospodari i zauzme njegovu državu, posla u Dubrovnik poklisara Davida Renesija, tada zapovednika Budve, s molbom da mu dubrovačka gospoda omoguće nabavku oružja iz Italije. Kotoranima pak uputi Mihajla Renesija, čoveka vešta u ratnim stvarima, da ih ohrabri da ustraju u staroj vernosti koju su uvek pokazivali prema njegovim precima i da ih upozori da se dobro čuvaju praznih obećanja Dese i njegovih sledbenika. Kad se David vraćao iz Dubrovnika, napadoše ga Desine pristalice kod Risna, gde časno pade, osvetivši prethodno sebe veoma dostojno.

KOMENTAR

Početak glave o Nemanjićima neposredno se nastavlja na kraj pričanja Letopisa Popa Dukljanina (Barskog rodoslova), koji je Orbin preveo na italijanski i štampao u okviru svoga dela na sgr. 205—239. U ovom izdanju nije preštampan prevod Letopisa. Zainteresovani čitalac će naći srpskohrvatski prevod u knjizi: Ljetopis Popa Dukljanina, priredio V. Mošin, Zagreb 1950.

Radoslav, koji se spominje već u prvom redu teksta, nasledio je, po Letopisu Popa Dukljanina, svoga oca kralja Gradihnu. Bio je od cara Manojla I Komnina potvrđen kao vladalac dukljanske kraljevine. Protiv Radoslava su, međutim, ustali njegovi neprijatelji i doveli Desu, sina Uroša I iz raške dinastije. Desa je uspeo da osvoji Zetu i Travuniju (Trebinjski kraj sa Konavlima), dok je Radoslav uspeo da zadrži primorsku oblast od Kotora do Skadra. Pričanjem o ratu između njih dvojice prekida se Letopis Popa Dukljanina. Orbin je morao da napravi jedan most od toga mesta do Nemanjine vladavine, o kojoj je, opet, imao više podataka. Orbin je Desu učinio ocem Nemanjinim i na taj način spojio istoriju Nemanjića i dukljanskih kraljeva. Zbog toga istorija Nemanjića otpočinje izlaganjem o Desi.

Epizoda o dva brata Renesija potiče iz neke lokalne ili porodične tradicije. Za Davida Renesija governatore di Budua zna i Lukarević, Copioso ristretto degli annali di Ragusa, Ragusa 1790,² 36, koji ga takođe vezuje za borbe između Radoslava i Dese (Dessan).

Uzoholivši se stoga, Desa vladaše u Humu, sve do Kotora, i u Gornjoj Zeti nazivajući se banom,

vojvodom. I za celog svog života beše gospodar u rečenim zemljama, te mu ih knez Radoslav sa svojom braćom nikada nije mogao oduzeti.

KOMENTAR

Orbin pripisuje Desi, u stvari, veću teritoriju nego što je ovaj imao po Popu Dukljaninu. "Hum sve do Kotora" je više nego Travunija. Uz to, on anahronistički upotrebljava naziv Gornja Zeta, koji se javlja tek od kraja XIV veka. Tobožnja titula bana je preuzeta iz Dukljaninove slike državnog uređenja, kasnije Orbin naziva Desu "duca" — u našem prevodu – vojvoda.

Pomenuti vojvoda Desa voleo je rimokatoličku veru i bio bi je bez daljnega prihvatio da se nije pribojavao da će ga njegovi slovenski velikaši lišiti vlasti. Stoga je on bio prvi koji je godine gospodnje 1151. darovao ostrvo Mljet (koje pripadaše Humu) trojici monaha, Marinu, Šimunu i Ivanu. Njima ustupi rečeno ostrvo sa svim njegovim zemljištem, prihodima i ljudima, kako se vidi iz jedne isprave koja se pre dugo vremena čuvala u crkvi Sv. Mihajla, gde od početka stanovahu monasi na rečenom ostrvu, a kasnije, tokom vremena, uz pomoć gospodara Huma i Raške, te s priložima Dubrovčana, bi sagrađena na jezeru toga ostrva crkva Sv. Marije i manastir za boravak monaha, pa tu i danas postoji. Stoga bog nagradi Desu i njegovo koleno, te su njegovi potomci u sedam generacija stalno bili gospodari i kraljevi Raške, sve do cara Uroša koji, pripadajući osmoj generaciji, izgubi carstvo i umre bez dece.

KOMENTAR

Podatke o darovanju Mljeta Orbin je uzeo iz poznatog falsifikata tobožnje Desine povelje iz 1151. god. o kome se dosta diskutovalo u našoj nauci. I ona je bila među mljetskim ispravama za koje je dubrovačka vlada svedočila 1387. god. da su "kopija autentičnih kopija" (copia copiarum autenticarum). Ime jednog monaha Guielmus Orbin je pretvorio u Gioanni). Ha ovom mestu on Desino darovanje ne vezuje za opatiju svete Marije, kao na str. 201 (originala), već saopštava da je monaštvo na Mljetu počelo u manastiru Svetog Mihajla, a da je manastir Svete Marije na jezeru osnovan tek kasnije. Nedavno je ukazano da bula pape Aleksandra III iz 1177. god. među crkvama i manastirima pulsanskog reda svete Marije pominje samo ecclesiam Sancti Michaelis in Meleta. Up. M. Dinić, Povelje kneza Dese o Mljetu, Prilozi KJIF 28(1962) 5—16. Pored "Desine povelje" Orbin je imao u rukama i neke druge isprave o najstarijoj istoriji manastira kome je bio opat.

Vojvoda Desa je imao tri sina, Miroslava, Nemanju i Konstantina, i oni behu pametni ljudi i dobri ratnici. Kad je on umro, pokopan je u Trebinju, u crkvi Sv. Petra u Polju. Posle njegove smrti nastaviše vladati u pomenutim oblastima njegovi sinovi. I pošto su bili (kako je rečeno) veoma odvažni i hrabri, počeli su težiti za kraljevstvom Raške i Donje Zete. Okupivši, dakle, jaku vojsku uz pomoć bosanskog bana koji beše tast Nemanjin, pođoše u Zetu protiv kneza Radoslava, sina kralja Draginje, koji je sa svojim bratom Ivanišem držao pomenutu oblast. Videvši tada Radoslav da se ne može meriti s jednom takvom vojskom, ukrca se na lađu, te iz Ulcinja dođe u Dubrovnik.

KOMENTAR

Podatak o sedam generacija Nemanjinih potomaka Orbin je morao preuzeti iz nekog nama nepoznatog izvora, inače njegovo pobrkano rodoslovlje daje osam generacija. Već podatak o Nemanjinoj braći otkriva da je Orbin bio prilično bespomoćan kad je pokušavao da rekonstruiše Nemanjine rodbinske veze. On ne zna za dva Nemanjina brata, Tihomira i Stracimira, ali zato ima Konstantina, koji inače nije poznat. Uostalom, ni srpski rodoslovi ne daju tačne podatke o Nemanjinom ocu i braći. Up. Lj. Stojanović, Stari srpski rodoslovi i letopisi, Beograd—Sr. Karlovci 1927, 14—17, 46, 53, 57. Tek moderna nauka je upoznala Nemanjinu braću, dok o Nemanjinom ocu ni danas nema saglasnosti među istraživačima.

KOMENTAR

Crkva Svetog Petra u Polju, u originalu: S. Pietro del Campo, spominje se u Letopisu Popa Dukljanina (Barskom rodoslovu) kao manastir u kome je sahranjen "kralj Radoslav", tobožnji prethodnik Bodinov. Ostaci crkve se nalaze kod sela Čičeva.

KOMENTAR

Desini sinovi, po Orbinu, nisu prvobitno vladali u Raškoj, već su morali da je osvoje, a pre toga bi osvojili Zetu. Iz savremenih izvora znamo, međutim, da je Nemanja osvojio kraljevstvo Dalmacije i Duklje između 1183. i 1186. godine, pošto je već skoro dve decenije vladao Raškom. Poslednji dukljanski vladar nije bio Radoslav, nego knez Mihailo (knesius Michahel). On se zaista sklonio u Dubrovnik, jer iz jedne isprave iz 1189. god. vidimo da je njegova žena Desislava predala dubrovačkoj opštini dve lađe. Do Orbina je, očigledno, doprla neka tradicija o teškoćama Dubrovnika zbog pružanja utočišta dukljanskom vladaru, pa je on tu tradiciju spojio s ličnostima koje je prihvatio iz Letopisa Popa Dukljanina: Radoslavom i njegovim bratom Ivanišem. (Već u svome prevodu Letopisa Orbin daje za Ioannes ovaj oblik: Ivanisc.)

I tako Miroslav, Nemanja i Konstantin zauzeše Zetu sa svim gradovima sem Kotora, koji osta pod knezom Radoslavom. Dok je Radoslav boravio u Dubrovniku, Miroslav i druga njegova braća tražili su od Dubrovčana da im predadu njega i njegova brata Ivaniša. No Dubrovčani, izvinjavajući ce kako su najbolje umeli, da ne bi povredili neutralnost svoje republike, nikad nisu pristali na njihov zahtev. Stoga oni poslaše druge poklisare da zaprete Dubrovčanima. A ovi im odgovoriše da žele živeti u prijateljstvu sa svima, ali bez štete po čast i slobodu svoje republike, za čije održanje behu spremni izgubiti i sam život, a kamoli drugo.

Kad su to čula pomenuta braća, sakupivši znatan broj vojnika, cledeće godine spustiše se u Konavle s namerom da plene. Pošto su Dubrovčani mnogo pre bili o tome obavešteni, i sami su pripremili dobru vojsku dopremivši dosta ljudstva iz Drača i Kotora — ovi gradovi stajahu tada uz kneza Radoslava, naročito grad Kotor. Ovaj grad im posla pod vođstvom Đurđa Bisantija i Marina Draga dve stotine pristaša koji behu dovezeni u Cavtat dubrovačkim galijama. Ostali deo vojske Dubrovčani behu uputili u Konavle kopnom pod vođstvom Nikole Bobaljevića. Tamo se bilo utaborilo i tri hiljade Miroslavljevih vojnika, očekujući ostalu vojsku kako bi stali potom da opsedaju Dubrovnik, mada su se pravili kao da su došli samo da spreče Dubrovčane da ne uđu u Miroslavljevu zemlju. Stoga senat izda naređenje Bobaljeviću da nastoji da što pre stupi u borbu s Radivojem Oporčićem, zapovednikom pomenute Miroslavljeve vojske. A pošto su se Dubrovčani pravili kao da beže iz Konavala, ovaj iziđe iz rovova i krene sa svojim ljudima u poteru za njima. No Dubrovčani, stigavši do jednog veoma povoljnog položaja, baciše se na neprijatelje i prisiliše ih da okrenu leđa i da se vrate svojim kućama. Usled toga gore pomenuti Desini sinovi neko vreme prestadoše da uznemiravaju Dubrovčane, premda su ih ipak uvek žestoko mrzeli. I po naređenju cara ne beše im data nijedna oblast.

KOMENTAR

Priča o ratovanju Dubrovčana i Kotorana protiv kneza Miroslava, brata Nemanjinog, odaje kasno poreklo, verovatno iz porodične tradicije Bobaljevića ili kotorske vlastele Bizanti ili Drago, čiji se tobožnji preci ovde spominju. Konavli bi kao u XV v. bili pod vlašću Dubrovnika zajedno sa Cavtatom; zatim spominje se "senat" tj. dubrovačko Veće umoljenih, nastalo tek oko sredine XIII veka, čak se i ratuje iz rovova (trincee). Uostalom, i porodice su navedene anahronistički. Najstariji poznati Bobaljević Bocinus Bubalii, javlja se istina već 1237—1242. god., ali se rodoslovlje porodice može pratiti tek od kraja XIII veka. Pomenute kotorske porodice su poznate tek u XIV veku. Rodovska imena kod gradskog patricijata ustaljuju se i učvršćuju tek u XIV veku. Up. I. Manken, Dubrovački patricijat u XIV veku, Beograd 1960, 9—16, 117. Već zbog toga treba biti oprezan prema pričama o podvizima istaknutih Dubrovčana XII i XIII veka. Izgleda da je baš u porodici Bobaljevića, Orbinovih zaštitnika, tradicija bila vrlo jaka i protezana je u daleku prošlost. Pored Nikole Bobaljevića, spomenutog u ovom pasusu, u ovo doba isticao se i Vita Bobaljević, za koga se Luccari, *Copioso ristretto* 42, poziva na Michele Salonitano (vidi o njemu str. 409) i na Orbina; i Miho Bobaljević, koji je ratovao protiv Borića i potukao brodove kneza Miroslava (v. komentar uz str. 18 i 137). Poslednja rečenica u ovom pasusu stoji sasvim za sebe, uzeta po svoj prilici iz vizantijskog izvora.

U to vreme gore rečeni Nemanja i braća, osvojivši Zetu, sakupiše vojsku i krenuše protiv Raške. Stoga Vladimir, drugi brat Radoslavljev, koji je bio u Raškoj, odupre se s Rašanima Nemanji i njegovoj braći, i kad dođe do bitke kod Prištine, Vladimir bi poražen. Kad je on pobjegao u Bugarsku, Nemanja s braćom zauze Rašku. I od tog vremena, zbog pobeđe koju odnesoše kod Prištine, htedoše da to mesto

bude kraljevska stolica i da se tu krunišu kraljevi Raške. Tada Nemanja uze titulu velikog župana i držaše Rašku sa Gornjom i Donjom Zetom. Miroslav i Konstantin vratili se na upravu Huma, živeći u međusobnoj ljubavi i pokoravajući se svom bratu Nemanji.

KOMENTAR

Dosledan svojoj konstrukciji, Orbin pušta da Nemanja posle Zete osvoji Rašku, gde se u međuvremenu odnekud učvrstio Vladimir, po Letopisu Popa Dukljanina Radoslavljevićev brat i treći sin kralja Gradihne. Priča o bici kod Prištine i Prištini kao tobožnjoj prestonici potiče iz nekog vrlo kasnog izvora. Orbinu ovde nije zasmetao grub anahronizam: braća su odredila mesto gde će se krunisati kraljevi, a posle toga je Nemanja uzeo titulu velikog župana.

Nemanja se u mesecu avgustu 1177. godine spusti s vojskom u Župu, pa tu pohara i poseče stabla i vinograde. To učini iz mržnje koju je osećao prema Dubrovčanima, mada je izjavljivao da to čini povodom nekih sporova između dubrovačkog nadbiskupa Mlečanina Tribunija i njegovog sufragana kotorskog biskupa, kojeg rečeni nadbiskup beše isključio iz crkve zbog neposlušnosti. Videvši tvrdoglavost toga svog sufragana, dubrovački nadbiskup se požali na njega papi Aleksandru trećem ovog imena, koji je tada bio u Beneventu, a kotorski biskup obrati se Nemanji. A on tada zarati s Dubrovčanima i oduze dubrovačkom nadbiskupu sve njegove sufragane koji su se nalazili u Nemanjinom kraljevstvu, naime, biskupe Budve, Kotora, Ulcinja, Svača, Skadra, Drivasta, Medona, Sorbije, Bosne, Trebinja i Zahumlja. Svi su ovi ranije bili pod dukljanskim nadbiskupom Ivanom. Kad su Bugari razorili Duklju, a Ivan preuzeo upravu dubrovačke crkve, ovoj crkvi su bile podređene i sve te crkve, kako se vidi iz jednog ukaza pape Aleksandra drugog ovog imena, upućenog Vitalu, drugom nadbiskupu dubrovačkom, 1067. godine, i kasnije, 1141. godine, potvrđenog dubrovačkom nadbiskupu Andriji Lukeze. U to vreme bio je biskup u Budvi Silvestar, u Kotoru Nićifor, u Ulcinju Ivan, u Svaču Bazilije, u Skadru Đurađ, u Draču Grgur, u Drivastu Petar, u Sorbiji Ćiril, u Bosni Vladislav, u Trebinju Konstantin i u Zahumlju Šimun. Njih, kako je rečeno, Nemanja oslobodi potčinjenosti dubrovačkom nadbiskupu.

KOMENTAR

Orbinovo izlaganje u ovom pasusu kombinovano je iz podataka starijih dubrovačkih anala o Nemanjinom napadu na Dubrovnik na molbu kotorskog biskupa i podataka o istoriji dubrovačke crkve. U Analima Nikole Ranjine, *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, 218, pričaju se isti detalji samo pod godinom 1172 (ali je to verovatno pogreška rukopisa). Ovaj izvor Orbin napušta kad govori o sufraganima i pravima dubrovačkih nadbiskupa. Spisak sufragana najbliži je onome koji nalazimo u Letopisu Popa Dukljanina, ali nije identičan sa njim. U Letopisu na mestu Meduna stoji Pilot, a na početku Bar, koji Orbin na ovom mestu ne navodi. Iz Orbinove stilizacije bi izlazilo da je spisak sastavljen na osnovu papskih bula dubrovačkim nadbiskupima iz 1067. i 1141. godine, ali se vidi da se i od njih još više razlikuje.

Ovo mesto Orbinovog izlaganja zavisno je od Anala Nikole Ranjine (*Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, 214), gde prvi put nalazimo tradiciju o dukljanskom nadbiskupu Ivanu, koji se tobože preselio iz Duklje u Dubrovnik. Spisak biskupa iz 1141. godine ne slaže se s popisom biskupija iz Letopisa Popa Dukljanina i papskih bula. Kod Ranjine nalazimo samo ime kotorskog biskupa Nićifora dok su ostali biskupi navedeni samo po imenu sedišta. Njihov spisak se opet ne slaže s nizom imena i biskupskih sedišta kod Orbina. Inače se bula pape Aleksandra II (1061—1073) dubrovačkom nadbiskupu Vitalu II ne susreće u spisku bula koje su Dubrovčani podnosili za vreme parnice pred papom 1251. godine. Up. *Acta et diplomata res Albaniae medie aetatis illustrantia I*, Vindobonae 1913, 62 № 208, i S. Stanojević, *Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjičkoj državi*, Beograd 1912, 37—38, 46—72, 165.

Sedam godina posle toga Dubrovčani, pod zapovedništvom Miha Bobaljevića, koji je ranije bio porazio u Trebinju bosanskog bana Borića, pobediše u pomorskoj bici Nemanjina brata Miroslava u luci Poljica u Albaniji, koju danas zovu lukom Dubrovčana. Tom prilikom spališe nekoliko brodova i zarobiše tri galijske, dva galiona i sedam saecija. Sledeće, pak, godine Miroslav dođe s vojskom od 30 hiljada konjanika i opsede grad Dubrovnik, te ga počeo tući nekim spravama. Opsadu je držao punih osam dana, a

onda je, budući da nije mogao ništa učiniti, spalio pomenute sprave i vratio se kući.

Malo posle toga Konstantin krene s vojskom protiv ostrva Korčule, koje je pripadalo Humu, njegovoj oblasti, ali mu se nije pokoravalo. Pošto je prebacio lađama svoje čete iz Konoševice na ostrvo, pljačkao je i harao po njemu. Korčulani se tada udružise i oteše mu lađe, tako da on ostade na ostrvu kao zarobljenik. Pošto se više nije mogao vratiti na kopno, na kraju zaključise mir i ugovoriše da Korčulani puste kući Konstantina i sve njegove ljude, a da on s Miroslavom i Nemanjom oslobodi ostrvo podređenosti gospodarima Huma. I od tog vremena nadalje Korčulani behu slobodni, tek ih nijedan gospodar više nije uznemiravao. Malo zatim umre Konstantin ne ostavljajući iza sebe nijednog sina. Posle kratkog vremena preminu i njegov brat Miroslav, koji ostavi jednog sina od deset godina, po imenu Andrija.

KOMENTAR

I ovo pričanje se oslanja na Ranjinine anale (ed. S. Nodilo 218—219), koji Nemanjin napad stavljaju u 1184. god., što se lepo slaže s Orbinovim "sedam godina posle toga", tj. posle napada iz 1177. Već od Ranjine počinje zablude da je pomorska bitka između Nemanje i Dubrovčana bila u Albaniji. Zbrka je nastala usled mešanja toponima Poljica kod Zagona (spominje se u vezi s ovim događajima u kasnijim Gundulićevim analizama) i mesta Pali (Cavo Pali) na albanskoj obali, koje je tobože dobilo ime Porto Raguseo. Postojala je luka Porto Raguseo, ali mnogo južnije od rta Pali. Saecije su vrsta brodova.

KOMENTAR

I o napadu Nemanjinog brata na Korčulu i njegovom zarobljavanju sačuvana je bila u Dubrovniku tradicija. Nema je u Ranjininim analizama, koje je Orbin u prethodnom pasusu skoro doslovno prepisao, ali je zato susrećemo kod mlađeg Gundulića (*Chronica Ragusina Junii Resti item Joannis Gondolae*, ed. S. Nodilo, Zagreb 1893, 60) koji zna i za ime Stracimira brata Nemanjinog.

Kad su, dakle, umrla ova dva brata, podiže se humska vlastela i izabra za svog gospodara kneza Petra, rodom iz Huma, čoveka hrabrog i mudrog. Kad je on došao na vlast, otpusti Miroslavljevu ženu i pomenutog njegovog sina. Oni pođoše Andrijinom stricu Nemanji. A kako je tada Nemanja bio zauzet ratovima koje je vodio na granicama Raške i Bugarske s gore rečenim Vladimirom i s Grcima u vezi s knezom Radoslavom i njegovim bratom Ivanišem, nije se mogao baviti stvarima Huma. To tim pre što je car Isak Anđeo uzeo pod posebnu zaštitu kneza Radoslava i njegovu braću. Stoga je 1190. godine zametnuo bitku s Nemanjom, kako piše Nikita Honijat, na reci Čabru, danas zvanoj Morava. Ovi Nemanjini ratovi bili su razlog što je knez Petar za čitavog Nemanjinog života zadržao u mirnom posedu Humsku oblast i što nije za nju polagao računa nijednom gospodaru, već je vladao od reke Cetine do Kotorskog zaliva. Često je bio u ratu i vodio borbu s bosanskim banovima i hrvatskim velikašima. U tim ratovima imao je lepog uspeha, jer je bio veoma pametan čovek i iskusan u ratnim stvarima.

KOMENTAR

Neprirodni prekid izlaganja i skretanje na zbivanja u Humu treba svakako pripisati činjenici da je Orbin imao podatke o knezu Petru (o njemu govori još dva puta: kad priča o Nemanjinom sinu i na početku glave o Humu) i da je osetio potrebu da ih poveže s Nemanjinom istorijom kako je on shvatao. Tako su se u ovom pasusu stekle vesti iz Nikite Honijata, kojega je Orbin mogao čitati u latinskom i italijanskom prevodu (v. opširnije u komentaru izvora str. 409), o bici na Moravi, vesti nepoznatog izvora o Humu i Orbinova konstrukcija o tobožnjoj borbi Nemanje sa sinovima kralja Gradihne. "Čabar" (Ciabro) kao tobožnje staro ime Morave Orbin nije našao kod Honijata, kako bi po stilizaciji moglo izgledati, već kod latinskih pisaca XVI veka. Kako me je upozorio prof. M. Dinić, identifikacija Ciabrum = Morava nalazi se kod dubrovačkog pisca Ludovika Crijevića Tuberona, kod Feliksa Petančića i Vrančića. O knezu Petru v. niže komentar uz str. 21.

Pošto je, dakle, župan Nemanja (kako je rečeno) postao veliki vladar blagodareći osvajanju Raške i drugih zemalja, sve do granica Dunava, Save i Bosne, i pošto je uvek odnosio pobedu nad neprijateljima, svako ga je uvažavao i smatrao veoma iskusnim ratnikom. Stoga, koliko zbog ovoga toliko i što je uz to bio mudar čovek i veoma darežljiv, svi su ga poštovali i voleli.

KOMENTAR

Dosta stereotipna Orbinova ocena vladaoca, koja se s malim razlikama ponavlja i kod drugih ličnosti. Ovo mesto inače otkriva da se u Orbinovim predstavama Nemanjina država prostirala do Save i Dunava.

Zato što mi u ovom delu češće valja pominjati Nemanju, biće dobro da najpre izložim njegovo poreklo i rodoslovlje, da se vidi kako bog mnogo puta, iz njemu poznatih razloga, uzdiže ljude niskog roda do najviših položaja i časti. Treba znati, dakle, da jednom življaše u Humskoj oblasti, u predelu Luke, neki pop grčkog obreda, narečeni Stefan, koji se oženi po običaju tamošnjih popova jednom ženom iz toga kraja s kojom je imao, između ostalih, sina po imenu Ljubimir. Kad je Ljubimir tokom vremena, usled svoje mudrosti i junaštva, izišao na glas kao dobar ratnik, njega je gospodar Huma imenovao županom jednog predela, zvanog Trnovo, koji se danas po njegovom imenu naziva Ljubomir. Pošto je dobro upravljao tim krajem, on uskoro umre ostavivši iza sebe jednog sina po imenu Uroš. Kako je on nastavio očevim stopama, i u rukovanju oružjem i razboritim postupkom u svim poduhvatima, kralj Đurađ ga potvrdi na upravi i vlasti u rečenoj oblasti. Kad je kasnije Uroš bio zarobljen u jednom okršaju koji je kralj Đurađ imao s kraljem Draginjom, bio je odveden u Rašku, gde je ostao sve dok kralj Đurađ nije ponovo (kako je rečeno) zauzeo Rašku. Od Uroša se rodi Desa o kojem je ranije bilo reči, a od Dese gore pomenuti Miroslav, Konstantin i Nemanja, po kojem kuća Nemanjića dobi ime.

KOMENTAR

Orbin dosta nevesito završava odeljak o Nemanji njegovim rodoslovljem, neosporno nezavisnim od srpskih rodoslova. Ipak između Orbinovog rodoslovlja, u kome se oseća napor da se dovede u sklad s Letopisom Popa Dukljanina, i priče o Nemanjinom poreklu u srpskom rodoslovu ima nekih dodirnih tačaka. Kod Orbina genealogija počinje popom Stefanom, u rodoslovima je jedan predek pop Tehomilj, kod Orbina je taj Stefan bio u župi Luki, u srpskom rodoslovu Tehomilj i brat Čudomilj podigli su crkvu Sv. Stefana u susednim Drijevimama, zatim se i kod Orbina javlja Tihomil, ali kao sin Nemanjin. Orbin je, svakako, u nekom svom izvoru našao ranije zabeleženu tradiciju o Nemanjinom poreklu sačuvanu, verovatno, u današnjoj Hercegovini, kako pokazuje etiološka legenda o nastanku župe Ljubomir. I srpski rodoslov je nastao u zapadnim krajevima, kao što je utvrdio Đ. Sp. Radojičić, "Doba postanka i razvoja starih srpskih rodoslova", Istoriski glasnik 2 (1948) 26—27.

Ono što je rečeno o Urošu i Desi oslanja se neposredno na Letopis Popa Dukljanina.

U vreme ovog Nemanje, naime, u godinama spasa 1189, car Fridrih prvi ovog imena, idući s vojskom protiv azijskih Turaka i prolazeći kroz Srbiju, stigao je u Niš. Tu mu je bio izišao u susret Nemanja s velikom svojom svitom noseći caru mnogo kraljevskih darova. Car ga je ljubazno primio, pa pošto su vodili pregovore o raznim stvarima, i on je njega kraljevski darovao i potvrdio u državi Srbiji. Ovo pominju opat Arnold u hronici Slovena, monah Gotfrid u hronikama Austrije i Padovanac Tagenon kad govori o ovom Fridrihovom pohodu.

KOMENTAR

Jedno od ređih mesta gde Orbin izričito navodi svoje izvore. Podatke o prolasku cara Fridriha Barbarose kroz Srbiju crpio bi iz tri izvora: Arnolda Libečkog, Tagenona Pasavskog i monaha Gotfrida. (O njima up. komentar uz spisak izvora.) Upoznavši Orbinov način postupanja sa izvorima, možemo s mnogo pouzdanja tvrditi da on nije našao vesti u tri razna izvora, već je u jednom našao druga dva citirana.

Kad je Nemanja umro, ostavio je dva sina, Tihomila i Simeona. Tihomil nije ostao na vlasti duže od godine dana, jer je umro. Nasledio ga je brat mu Simeon. Simeon je vladao 1200. godine i proširio vlast nad Srbijom, Dalmacijom, Dukljom, Travunjom i Zahumljem, a bio je prvi koji se nazvao kraljem Raške. On je često ratovao s Grčkim Carstvom. Imao je tri sina: Stefana, Vuksana i Raska. Rasko je u kaluđerstvu nazvan Sava, a Srbi ga smatraju svecem. Njegove kosti nedavno su javno spaljene po naređenju zlikovca Sinan-paše.

KOMENTAR

Tobožnji Nemanjini sinovi Tihomil i Simeon su plod krupne zabune Orbinove. Nemanjin brat Tihomil postao je sin usled pogreške u latinskom prevodu istorije Nikite Honijata, kako je to pokazao N. Radojčić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1951, 27. Simeon je svakako nastao od monaškog imena Nemanjinog.

KOMENTAR

Ono što Orbin ovde govori o Simeonu odnosi se u stvari na Stefana Nemanjića (osim podatka o tri sina u kojima je lako prepoznati Stefana, Vukana i Rastka). Spisak zemalja kojima je "Simeon" vladao kao da je izvađen iz kraljevske titule prvih Nemanjića. Te zemlje istim redom susrećemo u Stefanovim poveljama za Žiču i za manastir na Mljetu, ali isto tako i u odeljku o Stefanu Prvovenčanom u srpskim letopisima. Podatak o spaljivanju moštiju svetog Save pokazuje da je Orbin ovu glavu svoga dela pisao posle 1595. godine.

Simeon je umro u pedeset petoj godini života. Nasledio ga je sin Stefan, koji je u razboritosti: i junaštvu išao očevim stopama. A kako je bio miroljubiv čovek, zaključio je mir s Bugarima i s Grcima. Pošto su pomrli knez Radoslav i Ivaniš ne ostavivši iza sebe nijednog sina koji bi nešto značio, Stefan je živio u miru i sa svima drugima, sem što je stupio u rat s onima iz Huma. Pošto je nad njima vladao (kako je rečeno) knez Petar, Stefan sakupi jaku vojsku i pođe na njega vodeći sa sobom svoga mlađeg sina Radoslava i svoga sinovca Andriju, sina Mirosavljeva, koji je bio proteran iz Huma. Tada knez Petar, kao veoma odvažan gospodar, nije hteo da izbegne borbu već je sakupio što je igda mogao više vojske i izišao da se ogleda s njime. U bici koja se beše zametnula u ravnici Bišća, knez Petar je bio poražen. Teran od Rašana, trgne mač, udari po jednom drvetu i, zasekavši ga svom snagom, reče: "Dovla Rašani", tj. dovde, Rašani. Svi koji videše ovaj snažni udarac ostadoše zapanjeni i smatrahu ga čudom. Zatim umakne preko reke Neretve i držaše onaj deo Huma koji je s one strane reke. Tada raški župan Stefan zauze čitav Hum i postavi na njegovu upravu svoga mlađeg sina Radoslava, a svome sinovcu Andriji dade županiju Popova, Primorja i Stona. Ostavivši u Humu Radoslava i Andriju, vrati se u Rašku.

No malo zatim, kad je umro Radoslav, Andrija, s pristankom župana Stefana, zauze čitavo Humsko kneštvo i nazva se knezom. Kako time nisu bili zadovoljni neki župani i vlastela Nevesinja i druge udaljenije velmože, pobuniše se i staviše se pod zaštitu bosanskog bana, tako da knezu Andriji ostade samo Primorje, Popovo i Ston. To mu se desilo jer je po prirodi bio miroljubiv čovek i nije hteo ratovati ni sa kime. Njegovo ćemo rodoslovlje dati kad budemo govorili o humskim gospodarima.

KOMENTAR

Rečenica "Simeon je umro u pedeset petoj godini života" mora da potiče iz nekog srpskog izvora. U uvodnim delovima srpskih letopisa nalaze se kratki odeljci o vladarima sa podacima o tome koliko godina su vladali i kad su umrli. Broj 55 se ne susreće u očuvanim tekstovima.

KOMENTAR

Orbin govori ovde zaista o Stefanu Nemanjiću. Primetne su njegove lične kombinacije: rat sa Bugarima i Grcima, pomenut u izlaganju o Nemanji, i nestanak dukljanske dinastije tihom smrću Radoslava i Ivaniša.

KOMENTAR

O Stefanu Orbin je znao veoma malo, pa i to što priča ograničeno je na Hum. Opet se javlja knez Petar, koga je Orbin izveo na istorijsku pozornicu još za vreme Nemanje, i koji bi za neko vreme prekinuo nemanjićku vlast u Humu. Ovde se sasvim jasno oseća da Orbin koristi jedan izgubljeni domaći izvor iz koga čak i citira uzvik "dovla Rašani". U tom izvoru su pričanja anegdotskog karaktera, sa isticanjem podviga u kojima se ispoljava divovska snaga i velika odvažnost. I kasnije se u Orbinovom tekstu sreću mesta koja govore o Humu s takvim karakterom izlaganja, koja po svojoj prilici potiču iz istog izvora.

Bišće je današnje Mostarsko polje, ravnica s obe strane Neretve južno od Mostara. Up. i komengar uz str. 58.

Za kneza Petra se, uprkos Orbinovim podacima, misli da je bio takođe sin kneza Miroslava. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 5. Orbin ga je, verovatno, našao u izvoru bez podataka o vezi s Miroslavljevim potomstvom, pa je proterivanjem iz Huma objasnio pojavu kneza Andrije i

njegovih naslednika. O njima v. opširnije u komentaru povodom glave o Humu na str. 190.

Orbin nije imao nikakve podatke o kralju Radoslavu pa ga pušta da umre još za života očeva.

Već pomenuti župan Stefan bio je veliki prijatelj Dubrovčana i uvek je živeo s njima u miru. I oni su njega voleli i poštovali i često mu slali poklisare s darovima. Stoga je vrlo lepo postupao prema njihovim trgovcima i davao im sve povlastice u pogledu trgovine. Vladao je dvadeset osam godina, a kad je umro bio je pokopan u crkvi Sv. Petra u Raškoj. Ostavio je jedinog sina i baštinika tolikih država, zvanog Nemanja Drugi, koga su svi smatrali velikom poštenjačinom i bogobojažljivim čovekom. Nadimak mu beše Hrapalo. Videći da u svem njegovom carstvu vlada mir i da ga niko ne uznemirava, on htede uzeti titulu i nazvati se kraljem Raške, tj. Srbije. Kad se o tome posavetovao sa svojim velikašima, svi odobriše njegovu zamisao i behu time vrlo zadovoljni. Videvši to, Nemanja pozva na opšti sabor u Prištinu patrijarha i sve crkvene dostojanstvenike i veliki deo velikaša svoga kraljevstva, te tu bi krunisan i uz opšte odobravanje i likovanje izvikan jednoglasno za kralja Raške. Zatim ga patrijarh na dan Uskrsa posveti sa svim obredima i svečanostima. Prilikom tog osveštenja htede da mu se izmeni ime Nemanja u Stefan. Otuda se svi kraljevi Srbije, njegovi naslednici iz nemanjičke kuće, nazivahu Stefan.

KOMENTAR

Orbin kod većeg broja vladara govori o njihovim odnosima prema Dubrovniku. Zajedno s karakteristikama vladalaca ovakvi odeljci spadaju u shemu Orbinovog izlaganja. Često su kazivanja o odnosima prema Dubrovniku neodređena i nisu zasnovana na izvorima. Podatak o godinama vladanja je, verovatno, iz nekog srpskog izvora. Srpski rodoslovi kažu da je Stefan vladao 42 godine i ne govore o mestu gde je sahranjen. Jedino tzv. Brankovićev letopis daje Stefanu 29 godina vlade. Ali, koliko god da ovaj Orbinov podatak, kao i neki koje smo ranije spomenuli, po tipu liči na podatke srpskih rodoslova, teško je poverovati da ih je on neposredno koristio, jer se inače ne daju objasniti teške genealoške zbrke.

KOMENTAR

Ovde opet srećemo jednu krupnu Orbinovu zabludu. Preskočivši Radoslava (1228—1234) i Vladislava (1234—1243), koje je mogao upoznati iz rodoslova ako se njima neposredno služio, on kao Stefanovog naslednika predstavlja Nemanju Drugog s nadimkom koji odgovara Urošu I a sa događajima koji se odnose nesumnjivo na Prvovenčanog. Nadimak Hrapalo (Crapalo) bez svake sumnje potiče od nadimka "hrapavi kralj" koji srpski rodoslovi pridaju Sgefanovom sinu Urošu I (1243—1276).

Priča o krunisanju oslanja se na neki kasni slabo obavešteni izvor, koji je morao znati nešto o Dušanovom krunisanju (patrijarh vrši obred na Uskrs). Priština je tobože mesto krunisanja, u skladu s tvrđenjem iznetim na jednoj od prethodnih stranica. Tobožnja promena imena prilikom krunisanja je u stvari kombinacija Orbina ili njegovog izvora, koja treba da objasni ponavljanje imena Stefan kod kraljeva iz dinastije Nemanjića.

Uskoro posle toga kralj Stefan počeo misliti na proširenje svoga carstva. Sakupivši, dakle, znatnu vojsku, krene put Bugarske, koju, pošto je tada bila pocepana, i u nemirima i bez kralja, velikim delom zauze. A zatim, okrenuvši se na Grčku, i tamo osvoji mnoga mesta. Ne zadovoljivši se ni time, krenu u rat protiv Ugra i podjarmi narode Srema nad kojima u to vreme vladaše neka gospođa Urica koja je bila u krvnom srodstvu s ugarskim kraljevima. Kad je Urica videla da svojim snagama neće moći odoleti kralju Stefanu, pobeže u Ugarsku. Sakupivši tu znatan broj ljudstva, zametne bitku s njime. Ali je bila poražena i zarobljena. Pošto se nikako nije mogla izbaviti, uputi molbu dubrovačkom senatu da posreduje i da na svaki način izdejstvuje njeno oslobođenje iz toga mesta. Dubrovčani su doista preko svojih poklisara Nikole Prodanovića i Marina Sarake uspeli da je kralj Stefan, želeći da ugodi ovoj gospodi, konačno oslobodi i zaključi s njome mir.

KOMENTAR

Ne može se utvrditi otkuda Orbinu podaci o Stefanovim ratovima protiv Bugara i Grka, ali se može donekle objasniti kazivanje o Urici, gospodarici Srema. Mesto je već pre više od tri decenije komentarisao M. Dinić, Urica "od Srma banica", Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu 5(1932) 63—65. Njeno istorijsko jezgro je ratovanje Uroša I oko Mačvanske banovine. Ime Urica (Uriza) dolazi od mađarske reči úr = gospodin, koja je u početku bila

rezervisana za prestolonaslednika, a kasnije za veliku gospodu. Up. G. Ostrogorsky, *Urum-Despotes. Die Anfänge der Despotenwürde in Byzanz*, *Byzantinische Zeitschrift* 44(1951) 448 — i N. Radojčić, "O jednom naslovu velikog vojvode bosanskog Hrvoja Vukčića", *Istoriski časopis* 1(1948) 13—18. Urica je, verovatno, bila Ana, žena Rostislava Mihajlovića, prvog bana Mačve, a kći ugarskog kralja Bele IV.

Orbin je priču o Urici preuzeo iz nekog izvora na slovenskom jeziku, nastalog u Dubrovniku, najverovatnije krajem srednjeg veka. Taj isti izvor je nešto opširnije iskoristio i Lukarević, *Copioso ristretto*² 52—53. Iz njegove verzije se vidi da su Urica i Stefan bili savremenici bana Kulina, koji je podržavao gospodaricu Srema. Dubrovačko poreklo odaje uloga koja se pripisuje gradu, a kasni nastanak otkrivaju legendarni elementi, anahronizmi (spomen senata) i nazivanje Srba Skitima (u izjavi Urice kako je prenosi Lukarević).

Pošto je vladao dvadeset i dve godine, kralj Stefan umre, a nasledi ga njegov sin Stefan, koji se krunisa odmah posle očeve smrti. On održa vlast nad Grcima i Arbanasima u velikoj pravdi i miru. Oženio se Francuskinjom Jelenom, ženom veoma odanom hrišćanstvu. Ona je ponovo izgradila i obnovila Bar, koji su posle pada Rimskog Carstva bili razorili Galogrci. Obnovila je zatim neke druge okolne tvrđave i (kako kaže Marin Barlecije) podigla u Epiru i u Iliriku mnoge manastire i druga verska zdanja, što se još i danas može videti po nekim urezanim mermerima i drugim zapisima. Stoga ju je njen muž mnogo voleo.

KOMENTAR

Stefana Krapala bi nasledio sin opet po imenu Stefan, u kome se lako može prepoznati kralj Uroš I. Kazivanjle o Jeleni, ženi Uroševoj, oslanja se, kako sam Orbin ističe, na Marina Barlecija, čuvenog biografa Skenderbegovog. Up. objašnjenje uz spisak autora pod Marino Barlezio.

U njegovo vreme dođe neki vojvoda Jovan, Grk iz Drača, s velikom vojskom u Zetu s namerom da je zauzme. Kad je to saznao kralj Stefan, pripremi i on svoju vojsku s kojom dođe u Zetu i nađe Jovanov tabor kod Skadra. Tu ga napade i porazi, te ga zarobi živog s mnogim grčkim plemićima. Tada carigradski car, da bi izbavio iz tamnice pomenutog Jovana, koji je bio njegov rođak, kao i druge Grke, zaključi mir s kraljem Stefanom. Među drugim uslovima zaključenog mira beše i taj da vojvoda drački ne sme ubuduće uznemiravati u ime Carstva granice Zete ni kralj Raške granice Drača i Albanije.

KOMENTAR

Vesti o Jovanu, duki dračkom, i njegovom neuspehom ratovanju protiv Uroša I, nije se dalo utvrditi poreklo. Ako se podaci uzmu doslovno, ta zbivanja bi morala pasti u period 1261 (obnova Vlkzantijskog Carstva) — 1272 (osvajanje Drača od južnoitalijanskih Anžujaca).

Posle toga počeo kralj Stefan nastojati da poveća svoje prihode i carine. U tu svrhu poslao u Nemačku ljude da mu dovedu Nemce vešte u kopanju zlata, srebra i drugih kovina. I tako, blagodareći mnogim rudnicima koje mu ovi otvoriše, poraste veoma njegovo blago i postade vrlo bogat. Ovo nisu umeli njegovi prethodnici, pa su živeli priprosto, ne brinući se za sakupljanje blaga i sticanje novca. Gotovo pred samu smrt podiže manastir Mileševu. Posle vladanja od osamnaest godina preseli se u bolji život. Imao je četiri sina, naime, Dragutina, Pridislava, Milutina i Stefana, od kojih je Pridislav kasnije bio postavljen za arhiepiskopa srpskog. Dragutin, pak, videći da mu je otac već star, a sam po prirodi odveć željan vlasti, podiže oružje protiv oca i protera ga iz kraljevstva. Tako Stefan posle osamnaest godina vladanja umre razvlašćen.

KOMENTAR

Ni ovoj drugoj vesti o pozivanju Sasa u Srbiju nije se moglo ući u trag, ali je zapaženo da su podaci o Sasima u Srbiji u skladu s Orbinovim kazivanjem. Up. M. Dinić, "Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I", Beograd 1955, 1—3, 23—25.

KOMENTAR

Podatak o tome da je Uroš I podigao manastir Mileševu sigurno je netačan. Srpski rodoslovi pripisuju ovaj manastir kralju Vladislavu.

KOMENTAR

U rodoslovlju Nemanjića Orbin je i ovde napravio zbrku. Umesto dva, Uroš I kod njega ima četiri sina: Dragutina, Pridislava, Milutina i Stefana. Od njih je Predislav, za kojega se tačno kaže da je postao arhiepiskop (Sava II), bio u stvari sin Stefana Prvovenčanog i prema tome brat kralja Uroša I. Poslednji među sinovima (Stefan) nije uošte postojao. Ono što se o njemu govori odnosi se na kralja Dragutina, kojega mnogi izvori nazivaju samo Stefan. Orbin nije znao da podatke o kralju Stefanu treba vezati za Dragutina.

KOMENTAR

Ne vidi se odakle je Orbin uzeo tačnu vest o tome da je Dragutin zbacio svoga oca s prestola. Osamnaest godina Uroševog vladanja se po drugi put navodi, ali podatak nije tačan. Rodoslovi daju, takođe netačno, 25 i 30 godina. Pa ipak, izbor i tip podataka upućuju da se njihovo poreklo traži u srpskim izvorima.

Dok je, dakle, kraljevao, Dragutin je pokazivao veliku razboritost u vladanju. Ali osećajući ipak grižu savesti zbog počinjenog greha prema ocu, odluči da se, radi pokajanja, zamonaši u Debru i prepusti kraljevstvo svom bratu Milutinu. Dok je Milutin vladao, njegov mlađi brat Stefan nije mu bio mnogo pokoran. Stoga, da bi ga uklonio iz svoje sredine i da ne bi imao prilike da se svađa s njime, dade mu na upravu jednu veliku pokrajinu na granici Ugarske, oko Mačve i Sv. Dimitrija i na obalama Save. Ali uz sve to nije ga mogao preokrenuti ni saviti njegov duh. Jer čim dođe na upravu pomenute pokrajine, toliko se uzoholi da, odmetnuvši se od brata, uze titulu kralja i ne htede da s njime živi u miru. Ova pokrajina od onog vremena pa dalje zvaše se Zemlja kralja Stefana. Ni na to se ne rasrdi kralj Milutin, koji je po prirodi bio blag i dobar, već ga pusti da živi kako hoće, a on se sav bio predao božanskoj službi i bio zauzet izgradnjom crkava i manastira kojih je za svoga života podigao četrdeset. I u deljenju pravde beše veoma pravičan. Nije se dao potkupiti ni molbama, ni novcem, ni ičim drugim. Stoga su ga svi smatrali za svetog. I zbog njegove ljubazne prirode s razlogom beše nazvan Milutin, što znači umiljat ili drag. Zbog toga bog dopusti da još za njegova života umre njegov brat Stefan, koji bi pokopan u crkvi Sv. Dimitrija u Sremu.

KOMENTAR

To još više važi za podatke o Dragutinu, gde nesporazum sa Debrom (Debari), mestom gde se kralj zamonašio, pokazuje da Orbin nije prepoznavao ime Debrca, koje je pročitao u svom izvoru. Tako je od Debrca na Savi, gde je Dragutin imao dvor, došlo do Debra u Makedoniji.

KOMENTAR

Odlomak je vrlo zanimljiv za Orbinov način rada. Idući za rodoslovljima on je o Dragutinu umeo da navede samo kajanje zbog postupka prema ocu i monašenje. Na taj način ga je odstranio iz političkog života odmah posle ustupanja prestola Milutinu. Nailazio je, međutim, za vreme vlade Milutina na vesti o kralju Stefanu čija je zemlja ležala uz obalu Save. Toga Stefana je onda učinio trećim bratom Milutinovim. Znao je čak nešto i o sukobima između Dragutina i Milutina.

Naziv "Zemlja kralja Stefana" nalazi se kod florentinskog hroničara Matea Vilanija, koji u jedan mah govori o događajima u Srbiji. U spisku Orbinovih autora naveden je Đovani Vilani, Matejev brat, pisac prvog dela hronike.

KOMENTAR

Karakteristika Milutinova je sadržajnija od onih koje smo do sada sreli. Oslanja se svakako na neki srpski izvor, jer je samo u srpskoj pravoslavnoj sredini Milutin bio "sveti kralj". Oblici imena Milutin i Dragutin pokazuju da je Orbin crpio svoja znanja iz srpskih narativnih izvora, jer su srpski diplomatski izvori ove vladare nazivali Stefan i Stefan Uroš, kao, uostalom, i dubrovački dokumenti.

Kralj Dragutin nije sahranjen u crkvi Svetog Dimitrija, već u manastiru Đurđevi Stupovi. Orbin je, verovatno, sahranu u Mitrovici konstruisao na osnovu oblasti kojom je kralj "Stefan" vladao. On nije imao tačne predstave o srednjovekovnom Sremu, nije osetio iz svojih izvora da se Srem prostirao i južno od Save. Up. M. Dinić, Srednjovekovni Srem, Glasnik Istorijškog društva u Novom Sadu 4(1931) 1—12.

Kralj Milutin, koga neki zovu Uroš Sveti, mada je uvek bio prijatelj Dubrovčana, ipak po nagovoru i pakosti nekih njegovih ljudi, neprijatelja Dubrovčana, objavi im rat. Dubrovčani su najpre

nastojali da ga odobrovolje potčinjenošću i pokornošću, ali kad to nije pomoglo, naoružase se i oni. I tri puta se s njime potukoše: prvi put pod zapovednikom Petrom Tudiševićem i drugi put pod vođstvom Raska Ranjine izgubiše bitku, ali treći put, kad se neprijateljska vojska htela spustiti u Župu dubrovačku, dočeka je Dživo Gundulić i prisili na povlačenje. Posle ovoga, posredstvom cara Andronika, Uroševog tasta, zaključise mir. Ovaj je kralj mnogo voleo latinske gradove i odnosio se prema njihovim trgovcima vrlo ljubazno i lepo. Vladao je trideset i pet godina, ili (kako drugi vele) četrdeset. Sada počiva u crkvi Sv. Marije u Sofiji, gde je njegovo telo još čitavo s dugim dlakama, naročito gustim na prsima. Ranije, međutim, beše sahranjen u manastiru Sv. Stefana u Zvečanu, koji je sam podigao. I posle smrti svi su ga držali za sveca. Ostavio je troje muške i dvoje ženske dece. Jedan je bio nezakonit, po imenu Stefan, a imao ga je s nekom plemkinjom; Druga dvojica su bili zakoniti. Vladislav, koga neki zovu Uroš, rodio se od prve njegove žene, Jelisavete, kćeri Stefana Četvrtog, ugarskog kralja; drugi se zvaše Konstantin, rođen od druge žene, koja je bila Grkinja iz Carigrada.

KOMENTAR

Pojedinosti koje Orbin priča o Milutinovom ratu s Dubrovnikom ne mogu se kontrolisati savremenim izvorima. Milutin je u periodu kad je bio zet cara Andronika (tj. posle 1299) u dva maha ratovao s Dubrovnikom: 1301. i 1317—1318. Kod Orbina izgleda da je reč o tri pohoda u toku jednoga rata. Lukarević, *Copioso ristretto*² 63, priča iste stvari pozivajući se pri tome na *croniche di Servia*, u kojima je, navodno, pročitao da se Milutinu dva puta noću javio duh brata Dragutina nagovarajući ga da sklopi mir s Dubrovčavima. Po tome bi se ovo moralo odnositi na rat 1317—1318, kad je Dragutin već bio mrtav.

O ratu s Milutinom Orbin je imao i druge podatke, koje je upotrebio u poglavlju o Hrvatskoj na mestu gde govori o banu Mladenu (up. str. 196—197). Inače je u vreme kad se vodio rat s Milutinom patricijski rod Ranjina bio razgranat i vrlo uticajan. U prvim decenijama XIV veka ostavila su traga dva Paska Ranjine: Pasko sin Dobroslava i njegov sinovac Pasko, sin Nićifora Ranjine. Iz sačuvanih podataka se ne vidi da je bilo koji od dvojice zapovedao dubrovačkom vojskom. Petar Tudišević (Tudisio), kojega Orbin ovde spominje, ne javlja se u sačuvanim dokumentima toga doba. Isto se tako ne spominje ni Dživo Gundulić. Vlastelin toga imena aktivan je bio 1330—1372, a 1358. je bio *capitaneus guerre*. O svima njima, up. I. Manken, "Dubrovački patricijat u XIV veku", Beograd 1960, 263—264, 269—270, 378—379, 432—435. Sudeći po tome Orbinove vesti potiču iz dosta kasnijih porodičnih tradicija.

KOMENTAR

Orbin ovde pokazuje da je imao pred sobom najmanje dva izvora u kojima se govorilo o dužini Milutinovog vladanja (35 i 40 godina). Rodoslovne beleške u srpskim letopisima daju 47 godina. Podaci o moštima Milutinovim i njegovom kultu ipak potiču iz srpskih izvora. Sveti Stefan u Zvečanu je posledica brkanja Svetog Stefana (Banjske) i tvrđave Zvečan.

KOMENTAR

U ovih nekoliko redaka krije se veći broj grešaka. Pre svega, Vladislav nije bio Milutinov nego Draguginov sin. Nije se on nazivao Uroš, nego Stefan Dečanski. K. Jireček, *Istorija Srba I*,² 198 n. 53, mislio je da je Orbin stopio ujedno Vladislava i Urošica, Dragutinove sinove. Među Milutinovim ženama "Grkinja iz Carigrada" je bila jedino Simonida, kći cara Andronika II Paleologa, ali sa njom Milutin nije imao dece. Nije jasno otkuda je Orbin mogao saznati da je žena Milutinova bila Jelisaveta, kći ugarskog kralja Stefana V (kod Orbina IV). Pahimera, koji spominje Jelisavetu, Orbin je čitao samo u odlomcima (up. komentar o piscima). Stefan je važio kao vanbračni sin Milutinov u katoličkim krugovima. Verovatno je i Orbin taj podatak našao u nekom izvoru nastalom u primorskim gradovima.

KOMENTAR

Kći cara Andronika udata za Milutina zvala se Simonida, dok se Teodora zvala prva žena Stefana Dečanskog. Dva sina, od kojih je jedan umro "v carstvujuštomu gradu", znaju i srpski rodoslovi. Up. I. Ruvarac, "Prilošci. b". "O imenu i nazivu prvoga srpskoga cara", *Zbornik Ilariona Ruvarca. I*, Beograd 1934, 293—296. Od izvora koji su do nas došli samo Splicićanin Miha Madijev de Barbezanis (ed. J. Lucius i Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum III, Vindobonae 1748*, 643) i barski nadbiskup Gijom Adam govore da je Stefan oslepljen pod uticajem maćehe. Nijedan od dva spisa Orbin, međutim, ne citira.

Stefan, nezakoniti sin, dakle, kao veoma pametan čovek, uspeo je da ga zavole svi velikaši kraljevstva koje je naumio zadobiti i prisvojiti još za života svoga oca, ili bar (ako mu to ne uspe) posle njegove smrti. Kad je to primetio kralj Milutin, naredi da ga oslepe i posla ga u Carigrad svom tastu caru Androniku, čiju je kćer Teodoru imao za ženu, da ga tamo čuva zajedno sa njegovom dva nejaka sina, od kojih je jedan uskoro umro; drugog, s nadimkom Dušan, još gotovo kao dečaka, pre nego što umre dovede iz Carigrada u Srbiju. Neki kažu da je Stefana otac oslepio pre zbog optužbe njegove maćehe. Međutim, nije ostao sasvim slep, mada se u početku pravio da jeste.

Kad je, dakle, Vladislav došao na upravu kraljevstva, uvek se pokazivao velikim prijateljem Dubrovčana, od kojih su neki, a posebno Mato Crijević, Dživo Pucić i Vid Bobaljević boravili neko vreme na njegovom dvoru i pomagali mu u ratovima koje je vodio sa svojom braćom. A Bobaljević, koji je bio vrlo bogat, vrativši se u Dubrovnik, više puta ga je pomogao novcem, kako se vidi u zaveštanju Bobaljevića iz 1326. godine. Tu Bobaljević izjavljuje da mu je ovaj kralj, zajedno sa svojim ocem, bio dužnik ne znam kolike svote novca. Ogroman deo toga novca Vladislav je utrošio na učvršćenje svoje vlasti u Raškoj. Ali svi njegovi naponi behu uzaludni. Pošto je bio u ratu sa svojim bratom Konstantinom, neki velikaši koji nisu bili njime zadovoljni pobrinuše se da dođe iz Carigrada njegov brat za koga rekosmo da ga je otac oslepio. A on, budući veoma okretan (kako je rečeno) u svim svojim poslovima, znao je iskoristiti podvojenost pomenutih velikaša, od kojih je deo bio na strani Vladislava, a deo na strani Konstantina. Dok su ova braća progonila jedan drugoga, Stefan privuče k sebi veći deo vlastele i naroda. U tome mu je mnogo išla naruku nesposobnost Vladislava, koji se pokaza sasvim beskorisnim i neiskusnim u ratnoj veštini. Kad je Vladislav uhvatio svoga brata Konstantina, naredi da ga razapnu na krst, pribiju i pretesterišu po sredini. Posle ovoga odluči da ode odatle i da se povuče u Srem, Tamo nije uživao dobar ugled, premda je bio rođak ugarskog kralja. Videći Ugri da nije dobar ratnik i, prema tome, da nije dostojan da vlada, ne pružiše mu nikakvu pomoć. Posle kratkog vremena, dok je boravio u Mačvi, uhvatio ga je njegov brat Stefan i bacio u tamnicu, te je tu završio svoj život.

KOMENTAR

Orbin je iz svojih izvora razumeo da je Vladislav (koji je za njega, kao što je rečeno, Milutinov sin) jedno vreme vladao srpskom državom. Vladislav je zaista imao u svojoj okolini Dubrovčane. Vid (Vita) Bobaljević zaista spominje u svome testamentu dugove kralja Dragutina i njegovog sina. Ovo mesto se obično uzimalo kao dokaz da je Orbin vršio arhivske studije, iako bi o mnogim stvarima više i drukčije znao da je imao pristupa do arhiva Republike. Testamenat Bobaljevića je mogao u prepisu ili izvodu čitati sa porodičnim hartijama svojih zaštitnika Bobaljevića. O druga dva vlastelina, Matu Crijeviću i Dživu Puciću, nije ostalo traga u sačuvanim arhivskim dokumentima toga vremena.

KOMENTAR

Istoriju rata između Vladislava, Konstantina i Stefana Orbin priča po nekom nama danas nepoznatom izvoru, koji nije bio precizno obavešten. Stefan nije kasnije došao kad se rasplamtela borba u Srbiji, nego je bio tu još pred kraj Milutinova života. Uz kazivanje o strašnoj smrti Konstantinovoju može se primetiti da Gijom Adam, savremenik ovih događaja, kaže da je Konstantin ubijen "nečuveno svirepo" (inaudito crudelitatis genere). Up. M. Šufflay, "Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka", Vjesnik Zemaljskog arhiva 13(1911) 148. Podatak da je Stefan uhvatio i zatvorio Vladislava neće biti tačan. Genealogije Nemanjića u srpskim letopisima kažu da je Vladislav izgnan od Dečanskog "na Ugre" i da je tamo završio život. Lj. Stojanović, "Stari srpski rodoslovi i letopisi", Beograd—Sr. Karlovci 1927, 72—73.

Pošto su, dakle, umrli (kako rekosmo) Vladislav i Konstantin, njihov brat Stefan oružanom rukom pokori čitavo očevo kraljevstvo. Pre nego što ga je počeo osvajati, imajući pred očima da je njegov otac Uroš uživao veliku blagonaklonost svijju, učini mu se zgodnim, kako bi ga ljudi više zavoleli, da promeni svoje ime i nazove se očevim. I uistinu, pokazao se dostojnim i očeva imena i očeva vladanja. Među drugim njegovim pohvalnim osobinama beše i ta što je, gde god bi došao u dodir s nekim trgovcem, vrlo lepo s njim postupao. Stoga su se mnogi Dubrovčani rado zadržavali i trgovali u njegovom kraljevstvu. Ali jednom, zbog lažnih obaveštenja dobivenih od nekih zlonamernika kojima je poverovao, stupi u rat s

Dubrovčanima, tražeći da mu Dubrovčani (kako je gore rečeno) ustupe ostrvo Lastovo, koje oni behu kupili od kralja Hrapala. No kasnije, uvidevši zabludu, sklopi s njima čvrsti mir i poče ih voleti i postupati s njima mnogo bolje nego pre. Isto tako bilo mu je drago da živi u prijateljstvu i sa svom susednom gospodom.

KOMENTAR

Orbin i ovde ima odeljak o odnosima prema Dubrovniku, kao i uvek ne mnogo sadržajan. Ono što kaže o imenu Dečanskog je proizvoljna kombinacija. Zvanično ime Dečanskog bilo je Stefan Uroš tretii, ali je u istorijskoj tradiciji preovladalo ime Stefan. Odnosi Dečanskog s Dubrovnikom bili su složeniji. Jednu tešku krizu su izazvali Dubrovčani podržavajući Vladislava u tvrđavi Ostrovici kod Rudnika. O tome ima podataka u zapisnicima dubrovačkih Veća, ali to Orbin nije znao. Ne vidi se kako je on došao do vesti da je Stefan zahtevao Lastovo, koje bi kralj Uroš I darovao Dubrovčanima.

Upravljaajući vrlo mudro svojim zemljama, veoma se obogatio. Stoga 1319. godine, koja beše (kako neki vele) osma godina njegova vladanja, podiže jedan oltar u crkvi Sv. Nikole u Bariju, u Apuliji. Spomen na to još je i danas sačuvan, jer u pomenutoj crkvi ovako stoji zapisano:

ANNO DOMINI M.SSS.HIH. MENSE IUNII, INDITIONE VI. UROSCIUS REX RASSIAE, ET DIOCLEAE, ALBANIAE, BULGARIAE, AC TOTIUS MARITIME, DE CULFO ADRIAIE A MARI USQUE AD FLUMEN DANUBII MAGNI, PRESENS OPUS ALTARIS YCONAM MAGNAM ARGENTEAM, LAMPADES, ET CANDELABRA MAGNA DE ARGENTO FIERI FECIT AD HONOREM DEI ET BEATISSIMI NICOLAI; EIUS HEREDE ASTANTE DE CATERA FILIO DESIFLAVE, FIDELI ET EHRERTO A PREDICTO REGE DEPUTATO. ET NOS RUGERIUS DE INVILIA PROTHOMAGISTER, ET ROBERTUS DE BARULLO MAGISTER IN OMNIBUS PREFATIS, OPUS DE PREDICTO MENSE IUNIO INCIPIMUS, ET PER TOTUM MENSEM MARTIUM ANNI SEQUENTIS CHRISTO FAVENTE, FIDELITER COMPLEVIMUS.

KOMENTAR

Oltar darovan crkvi Svetog Nikole u Bariju poticao bi po Orbinu od Stefana Dečanskog, iako se iz natpisa vidi da je reč o Milutinu. Orbin je mislio da je Milutin umro još 1312. i da ze Stefan Dečanski bio 1319. u osmoj godini vladanja. I u modernoj nauci je iznesena teza da se u Bariju nalazi ikona Dečanskog. Up. Đ. Bošković, "Ikona Dečanskog u Bariju", Starinar, treća serija 12 (1937) 55—58. Izgleda da Orbin nije sasvim tačno preneo natpis sa pomenute ikone. Tekst koji donosi nešto mlađi Beatiło (1649) (up. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 4 (1857) 350) navodi i ime Milutinovog sina Konstantina.

Posle toga zaprosi preko poslanika za ženu udovicu Evdokiju, sestru cara Andronika Mlađeg, obećavajući: trajni prekid neprijateljstava i mir s Rimljanima. Jer (kako kaže Nikifor Gregora u VI knj.) bio je moćan čovek i neprestano je uznemiravao Rimsko Carstvo, čije je zemlje delom zauzimao, a delom pustošio. Sve to zadavalo je caru mnogo nevolje i straha. S jedne strane, jer mu je bilo mnogo stalo do njegova prijateljstva, s druge strane, jer njegova sestra nije htela ni da čuje glas onih koji su govorili o ratu. A mučila ga je još jedna stvar. Naime, ovaj brak koji je Uroš želeo da sklopi bio je već četvrti po redu.

Prva njegova žena bila je kći vlaškoga kneza, pa ju je, posle dugo vremena što je s njom proveo u braku, otprovio njenom ocu, a uzeo drugu, i to bivšu ženu svoga brata, svukavši joj monaško odelo koje je bila obukla. Ali pošto su ga zbog toga ukorili i episkop i drugi crkveni dostojanstvenici, otpusti je posle dugo vremena i oženi se sestrom bugarskog kralja Svendoslava. Kad se već zasitio njezine ljubavi, potraži drugu, plemenitijeg roda. I što ga je Evdokija više odbijala, to je on bivao uporniji, pribegavajući često i pretnjama. Stoga je car bio prisiljen da mu skrene pažnju na svoju kćer Simonidu, koja je imala tek pet godina. Car je obećao da će mu je dati, ali da ostane u očinskoj kući do punoletstva, a onda da je vodi kao ženu. S time se složio Stefan Uroš, pa je car na proleće došao sa svojom kćeri u Solun. Tamo je došao i kralj Raške, koji je zbog zaključenja mira s carem doveo sa sobom mnoge sinove istaknutih velikaša

Raške i Svendoslavljenu sestru. Nju je posle kratkog vremena, čim je odvedena u Carigrad, uzeo za ženu Mihajlo Kotrule, koji je ranije imao za ženu carevu sestru. Kad je car zaključio mir s Rašaninom, dade mu kćer Simonidu. Ali ga zbog toga ukori patrijarh Jovan, ranije zvan Kuzma. Car mu odgovori da se kraljevska srodstva podešavaju i sklapaju kako zahtevaju prilike. Ovo pominje Georgije Pahimer u H knj.

Simonida, koja se kasnije prozva Simonida Irena, beše prekrasna devojka. Pošto je njenom ocu Androniku umrlo više dece, on je po savetu neke žene naredio da se izradi dvanaest voštanih sveća veličine čoveka sa slikom dvanaest apostola. Ove sveće (kako kaže Pahimer), kad se približilo vreme porođaja njegove žene, naredio je da se redom pale. I dok je gorela sveća na kojoj je bila slika Simeuna, rodila se ova kći, koja je stoga dobila ime Simonida. Pošto je blagodareći njenom posredovanju bio sklopljen mir između Grka i kralja Uroša, bila je nazvana Simonida Irena. Njena majka bila je markiza i sinovica španskog kralja. Ona je (kako piše Gregora u VII knj.) darovala više puta toliku svotu novca svom zetu Urošu da bi se tom svotom mogla trajno izdržavati stotina oružanih galija. Tako je bila zaslepljena ljubavlju prema svojoj kćeri da ju je htela okružiti svim sjajem jedne prave carice. U nemogućnosti da učini više, postavi na glavu svoga zeta šešir izvezen mnogim biserima i dragim kamenjem, kako su obično nosili rimski carevi. Tako je nastavila posle svake godine, ne propuštajući ni jedne. Uz to je posebno slala svojoj kćeri mnogo blaga. Nadajući se da će videti njezinu decu, žurila je da ih učini bogatim i velikim. Ali kako je sve to radila a da se nikad nije obraćala bogu, sva njena nada osta uzaludna.

KOMENTAR

Ovaj ceo dugi odlomak iz Orbinovog spisa oslanja se neposredno na vizantijske pisce Nićifora Grigoru i Georgija Pahimera, koji je bio poznat samo u odlomcima prevedenim od strane poznatog humaniste Jeronima Volfa. (Up. komentar uz spisak pisaca pod Giorgio Pachimero.) Orbin nije primetio da se izlaganje grčkih istoričara odnosi na Milutina, te ga je pogrešno vezao za Dečanskog.

Jevdokija (str. 28, 2—22) nije bila sestra cara Andronika III ("Mlađeg") već Andronika II ("Starijeg"). "Rimljani" su Vizantinci prema grčkom Romeji. "Vlaški knez" (str. 28, 13) je plod zabune. Reč je o poznatom gospodaru Tesalije (u vizantijskim izvorima često Vlahija) s kraja XIII veka sevastokratoru Jovanu, koji je zaista neko vreme bio tast Milutinov. "Bugarski kralj Svendoslav" je car Teodor Svetoslav (1300—1322), savremenik Milutinov.

Dvostruko ime Simonidino: Simonida Irena je nastalo mešanjem imena majke i kćeri. Irena se zvala druga žena cara Andronika II, ranije Jolanta Monferatska. Orbin dosta priča o Simonidinoj majci po Nićiforu Grigori, ali je nikad ne naziva po imenu. O neobičnom imenu Simonida up. M. Laskaris, "Vizantijske princeze u srednjovekovnoj Srbiji", Beograd 1926, 58—59.

Tekst na str. 28 od kraja natpisa do početka poslednje rečenice reprodukuje, ponegde skraćeno, izlaganje iz gl. 9 knj. VI istorijskog dela Nićifora Grigore {Nicephori Gregoras Vyzantina historia ed. L. Schopen I, Bonnae 1829, 202—204}. Prvi pasus na str. 29, gde se spominje Pahimer, predstavlja prilično slobodnu parafrazu na tekst Georgija Pahimera. (Up. komentar uz pisce.) Od reda 17. na toj strani pa sve do kraja prvog pasusa na str. 30. Orbin se vrlo verno drži Grigore (str. 242—244 bonskog izdanja).

Kralj Uroš, naime, kad mu je bilo četrdeset godina i još više, počeo je sa Simonidom da živi kao sa ženom kad je jedva imala osam godina i tako ozledio njenu matericu da nikada nije mogla imati dece. Zbog toga je njena majka mnogo patila, i kad je videla da se nije ostvarilo ono čemu se nadala, pokuša jednu drugu stvar. Molila je svoga zeta Uroša, kome je u tu svrhu slala bezbrojne darove, da bar pristane, kad već nije mogao imati dece sa Simonidom, da proglasi za baštinika i naslednika kraljevstva Raške jednog od njenih sinova i Simonidine braće, Dimitrija ili Teodora. Jednog za drugim poslala ih je u Srbiju s velikim bogatstvom. Ali ni to nije uspela ostvariti, jer su se rečena braća posle kraćeg boravka u Srbiji kod svoga zeta, ne podnoseći surovost toga kraja, vratila kući ne ne baš zadovoljni Urošem.

KOMENTAR

Ovde Orbin prvo govori o Milutinu, a kasnije o Dečanskom. Po srpskim izvorima se Milutinova kći udata za Mihaila zvala Ana. Iz već spomenutog Nićifora Grigore svakako je saznao da je Mihailo oterao Milutinovu kćer i uzeo sestru cara Andronika. Tobožnji motiv za Mihailov napad na Srbiju ne može stojati, jer je on oterao Anu (Nedu) 1324, dakle, posle smrti Milutinove.

Uroš uda svoju kćer Nedu za Mihajla koji se nazva carem Bugara. Mihajlo ju je, pošto je s njom imao mnogo dece, odbacio i uzeo Teodoru Paleologu, najmlađu sestru cara Andronika. Videći Mihajlo da je Uroš već star, odluči da zauzme njegovo kraljevstvo, te u tu svrhu počeo sakupljati vojsku. Ali kad je to saznao Stefan Uroš, stade i on gomilati svoju vojsku. Zato, posredstvom Dubrovčana, dovede iz Italije hiljadu i tri stotine Nemaca koji su ranije služili u ratovima mnogim italijanskim knezovima. Sem toga, dođoše mu u pomoć i mnogi drugi ljudi, izvežbani ratnici. I tako se kralj Stefan Uroš pripremi za otpor Bugarinu.

Kad je Bugarin došao s jakom vojskom na granicu Raške i utaborio se na jednom mestu zvanom Trnovo, kralj Uroš posla protiv njega svoga sina Stefana, koji kasnije bi nazvan Dušan, i Vuksana, mladića od oko dvadeset godina. Dušan, imajući uza se mnogo ljudstva i među ostalim pomenutih 1300 Nemaca, od kojih 300 konjanika, potuče se s Bugarinom, koji je imao mnogo više ljudstva negoli Rašani. Ali kad su vojske imale da zametnu bitku, nemački vojnici razrediše svu vojsku, kako je zahtevala ratna veština, te rekoše Stefanu Dušanu i drugim velikašima Raške: "Mi koji smo rimske ili latinske vere i obreda, ući ćemo prvi u borbu, a vi ćete stajati postrojani s vašim četama, i ako budete videli da mi napredujemo i da smo izazvali pometnju u neprijateljskoj vojsci, tada ćete nas slediti udarajući junački kao pravi ratnici. Ali ako slučajno budete videli (što ne dao bog) da smo mi razbijeni, pazite da se ne upuštate u borbu s neprijateljem, već neka se svako spasava kako bolje može." Odmah posle toga, zbivši se svi zajedno, počeoše kao pobesneli upadati u neprijateljsku vojsku, te snagom kopalja i mačeva prodoše svuda ranjavajući i ubijajući svakoga koji im se našao na putu. Zatim se vratiše odakle behu krenuli. Tako ponoviše još drugi i treći put, tukući uvek i praveći pokolj među neprijateljima.

Kad je to video sin kralja Stefana Uroša, krene i on sa svojim Srbima protiv Bugara. Napadajući ih smelo i odražno, razbi ih i natera u bekstvo ubijajući sve na koje se nameri. U ovoj bici bio je ranjen i oboren s konja bugarski car Mihajlo. Ali pošto ga nisu tada prepoznali, kasnije ga je našao jedan slovenski konjanik među onima koji su se zbog rana bili sklonili u šumu, gde su ležali na zemlji jer se nisu mogli maknuti s mesta. Kad je bio doveden pred kralja Stefana, koji je s drugima stajao tu blizu, Stefan mu je rekao da ga je pravedni sud božji doveo do toga. Jer je on zbog velike oholosti i bez ikakvog razloga hteo da zauzme kraljevstvo koje mu nipošto nije pripadalo. Na to Bugarin ništa ne odgovori, već obrati pogled prema njemu, podigne prst prema nebu i reče: "Neka se ispuni volja božja." Izrekav to, izdahne. Bilo je predskazano ovom bugarskom caru da će umreti u Novoj Zemlji. Stoga je on verovao da će mu se to desiti u Trnovi, gradu u Bugarskoj, gde je bilo sedište bugarskih careva, pa je bio veseo i gotovo ubeđen i siguran da neće umreti na ovom pohodu. Ali predskazanje nije pogrešilo, jer mesto na koje se posle bitke bio povukao zvalo se Nova Zemlja. Kralj Stefan dozvoli Bugarima da ponesu njegovo telo u Bugarsku i sahrane ga gde su obično sahranjivali bugarske kraljeve. Pomenuti Mihajlo ostavi iza sebe jednog sina po imenu Šišman, koji je vladao u Bugarskoj zajedno s majkom sve dok ga nije proterao bugarski car Aleksandar, kako će biti rečeno na svom mestu.

KOMENTAR

Ovo opširno izlaganje se odnosi na bitku kod Velbužda 28. jula 1330, iako se kod Orbina ne navode ni mesto ni datum. Čitavo pričanje predstavlja zaokruženu celinu s težištima na podvigu najamnika i sudbini cara Mihaila. Orbinova verzija se ne oslanja ni na jedan danas poznati izvor o velbuškoj bici. On je svoje informacije crpao iz nekog teksta na latinskom jeziku nastalog u katoličkoj sredini. To se može zaključiti na osnovu uloge koja se pripisuje najamnicima, zatim na osnovu izraza "slovenski vitez" (un Causalier Slauo), koji je Orbin mehanički preneo i na osnovu igre rečima Ternovo i Terra Nova u priči o smrti Mihailovoj. U prevodu se poenta priče sasvim izgubila: proročanstvo je glasilo da će umreti "in terra nova", a on je shvatio da se to odnosi na "Ternouo sua citta in Bulgaria". Ali, i mesto na koje se povukao posle bitke zvalo se "Terra noua". Inače pojedinosti iz priče ne deluju uverljivo, kao što je istakao M. Dinić, "Španski najamnici u srpskoj službi", Zbornik radova Vizantološkog instituta 6 (1960) 21. Srpski izvori uopšte ne spominju strane najamnike, dok Nićifor Grigora kaže da su upravo oni jurišali na bugarskog cara.

Ova pobeda silno obradova Rašane, koje je bio zahvatio veliki strah da će ih Bugari potčiniti. Pošto su, dakle, stvari protekle na ovaj način, kralj Stefan, svestan da je mnogo ostareo, iz velike ljubavi

koju je osećao prema svome sinu, koliko zbog gore pomenute pobede, toliko i što mu je u svemu bio veoma poslušan i nada sve ga poštovao, dade mu u vlast obe Zete s gradovima i tvrđavama koje su bile u njima.

Odlazeći, dakle, njegov sin Stefan na upravu rečenih dveju pokrajina, povede sa sobom iz Raške mnogo mladeži i nekoliko rđavih savetnika. Ovi ga danonoćno podsticahu da oduzme kraljevstvo iz ruku oca, koji je zbog starosti bio nesposoban za upravljanje, i da se tako obezbedi od svog brata Siniše, koga je njegov otac imao s drugom ženom. Mada je ovo izgledalo okrutno njegovom sinu, koji je bio vrlo blage i umiljate naravi, ipak je pristao na njihove nagovore i odlučio da izvrši što su mu savetovali. Pošto je, dakle, potajno sakupio vojsku u obadve Zete i izvršio izbor najboljih tamošnjih ratnika, vodeći sobom i Karavida Fratnuta i Đurđa Ilijića kao svoje savetnike, otpoče usiljeni marš put Raške, u kojoj se nalazio njegov otac. Mada je bio saznao tu stvar o sinu, kralj ipak nije mogao da poveruje. Zato ga je sin, kad ga je zatekao u lovu kod tvrđave Peterco sa nekoliko slugu, uhvatio bez otpora i zatočio u tvrđavi Zvečanu. To veoma iznenadi njegova oca, jer nikada nije mogao ni pomisliti na nešto slično. Dok je, dakle, kralj tako boravio u tamnici, pomenuti savetnici stadoše nagovarati sina da ubije oca. To su činili iz podozrenja da se ne bi loše proveli ako bi slučajno bio oslobođen tamnice. Privolevši se sin njihovim opakim savetima, posla neke ljude spremne da izvrše takvo zlodelo, te ga oni udaviše usred noći u rečenoj tvrđavi.

To beše hiljadu tri stotine i trideset prve godine. Neki kažu da je, kad su došli ti ljudi da mu oduzmu život, prokleo sina i njegove potomke. Mada se ovo prokletstvo nije ispunilo na sinu, palo je ipak na njegova unuka Uroša, koji je izgubio kraljevstvo, kako ćemo u ovoj knjizi reći posle. Njegovo telo bi sahranjeno u manastiru Sv. Spasa Skošne u Dečanima koji je on podigao. Vladao je dvadeset godina i ostavio iza sebe dva pomenuta sina, Stefana Dušana i Sinišu, i nekoliko kćeri.

KOMENTAR

Pored Orbinovog rezonovanja ovde susrećemo podatak da je Dečanski ustupio Dušanu Zetu (kod Orbina kao i uvek "obe Zete") na upravu. To je u osnovi tačno, ali nije sigurno da pada u vreme posle bitke na Velbuždu.

KOMENTAR

Nisu poznati Orbinovi izvori za izlaganje o borbi između Dušana i Dečanskog. Događaji su izneti suviše uopšteno, tako da se ne oseća da su borbe duže trajale, da je Dečanski dolazio u Zetu itd. Na drugoj strani ima detalja koji se potpuno uklapaju u ono što znamo o tome vremenu: Đurađ Ilijić je doista bio bliski saradnik mladoga kralja, a Karavida je istorijska ličnost iz ovog vremena posvedočena dubrovačkim arhivskim dokumentima. Bio je to tast Olivera Grkinića. Up. K. Jireček, *Istorija Srba I²*, Beograd 1952, 222. Tačna je i godina zbacivanja Dečanskog koju Orbin navodi. Priča o zarobljavanju se u krupnim crtama slaže sa onom kod biografa Dečanskog u Danilovom zborniku. Mesto zarobljavanja je tu grad Petrič, što se kod Orbina iskvarilo u Peterzo, a mesto zatočenja takođe Zvečan. Orbinov izvor, međutim, odlučno pripisuje ubistvo Dečanskog ljudima poslatim od Dušana. I neka rodoslovlja Nemanjića kažu za Dečanekog: "postizajet končinu ot sina svojega".

KOMENTAR

Priča o prokletstvu potiče svakako iz istog izvora, dok isticanje njegovih posledica pripada Orbinovim rezonovanjima.

Došao je na vlast njegov sin Stefan s nadimkom Dušan. On se rodio od majke Bugarke, sestre kralja Svetoslava, a kad je počeo vladati imao je oko dvadeset godina. Uprkos tome što je u mladosti izgledao tupoglav i nedovoljno sposoban za upravljanje, slušajući ipak stare i mudre velikaše koje nije puštao od sebe, postao je vrlo mudar vladar i upravljao je kraljevstvom veoma razborito. Stoga su mu bili veoma poslušni njegovi velikaši. I on je njih poštovao, ali ipak nijednog od njih nije držao dugo vremena na upravi pokrajina u koje ih je postavljao, već ih je često premeštao s jednog mesta na drugo. Bio je prekrasnog izgleda i telesno vrlo lepo građen: imao je široka ramena, snažne ruke, izrazita bedra, trbuh uvučen, jake noge, a stas visok, pravilan i muževan. I mada je vremenom mnogo odebljao, ipak mu to nije smetalo, jer se neprestano vežbao u svim vrstama oružja, koje je veoma voleo. Posebno ga je veselilo da

ide u lov. Voleo je i cenio valjane ljude kojima je davao upravu nad svojim pokrajinama. Pored toga, bio je vrlo dostojanstven i širokogrud. Stoga je svojim dvorjanima često darovao konje, novac, zlatne i srebrne opasače, odeću od svile i najfinijeg sukna; hteo je da se lepo oblače i vežbaju u oružju.

Priredivao je takođe često viteške turnire i pijanke, obdarujući one koji su se isticali i druge pobeđivali. Zato je kraljevstvo Raške u njegovo vreme bilo vrlo slavno i prepuno valjanih ljudi koji su bogatstvom prevazilazili ljude drugih kraljevstava, Držao je takođe strogi red na dvoru i u svom kraljevstvu, u cenama i dažbinama, ne starajući se odviše da gomila blago, jer je po prirodi, kako je rečeno, bio darežljiv.

Bio je, sem toga, vrlo odan veri grčkoga obreda, i podizao je crkve i manastire darujući im velike milostinje i dajući velike darove dostojanstvenicima i sveštenicima koji su u njima pevali svete himne. U ove manastire spadali su i oni na Svetoj gori u Makedoniji. Dade za večna vremena monasima Sv. Mihajla Jerusalimskog danak koji mu Dubrovčani plaćahu za Ston. Upravo stoga beše nazvan Dušan, duševan čovek. Lepo se odnosio i prema Latinima i onima koji su bili rimokatoličke vere, bez obzira na to što je jednom na nagovor svoje žene Rogozne, zvane i Jelena, opake žene koja je mnogo mrzela katolike, lišio svega zlata i srebra i drugih dragocenosti latinske crkve i manastire u obe Zete. Na to se tadašnji papa vrlo razljutio, te mu je stavio do znanja preko svojih poslanika koje je dvaput u tu svrhu slao da će, ako ne povрати dobra oduzeta pomenutim crkvama i manastirima, podići krstaški rat protiv njega i doći sa svim hrišćanima da ga potraži u njegovom kraljevstvu. Prestrašivši se Stefan zbog toga, vrati im sve u potpunosti i poče ih lepo gledati.

KOMENTAR

Ne vidi se kako je Orbin došao do imena San Salvatore di Scosna za dečanski manastir. Crkva je zaista posvećena sv. Spasu dok se u onom Scosna verovatno krije ime Hvoština. Podatak o godinama vladanja je kao i do sada uvek netačan, ali je ovoga puta blizak broju 19, koji daju rodoslovi (ed. Lj. Stojanović str. 180). Orbin nije mnogo pazio na usklađenost podataka koje daje. Ovde govori o "dva pomenuta sina" Dečanskog, iako Sinišu nije spomenuo, već samo Dušana i njegovog brata koji je umro u Carigradu u vreme dok je Dečanski živeo tamo u izgnanstvu.

KOMENTAR

Opširna i sadržajna karakteristika Dušanova predstavlja pravu zagonetku, jer ničeg sličnog nemamo u čitavoj našoj istorijskoj literaturi do Orbina. Iako analiza njegovog teksta pokazuje da se gotovo bez izuzetka u izlaganju držao izvora, ovde se čini da je sam ocrtavao lik slavnog vladara po predstavama koje je stvorio na osnovu starih tekstova.

KOMENTAR

Karakteristično za Orbinov način rada je da podatak o stonskom dohotku upotrebljava ovde, iako desetak redaka kasnije tek govori o ustupanju Stona, kad je taj tribut ustanovljen.

KOMENTAR

Ime Dušanove žene Rogozna nije dobilo objašnjenje. Već je I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 26, primetio da podseća "na caricu Roksandu u narodnim pesmama". Istorijsko jezgro priče o sukobu Dušana i pape biće svakako u papskim pismima Dušanu iz 1346. godine u kojima se navodi šta je sve izgubila kotorska biskupija i traži da joj se povrate crkve i imanja. Ne mogu, međutim, ni da naslutim kako je Orbin došao do tih vesti, verovatno iz nekog kotorskog izvora.

S Dubrovčanima je uvek živeo u prijateljstvu i potvrdio im je darovnicu koju im ban Stjepan bejaše dao za Ston i Pelješac. Ova područja je Nemanja tražio za sebe zbog prava koja je imao u Humu i u Bosanskom Kraljevstvu. Tu potvrdu je izdao prvenstveno na molbu Kotoranina Nikole Buća, svoga protovestijara, kojega su Dubrovčani zbog toga uvrstili među svoju vlastelu. Grad Dubrovnik, koji se u vreme ovoga kralja mnogo obogatio, stalno ga je obasilao darovima i poslanstvima. I tako Raško Kraljevstvo i gradovi Dalmacije stajahu u njegovo vreme bolje nego ikada ranije, posebno grad Dubrovnik i Kotor. Živeo je takođe u miru s bugarskim kraljem Aleksandrom. I u njegovo vreme Turci se nisu usuđivali doći na njegove granice. Štaviše, mnogo su puta bili potučeni od njegovih vojskovođa, a

naročito od njegovog velikaša Uglješe, koji je neprestano držao protiv njih granice Makedonije i Romanije. Držao je, sem toga, u službi i nešto Turaka koje je nastanio u Zeti kod Danja. Nikifor Gregora piše u VII knj. da je Turčin Melek, prešavši u hrišćanstvo s hiljadu i pet stotina svojih ljudi, bio uzet u službu kralja Stefana; bilo je hiljadu konjanika i pet stotina pešaka. Pa kako mi se čini da je već dovoljno rečeno o vrlinama i pohvalnim osobinama ovog kralja, pređimo sad dalje da vidimo šta je uradio na proširenju svog carstva.

KOMENTAR

Ustupanje Stona Orbin opisuje po starijim dubrovačkim analima (ed. S. Nodilo 35, 225), ali vrši i neke bitne izmene. U analima su svi srpski vladaoi kraljevi Bosne, pa je i Dušan "re Stiepan de Bosna", a kod Ranjine se spominje da se pola tributa za Ston plaćalo caru a pola bosanskom banu. Orbin je na osnovu toga iskonstruisao da je Dušan potvrdio darovnicu koju je ban Stjepan izdao Dubrovčanima. U stvari Dušanova povelja o Stonu izdata je 2. januara, a banova tek 15. marta 1333.

KOMENTAR

Ono što se kaže o Uglješi ne može se nikako odnositi na vreme cara Dušana, jer je Uglješa postao gospodar jedne oblasti u susjedstvu Turaka tek deset godina posle Dušanove smrti. Verovatno je podatak našao kod mnogo kasnijeg vizantijskog pisca Laonika Halkokondila.

KOMENTAR

Vest o Turčinu Meleku Orbin je zaista našao kod Nićifora Grigore (ed. Bonn. 254), ali je pogrešno vezao za Dušana, pošto se ona odnosi na kralja Milutina.

Stefan, dakle, kao prvo, nastojao je da osvoji delove Romanije, u čemu nije imao mnogo teškoća. Kako je Romanija u prošla vremena živela dugo u miru, bila je gotovo bez oružja, a nije imala ni ratnika koji bi je mogli braniti. Stoga je za kratko vreme zagospodario najvećim njenim delom. Zauzeo je, naime, sve pokrajine i gradove koji su joj pripadali sve do Soluna, a posebno Veriju, Serez, Ohrid, Kostur, Trikalu, Janjinu, Kaninu, Beograd i druga mesta sve do Negropona. Pošto nije mogao zauzeti Solun, pustošio je neprestano njegovo područje da bi ga bar na ovaj način prisilio na pokornost. Mislio je takođe da osvoji svu zemlju do Carigrada, pa bi bez sumnje ostvario ovu svoju misao da ga nije smrt sprečila. Zauzeo je Albaniju i zagospodario svim delovima Epira sve do Arte, pa se niko nije usuđivao da mu se suprotstavi ili da se odmetne od njega.

KOMENTAR

Zanimljivo je da u vrlo opširnoj istoriji Dušanovoj koju pruža Orbin ratovi s Vizantijom zauzimaju vrlo malo mesta. Ovde daje sažet pregled osvajanja kao da su bila na početku vlade (pre krunisanja), a nešto kasnije (na str. 41—42 ove knjige) opširno citira već spomenutog Laonika Halkokondila, koji je o ovim zbivanjima imao dosta mutne predstave. Vesti Nićifora Grigore, kojega je inače upotrebljavao, ovde nije mogao koristiti pošto taj deo nije bio preveden. Gradovi koji su na ovom mestu nabrojani poklapaju se, s malim izuzetkom, sa onima koje spominje niže Halkokondil. Zbog toga se ne može isključiti ni mogućnost da je ovo mesto samostalna Orbinova tvorevina na osnovu Halkokondilovih podataka. Objašnjenje vizantijske slabosti pokazuje da Orbin nije imao predstavu o vizantijskim građanskim ratovima u Dušanovo doba.

Zato 1340. godine, zanesen tolikim poredama, odluči da uzme titulu cara. Pozva, dakle, na sabor patrijarha, episkope, opate, sveštenike i crnorisce svoga kraljevstva i svu vlastelu i velikaše svoje zemlje, te uz sudelovanje još triju dubrovačkih poklisara, i to Đurđa Getaldića, Marina Bunića i Stjepana Gučetića, koje su mu Dubrovčani bili poslali s mnogo darova, uz puno odobravanje sviju, krunisa se za cara. Ime kralja dodeli svome sinu Urošu, mada je u to vreme bio vrlo mlad. Ustanovi nove službe po ugledu na druge careve, naime, službu ćesara, despota, pincerne i druge kojima su se služili carevi. I tako u tolikoj sreći i veličanstvu mislio je da nijedan vladar na svetu nije veći ni moćniji od njega. Ali mu ubrzo posta jasno koliko se u tome varao. Jer primivši izveštaj da ugarski kralj Ludovik sprema veliku vojsku da udari na nj, i on sakupi što je više mogao ljudstva i uputi se prema Dunavu da mu se odupre. Kad je,

dakle, došao na obalu pomenute reke, utabori tu čitavu vojsku, dok se na drugoj obali ulogorila Ludovikova vojska. Pošto je car Stefan pažljivo osmotrio njegovu vojsku i video da su Ugri bezbrojnim mnoštvom šatora, čadora i nepreglednim ljudstvom zapremili ogroman prostor, izgubi pouzdanje u sebe i poče se bojati za ishod ovog pohoda. Posavetovavši se, dakle, sa svojim vojskovođama, uz njihov pristanak napusti pomenutu obalu i povuče se sa svom vojskom u svoju zemlju dobar dan hoda, iza jedne velike i veoma guste šume pune ogromnog i debelog drveća, zvane Lomnica i Rudnik. Posekavši izvestan broj stabala, položi ih preko puteva kako Ugri ne bi mogli proći da ga napadnu, te postavi mnogo naroda da čuva i brani prolaze.

KOMENTAR

Godina krunisanja nije tačna, ukoliko nije rezultat štamparske greške (1340. umesto 1346). Nabrojanje onih koji su bili pozvani na krunisanje podseća na sastav državnog sabora kako ga opisuju srpski izvori. Izenađuje činjenica da imena dubrovačkih poslanika nisu tačno navedena. U Dubrovačkom arhivu je sačuvana odluka o upućivanju ovog poslanstva, koja sadrži druga imena. Osim Marina Bunića (1314—1364), koji je zaista bio aktivan u ovo doba i odlazio kao poslanik srpskim vladarima, ostala navedena vlastela uopšte ne pripada ovom vremenu. (Ćurađ Getaldić se uopšte ne spominje u Arhivu tokom XIV veka.) To znači da se Orbin nije služio arhivskim knjigama Republike čak ni u ovakvim slučajevima kad se moglo znati da podaci postoje i kad ih je lako bilo naći. Njegov spisak vlastele se verovatno oslanja na neku pozniju porodičnu tradiciju.

Posle toga kralj Ludovik i car Stefan sporazumno odlučiše da se sastanu na dogovor s nekolicinom svojih ljudi na određenom mestu, pa da tu lično razgovaraju o međusobnim sporovima. Prema tome, car je dojahao s neznatnim brojem vlastele na obalu Dunava, a kralj se ukrcao na jednu lađu i pristao uz obalu, ali se nije iskrcao na kopno. Pozdravivši jedan drugoga, počeli su da razgovaraju, ali, kako se nisu mogli složiti, razišli su se. Pregovore su nastavili preko poklisara, ali ni na ovaj način ne dođoše do bilo kakvog zaključka. Kralj Ludovik je, naime, tražio od cara četiri stvari: prvo, da prihvati katoličku veru i bude pokoran rimskoj crkvi; drugo, da mu ustupi nekadašnje zemlje kralja Stefana, koje je želeo pripojiti ugarskoj kruni; treće, da ga prizna za svoga starešinu i da mu bude pokoran i veran; četvrto, da mu dade za taoca svoga sina Uroša. Ali car, ponosan kakav je bio, ne htede pristati ni na jedan od tih zahteva. Stoga Ugri, prebacivši se sa svom vojskom preko reke, pustošeći predoše čitavu zemlju Rašana sve do pomenute šume Lomnice i Rudnika.

No jednog dana, pošto Ugri nisu bili dovoljno oprezni i pošto su se suviše pouzdavali u vlastite snage, car Stefan posla neke svoje istaknute ratnike da udare na jedan deo vojske koji se bio odelio od drugih. Oni ga potuku i zaplene više od 500 konja i mnogo opreme, ali malo ljudi zarobe. A kad Ugri primetiše da carevi ljudi iznad svega idu za plenom, mnogo svojih konja predadoše na čuvanje nekim pastirima, a oni se sakriše u jednu šumu. Namamljeni ranijim plenom, Rašani dođoše u velikom broju da pokupe pomenute konje. Kad su to učinili i već bili na povratku u logor, Ugri izidoše iz zasede, pa ne samo što su im oduzeli plen, već su mnoge poubijali, na veliku žalost cara Stefana, jer su tu izginuli mnogi plemići. Tako se Ugri osvetiše za uvrede koje su im Sloveni naneli.

Posle ovoga, upoznavši drskost i lukavstvo Ugra, careva vojska nije se usuđivala izići u ravnicu, već se držala iza šume. Kad je kralj Ludovik video da u takvim okolnostima neće moći ništa učiniti, odluči da se sa svom vojskom vrati u Ugarsku. Međutim, da Sloveni ne bi mogli upadati u njegovo kraljevstvo, sagradi na obali Dunava, sa raške strane, na mestu gde se Dunav spaja sa Savom, utvrđenje i nazove ga Beograd, ostavivši u njemu posadu od mnogo vojnika i jednog kastelana. To beše 1343. godine. Dve godine posle toga dođe još jednom s ogromnom vojskom protiv cara, ali ne učini ništa značajno. Jer kad su njegovi ljudi počeli u velikom broju umirati zbog pokvarenog vazduha koji se dizao iz baruština preko kojih su prolazili, bio je prisiljen da se vrati u svoju zemlju. U to vreme razboleo se mlađi brat kralja Ludovika, Stefan, pa kad je stigao u Ugarsku, umro je od te bolesti.

KOMENTAR

Opširno izlaganje o ratu kralja Ludovika I Anžijskog (1342—1382) i cara Dušana predstavlja zaokruženu i povezanu celinu preuzetu iz nekog do danas izgubljenog izvora. Iz teksta se oseća da je izveštač posmatrao

stvari sa ugarske strane. U biografiji kralja Ludovika I od Ivana, arhidakona od Kikilea, nema ovih podataka. Inače Orbinovo pričanje ima u sebi hronološke elemente koji se ne daju dovesti u sklad. Izričito se kaže da je veliki pohod Ludovikov bio 1343, a da je novi pohod bio dve godine kasnije. U tom drugom pohodu razboleli su se mnogi ugarski vojnici pa i kraljev brat Stefan, koji je po povratku u Ugarsku umro. Slučajno znamo da je Stefan umro 9. avgusta 1354, a srpski i ugarski izvori pokazuju da je te godine zaista bilo srpsko-ugarskog ratovanja. Sastanak između cara i kralja bi, prema tome, trebalo staviti dve godine ranije (1352), kada nemamo vesti o ratu na ovoj strani. Orbinov izvor je neke stvari znao sasvim precizno, kao npr. da je smrt hercega Stefana bila u isto vreme kad i rat sa Srbijom, dok je bio nesiguran u odmeravanju intervala između dva pohoda. Sastanak vladara na granici bio je u srednjem veku dosta uobičajena prilika za pregovore i izgladivanje sukoba. Isto tako nisu nimalo neverovatni zahtevi koje bi, po Orbinovom izvoru, postavljao kralj Ludovik. Onaj o prepuštanju zemlje kralja Stefana (le terre, che furono del Re Stefano) otkriva čak dobro poznavanje situacije. Vest o podizanju Beograda ne treba bukvalno shvatiti. Orbin je, verovatno, u svome izvoru čitao nešto o dizanju utvrđenja. Uostalom, Lukarević, Copioso ristretto² 97, koji prenosi istu priču, govori o "Castello Taurino (oggi detto Belgrado)", dakle o Zemunu. Up. J. Kalić-Mijušković, "Beograd u srednjem veku", Beograd 1967, 72—76, 362—363.

U pomenuto vreme držao je Bosnu ban Stjepan, sin kneza Stjepana, vrlo pametan čovek, kako ćemo posle kazati. Pošto je on postao gospodarom Humske oblasti, njegovi ljudi su neprestano narušavali granice cara Stefana, a naročito su pričinjavali veliku štetu u predelima Trebinja, Konavala, Gacka, Rudina i drugih mesta sve do Kotorskog zaliva. A kako je car bio zauzet osvajanjem Romanije, nije se mogao starati oko odbrane granica Bosne i Huma. Ali kad je konačno zauzeo veliki deo Romanije i uspostavio potpuni mir u tim stranama, počeo misliti na osvetu za uvrede i pogrde nanete mu od strane rečenog bana Stjepana i njegovih podložnika. Krenuvši na put s caricom, dođe na granicu Bosne, kod reke Drine, s pedeset hiljada konjanika i trideset hiljada pešaka.

Kad je o tome bio obavešten ban Stjepan, pripremi i on dobru vojsku. Ali uvidevši na kraju da neće moći doleteti neprijateljskoj vojsci, poseče mnogo velikih stabala pomoću kojih zakrči prolaze, te osta povučen u šumama i planinama kao u nekim tvrđavama, braneći s mnogo ljudi sve prolaze kroz koje se moglo prodrati s vojskom u Bosnu. I tog puta, s obzirom na pomenute preduzete mere, kao i na prolaze koji su po svojoj prirodi bili utvrđeni, sprečio bi carevim ljudima ulazak u Bosnu da su mu velikaši bili verni i da nisu bili u tajnom dogovoru s carem. Stoga odluči da se povuče u planine s malim brojem svojih ljudi, koje je i dalje, ipak, menjao kako ga neko od njih ne bi izdao.

Primitivši to, car uđe sa svom vojskom u Bosnu bez ikakve prepreke i stade uništavati i paliti sve, ne štedeći ni banove dvore. Ovo u početku car nije hteo raditi, ali kasnije učini po nagovoru svoje supruge, žene uistinu spremne na svako zlo. Baci se još na osvajanje utvrđenja Bobovca, u koje se bila sklonila Jelisaveta, jedinica kći bana Stjepana, koja je tada bila devojčica, a kasnije žena Ludovika, ugarskog kralja, i majka Marije, žene cara Žigmunda. Pošto je, dakle, Stefan više dana napadao rečeno utvrđenje bez ikakva uspeha, napusti poduhvat, te počeo krstariti po svoj Bosni sve do Dolmna ili Duvna. Utaborivši se tu, poslao deo vojske da pleni prema reci Cetini i onoj drugoj reci, Krki, prema Hrvatskoj, a on s ostalim delom vojske skrenu prema Humskoj oblasti. Zauzevši Imotski i Novi, ostavi u njima dobru posadu svojih ljudi.

KOMENTAR

I za istoriju Dušanovog rata s Bosnom se može reći da Orbin reprodukuje neki danas nepoznati izvor. Taj izvor je bio dobro obavešten, ali ipak nije poticao iz Dušanovog vremena. Dok se podaci o odnosima Srbije i Bosne uoči rata vrlo lako uklapaju u ono što je poznato iz dokumentarnih izvora, vesti o jačini Dušanove vojske su svakako preterane. Ovaj izvor ima zajedničku antipatiju prema Dušanovoj ženi sa izvorom koji govori o odnosima pape i Dušana. V. komentar uz str. 34.

Bobovac je grad koji se mnogo spominje početkom XV veka. U njemu se čuvala kruna bosanskih kraljeva. Njegov spomen u ovo doba je, verovatno, anahronizam izazvan znanjem o kasnijem periodu bosanske istorije. Dugo se mislilo bez razloga da se mesto odnosi na Travnik. Up. I. Ruvarac, "Istorisko-geografsko iverje. Bobovac = Travnik", zbornik Ilariona Ruvarca, Beograd 1934, 257—264.

Iznenaduje, takođe, podatak da je Jelisaveta, kći bana Stjepana II Kotromanića, u vreme Dušanovog rata, dakle, 1350. godine, bila devojčica. Ona se 1353. godine udala za kralja Ludovika I, a po pričanju

samoga Orbina, odnosno njegovog izvora, pravile su se kombinacije da se Uroš oženi Jelisavetom. Podaci o operacijama Dušanove vojske veoma su zanimljivi. S jedne strane, oblici imena: Dolmna over Dumno i Dachercha o Dacherea (za Krku) pokazuju da je Orbinov izvor imao iskvarene slovenske oblike koje mljetski opat nije lako prepoznao, dok, s druge strane, ti podaci otkrivaju da je izvor Orbinov bio dobro obavješten. Iz savremenih dokumenata znamo da su Trogirani i Šibenčani spremili darove da ih predaju Dušanu kad dođe do Krke, a isto tako pouzdano znamo da je srpska vojska osvojila grad Novi u Humu, koji se u Orbinovom tekstu spominje.

U to vreme pristupila su k njemu mnoga bosanska i humska vlastela priznavajući se njegovim podanicima. Potom su mnogi od njih otišli s njim u Rašku, a posebno Bogiša i Vladislav Nikolić, sestrići bana Stjepana i sinovi njegove sestre Katarine, koji su bili iz roda humskoga kneza Andrije, o kojemu je već bilo reči, a biće još i kasnije, te, prema tome, rođaci cara Stefana. Oni doneše jednu takvu odluku, jer su čvrsto verovali da će njima ustupiti Humsku oblast kao njihovu baštinu koja im je po pravu pripadala, ali na kraju nisu imali nikakve koristi, jer su bili ljudi bez ikakve vrednosti.

KOMENTAR

I podaci o Nikolićima pokazuju da je Orbin imao dobar izvor iz koga se obavestavao. Iz podataka Dubrovačkog arhiva se vidi ne samo da su Bogiša i Vladislav bili sestrići bana Stjepana i da im se majka zaista zvala Katarina (Chatalena), nego i da su 1349. godine bili u sukobu s bosanskim banom. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 6—7.

Dok je car boravio u Bosni, mletačka vlada i Dubrovčani uputiše mu svečane poklisare da pregovaraju s njim i izglađe sporove između njega i bana Stjepana, ali nisu mogli ništa postići, jer je car hteo da ban dađe svoju kćer Jelisavetu za ženu njegovom sinu kralju Urošu i da u miraz donese Humsku oblast, kao nešto što pripadaše samom caru preko Nemanje i njegove braće, ranijih gospodara Huma, od kojih je sam car vukao lozu. No rečeni ban, nadajući se da je može bolje udati (kako se kasnije i zbilo), nije nipošto hteo pristati da mu dađe ni Humsku oblast, a ni kćer i bez Huma. Jer da je hteo dati samo kćer, bio bi sklopljen mir, a kako to nije usledilo, ova dva vladara živela su neprestano u razdoru.

KOMENTAR

Vesti o pregovorima za vreme rata ne mogu se kontrolisati. Ima podataka iz Mletačkog i Dubrovačkog arhiva iz kojih se vidi da su Venecijanci i Dubrovčani posredovali između srpskog cara i bosanskog bana, ali to je bilo u periodu pre ovoga rata. Up. S. Ćirković, "Istorija srednjovekovne bosanske države", Beograd 1964, 118—119.

Kad je car Stefan nameravao da se vrati u Rašku i prolazio preko Huma, stigao je do Bišća, jednog velikog polja između Blagaja i Mostara. Tu je zatekao dubrovačke poklisare koji su došli da ga zamole neka izvoli doći u njihov grad, koji je želeo da ga ugosti i počasti. Car se u početku malo opirao, ali je na kraju pristao, pošto je izneo stvar pred svoje veće i pošto su mu svi njegovi najprisniji savetnici, a posebno Nikola Buća, kotorski vlastelin i prijatelj Dubrovčana, a njegov protovestijar, kazivali da slobodno i bez ikakva straha pođe u Dubrovnik, jer će mu biti vrlo prijatno. Otpustivši, dakle, vojsku, car i carica sa tri stotine ljudi, među kojima je bio najveći deo velikaša i vlastele njegova kraljevstva, predoše preko Konavala do Cavtata. Tu su se ukrcali na galije kojima su zapovedali Džono Sorkočević i Dživo Menčetić, a koje su Dubrovčani poslali da ih prihvate. Na tim galijama su doplovili u Dubrovnik, gde je car bio primljen s velikim počastima i smešten u Knežev dvor. Carica i drugi iz njegove pratnje bili su smešteni takođe u udobne stanove i svratišta. Zadržavši se ovde puna tri dana na veselim zabavama, plesovima i svečanostima, bio je s caricom, velikašima i drugom vlastelom počašćen i kraljevski darivan skupocenim svilenim i suknenim tkaninama. Zatim je na istim galijama prevezen u svoj grad Kotor, gde je takođe primljen s mnogo počasti. Posle se iz Kotora, preko Zete, vratio u Rašku.

KOMENTAR

O poseti cara Dušana Dubrovniku 1350. god. očuvala se u Dubrovniku veoma razvijena tradicija. Kada je

1455. Vladislav, sin hercega Stjepana, posetio Dubrovnik, vlastela u njegovoj pratnji podsećala ga je da će ući na kapiju kroz koju su u grad ušli car Dušan, kralj Tvrtko, Sandalj Hranić i despot Đurađ Branković. O poseti Dušanovoj govorilo se, dakle, i posle jednog veka. Nisu, na žalost, sačuvane arhivske knjige iz vremena posete, tako da se Orbinova verzija ne može kontrolisati. Vidi se da je sasvim nezavisna od starijih dubrovačkih anala. Za ostale vesti o Dušanovoj poseti up. J. Tadić, "Promet putnika u starom Dubrovniku", Dubrovnik 1939, 44—46.

Carev dolazak u Dubrovnik bio je hiljadu tri stotine i pedesete godine. A sledeće godine poslao u Francusku pomenutog Nikolu Buću, svoga protovestijara, da zaprosi kćer toga kralja za ženu svome sinu Urošu. Francuz mu, međutim, odgovori da bi to više nego rado učinio kad bi on, Stefan, i njegov sin bili rimskog obreda. Tamo se poklisar Buća, čovek uistinu sjajan i po vrednosti i po svim vrlinama koje je posedovao, toliko dopade francuskom kralju u ovom poslanstvu, te mu ovaj pokloni jedan ljiljan da ga postavi u svoj grb. Zato od onog vremena Buće imaju na grbu ljiljan nad jednom gredom, dok su ranije imali bundevu s pogačom.

KOMENTAR

Misija Nikole Buće nije poznata s druge strane. Orbin se o njoj obavestio preko nekog kotorskog izvora. Priča o grbu upućuje na porodičnu tradiciju Buća. Ukoliko je ova misija zaista bila 1351. god., reč bi bila o kćeri Žana od Valoa (1350—1364).

KOMENTAR

Uroš je zaista bio oželjten jednom vlaškom princezom. Kasnije, na str. 43 ove knjige, Orbin još dodaje da je bila kći vojvode Vljajka. Uroševa žena, međutim, nije bila kći ovoga Vljajka, nego njegova polusestra, kći vojvode Aleksandra Basarabe, i nije se zvala Jelena, nego Anka ili Anča. Up. I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 28—30.

U Dečanskom pomeniku navode se "Car Uroš i Jelena monahinja". Ovo monaško ime (ukoliko nije u pitanju druga ličnost) dalo je svakako povoda za Orbinovu zabunu.

Kad se, dakle, Buća vratio kući i izložio svom gospodaru kako su tekli pregovori s Francuzom, Stefan se naruga odgovoru francuskog kralja, te zaprosi kćer vlašskog kneza po imenu Jelena, koju mu ovaj odmah dade. Posle toga baci se na osvajanje Romanije. Koliko je sjajnih poduhvata izvršio i časnih pobeda odneo u tim i mnogim drugim mestima, kratko pripoveda Laonik Halkokondil u II knj. govoreći: "Grad Skoplje bio je kraljevsko sedište Stefana Nemanje. Krenuvši odatle, u pratnji odvažnih i ratu vičnih ljudi, s jakom vojskom uđe u mesta blizu Kostura i zagospodari svima. Podigavši zatim vojsku protiv Makedonije, pokori sve sem Soluna, te pređe do reke Save. Pošto se hrabro borio oko Dunava, zauzeo je čitavu onu pokrajinu. Posle, postavljajući na upravu svojih zemalja u Evropi ljude koje je poznao kao veoma verne, uspe se do velike moći. Napao je i Grke da bi srušio njihovo carstvo. Ušavši s konjicom u mesta blizu Carigrada, potpuno ih opustoši. Grci su se stoga bili mnogo prestrašili i bojali su se potpune propasti, jer su videli da im je carstvo u krajnjoj opasnosti zbog nebrige i nesposobnosti cara Andronika Starijeg, koji je bio ogrezoao u svom neurednom životu. Međutim, nisu videli mogućnost da mu se vojnički odupru ili suprotstave, pa su svu svoju nadu i spas polagali u odbranu gradskih zidina. Krenuvši zatim put Etolije, pridruži svom carstvu Joaniju ili Joaninu, grad koji se ranije zvaše Kasiopa. Makedoniju koja se graničila s rekom Vardarom predade na upravu Žarku, čoveku hvaljenom zbog dobrote, kojega je car najviše cenio. Onaj deo zemlje koji se prostire od Fere do reke Vardara dade Bogdanu, čoveku pravičnom i veoma veštom u ratnim poslovima. Kraj koji se prostire od Fere do reke Dunava ustupi braći Kralesu i Uglješi, od kojih Krales beše njegov peharnik, a Uglješa glavni konjušar. Predeo uz Dunav dade na Upravu Vulku, sinu Brankovu. Trikalu i Kostur dobio je župan Nikola, a Etoliju Preljub. Ohrid s krajem zvanim Prilisbea dade na upravu vlastelinu Pladiki. Ove, dakle, koje smo naveli postavio je kralj Stefan na upravu evropskih pokrajina. Kad je on umro, svaki od njih zadržao za sebe one pokrajine koje su mu bile date na upravu."

KOMENTAR

Poslednje godine Dušanove aktivnosti Orbin opisuje dosta nespretno citirajući bukvalno vizantijskog istoričara XV veka Laonika Halkokondila, koji mu je bio pristupačan u latinskom i italijanskom prevodu. Kao što je ranije istaknuto, Halkokondil nije poznavao Dušanovo vreme, jer je pisao pun vek docnije. Zbog toga njegovo kazivanje nema veću vrednost. Vredi se zadržati na velikašima kojima je Dušan, po Halkokondilu, poverio pojedine oblasti svoga carstva na upravu.

Žarko je ličnost poznata iz dokumenata s početka vlade cara Uroša, ali se nije nalazio u Makedoniji, nego u oblasti oko Bojane.

"Krales" je, kako je to već Orbin uočio, kralj Vukašin, a Uglješa njegov brat. Bogdan je u velikoj meri misteriozna ličnost oko koje su se istraživači dosta mučili. Up. G. Ostrogorski, "Serska oblast posle Dušanove smrti", Beograd 1965, 20—21.

Vuk, sin Brankov, koji je tobože dobio "predeo uz Dunav", neće biti Vuk Branković, nego neki potomak Branka Rastislalića, ukoliko zabuna nije nastala brkanjem Rastislalića i Brankovića. Up. M. Dinić, "Rastislalići. Prilog istoriji raspadanja srpskog carstva", Zbornik radova Vizantološkog instituta 2 (1953) 143—144.

Župan Nikola, namesnik u Trikali i Kosturu, bio je Nikola Bagaš poznat iz savremenih dokumenata. Up. M. Lascaris, *Deus chartes de Jean Uros, dernier Nemanide, Byzantion* 25—27 (1955—57) 321—322.

Preljub je zaista bio vlastelin Dušanov i namesnik u Tesaliji. Pladina će biti Mladen, rodonačelnik Brankovića, koji je zaista bio namesnik u Ohridu. Prilisbea je verovatno iskvareno ime Prilepa.

Dovde govori Laonik o caru Stefanu Nemanji koji je bio (kako kažu autori koji ga pominju) najbolji vojnik svoga vremena i izvrsni zapovednik koji je još kao dete bio željan slave. Njegov duh je žudio i težio ka uzvišenim i časnim poduhvatima. Ali dok se nalazio u Đavolopoti, u Romaniji, napade ga groznica koje se nije mogao osloboditi uprkos svim lečenjima koja je bio preduzeo. I tako 1354. godine, u doba od 45 godina, preseli se u bolji život. Njegovo telo bi preneseno s toga mesta s velikim pogrebnim sjajem u manastir Sv. Arandela kod Prizrena koji je sam sazidao. Vladao je kao kralj i car usve dvadeset i pet godina. Neki vele da ga je smrt zatekla dok se nalazio u Nerodimlju. Prvi njegovi savetnici behu: Gregorije ćesar i Vojihna ćesar, Brajko, Raosav, Branko Rasisaljić, Toma i njegov brat Vojislav Vojnović, Miloš i njegov brat Raosav Ledenić, knez Bratko, Obrad čeonik, Vukašin čeonik i njegov brat Uglješa, Branko Mladijenić i vojvoda Mirko. Ovi su gotovo uvek stajali uz rečenog cara, koji je imao sa svojom ženom jednog jedinog sina, pomenutog Uroša.

KOMENTAR

O smrti Dušanovoj Orbin je imao najmanje dva izvora. Po jednom je car umro u "Diaulopota in Romania", što će svakako biti reka Devol (danas Semeni), dok je po drugom mesto smrti Dušanove Nerodimlja, poznati dvor Nemanjića. Orbin daje netačnu godinu Dušanove smrti, ali to je greška za 1 godinu, dosta česta kod njega i izazvana verovatno preračunavanjem godine navedene po vizantijskoj eri. Dušanovu starost je Orbin mogao izračunati polazeći od podatka Grigore da je sa 22 godine stupio na vlast. Rođen bi bio 1309. i u trenutku smrti, 1355, imao bi zaista 45 godina. Dužina vladanja (25 godina) je približno tačna (1331—1355).

KOMENTAR

Spisak navodnih savetnika Dušanovih uzet je iz falsifikovanih ili veoma interpolisanih povelja za grad Kotor. Te povelje su sačuvane u više verzija (up. S. Stanojević, "Studije o srpskoj diplomaciji. XXV O falsifikovanim poveljama", *Glas* 169 (1935) 26—32), Orbinov spisak se ne slaže ni sa jednom očuvanom poveljom.

Ličnosti su većinom poznate iz savremenih izvora: ćesar Grgur Golubić; ćecap Vojihna, tast despota Uglješe; Brajko će verovatno biti Brajan, Dušanov vojskovođa kojega spominje Kantakuzin; Raosav nije inače poznat; Branko Rasisalić je kasniji oblasni gospodar iz severoistočne Srbije; Toma, brat Vojislava Vojinovića može biti samo Altoman, otac Nikole Altomanovića; Miloš i Raosav Ledenići nisu inače poznati; isto važi i za kneza Bratka i čeonika Obrada; Vukašin i Uglješa su kasniji kralj, i despot, Branko Mladenović je sevastokrator, sin ranije spomenutog Mladena, vojvoda Mirko je nepoznat.

Kad je Uroš nasledio oca u carstvu, i sam se nazove carem, pri čemu nije naišao ni na kakav otpor

kod knezova i drugih velmoža svoga kraljevstva. Bio je, naime, prekrasnog izgleda i od njegova vladanja nadahu se svakom dobru. I mada je imao jedva dvadeset godina, u početku je ipak pokazivao veliku razboritost i pamet u svim svojim delima, ali tokom vremena pokaza da ne vredi mnogo. Upravo zbog svoje ograničenosti izgubio je carstvo, kako ćemo ovde odmah reći.

KOMENTAR

Izlaganje o Urošu je zadavalo velike teškoće Orbinu. On je imao različite podatke i tradicije o pojedinim oblastima i njihovim gospodarima, a nije mogao da u njima utvrdi sinhrona zbivanja i da ih sklopi u celinu. Zbog toga je odeljak o Urošu bez ikakve hronologije. Zbog toga što ima pored ove istorije Uroša još i poglavlja o "četiri barona" Orbin je prisiljen da se ponovo vraća na Uroša, što dovodi do ponavljanja i neusklađenosti, na koje ćemo još imati prilike da ukažemo.

Početak izlaganja o Urošu izgleda da se oslanja na srpske letopise, gde takođe nalazimo komplimente Urošu i podatak da je Uroš pri stupanju na presto imao 19 godina.

U to vreme neki velikaši Raške, koristeći smrt cara Stefana, nastojali su da postanu veći nego što su bili. Među njima je bio despot Vukašin i njegov brat Uglješa, koji su bili humska vlastela, i knez Vojislav, sin Vojnov, od kojih je svako bio na upravi najvažnijih zemalja kraljevstva. Stoga su neki Uroševi ljudi koji su mu bili veoma verni savetovali caru da zatvori u tamnicu despota Vukašina, i kneza Vojislava i neke druge koji su u svim svojim delima pokazivali veliku oholost i bili preko mere ponositi. Ti ljudi su takođe podsticali cara da njihove pokrajine preda na upravu siromašnoj vlasteli koja ga je volela i bila mu verna, dokazujući mu ispravno da ako to ne učini na početku, dok pomenuti, ne sumnjajući nimalo u njega, slobodno dolaze na dvor, kasnije, kad se oni budu učvrstili i kad postanu jaki, neće moći to izvršiti bez velikih teškoća i opasnosti. Međutim, Uroš ne samo da nije hteo slušati ove savete nego ih je otkrio, i time upozorio te ljude da se dobro paze, pa su oni retko dolazili na dvor. Zato oni koji su davali dobre savete Urošu, videći da su otkriveni, ubuduće se okaniše toga da ne bi navukli na sebe zlovolju i mržnju velikaša. Štaviše, car, kao da mu ni to nije bilo dovoljno, uzdizao je optužene na još veće časti i položaje. Pripojivši, naime, despotu Vukašinu mnoge pokrajine, dade mu takođe titulu kralja. Tim povodom Vukašin počeo ugnjetavati mnoge ličnosti toga kraljevstva, istupajući kao da to čini po uputstvu cara i radi učvršćenja njegova carstva. Još je na veće dostojanstvo uzdigao kneza Vojislava Vojnova kad je uzeo jednu njegovu kćer za ženu, a otpustio prvu ženu, kćer vlaškog vojvode Vljajka. Mada je gorko osetila ovu nepravdu, ne želeći da neprestano ima pred očima svoju suparnicu, ona svojevolejno napusti dvor i vrati se u dom svoga oca.

KOMENTAR

Izlaganje o situaciji posle Dušanove smrti i svemoći Vojislava Vojinovića i Vukašina predstavlja zaokruženu celinu i verovatno je preuzeto iz nekog nepoznatog izvora, a nije rezultat Orbinovog domišljanja. Ne može se naslutiti kakav bi to izvor bio. On je svakako pod uticajem kasnijih događaja pošto stavlja na početak zbivanja posle Dušanove smrti ličnosti koje su postale glavni protagonisti tek nekoliko godina kasnije.

Inače, u ovom izlaganju ima detalja koji zaslužuju pažnju. Tako je tvrdnja da je Uroš dao Vukašinu titulu kralja u punoj meri osnažena analizama G. Ostrogorskog, "Serska oblast posle Dušanove smrti", Beograd 1965, 7—13. Orbinov izvor je znao kako su tekle stvari i još nije bio pao pod uticaj legendi o Vukašinovoj uzurpaciji vlasti i titule, nastaloj srazmerno rano (u XV v.) i žilavo održavanoj do kraja XIX veka. Priča o tome da je car Uroš uzeo za ženu kćer Vojislava Vojinovića ne može se, na žalost, kontrolisati. Uz ono što je rečeno o Uroševoj ženi povodom str. 41(9—11) može se dodati da poznato papsko pismo iz 1370, u kome se Urban V raduje što je Klara, udovica vojvode Aleksandra, obratila u katoličku veru svoju kćer, koja je bugarska carica, i poziva da obrati i drugu kćer "videlicet Ancham, reginam Serviae illustrem", sugeriše da je Anka pod neposrednim uticajem majke, dakle, izvan Srbije. Već je istaknuto da se u Dečanskom pomeniku uz cara Uroša navodi "Jelena monahinja". Up. I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934,

Zbog toga je bio veliki metež u Uroševom kraljevstvu. Naime, svako od vlastele počeo nastojati i truditi se da se dočepa većih položaja i preduzimati sve kako se ne bi pokorio sebi ravnima. Među ovima

je bio prvi knez Lazar, koji je prisvojio svu zemlju na granicama Ugarske koja se zvala, kako je rečeno, Zemlja kralja Stefana. Isto tako Nikola Altomanović zauzeo je zemlju koju je držao njegov stric knez Vojislav, koji je nešto pre toga bio umro. Da bi bolje osigurao svoj položaj, on baci u tamnicu ženu istog kneza Vojislava s dva sina, koji su mu bili braća od strica, te naredi da se otruju.

Idući njihovim stopama, Balšini sinovi, Stracimir, Đurađ i Balša, zetska vlastela, ali siromašna, zauzeše obe Zete. A cesar Vojihna sa svojim zetom Uglješom zagospodari čitavim krajem na granici Romanije. I sve su to radili kao da im je car naredio, a u stvari radili su na svoju ruku. Na taj način za manje od deset godina čitavo Raško Kraljevstvo beše podeljeno između četiri gore rečena velikaša i svako im je, još za života careva, bio pokoran i priznavao ih za svoje gospodare.

Kralj Vukašin odredio je Prištinu kao prestoni grad i držao svu okolnu zemlju. A njegov brat Uglješa držao je svu Romaniju do Soluna, i Veriju i druge gradove. Balšići Gornju i Donju Zetu do Albanije, te od granica Bosne i Srema do Kotora. Lazar, pak, sa svojim zetom Vukom Brankovićem imao je Zemlju kralja Stefana i sve ono što se graničilo s Dunavom. Život i kraj koji su dočekala ova četvorica velikaša pripovedaćemo malo posle.

KOMENTAR

Ovde Orbin ocrta "četiri velikaša", kojima će posvetiti posebne glave svoga spisa. Njihova dela i istorija njihovih potomaka opisani su kasnije detaljnije, dok su ovde samo kratko navedene njihove oblasti i najopštije nagovešten put njihovog uspona. Bilo bi veoma interesantno znati da li je Orbin negde našao ovu podelu na "četiri barona" ili ju je sam konstruisao pokušavajući da unese red u zbivanja koja je hteo da izloži. Jedino se još u prevodu tzv. Brankovićevog letopisa nalazi podatak da je srpsko carstvo bilo podeljeno "in 4 partes". Ali on je prosto prilepljen uz vesti naših starih rodoslova i združen s pričom da je Vukašin ubio Uroša. Poreklo toga dodatka nije poznato, a ne da se isključiti mogućnost da je nastao pod uticajem Orbinovim. Up. R. Novaković, "Brankovićev letopis", Beograd 1960, 47.

Postavlja se pitanje po kakvom principu selekcije su iz mnoštva feudalnih gospodara izdvojeni upravo Vukašin, Lazar, Nikola Altomanović i Balšići? Iz kog ugla posmatranja upravo oni izgledaju najvažniji? S Lazarom počinje čitava istorija srpske despotovine (Orbin i istoriju Brankovića priča u poglavlju o Lazaru); Balšići su kroz više generacija bili samostalni gospodari jedne značajne oblasti, a Vukašin je sa svojim potomstvom ostavio izvanredno značajne tragove u pisanoj i usmenoj tradiciji. Najteže je, međutim, pitanje otkuda u tom društvu Nikola Altomanović, pojava sasvim efemerna i bez odjeka u kasnijoj tradiciji, čija je oblast, uz to, nestala sasvim bez traga. Nikola je mogao izgledati kao ličnost istog ranga s Vukašinom, Lazarom i Đurom Balšićem samo nekom ko je događaje poznao izbliza i ko je o zbivanjima imao tačne predstave. To nas dovodi do zaključka da je Orbin morao čitati neki domaći izvor u kome su događaji šezdesetih i sedamdesetih godina XIV veka dosta pouzdano ispričani. Potvrde za taj zaključak naći ćemo, čini se, i u analizi pojedinih Orbinovih kazivanja.

Taj izgubljeni izvor je koristio i čuveni biograf Skenderbegov Marin Barlecije. U spisu o opsadi Skadra (objavljenom prvi put u Veneciji 1504) nalazi se odeljak u kome se priča starija istorija grada po nekom izvoru. Sam Barlecije kaže da su to bili "više fragmenti nego anali". Tu su spominjani "car Nemanja", njegov sin Uroš Slep, koji je, opet, imao sina Stefana iza koga je ostao jedinac sin po imenu Uroš. Kad je on umro bez naslednika, i baroni si divisero tra loro la Signoria, percioche la Misia inferiore tocco al conte Lazaro: quella di sopra a Nicolo Zupano: la Romania a tre fratelli: cioe a Uncassione, che acquisto il titolo de Re; ad Andrea, et ad Essico e Moncino Deno, governo la citta marittima. Barlecije posebno i opširno govori o Balši i njegovim potomcima. Sasvim je jasno da Orbin nije prepričao ovo mesto iz Barlecija, ali je isto tako jasno da njegova podela na četiri barona stoji u vezi s pričanjem Barlecijevog izvora. Orbin je ispustio Momčila (spomenut je samo u glavi o Vukašinu), a zadržao Lazara, Nikolu Altomanovića, Vukašina i Balšiće.

Iza smrti kralja Uroša Slepog bila su ostala dva sina, jedan (kako rekosmo) Stefan Dušan, koji docnije uze titulu cara, drugi Siniša, kojemu je njegov brat Stefan, s jedne strane, zbog velike ljubavi koju je gajio prema njemu, s druge strane, pošto je video da ga je njegova žena nastojala otrovati, bio dao još kao dečaku grad Janjinu u Romaniji sa svim područjem sve do Arte, kao i mnoge druge tvrđave i gradove u onim predelima. Stefan ga je uz to bio upozorio da vodi brigu o svome životu, a posebno da se pazi caričinih zamki. Kad je, dakle, Siniša video da svi velikaši zauzimaju područja pomenutog njegovog brata,

sakupivši i sam nešto vojske, koju su sačinjavali Grci i Arbanasi, dođe s njom u Zetu i poče da napada skadarsku tvrđavu. Ali nije mogao ništa postići, bilo što je rečena tvrđava bila po prirodi teško osvojiva, a uz to branjena od dobrih ratnika, bilo što ga nijedan zetski i raški velikaš, videći ga onako jedna i nevoljna, nije hteo slediti. Stoga se vratio kući i malo posle toga umro, ostavljajući dva sina i jednu kćer. Sinovi se zвахu Duka i Stefan, a kći Anđelina.

Duka je, došavši u doba da može rukovati oružjem, u svim poduhvatima pokazivao velike uspehe, a nada sve je bio čestit čovek. Hlapen, koji je bio moćni velikaš u Grčkoj, dao mu je za ženu jednu svoju kćer, ali kad je video da ga svi vole, poče smišljati da ga na neki način ukloni s puta, jer se bojao da mu, ako postane gospodar Raške (kako je bilo opšte mišljenje), ne oduzme iz ruku ono što je imao. Kad se Duka toga dosetio, poče gubiti poverenje u tasta i izbegavao je svaku priliku da mu ne dopadne šaka. Ali Hlapen (koji je bio lukav čovek) prevari ga služeći se nekim tamošnjim episkopima i monasima kojima se zakleo da Duki neće naneti nikakvoga zla. Njihovim posredstvom dovede ga u Kostur, gde ga na veru uhvati, iskopa mu oči, pa ga posla u one krajeve Vlaške koji su prema Moreji i Negropontu, u kojima je boravio njegov brat Stefan.

KOMENTAR

Orbin nije kroz svoje izvore osetio svu veličinu i ozbiljnost Sinišinog odmetanja, ali je bio obavešten o pojedinostima, koje delom nisu tačne.

Kad je Stefan odrastao i razvio se u prelepog mladića, uzeo je za ženu kćer Frančeska, gospodara Mesare i mnogih drugih gradova i mesta koja su bila s one strane u Romaniji, od Negroponta do obale. A Anđelinu, pošto se razvila u ljupku devojkicu, uze za ženu Toma, sin Preljuba, despota i gospodara Janjine i drugih okolnih područja. Toma je s njom rđavo postupao, kako zbog ljubomore koju je prema njoj osećao tako i što je bio rđav čovek. On je ranije bio zarobio u ratu Inika Daulova i vaspitao ga na svom dvoru. Dok je Inik boravio na dvoru, sklopio je prijateljstvo s Tominom ženom Anđelinom, pa da bi s njom mogao bolje uživati, ubio je Tomu, zacelo uz sudelovanje same Anđeline. Kad je to video Tomin sin, obrati se Turčinu, koji mu pomože da uhvati Inika, te ga oslepi. Ali kako Tomin sin nije još bio sposoban da upravlja, Anđelina, po savetu svoje vlastele, uze drugog muža, naime, Isajju iz Nauplije, koji je tada bio gospodar Kefalonije. Pošto je ovaj upravljao svojom zemljom i zemljom svoje žene s velikom razboritošću, ostao je na vlasti i Turci ga za života nisu uznemiravali, jer ih je neprestano darivao.

KOMENTAR

To se naročito opaža u ovom odlomku, koji su u novije vreme komentarisala dva učena vizantologa. Orbinov podatak da je Siniša imao dva sina nalazi potvrde u starim srpskim letopisima, jednoj povelji iz meteorskih manastira iz 1386. i u Janjinskoj hronici. Up. M. Lascaris, *Byzantinoserbica saeculi XIV: Deux chartes de Jean Uroš, dernier Nemanide, Byzantion 25—27 (1955—57) 310—314.*

Pod imenom Duka krije se Jovan Uroš Paleolog, koji je kao monah dobio ime Joasaf; njegova sestra se zvala Marija Anđelina Dukina, a njihov brat se zove Stefan i u Janjinskoj hronici.

Hlapen je poznati velikaš Dušanovog i Uroševog vremena. Nema podataka o tome da je on bio tast Jovana Uroša, a sasvim je neverovatno tvrđenje da je on oslepio svoga zeta. Deo Tesalije kojim je gospodario Stefan, drugi sin Simeona Uroša Paleologa, prepoznao je R. J. Loenertz, *Une page de Jerome Zurita relative aux duches catalans de Grece, Revue des Etudes byzantines 14 (1956) 164.* Bila je to čuvena Farsala sa okolinom. Stefanov tast "Frančesko, gospodar Mesare i mnogih drugih gradova", bio je, po navedenom autoru, Frančesko Đorđi, markgraf Bodonice, kneževine kod Termopila. To je, uostalom, mislio već K. Jireček, *Istorija Srba I², 317,* samo što je on držao da je Stefan bio Hlapenov sin. Sinišina kći je zaista bila udata za Tomu Preljubovića, sina Dušanovog ćecapa Preljuba, i zaista se kao udovica preudala za Isava Buondelmontija. O njemu up. K. Jireček, *Die Witwe und die Söhne des Despoten Esau von Epirus, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 2 (1921) 1—6.*

Ono što Orbin priča o odnosima Tome i Marije i o zagonetnom Iniku Daulovu (Inico di Daulo) nije lako razjasniti. U Janjinskoj hronici se opisuje ubistvo Tome Preljubovića, ali nema ni aluzije na događaje koje nalazimo kod Orbina. Podaci svakako potiču iz nekog zapadnog izvora koji je čitao i španski hroničar Zurita i prevodilac Halkokondila na latinski nemački humanista Konrad Klauzer. Iz marginalnih beležaka Klauzerovih saznajemo za don Alonsa d'Avalos, feudalnog gospodara u Grčkoj pod kraj XIV veka. Klauzer

je pomešao Davalosa sa Isavom Buondelmontijem. Inichus de Davalos je, međutim, ličnost iz sredine XV veka, koja je ostavila traga u dokumentima. Up. N. Iorga, Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle IV, Bucarest 1915, 156—157.

Orbin je, po svoj prilici, pogrešno vezao podatke koje je pročitao za srpske velikaše u Grčkoj.

Kukavni car, koji je za svoga života pustio da velikaši zauzmu carstvo, boravio je neko vreme kod kralja Vukašina, koji mu je bio dodelio jednu malu oblast za izdržavanje. Posle boravka kod njega, pođe ka knezu Lazaru. Kad je ovaj na sličan način rđavo s njim postupao, ponovo se vrati kralju Vukašinu. Ali konačno, videći da s njim postupa kao pre, odluči da pobegne u Dubrovnik. Kad je o tome neki sluga obavestio kralja Vukašina, Vukašin ga udari buzdovanom po glavi tako da na mestu osta mrtav. Zamotavši ga zatim u jedan ćilim, dade ga pokopati u Šareniku, u oblasti Skoplja.

KOMENTAR

Opis kraja Uroševe vlade i njegovog potucanja nije potpuno u skladu s podacima o Urošu koji se uzgred saopštavaju govoreći o Vukašinu, knezu Lazaru ili Nikoli Altomanoviću. Podatak da je Vukašin ubio Uroša je kasnog porekla, mlađi je svakako od starijih rodoslova koji daju kao datum Uroševe smrti 4. decembar, dakle, vreme posle Vukašinove smrti (26. septembar 1371). On potiče iz lokalne legende iz okoline Petriča i Nerodimlje, koja je dospela do Dubrovnika. I Orbin i Lukarević navode kao mesto ubistva Šarenik u oblasti Skoplja (kod Lukarevića, Copioso ristretto² 107: in Sciarenik villaggio di Scopie) pošto nisu znali gde je to mesto zapravo ležalo. Patrijarh Pajsije govori takođe o manastiru u kome je Uroš bio sahranjen, spominje pokraj njega selo Šarenik, ali kaže da se nalazio "u potkrilju grada Petriča više Nerodimlje". Pitanje o položaju Šarenika bilo je vrlo aktuelno u vreme kada se polemicalo o tome da li je Vukašin ubio Uroša ili je Uroš nadživio Vukašina. Up. I. Ruvarac, "G. Panta Srećković i Šarenik u Skopskoj nahiji", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 245—256. Ovaj legendarni podatak je inače bacio senku na čitavo Orbinovo pričanje o Uroševom vremenu.

Život ovoga vladara može zaista da posluži kao pravi primer sudbine: ona ga je nekom varljivom dobrotom još kao mladića zdravog i veoma poštovanog, a da se sam nije oznojio, uzdigla tako visoko da se po bogatstvu, moći i veličanstvu mogao meriti s najvećim vladarima; skinuvši odjedared lažnu obrazinu, ta ista sudbina sasvim ga je dotukla bez nekog nasilja spoljnjih neprijatelja i dovela do takve bede da je gotovo bio prisiljen da moli i prosi u ime božje kod svojih ljudi korice hleba i komad odela. Dubrovčani su mu za života svake godine slali šest stotina dukata, kako su bili ugovorili s njegovim precima, te se tim novcem izdržavao.

KOMENTAR

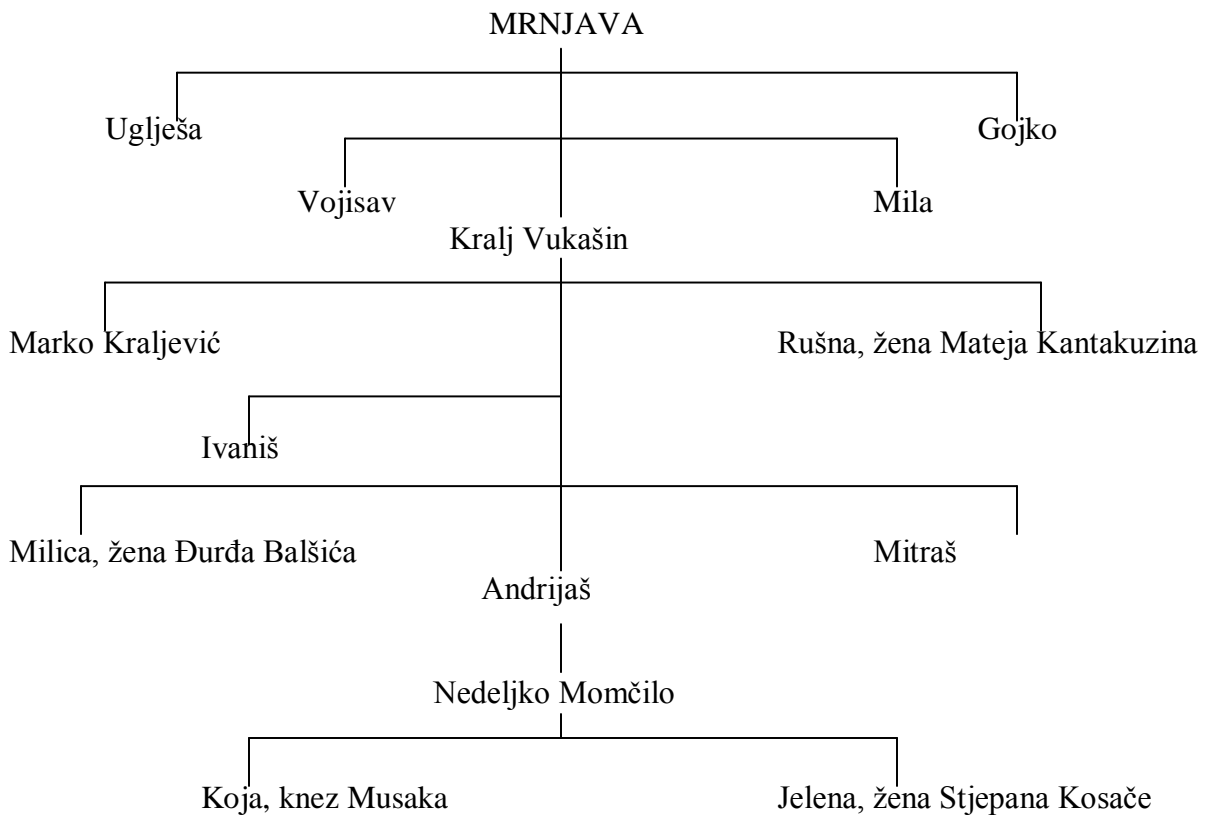
Pored sopstvenih refleksija o sudbini, Orbin ovde donosi podatak o plaćanju 600 dukata (kod Lukarevića je tačan iznos u srebru: 2000 perpera) srpskog dohotka Urošu u vreme kad je bio lišen vlasti. U starim dubrovačkim analima nije ostalo o tome traga, ali su Dubrovčani u svome praktičnom političkom delanju kasnije isticali da je kod njih ostalo sačuvano ono jedino što je Urošu preostalo i da su se izlagali opasnostima i štetama da mu to očuvaju. Tako da je, bez sumnje, ostala usmena tradicija o tome sve do Orbinovog vremena. Otuda je i bedni položaj Urošev onoliko preuveličan. Up. K. Jireček, "Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani", Zbornik Konstantina Jirečeka I, Beograd 1959, 384—385.

Njegova majka Jelena, posle muževljeve smrti, živela je u velikom nezadovoljstvu. Naime, nije htela da se pojavljuje pred velikašima carstva, pa se družila s monasima poput neke monahinje, te je bila uvek tužna. Pošto velikaši zato nisu mogli na vreme svršavati svoje poslove (jer je ona u početku upravljala kraljevstvom), vrlo se razgneviše. I to je bio glavni razlog rušenja i propasti carstva njezina sina. Kad je videla da je njen sin pritisnut tolikim patnjama i nevoljama, provodila je monaški život u jednom selu i umrla u očajanju tri godine posle smrti svoga sina, cara Uroša, koja je usledila 1371 godine.

KOMENTAR

Orbinovo pričanje o Uroševoj majci Jeleni nije u skladu sa onim što o njoj saznajemo iz savremenih vizantijskih izvora. Ni podatak o smrti nije tačan: bila je živa još početkom 1375, a umrla je 7. novembra

GENEALOŠKO STABLO SRPSKOG KRALJA VUKAŠINA

GRB SRPSKOG KRALJA VUKAŠINA

Pošto se ugasilo (kako smo kazali) carstvo nemanjićke kuće u Raškoj, sada ćemo nastaviti kazivanje o delima četvorice velmoža koji su još za života Uroša, poslednjeg kralja i cara ove kuće, bili zauzeli Raško Carstvo.

Počecemo najpre s kraljem Vukašinom i njegovim bratom Uglješom. Oni su se rodili u Livnu, od oca Mrnjave, koji je u početku bio siromašni vlastelin, ali ga je kasnije, s njegovim sinovima, car Stefan mnogo uzdigao. Kad je car Stefan kasno jedne večeri došao pod Blagaj i nije hteo ući u grad, Mrnjava ga ljubazno primi u svoju kuću. Videvši tu car njegovo otmeno ponašanje, uze ga, zajedno sa ženom, tri sina i dve kćeri na svoj dvor. Sinovi se zvali Vukašin, Uglješa i Gojko. Braća Vukašin i Uglješa bili su jači i izvežbaniji u oružju od drugih velikaša, posebno Uglješa, koji je vodio rat s gradom Solunom i doterao ga dotle da mu je morao plaćati danak; i da ga nije smrt omela, njime bi potpuno zagospodario. Bio je zatim u neprekidnom ratu s Turcima koji su bili na granici njegove oblasti, i svaki put kad se potukao s njima, uvek je ostao pobednik. Turci su stoga bili izgubili svu snagu i odvažnost koju su ranije pokazivali u ratu. Lične uspehe Vukašina i Uglješe nisu mogli da trpe knez Lazar i župan Nikola Altomanović, posle njih prvi velikaši u Raškoj. Zato odlučiše među sobom da ih ponize i podrežu krila njihovoj oholosti. S tim ciljem priđoše caru Urošu podstičući ga na sve moguće načine protiv pomenute braće. I na kraju ga ubediše da uđe s njima u savez protiv rečene braće, obećavajući da će sve što im oduzmu pripasti caru Urošu, za koga će se oni založiti da ponovo dobije očinsko kraljevstvo.

KOMENTAR

Priča o poreklu Vukašina i Uglješe iz Livna zaista je "nalik na skasku", kako je isticao K. Jireček. Ne vidi se povod zbog koga se tradicija o braći, razvijena svakako već u to vreme, vezala za Livno. Ovde se sreće treći brat, Gojko, za koga zna narodna pesma. Ipak, na ovom mestu Orbinovog dela počiva prezime Mrnjavčevići koje se i danas u literaturi upotrebljava.

KOMENTAR

Drugog su porekla vesti o Uglješinim uspešnim ratovima sa Solunom i Turcima. One potiču iz nekog kasnijeg teksta koji je ovo imao kao uvod u maričku bitku.

Pripremvši, dakle, moćnu vojsku, pođoše da napadnu kralja Vukašina i Uglješu. Ovi raspoređiše svoju vojsku i susretoše se s neprijateljem na Kosovu polju. Kad se tu zametnula bitka, knez Lazar se povuče sa svojim četama i pobeže. Nikola Altomanović pak, koji se hteo boriti, beše poražen, njegovi ljudi poubijani, te se i sam jedva uspeo spasti. Car Uroš beše uhvaćen živ s nekolicinom vlastele svoga

dvora dok su drugi bili poubijani. Među njima beše Nikola Buća, protovestijar cara Stefana Dušana, koji slavno pade braneći svoga gospodara.

Buća ostavi jednog sina po imenu Petar, od kojeg su potekli plemići kuće Buća koji su danas u Dubrovniku, i tri kćeri, od kojih jedna, po imenu Bioča, beše udata za Marina Gučetića, druga u kuću Gundulića, a treća je imala za muža Luku Bunića.

Ali da se vratimo na stvar. Kad je bio potučen car Uroš i uhvaćen u bici, kralj Vukašin ga je odveo u Rašku, gde je završio svoje dane na već opisani način. U ovom ratu nije sudelovala kuća Balšića, jer je Đurađ Balša bio zet kralja Vukašina. I dok su se rečena gospoda borila između sebe, Balša se starao o svojim poslovima i zauzimao područja uza svoju granicu. Jednu drugu kćer kralja Vukašina, po imenu Rušna, njen otac udade za Mateja, sina Jovana Kantakuzina, carigradskog cara. Pošto je ovaj bio u ratu sa svojim zetom Jovanom Paleologom i veoma želeo da još bolje učvrsti carski položaj i sve svoje poslove, zaprosio je za ženu svome sinu rečenu Rušnu, koju mu njen otac Vukašin odmah dade i doznači u miraz sva područja koja je posedovao u Albaniji.

KOMENTAR

Priča o savezu između cara Uroša, kneza Lazara i Nikole Altomanovića protiv Vukašina i Uglješe nije uzeta ozbiljno u našoj nauci. K. Jireček, "Srpski car Uroš, kralj, Vukašin i Dubrovčani", Zbornik Konstantina Jirečeka. I, Beograd 1959, 375, je isticao da nije poznato "odakle je Orbinu uzeo ovu svoju priču" i da ona nema istorijske podloge u delu koji govori o tobožnjoj pogibiji Nikole Buće, nekadašnjeg Dušanovog protovestijara. Nikola je bio umro još za života cara Dušana. Tačan je, međutim, Orbinov podatak da je jedna kći Petra, sina Nikole Buće, bila udata za Luku Bunića. Up. I. Manken, "Dubrovački. patricijat u XIV veku", Genealoške table, Beograd 1960, pod Vona i Buchia. Nije isključeno da se vest o pogibiji jednoga Buće u carskoj službi vezala za Nikolu Buću koji je umro mnogo ranije. To ne bi bio jedini takav slučaj kod Orbina. Kod cara Uroša u službi bio je Tripun Mihailov Buća, o kome se inače ništa ne zna.

Hronologija ovog velikog sukoba u Srbiji daje se utvrditi na osnovu kasnijeg Orbinovog podatka (na str. 53 ove knjige), prema kome se Vukašin 1369. rasrdio na Dubrovčane "zbog cara Uroša". (V. komentar uz str. 53.) Tim povodom treba podsetiti na ozbiljne momente zbog kojih se Orbinovo kazivanje ne može olako odbiti: Vukašin izdaje početkom 1370. povelju Dubrovčanima ne pominjući uopšte Uroša, Nikola Altomanović je i kasnije neprijatelj Vukašinov, a počinje da zahteva svetodmitarski dohodak upravo od kraja 1369, a te iste godine Đura Balšić važi kao odmetnik cara Uroša. Stariji letopisi govore, uza sve to, da je Uroš bio zbačen s prestola. Iz svega toga proističe da je Orbin za događaje ovoga vremena imao jedan domaći prilično pouzdani izvor. Svakako to nije onaj što priča o ubistvu Uroševu.

Balšići su ovde uzgred spomenuti zbog veze s Vukašinom i držanja u unutrašnjim borbama. Đurađ Balšić je zaista bio zet kralja Vukašina. Njegova žena bila je Oliveria filia regis Volcassini, koja je u Zeti podigla crkvu svojim novcem pošto je dovela majstore iz zemlje svoga oca i obdarila je od svoga miraza s muževljom dozvolom.

Ovaj car je ratovao s Paleologom dvadeset godina, a to je bio razlog što su Mlečani ušli u teški rat s Đenovljanima. Đenovljani su bili na strani Kantakuzina, a Mlečani na strani Paleologa. Desi se tada da je sreća — pošto je Mlečanima išlo naopako, te su krivicom jednog njihovog kapetana bili potučeni od Đenovljana — i Kantakuzinu bila nesklona. U toj bici, naime, pogine njegov sin Matej. Matej ostavi jednog sina po imenu Đurađ, i dve kćeri, Jelenu, koja je bila carica Trapezunta, i Jerinu, koja je bila udata za srpskog despota Đurđa. Jerina, dakle, kako veli Jovan Leunklavije, beše unuka kralja Vukašina. Ovaj je sa svojim bratom Uglješom bio odlučio da liši vlasti kneza Lazara i Nikolu Altomanovića i da ih potpuno uništi kako ih ne bi mogli sprečavati pri drugim poduhvatima koje su želeli da ostvare. Ali u to vreme ne htedoše ništa preduzimati, jer su Turci koji su se graničili s njima prilikom ovoga rata bili opustošili njihovu zemlju i naneli joj veliku štetu. Zato su se najpre hteli osvetiti Turcima, a tada udariti svom snagom na župana Nikolu i kneza Lazara.

Pripremvši, dakle, vojsku od dvadeset hiljada boraca, krenuše u potragu za Turcima sve do Trakije, koju su velikim delom bili zauzeli. Pošto ih nisu našli, poharavši i popalivši njihovu zemlju, vratiše se u Rašku ne vodeći računa putem o bilo kakvom vojničkom redu. Turci, koji su se bili povukli u planine i pažljivo pratili njihovo kretanje, izabraše tri hiljade svojih najodvažnijih ljudi, koji upadoše u pozadinu neprijateljske vojske sastavljene od Uglješinih ljudi, te ih u besnom napadu razbiše. Laonik piše

da je Sulejman treći po redu i prvi ovog imena noću napao ljude kralja Vukašina i njegovog brata Uglješe, koji su se tada nalazili nešto malo udaljeni s drugim delom vojske. Stoga priskočiše sa svim svojim ljudstvom da pomognu svojim koji su puštenih uzdi bežali pred Turcima ne uspevajući da srede svoje redove kako su bili dužni, tako da su se u gužvi sudarali s Turcima. Kad su Turci videli izdaleka da Vukašinova i Uglješina vojska ide protiv njih, sačekaše ih i ponovo zbiše redove. Odupreše se, dakle, odvažno i boriše se junački, tako da se stvorila velika pometnja u vojsci Rašana, koji u borbi nisu održavali nikakav red niti su znali kako ni s kim imaju da se bore. Turci su ovu okolnost veoma dobro iskoristili te udarili na njih. Pošto su to izveli s velikom žestinom, razbiše ih i naterашe u bekstvo i pored toga što su kralj Vukašin i Uglješa uložili sve napore da osujete bekstvo. Ali kad nisu mogli ništa učiniti, i oni se, da bi spasli život, dadoše u bekstvo. Gonjeni od Turaka i naterani do reke Hebra, sada Marice, baciše se u nju s konjima da ne bi pali u ruke neprijatelju. To isto učiniše i mnoge druge istaknute ličnosti, od kojih se veći broj udavi u pomenutoj reci. Tu se udavi takođe i Uglješa i njegov brat Gojko, koji je zapovedao vojskom. Kad je kralj Vukašin prešao reku, osetivši veliku žeđ, počeo piti na jednom izvoru, ne silazeći s konja. Dok je tako nagnut pio, ubi ga njegov paž Nikola Hrsojević zbog ogrlice koja mu je visila o vratu. To se desilo kod sela Karamanli blizu grada Černomena u Trakiji, gde su Rašani zametnuli bitku s Turcima. Odatle kasnije njegovo telo bi preneseno u crkvu Sv. Dimitrija u Sušici, koja je u Raškoj. Telo Uglješe i Gojka nikada se nije našlo. Druge ličnosti koje ne pogiboše u bici behu zarobljene žive i odvedene u ropstvo. To se zbilo 26. septembra 1371. godine.

KOMENTAR

Ovo je umetak za koji je dala povoda sudbina druge Vukašinove kćeri, Rušne. Preko nje Orbin je otišao vrlo daleko i upleo u izlaganje jednu pobrkanu priču o unutrašnjim ratovima u Vizantiji. Ujedno je povezana porodica Đurđa Brankovića s kraljem Vukašinom. Podaci su netačni i oslanjaju se na komentar Leunklavija, Annales sultanorum 155.

KOMENTAR

Vukašin je zaista hteo da napadne Nikolu Altomanovića u leto 1371. Sa sinom Markom i Đurđem Balšićem stojao je pod Skadrom i nameravao da krene na Onogošt (danas Nikšić). Od Dubrovčana se očekivalo da će prevesti vojsku Đurđa Balšića. Od pohoda nije bilo ništa, najverovatnije zbog odlaska Vukašina u rat s Turcima. Iz savremenih izvora se ne vidi da je i knez Lazar u ovo vreme bio neprijatelj Vukašinov.

KOMENTAR

Orbinov opis maričke bitke ne poklapa se ni sa jednom poznatom verzijom. Iako citira Laonika Halkokondila, Orbin od njega uzima veoma malo. Kod njega je našao netačnu informaciju da je "Sulejman treći po redu i prvi ovog imena" bio protivnik Vukašina i Uglješe, mada je vladar Osmanlija bio tada Murat I. Nisam mogao da utvrdim odakle je Orbin crpao ostale informacije o Vukašinovom i Uglješinom ratovanju.

Takav je bio kraj kralja Vukašina, koji se za čitavog života pokazivao prijatelj Dubrovčana, sem što se 1369. godine rasrdio na njih zbog cara Uroša, verujući da su ga oni podstakli da digne oružje protiv njega. Stoga pripremi jaku vojsku da pođe protiv Dubrovčana. Mada su Dubrovčani pokušali sve puteve i načine da ga odobrovolje, on se ipak nije okanio ovoga poduhvata sve dok nije došao k njemu Vlaho Vuka Bobaljevića, izaslan od strane Dubrovčana. Bobaljević je ostao na njegovom dvoru više od mesec dana, jer nije mogao dobiti audijenciju. Ali je najzad postigao svojom poznatom razboritošću da kralj Vukašin, reklo bi se, dirnut njegovom vrednošću, kaže u prisustvu nekih svojih velikaša da nije dolično nanositi zla jednoj takvoj zemlji koja rađa ličnosti ove vrste, ukrašene svim vrlinama i dobrotom. Pošto je ispunio što je Bobaljević tražio, otpustio ga je darovavši mu konja najplemenitije pasmine, dva para sokolova i dva para hrtova. Bobaljević je sve to, kako je običaj kod dubrovačkih loklisara, predao svojoj gospodi, koja su darovala sokolove i konja nekom nemačkom plemiću prilikom povratka iz Svete Zemlje.

KOMENTAR

Ovde Orbin daje podatke o maričkoj bici koje je našao na drugoj strani, a koje nije upleo u izlaganje istorije bitke. Mesto Karamanli će svakako biti Harmanli, koje spominje i patrijarh Pajsije. Kod njega je, doduše, tu obeleženo mesto gde je bio grob Uglješin, dok Orbin ne zna za tela Uglješe i Gojka. Crkva Svetog Dimitrija u Sušici je poznati Markov manastir. Datum bitke je tačan i Orbin ga je verovatno našao u srpskim letopisima. Tu se nije držao starijih dubrovačkih anala, koji pogrešno daju 26. novembar 1371. Ubistvo Vukašina je svakako iz usmene narodne tradicije. Tim pitanjem se posebno bavio J. Tomić, "Motivi u predanju o smrti kralja Vukašina", ctat'i po slavjanovjedeniju I, Sanktpeterburg 1904, 170—183.

KOMENTAR

Po ustaljenoj shemi Orbin se i kod Vukašina u posebnom odeljku osvrće na odnose s Dubrovnikom. Bobaljevićeva misija bi sređivala odnose koji su se pokvarili usled unutrašnjih sukoba u srpskoj državi. Zanimljivo je da su se u porodici Bobaljevića sačuvali podaci o nesumnjivo tačnim detaljima dok su krupne stvari izneverene. Tako npr., neshvatljiva je zamena ličnosti usled koje Orbin govori o Vlahu Vuka Bobaljevića stvari koje se odnose na njegovog brata Miše Bobaljevića. Isto je tako ostalo neprimećeno da je rezultat Bobaljevićeve misije bilo izdavanje povelje za Dubrovnik. To je još jedan vrlo poučan primer koji pokazuje da se Orbin nije služio dokumentima Arhiva Dubrovačke Republike. Arhivski podaci inače potvrđuju Orbinovo kazivanje o Bobaljevićevoj misiji. Slučajno je sačuvano jedno pismo dubrovačke vlade od 20. decembra 1369, kojim se traži od Jakete Sorkočevića da zajedno sa Mišom Bobaljevićem ide kralju Vukašinu "da poprave i uredi poslove poslanstva" u kome su njih dvojica bili. To su očigledno teškoće o kojima zna nešto i Orbin. Imena Sorkočevića i Bobaljevića se javljaju i u Vukašinovoj povelji za Dubrovnik od 5. aprila 1370. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 201, i Lj. Stojanović, "Stare srpske povelje i pisma I", Beograd— Sr. Karlovci 1929, 116—117. Ono što se priča o poklonima slaže se potpuno s dubrovačkim običajima.

Sada, dakle, da se vratimo na stvar. Kad je umro kralj Vukašin, mnogo opade moć gospode Raške, a poraste moć Turaka. Jer oni, uzoholivši se ovom pobedom, počеше da prodiru bez ikakve prepreke u sve delove Raške i da ih haraju. Zbog toga mnogi velikaši onoga kraljevstva, u nemogućnosti da im se drukčije odupru, sklapali su s njima mir i služili im u ratovima protiv hrišćana. Među ovima su bili Dragaš i Konstantin, sinovi Žarka Dejanovića, i mnoga druga vlastela koja pre bejahu podanici kralja Vukašina i njegovog brata Uglješe. Od njih Konstantin (kako piše Laonik u II knj.) prevazilažaše sve u vojničkoj veštini, a po razboritosti smatrahu ga jednim od prvih. On je napao Bugare i Arbanase, kojima je oduzeo mnoga mesta; a kad je umro njegov brat Dragaš, nasledeo ga je u državi, te je i sam bio prisiljen da često posećuje dvor Turčina.

KOMENTAR

Posledice Maričke bitke Orbin ovde izlaže po Laoniku Halkokondilu. Od njega je mehanički preuzeo i zbrku dva vlastelina: Žarka i Dejana, iz koje je nastao Žarko Dejanović. Ono što je rečeno odnosi se na Dejana.

Posle smrti kralja Vukašina ostadoše četiri njegova sina, i to Marko, Ivaniš, Andrijaš i Mitraš. I pored toga što su počeli vladati svojom državom na veliko zadovoljstvo podanika, njihovi neprijatelji ih ipak nisu pustili da dugo uživaju. Jer im je knez Lazar uzeo Prištinu i Novo Brdo, kao i mnoga druga obližnja mesta. Nikola Altomanović, s druge strane, zauzeo je čitavu oblast koja se graničila s njegovim zemljama. Balšini, pak, sinovi, mada su im bili rođaci, oteše im iz ruku Prizren i mnoge druge susedne krajeve. Ni Turci nisu propustili priliku da zagospodare velikim delom zemlje koju su držali u Romaniji. Zbog toga gore rečena braća, da bi zadržala bar nešto, pristadoše da plaćaju danak Turcima, pa su im služili i u ratovima. Ali Ivaniš nije mogao da dugo izdrži pod njihovom tiranijom, te se povukao s nekolicinom svojih ljudi kod Balšinih sinova u Zetu. Oni su ih rado primili i dali im nešto zemlje da su mogli životariti. Drugi njegov brat, Marko, koga neki zovu Kraljević, otišav s Bajazitom, prvim turskim carem ovoga imena, protiv vlaškog kneza Mirče, bi potučen u bici kod Kraljeva, grada u Vlaškoj, te pobeže u jednu šumu, gde je bio pogođen u grlo strelom koju izbacila neki Vlah, verujući da se radi o kakvoj zveri. Njegovo telo bi pokopano u manastiru Blačani kraj Skoplja. Mitraš pade isto tako u jednom okršaju s Turcima, a ne ostavi nijednog sina. Od Andrijaša, njihovog četvrtog brata, rodi se Nedeljko

Momčilo, koji je bio otac Koje, kneza Musaka, i Jelene, žene Stjepana Kosače, vojvode od Sv. Save, i ne osta više niko drugi iz kuće kralja Vukašina. A on, zajedno sa svojom braćom, dočeka tako bedan kraj, što nije bilo bez dopuštenja božanskog veličanstva, koje im nije dozvolilo da uživaju kraljevstvo koje nepravedno oteše iz ruku njihovog gospodara koji ih iz niska roda učini plemenitim i tako velikim.

KOMENTAR

Sinovi Vukašinovi su tačno navedeni i svi su ostavili traga u savremenim istorijskim izvorima. Up. L. Mirković, Mrnjavčevići, Starinar n.s. 3 (1924—1925) 33—40.

KOMENTAR

Od podataka o komadanju Vukašinove države može se kontrolisati jedino onaj da su Balšići zauzeli Prizren (1372). Iz drugih izvora nije ništa poznato o odlasku Ivaniša u Zetu. Ovde je Orbin opet koristio neki izvor koji do nas nije došao.

KOMENTAR

Vredno je zapaziti koliko je malo Orbin umeo reći o Marku, koji je već do njegovog vremena dobio epsko ime Kraljević. Po tome primeru bi se dalo zaključiti da je manje koristio narodnu tradiciju nego što se misli. Epizoda o Markovoj pogibiji je, po svoj prilici, legendarnog karaktera, dok je podatak o bici protiv Mirče, porazu Bajazitovom i gradu Kraljevu u Vlaškoj zasnovan na nekom pisanom izvoru. Mesto bitke se inače u srpskim izvorima označava kao Rovine. L. Mirković, "Mrnjavčevići", Starinar n. s. 3 (1924—1925) 34—35, je upozorio da se selo Blačani nalazi u blizini manastira Matejič, te je za njega, verovatno, vezana tradicija o grobu Markovom.

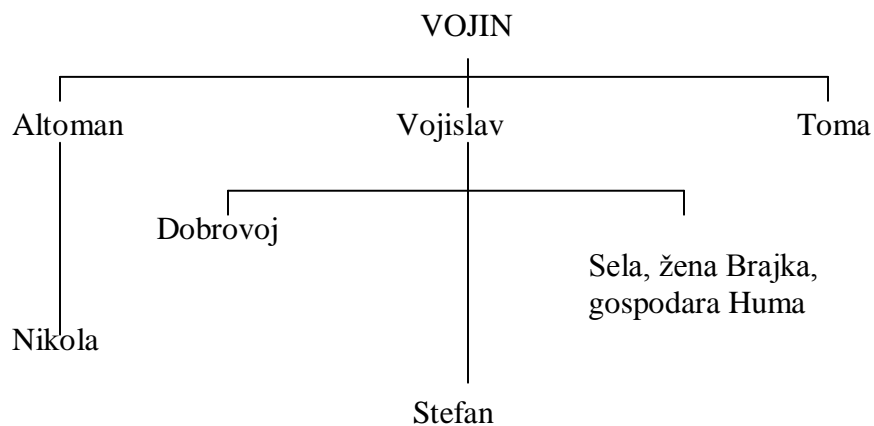
KOMENTAR

Mitraš je svakako Dmitar, koji je krad života proveo u Ugarskoj u službi kralja Žigmunda Luksemburškog. Nije poznato da li je on poginuo baš u borbi s Turcima.

KOMENTAR

Genealogija Andrijaševa, koja vodi do porodice Musaki, potiče iz porodične hronike Musakija.

GENEALOŠKO STABLO NIKOLE ALTOMANOVIĆA, KNEZA UŽIČKOG

GRB NIKOLE ALTOMANOVIĆA

Sada dolazi na red da pokažemo kraj Nikole Altomanovića, jednog drutog otimača Raškog Kraljevstva. Pre nego što pređemo na izlaganje tih činjenica, čitaoci treba da znaju da je u vreme kralja Uroša Slepog, među ostalim njegovim velikašima, bio jedan koji se zvao Vojin. Taj je uživao veliki ugled kod ovoga kralja i bio dobio od njega na upravu, štaviše u baštinu, Humsku oblast koja se sa svih strana graničila s Dubrovčanima. Pod raznim izgovorima Vojin je za svoga života naneo Dubrovčanima velike štete.

KOMENTAR

Istorija Nikole Altomanovića, drugog od "četiri barona", vrlo je kratka, ali zanimljiva zbog toga što su detaljna istraživanja pokazala da je niz Orbinovih podataka tačan.

KOMENTAR

Vojvoda Vojin je zaista u doba Stefana Dečanskog upravljao krajevima u susedstvu Dubrovnika. U vreme dubrovačko-bosanskog rata protiv Branivojevića (v. komentar uz str. 192) bili su njegovi odnosi prema gradu vrlo zategnuti: njegova kći, žena Brajka Branivojevića, bila je neko vreme zatvorena u gradu, a zet je tu izgubio život. Do Orbina je došao daleki odjek ovih događaja u prilično preteranom obliku.

Od Vojina se rodiše tri sina: Toma, Vojisav ili Vojislav i Altoman. Oni posle očeve smrti razdeliše između sebe Humsku oblast. Vojislavu dopade onaj kraj koji se graničio s Dubrovčanima. S njima je za života vodio neprekidni rat, tokom kojega je poharao i popalio čitavu njihovu teritoriju i pobio mnogo njihovih trgovaca koji su, oslanjajući se na njegove garantije, poslovali u njegovoj zemlji. I to je radio, kazivaše, po uputstvima svoga gospodara kralja. No i njemu su Dubrovčani ponekad uzvraćali milo za drago.

KOMENTAR

Do nas nije došao nijedan izvor koji bi davao povezanu genealogiju Vojinovih potomaka. Ona se daje rekonstruisati iz fragmenata. Orbin je, međutim, imao povezane podatke o porodici, ali ih nije sasvim razumeo. To se opaža već kod sinova Vojinovih gde je "iz Altomana isterao i Altomana i Tomu", kako je primetio I. Ruvarac, "O knezu Lazaru" 127.

Nije tačno da je Vojislav neprekidno vodio rat protiv Dubrovnika. Neprijateljstva su trajala 1360—

1362 i o njima je ostalo mnogo podataka u Dubrovačkom arhivu. Orbin ih očigledno nije koristio, iako jedna rečenica izgleda kao da je uzeta iz dubrovačkog pisma ugarskom kralju Ludoviku I. Kod Orbina čitamo da je Vojislav tvrdio da je napadao Dubrovnik "po uputstvima svoga gospodara kralja", a u jednom savremenom pismu ugarskom kralju Dubrovčani su prenosili o Vojislavu: *dicens se a rege Raxie hoc in mandatis habere.*

Kad je Vojislav umro, njegov sinovac Nikola, sin Altomana, koji je umro za života Vojislavljeva, prevazilazeći u svakom zlu i deda i strica, nezadovoljan delom koji je prilikom deobe pripao njegovom ocu, zauze oružjem i deo svoga strica Vojislava. I da ne bi oko toga ubuduće imao kakvih sukoba ili ratova, uhvati Vojislavljeve sinove Dobrovoja i Stefana i njihovu majku, te ih baci u tamnicu, u kojoj su posle punih sedam godina bedno završili život. Drugi vele (kako je gore rečeno) da ih je nakon kratkog vremena otrovao. Od Tome pak ne osta nijedan sin.

KOMENTAR

Orbin je, kako sam kaže, o stradanju i smrti žene i sinova Vojislava Vojinovića imao dve verzije (V. i str. 44). Ni jedna ni druga, međutim, neće biti tačne, jer se iz savremenih arhivskih podataka vidi da se Goislava, udovica kneza Vojislava, uz pomoć Dubrovčana sklonila u Albaniju. Up. M. Dinić, "O Nikoli Altomanoviću", Beograd 1932, 10.

M. Dinić je na istom mestu upozorio da se imena Vojislavljevih sinova, kako ih donosi Orbin, moraju primiti s rezervom. Dva brata Radiča Crnojevića zvala su se Dobrovoj i Stefan, a po nekim rodoslovima su sinovi Lazarevi bili: Stefan, Vuk i Dobrovoj. Verovatnije je, dakle, da je Orbin napravio neku zbrku, nego da je postojao još jedan par Dobrovoj-Stefan.

Pomenuti Nikola kao momak beše velika junačina i držaše onu pokrajinu Huma koju je držao njegov otac Altoman za života cara Stefana. Kasnije, kad je umro njegov stric čija se oblast prostirala od Dubrovačkog primorja do Užica, zauze (kako rekosmo) i njegove zemlje; dobi i neke druge krajeve, sve do Srema, i vladaše do granice Bosne na Drini. Bio je veliki junak na oružju i spretan, ali drzak, nepostojan u svim svojim delima i veroloman; vrlo lako se laćao oružja i započinjao rat sa svim vladarima svojim susedima. Verujući, dakle, da nema na svetu hrabrijeg i moćnijet od njega, poče ratovati i harati granice Bosne prema Drini, pričinjavajući velike štete bosanskom banu Tvrtku. Između ostalog dođe jedared, po nagovoru i za ljubav Miltenova sina Sanka, u Humsku zemlju; udari u Bišću na okolinu podgradija (lo Torno di podgradie) i zauze je, a zatim ode do Loporina i njegovih sela. Pomenuti Sanko bio je velikaš bana Tvrtka i držao je svu Humsku zemlju od Primorja do Konjica i Nevesinje sa Gornjim i Donjim Vlasima. Videći već rečeni ban kako ga Sanko napada, krene, s vojskom protiv njega i protera ga. On tada pođe k Nikoli Altomanoviću, s kojim je zajednički pljačkao Humsku zemlju.

KOMENTAR

Ovde Orbin očigledno započinje izlaganje po jednom drugom izvoru pa zbog toga dolazi do ponavljanja. I kroz Orbinov ekscerpt se može razaznati da je to onaj isti izvor koji govori o Humu i koji voli da karakteriše ljude i priča o junaštvu. Taj izvor shvata Srem još uvek u starom smislu. Njegova karakteristika Nikole Altomanovića se poklapa s onom koju daju moderni istraživači.

Kazivanje o Nikolinoj saradnji sa Sankom Miltenovićem i sukobu s banom Tvrtkom je tačno i daje se potvrditi savremenim arhivskim podacima. Up. J. Mijušković, *Humska vlasteoska porodica Sankovići*, *Istorijski časopis* 11 (1961) 27—29.

Deo teksta o Podgradiju nije sasvim siguran. Možda je u pitanju štamparska greška tako da stoji lo Torno di podgradie umesto lo Torre (= kula) di podgradie. U svakom slučaju znamo na šta se to odnosi. Kralj Tvrtko je 1382. izdao Dubrovčanima povelju "u Bišću u podgradiju". Podgradije je na mestu današnjeg sela Blagaja, pod gradom Blagajem. "Loporin" je nastao od spajanja člana sa imenom Porim, poznatim iz dokumenata ovog vremena. To je brdo na putu iz Mostara u Zijeplje. U dubrovačkim dokumentima služi za obeležavanje granice dokle idu poslanici i sl.

O Senku (= Sanku Miltenoviću) Orbin govori i kasnije, u poglavlju o Bosni. (V. komentar uz str. 149.) On upotrebljava anahronistički naziv Gornji i Donji Vlasi, koji se ustalio tek u tursko doba. Označavao je delove središnje i zapadne Hercegovine.

Nikola Altomanović (kako smo gore kazali) ratovao je i sa gradom Dubrovnikom. Tako 1371. godine, kad je uhvatio neke dubrovačke trgovce i plemiće, stavio ih je na muke vadeći im zube, te im je na kraju silom iznuodio četiri hiljade fforina. Te iste godine, kad je dolazio s velikim brojem ljudstva da hara po Župi dubrovačkoj, sačekao ga je Pasko Martinusić između Trebinja i Župe dubrovačke. U nastaloj bici Nikola bi poražen i izgubi mnogo svoje vlastele. Boraveći i na granicama Ugarske, nije prestajao harati okolna mesta. A da ne bi bilo nijednog zlodela kojega se ne bi latio, odluči da ubije kneza Lazara i zauzme njegove oblasti. U tom cilju pozva ga na razgovor. Knez Lazar, koji je dobro poznao njegovu zlobu, nije se pouzdavao u nj mnogo. I mada među njima nije bilo otvorenog rata, ipak su mrzeli jedan drugoga. No uprkos tome ugovoriše sastanak na određenom mestu kako bi se međusobno razgovorili. Knez Lazar je došao samo sa petoricom ljudi i Nikola sa isto toliko. Ni jedan ni drugi nije nosio uza se oružje. Ali Nikola, koji je bio došao samo zato da oduzme život knezu Lazaru, pre nego što se sastaše, poslao je neke svoje pouzdanike da sakriju oružje pod panjeve drveća i u sneg kojega je bilo na tome mestu. Kad su, dakle, obojica stigli i raspravili što su imali raspraviti, Nikola izvadi sakriveno oružje i jedan od njegovih ljudi rani u grudi kneza Lazara. Udarac je bio tako jak da je Lazar pao na zemlju kao mrtav. Ali rana, u stvari, nije bila smrtonosna, jer železo ne prodre skroz, pošto se njegov vrh sudario sa zlatnim krstom koji je knezu Lazaru visio o vratu. Nikola i njegovi ljudi, verujući da je Lazar sigurno mrtav, navališe na njegovu pratnju. Tom prilikom su bili ubijeni Mihajlo Davidović i Žarko Merešić, vlastela raška. Kako se sve više podizala graja, paž koji je držao Lazareva konja potrča tamo gde je ležao njegov gospodar. Kad je Lazar ugledao konja, smesta se podiže i uzjahavši pobeže. Ovo nije primetio ni Nikola ni iko od njegovih ljudi, jer su, kako rekosmo, pouzdano verovali da je mrtav, pa su se bacili da poubijaju ostale. Kasnije, pak, kad su to primetili, nisu se usudili da pođu za njim u poteru, jer su ljudi kneza Lazara bili u blizini i već su mu dolazili u pomoć. Stoga je Nikola bio prisiljen da beži, a knez Lazar je zbog rane ostao mnogo dana u krevetu. Kad je potpuno ozdravio, poslao je poklisare ugarskom kralju, moleći ga da mu pomogne kako bi osvetio uvredu koju mu je naneo podmukli Nikola, uz obećanje da će mu dati deset hiljada funti srebra i da će mu ubuduće bita pokoran i veran sluga. Lazar je pregovarao takođe s bosanskim banom Tvrtkom, koji je bio neprijatelj Nikolin, i molio ga da mu pomogne u ovom poduhvatu.

KOMENTAR

Posle umetka o Sanku Orbin prelazi na rat Nikole Altomanovića protiv Dubrovnika. Ovo izlaganje predstavlja problem jer se Orbin tu ne oslanja na starije dubrovačke anale koji rat beleže sasvim kratko bez ikakvih pojedinosti, a ni na arhivske dokumente, jer bi inače znao mnogo više. Upadljivo je da su se Dubrovčani u toku rata tužili da je Nikola zlostavljao zarobljene Dubrovčane i da im je iznuodio upravo 4 000 dukata. Orbin je do toga arhivskog podatka došao posrednim putem, jer bi inače morao videti da je u to vreme mačvanski ban bio u prijateljstvu s Nikolom, pa ne bi pisao da je župan i na granicama Ugarske harao mnoga mesta. O Pasku Martinusiću nije ostalo nikakvog traga u Dubrovačkom arhivu.

KOMENTAR

Priča puna podrobnosti o Nikolinom pokušaju da ubije kneza Lazara uzeta je svakako iz nekog izvora koji nije došao do nas. K. Jireček, *Istorija Srba I²*, 320, je odlučno tvrdio da "Orbinijeve priče o tome potiču svakako iz neke epske narodne pesme", ali se mora istaći da po tipu opisivanja Orbinovo izlaganje ne liči na narodnu pesmu. Radnja je usredsređena na vrlo kratak period i nije izložena kontinuirano; kazivanje sadrži i neka psihološka rezonovanja, kakvih u narodnim pesama nema.

Imena vlastele koja se ovde navode nisu poznata s druge sgrane. Prezime Merešić (Meresich) podeeća na Mrkšić. Vlastelin Žarko je imao sina Mrkšu Žarkovića, ali se ne vidi kako bi ovaj velikaš sa ušća Bojane iz 1357. dospao u pratnju kneza Lazara negde 1372—73. Završni deo Orbinovog izlaganja, koji je inače neposredno vezan sa istorijom o napadu i ranjavanju kneza Lazara, uzima se u modernoj nauci kao tačan. Učestvovanje bana Tvrtka u deobi Nikolinih zemalja i Lazarevi odnosi s Gorjanskim posredno ga potvrđuju.

Ugarski kralj mu je odmah poslao hiljadu kopljanika pod zapovedništvom Nikole Gorjanskog, koji je tada bio ban Srema, a ban Tvrtko je lično došao sa svojom vojskom. Združeni tako, svi zajedno udoše s

knezom Lazarom u Nikolinu zemlju i staviše sve pod opanj i mač. Videći Nikola da im se neće moći odupreti ni suprotstaviti, počeo se povlačiti prema Primorju. Mada je došao najpre pod tvrđinu grad Klobuk, koji je bio predao na čuvanje nekoj vlasteli zvanoj Zorke, i pored mnogih dobročinstava koja je bio učinio toj vlasteli, nije bio primljen u utvrđenje. Pošto je video da je izdan, produži prema Trebinju i Konavlima, ali ni tamo nije bio rado primljen. Postavši svestan položaja u kojem se nalazio, zamisli se malo kuda bi se krenuo da potraži spasa. U Dubrovnik nije htio da ode, jer se nije pouzdavao u taj grad zbog nemilosrdnog rata koji je s njim vodio, mada je tada vladao mir među njima, već se povratio natrag i uđe u svoj tvrđinu grad Užice. Kad je o tome bio obavješten knez Lazar, smesta pohita tamo sa svojom vojskom i opsedne ga. Pošto je na razne načine jurišao na grad, a naročito vatrom, njegovi se branioci, kad više nisu mogli odolevati, predadoše.

KOMENTAR

Opis Nikoline propasti ne sadrži u sebi ničega neverovatnog. Pojednost o porodici Zorke se utoliko potvrđuje savremenim izvorima što je poznato da je Obrad Zorka bio Nikolin kefalija u Trebinju i Konavlima. U njegovim rukama je onda sigurno bio grad Klobuk, koji je ležao u župi Vrmu (danas Korjenici). Orbinov izvor je bio nesumnjivo dobro obavješten.

KOMENTAR

Nemamo u drugim izvorima potvrde za podatak o oslepljenju Nikole Altomanovića. Verovatno je tom surovom kaznom dovršeno "rasutije" nemirnog župana. Stefan Musić je zaista bio Lazarev vlastelin i savremenik događaja. Posredna i prilično nesigurna potvrda podatka da je oslepljeni Nikola proveo neko vreme u manastiru mogla bi se naći u jednom dubrovačkom dokumentu iz 1376. iz koga se vidi da su jedan kaluđer i jedan mađer (kuvar) prodali deo odeće župana Nikole koji je bio u pokladu kod dubrovačke vlastelinke Filipe Menčetić i obavezali se da će novac odneti Nikoli. Up. M. Dinić, "O Nikoli Altomanoviću" 29.

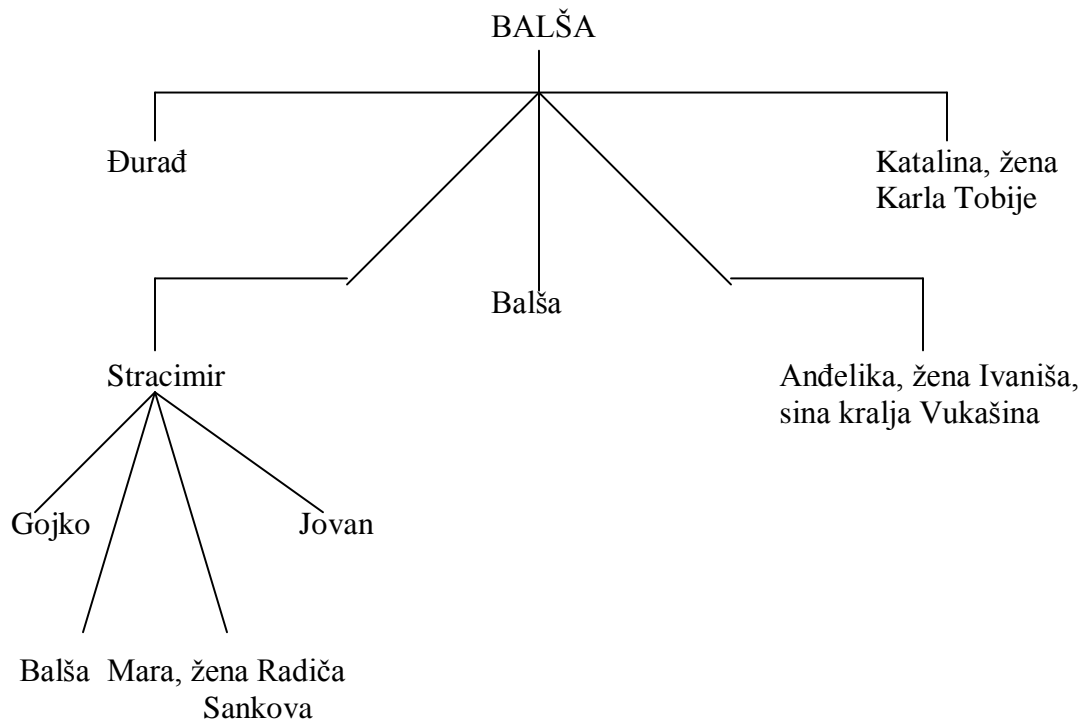
Datum Nikoline smrti koji daje Orbin svakako je netačan. To je važan datum koji Orbin nije shvatio. Danas je utvrđeno da je Nikola živio sve do kraja XIV veka. Najpouzdaniji srpski letopisi beleže propast Nikolinu pod godinom 6882. po vizantijskoj eri, kojoj odgovara period od 1. septembra 1373. do 31. avgusta 1374. Orbin je očigledno tu godinu preračunao u 1374, kako se, uostalom, činilo i u modernoj nauci sve do citirane monografije M. Dinića. Nikola je "rasut" pre 30. novembra, dakle, u onom delu 6882. godine koji odgovara 1373. To je izvor karakteristične greške od jedne godine, kakvu ćemo još sresti u Orbinovom spisu. Iz svega se nameće zaključak da Orbin godinu Nikoline propasti predstavlja kao godinu njegove smrti.

I tako pakosni Nikola bi zarobljen sa svom svojom imovinom. Kao zarobljenik bio je predan na čuvanje nekoj vlasteli, smrtnim svojim neprijateljima. Njihov poglavica je bio Stefan Musić, koji mu je, po tajnom odobrenju kneza Lazara, dao iskupati oči. Tako slep, boravio je neko vreme u jednom manastiru; kasnije, idući od mesta do mesta, na kraju se povuče u Zetu kod Balšinih sinova da bi kod njih nekako životario. Tu je završio svoje dane 1374. godine. Na taj način Nikola Altomanović, koji nikada nije htio živeti u miru i prijateljstvu bilo s kim, beše kažnjen za svoja zla dela. Od zemalja i krajeva koje je on držao svaki saveznik uze ono što je bilo na njegovim granicama, sem Trebinja, Konavala i Dračevice, koje zauzeše Balšini sinovi, mada ne uzeše učešća u ovome ratu.

KOMENTAR

Pokazalo se da je tačan Orbinov podatak da su Balšići zauzeli Trebinje, Konavle i Dračevicu. Up. M. Dinić, "O Nikoli Altomanoviću" 26—28. Up. i komentar uz str. 69.

GENEALOŠKO STABLO BALŠE, GOSPODARA ZETE

GRB BALŠIĆA

Balša o kojem ćemo sada govoriti beše veoma siromašan zetski vlastelin i za života cara Stefana držao je samo jedno selo. Ali kad je umro car, a kako njegov sin Uroš nije bio valjan vladar, počeo je s nekoliko svojih prijatelja i sa svojim sinovima Stracimirom, Đurđem i Balšom da zauzima Donju Zetu. Od Balšinih sinova Stracimir je bio i po dobroti i po vernosti bolji od drugih. Đurađ je bio mudar, veoma oštrouman i vešt u oružju. Balša je bio dobričina i vrstan konjanik, ali nije bio velike pameti. Njihov otac držao je najpre grad Skadar, koji su mu predali neki od njegovih branilaca, a zatim osvoji svu Zetu do

Kotora. Posle toga krenuo je sa svojim ljudima na osvajanje Gornje Zete, koju je držao Đuraš Ilijić i njegovi rođaci. Đuraša ubiše Balšini sinovi, neke njegove rođake zarobiše, a ostali napustiše zemlju. I tako su Balšini sinovi zagospodarili i Gornjom Zetom. Isto tako pali su u njihove ruke Dukađini koji su imali mnogo poseda u Zeti. Neke su poubijali, a druge bacili u tamnicu. Pri osvajanju ovih i drugih pokrajina više su se služili lukavstvom i prevarama nego silom oružja.

KOMENTAR

Imena Balšinih sinova su tačno navedena, dok se podatak o njegovom skromnom položaju u vreme cara Dušana ne može kontrolisati drugim izvorima. Fragmenti "anala" koje je čitao Marin Barlecije pričali su da je Balša bio od roda "cara Nemanje" i da je gospodario oblašću Bojane u susedstvu Skadra. Tek su Balšini sinovi Đurađ, Stracimir i Balša zauzeli Skadar.

KOMENTAR

Đuraš Ilijić bio je istaknuti vlastelin Dušanovog vremena, sin Ilije, "čefalije Zete" iz vremena kralja Milutina. Porodica je, dakle, kroz dve generacije uticajna, te je mogla doista biti suparnik Balšića. Đuraš se poslednji put spominje 1362, upravo u vreme kad se Balšići uzdižu. Odvajanje Gornje i Donje Zete počinje nešto docnije. Dukađini su arbanaška vlasteoska porodica, koja se uzdiže upravo u ovom periodu. I Barlecijev izvor je znao o tome da su Balšići ratovali protiv Dukađina.

S kraljem Vukašinom su živeli u miru, jer je Đurađ imao za ženu njegovu kćer Milicu, koju je posle smrti kralja Vukašina otpustio da bi uzeo Teodoru, pametnu i lepu ženu, raniju suprugu Žarka Mrkšića i sestru Dejanovih sinova Dragaša i Konstantina.

KOMENTAR

Već je ranije (uz str. 50) rečeno da je u Zeti živela jedna kći kralja Vukašina, ali ona se zvala Olivera. Đura Balšić se docnije zaista oženio Teodorom iz porodice Dejanovića, ranije ženom vlastelina Žarka, čija je oblast u prvim godinama vlade cara Uroša bila oko ušća Bojane. Jedino kod Orbina nalazimo da se prezivao Mrkšić ali pošto mu se sin zvao Mrkša Žarković, verovatno po dedi Mrkši, nema razloga da se sumnja u Orbinov podatak.

Dode tada u one krajeve neki čovek vrlo niskog roda, po imenu Nikola Capina, koji je u svojoj mladosti bio sluga kod nekih Dubrovčana. Govorilo se da je rođen u Zeti od nekog siromašnog čoveka i da je tu neko vreme živio. Ali kasnije, postavši vrlo prevejan i prepreden, počeo se izdavati za Šišmana, sina bugarskog cara Mihajla koji je zarobljen u bici i (kako rekospo gore) bio ubijen od Rašana, te da je, kad je umro njegov otac, ostao trogodišnje dete sa svojom majkom. Na temelju nekih dokaza koje je navodio, neki su mu verovali, a neki se nisu dali uveriti.

KOMENTAR

Istorija o Capini, samozvanom bugarskom careviću Šišmanu, nije u nauci nikad uzeta ozbiljno iako je očigledno da je Orbin, kao, uostalom, i njegov savremenik Lukarević, o Capini čitao u nekim izvorima, kojima se nije ušlo u trag. Orbin, doduše, u pasusima u kojima priča o Capini citira tri izvora (Šipione Amirato, Marin Barlecije i Laonik Halkokondil), ali u njima nije našao Capinu. Kod Lukarevića priča o Capini, koji se tu zove Sapina, ima iste elemente, tako da je, bez sumnje, uzeta iz istog izvora. Taj izvor bi po Lukareviću bio Mikele Ričo (Niccolo Sapina cittadino Raguseo, conosciuto nell'istoria di Michele Riccio), koji se javlja i u Orbinovom spisku autora. (V. komentar spiska 409.)

Osim toga Lukarević je imao drugu verziju o smrti Capine (prema kojoj ga je ubio njegov sekretar), koju je pročitao kod "Manojla". Ma Emmanuello scrive sche il Sapina fu ucciso dal suo segretario... To će svakako biti Manojlo Grk, hroničar hercega Hrvoja, više puta ekscerpiran od strane Lukarevića. Up. o njemu V. Mažuranić, "Izvori dubrovačkog historika Jakova Lukarevića", Narodna starina (1924) 121—153. Ovo je bilo vredno is'taći zbog toga što Orbin ne donosi ovu drugu verziju.

Pošto je, dakle, sakupio nešto ljudi, pređe s njima u vojničkom odelu u Napuljsko Kraljevstvo, u kojem je tada vladao kralj Robert ili, kako neki vele, Ludvig, bivši vladar Taranta. Jer, kako piše Scipion Amirat, pošto je Jovana I, kraljica Napulja, ubila svoga muža Andriju, ponovo se udala za pomenutog

Ludviga, tada vladara Taranta, prelepog mladića, sina pokojnog Filipa, Robertova brata.

KOMENTAR

Ovde je Orbin prekinuo ekscerpt o Capini da bi u jednom umetku dao opšte podatke o vladaru Južne Italije. Spis Šipiona Amirata (vidi o njemu komentar uz spisak autora na str. 415) nije mi bio pristupačan, te ne mogu kontrolisati kako ga je Orbin iskoristio. Kralj Robert nije ista ličnost s Ludovikom, kako bi moglo proizaći iz Orbinove formulacije; on je vladao od 1309. do 1343, a Ludovik je bio muž Robertove unuke Jovane (1343—1381), koja je 1345. dala ubiti svoga prvog muža kralja Andriju, brata ugarskog kralja Ludovika I. Ludovik Napuljski vladao je do 1362, te i Capinina karijera u južnoitalijanskoj kraljevini mora padati u to vreme. Pošto se izdavao za sina Mihaila Šišmanića i bio navodno trogodišnje dete kad mu je ogac poginuo, 1330. god. mogao je zaista svoj put uspona proći pod Ludovikom Napuljskim.

Tražeci da ga zovu kraljem Bugarske, Capina je udesio svoje stvari s onim kraljem što je bolje mogao. Dobivši od kralja mnogo zadataka, a posebno da pohvata neke njegove odmetnike, tako je dobro obavio posao da je zadobio kraljevu naklonost, te mu je ovaj dao za ženu jednu svoju nezakonitu sestru udovicu, majku Karla Tobije, albanskog velikaša kojega drugi zovu Karlo Tokija, Tofija i Topija. Ovaj se rodio (kako veli Marin Barlecija) u Beneventu.

KOMENTAR

Ovde je u priču umešana arbanaška porodica Topija, čiji prvi predstavnik Karlo Topija deluje od 1363. do 1388. Prema rodoslovnim podacima koje Orbin prenosi Karlo bi bio potomak Karla I Anžuskog i daleki srodnik francuske kraljevske kuće, jer mu je majka bila nezakonita kći Filipa Tarentskog. Na Barlecija se Orbin poziva samo za podatak da je Karlo Topija rođen u Beneventu.

Ekskurs o Topiji u Grčkoj i njegovim tobožnjim osvajanjima nema gotovo nikakve veze s ostalim izlaganjem. Halkokondil tu nije jamac za sve što se priča, kao što bi se moglo pomisliti.

Pošto je napuljski kralj poslao Topiju u Grčku, ovaj je najpre zauzeo za račun kralja ostrva arhipelaga, ali ih je docnije zadržao za sebe. Uhvatio je u lov u Musakija, tj. Isaka, i ubio ga, kako piše Laonik. Zauzeo je takođe Akarnaniju, Artu, Etoliju i zemlju Ahela zajedno s Elidom, te sazidao grad Kroju.

Ali da se vratimo na naš predmet. Kad je Ludvig primetio veliku sposobnost Capine, poslao ga je na Siciliju, pa kako je tamo veoma dobro uspeo u svim dobivenim zadacima, kralj ga je za svoga života voleo i mnogo poštovao, te ga držao na položaju koji je odgovarao jednoj takvoj ličnosti. Ali kad je kralj Ludvig umro, Capina, svestan da ima mnogo neprijatelja u kraljevstvu, napusti ga s nekolicinom vojnika. Kad je došao u Skadar, tamošnji građani su ga rado primili, jer im je obećavao da će ih učiniti gospodarima Zete i Albanije, koja je tada bila u rukama Balšinih sinova. Pošto su to Balšići predosetili, došli su s mnogo naoružanog ljudstva pod Drač. Kad su otpočeli napad, Capina je izišao iz grada sa svojim vojnicima i prihvatio bitku. Mada se u toj bici dobro borio — čak je jedan od njegovih ljudi zbacio s konja Đurđa Balšića, ne znajući da je to on — ipak, videći veliko mnoštvo neprijatelja (jer ih se dvadeset borilo protiv jednoga), bio je prisiljen da se povuče pod grad. No oni unutra, videći kako se odvija stvar, zatvoriše vrata, te ne pustiše u grad ni Capinu ni ikoga drugoga. Zato su mnogi pali u ruke neprijatelju, a drugi bili poubijani. Capina se zbog toga razljutio i napustio Drač. Lutajući svuda po svetu u vojničkom odelu i tražeći sreću, na kraju se povuče u Bugarsku. Pošto se i tamo stalno izdavao za Šišmana, sina cara Mihajla, počeo uz pomoć nekih Turaka i Bugara da zauzima zemlju i osvaja gradove Bugarskog Kraljevstva.

KOMENTAR

Kao što je gore rečeno, kralj Ludovik je umro 1362, pa bi dolazak Capine "u Skadar" trebalo staviti u tu ili sledeću godinu. U priči ima jedan teško shvatljiv momenat: Capina je došao u Skadar i građanima obećao "da će ih učiniti gospodarima Zete i Albanije", a Balšići su došli "pod Drač" da se bore s njim. Capina je izašao iz grada, bio prisiljen da se vrati u njega, ali ga građani nisu primili. On se zbog toga naljutio i "napustio Drač". Očigledno je reč uvek o istom gradu, a jedno od imena je pogrešno. Čini se da je Skadar dospelo ovamo omaškom. U očuvanim mletačkim i dubrovačkim podacima nema traga o ovim događajima.

Kad je to video Šišman, Aleksandrov sin, koji je tada vladao u Bugarskoj, namisli da ga nekako makne s puta. Saznavši da se Capina zabavlja s nekom lepom Bugarkom po imenu Dunava, izišao je pred nju s velikim obećanjima i na kraju uspeo da ga ona otruje. Takav je bio kraj bednog Capine.

KOMENTAR

Avanture Capine u Bugarskoj nisu promakle bugarskim istraživačima, ali oni nisu Orbinove i Lukarevićeve vesti uzeli ozbiljno. A. Burmov, "Istorija. na Bugarija prez vremeto na Šišmanovci" (1323—1396 g.), svezka vtor, Godišnik na Sofijskija universitet Istoriko-filologičeski fakultet 43 (1946/47) 3—20, koji je pažljivo pratio sudbinu članova dinastije i vesti o boravku carice Ane u Dubrovniku, smatra da su vesti o Capini "legendarnog karaktera" i da "ne zaslužuju nikakvo poverenje". K. Jireček je u svoje vreme ova kazivanja nazvao "roman, o Pseudo-Šišmanu kod Lukarevića" (Istorija na Bulgarite, popravki i dobavki ot samija avtor, Sofija 1939, 215). Vredi ipak zapaziti da legendarni izvori nemaju tako pouzdanu hronologiju kakvu srećemo u istoriji o Šišmanu Samozvancu. Uostalom, Lukarević je nagovestio put po kome treba tragati za verzijom koju su on i Orbin čitali. Tek kad budemo nju upoznali, moći ćemo da sudimo pouzdanije.

To je bilo 1373. godine, a u isto vreme umro je i Stracimir, stariji Balšin sin, ostavljajući iza sebe jednog nejakog sina po imenu Đurađ.

KOMENTAR

O godini Capinine smrti ne možemo reći ništa bliže, a isto tako ni o smrti Stracimira Balšića. On je svakako umro pre 30. novembra 1373, kad je Đurađ Balšić izdao povelju Dubrovčanima u kojoj spominje brata Balšu i "sinovca mladog Đurđa", dok se ranije u poveljama javljao i Stracimir.

Posle ovoga dođe u Apuliju jedan od kraljevske Navarske porodice, po imenu Alojzije, veoma iskusan vladar i dobar ratnik. Oženivši se vojvotkinjom kraljevske krvi, naumi lično da krene u pomenuti grad (Drač), a docnije da odatle zauzme ne samo oblast Zete i Albanije, za koju kazivaše da pripada njegovoj ženi, već i Raško Kraljevstvo, ukoliko ga sreća posluži.

Posla, dakle, ispred sebe u Drač šest stotina najhrabrijih vojnika koje je bio doveo sa sobom iz Gaskonje, ali, dok je još bio u Apuliji, teško se razboli i umre. Vojnici koji su bili u Draču, ostavši bez vođe, svakodnevno su ratovali s Karlom Topijom i s drugom albanskom gospodom, i niko se nije mogao meriti s njima, jer je njih stotinu vredelo više nego hiljadu Arbanasa ili Zećana. Kad je to video Đurađ Balšić, dovede protiv njih pod Drač najbolje vojnike koji su se mogli naći u Zeti i Albaniji, verujući da će ih tako pobediti, ali mu to ne pođe za rukom. U borbama, naime, koje je s njima više puta vodio, nikad nije ostao pobednik. Kad je, dakle, Đurađ postao svestan njihove snage i uvideo da bi mu oni, ako se s njima nekako ne nagodi, mogli dovesti u pitanje sve oblasti koje je imao u onim krajevima, nije se hteo više s njima oružano boriti, već odluči da pokuša ne bi li ih novcem sklonio da odu iz Drača. Pošto im je, dakle, u tu svrhu ponudio šest hiljada fjorina, oni smesta prihvatiše ponudu, pa, ukrcavši se na brodove, otploviše put Romanije, gde su zauzeli više tvrđava i pokrajina, koje su potom držali u svom posedu dugo vremena.

KOMENTAR

Ovaj Alojzije je Ludovicus de Navara, muž Jovanke, hercežice Drača, koji je zaista još od 1365. težio da osvoji Albaniju. Sačuvan je njegov ugovor sa Ingeramom od Kusija, vođom ratničke družine, sklopljen u proleće 1372. s ciljem da se osvoji Albanija. U tom ugovoru su Đurađ Balšić i Karlo Topija spomenuti kao "stari neprijatelji gospodina hercega" i za njih je bila određena otkupnina od 1 000 dukata za slučaj da padnu u ruke Ingeramovih ratnika. Up. Acta Albaniae II № 286.

Već je Jireček, Istorija Srba I,² 317, isticao da ovi dokumentarni izvori potvrđuju Orbinovo pričanje. Slične podatke donosi i aragonski hroničar XVI v. Jeronim Zurita, čiji tekst mi je ostao nepristupačan. Po svoj prilici su on i Orbin crpili iz istog izvora. Pričanje bi se odnosilo na događaje 1372. i 1373 (tada je umro Luj), što znači da Orbin nije poštovao hronološki red, jer kasnije govori o događajima šezdesetih godina.

Sada, pošto je umro (kako je rečeno) kralj Vukašin, braća Đurađ i Balša zauzeše jedan deo njegove zemlje. Ne zadovoljivši se ni time, krenuli su u rat protiv Blaža Mataranga, gospodara Musaka, a kad ga nisu mogli oružano pobediti, sklopili su s njime mir i počeli se praviti kao da su mu prijatelji. Jednoga dana pozvali su ga, davši mu veru, u posetu i zaslužnili ga zajedno s jednim nejakim sinom, te su ga tako držali u tamnici sve do smrti. Njegov sin je bio pušten nakon Balšine smrti, posle sedamnaest godina sužanjstva.

KOMENTAR

Balšići su zaista učestvovali u komadanju Vukašinovih zemalja, ali Blaža Mataranga, gospodara oblasti oko reke Vrego (Škumba), su mogli zatvoriti jedino pre toga, jer se Blaž u dokumentima spominje 1358—1367. Njegov sin Johannes se pojavljuje u izvorima tek 1386, zaista posle smrti Balše II. Ako je on proveo u sužanjstvu 17 godina, morao je biti zarobljen 1369. Musakija je bila oblast između reka Vojuše i Semeni.

Pošto je, dakle, na gore rečeni način bio uhvaćen Matarango, Balšići su osvojili gotovo čitav onaj deo Albanije koji se prostirao do Valone, a uz to su u Romaniji zauzeli Kaninu i Beograd. Zauzeli bi i zemlju prema Draču koju je držao Karlo Topija da nisu imali obzira prema svojoj sestri Katalini, koja je bila Karlova žena. Mada s njim nisu ratovali, ipak među njima nije vladala prava ljubav. Jer čas su bili prijatelji, a čas neprijatelji. I tako su živeli dok Karlo nije na veru uhvatio Đurđa i zatočio ga. Dok je Đurađ bio u zatočeništvu, povelili su pregovore o večnom miru i kad je mir usledio, Đurađ je bio oslobođen, ali pod uslovom da ubuduće uvek živi u prijateljstvu s Karlom. Karlo je u tajnosti zatražio od Dubrovčana da posreduju u zaključenju pomenutog mira. U tu svrhu, dakle, bio je poslan iz Dubrovnika Matej Budačić, koji ih je međusobno izmirio. I tako su docnije uvek, sve do smrti, živeli u prijateljstvu i često se lično posećivali bez ikakvog podozrenja, verujući jedan drugome kao da ih je ista majka rodila.

KOMENTAR

Istorija odnosa Balšića i Topija ispričana od Orbina ima solidnu izvornu podlogu, ali je hronološki pogrešno uključena u izlaganje. Đurađ Balšić je bio zarobljen od Karla Topije u leto ili jesen 1364. a oslobođen je svakako tokom 1365. ili prve polovine 1366. Orbin spominje misiju Mateja Budačića, ali se prevario u pogledu njene sadržine. Budačić je sredinom 1366, po želji Karla Topije i dubrovačke vlade, upoznao sadržinu ugovora koji je već bio sklopljen. Kod Topije je posredovao i molio za oslobođenje Đure Balšića oktobra 1364. Lovre Menčetić.

Posle smrti kralja Vukašina njegov sin Marko držao je Kostur, Ohrid i Arg u Moreji. S Turcima je, pak, udešavao svoje odnose neprekidno ih časteći i pridobijajući poklonima. Kako to nije mogao trpeti Balšin sin Balša, pođe s vojskom pod Kostur s namerom da mu ga oduzme. U to vreme bila je u gradu Markova žena Jelena, koja je bila kći Klapena, prvog velikaša u Grčkoj. A kako se ona ponekad ljubakala s drugim ljudima, njen muž Marko ju je mrzeo. Stoga, pošto je Balša došao s namerom da je prevari, počeo s njom pregovarati kao da će je uzeti za ženu, a otpustiti svoju prvu ženu, kćer beogradskog despota, ako mu preda grad. Ona je na to pristala i pustila ga u grad s čitavom vojskom, tako da je zagospodario gradom. Kad je to saznao Marko, smesta je došao s mnogo Turaka i svojih podanika pod Kostur i opseo grad, pošto ga nije mogao zauzeti na juriš. Obavešten o tome, Balšin brat Đurađ sakupi što je više mogao vojske, te krene put Kostura u pomoć bratu. Videći, dakle, Marko da se s ono malo ljudi što je imao sa sobom neće moći odupreti, skine opsadu i ode. Tako je bio oslobođen Balša, koji je poveo sobom u Zetu novu ženu. Ali pošto nije mogao podnositi njen nečastan život, najpre je baci u tamnicu, a zatim otpusti na veliku sramotu.

KOMENTAR

Istorija odnosa Balšića prema Marku Kraljeviću potpuno je nepoznata. Orbin je pojedinosti morao uzeti iz nekog srazmerno dobro obaveštenog izvora. Jedan savremeni srpski zapis potvrđuje da je "blagočestivi Marko" imao za ženu Jelenu kćer Radoslava Hlapena, a isto tako i da taj brak nije sasvim uspeo. Marko je živio neko vreme s Teodorom, kćerju Grgurovom, pa je nju predao Hlapenu i ponovo uzeo Jelenu.

S druge strane, tačan je podatak da je žena Balše II bila "kći beogradskog despota". Bila je to Komnina, naslednica despota Jovana, Dušanovog šuraka, koja mu je donela Valonu, Berat (Beograd) i Himaru. Nema, međutim, nikakve potvrde za kraj priče: rastavljanje Balšino od Komnine i dovođenje Jelene Hlapenove u Zetu. K. Jireček, Istorija Srba I,² 315, je mislio da Orbin prenosi mlađe "pesme i skaske" o Marku.

Vredi se zadržati i na teško shvatljivom podatku da je Marko držao "Arg u Moreji". Ne vidi se kako bi Marko mogao imati veze s čuvenim antičkim gradom. Pored ovog Arga ime Argos nosilo je više gradova (nekoliko ih beleži i Stefan Vizantijski, kojega nalazimo na Orbinovom spisku autora). I srednjovekovni Kostur, koji igra ulogu u Markovoj biografiji, zvao se u antačko doba Argos. Možda je Orbin kod nekog humanističkog pisca našao ovo staro ime pa ga je pogrešno identifikovao s Argom u Moreji, koji je njemu jedino bio poznat.

Pomenuti Balšići graničili su se s gradom Kotorom i mnogo su želeli da zagospodare tim gradom. A kako im to nije polazilo za rukom, jer je grad bio utvrđen i dobro branjen, svakodnevno su harali po njegovom području i na sve moguće načine kinjili njegove građane koji bi im padali u ruke, ne bi li ih privoleli da im se potčine i da im plaćaju danak. Ali, i pored svega, to nikako ne uspeše ostvariti. Jer su Kotorani, koji su uvek, i u najnepovoljnijim prilikama, pokazivali veliku odvažnost, bili odlučili da radije trpe sve muke nego da se potčine njihovoj vlasti ili ih priznaju u bilo kojem pogledu za gospodare. Zato su gotovo uvek bili u neprekidnom ratu s njima, pa mada su se ponekad u nečemu sporazumevali, malo kasnije bi ponovo kršili sklopljene sporazume i postajali gori neprijatelji nego pre.

KOMENTAR

Pričanje o neprijateljstvu Balšića i Kotora je sasvim neodređeno, bez ijednog konkretnog podatka, ali odgovara onome što znamo iz savremenih dokumentarnih izvora.

I tako, dakle, živeći u ovakvom neprekidnom međusobnom neprijateljstvu, desi se da je Nikoli Altomanoviću (kako je rečeno) bila oduzeta sva zemlja koju je držao. Pošto su u nju bile uključene tri pokrajine, tj. Trebinje, Konavli i Dračevica, koje su bile na granicama Balšića, te pokrajine su zauzeli oni i smatrali su da ih je mnogo ošteti bosanski ban Tvrtko, koji je bio zauzeo druge Nikoline pokrajine. Jer, kako su ove pokrajine bile zavisne od Raškog Kraljevstva, govorahu da s više prava pripadaju njima, koji su bili velikaši onoga kraljevstva i rođaci kraljeva koji su posedovali to kraljevstvo, negoli Tvrtku, koji nije imao s njima nikakve veze. Njima je Tvrtko odgovarao da njemu pripadaju i pomenute pokrajine i čitavo kraljevstvo, jer je on potekao po ženskoj lozi od raških kraljeva. No kako se nisu mogli složiti, dogovoriše se da se sastanu s malom pratnjom na nekom sigurnom mestu ne bi li pronašli neki način da izgleda nesuglasice i ne uđu u rat. Izabrali su, dakle, grad Dubrovnik, da pred dubrovačkom gospodom reše međusobne sporove.

KOMENTAR

Već ranije je ukazano da je podatak o zauzimanju Konavala, Trebinja i Dračevice tačan. O polemici između Balšića i Tvrtka ne znamo ništa s druge strane, ali je upadljivo da je za Tvrtka načinjen prvi rodoslov, u kome je podvlačena njegova veza s Nemanjićima po ženskoj liniji. Up. Đ. Sp. Radojičić, "Doba postanka i razvoj starih srpskih rodoslova", Istoriski glasnik 2 (1948) 23—28. Orbinov izvor je čitao i Marin Barlecije, kako svedoči odlomak iz opisa opsade Skadra. Balšići su, po njemu, pobedili "Stefano re della Misia di Sopra" i progonili ga do Dubrovnika. Tu su ga opseli u gradu i, najzad, posredstvom Dubrovčana sklopili s njim mir, po kome je granica bila na reci Neretvi.

Đurađ Balšić se ukrcao pod Ulcinjem u galiju koju je dobro naoružao i sakrio u njezinu utrobu mnogo ljudi, nameravajući da uhvati bana Tvrtka. Naime, on je znao da će se sastati na ostrvu Lokrumu, koje se nalazi pred gradom Dubrovnikom. Ali se ne ostvari ovaj njegov naum, jer dubrovačka gospoda, bilo da su o tome bila obaveštena, bilo da su nešto tako slutila, i sama su dobro naoružala jednu svoju galiju koja je dovela Tvrtka na to ostrvo. Tu su u manastiru, u prisustvu mnogih dubrovačkih plemića, pregovarali o svojim poslovima. No budući da se nikako nisu mogli nagoditi zbog gore navedenih razloga, vratili su se i jedan i drugi kući.

KOMENTAR

Ovim delovima Orbinovog pričanja bavio se M. Dinić u studiji "O Nikoli Altomanoviću", Beograd 1932, 34—37. On je upozorio da o sastanku na Lokrumu govori i mlađi hroničar Rastić (*Chronica Ragusina Junii Restii... item Joannis Gundulae*, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1893, 162—163), koji je pisao na osnovu starije hronike Gundulića i arhivskog materijala.

Nešto kasnije Trebinje, Konavli i Dračevica odmetnuše se od Balšića i potčiniše banu Tvrtku. Videći Tvrtko da je izumrla kuća Nemanjića u Raškoj te da njemu pripada to kraljevstvo, uze naslov i kralja Raške, o čemu ćemo u ovoj knjizi posle opširnije raspravljati kad budemo govorili o bosanskim vladarima.

KOMENTAR

U navedenoj studiji M. Dinić je pokazao da jedan savremeni arhivski podatak potvrđuje Orbinovo pričanje: Konavli su se odmetnuli od Đure Balšića i stavili pod vlast bana Tvrtka. To se desilo "u januaru ili prvoj polovini februara 1377", a u jesen te iste godine Tvrtko se krunisao za kralja. Očigledno su krunisanje i zauzimanje Trebinja, Konavala i Dračevica u Orbinovom izvoru ispričani jedno za drugim, pa je tako epizoda iz bosanske istorije ušla ovamo u glavu o Balšićima.

Kad su Balšići čuli za ovo odmetništvo, sakupivši vojsku od deset hiljada ljudi, prodoše s Karlom Topijom preko Onogošta i prodreše sve do Nevesinja, uništavajući ognjem i mačem svu Tvrtkovu zemlju, a zatim se vratili u Zetu noseći plen. Tri meseca posle toga, 13. januara 1379. godine, umre u Skadru Đurđ Balšić. Njegova smrt ozbiljno je doprinela propasti Zete, čije su granice u stara vremena bile na planinama Velikih Alpa.

KOMENTAR

O ekspediciji u Tvrtkovu zemlju ne znamo ništa s druge strane, osim indicije kod Barlecija spomenute uz prethodnu stranu. Smrt Đurđa Balšića je precizno datirana, ali opet s karakterističnom pogreškom od jedne godine. Dva savremena zapisa (Lj. Stojanović, "Stari srpski zapisi i natpisi I", br. 150, VI, br. 10019, daju takođe 13. januar, ali se to odnosi na 1378. godinu. Pod Velikim Alpama se podrazumevaju planine koje se pružaju od Prokletija do Pinda.

Dakle, posle smrti Stracimira i Đurđa dođe na vlast njihov mlađi brat Balša. On nije bio velike pameti, ali se svojim ličnim junaštvom i iskustvom svoje braće održao na vlasti neko vreme. Ponekad je boravio u Zeti, a ponekad u Romaniji, oko Beograda. Pošto se Apulijsko Kraljevstvo našlo u teškim neprilikama dolaskom francuskog vojvode od Anžua, i kad je taj vojvoda umro u Bariju, a kralj Karlo bio ubijen u Ugarskoj, pomenuti Balša zauze grad Drač i njegove tvrđave.

KOMENTAR

Anžuski vojvoda, koje se ovde spominje, bio je Luj I, herceg od Anžua, sin francuskog kralja Žana II Dobrog, a "kralj Karlo" je Karlo II Drački, vladar južnoitalijanske kraljevine i Ugarske u toku nekoliko meseci 1385—1386. Balša II je zaista uzeo Drač i nazivao se "duka drački", ali to je bilo samo kratko vreme u toku 1385. godine. Balšino osvajanje Drača nije nikako moglo biti posledica smrti kralja Karla II, jer je ovaj ubijen posle Balšine smrti, a još manje posledica smrti anžuskog hercega, jer je on živio još 1391. Beograd koji se ovde spominje je, naravno, Belgrado di Romania, tj. Berat u današnjoj Albaniji.

U to vreme dođe velika turska vojska do Beograda u Romaniji i navali na Balšinu zemlju, te pohara jedan njen deo. Kad je to doznao Balša, odmah krene iz Drača ne čekajući da sakupi mnogo ljudstva, pa sa hiljadu konjanika dade se u poteru za Turcima. Budući da su oni bili daleko brojniji od Zečana, Balšu je njegova vlastela savetovala da izbegava bitku dok ne sakupi jaču vojsku. No on, kako je bio veoma odvažan, nije hteo poslušati dobar savet koji su mu davali ni voditi računa o opasnosti kojoj se izlagao, nego je doneo odluku da udari na neprijatelja. Zametnuvši, dakle, bitku kod reke Vojuše, u pokrajini zvanoj Grekot i na Popovom polju koje se nalazi u pomenutoj pokrajini, bi poražen od Turaka i

ubijen u borbi. U toj bici borio se veoma hrabro zajedno s nekim svojim ljudima i zamalo da nije izdržao napad neprijatelja, čiji se broj peo na pet hiljada i od kojih su mnogi tu izginuli. I s Balšine strane palo ih je mnogo, a neki su bili zarobljeni. Među ostalim bio je ubijen njegov vojvoda Đurađ Krvavčić, vrstan ratnik, i Ivaniš, sin kralja Vukašina. Balši Turci odsekoše glavu i odnesoše je Karijatinu, Turčinu koji je držao one krajeve Makedonije i Romanije u ime turskog sultana Murata. To je bilo 1383. godine.

KOMENTAR

O propasti Balše II na Saurskom polju kod Berata, 18. septembra 1385, donosi Orbin jednu verziju koja sadrži pojedinosti koje se teško mogu kontrolisati. Ranije je govorio kako je Ivaniš, sin kralja Vukašina, otišao u Zetu, a ovde beleži njegov kraj. Đurađ Krvavčić nije poznat iz savremenih izvora, "Karijatin" je svakako tursko ime Hajredin, kako se zvao jedan vojskovođa Murata I. Godina bitke svakako nije tačna. Umesto 1383. treba da stoji 1385. Mesto bitke nije sasvim tačno zabeleženo. Kod Marina Barlecija, koji se služio istim izvorom kojim i Orbin, čitamo da je bitka bila in una certa pianura, che chiamata da i paesani Saura, vicina al fiume Aou, apresso Alba Greca, terra del'Epiro. (Citirano po italijanskom prevodu objavljenom u XVII veku.)

"Grekot" je mogao nastati usled nesporazuma, ali za Popovo polje nemam nikakvog objašnjenja. I kod Barlecija čitamo da je Balša pošao na Turke ne sačekavši svu vojsku i da nije poslušao savete jer je bio veoma hrabar. Turski zapovednik je kod Barlecija Jewrenesio, a njegova vojska je imala 40 000 ljudi. Zbog ove važne razlike verujem da Orbin nije crpao podatke neposredno iz Barlecija, nego iz starijeg izvora koji je bio poznat i Varleciju.

Balšu o kome je reč i njegova brata Stracimira Dubrovčani, zbog mnogih dobročinstava koja su od njih primili, uvrstiše među vlastelu svoje republike, a iz Dubrovnika je bio poslan poklisar Marin Crijević da im to saopšti i čestita. Balšina žena po imenu Kanina, koja se nalazila u Beogradu, nagodila se posle smrti svoga muža s Turcima, koje je neprekidno darovala.

KOMENTAR

Podatak o dodeljivanju dubrovačkog građanstva Balšićima nije tačan. Neprirodna je već kombinacija po kojoj su najstariji i najmlađi brat, bez najaktivnijeg i najspособnijeg među njima, Đurđa, bili privilegisani od Dubrovčana, a onda je netačno da je Balšićima dodeljeno dubrovačko plemstvo. Orbin ili njegov izvor su, pod uticajem docnije dubrovačke prakse, zamišljali da su Balšići postali cives de consilio, iako su oni samo primljeni za građane. Up. J. Mijušković, "Dodeljivalje dubrovačkog građanstva u srednjem veku", Glas SAN 246 (1961) 104.

Dalje, nije tačan ni podatak da je Marin Crijević išao u poslanstvo Balšićima u vreme kad su primljeni za građane (1361). U Dubrovačkom arhivu su ostali sačuvani podaci iz kojih se vidi da je poslanik tada bio Klime Držić. Jedan Marin Crijević se isticao u političkim poslovima tek devedesetih godina XIV veka.

U ovom pasusu je Orbin načinio još jednu omašku: umesto imena Balšine žene Komnine doneo je ime valonske tvrđave Kanine.

Balšina smrt bila je razlog što je tada bio pušten Stracimirov sin Đurađ, koji je bio zatvoren u dračkoj tvrđavi zbog neke svoje nepokornosti koju je bio ispoljio u Zeti, a i zbog toga što su se bojali da bi mogao zauzeti državu Zete, jer je bio veoma pametan mladić i mnogo nastran. Otišavši Đurađ u Zetu, bio je primljen za gospodara, mada mu se neki iz Gornje Zete i od Crnojevića nisu pokorili, praveći se da priznaju za svoga gospodara bosanskog bana Tvrtka. Đurađ tada nije hteo voditi o tome mnogo računa. Ali predosetivši da mu Nikola i Andrija Saket, zetska vlastela i vrlo pametni i oštroumni ljudi, žele oduzeti državu, saopšti stvar Dukadinima, te ih po njihovom savetu uhvati i naredi da im se iskopaju oči. Nešto kasnije dođe do nesuglasica i sa Dukadinima. Kako ih se mnogo bojao, uzeo je za ženu kćer raškog kneza Lazara po imenu Despina, koja je ranije bila žena moldavskog kneza Šišmana, pa je tako postao moćniji. No uprkos tome nije se usuđivao da se odupre Turcima. Jer kad ih je došlo pet hiljada, pregazili su čitavu Albaniju i Musake sve do Drača; prošli su i preko Zete i preko područja Budve, Bara i Skadra, a neki od njih stigoše sve do Ostroga, blizu Onogošta u Gornjoj Zeti. Tu su zarobili veliko mnoštvo Arbanasa i Slovena jednog i drugog pola i odveli ih u ropstvo, a one koje nisu mogli voditi sobom okrutno su

poubijali, jer nije bilo nikoga koji bi se usudio da im se odupre. Čak i sam Đurađ, da bi izbegao njihov bes, videvši da se ne može s njima meriti, snabdeo je svoje gradove posadama i drugim potrebnim stvarima, te je pobegao u Ulcinj. Odatle čestim poslanstvima i mnogim darovima ublaži Turke i zaključi s njima mir. To beše 1386. godine.

KOMENTAR

Ovde Orbin nije bio tačno informisan: Đurađ Stracimirović je bio slobodan i ošteti je neke dubrovačke trgovce još početkom 1381. S njim Dubrovčani saobraćaju i januara 1385, dakle, još za života Balše II. On je mogao biti neko vreme zatvoren od strica, ali svakako nije morao sačekati stričevu smrt da bi se oslobodio. U savremenim dokumentima se Crnojevići zaista javljaju kao protivnici Đurđa Stracimirovića, ali tek posle nekoliko godina.

KOMENTAR

Nikola Sakat (Zachat) bio je gospodar Budve u vreme Balše II. Ne znamo da li je bio oslepljen. Javlja se i kasnije pod mletačkom vlašću. Andrija Sakat se javlja u jednom dokumentu iz 1383. Bio je svakako vlastelin, jer vidimo da je zaplenio neku robu dubrovačkim trgovcima zbog tuče s Balšinim ljudima u Svetom Srđu. Up. Acta Albaniae II, № 384. Ime su nosili po mestu Sakat, iz koga su poticali, a bili su, izgleda, u srodstvu s porodicom Zakarija. Dukađini su arbanaška vlasteoska porodica, koja se upravo uzdiže posle smrti Balše II. Up. I. Božić, "O Dukađinima", Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII—1 (1964), 385-427.

U pričanju o braku Đurđa Stracimirovića s kćerju kneza Lazara ima neke zbrke. Đurđeva žena se zvala Jelena, a Despinom su zvali njenu sestru Oliveru, koja je nekoliko godina bila žena sultana Bajazita. Treba dalje primetiti da Šišman nije bio "moldavski knez" već bugarski car, za njega je bila udata jedna druga Lazareva kći.

KOMENTAR

O turskom napadu koji Orbin ovde opisuje ostalo je nešto traga u dubrovačkim spomenicima. Iz njih se vidi da je oktobra 1386. u dubrovačkom zaleđu vladala panika, ljudi su bežali na dubrovačku teritoriju "terrore Teucrorum partes discurentium" (M. Dinić, "Odluke Veća Dubrovačke Republike II", Beograd 1964, 298). Napadnute su bile zemlje kralja Tvrtka, a samo nekoliko dana ranije Dubrovčani su zaključili da "u oblast reka" (tj. ravnice severne Albanije) upute barke za nabavku žita, što svakako ne bi činili da su i te oblasti pustošene od Turaka. Iz toga se može zaključiti da je Orbin imao pred sobom podatke o turskom napadu na istočne delove bosanske države i da ih je nespretno povezo s Đurđem Stracimirovićem, Sačuvani su pouzdani podaci da je Đurađ 1388. bio u dobrim odnosima s Turcima. Up. S. Ćirković, "Istorija srednjovekovne bosanske države", Beograd 1964, 158.

Musaki koji se ovde spominju su arbanaška vlasteoska porodica po kojoj je dobila ime oblast severno od Valone. Onogošt je današnji Nikšić

Ne dugo posle toga, i Đurađ se preseli s ovog sveta. Nakon njegove smrti vladao je u Zeti njegov sin Balša, pošto su Gojko i Ivaniš umrli još za očeva života. Pomenuti Balša posle nepunu godinu dana zauze Skadar, ali bez tvrđave, a osvoji i čitavo područje Zete, sem rečene tvrđave, koja je ostala Mlečanima. Njima je njegov otac bio dao pomenuti grad Skadar i jedan deo svoje zemlje, jer sam nije više mogao odolevati napadima Turaka, s kojima su Mlečani često ratovali, ali su ipak uvek ostajali pobednici. Kad je, dakle, Balša na ovaj način zauzeo Zetu, mletačka vlada poslala nekoliko galija pod zapovedništvom Marina Karavela. Delom novcem, a delom širokim obećanjima, on udesi stvari Mlečana tako da je Balša sa svojom majkom imao jedva jedan dan vremena da pobegne iz Zete. I tako su Mlečani zagospodarili čitavom Južnom Zetom sa svim njenim gradovima.

KOMENTAR

Ovde Orbin nije bio dobro obavešten, jer znamo da je Đurađ Stracimirović umro tek aprila 1403, dakle, dugo posle 1386. Gojko i Ivaniš bi bili Đurđevi stariji sinovi, ali o njima nema traga u očuvanim izvorima.

KOMENTAR

Ovi podaci su svakako preuzeti iz jedne od mletačkih hronika koje je Orbin koristio. U nekoj vrsti osvrta

ispričani su događaji iz dužeg perioda: ustupanje Skadra Veneciji 1396, preotimanje Skadra 1405, akcija zapovednika jadranske flote Marina Karavela, takođe 1405. U hronici Zorzi Dolfina se priča o bekstvu Jelene i Balše iz Zete.

Docnije, 1413. godine, Balša je povratio najveći deo Zete koji su držali Mlečani. To im se sve desilo zbog neopreznosti jednog njihovog kapetana kojega su držali u Skadru, nekog Benedeta Kontarinija, drskog čoveka, koji je bio naredio da se pobiju neki nedužni Zečani. Mletačka se vlada ipak nagodila s Balšom i vratila mu čitavo ono područje koje je pre držao njegov otac. Ali ponovo 1419. godine u mesecu martu, podstaknut od jednog svog rođaka, Stefana Maramontea iz Apulije, koji je docnije postao gospodar Crne Gore i od kojega su proistekli Crnojevići, Balša dođe s vojskom pod Skadar. Ali ne učini ništa sem što je opljačkao neke dubrovačke trgovce koji su dolazili iz Raške. To nije propuštao ni docnije kad god bi se namerio na nekog Dubrovčanina. Mlečani su ga bili tako oslabili i oružano i njega lično, da je 1421. godine zaključio s njima primirje.

KOMENTAR

Vesti će biti svakako istoga porekla kao i one prethodne. Godine 1413. zaista je sklopljen mir između Venecije i Balše posle višegodišnjih natezanja, pregovaranja i neprijatelaskih akcija. Benedeto Kontareno bio je zaista knez i kapetan Skadra. Kako me je upozorio prof. I. Božić, spominje se u dokumentima 1409. i 1410. kada je sredinom godine smenjen. Upadljiva je preciznost Orbinovog izvora u nekim pojedinostima: Balša je zaista u martu 1419. počeo rat protiv Venecije, a tada se prvi put uz njega javlja i Stefan Maramonte, koji je doista došao iz Apulije, ali nije bio ni u kakvoj vezi s Crnojevićima. On je verovatno bio sin Konstantina Balšića i Jelene Topije, odrastao u Apuliji kod majčinih rođaka iz porodice Maramonte. Up. M. Šufraj, "Povjest severnih Arbanasa", Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju II—2 (1924) 204. Balša je zaista još pre smrti sklopio s Venecijancima primirje.

Iz Zete je otišao u Rašku svome ujaku despotu, ostavivši umesto sebe rečenog Stefana Maramontea. No budući je krenuo iz Zete s groznicom, čim je stigao u Rašku preselio se u večnost, meseca aprila pomenute godine. Kad je Maramonte čuo za njegovu smrt, smesta je prešao u Apuliju. Tom prilikom Mlečani odmah zauzeše čitavu Zetu, ali kratko vreme ostade u njihovim rukama. Naime, despot Stefan, sin kneza Lazara, iste godine kad je umro Balša ušao je s mnogo vojske u Zetu, pa ju je odmah zauzeo sa svim onim što joj je pripadalo. Pod vlašću Mlečana su ostali samo gradovi Skadar, bez okolnog područja, i Ulcinj s Budvom. No na kraju je zaključio primirje s Mlečanima. Kad je primirje docnije, krajem 1422. godine, isteklo, ponovo otpočese ratovati. Zbog toga je despot Stefan poslao u Zetu, pod zapovedništvom vojvode Masaraka, svoju vojsku, koja je bila već dovela u krajnu opasnost odbranu Skadra. Međutim, Mlečani su otklonili ove teškoće zahvaljujući novcu kojim su potkupili neke iz Zete i Raške, te je pomenuta vojska despota Stefana u mesecu decembru bila razbijena. Ta vojska se namerno razbežala kućama pošto se veći deo Paštrovića i Pamaliota odmetnuo.

KOMENTAR

Datum Balšine smrti je tačan. Srpski letopisi daju 28. april 1421. godine.

KOMENTAR

I ovaj pasus je svakako preuzet iz neke mletačke hronike. Podaci su tačni. Mazarak je vojvoda despota Stefana, poznat iz savremenih arhivskih dokumenata.

Sledeće, pak, godine u mesecu maju pošao je u Zetu Đurađ sa svojom vojskom i s vojskom svoga ujaka despota, te se zaustavio između Skadra i Sv. Srđa. Mlečani su sa nekoliko svojih galija iskrcali u Zetu vojsku koja se, napravivši neka uporišta i zaklone, utaborila u Sv. Srđu i tu ostala neko vreme bez naročitog uspeha. Kad je to video mletački senat, odluči da zaključi mir s despotom i despotovim sestrićem Đurđem, i pored toga što su Paštrovići, koji su bili na mletačkoj strani, nastojali da do njega ne dođe. Docnije, 1425. godine, despot se odreče čitave Zete koja je bila pod njegovom vlašću u korist sestrića Đurđa. Đurađ je uputio poklisara mletačkoj vladi, te je ona sledeće godine preko svojih poklisara

zaključila s njime mir uz obavezu da će mu godišnje davati hiljadu dukata za grad Skadar. Iste godine u mesecu avgustu Đurađ je sa svojom ženom i decom krenuo iz Raške i došao u Zetu, u koju je bio došao i Stefan Maramonte, pozvan od nekih iz Zete da bi u njoj preuzeo vlast. Doplovivši iz Apulije jednim dubrovačkim brodom, iskrcao se pod Paštrovićima. Prilikom ovoga njegova dolaska, neki od njegovih pristalica, naročito Rašani, učiniše kod Đurđa rđavu uslugu Dubrovčanima, tako da se on bio razjario na njih. No Dubrovčani su ga neprestano smirivali i obasipali ljubaznošću i uslugama, jer je on i zasluživao da ga lepo gledaju i poštuju. Naime, i on i njegov otac uvek su bili prijatelji grada Dubrovnika i uvek su lepo postupali s dubrovačkim trgovcima. I više puta su Dubrovčani želeli da Đurađ dođe u Dubrovnik, a to je želeo i sam Đurađ. Pošto je, dakle, u to vreme Đurađ bio gospodar Zete, a sem toga savladar u Raškoj i despotov naslednik, Dubrovčani mu poslaše poklisare Marina Šimunova Rastića i Marina Jakobova Gundulića. Đurađ ih je rado primio i dao im srdačnu audijenciju. I mada je pre bio uznemiren dolaskom rečenog Stefana Maramontea, kao i izveštajem nekih Rašana i drugih neprijatelja Dubrovčana koji su optuživali Dubrovčane da su na jednoj svojoj galiji dovezli iz Apulije Maramontea, ipak mu je bio mio dolazak rečenih poklisara. On se tada sam ponudio da sa svojom ženom i decom poseti Dubrovnik, i pored toga što su mu ljudi malo naklonjeni Dubrovčanima nabrajali mnoge opasnosti kojima se (ako pođe u Dubrovnik) izvirgavao ili mogao izvrći. Dubrovačka vlada odmah mu je poslala galiju s jednom fustom i nekoliko lađa pod zapovedništvom Džora Palmotića u pratnji mnogih drugih plemića određenih da se nađu Đurđu na raspolaganju. Još pre dolaska dubrovačke galije Đurađ je podelio *salvum conductum* Stefanu Maramonteu. Kad je doplovila galija, Đurađ se ukrcao na nju sa ženom, decom i svim članovima porodice.

Kad je, dakle, stigao u Dubrovnik, primiše ga s velikim počastima, kako njega tako i njegovu ženu, koju su sačekale mnoge vladike i pratile je za sve vreme dok je bila u Dubrovniku. Đurađ je posetio glavne crkve toga grada i bio darivan mnogim bogatim darovima i od države i od pojedinaca. Za sve vreme njegovog boravka tu, priređivane su velike svečanosti. Zatim su ga Dubrovčani prevezli natrag u Zetu, pa kad se iskrcao nad Ulcinjem kod Ogirana, kraljevski je darovao sve koji su ga bili dopratili iz Dubrovnika.

Iz Zete se vratio u Rašku, u koju je poveo sa sobom neke iz Drivasta, tj. biskupa i neke druge koji su se drznuli da se pobune protiv njega.

KOMENTAR

Đurađ Branković je zaista bio na ratištu u Zeti 1423. Te godine je zaključen mir između despota i Venecije.

KOMENTAR

Iz drugih izvora nije poznato da se despot Stefan odrekao Zete u korist Đurđa Brankovića, ali se vidi da je Đurađ zaista živeo poslednjih godina Stefanove vlade u Zeti. Tu ga je zatekla i vest o smrti Stefana Lazarevića. Maramonte se zaista ponovo pojavljuje 1426, ali nemamo potvrde da su ga Dubrovčani dovezli svojim brodom. Tačno je da su Venecijanci i Đurađ Branković 1426. potvrdili i dopunili raniji mirovni ugovor.

KOMENTAR

Opširno izlaganje o prvoj poseti Đurđa Brankovića Dubrovniku pokazuje dobru obaveštenost i tačno poznavanje detalja. U starijim dubrovačkim analima je ova Đurđeva poseta prošla neopaženo. Čak i kasniji Rastić, koji je obilno koristio Arhiv Republike ne govori o dočeku Đurđa. S druge strane na tekstu se primećuje da zbivanja posmatra iz despotove blizine. Ugao iz koga je gledao, ako se tako sme reći, nije u Dubrovniku nego u despotovoj pratnji. Tačna su imena dubrovačkih poslanika upućenih Đurđu s pozivom, i ime zapovednika dubrovačkih brodova. Mesto gde su iskrcali Đurđa i pratnju sopra Dolcigno apresso Oghiran, biće svakako današnji Đeran, rt južno od Ulcinja.

Konačno 1442. godine vojvoda Stefan oduzeo je Mlečanima Zetu s Barom, ali nije ostala pod njegovom vlašću Duže od godine dana, jer su je ponovo zauzeli Mlečani. Oni su bili glavni razlog propasti kuće Balšića. Kad se ta kuća sasvim ugasila, grad Kotor se oslobodio velikih ugnjetavanja koja je neprekidno trpeo od pomenutih Balšića. Mada su im Kotorani više puta delili mnoge i bogate darove, ipak

nikad nisu uspeli delovati na njih da konačno odustanu od napada na njihov grad. Pošto je to veoma stari grad i kako smo ga mnogo puta pomenuli, hteo sam da ovde ukratko iznesem njegovo poreklo i razvoj.

KOMENTAR

Ove reči nemaju gotovo nikakvu vezu sa ostalim tekstom. U poglavlju o Kosačama nema ovog podatka, koji je, po svoj prilici, preuzet, kao i neki raniji, iz neke mletačke hronike. Izumiranje Balšića spomenuto ovde u vezi s Venecijancima poslužilo je kao dosta nespretni prelaz na izlaganje istorije Kotora na sledećih nekoliko strana. Stefan Vukčić je zaista osvojio Bar, ali ne 1442. nego 1443. godine.

Dakle, prvi grad Kotor, zvan Askrivij, čije se ruševine i sada vide ne mnogo daleko od ovoga drugoga koji je nastao iz tih ruševina, bio je smešten u dnu Risanskog zaliva, sada zvanog Kotorski. Prema Pliniju, to je bio vrlo stari rimski grad koji su (kako piše Baltazar Splitsanin) Rimljani zvali Askrivij, a ondašnji seljaci Gudrovo. Mario Nigro u VI knj. Georg. držeći se Plinija, naziva ga Degurto. Verujem da ovo ime potiče od jedne obližnje reke koja se još i danas zove Gurdić.

KOMENTAR

Orbin citira u pričanju o počecima Kotora autore na koje se oslanjao. Jedan bi bio Baltazar Splitsanin, čije delo nije sačuvano (up. komengar uz izvore), a drugi Mario Nigro. Iz njegove stilizacije izlazi da je Plinija koristio samo posredno.

O postanku ovog grada nema ničeg pouzdanog, mada izvesni kažu da ga je osnovao neki narod sa Sicilije zvan Askri, ili (kako drugi vele) neki narod koji je pobeo iz Azije pred navalom Grka prilikom pustošenja Troje i koji se, posle mnogo pustolovina po moru, tu smestio. Ovaj grad je u vreme Mihajla, sina carigradskog cara Teodora, 860. godine bio zauzet i velikim delom spaljen od Agarena iz Kartage. Ovi su, izabravši za zapovednike Sodana, Saba i Kalfuza, ljude najvičnije među svima ratnoj veštini, ušli u Jadransko more s flotom od trideset i šest velikih lađa i tu zauzeli neke gradove, a među ostalim (kako piše Georgije Kedren u Epitomi njegovih istorija) Budvu, Rose, tj. tvrđavu na ulazu u Kotorski zaliv, koju su sravnili sa zemljom, i Askrivij, koji su opljačkali, te krenuli put Dubrovnika.

KOMENTAR

Nisam uspeo da uđem u trag ovoj verziji o narodu Askri na Siciliji.

U to vreme neki od prvaka Askrivija, koji nisu bili prisutni pri rušenju svog grada, povukli su se više prema zapadu i podigli jednu tvrđavu na nekom strmom, po prirodi vrlo utvrđenom položaju, da bi se tu sklonili od besa varvara, pošto Askrivij nije bio dobro utvrđen. Tokom vremena nastanile su se tu i druge porodice. Nije prošlo dugo vremena kad su oni iz Askrivija doznali da je neka jaka vojska ušla u Bosansko Kraljevstvo nanoseći mu velike štete, kao i da se spušta dole u primorska mesta. Pošto ih je obuzeo strah, oni koji su mogli stati unutar nove tvrđave sklonili su se tamo, a drugi (kako kaže Baltazar Splitsanin) ukrcali su se na svoje lađe i udaljili malo od kopna, čekajući što će biti s pomenutom vojskom. Ta vojska našavši Askrivij napušten i bez ikakve straže, spalila ga je. Kad su to videli građani Askrivija, napustiše ga i svi sem malog broja saglasno odlučiše da podignu drugi, novi i čvršći grad. Pošto im se učinilo da je onaj položaj gde su njihovi sugrađani bili sazidali novu tvrđavu vrlo pogodan za podizanje grada, zauzeše prostor od mora sve do pomenute tvrđave, obuhvativši tako deo podnožja brda Klovko, sada zvanog Lovćen.

KOMENTAR

To je dobro poznata priča iz dela Konstantina VII Porfirogenita (913—959). Po spominjanju cara Mihajla može se zaključiti da je ovo verzija iz spisa De thematibus, mada se čini da je Orbinu pristupačnija ona iz Vita Basilii. Iako ima Konstantina Porfirogenita u svome spisku autora, Orbin ovde citira Georgija Kedrina (v. komentar o izvorima), koji je u svoju Hroniku uneo i Konstantinov tekst.

Rose je mesto na ulazu u Boku Kotorsku tačno preko puta Herceg-Novog.

KOMENTAR

Priča preuzeta iz Baltazara Splećanina, neosporno kasnog pisca, s teškim anahronizmima: u vezi sa zbivanjima IX veka spominje se "Bosansko kraljevstvo".

Slučaj je hteo da su u to vreme Ugri često upadali u Bosansko Kraljevstvo i da su više puta poharali teritoriju bosanskog grada Kotora, koji Gerard Rudniger u II knj. svoje Geografije naziva Vesekatro, a nalazi se blizu Banje Luke. Plemići ovoga grada po imenu Nedor, Miroslav i Vuksan, kao i još neki drugi, čuvši da se zida ovaj novi grad, krenuše sa svom svojom imovinom koja je predstavljala veliku vrednost u zlatu i srebru — pošto je Bosansko Kraljevstvo bogato ovim rudama — i dođoše u Risan (kako piše Mihajlo Solinjanin u opisu Dalmacije), razglasivši da su došli da tu podignu tvrđavu u kojoj će moći sigurno boraviti. Kad su to doznali građani Askrivija, pozvaše ih i zamoliše da onaj trošak koji su nameravali učiniti radije ulože u izgradnju već započetog njihovog grada, te da združeni žive kao pravi prijatelji i građani. Bosanci, koji su to inače želeli, ne prihvatise odmah ovaj predlog već posle nekoliko dana odgovoriše da su spremni udovoljiti njihovom traženju, ali pod uslovom da se novi grad nazove imenom njihove otadžbine, Kotor. Ovo nisu prihvatili Askrivljani, ali se docnije (kaže Solinjanin), po nagovoru svog biskupa, složiše da bace žreb, te da tako odluče kojim imenom da se grad nazove. I žreb ispade u prilog Kotorana Bosanaca. Tako se od onog vremena zove Kotor, napustivši staro ime Askrivij i Gurdovo. I tako, pomoću imovine pomenutih Bosanaca, oni utvrdiše debelim zidinama ovaj novi grad koji sa istoka zapljuskuje reka Gurdić, s juga more, a sa zapada reka Parilo.

KOMENTAR

Ovaj deo najstarije kotorske istorije nije ništa bolji, iako ga je Orbin preuzeo od jednog drugog pisca, takođe izgubljenog, Mihaila Solinjanina. Gerard Ridinger je citiran samo zbog oblika Vesekastro. Njegovo delo mi je ostalo nepristupačno. Cela priča je konstrukcija stvorena zato da objasni ime Kotora pomoću bosanskog Kotora. Parilo reka kraj Kotora je svakako Škurda na suprotnoj strani od Gurdića.

Samuilo Bugarin opustošio je oko 999. godine čitavu Dalmaciju. Među ostalim zlodelima koja je izvršio, spalio je (kako kaže Dioklećanin) Kotor, tj., stari Askrivij, koji je tada bio nastanjen nekim zemljoradnicima, te ga potpuno razorio zajedno s Risnom, prastarim gradom u koji se bila sklonila dalmatinska kraljica Teuta bežeći pred Rimljanima 315. godine pre Hrista. Oni koji su se spasili iz njegovih ruševina došli su da se nastane u novom gradu Kotoru koji je rušenjem Risna mnogo porastao.

KOMENTAR

Podatak o Samuilu Orbin je uzeo iz Dukljanina (ed. Šišić, str. 333) ali mu je dodao i Risan sa pričom o Teuti, koju je poznavao iz Polibija, svakako posredno. Iznenađuje datum Samuilovog rata u Dalmaciji, koji nije mogao naći kod Dukljanina, neobično precizan i blizak datovanju u današnjoj nauci.

Iako su se Kotorani u početku trudili da žive nezavisni i slobodni, ipak su ih neprekidne najezde raških kraljeva prisilile da ostanu u pokornosti prema njima sve do 1178. godine. Videći Kotorani u to vreme da su ih Rašani gotovo sasvim potčinili svojoj vlasti, nagodiše se s Grčkim Carstvom, koje ih je docnije snažno branilo. Tako kad je oko 1179. godine došao blizu Budve Simeun Nemanja, kralj Raške, kojega grčki istoričari nazivaju Stefan, i pokušavao na sve načine da se domogne grada Kotora, carigradski car Manojlo Komnen smesta je poslao (kako piše Nikita Honijat u V knj.) s velikom vojskom Teodora Padijata da obuzda Nemanjinu smelost. Kad je Nemanja saznao da dolaze Grci, odmah je napustio poduhvat i zatražio izvinjenje od grčkog cara. Pošto je njihovo carstvo bio zauzeo flandrijski knez Balduin oko 1215. godine, raški kralj Stefan, i sin Simeuna Nemanje, željan iznad svega da potčini svojoj vlasti grad Kotor jer leži na morskoj obali, pozva Kotorane da se priklone Rašanima obavezujući se da će poštovati njihovu slobodu i braniti ih od svih neprijatelja. Ova širokogrudost Rašana navela je Kotorane da pristanu uz njih. I tako su ostali sve do 1360. godine, sve do vremena Uroša, poslednjeg kralja i cara iz kuće Nemanjića, i sina cara Stefana, kojega se još i danas Kotorani sećaju i nazivaju na svom jeziku CAR STJEPAN.

KOMENTAR

Podaci o odnosima Kotora prema Srbiji za vreme Nemanje i naslednika nisu ni u kakvom skladu s onima u poglavlju o Nemanji (up. str. 16—20 ove knjige). Odlomak iz Istorije Nikite Honijata, koji Orbin ovde reprodukuje, odnosi se na sam početak Nemanjine vlade i nema nikakve veze s Kotorom ili Budvom. Nije jasno otkuda Orbinu one precizno navedene godine.

KOMENTAR

Vrlo je teško reći bilo šta o poreklu ovog pasusa. Možda ga je sastavio sam Orbin na osnovu pojedinačnih podataka uzetih s raznih strana. Vidi se da je Orbin nešto znao o padu Vizantije, ali ga je vezivao za 1215. i Baldvina Flandrijskog. Kotor se nije potčinio Nemanjićima tek za vreme Stefana Prvovenčanog, nego još za vreme Nemanje, svakako pre 1186. Isto tako nije tačan ni podatak da je nemanjićka vlast nad Kotorom trajala do 1360. Dušanovo ime je citirano u italijanskom tekstu lo chiamato nella propria lingua ZAR STIEPAN.

Pošto je kralj Uroš (kako rekosmo) zbog svoje ludosti izgubio carstvo, te ono bilo podeljeno između četiri velikaša, grad Kotor je stupio u savez s Ugri. A pošto su Ugri za vreme svog kralja Ludovika Martela bili u ratu s Mlečanima zbog Dalmacije (kako izveštavaju Biondo u H knj. dek. 2 i Sabeliko u IX knj. ene. 9), Vetur Pizano, general mletačke flote, opljačkao ga je i spalio. To je bilo 1368. godine. No Pjetro Ćustiniano, takođe mletački pisac, ne kaže da ga je spalio ni sasvim orobio, jer u I knjizi Mletačke istorije ovako kaže:

"Pošavši Vetur Pizano sa dvadeset i šest galija pod grad Kotor, tada pod vlašću ugarskog kralja Ludovika, koji je držao u njemu jaku posadu, stao je ispitivati raspoloženje njegovih stanovnika, ali mu oni odgovoriše ponosno uz psovke i pretnje. Rasrdivši se zbog toga, iskrca vojsku i izvrši nekoliko žestokih napada. Na kraju ga zauze i delom porobi. Posle toga se predala i tvrđava, te je njena posada i mnoštvo ljudi iz grada pošlo u Kalabriju"

To isto piše Đulio Faroldo u mletačkim analima. Tada su Dubrovčani, na molbu ugarskog kralja Ludovika, pod čijom zaštitom je bio i njihov grad, poslali potajno Petra Gizdu Malobraćanina, rođenog Kotoranina, da nagovori Kotorane na ponovnu vernost prema ugarskoj kruni, obećavajući svakom Kotoraninu koji bi hteo da se nastani u Dubrovniku punu slobodu i povlastice, te da će biti u svemu izjednačen s ostalim dubrovačkim građanima. Na to su Kotorani odgovorili da bi to vrlo rado učinili da ne moraju voditi računa o Mlečanima i da ih se ne boje. Čim bi ih neko toga oslobodio, oni bi se potrudili da udovolje kralju Ludoviku.

KOMENTAR

U ovim ne mnogo sadržajnim rečima citiraju se dva istoričara XVI veka, Flavio Biondo i Marko Antonio Sabeliko (o njima up. komentar uz spisak autora). Obojica su potegnuta za jednu sasvim opštu informaciju o ratu Venecije i Ugarske.

KOMENTAR

Zauzimanje Kotora je doslovno preuzeto iz Pjetra Ćustinijana, kao što sam Orbin kaže. Inače, on je o ovom događaju čitao i neki drugi tekst, koji svakako nije bio mletačkog porekla, jer je govorio da su Venecijanci spalili i opljačkali Kotor. U Analima Nikole Ranjine (ed. Nodilo str. 236—237) je mletačko postupanje sa Kotorom prikazano u rdavoj svetlosti, ali sa drugim pojedinostima. Godina je pogrešna, verovatno zbog štamparske omaške: umesto 1368. treba da stoji 1378. Povodom Ćustinijanovog podatka o odlasku Kotorana u Kalabriju vredi upozoriti na dubrovačke anale tzv. Anonima (ed. Nodilo str. 41), gde se pod 1370. govori da su Dubrovčani hteli da napuste svoj grad i da se isele u Kalabriju. Nisam mogao da kontrolišem da li je izlaganje Farolda istovetno s Ćustinijanovim.

KOMENTAR

O misiji fra Petra Gizde ostalo je podataka u Dubrovačkom arhivu, ali nije ostalo ništa o odgovoru Kotorana. O tome nema vesti ni u dubrovačkim analima, tako da se mora zaključiti da je Orbin koristio neki nama nepoznati izvor, koji je bio dobro obavešten o zbivanjima u Kotoru u ovo doba. Nešto niže ćemo naići ponovo na njega.

Kad je ugarski kralj primio ovaj odgovor, pozove 1369. godine u Kotori zaliv Antonija Fjaskija sa četiri denoveške galijske vojske i druge opskrbe, smatrajući pouzdano da će Kotorani postupiti prema datom obećanju. Ali oni, bilo da nisu videli dovoljnu pomoć, ili da su bili možda zadržani nekim drugim opravdanim razlogom, ipak se ne predadoše. Stoga su Dubrovčani po naređenju tadašnjeg bana Dalmacije i Hrvatske Nikole Seča poslali ponovo u Kotor jednog svoga građanina, kome su Kotorani pri mučenju osakatali ruku. To je mnogo uvredilo Dubrovčane, pa su poslali nekoliko svojih galijskih i poharali čitavo područje Kotorana. Ništa im nisu pomogle pretnje koje su Dubrovčanima upućivali Mlečani, koji su sklopili mir s Ugrom i vratili mu grad Kotor, koji je ostao u ovakvom odnosu prema Ugrima sve do 1384. godine.

KOMENTAR

Ovde opet srećemo pogrešnu godinu 1369, koja je u neskladu sa sadržajem podataka. Tu se, naime, spominje mir Venecije i Ugarske koji je sklopljen 1381, a iz pričanja je jasno da između dolaska denovljanskih galijskih i dubrovačko-kotorskog ratovanja nije moglo proteći 12 godina. Orbin nije osetio da su zbivanja o kojima ovde priča istovremena s onima koje opisuje dve strane kasnije. Antonio Fjaski (u dubrovačkim arhivskim dokumentima Antonio de Fisco, Flischo) bio je zapovednik denovljanskih galijskih koje su početkom 1379. boravile u Dubrovniku. Nikola Seč je poznati hrvatsko-dalmatinski ban iz tih godina.

Vesti o misiji fra Petra Gizde i o dolasku denovljanskih galijskih u Dubrovnik nalaze se u jednoj dubrovačkoj instrukciji poslaniku kod hrvatsko-dalmatinskog bana. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 382—383.

Naime, kad je smrću kralja Ludovika u Ugarskom Kraljevstvu nastao veliki metež, bosanski kralj Tvrtko I, više nego željan da dobije pod svoju vlast Kotor, toliko je radio kod kraljice Jelisavete i njene kćeri Marije, da je na kraju postigao svoj cilj, ali ipak s privolom i pristankom samih Kotorana, koje je Tvrtko bio privukao k sebi pre svega mnogim darovima i velikim obećanjima. Kotor, dakle, ostade pod bosanskom krunom sve do kralja Ostoje. Kad je Ostoja bio u ratu s Hrvojem Vukčićem, hercegom splitskim i triju otoka, tj. Brača, Hvara i Korčule, Kotorani su se držali radije na strani Hrvoja. Ostoja se zbog toga uvredio i nastojao da zagospodari tim gradom. Međutim, kako je on bio u savezu s Ladislavom, kraljem Apulije, kojega neki zovu Lanzilag, a protiv Žigmunda i Hrvoja, doplovilo je nekoliko Ladislavljevih galijskih u Cavtat da se tu sastanu sa Sandaljem Hranićem, kapetanom kralja Ostoje. Ova su dva kralja, naime, bila odlučila da pođu na osvajanje Kotora: bosanski kralj s kopna, a Ladislav s mora. Pošto je Hrvoje bio obavestjen o ovom njihovom kovanju zavere, prodro je s vojskom u Ostojinu zemlju. A pošto je Ostoja bio primoran da pozove natrag svoga kapetana Sandalja, pade u vodu sav njihov plan koji su bili stvorili u pogledu grada Kotora.

KOMENTAR

Kralj Tvrtko je dobio Kotor od ugarskih kraljica 1385, a ne 1384, kako stoji kod Orbina. Opet karakteristična greška od jedne godine, ali se ovoga puta ne može objasniti preračunavanjem godine po vizantijskoj eri, jer podatak može poticati samo iz izvora koji je upotrebljavao godine od Hristovog rođenja. Možda je Orbin našao zabeleženu godinu 1384. "more veneto", koja traje sve do poslednjeg dana februara 1385. po našem računanju.

KOMENTAR

Ovde se Orbin u svome izlaganju zaletio daleko napred. Stvari koje ovde priča mogu se odnositi jedino na događaje iz 1409. Tada su napuljske galijske bile u Cavtatu i tražile Sandalja Hranića, tada je Hrvoje bio neprijatelj Sandalja i tek povraćenog u Bosnu kralja Ostoje. Up. S. Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964, 211—212. Orbin je imao pred sobom povezani opis događaja od kojih su do nas došli samo fragmenti.

Ostoja je vodio dugi rat s Balšićima, ali je mnogo veći i teži bio onaj rat koji je vodio s gradom Dubrovnikom. Jer mada su u stara vremena Dubrovnik, Kotor, Bar i Ulcinj bili u savezu, a naročito Kotor

i Dubrovnik, 1361. godine, međutim, došlo je do teških razmirica između ova dva grada, i pored njihovih brojnih rodbinskih veza, s obzirom da su se orodaivali kao da se radi o jednom gradu. Štaviše, u Dubrovniku je bilo, pa i sada ima više vlasteoskih porodica koje potiču iz Kotora nego iz ijednog drugog grada; a to su ove: Benešić, Buća, Basiljević, Baska, Bičići, Katena, Crević, Kalisti, Dabro, Držić, Guleniko, Goliebo, Đorđić, Mekša, Pecanja, Pucić, Sorente, Volpeli i Zrijević. Od tih danas žive u Dubrovniku: Benešić, Buća, Basiljević, Crević, Đorđić i Pucić. Bičići i Držići su izgubili plemstvo usled neposlušnosti njihovih predaka.

KOMENTAR

Rat Ostoje s Dubrovnikom je ovde samo dodirnut. Orbin o njemu opširno piše u poglavlju o Bosni.

Str. 81 (15—29)

KOMENTAR

Spiskovi vlasteoskih porodica sa naznakom porekla postojali su u Dubrovniku još krajem XV veka. Uneti su i u najstarije dubrovačke anale Anonimove i Ranjinine (ed. Nodilo, str. 147—163 i 181—186). Orbin je svakako otuda preuzeo imena porodica poreklom iz Kotora. Sve porodice u njegovom spisku nalaze se u spomenuta dva spiska sa naznakom da su iz Kotora sem porodice Mekša, koja je poznata u Kotoru. U tim spiskovima je naznačeno i koje su porodice izumrle ili izgubile plemstvo. Držići su zabeleženi da su izgubili plemstvo, jer nisu došli u grad u vreme kuge, dok su Bičići zabeleženi u oba spiska kao izumrli.

Rodbinske i prijateljske veze su poslužile kao polazna tačka za izlaganje neprijateljstava između Kotora i Dubrovnika. Početak je stavljen u 1361, kada je, po Anonimovim analizama, počeo rat Dubrovnika i Vojislava Vojinovića.

Ali sve to (kako rekosmo) malo je pomoglo i nipošto nije odvratilo ova dva grada od tolikih međusobnih ratova, vođenih počev od 1361. do 1420. godine, kad je Kotor došao pod mletačku vlast. Uzrok i poreklo njihovih neprijateljstava bio je Vojisav Vojnović, knez užički, koji je vladao na području oko Dubrovnika. On, sem što je bio šizmatik, bio je ujedno naopak čovek. Taj je 1360. godine zbog neke sitnice poveo rat protiv Dubrovčana. I pošto nije prestajao da ih svim silama progoni, oni su se naoružali i spremili da mu odgovore istom merom. Stoga su Dubrovčani sledeće godine zamolili Kotorane da ih pomognu protiv ovoga neprijatelja i ne dozvole izvoz soli u njegovu zemlju. Ali su se Kotorani izvinili da to ne mogu učiniti bez velike štete po njih. Tada su Dubrovčani poslali nekoliko svojih galiija da unište kotorske solane. Ovi su se zbog toga jako uvredili i iz osвете su se pridružili Vojisavu, a zatim njegovom sinovcu Nikoli Altomanoviću. Pa pošto su ih snabdeli oružjem iz Italije, Vojisav i Nikola pustošili su zemlju Dubrovčana, koji se uskoro osvetiše za ovu nepravdu. Dubrovčani, naime, zamoliše Stracimira i Balšu da za osvetu upadnu i oplene područje Kotora. U tome im Balšići smesta iziđoše u susret.

KOMENTAR

Izlaganje o neprijateljstvima između Dubrovnika i Kotora je veoma uopšteno i u tom uopštenom obliku tačno. Nemoguće je jedino udruživanje kneza Vojislava Vojinovića i njegovog sinovca Nikole Altomanovića. Spojene su zajedno ličnosti koje su s Dubrovnikom vodile dva posebna rata u razmaku od deset godina. Orbin je to mogao videti iz poglavlja o Nikoli Altomanoviću.

Kad su Mlečani doznali za ove razmirice i neprijateljstva među njima, zamoliše Balšiće i Nikolu Altomanovića da u savezu s njima pođu na osvajanje Kotora i Dubrovnika, ovi s kopnene strane, a Mlečani će udariti s flotom s mora, uz obećanje da će, ako stvar uspe, Balšićima dati grad Kotor i Drač, a Nikoli Altomanoviću Ston i Pelješac. Saznavši to Dubrovčani, odmah su obavestili ugarskog kralja Ludovika. Ovaj poručio Balšićima i Nikoli da će on lično doći sa svojom vojskom da ih napadne u njihovoj kući ako budu napadali njegove gradove. Ove Ludovikove pretnje delovaše tako da su rečena gospoda odustala od toga poduhvata i da je svako kovanje zavere Mlečana postalo uzaludno: Dubrovčani su zaključili mir s Kotoranima. Ali 1371. godine ponovo uđoše u rat koji je izbio (kao i ranije) zbog soli koju su Kotorani prodavali u zemlji njihovog neprijatelja Nikole Altomanovića. Zato su Dubrovčani često rušili njihove solane i pri tome je bilo mnogo mrtvih. Ovaj rat je trajao nekoliko godina, pa su Kotorani, po

prirodi skloni na osvetu, 1379. godine poslali Trifuna Buća i Nikolu Dragova bosanskom banu Tvrtku s molbom da ih pomogne protiv Dubrovčana, obećavajući da će predati svoj grad i kulu pod njegovu vlast. Pošto je Bosanac u prošlosti pokušavao da mu Kotorani predađu grad, ne vodeći sada više nikakva računa o obziru koji je morao imati prema Dubrovčanima zbog usluga koje su mu učinili, zabrani pod najstrožim kaznama izvoz iz svoga kraljevstva u Dubrovnik bilo kakvih namirnica. Ovo raspali duhove Dubrovčana tako da su smesta nagovorili Đurđa Balšića protiv Kotorana. A kad on dođe sa svojom vojskom, uništi ognjem i mačem čitavu njihovu zemlju.

KOMENTAR

Podaci o pokušaju sklapanja saveza između Venecije, Nikole Altomanovića i Balšića oslanjaju se u krajnjoj liniji na jedno pismo dubrovačke vlade ugarskom kralju iz maja 1373. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike", 274. Orbin ga nije direktno koristio jer inače ne bi ga hronološki pogrešno uvrstio u događaje iz 1370—1371. Rastić (ed. Nodilo, crp. 158—159) koristi podatke pisma pod pravom godinom. Zanimljivo je da i Orbin i Rastić znaju o odgovoru kralja Ludovika, a o tome nema traga u arhivskoj građi koja je došla do nas. Tobažnji novi rat 1371. mora biti rezultat nekog nesporazuma. Orbin je događaje iz perioda mletačko-ugarskog rata 1378—1381. mehanički spojio s onima iz vremena rata s Nikolom Altomanovićem.

KOMENTAR

Kotorska ponuda grada i tvrđave kralju Tvrtku sa svim pojedinostima nalazi se u uputstvu dubrovačke vlade Nikoli Gunduliću, poslaniku kod hrvatsko-dalmatinskog bana, od 20. juna 1379. Jedina ozbiljna razlika je u tome što se u pismu navodi samo jedan kotorski poslanik, dok Orbin ima dva, od kojih je jedan svakako pogrešan. U savremenom dubrovačkom pismu taj poslanik je Marin de Micho de Buchia, a kod Orbina su Trifun Buća i Nikola Drago. Već iz toga se može zaključiti da Orbin nije čitao originalni dubrovački arhivski dokumenat, već neki kasniji nebrizljivi ispis ili tekst koji je iskoristio dubrovačko pismo. Na takav zaključak upućuje i greška s Đurđem Balšićem, kojega Dubrovčani nisu mogli nagovarati protiv Kotora iz prostog razloga što je bio mrtav već od januara 1378. Nekoliko strana ranije Orbin je zabeležio njegovu smrt pod 13. januarom 1379.

Kotorski puk bio je zbog toga vrlo nezadovoljan i svestan da sve ove njihove nevolje proističu iz loše uprave njihovoga magistrata, pa se pobunio i proterao iz grada pomenuti magistrat i veći deo vlastele. Proterani magistrat i vlastela, ne znajući šta da rade, obratiše se Dubrovčanima s molbom da ih ne napuste u ovoj njihovoj nevolji, a oni će im ubuduće biti dobri prijatelji. Stvar je bila izneta i raspravljana u senatu, u kome je bilo zaključeno da im se pruži najveća moguća pomoć. Dubrovčani su se, naime, bojali da se njihovi podanici, povodeći se za primerom kotorskog puka, ne odvaže da prirede nešto slično svom magistratu.

Pošto se Dubrovnik tada nalazio (kako je više puta rečeno) u savezu s ugarskom krunom, zamolili su Nikolu Seča, koji je bio dobio od kralja Ludovika banat Dalmacije i Hrvatske, da on svojim ugledom suzbije drskost Kotorana. Ovaj im je napisao nekoliko veoma pretećih pisama i ta pisma predao u ruke Dubrovčana. Oni su pozvali u Dubrovnik vođe pobune, Kotorane Medoja i Mateja, s kojima su vodili pregovore pa ih na kraju nagovorili da se izmire sa svojim magistratom i drugom vlastelom, te da ih prime u grad. Da bi što bolje izveli ovu stvar, poslali su u Kotor s banovim pismima jednog svog poklisara, i to Mateja Đurđevića, rečitog čoveka i dobrog ratnika. S njime su pošli pomenuti Medoje i Matej.

Kad je Đurđević stigao u Kotor, učinio je sve kako bi sredio i smirio ovaj ustanak puka. Posle malog opiranja, narod je pristao da učini ono što traži od njega dubrovački poklisar, samo ako mu pruži garantiju da ubuduće neće zbog toga imati nikakve neprijatnosti. Pomenuti poklisar im tada u ime svoje republike dade traženu garantiju, i tako se narod smirio.

KOMENTAR

Ustanak pučana u Kotoru u maju 1381. je događaj poznat iz jednog dubrovačkog uputstva poslaniku i nekih odluka dubrovačkih Veća. Jedan broj podataka koje Orbin donosi toliko se slaže s pomenutim uputstvom Mateju Đorđiću (Đurđeviću) da se mora pomisliti da iz toga uputstva potiče. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 426—427.

Orbin je znao, međutim, osetno više, naročito o vođi pobune Medoju. On je znao i kako su se stvari svršile, a to se nije moglo pročitati u pomenutom uputstvu. O Medoju i Mateju se ne može reći više nego što stoji kod Orbina. Oni su se zaista nalazili u Dubrovniku kad je Matej Đorđić polazio u Kotor i on ih je poveo sa sobom.

Peraštani su bili veoma nezadovoljni ovim mirom i dalje su produžavali ustanak, govoreći da su oni zbog gordosti kotorske vlastele bili prvi koji su trpeli sve nedaće i rušenja svojih kuća. Ali je i njih na kraju smirio pomenuti Medoje, koji je u to vreme bio vrlo moćan i uživao veliki ugled u gradu Kotoru, u kome se nije mogao meriti s njim u bogatstvu ne samo nijedan pućanin, nego nijedan vlastelin. On je imao, među ostalom decom, sina Nikšu, od kojega su se rodili Franko i Klara koja se docnije udala za Mateja Lukarevića, vlastelina dubrovačkoga i bana Dalmacije i Hrvatske. Njega Bonfinije pominje na više mesta s mnogo poštovanja.

KOMENTAR

Mešanje Peraštana u ove događaje upućuje na misao da je Orbin ovde morao imati i neki lokalni ili peraštanski izvor. Utoliko pre što se trudio da kratko ocrti i istoriju Perasta. Govoreći o potomstvu Kotoranina Medoja Orbin je učinio omašku koja otkriva da nije potpuno razumeo svoj izvor. Matej Lukarević (Mateo di Luccari) hrvatsko-dalmatinski ban, kojega Antonije Bonfini zaista više puta spominje "s mnogo poštovanja", nije bio iz dubrovačke vlasteoske porodice Lukarevića. Bio je to poznati ban Matko Talovac, istaknuti feudalac prve polovine XV veka, iz korčulanske porodice de Luca. Zbrka je nastala mešanjem toga prezimena s dubrovačkim prezimenom Luccari.

Pošto su se Dubrovčani i Kotorani bili ovako izmirili, godine 1383. ponovo udoše u rat, još žešći i krvaviji od prethodnih. Taj rat izazvaše Kotorani ni zbog čega, ne misleći da je započeti rat često ludo smela stvar, a završiti ga u svoju korist, stvar ne samo sreće nego i junaštva. Bio je došao, naime, u Dubrovnik jedan kotorski vlastelin koji je bio dužan veliku svotu novaca jednom Dubrovčaninu, pa ga je ovaj dao zatvoriti u tamnicu. Kotorani su zamolili Dubrovčane da ga puste, tvrdeći da ga oni šalju u Italiju radi poslova svoga grada, a ako je on nekome nešto dužan, da se poveriocu može isplatiti iz njegovih nekretnina kojih on ima mnogo na teritoriji Kotora. Ali, i pored svega, Dubrovčani ga nisu hteli pustiti bez pristanka poverioca. Na to se Kotorani tako rasrdiše da su odmah naoružali dve galije i poslali ih da zaplene jednu dubrovačku lađu koja je dolazila sa Istoka puna trgovačke robe, a slučajno bila primećena u luci Rose. To isto su uradili i posle nekoliko dana s jednom drugom lađom koja je dolazila iz Barija u Apuliji, na kojoj se nalazio veliki imetak Dubrovčana.

KOMENTAR

Ova vrlo opširno ispričana epizoda je u priličnoj meri zagonetna. Orbin vrlo precizno kaže da je kotorsko-dubrovački rat izbio 1383, a iz odluka dubrovačkih Veća ce vidi da su odnosi Dubrovnika s Kotorom bili sasvim normalni. U jedan mah je naoružana galija, ali ne da ratuje protiv Kotora nego da sprečava dovoz soli u Tvrtkov grad Novi (Herceg-Novi). Njen zapovednik je bio jedan Bobaljević, ali ne Miho, nego Volčo (Volčio). U januaru 1384. imali su Dubrovčani kao plen neke kotorske stvari, ali to će biti da je oslobođeno prilikom hvatanja anžujskih vitezova, koji su ranije napadali neke brodove. Up. J. Tadić, "Promet putnika u starom Dubrovniku", Dubrovnik 1939, 220—223.

O neprijateljstvu i ratu s Kotorom nema ni traga. Drugi oslonac bi moglo da bude ime Miha Volčića Bobaljevića, zapovednika dubrovačke flote. Pomoću njega bi se mogla hronološki uvrstiti čitava epizoda u vreme kad je zaista bilo rata između Dubrovnika i Kotora. Na žalost, odluke dubrovačkih Veća sačuvane su iz šezdesetih i sedamdesetih godina XIV veka prilično fragmentarno. Tako iz očuvanih dokumenata vidimo da je Miho Bobaljević bio generalni kapetan rata u drugoj polovini godine 1379. i da je zapovedao dubrovačkom flotom u aprilu te godine. Brodovi su tada slani da pohvataju neke Dračane koji su odlazili sa solju u Kotor. Kroz odluke Veća ce ne da nazreti nijedna od pojedinosti koje navodi Orbin. U jednom delu pričanja on citira svoga zemljaka Tuberona. U objavljenim Crijevićevim delima ipak se nije mogla naći epizoda koju Orbin priča.

Dubrovčani su poslali poklisare u Kotor kako bi im se vratile i oslobodile pomenute lađe. Kad to

Kotorani nisu hteli učiniti, Dubrovčani uputiše u Kotorski zaliv tri galije, koje su, usled kapetanove neopreznosti, neprijatelji napali noću. Zatekavši ih bez straže, jednu zarobiše, dok druge dve umakoše. I u toj gužvi poginuo je kapetan zarobljene galije. Tuberon piše da je ova galija bila zarobljena pre izdajom posade nego hrabrošću neprijatelja. Božidar iz Neretve, naime, kao vođa palube na rečenoj galiji, nije čitav dan ništa drugo radio već vikao, drsko pretio i psovao gotovo sve redom. Kad je to konačno dodijalo kapetanu galije, pozvao ga je jednog dana preda se i upitao gde se rodio i čime se najpre bavio. On mu je odgovorio da se rodio na Neretvi i da je sin kalafata, te da je najpre obavljao zanat svoga oca. Kapetan tada reče: "Zaista, drukčije nije moglo ni biti nego da ste sumnjiva poroda, a isto tako i prostačkog odgoja. I ja se od sada neću više čuditi kad vas čujem kako vičete i psujete ostale. Jer kako su vam se već od detinjstva uši navikle na neprekidnu buku čekića, a vaša usta na smrad smrdljive pakline, neće biti neobično slušati vas neprekidno kako galamite i izgovarate nepristojne i uvredljive reči vašim drugovima." Nastojeći tada da opravda svoj jezik, koji je psovao i izgovarao gadne reči, vođa palube odgovori da je njegovo zvanje da hvali kreposne, a psuje opake. Na to kapetan dodade govoreći: "To nije istina i vi lažete kao hulja. Jer kad je vaš život pun mana i zločina, kako je moguće da vi mrzite lopove i vama slične, a volite dobre." Kapetan ga je odmah smenio sa dužnosti vođe palube i postavio da obavlja svoj pređašnji, najprostiji zanat kalafata. Desilo se tako da je on jedne noći bio na straži na galiji, pa iako je primetio da se približavaju neprijatelji, nije obavestio kapetana, te su Kotorani iznenadnim napadom zarobili galiju.

Kad je o tome stigla vest u Dubrovnik, senat je primi s velikom žalošću. Ne časeći ni časa, senat je naoružao još dve galije i poslao svih pet na opsedanje Kotora, pod zapovedništvom Miha Volčića Bobaljevića, čoveka uistinu velikog, i po junaštvu, i po plemenitosti krvi i po svim vrlinama koje je posedovao. Njemu je gradski knez u senatu ovako progovorio:

"Vaša retka mudrost, nesalomljivi i velikodušni duh, veličina vaših dela i na kraju vaša velika, i još odranije poznata ljubav prema ovoj vašoj otadžbini u čijoj ste službi više puta stavili na kocku vlastiti život, podstakla nas je u ovim teškim vremenima da vas izaberemo za generala naših ratnih lađa. Sada, kad imate isploviti s njima, setite se ovog pouzdanja i nade koju mi, čak čitav grad i vaša otadžbina, polažemo u vas."

Otplovivši, dakle, Bobaljević iz Dubrovnika i stigavši u Kotorski zaliv, iskrcao je mnogo ljudi na greben Sv. Gabrijela da odatle pravo upadne na teritoriju Kotorana. U borbi koja je nastala između njegove vojske i Kotorana nedaleko od pomenutog grebena, Bobaljević je ostao pobednik. Zatim je otišao na sastanak s gospodarom Zete, od kojega je dobio pomoć od tri hiljade hrabrih boraca, te je s njima počeo opsedati Kotor. Ali kad je primetio da neprijatelj malo za to mari, reši se da izvrši napad na grad. Podigavši u tu svrhu jedan bedem sa zapadne strane, otpoče s napadom. Kad su Kotorani videli da pri odbrani imaju velike gubitke u ljudstvu, sabravši se na zbor jednoglasno rešiše da upute Bobaljeviću poklisara Jera Dragija s ponudom da će vratiti i galiju i sve što se kod njih nalazi kao vlasništvo Dubrovčana. Kad je, dakle, došao Dragi i izložio Bobaljeviću datu mu poruku, ovaj mu je odgovorio da ne može ništa odlučiti pre nego što obavesti dubrovački senat. Čim je senat primio vest o tome, odluči da Bobaljević ne sme da napusti ono mesto sve dok Kotorani ne vrata Dubrovčanima što su im bili oduzeli. Pošto su ovi udovoljili zahtevu Dubrovčana, došlo je do zaključenja mira.

U ovom ratu nisu učestvovali Peraštani, koji su pre nego što je otpočeo, nagovarali i molili Kotorane da se ne upuštaju u rat sa svojim susedima, kad mogu mirnim putem rešiti spor, jer ako drukčije učine, oni se, izjavljivahu, neće prikloniti ni jednoj ni drugoj strani. Na to su im Kotorani odgovorili da im ne treba ni njihov savet ni njihova pomoć. Međutim, pri tome su Kotorani pokazali malo razboritosti. Jer u sličnim prilikama svaka pomoć i potpora je dobra, a naročito takvih ljudi kakvi su Peraštani. Oni su uvek bili ratnici i junaci na oružju, o čemu su često pružali i još uvek pružaju dokaze. To dolazi do izražaja ne samo kod muškaraca nego i kod njihovih žena, koje (sem što se mogu dičiti čestitošću u kojoj nimalo ne zaostaju za najčasnijim matronama, pa ni za samom Rimljanom Lukrecijom, retkim primerom čistote) u svim svojim delima podsećaju na prave amazonke. Ja sam više puta video njih dve ili tri kako idu danju ili noću u lađici i kako, ako susretnu Turke iz Herceg-Novoga, ne obraćaju na njih nikakvu pažnju. Štaviše, ako bi se desilo da bi neko od njih izgovorio koju ne baš pristojnu reč (što biva veoma retko), one su ih napadale odvažno, poput Marpesije ili Pentezileje amazonke, užasnim i najuvredljivijim rečima.

KOMENTAR

Čitav ovaj obimni pasus služi kao prelaz na kratku istoriju Perasta, koji je po tradiciji poznatoj u Orbinovo doba izgledao u XIV v. mnogo važniji nego što je stvarno bio. U pasusima o Perastu Orbin se više nego na drugim mestima oslanja na ono što je sam video ili čuo. Pored podataka koji su izneti u sledećim pasusima o jakoj peraštanskoj tradiciji govore i neka mesta u izlaganju istorije Srbije ili Bosne.

Peraštani se pre zvali Pertani, i najstariji su stanovnici onih mesta gde danas obitavaju, kako svedoči Baltazar Splitsanin. Oni su, naime, tu obitavali još u vreme kad je Risan cvetao. Kada su Rimljani, radi odbrane Risna, podigli jednu tvrđavu na grebenu danas zvanom Sv. Đurađ, predali su je na čuvanje Peraštanima. Kako su se istakli pri odbrani toga grada u borbi s nekim gusarima, dobili su od cara Dioklecijana sve povlastice i široke slobode koje su uživali gradovi pod Rimskim Carstvom u Italiji. To je bilo oko godine gospodnje 292, pa su uvek živeli slobodni. Istina je da su priznavali za gospodara cara Raške ili kralja Bosne. Hiljadu tri stotine šezdeset četvrte godine, kad je umro Površko, vlastelin dubrovački i gospodar Budve, koju je sam bio kupio, ili (kako neki vele) primio na dar od Balšića za neke učinjene im usluge, Dubrovčani su poslali jednu svoju galiju da ukrca Površkovu porodicu i dovede je u Dubrovnik. Ujedno su izdali naređenje zapovedniku galije da nastoji, ukoliko bi Kotorani pokušali da zauzmu Budvu ili prisvoje galiju koju je ranije držao Površko, da spali i galiju i tvrđavu u Budvi. Kotorani nisu tada ništa preduzeli, te su se Dubrovčani, ukrcaвши porodicu Površkovu, a ostavivši posadu u Budvi, vratili kući. Međutim, zbog nekih neugodnosti koje su imali s Površkom, Peraštani su noću iznenada napali Budvu i zauzeli je. Ali su je docnije, zaključivši sporazum s gospodom Balšićima, predali njima. Pomenuta, pak, gospoda, sem drugih usluga, obavezala se da će braniti Peraštane od svih njihovih neprijatelja. I zaista, dok je trajala vlast Balšića u Zeti, Perast je uživao u miru. Tu se rodio Ostoja koji je, boraveći na dvoru Radosava Pavlovića, gospodara Konavala, Popova i drugih obližnjih mesta, bio vanredno uspeo. Kad je, naime, Radosav bio u ratu s Dubrovčanima zbog Konavala, bio je poslao Ostoju kao poklisara na turski dvor. Dok je tamo boravio, mnogo je jada zadao Dubrovčanima, a svojim Peraštanima priredio veliku neprijatnost. Kad su Peraštani videli da se konačno neće moći dugo održati nezavisni, s obzirom na Turke, potčiniše se Mlečanima.

KOMENTAR

Izgleda da je Baltazar Splitsanin naveden samo kao svedok za ime i starost Peraštana.

KOMENTAR

Pominjanje povlastica od cara Dioklecijana podseća na poznate paštrovske privilegije. Izgledalo bi da su i Peraštani početke svojih prava prebacivali u fantastično daleku prošlost. Ne može se, međutim, isključiti ni mogućnost da je Orbin ovde spojio Peraštane i Paštroviće ujedno, kao što je učinio nešto docnije govoreći o Ostoji Paštroviću.

KOMENTAR

Jedan deo onoga što je ovde ispričano nalazi se u uputstvu dubrovačke vlade zapovedniku galije koja je išla da prihvati porodicu pomenutog Površka od 30. novembra 1364. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 134—136. Nema sumnje da taj deo potiče iz arhivskog dokumenta, ali nije isključeno da je Orbin našao njegov izvod u nekom drugom tekstu. Vlastelin Površko se inače javlja u dokumentima 1361—1364. kao gospodar Vudve.

O napadu Peraštana i daljim događajima nema podataka u očuvanim izvorima. Ne čini se verovatno da je Orbin sve to iskonstruisao da bi doveo do kraja ono što je znao iz dubrovačkog dokumenta.

KOMENTAR

Ostoja o kome se ovde govori je poznati Ostoja Paštrović, vlastelin vojvode Radoslava Pavlovića. On je zaista bio Radoslavljev poslanik kod sultana u vreme rata s Dubrovnikom. Up. I. Božić, "Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku", Beograd 1952, 51—53.

Mlečani, koji su poznavali veliko junaštvo i vernost ovoga naroda, dodelili su im velike povlastice i široke slobode, a posebno da mogu između sebe izabirati upravu i glavare. I tako su oni izabrali

sadašnjega svog kapetana Stefana Đuričina, naslednika Stevana Raskova, koji su, i jedan i drugi, ljudi velikog junaštva i dobrote.

KOMENTAR

Ovde je Orbin koristan izvor za istoriju Perasta u poslednjim godinama XVI veka. Stefan Đuričin je bio kapetan posle 1594, jer je Orbin, kao što smo videli, svoje delo pisao posle spaljivanja moštiju svetog Save. Stefan Raskov i Stefan Đuričin su, verovatno, prvi kapetani peraštanske opštine. Up. "Enciklopedija Jugoslavije 6", Zagreb 1965, s. v. Perast.

No vratimo se sad opet na izlaganje o Kotoranima. Kad su Kotorani videli da turske snage i dalje postižu uspehe u Evropi, a, naprotiv, da slabe snage hrišćana, posebno pak vladara i gospode njihovih suseda, te nemajući nikakvog izgleda da će se duže vremena održati nezavisni, rešili su da se svojevremeno potčine mletačkoj vladi. Ta je vlada bila poslala Pjetra Loredana, generala svoje flote, da zauzme Split i Trogir. On je uskoro zauzeo te gradove, jer je u to vreme u Splitu vladala zaraza, a Trogirani su izgubili slobodu zbog svoje pocepanosti. To je bio glavni razlog što su ova dva grada pala pod vlast Mlečana. Sem toga, jedan od trogirskih vlastele, po imenu Mikač Vituri, gusario je po moru s jednom galijom i s jednom fustom, pa plenio mletačke brodove.

KOMENTAR

Mletačko osvajanje Kotora, Splita i Šibenika ispričano je vrlo uopšteno i netačno. Potčinjavanje Kotora Veneciji bilo je rezultat dugih pregovora, pošto se grad i pre 1420. više puta nudio da pređe pod mletačku vlast.

Kada su Mlečani, kako rekosmo, zauzeli Split i Trogir, Loredano je doplovio s pomenutom flotom pod Kotor. Tu su mu Kotorani izišli u susret i predali mu na srebrnoj činiji ključeve grada. Ovaj je grad u prošlosti odgojio zaista mnogo časnih ličnosti koje su ga svojom vrednošću proslavile. Među njima su bila dva brata blizanca reda propovednika, Vičenco i Dominik Buća, koji su svojim spisima objasnili mnoge tajne. Ali nadasve je proširio njegovu slavu monsijor Alberto Dujmi, krčki biskup, velikodostojnik dostojan uistinu večne uspomene. Diveći se njegovom velikom obrazovanju, rimski papa Pije IV više puta je govorio da u crkvi božjoj ne postoji tako visoki položaj koji on po svojoj vrednosti i znanju ne bi zasluživao. Ovaj grad dao je takođe mnogo slavnih ljudi u oružju kojim su proslavili svoje ime. Među njima bili su Petar Bolica i Đurađ Bizanti, obojica pametni i mudri ljudi što se tiče ratne veštine. Nikad se pak neće moći izreći dovoljno hvale vrlini i junaštvu Nikole Buće i njegovog sina Petra, koji su bili protovestijari cara Stefana i njegovog sina Uroša Nemanje i kapetani raških odreda. Posle njih, u vreme Tvrtka prvog ovog imena, kralja Bosne, bio je Nikola Dragov ugledna ličnost i vrlo iskusan u državničkim poslovima. Usledili su posle njega u vreme Selima i njegovog sina Sulejmana, Korkut-paša i Mustafa-paša, od kojih je jedan bio guverner Damaska i često pobednik velikih arapskih vojski; drugi je bio paša u Kairu. Njih pominju Kyriak Spangeberg i Herman Scholdel u turskim analima. Kad pominje Mustafu, Konstantin Spanduđin ovako govori: "Mustafa-paša (kaže on) poslan od Sulejmana da upravlja Kairom, rodio se u Kotoru, pa mada je po krvi bio niska roda, posedovao je ipak sve moguće vrline i bio je veoma lep; žena mu je bila Sulejmanova sestra, ranije žena Bostandži-paše, kome je Sulejman odrubio glavu." Na kraju, ovekovečio je svoje ime, kao i ime svoje otadžbine, Jerolim Bizanti. Kad se kao zapovednik kotorske galije našao s drugim hrišćanima u bici protiv Turaka 1571. godine, tako se junački i hrabro borio s čitavom svojom družinom da neprijatelj, mada je njegova galija bila napadnuta od četiri turske galije, nije uspeo da je zarobi dokle god nije na njoj izginuo i poslednji Kotoranin. Pošto su napravili pokolj među neprijateljima, tako da je po sedam i osam otpratilo u smrt jednog Kotoranina, padoše svi na večnu slavu svoju i grada Kotora.

KOMENTAR

Popis velikih sinova kotorskih Orbin je sastavio skupljajući brižljivo materijal.

O Jeronimu Bizantiju i njegovom podvigu u bici kod Lepanta se moralo još uveliko govoriti u vreme kad je Orbin pisao svoje delo. Istaknute poturčenjake je našao u delima Spanduđina, Špangeberga i

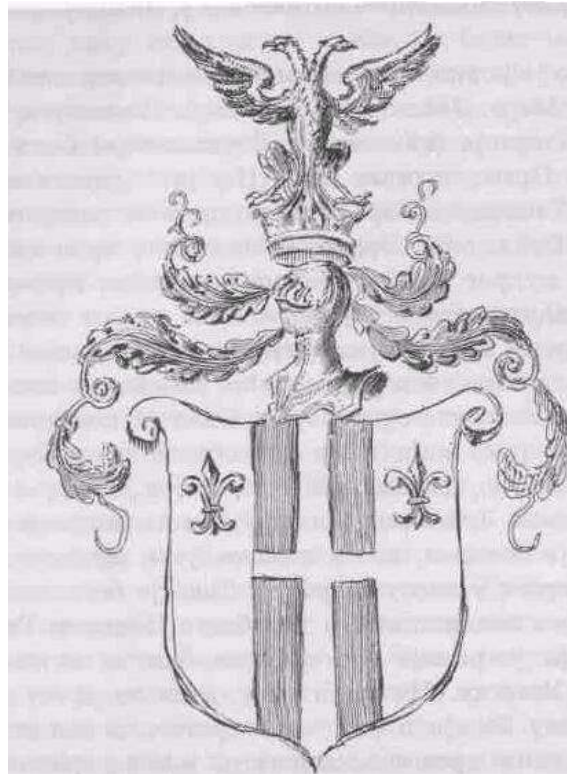

Šoldela, kako sam navodi.

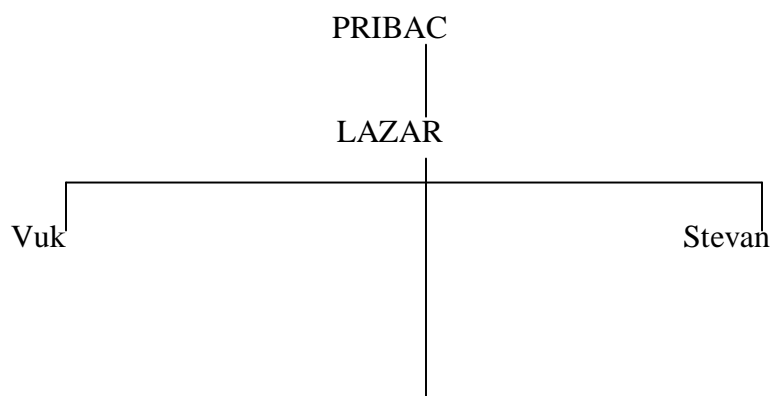
O Bućama protovestijarima pisao je sam u svome delu, a isto tako i o Đorđu Bizantiju, koji bi se tobože isticao u vreme Nemanje.

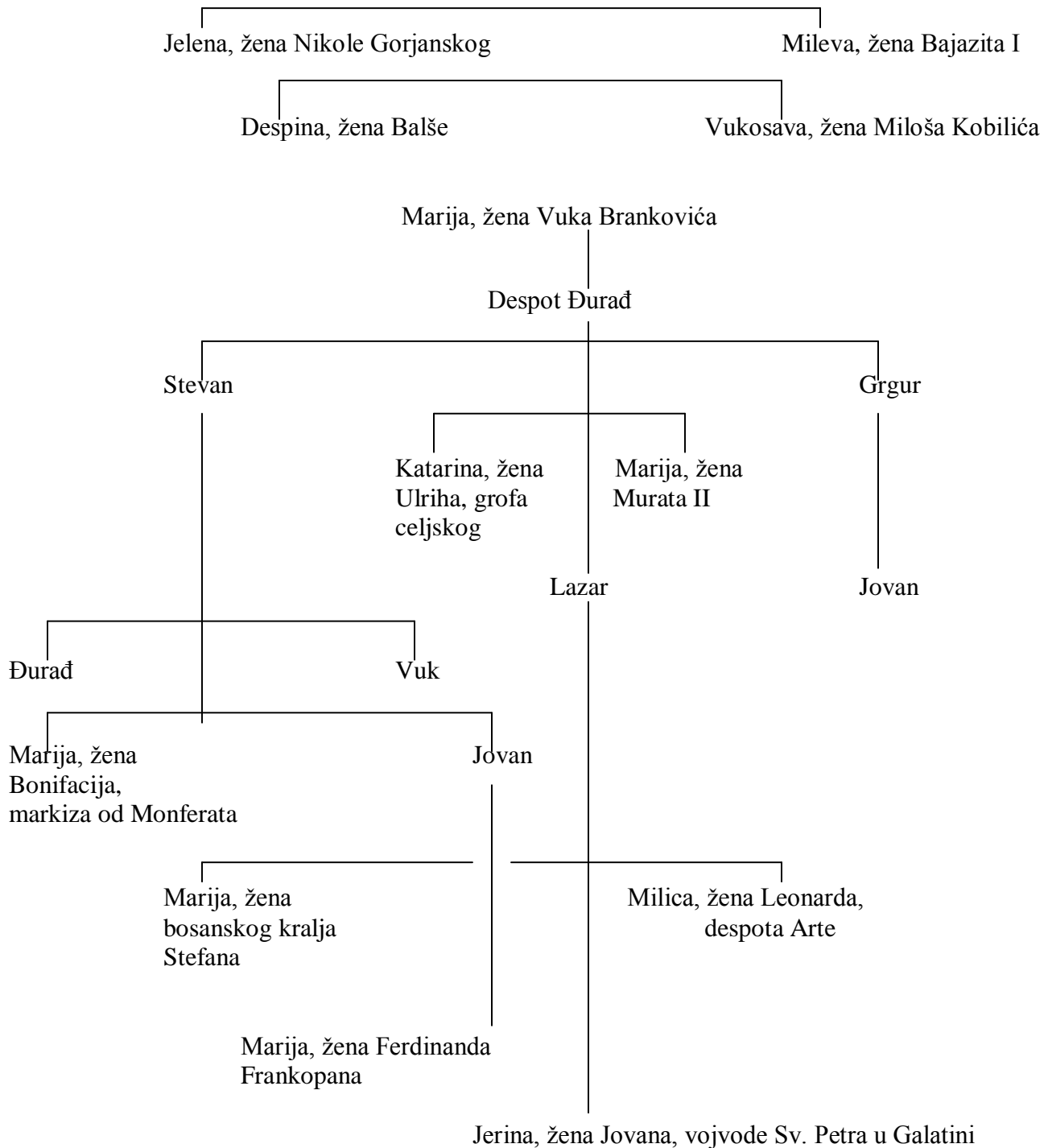
Dominika i Vićenca Buću poznavao je kao teološke pisce, a Ivana Alberta Dujmija je morao znati kao savremenika istaknutog crkvenog starešinu.

GRB KNEZA LAZARA

GENEALOŠKO STABLO SRPSKOG KNEZA LAZARA

Knez Lazar bio je sin Pribca Hrebeljanovića, vlastelina i velikaša u vreme cara Stefana. On je u mladosti bio dvorjanin pomenutog cara, a posle je (kako rekosmo) zauzeo Zemlju kralja Stefana sve do Dunava, pokorivši Rasislavića i drutu vlastelu koja je držala rečene pokrajine: jedne je zatvorio u tamnicu, druge proterao, a neke putem raznih ugovora potčinio svojoj vlasti. Kad je umro kralj Vukašin, oduzeo je veliki deo njegove zemlje, tj. Prištinu, Novo Brdo i druge župe, čime se on mnogo uzveličao. Sem toga učinio je stvar dostojnu uspomene kad se osvetio (kako smo kazali) Nikoli Altomanoviću, čoveku nemirna duha.

KOMENTAR

Ime Lazarevog oca nije poznato iz drugih izvora. Zemlja kralja Stefana je u stvari teritorija države kralja Dragutina, kao što je već jednom istaknuto. Rastislalići su poznati i iz savremenih arhivskih dokumenata. Up. M. Dinić, "Rastislalići. Prilog istoriji raspadanja srpskog carstva", Zbornik radova Vizašološkog instituta 2 (1953) 139—144. Orbinovo pričanje o potčinjavaau "Rasislavića" dobija potvrdu u podacima srpskih letopisa po kojima je knez Lazar "rasuo" Radiča Brankovića. Up. I. Ruvarac, "O knezu Lazaru", Novi Sad 1887, 196. O zauzimanju Prištine i Novog Brda Orbin je govorio već u poglavlju o Vukašinu oslanjajući se na Laonika Halkokondila.

Imao je jednog sina po imenu Stefana i pet kćeri: Milevu, Maru, Jelenu (ili Helenu), Despinu i Vukosavu. Mileva je (kako piše Leunklavije) bila žena Bajazita Prvog, turskog cara. Nju je zajedno s mužem zarobio Tamerlan. Mara je bila udata za raškoga vlastelina Vuka, sina Branka Mladenova, vrlo valjanog ratnika, mudrog čoveka i veoma poslušnog prema svom tastu Lazaru, koji je zajedno s ovim svojim zetom živeo u miru sa svim svojim susedima, tj. s kraljem Bosne i s Balšićima, zadovoljavajući se svojim posedima i ne tražeći putem rata tuđe. Tako je postupao najviše iz straha koji ga je bio obuzeo pred Turcima. Znao je, takođe, da održava vrlo dobre odnose s ugarskim kraljem Ludovikom, pokazujući da je njegov sluga i da mu je pokoran, kao i poklanjajući mu više puta velike darove u zlatu i srebru. Tako je isto postupao i sa svojim velikašima, a posebno s Nikolom Gorjanskim, koji je ranije bio sremski ban, a zatim knez palatin Ugarske. Njegovom sinu dade za ženu svoju kćer Jelenu. Bio je, pored toga, okretan, pa kad je kralj Ludovik više puta slao vojsku na njegove granice, on bi se uvek tako snašao da nikada nije stradao. Postupajući na ovaj način, nije prestajao da obdaruje kraljevske ministre, odnoseći se prema njima s velikom skromnošću i smernošću. Ali kad je umro kralj Ludovik, odmah je zauzeo beogradsku tvrđavu koju je pomenuti kralj podigao na Dunavu u vreme cara Stefana, pa ju je porušio do temelja. Osvojio je takođe Mačvu na granici Ugarske i čitav kraj koji se graniči s rekam Savom i Sv. Dimitrijem u Sremu.

KOMENTAR

Lazarevo potomstvo je ovde netačno nabrojano. Nekoliko strana kasnije (str. 102 ovoga izdanja) Orbin će pomenuti "Lazareva dva nejaka sina" Stefana i Vuka. Ime Lazareve kćeri koja je udata za Bajazita Orbin nije našao kod Leunklavija, već samo podatak da je Lazareva kći data Bajazitu. Up. Joannes Leunclavius, "Annales sultanorum Othmanidarum", Francofurti 1596², 139. Po načinu kako beleži ime Vukovo može se zaključiti da je Orbin tu koristio srpski izvor.

KOMENTAR

Podatke o Lazarevim odnosima prema Ugarskoj Orbin je preuzeo, po svoj prilici, iz onog istog izvora iz koga se obavestio o saradnji Gorjanskog s knezom Lazarom protiv Nikole Altomanovića. Prijateljstvo s Gorjanskim potvrđuju savremene povelje, dok o osvajanju Mačve i Beograda nema podataka u sačuvanim izvorima. Zanimljivo je da Orbin već ranije spominje osvajanje "zemlje kralja Stefana", a sada govori posebno o Mačvi, koja je takođe bila u sastavu Dragutinove države.

U to vreme bio je došao iz Anatolije turski car, sultan Murat. Vodeći sa sobom trideset hiljada boraca, bio je prodro u pokrajine koje su bile pod vlašću kneza Lazara i njegova zeta Vuka. I Lazar i Vuk sakupili su takođe mnogo pešaka i konjanika da mu se suprotstave. Ali uvidevši posle da se ne mogu s njime ogledati, nisu se usudili izići na bojno polje, već su išli nadomak neprijateljske vojske po brdovitim i sigurnim mestima. Kad je, dakle, Murat video da ih ne može pobediti, došao je pod Prištinu. Pošto je nije mogao zauzeti na juriš, zadržao se u tim stranama otprilike mesec dana bez veće štete za onaj kraj. Zatim se vratio u svoje pokrajine. To je bilo meseca aprila 1385. godine.

KOMENTAR

Nije jasno odakle je Orbin mogao uzeti ove podatke. U srpskim letopisima se, doduše, beleži pod 1385/86. da "pobeže car Murat ot kneza Lazara ot Pločnika is Toplice", Lj. Stojanović, "Stari srpski rodoslovi i letopisi", Beograd—Sr. Karlovci 1927, 215.

Posle toga su se knez Lazar i njegov zet Vuk preko poklisara nagodili s Muratom. Pristali su da

Muratu daju izvestan danak, a u slučaju potrebe i hiljadu oružanih ljudi. I tako su posle uvek živeli u miru i bez ikakvog uznemiravanja na svojim područjima, na kojima su se, a naročito u Novom Brdu, za života Lazara i njegovoga zeta Vuka, zadržavali mnogi dubrovački trgovci. Ova su gospoda ne samo lepo s njima postupala, već su mnogo volela i grad Dubrovnik, izlazeći mu rado u susret u svakoj prilici. Lazar je bio, što se tiče imovine, veoma bogat gospodin, jer je držao sve rudnike srebra u Raškoj i iz njih je izvlačio veliko blago kojim je uvek suzbijao razjarenost Ugra, plaćao danak Turcima i održavao se na vlasti, koju je nastojao sačuvati radije na ovaj način nego oružjem. A da bi se osigurao sa svih strana i još više ojačao, uspostavi rodbinske veze sa sinom Stracimira Balšića, Đurđem, koji je posle smrti pomenutog Balše, kojega su (kako rekosmo) ubili Turci, nasledio vlast u obe Zete, i dade mu za ženu svoju treću kćer, Despinu, koja je pre toga bila žena moldavskog kneza Šišmana.

KOMENTAR

Ovaj podatak je Orbin našao u drugom Leunklavijevom delu "Historiae musulmanae Turcorum", Francofurti 1591, 244 u latinskom prevodu turskog hroničara Nešrija.

KOMENTAR

Pasus o odnosima kneza Lazara i Vuka prema Dubrovniku i o bogatstvu Lazarevom mogao je Orbin sastaviti sam na osnovu informacija koje je na drugim mestima upotrebio. Nema nijednog konkretnog podatka koji nije ranije naveden. Ponavlja se i tvrđenje da je Šišman bio "moldavski knez".

Kad su Turci doveli na presto mesto Orhana njegovoga sina Sulejmana, Sulejman je zaključio mir sa svojim susedima u Aziji, pa sa svom vojskom koju je mogao sakupiti prešao Helespont, danas zvan Galipoljski tesnac, da bi ratovao s Greima. Mada je s njima dugo vodio borbu, ipak je češće bio pobednik nego pobeđen. Neprekidnim pljačkaškim pohodima već je bio iznurio snage Grka i Tračana, a i niko se od susednih naroda nije mogao ogledati s njim u oružju. Smatrajući, dakle, da je dovoljno spreman da uznemirava, štaviše da napada susedne hrišćane, koji su već tada bili sasvim slabi, opsede grad Jedrene i za kratko vreme zagospodari njime. Pa kako mu se njegov lepi položaj i vrlo plodan kraj koji se nalazi između reke Hebra i Melantea iznad svega svideo, prenese svoje sedište iz Bruse na ovo mesto.

KOMENTAR

Ovde se Orbin u svome izlaganju vratao unazad sve do vremena prelaska Osmanlija u Evropu, izgleda zbog toga što je počeo da ekscerpira drugi tekst. Može se sa sigurnošću utvrditi da je Orbinov tekst ovde zavisao od Ludovika Crijevića Tuberona, mada ima razlika koje nije lako objasniti. Pre svega, Tuberon u svojim Komentarima čitavu priču o knezu Lazaru i kosovskom boju stavlja u vreme Muse, naslednika Bajazita I i njegovog tobožnjeg sina Bajazita II. Orbin je verovatno osetio iz drugih tekstova da je ovakva hronologija nemoguća, pa je na mesto imena Muse stavio Sulejmana, kojega je našao kod Laonika Halkokondila. Isto je tako ispustio Tuberonov podatak o ratovanju kralja Vukašina oko Jedrena.

Melante je svakako grad Melantias na obali Mramornog mora, a reka Hebro je antički Hebrus, danas Marica.

Posle Sulejmanove smrti preuzeo je vlast njegov brat Murat, prvi ovog imena. Želeći da proširi granice carstva u Evropi, on je prešao pomenutu reku i došao do reke Strumice s namerom da napadne zemlje kneza Lazara, jer je Lazar (kako izveštava Jovan Leunklavije) pomagao Ugri i podsticao ih da udare na Turke. Kad je to doznao Lazar i drugi knezovi i gospoda raška i bosanska, bez ikakvog odlaganja središte svoje vojske i pođoše u susret Turcima koji su već bili prešli reku Strumicu, pa se utaboriše nedaleko od Turaka. Knez Lazar je bio vrhovni zapovednik hrišćanskog tabora. On je bio udao (kako je rečeno) svoju kćer Maru za Vuka Brankovića, a Vukosavu za Miloša Kobilica, koji se rodio u Tjentištu blizu Novoga Pazara i bio odgojen na Lazarevom dvoru. Između ove dve sestre došlo je jednom do svađe. Vukosava je, naime, hvalila i pretpostavljala vrednost svoga muža Vuku Brankoviću, a to je Vukovu ženu Maru jako uvredilo, pa je ošamarila svoju sestru. Kad je ona to ispričala svome mužu, on je smesta potražio Vuka i sasuo na njega mnogo uvreda, te ga pozvao na megdan, da se vidi je li istina ono što je bila kazala njegova žena Vukosava. I mada je Lazar pokušao da ih izmiri, ipak nije uspeo sprečiti da se

međusobno potuku kako bi i jedan i drugi pokazali svoju vrednost. Kad je Miloš u dvoboju zbacio Vuka s konja, velikaši koji su stajali unaokolo nisu dozvolili da ga dalje udara. Posle toga su ih knez Lazar i drugi velikaši izmirili, no to izmirenje beše više lažno nego od srca. Zato Vuk nije propuštao nijednu priliku da Miloša ocrni kod tasta.

KOMENTAR

Ovih nekoliko redaka preuzeto je takođe iz Crijevićevog spisa, samo je ime Bajazetes Secundus Orbin pravilno zamenio imenom Murata. Inače je Orbinov tekst ovde iskvaren. Ono mesto gde čitamo "on je prešao pomenutu reku" (*traghetando il fiume stesco (!)*), glasi kod Crijevića Tuberona: *transgressus Neston annem usque ad Stymonem processit*.

Reč je, dakle, o reci Mesti (Nestus). Ovde kao i na drugim mestima citiram Crijevića prema kasnom dubrovačkom izdanju: *Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusini ac abbatis congregationis Melitensis Commentaria suorum temporum I—II, Rhacusii 1784*. Orbin je, međutim, mogao čitati posebno objavljeni deo ovoga spisa gde se govori o Turcima: *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius, Florentiae 1590*.

KOMENTAR

Orbinova istorija kosovskog boja sastavljena je od raznih elemenata. Od Leunklavija, koji je ovde izričito citiran, preuzet je podatak o tome da je Lazar pomagao Ugre i podsticao ih protiv Turaka. Ostalo potiče iz Tuberona, koji je odgovoran zbog mešanja Strumice i Sitnice. Tek posle opisa bitke, kad raspravlja o mestu sudara, Orbin spominje Sitnicu.

KOMENTAR

Ovaj odeljak je sasvim drukčijeg porekla. On je svakako pod uticajem narodne tradicije. Tu se prvi put nailazi na motiv svađe među Lazarevim zetovima. Up. A. Šmaus, "Kuripešićev izveštaj o Kosovskom boju", *Prilozi KJIF* 18 (1938) 509—518. Miloš je, naravno, Kobilović, ali je već uzdignut toliko da je zet kneza Lazara. Tjentište je poznato naselje na trgovačkom putu iz gornjeg Podrinja u Dubrovnik, dok je spomen Novog Pazara anahronizam, jer se to ime javlja tek u periodu turske vlasti.

Pošto je tada Lazar imao udariti na Turke, njegov zet Vuk ga je upozorio da pazi na Miloša, jer treba da zna da on u tajnosti šuruje s Turcima kako bi ga izdao. Želeći da to proveri, Lazar pozva na večeru izvestan broj velikaša i kapetane vojske u nameri da u toku večere prekori Miloša za tu izdaju kako bi ga, ako se uveri o zlodelu, mogao kazniti (jer Sloveni imaju običaj vinom, a ne mučenjem otkrivati tajne), ili, ako nađe da je nevin, da se sam oslobodi sumnje koja ga je već bila počela mučiti. Dakle, za vreme večere knez Lazar se okrene prema Milošu, pa držeći u desnoj ruci pun pehar vina, reče: "Vama, Milošu, darujem ovo vino zajedno s peharom, i pored toga što ste kod mene okrivljeni za izdajstvo." Miloš, međutim, ne pokaza na licu nikakvoga znaka koji bi odavao takav greh i ispi primljeni pehar. Zatim ustavši počeo ovako besediti: "Nije sada vreme, kneže i gospodaru moj Lazare, da se prepiremo, jer je neprijatelj već u bojnom redu. Sutra ujutro pokazaću delom da je moj tužitelj klevetnik i lažov i da sam ja uvek bio veran svome gospodaru." Lazar mu ništa ne odgovori, nego ga pozva da ponovo sedne. No Miloš čitavu tu noć nije uopšte zaspao, pa u osvit zore, a da to niko nije primetio, uzjaha konja i s kopljem okrenutim unazad (što je kod Slovena znak begunca) dođe u tabor Turaka, kod kojih je bio na velikoj ceni. Stoga je smesta bio uveden pod šator turskog cara, koji se jako obradovao njegovom dolasku. I tu, bacivši se na zemlju (kako je običaj kod Turaka) klanja se caru, i dok stoji prignute glave da mu poljubi ruku, kradimice izvlači bodež koji je držao skriven u nedrima, i zabija ga Muratu u trbuh. I dok iz petnih žila nastoji da pobegne iz šatora, rani ga, na nesreću, careva telesna straža, i tu najposle pogibe.

KOMENTAR

Veoma se lako uočava slaganje Orbinovog pričanja s poznatom narodnom pesmom "Kneževa večera". I to je jedno od retkih mesta u Orbinovom spisu za koje se pouzdano može reći da se oslanja na narodnu pesmu. Najčešće se zaboravlja da Orbin ovde ne koristi neposredno narodnu tradiciju, nego da prepisuje Ludovika Crijevića Tuberona. Kod njega je našao i tvrdnju da *Illyrici atque Macedones vinom i mukama otkrivaju tajne*, ali je to izmenio u tvrdjenje da Sloveni otkrivaju tajne vinom, a ne mučenjem.

KOMENTAR

Opis Miloševog podviga preuzet je gotovo doslovno iz dela dubrovačkog pisca Ludovika Crijevića Tuberonu.

Ovde Laonik izražava malu sumnju kako je Miloš dohvatio koplje da smrtno rani Murata a da nije bio zadržan od janičara. Međutim, kako je rečeno, Miloš nije nosio koplje da njime ubije Turčina, već da pokaže da se odmetnuo od hrišćana, niti je kopljem (kako neki veruju) smrtno ranio varvarina, već bodežom. Stoga od onog vremena (kako izveštavaju Laonik i Leunklavije) kod Turaka važi zakon kad neko dolazi da poljubi ruku njihovom vladaru, da toga dvojica od stražara drže za ruke kako ne bi mogao naneti kakvo zlo njegovoj ličnosti, kako je to učinio Miloš Muratu.

KOMENTAR

Primedba o sumnji Laonika Halkokondila izazvana je ne tekstom grčkog pisca, koji Muratovu pogibiju opisuje sasvim drukčije, nego primedbom Leunklavija, *Annales sultanorum 1591*³, 134, o Halkokondilovoj sumnji u "grčku" verziju o ubistvu Muratovom. Tu je Orbin našao i podatak o turskom običaju (kod njega "zakon") da dvojica stražara drže za ruke svakog koji hoće da poljubi ruku sultanu.

Pošto je, dakle, Miloš na pomenuti način pobjegao i vest se proširila u hrišćanskom taboru, ne znajući još uvek šta se desilo s Turčinom, neki zapovednici se počele bojati za ishod stvari i govoriti da ne vide mogućnosti za spasenje. Oni su nagovarali ostale da bi najbolje bilo izbeći borbu i položiti oružje, te se pokoriti neprijatelju.

KOMENTAR

Uznemirenost u hrišćanskom taboru predstavlja pogodnu pozadinu za veliki Lazarev govor.

Kad je to video knez Lazar, pozva k sebi sve svoje ljude, te im stade ovako govoriti: "Kuda, kuda su iščezle, hrabri drutovi moji, one vaše retke vrline, čvrstina i odvažnost s prezirom same smrti, vrline koje su vas do danas, na ogromnu slavu čitave Srbije, uzdigle iznad zvezda? Šta možemo učiniti? Možemo umreti, ali kao ljudi. Možemo izgubiti život, ali sebi na čast, a na štetu protivnika. Možemo učiniti da nam pre dođe onaj konačni kraj do kojega svi rođeni dolaze, ali na našu korist, a na propast neprijatelja. Zar nije mnogo bolje slavno umreti nego sramotno živeti? Zar se ikad može bolje umreti nego pre no što se želi smrt? Kažite mi, ako pristanete da budete njihovi robovi, zar nećete umreti kao i drugi, kad svi moraju umreti? Umrećete svakako, ali uz beskrajno mučenje, prekor, stid i sramotu ne samo vašu nego čitave vaše zemlje. Oh, zar nije bolje, kad se već jednom mora umreti, umreti naoružan i kao častan čovek nego umreti i go, i u lancima, i preklan kao životinja? Ako ste uvereni da svakako morate umreti, kakva je to naivnost vaša bojati se nečega što niko ne može izbeći. Smrt se ne izbegava odlaganjem, ali se zato mnogo umanjuje slava kad se nastoji da se izbegne. Zar je smrt drugo nego svršetak i kraj svih zala? Ona, koliko naš razum kaže, ne može biti teška, jer biva u jednom času; ni gorka, jer s njom prestaju sve muke i patnje; a zacemento ni bedna ni dosadna, jer biva samo jednom. Ako je, dakle, smrt takva, zašto je se toliko bojimo? Zašto da izbegnemo jednu smrt, mislimo li umirati hiljadu puta na čas? Neka beži, neka beži iz vaše pameti, iz nepobedive slovenske krvi pomisao na predaju i ropstvo. Ako se dalje ne može živeti, umrimo među svojim neprijateljima, i to umrimo naoružani protiv naoružanih. Drugi narodi umiru na perju, obrvani godinama, istrošeni vremenom, mučeni groznicom i hiljadama raznih nevolja: jedino Sloveni umiru od mača, od mača umiru jedino Sloveni. Ali ubijajući deo neprijatelja i osvećujući sebe tako da i sami neprijatelji, pa makar bili pobednici, uvek oplakuju njihovu smrt. A ko zna, ako se odlučimo da budemo Sloveni, to znači slavni i pobednici do sada u borbi za sva mesta koja gazimo mi i koja su gazili naši preci, ili da bar budemo ljudi koji mogu rukovati mačem i znaju hrabro ubijati i biti ubijeni, ko zna, rekoh, da mi nećemo ubijati njih isto tako dobro kao i oni nas? Sreća pomaže smeće, a ne donosi pobeđu broj, već hrabrost vojnika i mudrost zapovednika. Na našoj je strani sva pravda, jer je neprijatelj ušao u našu zemlju i zauzeo mnoga mesta. U nuždi smo koja obično čini smelim i najveće kukavice; imamo toliko oružja da će nam, ako ga budemo hrabro upotrebili, ili otvoriti put svuda, ili

stvoriti tako veliko društvo da će sami neprijatelji i ostali oplakivati našu smrt. Ako, dakle, mi stavimo sve na kocku i, gotovo u očajanju za svoj spas, suprotstavimo se i hrabro napadnemo neprijatelja, uverićete se kako očajanje uvek izvlači čoveka iz nevolja i dovodi najčešće do najvišeg stupnja zadovoljstva o kojem je jedva i sanjao."

Ne pustiše ga da nastavi, niti sačekaše druge raz-loge kada ih ponovo zahvati pređašnji zanos, pa svi bez razlike i sa svih strana, raspaljeni drevnim slovenskim besom, povikaše: "U boj, u boj!"

KOMENTAR

Već je H. Radojčić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1951, 35—36, izrazio uverenje da je Orbin pri sastavljanju Lazareve besede imao uzore u humanističkoj književnosti. Te uzore nisam uspeo da otkrijem. Opaža se da je govor iskorišćen za glorifikaciju Slovena i da odiše duhom kojim je prožet Orbinov predgovor. (Up. str. 3—6 ove knjige.)

Paše i drugi turski zapovednici, mada su smrću svoga gospodara bili veoma razadošćeni, ipak se ne predadoše tuzi, već su s mnogo razboritosti držali u tajnosti njegovu smrt, kako pred neprijateljima tako i pred Turcima kojima još nije bio poznat slučaj. Ovaj je narod veoma postojan u ćutanju i u čuvanju tajni koje su za njih nepovoljne, te im je nemoguće ni zastrašivanjem ni obećanjima izvući iz usta reč kojom bi nagovestili ono što njihovi gospodari žele da ostane u tajnosti. Stoga pre nego što se proširila vest koja bi za njih mogla biti veoma opasna, turski zapovednici su postrojili vojsku, pa ono što je trebalo raditi za slavu svoga gospodara, svako je radio za vlastiti spas. Tako s velikom srčanošću napadaju neprijatelja, a ni hrišćani im se ne opiru s manjom hrabrošću. Borba se, dakle, vodi žestoko s obe strane: svuda padaju, ovde hrišćani, tamo Turci, koji su jedva odolevali žestini Rašana i: drugih Slovena. Neki su od Turaka bili napustili položaj i povukli se natrag u nameri da pobjegnu. Tada turski zapovednici stadoše u sav glas vikati: "Kuda bežite, muslimani? Pozadi reka Strumica, zdesna neprijatelj, a sleva Jegejsko more sprečavaju nam bekstvo. Zar nije časnije umreti u borbi kao ljudi nego bežeći pred neprijateljem utopiti se u valovima poput stoke? Kuda se deo, o, Turci, onaj duh i ona hrabrost kojom ste, prelazeći Helespont, žudeli za carstvom u Evropi? Ili ste možda došli dovdle samo zato da iz naše sramote proizide veća slava i ugled slovenskog naroda?" Ne samo ova bodrenja i reči zapovednika već i (kako često biva) očajnička pomisao na vlastiti spas raspalili su duhove Turaka tako da, povrativši hrabrost i snagu, počinju sa još većom žestinom da napadaju ponovo, pa uz pokliče i buku da jurišaju na neprijatelja.

KOMENTAR

Zbivanja u turskom taboru opisana su kod Ludovika Crijevića Tuberona. Orbin je doslovno preuzeo njegov opis u svoj tekst.

Kad je to video knez Lazar, koji se neštedimice borio, i kad je primetio da mu je konj premoren, pošto je borba trajala od izlaska sunca do posle osam časova, ostavi toga konja, a uzjaha drugoga, odmornog. Njegovi ljudi, međutim, koji su ga videli kako se smelo bori u prvim redovima svega umrljanog krvlju, i svojom i neprijateljskom, izgubivši ga iz vida u ono kratko vreme dok je promenio konja, pomisliše da je pao mrtav na zemlju, te svi uznemireni počеше uzmicati i rastrojavati se. Pa i pored toga što se Lazar pokazivao i nastojao da ih poveže i sakupi, oni su i dalje bežali. Stoga je i on bio prisiljen da krene za glavninom vojske i da beži kako bi se spasao. Izbegavajući glavni drum da ne bi nabasao na neprijatelja, upade zajedno s konjem u jednu nevidljivu rupu pokrivenu zemljom i granjem koju su seljaci bili iskopali da bi uhvatili neku zver. Tu ga sustigoše i ubiše neprijatelji koji su ga gonili. No prema kazivanju Filipa Leonicera u I knj. i kako piše u turskim analima, Lazar je bio uhvaćen živ, te mu je u neprijateljskom taboru odrubljena glava. Zatim je pokopan u Ravanici, u jednoj vrlo lepoj crkvi, koja je sva sazidana od mešanog mermera, i tu se još i danas vidi njegovo telo u jednom zlatom izvezenom pokrovu koji je, kažu, izvezla njegova žena Milica.

KOMENTAR

Priča o stradanju kneza Lazara preuzeta je takođe od Crijevića Tuberona.

KOMENTAR

Filip Leonicer, kojega Orbin ovde citira, pisac je jedne turske hronike iz XVI veka. U nekim izdanjima Leonicerovog spisa bila je i gravira koja je ilustrovala pogubljenje Lazarevo. Up. J. Matasović, "Dvije šablonske ilustracije", Narodna starina 11 (1925) 350—355.

KOMENTAR

Orbin nije znao ništa o prenosu Lazarevog tela, pa je uz Lazarevu pogibiju dodao i ono što je znao po čuvenju o Ravanici i kneževom telu. Beleška u margini pokazuje da je brkao Resavu i Ravanicu.

Mesto gde se odigrala ova bitka zove se Kosovo polje. Ono se (kako piše Bonfinije) nalazi na granicama Raške i Bugarske. Ugri ga zovu Rigomezev, a Latini Campo Merulo. Frančesko Sansovino ga zove iskvareno Sampo Sassovino. Sredinom ovoga polja protiče reka Sitnica, koja izvire iz ilirskih planina a utiče u Dunav. Na tom mestu beše rasporeno Muratovo telo, izvađena utroba i tu pokopana. Tako se još i danas vidi onde jedna kula koju nazivaju Muratovim grobom i piramidom. Potom je njegovo telo preneto, ne u Sofiju (kako neki rekoše), već u Brusu, pa tu položeno u grob njegovih predaka koji se nalazi blizu Banje Bruse, a za uspomenu, na grob je obešena Miloševa ruka okovana u srebro.

KOMENTAR

Na jednom mestu poređane oblike imena Kosova polja mo-gao je Orbin naći u izdanjima XVI veka, gde je bio običaj da se u margini upozori na podatke iz drugih pisaca o ličnosti ili mestu spomenutom u tekstu. Slično nabranjanje sa istom zamerkom Sansovinu nalazi se i kod Leunklavija, "Annales sultanorum" 1591³, 135.

KOMENTAR

Odatle su uzeti podaci i o grobu Muratovom i prenosu u Brusu. Orbin je zadržao iste izraze "kula" i "piramida", ali je Leunklavijev tekst u maloj meri prestilizovao. Miloševa ruka se ne nalazi kod Leunklavija, nego kod Tuberonu.

U ovoj bici pale su mnoge ličnosti iz Raške i Bosne. Kako je bosanski ban Tvrtko bio u savezu s knezom Lazarom, beše mu poslao u pomoć svoju vojsku pod zapovedništvom vojvode Vlatka Vukovića. Vuković je s malo svojih ljudi pobjegao posle pomenute bitke, koja se zbilila na Kosovu 15. juna 1389. godine. Međutim, zet kneza Lazara Vuk Branković spasao se gotovo sa svim svojim ljudima, pošto je (kako neki kažu) imao tajne pregovore s Muratom da izda (kako je i učinio) svoga tasta da bi se dokopao njegove države. Tako je posle njegove smrti i ostao gospodarem jednog dela Raške, dok je drugi deo dobila Lazareva žena Milica i Lazareva dva nejaka sina, Stefan i Vuk. Nešto kasnije među njima je došlo do velikih i teških razmirica. Milica se stoga obratila Turčinu, pa je on oduzeo zemlju Vuku Brankoviću i predao je njegovim šuracima, sinovima kneza Lazara, rušeći ujedno gradove i tvrđave koje je Vuk držao u Raškoj. Njegovoj pak ženi Mari i njegovim sinovima, tj. Grguru, Đurđu i Lazaru, bilo je odvojeno toliko zemlje da su mogli nekako živeti. Turci su zadržali za sebe dva utvrđena grada. A Vuk Branković, koga je turski car bio bacio u tamnicu, uskoro je bio pušten, te gotovo odmah posle toga se i upokojio. Sumnjalo se da ga je otrovala tašta. Drugi vele da ga je zatvorio u tamnicu u Plovdivu Bajazitov sin Musa, koji je kasnije ubio njegovog sina Lazara, pa da je Vuk potkupio novcem tamničke stražare te odatle pobjegao. Kad se vratio kući, pošao je u zemlju Đurđa Balšića, drugog zeta kneza Lazara. Đurađ ga je pozvao preda se i prekorio zbog izdaje tasta, a zatim je naredio da mu odrube glavu. O tome nije ništa znala njegova tašta Milica.

KOMENTAR

Tačan datum bitke daju dubrovački anali tzv. Anonima, gde se jedino nalazi spomenut (pre Orbina) vojvoda Vlatko Vuković kao učesnik u boju na Kosovu (ed. S. Nodilo str. 48). Zbog toga je verovatno da se Orbin poslužio informacijama iz dubrovačkih anala, ali ih je samostalno ugradio u ovaj deo izlaganja. O izdaji Vuka Brankovića nema vesti u sačuvanim izvorima starijim od Orbina, mada njegova stilizacija jasno pokazuje da je raspolagao izvorima koji su o tome govorili. Orbin je imao i više verzija o smrti Vuka Brankovića, dok su za nas ti događaji u potpunosti tami.

KOMENTAR

Ne može se ni naslutiti odakle Orbinu podaci o odnosima između Vuka Brankovića i Lazarevih naslednika posle kosovske bitke, ali je već odavno zapaženo da su pojedinosti tačne. Turci su posle proterivanja Vuka Brankovića, 1396, njegove zemlje ustupili Lazarevim naslednicima, a "dva utvrđena grada" — bili su to zaista Zvečan i Jeleč, kao što Orbin nešto kasnije kaže — zadržali su za sebe, Priče o smrti Vukovoj se ne mogu kontrolisati. Up. S. Novaković, "Srbi i Turci", Beograd 1960', 269—271; M. Dinić. "Oblast Brankovića", Prilozi KJIF 26 (1960) 14—18.

Da bi što bolje sredila svoje odnose s Turcima, Milica je dala za ženu Bajazitu Prvom, caru turskom, svoju kćer Milevu, kako piše Jovan Leunklavije u Istoriji Turaka. Nju je posle zajedno s mužem zarobio Tamerlan. Kad se Tamerlan vratio u Skitiju, priredio je raskošnu gozbu svoj gospodi i knezovima Skitije. Na tu gozbu je bio dopremljen kavez u kojem je bio zatvoren Bajazit. Tamerlan je naredio da dovedu i Bajazitovu ženu, te da joj odseku haljine sve do pupka, tako da su joj se videli stidni delovi, pa da takva raznosi jela zvanicima na gozbi. Gledajući to, njen muž Bajazit je bio beskrajno tužan zbog njene gadne kobi. Stoga odlučio da se ubije, no kako nije imao čime da to izvede, udario je glavom o prečke kaveza dok se na kraju nevoljno i bedno nije ubio. Njegova žena Mileva upokojila se drugi dan posle njegove smrti.

KOMENTAR

Pozivanje na Leunklavija važi samo za podatak o udaji Mileve za Bajazita. Priča o postupanju Tamerlanovom sa Bajazitom i njegovom ženom uzeta je iz drugog teksta, iz "Discorso di Teodoro Spandugino Cantacusino gentilhuomo Constantinopolitano dell' origine de' principi Turchi, ed. F. Sansovino, Dell'Historia universale dell'origine et imperio de Turchi", Venetia (1573) c. 50. Priča je inače legendarna, jer znamo da je Olivera Stefanovim zalaganjem oslobođena od Tamerlana i da je živela u Srbiji i posle smrti svoga brata.

Dakle, pošto je Lazareva država bila podeljena (kako rekosmo) na više delova, nije prošlo mnogo a Vukova žena Mara je zajedno sa svojim sinovima povratila zemlje svoga muža, sem onih dvaju utvrđenih gradova Zvečana i Jeleča, koje su držali Turci.

KOMENTAR

Ova vest potiče svakako iz onog istog izvora koji je Orbin koristio na prethodnoj strani. Vest je u osnovi tačna, ali se odnosi na vreme pre 1402. jer se vidi da su i Vukovi sinovi učestvovali u bici kod Angore kao Bajazitovi vazali. Up. M. Dinić, "Oblast Brankovića", Prilozi KJIF 26 (1960) 18—21.

Dubrovčani su se u to vreme pokazali veoma blagodarni i verni Vuku, jer su povratili njegovoj ženi velike vrednosti koje je on bio ostavio kod njih na čuvanje. Ostalo pak, što se nalazilo kod drugih, nikad nije dobila. Vuk Branković, o kome je reč, bio je besprekoran i pravedno postupao, a prema Dubrovčanima se uvek odnosio kao pravi prijatelj i veoma čovečno postupao prema njihovim trgovcima u svojoj zemlji, u kojoj je više puta ukazao počast nekim dubrovačkim plemićima. Kad je njegova žena Mara povratila njegovu državu (kako je rečeno), počela je da šalje svoje sinove s vojskom u službu Turčinu, zadržavajući uvek kod sebe najmlađeg radi upravljanja državom. Međutim, kako su se Stefan i Vuk, sinovi kneza Lazara, našli sa svoja dva sestrića, sinovima Vuka Brankovića, tj. s Grgurom i Đurđem, kod Bajazita prilikom njegove bitke s Tamerlanom, posle Bajazitova poraza svi pobegoše u Carigrad, izuzev Grgura, koga su Tatari bili zarobili, ali se posle otkupio. Dok su se oni, dakle, nalazili u Carigradu, Đurađ Branković je na zahtev svojih ujaka Stefana i Vuka bio bačen u tamnicu, jer su oni međusobno bili neprijatelji. Ova su se, naime, dva brata pribojavala da on ne ode u Romaniju Muslomanu Čelebiji, sinu turskog cara, pa da ne stigne pre njih u njihovu pokrajinu.

KOMENTAR

Vest o Vukovom pokladu mora da se oslanja na dubrovačke arhivske podatke, u kojima je o tome ostalo dosta traga.

KOMENTAR

O prvim godinama XV veka i zbivanjima oko despota Stefana Orbin je izvanredno dobro obavešten. Njegova kazivanja se daju kontrolisati, ali se pojavljuje zapleteno pitanje o poreklu njegovih informacija. Nemamo s druge strane podataka da je Grgur, sin Vuka Brankovića, bio zarobljen od Tamerlana i tek kasnije oslobođen.

KOMENTAR

Podatak o zatvaranju Đurđa Brankovića nalazimo i u srpskim letopisima, ali tamo nema motiva koji navodi Orbin. Up. Lj. Stojanović, "Stari srpski rodoslovi i letopisi", Beograd—Sr. Karlovci 1927, 22.

Dok je ranije pomenuti Stefan boravio u Carigradu, dobio je titulu despota. On se sa svojim bratom ukrcao na jednu mitilensku galiju i doplovio najpre pod Ulcinj, a zatim se iskrcao blizu Bara. Nagodio se sa svojim zetom Đurđem Stracimira Balšića, gospodarom Zete, koji mu je dao mnogo ljudi s kojima je došao u Rašku. U međuvremenu je njihov sestrić Đurađ ležao u tamnici u Carigradu. Despot ga je tamo bio poverio nekom svom vlastelinu koji ga je, privučen, možda, kakvim velikim obećanjem, oslobodio, pronašavši ključeve tamnice. Kad je Đurađ došao turskom caru, ovaj ga je lepo primio i odmah mu dao da obuče svoje vladarsko odelo, te ga darovao mnogim vrednim stvarima. Između ostalog darovao mu je svoje oružje u znak velike ljubavi i poverenja koje je imao u njega. Zatim mu je dao svoju vojsku, čijim je jednim delom komandovao Čurađ, a drugim turski zapovednici.

KOMENTAR

O dobijanju despotske titule izveštava isto tako kratko i Konstantin Filozof, koji, opet, mnogo više govori o boravku na Lezbosu (Mitilena), a nema preciznu pojedinost o dolasku galije pod Ulcinj i iskrcavanju u Baru. Inače, o tome putovanju ima savremenih podataka Mlečanina Sagreda. Up. I. Ruvarac, "Stefan Lazarević na povratku iz Angore u Srbiju", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 79—87.

KOMENTAR

Oslobođenje Đurđevo iz tamnice u Carigradu beleže i srpski letopisi (ed. Lj. Stojanović 221), koji daju i ime vlastelina: Rodop. Ne znamo, međutim, gde je Orbin našao podatke o sastanku Đurđa Brankovića i Bajazitovog sina Sulejmana (Musulman kod Orbina i Konstantina Filozofa). Vredno je istaći da je taj tekst sa simpatijama i uvažanjem opisivao Vukovog sina, dok Konstantin Filozof preko toga prelazi ćutke ili objašnjava da su Brankovići tada morali da se bore zajedno s Turcima "jer drukčije ne beše moguće".

S druge strane, ni despot Stefan nije propustio da spremi dobru vojsku, pa ju je podelio na dva dela: jednim delom je zapovedao on sam, a drugim delom njegov brat Vuk. Kad je došlo do borbe između Vuka i Đurđa, Vuk se junački borio kao pravi kapetan, ali je ipak bio poražen i spasao se s malo vojnika. To je bilo 25. novembra 1402. godine. Zametnuvši bitku s turskim kapetanima, njegov brat Stefan ih je porazio i izvojevao pobedu pre strategijom nego hrabrošću svojih vojnika. Bio je, naime, neki vlastelin po imenu Uglješica, vazal i saveznik turski, koji se tada nalazio u turskoj vojsci. Kad je upravo trebalo da otpočne bitka, on je uverio Turke da ne prihvate borbu, pošto neće moći izdržati prvi nalet i napad hrišćana. Stoga, čim je nastala bitka, Turci se skoro odmah dadoše u bekstvo. To je bio razlog što su ih despotovi ljudi mnoge poubijali. Despot se vratio put Tripolja, pouzdano verujući da će zateći svoga brata kao pobednika, no bilo je sasvim suprotno. Susreo ga je, naime, putem u pratnji od jedva dvadesetak konjanika. Stefan se zbog toga veoma prestrašio i smesta skrenuo prema Novom Brdu, a odatle produžio u svoju zemlju, čiji mu je veliki deo Đurađ zauzeo posle kratkog vremena. Ali ni despot, sa svoje strane, nije propustio da mu se za to delimično ne osveti. Ušavši, naime, s Ugrima u Đurđevu zemlju, teško je opustošio. I tako je Raška za neko vreme bila izložena mnogim razaranjima. Na kraju je despot zaključio s Turcima primirje kako je njima bilo po volji. Vuk pak, videći da despot ne postupa s njim kao pravi brat i da mu ne da deo očeve države, krene s mnogo vlastele koja je bila u njegovoj službi pravo na dvor turskog cara. Car mu ukaže velike počasti i ustupi dobar komad zemlje u Romaniji kako bi mogao udobno živeti s pomenutom svojom vlastelom.

KOMENTAR

Podelu vojske na dva dela, od kojih onaj pod Vukom trpi neuspeh, srećemo i kod Konstantina Filozofa (ed. V. Jagić 282), ali kod njega nema datuma. Veoma bliski datum: 20. ili 21. novembar 1402, daju srpski letopisi (ed. Lj. Stojanović 221). U tim letopisima se kaže da je "despotov boj" sa "Đurđem Vukovićem" bio "na Tripolju", a kod Orbina se despot Stefan "vratio put Tripolja". Po njemu izgleda da se Vuk borio kod Tripolja, a Stefan negde dalje. Po Konstantinu Filozofu, "posle ove velike gračaničke bitke" Stefan i Vuk su otišli u Novo Brdo. Karakteristični detalj o kesaru Uglješi nalazimo i kod Orbina i kod Konstantina sa izvesnim razlikama. Orbin ima oblik "Uglješica", koji pokazuje da je ekscerpirao neki srpski izvor. On prikazuje Uglješinu ulogu manje uvijeno nego što to čini Konstantin Filozof.

Već ovaj odlomak pokazuje, a to će se docnije još potvrditi, da Orbinov izvor nije nezavisan od Konstantina Filozofa, ali pokazuje isto tako da se on ne poklapa ni sa jednom poznatom verzijom biografije Stefana Lazarevića, ni sa izvodima iz nje upotrebljenim u hronografu. On sadrži u isto vreme i mnogo manje i ponešto više od Konstantinovog teksta kakav nam je sačuvan. Iz analize Orbinovog kazivanja mogu se izvući novi elementi za raspravljavanje inače složenog pitanja o tekstovima i verzijama biografije Stefana Lazarevića. Up. S. P. Rozanov, "Žitie serbskago despota Stefana Lazarevića, i ruskij hronograf", Izvestija otdelenija ruskago jazika i slovesnosti IAN XI (1906) 62—97.

KOMENTAR

Iz drugih izvora ne znamo da je ubrzo posle bitke kod Gračanice Đurađ Branković zauzeo "veliki deo" Lazareve zemlje. Drugi podatak koji kaže da je despot s Ugriima plenio Đurđevu zemlju ima potvrdu u srpskim letopisima koji beleže pod 1403/4. "pleni despot Sitnicu", koja je bila u vlasti Brankovića. Izmirenje despotovo s utarskim kraljem Žigmundom zajamčeno je despotovom biografijom i jednim Žigmundovim pismom od 16. aprila 1404. Up. M. Dinić, "Pismo ugarskog kralja Žigmunda burgundskom vojvodi Filipu", Zbornik Matice srpske serije društvenih nauka 13—14 (1956) 93—98.

Kad je prošlo neko vreme, Vuk je uporno molio i kumio od brata svoj deo pokrajine, ali mu je ovaj ni po kakvu cenu nije hteo ustupiti. Zbog toga je Vuk, dobivši od Turčina vojsku od oko trideset hiljada boraca pod zapovedništvom Avranoza, u pratnji Đurđa Vukovića došao u Rašku, meseca marta 1409. godine i punih šest meseci ostao u Raškoj, pustošeći i pleneći ona mesta koja mu se nisu htela predati. Na kraju, posle mnogog stradanja Raške, rečena gospoda su se nagodila, te je despot dao deo države svom bratu zadržavši za sebe zemlju prema Dunavu i Novom Brdu. Pored toga, davao je polovinu prihoda ove zemlje svom bratu Vuku, koji je ostao gospodar drugog dela zemlje, od Morave na zapad.

KOMENTAR

Svađu između Vuka i Stefana opisuje i Konstantin Filozof, koji baca krivicu na Vuka, ozlojeđenog zbog bratovljevih prekora posle pretrpljenog poraza. Kod Orbina je krivac Stefan jer ne postupa "kao pravi brat". Teško je zamisliti verziju biografije Stefana Lazarevića u kojoj bi on makar i na trenutke bio slikan u nepovoljnoj svetlosti, ali nije lako ni pretpostaviti da bi Orbin iz svoga izvora uzimao samo jezgro informacije da bi ga u svome tekstu drukčije obojio.

Vredno je istaći da Orbin od bekstva Vukovog pa do njegove provale u Srbiju 1409. nema nikakve vesti, a da je kod Konstantina Filozofa između ta dva događaja izlaganje o unutrašnjem uređenju, gradnji crkava, smrti kneginje Milice itd.

Napad Vuka Lazarevića sa Đurđem Brankovićem i Evrenosom spominje se kod Konstantina Filozofa i u letopisima. Kod Konstantina se ne javlja Đurađ Branković, datum i broj vojnika, ali ima Evrenosa (Avranaz kod Orbina i Konstantina), izmirenje i podelu zemlje. Orbin izričito kaže da je Stefan dobio severni deo, dok iz Konstantinovog teksta proizlazi da se Stefan morao preseliti iz dotadanje oblasti. Orbin nije razumeo ono što je pročitao o podeli pa je Stefanu pripisao nemoguću teritoriju "prema Dunavu i Novom Brdu", a Vuku "od Morave na zapad". Godinu 1409. potvrđuju savremeni izvori, ali mesec neće biti tačan: Dubrovčani znaju već krajem februara 1409. za Vukov napad, a marta se žale zbog šteta koje je počinila ugarska vojska koja je pomagala despota u Prištini. Zanimljivo je da ni Orbinov izvor, ni Konstantin ni srpski letopisi ne beleže ove despotove akcije.

U ratu koji su međusobno vodili Bajazitovi sinovi Musa i Musloman, despot je pristao uz novog cara Musu, pa pošao k njemu u Romaniju sa svojim bratom Vukom. Pre njihovog dolaska pao je u Musine

ruke Vukov sestrić. Lazar, koji je bio zatočen u Galipolju, a kasnije pušten. Uveče, uoči dana kada će se zametnuti bitka, sva slovenska gospoda bila su kod Muse i zaklela mu se na vernost. Ali, uprkos tome, pre početka bitke Vuk i njegov sestrić Lazar pobegoše od Muse i predoše na stranu Muslomana. U bici između ova dva brata osta pobednik Musloman, a Musina vojska beše razbijena i poražena. Kad je to video despot, pobeo je u Carigrad (ova bitka odigrala se blizu rečenoga grada 1410. godine), a odatle posle ode na Veliko more. Došavši na Dunav, pređe u Vlašku kako bi stigao u svoju oblast. Vuk sa svojim sestrićem Lazarem oprostio se od Muslomana da bi se vratio kući i preduhitrio dolazak deopota, čiju je oblast Musloman predao njima. Međutim, putem su nabasali na Turke Musine pristalice. Ovi ih zarobe i privedu Musi, koji smesta naredi da Vuku odrube glavu u jednoj šumi, a da Lazara poštede. To je učinio u nadi da će na taj način privući na svoju stranu Lazareva brata Đurđa, koji se je tada nalazio kod Muslomana. Ali Đurađ nikad ne pređe na Musinu stranu. Stoga, kad se iste godine odigrala druga bitka između ova dva brata pred gradom Jedrenom, Musloman je ponovo porazio Musu, pa je ovaj naredio da se bez ikakva odlaganja odrubi glava i Lazaru, što je bilo i izvršeno. No kad je hiljadu četiri stotine i jedanaeste godine umro Musloman, Musa je ostao jedini turski gospodar u Romaniji.

KOMENTAR

O ovim događajima priča i Konstantin Filozof, ali sa drugim pojedinostima, tako da se čini da se Orbin ovde ne oslanja na njega. Konstantin nema datuma niti naziva Veliko more, iako priča ošpirnije o despotovoj plovidbi u Vlašku.

KOMENTAR

U ovom pasusu, međutim, opaža se jasno da je Orbin zavisao od Konstantina. U kratkoj verziji Orbinovoj su svi detalji iz Konstantina: Vuk i Lazar idu da preteknu Stefana i prime zemlju dobijenu od Sulejmana, obojica nailaze na Musine ljude i padaju u njihove ruke, prvo je pogubljen Vuk, dok je Lazara Musa vodio sobom da bi ucenio Đurđa Brankovića; bila je druga bitka, i to pod Jedrenom, Musa je poražen, a tada je pogubljen i Lazar. Pri ovakvom nizu pojedinosti, ispričanih čak istim redom, ne može biti ni najmanje sumnje u vezu Orbinovog teksta s Konstantinovim. Postavlja se pitanje da li je skraćivanje vršio Orbin ili se služio već skraćenim tekstom.

KOMENTAR

Godina je tačna, ali Konstantin i srpski letopisi izričito kažu da je Sulejman bio udavljen. Ovaj podatak je Orbin svakako uzeo iz nekog zapadnog izvora, koji daje uopštene podatke po godinama.

Dok je Musa opsedao Silivriju, grad u Romaniji, Đurađ, koji se s njime bio izmirio i boravio kod njega, bio je obavestjen da će ga Turčin u prvoj prilici pogubiti. Stoga se on počeo pretvarati da želi zajedno s Turcima da udari na pomenuti grad, pa, pošto se prethodno bio dogovorio s onima unutra, ušao je u grad i tako se spasao. Ovi događaji bili su razlog što se Đurađ sporazumeo s despotom i što su docnije živeli kao prijatelji. Đurađ je poštovao ujaka kao oca.

KOMENTAR

I kod ovog odlomka je jasno da se oslanja na Konstantina Filozofa. Sve pojedinosti koje navodi Orbin nalaze se i u biografiji despota Stefana. Silivrija (Selymbria) je grad na obali Mramornog mora u blizini Carigrada.

Sada, dakle, pošto je (kako je rečeno) Musa ostao na vlasti kod Turaka, došao je 1415. godine s vojskom u Rašku, gde je zauzeo neke utvrđene gradove i pokazao veliku okrutnost u despotovoj zemlji. Despotu je došao u pomoć iz Bosne Sandalj Hranić i vojvoda Petar s mnogo vojnika, a iz Ugarske mu je isto tako došao u pomoć ban Ivaniš Morović. No mada je despot imao uza se toliku vojsku, ipak se nije usudio zametnuti bitku s Musom, koga je njegov brat Kiridži Čelebija, naišavši iznenada s nešto Tatara, prisilio da napusti Rašku. Te iste godine, 14. jula, ova su dva brata zametnula bitku u Bugarskoj na mestu zvanom Iskra, i tu je Musa bio poražen i uhvaćen živ, te je smesta umoren gadnom smrću. Đurađ, koji je bio otišao u pomoć Kiridži Čelebiji, vratio se kući sa svojim i despotovim ljudima. Ipak su ova dva gospodara ostala turski vazali. Sandalj i vojvoda Petar s Ugri behu otišli kući mnogo ranije, ne

založivši se u ratu između Muse i Muslomana ni za jednoga ni za drugoga.

KOMENTAR

Ovaj odlomak je vrlo zapleten i težak. Odmah na početku Orbin daje 1415. kao datum zbivanja o kojima priča, iako se na prvi pogled vidi da se ona odnose na 1413. To je godina u kojoj je ubijen Musa. Rekao bih da je Orbin i ovde imao epitomatora Konstantinovog pred očima, i to po spomenu "vojvode Petra" kao saveznika despotovog. Iz savremenih dubrovačkih pisama se vidi da su u Srbiju išli zaista vojvoda Sandalj Hranić i Ivaniš Morović, dok o vojvodi Petru nema pomena, niti se među savremenicima vidi koja bi to ličnost mogla biti. Kod Konstangina Filozofa se ne pojavljuje Sandalj niti se navode pojedinci, već "ugarski velikaši i bosanski" u vezi s ratom protiv Muse, ali se zato nešto kasnije javljaju kao velikaši koje je despot Stefan otkupio iz turskog roblja: Petar Mirovijski Ivaniš. Tu opet srećemo karakterističnu kombinaciju imena Petar i Ivaniš. Ovaj Ivaniš je svakako Morović, koji je doista bio zarobljen 1415. u bici južno od Doboja, a Petar "de Zapes" je ugarski vlastelin poznat iz povelja toga vremena. Ivaniš je ratovao u Srbiji 1413, bio zarobljen u Bosni 1415. i docnije otkupljen, tako da je Orbinov pobrkani podatak ispao slučajno tačan.

O stradanju srpskih gradova od Muse govore srpski letopisi. Oni, međutim, daju tačan datum bitke: 5. juli, koji se nalazi i u jednom dubrovačkom pismu iz jula te godine (Thalloczy—Gelchich, 226). Mesto bitke Isker daju i letopisi i Konstantin Filozof i dubrovačko pismo, dok o ranijem povratku Sandalja i Morovića govori jedno drugo dubrovačko pismo. U takvoj situaciji se zaista ne može reći odakle je Orbin uzeo svoje podatke.

Godine 1419. despot Stevan je poslao na upravu Srebrenice jednog svog vlastelina po imenu Vladislav. A kako je on preko svake mere tlačio tamošnji narod, ljudi su se jednog dana, pošto više nisu mogli podnositi njegovo nasilje, pobunili i ubili ga. Da bi osvetio njegovu smrt, despot je došao 1420. godine s velikom vojskom u Srebrenicu, pa je tu pohvatao neke Vladislavljeve ubice i naredio da ih pobiju, mučeći ih na razne načine. Mnogim, pak, trgovcima i vlasteli dubrovačkoj koji su se tada našli u Srebrenici oduzeo je svu imovinu, štaviše, bacio ih je u tamnicu. Nekima je iskopao po jedno oko, a drugima odsekao po jednu ruku, i sve to zato što je bio posumnjao da su oni bili umešani u zaveru i ubistvo pomenutog Vladislava. Zbog toga mu je dubrovačka vlada smesta poslala poklisara Paska Rastića. I pored toga što se za nj založio despotov sinovac Đurađ, i što je lično izlagao i s prekorom stavljao pred oči despotu mnoga dobročinstva koja su mu Dubrovčani učinili, a naročito napore koje su izdržali pri odbrani tvrđave Srebrenice kad je na nju jurišao bosanski kralj Tvrtko, Rastić ipak nije izdejstvovao da despot oslobodi pomenute Dubrovčane. Stoga po pravednoj božjoj osudi, dok je jednog dana jahao na konju blizu Srebrenice, udarila ga je kap i tu je pao mrtav. Bio je pokopan u Ravanici 1421. godine. Kad je njegov sestrić Đurađ čuo za njegovu smrt, istog časa je krenuo s nekolicinom svojih ljudi prema Beogradu i smesta naredio da se oslobode svi Dubrovčani koji su bili u tamnici. Rašani su ga prihvatili kao gospodara. Zato mu Dubrovčani 1428. godine uputiše dva poklisara, Marina Rastića i Dživa Gundulića, da potvrdi njihove povlastice, što je on rado učinio.

KOMENTAR

O pobuni rudara u Srebrnici govori i Konstantin Filozof, a ostalo je i nešto savremenih arhivskih podataka. Up. M. Dinić, "Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I", Beograd 1955, 59—62. Iako u pričanju Orbina i Konstantina ima razlika, ipak ne verujem da je Orbin crpao iz nekog drugog izvora. Razlike su pre svega u uglu iz koga se posmatra: Konstantinu je blizak "mladić" "poslan nad radom" (kod Orbina: "poslao na upravu... vlastelina po imenu Vladislav"), a njegovi protivnici su "nemirni duhovi", dok je za Orbina Vladislav krivac jer je "preko svake mere tlačio tamošnji narod". Slična je struktura izlaganja u oba spisa: poslan upravnik, ustanak i ubistvo, despot dolazi s vojskom, osveta u kojoj despot seče noge i ruke. Orbin nema bacanje s palate, a Konstantin nema pogrešan datum niti opis despotovog postupanja s Dubrovčanima. Događaj inače pada u 1427. "krajem marta ili početkom aprila najkasnije" (M. Dinić).

Karakterističan je zaplet s imenom despotovog činovnika u Srebrnici: dok Konstantin, po rukopisima koji su nam očuvani, ne donosi ime, Orbin beleži da se zvao Vladislav. Jedan rukopis, međutim, imao je u margini ispisano ime Vladislav, verovatno iz nekog drugog potpunijeg rukopisa kakav nije došao do nas.

KOMENTAR

Prvi Dubrovački poslanik posle pobune u Srebrnici bio je zaista Paskoje Rastić, ali nije išao sam, nego je imao kao druga Junija Gradića. Dubrovačko poslanstvo nije zaista ništa uspeo kod Stefana. Ovaj podatak se oslanja na uputstvo pomenutom dubrovačkom poslanstvu, ali teško da je crpen neposredno iz arhiva.

KOMENTAR

Godina i mesto smrti despota Stefana dati su pogrešno. Iako nekoliko redaka niže Orbin događaje koji neposredno slede stavlja u 1428, ovde ostaje veran pogrešci kod datiranja srebrničke pobune. Srpski izvori ne znaju da je Stefan sahranjen u Ravanici, te nije isključeno da je Orbin zamenio Lazara i Stefana.

KOMENTAR

Vesti o dubrovačkim poslanicima i obnavljanju povelje za Dubrovnik 1428. su tačne i potiču svakako iz nekog dubrovačkog izvora.

Saznavši za smrt despota Stefana, turski car je došao pomenute godine s vojskom u Rašku pod Kruševac. Isto tako došao je ugarski kralj, pod Beograd. Dolazak ugarskog kralja bio je od velike koristi, jer da on tada nije priskočio u pomoć Raškoj, Turčin bi zauzeo svu onu oblast koja je bila pod despotom. Kad je Turčin zauzeo grad Kruševac i neke druge zemlje, došao je s velikom vojskom pod Novo Brdo. Tamo je bio stigao pre njega, 3. septembra, Isak-paša. Udruživši svoje ljudstvo s njegovim, počeo je s čitavom vojskom da napada Novo Brdo. I tako je punih 48 dana jurišao na rečeno mesto, čije je zidine tukao veoma teškim artiljerijskim oruđima. Naposletku, kad ga nije mogao osvojiti, povuče se s čitavom vojskom. Među ostalima koji su tada branili ovaj grad bilo je mnogo Dubrovčana, pored ostalih Vuk Vlaha Bobaljević, koji, kao iskusniji od drugih u vojnim stvarima, nije prestajao danonoćno da se zalaže kao pravi vojnik i izvrstan kapetan. On je često podsticao svoje zemljake da brane ovaj grad i govorio im da se sete da su Dubrovčani i da su, kao takvi, uvek pokazivali punu vernost svome gospodararu. Stoga je to mesto (kako je sam Đurađ često znao kazivati) ostalo u rukama hrišćana zahvaljujući jedino Bobaljevićevoj vernosti i junaštvu.

KOMENTAR

Orbin zna o događajima posle smrti despota Stefana pojedinosti koje ne nalazimo nigde u očuvanim izvorima. Kao i Konstantin Filozof, on napad Murata II na Novo Brdo stavlja posle smrti despotove, iako iz savremenih arhivskih podataka saznajemo da je ovaj grad bio opsedan već u februaru 1427. Dubrovčani su decembra 1427. pisali da su njihovi trgovci u Novom Brdu opsednuti tot jam mensibus. Takve detalje kao što su datum dolaska Isaka ili broj dana koliko je trajala opsada Orbin je morao negde pročitati.

Drugi deo pasusa, onaj koji govori o Bobaljeviću. upućuje na Dubrovnik i porodične hartije Bobaljevića. Inače, danas nije moguće na osnovu očuvane arhivske građe utvrditi tačno na kojega se Vuka Bobaljevića od tri istoimena savremenika odnosi ono što Orbin priča. Izgleda da to neće biti Vuk Vlaha, nego Vuk Mihaila Bobaljevića. Up. B. Krekić, "Vuk Bobaljević", Zbornik radova Vizantološkog instituta 4(1956) 118 n. 16.

Posle toga Đurađ je nastojao da se nagodi s Turčinom. Postao mu je vazal i obavezao se da će mu plaćati harač i davati ljude za rat ako bude tražio, kao što je bilo već u vreme despota Stefana; samo što je plaćao onoliko manje harača koliko su mu zemlje bili oduzeli Turci. Sredivši to, Đurađ je udao svoju kćer Katarinu za Ulriha II, celjskog grofa, koga su docnije ubili sinovi Janka Hunjadija, Vladislav i Matija. No, iako je na gore iznet način bio postignut mir između Turaka i despota Đurđa, Murat je ipak, videći da Đurađ ne izvršava dato obećanje, ponovo zaratio s njime 1435. godine, te uputio vojsku da mu poruši zemlju. Da bi ga umilostivio i s njime se izmirio, Đurađ mu je poslao poklisara s obećanjem da će mu dati harač koliki bude hteo i da će izvršiti sve što mu naredi. Na to Murat posla Đurđu Saradžić-pašu sa svoga dvora da traži redovan harač, kao i sultanu za ženu despotovu kćer Mariju. To je jako ražalostilo Đurđa: nije mu bilo krivo da plati harač, ali mu je bilo veoma teško da mu dade kćer za ženu. Na kraju, svladan rečima svoje žene Jerine, ili (kako je drugi zovu) Irene, dade mu je u nadi da će se tim srodstvom sasvim pomiriti s Muratom, ali ispade drukčije, kako ćemo ovde dalje reći.

KOMENTAR

Nisam mogao utvrditi odakle potiče ova vest, koja inače potpuno odgovara načinu sređivanja odnosa između sultana i balkanskih vladara.

KOMENTAR

Udaja Katarine za Ulriha Celjskog može poticati iz srpskih letopisa. Ono o ubistvu Ulriha je umetak Orbinov iz materije koju će docnije ispričati.

KOMENTAR

Posle uvodne rečenice s netačnim podatkom da je Murat II 1435. ponovo napao Đurđa, sledi opširan doslovni ekscerpt iz Laonika Halkokondila. Odatle je i rečenica o Halilu na dnu ove strane.

Kad je, dakle, Murat primio Đurđev odgovor, poslao je Halila, svog vrlo poverljivog čoveka, da mu dovede kući pomenutu njegovu zaručnicu. Prema tome, varaju se oni koji vele da je ova despotova kći bila zarobljena u vreme zauzimanja Smedereva, jer je Murat zauzeo Smederevo tri godine posle sklapanja ovoga braka. Takođe, ona nije imala nijedno dete s Muratom, iako neki, među njima Rajnerije Rajneke, vele da je Đurđeva kći Marija rodila Mehmeda II. To je netačno, kako jasno proizlazi iz turskih anala i preračunavanja godina. Mehmed se, naime, rodio islamske godine 833, a Murat se oženio despoticom Marijom pet godina docnije (kako piše Leunklavije), tj. islamske godine 838. Prema tome, Mehmed nije mogao biti njezin sin. Sem toga, da ga je rodila Marija, on bi kada je stupio na presto imao jedva 15 godina, a ipak je pouzdano da je počeo vladati s 21 godinom. Halkokondil izričito kaže da je Đurđeva kći Mehmedova maćeha. I Spanduđin vrlo ubedljivim činjenicama dokazuje da Murat nije imao nijednog sina s despoticom Marijom, koju neki nazivaju Irena. Među njima je Antoan Žefroa, za kim se povodi i Rajneke. On je zove Irena i daje joj prezime Kantakuzina, ali se oni varaju. Jer je dobro napisao Teodor Spanduđin da se ona zvala Marija, a da nije bila rođena Kantakuzina, već da joj je otac bio despot Đurađ, a majka Irena Kantakuzina, sestra Đurđa Kantakuzina. A Đurađ je bio (što je protgustio da kaže Spanduđin) sinovac cara Jovana Kantakuzina, rođeni sin Mateja, kneza Albanije. Prema tome, i ova Marija bila je unuka cara Jovana. S njom je njen muž Murat proveo mirno samo tri godine ne uznemiravajući zemlju svoga tasta despota Đurđa. Ali 1439. godine, kad je Murat video da je ugarski kralj Albert zauzet ratovanjem s Poljskom, silno se osmelio, pa ne obzirući se na rodbinske veze, reši se da napadne Đurđevu državu, u nadi da će brzo zagospodariti njom. Pošto je Đurađ shvatio da njegove snage nisu dovoljne da se odupre zetu, naoruža dobro grad Smederevo, ostavivši u njemu za odbranu jednog svog sina, a sam pređe Ugrima sa svojim drugim, mlađim sinom i sa celom porodicom, vodeći sa sobom mnogo sveštenika. Kad su Ugri čuli da je Turčin već stigao na granicu južne Panonije, te da ga samo reka Sava deli od njih, slali su često poslanstva kralju Albertu, moleći ga da ne dozvoli da njegovo kraljevstvo postane plenom neprijatelja i da ne ostavi na cedilu svoje prijatelje i saveznike koje je Turčin pritisnuo opsadom. Podstaknut ovom uzbunom, Albert krene što je brže mogao s vojskom put Ugarske. Kad je došao između reka Tise i Dunava, tu se utaborio očekujući druge čete koje su mu bile obećane.

KOMENTAR

Vrlo učena polemička izlaganja Orbinova nameću utisak kao da je suočavao vesti raznih pisaca i opredelio se za verziju koja mu se činila prihvatljiva. U stvari, on je sve to prepisao iz komentara Leunklavijevog uz Anale turskih sultana (ed. Frankfurt 1596,² 155). Izmenio je red pa je prvo raspravljao o tome da li je Mehmed II Marin sin, što je kod Leunklavija na kraju, a zatim o genealogiji Marinoj. Ispuštena su mesta gde se Leunklavije poziva na "ove anale", tj. turske, koje je u prevodu objavio, i poneka pojedinost. O piscima koji se tu spominju up. komentar uz spisak autora.

KOMENTAR

Ceo opširni odeljak je preuzet iz Bonfinija, "Rerum Hungaricarum decades", Lipsiae 1771', 423. (Prisiljen sam da citiram ovo kasno izdanje, jer mi je bilo pri ruci.) I za ovaj odlomak se može reći da je "više prevod iz Bonfinija negoli izvod", kako je za jedan drugi duhovito primetio Nikola Radojčić (Srpska istorija Mavra Orbinija. 39). Samo početak o tri godine mira potiče od Orbina, objašnjenje napada se oslanja na Bonfinija

koji tu ekscerpira Pija II, a od Đurđevog prelaska u Ugarsku počinje prevod.

Kad su Turci saznali za Albertov dolazak, još su se upornije bacili na osvajanje Smedereva, pa nisu prestajali ni danju ni noću kako bi neprekidnim napadima iznurili njegove braniocce. Kad su ovi uvideli da se više ne mogu odupirati (pošto je ovaj grad bio loše snabdeven namirnicama usled tvrdičluka Đurđeve žene Irene, koja je, da bi došla do novca, bila prodala sve žito), rešiše da se svojevolsjno predadu Turčinu. Videći to despotov sin Grgur, u nemogućnosti da išta učini, i on pristade uz mišljenje ostalih.

Pošto je, dakle, Murat zauzeo Smederevo, poklonio je Grguru veći deo zemlje koju je ranije posedovao njegov ded Vuk Branković, ali pod uslovom da mu postane vazal i da mu bude veran. Ali, i pored toga, zadržao ga je kod sebe zajedno s drugim njegovim bratom, Stefanom, koji je već od početka, tj. otkada je Murat sklopio brak s njegovom sestrom, živio kod njega. I dok su oni tako boravili kod svoga zeta, Murat je bio obavešten o pripremama koje je preduzimao Đurađ, kao i o tome da ga njegovi sinovi potajno obaveštavaju o svemu što su radili Turci. Zbog toga ih obojicu oslepi pomoću nekakve užarene činije a da to nije znao njihov otac Đurađ.

KOMENTAR

Ovde Orbin napušta Bonfinija, jer je u nekom drugom izvoru našao više. Interesantan je podatak o Jerininoj krivici zbog nespremnosti grada za odbranu u kome odzvanja narodna tradicija. Važna je ali se ne može kontrolisati vest da je Grgur dobio od sultana deo zemalja Vuka Brankovića. Vest o načinu oslepljivanja Đurđevih sinova "pomoću nekakve užarene činije" potiče iz R. Giovio, "Informatione di Paolo Giovio, vescouo di Nocera a Carlo Quinto imperatore augusto, ed. F. Sansovino. Dell' Historia universale dell' origine et imperio de Turchi", Venetia (1573) c. 156.

Posle odlaska u Ugarsku, Đurađ se zadržao neko vreme u svojim zemljama koje je imao u onom kraljevstvu. Naime, on je bio zamenio s kraljem Albertom grad Beograd za neke druge zemlje u Ugarskom Kraljevstvu, kako izveštava Laonik, koji kaže ovako: "Đurađ je imao u Ugarskom Kraljevstvu jednu pokrajinu izvesnog značaja s vrlo bogatim gradovima koje je bio dobio Eleazar, izvršivši zamenu sa Žigmundom za grad Beograd. Ovaj se grad, naime, iznad svega dopadao kralju zbog prikladnosti svoje luke i svog položaja na dvema rekama. S jedne strane zapljuskuje ga Dunav, a s druge Sava koja se tu uliva u Dunav." U ovom kazivanju treba podrazumevati Đurđa umesto Lazara, a Alberta umesto Žigmunda, na osnovu pisanja Volfanga Lazija kao i Tome Ebendorfera Haselbaha, koji je živio u ono vreme i ostavio zapisano u analima Austrije da ova zamena nije obavljena između Žigmunda i Lazara već između Alberta II austrijskoga i srpskog vladara Đurđa, koga je on poznavao sa dvora cara Fridriha IV, gde se prema njemu, kao prognaniku iz otadžbine, postupalo s mnogo poštovanja. Bonfinije čak nabroja mesta koja je Đurađ bio dobio u zamenu za Beograd, a to su: tvrdi grad Slankamen koji je smešten povrh Beograda na obali Dunava prema ušću Tise, koja tu utiče u Dunav, i Bečen, Kelpen koji Ugri zovu Kerpen i Vilagošvar. Gradovi su: Zatmar, Bezermen, Debrecen, Tur, Varšanji i drugi, a u Budimu su mu bile date nekolicke tako veličanstvene zgrade da su se mogle meriti s kraljevskim palatama. Tu se, dakle, Đurađ zadržao neko vreme, a zatim je otišao u Zagreb.

KOMENTAR

Ovo čitavo izlaganje sastavljeno je iz tuđih odlomaka. U početku se nalazi citat iz Laonika Halkokondila na koji sam Orbin upozorava. Već komentar o tome da nije reč o Lazaru nego Đurđu s pozivom na Tomu Ebendorfera, koji je tada još bio u rukopisu, doslovan je prevod jednog komentara Leunklavijevog uz imena srpskih kneževa. "Annales sultanorum", Frankfurt 1596² 133—134. Čak i mesto koje počinje sa "Bonfinije čak nabroja..." nije neposredno iz toga pisca, već iz Leunklavija (ed. 1596, 157), samo što je spisak despotovih gradova dopunjen prema Bonfiniju i što su spomenute kuće u Budimu. Slučaj je ipak hteo da se negde tokom štampanja izgube: Tokaj, Munkač, Talj, Regec, koji se nalaze i kod Bonfinija i kod Leunklavija.

Dok je Đurađ boravio u Zagrebu, doznao je da su posle smrti kralja Alberta nastali veliki nemiri u njegovom kraljevstvu. Skoro očajavajući zbog toga za svoj položaj, usmeri svoja nastojanja ne bi li se

nekako nagodio s Turčinom. Uputi, dakle, molbu u Mletke da bi mu na njegov trošak dali jednu galiju da ga preveze u Bar, jedini grad u njegovoj državi koji mu je ostao potčinjen. Mlečani mu smesta udovoljiše molbi, te je on prešao s celom porodicom u to mesto. Kad je to doznao Murat, poslao je smesta svoje ljude da tajno pregovaraju s Baranima da bi mu ga izručili, nudeći im brda i doline. Između ostalog obećavao je da će im grad ostati slobodan i da će ga on držati pod svojom zaštitom. Kad je Murat izišao s ovakvim jednim predlogom, Barani su bili u nedoumici i ne-odlučni: s jedne strane, velika obećanja mamila su ih da pristanu, s druge strane, vernost koju su dugovali vlastitom goepodaru pozivala ih je na obrnuti postupak. Ali Đurađ, kad su ga neki njegovi prijatelji upoznali s ovom stvari, shvati da je pametnije da ne čeka na neizvesnu odluku Barana. Stoga smesta posla u Dubrovnik jednog glasnika moleći tamošnji senat da mu pruži pomoć, s obzirom na opasnost u kojoj se nalazi. U tu svrhu Dubrovčani iste noći uputiše pod Bar jednu dobro naoružanu galiju. Drugi kažu da su Dubrovčani na despotovu molbu mnogo ranije bili poslali jednu svoju galiju pod zapovedništvom Paska Sorkočevića i da je ona imala nalog da se za svaku sigurnost zadrži u vodama Bara.

KOMENTAR

O boravku despota Đurđa u Zagrebu ne govori nam nijedan očuvani izvor, a isto tako ne znamo s druge strane ništa o Đurđevoj želji da se pomiri sa sultanom. Tačno je da su despota mletački brodovi odvezli do Bara.

O doživljajima despota Đurđa u Baru Orbin je imao dva izvora. Jedan je dubrovački istoričar Serafino Razzi, "La storia di Raugia", Lucca (1595) 56, od kojega je doslovce prepisao prvih 16 redaka na str. 113. Nije se, međutim, dalo utvrditi koji je bio drugi tekst, koji je govorio o galiji koja je pod zapovedništvom Paskoja Sorkočevića očekivala despota kod Bara. Jednu znatno kraću verziju o Baranima i despotu Đurđu nalazimo i kod tzv. Anonima (ed. S. Nodilo 56-57).

Dakle, pod izgovorom da želi da ide u lov, Đurađ izađe rano ujutro sa svima svojim i s čitavim svojim imetkom izvan grada, spusti se na more, pa se ukrca na gore pomenutu galiju i otplovi u Budvu. Tu se povukao u tvrđavu, verujući da će u njoj biti bezbedan, ali mu se desi sasvim obrnuto. Crnojevići, naime, naviknuti da igraju na kartu dvostrukog izdajstva, već bi ga gotovo bili uhvatili da se on, opazivši da je u krajnjoj opasnosti, nije onako brzo ukrcao na jednu dubrovačku lađu. Predosetivši taj slučaj, Dubrovčani su smesta uputili jednu svoju galiju pod zapovedništvom Džora Gučetića, te ga je on susreo na putu i doveo u Dubrovnik. To je bilo meseca aprila 1441. godine. Đurađ je ostao u Dubrovniku gotovo do kraja meseca jula. I mada je Murat, pred kojim je u to vreme drhtala čitava Evropa, slao više poslanika, učinio više ponuda, obećavajući Dubrovčanima, između ostalog, da će im predati mnoge tvrde gradove u Bosni i celu oblast blizu Dubrovnika, kao i sve blago koje je Đurađ držao kod njih na čuvanju, i mada je više puta zapretio dubrovačkom senatu da odustane od pružanja zaštite despotu i da mu ga izruči, Dubrovčani se ipak nipošto nisu hteli izneveriti pomenutom vladaru ni uskratiti mu zaštitu. Zbog ovakvog držanja Dubrovčana i sam Murat je, gotovo zapanjen velikom njihovom postojanošću, rekao (kako pripoveda Bonfinije u V. knj. 3. dek.) da grad Dubrovnik ne može nikada propasti kad se u njemu toliko ceni data vera i pomaganje blišnjega.

KOMENTAR

Nije mi pošlo za rukom da utvrdim odakle je Orbin uzeo podatke o boravku despota Đurđa u Budvi i o držanju Crnojevića. Iz savremenih dokumentarnih izvora je poznato da su se Crnojevići zaista odmegnuli od despota i da je srpski vladar vrlo naglo napustio Zetu.

Kad su Dubrovčani primetili da je Đurađ, saznav šta je Murat tražio, klonuo duhom, odmah su ga pozvali u senat, hrabreći ga da bude raspoložen i da se ničega ne boji. Posle su mu savetovali da se obrati Ugrima i da nastoji blagom koje je držao kod Dubrovčana da povрати državu koje je nepravedno bio lišen. Oporavivši se zahvaljujući njihovom hrabrenju, Đurađ odgovori i obeća da će što pre otići kako Turčin zbog njega ne bi zaratio na njih. Vrativši se kući, posavetovao se sa svojom ženom šta treba da radi. Ona ga je nagovarala da se povuče kod carigradskog cara. Ali je Đurađ odlučio da se radije obrati Ugrima, u

čiju se vernost bio već osvedočio.

KOMENTAR

Sve što Orbin ovde priča nalazi se kod Ludovika Crijevića Tuberoni (Commentarii I, 1784, 206) i kod Antonija Bonfinija (ed. 1771⁷, 441).

Izlazeći u susret Đurđu, Dubrovčani su ga ukrcali na svoje vlastite galije pod zapovedništvom Nikole Đurđevića i odvezli ga do Skradina, grada u Dalmaciji. Odatle je zatim otputovao u Ugarsku na posede koje je (kako rekosmo) imao u tome kraljevstvu. Ujedno je poslao poklisara da čestita Vladislavu stupanje na presto Ugarskog Kraljevstva, nudeći mu uz to svoje prijateljstvo i usluge. To se Vladislavu veoma dopalo. Posle nekoliko dana, kad je Đurađ stigao u Budim, primio ga je ljubazno i tu su sklopili između sebe večni savez. Zato je uskoro posle toga, zalaganjem Janka Hunjadija (oca kralja Matije), čoveka koga su u to vreme smatrali jednim od prvih vojskovođa u Evropi, koji je često pobedio sandžake i druge turske kapetane, i pomoću blaga koje su mu Dubrovčani verno sačuvali, Đurađ povratio veći deo svoje države. Hunjadi mu, naime, nije povratio sve, jer je deo darovao svojim kapetanima, a deo zadržao za sebe. To mu se učinilo sasvim pravično, jer ono što je Đurađ dobio, dobio je njegovom zaslugom i hrabrošću. Sem toga, Hunjadi je vrlo dobro poznao slabu despotovu veru, veru čoveka koji je malo više cenio hrišćansku religiju nego islamsku. Nalazeći se između Ugra i Turčina, šurujući sad s jednim sad s drugim, Đurađ je često prevario i jednog i drugog, tako da s njim nisu bili zadovoljni ni Ugri ni Turci. Pa ipak Đurađ se tada pravio da ne vodi o tome računa, a nikad nije zaboravio usluge koje su mu Dubrovčani učinili. Štaviše, uvek se trudio i nastojao da prizna i nagradi njihovu veliku ljubaznost. Tako je (među ostalim uslugama koje im je učinio) naredio da svaki Dubrovčanin koji bi u celoj njegovoj državi imao dužnika koji ne odgovara svojim obavezama može sam bez ikakvog prizivanja na sud i javnu pravdu da zatvori takvog dužnika u vlastitu kuću i tu da ga drži sve dok mu ne isplati dug. Zbog toga su se mnogi Dubrovčani obogatili, a njihov grad stekao vrlo veliki imetak i ugled. Isto tako, despot je bio zahvalan pojedinim dubrovačkim plemićima koji su posle njegova odlaska iz Dubrovnika uvek bili s njime. Među tima su bili Damjan Ćurđević i Pasko Džona Sorkočević, zvani Bjelja. Ovima je Đurađ dao visoke položaje u svojoj državi, a posebno Sorkočeviću, koji je kod njega zauzimaio položaj prvog savetnika. Zato se još i danas vidi na smederevskoj kuli Sorkočevićev grb koji je Đurađ tamo postavio da bi pokazao odanost koju je prema njemu osećao; darovao mu je zatim zemlje u Toplici, u staro vreme zvanj Trikornesij (kako veli Đakomo Kastaldo). Ta mesta je Sorkočević, kad se hteo vratiti u otadžbinu, prodao za veliku svotu novaca nekom raškom velikašu. Kad je to video Damjan Đurđević, prekorio ga je govoreći da time pokazuje kako nije dovoljno pametan, jer će Turčin uskoro napasti grad Dubrovnik. Ali mu je on (kao pravi građanin i rodoljub) odgovorio da otadžbinu treba pomoći osobito onda kad joj preti propast, kao i da on smatra najvećom čašću umreti braneći svoju otadžbinu. Oprostivši se, dakle, od svog gospodara, došao je u Dubrovnik noseći sa sobom veliko blago, dok je Damjan ostao u Raškoj kod despota. Pošto je despot bio u savezu s Ugrima, kralj Vladislav, Janko Hunjadi i on zajednički su napali ro-manijskog beglerbega Hasan-pašu i Turahan-bega, pa ih do nogu potukli u podnožju brda Hema. Ovaj događaj je strahovito uplašio Murata. Jer Karaman, saznavši za ovaj poraz, smesta je podigao oružje protiv azijskih pokrajina Ponta i Bitinije koje su držali Turci. To je ispunilo užasom Murata, koji je mnogo želeo da zaključi mir s Ugrom. Ovu okolnost je iskoristio Đurađ i poručio Muratu da će on izdejstvovati mir s Ugrima i dati mu još harača u visini polovine prihoda svoga kraljevstva, da će mu uz to biti večni prijatelj i saveznik, ako pristane da mu povrati sve zemlje koje mu je bio zauzeo i oslobodi sinove, koje je držao kod sebe u zarobljeništvu.

Kad je Đurđev poklisar ovo izložio Muratu, ovaj je smesta prihvatio ponudu i obećao da će udovoljiti svim Đurđevim traženjima. Primivši o tome obaveštenje, Đurađ je odmah prešao u Ugarsku, stupio pred Vladislava i ovako mu protovorio: "Presvetli kralju, car Murat te nagovara i moli da zaključiš s njim primirje. Ako se to ostvari, on obećava da će mi vratiti svu moju zemlju koju drži i da će mi osloboditi sinove. Stoga, ako ćeš mene poslušati, sigurno ćeš učiniti što varvarin traži. Na taj način, naime, tvoj ratni položaj biće daleko bolji. I ako docnije budeš hteo udariti na njega, mnogo lakše ćeš ga pobediti."

Kad je Vladislav čuo ove Đurđeve reči, obeća mu da će rado prihvatiti primirje, te po Đurđevu savetu posla po turskog poklisara pred kojim je trebalo zaključiti pomenuto primirje i ujedno povraćaj Đurđeve zemlje. Murat, sa svoje strane, smesta uputi poklisara s ovlašćenjem za sklapanje primirja i drugih stvari što su bili međusobno ugovorili. Tako se (između ostalog) zabranjivalo Ugrima da pustoše tursku zemlju, a Turcima da prelaze Dunav i pljačkaju Ugarsko Kraljevstvo. Primirje je bilo potpisano s obe strane, a Đurđu su bili vraćeni njegovi sinovi.

KOMENTAR

Izvod iz već citiranog dela S. Razzi, "La storia di Raugia" 57, koji se opet oslanja na Tuberona.

Str.115(4-16)

KOMENTAR

Ovde je Orbin naglo promenio pisca, što se primećuje i po duhu i po sadržini odlomka. Ti redovi su preuzeti iz spisa Rneje (Eneje?) Silvija Pikolominija (Pija II): "Asiae, Europaeque elegantissima descriptio", koji mi je bio pristupačan u starom italijanskom prevodu: "La discriptione de l'Asia et Europa di papa Pio II e l'istoria de le cose memorabili fatte in quelle", Vinegia 1543, f. 190.

Str. 115(15—25)

KOMENTAR

Ovde je Orbin doslovno preveo svoga zemljaka Ludovika Crijevića Tuberona. Mesto se nalazi u opširnom ekskursu njegovih "Komentara" posvećenom istoriji Dubrovnika. On je od njega napravio i poseban "Commentariolus de origine et incremento urbis Rhacusane", koji je, doduše, izdat tek 1790, ali je u Dubrovniku svakako bio raširen kao rukopis. Za razliku od ekskursa o Turcima, koji je posebno štampan u Firenci 1590, "Komentari" u celini su publikovani tek posle Kraljevstva Slovena: 1603. godine. Orbin ga je, dakle, morao svakako čitati u rukopisu. Kod upoređivanja sam se služio dubrovačkim izdanjem: Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusini ac abbatis congregationis Melitensis "Commentaria suorum temporum I—II", Rhacusii 1784. Odlomak o despotu Đurđu je na str. 206. prvog toma.

Str. 115(25)—116(10)

KOMENTAR

Priča o Damjanu Đurđeviću i Paskoju Sorkočeviću zasniva se svakako na porodičnoj tradiciji ili porodičnim hartijama. U svakom slučaju, u njoj ima tačnih i legendarnih elemenata. Oba vlastelina su zaista zauzimala visoka mesta u službi despota Đurđa. Paskoje je bio "čelnik riznički", upravnik despotovih finansija. M. Dinić, "Dubrovčani kao feudanci u Srbiji i Bosni", Istorijski časopis 9—10 (1959) 146—147, je upozorio da podatak o Paskojevim selima u topličkom kraju potvrđuje kazivanje njegovog unuka poznatog humaniste Elija Lampridija Crijevića. On je pokazao, takođe, da nije tačno Orbinovo tvrđenje da je Paskoje prodao svoja imanja u Srbiji.

str. 116(10)—117(11)

KOMENTAR

Poreklo prvih nekoliko redaka nisam mogao utvrditi. Od vesti o Đurđevom posredovanju pa do kraja odlomka sve je preuzeto iz spisa Laonika Halkokondila, koji je bio objavljen i preveden na latinski pre Orbina. Orbinu nije zasmetalo to što je ovde država despota Đurđa obnovljena sasvim drukčije no što je bilo opisano na str. 114—115, gde je Janko Hunjadi vratio despotu državu, ali ne celu.

Kad je Đurađ ugledao slepe sinove, obuzela ga je takva tuga da je (kako piše u turskim analima) skoro hteo da se sruši na zemlju da ga nisu pridržali. Ovde, dakle, treba odbaciti Kureusa, pisca šleskih hronika, koji piše da je Đurađ, pomirivši se s Muratom posle bitke kod Varne, dobio natrag državu, treće godine posle Vladislavljeve pobeđe nad Hasan-pašom. Jer očito je da je kralj Vladislav 1443. godine, pošto je u interesu hrišćanstva prekinuo mir s Turčinom, tražio od Đurđa da uđe u savez s drugim hrišćanima, kao i da on to nikako nije hteo, navodeći mnoge prividne razloge koji su ga od toga odvrćali. Đurađ se, na kraju, nadao da će Vladislavu naknaditi novcem to što nije s njim otišao u ovaj pohod. On mu je uz to često poručivao da pazi dobro šta radi, jer da nije lako krenuti u rat protiv Turčina, čije su snage gotovo nepobedive. Ali kad je Đurađ video da Vladislav uprkos svemu ostaje pri svojoj nameri,

pređe na tursku stranu, koliko iz ljubavi prema kćeri, toliko iz mržnje prema Janku Hunjadiju zato što je zadržao za sebe njegova utvrđenja u Srbiji.

KOMENTAR

Orbin ovde citira "turske anale" za pojedinost o despotovom susretu sa sinovima, ali nije jasno na koje anale se misli.

KOMENTAR

Iako Orbin ovde citira "Kureusa", pisca šleskih hronika, on u stvari ekscerpira Leunklavija, "Annales sultanorum" 159, koji je zaista čitao šleskog hroničara.

Saznavši, dakle, za pripreme koje su preduzimali Ugri i za dolazak Skenderbega u cilju pružanja pomoći Vladislavu, Đurađ im sa svih strana zatvori prolaze kako bi im preprečio put. I uzalud se Skenderbeg trudio da ga upozorava preko poklisara i da ga moli ljubaznim rečima da mu ne pravi teškoće, jer nema za to nikakva razloga; neka ne postane od prijatelja i suseda neprijatelj, neka ne izazove protiv sebe oružje čitave Ugarske i Albanije i ne stvori sebi neprijatelje i spreda i straga, ako ga sada slučajno ne pusti da slobodno prođe sa svojim odredima da se združi s Vladislavljevom vojskom; neka ne dozvoli da Skenderbegova vojska pretrpi kakva teška stradanja, što bi, na kraju, bilo na štetu i njegovu i celog njegovog kraljevstva; da je on u prijateljstvu s Muratom jedino zbog ljubavi prema kćeri, a da je predobro osetio zetovu neveru, te da ne zaboravi usluge koje su mu učinili Ugri. Kad to kod Đurđa nije imalo nikakva dejstva, i kad Kastriotu nije ostala druga nada sem nade u oružje, iako mu je to bilo neugodno i izgledalo opasno da tu otpočinu ratni naponi — jer je čuvao sveže snage svojih vojnika za borbu protiv turske vojske — ipak mu se učini časnim da pokuša, ukoliko bi uspeo, da prokrči sebi put oružjem.

Ali dok je Arbanas kasnio na granicu Mezije, i dok despot pre zadržava nego sprečava Skenderbegovo kretanje (pošto bi uporna hrabrost kapetana na kraju prokrčila sebi put i bez krvi vojnika i savladala sve prepreke), Vladislav, delimično obeshrabren Skenderbegovim pismima, delimično vođen svojom neodoljivom sudbinom, prošavši Vlašku i prešavši Dunav, bio je stigao s hrišćanskom vojskom do Varne da bi odatle kroz ravnice i lakšim putem s ratnim odredima prešao u Romaniju. To mesto predstavlja veliko polje s one strane Mezije, već odavna slavno po propasti mnogih vojski. To je zemlja koju su omrzli i najveći borci. Tu je hrišćanska vojska, zametnuvši bitku s neprijateljskim Muratovim odredima, bila bedno poražena i uništena.

Kad je to saznao Skenderbeg, koji se još nalazio u Meziji, osetio je golem bol. Ipak, kad je bolje razmislio, odlučio je da se vrati natrag sa svojim odredima. A da mu žalost ne bi bila sasvim neosvećena i da bi bar delimično kaznio Đurđevu pakost, odmah se lati oružja, pa ušavši u despotovu zemlju, pohara sve uzduž i popreko. U tome su ga sledili i ostali hrišćani, njegovi saveznici.

Đurađ, međutim, nalazeći se na velikoj mucu, zatraži pomoć od zeta Murata, govoreći kako on nije nikada propustio da ukaže pomoć Turcima, čak i u beznadežnim prilikama; on im je uz vlastitu opasnost i svojom krvlju pritekao u pomoć u vreme kad su jedino bogovi mogli pomoći; on je telom svoje države zaprečio propast koja je pretila Osmanovoj državi; on je uz najveće neprilike svojih zemljaka dugo zadržao arbanaške odrede prenoseći na sebe rat, kako se ti odredi ne bi združili s ugarskim koji su bili s one strane Mezije i koji su ih s najvećom željom očekivali; on je postavio telesa svojih ljudi umesto bedema protiv Skenderbega; Murat bi morao promisliti kako bi izgledao njegov položaj da on nije uložio sve napore i tako sprečio da se arbanaška vojska združi s ugarskom, jer treba da zna da je on odneo onako krvavu pobjedu samo nad vojskom Vladislava; on je, nastavljaše dalje Đurađ, iz samilosti prema njegovoj sudbini izazvao protiv sebe mržnju Ugra i stara neprijateljstva Skenderbega, pa i oružje svih suseda, te sada, zbog toga što mu je učinio uslugu, mora ispaštati kaznu; da se, po Skenderbegu, ne bi reklo da je Murat ostao pobjednik u bici protiv Ugra, jer sa svojim sređenim odredima upada čas u njegovu zemlju, a čas u zemlju njegovih prijatelja, tako da je sa svih strana okružen neprijateljskim oružjem, s jedne strane ugarskim, s druge strane arbanaškim, te da on neće moći dalje da se odupire, pošto su njegove snage preslabe u poređenju s neprijateljskim, ako mu zet, kome je on kad je bio u nevolji učinio tolike usluge, ne pruži zaštitu.

Ove despotove jadikovke, a naročito njegova poslednja usluga, ganule su Murata, koji je inače bio sklon ratovanju, te bi on odmah mobilisao ljudstvo i pripremio oružje da nije u ratu s Ugrima već izgubio ogroman broj vojnika, a isto tako i u nedavnom ratu s Arbanasima, kao i da nije već bio ostareo, pa je želeo da u miru proživi ostatak života. No ipak nije propustio da uteši Đurđa. Obećao mu je da će lično doći i osvetiti sramotu koju su mu naneli njegovi neprijatelji. Ali, na kraju, nije ništa preduzeo.

KOMENTAR

Opširno ispričana epizoda o Skenderbegu ne potiče iz obimnog Barlecijevog dela. Iste osnovne elemente, ali ne i potpuno slaganje, našao sam u kratkoj istoriji Skenderbega štampanoj u prvoj polovini XVI veka: "Commentario delle cose de Turchi et del s. Georgio Scanderbeg, principe di Epiro, con la sua vita et le vittorie per lui conseguite et le inestimabili forze et vertu di quello degne di memoria", Vinegia 1541, f. 7—8'. Cela priča je inače sasvim legendarna i stoji u vezi s izmišljenom prepiskom između kralja Vladislava i Skenderbega.

Janko Hunjadi, sa svoje strane, da bi se osvetio Turcima zbog poraza hrišćanske vojske kod Varne, sakupio je novu vojsku, s kojom je stigao do grada Severina. Zaustavivši se na obali Dunava, poslao je svoje poklisare Đurđu, nagovarajući ga i moleći (kako je i ranije više puta činio) da mu se pridruži u ovom časnom i svetom pohodu. Stavljao mu je pred oči kakve je sve usluge primio od Ugra i kako bi bilo strahovito nepošteno kad bi se pokazao nezahvalnim prema njima. Uveravao ga je da rat može biti samo uspešan, jer ima dovoljno i novca i ljudstva; on je imao u svojoj vojsci dvadeset hiljada vojnika, ne računajući tu vlaške odrede; da se, prema tome, za ovaj pohod traži i da nedostaje samo on, vladar Raške; ako on svojim savetom i svojom moći pomogne ovaj poduhvat, ništa se više ne može poželeći. Stoga ga je usrdno molio da postroji svoje odrede lake konjice i da krene za njim.

KOMENTAR

Pričajući o ratu Hunjadija i Turaka 1448. Orbin je obilno prepisivao Bonfinija, "Rerum Hungaricarum decades" 481—482. Mestimično je ponešto ispuštao kao kratki pasus o Skenderbegu (pošto je prethodno na osnovu drugog izvora govorio a njemu), ili sažimao kao kraj drugog pasusa na str. 121.

Ali kako Đurađ nije bio ni sklon, a kamoli oduševljen da učestvuje u ovome ratu, izvinjavao se na sve moguće načine, navodeći pre svega mirovni ugovor koji ga je obavezivao prema Muratu, kojega ni po kakvu cenu ne bi hteo ozlovoljiti, te da ga lično ponovo ne snađe ranija nevolja. Ove i mnoge druge razloge isticao je Đurađ kako ne bi ušao u savez s Jankom, kome je, u stvari, mnogo zavideo. Naime, Čurađ nije mogao podneti što mu je Janko bio pretpostavljen u upravi Ugarskog Kraljevstva, a, sem toga, stideo se da kao despot i vladar Mezije, potomak carske loze, ratuje pod zastavom Hunjadija. Kad je Hunjadi to saznao, mnogo se uvredio i rasrdio. Pretio je da će on lično, ako mu bog dade pobedu u ratu, svojim rukama (kako je običaj kod Indijanaca) zavrnuti šiju nevernom i nezahvalnom Đurđu, pa njegovo kraljevstvo predati drugome, dostojnijem od njega.

Hunjadi, dakle, krene smesta put Bugarske. Prolazeći kroz Rašku poharao ju je kao da je to bila neprijateljska zemlja. Čim je Hunjadi krenuo, Đurađ je preko više glasnika obavestio Murata o pohodu Ugra i broju njegove vojske. To je činio delom zbog zavisti koju je (kako je rečeno) osećao prema Janku, a delom da bi ugodio Muratu, nadajući se da će na taj način dugo vremena ostati s njim u prijateljstvu. Đurađ ga je obavestio zatim da je Hunjadi prešao Dunav s nezatnom vojskom i da ne treba uopšte da ga se boji, već neka ga pusti da prođe dalje, a onda neka mu pozadi zatvori prolaze, jer ako tako učini, niko od njih neće moći da umakne. Murat je rado poslušao ovaj despotov savet i nije odmah udario na neprijatelja, već ga je pustio da prođe dalje sledeći ga dva i tri dana hoda pozadi, te mu je s leđa zatvorio prolaze kako se ne bi mogao povući natrag. I već su obadve vojske bile stigle na Kosovo polje, koje se (kako rekosmo) nalazi na granici Raške i Bugarske, gde je Hunjadi očekivao Skenderbegove čete. Turčin, koji je o tome bio obavešten, prisilio ga je da prihvati bitku u kojoj su Ugri, mada su se junački i hrabro borili, na kraju ipak bili poraženi, ne toliko hrabrošću, koliko brojnom nadmoćnošću neprijatelja. Tu je palo samo osam hiljada hrišćana, a Turaka trideset i četiri hiljade.

Primitivši Hunjadi da je Jovan Zeker, sin jedne njegove sestre, poginuo u bici, da su zarobljene

mnoge ratne zastave, da je vojska naterana u bekstvo napustila sve, i on stade bežati i lutati sam na konju po pustarama, i bez jela i bez pića. Kad je video da mu je konj već sustao, napusti ga i idući tako sam dođe do jednoga brežuljka. Opazivši tu da neki Turčin trči za njim s kopljem u ruci, pobeže i skloni se u jednu močvaru. Izašavši posle iz močvare, uđe u zemlju despota Đurđa. Tamo je susreo dva Rašanina koje je uz velika obećanja molio da ga povedu u Beograd. Oni su ga najpre nahranili, a zatim, obećavši mu da će ga odvesti kuda je želeo, krenuše s njim na put u čvrstoj nameri da ga uz put ubiju. Pošto su, dakle, prevalili mali deo puta, nasrnuše na nj da vide ima li što uza se. Našavši jedan zlatni krst koji mu je visio o vratu, oteše mu ga. Međutim, dok su se oni svađali oko krsta, Janko ugleda u blizini jedan njihov mač, zgrabi ga hitro i jednoga od njih smrtno rani, dok se drugi spase bekstvom.

KOMENTAR

Čitava istorija Hunjadijevog potucanja posle bitke na Kosovu 1448, uzeta je iz Laonika Halkokondila. I Bonfini je poznaje samo skraćenu i uprošćenu.

Kad je despot Đurađ čuo za poraz hrišćana, poslao je telala po čitavoj svojoj državi i napisao upravicima svojih zemalja da ne smeju propustiti nijednoga Ugra kroz njegovu zemlju pre nego što ispitaju ko je i otkuda je, a da sve ostale pripadnike drugih nacija slobodno propuste. U slučaju, pak, da pronađu Janka Hunjadija, da ga dovedu preda nj. Poglavari pokrajina, sa svoje strane, izdadoše proglas svim svojim podanicima da svakog Ugra koga nađu smesta privedu k njima. Ko god bi se ogrešio o ovo naređenje, morao je umreti na mukama.

Hunjadi, sav izgladneo, nije znao šta da radi. Stigavši u jedno mesto u Raškoj gde su neki seljaci radili na polju, uputi se k njima i zamoli da mu dadu malo hleba. Kad su ovi razabrali da je Ugrin i da traži hleba, odgovoriše: "Prijatelju naš, hleba imamo i daćemo vam koliko god hoćete, ali propis traži i sili nas naređenje vladara da vas svakako moramo privesti gradskoj upravi da se vidi ko ste. Kad uprava utvrdi ko ste, smesta će vas i bez ikakvih smetnji pustiti u vašu zemlju. Jer traže (kako mislimo) samo Janka Hunjadija." Rekavši to, pomenuti seljaci ga ne pustiše da ode, već ga čvrsto vezaše i prisiliše da kaže i prizna najstarijem između njih da je on Hunjadi. Hunjadi im je mnogo obećavao ako ga odvedu u Beograd, a ne privedu pred gradsku upravu. Onaj, dakle, najstariji među njima poznao ga je i obećao da mu se neće ništa dogoditi i da će ga povesti kući. On je otkrio svojoj braći da je to Hunjadi, i naredio im da stvar drže u tajnosti. Kasno u noć odvedoše ga u jednu pojatu gde su držali seno i stoku, očekujući jutro da s njime krenu put Beograda. No sledećeg dana pomenuta braća se posvađашe i jedan od njih, rasrdivši se, pođe da otkrije stvar gradskoj upravi. Ova uputi svoje sudske činovnike, koji su uhvatili Hunjadija i vezanog otpremili despota uz obaveštenje gde je bio pronađen.

Kad je Đurađ dobio u ruke Hunjadija, zadržao ga je neko vreme kao zarobljenika u kuli. Dok je Hunjadi tu boravio, nagovorio je kapetana kule i ostalu posadu da se združe s njim i da zajednički napadnu lično despota, te zauzmu grad. Ali stvar, na kraju, ne uspe, jer je jedan od zaverenika otkrio Đurđu ovu zaveru. Đurađ je naredio da se pogube svi zaverenici, a posle nekoliko dana je pustio Hunjadija pod uslovom da se njegov sin Matija oženi jednom njegovom unukom, kćeri celjskog grofa Ulriha, i još da mu mora vratiti sve tvrđave koje je Hunjadi držao u Raškoj. Da bi, pak, bio siguran za ono što je ugovorio s Hunjadijem, Đurađ je zatražio da mu dade za taoca svoga sina Ladislava. Kad je to postigao, pustio je Hunjadija da ode u Ugarsku.

KOMENTAR

Doslovno preuzeto iz Bonfinija (486).

Hunjadi se u Ugarskoj neko vreme odmarao i oporavljao od tolikih napora, a onda je rešio da se osveti Đurđu, čiju je nezahvalnost teže podnosio negoli mržnju Turaka, a nada sve mu je bilo mučno sećanje na ropstvo provedeno u Raškoj. Stoga je sakupio vojsku : i napao Đurđeve zemlje. Popalio je sela, poharao polja, zauzeo gradove i, konačno, za kratko vreme osvojio što je Đurađ posedovao u onom kraljevstvu. Kad je hteo preći preko da ruši Rašku, iziđoše mu u susret Đurđevi poklisari, te mu sami dobrovoljno povратиše sina Ladislava, kojega je Đurađ kraljevski darovao. Zatim su ga zamolili da

odustane od daljeg uništavanja i oprostí nanete mu uvrede, jer je Đurađ spreman da ubuduće radi prema njegovim željama. Hunjadi je zastao časak da promisli što će uraditi, ali je, na kraju, bio svladan molbama svojih ugarskih velikaša koji su se bili založili da ga izmire s Đurđem. Odobrovoljio se i zaključio povoljan mir s Đurđem, te se vratio u Ugarsku. To je bilo 1448. godine, a četvrte godine Hunjadijeva vladanja.

KOMENTAR

Bukvalan prevod jednog pasusa iz Bonfinija (486—487).

Sledeće godine Murat ponovo povede rat protiv Đurđa. Kad je, naime, doznao da je imao u rukama Hunjadija i da ga je pustio na slobodu, veoma se rasrdio i odlučio da ga za to kazni. Poslao je Fridibega s vojskom od četrdeset sedam hiljada boraca na granicu Raške i naredio mu da nastoji da što pre ponovo izgradi Kruševac, grad koji je ležao na reci Moravi, i ranije bio porušen u velikom ratu, a zatim da s tog mesta izvrši napad na Đurđevu zemlju, te pohara polja i sve uništi ognjem i mačem. Fridibeg je izvršio što mu je bilo naređeno. Na prvom mestu, naredio je da se dovede iz susednih mesta veliki broj zidara i drugih zanatlija radi ponovne izgradnje i utvrđivanja Kruševca. Pored toga, izdao je zabranu da u to vreme niko od njegovih ljudi ne sme na bilo koji način napadati susede, kako Rašani ne bi pomrsili njegove planove. Pošto je osigurao ovaj grad nasipima, jarcima i kulama, tako da je njegova posada lako mogla odoljeti svakom napadu neprijatelja, počeo je robiti i pljačkati uzduž i popreko po Đurđevoj zemlji. Đurađ se zbog toga veoma uplašio i nije znao šta da radi: pomiriti se s Turčinom nije mogao sem po cenu velikih zločina i ogromnu svoju štetu, a ako se hteo odupreti, nije nipošto mogao računati na pomoć Hunjadija, kojega je, znao je dobro, uvredio, dok drugoga, pak, nije bilo kome bi se mogao obratiti. No i pored toga, bio je pre spreman da trpi sve nevolje nego da se pokori okrutnom robovanju Turčinu. Konačno, ipak se obrati za pomoć Hunjadiju, mada je to učinio s mnogo obzira. Janko mu tada veoma rado ponudi svoju pomoć, jer je uviđao da će Ugri, ako varvarin zauzme Rašku, imati toga varvarina neprekidno na pragovima svojih domova.

KOMENTAR

I ovo je izvod iz Bonfinija sa minimalnim ispuštanjem i izmenama. Skraćeno je izlaganje Muratovih motiva za rat. Bonfini ima "Frigibegum, Praefectum trium legionum" a Orbin "Frigibego con l' essercito di quarantasette mila combatenti". Frigibego je Ferizbeg, koji je u tom ratovanju 1454. pao u zarobljeništvo.

Hunjadi je, dakle, smesta sakupio znatnu vojsku i spustio se u Rašku. Zaboravio je i oprostio u interesu hrišćanstva sve nepravde i uvrede, pa nije poslao druge kapetane, već je lično došao da pomogne nezahvalnom despotu. Prešao je Dunav kod Smedereva, i kad je ušao u Rašku, pridružio je svoje čete Đurđevim četama, te krenuo usiljenim maršem kako bi iznenada napao neprijatelja. Četvrti dan približili su se Turcima, i upravo se razdanilo kad su ulazili u područje. Tu se između dve vojske podigoše (kako se obično dešava) oblaci koji zakloniše pogled jednoj na drugu. No na kraju sunčevi zraci razagnaše oblake, te pred neprijateljem zasjaše naoružane čete u kojima su se izdaleka mogle raspoznati Hunjadijeve zastave. Turci se usled ovog iznenadnog nailaska hrišćana toliko obeshrabriše da više nisu pomišljali ni na naoružavanje četa, ni na raspoređivanje straža, ni na prihvatanje bitke s neprijateljem, već je svako nastojao da potraži spas u bekstvu. Stvorivši, dakle, odmah u početku pometnju, svi su stali bežati. Za njima je pošla u poteru laka konjica, koja je mnoge poubijala, a znatan broj zarobila. Kad je, međutim, nastupila noć, hrišćani su se vratili natrag, a Turci su se posakrivali po šumama. Fridibeg i mnoge druge ličnosti bili su zarobljeni.

Odnevši ovu pobedu, Hunjadi pođe u Vidin, grad u Bugarskoj, koji se nalazi na Dunavu, te ga spali kao grad koji je više puta bio uzrok mnogih ratova. Odatle se smesta vrati u Rašku, pokloni despotu roblje, te trijumfalno uđe u Beograd.

KOMENTAR

Ovaj odlomak je već N. Radojčić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1950, 38—39, štampao

naporedo s Bonfinijevim tekstom da bi se videla Orbinova zavisnost.

Đurađ je živeo pod ugarskom zaštitom veoma mirno. Ni Turci se nisu usuđivali da ga tako često napadaju. Tek Mehmed, koji je nasledio svoga oca Murata, posle osvajanja grada Carigrada krenuo je u rat protiv države Raške. Počeo je da opseda Novo Brdo, koje je tukao artiljerijom, i kugle su u parabolama padale u grad. Ovaj način pucanja iz artiljerije prvi je (piše Laonik u VII knj.) pronašao Mehmed. Zaprepašćeni branioci predadoše se. To isto su učinili posle i oni u Trepči i Prizrenu. Ovo je bilo 1454. godine, kako piše Bonfinije u VIII knj. 3. deкаде.

KOMENTAR

Izlaganje u ovom pasusu oslanja se na Laonika Halkokondila, koji je tu i citiran. Bonfini je naveden samo zbog hronologije. On spominje tursko osvajanje Novog Brda, Prizrena i Srebrnika.

Iz Novog Brda Mehmed je odneo najdragocenije stvari i poveo sa sobom najuglednije ličnosti, a ostale je ostavio tu radi iskorišćavanja mnogobrojnih majdana iz kojih je despot Đurađ crpeo velike prihode.

Kad je Đurađ saznao za pripreme koje je Turčin preduzimao, uplašio se za svoju državu i za svoju ličnost. Stoga je naoružao svoje zemlje i prešao ponovo u Ugarsku da traži pomoć. Kako tamo nije bilo Ladislava, pošao je k njemu u Beč. Tamo je bio takođe fratar Ivan Kapistran iz Reda svetoga Franje. To je bio čovek sveta života i veoma revnosta propovednik. Pošto je mnogo želeo da razgovara s despotom, poručio mu je da bi se rado s njime sastao, ukoliko mu to ne bi bilo neprijatno. Despot je odgovorio da pristaje da se jednog dana sastanu. Kad su bili u razgovoru, Kapistran je počeo uverljivim razlozima dokazivati da je stanovište katoličke crkve u pogledu religije najsvetije, i njegovim razlozima nije se moglo ništa prigovoriti. Zbog toga je nagovarao i molio despota da se sa svim svojim narodom sjedini s rimokatoličkom crkvom. Đurađ mu odgovori: "Ja sam devedeset godina živeo u ovom uverenju koje su mi ulili u dušu moji preci, te sam ja kod svog naroda (mada nesrećan) uvek bio smatran pametnim. Sada bi ti hteo da pomisle — kad bi me videli da sam se izmenio — da sam zbog starosti izlapeo i da sam (kako prost puk veli) podetinjio. Ja bih pre pristao da umrem nego da izneverim predanja svojih predaka." Prekinuvši tim rečima razgovor s Kapistranom, a i kako nije mogao ništa isposlovati kod kralja Ladislava, koji se strahovito bio na njega rasrdio kad je video toliku njegovu neveru, oprostio se i vratio nezadovoljan u Rašku, pruživši očiti dokaz koliko je opasna stvar saživeti se s lažnim uverenjima tako da to postane druga narav.

Kad se, dakle, Đurađ vratio kući, i čuo da Mihailo Silađi, čiju je sestru Hunjadi imao za ženu i koji je tada bio određen za odbranu grada Albe, novim imenom zvanog Beograd, sa svojim bratom Ladislavom prolazi na kolima blizu njegove granice, poslao je prema njima izvestan broj naoružanih ljudi sa zadatkom da mu ih dovedu žive ili mrtve. Kad je Mihailo video da će ga Rašani napasti, baci se smesta s kola i uzjaha već spremnog konja, te se spase bekstvom, prokrčivši sebi put oružjem u ruci. Međutim, njegov brat Ladislav, koga su Rašani zatekli na kolima, bio je ranjen na više mesta i tu je umro. Mihailo odluči da osveti naneseu nepravdu i bratovljevu smrt, te zato postavi Đurđu mnogo uhoda preko kojih je s najvećom pažnjom pratio njegovo kretanje. I kad mu je bilo saopšteno da će Đurađ kroz kratko vreme morati, radi pregleda tvrđava, da prođe gore obalom Dunava, postavio mu je na put kojim je imao proći zasedu sastavljenu od znatnog broja naoružanih ljudi. Čim je Đurađ stigao na to mesto i izišao na čistinu pred Mihaila, Mihailo je silovito nasrnuo na njega. Odsekavši mu u borbi dva prsta desne ruke, na kraju ga je zarobio. Đurađ se otkupio iz njegovih ruku velikom svotom novca i povukao se kući, ali kako nikako nije mogao zaustaviti krv koja je neprekidno tekla iz rasečene ruke, posle kratkog vremena, 1457. godine, umre.

Takav je bio kraj raškog despota Đurđa. Bio je stasit i lepa i dostojanstvena izgleda. Isticao se rečitošću i ozbiljnošću u govoru, što ne bismo očekivali ni od nekoga iz prastare plemićke porodice. No, nije bio mnogo postojan u svom delovanju.

KOMENTAR

Epizodu sa čuvenim franjevačkim propovednikom Ivanom Kapistranom našao je Orbin u spisu Eneje Silvija Pikolominiya (Pija II) "De statu Eutorae", štampanom više puta tokom XVI veka. Odatle je i pričanje o sukobu despota Đurđa i Silađija, o kome ima podataka u savremenim poveljama i oni potvrđuju kazivanje koje Orbin ovde prenosi. Godina nije tačno navedena: despot Đurađ Branković je umro 24. decembra 1456.

Posle njegove smrti nasledio ga je na prestolu sin Lazar, koji se na zahtev svoje majke, još za života oca Đurđa, bio oženio kćeri Tome Paleologa, i pored toga što je njegova majka Jerina bila više na strani njegovog starijeg brata Grgura. Videći Grgur da je nepravедno lišen prestola, obratio se, zajedno s bratom Stefanom, sultanu Mehmedu nudeći mu znatnu svotu novca. Mehmed im je dodelio jedan mali deo zemlje kako bi pristojno mogli živeti. S Lazarom, pak, koji mu se obavezao na plaćanje godišnjeg danka od dvadeset hiljada talira, zaključio je mir.

KOMENTAR

Ovaj deo izlaganja o despotu Lazaru Đurđeviću predstavlja prevod odlomka iz spisa Laonika Halkokondila.

Đurađ je u zaveštanju odredio da njegova žena Jerina upravlja državom njegovih sinova. Ali Lazar, nezadovoljan time, želeći da postane potpuni gospodar, ne mareći za strah božji, otrovao je majku otrovom usutim u salatu. Čim se pročulo za ovaj Lazarev zločin, toliko su ga omrzli njegovi vazali i drugi susedi da je Mehmed doneo odluku da zauzme Rašku. Kad je za to saznao Lazar, a kako se bojao Mehmedove vojske, razboleo se od jada i uskoro umro bez muškog potomka. Ostavio je samo tri kćeri: Mariju, Erinju i Milicu. Marija je još za očeva života bila udata za Stefana, poslednjeg bosanskog kralja. Druge dve došle su u Dubrovnik zajedno s majkom kad je ona bila proterana iz svoga kraljevstva. Erinju je majka udala za Jovana, vojvodu Svetoga Petra u Galatini, a drugu je dala za ženu Leonardu, despotu od Arte. Pomenuta Lazareva žena zvala se Jelena i ona je ostala na vlasti posle muževljeve smrti. Đurđev sin Grgur nastojao je da je protera iz države. No ona se obratila za pomoć Ugrima, koji su joj pružili moćnu zaštitu. Rašani, podstaknuti, možda, mržnjom koju su prema njoj osećali, izabrali su za svoga vladara Mehmeda, brata Mihajla Turčina, koji je neko vreme boravio na dvoru raškog despota. Njemu su predali takođe upravu nad gradom Smederevom.

Lazareva udovica, koja se bila povukla u kulu, videvši takvu pobunu svojih ljudi koju nije bila u stanju da uguši vlastitim snagama, smisli nekako izgovor kojim bi namamila u zamku tog novog vladara. Jednog dana pozva ga prijateljski na ručak u kulu, kuda je on, ne pomišljajući ni na kraj pameti da je posredi prevara, rado došao. Ali ona, čim je stupio u kulu, naredi da ga vežu, te ga onako svezana posla u Ugarsku, gde je bio bačen u tamnicu. Tada turski car Mehmed, videvši do kakvog je stanja došlo u Raškoj i Srbiji, pođe s vojskom protiv Smedereva. Saznavši to, građani Smedereva iziđoše iz grada, podoše mu u susret i predadoše mu ključeve grada. Mehmed im podeli mnogo poklona, nekom dade novaca, a nekom posed. Lazarevu ženu je pustio da ide kuda želi i da nosi sobom sve svoje blago. Otišla je u Ugarsku. Drugi vele da je ovaj grad predao Turčinu bosanski kralj Stefan, koji je, kao Lazarev zet i naslednik Raškog Kraljevstva, posle smrti tasta vodio svu upravu u tom kraljevstvu.

Lazarev brat Grgur, videvši da Murat radi na tome da sasvim zauzme Rašku, verovatno uplašen, pobeže u Ugarsku, gde je umro bez zakonitih sinova. Međutim, ostavio je Jovana i neke druge svoje nezakonite sinove. Tako Stefan pobeže u Albaniju, gde je po nagovoru svojih uzeo za ženu Anđelinu, ili, kako drugi vele, Teodoru, kreposnu ženu, kćer Skenderbegova tasta Arianita, da kuća ne bi ostala bez naslednika. On je ostavio posle svoje smrti troje muške dece, i to: Vuka, Đurđa i Jovana, kao i jednu kćer po imenu Marija, koja se kasnije udala za Bonifacija Paleologa V, markiza od Monferata. Vuk je postao veliki ratnik, o čemu je često pružio uverljive dokaze. Među ostalim, kad je 1484. godine sedam hiljada Turaka ušlo u Hrvatsku, Kranjsku i Korušku da porobe neka trgovačka mesta, pa kad su sakupili veliki plen i oko deset hiljada robova, on ih je, s Bernardinom Frankopanom i banom Gerebom, napao na reci Unac, oteo im sav plen i do nogu potukao. Kad je kralj Matija bio u ratu s Česima, pomenuti Vuk (kako izveštavaju Bonfinije u H knj. 3. dek. i Jovan Leunklavije) tako se hrabro borio u toj vojni da mu je kralj Matija dao na poklon jedan plemićki dvorac zvan Fejecko. Jovan je ostavio samo jednu kćer, po imenu Marija, koja je docnije bila žena Ferdinanda Frankopana i majka modruškog

kneza Stjepana i Katarine, žene bana Nikole Zrinjskog.

KOMENTAR

Podaci o posledaim Brankovićima uzeti su iz spisa Musakija. Erinja je Jerina, udata za sina Skenderbegovog.

Kad je, dakle (kako rekosmo), Mehmed ušao u Rašku, zauzeo je sve što je ranije posedovao Lazar. Neke od tih zemalja predale su mu se dogovorno, a neke je zauzeo silom, jer su svi napori Ugra, koji su više puta pokušavali da spreče Mehmedu ulaz u Rašku, ostali uzaludni. Stoga Karvahal, kardinal Sv. Anđela, koji se u to vreme nalazio u Nemačkoj, kuda ga je bio uputio papa Kalikst da bude pri ruci Ugrima, ušao je, na podsticaj Ugra, sa znatnom vojskom u Rašku da vidi ne bi li svojim ugledom uspeo da povрати taj narod pod ugarsku vlast. Ali je utvrdio da su Turci već zagospodarili, jer su im se Rašani (kako je rečeno) delom svojevoljno predali, a delom na silu. Kad se hteo vratiti natrag, zamalo što nije bio zarobljen. Raškom, međutim, sasvim je zagospodario Turčin.

KOMENTAR

U ovom pasusu je povodom Vuka Grgurevića kratko ispričana bitka na Uni prema podacima Bonfinija (str. 637). Grad. "Fejecko", koji se ovde spominje, treba da je zapisan u obliku Fejerko, što znači Bela Stena. Tako se zvao grad u Slavoniji u Križevskoj županiji koji je pripadao Brankovićima. Up. I. Ruvarac, Prilošci. v) Feyezkeo = Slankamen?, "Zbornik Ilariona Ruvarca I", Beograd 1934, 299—302.

KOMENTAR

Završetak nije naročito sadržajan. On stoji u vezi sa već spominjanim spisom Eneje Silvija Pikolominija, ali ga ne reprodukuje doslovno.

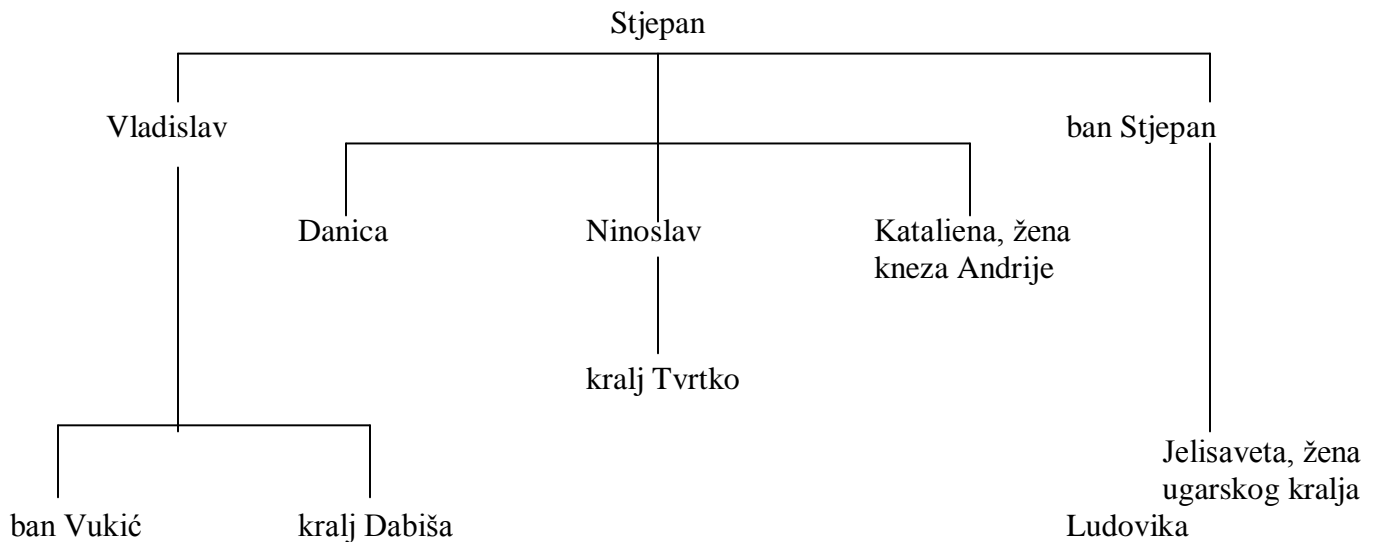
GRB BOSANSKOG KRALJEVSTVA

GENEALOŠKO STABLO KOTROMANA KOJI JE VLADAO U BOSNI

KOTROMAN

|

Krunisani kraljevi Bosne:

1. Tvrtko, prvi krunisani kralj Bosne. Njegova žena Jelica.
2. Dabiša. Njegova žena Cvijetica.
3. Ostoja. Prva žena mu je bila Gruba, a druga Jelica, Hrvojeva udovica.
4. Stefan. Nije bio oženjen.
5. Tvrtko II. Njegova žena Jelina.
6. Tomaš. Njegova žena Katarina.
7. Stefan II i poslednji kralj. Njegova žena Marija.

KOMENTAR

Poreklo grba bosanskog kraljevstva otkrio je N. Radojčić, "Odakle je preuzeo Mavro Orbini svoj grb Bosne?" Glasnik Zemaljskog muzeja 41(1929) 103—108. Izvor Orbinu je bila "Cosmographia", delo Sebastiana Münstera.

Dovde smo raspravljali o delima gospode i kraljeva koji su vladali u stara vremena u Raškom Kraljevstvu i u Zetama, dotaknuvši se takođe porodice Nemanjića, koja je dugo vremena gospodarila u pomenutim pokrajinama. Sada ćemo govoriti o gospodi, banovima i kraljevima Bosne. No pre nego što pređemo dalje, biće potrebno da kažemo nešto o poreklu Bosanaca. Bosanci (prema kazivanju Karla od Vagrije u III knj. O Henetima Slovenima potiču od tračkih naroda Besa, koji su (kako pišu Solin i Herodot) bili nastanjeni uz reku Nest koju Turci zovu (kako veli Pjer Belon) Karasov, a Grci Mestro. Livije i Strabon smeštaju Bese blizu planine Hemo, a njihov grad je bio (piše Evtropije) Uškudama, koji je Hadrijan prozvao Adrijanopolis. Prema Ovidiju pak, sedišta ovih plemena bila su blizu Dunava i Geta. Odatle su neprestano oružjem uznemiravali ne samo susedne već i najudaljenije narode. Među ostalim, Rimljani su se često borili s njima. Evtropije, u II knj. "Rimske istorije" i Jordanes Alanski pišu da se Lukul prvi borio u Trakiji s Besima, koji su prednjačili snagom, hrabrošću i dobrim glasom, te da ih je u strašnom ratu pobedio na planini Hemu i zauzeo njihov grad Uškudamu. Svetonije Trankvil u životu Oktavijana pripoveda da se ovaj car borio s Besima i s njima vodio mnoge ratove. Dion, pak, u XLV knj. piše da je Brut, postavši namesnikom Makedonije i Grčke, ušao u zemlju Besa, s jedne strane, da ih kazni za počinjena zlodela, a s druge strane, da dobije titulu cara (kako bi se lakše mogao boriti s Cezarem i Antonijem). To mu je izvrsno pošlo za rukom zahvaljujući velikom

zalaganju i jednog i drugog gospodara Rascipolide. U LI i LIV knj. kaže: "Besi su bili u Trakiji i s njima je ratovao M. Kras, a posle njega K. Lucije 739. godine od osnivanja Rima. Napao ih je takođe i Marko Lukul, koji je nasledio u Makedoniji Kuriona, i M. Lolije."

KOMENTAR

U ovom odlomku o Besima kao tobožnjim precima Bosanaca citira se čitav niz antičkih i kasnijih pisaca: Livije, Strabon, Evtropije, Ovidije, Svetonije, Dion Kasije, Jordanes, Pjer Belon, Karlo Vagrze, ali poznajući Orbinov način rada ne možemo očekivati da je on sam prikupio sve te podatke. Kao i na nekim drugim mestima, on je svakako prepisao celu priču zajedno s pozivanjem na pisce od nekog humanističkog pisca. Verovatno je to bio Karlo Vagriese (v. komentar uz spisak izvora), ali to ne mogu pouzdano tvrditi jer mi je njegovo delo ostalo nepristupačno.

Od ove, dakle, toliko hrabre nacije potekli su Bosanci, kako tvrde Ludovik Crijević u delu o poreklu Turaka, kao i Sebastijan Minster, koji u IV knj. svoje Kosmografije kaže: "Besi, proterani od Bugara s kojima su živeli u svađi u Trakiji, dođoše u Gornju Meziju i zauzeše područje koje leži između reke Save, Vardara, Drima i Jadranskog mora. Međutim, tokom vremena došlo je do promene u imenu naroda: slovo E zamenjeno je slovom O. I tako od Besi posta Bosi, a odatle Bosna. Prema tome, varaju se oni koji vele da su Bosanci dobili svoje ime po reci Bosni. Pre će biti da je ova reka dobila ime po pomenutom narodu, koji se morao i te kako boriti pre nego što je pokorio Meziju. Mežani su bili ratoborni, ponosni, i nadasve oholi, kako se može videti kod Jordanesa Alanskog, koji kaže da je jedan od mezijskih kapetana, kada je u vreme cara Avgusta bio došao rimski zapovednik Marcije da povede rat protiv ovog naroda, u času kad su vojske imale da stupe u borbu, dao znak svojim vojnicima da učute, te povikao iz svega glasa pozivajući vojnike iz rimske vojske i pitajući ih ko su. Kad su mu odgovorili da su oni Rimljani, vladari i gospodari naroda, on primeti: "Biće tako ako nas pobedite."

KOMENTAR

Sam Orbin ovde nedvosmisleno pokazuje da doslovno citira Sebastijana Minstera. Originalni odlomak iz "Kozmografije" reprodukovao je N. Radojčić u ranije navedenoj raspravi o grbu Bosne.

Međutim, Besi su ipak zagospodarili onim područjem koje danas zovemo Bosna. Odatle su često napadali susede, naročito Ugre, kako piše Jovan Turoci u ugarskoj hronici, nazivajući ih Besima, a ne Bosancima. Ovi Bosanci (kako piše Vagriese u III knj.) izveli su posle mnoga druga časna dela na koja je kod nas gotovo sasvim nestalo uspomene, jer kod Bosanaca (kao, uostalom, i kod drugih Slovena) nije bilo pisma, ni pismenih ljudi koji bi znali preneti na hartiju dela svoga naroda.

KOMENTAR

Pozivanje na ugarskog hroničara Jovana Turocija odnosi se na gl. 22 Ugarske hronike gde se u popisu naroda i plemena koji su u vreme Geze, Stefana i drugih kraljeva dolazili u Ugarsku navode i Bessi. Up. Joannis de Thwroc "Chronica Hungarorum" ed. G. Schwandtner, "Scriptores rerum Hungaricarum I", Tyrnaviae 1745, 144. To nisu antički Bessi već Bisseni (Pečenezi).

Ovo kraljevstvo Bosne, kao i kraljevstvo Raške, oblast Huma i Zete, biti su nekad pod samo jednim gospodarom, a nekad pod raznim gospodarima. Kada je, dakle, kako je rečeno, bio gospodar u Hrvatskoj i u Bosni kralj Krešimir, sin kralja Tješimira, i sinovac kralja Bele, i zet Čudomira ili hrvatskoga bana Zelimira, koji je (kako izveštava Pavle Skaliger) živeo 1009. godine i vladao ne samo u Hrvatskoj već se njegova vlast protezala i nad Dalmacijom. Posle njegove smrti, Tribelije, sin Bota od Skale, uzeo je za ženu njegovu kćer Madu, preko koje je dobio takođe vlast u Hrvatskoj i Dalmaciji. Nasledio ga je u kraljevstvu njegov sin Stefan.

Grad Dubrovnik u vreme pre pomenutog kralja Krešimira, oko 1035. godine, ratovao je gotovo pune tri godine s Bosancima. Za vreme ovoga rata s Bosancima Dubrovnik je izgubio mnogo svojih podanika i građana plemića, a neke su se dubrovačke porodice tada istrebile. Nad Bosancima je (kako rekosmo) vladao kralj Stefan, no on je posle kraćeg vremena umro. Nasledio ga je njetov sin Vukmir,

posle kojega je vladao njegov mlađi brat Krešimir. Živote Vukmira i Krešimira neću opisivati, jer ni ja nisam mogao o njima ništa doznati, ni iz starih spisa ni iz izveštaja bilo koga. Znam samo to da kralj Krešimir II nije imao druge dece sem jedne kćeri koju je udao za ugarskog kralja. Ona je imala više sinova koji su docnije bili ugarski kraljevi. Sem nje i njezinih sinova nije bilo nikoga iz kuće pre pomenutih bosanskih kraljeva.

Dubrovčani su (kako neki vele) dobili na poklon od pomenutog kralja Krešimira dolinu Župe dubrovačke, reke Dubrovačke i Zaton, mada drugi kažu da su ova mesta pre od njega kupili. Kad je Krešimir umro, njegova žena Margarita došla je u Dubrovnik i toliko su joj omileli tišina i lepi verski život u ovom gradu da je napustila vlastito kraljevstvo i izabrala za svoje boravište ovo mesto. Tu je i završila svetački svoj život i pokopana je u crkvi Svetoga Stjepana, kako se o tome još i danas priča.

KOMENTAR

Najstarija istorija Bosne ispričana je vrlo konfuzno, uglavnom na osnovu podataka Letopisa Popa Dukljanina, kojega je Orbin u celosti preveo i štampao u okviru Kraljevstva Slovena. Odatle je Krešimir sin Tješimira "gospodar u Hrvatskoj i u Bosni". Ono što sledi o Čudomiru, Zelimiru, Tribeliju itd. uzeto je od Pavla Skalića (Orbin ga citira kao Paolo Scaligero), koji je to dobrim delom izmislio. Up. F. Šišić, "O podrijetlu i zaslužjenju hrvatskog kralja Slavića", Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 7(1803—4) 159—161.

U završnom delu pasusa o kraljici Margareti Orbin se oslanja na dubrovačke Anale. Kraj teksta o Margareti, koji nema istorijske podloge, doslovno je uzet iz S. Razzi, "La storia di Raugia", Lucca 1595, kako je upozorio F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, Dubrovnik I (1929) 5—54, koji je prikupio i komentarisao sve podatke o toj temi.

Pošto je, dakle, kralj Krešimir umro bez muške dece, ugarski su se kraljevi, zbog pomenute ženidbe, počeli nazivati gospodarima Hrvatske, pa i Bosne, i postavljati zahteve da ova kraljevstva pripadnu njima. Ali Hrvati i Bosanci, ne hoteći ih priznati za gospodare, izabrali su između sebe svoje vladare i banove. Ponekad je vladao celom Bosnom samo jedan vladar, a ponekad je vlast bila podeljena na mnogo vladara od kojih je svaki vladao za sebe. Nekad se takođe dešavalo da se Bosna udruživala s Raškim Kraljevstvom, i s Hrvatskom i s oblašću Huma. U to vreme bili su ban Tvrtko, Kulin ban, ban Borić i mnogi drugi. Njihov rad i dela nisu stigli do nas, izuzev što znamo da je ban Borić, zagospodarivši Humskom oblašću, poveo rat protiv grada Dubrovnika zbog nekih sporova između bosanskoga biskupa i dubrovačkog nadbiskupa. Borić je 1154. godine došao s vojskom i poharao dubrovačku zemlju, a naročito mesta u Župi dubrovačkoj. Ne zadovoljivši se time, spremao se da dođe i sledeće godine, držeći za sigurno da će mu poći za rukom da zauzme grad Dubrovnik i sasvim izbriše dubrovačko ime. Kad su Dubrovčani dobili vesti o tome, nisu ostali skrštenih ruku, već su i oni sakupili vojsku da mu se odupru. Grad Ulcinj im je poslao u pomoć 200 vojnika pod zapovedništvom Nikole Kervića; iz Kotora je došao Petar Bolica s 400 ljudi, a 150 vrsnih ratnika Peraštana doveo je Miloš Šestokrilić. Tada Dubrovčani, uz pomoć ovih i nekih drugih, sakupiše vojsku od šest hiljada boraca, sve po izboru vojnika. Tu vojsku dubrovački senat je stavio pod zapovedništvo Miha Dominika Bobaljevića, čoveka koji se, uistinu, u jednakoj meri odlikovao revnošću za dobro države, ljubavlju prema otadžbini, snagom duha i poznavanjem ratne veštine.

KOMENTAR

Iz ovog pasusa se vidi da je Orbin bio u velikim neprilikama kad je trebalo da ispriča početke bosanske države. Ono što je rekao rezultat je više opšteg rezonovanja nego poznavanja činjenica. Ban Borić je prva ličnost o kojoj je nešto mogao reći.

KOMENTAR

Iznenaduje ovaj obrnuti niz bosanskih vladara, koji su tobože bili "u to vreme", utoliko više što se iz daljeg teksta jasno vidi da je Orbin imao tačne predstave o vremenu Kulina (u margini: 1199 — današnja hronologija 1180—1204), Borića (početak rata protiv Dubrovnika 1154 — danas znamo 1154—1163) i Tvrtka (krunisanje mu stavlja u 1376, inače je vladao 1353—1391).

Kad je, dakle, Bobaljević primio ovaj zadatak i bio obavešten da se ban Borić već približava dubrovačkoj granici, krene s vojskom u susret Borićevoj vojsci u oblast Trebinja. Tu se utaboriše obadve vojske. Kako je sledećeg dana trebalo stupiti u borbu, Bobaljević stade usred svojih vojnika, te im održa ovakav govor: "Evo vam, hrabri drugovi, vaših neprijatelja na bojnom polju gde nema ni jaraka, ni ograda, ni nasipa, gde vredi samo junaštvo. Evo, ako ste vi takvi za kakve vas ja i drugi držimo, tj. slovenski narod, lako se možemo osloboditi tolikih nevolja i ugnjetavanja. Borite se srčano, pokažite oružjem da ste vi nešto više nego što su oni. Setite se da stvari, žene, deca i, konačno, sloboda zavise od vaše hrabrosti, kao i da u snazi vaših ruku stoji ili ropstvo i večna sramota ili slava i večna čast vaše dubrovačke otadžbine." Ovim i mnogim drugim sličnim rečima, mudri i hrabri Bobaljević podsticao je svoje vojnike.

Sledećeg jutra Bobaljević je raoporedio svoje čete. Levo krilo, na kojem su se nalazili Nikola Ulcinjanin i Miloš Šestokrilić sa svojim Peraštanima predao je svom zameniku Dživu Mata Crevića, a sam je zadržao desno krilo, uzevši sa sobom Petra Bolicu. Ban, koji se nalazio nedaleko od Dubrovčana, krenuo je tabor koji je brojao više od deset tisuća boraca. Pošto se zametnula bitka, razvila se velika i krvava borba. Levo krilo Bosanaca držao je Tomaš Vukmirić, brat banove žene Lavice, čovek visokog stasa i prekaljen u ratovima. Njemu dopade da se bori s Crevićem, koji se neoprezno bio malo udaljio od svojih vojnika i koji je, pobivši mnogo neprijatelja i ranivši samog Tomaša, pao mrtav. Kad mu je Nikola Ulcinjanin hteo pomoći, ranio ga je strelom neki Bosanac, pa se morao povući natrag. Primitivši to, Šestokrilić se sjuri na Tomaša, koji ga, verujući da je već pobednik, rado sačeka. Tu ga razjareni Peraštani, ne vodeći računa o životnoj opasnosti, napadoše, pa mada ih je tu mnogo palo, nastaviše da se bore sve dok nisu srušili s konja Vukmirića, čiju odsečenu glavu predaše Bobaljeviću. Bobaljević se tada nalazio u velikoj teškoći, jer je ban, koji je s njim vodio borbu na desnom krilu, bio zadržao uza se gotovo sav cvet svojih četa, naročito konjanike, među kojima je bilo mnogo Ugra prekaljenih u ratovima. Međutim, kad je video pred sobom glavu Bosanca, postao je odvažniji i svuda je trčao oko svojih vojnika, bodrio ih i govorio: "Sada, sada je vreme da se borite, braćo Dubrovčani, jer u vašim rukama je pobjeda kojom ćemo osloboditi našu otadžbinu i nas same od tolikih ugnjetavanja, štaviše, večne potlačenosti i robovanja jednom tako okrutnom gospodaru." Na to Dubrovčani postaju odvažniji i rešavaju se ili da svi izginu u borbi ili da se pobedonosno vrate kući. Većom silinom, dakle, jurišaju na neprijatelje, nastojeći u prvom redu da ih rastroje. Kad je to primetio ban, suprotstavi im ugarsku konjicu, ali sve beše uzaludno, jer je mesto gde se vodila borba bilo brdovito i neprikladno za konjicu. Stoga je ban bio primoran da se povuče ili, bolje reći, da pobjegne onamo blizu jednog brda s ono malo svojih vojnika koji su se s njime bili spasili. No kako nije video mogućnosti da se tu duže vremena u bezbednosti zadrži, ili da se lako vrati kući, trećeg dana je poslao svoga poklisara u ličnosti trebinjskog biskupa da pregovara o miru sa zapovednikom Bobaljevićem. Ovaj je smesta o tome obavestio dubrovački senat, koji je prepustio Bobaljeviću da reši tu stvar prema svom nahođenju. Bobaljević je, na veliku svoju slavu, obavio pregovore s banom tako da ga je skoro učinio dubrovačkim vazalom. Ban se obavezao da nadoknadi Dubrovčanima sve troškove i pretrpljene štete u ratu i da im doživotno daje svake godine dva konja najplemenitije pasmine i jedan par belih hrtova. Tu je obavezu ban nepovredivo izvršavao i docnije je bio veliki prijatelj grada Dubrovnika, koji je, možemo sa sigurnošću tvrditi, tada bio spasen samo hrabrošću i umešnošću Bobaljevića. Dubrovački senat, želeći da pokaže svoju blagodarnost prema onima koji su mu u tako teška vremena pomogli, dade velike poklone Nikoli Ulcinjaninu, Petru Bolici i Milošu Šestokriliću, kao i njihovim vojnicima.

Malo posle njihova povratka kući, Šestokrilić je na nekoj svečanosti u Kotoru izjavio da su njegovi Peraštani hrabriji od Kotorana i zato je dobio nekoliko šamara od Petra Bolice. To je izazvalo uzbunu i veoma velike štete. Jer smesta su se podigli svi Peraštani i uhvatili Boličina brata koji se slučajno u to vreme zatekao izvan grada na jednom svom imanju, te su rešili da mu odseku nos i uši, ali ga je izbavio neki čovek iz Risna kojem je uhvaćeni Bolica jednom spasao život. Ipak su ga privezali za jedno stablo i strahovito išibali. Posle toga su posekli sve Boličine vinograde. U odbranu Bolice podigao se čitav Kotor, pa su za osvetu zapalili noću neke peraštanske lađe, ali su se uskoro za to pokajali. Jer su Peraštani, koji su držali pod svojom vlašću Risan, došli noću i spalili dve kotorske galije koje su bile usidrene blizu gradskih zidina, tako da je sva njihova straža morala poskakati u vodu. Kad su Dubrovčani čuli za ove nemire,

istupiše kao posrednici ne bi li ih izmirili. U tu svrhu, dakle, poslali su poklisara Nikolu Budačića, koji je uložio mnogo truda da ih izmiri. Na kraju su se izmirili.

KOMENTAR

Opširna istorija ratovanja bana Borića i Dubrovnika nameće čitav niz problema. Pre svega, naše znanje o Boriću počiva na podacima vizantijskog historičara Jovana Kinama i ugarskih povelja. Nijedan od tih izvora Orbin nije mogao čitati. Očigledno, on je imao pred sobom neki izvor koji je, međutim, bio iz kasnijeg vremena i pun anahronizama. Vreme bana Borića je ipak tačno znao, jer tobožnji rat s Dubrovnikom stavlja u 1154. godinu. Borić ce javlja kao sudija koji dosuđuje benediktinskom manastiru na Lokrumu crkvu i zemlje u Babinom polju na Mljetu u jednoj nedatovanoj povelji u grupi tzv. Lokrumskih falsifikata. Nije jasno Borićevo prisustvo u primorskoj tradiciji kad imamo na umu da Bosna u XII veku nije uopšte izlazila na more niti imala granice u blizini Dubrovnika. Ban Borić je mogao imati neposredne veze s Dubrovnikom jedino ako je u njegovo vreme Bosna zagospodarila Zahumljem.

Orbin prikazuje rat s Borićem kao zajedničku stvar nekoliko gradova. Dubrovnik dobija pomoć od Ulcinja, Kotora i Perasta. Kao i ranije, u opisu rata s Nemanjinim bratom Miroslavom, Orbin navodi imena dubrovačkih zapovednika i vođa pomoćnih odreda iz drugih gradova. Tu je Miho Bobaljević koji se ovde proslavio, pa je posle više od dve decenije zapovedao vojskom protiv Miroslava. O imenima dubrovačkih vlasteoskih rodova rečeno je dovoljno u komentarima uz istoriju Srbije (up. str. 296). Kotorska porodica Bolica se javlja tek u XIV veku. Ulcinjskim saveznicima je zapovedao Nicolo Cheruich, pripadnik ulcinjske porodice poznate u periodu kasnog srednjeg veka. Up. K. Jireček, "Romani u gradovima Dalmacije", Beograd 1962, 265.

Peraštansko prezime Šestokrilić nije mi poznato iz drugih izvora, ali vredi zapaziti da se Perast javlja u Orbinovom spisu na više mesta i sa većim značajem nego što mu ga pridajemo na osnovu srednjovekovnih izvora. Istu priču nalazimo i kod Lukarevića (34—35).

Dok se poreklo prvog dela priče, u kome glavnu ulogu igra Bobaljević, mora tražiti u Dubrovniku, dotle događaji posle pobede s pojedinostima o odnosima Kotora i Perasta potiču svakako iz jednog od ova dva grada.

Sve se ovo desilo u vreme bana Borića. Kad je on umro, nasledio ga je Kulin ban, koji je vladao u Bosni 36 godina. U njegovo vreme bilo je (kažu) u izobilju svega blaga božjega, tako da i danas običan puk, kad ima velikog obilja, obično kaže: "Vratila su se vremena Kulina bana." Kulin je bio pobožan čovek i vrlo religiozan, a i privržen papi. Tako je bosanski biskup Radingost 1171. godine, kad je došao u Dubrovnik da bude posvećen, doneo sa sobom mnogo poklona koje je poslao papi pomenuti ban. Te poklone je iste godine predao papi dubrovački nadbiskup Bernard. Ovaj nadbiskup posle 1194. godine otišao je, na zahtev župana Jurka, u Zahumlje da osveti crkvu Svetog Kuzmana i Damjana. Kad se vraćao preko Bosanskog Kraljevstva, pozvao ga je Kulin ban, kome je takođe osvetio dve crkve, pa se, kraljevski darovan od Kulina, vratio kući.

KOMENTAR

Moderna nauka smatra da je Borićeva vlada u Bosni nasilno prekinuta posle završetka ugarskih borbi oko prestola između Stefana III i Stefana IV. Orbin iz svojih izvora ništa o tome ne zna, te pušta da Kulin neposredno nasledi Borića. O dužini Kulinove vladavine: 36 godina, ne može se ništa reći. Na osnovu sačuvanih izvora granične godine su 1180. i 1204. Izreka o banu Kulinu je zabeležena na osnovu neposrednih Orbinovih znanja i iskustava i predstavlja dokaz da je tradicija o Kulinu bila živa i u XVI veku. Inače, sve što Orbin zna o Kulinu uzeto je iz starije dubrovačke analistike. U "Analima Ranjine" (ed. Nodilo 219) spominje se bosanski biokup Radogost, što je Orbin iskvario pod uticajem imena poznatog patarena Radina gosta. Tamo se nalazi i osvećenje crkve Sv. Kuzmana i Damjana na poziv župana Jurka i osvećenje dveju crkava u Bosni. Samo je hronologija različita, jer Ranjina navodi samo 1185. kao godinu početka pontifikata nadbiskupa Bernarda, dok Orbin daje i godinu posvećenja Radogosta (1171, dakle, pre Bernarda) i 1194, kao godinu Bernardovog odlaska u Zahumlje.

Sada, kad je umro pomenuti Kulin ban, kralj koji je u to vreme bio u Ugarskoj odluči, iz ranije navedenih razloga, da zauzme Bosansko Kraljevstvo. Zbog toga je poslao s vojskom jednog svog velikaša po imenu Kotroman Namac, na glasu ratnika. Kad je Kotroman došao u Bosnu i našao je bez gospodara,

lako ju je zauzeo. Da bi ga za to nagradio, kralj ga je imenovao banom Bosne i hteo da se njegovi potomci večno smenjuju na tom položaju. Pošto je porodica Kotromana tokom vremena dobila veliko potomstvo, svi su se po Kotromanu nazivali Kotromanići. I njihova je porodica gotovo uvek vladala u Bosni. Nekad su to bili banovi, a nekad kneževi. U njihovoj vladavini bilo je dobro to što su oni održavali u Bosni slobodu sa starim običajima. Jer je tada u ovom kraljevstvu bilo mnogo vrlo uglednih velikaša, a ti nisu dozvoljavali nikome od upravljača da tiraniše bilo koga i zahtevali su da se poštuje položaj i baština svakoga. Drugo ne nalazim zapisano o pomenutim Kotromanićima koji su u stara vremena vladali u Bosni, dok vlast nije došla u ruke bana Stjepana iz iste kuće. On je upravljao Bosnom na gore rečeni način i bio dobar i pametan vladar. Kad je 1310. godine umro, ostavio je tri sina, Stjepana, Ninoslava i Vladislava, o čijim ćemo delima govoriti malo dalje. Upozoravamo najpre čitaoca da je granica između Bosne i Raške reka Drina.

KOMENTAR

Odlomak je značajan po tome što donosi priču o poreklu Kotromanića, više puta pretresanu u modernoj nauci. Posebno se njome bavio V. Čorović, "Pitanje o poreklu Kotromanića", Prilozi KJIF 5 (1925) 15—20. Nasuprot L. Talociju (Die Kotromanglegende, Studien zur Geschichte Serbiens und Bosniens im Mittelalter, München-Leipzig 1914, 66—70), koji je tvrdio da je Orbinova priča o nemačkom poreklu Kotromanića rezultat humanističke sklonosti ka etimologiziranju, Čorović je upozorio da se priča o Kotromanu Gotu nalazi već u dubrovačkim instrukcijama iz prve polovine XV veka. Poznato je takođe da se u dubrovačkim uputstvima sreću još neki momenti bosanske istorije (boravak banice Jelisavete, udovice bana Stjepana I Kotromanića, u Dubrovniku sa tri sina i njihov povratak u Bosnu).

Upadljivo je slaganje između Orbina i ovih istorijskih reminiscencija u dubrovačkim službenim spisima u pogledu tema o kojima govore i čak u pojedinostima. U dubrovačkim instrukcijama imamo sažetu verziju istog izvora koji nalazimo ošpirnije izložen kod Orbina (i Lukarevića). Orbin nam izričito kaže da je ono malo što priča o početku Kotromanića našao "zapisano". Izvor koji je on ovde koristio bio je dobro obavešten (nastao svakako pre 1430) i bio je prožet tendencijama da veliča i ističe prava i slobostine plemstva. Ovu istu tendenciju ćemo sresti još u nekim odlomcima Orbinovog izlaganja bosanske istorije.

Godina smrti bana Stjepana I (1310) će, po svoj prilici, biti tačna. U svakom slučaju, njegovi naslednici su kao izgnanici boravili u Dubrovniku 1314. Imena Stjepanovih sinova su u osnovi tačna. Jedino je Ninoslav usled štamparske greške na ovom mestu originala ispao Niroslau (nešto niže je pravilno Ninoslav, ali se kaže da ga drugi zovu Miroslav). Podatak o granici na Drini je mehanički ubačen i sasvim nepovezan s ostalim tekstom. Potiče svakako iz Letopisa Popa Dukljanina.

Kada je, dakle, posle smrti pomenutog bana Stjepana njegov najstariji sin Stjepan, saglasno sa svojom braćom, hteo preuzeti upravu u Bosni, ustali su protiv njega svi najistaknutiji velikaši toga kraljevstva i nisu ga prihvatili. Na ovo ih nije navelo ništa drugo sem to što su videli da su on i njegova braća veoma pametni i vezani između sebe, pa su se jako pobojali da ne bi kojim putem uništili slobodu i ukinuli zakone Bosne. Kad je Stjepan video razjarenost velikaša, smatrao je da je u tom času najpametnije da im popusti i da se prilagodi vremenu, te da čeka da mu bog pošalje neku drugu priliku da povrati očinsku državu. Zato se povukao sa svojom majkom Jelisavetom u Dubrovnik. Dok je tu neko vreme boravio, veliku čast mu je ukazivala dubrovačka vlada, a i privatne osobe. Svako se trudio da mu pomogne u njegovim nevoljama.

Dva druga njegova brata, tj. Ninoslav ili (kako ga neki zovu) Miroslav, i Vladislav, odoše u Hrvatsku, a jedna njihova sestra, po imenu Danica, otišla je iz pobožnosti u Rim, pa se tu razbolela od groznice i upokojila. Bi pokopana u Minervi, a na njenom grobu beše napisano (kako se još vidi) HIC IACET DIANA ILLIRICA.

KOMENTAR

Orbin ovde nastavlja da ekscerpira izvor o Kotromanićima. I ovde srećemo motiv čuvanja "slobode" i "zakona" Bosne. Boravak Jelisavete i Stjepana II Kotromanića u Dubrovniku potvrđen je savremenim izvorima. U vrlo proređenim zapisnicima iz toga vremena čitamo da su članovi Velikog veća dubrovačkog odlučili, 6. aprila 1314, da odobre trošak za doček "bana" i da zakupe neke kuće gde će ban stanovati. "Monumenta Ragusina". Liber reformationum I", Zagrabiae 1879, 41. Povodom vesti o odlasku Stjepanove

braće u Hrvatsku i odlaska sestre u Rim vredi upozoriti da se o događajima tih godina govorilo još u nekim izvorima. Na to nas upozorava već Orbin kad kaže da Ninoslava "drugi" zovu Miroslav, a jasno se to vidi iz pričanja Lukarevićevog. Ovaj Orbinov savremenik je dao prednost drugom izvoru koji navodi i imena pobunjenika (Vuk Bulić, Čubran Budisaljčić), koji zna da su Stjepanova braća pobjegli sa nekim vlastelinom Mladenom Hartićem u Zagreb i Medvjed (in Sagreb e in Medujed). Iz toga drugog izvora je Orbin uzeo podatak o odlasku Ninoslava i Vladislava u Hrvatsku, a verovatno i onaj o Danici, koji će biti bez istorijske podloge. Up. I. Ruvarac, "Draga, Danica, Resa", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 336—338.

Za vreme svoga boravka u Dubrovniku Stjepan je neprestano pregovarao s bosanskim velikašima da bi povratio očinsko kraljevstvo. U tome su mu Dubrovčani išli naruku što su više mogli, te su na kraju izdejstvovali da se s braćom vrati u Bosnu. Kako su, međutim, Stjepana smatrali pametnijim od druge braće, on je uz saglasnost svih velikaša preuzeo upravljanje nad tim kraljevstvom, pa mu je dodeljena titula bana. Kad je, dakle, Stjepan preuzeo upravu, prva mu je briga bila da osigura sve granice Bosne, Usore i Huma, a zatim da živi u miru sa svim susedima, a posebno s ugarskim kraljem Karlom. Ovakvim svojim postupkom postao je veoma jak i strah i trepet za sve svoje podanike. Među njima su bili sinovi humskog vlastelina Branivoja, koji su bili zauzeli Hum i tamo vršili velika nasilja. Pošto Stjepan to nije mogao trpeti, sakupio je vojsku, zarobio dva Branivojeva sina i pogubio ih. I tako je oružjem osvojio tu oblast i zadržao je u svojoj vlasti za celoga života, a posle njega držao je njegov sinovac Tvrtko, koji ga je nasledio.

KOMENTAR

Povratak Stjepanov na vlast u Bosnu ispričan je bez ikakvih pojedinosti sasvim sumarno, tako da ne treba isključiti mogućnost da je ovaj pasus plod Orbinovog rezonovanja. Od njega svakako potiče ono veličanje uloge Dubrovčana i njihove pomoći. Karakteristično je da Orbin ovde govori o povratku Stjepanovom "s braćom" iako je ranije pustio da se braća sklone u Hrvatsku. Nekoliko redaka o Stjepanovom ratu protiv sinova Branivojevih oslanja se na ono što je Orbin znao o Branivojevićima i izložio u glavi o Humu (up. komentar uz str. 190—192).

Pomenuti ban Stjepan bio je mnogo privržen gradu Dubrovniku, čiji su trgovci, kojih je bilo mnogo u njegovoj zemlji, slobodno trgovali po celom njegovom kraljevstvu. Dubrovnik ga je, sa svoje strane, počastvovao čestim poslanstvima i poklonima. Zato je on, koliko zbog ovoga toliko i zbog mnogih službi i usluga, prodao Dubrovčanima hiljadu tri stotine i trideset i treće godine Ston s Pelješcem, što, govoraše, pripada njemu kao knezu Huma, a oni su se obavezali da će mu davati godišnje stotinu i pedeset dukata. No sledeće godine, zbog lažnog obaveštenja prenetog mu od nekih dubrovačkih neprijatelja koji su govorili da Dubrovčani neće moći održati ni braniti ta mesta, poslao je svoje ljude u Dubrovnik da ih traže natrag. Međutim, Dubrovčani su povelili bosanske poklisare na jednoj svojoj galiji u Ston i pokazali im tvrđavu i zidine koje su podigli. Kad su se, dakle, pomenuti poklisari povratili u Bosnu, izložili su banu šta su videli. Ban posle toga posla Dubrovčanima stotinu litara zlata i isto toliko srebra kao pomoć za pomenutu izgradnju utvrđenja.

KOMENTAR

Pričanje o banovom darovanju Stona i Pelješca oslanja se neposredno na starije dubrovačke anale tzv. "Anonima" (ed. Nodilo 35—36). Kao što je nagovešteno u komentaru uz Orbinovo izlaganje o Dušanu, ovde je došlo do zanimljive kontraminacije. Anonimni dubrovački analist, naime, tokom čitave dubrovačke istorije zna samo za bosanske vladare kao susede Dubrovnika. Tako je već u IX veku "re Stiepan in Bosna" veliki prijatelj Dubrovčana, itd. Anonim tako naziva i onog vladara koji je poklonio Ston i Pelješac "lo re Stiepan de Bosna", iako se po spominjanju Bućinog posredovanja lako prepoznaje da se misli na Stefana Dušana. Istorijska podloga verzije o zahtevu bosanskog bana da se Ston vrati 1334, koju Orbin doslovno preuzima od Anonima, leži u zategnutosti između kralja Dušana i Dubrovčana te godine. U Dušanovoj povelji iz 1334. Dušan kaže "kako se bješe porasčilo (porasrdilo) kraljevstvo mi na vlastele dubrovačke za Stonski Red (rat, rt)". Stvari su bile dovedene u red i Dušan je potvrdio svoju darovnicu iz prethodne godine, zahtevajući da Dubrovčani ne primaju njegove podanike u Ston i na poluostrvo i "da prebiva pop srbski i da poje u crkvah koje su u Stonu i u Ratu kako jest poveljevalo kraljevstvo mi".

U vreme ovoga bana ugarski kralj Ludovik bio je u velikom ratu s Mlečanima zbog Zadra, koji je bio pod njegovom vlašću, a oko kojega su Mlečani bili udarili opsadu u nameri da ga zauzmu. Stoga mu je Ludovik hiljadu tri stotine i četrdeset i šeste godine lično pritekao u pomoć, vodeći sobom bana Stjepana. Ali kako su Mlečani bili opkolili Zadar s veoma jakim spravama i s mnogo vojske, i s kopna i s mora, kralj mu nije mogao pružiti pomoć. Zato se morao povući natrag. Od tog vremena Stjepan se nije usuđivao da izađe pred Ludovika, bilo zato što je bio svestan da se pri pružanju pomoći pomenutom gradu nije poneo kako je kralj očekivao, bilo možda (kako neki vele) zato što je, na molbu Mlečana i zajedno s nekim ugarskim i hrvatskim velikašima, kovao zaveru protiv samog Ludovika. Ludovik se docnije nije pokazivao naročito naklon pomenutom banu.

KOMENTAR

Sumarno ispričana uloga bana Stjepana II u vreme opsade Zadra slaže se s onim što znamo iz savremenih izvora. Zadrani su još tada optuživali bana Stjepana da je kriv za poraz kraljevske vojske. Orbin je čitao najmanje dva izvora o ovim stvarima, jedan po kome se ban nedostojno držao pod Zadrom i drugi po kome je učestvovao u zaveri protiv kralja Ludovika I. Ni jednom ni drugom nisam mogao ući u trag.

Za vladavine ovoga bana bilo je u Bosni mnogo jeretika, a posebno patarena. Zbog toga je papa Klement VI hiljadu tri stotine i četrdeset i devete godine poslao u Bosansko Kraljevstvo nekoliko malobraćana, ljudi sveta života, među njima brata Pelegrina i brata Ivana iz Aragonskog Kraljevstva, da iskorene zarazu tolikih jeresi. Ko je te jeresi prvi uveo u ovo kraljevstvo, biće dobro da se kaže na ovom mestu.

KOMENTAR

Opis dolaska franjevacu u Bosnu je netačan i sledi svakako nekog kasnog crkvenog istoričara (možda Volaterana). Peregrin je nekoliko godina ranije bio u Bosni i 1349, kada je tobože upućen u Bosnu, postao je bosanski biskup.

Dakle, jeres bosanskih patarena došla je tamo (kako piše Pjetro Livio Veroneze) preko Rimljanina Paterna, koji je bio proteran iz Rima sa svim svojim sledbenicima, a zatim redom iz cele Italije. Proterani tako i ne nalazeći mesta gde bi ih primili i gde bi se sklonili, prešli su preko Furlandije ovamo u Bosnu, pa su se tu neki zaustavili, a drugi su pošli dalje u Trakiju i nastanili se oko Istra, nedaleko od Nikopolja. Oni su živeli bez svetih tajni, bez žrtve i bez svešteničkog reda, a ipak su se nazivali hrišćanima; postili su petkom, svetkovali su nedelju i sve hrišćanske praznike, naročito Uspenje našeg gospoda; nisu se krštavali, zazirali su od krsta i nazivali su se pavličani. Oni su ustrajali u ovim svojim zabludama sve do početka ovoga poslednjeg rata između cara, Transilvanca i Turčina. Ali kad su videli da ih napadaju hrišćani i da ih odvođe u ropstvo kao da su Turci, rešili su se da prihvate pravi hrišćanski kult. U tom području bilo je četrnaest sela u kojima su bili nastanjeni pavličani. Neki Grci, obmanuti imenom, veruju da su to bili sledbenici Pavla iz Samosate, ali se varaju. Jer su oni bili daleko od zabluda Pavla Samosaćanina. Verujem, kao što su se oni u Bosni nazivali patarenima dovodeći u vezu svoje ime s imenom sv. Petra, da su se tako i ovi nazivali pavličanima po sv. Pavlu, po imenima, dakle, apostola i zaštitnika Rima. Ali da se vratimo sada na naše izlaganje o Bosni.

KOMENTAR

Ovaj uvod u istoriju jeresi u Bosni sastoji se iz tri dela: priče o poreklu patarena iz Rima, informacije o pavlikijanima u Bugarskoj i rasprave o imenu pavlikijana. Kao izvor se navodi Pjetro Livio Veroneze za kojim se traga već decenijama bez uspeha. Up. J. Matasović, "Tri humanista o patarenima", Godišnjak Srpskog filozofskog fakulteta 1(1930) 235—252 i N. Radojčić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1950, 44 nap. 1.

Iz toga izvora je Orbin mogao uzeti podatke o Paternu i širenju patarena i verovanju pavlikijanaca. Ono što priča o selima pavlikijanaca i o ratu koji je počeo 1595. znao je kao savremenik. Ne mohe se otkriti lanac kojim je od Petra Sicilijskog do Orbina došlo uverenje da su pavlikijani bili sledbenici Pavla od

Kad su gore pomenuti malobraćani stigli u ovo kraljevstvo, uspeali su preko očekivanja. Oni su se, naime, bojali da će im se ban Stjepan odupreti, jer je bio grčkog obreda, ali on je postupio sasvim suprotno. Vrlo lepo ih je primio, dozvolio im da slobodno propovedaju protiv pomenutih jeretika i da uspostavljaju rimsku veru, jer je smatrao da je bolje imati u svom kraljevstvu podanike rimokatoličke vere, koja se neznatno razlikovala od grčkog obreda, nego jeretike čije se učenje protivilo i grčkom i latinskom. U tome je pomenutu braću mnogo pomogao dubrovački kanonik Domanja Volča Bobaljević, veoma učen čovek i vrlo primernog života. Dok se on nalazio kod rečenog bana u svojstvu prvog sekretara, ubedio ga je da treba da napusti grčko praznoverje i prihvati rimski obred. Pošto je ovaj ban bio u ratu (kako je rečeno) s carem Stefanom Nemanjom, a kako je Nemanja hteo da ga dobije u svoje ruke, poveo je tajne pregovore o tome s Domanjom i s nekim drugim bosanskim velikašima, nudeći im novac i oblasti u svom kraljevstvu i u Bosni, ako mu u ovoj stvari idu naruku. Ali je Domanja smesta odbio svaku ponudu, govoreći da mu obaveza koju ima prema svom gospodararu i ljubav koju gaji prema svojoj otadžbini, kao i slava porodice Bobaljevića u kojoj je rođen, nipošto ne dozvoljavaju da tako nešto učini. Stoga je Domanja odmah obavestio svoga gospodara o ovom Nemanjinom kovanju zaveru. Zbog toga ga je ban još više zavoleo i podelio mu mnogo povelja, koje se još i danas čuvaju u kući Bobaljevića u Dubrovniku. Za celog svog života ban ga nije pustio da ode od njega i često je izjavljivao pred svojim velikašima (kako se vidi u pomenutim poveljama) da mu je Domanja spasao kraljevstvo, štaviše, i sam život. Njegova je velikim delom (kako rekosmo) bila zasluga što su pomenuti fratri dobili pristup u Bosansko Kraljevstvo. Raspravljajući s onim jereticima s velikim unutarnjim žarom, i uveravajući ih neprestano, fratri su privukli sebi celu Bosnu, u kojoj su, pomoću onih koji su primali rimsku veru, podigli mnogo velikih i malih manastira. Isto tako podigli su manastire i u Usori, Humu i, konačno, u Stonu, razume se, uz saglasnost Dubrovčana, koji su (kako je rečeno) postali gospodari toga mesta. Fratri su obraćali i krštavali mnogo jeretika, pa su iz svih onih krajeva, na glas o njihovoj dobroti i dobrim delima koja su činili, svakodnevno hrlile mnoge osobe sveta života u bosansku vikariju, kako se nazivalo glavno njihovo sedište. Gore pomenuti brat Pelegrin bio je imenovan bosanskim biskupom, pošto je obratio jeretike patarene. U Bosni je bila i jedna druga njihova sekta, zvana manihejci. Manihejci su (kako izveštavaju Volateran i Sabelik) stanovali u manastirima smeštenim u dolinama i na drugim usamljenim mestima u koja su obično išle matrone koje bi ozdravile od neke bolesti kao za zavet, te tamo služile izvesno vreme. I tako su stanovale s pomenutim monasima ili, bolje reći, jereticima. Ovaj običaj se održao sve do 1520. godine. Opata koji je bio u tim manastirima zvali su ded, a priora strojnik. Kada je ulazio u crkvu, sveštenik je uzimao u ruku jedan hleb, okretao se prema puku i glasno govorio: "Blagosloviću ga." A puk mu je odgovarao: "Blagoslovite ga." Zatim je dalje govorio: "Prelomiću ga." A puk je odgovarao: "Prelomite ga." Posle toga puk se tim hlebom pričešćivao.

KOMENTAR

Poreklo vesti u ovome odlomku nisam uspeo da utvrdim. Zaslužuje pažnju odlučno tvrđenje da je ban Stjepan II pripadao pravoslavlju. Rečenica je tesno vezana s onim delom teksta koji govori o dolasku fratra Peregrina i Ivana iz Aragonije 1349, te ne izgleda da potiče iz dobro obaveštenog izvora. Isto se tako ne daju kontrolisati podaci o kanoniku Domanji Bobaljeviću. On je svakako ličnost iz toga vremena, sačuvan je njegov testament iz 1348. Dokumenti o njemu čuvali su se u porodici Bobaljevića prema Orbinovoj tvrdnji još u XVI veku. Orbin treba da je iz povelja koje je izdao ban Stjepan saznao da je Domanja pokatoličio bana, da mu je bio sekretar, da mu je otkrio zaveru pripremanu od Dušana. Izgleda ipak da je Orbin našao već gotovu priču o Domanji Bobaljeviću. Bio je to neki tekst u kome je car Dušan dosledno nazivan Stefan Nemanja, tako da je Orbin, koji inače u glavi o Srbiji tako ne naziva Dušana, prihvatio taj oblik.

KOMENTAR

Uspesi bosanskih franjevaca su očigledno uveličani. Orbin je ovde koristio neki izvor koji je vrlo kratko pričao istoriju franjevaca i nije ga do kraja razumeo. Bosanska vikarija nije bila jedan određeni manastir ili središte fratara, nego je bila administrativna jedinica u okviru franjevačkog reda. Up. J. Šidak, "Franjevačka

"Dubia" iz g. 1372/3 kao izvor za povijest Bosne", Istoriski časopis 5 (1954—55) 211—221. Fra Peregrin Saksonac bio je zaista, kao što je ranije rečeno, bosanski biskup.

KOMENTAR

Našavši u izvorima drugo ime za bosanske jeretike: manihejci, koje se naročito počinje upotrebljavati u XV veku, Orbin je shvatio da je reč o drugoj sekci, različitoj od patarena. U sadržajnim informacijama o bosanskim jeticima Orbin se poziva na Volaterana i Sabelika, ali se informacije koje pruža u krajnjoj liniji oslanjaju na spis Eneje Silvija Pikolominija. Up. J. Matasović, "Tri humanista o patarenima", Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta 1 (1930) 235—252.

Uz priču o ženama koje služe patarene, koja je očigledno zlobno intonirana tako da sugerira razuzdan život manihejskih "monaha", može se primetiti da je u Dubrovniku naziv babiza de Patarinis služio kao uvreda. Njen pravi smisao otkriva ceo niz pogrdi koje je jedan dubrovački vlastelin 1457. sasuo u lice jednoj vlastelinki: putana de bordello, batessa de bordello, babiza de Patarinis. K. Jireček, "Istorija Srba II", Beograd 1952, 278 n. 129. Dostojanstva "ded" i "strojnik", nezgrapno prevedena u Orbinovom izvoru u "opat" i "prior", potvrđena su brojnim savremenim dokumentima. Isto tako je sigurno kod bosanskih krstjana postojao obred lomljenja hleba. U tzv. "Raspi između rimokatolika i bosanskog patarena", sačuvanoj u jednom rukopisu XV veka, jeretiku se stavljaju u usta reči: Nos etiam frangimus panem aliis. "Starine I", 125.

Ali kad je raški vladar Stefan Nemanja doznao za pomenuto obraćanje Bosanaca, bilo zato što ga je na to podsticala njegova žena, koja je mnogo mrzela katolike, bilo, možda, zato što je Nemanja smatrao da mu pripada banat Bosne, sakupio je vrlo jaku vojsku, sastavljenu od pešaka i konjanika, pa došao u Bosnu. Kad nije mogao uhvatiti bana, jer se bio povukao u planine i utvrđenja, ni zauzeti glavne bosanske tvrđave, vratio se natrag, kako smo u opisu njegovog života kazali. Tako je ban Stjepan, oslobodivši se straha koji ga je bio obuzeo, ostao gospodar Bosne. Zbog sposobnosti koju je pokazao u ovom ratu, ban je stekao veliki ugled kod svojih ljudi, i kaznio je mnoge koji su u ovim njegovim nevoljama pomagali neprijatelju.

KOMENTAR

Orbin je svestan da je već jednom pričao o ovome ratu izlažući srpsku istoriju, pa na to i podseća čitaoca, ali mu to ne smeta da ovde saopšti sasvim drugi povod za rat.

Kada su Tatari pljačkali po Transilvaniji, ban je pružio veliku pomoć (kako piše Minster) kralju Ludoviku da kazni njihovu drskost i da ih protera iz onih mesta. Ludovik je ovom banovom pomoći bio veoma zadovoljan.

KOMENTAR

O događaju koji je ovde zabeležen ne zna se ništa iz drugih izvora. Orbin se poziva na Minstera, ali mi je njegovo delo ostalo nepristupačno, te ne mogu reći kako ga je preneo.

Kada je Ludovikova majka čula da ban Stjepan ima jednu kćer od 15 godina po imenu Jelisaveta, vrlo lepu i pametnu devojčicu, zamolila je bana da joj je pošalje, obećavajući mu da će je držati kod sebe kao svoju kćer. Pošto Stjepan nije na to hteo pristati, kraljica je krenula iz Ugarske s velikom pratnjom i došla na reku Savu u Usori. Tu je pozvala bana Stjepana i stupila s njim u pregovore. U početku Stjepan je još uvek nerado pristajao na kraljičino traženje. Ona je, međutim, i dalje bila uporna, obećavajući i zaklinjući se da će je vrlo otmeno udati, kako inače i dolikuje jednoj devojčici kao što je ona, kao i da će i on tom udajom biti prezadovoljan. Na kraju, svladan ovim njenim obećanjima i zakletvama, ban joj je dao kćer. Kraljica ju je pvela sa sobom u Ugarsku i držala kod sebe tri godine. Kako se ona u to vreme mnogo prolepšala, a i kako se u svim svojim postupcima pametno vladala, kraljica majka počela je nastojati kod svoga sina Ludovika, kome je bila umrla prva žena, Margarita, kći poljskog kralja Kazimira, da je uzme za ženu. Pošto se Jelisaveti u međuvremenu Ludovik svideo, ona je smesta obavestila o tome svoga oca i pozvala ga da dođe u Ugarsku na njenu svadbu. Ali dok se spremao na put, razboleo se od neke teške bolesti, od koje je i umro 1357. godine. Beše pokopan u crkvi Male braće, naime, u crkvi Sv.

Nikole u Mileševu u Bosni, koju je on za svoga života podigao.

KOMENTAR

Nije poznato odakle je Orbin preuzeo detaljnu istoriju udaje Jelisavete, kćeri bana Stjepana. Turoci, Dluđoš i Bonfini beleže sasvim kratko drugi brak kralja Ludovika I. Turoci čak kaže da je njegova prva žena Margareta bila kći cara Karla IV. Svakako nije tačna hronologija Orbinova, odnosno njegovog izvora. Svadba Jelisavete i Ludovika I bila je 20. juna 1353, a ban Stjepan II je umro iste godine, ali ne znamo kada. U Bosni je sigurno postojao franjevački manastir Svetog Nikole, ali nije jasno gde je ležao. Dok jedni misle da je manastir bio u Visokom, drugi izjednačuju ime Mileševa, koje daje Orbin, sa mestom Mile, koje se više puta javlja u savremenim dokumentima, čak kao mesto sabora i kraljevskog krunisanja. Uzima se da je mesto Mile bilo u predelu Jajca.

Pošto nije ostavio nijedno muško dete, nasledili su ga u državi njegovi sinovci, odnosno sinovi njegovog brata Vladislava, Tvrtko i Vukić, jer njegov drugi brat Ninoslav nije uopšte imao nijednog zakonitog sina i bio je umro, kao i Vukić, još za Stjepanova života. Prilikom preuzimanja vlasti Vladislavljevi sinovi nisu imali nikakvih teškoća, jer ih je pomenuti njihov stric uvek držao uza se i otmeno ih odgojio. Stoga ih je cela Bosna smatrala dostojnim da budu naslednici toga kraljevstva. Tako je bio ustoličen Tvrtko, mladić od dvadeset i dve godine, velikih sposobnosti, a još većih nada. Mada ga u početku nisu mnogo slušali, jer je bio mlad, ipak, kasnije, kad su videli da je pametan i dobre naravi, svako ga je poštovao i nastojao da mu ugodu. Njegova je majka bila veoma pametna žena i sin ju je mnogo poštovao i u svim stvarima se s njom savetovao. Zato je neki velikaši nisu voleli, a naročito je nije voleo Pavle Kulišić, koji je bio iz iste kotromaničke porodice i Tvrtkov rođak. Kako Kulišić nije mogao trpeti da bude potčinjen jednom neiskusnom mladiću i da mu zapoveda jedna žena, otišao je u Usoru, zauzeo je i proglasio se banom, istupajući javno i otvoreno kao Tvrtkov protivnik. Tvrtko je sakupio nešto vojske i krenuo da savlada pomenutog Pavla. Pošto mu je to pošlo za rukom, zarobio ga je i primorao da mu vrati usorske gradove, a onda ga bacio u tamnicu, gde je završio život.

KOMENTAR

Ovde je Orbin bio nepažljiv ili se oslonio na nepouzdan izvor. Prvo kaže da su Stjepana II nasledili Tvrtko i Vukić, a zatim dva reda niže tvrdi da je Vukić umro još za života Stefanova. Dve stranice dalje govori o Vukićevom sukobu s Tvrtkom. Ovde isto tako tvrdi da Ninoslav nije mogao imati zakonitog sina, a malo kasnije navodi Dabišu, istina kao nezakonitog sina Ninoslavljevog.

KOMENTAR

Orbin ovde sledi neki nama nepoznati domaći bosanski izvor. Neke od njegovih podataka možemo kontrolisati, Tvrtko nije mogao imati na početku vlade 22 godine, već samo 15, jer slučajno znamo da je brak između njegovih roditelja sklopljen 1337. ili početkom 1338. Ime Pavla Kulišića, odmetnika Tvrtkovog, ne sreće se u popisima vlastele u poveljama s početka Tvrtkove vlade. "Nevjera" jednog Grgura Pavlovića se spominje u banovoj povelji iz 1357, ali mi znamo da je on bio sin Pavla Vukoslavića, koji je bio živ i aktivan 1351.

Čim je za to saznao ugarski kralj Ludovik, pozvao je Tvrtka u Ugarsku. Kad je prispeo tamo, ljubazno su ga primili kralj i kraljica, njegova rođaka, i sva gospoda i velikaši toga kraljevstva. Posle dužeg i vrlo prijatnog boravka u Ugarskoj, Tvrtko se spremao za povratak u Bosnu. No Ludovik ga je zadržavao preko njegova očekivanja, stavljajući mu do znanja da ga neće pustiti sve dok mu ne povrati Humsku oblast, za koju je govorio da je baština njegove žene Jelisavete. Dakle, da bi izbavio i sebe i onu gospodu koja su bila došla s njim iz Bosne, Tvrtko je ugovorio s kraljem da će mu dati u Humu trg Neretve i ceo onaj kraj koji se nalazi između reke Neretve i Cetine s tvrđavama Imoticom i Novim. Kad je to ispunio, kralj mu je dozvolio da se vrati u Bosnu, pošto ga je prethodno kraljevski darovao i pismeno potvrdio kao vladara u Bosni. To je bio razlog što su mu ubuduće velikaši i druga bosanska gospoda bili potpuno pokorni i što su imali straha pred njim, pa ga mnogo više cenili.

KOMENTAR

Ta pobuna se morala desiti u periodu 1353—1357, jer slučajno znamo da je Tvrtko 1357. boravio kod kralja Ludovika i bio prisiljen da mu preda Humsku zemlju. Jedno sasvim savremeno pismo (L. Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München—Leipzig 1914, 336—337, ca pogrešnim datumom koji je ispravio I Ruvarac) iz leta 1357. potvrđuje pričanje Orbinovog izvora. U njemu čitamo da je ban Tvrtko totam terram Holmi cum omnibus castris in eadem existentibus pro iuribus domine regine iunioris eidem (tj. kralju Ludoviku I) resignavit, zatim da je kralj wanatum Wozne et Wzure eidem wano et fratri suo confirmavit. Pri takvoj obaveštenosti ne smemo olako odbaciti ni priču o Kulišiću, iako je njegovo prezime nepoznato i neobično. Pavle Klešić, rođak Kotromanića, odmetnuo se početkom XV veka protiv kralja Ostoje, pa se može misliti da je njegovo ime na neki način umešano u istoriju Tvrtkove vlade.

Nešto kasnije Tvrtko je ponovo otišao u Ugarsku, ostavljajući umesto sebe na upravi svoju majku. Time su strahovito bili nezadovoljni Dabišini sinovi Vladislav, Purčića i Vuk, koji su držali mnogo zemlje na reci Drini, i u Bosni, i u Usori; bio je nezadovoljan i Sanko, Mladenov sin, koji je bio u Zagorju i držao celu humsku zemlju, počeo od Primorja do Nevesinja i Konjica s Vlasima; takođe je bio nezadovoljan nezakoniti sin Ninoslava (brata bana Stjepana), Dabiša, koji je bio gospodar Neretve, pa su oni zajednički izvikali za gospodara Bosne Vukića, mlađeg brata bana Tvrtka, a njegovu majku su proterali iz Bosne i nedostojno zatočili u neko selo u Neretvi.

KOMENTAR

Orbinov izvor je i ovde dobro obavešten. Koliko možemo da zaključimo iz savremenih dokumenata, Tvrtko nije u trenutku izbijanja pobune vlastele bio u Ugarskoj, jer su baš tada išli k njemu u Bosnu venecijanski i dubrovački poklisari. On se odmah po izbijanju pobune sklonio u Ugarsku.

Vladislav, Purčića i Vuk Dabišići su poznate ličnosti iz dokumenata toga vremena sa posedima zaista u oblasti Drine i Usore. Up. M. Dinić, Za istoriju rudarstva srednjovekovne Srbije i Bosne I", Beograd 1955, 48—49.

Senko nije bio Mladenov, već Miltenov sin, čije je područje bilo na teritoriji koju ocrta Orbin. Jedino se Dabiša, Tvrtkov bratučed i docniji kralj, ne pojavljuje u savremenim dokumentima iz ovih godina. Pobuna je izbila u februaru 1366. i Vukić je doista bio proglašen za bana. Tačan je i podatak da je Tvrtkova majka bila prognana.

Kad je vest o ovom ustanku velikaša doprla do ušiju bana Tvrtka u Ugarskoj, on je smesta uzjahao na konja i doleteo u Usoru. Tu je sakupio vojsku, te je s mnogo gospode i velikaša koji su ostali uz njega krenuo protiv svoga brata Vukića. Kako Vukić nije raspolagao dovoljnim snagama da bi mu se mogao odupreti, na vreme je uzmakao i pobegao u Ugarsku. Tu se često zadržavao na dvoru kralja Ludovika i služio mu. Stoga je Ludovik više puta tražio od Tvrtka da se izmiri s bratom i da mu dodeli neki komad zemlje. Ali Tvrtko nikako nije hteo na to pristati. Zbog toga je ugarska vojska više puta dolazila na granicu Usore i činila velike štete. No, uprkos tome, Tvrtko se junački branio i nije dozvolio da prodru dublje u zemlju, zahvaljujući prirodno utvrđenim prolazima koji su štitili sva mesta u Bosni. Vratio je takođe na dvor svoju majku, koju je mnogo poštovao i s kojom se savetovao u svim svojim delima. Malo posle toga uhvatio je gore pomenutog Vladislava Dabišića i njegova brata Vuka. Naredio je da se Vladislavu iskopaju oči, a Vuka je, s mnogo njegovih sledbenika, bacio u tamnicu. Zatim je sakupio vojsku i pošao protiv Dabiše, nezakonitog sina (kako je rečeno) njegova strica Ninoslava, te ga proterao iz onih mesta koja je posedovao. Prešavši u Humsko Kneštvo, opustošio je i poharao celu Sankovu zemlju, kao i zemlju njegovih sledbenika. Kako mu se Sanko nije mogao odupreti, a i bojao se da mu ne dopadne ruku, pobegao je u Dubrovnik. Kad je to čuo Tvrtko, krene s vojskom prema Dubrovniku, ne bi li ga uhvatio. Ali je Sanko, obavešten prethodno o tome, umakao pre nego što je Tvrtko stigao, pa otišao županu Nikoli Altomanoviću s kojim je (kako smo gore kazali) pustošio Humsko Kneštvo.

KOMENTAR

I po sadržini i po načinu izlaganja opaža se da Orbin prepričava i ovde isti izvor. Fragmentarni podaci iz savremenih dokumenata potvrđuju kazivanje Orbinovog izvora: Tvrtko je zaista ratovao u Humskoj zemlji i potisnuo Sanka i prisilio ga da se skloni u Dubrovnik. Nije, međutim, tačno da je Sanko neposredno iz Dubrovnika otišao Nikoli Altomanoviću. On se u drugoj polovini 1367. izmirio s Tvrtkom i zatim ponovo

odmetnuo 1368. približivši se Nikoli Altomanoviću. Up. J. Mijušković, "Humska vlasteoska poarodica Sankovići", Istorijski časopis 11 (1961) 27—29.

Mopa ce posumnjati i u vrlo uopštenu priču o odnosima Tvrtka i njegovog brata Vuka. Teško da je Vukić odmah našao utočište u Ugarskoj, jer vidimo da se 1369. žalio papi na svoga brata i tražio da ga papa preporuči ugarskom kralju. Braća su se izmirila do 1374, kada ih nalazimo zajedno u jednom Tvrtkovom aktu.

Kad je, dakle, Tvrtko došao s vojskom na dubrovačko područje, Dubrovčani su ga (kao prijatelja) pozvali da dođe u njihov grad, i tu su ga primili s velikom srdačnošću, sjajem i počastima. To beše godine gospodnje 1386. U Dubrovniku je ostao deset dana. Kada se vratio u Bosnu, Sanko se, napustivši Altomanovića i njegovo prijateljstvo, izmirio sa njim i zamolio za oproštaj. Tvrtko ga je tada poslao u Humsko Kneštvo i dodelio mu malo zemlje kod Nevesinja, dok je ostatak tog kneštva podelio bosanskoj i humskoj vlasteli. Posle izvesnog vremena Tvrtko je, na traženje kneza Lazara, poslao svoju vojsku protiv Nikole Altomanovića. S ovom vojskom i s onom koju su slali Dubrovčani u pomoć pod zapovedništvom Đurđa Martinušića uputio je Sanka. Harajući po Nikolinoj zemlji, Sanko je došao u Trebinje i u jednom klancu, zbog svog neopreznog nastupanja i slabe brige za vlastiti život, bio je ubijen od tamošnjih brđana.

KOMENTAR

Tvrtko je doista bio u Dubrovniku, ali ne 1368, kako čitamo kod Orbina, nego 1367. To je opet ona česta greška od jedne godine koju smo već više puta sreli. U dubrovačkim analima nema podataka o Tvrtkovoj poseti Dubrovniku. Ne beleži je čak ni Lukarević, koji inače donosi imena vlastele koja se pred Tvrtkom sklonila u Dubrovnik (ed. 1790. 105). Podaci o pogibiji Sankovoj ne mogu se kontrolisati. Prema Orbinu, on bi ratovao protiv Nikole Altomanovića u vreme saveza Tvrtka i Lazara, što znači 1373, a u jednom dokumentu iz 1372. spomenut je kao pokojnik. Up. J. Mijušković, nav. delo 30.

Nikola Altomanović izgubio je u ovom ratu državu i pao (kako smo kazali) u ropstvo kneza Lazara, a celu njegovu zemlju koja se graničila s Bosnom dobio je Tvrtko. Posle Đurđeve i Balšine smrti Tvrtko je zauzeo takođe mnoga mesta koja su pripadala Raškom Kraljevstvu, od dubrovačkog i kotorskog primorja do Mileševa. Ujedno je pokorio Vlahe kojih je bilo u preko sto katuna.

KOMENTAR

Teritorija Bosne na kraju Tvrtkovih osvajanja na ovoj strani tačno je ocrtana, ali neće biti tačno da je smrt Đurđa Balšića (1378) i Balše Balšića (1385) presudno uticala na to širenje. Tvrtko je posle "raspa" Nikole Altomanovića najviše dobio početkom 1377, kad su pod njegovu vlast došli Konavli, Trebinje i Dračevica. Uostalom, sam Orbin priča o krunisanju koje dolazi posle svih tih osvajanja.

Sada, budući da se Tvrtko zbog osvajanja tolikih zemalja jako uzdigao, palo mu je na pamet da se kruniše i uzme titulu raškog kralja. On je svoju odluku saopštio ugarskom kralju Ludoviku, koji mu je tu odluku vrlo rado odobrio, te je 1376. godine bio krunisan od strane mitropolita manastira Mileševa i njegovih monaha u crkvi pomenutog mesta, prozvavši se Stefan Mirče. Posle toga vladao je u velikom miru i sreći, i svi njegovi velikaši i vlastela bili su mu vrlo pokorni i nisu se usuđivali da mu bilo u čemu protivreče. Stoga je on radio u Bosni što god je hteo, ne savetujući se ni s jednim velikašem, što je bilo sasvim u suprotnosti s ustanovama i običajima Bosne i s njenom slobodom.

KOMENTAR

Na ovom Orbinovom pasusu počiva sve što se u našoj nauci zna o Tvrtkovom krunisanju za kralja. Pokazalo se da se Tvrtko zaista krunisao za "raškog kralja" kao naslednik Nemanjića, da je s tim bio saglasan njegov vrhovni gospodar kralj Ludovik I i da se od krunisanja Tvrtko prozvao Stefan. Krunisanje nije bilo 1376, nego 1377, ali na takve greške smo već navikli. Nema potvrde da je krunisanje obavljeno u Mileševi, ali su navedeni argumenti u prilog podatka Orbinovog izvora. Up. M. Dinić, "O krunisanju Tvrtka I za kralja", Glas 147 (1932) 133—145; N. Radojčić, "Obred krunisanja bosanskog kralja Tvrtka I". Prilog istoriji krunisanja srpskih vladara u srednjem veku", Beograd 1948, 77—82; S. Ćirković, "Sugubi venac". "Prilog istoriji kraljevstva u Bosni", Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII—1 (1964) (Spomenica

Mihaila Dinića) 343—370.

Lako i pouzdano se prepoznaje da je Orbin ovde koristio onaj izvor koji insistira na pravima bosanskog plemetva. Nije se moglo objasniti šta može značiti Orbinova tvrdnja da se Tvrtko posle krunisanja nazvao Stefan Mirče.

Pre nego što je uzeo kraljevsku titulu, oženio sa Dorotejom, kćeri vidinskoga cara Stracimira, koja je živela kod ugarske kraljice i bila njena dvorkinja. On je to učinio na molbu kralja Ludovika, koji je s majkom vodio brigu o njoj i mnogo je voleo, jer je bila vrlo kreposna devojka. Doroteja je proživela kratko vreme sa svojim mužem i nije uopšte imala dece. Umrkla je gotovo u isto vreme kad i majka kralja Tvrtka. Tvrtko je uzeo drugu ženu, jednu plemenitu bosansku matronu po imenu Jelica. Na nagovor i molbe svoje majke pozvao je natrag iz Ugarske svoga brata Vukića, koji je tamo dugo boravio i video mnogo jada. Njegov brat Tvrtko za celog svog života s poštovanjem se prema njemu odnosio, mada on to nije zasluživao, jer je bio čovek male vrednosti.

KOMENTAR

Ispretnan hronološki red pokazuje da kazivanje o Tvrtkovoј ženidbi verovatno ne potiče iz istog izvora iz koga je Orbin uzeo podatke o krunisanju. Tvrtkova žena se zaista zvala Doroteja, a brak je sklopljen 1374. godine. Up. N. Radojčić, "Iz prošlosti Vojvodine. Da li se Tvrtko venčao 8. decembra 1374. u Ilincima u Sremu...", Novi Sad 1956.

O njenom poreklu inače nije ništa poznato. Orbin je još jednom spominje u svojoj bugarskoј istoriji pričajući kako je Ludovik I posle osvajanja Vidina zarobio vidinskog cara Stracimira i držao ga u jednom gradu zagrebačkog biskupa. Taj detalj (castellum Gomnech) nalazimo i kod Bonfinija. Kad je Stracimira kao vazala vratio na vlast u Vidinu, zadržao je njegove dve kćeri, od kojih je jedna ubrzo umrla, a druga bila udata za Tvrtka. Up. str. 288 ove knjige. Neće biti tačno da je Doroteja samo kratko vreme proživela s mužem. Udala se 1374. a Tvrtko je spominje zajedno sa svojom majkom u povelji za Dubrovnik 1378. Prema sačuvanim izvorima, Tvrtko je pokušavao da se ponovo oženi tek pred svoju smrt u leto 1390. Up. V. Čorović, "Kralj Tvrtko I Kotromanić", Beograd 1925, 88.

S druge strane, opet, Orbinov izvor kao da je bio precizno obavešten jer on zna da je Doroteja umrla "gotovo u isto vreme kad i majka kralja Tvrtka". Tačno je da se Tvrtko pomirio s bratom pre svoje ženidbe s Dorotejom. O Jelici ne znamo ništa s druge strane.

Pošto je otprilike u to vreme umro kralj Ludovik, te je u Ugarskom Kraljevstvu vladala njegova žena Jelisaveta zajedno sa svojom kćeri Marijom, Tvrtko je poveo pregovore s njima da mu ustupe grad Kotor, koji je pripadao Ugarskom Kraljevstvu i u to vreme bio u njihovim rukama. Tvrdio je da će on lakše moći da ga brani od slovenskih velikaša koji su na nj još uvek vrebali. Koristeći se u tome pomoću kotorskih građana, koje je velikim poklonima i još većim obećanjima bio privukao na svoju stranu, na kraju ga je dobio. No ni to mu nije bilo dosta. Videći, naime, da je u Ugarskoј Ludovikovom smrću došlo do velikog meteža, iskoristio je tu priliku, te je zauzeo celo Humsko Kneštvo, sve do reke Cetine; zauzeo je takođe tvrđave koje su tu bile, opustošio je trg Neretve koji je bio kod Norina, vrlo starog grada u onom kraju, a podigao je jednu tvrđavu na reci Neretvi, na vrlo pogodnom mestu, i nazvao je Brštanik. Ovu je tvrđavu, međutim, posle kratkog vremena, porušio na zahtev Dubrovčana. Zauzeo je ujedno celu zemlju do granice Ugarske i dopro sve do Bilena i reke Save. Podigao je i jednu drugu tvrđavu uz more u Kotorskom zalivu koju danas zovu Kaštel Novi.

KOMENTAR

Sve što je u ovom odlomku rečeno u osnovi je tačno i, po svoј prilici, preuzeto iz domaćeg bosanskog izvora koji je i dotle u više mahova korišćen. Tvrtko je zaista dobio od ugarskih kraljica Kotor; povratio je oblast između Neretve i Cetine sa trgov na Neretvi koju je nekada morao ustupiti kralju Ludoviku; podigao je Brštanik i Novi. Oba ta mesta nisu bila u početku poznata kao tvrđave (u originalu: castello), već kao trgovi u kojima se prodavala so. Tvrtko je morao ukinuti pod pritiskom Dubrovčana te trgove soli, a ne razarati tvrđave. Za Brštanik uopšte i ne znamo da li je imao utvrđenje. Bilena (insino a Bilena, et al fiume Saua) će biti Belina, koja se u izvorima spominje 1446.

Kad je bila oslobođena kraljica Marija, kći bivšeg ugarskog kralja Ludovika, koju su ban Ivaniš i njegova braća i prior Vrane, odmetnici i izdajice ugarske krune, bili strpali u tamnicu, sin i rođaci ugarskog palatina Nikole Gorjanskog stali su progoniti pomenute odmetnike, koliko zbog muka nanesenih Mariji, toliko zbog ubistva njezine majke Jelisavete. Videći tada Ivaniš da im se neće moći odupreti, pobjegao je u Bosnu kralju Tvrtku. Kako je bio vrlo prepreden čovek, uspeo je da izdejstvuje kod Tvrtka — obećavajući mu da će ga učiniti gospodarom Ugarske — da ga primi na svoj dvor i da ga pošalje s jakom vojskom u Hrvatsku. Pošto je celu porobio sve do Zadra, vratio se u Bosnu s velikim plenom. Kralj Tvrtko ga je stoga zavoleo i dao mu neka mesta u Usori da se tu zadržava dok se ne pruži neka druga prilika u kojoj će se Tvrtko njime koristiti. To je bilo 1387. godine. Posle toga kralj Tvrtko ga je uputio sa znatnom vojskom put Srema. Pošto se prevezao preko reke Save i stupio u borbu s ugarskim zapovednicima koji su branili Srem i Vuku, a bili su obavješteni o njegovom dolasku, bila je razbijena i poražena njegova vojska. U toj bici Ugri su zarobili mnoge iz Usore. Sam Ivaniš je jedva umakao s nešto svojih vojnika i došao u Bosnu u mesecu martu 1388. godine. Ali kad je Žigmund zauzeo vlast u Ugarskom Kraljevstvu, dao se je u poteru za izdajnikom Ivanišem po celom kraljevstvu. Na kraju ga je zarobio i naredio da ga vežu konju za rep, pa da ga vuku naokolo; zatim da mu se kleštima kida meso, a najposle da ga raščereče i obese na četvora vrata grada Pelengera. Tako mu je malo koristila sva Tvrtkova zaštita.

KOMENTAR

Bez ikakvog uvoda i objašnjenja Orbin prelazi na događaje u Ugarskoj posle ubistva kraljice Jelisavete i oslobođenja kraljice Marije. Gotovo mehanički on je ubacio u svoje izlaganje odlomak koji ima veze s Bosnom. Ovaj dugi pasus je heterogen po poreklu. Mogao sam samo za poslednja četiri reda (o smrti Ivaniša Horvata) da utvrdim da potiču iz Ugarske hronike Ivana Turocija, ali sa jednom pojedinošću iz Bonfinija. Kod Turocija je, naime, svirepo pogubljenje izvršeno u Pečuju, a kod Bonfinija u gradu Pelengeru.

Kako je Tvrtko bio u savezu s napuljskim kraljem Karlom protiv ugarske kraljice Marije, Dalmacija je pretrpela ogromne štete. U prvom redu grad Split, čija je cela teritorija bila uništena ognjem i mačem. To mu se desilo zbog njegove velike vernosti ugarskoj kruni. Splićani su, naime, uvek bili verni svom vladaru, te je taj grad već od početka dao mnoge, da ne kažemo bezbrojne, čuvene ljude na peru i u oružju. Ali kad su, naposletku, videli da im ne stiže nikakva pomoć, Šibenik i Split su pristali da plaćaju Tvrtku danak. Pomenuti grad Šibenik, koji Latini zovu Siko, osnovali su (prema kazivanju Konrada Svenkfelda u II knj. "Pozornice gradova") dalmatinski Solinjani, godine od stvaranja sveta 4649, a pre Hristova rođenja 550. godine. U to vreme pojavila se kumanska Sibila koja je prorekla mnoge stvari o Hristovom rođenju. Isto tako, posle kratkog vremena predao se Tvrtku i grad Trogir. Ovaj grad su osnovali (kako piše Sabelik u P knj. en. 9) Višani. Plinije ga zove rimskim gradom, znamenitim po mermeru. On je godine spasa 991. primio s velikom vernošću svoga vladara, hrvatskoga kralja Suronju. Kad je ovaj bio proteran iz kraljevstva od svog brata Mutimira, on se sklonio u ovaj grad, i, sklopivši prijateljstvo s Mlečanima, oženio je svoga sina Stjepana Hicelom, kćeri mletačkoga dužda Petra Orseola. Stoga je Mutimir pokušavao čestim napadima ne bi li zauzeo grad Trogir, ali uzalud. Trogir je, sa Šibenikom i Splitom, ponovo došao pod ugarsku vlast u vreme ugarskog cara i kralja Žigmunda, a za vladavine u Bosni Tvrtkovog naslednika Dabiše.

KOMENTAR

Odlomak o dalmatinskim gradovima sastoji se iz raznorodnih elemenata. Sasvim se jasno razlikuje kratko izlaganje iz nekog domaćeg, možda dalmatinskog izvora o potčinjavanju gradova Tvrtku I (na početku pasusa) i vraćanju Žigmundu (na kraju) od istorijskih reminiscencija koje Orbin ubacuje kad pominje Šibenik i Trogir. Izričito navodi Konrada Švekfelda, kojega je citirao i ranije govoreći o Kotoru. Priča o hrvatskom vladaru Mutimiru odnosi se u stvari na kralja Krešimira III i oslanja se na mletačkog hroničara Ivana Đakona.

Kad je u vreme pomenutog Tvrtka ušao u Bosnu turski kapetan Šain s osamnaest hiljada svojih

vojnika i počeo paliti celu zemlju, digoše se protiv njega vojvode ili, bolje rečeno, kapetani Tvrtkovi, Vlatko Vuković i Radič Sanković. U prvom okršaju na Rudinama, a zatim u Bileći, Turci su bili razbijeni, poraženi i sasečeni, a Bosanci, kojih je bilo oko sedam hiljada, imali su samo neznatne gubitke. Ovaj poraz je opametio Turke, pa su oni ubuduće bili oprezniji, te nisu tako lako upadali u ovo kraljevstvo ili u druge krajeve pod vlašću kralja Tvrtka.

KOMENTAR

Veoma važno mesto koje se oslanja na dobro obavešteni izvor. Reč je o pobedi nad Turcima 27. avgusta 1388, koju beleži i dubrovački anonimni hroničar (ed. Nodilo 48). Orbin je koristio neki drugi izvor, jer donosi pojedinosti kojih kod Anonima nema. Pobedu nad Turcima potvrđuju i savremene beleške u dubrovačkim zapisnicima. Turke je zaista predvodio Šajin. Dubrovčani su 20. avgusta 1388. uputili unum nuncium ad Sayn caput Turchorum. M. Dinić, "Odluke Veća Dubrovačke Republike II", Beograd 1964, 440. Već 26. avgusta bili su u dubrovačkim rukama neki "Albanenses fugientes", što bi potvrđivalo da su Turci jednom poraženi neposredno pre Bileće. Vlatka Vukovića kao pobednika spominje i dubrovački Anonim, dok se Radič Sanković kod njega ne javlja.

Ni s drugom ženom, Bosankom Jelicom, Tvrtko nije imao nijedno dete. Imao je samo jednog nezakonitog sina s bosanskom plemkinjom Vukosavom. Tom detetu je bilo takođe ime Tvrtko, pa će o njemu biti govora na svom mestu. Već iznuren mnogim godinama, Tvrtko se preselio u večnost 1391. godine.

KOMENTAR

Već je rečeno da se Orbinovi podaci o Tvrtkovojoj ženi Jelici ne mogu kontrolisati. I danas se uzima da je Tvrtko II nezakoniti sin Tvrtka I. Godina Tvrtkove smrti je tačno navedena, ali nije tačno da je kralj bio u dubokoj starosti, mogao je imati 53 godine.

Te iste godine postao je kralj Dabiša, vanbračno dete, brat pomenutog Stjepana, bivšeg bosanskog bana. Dabiša je nastojao i mnogo želeo da zavlada i gradom Dubrovnikom, ali je to hteo postići putem izdaje. S tim ciljem poslao je u Dubrovnik Sandalja Hranića, koji je trebalo da pronađe mogućnost za ostvarenje pomenute Dabišine namere. Kad je Sandalj došao u Dubrovnik i video da je stvar neizvodljiva, nije ništa ni preduzeo, već se vratio u Bosnu, na veliko nezadovoljstvo svoga kralja.

KOMENTAR

Dabišu je Orbin ranije spominjao kao vanbračnog sina Ninoslava, trećeg brata bana Stjepana II, a ovde ga omaškom naziva fratello naturale del sopradetto Stefano gia Bano di Bosna. Dabiša bi po tome bio stric Tvrtku I, što je sasvim neverovatno. O Dabišinoj nameri da osvoji Dubrovnik ne čujemo ništa s druge strane. Jezgro te priče je možda u beleškama starih dubrovačkih anala o poseti Sandalja Hranića i Pavla Radenovića Dubrovniku 1394 (po nekim rukopisima 1392. i 1391).

Dabiša je bio oženjen Cvijeticom Hrvaticom iz plemenite kuće knezova Nelipića. Njegovi šuraci, pošto su ih progonili Grgur i Vladislav Kurijakovići, stari neprijatelji kuće Nelipića, sklonili su se u Bosnu. Na nagovor svoje žene, kralj Dabiša je sakupio jaku vojsku i otišao u Hrvatsku, ali pošto nije našao nikoga od neprijatelja svojih šuraka, porušivši neke njihove tvrđave, vratio se u Bosnu, bolujući od groznice, pa se posle malo dana preselio u život večni. Nije ostavio nijednog sina. Njegova žena gotovo odmah posle muževljeve smrti povukla se u jedan manastir kao kaluđerica, te je tu završila život.

KOMENTAR

U ovom pasusu ima više nejasnih i netačnih podataka. "Cvijetica Hrvatica iz plemenite kuće knezova Nelipića" biće verovatno Jelena ili Jelenica Nelipčić, žena hercega Hrvoja Vukčića i kasnije žena kralja Ostoje.

Grgur Kurjaković bio je savremenik kralja Ludovika I, dok je Vladislav možda nastao od imena Budislav, koje je poznato u toj porodici.

Koliko iz savremenih dokumenata znamo, Dabišina žena je bila Jelena, koja se javlja sa nadimkom

Gruba više godina posle muževljeve smrti. Ona je čak neko vreme sedela na bosanskom prestolu (1395—1398) pa je sasvim neverovatno da bi se zamonašila.

U vreme pomenutog kralja Dabiše prvi velikaši i savetnici Bosanskog Kraljevstva bili su: Vlatko Pavlović, vojvoda Gornjih strana Bosne, i Hrvoje Vukčić, Donjih strana, Vlatko Tvrtković, vojvoda Usore, vojvoda Vuk, Pavle Radenović, ban Dalmacije i Hrvatske, Mirko Radojević, Brajko Vukota, Radosav Pribinjić, Krpe Hrvatinić i Pribac Masnović. Sve ove pominje Dabiša u jednoj povelji koju je izdao porodici Čubranovića.

KOMENTAR

Spisak velikaša Dabišinog doba potiče iz povelje, kao što sam Orbin tvrdi. Za razliku od N. Radojčića, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1951, 51, koji je bio uveren da je Orbin imao pred sobom neki falsifikat, mislim da spisak potiče iz autentične povelje. Čubranovići (Giupranouicchi) su verovatno splitska patricijska porodica de Ciprianis, čiji su neki članovi bili u službi bosanskih kraljeva. "Muža poštenoga i mudroga gospodina Čubrijana Žaninića" slao je kralj Tvrtko I 1388. u Dubrovnik po dohotke. Lj. Stojanović, "Stare srpske povelje i pisma I", Beograd 1934, 89. Sledećih godina on je zabeležen u latinskim dokumentima kao Ciprianus d. Johannis de Ciprianis de Spaletto. M. Dinić, "Dubrovački tributi", Glas 168 (1935) 31. n. 51. Mora se uzeti u obzir i porodica Čubrijanović (Ciprijanić) iz Hrvatske, koju Orbin spominje u glavi o Hrvatskoj (str. 197).

Skoro sva imena navedena kod Orbina sreću se u savremenim poveljama. Potvrde navodimo onim redom kako se javljaju imena kod Orbina (u zagradi je stranica u izdanju F. Miklosich, "Monumenta Serbica", Vindobonae 1858). Vlatko Pavlović se ne javlja, ali je iz ranijih Tvrtkovih povelja poznata porodica Pavlovića. Hrvoje Vukčić je dobro poznati herceg; Vlatko Tvrtković, vojvoda Usore, zabeležen je kasnije kao Vlatko Usorski (222), vojvoda Vuk se ne javlja u očuvanim Dabišinih poveljama; Pavle Radenović je ostavio mnogo tragova, ali nije jasno otkuda je on zabeležen kao "ban Dalmacije i Hrvatske"; Mirko Radojević se javlja u više dokumenata (225); "Brajko Vukot'a" je omaška, te treba čitati: "Brajko, Vukota, Radosav Pribinjić", tj. tri imena s jednim prezimenom. Brajko Pribinić se javlja u Tvrtkovoju povelji iz 1378 (189), Vukota Pribinić u povelji Dabiše iz 1395 (226), a Padoslav Pribinić u Dabišinoju povelji iz 1392 (222). "Krpe" Hrvatinić će svakako biti neka greška u čitanju ili štampanju, jer se od te porodice javljaju Stipoje Hrvatinić (222) ili Dragić Hrvatinić (225). Pribac Masnović je svakako Priboje Masnović (225).

Vredi zapaziti da je Vlatko Pavlović zabeležen kao Voievoda delle parti superiori della Bosna. Iz toga bi proizlazilo da su pored dobro poznatih Donjih kraja postojali i Gornji kraji. Ali, kako se ni u jednom savremenom izvoru ne javlja taj naziv, verovatnije će biti da je Orbin napravio grešku prevodeći bosansku povelju.

Za vreme Dabišinog vladanja u Bosni, splitski puk je, pomoć nekih bosanskih velikaša, proterao vlastelu iz grada. Dubrovčani su poslali nekoliko svojih galija u pomoć pomenutoj vlasteli i povratili joj vlast. To je bilo od 1388. do 1389. godine.

KOMENTAR

U Splitu je zaista bila pobuna protiv gradske vlastele ali 1398, a ne 1388. i 1389, kako stoji kod Orbina. Dužina vlade Dabišine Orbinu nije bila poznata, ali je iz onoga što je rekao o Tvrtkovoju smrti morao znati da je Dabiša počeo da vlada 1391.

Kad je umro kralj Dabiša, zavladao je Tvrtko Suri, nezakoniti sin prvog kralja Tvrtka. No posle kratkog vremena proterao ga je Ostoja Hristić, koji je tvrdio za njega da uopšte nije sin kralja Tvrtka već samo podmetnuti porod. Zbog toga se Tvrtko obratio turskom caru, te mu je on pomogao i povratio mu vlast u jednom delu kraljevstva. Ostoja je, naime, bio zauzeo gotovo sve gradove i u njih postavio svoje posade. Te posade su s velikom upornošću tražile od njega da im plati stare dugove, a kako on nije imao odakle da im plati, na nagovor Borovine Vukašinića, Mihajla Milaševića, Vladislava, Stevana i Vuka Zlatonosovića, ljudi bliskih dubrovačkom senatu, prodao je Dubrovčanima Primorje. Kada je docnije hteo da im ta mesta uzme natrag i istrigne iz njihovih ruku radi nekih ljudi u Primorju koji su se zvali

vlasteličići, među kojima su bili Dobroslav, knez Slanske Luke i Župe Primorja, Miljko, knez Čepikuća, Radič, knez Trnove, Stanislav i Grdelj, knezovi Majkova i Vlatkovića, Butko i Tvrтко Pavlović, knezovi Slana, Dubrovčani mu pomenuta mesta nisu hteli dati. Stoga je Ostoja poveo rat protiv njih i u više navrata strahovito uništio i poharao dubrovačku teritoriju. Dubrovčani su se stoga obratili ugarskom caru i kralju Žigmundu, s kojim je tada kralj Ostoja (kako piše Jakob Mejer u XIV knj.) bio u savezu. No sve je bilo uzaludno, jer je Ostoja 1403. godine uputio osam hiljada svojih vojnika pod zapovedništvom Radiča Sankovića. Kad je ovaj stigao blizu Dubrovnika, u mesto Brgat, na-stojao je svim silama da uništi dubrovačku državu. Dubrovčani su mu poslali poklisara da ga mole neka to ne radi, podsećajući ga da su on i brat mu Bjelak i otac Sanko bili primljeni među dubrovačku vlastelu, kojoj su Bjelak i njegov otac uvek bili privrženi i služili joj kao pravi građani. Sa svoje strane Dubrovčani su im neprestano pružali pomoć u svim njihovim potrebama, a posebno pomenutom Radiču kad ga je bosanski kralj bio bacio u tamnicu i kad su svi velikaši toga kraljevstva radili na tome da bude oslepljen, tada su mu jedino Dubrovčani pomogli, te su, za celo ono vreme dok je bio u tamnici, pomagali njegovu ženu Maru, kćer Đurđa Balšića. I onda kad su videli da je bosanski kralj doneo konačnu odluku da ga oslepi, poslali su poklisara preko kojega su ga oslobodili tamnice i svih drugih nevolja. No nezahvalni Radič im je odgovorio da ne može odustati od napada na Dubrovnik, pošto mu je njegov kralj tako naredio.

KOMENTAR

Dvostruko smenjivalje Tvrтко II i Ostoje zadavalo je istoričarima muke u svim vremenima, pa je i Orbin bio zbunjen svojim izvorima i načinio poneku zbrku. Po njegovom pričanju je prvo vladao Tvrтко II, pa zatim Ostoja, mada je red bio obrnut. Obračanje Tvrтко II turskom caru odnosi se na kasnije borbe, kada je ovaj kralj po drugi put pokušavao da zbaci Ostoju (1414. i docnije). Nadimak Tvrтко Suri (Scuro) nije poznat iz savremenih izvora, ali je prezime Hristić, koje Orbin pripisuje Ostoji, nosila jedna grana Kotromanića. Dubrovčani su 1463. zabeležili kraljevog strica Radiča (Radivoja) sa prezimenom Christich. To je bio poznati kralj Radivoj, sin kralja Ostoje. Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku stavljena je u dosta neverovatne okvire. Posao sa slanskim Primorjem je u novije vreme posebno izučavan: G. Čremošnik, "Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku god. 1399. i kralj Ostoja", Glasnik Zemaljskog muzeja 40 (1928) 109—126. Ustupanje nije imalo za kralja Ostoju nikakav neposredni finansijski efekat, tako da je sasvim neverovatan motiv koji Orbin navodi. Iz savremenih dokumenata se vidi da su glavni posrednici u poslu bili vojvoda Hrvoje Vukčić i Radič Sanković. Ličnosti koje Orbin navodi poznate su (osim Mihajla Milaševića), ali teško da su mogle imati ikakve veze sa ustupanjem slanskog Primorja.

Vlad i Stipan Zlatonosovići (kod Orbina: Vladislav i Stevan) zarobljeni su bili od Turaka u bici na Kosovu. Posle angorske bitke njihovi rođaci su ih tražili posredstvom Dubrovčana. Vuk Zlatonosović se javlja početkom XV veka, ali u povelji Ostoje 1399. naveden je Vukašin Zlatonosović. Up. M. Dinić, "Za istoriju rudarstva srednjovekovne Srbije i Bosne I", Veograd 1955, 38—39. Borovina Vukašinović je svakako otac Tvrтко i Vukmira Borovinića, koji se javljaju u poveljama iz prve polovine XV veka. Zanimljivo je Orbinovo pričanje o vlasteličićima koje ima istorijske podloge. Dubrovčani su posle preuzimanja slanskog Primorja 1399. doneli odluku da se čintiloti (i kod Orbina: gentilotti) moraju iseliti ili potčiniti kao kmetovi dubrovačkim građanima koji su dobili "delove" u tek stečenim Novim zemljama. Razume se da je ovaj elemenat morao težiti da pokvari odnose između Bosne i Dubrovnika. Ipak rat između Ostoje i Dubrovnika nije izbio zbog "vlasteličića", nego zbog Ostojinog zahteva da se grad potčini njemu. Posle ovoga što je rečeno teško je naslutiti kakvim se izvorima Orbin ovde služio. Spisak vlasteličića potiče možda iz nekog dubrovačkog dokumenta.

Na takav odgovor dubrovački je senat smesta naoružao svoje ljude koje je u tu svrhu bio već sakupio. Tu vojsku je predao svojim zapovednicima Marinu Gučetiću i Jakovu Gunduliću, valjanim i mudrim ljudima. Oni su, primivši obaveštenje da se neprijatelj smatra suviše sigurnim i da ne drži nikakve straže unaokolo, digli vojsku u ponoć kako bi napadom iznenadili neprijatelja. Ali im to nije upešlo, jer je izvesni Rasko iz Primorja, pobegavši iz dubrovačkog tabora, obavestio o svemu Bosanca, koji je smesta naredio da zasviraju trube kako bi se svako pripremio za borbu. Kad su dubrovački zapovednici videli da su izdani, rešiše da ništa ne preduzimaju do sledećeg jutra, te ostadoše mirni u taboru udaljenom oko jedne milje od neprijatelja. Ali u svanuće preduzeše neke čarke koje su se produžile sve do podne uz znatne gubitke i s jedne i s druge strane. Videći Radič da neće moći ostvariti svoj naum, posle prethodnog

savetovanja sa svojim ljudima, u tri sata noći podiže tabor. Dubrovčani se nisu ni maknuli s mesta, a kamoli pošli u poteru, znajući vrlo dobro da neprijatelju koji beži treba napraviti zlatni most. Međutim, dubrovački senat je poslao pet galija pod zapovedništvom Vuka Vlaha Bobaljevića, pa je on spalio trg Neretve i sva druga mesta koja su bila uz obalu kralja Ostoje. Bila je upućena takođe jedna galija i jedna fusta u Kotorski zaliv u cilju sprečavanja prevoza soli u Ostojino kraljevstvo.

Gore pomenuti zapovednici Gučetić i Gundulić prodrli su u Bosansko Kraljevstvo s četiri hiljade pešaka, pa, idući dalje od Rame, naneli su ogromne štete tamošnjim mestima. Da bi se osvetio za to, kralj Ostoja naredi da se sakupe nove čete kako bi lično udario na Dubrovčane. Pošto su Dubrovčani videli da se neće moći s njime ogledati (jer su doznali da je Ostoja bio pripremio petnaest hiljada vojnika), hitno zatražiše pomoć od Hrvoja Vukčića, gospodara Jajca (glavne tvrđave Bosanskoga Kraljevstva) i vojvode splitskoga, koji je tada bio u ratu s kraljem Ostojom. Privukli su na svoju stranu i Ugre, koji su krenuli protiv Ostoje s jedne strane, a Hrvoje s druge strane. Tako je ugarski kralj Žigmund, meseca avgusta 1406. godine, ušao s vojskom u Bosnu i bez borbe zauzeo mnoge tvrđave koje mu je Hrvoje predao; između ostalih dobio je Srebrenicu i osvojio jedan vrlo jaki grad zvan Kliševac, u kojem je našao mnogo artiljerije. Sledeće godine Ugri su ponovo provalili u Bosnu pod zapovedništvom Žigmunda Lošoncija, koji je u bici s bosanskim vojskovođom Sandaljem Hranićem ostao pobednik. U toj bici palo je mnogo bosanske vlastele. Videći toliku pustoš u svom kraljevstvu, Ostoja se izmiri s Dubrovčanima, a zatim preko njih i s Ugrima, ali s Hrvojem ostade i dalje u ratu.

KOMENTAR

Istorija rata Dubrovnika i Bosne u vreme kralja Ostoje izneta je opširno i na osnovu više različitih izvora. U starijoj dubrovačkoj gradiciji ovaj događaj je ostavio sasvim malo tragova. Kod Anonima se uopšte ovaj rat ne spominje, a kod Ranjine nalazimo svega nekoliko redaka (ed. Nodilo 246).

Orbin i Lukarević, međutim, odnekuda nalaze pouzdane podatke. Njihove verzije su, uopšte uzev, saglasne ali ne podudarne. Lukarević (ed. 1790, 130) kao dubrovačke zapovednike u ratu navodi Giacomo Gondola e Marino Giorgi, o come altri vogliono (da) Marino Gozze, dok Orbin zna za baš Gundulića i Gučetića. Citat iz Jacoba Meuera, "Annales rerum Flandricarum", Antverpiae 1561, f. 220 (up. F. Šišić, "Starine" 39 (1938) 240—241) upotrebljen je nespretno jer se odnosi na početak 1404, kad je dubrovačko-bosanski rat već bio na završetku.

Pasus o poslanstvu Radiču Sankoviću pre izbivanja neprijateljstva po sadržaju i stilizaciji izgleda kao prepričavanje instrukcije koju je dobio poslanik. Instrukcija poslaniku Paskoju Rastiću je, međutim, sačuvana i ne sadrži sve pojedinosti koje nalazimo kod Orbina, nego samo uopšteno isticanje dubrovačkih zasluga za Sankovićevu porodicu. Malo je verovatno da bi Orbin podacima koje je znao s druge strane obogatio dubrovačku instrukciju. Otuda pomišljam da je Orbin imao pred sobom tekst koji se oslanjao na neko pismo tome poslaniku, u kome je moglo biti više nego u instrukciji. Savremeni Dubrovčani ne bi mogli nazvati prvu Radičevu ženu Marom jer se zvala Gojslava. Da je bila iz porodice Balšića svedoči natpis na njenoj grobnici kod Konjica. Pitanje o poreklu ovoga pasusa je važno zbog toga što od njega zavisi koliko se smemo osloniti na Orbinove podatke o biografiji Radiča Sankovića. U svakom slučaju, ovo pričanje se ne odnosi na kraj Radičevog života, već na njegovo ranije sužanjstvo. Up. J. Mijušković, "Humska vlasteoska porodica Sankovići", Istorijski časopis 11 (1961) 47—50.

Radič se zaista pravdao da mu je kralj naredio da napadne Dubrovnik, kao što vidimo iz dubrovačkog pisma od 4. jula 1403. Lett. di Lev. IV f. 31. Bjelak je dobro poznati Beljak Sanković, Radičev brat.

O ekspediciji Gučetića i Gundulića nema vesti u savremenim izvorima tako da se ona i u modernim raspravama navodi po Orbinu. Up. G. Skrivanić, "Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom", Vesnik Vojnog muzeja 5 (1958) 48.

Povodom priče o otkrivanju dubrovačkog napada može se podsetiti da je u Dubrovačkom arhivu sačuvan dokumenat iz koga se vidi da je jedna monahinja vatrom sa zidina davala znake Bosancima da će protiv njih poći dubrovačka vojska. Dubrovačka flota je zaista spalila trg Drijeva.

Poslednji pasus na str. 157 je pun zabuna. Ekspedicija dubrovačke vojske do Rame bila je po Lukareviću (ed. 1790, 130) u zajednici s Hrvojem Vukčićem i pod zapovedništvom Jakova Gundulića i Marina Bunića. Dubrovčani su od početka imali Ugre na svojoj strani, a Hrvoje je bio neko vreme sa Ostojom, a neko vreme protiv njega. Sve to nema veze s provalom kralja Žigmunda u Bosnu 1406, kao što se Hrvojevo potčinjavanje Žigmundu i predaja Srebrnice ne odnose na tu godinu, nego na 1410. Grad

Kliševac (Chlisceuz) nije poznat iz izvora i svakako će biti rezultat neke zabune. Sve do pohoda 1415, o kome Orbin priča nešto niže, ugarske hronike ne daju podatke o odnosima sa Bosnom, tako da se mora pretpostaviti da je Orbin upotrebljavao neki domaći izvor. Na to upućuje i oblik Losanaz za ugarskog velikaša Lošoncija. Orbin je očigledno mešao prvu i drugu vladu Ostojinu, jer navodi sasvim netačnu činjenicu da se on izmirio s Dubrovnikom i preko njega s Ugrima. Tek pošto je Ostoja zbačen, 1404, došlo je do izmirenja grada sa Bosnom.

Pomenuti Hrvoje rodio se (kako proizlazi iz povelja koje je kralj Tvrtko izdao Kotoranima) od Vukca Hrvatinića i jedne dubrovačke vladike iz kuće Lukarevića. Bio je namesnik Bosne i gospodar Jajca, a Omiš je dobio preko svoje žene Jelice. Pošto su Splićani bili pocepani među sobom, postupili su poput onog konja koji se, da bi se osvetio svom neprijatelju jelenu, predao u večno ropstvo čoveku i od slobodnjaka postao rob. Tako su se i Splićani, da bi se osvetili jedan drugome, pokorili tuđincu Hrvoju. Kad je, naime, napuljski kralj Ladislav, kojega neki zovu Lancilag, bio u ratu s carem Žigmundom zbog Ugarskog Kraljevstva, Splićani su se, živeći tada u neprekidnim nemirima i svojim građanskim ratovima, predali Ladislavu. Smatrajući da je cela Dalmacija njegova baština, Ladislav je prodao Split i četiri ostrva, tj. Brač, Hvar, Korčulu i Vis, Hrvoju, koji se posle toga proglasio hercegom iliti vojvodom. Na upravu pomenutih mesta Hrvoje je postavljao svoje ljude. Bio je Žigmundov prijatelj, ali posle izvesnog vremena, zbog neke neznatne stvari, od prijatelja postao je neprijatelj. On je, naime (kako izveštava David Hitrej u III knj.), kao čovek i po spoljašnjem izgledu i po čudi ličio na bika, pa kad se jednom nalazio na Žigmundovom dvoru, ugarski ban Pavle Čupor pozdravio ga je rikanjem. Kad se to (kako obično biva) razglasilo na dvoru i postalo predmetom smeha na svim gozbama i za samom carevom trpezom, Hrvoju je to bilo strašno. Još više se osetio uvređenim kad je primetio da se i Žigmund tome smeje, te je rešio da se odmetne od Ugra. Da bi postao jači, pozvao je u pomoć tursku vojsku, te je zajedno s njom naneo velike i teške štete Bosancima, koji su saradivali s Ugrima. Zbog duge kraljeve odsutnosti — kralj je prisustvovao koncilu u Konstanci, gde je radio na iskorenjenju husitske jeresi — Hrvoje se veoma osilio.

KOMENTAR

Na početku odlomka o Hrvoju Orbin citira Tvrtkove povelje Kotoranima, mada je nemoguće da je tamo našao podatke o roditeljima Hrvojevima. Svakako je netačno da je njegova majka bila Dubrovčanka. Ostali podaci su toliko vezani za Split da se mora pomisliti da im je izvor u nekom splitskom tekstu. Nije tačno da je kralj Ladislav Napuljski prodao Split i ostrva Hrvoju.

KOMENTAR

Priča zaista potiče od saksonskog hroničara Davida Hitreja. I kod Turocija nalazimo aluziju na ovaj događaj u pričanju o smrti Pavla Čupora.

Kad su, dakle, velikaši i druga ugarska gospoda, kojima je bila poverena uprava kraljevstva, čuli za ova Hrvojeva pustošenja, uputili su protiv njega u Bosnu cvet ugarske vojske pod zapovedništvom Ivana Gorjanskog, Ivana Morovića, Pavla Čupora od Monozla i mnogih drugih hrabrih ljudi. Hrvoje je tada, naoružavši dobro svoju i tursku vojsku, stupio s Ugrima u svirepu i krvavu borbu. Bosanci koji su bili u Hrvojevoj vojsci, videći da su slabiji, pribegoše svom starom lukavstvu. Kada je, naime, pobeda (kako se čita u ugarskoj hronici) već skoro bila na ugarskoj strani, neki Bosanci su se hitro popeli na jedno brdo i stali na sav glas vikati da Ugri beže. To je izazvalo veliku pometnju među Ugrima. I mada su se lavovski borili, ipak, kad su čuli te glasove, i sami su u njih poverovali, i većina ih je počela bežati. Zbog toga je Bosancima uspelo da naprave među njima veliki: pokolj i da se vrate kući s velikim plenom. I sami zapovednici su se našli u opasnosti. Neke su uhvatili i zarobili Turci; među njima bana Martina, i Lasla i Ivana Gorjanskog. Ovaj se posle nekog vremena provedenog u okovima oslobodio i poneo pomenute preteške okove za zavet u manastir Batu. Ivan Morović otkupio se velikom svotom novca. Sa svoje strane, Hrvoje je zadržao kod sebe Ivana, brata Mikleuša Naderšpana, kao i Pavla Čupora. Naredio je da se Čupor zašije u govedu kožu, te mu se stao podrugivati i govoriti: "Vi koji ste u ljudskoj podobi podražavali glas goveda dozvolite sada da taj glas dobije svoj pravi lik." I tako zašivenog udavio ga je u reci.

KOMENTAR

Čitavo izlaganje preuzeto je skoro doslovno iz Ugarske hronike Jovana Turocija (ed. Schwandtner, "Scriptores rerum Hungaricarum I", Tyrnaviae 1745, 376—377). Njenu verodostojnost sam analizirao suočavajući pričanje Turocija sa savremenim izvorima: S. Ćirković, "Dve godine bosanske istorije (1414—1415)", Istoriski glasnik 3—4 (1953) 29—42. Bitka o kojoj se u ovom odlomku govori bila je južno od Doboja u julu 1415.

To je bio prvi put što su Turci (kako kaže Hitrej) stupili na tlo Bosanskog Kraljevstva. Tom je prilikom, naime, Mehmed najpre postavio svoga sandžaka u Gornjoj Bosni u ličnosti Isaka. Pošto je Nikola Sloven ubio pomenutog Isaka u vreme vladanja cara Žigmunda, Bosansko Kraljevstvo ostalo je u rukama hrišćana sve do kralja Stefana, zeta raškog despota Lazara. Međutim, kad je Hrvoje video da su ga Turci izdali, posle kratkog vremena preselio se sav očajan iz ovoga života. Tada kralj Ostoja, da mu se osveti mrtvom, napusti vlastitu ženu Grubu i uze Hrvojevu ženu Jelicu.

KOMENTAR

Na početku pasusa Orbin citira već spomenutog Davida Hitreja, ali nemam mogućnosti da utvrdim koliko je i kako koristio njegov tekst. Ono što se govori o Isaku i Nikoli Slovenu potiče u krajnjoj liniji od Jovana Turocija (ed. Schwandtner 380), samo što se u "Ugarskoj hronici" govori o kralju Ikaču koga je Mehmed postavio u Vrhbosni i o Nikoli iz porodice de Macedonia (Nicolaus filius Petri de Macedonia). U novije vreme se pokazalo da su Ikač i njegov protivnik s kraja XIV veka i da cela priča nema veze s Mehmedom I. Up. S. Ćirković, "Istorija srednjovekovne bosanske države", Beograd 1964, 370. Kraljica Gruba nije bila žena Ostojina, nego Dabišina. Ostoja se posle smrti Hrvojeve, 1416, zaista oženio njegovom udovicom Jelenom.

Splićani se u to vreme oslobodiše, proteravši iz grada Hrvojevu posadu. Dubrovčani, koji su tada bili u savezu s ugarskom krunom, dobili su na poklon od cara Žigmunda tri ostrva koja je ranije držao Hrvoje, Brač, Hvar i Korčulu. U cilju primanja u posed tih ostrva Dubrovčani su uputili Marina Rastića s nekoliko galija. Ali pomenuta ostrva, zbog zlobe Jakše Neretvanca, nisu ostala pod dubrovačkom vlašću duže od tri godine dana. Naime, pomenuti Jakša, gospodar nekih mesta u Neretvi, bio je neprijatelj Dubrovčana. On je otišao u Ugarsku Žigmundovoj ženi Barbari, za koju je znao da ga mnogo voli (bio je dvorjanin i vrlo lep mladić), a ni kraljica (mada je bila već stara) nije bila napustila ženske poroke, te je preko nje optužio pred carem Dubrovčane kao tvrdice, kao i da postavljaju na upravu pomenutih ostrva ljude koji su pre spremni da otimaju nego da dele pravdu. To je dokazivao svedočanstvima nekih prvaka sa ostrva koji su se pobunili protiv Dubrovčana i bili prizvani na ugarski dvor. Kad je za te stvari saznao Žigmund, napisao je dubrovačkom senatu da se ubuduće ne mora truditi oko uprave triju ostrva. Ta ostrva su, po carevom naređenju, predali njegovom vitezu Vladislavu Arosalu Dživo Menčetić i Gavđa Gučetić 1417. godine.

KOMENTAR

Nije poznato odakle ze Orbin uzimao podatke o dubrovačkoj vlasti nad ostrvima Bračom, Hvarom i Korčulom. Dubrovčani su po nalogu kralja Žigmunda poseli ostrva 1413. i držali su ih do 1417. Priča o Jakši Neretvanu i romansi s ugarskom kraljicom Barbarom preuzeta je doslovno iz Tuberona. Commentariolus Ludovici Servarii Tuberonis "De origine et incremento Urbis Rhacusanae", Rhacusii 1790, 20.

Kao što je ranije rečeno, ovo je posebno štampani odlomak iz Crijevićevih "Komentara", objavljenih prvi put 1603. Orbin ih je morao poznavati u rukopisu. Jakša Neretvanac o kome govori Orbin biće, po svoj prilici, onaj chir Giacomo de Luca, čiji je otac bio Luxa Oblisich, koga po zlu spominju savremeni dubrovački dokumenti. Thalloczy-Gelchich, "Diplomatarium Ragusanum", Budapest 1887, 263, 269, 272. Vladislav "Arosal" je iskvareno ime. Žigmundov poslanik se zvao Ladislaus Jakez de Kusal.

No vratimo se, konačno, na izlatanje o kralju Ostoji. On je 1415. godine pokušavao na sve moguće načine da zagospodari dalmatinskim gradom Šibenikom, ali su svi njegovi naponi ostali uzaludni. Ovaj grad je u to vreme bio pod Ugrima, ali se, usled pohlepe činovnika koji su u njemu delovali, odmetnuo od

Ugra i prešao pod Mlečane. Iste godine sazvan je u Bosni sabor najistaknutijih velikaša toga kraljevstva na kojem je mučki ubijen Pavle Radenović od Vuka Zlatonosovića i Vukmira Hranića. Kralj je, zajedno s Petrom Pavlovićem, pobjegao i sklonio se u tvrđavu Bobovac, ostavivši na cedilu svoje prijatelje. To je učinio kako bi preko pomenutoga Petra uredio svoje odnose s Turcima. Pošto je Ostoja počeo da se vlada suviše razuzdano, ne prezajući ni od silovanja plemenitih matrona, narod se stao buniti i na kraju ga je proterao iz kraljevstva, te izabrao za kralja umesto njega Stevana Jablanovića. Jablanović je za svoj izbor velikim delom morao biti blagodaran Dubrovčanima. Kad su, naime, Dubrovčani videli da pri izboru novog kralja postoji velika pocepanost među bosanskim velikašima, poslali su im poklisara Vuka Andrije Bobaljevića, izvršnog govornika. Ovaj je, delom poklonima, a delom svojom kraljevskom odorom, privukao na svoju stranu dobar deo velikaša i uspeo da gotovo svi glasaju za pomenutog Jablanovića, koji je za to uvek bio blagodaran Dubrovčanima. Tako je docnije, na njihov zahtev, bacio u tamnicu Radića Sankovića, bivšeg vojskovođu kralja Ostoje. Njemu je (Radiću) Sandalj Hranić, da bi ugodio Dubrovčanima, odsekao glavu. Zato su Dubrovčani poklonili Sandalju jednu kuću u Dubrovniku, koju su ranije bili poklonili neblagodarnom Radiću. Radić je (kako neki vele) bio oslepljen u vreme kralja Tvrtka Suroga.

KOMENTAR

Šibenik je 1410. bio pod mletačkom vlašću. Iz drugih očuvanih izvora ništa se ne zna o Ostojinim pokušajima u ovo vreme da zauzme Šibenik.

KOMENTAR

Ubistvo Pavla Radenovića izvršeno je prilikom jedne šetnje kralja Ostoje i bosanskih velikaša 23. avgusta 1415. Kod Orbina su izmešana imena i prezimena nekih aktera:

Vukmir je Zlatonosović a Vuk Hranić. Ubistvo su organizovali kralj Ostoja i vojvoda Sandalj Hranić, kako svedoči jedan očevidac u svome pismu. Kralj Ostoja nije pobjegao s Petrom Pavlovićem, nego ga je vezanog odveo u Bobovac. Izvor kojim se ovde Orbin poslužio nije bio naročito precizno obavešten.

KOMENTAR

Ovo izlaganje je očigledno dubrovačkog porekla, ali veoma pobrkano. Ostoja je umro kao kralj 1418. i nasledio ga je sin Stefan Ostojić. Iako su poslednje godine Ostojine vlade protekle u brojnim unutrašnjim razdorima, ipak nije poznato da je bio zbačen. Prezime Jablanić se javlja u bosanskoj istoriji znatno ranije: otac Pavla Radenovića se zvao Raden Jablanić. Možda je tu izvor zbrke. Nije ništa poznato o misiji Vuka Bobaljevića. Radić Sanković je stradao mnogo ranije, po svoj prilici, za vreme prve vlade Tvrtka II, kako je govorio drugi izvor Orbinov. U svakom slučaju, Dubrovčani su Radićevu kuću dali Sandalju još 1405. Nemamo potvrde da je Radić Sanković bio oslepljen.

Zanimljivo je da nam o tome ne priča nijedan očuvani izvor. U vreme Orbinovo, međutim, bilo je više tekstova u kojima se govorilo o Ostoji. Orbinov savremenik Lukarević (*Copioso ristretto* 1790², 141) se žali da l'origine e i successi di questo Re Ostoja siano variamente e molto differentemente raccontati dagli autori.

Međutim, kad je Ostoja video da je lišen kraljevstva, obratio se Turčinu, pa pošto mu je obećao dvadeset hiljada godišnjeg harača i za taoca svoga sina Radivoja, Turčin mu je stavio na raspolaganje znatnu vojsku sastavljenu od Turaka. Došavši u Bosnu, našao je u logoru vojsku kralja Stefana i Tvrtka Suroga, koji su tada bili u savezu protiv njega. U zametnutoj bici vodila se neko vreme tako uporna borba da su ljudi ginuli bez broja, i s jedne i s druge strane. Kako se pobeda nije priklonila ni jednoj strani, na kraju su odustali od dalje borbe. Tada su se bosanski velikaši, da bi sprečili tako teška pustošenja kraljevstva, založili da izmire između sebe ovu gospodu. Blagodareći tome, Tvrtko, Ostoja i kralj Stefan nagodili su se da podjednako učestvuju u kraljevanju Bosnom, zadržavajući svaki od njih titulu kralja. To je bilo hiljadu četiri stotine dvadeset i druge godine. Ali ubrzo posle toga Stefan se, ne oženivši se nikada, preseli iz ovoga u život večni. Za njim je došao na red kralj Ostoja hiljadu četiri stotine trideset i pete godine. On je umro od groznice koju je navukao na sebe svojim raskalašnim životom. Njegov sin Radivoj, koji je tada boravio na turskom dvoru, dobio je od Turčina moćnu vojsku s kojom je provalio u Bosnu. Zametnuvši bitku s Tvrtkovom vojskom, Turci su bili poraženi, a Radivoj je pobjegao u Dubrovnik, gde je

bio primljen među vlastelu, koja mu je više puta priskočila u pomoć u njegovim nevoljama. Ali se na kraju povukao u Bosnu i priznao kralja Tvrtka, koji ga je primio kao prijatelja i velikaša i dodelio mu mnoga polja u Kiseloj Vodi. Umro je mlad od troletne groznice koju je dobio zato što je pio mnogo vina rashlađenog ledom.

KOMENTAR

I ovde Orbin nije uspeo da dovede u sklad podatke svojih izvora pa je došao do sasvim fantastične konstrukcije. U Bosni 1422. nije bilo tri kralja, nego samo jedan. Borba između Tvrtka II i Stefana Ostojića već se bila završila, a Ostoja je odavno bio mrtav. Ostoja je zaista imao i drugog sina, Radivoja, koji je neko vreme proveo na Porti. On je uz tursku pomoć pokušao da zavlada Bosnom 1432—1435. Međutim, nije on pobegao u Dubrovnik, nego jedan drugi rođak Tvrtka II: Vuk Banić Kotromanić. Upravo detalji o posedima ovog pretendenta i kraju njegovog živoga upućuju na domaći izvor.

Dok je, dakle, sam Tvrtko vladao u Bosni, često je dolazilo do razmirica između njega i Sandalja Hranića, čiju je zemlju Tvrtko nekad opustošio. A ni s Dubrovčanima nije bio u dobrim odnosima. Isto tako ni s despotom Stefanom, čija je vojska osvojila i zauzela grad Zvornik u Usori. Taj grad je tada, 1436. godine, opustošila pomenuta despotova vojska. Te iste godine upokojio se i Sandalj Hranić. Kako nije imao dece, ostavio je svoju državu svom sinovcu Stjepanu Kosači. Kosaču su tada progonili kralj Tvrtko i neke druge raške velmože, ali Dubrovčani ga nikad nisu napustili, štaviše, blagodareći gotovo samo njima održao se na vlasti. No, na kraju krajeva, usluga je bila učinjena jednom neblagodarnom čoveku koji je za celog života gotovo bio i delovao kao neprijatelj Dubrovčana. To im je već ranije više puta rekao kralj Tvrtko. Tvrtko se već u godinama oženio Jelinom iz kuće Jablanovića. Pošto s njom nije imao nijedno dete, umro je bez naslednika 1443. godine.

KOMENTAR

Orbin je ranije stavio datum smrti despota Stefana u 1419, a ovde ga pušta da ratuje oko Zvornika 1436. Istorijska podloga te priče biće u ratovima despota Đurđa i Tvrtka II. Zvornikom je srpski despot zavladao 1433. Sandalj Hranić nije umro 1436, nego 1435. O Stjepanu Kosači Orbin govori opširnije u posebnoj glavi (v. str. 180—187). Podatak o Tvrtkovoju ženidbi nije tačan. On se 1428. oženio Dorotejom Gorjanskom. Godina smrti je tačna.

Odmah posle Tvrtkove smrti bosanski velikaši izabrali su za kralja Tomaša, sina bosanskog velikaša Pavla Hristića. U tome su mu mnogo pomogli Jablanovići, koji su spadali u red prvih velikaša toga kraljevstva. Mada je u drugim stvarima sledio hrišćanski obred, ipak je dugo vremena oklevao da primi sveti krst, pa izgleda da je bio zaražen manihejskom jeresi, pošto je posle svog izbora za kralja (kako piše Volateran) primio krst od Đovanija Karvahala, kardinala Sv. Anđela. Pored toga, u hronici Male braće, u VI knj. 3. delu, čita se da je ovoga kralja priveo u krilo katoličke crkve fra Đakomo iz Marke.

KOMENTAR

Kralj Tomaš je zaista izabran posle smrti Tvrtka II. On je bio, kako sam kaže, "mnogopoštenoga spomenutija slavnoga kralja Ostoje sin". Kao Ostoja, i Radivoj Ostojić Tomaš je mogao biti Hristić, ali je sasvim isključeno da je bio sin vlastelina Pavla Hristića. Ovde Orbin opet pominje Jablaniće, što se može odnositi na Pavloviće. Ivaniš, sin Radoslava Pavlovića, bio je zaista blizak kralju Tomašu. Podaci o krštenju Tomaševom tobože tek od kardinala Karvahala potiču iz Komentara pape Pija II (Eneje Silvija Pikolominija). Tomaš se, u stvari, od samog početka svoje vlade odlučno deklariseo kao katolik. Jakov Markijski nije mogao pokrstiti Tomaša jer je on boravio u Bosni u vreme Tvrtka II. Ono što se priča o poslanstvu Tomaševom Piju II odnosi se na god. 1459, kada je održavan sabor u Mantovi. Izdaja na koju se ovde aludira jeste predaja Smedereva 1459. Tvđenje da se svi bosanski kraljevi zovu Stefani nalazi se kod pape Pija II. Gobelin koga Orbin ovde citira je samo prvi izdavač papinog spisa.

Tomaš se oženio Katarinom, kćeri Stjepana Kosače, vojvode Svetoga Save. Održavao je tesno prijateljstvo s Dubrovčanima. Kad je njegov tast Stjepan vodio s njima rat, on ga je više puta nagovarao i

molio da odustane od toga. Na nagovor pomenutog kardinala Đovanija, otišao je u Ugarsku, gde je, posredovanjem ovoga prelata, sklopio savez s Ugrima, kojima je obećao da će preduzeti velike pohode protiv Turaka, ali je posle učinio sve suprotno. Da bi zadovoljio i tadašnjeg papu Pija II, poslao mu je svoje poklisare, naime, čedadskog i senjskog biskupa. S njima je bio hrvatski knez Stepan iz porodice Frankopana, koja je u stara vremena dala ukras crkve, papu Grgura Prvoga Velikog, i jednog trevizanskog doktora kojega je posle papa Pije imenovao biskupom u Dalmaciji. Pomenuti poklisari zatekli su tada papu u Mantovi. On ih je rado saslušao i oni su se oprostili sa njim veoma zadovoljni. Krenuli su iz Italije pre nego što je tamo doprla vest o izdaji koju je kralj Tomaš izvršio prema hrišćanima. Njega latinski pisci nazivaju Stefan; kao što su u prošlosti Rimljani nazivali svoje vladare cesarima ili Avgustima, a Egipćani faraonima ili Ptolomejima, tako su Bosanci (kaže Đovani Gobelin u komentarima Pija II u knj. III) nazivali svoje kraljeve Stefanima.

Među bosanskim kraljevima Tomaš je bio lukav, prevrtljiv i nepostojan u svojim delima. Godine hiljadu četiri stotine pedeset i devete, da bi se pokazao katolikom, a i da bi samo spolja pružio dokaz svoje religije ili, možda (što mnogi veruju), podstaknut pohlepom, izdao je proglas da svi jeretici manihejci, kojih je bilo mnogo u Bosni, moraju napustiti zemlju tako da njihova imanja pripadnu državi, ukoliko neće da prime krštenje i rimokatoličku veru. Tada je bilo kršteno oko dve hiljade pomenutih jeretika, no njih četrdesetak, tvrdoglavo lutajući tamo-amo, dospeli su kod Stjepana, hercega od Sv. Save, poklonika (kako neki vele) iste jeresi. Trojicu glavnih predstavnika među ovim jericima, koji su bili vrlo uticajni na dvoru bosanskog kralja, poveo je svezane u Rim ninski biskup. Njih je papa Pije II zatvorio u manastire. Tu ih je Đovani, kardinal Sv. Siksta, podučavao u katoličkoj veri i uveravao da napuste zabludu bezbožnih manihejaca, te da prihvate nauku rimske crkve koja ne može ni prevariti ni biti prevarena. I tako, pošto ih je izmirio s crkvom, uputio ih je njihovom kralju. Dvojica od njih su istrajali u katoličkoj veri, dok se treći, poput pseta, povratio na bljuvotinu. Naime, on je pri povratku pobegao gore pomenutom hercegu a da se nije ni pojavio pred kraljem Tomašem.

KOMENTAR

Sve što se ovde kaže o borbi kralja Tomaša protiv bosanskih krstjana preuzeto je iz već spomenutog memoarskog spisa pape Pija II. Up. J. Matasović, "Tri humanista. o patarenima", Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta 1 (1930) 235—252.

Sačuvan je spis koji je priredio Ivan Torkvemada, kardinal Svetog Siksta, sa pobijanjem učenja bosanskih krstjana. Tri bosanske crkvene starešine koje se ovde spominju svečano su se odrekle svoga verovanja pred papom Pijem II u maju 1461. Up. D. Kniewald, "Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima", Rad JAZU 270 (1949) 174—181.

Kada je Tomašev sin od nekih četrnaest godina otišao zbog zaveta da poseti mljetsku Bogorodicu (prastaru sliku i u prošlosti veoma poštovanu, a naročito od Bosanaca), koja se nalazi u crkvi otaca Reda sv. Benedikta, tamo se razboleo od groznice koja ga je u malo dana dovela do groba. Sahranjen je u pomenutoj crkvi, a na grobu mu stoji zapisano: HIC IACET FILIUS TOMASCI REGIS BOSNAE. Zato sam vrlo sklon da verujem da je to bio nezakoniti sin kralja Tomaša i brat Stefana, kojega je Tomaš imao sa svojom naložnicom Vojačom, a koji ga je nasledio u kraljevstvu, jer sa svojom ženom Katarinom Kosačom nije imao dece, iako je to mnogo želeo. Tomaš se pokazivao na izgled da je u savezu s hrišćanima, a u stvari je bio više na strani Turaka. To je na kraju bio razlog što je izgubio i život i kraljevstvo. Turski car Mehmed II bio je, naime, došao prurušen u Bosnu da vidi i pokupi podatke o utvrđenjima. U Jajcu ga je poznao kralj Tomaš, s njim se pobratimio (kako je običaj kod tog naroda) i pustio ga da slobodno ode. Kada je to docnije doprlo do ušiju ugarskog kralja Matije, Matija je nastojao na sve moguće načine da se dočepa Tomaša. Ali videći da se on jako pazi, dao je potajno nagovoriti njegova sina Stefana i Tomaševa brata Radivoja da, u interesu hrišćanstva, maknu s puta tog verolomnog kralja, obećavajući da će im, ako to učine, pomoći da postanu gospodari Bosanskog Kraljevstva. Ove reči i obećanja Ugra raspališe srce mladića koji je po prirodi bio častoljubiv, tako da je odmah prihvatio predlog.

KOMENTAR

Natpis na grobu sina kralja Tomaša u mljetskoj crkvi mogao je sam Orbin videti i pročitati. Ne može se reći koji Tomašev sin je u pitanju. Pored Stefana, koji ga je nasledio, i Žigmunda, koga su Turci zarobili 1463, Tomaš je imao još jednog sina kome ne znamo ime. Up. M. Šunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420—1463", Historijski zbornik 14 (1961) 134. Zanimljivo je da Orbin odnekuda zna za ime Tomaševe prve žene Vojače.

KOMENTAR

Sličnu priču nalazimo kod hrvatskog hroničara XVI veka Ivana Tomašića, a Ivan Tomko Marnavić nešto posle Orbina ponavlja je možda baš po Orbinu. Između Tomašićeve i Orbinove verzije ima razlika. Dok je kod Orbina jedna od glavnih ličnosti Katarina, bosanska kraljica, kći hercega Stefana, kod Tomašića je to gospođa Margarita od Orihovice. U obe verzije su Tomaš i Mehmed II pobratimi, a mladi Stefan i Radivoj ubice kraljeve. Fama o ubistvu kralja Tomaša bila je raširena već u drugoj polovini XV veka, a priča o Mehmedu II kao osvetniku ubijenog kralja lišena je svake istorijske osnove.

Kralj Tomaš je upravo bio otišao u Hrvatsku da udari na zemlju Bjelaj, pa dok je ležao u krevetu zbog nekog lakog oboljenja, noću su ga napali njegov sin Stefan i brat Radivoj. Pošto su ga udavili, razglasili su da se ugušio usled neke svoje stare bolesti. U to se neko vreme verovalo dok jedan Radivojev paž nije otkrio stvar kraljevoj udovici Katarini. Ona je odmah o tome obavestila Mehmeda i zamolila ga da dođe s vojskom i protera očeubicu iz kraljevstva, a njoj preda kraljevstvo samo dok ona bude živa. Mehmedu je bilo vrlo žao čuti tu vest i odgovorio joj je da mu je mnogo na srcu nepravedno i svirepo umorstvo njenog muža, ali da joj sada ne može pomoći jer je zauzet vrlo važnim poslovima. Obećavao joj je, međutim, da će prvom prilikom ispuniti njenu molbu. Kad se, dakle, Mehmed rešio poslova, provalio je s vojskom u Bosnu i toga puta samo je opustošio zemlju i odveo u ropstvo mnogo ljudi. Videvši to Katarina i uverivši se da je varvarin prevario, ozlojeđena napusti Bosnu. Najpre je došla u Ston, gde je ostala nekoliko dana, a odatle je nastavila za Rim. Tu je naposletku i umrla. Sahranjena je u crkvi Aračeli, po želji koju je (kako piše u hronici Male braće) na času smrti sama izrazila. Papa Sikst IV naredio je da se smesti pred ogradu velikog oltara i da se na mermernoj ploči groba ukleše njen lik i nadgrobni natpis na latinskom i slovenskom jeziku, koji ovako glasi:

CATHARINI CHRAGLIZI BOSANSCOI HERZEGA SVETOGA SAVE S PORODA IELLINE I CUCCHIE ZARA STIEPANA ROIENI TOMASCIA CHRAGLIA BOSANSCOGA SCENI COLICO SCIVI GODINI. LIV. PRIMINV V RIMI NA LITA GOSPODINA. M. CCCCLXXIV. NA XXV. DNI OCTOBRA. SPOMINAK GNE PISMOM POSTAVGLIEN.

CATARINAE REGINAE BOSNENSI STEPHANI DUCIS SANTI SABBAE, EX GENERE HELENAE, ET DOMO PRINCIPIS STEPHANI NATAE, THOMAE REGIS BOSSNIAE VXORI. QUANTUM VIXERIT ANNORUM. LIIII. ET OBIIT ROMAE ANNO DOMINI M. CCCCLXXIV. XXV. DIE OCTOBRIS. MONUMENTUM IPSIUS SCRIPTIS POSITUM.

KOMENTAR

Još je F. Miklošić, Monumenta Serbica, Vindobonae 1858, 519, utvrdio odakle je Orbin preuzeo tekst nadgrobnog natpisa kraljice Katarine. Bio je to kaligrafski priručnik Gio. Battista Palatino, Libro nel qual s'insegna a scriuer ogni sorte lettera, Roma 1550. Compendio del gran volume dell'arte del bene et leggiadramente scriuere tutte le sorti di lettere e caratteri. Venetia 1958.

Natpis je premešten i uklonjen 1590, tako da danas postoji samo latinski natpis malo različit od Orbinovog teksta, uzidan u jedan stubac crkve Aračeli. Kao izvor podataka o kraljici Katarini Orbin navodi Hroniku franjevačkog reda.

Kada je, dakle, kralj Stefan video pustošenja koja je Mehmed učinio u njegovom kraljevstvu, po nagovoru modruškog biskupa Nikole, koji je tada bio papski legat u Bosanskom Kraljevstvu, prekinuo je mir s Mehmedom i uskratio mu redovni harač. Na to je odmah došao k njemu turski poklisar koji mu je u

ime svoga gospodara zatražio pomenuti harač. Tada je kralj Stefan naredio da se donese harač, pokazao ga je poklisaru i rekao: "Vidiš, ovde je pripremljen harač, no ipak ne čini mi se pametno da se lišim tolike svote novca i predam je tvom gospodaru, kojem ću se s tim istim novcem, ako slučajno udari na mene, moći lakše odupreti i odbraniti se od njega. Pa ako i budem primoran da pođem i da se povučem u druge zemlje, s tolikim bogatstvom moći ću se lepše provesti." Kad je to čuo turski poklisar, ovako mu je odgovorio: "Nema nikakve sumnje, vrlo je lepa i poštena stvar da taj novac ostane kod tebe, kad se to ne bi kosilo s utanačenim ugovorima koje si svojom zakletvom potvrdio. Ali, ako iz pohlepe za novcem budeš i dalje kršio pomenute ugovore u nadi da će ti taj novac doneti neku sreću, bojim se, zaista, da ti se ne desi suprotno. Jer ne mislim nipošto da je zlo posedovati novac, kad bog to hoće, ni lišiti se njega, kad se njemu tako sviđa. Štaviše, smatram da je daleko poštenije i pohvalnije lišiti se novca nego uvrediti onoga koji nam je omogućio da ga stečemo." Rekavši to, ode od kralja. Kad se vratio kući i izložio svome gospodaru tok razgovora s Bosancem, Mehmed reši da ga napadne odmah u proleće. Obavešten o tome, kralj Stefan je uputio svoje poklisare u Rim Piju II. Poklisari su bili dva veoma stasita starca koji su svojim izgledom ulivali poštovanje. Jedan od njih ovako je progovorio papi: "Sveti oče, bosanski kralj Stefan, vaš sin, poslao nas je k vama da vam u njegovo ime izložimo ovo: Imam sigurnu vest (kaže on) da će Mehmed ovoga leta povesti rat protiv mene i da je pripremio sve potrebno za to. Moje snage nisu dovoljne da mu se oduprem. Zamolio sam Ugre, Mlečane i Đurđa Arbanasa da mi u ovoj nuždi pomognu. Sada to molim i od vas. Ne tražim i ne želim brda zlata, samo neka neprijatelj i moj podanik zna da mogu računati na vašu pomoć. Jer ako Bosanci budu videli da ja neću ostati sam u ovom ratu, već da će me i drugi pomoći, onda će se i oni radije boriti, a Turci se neće tako lako usuditi da prodru u moje kraljevstvo, koje ima mnogo neprohodnih klanaca i gotovo neosvojivih utvrđenja na mnogim mestima, tako da nije baš lako prodreti u moju zemlju.

KOMENTAR

Pričanje o postupanju bosanskog kralja Stefana Tomaševića s turskim poslanikom preuzeto je od kasnovizantijskog istoričara Laonika Halkokondila. Tekst je delom parafraziran, a delom doslovno preveden. Samo vest o papskom legatu, modruškom biskupu Nikoli iz Maina (Machinense) koji je navodno podstakao kralja Stefana da prekine mir sa sultanom, potiče iz nekog drugog izvora.

Vaš prethodnik Evgenije ponudio je mom ocu da će mu dati krunu i podići u Bosni katedralne crkve. To je tada moj otac odbio da ne bi izazvao protiv sebe mržnju Turčina. On je, naime, bio još mlad hrišćanin i nije bio proterao iz svoga kraljevstva jeretike manihejce. Ja sam kršten još kao dete, pa pošto sam naučio latinska pismena, čvrsto ispovedam katoličku veru, te se ne bojim onoga čega se bojao moj otac. Međutim, iznad svega želim da mi pošaljete krunu i svete biskupe. Jer to će biti očiti znak da me nećete napustiti u mojim nevoljama. Mom podaniku, kad vidi da me vi pomažete, porašće nada, a neprijatelju ući će strah u kosti. Ovo, dakle, molim od vas. Pored toga, što pre pošaljite svoga legata Ugrima da im preporuči moju stvar i da ih nagovori da pridruže svoju vojsku bosanskoj vojsci, jer će tako lako moći da se spase Bosansko Kraljevstvo. Ako pak drukčije urade, propašće sasvim. Turci su u mom kraljevstvu podigli nekoliko tvrđava, ulagaju se seljacima, pokazuju se prema njima veoma ljubazni i dobri, pa obećavaju veliku slobodu svakome koji pređe k njima. Shvatanje tih seljaka je vrlo ograničeno i oni ne dokučuju lukavstvo i prevaru Turaka, verujući da će sloboda koju im obećavaju večno trajati. Stoga će se puk, privučen ovim obećanjima, lako od mene odmetnuti, a vlastela, videći da je napuštena od svojih vazala, neće moći dugo izdržati u svojim tvrđavama. Kad bi se Mehmed zadovoljio samo mojim kraljevstvom i ne bi otišao dalje, možda bi se moglo preći preko ove moje nesreće, te ne bi trebalo radi moje odbrane mučiti ostalo hrišćanstvo Ali nezasita pohlepa za vladanjem nema nikakve određene granice. Zbog toga, kad savlada mene, okrenuće svoje oružje protiv Ugra i Dalmatinaca, mletačkih podanika, pa će preko zemlje Kranjaca i Istrana nastojati da pređe u Italiju, kojom toliko žudi ovladati. I o Rimu često govori i prema njemu je upravljena njegova misao. A ako slučajno (slože li se s time hrišćani) zauzme moje kraljevstvo, zacemento će raspolagati vrlo pogodnom pokrajinom i vrlo prikladnim mestom za ostvarenje svoga nauma. Ja sam prvi na koga će se sručiti ova oluja. Posle mene će doći na red Ugri, Mlečani i drugi narodi. Ni Italija neće ostati dugo na miru, jer je tako neprijatelj rešio u svojoj pameti. Ove

vam, dakle, stvari tako sigurne i očite poručujem da ne biste mogli kazati docnije da niste bili obavešteni, kao i da me ne biste mogli prekoreti za nemar. Moj otac je izneo mnogo ranije vašem prethodniku Nikoli i Mlečanima teške nevolje koje će zadesiti grad Carigrad, pa mu nisu poverovali. Tako je hrišćanstvo izgubilo, na veliku svoju štetu, kraljevski grad, patrijarško sedište i oslonac Grčke. Sada ja, sa svoje strane, kažem da ću se spasti od neprijatelja ako mi (verujući mojim rečima) pružite pomoć, inače ću propasti, a moja propast povući će za sobom mnoge. Ovo je, dakle, ono što nam je Stefan naložio da vam kažemo. A vi, koji ste otac hrišćanske religije, pružite nam pomoć i savet."

Na to je pala ovako odgovorio: "Mi verujemo da je tačno što nam je sada preko vas poručio kralj Stefan, jer smo to isto čuli i sa drugih strana. Mehmed traži Zapadno Carstvo pošto već ima Istočno, a za taj njegov plan vrlo je pogodno Bosansko Kraljevstvo. Prema tome, vrlo je verovatno da će on uložiti napor da provali najpre ta vrata. Ali mu to neće poći za rukom, samo ako mu se kralj bespoštedno i nepokolebivo odupre. Prilazi u Bosnu su veoma teški i malo ljudi može da ih brani. Ugri i Mlečani pridružiće svoje čete bosanskim četama, jer ćemo u tu svrhu poslati svoje legatove obojici vladara koji će zajednički braniti stvar Bosne. Mi ćemo, prema našim mogućnostima, pružiti pomoć i izdaćemo naredjenje da se u Bosni podignu katedralne crkve za koje ćemo istovremeno imenovati biskupe. Ali krunu ne možemo poslati a da ne povredimo ugarskog kralja, kome pripada pravo da kruniše bosanske kraljeve. Međutim, nastojaćemo da ispitamo i saznamo njegovo mišljenje, pa ako se uverimo da se on time neće osetiti povređenim, poslaćemo krunu po našem legatu, jer ona je već spremna. Međutim, protiv volje pomenutog ugarskog kralja ne želimo ništa preduzeti. Naime, ne bi bilo pametno zamerati se onome od koga se očekuje pomoć. Ako Stefan bude iole pametan, nastojaće da pridobije za sebe ugarskog kralja Matiju, jer ako bude udružen s njime, teško će ga Mehmed moći nadvladati." I tako, posle ovih reči, papa otpusti Bosance.

KOMENTAR

Ovo nisu "stilska humanistička vežbanja", kao što je jednom rečeno, nego doslovni izvodi iz memoarskog spisa *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt pape Pija II*, koji je Orbin čitao. (Up. komentar uz izvore str. 412.) Postavlja se pitanje koliko je tačno papa Pije II reprodukovao poruku bosanskih poslanika. Pouzdano se može reći da sadržaj poruke odgovara tadašnjoj situaciji i da ima pojedinosti poznate iz drugih savremenih izvora. Kao, npr., kraljevo obraćanje za pomoć Skenderbegu (Đurđu Arbanasu) ili papino upozorenje u odgovoru da krunu ne može poslati a da ne povredi ugarskog kralja. Moguće je da su poslanici predali pismenu verziju svoje poruke, kao što su to morali činiti u Veneciji, i da je to poslužilo papi Piju II kad je diktirao svoje memoare. Inače je tekst kraljeve poruke i papinog odgovora kod nas odavno poznat u prevodu F. Račkog, "Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost. Bogomili i patareni", Beograd 1931², 476—477. Orbin ništa ne kaže o vremenu poslanstva, ali se može utvrditi da je ono bilo u Rimu u leto ili jesen 1461.

No Turčin iziđe u proleće s vojskom i pređe reku Dorobicu, koja deli Bosnu od Bugarske. Krenuvši odatle, došao je na reku Iliris, koja je plovna, te je lađama koje je dao tu sagraditi prevezao na drugu obalu pešadiju. Konjicu je zadržao na reci dok je prolazila ostala vojska. U toj vojsci, pored stranih četa, naročito azapa koji su bili pojačanje pešadiji i koji su ga pratili u ovom ratu, bilo je stotinu i pedeset hiljada konjanika. Sem toga, bilo je u toj vojsci mnogo drugog ljudstva koje je služilo samo kao posluga. Sada, kad je Turčin prešao Iliris, napao je Stefanovu zemlju. Jurišajući na grad Bobovac, počeo ga je tući na više načina. Ovaj grad je podignut na jednoj visokoj planini i vrlo je utvrđen po svom prirodnom položaju. Ali Turčin, gađajući neprestano iz artiljerije čije su kugle padale u grad, stvorio je paniku među njegovim braniocima. Pored toga, na čelu ovoga grada nalazio se Radič, koji je ranije bio manihejac, a docnije se počeo pretvarati da je katolik. On je bio potkupljen od Turčina, te mu je predao grad. Zatim je taj isti Radič počeo nagovarati i posadu kule da prekine s pružanjem otpora i da se preda tako moćnom gospodaru. Na kraju, bila je predana Turčinu ta toliko važna tvrđava koja se, kako je bila snabdevena svim potrebama, lako mogla braniti i odolevati neprijatelju dve godine dana.

KOMENTAR

Uprkos tome Orbin stavlja odmah u sledeće proleće veliki pohod Mehmeda II i osvajanje Bosne. Početak pohoda je ispričan po Laoniku Halkokondilu. Izvesnu teškoću predstavljaju imena koja se javljaju u ovom odlomku. Reka "Dorobica" će verovatno biti Drina, jer se za nju kaže u Klauzerovom prevodu da odvaja Tribale i Ilire što treba da znači Srbe i Bosance, a ne Bosnu i Bugarsku, kako je razumeo Orbin. Halkokondil još jednom upotrebljava ime ove reke da opiše prostiranje Bosne: od Dorobice do Sandaljeve (u stvari hercegovce) zemlje. Nezgoda je u tome što bi i druga reka "Iliris" morala biti Drina, jer iz pričanja proizlazi da je Mehmed prešavši Iliris napao "Stefanovu zemlju". Za zbrku je odgovoran Halkokondil, kome naše oblasti nisu bile dovoljno poznate. On i grad Bobovac naziva Dorobica, ali je Orbin iz već spomenutog spisa Pija II shvatio o kome gradu je reč.

KOMENTAR

Epizoda o "Radiču", koji se u stvari zvao Radak, uzeta je iz već citiranog spisa pape Pija II. Ime se izmenilo zbog toga što je Orbin našao oblik Radaces, pa je smatrao da to dolazi od Radič. Papu Pija II je o padu Bosne informisao njegov legat modruški biskup Nikola.

Jedan deo ljudstva koje je Mehmed zatekao u gradu poklonio je svojim vojskovođama, jedan deo ostavio na mestu, a ostale je prebacio u Carigrad. Posle toga je naredio Mehmed-paši da izabere evropsku vojsku i da što pre krene put onoga mesta gde se prema obaveštenjima nalazio bosanski kralj. Izvršavajući hitno naređenja svoga gospodara, Mehmed-paša je prešao reku. Kad je došao blizu Jajca, dobio je obaveštenje da se kralj, prešavši reku, sklonio u tvrđavu Ključ, jer nije imao smelosti da beži i pođe dalje da ga ne bi pojurila konjica. Kad je, dakle, paša stigao na reku blizu Ključa, stao je bodriti svoje vojnike da veselo pređu reku i uhvate bosanskog kralja, te time prirede ogromno zadovoljstvo svome gospodaru. Ali primetivši da se ljudi ustežu da uđu u vodu, stade govoriti: "O, Turci, sada je vreme da svako od vas pokaže svoje junaštvo i bez ustručavanja pređe ovu reku. Nema ni-kakve sumnje da će onaj koji je prvi pređe primiti od svog gospodara veliku nagradu." Tada se Omar, sin Turahana i namesnik Tesalije, prvi baci u vodu sa svojim ljudima, a za njim i ostala vojska. Čim su izišli iz vode na drugu stranu, počeli su pustošiti okolna mesta.

Dok se kralj Stefan nalazio u Ključu pod opsadom, Turci su dovukli velike količine trske koju su našli u presušanim okolnim močvarama i naslagali je zajedno s drugim zapaljivim materijalom, te sve zapalili kako bi uplašili branioce grada. Bojeći se da neće moći da dugo izdrže opsadu, oni su poručili Mehmed-paši da će se predati, ali da im obeća da će poštovati njihovu slobodu, kao i da se pod zakletvom obaveže da će pustiti na slobodu bosanskog kralja, koji je bio rešen da mu se pod tim uslovom preda. Mehmed je odmah prihvatio ovaj predlog i svečano se zakleo bosanskom kralju. Kad je kralj izišao iz Ključa, Mehmed-paša je zauzeo to mesto, a s ljudstvom koje se tu našlo desilo se isto što i sa onim u Bobovcu. U Mehmedove ruke pao je takođe brat kralja Tomaša, kojem je odsečena glava pod gradom Ključem. Stefanova žena Marija, kći drugog despota Srbije Lazara, ponevši sa sobom mnogo blaga, povukla se u Dalmaciju, no na putu je uhvatio slavonski ban Pavle. Ovaj je verolomno bacio u tamnicu, oteo joj sve što je sa sobom nosila i već se spremao da je preda Mehmedu. Međutim, Mehmed je, po pravednom sudu božjem, uputio svoje ljude da opustoše Pavlovu zemlju, tako da je Pavle bio primoran da iziđe sa svojim ljudima na bojno polje. Tom prilikom Marija je pobegla iz tamnice i krenula u Primorje. Odatle je na jednoj lađi koju joj je stavio na raspolaganje dubrovački senat otplovila u Istru, a iz Istre je nastavila svojoj majci u Ugarsku.

KOMENTAR

Opis gonjenja i zarobljavanja kralja Stefana Tomaševića preuzet je od Laonika Halkokondila.

KOMENTAR

Nisam mogao otkriti poreklo Orbinovog pričanja o tome da je hrvatski ban Pavle Sperančić zarobio poslednju bosansku kraljicu. Toj vesti u nauci nije poklonjena vera zbog toga što se zna da se kraljica Marija prvo sklonila u Dubrovnik, a zatim otišla u Split. Up. I. Ruvarac, "Dvije bosanske kraljice", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 461—464.

Turski car je bio strahovito ljut na Mehmed-pašu što se tako nepromišljeno zakleo i obećao

bosanskom kralju da će mu spasti život. Car je, vodeći sa sobom Mehmed-pašu, zauzimao neke okolne gradove toga kraljevstva. U međuvremenu, izdao je naredjenje Omaru, sinu Turahana, da prodre dublje u Bosnu i nastoji da zauzme druge gradove koji su bili pod vlašću kralja Stefana. Kad je Stefan doveden u tabor cara Mehmeda, ovaj ga jednog jutra pozva k sebi. Ali Stefan, dosetivši se zašto ga poziva, uze u ruku pismo koje mu je paša bio izdao pod zakletvom, psujući i proklinjući tursko verolomstvo. No varvarin se branio govoreći da Mehmed-paša, koji je bio njegov rob, nije mogao obavezati njega, Stoga ga je predao svom učitelju, nekom Persijancu, da ga dade smaknuti. I tako je kralju Stefanu, koji se nalazio pod gradom Blagajem, bila odsečena glava. Drugi kažu (među njima su Leunklavije i Bonfinije) da je naredio da ga živa oderu. Matija Mehovita, koga se drži Jovan Botero, u prvoj knjizi piše da ga je privezao za kolac i postavio za cilj strelcima.

KOMENTAR

Gotovo doslovni prevod iz Laonika Halkokondila.

KOMENTAR

O pogubljenju Stefana Tomaševića Orbin donosi više verzija i citira pri tome Bonfinija, Leunklavija, Mjehovitu i Botera.

Posle toga je Turčin prokrstario pustošeći zemlju Stjepana Kosače i naneo joj veliku štetu. Ali su i domaći neprestano nanosili gubitke neprijatelju. Držeći se, naime, povučeni u planine, čim bi videli odrede koji se kreću u koloni, naglo bi izbijali napolje i napadali ih.

KOMENTAR

Ovde Orbin još jednom prepričava Halkokondila.

Dok je Mehmed bio još u Bosni, izdao je javni proglas da svi velikaši toga kraljevstva koji žele dobiti svoje zemlje i imanja moraju doći preda nj. Neki, koji nisu bili dovoljno oprezni i koji nisu prozreli lukavstvo Turčina, došli su. On je naredio da ih smesta poubijaju, ali je time upozorio ostale da ubuduće ne veruju rečima varvarina. Mehmed je u roku od osam dana zauzeo više od sedamdeset gradova i utvrđenja, vrlo jakih, i po gradnji i po svom prirodnom položaju. Što se tiče novca, dobio je više od miliona zlatnika koje su toliki bosanski kraljevi nagomilali za svoga života. Tada su bile obeščašćene matrone, silovane device, porušene crkve, sveštena lica izložena svakovrsnom ponižavanju, a skoro sva vlastela odvedena u ropstvo u Aziju. To je bilo prema hrišćanskom računanju vremena 1463. godine, a prema turskom računanju 1464. godine. Jer hrišćani (kako piše Leunklavije) obično broje godine od početka rata, a Turci od kraja. Neki kažu da je, posle zauzimanja ovoga kraljevstva od Turaka, Mehmed odgovorio nekom janičarskom agi koji se našao pred njim i slavio junaštvo koje su pokazali njegovi janičari u ovom ratu kako Bosansko Kraljevstvo ne bi tako lako palo da su velikaši toga kraljevstva bili jedinstveni i složni, kao i da je do njegove propasti došlo zbog njihovog razdora i nesloge.

KOMENTAR

Ovaj odeljak je sastavljen iz najmanje tri fragmenta. Prvi je o bogatsvima koja je sultan ugrabio u Bosni, i njemu nisam ušao u trag. Drugi je o godini pada Bosne, preuzet iz Leunklavija, "Annales sultanorum", ed. 1591, 175, a treći, o neslozi bosanskih velikaša, iz još neidentifikovanog izvora.

To isto su kazali i mnogi hrišćanski pisci. Bosanci su, naime, bili ratnici, ali nesložni među sobom. Među svim narodima koji govore slovenski, oni imaju najčistiji i najlepši jezik, a ponose se što oni jedini danas čuvaju čistotu slovenskog jezika. Ovaj jezik su uvek mnogo cenili hrišćanski vladari. Knezovi izbornici, kralj češki, palatinski rajnski knez, vojvoda saksonski i markiz brandeburški, dužni su (kako proizlazi iz Zlatne bule cara Karla IV) da poučavaju svoje sinove od šeste godine života u latinskom, slovenskom i talijanskom jeziku, tako da u četrnaestoj godini života dobro ovladaju tim jezikom ili govorom. Tu lepo dolazi do izražaja veličina i dostojanstvo slovenskog govora koji su jedini, ostavljajući po strani sve druge jezike sveta, stari carevi izjednačili sa dva glavna jezika koje dan-danas svet ceni. Sam

car Karlo (kako sam čuo od krakovskog kanonika Vrševića, jedne veoma učene osobe i od nekih drugih uglednih Poljaka) dao je ispisati zlatnim slovima gore pomenutu povelju koju je Aleksandar Veliki dao slovenskom narodu, u jednoj crkvi u Pragu koja se i danas zove Slovenska crkva. Ovo nisam kazao na mestu gde sam posebno govorio o ovoj povelji, jer o tome ranije nisam znao ništa. To mi je (kako rekoh) pripovedao Vršević kad sam sa štampanjem dela bio stigao do ovog mesta.

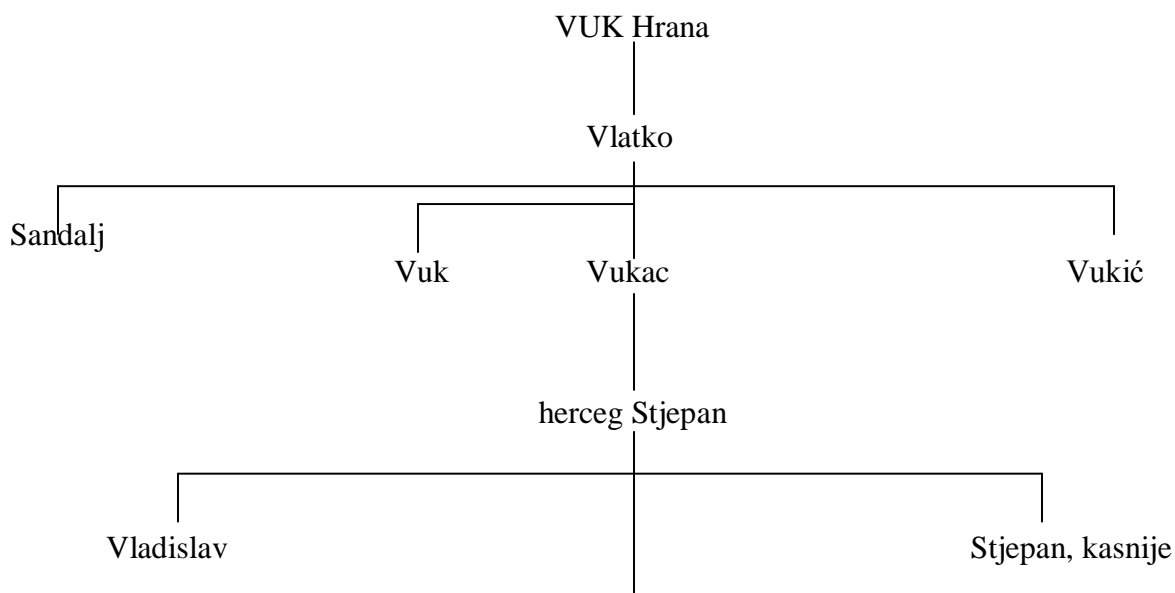
KOMENTAR

Završetak glave o Bosni je u stvari dopuna jednog mnogo ranijeg mesta u Orbinovom tekstu. Na str. 168—169 svoga dela Orbin donosi tobožnju povelju Aleksandra Velikog za Ilire u znak zahvalnosti za velike ratničke usluge prilikom osvajanja na Istoku. Tu providnu izmišljotinu je tobože našao u jednoj carigradskoj biblioteci neki Giulio Baldasar Secretario Imperiale. Već na tome mestu Orbin je tvrdio da se ta povelja odnosi na Slovene. U međuvremenu je, kako ovde priča, saznao od svojih poljskih poznanika da je car Karlo IV (1346—1378) tobože ispisao ovu povelju u "slovenskoj crkvi" u Pragu.

GRB VOJVODA SVETOG SAVE

GENEALOŠKO STABLO KUĆE KOSAČA

Katarina, žena   Vlatko
 bosanskog kralja Tomaša

Porodica Kosača, koja je držala Vojvodstvo Svetoga Save u Bosanskom Kraljevstvu, potekla je (kako veli Ludovik Tuberon) od Vuka Hrane, sina nekog rudinskog kneza, rođenog 1317. godine. Pošto se Vuk preterano odavao lovu, gotovo je celu svoju mladost proveo baveći se time. Našavši se jednog dana, zajedno s Vladislavom, sinovcem Branka Rasisalića, na nekoj livadi goneći zver, jedan Brankov sluga razbio je glavu jednom Vukovom hrtu. Vuk se zbog toga najpre sporečkao s Brankom, a posle je došlo i do tuče. Ranivši smrtno Branka u slabine, Vuk je pobegao u Ugarsku, i tu je ostao neko vreme. Docije, kad je izgadio tu stvar s rođacima ubijenog Branka, došao je na dvor srpskog cara Stefana Nemanje. Pošto je car upoznao u njemu valjanog čoveka, dobio je na njegovom dvoru visoke položaje i postigao vanredne uspehe na bojnopolju. A kako je učinio mnogo usluga pomenutoj kruni, car mu je uz oblast Rudina dao još mnogo zemlje. Kad je otišao tamo, jednog dana 1359. godine, mučki ga je ubio jedan Rasisalić.

KOMENTAR

Već je odavno primećeno da su počeci porodične istorije Kosača kod Orbina legendarno obojeni. Već je rodonačelnik, tobožnji Vuk Hrana, u priličnoj meri problematičan. Poznato je da se vojvoda Vlatko zvao Vuković, svakako po ocu Vuku. Hrana je, međutim, bio brat vojvode Vlatka. Po njemu se Sandalj nazivao Hranić. Vuk Hrana je, dakle, nastao kombinacijom imena oca i sina, za koju će pre biti odgovorna kasna tradicija nego Tuberon, na koga se Orbin ovde poziva. Ne može se ni naslutiti gde je Orbin mogao naći precizno navedenu godinu rođenja ovoga Vuka rodonačelnika Kosača.

Odnosi između Vuka Kosače i Rasisalića nisu, naravno, poznati iz drugih izvora. Kao što je povodom jednog drugog mesta saopšteno, Rasisalići su savremenim izvorima zajemčena porodica feudalnih gospodara. Up. M. Dinić, "Rastislalići. Prilog istoriji raspadanja srpskog carstva", Zbornik radova Vizantološkog instituta 2 (1953) 139—144 i komentar uz str. 308. I ovde se kao u bosanskoj istoriji car Dušan naziva Stefan Nemanja.

Vuk Hrana ostavio je jednog sina po imenu Vlatko, koji se takođe proslavio u oružju i bio vojvoda ili vojskovođa prvog ovenčanog bosanskog kralja, Tvrtka. Tvrtko ga je 1398 (!) godine uputio s vojskom u pomoć knezu Lazaru kad je zametnuo bitku s Turcima na Kosovu polju. Pošto je bila poražena hrišćanska vojska, Vlatko se s malo Bosanaca spasao i vratio kući. Prestrojivši svoju vojsku, skoro odmah je prešao na granicu Ugra, koji su pustošili Tvrtkovu zemlju, i potukao ih u dve bitke. Zatim se okrenuo protiv Balšića, gospodara Zete i neprijatelja bosanskog kralja. Kad je kralj Tvrtko video da su Turci, pod zapovedništvom kapetana Šaina, prodrli u Bosansko Kraljevstvo pustošeći i paleći zemlju, smesta je sakupio sedam tisuća Bosanaca i uputio ih protiv njih, pod zapovedništvom Vlatka i Radiča Sankovića. Ovi su najpre na Rudinama, a zatim kod Bileće, porazili Turke, kojih je bilo do osamnaest hiljada. Od tih je najveći broj poginuo u borbi, neki su bili zarobljeni, a malo ih je izbeglo. Hoteći da nagradi za tolike usluge ovog svog vernog vojvodu Vlatka, bosanski kralj mu je poklonio gotovo celu onu zemlju koja se docije prozvala Vojvodstvo Svetoga Save. Otišavši Vlatko tamo da se odmori od tolikog truda i napora i ostavivši na bosanskom dvoru svoga sina Sandalja, posle kratkog vremena umro je usled neke stare rane. Iza sebe je ostavio četiri sina, Sandalja, Vukca, Vuka i Vukića. Među ovima, Sandalj je postigao lepe uspehe na bojnopolju, pa su ga bosanski kraljevi mnogo koristili u svojim poduhvatima, imenujući ga za glavnog vojskovođu.

KOMENTAR

Ono što ovde iznosi o Vlatku Vukoviću Orbin je već saopštio na drugim mestima svoga spisa: kod izlaganja o boju na Kosovu (str. 102) i u istoriji Tvrtkove vladavine (str. 154). Up. komentare uz ta mesta.

Upadljivo je da ovde stoji pogrešna godina kosovskog boja, verovatno zbog štamparske greške. Nije poznato ništa iz drugih izvora o tome da je vojvoda Vlatko odmah posle Kosova ratovao s Ugrima, ali to potpuno odgovara situaciji. Kralj Žigmund je avgusta 1389. spremao pohod protiv bosanskog bana. Vredno je istaći da Orbin ovde prvo priča o Vlatkovom učešću u boju na Kosovu, a tek zatim o poredama kod Rudina i Bileće izvojevanim godinu dana ranije (avgusta 1388). Očigledno je da ova dva odlomka ne potiču iz istog izvora i da onaj izvor koji priča o sukobu kod Bileće nema zabeleženu godinu. I kad je prvi put upotrebio ovaj izvor, Orbin ga nije hronološki precizirao. Kad u istoriji Tvrtkove vlade prelazi na ove događaje, on samo kaže "U vreme ovoga Tvrtka..."

KOMENTAR

Vlatko nije imao "gotovo celu onu zemlju koja se docnije prozvala Vojvodstvo Svetoga Save". Ta oblast je nastala kao rezultat dužeg istorijskog procesa.

KOMENTAR

Genealogija Kosača je i dalje netačna. Sandalj, Vukac i Vuk su bili sinovi Vlatkovog brata Hrane, dok je Vukić verovatno nastao usled nesporazuma od Vukčića Stefana, sina Vukca Hranića.

Sandalj je 1415. godine otišao (kako rekosmo) s bosanskom vojskom u pomoć srpskom despotu Stefanu protiv Muse, sina turskoga cara Bajazita. Kad je ugarski kralj Žigmund bio u ratu s bosanskim kraljem Ostojom, Sandalj je krenuo sa svojim Bosancima protiv Žigmunda Lošoncija, zapovednika ugarskih trupa. U nastaloj bici bio je poražen, i tu je izginulo mnogo uglednih Bosanaca. To je bilo 1410. godine. Zatim, sledeće godine, otišao je na granicu Mačve protiv ugarskog zapovednika Jana Sokolija. Stupivši s njim u borbu, porazio ga je i zarobio mnogo ugarskih plemića. To je bio glavni razlog što je stekao veliki ugled u Bosanskom Kraljevstvu i dobio na poklon još dosta zemlje. U tome su ga mnogo pomogli kralj Ostoja i Tvrtko. Posumnjavši docnije u nj, Tvrtko, ne znam zbog čega, krenuo je u rat protiv njega i više puta mu je opustošio zemlju. Posle njegove smrti Sandalj se smirio i povukao u svoju državu.

KOMENTAR

I u odlomku o Sandalju ima ponavljanja. O Sandaljevom ratovanju protiv Muse u zajednici s despotom Stefanom Orbin je govorio na str. 107, samo je to bilo 1413. a ne 1415. O porazu u boju sa Lošoncijem 1410. ne može se ništa reći, kao što je primećeno već povodom str. 158. Uz ono što Orbin kaže o Sandaljevoj pobedi sledeće godine, tj. 1411, "na granicama Mačve" može se primetiti da su Bosanci predvođeni Sandaljem u proleće 1411. napali Srebrnicu i zatvorili ugarsku posadu i trgovce u tvrđavu. Ne vidi se ko bi mogao biti Jan Sokoli, kojega ovde spominje Orbin. U svakom slučaju, on je ovde koristio podatke nekog obaveštenog izvora. Kraj pasusa je, po svoj prilici, rezultat Orbinovog rezonovanja i u njemu ima neke zbrke. Tačno je da se Tvrtko II više puta sukobio sa Sandaljem, ali nije tačno da je Sandalj (umro 1435) nadživeo Tvrtka II (umro 1443).

Uvek je bio prijatelj Dubrovčana i na njihovo traženje odrubio je glavu Radiču Sankoviću, zapovedniku bivšeg kralja Ostoje. Zbog toga su mu Dubrovčani (kako rekosmo) poklonili kuću u Dubrovniku, koju su ranije bili poklonili Radiču. Godine 1419. prodao je Dubrovčanima polovinu Konavala. Kada je, pak, Radoslav Pavlović 1430. godine poveo rat protiv Dubrovčana zbog druge polovine Konavala koja je njemu pripadala, a koju im je bio prodao 1427. godine, Sandalj je pružio pomoć Dubrovčanima. Kad je došao u Konavle, ugušio je pobunu neke vlastele koja nije htela priznati Dubrovčane za gospodare. Tada je zauzeo takođe utvrđenje Sokol koje je pripadalo Radoslavu Pavloviću i predao ga Dubrovčanima. Ovo utvrđenje s drugom polovinom Konavala pripadalo je Petru Pavloviću, a posle njegove smrti pripalo je njegovom bratu Radoslavu. Četiri godine posle toga, Sandalj je umro pod izvesnom sumnjom da je bio otrovan. Njegova žena, po imenu Marija, sinovica Konstantina Masereka, umrla je skoro odmah posle njega. Kako nije ostavio nijednog sina, njegova je država pripala njegovom sinovcu Stjepanu, sinu Vukčevu, Njegova druga dva brata, tj. Vuk i Vukić, umrli su pre njega, jer su ih ubili pristalice Pavla Radenića, ugledne bosanske ličnosti, koji je ranije bio umoren u Bosni od pomenutog Vuka i Vukmira Zlatonosovića.

KOMENTAR

O pogubljenju Radiča Sankovića je ranije bilo reči. Up. komentar uz str. 156. Svi podaci o Konavlima su tačni i potiču svakako iz Dubrovnika. Neke od tih podataka nalazimo u najstarijim dubrovačkim analima. Sandaljeva žena se nije zvala Marija, nego Jelena, kći kneza Lazara, koja je ranije bila udata za Đurđa Stracimirovića. Sandaljevu braću sada Orbin zove Vuk i Vukić, dok je ranije imao Vukca, Vuka i Vukića. Tačno je da su Sandaljeva braća umrla pre 1435, ali ne znamo da li su zaista poginuli u borbama s Pavlovićima. O ubistvu Pavla Radenovića Orbin je govorio ranije (str. 161).

Kada je, dakle, Stjepan došao na vlast, izmenio je prezime Hranić u Kosača. Ne zna se zašto, mada neki vele da se tako prozvao zato što se rodio u jednom mestu zvanom Kosač. I svojoj državi je dao drugo, novo ime, prozvavši je Vojvodstvo Svetoga Save, dok su se stanovnici tih mesta (kako piše Laonik Halkokondil u V knj.) nazivali Kuduergi. U početku mu je bosanski kralj zadao mnogo jada, te da mu tada Dubrovčani nisu pomogli, izgubio bi i državu i život. Uza sve to, pokazao se neblagodarani prema njima. On je, naime, 1450. godine poveo rat protiv njih zbog carina na so i docnije je nastavio da ih uznemirava. Drugi vele da je do neprijateljstva došlo zbog bekstva njegove žene. Naime, Laonik piše u V knj. da je s nekim firentinskim trgovcima koji su boravili u Stjepanovoj zemlji (koju on zove Sandaljevom) došla i neka ruspuna žena. Pa kako su Stjepanu mnogo pričali o njezinoj lepoti, on je pozvao k sebi i toliko se njome zaneo da ju je smesta zadržao na svom dvoru. Stjepanova žena, ozlojeđena zbog toga, više puta ga je opominjala da tu ženu makne iz kuće, a kad on to nije hteo učiniti, pobjegla je s jednim svojim sinom u Dubrovnik. Stjepan je uputio tamo svoje ljude da je mole da se vrati kući i da ga ne ozloglašava tako po stranim zemljama. Ali je ona odgovarala da se neće vratiti sve dok ne vidi da je naložnica napustila kuću. Posle toga je Stjepan zamolio Dubrovčane da je silom vrata. Oni mu nisu ispunili molbu, pa se stoga latio oružja protiv njih. Ali, u stvari, nije postojao drugi razlog neprijateljstva između Dubrovčana i Kosače sem carine na so.

KOMENTAR

Nije tačno da je Stjepan promenio ime Hranić u Kosača. Kao Hranići su obeležavani Sandalj i njegova braća po ocu, a uz to su, kao i drugi pripadnici ovoga roda, nazivani Kosače. Nije isključeno da to ime stoji u vezi s nazivom nekog naselja. Kod Goražda se spominje 1379. forum Vlachi de Cossača. Up. M. Dinić, Zemlje hercega od svetoga Save, Glas 182 (1940) 156—157.

Isto tako nije tačno da je Stjepan dao drugo ime svojoj državi. Njegova teritorija nije imala posebnog naziva. Po herceškoj tituli nazivana hercegova zemlja. Po tituli "herceg od svetog Save" stvoren je kod pisaca još pre Orbina naziv ducatus sancti Sabbae, koji Orbin ovde navodi. Vizantijski istoričar Laonik Halkokondil zaista kaže da su stanovnici Sandaljeve zemlje nazivani kudugeri. To je jedan od brojnih naziva za dualističke jeretike. Up. A. Solovjev, "Fundajajiti, patarini i kudugeri u vizantiskim izvorima", Zbornik radova Vizantološkog instituta 1 (1952).

KOMENTAR

Ovde Orbin prepričava Laonika Halkokondila otkrivši da se pod imenom Sandalja govori o njegovom sinovcu. Lepa Italijanka je zaista bila zadržana godinama na dvoru hercega Stjepana. Ostavila je tragove i u savremenim izvorima. Odnedavno je bliže poznato kako je dospela na hercegov dvor. Up. S. Ćirković, "Vesti Brolja da Lavelo kao izvor za istoriju Bosne i Dubrovnika", Istorijski časopis 12—13 (1963) 167—172. Herceg je poveo rat protiv Dubrovnika 1451, a ne 1450, kako kaže Orbin.

KOMENTAR

Priča o bekstvu Stefanove žene u Dubrovnik nalazi se u istom obliku u jednoj opširnoj napomeni Leunklavija ("Annales sultanorum" ed. 1591, 183—184). Inače, priča nije tačna. Stefanova žena se sa sinom odmetnula protiv svoga muža u proleće 1452, dakle, dugo posle izbijanja hercegovog rata s Dubrovnikom. U grad izgleda nije ni došla, već je neko vreme boravila na dubrovačkoj teritoriji, verovatno na Pelješcu. Orbin je o tome nešto znao pa je to vezao za predistoriju rata.

Bio je, naime, običaj sve do Sandaljeva vremena da Dubrovčani zakupe trgove Neretve i Drivasta, te da ih oni snabdevaju solju, plaćajući državnoj blagajni $33\frac{1}{3}$ % carine. Ali kad je Stjepan preuzeo vlast,

on je povisio carinu na 50%. Zbog toga su se Dubrovčani mnogo žalili i slali mu poklisare Nikolu Gundulića i Marina Restića ne bi li ga odobrovoljili. Kad ga oni ni darovima ni molbama nisu uspjeli odvratiti od njegovih zahteva, vratili su se kući. Stjepan je, međutim, uputio svoje ljude da poharaju konavoska sela, pa je nastojao da putem izdaje zauzme utvrđenje Sokol. Dubrovčani su, sa svoje strane, poslali protiv njega Marina Crevića s nešto vojske, koju je neprijatelj opkolio i porazio. Kad su Dubrovčani bili o tome obavješteni, uputili su ljude da osiguraju klance i spreče neprijatelju da se spusti u Župu dubrovačku. Istovremeno hitno su naoružali više galija, pa iznenada banuli na ostrvo Krk, koje je bilo pod Stjepanovom vlašću. Merdevinama popeli su se na utvrđenje, zarobili upravnika i zauzeli kulu. Ostavivši tu na upravi Nikolu Gučetića, krenuli su da zauzmu Omiš. Ali kako je Omiš branila jaka posada, a s druge strane, kako je utvrđen rekom Cetinom koja teče s hrvatskih planina, nisu ga mogli zauzeti. Tada su se dali na osvajanje utvrđenja Osinja, smještenih nasuprot ušću reke Neretve. Pošto su ih porušili, zauzeli su dogovorno utvrđenje Brštanik, i zagospodarili kolonijom Neretve. To se desilo 1450. godine.

KOMENTAR

Ovde Orbin nije razumeo svoj izvor ili je bila neka zbrka već u tekstu koji je koristio. Doista brojni savremeni dokumenti pokazuju da su se Dubrovčani sporili s hercegom oko carine na trgu soli u Drijevimama (danas Gabela), ali nikad nije bilo reči o razlici između 50% i 33,3%. Dubrovčani su carinu zakupljivali za jednu unapred ugovorenu sumu oko koje se mnogo cenkalo. Imena dubrovačkih poslanika nisu tačno navedena: kod hercega su bili Nikola Gundulić i Marin Đurđević neposredno uoči izbijanja rata, u junu 1451. Marin Crijević je zaista bio zapovednik dubrovačke vojske koja se u noći uoči 1. jula 1451. sudarila s hercegovim trupama i bila teško poražena. Orbin je inače o ovim događajima slabo obavješten, ali još uvek daje više nego raniji dubrovački spisi. Orbin se ovde nije ni oslanjao na stare anale, Tuberonu ili Racija, već je crpao iz nekog slovenskog teksta. To se sme zaključiti po pretvaranju slovenskog imena Drijeva u Drieuost. Od jednog trga koji je imao dva imena: Forum Narenti ili Narenta i Drijeva, Orbin je načinio le scale di Narenta, e di Drieuost.

KOMENTAR

Još veća zbrka se nalazi u ovom pasusu na mestu gde se tvrdi da je herceg imao pod svojom vlašću ostrvo Krk (u originalu: Veglia), pa da su ga Dubrovčani napali. Negde u današnjoj Hercegovini bilo je u srednjem veku mesto koje se zvalo Кръкр. U jednom pismu trebinjskog vojvode Radoja Ljubišića (Lj. Ctojanović, "Stare Srpske povelje i pisma II", 99) objašnjava se kako nikog od braće Ljubišića nije bilo u gradu (Trebinju?) "на u Кръкru, a ini по gradihъ на službi gospodarevi, a treti uzi (u uzih?)". Ovo ime je Orbin zbog sličnosti verovatno zamenio s Krkom i tako napravio zabunu.

Drugo objašnjenje bi se moglo naći u obliku Corica, Lukarević 165 (dolazi od imena Gorica, mesta na Neretvi gde su vođene borbe), koji je Orbin našao u nekom svom izvoru i shvatio da je to Krk pa je preveo sa Veglia. Nikola Gučetić, tobožnji zapovednik u osvojenom Krku, bio je u stvari zapovednik dubrovačke kopnene vojske koja je trebalo da u decembru 1451. osvoji Konavle. Dubrovčani u ratu 1451—1454. uopšte nisu napadali Omiš, jer grad uopšte nije bio u hercegovim rukama već od 1444. Zauzimanje Drijeva je potvrđeno savremenim arhivskim dokumentima, a posjedanje Osinja i Brštanika je sasvim verovatno. Sve se to, međutim, desilo tek u drugoj fazi rata, kada su Dubrovčani u Neretvi pomogli svoje saveznike: hercegovog starijeg sina Vladislava, humsku vlastelu Vlatkoviće i bosanskog kralja Tomaša. To se dešavalo 1452. Orbinovo izlaganje o ratu svoga grada sa hercegom pokazuje kako je malo veze imao s arhivskim dokumentima i uopšte s dokumentarnim izvorima.

U to vreme Stjepan je ušao u rat i sa svojim sinom Vladislavom, koji se, da bi izbegao očeva zlostavljanja, učvrstio u kuli Blagaja, koja je smještena na veoma pogodnoj klisuri i okružena vodom. Ime Blagaj dobila je po tome što su slovenski vladari u njoj čuvali svoje blago. Odatle je Vladislav posle prešao u Mostar, grad koji je nasred reke Neretve podigao Radin Gost, majordom Stjepana Kosače, 144. godine (tako piše u knjizi - tanjel). A odatle, prešavši reku Bunu, Bregavu i Krupu, došao je u Ston, i na kraju u Dubrovnik. Tu je pred senatom optužio oca da mu je iz požude besramno oteo ženu, kćer Marina Marcijana, kneza Rusana (jer je bila vrlo lepa), čim ju je opremljenu doveo Vlatko, sin Ivana katunara iz Čavaljine (ovo mesto je u Popovu). Onima pak koji su ga koreli zbog takvog zlodela, odgovarao je da je carigradski car Jovan Paleolog isto tako postupio s kćeri trapezuntskog cara, ženom njegovog sina

Manojla. Posle toga Vladislav je govorio toliko rđavo o očevom ponašanju da je senat ostao zapanjen. Zatim se obratio na senat, koji je više puta drugima pružio pomoć protiv nasilnika, da i njemu pomogne u tako teško vreme i da ga preporuči na turskom dvoru, preko kojeg se hteo osvetiti ocu. Dubrovčani su mu tada obećali da će mu pomoći što više budu mogli, ali su ga odvratili od namisli da se obrati Turčinu, zajedničkom neprijatelju hrišćanskog imena. Darovavši mu dve hiljade zlatnih dukata i četrdeset peča sukna od španske vune, uputili su ga u Blagaj da sakupi vojsku.

KOMENTAR

Orbinu nije bila poznata pozadina Vladislavljeve pobune protiv oca, ali je znao da je Blagaj bio uporište hercegovog sina. Dubrovački arhivski dokumenti osvetljavaju u znatnoj meri ove događaje. Up. S. Ćirković, "Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba", Beograd 1964, 153—199.

KOMENTAR

Podatak o Mostaru zaslužuje pažnju iako je Orbin u ovom delu svog teksta nepouzdan i neobavešten. I u originalu je godina navedena nepotpuno, tako da nedostaje poslednja cifra te dolaze u obzir sve godine od 1440. do 1449. Lukarević, *Copioso ristretto* 160, ima 1440. god. Radivoj gost će, sudeći po tvrđenju da je bio magior domo hercega Stjepana, svakako biti poznati Radin gost, kojega Orbin inače na drugom mestu spominje. "Dve tvrđave kod mosta na Neretvi" (do castelli al ponte di Neretua) javljaju se upravo 1452. u vezi s ratnim događajima. Civitas pontis je navedena u povelji kralja Alfonsa Aragonskog iz 1454. Up. M. Dinić, "Zemlje hercega od svetoga Save" *Glas* 182 (1940) 231—232.

Ali kad je to čuo njegov otac Stjepan, da bi pokvario dubrovačke planove, u tili čas sakupi veliku vojsku i provali na njihovo područje, nanoseći velike štete. Poštedito je samo letnjikovac Džora Bokšića, protovestijara bivšeg bosanskog kralja Dabiše. To je prvi letnjikovac koji je sagrađen u Gružu od glatkog kamena. Da bi sprečili ta pustošenja, Dubrovčani su uputili ljude da osiguraju klance i da mole Vladislava da hitro dođe u Hercegovinu. Ujedno su uputili jednog poklisara bosanskom kralju Tomašu, sinu Pavla Hristića, iz porodice Pavlovića i Kosačinom zetu. Tomaš je saslušao poklisara i odmah poslao svoga brata vojvodu Radivoja u tabor svoga tasta moleći ga da položi oružje i prepusti njemu sve svoje sporove, da ih on — kao sin vojvode Pavla i sinovac trebinjskog kneza Petra Jablanovića, koje su Dubrovčani primili među vlastelu svoje republike 1423. godine, i kao muž njegove kćeri Katarine — reši i svrši. Ali nije mogao ništa postići, jer Stjepan nije imao poverenja u kralja Tomaša, koji će, govorio je, kao dubrovački vlastelin radije zastupati njemu protivno gledište. Zato je kralj rešio da lično pođe svome tasta, ali se u međuvremenu, usled neprekidnog bavljenja lovom, u Visokom razboleo od groznice. Kosača, pak, sav je bio zauzet pustošenjem dubrovačkog područja.

KOMENTAR

U ovom pasusu se razlikuju dva dela: jedan, u kome se priča o hercegovom napadu na Dubrovnik, koji je verovatno dubrovačkog porekla, iako mu nismo ušli u trag, i drugi, u kome se priča o posredovanju kralja Tomaša, koji je bez ikakve osnove. U stvari, posle izbijanja Vladislavljeve pobune herceg više nije napadao dubrovačku teritoriju, tako da se pustošenje u kome je pošteđena samo kuća Žorete Bokšića, pokojnog protovestijara, moglo desiti samo u leto i jesen 1451.

Poreklo kralja Tomaša kako je ovde ispričano sasvim je fantastično. On ne bi bio samo Hristić (sin Pavla Hristića kao na str. 368) nego i Jablanović, dakle, iz porodice Pavlovića! Kralj Tomaš je u ovome ratu aktivno učestvovao kao saveznik Dubrovčana i Vladislava Hercegovića.

Međutim, kad je video da mu njegovi protovestijari ne stavljaju na raspolaganje novac za rat, poslao je zapovednika tvrđave Vrabac u Mletke i preko njega je nagovorio mletački senat da stupi s njime u savez protiv Dubrovnika pod uslovom da, posle zauzimanja grada, plen pripadne Stjepanu, a da grad ostane pod mletačkom vlašću. Čim su Dubrovčani saznali za to, odmah su uputili u Rim papi Nikoli V nekog kaluđera Vasilija kome su docnije, posle dobro obavljenog ovog posla, izdejstvovali imenovanje za trebinjskog biskupa. Tom prilikom Dubrovčani su se žalili njegovoj svetosti da Mlečani nameravaju da povedu rat protiv njih, a u korist šizmatika Stjepana Kosače. Čuvši to, papa je uputio pismo mletačkom senatu i naredio, pod pretnjom isključenja, da smesta odustane od saveza i udruživanja s Kosačom. Tome

su se Mlečani pokorili.

KOMENTAR

U priči o odnosima između hercega Stjepana i sina Vladislava ima prilično zbrke. Pre svega, Margareta od Marcana, kći Mariana di Marzano principe di Rosano, za koju je Orbin odnekud saznao, udala se za hercega Vlatka tek 1474, tako da je herceg Stjepan (umro 1466) nije nikad mogao videti. Istorijsko jezgro priče o preotimanju sinovljeve žene nalazi se u avanturi s Italijankom Elizabetom, koju su poslanici doveli Vladislavu, a stari herceg ju je uzeo sebi za naložnicu. Bez ikakvog istorijskog osnova će biti priča o tome da je Margaretu, hercegovu snahu, doveo sin nekog katunara iz Popova polja. U Orbinovom tekstu o Hercegovini se još jednom javlja jedan katunar i otkriva nam žive vlaške istorijske tradicije koje su doprle do Orbina.

str. 183 (10—26)

KOMENTAR

Osim prva tri retka ovaj pasus je preuzet iz dela Orbinovog prethodnika S. Razzi, "La storia di Raugia", Lucca 1595, 60, koji se, opet, oslanja na Ludovika Crijevića Tuberona.

U međuvremenu Dubrovčani su poslali Vladislava Kosaču da napadne Počitelj, Vrgorac i Ljubuški. Raspoložujući s pet stotina kopljanika koje im je Barska opština poslala u pomoć pod zapovedništvom Maruška Marušića, napali su neprijateljsku zemlju i žestoko je opustošili. Dok je Maruško boravio u Dubrovniku, neki knez sa dvora Stjepana Kosače pozvao ga je na dvoboj. On je odmah prihvatio izazov, izišao van grada i u dvoboju koji se odigrao pred vratima od Ploča ubio ga je skoro odmah na početku borbe. Zato su mu Dubrovčani ukazali velike počasti i dodelili mu mnogo poklona. Pomenuta porodica Marušića već je izumrla u Baru, tako da danas nema nikoga od ove porodice sem Vetora Besalija, koji po majci potiče od Marušića, a sada se nalazi u Dubrovniku u svojstvu kancelara ove republike.

KOMENTAR

Barani nisu učestvovali u ratu kao dubrovački najamnici. Cela priča o Marušku Marušiću je bez ikakvog osnova. Njen izvor nam otkriva sam Orbin spominjući Vetora Besalija, dubrovačkog kancelara, koji je, navodno, bio potomak junačkog Maruška.

Kad je Republika videla da se rat nikako ne razvija u njenu korist, rešila je da okonča spor na način kako ću kazati. Objavila je ucenu za Stjepana, obećavajući da će onoga koji bude doneo u Dubrovnik njegovu glavu učiniti svojim vlastelinom i da će mu dati deset hiljada dukata i jedan posed na dubrovačkoj teritoriji, u vrednosti od tri hiljade dukata. A kad je videla da od toga nema ništa, stupila je u tajne pregovore sa sinovima Vlatka, sina humskog gospodara Đurđa, s Ivanišem, Žarkom, Tadijom, Agustinom, Bartulom, Markom i Radivojem, kao i s Petrom Pavlovim, njihovim krvnim rođakom, ali je ova njihova zavera bila otkrivena. Međutim, Dubrovčani su stavili do znanja turskom caru Mehmedu štete koje im nanosi njegov vazal. Zato je 1452. godine poslan s turskog dvora jedan glasnik koji je strogo naredio Stjepanu da ne progoni Dubrovčane i da im povrati konavoska sela, nadoknadi nanesene štete u pomenutom ratu i dozvoli njihovim činovnicima da prodaju so u Neretvi i Drivastu. Tako isto je učinio i ugarski kralj Vladislav, koji je, kao čuvar mira u Slavoniji, više puta zapretio Stjepanu. Razmotrivši Stjepan prilike u kojima se nalazio, zaključio je mir s Dubrovčanima, te ispunio ga prema njima kako mu je bilo naređeno. Posle toga Dubrovčani su uvrstili među svoju vlastelu pomenutu braću Vlatkoviće, kako se vidi u knjizi odluka senata hiljadu četiri stotine pedeset i druge godine.

KOMENTAR

Dubrovčani su zaista ucenili hercega Stjepana u toku rata 1451. Orbin se o tome mogao obavestiti u najstarijim dubrovačkim analima (ed. Nodilo 61,225—256).

KOMENTAR

I o Vlatkovićima je Orbin mogao čitati u maločas spomenutom izvoru. Pravu predstavu o njihovoj akciji on

nije imao. Oni nisu bili samo učesnici u jednoj zaveri, koja po Orbinu nije uspela, nego su ratovali na strani Vladislavskoj protiv hercega Stjepana. Njihova imena i rodbinske veze su tačno navedene. Ovde zaslužuje da bude posebno istaknuto ono mesto u tekstu gde se Orbin poziva na odluke Veća umoljenih kao da ih je sam čitao: come si vede nel libro delle parti di pregadi. U odlukama Veća umoljenih iz 1452. zaista ima jedna od 9. avgusta 1452 (Cons. Rog. 13. f. 67) kojom se Ivanišu Vlatkoviću sa braćom i rođacima potvrđuje "privilegij" pročitana u Veću. To je povelja koja nam je ostala sačuvana (napisana još 25. marta 1452, Mon. Serbica 453—456) i kojom su Vlatkovići primljeni za dubrovačku vlastelu.

Iz savremenih podataka iz dubrovačkog arhiva vidi se da je herceg zaista dobio od sultana Mehmeda II naređenje da Dubrovčanima vrati Konavle i naknadi štete. Up. S. Ćirković, "Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba", Beograd 1964, 172—176, 183—184. Nije, međutim, tačno da je sultan obavezao hercega da omogući dubrovačkim oficijalima da prodaju so u Drijevimama. Već je ranije objašnjeno da ovde Drivast stoji umesto Drijeva. Savremenik ovih događaja je bio ugarski kralj Ladislav (a ne Vladislav, kako piše Orbin) i on se nije mešao u dubrovačke odnose s hercegom tih godina. O završetku rata Orbin nije imao nikakve predstave.

Stjepan Kosača došao je u Dubrovnik, i tu je bio ljubazno primljen. Dubrovčani su mu povratili ostrvo Krk, a on se izmirio sa svojim sinom Vladislavom. Kad se Vladislav izmirio s ocem, pozvao je u Dubrovnik katunara Upravdu iz Dabra, svog starog slugu, s kojim je otišao kući. Otac mu je dao na upravu Donje Vlahe, a malo docnije pripojio mu je i Polimce. Postavši Stjepan (kako rekosmo) dubrovački vlastelin, više puta je molio da ga bar jednom izaberu za kneza Republike. Kad se preporučivao pojedinim plemićima toga grada, svaki mu je obećavao da će ga rado podržati. Ali docnije, kad od toga nije ništa bivalo i kad su se pomenuti plemići izvinjavali da su sa svoje strane učinili sve da dobije to dostojanstvo, on je odgovarao: "Kad ste svaki za sebe, pomozite vas bože, ali kad se nađete skupa, neka vas nosi đavo sve" Na kraju, kad je hteo otputovati kući, ostavio je dubrovačkom senatu grb na kojem je stajao kristalni krst na sredini crvene grede s tri poprečne crte, na rumenom polju. Pored toga, ostavio je svoga sina Stjepana, dečaka od dvanaest godina, na odgoju kod Andrije Sorkočevića da bi se posvetio učenju humanističkih nauka i da bi se odgojio sa sinovima dubrovačke vlastele. To je onaj Stjepan kojega je otac, kada je Mehmed udario na Hercegovinu, tj. na državu Kosača, dao Turčinu kao taoca za novi harač, a on se docnije odrekao vere i prozvao Ahmed. Oženio se Fatom, kćeri turskog cara Bajazita, i s njom je rodio Mahmeta i Ahmeta i dve kćeri, Humu i Kameru. Nije tačno ono što su napisali Jovije i Tuberon, naime, da se Vladislav odrekao hrišćanske vere da bi se osvetio ocu za nanesene mu uvrede.

KOMENTAR

Prva rečenica ovog pasusa potiče iz dela dubrovačkog historičara S. Razzi-ja, "La storia di Raugia", Lucca 1595, 63. Opbin je Racijsvo izlaganje naglo prekinuo da bi ubacio dalje informacije o završetku rata između Dubrovnika i hercega Stjepana.

KOMENTAR

Kazivanje o vraćanju ostrva Krka je posledica one iste zablude koja je dovela do tobožnjeg osvajanja Krka. Vladislav se nije iz Dubrovnika pomirio s ocem, pa nije bilo potrebno da ga "katunar Upravda iz Dabra" odvodi hercegu. Priča o ovom katunaru pripada tradiciji hercegovačkih Vlahe koji su uzdizali svoje pretke. Orbin je tu priču našao u nekom tekstu, koji nije sasvim brižljivo reprodukovao. Smemo to suditi po verziji koju nalazimo kod Orbinovog savremenika Lukarevića (Copioso ristretto ed. 1790, 186). Govoreći o poslednjim godinama hercegove vlade Lukarević kaže: Dopo questo Herzeg per cavare i danari. posse tagliagioni sopra i Vlassi, e sopra i Polimzi, e mando ad imborsarsi della gabella Uprauda Katunar di Dabar. Dok Orbin priča da je herceg dao Vladislavu Donje Vlahe i Polimce i da je Upravdu poslao po Vladislavu, Lukarević zna da je herceg udario namet (ili ucenio) Vlahe i Polimce i da je Upravdu poslao da naplati carinu. Sasvim je jasno da Lukarević. nije svoju verziju mogao uzeti od Orbina, nego iz nekog drugog teksta. Razlike se mogu objasniti ili time da jedan od njih nije razumeo svoj izvor ili time da je svaki ekscerpovao drugo mesto iz izvora. Nije sasvim isključeno da je u izgubljenom izvoru stajalo o Vlasima, Polimcima i Upravdi katunaru i ono što kaže Orbin i ono što kaže Lukarević.

KOMENTAR

Nije mi pošlo za rukom da bliže odredim izvor ove zanimljive anegdote o hercegu. U svakom slučaju, postojala je u Dubrovniku živa tradicija o hercegovom boravku u gradu. Malo ranije spomenuti Raci priča u produžetku teksta iz koga je Orbin uzeo samo jednu rečenicu, kako je herceg bio uveden u Veće kada se birao knez i kako je za kneza izabran hercegov prisni prijatelj Frano (pogrešno, umesto Andruško) Sorkočević.

KOMENTAR

Zanimljivo je da opis ovoga grba ne odgovara slici koju Orbin ima na početku glave o Kosačama, ali odgovara grbu na nadgrobnoj ploči kraljice Katarine u Rimu u crkvi Ara coeli. Natpis sa te ploče doneo je Orbin ranije na str. 166. Up. L. Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München—Leipzig 1914, 310.

KOMENTAR

Vest o tome da je herceg Stjepan svoga najmlađeg sina predao Andrušku Sorkočeviću da se odgaja u Dubrovniku ne može se proveriti pomoću savremenih izvora. Sigurno je, međutim, da je ovaj dubrovački vlastelin bio naročito blizak starom hercegu. Isto je tako sigurno da je mladi Stjepan ostao veoma rano bez majke. Neko vreme ga je odgajao dijak Stanko, a možda i Pribislav Vukotić, komornik hercegov. Nije tačno da je stari herceg dao svoga najmlađeg sina kao taoca Mehmedu II. Stjepan Hercegović je dospeo pod nama danas nepoznatim okolnostima na sultanov dvor između novembra 1473. i leta 1474. Trenutke iz njegove karijere u Turskoj Orbin je upoznao iz Jovija i Tuberona, s kojima polemise na kraju ovog pasusa.

Posle izmirenja s Dubrovčanima na gore opisani način, Stjepan je docnije uvek, sve do smrti, živeo s njima u prijateljstvu. Kao čovek bio je nepostojan u svojim delima, i u srdžbi je pravio velike greške. Tako su Peraštani 1458. godine, zbog toga što su ih neki Hercegnovljani uznemiravali i neprekidno pravili štete na nekim njihovim posedima, uputili Stjepanu dva poklisara, naime, Đurđa Crnića i Nikolu Bogojevića. Kad su ovi došli u Herceg-Novu, nikako nisu mogli dobiti audijenciju. Zato su počeli da prete, pa su krenuli kući. Ali su pri povratku bili ubijeni. Kako Peraštani nisu mogli da pređu preko toga, rešili su da osvete njihovu smrt koja je, čvrsto su verovali, usledila po Stjepanovom naređenju. Pošto su bili obavješteni da će jednog jutra Stjepan otići u lov, noću su prebacili porodice na školj sv. Đurđa, a njih stotinak, dobro raspoređeni i naoružani, postaviše zasedu blizu sela Dračevice. Kad je tuda naišao Stjepan s nekoliko svojih plemića i s malo slugu, a kako mu nije bilo ni na kraj pameti da se nešto slično može desiti, Peraštani ga opkole, pa, iskočivši iz žbunja, banuše preda nj čvrsto rešeni da ga ubiju. Videći to, Stjepan se iznenadio i prestravio. U tom času neki dubrovački plemići koji su se nalazili u njegovom društvu počeli su moliti i preklinjati Peraštane da se malko smire i pripovede uzrok ovog ovakvog poduhvata. Peraštani tada počеше svi u jedan glas vikati, govoreći: "Došli smo da ubijemo tog izdajnika koji je protiv svakog zakona i prava naredio da se ubiju naši poklisari." Čuvši to, Stjepan sjaha s konja, pa, okrenuvši se prema njima, počе govoriti: "Da niko od vas Peraštana ne bi pomislio da sam izgubio odvažnost ili da se bojim smrti, evo me tu bez konja i bez oružja među vama naoružanim. Ali vam se kunem devicom i majkom božjom da ja nisam kriv za smrt vaših poklisara, štaviše, meni je to bilo žao više negoli ikome od vas." Kad je on to rekao, svi prisutni plemići počeli su isto govoriti i zakletvom potvrđivati. Ove reči i zakletve sasvim su smirile Peraštane, pa su molili Stjepana za izvinjenje, a on ih je sve redom izgrlio. Dok se spremao da uzjaši, zapovednik Perašana držao mu je stremen.

Čim se Stjepan vratio kući, raspisao je okrutnu ucenu za ubice peraških poklisara. Ženi Crnića, pak, koja nije imala dece, poslao je dve hiljade dukata, a svakoj kćeri Nikole Bogojevića dao je po hiljadu dukata za miraz, te ih je udao za neke plemiće sa svoga dvora. Posle toga razboleo se u Dračevici i pozvao dubrovačke lekare, ali mu ništa nisu pomogli, jer je posle malo dana umro. To beše 1466. godine. Radin Gost, kaluđer Sv. Vasilija i Stjepanov ispovednik, poneo je njegovu oporuku u Dubrovnik, pošto mu je, govorio je, tako Stjepan naredio. Ta oporuka bila je javno pročitana u dvorani Velikoga veća.

KOMENTAR

Istorija o peraštanskim poslanicima nije poznata s druge strane. Srećemo je znatno skraćenu kod Lukarevića (ed. 1790, 173) ali bez novih elemenata. Vredno je zapaziti da je i ova priča u vezi s Perastom i da, po svojoj prilici, predstavlja nastavak peraštanske tradicije s kojom smo se već više puta sreli. Priča je vrlo konkretna

i precizna: zna za godinu događaja, imena peraštanskih poklisara, njihove porodične prilike, mesto susreta s hercegom i dr. Malo zbunjuje činjenica da se spominje selo Dračevica (presso la villa, chiamata Draceuiza), iako je to bilo ime župe i reke. Među petnaest imena naselja u ovoj malenoj župi ne javlja se u toku celog srednjeg veka nijedno s imenom čitave župe. Up. M. Dinić, "Zemlje hercega od svetog Save", Glas 182(1940) 180—181. Zanimljiv je podatak da je zapovednik Peraštana držao stremen hercegu. To je poznata dužnost stratora (konjušara) koja je imala simboličko značenje. Dušan kao kralj pridržavao je stremen srpskom arhiepiskopu, a rimsko-nemački carevi su držali stremen papama.

KOMENTAR

Godina hercegovine smrti je tačno navedena u dubrovačkim anonimnim analima (ed. Nodilo 68). Radin gost je postao pravoslavni monah zbog mešanja s mileševskim mitropolitom Davidom, koji je bio uz hercega u poslednjim danima. On je i napisao hercegov testamenat, koji je u Dubrovnik odneo ne Radin gost, nego komornik Pribislav Vukotić. Testamenat nije tada čitan u dubrovačkom Velikom veću, nego je otvoren posle nekoliko meseci u prisustvu zastupnika hercegovih sinova. Orbinove informacije su ovde vrlo slabe.

Ostavio je posle smrti tri sina, Vladislava, Vlatka i Stjepana, i jednu kćer, Katarinu, koja se još za njegova života udala za bosanskog kralja Tomaša. Ovu decu je imao s prvom ženom Anom, kćeri Đurđa Kantakuzina, posle čije smrti je uzeo Jelenu ili, kako neki vele, Barbaru, po rodu Nemicu, a najposle se oženio Celijom. Neki kažu da je imao za ženu Voisavu, kćer Đurđa Kastriota, ali se varaju, jer ova Voisava nije bila žena Stjepana Kosače, već Stevana, vojvode Crne Gore, s kojom je on imao sinove Ivana i Đurđa i kćer Voisavu, koja je posle bila žena Leke Dukadina.

KOMENTAR

Nije jasno na osnovu kakvih izvora ovde Orbin raspravlja o porodičnim prilikama hercegovim. Prva žena hercega Stjepana svakako nije bila Ana, nego Jelena, druga je bila zaista Barbara, a treća Cecilija (ne Celija). Ana Kantakuzina koja se ovde spominje bila je žena Vladislava, najstarijeg hercegovog sina. Genealogija Kastriota i Crnojevića navedena kratko na ovom mestu oslanja se na spise arbanaškog vlastelina Musakija. Giovanni Musachi Despoto d' Epiro, "Historia della casa Musachui", ed. Ch. Hopf, "Chroniques greco-romaines inédites ou peu connues", Berlin 1873.

Sinovi Stjepana Kosače, Vladislav i Vlatko, podelili su posle očeve smrti državu: Vladislavu je pripao deo Gornjih Vlaha, a Vlatku Donjih s Herceg-Novim. Odatle su docnije, 1483. godine, bili proterani od Hesi-bega, sandžaka turskog cara Bajazita II. Bežeći došli su u Dubrovnik, a onda su se povukli na ostrvo Rab, u kuću Crnotića, gde je Vlatko naposljetku umro. Vladislav je, pak, prešao u Ugarsku, noseći sa sobom prava i titulu Hercegovine ili Vojvodstva Svetoga Save, koje se svode na ove reči: vojvoda primorski, gospodar Huma i čuvar groba svetoga Save.

KOMENTAR

Pasus o Hercegovcima otkriva vrlo slabu obaveštenost. Vladislav se bio odelio i gospodario je posebnom oblašću još za života očeva, ali su njegove zemlje pale do 1465. pod tursku vlast. On je otišao u Ugarsku mnogo pre pada Novog. Godina pada Novog data je pogrešno prema dubrovačkim analima tzv. Anonima (ed. Nodilo 74). Gornji i Donji Vlasi su geografski termin iz turskog doba. Hesi-beg je Ajaz-beg, osvajač Novog i sandžakbeg osvojene Hercegovine. Herceg Vlatko se posle osvajanja Novog nije sklonio u Dubrovnik, nego je nekoliko godina boravio u Humskoj zemlji na maloj teritoriji koju mu je sultan ustupio. Up. V. Trpković, "Pad Hercegovine" (neobjavljena doktorska disertacija). Tačno je da je umro na Rabu, što je pre Orbina tvrdio već Musaki. Njegova udovica Margareta od Marcana boravila je i kasnije na tome ostrvu.

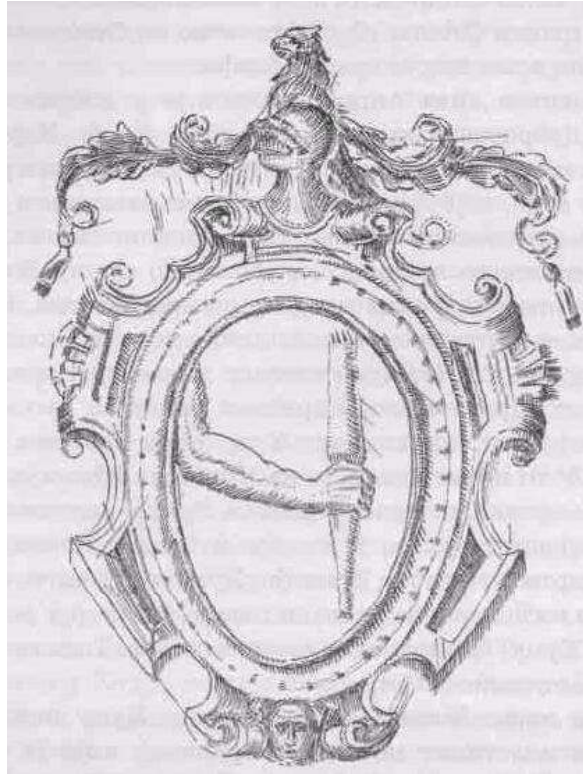
Ovo vojvodstvo je bilo veoma veliko, jer se na istoku graničilo s Novim Pazarom, a na zapadu s rekam Cetinom, prema jugoistoku je sezalo do Dobropolja, a prema jugozapadu do dubrovačke zemlje. U dužini je imalo oko dvanaest dana hoda, a u širini oko četiri dana.

KOMENTAR

Opis prostiranja Hercegovine nije ni jasan ni precizan. Na istoku je granica bila negde u Polimlju, tako da je Prijepolje bilo u hercegovojoj zemlji, a Breza, Komarani i Brodarevo su bila granična mesta. Dobropolje, koje Orbin ovde spominje kao granicu, treba uprkos njegovoj odredbi "prema jugoistoku" tražiti negde nasuprot Dubrovniku, koji je kod njega "prema jugozapadu". Jedno Dobropolje se nalazi severo-zapadno od Gacka, a drugo znatno severnije, petnaestak kilometara od Jeleča, za koji znamo sigurno da je pripadao Kosačama.

HUMSKO KNEŠTVO

GRB HUMSKOG KNEŠTVA

Humsko Kneštvo o kome ćemo sada govoriti imalo je u stara vremena mnogo gospodara. Jedno vreme dospelo je pod vlast kneza Andrije, Mirosavljevog sina i Nemanjinog sinovca. Andrija je bio veoma dobroćudan i miran vladar i bilo mu je mnogo stalo do toga da živi u miru sa svima. Stoga su njegovi savremenici upravljači u Bosni zauzeli sve krajeve pod planinama, tj. Nevesinje, Dabar, Gacko i druge. Knez Petar je držao dok je bio živ, a posle njega hrvatska gospoda, onaj deo Huma koji je bio s one strane Neretve, sve do reke Cetine, a pored toga Bišće i Luku, tako da je pod vlašću kneza Andrije ostalo samo Popovo s Primorjem i s gradom Stonom. Ston je postao od Steo, a ovaj se razvio iz vrlo starog grada Marfi.

KOMENTAR

U vezi s posebnom glavom o Humu mora se postaviti pitanje otkuda Orbinu misao da je Humska zemlja u jednom periodu politička individualnost. On je sudbinu te iste oblasti opisivao i u glavi o Nemanjićima i u glavi o Kosačama. Ipak je period od Nemanje pa do zauzimanja Huma od strane Bosne posebno izlagao kao istoriju Humske Kneževine. Iz Letopisa Popa Dukljanina Orbin je mogao znati samo za Chelmania regio. Tradicije posebne Humske Kneževine mogao je naći u posebnim ugovornim poveljama koje se održavaju od kraja XII do sredine XIII veka. Ali, Orbin te dubrovačko-humske ugovore ne spominje niti pokazuje da ih poznaje. Otuda se nameće misao da je on predstavu o Humskoj Kneževini stekao na osnovu izvora koje je koristio. U daljem izlaganju će se pokazati da je baš ovde Orbin raspolagao s jednim sadržajnim i dobro obaveštenim izvorom.

KOMENTAR

Neke ličnosti i događaje Orbin je spomenuo već na početku glave o Nemanjićima. Tamo je rekao da je Andrija bio izbačen iz Huma pa je Stefan Prvovenčani zbog toga ratovao s knezom Petrom. Andrija je bio vraćen na vlast, pa su se tek posle toga pobunili župani i druga gospoda i primili vlast Bosne. Ovde je izlaganje nešto sumarnije, ali se obraća veća pažnja teritorijama. "Krajevi pod planinama" (le contrade che erano sott' i monti) će svakako biti Podgoria, latine Submontana Letopisa Popa Dukljanina (ed. Šišić 327). Bišće je današnje Mostarsko polje, a Luka je bila župa u dolini donje Neretve, oko današnje Gabele.

Pomenuti knez Andrija živio je u dobrim odnosima s Dubrovčanima. Dao je za ženu Barbi Krusiću, dubrovačkom plemiću, svoju unuku Vukosavu, kćer jednog svog sina, kojoj je dao u miraz neka zemljišta u Zatonu, u mestu zvanom Obrovo. Imao je više sinova, koji nisu bili mnogo vredni, sem jednog po imenu Vlatko. To je bio veoma vredan mladić i velikih nada. On se malo posle smrti svoga oca Andrije, koji je bio sahranjen u crkvi Sv. Marije stonskog manastira, preselio u večnost. Druga njegova braća i sinovci, kao ljudi male vrednosti, držali su u Humu samo Popovo s Primorjem. U to vreme došao je iz Hrvatske Iđinije, brat kneza Nelipića, i zauzeo Bišće i Luku s drugim okolnim krajevima; zauzeo je takođe i Ston s Pelješcem. Posle smrti pomenutog Iđinija, Humsko Kneštvo ostalo je bez gospodara, pa je svaki vlastelin (kojih je bilo mnogo u Humu) bio gospodar svoje baštine. Tada su moćniji ugnjetavali slabije.

KOMENTAR

Tačan je podatak da je Vukosava, kći kneza Andrije, bila udata za dubrovačkog vlastelina Barba Krusića. Vlatko iz Orbinove genealogije ne javlja se u izvorima. Njegovo ime je, po svoj prilici, pogrešno preneto. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 5. Tu su navedeni i arhivski podaci o potomcima Andrijinim, koje Orbin pominje sasvim uopšteno. Nelipić (Nelipez) koji se ovde javlja poznat je iz savremenih izvora hrvatski vlastelin, a njegov brat Iginije zabeležen kao svedok na jednoj povelji iz 1318. Up. M. Dinić, "Comes Constantinus", Zbornik radova Vizantološkog instituta 7(1961) 5—6. Prodor Nelipčića u Hum desio se početkom XIV veka u vreme dutotrajnog rata između kralja Milutina i njegovog brata Dragutina. Up. niže komentar uz glavu o Hrvatskoj. Vredi zapaziti da Orbinovi podaci u ovom delu teksta potiču iz jednog dobro obaveštenog izvora. To se još više opaža u istoriji porodice Branivojevića.

U to vreme živio je na Brgatu u Humu neki siromašni vlastelin po imenu Branivoj, koji je imao četiri sina, Mihajla, Dobrovoja, Branka i Brajka. Kad su odrasli, postali su veliki i veoma odvažni ratnici, pa su rešili da zagospodare svime što im pođe za rukom da zauzmu oružjem. I tako su za kratko vreme pokorili, delom silom delom milom, gotovo celo Humsko Kneštvo. Njihova vlast se protezala od reke Cetine sve do Kotorskog zaliva. Zbog toga je knez Petar, sin kneza Andrije, sa svojim sinovima Nikolom i Toljenom, koji je držao Popovo s Primorjem, postao njihov vazal. Ova četiri brata izabrala su za sedište Ston i smestila su svoj dvor pod tvrđavom Sv. Mihajla, u podnožju brda pored vode, gde je živela i njihova majka, žena velikoga duha. Odatle su vodili rat i pustošili druge zemlje.

KOMENTAR

Iz savremenih izvora ne zna se ništa o poreklu Branivoja. Zanimljivo je da se Lukarević, koji takođe dosta govori o Branivojevićima, tvrdeći da je Branivoj bio sin d'un gentiluomo della giurisdizione di Bargat di Chlieuno, poziva na Ivana Ravenjanina, dubrovačkog kancelara i pisca s kraja XIV veka. Od četiri Branivojeva sina, koje Orbin ovde navodi, trojica su dobro poznati iz savremenih dokumenata, a samo je Dobrovoj u izvesnom smislu problematičan. Jedan Dobrovoj se tih godina javlja u dokumentima Dubrovačkog arhiva, ali se nijednom za njega ne kaže da je Branivojević. S druge strane, u jednom dokumentu se pominje Radivoj kao Branivojev sin. Up. V. Trpković, "Branivojevići", Istorijski glasnik 3-4 (1960) 58—61. Moguće je da nije dobro preneo ime iz svoga inače vrlo dobro obaveštenog izvora.

KOMENTAR

Nikola i Toljen, potomci kneza Andrije, bili su zaista savremenici ovih događaja. Nikola je rodonačelnik vlasteoske porodice Nikolića koja se može pratiti do sredine XV veka, a Petar Toljenović se spominje u dubrovačkim dokumentima 1319—1327. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 5—6.

Širenje vlasti Branivojevića opisano je ovde vrlo uopšteno.

U njihovo vreme bio je u Trebinju, Gackom i Rudinama neki župan po imenu Crep, hrabar čovek, koji je vladao u tim mestima kao namesnik raškog kralja. Pomenuta braća pošla su protiv njega, pa, zatekavši ga u Trebinju, porazili su ga u bici i pogubili, te zauzeli sve što je držao pod svojom vlašću, ne mareći ni za raškog kralja ni za bosanskog bana, jer su bili veoma osioni ljudi. Oni su uznemiravali i Dubrovčane, te mada s njima nisu vodili otvoreni rat, ipak su (sem što su uvek rđavo postupali s dubrovačkim trgovcima koji su stizali u njihovu zemlju) više puta pustošili dubrovačke granice i dubrovačku teritoriju. Pošto su vladali, dakle, na ovaj način i nanosili mnoge nepravde humskom narodu i odnosili se rđavo prema svim susednim gospodarima, bosanski ban Stefan nije mogao dalje trpeti njihovu osionost. Stoga je sakupio vojsku i podelio je u dva dela; jedan deo je predao vojvodi Poznanu Purčiću i uputio ga da zauzme Zagorje i Nevesinje; drugim delom je zapovedao vojvodu Ružir, kome je naredio da pođe i pronade pomenutu braću ma gde oni bili u Humu, te da s njima zametne bitku. Krenuvši, dakle, s vojskom, Ružir je našao Mihajla i Dobrovoja u Humu s neznatnim brojem ljudstva, u mestu zvanom Briest. I mada su mogli izbeći bitku s Ružirovom vojskom, to nisu učinili, već su se — pošto su bili srčani i nisu vodili računa o snazi neprijatelja — junački s njima potukli, ali su ipak bili poraženi i ubijeni u bici. Vojvoda Ružir počeo tada da preuzima vlast u Humu koji su oni bili zauzeli i da progoni Branka i Brajka. Da ne bi pao u ruke neprijatelju, Branko je otišao u Rašku kralju Stefanu Slepom. Pošto mu je pripovedio kako je bosanski ban ubio dva njegova brata i kako nastavlja da zauzima Hum, stao ga je moliti da mu dade vojsku da povрати Hum, koji po pravu pripada Raškom Kraljevstvu, obećavajući mu da će ga držati u njegovo ime i da će mu biti uvek veran i pokoran. Kralj mu je na to (kao pametan vladar) odgovorio: "Vi ste se, dok ste bili četiri brata i dok vam je sve polazilo za rukom, uzoholili, te vam nije padalo na pamet da dođete k meni; a što je još gore, vi ste ubili mog vernog župana Crepa i nasilnički zauzeli moje zemlje, ne vodeći o meni nikakva računa. Sada, pritešnjeni nevoljom, postali ste smerni i tražite pomoć koju, zacelo, nikada nećete dobiti." Nato ga je smesta dao svezati i otpremiti u tamnicu u grad Kotor.

KOMENTAR

Kao što je pokazao V. Trpković, "Branivojevići", Istorijski glasnik 3—4(1960) 62—63, postojao je srpski vlastelin Crep i to baš u oblasti oko Rudina. Crep se spominje u dubrovačkim dokumentima 1319. i 1321. a 1322. je zabeležen kao pokojni. Crep je možda stradao od Branivojevih sinova u vreme nereda posle smrti kralja Milutina. Ono što Orbin kaže o postupanju Branivojevića prema Dubrovniku može se odnositi na vreme rata 1326, mada je očigledno da on misli na rani period njihovog širenja. U pregledu istorije Dubrovnika (Regno 192) Orbin stavlja sukobe sa Branivojevićima u 1322.

KOMENTAR

Priča o borbi bosanske vojske s Branivojevićima ne može se kontrolisati drugim izvorima. Upadljivo je da Lukarević ima verziju sa više detalja, po svoj prilici iz drugog izvora. Dobro je poznato da su Branivojevići zaista srušeni u ratu protiv bosanskog bana Stjepana II i Dubrovnika. Ružir, koji se ovde spominje kao jedan banov vojskovođa, poznat je iz savremenih dokumenata. Dolazio je u Dubrovnik 1331. a 1335. je prešao pod vlast kralja Dušana. Up. V. Ćorović, "Historija Bosne", Beograd 1940, 246, 255.

Poznan Purčić je takođe poznati vlastelin tih godina. Njegovo ime Orbin nije tačno preneo. U originalu stoji: Reposnan Purchich a na mestu Ružirovog imena stoji Nighier (na dva mesta). Zanimljivo je da Lukarević (ed. 1790, 79) Ružira uopšte ne spominje a ime Poznana Purčića donosi u iskvarenom obliku: Krep Posnam Purich. Teško da će to biti puka slučajnost. Nije poznato gde je bilo mesto Brijest. Jedan Brijest se nalazi u blizini Dubrovnika, a drugi (danas Brist) u Makarskoj krajini.

KOMENTAR

Stevan Slep je Stefan Dečanski. Priča o sudbini Branka (u savremenim dokumentima se češće naziva Branoje) može se delimično kontrolisati. Krajem jula 1326. Branoje se zaista sklonio na dvor kralja Stefana Dečanskog. Dubrovački zastupnici na srpskom dvoru dobili su od vlade uputstvo da obezbede da se ovaj Branivojević pogubi. Za postizanje toga cilja moglo se potrošiti 2000 perpera. Preko Tripe Buće i vlastele iz kraljeve okoline uspeali su da postignu da se Branko zatvori i pošalje u kotorsku tvrđavu. Otuda je vrlo verovatno da je u Kotoru pogubljen kao što kaže Orbin. Up. V. Trpković, "Branivojevići", Istorijski glasnik

Drugi njegov brat, Brajko, videći da je ostao sam, povukao se u Ston, u koji je stigla banova vojska, s namerom da ga uhvati. Ne znajući šta da radi, pobjegao je sa ženom, Vojinovou kćeri, na malo ostrvo Olipu, nedaleko od Stona. Kad su to saznali Dubrovčani, uputili su tamo jednu svoju galiju da ga uhvati. Na toj galiji je doveden u Dubrovnik, i tu je zatvoren u tamnicu. Njegovu ženu su pustili da ide svojoj braći, Vojinovim sinovima. Kada je raški kralj naredio da se ubije Branko u Kotoru, Dubrovčani isto tako umoriše Brajka glađu u tamnici. Takva je sudbina zatekla Branivojeve sinove zbog njihovih opakih dela. I niko nije ostao od njihova roda.

KOMENTAR

Brajko Branivojević sa ženom bio je zaista zarobljen od strane Dubrovčana i brodom doveden u grad. Posle dve nedelje puštena je njegova žena, koja je zaista bila kći srpskog vlastelina Vojina, a krajem novembra 1326. Brajko je ubijen u zatvoru. Netačna je samo hronologija Orbinovog pričanja. Brajko bi bio zarobljen pošto je ostao sam, dakle, posle zatvaranja Branka, krajem jula 1326, a u stvari on je bio u dubrovačkim rukama već od 10. aprila te godine.

Od tog vremena bosanski ban je vladao u Humskom Kneštvu u miru i bez ikakvog otpora, sem što mu Petar Toljenović, praunuk kneza Andrije, čovek velikoga duha i vešt u oružju, koji je držao Popovo s Primorjem, nije bio pokoran, ne hoteci da prizna nad sobom bosansku vlast. Da bi mu stao na kraj, ban Stefan je poslao protiv njega vojsku. Pošto je bio potučen i zarobljen u bici, banovi ljudi su ga povelili na konju s okovima na nogama, skopčanim ispod konjskog trbuha. Ali po naređenju bana, pre nego što je došao preda nj, bio je s konjem survan niz jednu strmu obalu reke. Kotrljajući se naleteo je na jedno drvo, i zadržao se dobar jedan sat držeći se za njegove grane i održavajući snagom svojih mišica i sebe i konja. Tada su ga zasuli kamenjem i tako je mrtav pao u reku.

KOMENTAR

Petar Toljenović se poslednji put spominje u poznatim dokumentima 15. februara 1327, dakle, posle pada Branivojevića. O njegovom kraju se ništa ne zna iz drugih dokumenata. Orbinov izvor i u ovom pričanju otkriva divljenje za natčovečansku snagu svojih junaka.

Posle ovoga ban Stefan dao je za ženu svoju kćer Katarinu Nikoli, stricu pomenutog Petra i unuku kneza Andrije, jer je bio plemenite krvi, mada nije mnogo vredeo; dao mu je takođe njegovu baštinu, Popovo. Nikola je imao s ovom ženom dva sina, Bogišu i Vladislava, koji nisu uspeli. Kad je umro ban Stefan, Hum je držao u mirnom posedu njegov sinovac Tvrtko, koji ga je nasledio.

KOMENTAR

Katarina (Chatalena) majka Bogiše i Vladislava Nikolića zabeležena je u jednom dokumentu Dubrovačkog arhiva kao soror magnifici domini, domini bani Bossine. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela, Beograd 1967, 6. Bila je, dakle, kći bana Stjepana I Kotromanića. Orbinova zabuna verovatno i potiče otuda što je u svome izvoru našao da je bila kći bana Stjepana, a on je to vezao za Stjepana II.

Granica između Huma i Zete je grad Dubrovnik. Od velikog kamena u Dubrovačkoj reci na kojem je uklesan krst, i jednog mesta kod reke Trebišnjice zvanog Hončilas, gde je veliki kamen sa znakom, ide put Rudina, i u Gacko, i sve do Sutjeske. S istoka ostaje Raška, narod Trebinja, Rudina i Gacka. Sa zapada granicu Huma čine Popovo, Ljubinje, Ljubomir, Vetnica i Nevesinje.

Granicu između Huma i Bosne čini izvor reke Neretve u Viševi i tok te reke prema Konjicu.

KOMENTAR

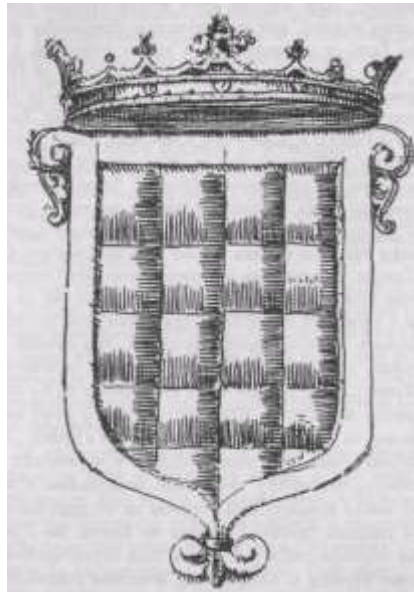
Poglavlje o Humu Orbin završava kao i prethodno podacima o prostiranju i granicama humske teritorije. Vredi istaći da Orbin ne zna za Trebinje (Travuniju) kao oblast susednu Humu, već sve teritorije do Dubrovnika računa u Zetu. Ime mesta u Trebinju "Hončilas" toliko je iskvareno da se ne može prepoznati. Hum bi po Orbinu obuhvatao pored Popova još i Ljubinje, Ljubomir, Fatnicu i Nevesinje. O granicama

Humske zemlje u različitim vremenima up. V. Trpković, "Humaska zemlja", Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII—1(1964) 225—260.

Viševa, spomenuta u poslednjem redu, je župa oko gornje Neretve. Konjic je smatran za granicu između Bosne i hercegovine zemlje.

HRVATSKO KRALJEVSTVO

GRB HRVATSKOG KRALJEVSTVA

U Hrvatskoj je u prošlosti bilo mnogo gospodara koji su se (kako već rekosmo) smenjivali jedan za drugim sve do vremena bana Zvonimira i kralja Krešimira, njegovog zeta i naslednika. Zatim je došao kralj Stjepan, posle njega Vukmir, a onda kralj Krešimir II. Svi su oni vladali u Hrvatskoj i Raškoj. Pošto je kralj Krešimir umro bez muškog potomka, jedna njegova kći se udala za ugarskoga kralja. Pozivajući se na ovaj brak, Ugri su počeli polagati pravo na Hrvatsku. Ali Hrvati nisu hteli ugarske banove ni ugarsku upravu, već su izabirali upravljače između sebe, Tako su ponekad imali jednog gospodara, a ponekad ih je bilo više, do bana Pavla. Kako je Pavao bio veoma pametan i hrabar čovek, pokorio je celu Hrvatsku, a onda je naumio da zauzme Humsko Knežstvo, kao i Raško Kraljevstvo. Došavši, dakle, s velikom vojskom u Hum, zauzeo je celu ovu oblast, jer je Hum tada bio bez vlastitog gospodara. Zatim je otišao u Onogošt da bi se prebacio u Zetu, a odatle u Rašku, u kojoj je vladao veliki metež usled nesloge i razdora između braće i sinova kralja Uroša Svetoga: Stefana Slepog, Vladislava i Konstantina. Iz Onogošta je poslao poklisara Dubrovčanima, moleći ih da uđu s njime u savez. Da bi ih bolje privukao sebi, počeo ih je podsećati kako su raški kraljevi, kao susedi njihova grada, uvek vodili rat protiv njih, a naročito kralj Uroš Sveti. Ujedno ih je upozoravao da će im se isto desiti ako Raško Kraljevstvo dođe u ruke njegovih sinova, te da neće nikada imati mira s njima. "A ja ću (govorio je on) biti vaš prijatelj i poštovaću vašu slobodu, ukazivaću vam svako poštovanje i proširiću vašu državu, pod uslovom da se udružite sa mnom i udarite zajedno sa mnom na Kotor, vi s mora s vašom mornaricom, a ja s kopna. Kad zauzmemo Kotor, lako ćemo zauzeti i Zetu, a onda i čitavo Raško Kraljevstvo koje je otvoreno i bez utvrđenja."

KOMENTAR

U glavi posvećenoj Hrvatskoj Orbin je u stvari ispričao samo jedan kratki period hrvatske istorije od kraja XIII do sredine XIV veka približno. Jezgro ove kratke glave je istorija bibrirskih kneževa (Šubića), i to pre svega delovanje banova Pavla i Mladena u Humu. Vesti o njima Orbin je očigledno našao u onom istom izvoru koji je bio tako dobro obavešten o događajima u Humu, o dolasku Nelipca i njegovog brata, o

Branivojevićima i dr. Inače je Orbin u više mahova ranije govorio o Hrvatskoj. Prenosio je neke vesti Konstantina Porfirogenita, preveo čitavog Popa Dukljanina koji govori o Hrvatskoj, ispričao je zatim o Krešimiru i Vukmiru u okviru bosanske istorije i govorio o Tvrtkovim ratovima u Hrvatskoj, o odnosima Venecije i Hrvata i o širenju hrvatske vlastele u Humu. Kad se uzmu svi Orbinovi podaci o Hrvatskoj, lako se zapaža da je veći deo ostao izvan one glave koja je Hrvatskoj posvećena.

KOMENTAR

Niz hrvatskih vladalaca je u vezi sa onim koji je naveden na početku bosanske istorije (up. komentar uz str. 135). Verovatno se i ovde Orbin oslanja na Skalića — Scaligera.

KOMENTAR

Opaua se da je izostavljen čitav period hrvatske istorije od 1102. do kraja XIII veka. U Orbinovim predstavama Hrvati sve do kralja Ludovika nisu priznavali vlast banova, koje on zamišlja kao ugarske funkcionere. On je odnose iz XIV veka prenosio na čitav raniji period. Ban Pavle je Pavle Šubić.

Ovo poslanstvo svidelo se mnogima koji nisu mislili na opasnosti koje ono u sebi skriva, pa su pošto-poto hteli da se o tom poslanstvu raspravlja u Veću umoljenih. Kad je tu bila pretresena stvar, oni koji su zrelije prosuđivali odlučno su se suprotstavili, govoreći da nikako ne može biti od koristi jednoj slaboj državi, kao što je njihova, to što će stupiti u savez s moćnim gospodarima, a naročito ne s banom Pavlom, koji je došao iz vrlo daleke zemlje da zauzme Raško Kraljevstvo, oslanjajući se samo na neslogu trojice braće, tako da bi se moglo desiti da mu stvar ne uspe. "A ako bi on bio primoran da se vrati natrag, raški kraljevi bi nas večno mrzeli, a on, budući da je od nas vrlo daleko, niti će moći niti će hteti da nas brani." Zato je senat rešio da odustane od tog opasnog koraka. Docnije se pokazalo da je to bilo vrlo pametno. Jer kad je ban Pavao video da Stefan Slepki skuplja veliku vojsku da udari na nj, kao i da mu stvari polaze za rukom, pošto ga je narod jako voleo, nije se usudio da pođe dalje, već se vratio natrag. To beše 1315. godine.

KOMENTAR

U ovom velikom odlomku zasnovanom na dobrim informacijama ima izvesnih hronoloških zabuna. Pavle Šubić nije mogao delovati u vreme kad su se vodile borbe između Stefana Dečanskog, Vladislava i Konstantina, jer su te borbe bile posle novembra 1321, a Pavle je umro 1312. Otuda Pavlovo prodiranje u Rašku mora padati u ranije godine ili te događaje treba vezati za njegovog sinovca Mladena II. M. Dinić "Comes Constantinus", Zbornik radova Vizantološkog instituta 7(1961) 5—8, je ukazao na to da je Orbin mogao vesti svoga izvora o borbama oko prestola u Srbiji pogrešno vezati za borbe među Milutinovim i Dragutinovim naslednicima, iako su se one u stvari odnosile na borbe između Milutina i Dragutina 1301—1310.

Ban Pavle je u jedan mah preduzeo pohod protiv Drijeva u vreme kad je njegov sin Mladen bio zarobljenik srpskog kralja. U vezi s Pavlovim ratovanjem je svakako i ono što Orbin u poglavlju o Humu govori o vlasti Nelipca i njegovog brata "Iginija". Ova vlastela bila je pod vlašću Šubića. Nelipčić je bio i onaj knez Konstantin koji se javlja u Humu početkom XIV veka.

Poznate su još neke pojedinosti o odnosima Šubića i kralja Milutina, ali se ništa ne zna o Pavlovom poslanstvu Dubrovčanima, jer su arhivske knjige iz tih godina većinom propale. Jedan član kotorskog Statuta iz 1302. godine govori o tome da je prethodne godine, dakle 1301, grad bio napadnut od Dubrovčana, Venecijanaca, Zadrana i Hrvata. Pod Hrvatima se tih godina svakako podrazumevaju podanici bana Pavla, koji su, kako se vidi, saradivali s Venecijancima i Dubrovčanima.

Na kraju pasusa je opet pobrkana hronologija. Ban Pavle, koji je umro 1312, nije mogao ratovati s kraljem Stefanom Dečanskim, koji je počeo da vlada 1321. Godina 1315, koju Orbin vrlo precizno navodi, nemoguća je i za bana Pavla i za Stefana Dečanskog.

Posle smrti pomenutog bana Pavla, vlast u Hrvatskoj došla je u ruke bana Mladena. Posle njega vladale su neke vlasteoske porodice, kojih je bila puna Hrvatska, svaka u svojoj pokrajini. Među njima bio je i knez Nelipić sa svojom braćom, Kurijakovići, i Čubranovići, i mnogi drugi, čija dela neću opisivati jer nisu bila značajna.

KOMENTAR

Kao što se vidi, Orbin nije bio u stanju išta da kaže o banu Mladenu II. Porodice koje se ovde navode poznate su iz savremenih dokumenata. O Nelipčićima i Kurjakovićima je već bilo reči, a Čubranovići će po svoj prilici biti Čubrijanovići ili Ciprijanići. Novko Ciprijanić se sredinom XIV veka javlja na delu zemalja koje su priladale bibrirskim kneževima.

U to vreme pomenuta gospoda nisu dozvoljavala Ugrima da dođu u Hrvatsku ni da u njoj imaju bilo kakvu vlast. Ali, tokom vremena, pošto su bila izumrla gotovo sva istaknuta hrvatska gospoda, a pošto je Ugarsko Kraljevstvo došlo u ruke kralja Ludovika, taj kralj je hteo da zagospodari i Hrvatskom. Sakupivši, dakle, vojsku i pošavši u Hrvatsku, zarobio je neke iz porodice Kurijakovića, dok su drugi članovi te porodice pobjegli. Zarobio je takođe Nelipićeva sina Ivana, velikaša velike vrednosti. U prvi čas ga je bacio u tamnicu, ali ga je docnije, kad je video da mu obećava i da mu se kune na vernost i pokornost, pustio na slobodu. Pomenuti Ivan i ostala vlastela pristali su da im Ludovik pošalje za bana velikaša koga on želi. I tako im je poslao bana Nikolu Seča, koji je držao u kraljevo ime sva utvrđenja i tvrđave koje su bile od nekog značaja, dok je druge ostavio pomenutom Ivanu Nelipiću i Kurijakovićima. Posle tih osvajanja, kralj Ludovik je zagospodario i Dalmacijom, koju je istrgnuo iz mletačkih ruku. Tako su tada Dalmacija i Hrvatska bile ujedinjene i stavljene pod upravu jednog bana.

Granica između Hrvatske i Huma je reka Cetina, tako da s istoka ostaje Hum, a sa zapada Hrvatska.

KOMENTAR

O pokoravanju hrvatskih velikaša govori jedna glava u hronici Ivana Turocija i spominje upravo Kurjakoviće i Ivana Nelipčića. Orbin, međutim, donosi takve pojedinosti kojih nema u ugarskoj hronici, tako da se mora pretpostaviti da je podatke uzimao iz drugog izvora. Nikola Seč je zaista postao hrvatsko-dalmatinski ban u vreme kralja Ludovika. Čitavo izlaganje u ovom odeljku je dobro zasnovano. Ono što se kaže o osvajanju Dalmacije odnosi se na Zadarski mir 1358. godine.

KOMENTAR

Podatak o granici na Cetini potiče iz spisa cara Konstantina VII Porfirogenita. Up. komentar uz spisak autora.

UPOZORENJE ČITAOCU

U ovoj raspravi o Bugarima biće potrebno često pominjati ime Rimljana. Čitalac treba da zna da se tu pod imenom Rimljana ne smeju razumeti Latini, već Grci. Jer kada je Konstantin Veliki preneo carstvo u Carigrad, Grci su se prozvali Rimljanima. S njima je ovaj ratnički bugarski narod bio u neprekidnoj borbi i toliko je jada zadao Istočnom Carstvu da mu je to carstvo, na kraju, moralo plaćati danak. Ovu ratničku odliku pokazao je i u docnija vremena. Stoga Bjondo, Sabelik i Platina su s pravom rekli da je to bio najmoćniji narod, koji je bio u stanju da skrši tursku silu.

Autori iz kojih su povučeni podaci za ovu raspravu bili su većinom Grci, s kojima su Bugari (kako je rečeno) često bili u borbi, pustošeći svuda po njihovom carstvu. Prema tome, lako je zaključiti da su pomenuti autori s malo verodostojnosti opisivali dela Bugara, te da su prećutali mnoge plemenite i herojske podvige koje su ovi u dugom nizu godina izvršili protiv njihovih careva.

BUGARSKO KRALJEVSTVO

GRB BUGARSKOG KRALJEVSTVA

Slovenski narod, Bugari su došli iz Skandinavije (kako izveštavaju Metodije Mučenik, Jordanes Alanski i Frančesko Irenik u VI knj. pogl. 32) i zaustavili su se kratko vreme na onom krajnjem delu Nemačke koji zapljuskuje Pomeransko more, drukčije zvano Baltičko more. Krenuvši docnije odatle, pustošeći i paleći sve, zauzeli su prostrana polja oko velike reke Volge, po kojoj su se prozvali Vulgari, a posle Bugari. Tokom vremena jedan njihov deo krenuo je sa Volge i došao na Dunav, a odatle je na kraju prodro u Trakiju.

KOMENTAR

Orbinova istorija Bugara sastavljena je mahom od opširnih izvoda iz starijih pisaca. Ovde na samom početku citira tri pisca koja je mnogo puta spomenuo u prvom delu svoga spisa dok je govorio uopšte o Slovenima. Up. o njima komentar uz spisak autora.

Različita su mišljenja pisaca o vremenu kada se to zbilo: neki vele da se taj narod spustio na Dunav i zauzeo njegove obale prvi put u vreme pape Agatona koji je bio Sicilijanac, 679. godine. Drugi to stavljaju u godinu 700. Ali se u tome varaju. Jer Marko Aurelije Kasiodor piše da su se Bugari borili s Rimljanima kad je Teodosije I držao to carstvo. I posle dugog rata, oko 390. godine, Bugari su bili pobeđeni, a Italija je zauzela Srem.

KOMENTAR

Kasiodor ne govori u svome spisu o Bugarima, nego o Hunima. Orbin je, očigledno, uzeo ovaj podatak iz druge ruke.

Pavle Đakon u I knj. u pogl. 16, Gotfrid Viterbski u 17. delu, Albert Krancije u VIII knj. i Pavle Emilije pišu da su Bugari, koji su tada živeli blizu Dunava, napali langobardskog kralja Agelmonda, ubili ga u boju i odneli pobedu nad Langobardima. To beše 450. godine. Zonara i Kedren pripovedaju u životu cara Anastasija Dikora da je ovaj narod u početku pontifikata pape Simaha, 495. godine, napao ne samo Trakiju, nego je prodro u Ilirik. To su ponovili više puta. Zonara, naime, na pomenutom mestu kaže ovako: "Butari su ponovo napali Ilirik, gde su im se suprotstavili neki rimski tribuni, ali su bili sramno pobeđeni i gotovo svi sasečeni. Ovaj poraz Rimljana predkazala je jedna kometa i neke vrane koje su

pred njima i nad njima letele, kao i trube koje su, umesto zvuka koji se obično čuje u bitkama, ispuštale i davale neki drugi žalobni i veoma tužni zvuk. Malo posle toga, dvanaeste godine vladanja Justinijana I, Bugari su prokrstarili (kaže on) Ilirikom, te, opustošivši ovu pokrajinu, pobili vojnike. Kad je to čuo ilirski kralj Akum, izišavši na bojno polje, pridružio je svoje čete rimskim četama i napravio veliki pokolj među Bugarima. Ali videći drugi bugarski vojnici da je Akumova budnost malo popustila, napadi su ga, pobili mnogo Ilira, zarobili samog Akuma i vratili se kući.

KOMENTAR

Orbin svakako nije za ovaj podatak konsultovao sve navedene pisce, nego je kod jednog našao da su citirani drugi.

Sledeće godine pridružio se Rimljanima i Gepid Mundo, sin Gesme, vladara Srema. Njega i njegova sina car je veoma srdačno primio. Predao mu je na upravu Ilirik i oprostio se s njime na njegovo veliko zadovoljstvo. Međutim, dok se vraćao u Ilirik, napalo ga je mnoštvo Bugara. Posle pobeđe nad njima, poslao je najbolje robove u Carigrad, a car ih je raspodelio po Jermeniji, Laziki i drugim pokrajinama. Bugari su u tim mestima ostali dugo vremena." Oni su (kako izveštava Bonfinije u III knj. dek.) napali ostrogotskog kralja Teodorihha kad je odlazio u Italiju, te mu zadali mnogo jada.

KOMENTAR

Ovde su citirani Zonara i Kedrin, vizantijski istoričari, a tekst u navodnicama potiče iz starog latinskog prevoda Zonare. Lazika koja se tu spominje je današnja Gruzija.

Bugari su tada boravili na Dunavu, a vođa im je bio njihov kralj Boris, kojega neki latinski pisci nazivaju Bursare. Reginon Primski u II knj. i monah Anonije u IV knj. pišu da su se Bugari, koji su naseljavali Panoniju s Avarima, pošto su i jedni i drugi pripadali istom slovenskom narodu, kad je umro njihov kralj i kad je svako od njih hteo da izabere kralja iz svojih redova, potukli s Avarima. No kako su Avari bili brojno daleko nadmoćniji, Bugari su izgubili bitku. I tako su svi koji su preživeli bili proterani iz Panonije. Njih devet hiljada sa ženama i decom pošli su franačkom kralju Dagobertu moleći ga da im dade neko mesto u njegovom kraljevstvu gde bi se mogli nastaniti. Dagobert je naredio da se smeste kod Hejmonda i u Bavarskoj. Pošto su bili raspodeljeni po kućama, naredio je jedne noći da ih sve pogube zajedno sa ženama i decom. To se zbilo (kako izveštava monah Anonije u IV knjizi franačkih anala) trinaeste godine Dagobertova vladanja. Zbog toga su ga pisci mnogo prekorevali. Kao što se Dagobert tako rđavo poneo prema ovom narodu koji mu nije bio ništa našao učinio, tako se, s druge strane, lepo poneo langobardski kralj Grimuald. Pavle Đakon u IV knj. 29. Istorije Langobarda, naime, piše da je oko 650. godine jedan od bugarskih vođa, po imenu Alcek, odelivši se, ne znam zašto, od svoga naroda i ušavši s celom vojskom mirno u Italiju, došao Grimualdu i obećao mu da će mu služiti sa svim svojim ljudima i živeti u njegovom kraljevstvu. Kralj ga je poslao svom sinu Romualdu u Benevent i naredio mu da dade Alceku i njegovim ljudima pogodna mesta za boravak. Romuald ga je lepo primio i sačekao, te mu dodelio veoma široke i prostrane krajeve koji su do toga vremena bili neobrađeni i nenastanjeni, Sepijan, Bovijan, Izermiju i druge gradove s njihovim područjima. Ujedno je naredio da se Alcek, umesto vojvodom, naziva gastaldom. Pomenuti Bugari (kako piše isti Đakon) naseljavali su ta mesta još u njegovo vreme, pa mada su govorili latinski jezik, ipak nisu bili napustili svoj vlastiti govor.

KOMENTAR

U hronici Regina od Prima nema mesta na koje se ovde Orbin poziva. Inače, ovaj odlomak počiva na Gesta Dagoberti I regis Francorum, koja je Orbin našao kod Anonija.

KOMENTAR

Ovde je zaista ekscerpiran Pavle Đakon, samo što se to mesto u modernim izdanjima nalazi u knj. V. Ovde spomenuti Alcek je više poznat pod imenom Alciok.

Ovaj narod, pod vođstvom Vukića i Dragića, koje Đakon u životu cara Justinijana, u XVI knj.,

naziva imenima Volger i Dragon, napao je Skitiju i Meziju u vreme kada je u Meziji bio magister Justin, a u Skitiji Blandarije. Ovi su izišli na bojno polje i zametnuli bitku s Bugarima, i u njoj je poginuo već pomenuti Justin. Na njegovo mesto došao je Konstantin iz Firence kojega je car držao na krštenju. Pošto se Konstantin potukao s njima, ostao je pobednik i oduzeo im sav sakupljeni plen. Tu su pali u bici pomenuti bugarski zapovednici Vukić i Dragić, pobivši, međutim, pre nego što su pali, mnogo neprijatelja.

KOMENTAR

Iako Orbin i ovde citira Pavla Đakona, on u stvari prepričava Anastazija Bibliotekara, čija je "Chronographia tripartita" u jednom izdanju prosto dodata rimskoj istoriji Pavla Đakona. Vukić i Dragić su, naravno, slavizovani oblici koje je stvorio Orbin.

Dakle, iz ovih navoda tolikih ozbiljnih autora, sasvim je očito da su Bugari, krenuvši s Volge pod raznim zapovednicima i došavši na Dunav, napali Trakiju u vreme pre pape Agatona. Govoreći o njihovoj starini, Pavle Đakon u XII knj. piše ovako:

KOMENTAR

Ovaj džinovski citat po Orbinu treba da je iz Pavla Đakona, ali je u stvari iz već citiranog spisa Anastazija Bibliotekara, koji tu prevodi vizantijskog hroničara Teofana.

"Biće (kaže on) veoma korisno da progovorimo o starini Bugara Onogudura i Kutrigura. U severne delove Crnog mora koje je plovno i u Meotidsku močvaru uliva se jedna ogromna reka koja protiče kroz Sarmatiju, a ime joj je Atel. S Atelom se spaja reka Tanaj. Tanaj izvire tamo u krajevima Iberije koji su (kako kažu) u planinama Kavkaza, pa tekući naniže, ulazi u reku Atel koja je nad močvarom Meotidom. Gde se Atel račva, uliva se u Meotidsku močvaru reka po imenu Euktis i vraća se u Pontsko more blizu Nikropila i rta zvanog Kriometopon, tj. Čelo ovna. Iz pre pomenute močvare izliva se u more jedna slična reka i dolazi do Crnog mora kroz predeo Kimerijskog Bosfora. Iz ove reke vadi se ono što se naziva murzilin i druge slične stvari. U susednim krajevima prema istoku, sve tamo od Fanagorije ili Ibera, koji su takođe tu, žive mnogi narodi. Od tih krajeva sve do reke Kubana u kojoj se hvata riba ksisto, koju zovu bugarskom ribom, prostire se Velika i Stara Bugarska. Tu žive oni koji se nazivaju protivnicima istoga plemena kojega su i oni sami.

U vreme Konstantina, koji je vladao na zapadu, umro je Kubrat, gospodar oblasti zvane Bugarska ili oblast Kutrigura. Kubrat je ostavio pet sinova, kojima je u zaveštanju naredio da se ni po kakvu cenu ne odvajaju jedan od drugoga i da nikada ne budu sluge drugom narodu. Ali kratko vreme posle njegove smrti došlo je do svađe između petorice braće, te su se oni odelili jedan od drugoga s narodom koji je svaki od njih bio potčinio svojoj vlasti. Međutim, prvi sin, po imenu Bataj, veran naređenju svoga oca, istrajavao je sve do dana današnjega živeći u zemlji svojih predaka. Drugi sin, po imenu Kotrag, prešavši Tanu, nastanio se prvi put preko puta svoga brata. Peti, prešavši Dunav, zaustavio se sa svojim snagama u avarskoj Panoniji, pokorivši se Kaganu. Četvrti je dospao u Pentapolis, nedaleko od Ravene i priznao je vlast hrišćanskog cara. Treći sin po redu, po imenu Asparuh, prešao je Dnjepar i Dnjestar, pa idući u Ongl, nastanio se između Dona i Dunava, primetivši da je to mesto sigurno i da mu se teško može prići bilo s koje strane, jer leži među močvarama i okruženo je i s jedne i s druge strane rekama. Asparuh je uspevao, zahvaljujući svojoj skromnosti, da mu narod ostane u potpunom miru, jer je održavao dobre veze s neprijateljima.

Kad su, dakle, bili tako podeljeni na pet strana i postali malobrojni, pojavio se veliki narod Hazara iz najudaljenijeg kraja Barzilije, ranije Sarmatije, te je zavladao celom zemljom što se prostirala do Crnog mora. Hazari su postavili Bataja, prvog od petorice braće, za kneza Bugarske i nametnuli mu danak koji do danas plaća.

Ali kad je car čuo da je jedan prljavi narod iz Tripla podigao svoje kolibe s one strane Dunava, blizu Ongla, kao i da se približio Dunavu, te da pustoši zemlju koju je oteo tamošnjim hrišćanima, bilo mu je jako žao, pa je naredio da cela njegova vojska pređe u Trakiju. Izgrađivši flotu, krene u rat protiv njih, i

protiv Ongla i Dunava, vodom i kopnom, upućujući čete na bojno polje preko Albanije. U slučaju da se neprijatelj približi obali, naredio je da stoje lađe. Kad su Bugari videli iza leđa tako veliko mnoštvo, u očajanju za svoj spas hitro pribegoše gore pomenutoj odbrani i utvrdiše se sa svih strana. Bugari se za tri ili četiri dana nisu usudili da izađu van svojih utvrđenja, a ni Rimljani, sa svoje strane, nisu preduzimali nikakav napad s obzirom na obližnje močvare. Kad su Bugari primetili da su Rimljani utučeni i da su izgubili samopouzdanje, sami su se ohrabрили i dobili više poleta. A kako je car imao jake bolove prouzrokovane podagrom, te je bio primoran da se u podne vrati radi kupanja, napustio je, s pet lađa i s porodicom, i zapovednike i vojnike, izdajući im naređenje da se vežbaju u rukovanju kopljem i da neprestano napadaju neprijatelje ako bi slučajno pokušali izići napolje; inače da ih drže pod opsadom i zatvore rovovima i drugim utvrđenjima. Međutim, konjanici, govoreći naokolo kako je car iz straha pobegao, napustili su svoje položaje, iako ih neprijatelj na to nije prisilio.

Kad su to videli Bugari, dadoše se u poteru za njima, te su mnoge pobili, a mnoge ranili i sterali sve do Dunava. Kada su prešli Dunav i došli do Varne, blizu Odesosa, ugledali su komad kopna koje je bilo veoma sigurno zato što mu je pozadi bio Dunav, a napred veoma tesni prolazi, zatvoreni Crnim morem. Bugari su se osećali sigurnima naročito stoga što su vladali nad slovenskim narodima, kojih je, govorilo se, bilo sedam. Severi su se smestili s prednje strane, prema istoku, gde je tesnac Veregava. S juga pak i prema zapadu, sve do avarske zemlje, bilo je drugih sedam plemena koja su priznavala bugarsku vlast, ali pod ugovorom.

Pošto su, dakle, Bugari proširili svoju vlast na ova mesta, jako su se uzoholili, te su počeli pustošiti i pljačkati tvrđave i posede koji su bili pod Rimskim Carstvom. Zbog toga je car bio primoran da zaključiti s njima mir uz obavezu da će im davati određeni godišnji danak, na veliku sramotu i zaprepašćenje Rimljana. Jer čudili su se na sve strane kad su čuli da je onaj kome je čitav svet, od istoka do zapada i od severa do juga, plaćao danak, sada sam morao plaćati danak i bio pobeđen od jednog naroda kao što je bugarski."

Dovde govori Pavle Đakon. Ali Lambert Šafnaburški i Đovani Aventinski vele da je Bataj porazio Konstantina i prisilio ga da mu plaća danak, te da je s njim započela bugarska vlast u Trakiji. Pošto je, dakle, Bataj naneo caru tako značajan poraz na području između Panonije i Gornje Mezije, sem što mu se car obavezao na plaćanje danka, ustupio mu je takođe i jednu i drugu Meziju. Posle toga živeli su u potpunom miru i nikad nisu ratovali jedan protiv drugoga.

KOMENTAR

Odlomak potiče po svoj prilici iz dela Johana Aventina.

Kada je Konstantinov sin Justinijan došao na vlast u šesnaestoj godini života, te počeo da upravlja kako mu se svidelo, doveo je državu u veoma nesrećno stanje. Raskinuo je utanačeni mir s Bugarima i izbrisao tačke ugovora koje je njegov otac tako pažljivo sastavio, te je odbio da im plaća danak. Prihvativši se novog poduhvata u zapadnim krajevima, naredio je konjici da prodre u Trakiju, s namerom da porobi i Bugare i Slovene. I tako, treće godine svoga vladanja (kako veli Kedren), krenuo je sa svojom vojskom protiv Srbije i Bugarske. Krstareći sve do Soluna, pobio je mnogo Slovena. Mnogi od tih Slovena pokorili su mu se, delom silom, a delom milom. To im se, međutim, ne bi desilo da nisu bili iznenada napadnuti. Ali su ga pri povratku zaustavili u klancima Bugari, te se jedva izvukao, uz velike gubitke svojih ljudi. Posle ovakvog pustošenja slovenske zemlje, sedme godine svoga vladanja, sakupio je nove čete, izabравši trideset hiljada najsnažnijih slovenskim mladića. Njih je nazvao posebnim imenom — dragi narod. Pouzdavajući se u njih, Justinijan je raskinuo savez i s Arapima, navodeći kao razlog to što novac harača te godine nije imao rimski, već neki drugi, novi, arapski otisak. Njima, naime, nije bilo dopušteno da na zlatni novac, koji se davao za harač, otisnu drugi lik sem lika rimskog cara. Poveo je, dakle, rat protiv njih, ne pouzdavajući se toliko u rimske legije, koliko u ove izabrane čete Slovena.

KOMENTAR

Car Konstantin koji se spominje ovde i u prethodnom odlomku jeste Konstantin IV (668—685), a Justanijan je njegov sin, koji je vladao dva puta 685—695. i 705—711. Inače je tekst velikim delom preuzet

iz latinskog prevoda Zonare i manjim delom iz Kedrina.

Obesivši na koplje ispravu u kojoj su bile tačke mirovnog ugovora, pa noseći je pred vojskom poput zastave, Arapi su stupili u borbu s Rimljanima. No pre nego što je došlo do okršaja među vojskama, odabrani slovenski mladići, pamteći dobro uvrede koje im je car bio naneo, odmah su ga napustili, te je njih dvadeset hiljada prešlo Arapima. To je obeshrabilo Rimljane i bilo razlog za njihov poraz, a ohrabilo neprijatelje i donelo im pobeđu. Dakle, dok su Rimljani bežali, Arapi su ih u stopu gonili, ubijajući sve koje su stigli, te su skoro bezbrojne legije bile do nogu potučene. Car je umakao s malo ljudi, na veliku svoju sramotu. Stigavši u Levkadiju, naredio je da se pobiju preostali Sloveni zajedno sa ženama i decom i da se strmoglave u more s brda Levkacija u Nikomediji.

Arapski vladar Muhamed, upoznavši veliko junaštvo Slovena, iste godine je prodro s njima u rimsku zemlju, žestoko je poharao i sakupio veliki plen.

Čim se Justinijan vratio u Carigrad, sastavio je drugu veliku vojsku koju je poveo u Bugarsku pleneći i paleći sve redom. Bugari su, naime, bili iznenađeni ovim napadom, jer su verovali da su Justinijanove ratne pripreme bile namenjene pre protiv Arapa negoli protiv njihovog naroda. U nedoumici šta da rade, povukli su se u Meziju i Trakiju. Tu se za kratko vreme sakupilo veliko mnoštvo ljudi, brinući više dana jedino o spasavanju svojih žena, dece i stvari koje su mogli nositi sobom, a ostavljajući gradove, varoši i druga mesta na milost i nemilost besnom caru. No kad su posle Bugari primetili da se Justinijanova vojska, smatrajući da je potpuno bezbedna, kreće bez ikakvog bojnog reda, reše se da je napadnu. Skupivši ponovo snagu i odvažnost, pre svega su se pobrinuli da zatvore sve prolaze kojima se rimska vojska morala vratiti u Trakiju i u Carigrad. Kad je to nedovoljno pametni car uvideo, zatražio je od Bugara mir. Bugari su na kraju pristali na mir pod uslovom da pusti sve zarobljenike i preda plen, kao i da lično dođe da zakletvom potvrdi mir na koji su pristali na velike molbe i bogorađenje, te da isto to učine vojskovođe i druge ličnosti koje su bile s njim. Posle toga Bugari su odmah počeli da utvrđuju gradove i druga mesta koja su Rimljani bili porušili. Njihov kralj Bataj, ovekovečivši oružjem svoje ime, razboleo se od groznice i umro kunući i optužujući sudbinu što mu nije dozvolila da umre s mačem u ruci, kako je dolikovalo čoveku kao što je bio on.

KOMENTAR

Ovaj odlomak ne potiče iz vizantijskih izvora. Po pomenu Bataja može se pomisliti na Johana Aventina, ali nisam mogao proveriti.

Na prestolu ga je nasledio Tervel, kojeg Grci i Rimljani zovu Terbele, vrstan vojskovođa i čovek velikoga duha. O njemu Svida u poglavlju o Bugarima ovako govori: "Bugari su ranije opustošili avarsku zemlju i potpuno uništili Avare. U to vreme, tj. u vreme Justinijana koji je, kao i Heraklijev sin Konstantin, plaćao danak Bugarima, u Bugarskoj je vladao Tervel. Kad su Bugari odneli pobeđu nad Avarima, Tervel je pitao zarobljenike za razlog te njihove potpune propasti. Avari su mu odgovorili da im se to desilo delom zbog međusobnih optužbi i njihove građanske nesloge, a delom zato što su poubijali najpametnije i najvrsnije ljude među sobom i predali vlast i pravdu u ruke lopova i zlikovaca, naposletku, i zbog velikih poklona i stvari za kojima su bili pohlepni, pa su postavljali zamke jedan drugom, a uz to i što su bili odani piću. Kad je to čuo Tervel, sazvaio je svoje Bugare i obnarodovao zakon da se smesta povede istraga ako bi neko bio optužen, pa ako bi se dokazalo da je izvršio krađu ili neki drugi prestup, da mu bez odlaganja bude odsečena glava. I to je bio prvi zakon koji je Tervel izdao za svoje Bugare."

KOMENTAR

Odlomkom iz Suide, vizantijskog leksikografa, koji je bio pristupačan Orbinu u prevodu, Orbin se unekoliko vratio na stvari koje je već pričao. Tervel je bio bugarski kan 701—718.

Za vreme Tervelova vladanja, Asimara je proterao s carskog prestola Justinijana III. Justinijan je otišao Tervelu, kojem je, između ostalog, darovao kraljevski nameštaj. Uz to mu je obećao da će uzeti za ženu njegovu kćer i ustupiti u mirni posed kraj zvan Zagorje, samo ako mu pomogne da povрати izgubljeno

carstvo. Bugarin je u tu svrhu sakupio vojsku i lično krenuo u napad na grad Carigrad. Postavivši tabor uza zidine, ispitivao je u razgovoru raspoloženje građana koji su virili kroz otvore kruništa. Ali oni ne samo da ga nisu pozivali već su ga obasuli teškim pogrđama. Međutim, on se noću preko jednog vodovoda uvukao u grad i zauzeo ga. No Justinijan, malo je reći neblagodar, zaboravivši na dobročinstvo koje mu je učinio Bugarin, poveo je rat protiv njega, nastupajući s konjicom, pešadijom i flotom do Anhijala. Bugari su se, najpre prestrašeni, povukli u planine, a zatim, kad su se Rimljani utaborili bez ikakva reda i kad su se kao bez glave razleteli da grabe plen, osmeleli su se i napali ih, te su ih mnoge pobili i zarobili, a pored toga palo im je u ruke mnogo konja. Car se s ostacima vojske zatvorio u jedno utvrđenje. Docnije, pokidavši konjima nožne tetive, kako se neprijatelj ne bi mogao njima koristiti, ukrao se na lađe i vratio u Carigrad, na veliku svoju sramotu.

KOMENTAR

Tekst je preuzet iz Kedrina i Zonare. "Asimara" koji se ovde spominje je car Tiberije II Apsimar (698—705). Nije on svrgao s vlasti Justinijana II nego je to učinio njegov prethodnik Leontije (695—698).

Prve godine vladanja Lava Isaurijskog, koji je stupio na presto posle Justinijana, arapski vladar Masalda, prolazeći s jakom vojskom iz Abidosu u Trakiji, opustošio je celu tu pokrajinu. Zatim se odatle okrenuo protiv grada Carigrada, utaborio se blizu njegovih zidina s kopnene strane i otpočeo tešku opsadu. Tu je došao takođe Sulejman, kojeg drugi zovu Zulemon, general jedne jake flote. Taj je s drugom arapskom vojskom prešao iz Azije u Trakiju sa tri hiljade lađa (kako vele neki autori), a prema drugim autorima, s ne više od tri stotine. Uzdajući se u te svoje snage, varvari su napali Carigrad s kopna i mora. I da tada nisu bili suviše pohlepni za plenom, već da su istrajali u opsadi, ovaj grad bi, bez ikakve sumnje, pao u njihove ruke. Odelivši se, naime, od vojske, veliki broj vojnika je otišao da pljačka po Trakiji, te, pustošeći sela, prodro je u Bugarsku. Tada bugarski kralj Tervel, podstaknut delom hrišćanskim osećanjem, a delom ljubavlju prema svojoj otadžbini, latio se oružja i napao neprijatelja zauzetog grabljenjem plena, te je napravio među njima takav pokolj da je u samoj Bugarskoj palo oko trideset i dve hiljade Arapa, kako piše Jovan Kuspinijan u životu pomenutog Lava.

KOMENTAR

Pričanje u ovom delu se u krajnjoj liniji oslanja na Teofana, ali nije uzeto iz vizantijskih pisaca, nego iz Anastazija Bibliotekara. Car Lav III (717—741) je osnivač isaurijske dinastije. Rat Bugara protiv Arabljana pada u 717. godinu,

Neki autori su mišljenja da je rečeni Tervel bio prvi bugarski kralj koji je prihvatio hrišćansku veru. Tervel se nije zadovoljio samo krštenjem, već je prepustio kraljevstvo svom prvorodencu pod uslovom da održi Bugare u veri koju su bili prihvatili, a sam se dobrovoljno zakaluđerio. Ali kad je čuo da njegov sin vraća Bugare u paganstvo, ostavi kaluđersku rizu i ponovo preuze kraljevstvo. Kad je potčinio sina svojoj vlasti, nemilosrdno je naredio da mu iskopaju oči. Zatim ga je bacio u tešku tamnicu, a kraljevstvo je predao drugorođenom sinu pod istim uslovom, upozoravajući ga neka se uči na primeru svoga brata. I tako, obukavši ponovo kaluđersku rizu, svetački je završio svoj život. Ako je to tačno, onda je očito da su se Bugari ponovo vratili u paganstvo. Zonara, naime, u životu cara Mihajla Balba kaže kako se uopšte smatra da su Bugari upoznali Hrista pod kraljem Martinom, kojeg grčki pisci zovu Murtag, a Dovani Aventinski u IV knj. Ormortag.

KOMENTAR

I ovaj odlomak je verovatno iz Aventina, koga Orbin na kraju citira. U starom prevodu Zonare nisam mogao da nađem mesto koje ovde Orbin navodi o primanju hrišćanstva pod Martinom.

Gotovo odmah posle Tervelove smrti umro je njegov sin koji je upravljao kraljevstvom. Tada su Bugari izabrali za svoga kralja Asena Velikog, kojeg Grci iskvareno zovu Asan i Kasan. On je krenuo protiv arapskog kalife Gvalda II, te ga je potukao i sasekao dvadeset hiljada Arapa. Pošto je povratio Carstvu Jermeniju i Mediju, car Lav mu je kao nagradu dodelio titulu kralja.

KOMENTAR

Posle Tervela je zaista došlo do promene dinastije kod bugarskih vladalaca, ali tada se još ne javlja nikakav Asen ni Asan. To će svakako biti neka zbrka usled mešanja imena dinastije iz Drugog Bugarskog Carstva. Nije sasvim jasno ni šta znače imena Hermenije i Medije. Možda Jermeniju i Persiju, ali podatak tada nije tačan.

Asena je nasledio Dobre, po kome se zemlja koja se nalazi s ove strane Dunava prozvala Dobrudža. Dobre je često ratovao s Rimljanima s promenljivom srećom. Trinaeste godine vladanja cara Konstantina V, zatražio je od cara nove ugovore i sporazume za neka utvrđenja koja je sazidao. A kako je car s nedovoljno poštovanja postupao s bugarskim poklisarom, došlo je među njima do neprijateljstava. I tako je Dobre prodro do Dugih zidova, odakle se vratio kući s velikim plenom. Kad je to čuo Konstantin, krenuo je protiv Bugarske. Kad je došao do Vrbanjske klisure, Dobre je sa svojim Bugarima stupio u borbu protiv njega, te pobio i zarobio mnogo Rimljana. Među njima su bili Lav, patricije i pretor Trakije, kao i Lav rizničar tog pohoda, te im je oduzeo oružje i opremu. Tako su se Rimljani sramno povukli. Ali posle ovoga, bilo što je Dobre vodio kakve tajne pregovore o miru s Rimljanima, bilo što su tu stvar izmislili njegovi takmaci kako bi ga omrazili kod njegovih ljudi koji su bili nezadovoljni takvim mirom, pobunjeni Bugari, kako piše Zonara, pobili su sve članove kraljevskog roda koji su se zatekli kod njih, te su postavili na upravu kraljevstva Teleucija ili Teleca, mladića od trideset godina. Tom prilikom predali su se caru mnogi Sloveni koje je on naselio nad Artanom.

KOMENTAR

Početak ovog odlomka je svakako rezultat neke zbrke. Nije poznat nikakav bugarski vladar Dobre u ovo vreme. Dobrotica koji ima veze sa imenom Dobrudže živeo je u drugoj polovini XIV veka. Imena bugarskih vladara posle Tervela biće spomenuta nešto niže. Orbin je već prešao na vreme cara Konstantina V Kopronima (741—775). Rat o kome se ovde govori pada u 759. godinu. Na tome mestu (i sve do kraja ovog odlomka) Orbin koristi Teofana, verovatno indirektno.

"Vrbanjska klisura" koja se ovde u tekstu pominje u stvari je klanac Veregava, danas Čalikavski ili Riški prolaz. Imena i titule su se takođe promenile u prevodu: prvi Lav, je u originalu bio strateg teme Trakesijanaca u Maloj Aziji, a drugi logotet droma. Telec je bio bugarski vladar 762—765. Artana je mala rečica koja se uliva u Crno more.

Car je izišao u Trakiju, upućujući gore, preko Crnog mora, flotu od osamdesetak brodova od kojih je svaki prevezio po dvanaest konja. No kad je Telec saznao za pokret protiv njega i s mora i s kopna, pojačao je svoju vojsku sa dvadeset hiljada boraca uzetih od susednih naroda, te je, zahvaljujući njima, postao toliko jak da se nije uopšte bojao. Kad je tamo stigao car, postavio je tabor u ravnici Anhijala. Poslednjeg dana meseca juna Teleucije je video pred sobom mnoštvo ratnika. Stupivši u borbu, dugo su se tukli, od pet sati izjutra do noći. Na kraju, Bugarin je okrenuo leđa i pobegao. Tu je izginulo bezbroj Bugara, mnogi su bili zarobljeni, a mnogi su se predali caru.

Car se tom velikom pobedom veoma poneo, te je hteo da za nju sazna ceo grad. Stoga je ušao u grad s vojnicima u punoj ratnoj opremi, uz klicanje oduševljenog naroda, vodeći sa sobom u kočije upregnute Bugare, naredivši da im se odrube glave van Zlatnih vrata.

U pobuni koja je posle toga izbila Bugari su ubili Teleca, a na njegovo mesto postavili su Sabina, zeta Komersija, svog bivšeg vladara. Kad je Sabin docnije zatražio mir od cara, Bugari su se sakupili na zbor i žestoko su mu se suprotstavili, govoreći: "Bugarska zbog tebe (kako vidimo) pada u ropstvo Rimljana, što ne može trpeti slovenski ili bugarski narod." Tada je Sabin, videći da je izazvao protiv sebe mržnju svojih naroda, pobegao u utvrđenje Mesembriju, a odatle caru. Jovan Kuspinijan u životu cara Konstantina V piše da je Sabin proteran od svojih ljudi jer je pristao na Konstantinovo bezboštvo, odbacivši poštovanje ikona.

KOMENTAR

Orbin ovde i dalje ekscerpira Teofana. Pri tome nije mnogo vodio računa o ranijem izlaganju. Kod

zbacivanja Teleca srećemo novoga kana Sabina (765—767) i ranijeg kana Kormisoša (740—756) (kod Orbina: Komersije), iako je pre govorio o tobožnjim vladarima Dobri i Asenu.

Bugari su zato izabrali drugog vladara, po imenu Pagan. Ovaj je poručio caru da želi da razgovara s njim licem u lice. Pošto je car pristao, sastao se s njime u prisustvu svojih boljara, ili (kako ih zove Zonara) boialda. Car je primio Bugarina s njegovom pratnjom sedeći u Sabinovom društvu, te ih je prekorio zbog uzbune i bezrazložne mržnje prema Sabinu. Tom prilikom, kako se smatralo, zaključili su mir. No car, poslavši potajno ljude u Bugarsku, uhvatio je poglavicu Severa, koji je bio Sloven i koji je u Trakiji bio počinio mnogo zla. Ali je bio uhvaćen neki hrišćanin, pripadnik sekte margarićana, koji je bio jedan od prvaka Skavra. Pošto su mu blizu Sv. Tome odsekli ruke i noge, pozvali su lekare da ga iseku, te su ga oni živa rasporili od grudi do polnih organa da bi videli kako je građena čovekova unutrašnjost, pa su ga tako, na kraju, bacili u vatru.

Car je naglo izišao iz grada, pa, pošto je zatekao Bugarsku bez odbrane (jer su Bugari verovali u mir koji je bio samo varka), prodro je u nju kroz klisure sve do Zita, te se, popalivši naselja, vratio bez naročitog uspeha. Bugari su zbog toga podigli ustanak i proterali Pagana, a kraljevstvo predali ratniku Telerihu. Telerih se bez oklevanja suprotstavio carevim napadima, i to s uspehom. Kad je car video toliku drskost Bugarina, krenuo je s velikom flotom do Anhijala. Ali u velikoj oluji koja je nastala nastradale su gotovo sve lađe udarajući jedna o drugu, te je izginulo mnoštvo mornara, saveznika i vojnika. Zato se car vratio kući bez ikakva uspeha. Posle toga, tridesete godine svoga vladanja, u mesecu martu, isplovio je protiv Bugarske sa svojom flotom od dve hiljade kelandija (palandra i travata) za prevoz konja i ljudstva. On se sam ukrcao na crvene kelandije i otplovio prema Dunavu da bi prodro gore, ostavivši zapovednike konjičkih odreda na prolazima, ne bi li im slučajno pošlo za rukom da prodru u Bugarsku dok se Bugari budu usmeravali prema njemu. Ali kad je stigao do Varne, obuzeo ga je veliki strah i već je pomišljao da se vrati. Međutim, kako su i Bugari jednako bili u strahu i bojali se za svoj položaj, uputili su caru poklisare Hoila i Zigatona da mole za mir. Kad ih je car ugledao, mnogo se obradovao i zaključio mir na koji su se zakleli jedan drugome; naime, Bugari da neće više napadati Romaniju, a car, sa svoje strane, da neće upadati u Bugarsku. Pošto su o tome bile izrađene između stranaka isprave i spisi, car se vratio u grad.

KOMENTAR

Iako se citira Zonara, doduše zbog jedne reči, tekst potiče iz Anastazijevog prevoda Teofana. Sredina teksta je kroz dva prevoda tako iskvarena da se smisao ne može ni prepoznati. U originalu stoji da je car poslao tajno ljude koji su uhvatili Slavuna, kneza plemena Severjana i Hristijana, renegata koji je postao vođa "skamara", razbojničkih grupa koje su napadale ljude na putevima. Nije, dakle, reč o sekti "margarićana" kako čitamo kod Orbina, nego o otpadniku (magarites) od hrišćanstva. Povodom mesta Zit ("sve do Zita") mora se reći da nije jasno na šta se misli. U nekim rukopisima Teofana stoji Tzicas, pa se pomišljalo na neki lokalitet na donjem Dunavu; u drugim stoji Tounzas, što bi bila reka Tundža; u trećim Vyzas, što bi bila poznata Viza. U latinskom prevodu stoji usque ad Tzicas, što pokazuje da je to stariji i tačni oblik. Up. V. Zlatarski, "Istorija na bŭlgarskata brŭzava prŭzh srhdnigh vŭkove I/1, Sofija 1918, 223 n. 1.

KOMENTAR

Pričanje i dalje počiva na Teofanu. Telerih ili, tačnije, Telerig je bugarski kan oko 772—777. Kelandije (tačnije helandije), palandre i travate su vrste vizantijskih brodova. Uz mesto o poklisarima moram primetiti da je Zlatarski pretpostavio da nije reč o dva lica, nego o jednom, koje bi imalo tigulu boila (kod Orbina usled štamparske greške stoji Hoila za Anastazijevo: Boilam).

Brzitiya će biti slovenska oblast u današnjoj našoj Makedoniji. "Tasati" i "Tračani" spomenuti na dnu str. 215 su plod nesporazuma: reč je o vojnicima iz tema: coacervatis thematum taxatis i posebno o onima iz teme Trakesijanaca. Ime mesta gde su Bugari napadnuti takođe je iskvareno: umesto Lustorija greba da stoji Lithosoria, toponim koji se inače ne javlja u drugim izvorima, pa se nije dalo utvrditi gde se nalazio.

Ali u mesecu oktobru car je primio vest od nekih svojih poverljivih ljudi u Bugarskoj da bugarski kralj šalje dvanaest hiljada svojih zemljaka i jednog boljara da zauzmu Brzitiyu i da dovedu kao sužnje u

Bugarsku sve tamošnje stanovnike. Bugarski poklisari bili su već stigli kod cara. Dok su još bili u Carigradu, car se pravio kao da ide sa spremnom vojskom protiv Arapa; prošle su i zastave, i komora i carska posluga. Pošto je car prethodno razaslao glasnike u razna mesta i preko uhoda saznao da su Bugari krenuli u pohod, sredio je vojsku i odmah se uputio. S Tasatima i Tračanima, kao i s odredima vlastele, careva vojska je brojala osamdeset hiljada boraca. Marširajući bez zvuka truba, car je napao Bugare na mestu zvanom Lustorija, te ih naterao u bekstvo. Odnevši nad njima veliku pobjedu, vratio se kući s mnogo zarobljenika i golemim plenom. Zbog toga su Bugari, pritešnjeni nuždom, zatražili mir. Međutim, Konstantin je taj mir, trideset i četvrte godine svoje vladavine, bez ikakvog razloga pogazio i pripremio ponovo jaku flotu. Na nju je ukrcao dvanaest hiljada vojnika i sve svoje vojskovođe. Sam, iz straha, nije htio otići, već je ostao s konjicom. Kad su već bili stigli do Mesembrije i zašli unutra, dunuo je jak severozapadni vetar. U tom olujnom vetru stradalo je i bilo razbijeno gotovo sve brodovlje, izginulo je mnogo ljudi, i car se vratio sa ovog pohoda od kojeg nije bilo nikakve koristi.

Bugarski kralj Telerih, znajući da je car, preko svojih poverljivih Bugara, obaveštavan o svemu što je on nameravao preduzeti, pisao je caru ovako: "Hteo bih pobeći i doći k vama, pa mi pošaljite propusnicu i naznačite mi prijatelje koje imate ovde, kako bih im mogao bez opasnosti otkriti svoj naum." Car je bio lakoveran, pa mu je poslao spisak svojih prijatelja u Bugarskoj. A kad je Telerih saznao za njih, naredio je da se svi poseku i raščereče. Kad je zatim to došlo do ušiju caru, za trenutak je stao čupkati bradu, pa je još jedanput krenuo protiv Bugara. No to je bio poslednji put, jer mu se na nozi pojavio crni prišt, te je usled njega umro. Ne dugo posle toga neki bugarski velikaši, podjarujući puk protiv Teleriha, prisilili su ga da pobjegne caru Lavu Kopronimu, Konstantinovu sinu, koji ga je lepo primio i učinio vlastelinom, dajući mu uz to za ženu Irenu, rođaku svoje žene; on ga je pokrstio i sam ga je držao na krštenju; iskazao mu je kraljevske počasti i zavoleo ga od srca. Bugari su na njegovo mesto izabrali Kardama, već stara čoveka. Uredivši svoju vojsku, on je smesta prešao u Trakiju i započeo borbu s Rimljanima. Tada je car Konstantin VI, Irenin sin, pošao protiv njega i došao do jednog utvrđenja zvanog Probat, na obali Sv. Grgura. Sukobivši se s Kardamom, uveče je došlo do malog čarkanja. Oni koji su bili s Rimljanima, iz straha su pobjegli noću, te su se neslavno vratili natrag. Tako su isto i Bugari iz straha okrenuli kući.

KOMENTAR

I ovde je gotovo doslovno korišćen Teofan. "Lav Kopronim" je car Lav IV (775—780), kome se inače nije ustalio nadimak Kopronim nadenut Konstantinu V (741—775). Kardam je bio kan 777—803. Car Konstantin VI je vladao 780—797. Tvrđava Provat je ležala kod dan. sela Provadija. Mesto je kod rečice Sveti Đorđe, a ne na obali Svetog Grgura, kako se usled greške u prevodu može razumeti Orbinov tekst.

Utvrđenje Markele je ležalo blizu vizantijsko-bugarske granice. U spisku imena na str. 217 Orbin je od Lahanodraco načinio Lachana dragone. Jedna carigradska kapija imala je naziv Zlatna vrata.

Docnije, u mesecu julu iste godine, Konstantin je krenuo s vojskom protiv Bugara i podigao utvrđenje Markele. Dvadeset i drugog pomenutog meseca, Kardam je izišao u borbu sa svim svojim snagama. Uzdajući se u svoju veliku smelost, a zaveden od lažnih gatara koji su mu proricali da će pobjeda biti na njegovoj strani, car je bez ikakvog premišljanja i bez reda krenuo u napad na neprijatelja. Zato su ga Bugari junački odbacili i naterali u bekstvo, te se vratio u Carigrad uz veliki gubitak ne samo običnih pešaka već i svoje prve vlastele. Među njima su bili: magister Mihajlo, dragon Lahana, patricije Barda i protospatar Stefan, zatim Niketa i Teognost, imenovani ranije za pretore, kao i znatan broj drugih ličnosti sa carskog dvora; pred njih, lažni prorok i zvezdočatac Pankracije koji je prorekao da će car biti pobjednik. Bugari su u ovoj bici zarobili prtljag, novac, konje, ćilimove i svu carsku opremu.

Šeste godine Konstantinova vladanja, Kardam je zatražio od cara redovni danak, pod pretnjom da će, ako mu ga ne pošalje, lično doći i opustošiti celu Trakiju sve do Zlatnih vrata. Car mu je poslao konjsku balegu i odgovorio da se — budući da je već nemoćni starac — ne mora toliko truditi da dolazi u Carigrad, nego da će ga radije on posetiti u Bugarskoj. Pominjući ovo bugarsko poslanstvo, Georgije Kedren ne kaže da je car poslao Bugarinu balegu, nego da mu je samo otpisao kako mu je dao sve što mu je po ugovoru bio dužan dati.

Pripremiš, dakle, i jedna i druga strana jaku vojsku, izišle su jedna drugoj na vidik. Međutim, kad je Bugarin video da je prisiljen da se bori na veoma nepovoljnom mestu, nije hteo prihvatiti borbu, već se povukao i naneo mnogo štete Rimljanima. Kad je stigao kući, razboleo se od groznice koja ga je posle malo dana poslala na drugi svet.

Kardama je nasledio Krum, odvažan čovek, koji se (kako piše Pavle Emilije u III knj.), u građanskom ratu između Kadaloha i Slovena Ljudevita i upravljača Panonije, pridružio Ljudevitu. Imajući Ljudevita na svojoj strani Kruma, napao je Bornu, dostojnog zapovednika zapadnog cara u Dalmaciji, pa ga proterao iz većeg dela te oblasti. Bugari su posle ovoga pokrenuli spor s Francima o granicama Panonije. U početku su mirno pregovarali preko svojih poklisara, a docnije su prešli na pretnje. Ali kad su videli da car, umesto rečima, odgovara snažnom vojskom, zaključili su mir. Krum, međutim, nije prestajao, po običaju svojih prethodnika, da i dalje pustoši trakijske oblasti i da pljačka Rimljane.

KOMENTAR

Orbin ovde citira humanističkog istoričara Pavla Emilija, ali nije jasno da li je od njega preuzet čitav pasus. U svakom slučaju mogu se prepoznati pobrkane vesti franačkih anala. Reč je o Ljudevitu Posavskom koji je ratovao sa Bornom posle Krumove smrti.

Kad je car Nićifor, sedme godine svoga vladanja, naredio da se podeli plata rimskim vojnicima blizu reke Strumice, došli su Bugari te su mu oduzeli hiljadu i sto funti zlata. Tom prilikom pobili su mnoge Rimljane s njihovim vojskovođom i drugim ličnostima koje su se tu zatekle. Pored toga, Bugari su tu zarobili sav prtljag vojnika i vratili se kući. Iste godine, pred praznik Vaskrsenja, Krum je izišao sa svojim četama, osvojio Sardiku i pobio u njoj šest hiljada rimskih vojnika, pored mnoštva drugih ljudi. Nićifor se na to strahovito rasrdio, gotovo pobesneo. Zato je sa svojim sinom Stavrakijem naredio da se pripremi sve što je potrebno za rat protiv Bugara. Krenuvši iz Carigrada meseca jula, poveo je sa sobom vojnike ne samo iz Trakije već i iz drugih udaljenijih krajeva. Pohod protiv Bugara otpočeo je devetnaestog dana pomenutog meseca. Ali pre nego što je ušao u Bugarsku, njegov ljubimac, sluga Bisancije, pobegao je iz Markela Krumu i poneo sa sobom carsku odoru i stotinu funti zlata. Mnogi smatraju da je ovo bekstvo moralo naneti Nićiforu veliko zlo, jer tri dana posle prvih okršaja, misleći da ga prati sreća, nije svoju srećnu pobedu pripisivao bogu, već je neprestano govorio o dobroj sreći i pametnom vođenju borbe Stavrakija; pretio je knezovima koji su mu prečili ulazak; izdao je naređenje da se ubijaju i stoka i deca bez obzira na uzrast, bez ikakve milosti; nije dozvolio da se sahranjuju leševi ljudi njegove oblasti, zauzet jedino skupljanjem plena; naredio je da se dobro zaključa Krumovo spremište robe, čuvajući je kao svoju ličnu stvar; sekao je uši i druge udove bednim hrišćanima ako bi mu dirnuli i najneznatniju stvar iz toga plena; spalio je dvoranu koja se zvala Krumov dvor, mada se Krum bio pred njim mnogo ponizio i govorio mu:

"Evo pobedio si, uzmi, dakle, što ti se sviđa i pođi u miru." Ali kako je Nićifor bio neprijatelj mira, nije ga hteo prihvatiti. Na takvu okrutnost Krum se razgnevio, i naredio da se postavi na ulaz i izlaz iz toga kraja mnogo balvana od kojih je napravio čvrst zid, a utvrdio je sve prolaze. Kad je Nićifor primio tu vest, zaprepastio se i lutao tamo-amo po zemlji, ne znajući šta da radi. Onima pak koji su bili uza nj, predskazivao je skorou propast, govoreći im: "I kad bismo imali krila, ne bi bilo nade da će se iko spasti." Ove pripreme su bile izvršene u roku od dva dana, u četvrtak i petak, a u subotu u noći pred Nićiforom su se našli brojni i besni naoružani odredi. Primitivši neprijateljske odrede, svi koji su bili oko Nićifora strahovito su se uplašili. Bugari su ih ubijali bez ikakva milosrđa; među njima su bili: patriciji Ecije Petar i Sisinije Trifil, patricije Teodosije Salibara koji je naneo mnogo neprijatnosti i zla bivšoj carici Ireni; tu je bio takođe eparh, patricije i guverner Levantinaca, mnogi protospatari i spatari, dvorska straža, zapovednik carske telesne straže ili drugarije, zatim pretor Trakije i mnogi zapovednici raznih odreda s bezbrojnim ljudstvom.

U ovoj bici koja je vođena kod Slavmira, nedaleko od Nikopolja, rdavo su prošli svi Rimljani: propalo je takođe sve oružje i carevo pokućstvo sa svom njegovom srebrnarijom. Bugari su ovde pokazali takvu okrutnost da je Pavle Đakon, pripovedajući ovaj ratni okršaj, kazao: "Bog sačuvao da hrišćani ikada više vide tako sramne stvari kao u ovoj bici, koja prevazilazi sve strahote koje su se ikad desile. Naime,

pošto je odsekao glavu Nićiforu, Krum ju je držao neko vreme na vešalima kao neviden prizor i znak pobeđe, a na zaprepašćenje svih Grka. Docnije pak, prestrugavši vratnu kost i odstranivši lanac, napravio je od lobanje pehar okovan zlatom, pa pošto je usuo u njega vino, pio je iz njega i on, i njegovi velikaši i drugi slovenski knezovi." Krum se zatim okrenuo na osvajanje grada Topira, danas zvanog utvrđenje Rusijon.

KOMENTAR

Čitava opširno ispričana istorija o propasti cara Nićifora (802—811) potiče iz Teofana. Orbin navodi da je to iz Pavla Đakona usled već objašnjenog priključivanja Anastazijevog spisa istoriji Pavla Đakona. Uz ono mesto gde se spominje dvorana "Krumov dvor" treba primetiti da je smisao iskvaren višestrukim prevođenjem. Mesto se, po svoj prilici, zvalo avl, što je u starom bugarskom značilo prebivalište vladara, ali je već kod vizantijskih pisaca shvaćena kao latinska reč aula = dvor. Tako je bila posle shvaćena kod prevodilaca na latinski i crkvenoslovenski. Orbin je usled nesporazuma pisao sala, che la chiamaua Corte di Crunno. U spisku titula na dnu str. 219 ima takođe nesporazuma: guverner Levantinaca, kod Anastazija praetor Orientalium, u stvari je strateg teme Anatolika. Mesto bitke: "Slavmir nedaleko od Nikopolja" ne potiče iz Teofana. U modernoj nauci se uzima da su Vizantinci pretrpeli poraz kod klanca Vrbice. Podatak o osvajanju Topira (kod Orbina u originalu: Citta di Tomiri, hoggi detta Castello de'Russi) ne nalazimo u savremenim izvorima. Stari Topir se nalazio na ušću Meste.

Videći, dakle, Rimljani da se njihov položaj sve više pogoršava, proterali su Nićiforovog sina Stavrakija, koji se, više puta ranjen, jedva spasao iz bugarskog rata, a podigli su na presto Mihaila Kuropalata, drukčije zvanog Rangab. Rangab je pošao u rat protiv Bugara, ali nije učinio ništa vredno pomena, jer kako je Bugarin opsadom zauzeo Develt i odveo one koje je tamo zatekao, zajedno s episkopom, car je bio primoran da se vrati natrag.

Druge godine svoje vladavine, naročito željan da se dočepa nekog od svojih koji su bili prebegli Rimljanima, Krum je uputio caru poklisara Dragomira, jednog od svojih boljara, da traži mir pod onim uslovima pod kojim je bio zaključen mir za vreme Teodosija Adramitskoga i patrijarha Germana s tadašnjim bugarskim vladarom koji je boravio u tračkome Mileonu; zatim, da mu car dade odeće ili crvenog krzna u vrednosti do pedeset funti zlata; povrh toga, da se moraju izručiti i vratiti natrag oni koji su prebegli s jedne i s druge strane, kao i oni koji bi ubuduće izdali svoga gospodara; dalje, da trgovci i jedne i druge strane budu snabdeveni ispravama s pečatom svoga gospodara. U slučaju da se neki trgovac zatekne bez takvih isprava, da nekažnjeno može biti orobljen, i njegova roba zaplenjena. Ujedno je napisao caru: "Ako brzo ne pristaneš na mir, ja ću udariti na Mesemvriju." No car, na nagovor rđavih savetnika, nije pristao na mir. Rđavi savetnici, naime, pod vidom nekog lažnog milosrđa i samilosti, a i da carstvo ne bi izgubilo ugled, govorahu da ne dolikuje izručiti i predati begunce koji su se sklonili pod krila carstva, navodeći reči jevanđelja koje kaže: "Onoga koji dođe k meni, neću baciti napolje." Međutim, sredinom oktobra, Krum usmeri svoje odrede sa opsadnim spravama, ovnovima i drugim oruđem za rušenje zidina put Mesemvrije. Te sprave on je naučio da pravi zahvaljujući nedovoljnoj razboritosti cara Nićifora, što je značilo propast za Rimsko Carstvo. Naime, neki Arapin koji se obratio u hrišćanstvo u vreme Nićifora bio je veoma vešt u pravljenju tih sprava. Njega je Nićifor bio smestio u Jedrene i nije mu davao nikakvu nagradu, štaviše, neprestano mu je smanjivao platu, a kad se protiv toga bunio, naredio je da ga dobro izbatinaju. To je Arapina mnogo zbolelo, pa je pobegao Bugarinu i naučio ga kako se prave sve vrste opsadnih sprava. I tako, pošto se Krum koristio neprestano takvim spravama, niko se nije usuđivao da mu se suprotstavi i on je u roku od mesec dana osvojio Mesemvriju. Ova vest teško je pogodila cara, pa je odmah, prvog novembra, pozvao patrijarha, s kojim se posavetovao o miru. Prisutni su bili takođe mitropoliti nikejski i kizički. Patrijarh i mitropoliti, zajedno s carem, bili su za prihvatanje mira, ali rđavi savetnici, s rektorom škole Teodosijem, bili su protiv, govoreći da niko ne sme prihvatiti mir bacajući pod noge božanske zapovesti.

KOMENTAR

Vlada cara Mihaila II Rangabea trajala je vrlo kratko, 811—813. O opsadi Develta govori Teofan. Iz toga izvora potiče i ono što se dalje priča. Orbin je, po svoj prilici, bio u pravu kad je poklisara Dargamera

poslovenio u Dragomir. Na mestu gde se govori o ranijem miru između Bugara i Vizantije, sklopljenom 716, za vreme cara Teodosija (715—717), tekst je jako iskvaren. U originalu se trački grad Mileon spominje kao granično mesto, a ne kao boravište bugarskog vladara, kao što proizlazi iz Orbinovog teketa.

KOMENTAR

Tekst na čitavoj strani je uzet iz Teofana, naravno, preko Anastazija Bibliotekara. Pri kraju stranice ima jedna teška zbrka u prevodu. Tobožnji "rektor škole Teodosije" u stvari je čuveni Teodor Studit. Orbin nije razumeo Anastazijev tekst: cum Thodoro egumeno Studii.

Stvari su se desile ovako: prvog novembra pojavila se jedna kometa u obliku dveju veoma sjajnih mesečevih lopti koje su se spajale i rastavljale u razne oblike, tako da se činilo da stvaraju lik čoveka bez glave. Sledećeg dana stigla je nemila vest o propasti Mesemvrije. Ta vest ispunila je sve strahovitim užasom, jer su posle toga očekivali još veća zla. Neprijatelji su našli u Mesemvriji svega što redovno služi udobnosti stanovnika i građana jednog takvog grada. Zauzeli su je s Develtom, gde su našli trideset i šest topova od bronce za bacanje zapaljive tečnosti i veštačke vatre na neprijatelja, kao i veliku količinu zlata i srebra. Zatim, u mesecu februaru, bežeći pred Bugarima, Rimljani su doneli vest caru da Krum ide žurno da opustoši Trakiju. Petnaestoga pomenutog meseca, car je izišao iz grada u vojni pohod, a vratio se bez ikakva uspeha. Posle zauzimanja Mesemvrije, car je odrekao mir Krumu i naredio da izabrani vojnici iz svih četa pre proleća pređu u Trakiju. To je bilo vrlo neprijatno svima, a naročito onima iz Kapadokije i Jermenije. Kad je car u mesecu maju otišao u pohod, u njegovom društvu izišla je i njegova žena Prokopija do vodovoda kod Herakleje. Time su bili vrlo nezadovoljni vojnici, pa su psovali i grdili Mihaila. Zatim, dvanaestog dana meseca maja, usledilo je pomračenje sunca u dvanaestom stepenu Bika, prema časovniku pri izlasku sunca, što je kod Kruma izazvalo golemi strah. Car je išao okolo po Trakiji sa zapovednicima i vojnicima, a nije išao u Mesemvriju niti je radio išta što se mora raditi da bi se nanela šteta neprijatelju. Car je radio ono na šta su ga praznim rečima nagovarali njegovi savetnici, koji su bili bez ikakvog ratnog iskustva, pa su stoga neprestano govorili da se neprijatelj ne usuđuje da mu iziđe na megdan. No Bugarin je početkom meseca juna izišao u borbu sa svojim četama. Međutim, kako se bojao da je carska vojska mnogobrojna, bio je upravio vojsku protiv Versinikije, gotovo trideset milja daleko od careva tabora. Kad je posle došlo do bitke, Rimljani su je izgubili, a Bugari su se vratili kući puni plena.

KOMENTAR

Tekst je i dalje iz Teofana. Versinikija je bila tvrđava u blizini vizantijsko-bugarske granice.

Zonara baca krivicu za ovaj poraz Rimljana na Lava Jermenina, zapovednika istočnih odreda, koji je nasledio Mihaila u carstvu. Pošto je Jermenin bio suviše pohlepan za carstvom, počeo je u početku bitke da ogovara cara i da ga kleveta pred vojskom, tvrdeći da je mekušac i da se slabo razume u ratnim stvarima. Posle toga naredio je svojim legijama da pođu za njim ne obzirući se na careva naređenja, pa je on bio uzrok poraza Rimljana, kao i toga što se car s malo ljudi spasao, ostavljajući u rukama neprijatelja rovove i šatore sa svom njihovom opremom.

KOMENTAR

Orbin sam ovde kaže da prenosi mišljenje Jovana Zonare. Lav Jermenin je vizantijski car Lav V (813—820).

Zbog ovog poraza Rimljani su oduzeli carsku vlast Mihailu, a predali je Lavu Jermeninu. Šest dana posle njegova stupanja na carski presto, Krum je, ostavivši brata s njegovom vojskom da tuče Jedrene, krenuo sam s bugarskom konjicom i stao opsedati Carigrad na položaju od blizu zidina Vlaherne do Zlatnih vrata. Tu je Krum pokazao sve svoje junaštvo. Ali kad je dobro osmotrio gradske zidine i video dobro raspoređene carske odrede, izgubio je nadu da će ga na taj način zauzeti. Posle je prešao na pregovore, pa pre nego što je došlo do mira, nastojao je lepim rečima ne bi li kako dobio grad Carigrad. Koristeći priliku, car Lav je pokušao da postavi zamku Krumu, ali mu nije pošlo za rukom da to izvede do kraja usled nedovoljne pažnje onih kojima je bio poveren taj zadatak. Oni su ga, istina, ranili, ali rana nije

bila smrtonosna. Zbog toga se Krum toliko ražestio da je poput ludaka otrčao u Sveti Mamaj i spalio jednu tamošnju palatu, a zatim utovario u kola lava od bronzne s medvedom i malim zmajem, kao i kamenje i prvorazredne mermere, pa se vratio natrag. Pored toga, zauzeo je opsednuti grad Jedrene. Odatle je poveo u Bugarsku mnogo hrišćana, među kojima su bili episkop Manojlo, otac i majka Vasilija koji je docnije postao car pod imenom Makedonac, i sam Vasilije, koji je tada bio dete. Dok su ovi hrišćani boravili tamo, obratili su u Hristovu veru mnogo Bugara, te su rasejali svuda po Bugarskoj hrišćansku nauku.

KOMENTAR

Ovde se Orbin opet vraća Nastavljaču Teofanovom. Vlaherne su poznata palata u Carigradu.

Kad je umro Krum, koga grčki pisci zovu Drune, nasledio ga je njegov brat Murtag, od drugih zvan Ormortag, a od Kedrena Kritag, još okrutniji od svoga brata. Kad je Murtag video da Bugari malo-pomalo prelaze u hrišćanstvo, razbesneo se, te je pozvao k sebi episkopa Manojla i njegove glavne pomagače. Najpre ih je slatkim rečima stao nagovarati da napuste hrišćansku veru i prihvate veru Bugara. Ali kad oni to nisu hteli da učine, ni na njegova obećanja ni na njegove pretnje, na kraju ih je pogubio, mučeći ih na razne načine. A kako su ga kasnije više puta Rimljani porazili, te je bio u nemogućnosti da im se više suprotstavlja, zaključio je s njima primirje na trideset godina i vratio im sve zarobljenike. Kad su se zarobljenici sakupili da krenu u svoju otadžbinu, ugledao je među njima pomenutog Vasilija, koji je već bio ušao u godine mladosti, veoma ljupkog izgleda, kako se naročito otmeno ponaša u društvu, smeje se i pleše. Pozvao ga je k sebi, pa, uhvativši ga za ruke, poljubio i poklonio mu jednu neobično veliku jabuku. Vasilije ju je, naslonivši se na kolena Bugarina, rado primio.

KOMENTAR

Pričanje se oslanja na Teofanovog nastavljača. Razne oblike Omurtagovog (814—831) imena Orbin je verovatno našao kod nekog zapadnog pisca. O epizodi iz života cara Vasilija up. V. Zlatarski, nav. delo 304—305.

Posle zaključenja primirja s Rimljanima (kako rekosmo), Murtag je imao često okršaje s vojskom koju je zapadni car Ludovik, sin Karla Velikoga, držao na njegovim granicama. Dakle, zbog tih njihovih međusobnih sporova, Murtag je poslao svoje poklisare Ludoviku. Kad ih je ovaj saslušao i pročitao pismo koje mu je slao Bugarin, bilo mu je veoma čudno i (kako piše Anonije u IV knj.) ostao je iznenađen. Da bi saznao o čemu je tu reč, poslao je bugarskom kralju, s njegovim poklisarima, nekog Mahelina iz Bavarske, kojem je naredio da ispita zašto mu je upućeno bugarsko poslanstvo. Ali malo posle, dok se Ludovik nalazio u Ahenu, primio je obaveštenje da se bugarski poklisari nalaze u Bavarskoj. Naložio je da se tu zaustave do daljeg njegovog naređenja. Kad je pak čuo da i poklisari Abodrita, obično zvanih Predenečentima, koji su živeli na granicama Bugarske u Dakiji uz Dunav, traže audijenciju kod njega, smesta ih je primio. Čim su ovi stupili preda nj, počeli su se žaliti na Bugare kako im neprestano, potpuno bespravno, pustoše zemlju. Pošto su zatražili pomoć protiv Bugara, car im je naredio da se vrate kući i tamo čekaju dok dođu bugarski poklisari. Njih je docnije, u mesecu maju, primio u audijenciju u Ahenu, gde se održavao sabor za određivanje granica između Bugara i Franaka. Pošto ih je saslušao, vratio ih je u Bugarsku kralju Murtagu sa svojim pismom. Kad je Murtag čuo izveštaj svojih poklisara, naredio im je da se smesta ponovo vrate caru i zamole ga da bez ikakvog odlaganja obnaroduje pomenute međe i granice ili bar da pusti da ih svako slobodno, i kako najbolje ume, brani.

Ludovik mu nije tako brzo odgovorio, jer se bila proširila vest da je Murtag umro. Da bi se o tome obavestio, uputio je svog dvorskog kneza Bertrih Baldrihu i Geroldu, knezovima i čuvarima granice prema Avarima u pokrajini Karantaniji. Kad se Bertrih vratio s izveštajem da vest o Murtagovoj smrti nije tačna, car je pozvao k sebi bugarske poklisare i vratio ih njihovom gospodaru bez ikakvog pisma. Gnevan zbog toga, Bugarin je i dalje neprestano pustošio Ludovikove granice. Prešavši u Gornju Panoniju, svu ju je izložio ognju i maču. Ludovik se osetio veoma uvređen time. Smatrajući da je za sve to kriva blesavost furlandskog vojvode Baldriha, smenio ga je sa položaja u toj provinciji, te je predao na upravljanje četvorici knezova, ljudima veštima u ratnim stvarima, upozoravajući ih da ubuduće ne dozvole Bugarinu da

prodre u zemlju.

KOMENTAR

Ovaj opširni odlomak potiče iz zapadnih izvora. Orbin sam na jednom mestu citira monaha Anonija, pisca istorije Franaka, koji je, opet, prepričavao vesti starijih izvora. Gotovo sve što je ovde rečeno oslanja se na franačke anale pripisane Ajnhardu, ali je ponegde red pričanja poremećen. Tako se početak ovog odlomka o Omurtagovim poslanicima Ludvigu Pobožnom (814—840) i upućivanju poslanika Mahelma (kod Orbina: Mahelina) odnosi na 824. godinu, a te iste godine su u Ahenu bili poslanici Abodrita. Sabor u Ahenu na kome se raspravljalo o granicama pada u 825. Baldrih i Gerold su upućeni u junu 826. Te godine je Omurtag uputio zahtev da se granice utvrde ili da ih svako brani kako ume, a kod Orbina (verovatno i njegovog izvora) je to ispričano uz događaje prethodne godine. Bugarsko pustošenje Panonije spada u 827. a smenjivanje Baldriha u 828.

Kako je Bugarin bio u miru s istočnim carem, svojevolumno je priskočio u pomoć caru Mihailu Baldu protiv Tome koji je na sve načine nastojao da zauzme carstvo. Kad je Toma stigao s vojskom do Čedota, bio je veoma uznemiren, jer mu se učinilo da ne može voditi borbu istovremeno s gradom i Bugarima. Stoga je okrenuo celu vojsku protiv Murtaga. Stupivši s njime u borbu, Murtag je ostao pobjednik, pošto je pobio i zarobio mnogo neprijatelja. I tako su se Bugari, veoma ponosni, vratili kući puni plena.

Posle ovoga, kad je carstvo došlo u ruke Teodore, bivše žene cara Teofila, Murtag joj je uz pretnje poručio da hoće da raskine ugovore i primirje koje su bili zaključili. Carica mu je odgovorila da će mu se svim sredstvima suprotstaviti i pružiti otpor i odbranu koliko god bude u njezinoj mogućnosti, pa ako bog dade da ona ostane pobjednica, neka dobro promisli kakva će to sramota biti za njega, a ako slučajno on pobedi, da će mu biti mala ili nikakva čast. Kad je to saopšteno Bugarinu, odustao je od ratnog pohoda i odlučio (kako je i učinio) da obnovi ugovore koje je ranije zaključio s Rimljanima, te je krenuo s velikom vojskom protiv Slovena koji su naseljavali Panoniju, a upadali su u Bugarsku praveći velike štete. Kad je Murtag s njima zametnuo bitku, neko vreme se vodila ogorčena borba, jer jedan drugome nije hteo nipošto ustupiti slavu ili junaštvo u ratu. Ali kako su Bugari (kako izveštava Anonije u IV knj.) doveli bezbroj pešaka i konjanika i neprestano ubacivali sveže vojnike na mesto umornih i poginulih, Sloveni su bili poraženi. No glavni razlog ovog poraza Slovena bio je što su u početku potcenili snage Bugara. Pošto su Bugari proterali iz tih krajeva slovenske knezove, Murtag je postavio umesto njih bugarske knezove.

KOMENTAR

Izlaganje o bugarsko-franačkim odnosima ovde je prekinuto jednim izvodom iz Zonare o događajima u Vizantiji. Nadimak vizantijskog cara je iskvaren, jer treba da stoji Mihaila Balba, tj. Mucavca (Mihailo II, 820—829). Toma je poznati Toma Sloven, vođa velikog ustanka 821—823. koji je iz Male Azije prenet u Trakiju i okolinu Carigrada. "Čedot" je rezultat zabune u latinskom prevodu Zonare, jer je reč o Carigradu. U drugom pasusu ima neke zbrke. Pošto je Omurtag umro 831, on je pri kraju svoje vlade mogao pregovarati samo s carem Teofilom (829—842). Teodora, žena Teofilova, bila je regentkinja 843—856. Reč je o kanu Borisu (852—889).

KOMENTAR

Ovde se Orbin opet vraća franačkim izvorima i događajima na bugarsko-franačkoj granici. Odlomak se odnosi na događaje iz 827. godine, o kojima je već ranije pričao.

KOMENTAR

Dosledan svome shvatanju da su Bugari bili pokršteni još za vreme Omurtaga, Orbin je za ovoga vladara vezao stvari koje su njegovi izvori govorili o Borisu. Inače, ceo odlomak potiče iz Georgija Kedrina, koji je ekscerpirao ranije vizantijske izvore.

Murtagova sestra bila je jednom prilikom zarobljena i odvedena u Carigrad. Boraveći tamo na carevom dvoru, bila je krštena i školovana. Kada je bio zaključen mir s Murtagom, vraćena mu je, a on je umesto nje izručio Rimljanima Teodora Kufara, koji je bio njegov zarobljenik. Sada, kad je ona došla u

Bugarsku, nastojala je na sve načine da privuče brata hrišćanskoj veri, o kojoj je s njim više puta raspravljala i slavila je što je bolje umela njene misterije kao božanske stvari. Ali, mada je on već ranije čuo te stvari od Kufara, ipak nije hteo napustiti svoju veru pre nego što ga je nužda primorala da to učini zajedno sa svojim narodom. Naime, kad je celo njegovo kraljevstvo bilo mučeno kugom i glađu, on je bio veoma snužden i nije znao šta da radi. Tada se obratio onome koga mu je više puta pominjala njegova sestra, tj. Isusu Hristu. Njega je stao prizivati da ga izbavi od tolikih nevolja, i ta njegova molitva bila je tako uspešna da ju je gospod odmah uslišio. Kad je on to video, poručio je da mu pošalju neku prikladnu osobu o da ga pouči u stvarima vere i da ga krsti. Smesta su mu poslali jednog episkopa koji je izvršno izvršio taj zadatak. Bila je još jedna stvar (kako piše Kedren) koja je utvrdila ovog kralja u hrišćanskoj veri. On je, naime, iznad svega uživao u lovu. A pošto je želeo da u njemu ima zabavu i kad iziđe van i dok boravi u kući, sazidao je jednu novu palatu i naredio da kaluđer Metodije, rođen u Rimu, vrstan slikar, ukrasi celu tu palatu slikama mnogih i raznovrsnih životinja. Desilo se, s božanskim dopuštenjem, da kralj nije posebice imenovao životinje koje je trebalo naslikati, već je to ostavio na volju slikaru, rekavši samo da životinje budu strašnog izgleda. Tako, dobri kaluđer, ne znajući da naslika strašniju stvar, naslikao je Drugi dolazak Hristov. Kad je Bugarin tu video prikazano, s jedne strane, mnoštvo izbranih, a s druge, muke pripremljene osuđenima, potpuno se rešio da napusti svako sujeverje svojih predaka. No zbog toga su se pobunili prvi velikaši njegovog kraljevstva i hteli su da ga proteraju. Međutim, on ih je, naredivši da se napred nosi krst, s nezatnom vojskom savladao i prisilio da svi postanu hrišćani. Platina u životu pape Nikole I piše da su Bugari pod ovim papom upoznali Hrista i da im je Hadrijan II poslao tri episkopa da ih pouče u hrišćanskoj veri, Silvestra, Leoparda i Dominika Trevizanca. Ali Lupold Bamberški, približavajući se više od drugih bugarskim analima i grčkim autorima, to poriče i kaže da su Bugari — postavši mnogo ranije hrišćani, a zatim upavši u šizmu — prihvatili katoličku veru u vreme dalmatinskog kralja Sveropila. Ovo isto tvrdi i autor hronika i kaže da je papa Nikola I poslao Bugarima episkope i sveštenike da proteraju iz toga kraljevstva jeretika Fotina, koji je to kraljevstvo svojom lažnom naukom bio zarazio, te da su posle kratkog vremena sami Bugari, pobunjeni i potkupljeni mnogim poklonima, a još većim obećanjima od strane carigradskih sveštenika, proterali latinske sveštenike i primili grčke, što je docnije izazvalo mnoge raspre i svađe između Latina i Grka.

KOMENTAR

Odlomak je bez stvarnog sadržaja. Orbin ređa uopštene podatke iz tri zapadna pisca o pokrštanju Butara. Ne vidi se ko bi mogao da bude dalmatinski kralj Sveropil, kojega spominje Lupold iz Bemberga, pisac XIV veka.

"Jeretik Fotin" je, bez svake sumnje, carigradski patrijarh i čuveni pisac Fotije (858—867. i 878—886).

Ali vratimo se već na kralja Murtaga. Pošto je Murtag doveo Bugare do pomenutog stanja, napisao je carigradskoj carici pismo u kojem je molio da bude dobra, te njegovom narodu, koji je bio tako skučen i zatvoren na malo zemlje, proširi obitavalište i pokloni još malo zemlje, jer će tim putem privezati uza se Bugare i učiniti večni mir s njima. Carica je rado uslišila njegovu molbu i ustupila mu čitav pojas provincije Fereje koja je ranije delila Bugare od Rimljana. Ovaj kraj su Bugari na svom jeziku prozvali Zagorje. Njegovu je episkopiju car Lav Filozof potčinio jedrenskom arhiepiskopu planine Hema. Posle ovoga Bugari su dugo vremena bili u prijateljstvu s Rimljanima, sve do Simeona Labasa, koji je nasledio u kraljevstvu Murtaga ili, kako Bugari vele, do bugarskog kralja Borisa I.

KOMENTAR

Ono što je rečeno po Zonari odnosi se na Borisa, a ne na Omurtaga. Lav Filozof je car Lav VI Mudri (886—912). Fereja je svakako Vereja, Voruj, Stara Zagora. Simeon Labas je car Simeon (893—927).

Simeon je podigao Veliki Preslav, zvan ranije Odiđe, smešten pod planinom Hemom, koju su Bugari držali dugo vremena. Bugari su pod Simeonom, povodom nekih nepravednih nameta koje su Rimljani udarali bugarskim trgovcima, povelili rat protiv Rimljana. Pošto su i jedna i druga vojska krenule

u rat, zametnuli su bitku u Trakiji, i tu su Rimljani bili poraženi i ubijen njihov zapovednik. A Bugarin je najpre naredio da se zarobljenicima odseče nos, a onda ih je poslao u Carigrad. To je toliko razbesnelo cara da je smesta poslao poklisara Ugrima koji su bili nastanjeni uz Dunav, moleći ih da provale u Bugarsku. U međuvremenu on je sam pripremio veliku kopnenu i pomorsku vojsku. Ali pre nego što će započeti rat, tadašnji car Foka poslao je poklisara Bugarinu da bi zaključio mir, do koga, uostalom, nije došlo. No kako je Simeon sumnjao da je taj poklisar došao pre da uhodi i da vidi šta on radi, naredio je da ga zatvore, a onda se okrenuo protiv Foke. Dok je Simeon bio zauzet na ovoj strani, Ugri su provalili u njegovu zemlju, praveći ogromne štete. Zato je Simeon bio primoran da napusti pohod protiv Foke i da se odupre Ugrima. Kad se s njima potukao, bio je poražen i mnogo njegovih ljudi je poubijano i zarobljeno. Sam se jedva spasao bekstvom u Dorostol, tj. Dristu. Car je otkupio od Ugra sve bugarske zarobljenike.

KOMENTAR

Istorija o caru Simeonu je kod Orbina srazmerno opširna, ali ipak nepotpuna i nepovezana. U celini uzeto, ona se oslanja na vizantijske hroničare, ali ovde Orbin u znatnoj meri skraćuje i kombinuje podatke svojih izvora. "Car Foka" spomenut na ovoj strani nije car Nićifor II Foka (963—969), već njegov ded istog imena.

Dorostol ili "Drista" je današnja Silistrija. "Kerosfat" je tadašnji vizantijski diplomat Lav Hirosfakt.

Posle ovoga poraza Simeon je poslao poklisara da pregovara o miru s tadašnjim carem Lavom Filozofom. Ovaj je poverovao poslanstvu Bugarina i uputio Kerosfata da zaključi pomenuti mir. Ali je Bugarin zadržao Kerosfata i udario na Ugre. Pošto im je naneo poraz i naterao ih u bekstvo, opustošio je njihovu zemlju. Caru je pak odgovorio da nikada neće zaključiti s njim mir ako mu što pre ne izruči sve Bugare koji se nalaze u njegovom zarobljeništvu. Tada se car naoružao protiv njega, te, sakupivši svu vojsku s istoka i sa zapada, zametnuo je bitku s Bugarima. Sećajući se junaštva i slave koju su njihovi preci stekli na ratnom polju, ovi su se dobro borili i ostali pobednici. Stoga su neprestano pustošili rimske oblasti. Kada car nije mogao više to podnositi, zaključio je s njima mir koji je očuvao za celog svog života. Kad je on umro i ostavio carstvo svom bratu Aleksandru, Simeon mu je poslao poklisara da potvrdi raniji mir zaključen s Lavom. Ali kako Aleksandar nije primio tog njegovog poklisara s dužnom počašću, ponovo je ušao u rat. Pustošio je zemlju Rimljana, i ništa ga nije moglo sprečiti da izvrši ono što je hteo i da se vrati bogat kući. U to vreme se Aleksandar razboleo, pa kako mu je usled preteranog jela i pića prsla jedna unutrašnja žila, umro je, ostavivši za upravljače carstva i namesnike devetogodišnjem sinovcu Konstantinu VII, sinu Lava i Zoje, patrijarha Nikolu, magistra Stefana, magistra Jovana Eladu, rektora i dvojicu drugih. Ove je bio uzdigao na dostojanstvo patricija. Dok su, dakle, ovi upravljali carstvom, stvari Rimljana išle su sve gore, usled neslaganja i nedostatka poštovanja prema caru, još golobradom momku.

KOMENTAR

Aleksandar je bio brat cara Lava VI i regent u ime svoga nejakog sinovca Konstantina VII Porfirogenita (913—959). Hebdomon je mesto u okolini Carigrada čiji položaj nije tačno poznat.

Verujući da će zbog tih njihovih neslaganja moći da se lako domogne Carigrada, Bugarin je došao s mnogo vojske pod njegove zidine i izvršio više napada. Ali kad je ustanovio da je njegova odbrana jaka, izgubivši nadu da će ga osvojiti, podigao je vojsku i došao u Hebdom, gde se rešio da zaključi mir. Stoga su patrijarh i drugi namesnici povelili cara u palatu Vlaherne, u koju je došao i Simeon s dva svoja sina, s vraćem Bajanom koji je pretvarao ljude u zveri, kao i s Petrom koji ga je docnije nasledio u kraljevstvu. I mada je tu Bugarin bio počašćen preko svakog očekivanja, a naročito poklonima, ipak se nije mogao rešiti da zaključi mir ni da se nagodi s carem, jer je hteo da sve bude kako se njemu sviđa. Budući da takav mir nije bio nimalo častan, Grci ga nisu hteli prihvatiti. Pošto je, dakle, bio blagoslovljen od patrijarha i pogošćen od Konstantina, vratio se posle ručka svojim četama. Prošavši kroz celu Trakiju pleneći i izazivajući strahovite požare, konačno se utaborio kod grada Jedrena, starodrevnog Trimoncija i Uškudame, koji se zvao tako dok ga car Hadrijan nije proširio i nazvao po svome imenu Adrijanopolis, što na grčkom znači Hadrijanov grad. Ovaj je grad potpuno u ravnici, ali unaokolo ima mnogo brežuljaka, a

leži na obali reke Ebra koja se danas zove Marica, i to na mestu gde se u tu reku uliva Tuns. Vidi se da je ovaj grad bio veoma velik, jer i danas, kad je gotovo veći deo zidina oštećen i porušen, obuhvata 15 milja. Labas se utaborio kod njega, pa pošto ga nije mogao zauzeti silom (što je iznad svega želeo), zauzeo ga je, konačno, novcem, kupivši ga potajno od nekih vojnika koji su mu ga noću predali, na veliku nesreću bednih građana koji su izgubili i život i sve što su imali.

KOMENTAR

Ovde se nalazi umetak o Jedrenu s podacima iz literature red 4—12. Reka "Tune" je svakako Tundža. Foka koji se ovde javlja na dnu strane jeste Lav Foka, domestik Shola (a ne škole kako je razumeo Orbin), stric kasnijeg cara Nićifora II Foke.

Kad je Konstantin video takav razvoj stvari kod Bugarina, mada je imao poverenja u vrednost namesnika, još je više imao poverenja u ljubav svoje majke Zoje, i u vrlinu i mudrost koju je ona uvek pokazivala. Pozvao ju je, dakle, ponovo na dvor, odakle ju je bio proterao Aleksandar po nagovoru rđavih savetnika, te ukazavši joj sve počasti, podelio je s njom carstvo, što je bilo, zacelo, ne od male koristi. Jer kada se Zoja vratila na svoj položaj i dovela sa sobom na dvor Konstantina i drugu braću, njih za komornike, a Konstantina za magistra carske komore, najurila je patrijarha Nikolu, Basilicu, Gabriopola i svu drugu Aleksandrovu posluđu. Tada je uprla sve snage da povрати izgubljeno: naredila je da se ponovo zauzme Jedrene i da se vrati pod stari jaram. Ne zadovoljivši se samo time, zaključila je najpre primirje na istoku s Arapima i s drugim neprijateljskim narodima; zatim je sakupila veliku vojsku i s istoka i sa zapada, te je tu vojsku pod vođstvom Foke, domestika škole i veoma veštog ratnika, uputila protiv Bugarina. Kad je Foka stigao do neprijatelja, porazio ih je i pobedio, nanevši im ogromne gubitke. I već su, ne okrećući se, bežale na sve strane razbijene čete Bugarina, kad je Foka, iscrpen od napora i vrućine, želeći da se osveži otišao do jednog izvora. Tu mu se dok je ili pio vodu ili prao lice od prašine, istrgnuo iz ruku konj i vratio galopom u tabor. Kad su to videli mnogi vojnici i odmah prepoznali konja, zaključili su da je zapovednik poginuo. Pogođeni time, prestali su da se dalje bore i progone Bugare u bekstvu. Kad je to primetio Simeon sa jednog brda na koje je bio pobegao, pozvavši natrag ono malo vojske što je mogao dozvati i popunivši dobro prve redove, nasrne na neprijatelje koji su se, nemajući vođe, smesta dali u bekstvo. Progoneći ih, Bugari su ih mnoge pobili, te je i sam Foka s malo ljudi jedva imao vremena da se skloni u carski grad Mesemvriju, smešten na Velikom moru. Čuvši za ovaj poraz, carica je mesta poslala Jovana Bogu da sakupi nove čete i naredila Romanu Lakapinu, drungariju, tj. admiralu mora, da ih na brodovlju preveze u Mesemvriju u pomoć generalu, kako bi uništili neprijatelja.

Ali kako je došlo do teškog neslaganja između Boga i admirala, nove čete su se rasule, a admiral se vratio u Carigrad u nameri, sumnjalo se, da zauzme carstvo. Tamo se vratio i Boga. Kad su i jedan i drugi izložili svoje razloge, bilo je presuđeno da se admiralu, zato što je napustio vojsku, iskopaju oči. No presuda nije bila izvršena, jer se za njega mnogo zauzeo kod carice neki čovek koji je kod nje bio veoma uticajan.

KOMENTAR

Jovan Boga je hersonski strateg Jovan Vogas. Roman Lakapin je bio tast i savladar Konstantina VII Porfirogeniga.

Bugarin, ponesen pobedom, došao je do Carigrada da ga opседа. Ali ga je Foka, krenuvši ponovo protiv njega i zametnuvši novu bitku, pobedio i naterao u bekstvo, uz tako velike gubitke da se malo ko spasao. Međutim, pošto Bugarin nije hteo mirovati sve dok ne zagospodari Carigradom i Rimskim Carstvom, poslao je poklisara, kako piše Kedren, tuniskom vladaru Fatlumu, nagovarajući ga da sa svojim Saracenicima dođe morem, a on će doći kopnom s moćnom vojskom radi zauzimanja Carigrada: kad to bude ostvareno, plen i pljačka biće zajednički, a kad se Saraceni vrate kući, grad će ostati u rukama Bugara. Ali su na putu bili uhvaćeni od Kalabrežana i dovedeni u Carigrad caru. Car je odmah oslobodio Saracene i vratio ih kući s mnogo poklona, a zadržao je Bugare. I pored svega, Labas je ponovo opustošio i porobio Grčku, te se, oplensivši i poharavši zemlju do mile volje, budući da nije bilo nikoga da mu se

odupre, vratio kući s ogromnim bogatstvom.

Stoga je tadašnji car Roman Lakapin pripremio jaku vojsku i uputio je protiv Bugara pod vođstvom Poto Argira. Dok su Rimljani bili u Termopoliju, Poto je poslao da uhodi Bugare Moroleonova sina Mihaila, patricija i prefekta jednog vojničkog odreda, koji je nesmotreno upao u zasedu koju su mu neprijatelji bili postavili. Nemajući drugog izlaza, krčeći sebi put oružjem u ruci, pobio je mnogo neprijatelja, ali je i sam tu poginuo.

KOMENTAR

Kao savladar bio je car 920—944. Pot Argir je vizantijski vojskovođa toga vremena.

Termopolis je grad zapadno od Anhijala, nekadašnje Aquae calidae, danas Aitoški bani. Bugari nisu spalili "palatu carice Theodore" nego dvorac svetog Teodora u blizini carigradskih zidova.

Posle toga Labas je poveo vojsku pod Carigrad. Da ne bi ostavio svoje oblasti sasvim na milost i nemilost neprijatelju, uputio je svoje čete da mu se odupru. Kad je došlo do bitke s Rimljanima, Bugari su odneli pobedu i tu je palo mnogo istaknutih rimskih zapovednika i vojnika. Ostali, koji su se bacili u vodu da bi se spasli, kako bi doplivali do galija koje su bile blizu, bili su delom pobijeni, a delom zarobljeni. Pošto je, dakle, na taj način vrlo rđavo prošla carska vojska, Bugari su spalili tamošnju palatu sa svim ostalim što se nalazilo na ovim obalama nasuprot gradu. U ponovnom napadu, međutim, doprli su do palate carice Theodore i spalili je. Tada je car Lakapin naredio da se pripremi raskošna gozba i pozvao na nju zapovednike svoje vojske, među kojima je bio Santikije, prefekt straže. Za vreme gozbe poveo se razgovor o pitanju Bugara. Posle brojnih carevih reči usmerenih na to da dirne srca svojih ljudi i da ih podstakne da ožive staro junaštvo i malaksalu snagu protiv Bugara u odbranu svoje otadžbine, nije se našao ni jedan koji se nije spremno ponudio da brani stvar Rimljana.

Sledećeg dana, kada je izišao naoružan Santikije s mnogo vojske da udari na neprijatelja, desilo se da je nabasao na neke Bugare koji su bili krenuli u pljačku. Stupivši u borbu s tom nekolicinom, imao je muke (kako piše Zonara) da ih svlada, jer da ne bi izgubili svoju staru slavu stečenu u ratovima već od davnina, ovi su više voleli da umru s mačem u ruci nego da padnu živi u ruke neprijatelja. I tako su gotovo svi, napravivši prethodno veliki pokolj među neprijateljima i ubivši samog Santikija, pali u borbi. Gnevan zbog toga, Labas je ponovo stao opsedati Jedrene. Ali, pored svega toga, ne bi bio ništa postigao da mu se građani Jedrena, primorani glađu, nisu sami predali. Ne zadovoljivši se ni time, Bugarin je žestoko poharao još i Makedoniju i Trakiju. Zatim je krenuo s moćnom vojskom put Carigrada i utaborio se kod Vlaherne. Odatle je poručio caru da želi da razgovara s njime. Kad je car došao na obalu Komisdija, kuda je stigao i Simeon sa svojim ljudima, tu su dosta dugo razgovarali. Ali ništa nisu zaključili, već su se vratili kući, uza sve to što je car predao Simeonu mnogo bogatih darova. To su predskazala (kaže Zonara) dva orla koja su ranije ljudi videli kako lete iznad njih, i kako je, kad su se sastali jedan s drugim uz veliku buku i kreštanje, jedan odleteo put Trakije, a drugi uzeo pravac Carigrada.

KOMENTAR

Sastanak između Romana Lakapina i Simeona održan je kod Kosmidiona na obali Zlatnog roga 9.

septembra 923. Do izjednačavanja Hrvatske i Raške došlo je usled toga što Zonara i neki drugi vizantijski pisci upotrebljavaju ime Hrvata i Srba za označavanje jedne iste grupe. Ovde je reč o bugarskom sukobu s Hrvatima u vreme Simeona i Tomislava.

Vrativši se, dakle, Simeon kući, krenuo je protiv Hrvatske — neki je zovu Raška — koja je u to vreme bila u savezu s Rimskim Carstvom. Ali kad je naišao na Hrvate i s njima zametnuo bitku, bio je poražen i izgubio je vojsku u planinskim klancima.

U međuvremenu došao je neki čovek i doneo caru vest da se kip koji se nalazio na vrhu svoda, iznad vrata Kserofila prema zapadu, pretvorio u lik Bugarina Simeona, i da će se uskoro, ako se tome kipu slučajno odvoji glava od trupa, čuti za Simeonovu smrt. I doista, posle kratkog vremena, Bugarin je dobio jake bolove u truhu, te je od toga umro.

Simeona je nasledio njegov sin Petar, kojega je imao s drugom ženom. Kada je ovaj video da je

njegovo kraljevstvo u velikoj nevolji zbog sveopšte gladi, te se pobojavao da će Rimljani možda iskoristiti tu priliku i doći da napadnu njegove zemlje, poslao je poklisare caru Romanu da zaključi s njime mir, i uspostavi i rodbinske veze. I jedno i drugo svidelo se caru.

Simeonov sin car Petar vladao je 927—969. U latinskom prevodu Zonare, koga ovde Orbin prenosi, nalazimo ime Hristofor za sina Romana Lakapina. Usled greške u prevodu iskvaren je smisao prvog pasusa. Ksirolof (= Suhi hum), a ne Kserofil kao kod Orbina, je jedan od carigradskih brežuljaka. Tamo je bio Arkadijev i Teodosijev forum i mnogo statua postavljenih u razna vremena. Za jednu od njih je rečeno da predstavlja Simeona i da će on umreti ako se statui odseče glava. Strimon je oblast oko reke Strume.

Petar je, međutim, smesta došao u Carigrad, potpisao mir i oženio se carevom unukom, kćeri njegovog starijeg sina Kristofana. Dok se Petar vraćao kući, njegov brat Jovan, s nekim drugim velikašima toga kraljevstva, bio mu je postavio zasede, ali je stvar bila otkrivena, pa su zaverenici pohvatani. Jovan je javno izbatinan, a zatim bačen u tamnicu, dok je svim ostalima odrubljena glava. Kad je to čuo car, poslao je kaluđera Jovana, bivšeg rektora, pod izgovorom da potvrdi ugovor s Bugarinom, te mu naredio da na svaki način nastoji da oslobodi Jovana i da ga dovede sa sobom u Carigrad. On je to vrlo vešto izvršio, pa, izvukavši ga iz tamnice, ukrao na jednu galiju u Mesemvriji, na kojoj je zatim doplovio u Carigrad. U to isto vreme, drugi Petrov brat, Mihailo, takođe iz pohlepe za vlašću, zauzeo je u Bugarskoj jedno jako utvrđenje, u kome je našao mnogo svojih pristalica. Oni (kako je posle kratkog vremena Mihailo umro), da bi izbegli Petrov gnev, napali su rimska mesta, pa pustošeći i robeći Makedoniju, Strimon i Grčku, na kraju su osvojili i zauzeli Nikopolje i tu su se zaustavili. Ali tokom vremena, prilikom raznih ratova vođenih s Rimljanima, gotovo su svi izginuli. Pošto je Petru umrla žena, hteo je da obnovi ugovore s carem. U tu svrhu poslao je u Carigrad kao taoce svoje sinove Borisa i Romana. Njima je posle smrti njihova oca bilo dopušteno da odu u Bugarsku i preuzmu očevo kraljevstvo, jer su braća David, Mojsije, Aron i Samuilo, sinovi Komitopula, vrlo uvaženog čoveka kod Bugara, podsticali taj narod na ustanak.

KOMENTAR

U ovom pasusu je Orbin iskvario tekst latinskog prevoda Zonare. Kod Zonare nije reč o sinovima Komitopula, nego o sinovima komesa ili komisa (komita) — comitis cujusdam Bulgarici quatuor filii. Po tituli komisa su upravo David, Mojsije, Aron i Samuilo nazivani "komitopuli", što znači komisova deca. Ustanak komitopula je izbio mnogo kasnije, kao što i sam Orbin kaže na sledećoj strani.

Posle kratkog vremena provalili su u Bugarsku Ugri s velikom vojskom, pa je Boris zatražio od cara Nićifora pomoć protiv ovih svojih neprijatelja. Ali je Nićifor, ne držeći mnogo do Borisovih reči, odgovorio da zbog ugleda carstva to ne sme učiniti. Malo posle toga, ti isti Ugri, provalivši u Trakiju, pokazali su se veoma surovi. Stoga je car, ne znajući šta da radi, poslao poklisara s mnogo poklona Bugarinu, moleći ga da se sa svojim ljudima odupre Ugrima. Ali je on odbio poklone i odgovorio da mu se ne isplati da to učini radi časti i interesa bugarske krune. Jer, pošto je bio zaključio mir s Ugrima, smatrao je da nije pravo da ga raskine bez izazova s njihove strane. Cara je to uvredilo, pa je poslao Kersonova sina Kalokira ruskom knezu Svjatoslavu da ga pobuni protiv Bugara. Kalokir je u tome uspeo. Svjatoslav je doista provalio u Bugarsku, porobio je i odneo veliki plen u Rusiju. To isto učinio je i sledeće godine. Pošto je na taj način pokorio gotovo celu Bugarsku, kao i kralja Borisa i Romana, došao je na misao da prenese svoje sedište u Bugarsku, privučen delom prijatnošću mesta, a delom pozivanjem Kalokira, koji mu je obećavao (ako se slučajno domogne carstva) da će mu ustupiti smesta celo bugarsko kraljevstvo.

Međutim, tadašnji car Jovan Cimiskije, naslednik Nićifora, dosetivši se da je posredi zaverenički plan Kalokirov, žestoko se suprotstavio Svjatoslavu, pa, nanevši mu poraz u bici, prisilio ga je da se povuče u svoju zemlju. Kako se kralj Boris sa svojom vojskom našao u ovom ratu na strani Rusa, kada je pao u careve ruke, car je lepo s njime postupao i pustio ga na slobodu, izjavljujući da on nije vodio rat protiv Bugara, već protiv Svjatoslava. Na takvu izjavu, Boris je smesta naredio da se razoružaju Bugari, kojih je bilo dvadeset hiljada, i da se stave pod stražu kako se ne bi pobunili protiv Rimljana. No malo posle bila im je skinuta straža. Kralja Borisa, pak, car je odveo u Carigrad, gde je naredio da mu se skinu

obeležja njegova kraljevstva, tj. zlatna kruna, kapica od fine tkanine i cipele od crvenog skarlata, te mu je podelio čast magistra. No Boris, nezadovoljan time, krenuo je iz Carigrada u rimskom odelu. I dok je prolazio kroz jednu šumu, bio je ubijen (kako kaže Kedren) od jednog Bugarina koji je verovao da je on zaista Rimljanin.

KOMENTAR

Iako se u prethodnom pasusu spominje smrt cara Petra, ovde se Orbin vraća na događaje iz Petrovog vremena prepričavajući Kedrina (Skilicu). Nićifor je car Nićifor II Foka (963—969).

Kalokir, koji se nešto niže spominje, nije "Kersonov sin", nego sin proteuona (gradskog načelnika) grada Hersonesa. Ruski knez Svetoslav (Svjatoslav) je prodro u Bugarsku 968. i 969. Boris (969—972) je sin cara Petra. Jovan Cimiskije je bio car 969—976.

Kad su to saznali Bugari, predali su kraljevstvo Selevkiju, čoveku ratniku i velikog duha. Pošto se on nije zadovoljio Železnom provincijom, tj. Zagorjem, zauzeo je i zemlju Trikornežana, danas zvanu Toplica; dobio je takođe Sredicu (Sredec), koju Grci pogrešno nazivaju Sardika. Dok se vraćao u Bugarsku, uz put je dobio količne napade usled kojih se, pre nego što je stigao kući, upokojio. Nasledio ga je Subotin, od Grka zvan Sabin II, o kome kod pisaca nema nikakva pomena, sem da su Rimljani posle njegove smrti skoro potlačili i podjarmili Bugarsko Kraljevstvo.

KOMENTAR

Ovaj umetak potiče iz nekog slabo obaveštenog zapadnog istoričara. Nije bilo nikakvog bugarskog vladara Seleukija niti Sabina II. Može se čak naslutiti kako je došlo do zbrke. Kan Telec (761—764) beležen je kao Telesios, Teletzis, a posle njega je došao Sabin (765—767). Telec je negde rđavo pročitano, a Sabin je shvaćen kao drugi vladar, te je došlo do udvostručenja. Sredec je Sofija.

Međutim, takvo stanje nije potrajalo dugo, jer su se u vreme cara Vasilija Porfirogenita, koji je nasledio Cimiskija, Bugari počeli buniti, te su predali upravu svoga kraljevstva braći Davidu, Mojsiju, Aronu i Samuilu, sinovima (kako je rečeno) Komitopulovim. Kraljevski se rod, naime, bio već zatro, i od njega je ostao samo jedan Petrov sin, Roman, koji je bio evnuh. Od pomenute braće, David je uskoro umro, Mojsije je poginuo pri osvajanju Sereza od udarca kamenom, a Aron je bio ubijen po naređenju svoga brata Samuila sa celom svojom porodicom, sem jednog sina koji je nosio dva imena, Jovan Svetoslav. To mu se desilo ili zato što je radio na tome da postane apsolutni gospodar Bugarske ili pak zato što se pokazivao sklon Rimljanima. Govorilo se i jedno i drugo.

Postavši, dakle, Samuilo jedini gospodar Bugarske, dok su Rimljani bili zauzeti svojim građanskim svađama, provalio je u njihove zapadne oblasti, pa ne samo da ih je porobio već ih je i zauzeo. Prošao je harajući celu Dalmaciju, u kojoj je, pored drugih počinjenih zala, spalio predgrađe Dubrovnika i prvi grad Kotor, koji je tom prilikom bio skoro razoren.

KOMENTAR

Ovde se Orbin vratio Zonari. Vasilije Porfirogenit je car Vasilije II (976—1025). Ovde je Orbin opet pogrešno razumeo latinski tekst pa o komitopulima govori kao o sinovima Komitopulovim. Sledeći svoje vizantijske izvore Orbin u celom svom tekstu računa Samuila i njegovu braću, kao i njihove podanike u Bugare. Iako je Samuilova država nastavljala tradicije Prvog Bugarskog Carstva, nije sigurno da su prostrane oblasti nekadašnje bugarske države već bile etnički ujednačene i nivelisane. Iz činjenice da vizantijski pisci nazivaju Samuilove podanike Bugarima ne sledi nužno da su Makedonski Sloveni bili pretopljeni u Bugare. O toj problematici up. "Istorija naroda Jugoslavije I", Beograd 1953, 281 i Vizantijski izvori za istoriju naroda, Jugoslavije III, Veograd 1966, 59—70 i nap. 9—12 (J. Ferluga).

Sin Aronov koji se ovde spominje nije se zvao Jovan Svetoslav, nego Jovan Vladislav.

KOMENTAR

Tekst potiče iz Letopisa Popa Dukljanina (Barskog rodoslova) koji je Orbin objavio u prevodu u okviru Kraljevstva Slovena.

Georgije Kedren, pripovedajući tadašnja Samuilova pustošenja po Rimskom Carstvu, ovako govori: "Bugarin Samuilo bio je ratoboran čovek i nikad nije mogao mirovati. Uznemiravao je celi Zapad svojim pljačkaškim pohodima; opustošio je ne samo Trakiju i Makedoniju s mestima oko Soluna već je uništio i Tesaliju, Grčku i Peloponez; pored toga, zauzeo je mnogo gradova i utvrđenja, među kojima je bio najznamenitiji grad Larisa; i više puta je naneo poraz Rimljanima, potukavši do nogu njihove vojske." Dovde govori Kedren.

KOMENTAR

Ovde Orbin doslovno citira vizantijskog hroničara Georgija Kedrina. Na sledećim stranicama ga takođe reprodukuje sa više ili manje skraćivanja.

Hoteći car da kazni toliku Samuilovu osionost, poveo je vojsku u Bugarsku, pa, ostavivši magistra Lava Melisenskog da čuva teško prohodne klance, pošao je napred i opseo Sardiku. Dok je car bio zauzet time, primio je vest da se Melisenac već bio uputio Carigradu, u nameri da nasilno zauzme carstvo. Ovo je porušilo sve careve planove i primoralo ga da skine opsadu Sardike i da se s čitavom vojskom vrati u Carigrad. Kako se nije usuđivao da stupi u borbu s neprijateljem, Bugarin se bio povukao u planine. Videći odatle ovu naglu promenu kod cara, i verujući da je do toga došlo iz straha, napao ga je, porazio i potukao rimsku vojsku, te zarobio šatore i carske znake. Car je jedva umakao i sklonio se u Plovdiv. Ponevši se zbog toga, Bugarin je opljačkao ne samo Trakiju, Makedoniju, Grčku i Moreju već je prodro i u Ilirik, robeći i paleći sve redom.

KOMENTAR

Vizantijski car čije se ime ne spominje bio je Vasilije II.

Kad je car ugušio i smirio građanske ratove i nemire, stao je raditi na tome da se osveti Bugarinu. Poslao je u Trakiju svoga prefekta Gregorija Taronitu da se suprotstavi Samuilovim snagama. Postavivši sebi za cilj Solun, Samuilo je rasporedio deo svojih ljudi u zasede, a nekolicini je naredio da prave prepade do Soluna. Kad je o tome bio obavešten prefekt Gregorije, poslao je svoga sina Ašota da se obavesti o broju neprijatelja. Ali, zaletevši se neoprezno do mesta gde su mu bile razapete zamke, Ašot je bio zarobljen. Saznavši za to njegov otac, odmah mu je pohitao u pomoć, ali je bio opkoljen od Bugara, te je veoma časno pao, boreći se junački.

KOMENTAR

Nićifor Vrana je u stvari Nićifor Uran. Oblik je izmenjen zbog načina pisanja Vranus u latinskom prevodu, što se može čitati i kao Uranus i kao Vranus. Nije jasno kako se poznati klanac Tempe pretvorio u "Solunske banje".

Reka Epidam se zvala Apidam, a danas se zove Vrizija. U modernoj nauci se ovi događaji stavljaju u jesen 997. ili u proleće 998.

Primivši vest o prefektovoj smrti, car je smesta uputio prefekta celog Zapada, magistra Nićifora Vranu. Čim je ovaj stigao u Solun, bio je obavešten da je Samuilo, zbog toga što je ubio gore pomenutog Gregorija, postao veoma gord i da je sad već bio prošao Solunske Banje i reku Penej, da pustoši redom Tesaliju, Beotiju i Atiku, da prodire čak preko Korintskog tesnaca, kao i da u Moreji čini ogromne štete. Zato je Nićifor podigao vojsku i pošao podnožjem brda Olimpa u Larisu. Tu je ostavio kola sa svojim prtljagom i usiljenim maršem prešao u Tesaliju. Prošavši takođe Farsalijska polja i reku Epidam, udario je logor na obali reke Sperheja, nasuprot Samuilu. Ali, kako je ova reka usled velikih kiša bila tada toliko nabujala da se izlila iz svoga korita, Bugarin se uopšte nije bojao nekog iznenadnog napada. Nićifor je, međutim, noću naredio da se ispita ne bi li se ta reka mogla preći gazom, pa pošto je našao za to jedno veoma pogodno mesto, prebacio je vojsku na drugu obalu, te je noću napao Bugare, koji su, gotovo sasvim sigurni, bili na spavanju. Mnogo ih je pobio, jer toliko je bila mrkla noć da niko nije uspeo dohvatiti oružje. Tu je bio teško ranjen Samuilo i njegov sin Roman, a bili bi i zarobljeni da se nisu sakrili između telesa pobijenih. Sledeće pak noći pobegli su u planine Etolije, preko čijih vrhova su stigli na

planinu Pind, a kasnije odatle u Bugarsku. U međuvremenu Vrana je oslobodio zarobljene Rimljane, opljačkao mrtve Bugare te, sakupivši ogromni plen u neprijateljskom logoru, vratio se u Solun.

Po povratku kući, Samuilo je pustio na slobodu Taronitovog sina Ašota i dao mu za ženu jednu svoju kćer. Kako je bila zaljubljena u Ašota, zapretila je svom ocu i rekla mu da će se ubiti ako je ne uda za njega. Posle svadbe, poslao je zeta sa svojom kćeri u Drač i predao mu na upravu tu oblast. Kad je Ašot stigao tamo i pridobio ženu za svoj naum, ukrao se s njom na rimske galije koje su radi odbrane tamošnjih granica krstarile u blizini. Kad su doplovili na njima u Carigrad, njemu je bila podeljena čast magistra, a njegovoj ženi čast zoste.

KOMENTAR

Već je odavno istaknuto da su veoma slične priče o braku Taronitovog sina Ašota i Samuilove kćeri Miroslave (ime saznajemo iz jednog rukopisa Skilice) i priče Popa Dukljanina o braku dukljanskog kneza Jovana Vladimira, koji je takođe bio Samuilov zarobljenik, i Samuilove kćeri Kosare. O tome detaljnije J. Ferluga u komentaru uz vesti Jovana Skilice u: "Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III", Beograd 1966, 91 nap. 60. Zainteresovanog čitaoca upućujem na spomenuti temeljni komentar, koji predstavlja najbolje istraživanje o Samuilovom carstvu.

Sledeći odlomak (treći pasus) odnosi se na događaje 999. i 1000. godine. Umesto Nikopolja treba da stoji Filipopolj (Plovdiv).

Teodokran je takođe iskvareni oblik, jer je ime velikaša bilo Teodorokan.

Trijadica je Sredec, danas Sofija. Mosinopolj je grad u Trakiji u blizini morske obale. "Nićifor, ksifijanski protospatar" je rezultat Orbinove zabune. Kod Skilice (Kedrina) je reč o protospataru Nićiforu Ksifiji. Hem je planina Balkan, a Vereja je grad Ber (Verija). Servija je grad južno od Vera.

Posle ovoga car je prodro u Bugarsku preko Nikopolja, poverivši odbranu ovoga grada patriciju Teodokranu, pa pošto je sravnio sa zemljom mnoga utvrđenja Trijadice, vratio se u Mosinopolj. Sledeće pak godine poslao je pomenutog Teodokrana i Nićifora, ksifijanskog protospatara, s moćnom vojskom da osvoje utvrđenja s one strane planine Hema. Pošto su tamo zauzeli Veliki i Mali Preslav i Pliskovu, vratili su se kući. Godinu dana posle toga, car je ponovo prodro u Bugarsku preko Soluna. Tu mu se predao, s gradom Verejom, Dobromir, kojem je car dodelio čast prokonzula. Ali Nikolica — tako se zvao, jer je bio malog rasta — stojeći na odbrani Servije, pružio je žestoki otpor caru kad je napadao tu tvrđavu. Kad ju je na kraju zauzeo, postavio je u nju rimsku posadu, a Bugare je prebacio u druge krajeve. Pao mu je u ruke i Nikolica, kojega je poveo sa sobom u Carigrad i učinio patricijem. No, i pored toga, on je krišom pobeo i došao Samuilu, te su smesta obojica krenuli da zauzmu Serviju. Ali kako joj je car na vreme pritekao u pomoć, odustali su od toga poduhvata. Pri bekstvu Nikolica je ponovo pao u zarobljeništvo Rimljana, pa su ga okovanog poslali u Carigrad. Krenuvši iz Servije, car je obnovio mnoge tvrđave koje je Samuilo bio porušio, a druge koje su držali neprijatelji zauzeo je silom. Bugare koje je tamo zatekao poslao je u mesto zvano Volera. Postavivši posade u svojim tvrđavama, došao je u Voden, jednu tvrđavu smeštenu na obali, odvojenu sa svih strana, kroz koju ispod zemlje neprimetno ulazi močvara Ostrova, a odatle ponovo izlazi napolje. I mada je car više puta nastojao da deluje na braniocima ne bi li se svojevolejno predali, nikada nije uspeo da ih na to nagovori. Stoga ih je počeo iznurivati neprekidnim napadima, i pri tom je izgubio veliki deo svoje vojske, ali ju je na kraju ipak osvojio. Uklonivši iz nje bugarsku posadu, koju je poslao u Voleru, postavio je garnizon svojih Rimljana, pa se prebacio u Solun. Ova tvrđava bila je predana na upravu Drakšanu, koji je izmolio od cara da može sedeti u Solunu. Tu je dobio za ženu kćer prvog pribatara crkve Sv. Dimitrija, s kojom je imao dva sina. Docnije, kad je hteo pobeći, bio je uhvaćen, ali je na tastove molbe bio oslobođen. To je pokušao i drugi put, pa je opet bio oslobođen. Ali treći put nije prošao tako dobro, jer je posle pokušaja bekstva smesta bio nabijen na kolac.

KOMENTAR

"Mesto zvano Volera" je u stvari oblast Voleron istočno od reke Meste, između Rodopa i Jegejskog mora. Glavni grad oblasti je bio ranije spomenuti Mosinopolj. Deo teksta gde se govori o Vodenu i Ostrovu je iskvaren, te ga ovde navodimo prema prevodu J. Ferluge (Vizantijski izvori III, 99): "Tvrđava Voden leži na vrletnoj steni kroz koju se sliva voda jezera Ostrova tekući pod zemljom nevidljiva i tamo opet

izbijajući." Voden je u severnoj Grčkoj, zapadno od Soluna. Ime Drakšan glasi kod Skilice Draksan. "Privatar" je epitrop, staralac o crkvenoj imovini.

Sledeće godine car je udario opsadu Vidinu i posle osam meseci zagospodario tim gradom. U međuvremenu je Bugarin udario na Jedrene, i iznenadnim napadom, na dan Uspenja našeg gospoda, zauzeo ga i porobio. Car se, pak, pošto je snažno utvrdio Vidin, vratio kući. Dok se približavao gradu Skoplju, dobio je vest da se Samuilo utvrdio s one strane reke Aksija, sada zvane Vardar. Pošto je ta reka usled velikih pljuskova bila jako nabujala, Bugari nisu posvećivali dovoljno pažnje odbrani, verujući da ih neprijatelj ne može iznenaditi, ali su se prevarili. Naime, car je našao načina da pređe reku i da ih napadne noću. Pošto je tu bilo posećeno mnogo Bugara, Samuilo je pobegao s nekolicinom svojih vojnika. Grad Skoplje predao je caru Roman, sin bivšeg bugarskog kralja Petra, kojega neki zovu imenom njegova deda, Simeon, a kojega je Samuilo bio postavio da brani to mesto. Car je zbog toga proizveo Romana za patricija i imenovao ga prefektom Abidos. Iz Skoplja car je došao u Pernik, koji je tada branio Krakra, odvažni i vrsni ratnik. Pošto je utrošio mnogo vremena i izgubio mnogo svojih ljudi pri opsadi toga mesta, a i video da ne može osvojiti utvrđenje silom ni potkupiti branioce, prešao je u Plovdiv, a odande se vratio u Carigrad.

KOMENTAR

Roman, sin cara Petra i unuk cara Simeona, nije mogao biti car, iako je pripadao staroj dinastiji, zbog toga što je bio uškopljen.

Pernik je grad u zapadnoj Bugarskoj. Opsada Vidina i događaji o kojima se ovde govori padaju u godine 1002—1004.

O položaju prolaza Kimva Longa i Klidija (kod Orbina: Čimbalonga i Kleidija) se mnogo diskutovalo u nauci. Ovde se ne mogu reprodukovati sve pretpostavke, već samo uputiti na temeljni komentar J. Ferluge, "Vizantijski izvori III", 105 nap. 91. Iz teksta se vidi da su ti prolazi bili negde u okolini Belasice. Bitka se odigrala 1014.

Posle je car svake godine vodio vojske u Bugarsku, te robio i palio sve redom. Uprkos tome, Samuilo se nikad nije usudio da prihvati borbu s njime. Videći da je postao mnogo slabiji, rešio je da jarkovima i ogradama spreči caru ulazak u Bugarsku. Kako je znao da car obično ulazi preko Čimbalonga i Kleidija, utvrdio je te tesne prolaze ogradama i dobrom stražom, pa je tako čekao cara. Kad je ovaj došao na to mesto i upinjao se da prođe, bio je žestoko odbačen od tamošnjih straža. Kad je car već počeo gubiti nadu da će se moći probiti, nagovorio ga je Nićifor Ksifija, prefekt Plovdiva, da se zadrži na tim mestima i da ih drži pod neprekidnim napadom, a on će otići na drugu stranu da nešto preduzme. Posle toga Ksifija je usiljenim maršem zaobišao planinu Belasicu, koja je stajala s južne strane, nasuprot bugarskoj straži, i 29. jula popeo se na njen vrh. Odatle se s velikom bukom sjurio na Bugare. Iznenadjeni napadom, oni se dadoše u bekstvo, a car, pošto je pronašao jedno mesto koje je straža bila napustila, porušio je ograde i dao se upotereu za beguncima. Tada je bilo zarobljeno mnogo Bugara, a još više pobijeno. Samuilo se jedva spasao uz pomoć svoga sina, koji je hrabro odbacivao one koji su ih napadali. On je postavio oca na konja i doveo ga u tvrđavu Prilep ili Prilup. Zonara u životu ovoga cara kaže da je u pomenutoj bici Samuilo imao pedeset hiljada boraca, a car dvadeset i četiri. Tu su Rimljani ostali pobednici, a bilo je zarobljeno oko petnaest hiljada Bugara, kojima je car dao iskopati oči. Svakom stotom ostavio je po jedno oko da može voditi ostale, i naredio im da se tako svi predstave svom gospodaru Samuilu. Kad ih je Samuilo ugledao, smesta je pao na zemlju kao mrtav. Pošto se malo oporavio, zatražio je sveže vode. Bio je, naime, napadnut od bolesti koju Grci zovu kardiagma, usled koje se posle kratkog vremena upokojio.

KOMENTAR

Zonara je citiran samo zbog broja vojnika, ostalo je iz Skilice-Kedrina. U novim izdanjima Zonare nema toga podatka. Tvrđava Macukion se nalazila u oblasti Strumice.

Samuila je nasledio u kraljevstvu njegov sin Radomir, drukčije zvan Roman i Gavriilo, još krupniji i snažniji od svog oca, ali ne tako pametan. Njega je Samuilo imao s jednom robinjom iz Larise. Preuzeo

je vlast petnaestog septembra. Nije vladao ni celu godinu dana, jer ga je mučki ubio u lovu Aronov sin Jovan Vladislav, kome je on spasao život kad je Samuilo pobio drugu njegovu braću. Ali pre nego što se to zbilo, Samuilo je poslao sa znatnim brojem vojske Nestoricu, jednog od prvaka Bugarske, protiv Teofilakta Votanjata, koji je posle Davida bio prefekt Soluna. Zametnuvši s njima bitku, Bugari su bili poraženi i mnogo njih zarobljeno. Njih je s drugim plenom Teofilakt poveo caru, koji se tada nalazio u klancima Kleidija. Pošto je kroz te klance rimska vojska prešla u Bugarsku, car se približio Strumici i osvojio utvrđenje Macukijon, a Teofilaktu je naredio da pređe brežuljke uz reku Strumicu i nastoji, paleći sve redom, da ukloni sve prepreke koje bi mu mogle stajati na putu za Solun. Bugari su ga najpre pustili da to izvede, ali posle, kad se hteo vratiti caru, napali su ga u nekim klancima odakle nije mogao ni napred ni natrag, te je tu poginuo s velikim delom vojske. Kad je car primio ovu vest, bilo mu je veoma teško. Nije se usudio da pođe dalje, već se povukao natrag u Zagorje, gde je bila veoma utvrđena tvrđava Melnik, smeštena na visokoj steni, okružena sa svih strana vrlo dubokim jarkovima, u koju su se, kao na sigurno mesto, bili sklonili mnogi iz okolnih mesta. Njima je car poslao evnuha Sergija, jednog od svojih tajnih komornika, pametnog i rečitog čoveka, koji je tako lepo znao govoriti i obećavati da ih je na kraju nagovorio, te su položili oružje i predali se caru. Ovaj ih je lepo primio, pa pošto je ostavio u tvrđavi dobru posadu, vratio se u Mosinopolj. Dok je tu boravio, dobio je 24. oktobra vest o Samuilovoj smrti. Stoga je odmah krenuo iz Mosinopolja u Solun, a odande je prešao u Pelagoniju, ne praveći nikakve štete zemlji, sem što je Radomiru spalio Butelijansku palatu. Poslavši docnije nekoliko vojnika, zauzeo je utvrđenja Prilep i Štip. Posle je došao na Crnu reku, koju je prešao na splavovima i bezbrojnim mešinama, te je stigao u Voden. Krenuvši odatle, 9. januara bio je u Solunu. Radomir, pak, gnevan zbog očeve smrti, strahovito je poharao Trakiju i prodro s konjicom sve do carigradskih zidina, ulivajući veliki strah celom Rimskom Carstvu.

KOMENTAR

"Butelijaneka palata" je nesporazum u prevodu: reč je o dvorcu ili palati u Bitolju. Gavriilo Radomir, Samuilov sin, ubijen je već 1015. godine.

Videći to car i bojeći se za svoj položaj; poslao je ljude da potajno nagovore Jovana Vladislava neka osveti smrt svoga oca, kojega je Samuilo s jednim drugim njegovim bratom ubio, uz obećanje da će mu, ako to učini, ustupiti celo Bugarsko Kraljevstvo i još grad Drač. Od tada nije prošlo dugo vremena, a Vladislav je mučki ubio Radomira, s kojim je bio u lovu. Dok se to zbivalo, car je uputio u Moglensku oblast Ksifiju i Konstantina Diogena, koji je u prefekturi Soluna bio nasledio Votanjata. Pošto su porobili tu oblast i postavili opsadu gradu, naišao je car. On je skrenuo tok reke, koja je tekla naokolo, na drugu stranu i potkopao gradske zidine. Kad su to videli žitelji, prestrašili su se, te su se predali caru i predali mu i kulu. Tu je bio zarobljen Domitijan Kavhan, moćni čovek i savetnik Gavrilov, kao i knez Moglene Ilice s drugim velikašima i mnogo vojnika. One koji su bili sposobni za vojsku prebacio je u Apstrakaniju, ostalu pak čeljad, nesposobnu za vojsku, ostavio je na milost i nemilost svojih vojnika, dok je dvorac zvan Notija, blizu Moglene, potpuno spalio.

Petog dana posle careva dolaska ovamo, došao je Heirotmet Roman vodeći sobom služinčad Aronovog sina Jovana Vladislava, koji ga je obavestavao da je lišio života i kraljevstva svoga brata od strica Gavriila, te mu je obećavao da će biti njegov saveznik i prijatelj. Kad je car video i pročitao Vladislavljevo pismo, poslao mu je potvrdu za sve što mu je bio obećao u povelji zapečaćenoj svojim pečatom. Ali docnije, kad je primetio da se Vladislav uopšte ne pridržava obećanja, vratio se u Bugarsku, pa pošto je bio porobio Ostrovo s obližnjim krajem Soska i Pelagonsko polje, naredio je da se iskopaju oči svim Bugarima koje je bio zarobio. Tako je stigao do Ohrida, kraljevske prestonice bugarskih kraljeva. Pošto je zauzeo Ohrid i sredio sve svoje stvari, rešio je da pođe u Drač, za čiji je spas i održanje bio veoma potreban njegov dolazak tamo. Jer dok je Trimalija s obližnjim srpskim mestima bila pod vlašću kralja Vladimira, Samuilova zeta, čoveka pravedna i ljubitelja mira i svake vrline, Drač je (kako piše Kedren) živeo u potpunom miru. Ali docnije, pošto je Vladislav ubio Gavriila, a zatim njegovog zeta Vladimira, kojem je, kad mu je pao šaka putem lažne zakletve bugarskog arhiepiskopa Davida, odrubio glavu, teritorija Drača bila je više puta poharana, nekad od Vladislava, a nekad od njegovih zapovednika.

KOMENTAR

Kavhan nije prezime, nego titula. "Apstrakanija" (u originalu Asprakaniya) je Vaspurakan, oblast u Jermeniji.

Tvrđava blizu Moglena se u originalu zove Enotija. "Heirotmet Jovan" znači Jovan kome je odsečena ruka.

Sosk je mesto u predelu Ostrova u današnjoj severnoj Grčkoj. Nije jasan termin "Trimalija" koji se spominje zajedno sa "obližnjim oblastima Srbije". J. Ferluga, "Vizantijski izvori III", 117, misli da ta reč dolazi umesto Tribalija, koja je sinonim za Srbiju. Kod vizantijskih pisaca se antičko ime Tribala često koristi za označavanje Srba.

Međutim, ovaj carev put u Drač bio je, s druge strane, i od štete. Kad je on, naime, otišao u Ohrid, ostavio je iza sebe jedan odred konjice s Georgijem Gonicijatom i protospatarom Orestom sa zadatkom da pustoše i robe Pelagonsko polje. Ali su ih Bugari, pod vođstvom Ivanče, kojega Grci zovu Ivac, opkolili i sve posekli. Dirnut bolom koji je osećao zbog njihove smrti, car se vratio u Pelagoniju, pa progoneći Ivanču, stigao je u Solun, a odatle u Mosinopolj. Na osvajanje Strumice poslao je s vojskom Davida Arijanitu. Ovaj je smesta i s velikom žestinom napao ta mesta i zauzeo utvrđenje Termicu. Protiv utvrđenja Trijadice car je uputio Ksifiju s drugom vojskom. Zauzevši sva utvrđenja koja su bila u ravnici, osvojio je i tvrđavu zvanu Bojon. Iste godine car je izišao iz Carigrada u mesecu februaru i došao u Trijadicu, te opseo tvrđavu Pernik. Tu je osamdeset i osam dana neprekidno napadao to utvrđenje. Ali kako se odbrana dobro držala, car je, izgubivši veliki broj ljudi, digao tabor i otišao u Mosinopolj, bez ikakva uspeha. Obnovivši tu vojsku, početkom proleća provalio je u Bugarsku, i opsadom zauzeo utvrđenje zvano Longo. Zatim je uputio Davida Arijanitu i Konstantina Diogena u Pelagonsko polje, odakle su doveli mnogo zarobljenika i konja. Gore pomenuto utvrđenje Longo car je spalio, a zarobljenike je podelio u tri dela: jedan deo je dao svojim saveznicima Rusima, drugi Rimljanima, a treći je zadržao za sebe. Odatle je krenuo u Kostur. Pošto je više puta pokušao da zauzme taj grad i izvršio na nj više napada, kad je video da mu stvar ne polazi za rukom, povukao se. Bio je, naime, obavešten pismom od prefekta Dorostola Ticija, sina patricija Teodata Iberca, da je Bugarin Krakra pripremio jaku vojsku i da je sjedinio s Jovanovom vojskom, te da se spremaju, pošto su privukli na svoju stranu Pečenjege, da udare na rimske oblasti. Čuvši to, car je smesta promenio smer svoga puta i u prolazu zauzeo i spalio beogradsku tvrđavu, a obnovio Vereju. Poruživši utvrđenje Ostrovo i Molisko, nije pošao dalje, jer je dobio vest da su Krakra i Jovan, videći da su ih izdali Pečenjezi, odustali od pohoda protiv Rimljana. Međutim, na povratku car je zauzeo grad Setenu, gde je bila Samuilova kula, u koju je bio sklonio veliku količinu žita. Car je to žito podelio svojim vojnicima, a ostalo je sve spalio. Nešto kasnije, kad je saznao da se Jovan sa svojim četama ne nalazi mnogo daleko, uputio je napred zapadne odrede i odrede iz Soluna pod vođstvom Konstantina Diogena. Vojski koja je krenula na put, Jovan je bio postavio zasede. Veoma strahujući za život svojih ljudi, car je uzjahao na konja, istupio pred celu vojsku i rekao samo ovo: "Ako među vama ima ko hrabar, neka krene za mnom", i odmah je poleteo napred.

KOMENTAR

Termica je po Jirečeku ležala kod Šapkareva (danas Toplec), a po Zlatarskom je to lokalitet kod sela Bansko, jugoistočno od grada Sgrumice. Ime tvrđave "Bojon" treba čitati Vojon. Misli se da je ležala pod Vitošom. Spajajući različite odlomke Skiličinog spisa Orbin je ovde načinio hronološku zbrku. On je napad na Pernik stavio "iste godine" kad i događaje o kojima je prethodno pričao, dok su kod Skilice pohod na Pernik i druge akcije sasvim izričito stavljeni u godinu 6524, što odgovara 1016. po našem računanju. Utvrđenje Longo se u originalu zove Longon, ali nije poznato gde se ono nalazilo. Dorostol je Durostolum ili Drstar, danas Silistrija. Verovatno zbog greške u latinskom prevodu iskvareno je ime dorostolskog stratega: Ticija, a treba da stoji Cicikija.

Zabunu imamo i u dnu ove stranice gde je reč o "beogradskoj tvrđavi". Skilica govori o Vosogradu. a jedan rukopis sa dodacima ima na tome mestu Višegrad. Taj Višegrad je morao ležati negde na putu iz Kostura u Ber (Veriju).

Nije poznato da li je Molisk naselje ili samo utvrđenje, ni gde se nalazilo.

Kad su to videle Jovanove uhode, vratiše se prestrašene Bugarima vičući samo (kako piše Kedren): "Bežite, evo cara!" Na to Jovan Vladislav sa svim svojim ljudima stade bez ikakvog bojnog reda bežati pred Rimljanima koji su ga progonili i oteli mu mnogo konja i vlastite opreme, i zarobili njegova rođaka. Posle toga car se vratio u Voden, devetog januara. No Jovan Vladislav neprestano je nanosio Rimljanima što je mogao više zla. Sakupivši, dakle, dobru vojsku, pošao je u Drač, gde je po dolasku bio ubijen, ne zna se (kako kaže Kedren) od čije ruke, posle dve godine i pet meseci vladanja.

Obavešten o njegovoj smrti preko patricija Nićifora Pegonita, prefekta Drača, car je smesta digao tabor. Na putu za Jedrene sreo je Krakrova brata i sina, koji su nosili caru veoma radosnu vest da mu se predalo trideset i pet tvrđava. Zato ih je car dostojno nagradio i Krakru proizveo za patricija, pošto su mu predali onu toliko čuvenu tvrđavu Pernik.

KOMENTAR

Setena ili Setina je, po svoj prilici, bila kod današnjeg sela Setina, na reci Brod, pritoci jedne pritoke Crne reke. Up. J. Ferluga, "Vizantijski izvori III", 122 nap. 150. Reči "Bežite eto cara" donete su u grčkom originalu slovenski: "bezite o cesar".

Pegonit se nije zvao Nićifor nego Nikita, i nije bio "prefekt" nego strateg Drača.

Morozvzd je bio i mnogo docnije sedište episkopije u bregalničkoj oblasti, dok je "Lipenija" neshvaćen grčki oblik imena Lipljana na Kosovu, koji je sve do vremena Nemanjića bio važan pogranični grad.

Dok je car bio u Mosinopolju, došli su k njemu i poklisari Pelagonije, Morozvizda i Lipenije, predajući pod njegovu vlast sve gradove. Odatle je pošao u Ser, gde mu je došao još Dragomuš. On je predao caru Strumicu i doveo sa sobom Jovana, prefekta Kaldine, kojega je Samuilo bio zarobio i držao u tamnici dvadeset i dve godine. Dragomuš je za to dobio čin patricija. Čim se car približio Strumici, došao je k njemu bugarski arhiepiskop David noseći pismo od Marije, žene Jovana Vladislava, u kojem je obećavala da će ustupiti celu Bugarsku, ali ako on udovolji njezinim zahtevima. Tu se car sastao i s Bogdanom, gospodarom tvrđava smeštenih dublje u unutrašnjosti Bugarske. Tako je i on bio proizveden za patricija, jer je već ranije pokazao da je na carevoj strani kada je ubio svoga tasta. Posle toga, car je iz Strumice otišao u Skoplje. Taj grad je predao na upravu patriciju Davidu Arijanitu, pa se vratio preko tvrđava Štipa Proseka, gde su ga neprestano susretali njegovi podanici odobravanjem, pesmama i čestitkama za odnete pobeđe. Skrenuvši odatle na desnu stranu, ušao je u Ohrid i tu se utaborio.

KOMENTAR

Jovan nije "prefekt Kaldine", nego je reč o patrikiju Jovanu iz Haldeje.

Prosek je poznata tvrđava na Vardaru, kasnije Demir Kapija. Tvrđava Ilis, kod koje Drim utiče u Jonsko more, u stvari je Lješ (kod Skilice: Eilisson). Planina "Tmor" leži u današnjoj Albaniji i zove se sada Tomor.

Grad Ohrid leži na jednom visokom brežuljku, blizu velikog jezera, odakle otiče reka Drim prema severu, zatim, skrećući prema zapadu, utiče u Jonsko more kod tvrđave Ilisa. Ovaj grad bio je prestonica cele Bugarske i tu su bile smeštene njihove riznice koje je car tada otvorio. U njima je našao velike svote novca i zlatne krune s draguljima, i stotinu centenara zlata. Od toga je podelio poklone svojim vojnicima, a grad je predao na upravu patriciju Evstatiju Dafnomilu, ostavivši još i jaku posadu. Zatim je izišao van grada, gde je ljubazno primio ženu Jovana Vladislava, koja je došla k njemu s tri sina i šest kćeri, vodeći sobom i nezakonitog Samuilova sina, kao i dve kćeri i pet sinova Samuilova sina Radomira. Od tih je jednog Vladislav bio oslepio kad je ubio njegova oca Radomira sa ženom i njegova zeta Vladimira. Marija je imala još tri sina s Vladislavom, ali oni su bili pobjegli u planinu Tmor, jednu od najviših Keraunskih planina, jer nipošto nisu hteli doći pred cara. Car je naredio da pomenutoj Mariji svi iskažu dužno poštovanje.

To je bio razlog što su k njemu došle i mnoge druge bugarske ličnosti, među kojima su bili: Nestorica, Carico i mladi Dobromir, svaki sa svojim odredima pešaka. Car ih je rado primio i iskazao im počasti prema njihovom položaju. Došao je takođe Vladislavljev sin Prosijan s braćom koja su se (kako

rekosmo) bila povukla na planinu Tmor, odakle su bili primorani da odu usled neprekidne opsade pod kojom ih je car držao. Dobivši od njega *salvum conductum*, svojevolejno su mu se predali. Pošto ih je ohrabrio lepim rečima i udovoljio njihovim molbama, napustio je Ohrid. Kad je stigao na Prespansko jezero, podigao je dva utvrđenja, jedno na središnoj planini, koje je prozvao Vasilida, a drugo na pomenutoj močvari ili, bolje, jezeru. Iz Prespe je došao u Devol, pa uspostavivši tu sudište, ponovo je primio u audijenciju Prosijana i njegovu braću, koji redom obećaše vernost caru, te je on proizveo Prosijana za magistra, a ostale za patricije. Tu je bio doveden i slepi Ivanča. Kako je on izgubio oči, neće biti suviše kazati ovde, jer će to biti (čini mi se) isto toliko zanimljivo koliko i neobično.

KOMENTAR

Velikaš "Carico" će verovatno zvao Lazarica, dok je Vladislavljevom sinu ime Prusijan. Ivanča je boljarin o kome se ranije govorilo, ali s imenom Ivac. Brohot i Proništa nalazili su se, verovatno, u planini Tomor.

Dakle, posle Vladislavljeve smrti, njegova žena Marija i druge bugarske ličnosti, kako rekosmo, predale su se caru. Samo je ovaj Ivanča pobegao i zauzeo jednu gotovo nepristupačnu planinu. On je držao kraljevsku kulu s vrtovima i drugim raskošima, koju su neki zvali Brohot, a drugi Proništa. Odupirući se caru, Ivanča je nastojao da zagospodari Bugarskim Kraljevstvom. To je pomrsilo i razbilo mnoge careve planove. Skrenuvši s glavnog drumu prema jugu, car je došao u Devol da ispita hoće li Ivanča položiti oružje i pokoriti mu se ili će morati protiv njega da upotrebi oružje. Dok je tu neko vreme boravio, nastojao je putem pisama da ubedi Ivanču da odustane od pružanja otpora koji mu može doneti na kraju samo propast. Ivanča mu je tako vešto odgovorio da je car bio u neizvesnosti više od pedeset i šest dana.

KOMENTAR

U naučnoj literaturi je izneto mišljenje da u proslavi koju drži Ivac treba videti jedan od najranijih pomena krsne slave.

Kad je Evstatije, prefekt Ohrida, video da je car jako zamišljen i u velikoj brizi s obzirom na Ivanču, poverivši stvar samo dvojici slugu u čiju je vernost bio unapred siguran, i izabravši pogodno vreme, ovako je izveo stvar. Bio je dan Bogorodičinog uspenja, kada je Ivanča pozivao na gozbu svoje ljude (kako je običaj kod slovenskih naroda). Tu su dolazili ne samo susedi i poznanici već i iz dalekih mesta, kao i stranci. Na ovu svečanost Evstatije je pošao bez poziva. Pošto ga je uhvatila straža, zamolio je da obaveste Ivanču i da mu reknu da Evstatije želi da s njime razgovara. Čuvši to Ivanča, bilo mu je čudno što je tako sam od sebe došao u neprijateljske ruke. Dozvolio mu je da dođe k njemu i veselo ga je primio. Posle, kad se završila jutarnja liturgija i kad je svako otišao kući, Evstatije je rekao Ivanči da želi s njime da razgovara nasamo. Verujući da se bez sumnje odmetnuo od Rimljana i da želi da razgovara s njim o stvarima važnim za obojicu, Ivanča ga je uzeo pod ruku i naredio posluži da se malo udalji. Tako su se šetali po nekom mračnom mestu gde je bilo mnogo jabukovih stabala, toliko gustih da se ni glas nije mogao odatle čuti. Kad su se, dakle, našli sami, Evstatije, koji je bio krupan i stažan čovek, odmah je zgrabio Ivanču, bacio ga na zemlju, pa mu je kolenima stao na prsa, ne dozvoljavajući mu ni da diše. U tom času dao je znak dvojici svojih slugu da dotrče. Čim su ovi stigli, zapušili su mu usta jednim ubrusom kako ne bi mogao vikati ni zvati u pomoć. Zatim su mu iskopali oči i povelili ga u njegovu palatu. A oni, popevši se na poslednji sprat kuće, s istrgnutim mačevima očekivahu napad neprijatelja. Kad su ovi saznali za toliku njihovu smelost, dotrčali su smesta u palatu, ko naoružan mačem, ko kopljem i lukom, a ko kamenjem; drugi su se mogli videti kako nose drva i upaljene baklje, vičući: "Ubijmo ih, spalimo ih, sasecimo ih, kamenujmo ih, i neka se ne nađe niko koji bi hteo poštediti život ovim nitkovima i zlikovcima." Kad je Evstatije video ovu trku i bes Bugara, mada je bio siguran da tu mora poginuti, ipak je neprestano sokolio svoje drugove da budu vedri i da ne dozvole da kao strašljive žene padnu u ruke neprijatelja od kojih su mogli očekivati samo smrt, i to veoma bednu i okrutnu smrt. Zatim, pojavivši se na jednom prozoru i davši znak rukom Bugarima da se malo smire, ovako im je progovorio: "Bugarski narode, vi znate vrlo dobro da ja lično nisam nikada imao ništa protiv vašega vladara, jer on je Bugarin, a

ja Rimljanin. Štaviše, nisam ni Rimljanin iz Trakije ili Makedonije, već iz Male Azije, a koliko je ona udaljena od vaše otadžbine, to znaju ljudi školovani. Stoga će svi oni koji imaju imalo pameti lako poverovati da se ja nisam tako nepromišljeno, već iz nužde prihvatio ovoga posla, jer, inače, morao bih biti više nego lud da se tako izložim očitom opasnosti po život. Znaćete, dakle, da sve to što sam ja učinio, učinio sam po naređenju i zapovesti svoga cara. Međutim, ako vi hoćete da nas ubijete, u vašim smo rukama, ali nećemo tako brzo pasti, ni položiti oružje. Pre ćemo osvetiti svoju smrt, boreći se do poslednje kapi krvi. Pa ako padnemo, što je gotovo sigurno, štaviše nužno, pošto je nas malo, a vas ogromno mnoštvo, smatraćemo vrlo lakom svoju smrt, jer smo sigurni da će onaj kome se vi želite dugo opirati osvetiti našu krv."

Čuvši Bugari ove reči i videvši da su ostali bez vođe, a da je car s vojskom blizu, primirili su se, te stariji među njima odgovoriše da će priznati za gospodara rimskog cara i da će mu biti potpuno verni. Tada je Evstatije bez ikakvog otpora poveo Ivanču caru. Car je za tako veliko delo u zvezde kovao Evstatija i dao mu prefekturu Drača i sva pokretna dobra Ivanče, kojega je car zadržao pod stražom.

U isto vreme došao je i Nikolica, koji je nekoliko puta bio uhvaćen, pa pušten. Dok je Nikolica bio pod opsadom u planinama kuda je bio pobegao, neki su njegovi drugovi bili zarobljeni, a drugi su se svojevolejno predali. Kad je on noću došao u tabor, car ga nije pustio preda se, već ga je poslao u Solun i naredio da ga tu drže pod stražom.

Posle toga car je potpuno sredio stanje u koloniji Drača i Jedrena, pa pošto je ostavio u svojim oblastima vojnike i starešine, dozvolio je rimskim robovima, onima koji to žele, da slobodno ostanu, a drugi da pođu za njim. Kad je stigao u Kostur, doveli su mu dve kćeri Bugarina Samuila. Primitivši ove uz cara Mariju, ženu bivšeg bugarskog kralja Vladislava, besno su nasrnule na nju, kao da je hoće ubiti. Ali car je prigušio i ublažio njihov bes obećanjem da će im dati veliko blago i da će ih kraljevski udati. Mariji je dodelio dostojanstvo zoste i poslao je s njenim sinovima u Carigrad. Zatim je preko Ksifije porušio sve tvrđave u Srbiji i u Sosku, a posle je pošao u tvrđavu zvanu Stago, gde ga je posetio Elemag, beogradski knez, s ostalim svojim drugovima, odeven kao sluga. Krenuvši odatle i prolazeći Cetunij, car je stao promatrati kosti Bugara koji su pali u bici kada je Nićifor porazio Samuila, te je bio veoma zadivljen, ali mnogo više ga je zadivio zid zvan Scelos, koji je radi zastrašivanja Bugara bio podignut u Termopoliju kod Rupena. Čim je stigao u Atinu, ušao je u Bogorodičinu crkvu i javno zahvalio materi božjoj na pobedi, te je toj crkvi ostavio mnogo bogatih poklona.

KOMENTAR

"Tvrđave u Srbiji" su rezultat Orbinove greške. Skilica je govorio o tvrđavama oblasti Servije (Srbice) u današnjoj Grčkoj. Nije jasno o kome Beogradu je reč kad se spominje "arhont Beograda Elemag". Podjednako dolaze u obzir naš Beograd, koji je ranije bio u sastavu Samuilove carevine, i albanski Beograd (Berat), za koji se opredelio veći broj istraživača.

Cetunij, koji se ovde spominje zvao se, u stvari, Zetunij, danas Lamija. Usled greške latinskog prevodioca Kedrinovog ovde je tekst iskvaren.

Termopilski zid Skelos nije bio sagrađen kod Rupena, nego od Rupena, pripadnika jedne čuvene jermenske porodice.

Iz Atine se zatim vratio u Carigrad, u koji je bio trijumfalno uveden kroz Zlatna vrata, sa zlatnom, na vrhu narezanom, krunom na glavi, vodeći ispred sebe Mariju, Samuilove kćeri i druge Bugare. Tako su, dakle, Rimljani podjarmili Bugarsko Kraljevstvo, koje su zadržali pod sobom trideset i pet godina.

Međutim, Bugari čitavo to vreme nisu nikada mirovali imajući u vidu da nikada pre nisu robovali drugima, već da su njihovi preci bili skoro pokorili Rimsko Carstvo i prisili ga na plaćanje danka. A bilo je među njima i onih koji su, da bi ih probudili, pripovedali slavna dela slovenske nacije koja je uvek bila pobednik i navikla da vlada nad drugima. Stoga su u vreme cara Mihaila Paflagonca Bugari zgrabili oružje svojom starom snagom, i zbacili rimski jaram, zahvaljujući jednom svom Bugarinu, koji se zvao Deljan.

KOMENTAR

Mihailo IV Paflagonac bio je car 1034—1041. Petar Deljan, kod Orbina: Dolianin, se zvao Petar Odeljan, kako je nedavno pokazao M. Dinić, "Iz naše ranije prošlosti", Prilozi KJIF 30 (1964) 310—315. Iako Orbin

i ovde sledi Kedrina (Skilicu), on upotrebljava i podatke koji se nalaze u vrlo sličnom opisu kod Zonare.

Deljan je bio niskog roda, ali vrlo pametan u svojim delima. Kao rob pobegao je iz Carigrada i došao u Bugarsku, gde je počeo širiti glas među svetom da je nezakoniti sin bivšeg bugarskog vladara Arona. I nije trebalo dugo da pobuni čitav taj narod da se odmetne od Rimljana i da napadne Trakiju. Međutim, car je poslao jednog svog zapovednika da mu se odupre. No pošto je taj zapovednik rđavo postupao s vojnicima, ovi su ga napali, te da bežeći nije ubrzao korake, sigurno bi ga ubili. Ova vojska, sada bez vođe, izabrala je za svoga zapovednika jednoga između sebe, po imenu Tihomir, bugarske narodnosti, proglašivši ga i kraljem Bugara. Tako je to kraljevstvo bilo podeljeno: jedni su bili za Deljana, a drugi uz Tihomira. Videći da jedino putem prevare može maknuti s puta protivnika, Deljan je jednog dana pozvao Tihomira, dajući mu na znanje da će ga uzeti za druga u kraljevstvu i u ratovima protiv Rimljana. Tihomir je poverovao ovim njegovim rečima i došao u Bugarsku. Deljan je, međutim, sazvao na zbor čitav narod, podigao na sredini sudište, te uputio narodu ove reči: "Glas i veličina Bugarskog Carstva zaista nije smela dopustiti da slava i ugled bugarskog naroda, koji je tokom vekova pokorio mnoga kraljevstva i carstva, budu zamračeni, neću reći od Rimljana, nego ni od ijednog drugog vladara sveta. Ipak, pošto zbog naših grehova bog tako hoće, nema nikakva zla da smireno primimo i prihvatimo sve što nam nebo odredi. Međutim, sada se (kako vidite) nalazimo gotovo u staroj slobodi, te nas ništa drugo ne sprečava da srećno kročimo napred, sem nesloge koja je između mene i Tihomira, jer (kako se obično kaže) kraljevstvo ne trpi druga. Dakle, ako želite sebi dobro, izaberite jednog od nas dvojice za svoga kralja. Ako uvidate da sam ja Samuilova roda, izdignite me iznad Tihomira, ili, ako izaberete njega, proterajte me van kraljevstva." Tada su svi u jedan glas pozdravili Deljana kao kralja Bugarske, a Tihomir je završio pod gomilom kamenja.

KOMENTAR

Nikopolj o kome je ovde reč nalazio se u Epiru i bio je sedište jedne teme.

Posle toga Deljan je smesta krenuo protiv Drača. Zauzevši ga, ušao je u Grčku i osvojio Nikopolj s okolnim područjem. Kad je car saznao za ovu pobunu Bugara, reši da se osveti njenom začetniku. I dok je vršio pripreme za rat, došao je jedan čovek koji ga je od toga odvratio. Naime, Alusijan, sin Bugarina Arona, koji je bio proizveden za patricija za vreme svoga boravka kod Rimljana, uradio je nešto protiv cara. Car mu je zbog toga zabranio da ulazi u carsku palatu, pa ni da se šeta po Carigradu i uopšte da napušta kuću. Sada, kad je Alusijan čuo za ovu pobunu Bugara, došao je u Bugarsku prurušen u Jermenina. U poverljivim razgovorima koje je tamo vodio, počeo je namerno pominjati Arona, govoreći Bugarima: "Kad bi slučajno došao ovamo neki zakoniti Aronov sin, zar vam se ne čini da bi njemu trebalo dati prednost pred nezakonitim?" Na to su svi odgovarali da bi iznad svega želeli imati za svoga kralja pravog i zakonitog Aronovog sina. Tada je Alusijan otkrio tajnu jednome koji je bolje od ostalih poznavao Aronovu porodicu. Ovaj, uprevši oči u njegovo lice, reče da želi videti drugi, još sigurniji znak, u koji ne može posumnjati. Radilo se o crnom mladežu, obraslom crnim dlakama, na jednoj ruci. Kad je to video, shvatio je da je Alusijan pravi Aronov sin. Stoga se smesta bacio na kolena pred njim, obuhvatio njegove noge i razglasio drugima da je tu pred njima čovek kraljevskog roda. To je bio razlog što su mnogi napustili Deljana i prišli Alusijanu. Ali videći da usled njihove podvojenosti Bugarsko Kraljevstvo ne može dugo opstati, nagodili su se da zajednički i složno njim upravljaju.

Međutim, kako je Alusijan bio sposobniji i spremniji za prevare, nadmudrio je Deljana. On je, naime, pripremio raskošnu gozbu na koju je pored ostalih pozvao i Deljana, pa ga je za vreme gozbe svezao, a zatim oslepio. I tako, pošto je postao jedini gospodar Bugarske, poručio je caru da je spreman da ponovo potčini Bugarsko Kraljevstvo Rimskom Carstvu, samo ako mu car dade garantiju da će ga lepo primiti i nagraditi prema njegovim zaslugama. Car mu je odgovorio da će mu Rimsko Carstvo, bez svake sumnje, ispuniti sve želje.

KOMENTAR

Ovde Orbin napušta Skilicu. Već je priča o Nedeljku iz nekog drugog izvora, koji nisam mogao

identifikovati. Ovaj pasus otkriva kako Orbin nije kroz svoje izvore osetio hronologiju događaja. Nedeljkov ustanak je navodno izbio neposredno posle gušenja Deljanovog — "nije prošla ni godina dana" — što bi značilo 1041. ili, najdalje, 1042. Nekoliko redaka niže on taj događaj ipak po nekim piscima ("kako neki vele") stavlja u 1175. U svakom slučaju, između Deljanovog ustanka i ustanka Petra i Asena, kojim počinje istorija Drugog Bugarskog Carstva, kod Orbina je praznina koju je pokušao da premosti pasusom o vizantijskoj vlasti nad Bugarskom.

U međuvremenu Alusijan je došao u Carigrad, gde je odmah bio proizveden za magistra. Izdani na taj način, Bugari su ponovo lako pali u ropstvo Rimljana. No nije prošla ni godina dana kada je Nedeljko, jedan od bugarskih velikaša, podigao narod na ustanak. Pošto su ubili careva prefekta, krenuli su u rat, nanoseći po običaju preteške štete Rimljanima. Kako ovi nisu bili u mogućnosti da išta učine ni da spreče tolika zla, potkupili su velikom svotom novca neke Bugare koji su na jednoj gozbi mučki ubili Nedeljka. I od toga vremena, a to beše (kako neki vele) 1175. godine, pa do vladanja Isaka Anđela, oko 1185. godine, Bugari su bili pod Rimskim Carstvom.

Mada je Carstvo za sve to vreme slalo svoje upravljачe u ovo kraljevstvo, Bugari su ipak malo držali do njihovih naređenja, te su zahtevali da upravljaju više po volji Bugara nego njihovih Rimljana. I svaki put kad ne bi tako bilo, svi su se počinjali buniti. Kako se često dešavalo da Rimljani ratuju i na istoku i na zapadu, nije bilo nijednog pohoda (kako piše Georgije Kedren) u kojem Bugari nisu sudelovali sa svojom konjicom. Stoga, dok je ovaj slovenski narod bio s Rimljanima, to carstvo je lepo napredovalo.

Ali u vreme cara Isaka Anđela, prilikom nekih pljački stoke i nameta kojima su bili opterećeni, Bugari, koji su uvek malo cenili Rimljane, otvoreno su se odmetnuli od Rimskog Carstva. Začetnici ove pobune bila su dva brata, bugarski velikaši, Petar i Asen, kojega su Grci zvali Asane. Ova braća, da ne bi izgledalo kao da su to učinili bez razloga, otišli su k caru u Kipsele i molili ga da ih uvrsti i ubroji u rimske legije, te da im posle dodeli neki mali posed na planini Hemu. Kad ni jedan ni drugi to nisu dobili, počeli su prikriveno gundati da im ne samo nije dato ono što su molili već da su bili i prezreni. Pri tome im je namerno izletela neka reč iz koje bi se dalo naslutiti da će se pobuniti kad se budu vratili kući. To vredi naročito za Asena, smelog i veoma okrutnog čoveka koji je po naređenju sevastokratora Jovana, zbog svog nepristojnog govora, dobio šamar.

KOMENTAR

Ovde Orbin počinje da ekscerpira vizantijskog istoričara Nikitu Honijata. Mahom prevodi doslovno s latinskog prevoda Jeronima Volfa ispuštajući ovde-onda neki odlomak u kome se govori više o Vizantiji. Car Isak II Anđeo vladao je 1185—1195.

Tvrđava Kipsele nalazila se u Trakiji (danas Ipsala). U priči o crkvi Sv. Dimitrije ima jedna ozbiljna greška u prevodu. Honijat ne kaže da su u tu crkvu primili veliki broj "opsednutih đavolom" "oba pola", nego oba naroda, tj. Bugara i Vlaha. O udelu Vlaha u obrazovanju Drugog Bugarskog Carstva up. G. Ostrogorski, "Istorija Vizantije", Beograd 1959, 378—379.

Ovim odlomkom Orbina pozabavio se bugarski istoričar V. Zlatarski raevpravljaajući o prikazu nastanka Drugog Bugarskog Carstva kod monaha Pajsija Hilandarca. Up. V. Zlatarski, Istorija na balgarskata država, prez srednite vekove II, Sofija 1934, 526—533.

Vrativši se, dakle, kući nezadovoljni, osvetili su se posle Rimskom Carstvu tako da (kako piše Nikita Honijat u životu Isaka Anđela) nema jezika koji bi mogao izreći ili izraziti sve osvete koje su izvršili protiv Rimskog Carstva, i pustošenja koja su za sobom ostavili u rimskim provincijama. Međutim, kako Bugare nije bilo baš lako nagovoriti da se late oružja protiv Rimljana, imajući u vidu mnoge teškoće koje su bile posredi, ova dva brata sagradiše o svom trošku Crkvu Sv. Dimitrija Mučenika, pa u nju sakupiše veliki broj opsednutih đavolom, jednog i drugog pola. Među te su umešali neke da između ostalog — praveći se da su i oni opsednuti đavolom — viču da je došlo od boga određeno vreme da se Bugari vrate u svoju staru slobodu, i da je zato sv. Dimitrije, Hristov mučenik, napustio Solunsku mitropoliju, te došao k njima da im pomogne. Kad su to čuli Bugari, kao da ih je bog nadahnuo, postali su odvažni i jaki, pa su stali vikati da se ne sme više odlagati, već treba zgrabiti oružje i napasti Rimljane; odmah pobiti zarobljenike, ne osvrćući se na molbe i odbijajući svaku vrstu cene ili poklona koji bi oni

nudili, i u tom biti tvrđi od dijamanta. Tako, dakle, raspaljena, cela bugarska nacija latila se oružja.

Tom prilikom gore pomenuti Petar stavio je na glavu zlatnu krunu, a na noge cipele od crvene kože (kakav je bio običaj kod bugarskih kraljeva), priznavajući i svom bratu Asenu titulu kralja. Posle izvršenog napada na Veliki Preslav, zadržao se tu nekoliko dana, ali kad je video da ne može ništa učiniti, napustio je to mesto. Neverovatnom brzinom bacio se na osvajanje nekih gradova i rimskih utvrđenja, pa je odatle odneo silan plen i zarobio mnogo rimskih ličnosti.

Car je stoga krenuo sa svom vojskom protiv njega, ali se on sa svojim Bugarima povukao u odbranu u teško prohodne klance. Tu su se neko vreme junački borili i odbacili cara. No, desilo se, preko svakog očekivanja, da na ta mesta padne veoma gusta magla, koja je mnogo pomogla Rimljanima, jer su iznenada napali neprijatelje i prisilili ih da beže i napuste svoje položaje. Tada se Asen u društvu svoga brata i nekih velikaša, prešavši Dunav, obratio za pomoć obližnjim Vlasima. U međuvremenu car je mogao opustošiti celu Bugarsku i postaviti posade u gradove kojih je bilo mnogo na Hemu, većim delom, zapravo gotovo svi, na strmim obalama i na visokim i nepristupačnim bregovima, ali nije učinio ni jedno ni drugo. Popalio je samo neke useve i vratio se natrag, ostavljajući tako stvari više zaoštrene nego sređene, jer su Bugari postali još smeliji prema Rimljanima.

Kada se, dakle, car vratio u Carigrad, hvalio se naokolo kao da je satro neprijatelja. Tada je neki sudija (po imenu Lav Monasteriot) oštroumno govorio da mora biti nemiran duh Vasilija Bugaroubice koji je, pošto je do nogu potukao Bugare, izdao ukaz, ako bi se slučajno ikada više Bugari podigli na oružje, da treba slediti njegov primer, te da svako ko bi se borio s njima, pre svega mora nastojati da se utabori u njihovoj zemlji, pa da opustoši i popali sve. Ovaj ukaz protiv Bugara on je posle prikucio na vrata Sotenskog manastira.

Pošto je bugarski kralj Asen pripremio vojsku sastavljenu podjednako od Bugara i od Vlaha, i vratio se u otadžbinu, našao ju je potpuno slobodnu, pa je postao još smeliji. Nezadovoljan samo Bugarskom i svojim mirnim posedom, opet se dao na pustošenje Rimskog Carstva, rešen da pridruži Bugarskom Kraljevstvu i Srpsko Kraljevstvo, kako je bilo ranije. Uprkos tome, car nije hteo izići lično da mu se odupre, već je umesto sebe poslao svoga strica, sevastokratora Jovana, koji se vrlo dobro nosio s neprijateljima. Ali, kako je docnije bio optužen kao da teži da zavlada Carstvom, bio je opozvan, a na njegovo mesto je bio upućen ćesar Jovan Kantakuzin, koji je imao za ženu carevu sestru. Jovan je bio čovek visokog stasa, velikodušan, imao je zvonak glas i bio je veoma vešt u ratnim stvarima, ali, zbog svoje prevelike smelosti, bio je (kako piše Nikita u I knj.) nesrećan, i na kraju ga je Andronik oslepio.

Kad je, dakle, Jovan video da su se Bugari povukli u planine, nije procenio da su to učinili radi odmora od tolikih napora ili da se sklone na bezbednije mesto, već je to pripisivao više strahu i njihovom kukavičluku. Zato se bez ikakvih mera predostrožnosti utaborio u ravnici, ne vodeći računa da se utvrdi opkopima i da drži u blizini dobre straže. Primitivši to Bugari, napali su ga noću te je jedva umakao, dok je njegova vojska bila poražena i strahovito mučena. Nekima je, naime, bila odsečena glava, drugi su bili zarobljeni, a prema onima koji su bežali u ćesarov šator ćesar je okrutnije postupao nego sami neprijatelji, te nije prestajao da ih ruži i naziva izdajicama Carstva. Da bi oprao sa sebe toliku sramotu i stid, uzjahao je pod ratnom opremom arapskog konja, pa, držeći štit u ruci, poleteo je prema neprijatelju, vičući iz sveg glasa: "Za mnom!" a da nije ni video ni znao kuda ide ili šta se dešava u njegovom taboru. Kad je car čuo za takve njegove neprilične postupke, opozvao ga je, a na njegovo mesto postavio Vranu Aleksija, čoveka niskog rasta, ali retke pameti i ne manje razboritosti, čoveka kojega su u ono vreme smatrali jednim od prvih vojskovođa.

Kad je Vrana digao vojsku, vrlo oprezno je postavljao tabor. A kad je vojska marširala, zahtevao je da uvek bude u redu, kao da toga časa mora voditi borbu. Glavni mu je cilj bio da nanese štete i da se osveti neprijatelju, ali bez opasnosti po svoje ljude. Pošto je, dakle, izdržao mnoge napore puta i prolaženja kroz teško prohodne klance, konačno je stigao do jednog mesta zvanog Malo crno brdo. Posle postavljanja tabora na tom mestu, svi su se ponadali da će se iskupiti nekim značajnim poduhvatom. Ali kako je Vrana uvek želeo da se domogne carstva, sada je to otvoreno pokazao, te pružio veliku pomoć Bugarima. No, to je nešto kasnije teško platio, jer je, stupivši u borbu s ćesarom Konradom, markizom od Monferata, bio ubijen u okršaju.

Međutim, Bugari su nastojali i da dalje nanose štete Rimljanima. Kako to car nije mogao trpeti,

rešio je da još jednom lično pođe protiv Bugara. Tim pre se na to rešio kad je čuo da neprijatelj ima mnogo skitskih legija i da se ne drži više u planinama, već da se utaborio na području Agatopolisa, te da robi i ruši ta mesta. Pošto car tada nije mogao sastaviti potpunu vojsku, krenuo je s malo vojnika, pa je, stigavši u Tavrokom, mesto blizu Jedrena, tu čekao ostale čete. Bio je, naime, izdao naređenje cesaru Konradu da bez odlaganja pođe za njim. To je on ranije bio obećao, ali posle, s obzirom da su njegove nade kod cara ostale neostvarene, promenio je mišljenje, pa se ukrcao na jednu novu i čvrstu lađu, te otplovio u Tir. Tu su ga njegovi sunarodnici primili kao božanstvo. Docnije je pružio otpor Saracenicima i povratio Jopu (Jafu), drukčije zvanu Ace, i druge gradove. Ali malo posle toga izginulo je mnogo istaknutih hrišćanskih ličnosti koje su o svom trošku pošle za Konradom, a Konrada, koji još nije bio ni pokazao svoje junaštvo, ubio je jedan Kasijac. Ovi Kasijci veoma poštuju i odaju čast svome gospodaru, a uvek su spremni da ga poslušaju, te na sam njegov mig bacaju se odmah sa strmih obala, nasrću na oštrice mačeva, bacaju se u valove i u razbuktalu vatru; kad pak hoće da ubiju nekog neprijatelja njihova gospodara, približe mu se prijateljski, ili se prave da su poklisari, a onda ga napadnu mačem koji nose skriveno, ne mareći i ne razmišljajući šta će s njima biti i kakvu će kaznu ili muke za to podneti.

KOMENTAR

Agatopolis, danas Agatopolj, je grad na obali Crnog mora, ali tamo se nisu mogli utaboriti bugarski i vlaški odredi, kako je istakao V. Zlatarski, "Istorija II/1", 458, 524—525. Zlatarski se u jednom ekskursu svoje knjige bavio pitanjem "koji grad treba da se podrazumeva pod Agatopoljem kod Nikite Akominata" i došao je do zaključka da je reč o gradu Terme, koji je ležao zapadno od Anhijala kod današnjeg mesta Aitoški bani. Tavrokom je imanje u blizini Jedrena.

KOMENTAR

Epizoda o Konradovim doživljajima u krstaškoj Palestini nema nikakve veze s bugarskom istorijom. Orbin je nekritički preneo Nikitin ekskurs u svoj tekst.

Tvrđava Lardeja je bila kod današnjeg Hisarlika zapadno od Karnobada. Ne zna se, međutim, gde je bilo mesto Basterne. Beroja je Boruj (Stara Zagora).

Ali da se vratim na cara. Kad je video u kakav položaj je došao, kao i da Bugari još uvek robe rimske oblasti, izabrao je hiljadu ljudi, dao im najbrže konje i krenuo iz Tavrokoma da potraži neprijatelja. Ujedno je naredio da kola i ljudstvo nesposobno za rat pođu u Jedrene. U taj čas stižu uhode s vestima da Bugari pustoše mesta blizu Lardeje, i da se, pošto su pobili i zarobili mnogo ljudi, puni plena spremaju na povratak kući. Tada je car naredio da zatrupe bojne trube i uzjahao na konja. Kad je stigao u Basternu, pošto se nigde nije mogao videti neprijatelj, malo je odmorio vojsku. Posle tri dana krenuo je odatle put Beroja. Pre nego što se uputio, pojavio se jedan čovek noseći caru rđavu veet da se neprijatelj nalazi u blizini i da kreće sporim korakom, bilo zato što se ne boji neprijatelja, bilo pak zato što je pun plena. Car je tada smesta podelio vojsku među kapetane, pa se uputio na onu stranu sa koje je čuo da dolaze nedrijatelji. Kad su ovi došli na vidik Rimljanana, predali su plen na čuvanje nekim bugarskim i skitskim odredima i naredili im da najkraćim putem nastoje da se dohvate planina, a oni su neustrašivo sačekali rimsku konjicu. Tada je Asenov brat Petar, hoteći da ohrabri svoje ljude, iz svega glasa povikao: "Sada je vreme, junački vojnici moji, da povratimo slobodu, ugled i izgubljeni dobar glas. Sada morate pokazati Rimljanima da imaju posla sa sinovima i potomcima onih koji su ih jednom naterali na plaćanje danka." Na to su Bugari s takvom žestinom napali neprijatelja da se ovaj pri prvom naletu razbežao. Car, pak, videći da je napušten, i sam se dao u bekstvo, te je stigao u Jedrene. Posle, kad je video da Bugari i dalje napreduju robeći i paleći sve, dobro je obnovio vojsku i otišao protiv neprijatelja u Beroj. Tu je zametnuo veoma krvavu bitku i izgubio je. Uprkos tome, još jednom je hitro obnovio vojsku i poveo je u Agatopolis protiv neprijatelja koji su palili mesta oko Plovdiva. Dok je hteo da pomogne tim mestima, Bugari su mu se u tren oka našli za leđima, harajući mesta odakle je krenuo.

Svim tim rukovodio je (kako kaže Nikita Honijat) Asen, čovek odvažan i jako snalažljiv u neizvesnim situacijama. Zato je car bio veoma snužden i nije znao šta da radi. Učinilo mu se ipak najpametnije da uđe u Zagorje i ispita raspoloženje Bugara, ne bi li uspeo da se odmetnu od Asena. Ali videći, na kraju, da su veoma postojani, gotovo očajan, napustio je poduhvat.

KOMENTAR

Po Volfovom latinskom tekstu i Orbin ovde i na drugim mestima Vlahe naziva Skitima. Na dnu ove strane (redovi 31—34) Orbin prekida Nikitino izlaganje jednim umetkom iz Zonare, koji govori o prodoru Srba (koji se kod Zonare zovu i Hrvati) u "Bugarsko kraljevstvo". Orbin se tu prevario za više od sto godina, jer se Zonarin podatak odnosi na ustanak Đorđa Vojteha u Makedoniji 1072. kome je u pomoć pritekao Bodin, sin zetskoga vladara Mihaila.

U to vreme (kako piše Zonara u životu Mihaila, sina cara Duke) Hrvati, drukčije zvani Srbi, napali su Bugarsko Kraljevstvo i zauzeli neka mesta, ali su posle mnogo krvavih bitaka bili primorani da se povuku u svoju zemlju. Bugari, dakle, bezbedni sa svih strana, još su više nastojali da povrate ostali deo kraljevstva i da pustoše Rimsko Carstvo. To je podstaklo cara da upotrebi veći broj ljudi nego što je ikad ranije upotrebio, te da konačno prodre u Bugarsku. Pošto je prošao Anhijal, udario je najkraćim putem preko planine Hema, pa mada je tamo ostao dva meseca, ipak nije učinio ništa vredno pomena, jer je našao gradove mnogo bolje utvrđene nego što su bili ranije. A kad je hteo da se vrati natrag, zatvorili su mu sve prolaze tako da mu je gotovo čitava vojska bila potučena. On se spasao s malo ljudi, izgubivši u tom napadu šlem koji je nosio na glavi.

Ove pobeđe bile su razlog što su se Bugari mnogo poneli, i što su odneli kućama velika rimska bogatstva i oružje svih vrsta. Posle toga niko nije mogao sprečiti njihova upadanja. Pljačkali su, naime, i robili razuzdano ne samo sela i varoši, već su počeli zauzimati velike i utvrđene gradove. Jedan od tih, Anhijal, razorili su, Varnu zauzeli, a veći deo Trijadice, pre zvane Sardika, porušili. Iz Stupiona su proterali stanovnike, a iz Niša su odvezli ogroman plen.

Istovremeno je srpski župan provalio u rimske oblasti i nemilo ih poharao, trudeći se, uz to, da pošto-poto zagospodari gradom Skopljem. Protiv njega je car poslao jednog svog zapovednika po imenu Kalokom, s trideset hiljada boraca. Kada se Kalokom sastao sa županom na reci Moravi, zametnuta je bitka u kojoj su Rimljani bili poraženi, a župan se vratio kući pun plena.

U međuvremenu su Bugari i dalje pustošili carstvo i više puta porobili teritoriju Plovdiva i Beroja. Protiv njih je pošao Konstantin Anđeo, ali je sav njegov napor, na kraju, bio uzaludan. Posle njega je bio poslan Vasilije Vatac s trideset sedam hiljada ljudi koji su, prihvativši bitku s neprijateljem, bili poraženi tako da niko nije izneo živu glavu. Pošto su, dakle, Bugari, posle tolikih i takvih pobeđa, postali gotovo nesnosni, Aleksije Anđeo, postavši car, pokušao je ne bi li ih nekako smirio, pa je poslao poklisara braći Petru i Asenu da zaključi s njima mir. No sve je bilo uzalud zbog oholog odgovora i nepravednih uslova koje su Bugari postavljali caru. Stoga je car bio primoran da pošalje vojsku u Bugarsku kod Sera. Ova je vojska u sukobu s Bugarima bila razbijena i do nogu potučena, a bio je zarobljen Duka Aleksije Aspijat.

KOMENTAR

Mesta koja se na ovoj strani spominju objašnjena su ranije, osim Stupiona, pod kojim se verovatno podrazumeva današnji Ihtiman, nekadašnji Stoponion. Ovde navedena bugarska osvajanja padaju u kasnije godine.

Odlomak o Nemanji začudo nije iskorišćen u srpskoj istoriji kao da Orbin nije imao prevod Honijata u vreme kad je pisao glavu o Nemanjčićima. Aleksije Anđel je postao car 1195.

KOMENTAR

U dnu ove strane se na jednom mestu citira: "kako kaže Kornik". To, međutim, nije ime nekog autora nego teška štamparska greška. U Volfovom prevodu Honijata stoji na tome mestu: ut ait Comicus, dakle, "kao što kaže komediograf".

Skoro odmah posle toga Bugari su zauzeli mnoga utvrđenja, u kojima su ostavili jake posade, te su se vratili kući puni plena. Da bi nekako kaznio ovu preteranu drskost Bugara, car je poslao protiv njih sevastokratora Jovana s jakom vojskom. Zatekavši Jovan tri hiljade Bugara koji su robili po Trakiji, napao ih je i posekao. Stoga su neki bugarski velikaši koji su boravili u Carigradu upozorili Bugare da se ubuduće ne upuštaju tako lako u borbu s Rimljanima, jer moraju znati da je sada na čelu Carstva veliki

ratnik. Kad su to posle Bugari saopštili Asenu, on je pomalo drsko odgovorio "da ne treba uvek verovati glasu, niti se prema onome koga taj glas slavi kao jaku i vrednu osobu mora bez daljega (kao da je on takav) imati poštovanje ili strah. Niti se, obrnuto, ako je neko ozloglašen kao plašljivac ili kukavica, mora prezreti i odbaciti. Ipak, glas se ne sme sasvim prezreti, kao da je sasvim bez osnova, naročito kad je toliko raširen, nego radije treba tražiti i ispitati dela onih koji su hvaljeni ili kuđeni, isto kao što se radi sa zlatom u lidijskom kamenu. Često se mora prepustiti ponešto sudu oka, jer uši ne vide ništa, već samo hvataju zvuk tuđih i često neprijateljskih jezika. A oko je pouzdaniji i iskreniji sudija o stvarima, te se više mora voditi računa o jednom sudiji koji je video (kako kaže Kornik) nego o desetorici koji su čuli, jer on se ne oslanja na tuđe svedočanstvo, već na vlastito iskustvo. Ovo je već poznato čitavom svetu. Stoga se ne morate prestrašiti kad se kaže da je rimski car valjan, već se mora prosuditi da li je takav iz njegova prošlog života. Međutim, ako pažljivo razmotrimo, nećemo naći ništa što je taj car učinio a što bi bilo hvale vredno. On, naime, nije nikad sudelovao u ratovima i bitkama vođenim za rimsku državu niti je pomagao svoga brata u naporima i opasnostima rata, koliko se mogu setiti ja, koji sam neprestano robio neprijateljsku zemlju i nizao pobjedu za pobjedom, trijumf za trijumfom. Pa ni purpur, ni carska kruna nije mu data kao nagrada za njegove napore, već se to desilo pre igrom sudbine. Prema tome, stvarno ne znam kako i zbog čega se mora čovek bojati onoga koga nismo videli da je naneo ikakvu štetu Bugarima, delom ili savetom.

Da bih vam (koliko mogu) opisao i jasno predočio ovoga čoveka i njegove osobine, pogledajte ove trake koje vise sa moga koplja kako su raznih boja, mada su od istog platna: one su napravljene od iste materije, a izradio ih je isti tkač. Ali, kako se razlikuju po bojama, izgleda da su od druge materije i drugog zanatlije, a ipak nije tako. Upravo tako braća Isak i Aleksije, od kojih je jedan proteran s vlasti, a drugi je sada zaogrnut carskim grimizom, imali su jednog te istog oca i izišli su iz jedne te iste utrobe, a rodili su se u istoj zemlji i postigli su iste stvari, mada je Aleksije stariji po godinama. Stoga, po mom sudu, ni u ratnim stvarima nema među njima nikakve razlike, i u to će se — neće proći dugo vremena — svi uveriti. Smatram, stoga, da i sada moramo slediti onaj način i sistem ratovanja koji smo već ranije primenjivali, jer moramo da se borimo protiv onih istih koje smo više puta napali i u boju pobedili, a pošto su primili od nas mnogo udaraca i gotovo bezbroj poraza, sad su već postali kukavice i podlaci. Pored toga, bodri nas pomisao da su oni već izazvali protiv sebe srdžbu božju oduzevši carstvo Isaku, koji ga je zakonito držao i koji ih je oslobodio od teškog Andronikovog nasilja. Jer oni koji su se pokazali toliko nezahvalni prema onome koji im je spasao život, zacemento će pasti u prvom okršaju od ruke njihovih neprijatelja, kao verolomnici i nezahvalnici".

Videći, dakle, Asen da je ovo razlaganje silno raspalilo duhove njegovih ljudi, s većom žestinom je napao oblasti blizu Strimona i Amfipolja. Tada sevastokrator, mlad čovek koji je postao pomalo gord zbog već odnesene pobjede, čuvši da neprijatelji pustoše područje Sera, nije poveo računa da sazna njihov broj i snagu, već je smesta dao znak trubama, uzjahao prvi na konja i zakovitlao kopljem kao da će poći u neki pripremljeni lov na jelene ili drugu divljač. Pošto je tako prešao oko tri i po milje, izmorio je konjicu i pešadiju tako da su u vreme bitke bile beskorisne. Kada su se približili neprijateljskom taboru, veći i glavni deo Asenove vojske bio je raspoređen u zasedama koje je Asen postavio sevastokratoru. Kako se sevastokrator nije dosetio da je posredi prevara i strategija Bugarina, s nekom praznom nadom koju je bio stvorio iz odnete pobjede, ludački se bacio na neprijatelje. Bugari su tada iskočili iz zaseda, opkolili Rimljane, mnoge ih pobili i zarobili samog sevastokratora.

KOMENTAR

Amfipolj je grad na morskoj obali u neposrednoj blizini ušća Strume. O svešteniku "koji je znao izvrsno bugarski jezik" stoji u Volfovom prevodu: *blachicae linguae peritus*. Iz konteksta se vidi da se misli na bugarski jezik, jer detalj je i spomenut zbog toga što je sveštenik mogao razgovarati s Asenom.

Bugari su se posle toga još više osmelili, pa su slobodno harali svuda, jer nije bilo nikoga koji bi im se odupro. Pošto su oni koji nisu poginuli u borbi brzim koracima pobjegli u Ser, Skićanin koji je bio zarobio sevastokratora trudio se na sve načine da ga sakrije kako za njega ne bi saznao Asen, nadajući se da će za njegov otkup, kad ga dovede u Skitiju, dobiti mnogo novaca. Ali, kako se bilo razglasilo da je

vojskovođa uhvaćen, pažljivo su ga tražili, pa pošto su ga pronašli, doveli su ga Asenu.

U ovoj bici (pored ostalih) bio je uhvaćen neki rimski sveštenik koji je znao izvrsno bugarski jezik. Dok su ga vodili put Hema, usrdno je molio i zaklinjao Asena da ga pusti. Ali on to ni po kakvu cenu nije hteo, govoreći da će radije pobiti sve Rimljane negoli poštediti život ijednome. Tada ga jadni sveštenik počeo proklinjati govoreći: "Ne smilovao se ni gospod bog vašim gresima i dao vam kobnu smrt prema vašim zločinima!" To mu se ne mnogo posle desilo. Kad se, naime, vratio u Bugarsku, ubio ga je neki njegov dvorjanin. Kako se to dogodilo, ispripleveću ovde ukratko.

U Bugarskoj je živeo neki velikaš po imenu Ivanko, koji je bio veoma blizak Asenu. On je bio u tesnom prijateljstvu s Asenovom sestrom. Kad je Asen to primetio, bacao je krivicu na svoju ženu, prebacujući joj da je zaslužila da joj za to odseče glavu. Ona je, naprotiv, krivila njega, jer mada je više puta bio obavesthen o tome, do tada je uvek ćutao. Zbog toga je posle iskalio svu svoju srdžbu i gnev na Ivanku, kojega je noću pozvao da smesta dođe k njemu. Kako je Ivanku to bilo sumnjivo, izvinjavao se da ne može doći do jutra, no Asen je zahtevao da odmah dođe. Međutim, jedan od onih koji su došli po Ivanka obavestio ga je zašto je pozvan. Ivanko je ipak pošao, ali je hteo da se prethodno posavetuje s rodbinom i prijateljima šta ima da radi. Rekli su mu da bez daljega pođe, ali da svakako ponese sa sobom pod odelom dugi mač. Ako vidi da Asen počinje da galami, te da će se stvar svršiti samo na pretnjama, neka nastoji na sve načine da ga smiri i da ga moli za izvinjenje. Ali ako se Asen bude hteo tući, neka nastoji da ga predustretne i smrtno rani.

Dakle, kad je Ivanko došao pred Asena, ovaj je odmah stao vikati da mu donesu mač da ubije izdajicu. Ali ne beše na vreme, jer je Ivanko smesta pritrčao i ranio ga u slabine, pa je umakao i povukao se kod svojih. Ispriplevedio im je šta se desilo i dogovorio se s njima kako da se odmetne, jer je dobro znao da će braća i rodbina ubijenog Asena tražiti da osvete njegovu smrt. Tom prilikom rešise da zatraže zaštitu i pomoć od Rimljana, Iste noći kad su to ugovorili, privukli su na svoju stranu još mnogo drugih. Pošto su osvojili Trnovo (najutvrđeniji i najlepši grad na planini Hemu, smešten na jednom brežuljku, opasan debelim i jakim zidinama), oduprli su se Petru, bratu poginulog Asena, čija se smrt, kad je svanulo, naglo razglasila ne samo po Trnovu nego i po drugim mestima.

Ali, pošto Petar nije mogao uhvatiti Ivanka, a ni Ivanko lako odoleti Petru, Petar je rešio da ga savlada opsadom, a Ivanko da se obrati za pomoć Rimljanima. Kad je, dakle, Ivanko došao pred cara, nagovarao ga je da uputi vojsku radi osvajanja i zauzimanja Trnova, jer kad to ostvari, on će mu pomoći da osvoji ostalu Bugarsku. U tome bi tada sigurno, bez većih teškoća, i uspeo, da nije oklevao. Ali kako je malo zakasnio, poslao je posle protostratora Manojla Kamica. Krenuvši iz Plovdiva, protostrator je jedva bio došao na granicu Bugarske kad su se njegovi vojnici počeli buniti, zahtevajući da im kaže kuda ih vodi i s kim imaju da se bore. Vikali su iz svega glasa i govorili: "Da nisu, možda, to one planine u koje smo više puta polazili bez ikakve koristi, štaviše, na našu krajnju propast i sramotu? Vрати se, dakle, vrati, i vodi nas kući, jer inače nećeš dugo živeti!" Stoga je Manojlo bio primoran da se vrati caru, koji je sastavio drugu izabranu vojsku i pojavio se na granici Bugarske. Ali se ipak nije usuđivao zametnuti bitku s neprijateljem, već se i on vratio natrag a da nije ništa učinio.

KOMENTAR

Asen je vladao 1186—1196, Petar 1196—1197, a Jovan ili Kalojan 1197—1207.

Videći tu malodušnost Rimljana, Ivanko se vratio caru, pošto je kradimice pobegao iz Trnova. Tako je Petar postao gotovo apsolutni gospodar Bugarskog Kraljevstva. Ali je i on, ne dugo posle toga, bio mučki ubijen od nekog Bugarina. Na taj način Bugarsko Kraljevstvo je pripalo njegovom bratu Jovanu, kojega je Petar bio uzeo za druga u ratovima i u kraljevanju. On je bio neko vreme u Carigradu kao talac Isaka Anđela, odakle je posle pobegao i došao kući. Kad je dobio kraljevstvo, ispoljio je istu surovost u robljenju i pustošenju Rimskog Carstva kao i njegov brat Asen. I nije bilo nikoga u rimskoj vojsci koji bi mu se usudio suprotstaviti. U međuvremenu je odneo mnogo pobeda nad Rimljanima i nad carem.

Car je ljubazno primio Ivanka, koji je bio (kaže Zonara) u mnogim poduhvatima od velike koristi Rimljanima; bio je to čovek visoka stasa i izvrsna uma, i veoma kršno građen. No prevelika srdžba i

njegova tvrdoglavost često su ga bacale u mnoge greške, pa mada je bio u neprestanom dodiru s Rimljanima, ipak nije ništa izgubio od svoje divljine i svoje urođene surovosti. Car je na svaki način hteo održati obećanje da mu da za ženu kćer sevastokratora kojega su Bugari ranije bili ubili. Ali kako ona nije još bila punoletna, Ivanku je bilo žao toliko čekati. Videći pak da je njena majka, udovica Ana, prekrasna žena, počeo je u sebi govoriti: "Šta da radim s jagnjetom koje još siše? Bolje je da sklopim brak s njenom majkom Anom." Pošto je to stavio do znanja caru, postigao je svoj cilj, i kasnije je neprekidno živio u krajevima blizu Plovdiva. Tu se više puta odupro svojim Bugarima, ali ipak nije uspeo da spreči njihovo upadanje u oblasti Carstva. Koliko su nad tim carstvom pobeda izvojevali, i kako su zverski pustošili njegove oblasti, to (kako piše Zonara) ne može izraziti ljudski jezik. Same ruševine u krajevima blizu Hema, u Makedoniji i Trakiji to najbolje pokazuju, i možda bolje od ijedne slike ili ljudskog jezika.

KOMENTAR

Ovde nailazimo na pojavu koju nije lako razumeti. Orbin dva puta citira Zonaru a koristi, kao i ranije, tekst Nikite Honijata. Zonarina hronika se, pored toga, prekida 1118.

Carska uprava, dakle, u Trakiji i u drugim oblastima bila je rđava, a odbrana još gora kada je car Aleksije Anđeo, podstaknut pre sramotom nego ikakvom nadom u pobedu, krenuo protiv Bugara. Sakupivši dobru vojsku u Kipseli, hteo je u prvom redu da osveti uvrede koje mu je naneo Bugarin Hrez, čovek veoma niska stasa, ali vešt u ratnim stvarima. Njega je car, pošto se bio odmetnuo od Bugara, ostavio da brani Strumicu, ali se kroz kratko vreme odmetnuo i od cara, te nastojao da zauzme Bugarsko Kraljevstvo. Međutim, kad je car počeo da se sveti, stvar mu je ispala tako rđavo da se vratio kući s velikim gubicima, i s još većom sramotom.

Malo posle Bugari su, prešavši Istar na Sv. Đurđa Mučenika, iznenada napali trakijske gradove blizu Mesene i Zerla. Robeći i druge krajeve, bili su sakupili veliki plen. Kad su se s njim vraćali kući, napali su ih Rimljani u nekim klancima i oduzeli im čitav plen, a mnoge ih pobili. Tada je car, obnovivši vojsku s Rimljanima i Persijancima, pošao na osvajanje mesta zauzetih od Hreza, koji se bio povukao u Prosek, kuda je došla rimska vojska i ostala nekoliko dana. Ali, kako car nije slušao dobre savete svojih ljudi, skinuo je započetu opsadu. I mada su Persijanci, ušavši u Bugarsku, bili sakupili nešto plena, on se ipak vratio s velikim gubicima. Kad je video u kakvom se položaju nalazi, rešio je da zaključi mir s Hrezom, kome je ustupio Strumicu, Prosek i obližnje oblasti. I mada je Hrez bio oženjen, ipak je car obećao da će mu dati jednu drugu ženu, svoju rođaku i kćer protostratorovu, koju mu je posle poslao u Raden po sevastu Konstantinu.

KOMENTAR

Mesta: Mesena i Zerl su u stvari Mesine (= Karištiran) i Curulon u Trakiji.

Kraj drugog pasusa je sasvim iskvaren zbog neshvaćenog latinskog prevoda. Smisao je ovaj: car je poslao protostratorovu kćer koja je bila razvedena od muža Hrezu po sevastu Konstantinu Radenu.

Sada, pošto je (kako rekosmo) Ivanko postao carev zet i bio poslan za prefekta u Plovdiv protiv upada Bugara, on je tako spretno udesio stvari da je postao apsolutni gospodar u tim mestima, te se odmetnuo od cara. Car je odmah pokazao svoje veliko nezadovoljstvo zbog takvog Ivankovog postupka. Stoga je, kao prvo, poslao jednog svog vrlo pouzdanog evnuha da nagovori Ivanka neka prekine svoj ustanak i neka se radije seti dobrote koju su prema njemu pokazali Rimljani, a zatim mu je odmah poslao s vojskom njegove rođake. Da je pomenuti evnuh bio veran caru, Ivanko bi, bez sumnje, tada pao u ruke Rimljana, ali kako ga je evnuh obavestio o carevoj zaveri, on je najpre utvrdio neka mesta na Hemu, a onda se povukao u planine. Rimljani su nastojali najpre da zauzmu gradove i tvrđave na planini Hemu, i većim su ih delom, uz velike gubitke, zauzeli. Tom prilikom je poginuo i jedan valjani zapovednik, Georgije Paleolog. Drugim gradovima i tvrđavama zagospodarili su a da se nisu ni latili oružja.

KOMENTAR

Hem je, kao što je već rečeno, planina Balkan.

Ivanko, koji se bio povukao u planine, kao pametan čovek i vešt u ratnim stvarima, mislio je samo na to da se osveti Rimljanima, koje je na kraju porazio i jednim veštim manevrom zarobio protostratora Manojla Kamicu. Kad je Ivanko video da se sreća priklanja Rimljanima, rešio je (jer se nije usuđivao ući u borbu) da pokuša sa zasedama, koje je ovako postavio Rimljanima. On je znao dobro da u rimskom taboru ima veoma malo životnih namirnica, da su Rimljani veoma pohlepni i skloni na grabež, kao i da iznad svega vole svoje Rimljane, te je stoga naredio da se dovede u ravnicu mnogo stoke koju su pratili neki Rimljani, njegovi zarobljenici, praveći se da to šalje na poklon u planinu Hemo knezu Zagorja Jovanu, s kojim je bio u savezu protiv Rimljana.

Kad su Rimljani videli toliku stoku, obavestili su protostratora, koji je poput lava ili besne tigricice izleteo napolje sa svojim ljudima. I kako nije posumnjao da je posredi prevara Bugarina, slobodno je izašao u ravnicu, jašući na jednom konju koji nije bio bojni. Dok su Rimljani bili zabavljeni plenom, Ivanko je iskočio iz zaseda, opkolio ih, veći deo posekao, i zarobio protostratora. Uzoholivši se, dakle, ovom pobedom, Bugarin je počeo suviše bahato da pustoši careve oblasti. Car je tada pripremio jaku vojsku sastavljenu od raznih naroda i lično krenuo protiv njega. Pošto je održao smotru vojske u Kipseli, udario je put Jedrena. Boraveći tu neko vreme, bio je mnogo zamišljen i nije se mogao rešiti šta da radi. Shvatao je, naime, da je savladati neprijatelja bila više nego teška stvar, jer je vojska bila tako prestrašena da je skoro umirala čim bi samo čula da dolazi neprijatelj. Stoga reši da ponovo zaključi mir s Ivankom. Ivanko je odlučno odbijao da pristane na mir, dok mu car belodanim ispravama ne ustupi sve gradove i krajeve koje je ranije bio zauzeo, i dok mu uz to ne pošalje njegovu ženu Anu s carskim obeležjima.

Na ove Ivankove zahteve car je teška srca pristao. I gotovo odmah je doneo drugu odluku, nedoličnu i za jednog vladara varvarina, a kamoli za hrišćanskog cara. Čim je, naime, bio zaključen pomenuti mir, car je poručio Ivanku da svakako želi da s njim razgovara. I da bi ga lakše uspeo uveriti, poslao mu je po svom zetu Aleksiju Hristovo jevanđelje, s tim da se Aleksije u njegovo ime zakune na nj da ga neće povrediti ni naneti mu bilo kakvu neugodnost, već da će razgovarati s njim o vrlo važnim stvarima. Osiguran ovim njegovim zakletvama, Ivanko je pošao k njemu, a ovaj ga je smesta bacio u tamnicu, koristeći i krivo primenjujući onu izreku proroka: "Cum sancto, sanctus eris, etc." (Sa svetim bićeš svet, itd.).

KOMENTAR

I ovde se preporučava Honijat samo mestimično dosta skraćeno.

Posle ovoga zločina car se lako domogao Ivankovih gradova i mesta, poslavši u progonstvo njegovog brata Mica. Ali sledeće godine Bugari su provalili u Trakiju, spalili mnoga važna mesta, te se vratili kući puni plena. I tada bi, bez svake sumnje, bili doprli sve do carigradskih vrata da ih Rusi, kao prijatelji Rimljana, nisu u tome sprečili. Međutim, bugarski kralj Jovan (Kalojan) odupro se Rusima, i zametnuvši s njima veoma krvavu bitku, porazio ih i proterao iz svoje zemlje.

Tada se je okrenuo protiv Rimljana i s lakoćom je zauzeo Kostancu, veoma znameniti grad na rodopskom području. Pošto je porušio njegove zidine, šestog dana Velike nedelje, pošao je put Varne. Ali videći da su njeni branioci većim delom Latini, veoma hrabri ljudi, kao i da se junački odupiru, napravio je jednu drvenu spravu na četiri točka, koja je dosegala do vrha zidina, dogurao je ispod zidina i stao napadati, te je treći dan zauzeo grad. Sve koje je tu zarobio žive je zakopao, a onda se, srušivši do temelja gradske bedeme, vratio kući pun plena.

Pošto je (kako je rečeno) protostrator Manojlo Kamica bio Ivankov zarobljenik, i kako Manojlo nije mogao nagovoriti cara da za njegov otkup isplatu Hrezu dve stotine zlatnih dukata, skoro u očajanju, nagodio se s Hrezom, koji je u pratnji Kamice provalio u zemlje blizu Proseka, te je za kratko vreme potčinio Pelagoniju i bez većih teškoća osvojio Prilep. Zatim su redom napali druge zemlje: preko Tempe prodiru u Tesaliju, zauzimaju sela, dižu na pobunu Grčku i, na kraju, uspevaju da se Moreja odmetne od Rimljana.

Kad je to video car, da bi smirio Hreza, dao mu je za ženu Anu, bivšu ženu Bugarina Ivanka. Time je dobio natrag Pelagoniju i Prilep. Tesaliju je istrkao docnije iz ruku Kamice, kojega je više puta porazio

u borbi. Zatim je zauzeo Strumicu, gde je skoro na prevaru uhvatio Hreza, te zaključio mir s bugarskim kraljem Jovanom. Ovaj je posle počeo da se sveti drugim narodima koji su mu pravili neprilike dok je bio u ratu s Rimljanima.

KOMENTAR

Jovan koji se ovde i na sledećim stranicama spominje jeste bugarski car Kalojan (1197—1207). Balduin je vladar Latinskog Carstva osnovanog od krstaša Balduin Flandrijski (1204—1205).

Pošto je Rimsko Carstvo osvojio Balduin, mnogo Grka je pobeglo Bugarinu, nastojeći da pobune narod protiv cara. Balduin je zapretio Bugarinu da će udariti na njega ako ne protera Rimljane iz svoje zemlje. Ali je to Jovana još više razbesnelo. Zato je s izabranim četama tih Rimljana, i s nekim Vlasima, provalio u Trakiju robeći i paleći sve redom. Kad je Balduin bio o tome obavešten, sakupio je vojsku, koju je bio porazdelio na razna mesta, i poveo je put grada Jedrena. Kad se zametnula bitka na području Jedrena, Bugarin, koji je bio postavio u zasede mnogo Vlaha, počeo se namerno povlačiti. Kad su Latini pošli napred, bili su uhvaćeni u klopku i većim delom pobijeni. Car Balduin je bio zarobljen, a Delojko (Luj grof od Bloa), knez Pelea, pao je u borbi, dok je Henrik Dandolo, mletački dužd, pobegao s nekolicinom svojih ljudi. Kako je tom prilikom bio teško ranjen, posle kratkog vremena je umro.

Osilivši se sada Bugari više nego ikad pre, jer su okusili raskoši i bogatstva Latina i zauzeli neka njihova mesta, odmah su krenuli napred, ne nailazeći ni na koga ko bi im se suprotstavio. Tako su zauzeli, a da se skoro nisu ni latili oružja, neke tračke gradove, a druge su, pošto su ih silom zauzeli, porobili i do temelja razrušili. I tako, pošto je Bugarin prošao pustošeći sve do Soluna i Makedonije, porušio je mnoga sela, utvrđenja i gradove i pretvorio sve u skitsku pustinju, kako se obično kaže. Zauzeo je takođe grad Ser, posle veoma krvave bitke s tamošnjim Latinima. Ovi su, uzdajući se u svoju ratnu veštinu, rado stupili s njima u borbu, i mnoge su ih pobili, ali su na kraju bili savladani. One, pak, koji su bili pobegli, dok su nastojali da se sklone u Ser, stigli su Bugari pre nego što su uspeli da zatvore gradska vrata, pa su provalili unutra, stavili sve pod oganj i mač, te sraznili sa zemljom gradske zidine. Posle toga Bugarin je osvojio grad Veriju i mnoga druga mesta. Zatim je napao Plovdiv, gde je porobio i porušio sve. I jer su ga nekad bili uvredili tamošnji gorštaci, poneo se prema njima krajnje okrutno. Tako isto je radio i po celoj Trakiji, u kojoj su Bugari napravili toliko štete koliko (kako piše Niketa) oko ljudsko nije videlo ni uho čulo.

KOMENTAR

Izlaganje je i dalje zasnovano na Honijatu, ali se mestimično (kao na početku drugog pasusa) javlja i Nićifor Grigora, istoričar sledećeg perioda.

Naime, gradovi koji su ranije bili tako znameniti i s velikim brojem žitelja, utvrđena mesta, divne livade, divni vrtovi natapani potocima, kuće i visoke mermerne palate ukrašene raznim slikarijama, vinogradi krcati grožđem i polja puna žita, sve je to izgledalo prazno i pusto, pa je više ličilo na jazbinu ježa i divljih zveri nego na ljudska prebivališta. I da ne bi ostalo ništa gde ova ratoborna nacija ne bi pokazala svoju urođenu surovost, kad bi uhvatili nekog Rimljanina koji je u borbi ubio nekog njihovog Bugarina, zakopali bi ga živog s leševima mrtvih. Ponekad, pak, kad bi uhvatili u ratu neku istaknutu ličnost, zakopali bi je živu, a onda bi uzjahali njena konja i naoružali se njenim oružjem. Tu njihovu surovost okusio je na vlastitoj koži, između ostalih, car Balduin.

Kad je bio poražen (kako rekosmo) u jednom okršaju, zadržan je neko vreme u tamnici u Trnovu s teškim okovima na nogama. U to vreme pobegao je Aspjet, koji je bio sužanj u Bugarskoj. To je bilo toliko krivo Jovanu Bugarinu da je odmah izvukao iz tamnice Balduina i naredio da mu se sekirom odseku noge i ruke, a zatim ga je bacio u jednu dolinu gde je, kao hrana ptica i zveri, treći dan umro. To isto je učinio s nekim rimskim zarobljenicima, koje je s istom okrutnošću, bez obzira i bez ganuća na njihov plač i na njihove molbe, dao sve pobiti. Među ostalim i Konstantina Tornikija, logoteta droma, koji je posle osvajanja Carigrada služio (mada protiv svoje volje) Balduinu, s kojim se nije zatekao kad je bio zarobljen u bici. On se odvažio da pođe Bugarinu, verujući da će dovoljno ceniti njegov ugled zbog mnogih

poslanstava koja je ranije obavio u Bugarskoj u ime Rimljana. Ali sva ta njegova nada beše uzaludna, jer od njega je dočekaao samo to da ga je najpre vodio u lakim okovima po mnogim mestima, a onda ga je živa zakopao.

Videvši bugarski kralj Jovan da Teodor Anđeo, koji je bio zauzeo mnoge zemlje Rimskog Carstva u Trakiji i Makedoniji, s gradom Solunom, najvećim i najčuvanijim od svih gradova u Makedoniji, još uvek pustoši i njegove zemlje, pozvao je u pomoć neke Vlahe, te ga je porazio i zarobio. Pošto je naredio da mu se iskopaju oči, zadržao ga je kao sužnja.

KOMENTAR

Teodor Anđel je bivši epirski despot koji je zagospodario Solunom i proglasio se za cara. Tekst aludira na bitku kod Klokočnice 1230. Jovan više nije Kalojan nego car Ivan II Asen (1218—1241).

Kad su, dakle, Rimljani (kako rekosmo) zauzeli grad Carigrad, na zboru u Nikeji izabrali su za cara Teodora Laskara, a posle njega Jovana Duku, njegovog zeta, i od tada su neprestano ratovali protiv Latina. Dok je Jovan Duka bio zauzet u ovim ratovima, došli su poklisari Bugarina s ponudom za mir, a ujedno s molbom da njegov sin Teodor uzme za ženu Jelinu, kćer bivšeg bugarskog kralja Asena. To se toliko svidelo caru, koji je tada bio napadnut od više neprijatelja, da je odmah pristao na predlog Bugarina. S njim se sastao na dogovor u Hersonezu, gde je bila obavljena svadba Teodora i Jeline. Tada je episkop Trnova, koji je do toga vremena bio podređen arhiepiskopu Justinijane Prime, bio oslobođen te podređenosti.

Pošto je posle nekog vremena umro car Jovan, Bugarin je, čuvši za njegovu smrt, odmah krenuo u rat, pustošeći neprestanim prepadima gradove i utvrđenja koja su držali Rimljani u Trakiji, tako da je osvojio mnoge tvrđave u blizini Hema. To je isto radio i verolomni Mihailo u Tesaliji sa susednim rimskim oblastima i gradovima.

KOMENTAR

Ovde Orbin ekscerpira samo Nićifora Grigoru. Teodor Laskar je nikejski car Teodor I Laskaris (1204—1222), a Jovan Duka je Jovan II. Duka Vatac (1222—1254). Orbin je ovde izdvajao iz Grigorinog teksta samo one odlomke koji spominju Bugare, pa je tekst učinio gotovo nerazumljivim. Mihailo u drugom pasusu je epirski despot Mihailo II (1231—1271). Sledeći Teodor spomenut na ovoj strani jeste Teodor II Laskaris (1254—1258).

U tolikim teškoćama i nevoljama, tadašnji car Teodor, Jovanov sin, da bi osigurao istočne granice, obnovio je i potvrdio ugovore koje je njegov otac ranije bio zaključio s Turcima. Posle toga, u proleće, prešao je Helespont, raspolažući većim brojem ljudstva nego što je ikad njegov otac raspolagao, pošto je za ovaj rat sakupio ne samo one koji su bili sposobni za vojsku već i one koji su bili određeni za lov. Ovima je naredio da puste pse i sokolove, te da ga prate u ovom pohodu. Kad je Bugarin čuo za ove careve pripreme, klonuo je duhom. Videći da se neće moći ogledati s neprijateljem, s jedne strane, zato što nema toliko i tako dobro naoružane vojske, a s druge, zato što je car tada bio u cvetu mladosti, pun želje za slavom i uporan u ostvarivanju onoga što je jedanput sebi stavio u zadatak, pomislio je da je najbolje da zaključi s njime mir i obnovi stare ugovore. Verovao je da će se car lako izmiriti s njime, bilo zato što mu je bio zet, bilo zato što je car želeo da što pre pođe protiv verolomnika Mihaila Tesalca, pre nego što on zauzme sve. Stoga je poslao poklisara caru, pa još lakše nego što je verovao zaključio je i utvrdio mir, vrativši prethodno sve tvrđave oduzete Rimljanima. Nešto kasnije Bugarin se upokojio usled jedne rane na desnoj ruci koju je zadobio u nekom okršaju.

KOMENTAR

Bugarski vladar koji je ovde umro treba da je Mihailo Asen (1246—1257). Konstantin Tih Asen vladao je 1257—1277.

Međutim, kako nije ostavio muškog potomstva, bilo je malo gužve među Bugarima oko izbora novoga kralja. Ali su se na kraju složili i predali vlast Micu, koji je imao za ženu sestru pokojnog kralja

Asena. Mico se odmah pokazao kao neratoboran i loš ratnik, pa su ga, malo-pomalo, njegovi ljudi počeli prezirati.

U to vreme živeo je među Bugarima jedan veoma istaknut i plemenit čovek po imenu Konstantin Tih, čovek veoma pametan, a snagom tela bio je daleko pred ostalima. Videći da bugarske stvari idu sve gore, on je privukao na svoju stranu neke velikaše i puk, te je bio proglašen za kralja Bugarske. Prva stvar koju je preduzeo bilo je udaranje opsade oko Trnova, sedišta bugarskih vladara. Pošto nije mogao odoleti Konstantinu, Mico je bio primoran da ode sa ženom i decom i da se povuče u Mesemvriju, veoma utvrđeni grad na obali Crnog mora, a odatle se posle preselio k caru u Nikeju. On je predao caru Mesemvriju, a u zamenu je dobio od njega mnogo imanja blizu Troje sa Skamandrom, pored drugih godišnjih prihoda.

Pošto je, dakle, Konstantin zauzeo Bugarsko Kraljevstvo, poslao je poklisara caru, obećavajući da će mu ubuduće biti prijatelj i večni saveznik, ali ako je voljan da mu dade za ženu jednu od svojih kćeri. To je tražio ne zato što mu je trebala žena (imao je još prvu u kući i s njom mnogo dece), već je to tražio pre da ne bi izgledao niži od svojih prethodnika, koji su imali u tom kraljevstvu neko veće pravo ili zato što su bili kraljevskog roda, ili, možda, zato što su se orodili s kraljevima i stranim carevima.

Postigavši od cara što je tražio, došao je u Mesemvriju i tu se oženio carevom kćeri Teodorom. Prvu ženu otpremio je Rimljanima u Nikeju da bude kao talac njegove pune vernosti, a ujedno zalog njegove postojane ljubavi prema drugoj ženi.

Dakle, dok je Konstantin vladao u Bugarskoj, umro je rimski car, a njegova sina Jovana oslepio je Mihailo Paleolog, koji je posle zauzeo to carstvo. Konstantinova žena i Jovanova sestra zbog toga je stalno podsticala svog muža da osveti nepravdu učinjenu njenom bratu. I u tom času, dok je Bugarin sav u nedoumici tražio priliku da udovolji ženi, stižu poklisari sultana Azedina, moleći ga za pomoć protiv Rimljana i obećavajući mu veliku svotu novca ako bude učestvovao u ovom ratu. To poslanstvo veoma je obradovalo Konstantina. Sakupio je golemu vojsku, pozvavši u pomoć još dvadeset hiljada Vlaha, pa je s njima provalio u Trakiju da ruši rimska mesta. I kako se car takođe nalazio u Trakiji protiv Tesalije, Bugarin se nadao da će ga lako dobiti u ruke. Ali, mada su mu sve druge stvari dobro pošle za rukom, ova ga je nada izneverila, jer je car, pošto je bio obavešten o dolasku Bugara, pobegao sam potajno u planine blizu Ganija. Odatle se zatim spustio na more i tu slučajno zatekao dve latinske galije koje su, na putu za Carigrad, bile pristale da se snabdeju vodom, te je na njima za dva dana stigao u Carigrad.

KOMENTAR

Tekst je i dalje prevod iz Grigore. Jovan je Jovan IV Laskaris (1258—1261), a Mihailo VIII Paleolog (1259—1282).

Primitivši da je car umakao, Bugari usiljenim maršem krenuše put Enosa da odatle oslobode sultana Azedina, koji je u odsutnosti cara tu bio zatočen. Enos im je pao u ruke a da nisu upotrebili oružje, jer su im ga predali tamošnji stanovnici iz straha da ne budu uništeni s gradom ako pruže kakav otpor. U ovom ratu Bugari su opustošili Trakiju tako da se tada u njoj jedva mogao videti vo ili orač.

Ali, pošto je nešto kasnije Konstantinu umrla žena Teodora, car Mihailo Paleolog da bi ga privukao sebi dao mu je drugu ženu, Mariju, kćer svoje sestre Eulogije. Ova se docnije razljutila na svoga ujaka i pobunila protiv njega muža, Vizantinca i jedrenskog patrijarha Gregorija, jedno, stoga što joj nije dao njen miraz, drugo, što se, otišavši na Lionski koncil u vreme pape Grgura X, bio složio s Latinima u pogledu verskih dogmi. Stoga, kad je umro, nije mu bio priređen (kaže Rafael Volateran) odgovarajući pogreb niti su grčki sveštenici dozvolili da se sahrani po obredu. Svemu tome bila je kriva gore pomenuta Konstantinova žena Marija.

Za Konstantinova vladanja u Bugarskoj podigao je ustanak Lahana, kojega su (prema Georgiju Pahimeru) Bugari na svom jeziku zvali Kordukva. On se rodio od oca pastira, a bio je veoma pametan čovek. Okupivši, naime, oko sebe neke lopove i druge zlikovce, provodio je dane s njima živeći od grabeži. Za kratko vreme sakupio je velika bogatstva i sastavio pravu vojsku s kojom je robio Konstantinove oblasti. Konstantin nije nipošto hteo trpeti tolika pustošenja, pa je rešio da se za to osveti. Pripremio je, dakle, sve potrebno za rat i zametnuo s njime bitku u kojoj je izgubio ne samo kraljevstvo

nego i život. Dobivši Lahana, preko svakog očekivanja, pored kraljevstva, i Konstantinovu ženu, prema njoj je, zbog njenog preterano udobnog života, rdavo postupao.

KOMENTAR

I ovde izlaganje počiva na Nićiforu Grigori. Rafael Volateran je citiran samo za pojedinost o navodnom postupanju grčkog sveštenstva prema caru Mihailu VIII Paleologu. Isto tako od Pahimera, odnosno iz Volfovog izvoda iz Pahimera, potiče samo pojedinost da su Lahanasa Bugari nazivali Kordukva. (Lahanon znači u grčkom kelj, broskva.) Kazivanje se odnosi za uzurpaciju Ivajla (1278—1279).

Posle, kad je minula jesen, rešio je da iz zaseda napadne neke rimske tvrđave, kako bi, slabeći rimske snage, sam postao jači. Kad je to čuo car, bio je mnogo utučen, jer mu to nije izgledala bezazlena stvar. Nije ga se bojao zato što je tada smatrao da ga se treba bojati, već zato što je video da je veoma brz i uporan u sprovođenju onoga što je sebi stavio u zadatak, pa je govorio: "Ako taj slučajno tako i dalje povećava snage, na kraju ga ni Rimljani neće moći savladati. Zato treba da oni koji žele živeti bez opasnosti predusretnu zla koja vide kako im prete. I ako se sad lako može poseći koren biljke koju vidimo da brzo raste, ne sme se odlagati, niti treba čekati da se osvetimo uz vlastitu pogibelj kad se u početku može uništiti plan neprijatelja." Zato, budući da je iza Mica, potomka (kako je rečeno) kralja Asena koji je umro u Troji iz gore navedenih razloga, ostao jedan sin, po imenu Jovan Asen, car ga je odmah pozvao da protera iz Bugarske nasilnika Lahana, te da preuzme kraljevstvo koje mu je po pravu pripadalo. Pošto ga je prethodno oženio svojom kćeri Irenom, uputio ga je s jakom vojskom u Bugarsku. Videći tada Lahana da njegove snage nisu dovoljne da mu se odupre, obratio se za pomoć tatarskom gospodaru Nogaju. Međutim, Nogaj ga je, na carev zahtev, ubio na jednoj gozbi.

Dobivši lako, uz saglasnost Bugara, kraljevstvo, Jovan Asen je proterao iz toga kraljevstva carevu sestričinu i njenog sina Mihaila, kao i jednu kćer, koja je otišla u Carigrad. No, kako se često dešava da mnoga i velika veselja prate isto tolike boli i žalosti, tako se tada desilo i Asenu. Bio je, naime, među Bugarima neki plemeniti čovek, i po svojoj mudrosti i retkoj hrabrosti veoma slavan, po imenu Terter. Želeći da živi s njim u miru i da ga privuče sebi, kako bi postao moćniji, Asen mu je dao za ženu jednu svoju sestru, poslavši njegovu prvu ženu s decom u Nikeju, a posle toga počastvovao ga je i dao mu dostojanstvo despota. Ali sve to nije bilo dovoljno da ga održi u čvrstom prijateljstvu s Asenom, jer kad je Terter primetio Asenovu prostodušnost i lakoumnost, za kratko vreme pridobio je za sebe celu vojsku i mnoge velikaše. Sve je to radio kako bi postao apsolutni gospodar toga kraljevstva.

KOMENTAR

Prepričavanje Grigore prekinuto je ovde samo podatkom iz Pahimera o tome da je Nogaj ubio Ivajla. Sudeći po nekim skraćivanjima nije isključeno da Orbin ovde nije crpao direktno iz Volfovog prevoda, nego iz nekog latinskog pisca koji je na sličan način koristio Grigoru.

Ivan Asen III je vladao 1279—1280. Ovde vredi ukazati na značajnu razliku između pričanja Grigore i Pahimera, jer je po ovom drugom Terter dobio despotsku titulu od cara Mihaila VIII. Terter je vladao kao car 1280—1292. Orbin je o njegovoj vladi imao sasvim pogrešne predstave.

Obavešten o tome, Asen se pričinio kao da želi da poseti svoga tasta, i ponevši sobom krišom sav nakit i bogatstva bugarskih kraljeva, proveo je s tastom ostali deo života. A Terter je, kako nije bilo nikoga koji bi mu se suprotstavio, zauzeo Bugarsko Kraljevstvo. Ali ne zadugo! Bio je primoran da ustupi drugima ono što je nepravedno držao. Videći, naime, Nogaj kako mu poslovi veoma srećno idu za rukom, okrenuo se i protiv Bugarske. Procenivši tada Terter da mu se ne može odupreti, bilo zato što je Nogaj raspolagao velikom vojskom, bilo takođe zato što je video da ga njegovi Bugari ne vole, napustio je poduhvat i pobeo u Jedrene, gde se posle malo dana razboleo od groznice i upokojio. Bugari su se, međutim, pripremili da se vrlo srčano odupru Tatarinu, koji se, saznajući za tu njihovu odluku, povukao.

Ali, posle Terterove smrti, još uvek je među Bugarima bilo meteža. Stoga im je car uputio jednog poklisara pozivajući ih da izaberu za svoga kralja Mihaila, sina Marije i Konstantina, bivšeg bugarskog kralja. Obećao je, ako to učine, da će im ubuduće biti još naklonjeniji. No Bugari se nisu mogli nikako složiti, jer jedni su pristajali uz cara, a drugi uz Svetislava, prvog velikaša toga kraljevstva i čoveka veoma

iskusnog u ratovima. Na kraju, Marija se rešila da posini Svetislava, i to je učinila javno u crkvi, zaogrnuvši jednim delom svoga plašta Svetislava, a drugim svoga sina Mihaila.

KOMENTAR

Bugarska istorija u poslednjoj četvrti XIII veka je u velikoj meri zapletena, a za Orbina je bila gotovo nerazumljiva pošto nije imao puni tekst Georgija Pahimera. Veliku zbrku je napravio ne razlikujući Jakova Svetoslava, gospodara Vidina i Zapadne Bugarske, despota i titularnog cara, i Teodora Svetoslava koji je bio car 1300—1322, Orbin je vesti o Jakovu Svetoslavu koje se odnose na sedamdesete godine XIII veka uvrstio na mestu gde ne spadaju. To se odnosi na pasus koji govori o posinovljenju od strane Marije, što spada u 1276. ili 1277.

U pretposlednjem pasusu se može prepoznati po ženi Teodori onaj drugi Svetoslav, koji je, opet, spomenut suviše rano.

Dobivši, dakle, Svetislav kraljevstvo, nije mogao stajati ni časa mirno. Uvek je mislio na neki veliki poduhvat. A da bi što bolje učvrstio svoj položaj, oženio se Teodorom, kćeri cara Mihaila, a dao za ženu jednu svoju sestru Čaki, sinu Tatarina Nogaja. Kad je ovaj kasnije hteo da zauzme Bugarsko Kraljevstvo, Svetislav mu je postavio zamke, uhvatio ga i predao Jevrejima da ga udave u tamnici.

U to vreme su Persijanci pustošili Rimsko Carstvo na istoku. Stoga je Svetislav, na zahtev i molbu cara, sastavio vojsku od dvadeset hiljada konjanika i šest hiljada pešaka i uputio je pod vođstvom svoga Bugarina, Jovana Heroboska Macukata. Potukavši se ovaj s Persijancima, porazio ih je i odneo veoma časnju pobjedu. Ali kad se vraćao kući pun plena, sudario se s neprijateljima u nekim teško prohodnim klancima, gde je, posle junačke borbe i pokolja koji je napravio među neprijateljima, pao na večnu svoju slavu. Čim se za ovo saznalo u Bugarskoj, počeli su se buniti protiv Svetislava i govoriti da je on kriv za smrt tolikih valjanih ratnika koji su gotovo sami bili dovoljni da brane Bugarsku od bilo kakvog napada tuđinaca. Tada Svetislav, posumnjavši na patrijarha Joakima, naredio je da ga strmoglave s neke stene. Ali bog, koji se uvek brine za svoje slugе, nije dozvolio da dugo ostane nekažnjena ova Svetislavljeva osionost i nevaljalstvo. Naime, kad su Bugari, koji su poput ostalih Slovena mnogo poštovali sveštena lica, videli toliku bezbožnost svoga kralja, otvoreno su se stali odmetati od njega.

Konstantinova žena Marija, koja je uvek tražila priliku — koja je (kako se obično kaže) duša ljudskog delovanja — da podigne na kraljevski presto sina Mihaila, iskoristila je tada tu pobunu Bugara. Ona je posle kratkog vremena mučki ubila Svetislava zahvaljujući knezu Kefalonije, i ujedno despotu Etolije i Akarnanije, Svetislavljevom krvnom rođaku.

KOMENTAR

Ono što se ovde govori o ratu protiv Turaka i ubistvu patrijarha Joakima III odnosi se na cara Teodora Svetoslava s početka XIV veka.

Utoliko je neprirodnije vraćanje u drugom pasusu na Mariju, ženu cara Konstantina Tiha Asena (1257—1277). Pričanje o ubistvu Svetislava odnosi se na onog prvog Jakova Svetoslava.

Mihailo (1323—1330) bio je sin vidinskog kneza Šišmana i nije mogao nikako biti sin Marije.

Posle toga Marijin sin Mihailo bio je uz saglasnost Bugara proglašen za bugarskog kralja. Ovaj, mada je imao kod kuće ženu, kćer srpskog kralja Stefana Nemanje, po imenu Neda ili Nedeljka, želeo je ipak da ima još jednu, koja bi bila carskog roda. I tako, otpustivši prvu ženu, uzeo je Teodoru, bivšu Svetislavljevu ženu i sestru Andronika Paleologa Mlađeg, veoma lepu ženu, koja je tada boravila u Trnovu.

Kako je Androniku bilo krivo što tako dugo živi njegov stric, Andronik Stariji (jer je želeo da što pre postane apsolutni gospodar carstva), poslao je poklisaru Bugarinu Mihailu da ga pridobije za sebe i učini večnim prijateljem. Na to se rešio tim pre što mu je bilo poznato da Stefan Nemanja ide mnogo naruku njegovom stricu Androniku protiv Mihaila, kojega je pomagao Andronik Mlađi, čiju je sestru (kako rekosmo) Bugarin imao za ženu. Bile su prošle 23 godine otkako ovu nisu bili videli njena majka i njen brat. Stoga su zamolili njenog muža da je dovede na neko mesto gde bi je mogli videti. Udovoljavajući njihovoj želji, Mihailo je doveo svoju ženu u Dimotiku, gde su bili, i od strane cara i od

strane njegove majke, kraljevski sačekani i darovani mnogim i bogatim poklonima. Tu su se dogovorili i zaključili da car pomogne Mihailu protiv srpskog kralja, a on caru protiv njegova strica Andronika, a kada potpuno savladaju neprijatelja, da Bugarin, kao nagradu za svoje napore, dobije neke gradove u Romaniji. S takvom, dakle, odlukom Mihailo se sa ženom vratio kući. Ali uprkos tome, nije održao obećanje ni ugovor zaključen s Andronikom.

KOMENTAR

Već pri dnu prethodne stranice počinje odlomak od kojega Orbin opet redom ekscerpira Nićifora Grigoru. Pravi odnos između Andronika II (1282—1328) Starijeg i Andronika III (1328—1341) je Orbinu izmakao usled toga što nije tačno shvatio Grigorin tekst. Andronik Mlađi nije bio sinovac, nego unuk Andronika Starijeg.

Dok se Andronik neprestano borio sa svojim stricem, Mihailo, podstaknut, možda, nekom velikom nadom koju je bio sebi stvorio u glavi, potajno je poručio Androniku Starijem da će mu doći u pomoć ako pristane da zaključi s njim prijateljstvo. Andronik Stariji je smesta prihvatio ovaj predlog koji mu je izgledao upravo kao s neba došao. Zato su se neprestano mogli videti poklisari koje su izmenjala ova dva vladara, a koji su dolazili da utanače mir. Pošto je Bugarin poslao u pomoć Androniku dobru vojsku, otkrilo se, ne znam kako, da Bugari koji su došli u Carigrad nameravaju da zauzmu taj grad. Zbog toga nije bilo dozvoljeno nikome od njih, sem njihovom zapovedniku, da uđe u grad, pa se vojska utaborila deset milja daleko od Carigrada. Kad je, dakle, Andronik Mlađi bio o tome obavešten, istog časa je uputio jednog svog poklisara s mnogo poklona i s još više obećanja zapovedniku Bugara, moleći ga da ode i vrati se kući, što je Bugarin odmah i učinio.

Nije prošlo ni trideset dana od kada je Andronik proterao strica i sam zauzeo celo Rimsko Carstvo, a Bugarin Mihailo je provalio u Trakiju da se bori protiv Rimljana, jer je Mihailo bio rešio da uz pomoć Vlaha što pre udari na Dimotiku i Jedrene. Saznavši za to, car je krenuo u Jedrene, a zatim je poslao svoga poklisara Bugarinu da ga pita zašto to radi. On mu je odgovorio da traži da mu car dade sve ono što mu je ranije bilo obećano, jer (govoraše) da je on hteo pružiti pomoć njegovom stricu, Andronik Mlađi ne bi uspeo da se domogne Rimskog Carstva. Videći ove njihove razmirice i sporove, careva majka i Bugarinova tašta posredovala je među njima da bi ih pomirila, a jednom znatnom svotom novca koju je poklonila zetu uskladila je sve.

KOMENTAR

Zbacivanje Andronika II, na koje se ovde aludira, pada u 1328. godinu. U pričanju o srpsko-bugarskom ratu zamenjena je Grigorina oznaka "kralis" za srpskog vladara imenom Stefana Nemanje, kako Orbin ponegde naziva Dušana. Orbin nije prepoznao da je reč o istom ratu koji je već opisao izlažući srpsku istoriju. (Bitka kod Velbužda 28. jula 1390.) Zanimljivo je istaći da umesto Grigorinih 1000 "Gala" Orbin ima 1300 Nemaca.

Sledeće godine srpski kralj Stefan Nemanja pripremio je svoje čete da osveti uvredu koju je Bugarin Mihailo naneo njegovoj kćeri koju je bio otpustio pošto je s njom imao decu. Kad je Bugarin bio obavešten o tim pripremama, uputio je molbu caru da s jedne strane provali u Srbiju sa svojim četama, a on će doći sa svojim Bugarima s druge strane, tako da Nemanja ne bude u stanju da se odupre obojici. I tako, car je pripremio svoje čete i sve potrebno za rat, te je u proleće otišao u vojni pohod. Ali videći da se njegova vojska ne može meriti s vojskom srpskog kralja, utaborio se u Pelagoniji i rešio da tu čeka da vidi šta će uraditi Bugarin, koji je raspolagao većim brojem ljudi negoli on, jer je bio sakupio dvanaest hiljada Bugara i tri hiljade Vlaha. S tom vojskom provalio je u Srbiju preko severnih delova planine Hema i stigao skoro do izvora reke Strumice. Kako mu se niko nije odupirao, četiri je dana neprekidno pustošio sve ognjem i mačem. Ali petog dana, sa sunčevim zracima, pojavio se Nemanja s mnogo ljudi, čije oružje se tako sijalo da je gotovo zasenilo pogled. Kad su, dakle, vojske zametnule bitku, Nemanja, praćen jednim odredom svojih konjanika i s hiljadu i tri stotine Nemaca, hrabrih i u oružju izvežbanih ljudi, najpre je nasrnuo na Mihailovu zastavu. Pošto ju je oduzeo bez velikih teškoća, okrenuo se onda put konjičkog odreda gde je bio Mihailo. U velikom pokolju koji je tu napravio, zarobio je Mihaila. Od

ostalog pak dela vojske većina je tu izginula, a oni koji su pobjegli, vratili su se kući napola goli. Smrtno ranjeni Mihailo ostao je puna tri dana u potpunoj nesvesti, a četvrtog dana, došavši malo k sebi, ispustio je dušu.

Posle primljene vesti o tome, car se vratio kući, ne pruživši pomoć ni jednoj strani i ne pretrpevši ikakvu štetu. Sledeće godine, saznajući da su kod Bugara nemiri i da hoće da oduzmu kraljevstvo ženi i rođacima pokojnog Mihaila, sakupio je vojsku i odmah napao neke gradove i utvrđenja blizu Hema. Zauzeo ih je sve skoro bez teškoća, jer su mu se stanovnici sami predavali. Tu je između ostalih gradova zauzeo grad Mesemvriju, koja je u to vreme bila u rukama Bugara. Kako su u Bugarskoj bili veliki meteži i razdori, na kraju, na zahtev Stefana Nemanje, koji je posle poraza nanesenog Bugarima bio postao gotovo gospodar u Bugarskoj, to kraljevstvo je bilo predano Mihailovom rođenom bratu Aleksandru.

Kad je, dakle, Aleksandar preuzeo upravu kraljevstva, sastavio je jaku vojsku od Bugara i Vlaha i provalio u susedne zemlje Rimljana. Prodro je sve do Jedrena, pokorio mnoga mesta, osvojio zatim neka utvrđenja i vratio se kući veseo i pun plena.

KOMENTAR

Novi vladalac je bio Jovan Aleksandar (1331—1371). Ratovanje s Vizantijom opisano na ovoj i sledećoj stranici pada na sam početak njegove vlade.

Mesemvrija je grad na obali Crnog mora (danas Nesebr), a Rosokastron je ležao u blizini tadašnje vizantijsko-bugarske granice. U dnu ove strane se sasvim pogrešno spominje ime cara Jovana Kantakuzina. To je opet slučaj koji ilustruje Orbinov površan rad sa izvorima. Kod Grigore su nešto ranije opisane pogrebne svečanosti za mrtvog cara, što se odnosilo na staroga cara Andronika II, koji je posle zbacivanja s prestola živeo kao monah. Orbin je shvatio da se to odnosi na Andronika III. Nije mu čak zasmetalo ni to što se u odlomku koji je ovde prepisao spominje "veliki domestik Kantakuzin" (str. 286 gore).

Jovan Kantakuzin, koji je nasledio u carstvu Andronika, nije mogao trpeti takva pustošenja svojih zemalja, pa je sakupio vojsku od Rimljana, te iznenada napao bugarsku zemlju da bi povratio utvrđenja na Hemu koja su se nalazila u Aleksandrovim rukama. Naglim upadom u Bugarsku sve je poharao i zauzeo mnoga utvrđenja i iz njih proterao posade koje je Aleksandar ostavio. Obavešten o tome, Aleksandar je nastojao putem poklisara da zaključi mir s carem, govoreći da ne dolikuje jednom hrišćaninu da bude tako okrutan prema pripadnicima iste vere kad se može biti i bez toga i živeti u miru, te okrenuti oružje protiv zajedničkog neprijatelja. Car mu je odgovorio da je pravo da oni gradovi koje su osnovali njihovi preci budu potčinjeni Rimljanima. S tim rečima otpustio je Aleksandrovog poklisara.

KOMENTAR

Beseda pripada caru Androniku a ne Kantakuzinu, kako stoji u naslovu u margini.

Što je brže mogao, Aleksandar je sakupio vojsku od osam hiljada Bugara i dve hiljade Vlaha, pa je s njom krenuo iz Trnova. Petog dana stigao je u Ruso Kastro, te se tu utaborio, jer je dobio vest da se car još nalazi u tom mestu. Mada je car bio uplašen dolaskom Bugara, koji su raspolagali većim brojem ratnika negoli on, ipak nije sasvim klonuo duhom, već je sakupio vojsku na jedno mesto i ovakvu joj besedu održao: "Evo vidite, braćo i nepobedivi vojnici moji, moramo se boriti u tuđoj zemlji. Nalazeći se daleko od otadžbine, ne možemo se nadati da će nam stići bilo kakva pomoć. Stoga, borimo se kao da imamo odmah umreti i začeti kao ovo sunce. O našim plemenitim i velikodušnim delima ostavljamo za svedoka ovu neprijateljsku zemlju u kojoj ćemo se danas boriti na život i smrt; neka oči istih neprijatelja svedoče o našem junaštvu. Množina neprijatelja ne sme vas prestrašiti, jer znamo dobro da su često velike vojske bile pobeđene od manje vojske. I mi moramo gajiti ovu nadu i upirati pogled u božansku dobrotu koja je, između ostalog, omogućila da Atinjanin Temistokle s malom flotom potopi u Salamini gotovo sve snage Persijanaca. Posle njega Tebanac Epaminonda s neznatnom vojskom zadao je poraz velikim i jakim vojskama Lakedemonjana, najpre kod Alikarta, a posle kod Leutre. U to vreme Sparta je izgubila takođe Lisandra, a primila na veliku sramotu onog velikog Agesilaja koji je bežao." Ohrabreni, dakle, ovim govorom, Rimljani s velikim oduševljenjem stupiše u borbu s Bugarima. Tu se (među ostalim) hlabro

borio veliki domestik Kantakuzin, sin ćesara i sinovac Porfirogenita. Ali kako ni Bugari nisu ništa zaostajali u junaštvu, Rimljani su počeli bežati i sklanjati se u Ruso Kastro. Pošto su živeli pod opsadom, počeli su oskudevati u svemu, a naročito im je ponestalo zobi za konje, koji su usled toga neprestano skapavali.

Pritisnut tako teškim nevoljama, car je počeo molitvom tražiti božansku pomoć, jer u tolikoj njegovoj bedi drugog leka nije bilo. To što su se Mesemvrija i mnogi drugi gradovi i utvrđenja (videvši poraz Rimljana) priključili Bugarima, delovalo je na cara toliko da je izgubio svaku nadu u pomoć; tražiti, pak, mir od Aleksandra nije se usuđivao, svestan koliko je zla i štete naneo njegovoj zemlji. Dok je, dakle, bio zaokupljen takvim mislima, Aleksandar se smilovao i ponudio mu mir, te ga pustio slobodna kući. Pri tome ga je opomenuo da ubuduće bude umereniji u svojim delima, te da se seti da postoje četiri godišnja doba, kao i da su ponekad države u jednom času doživljavale velike promene.

Posle povratka kući, car je nastojao da zaključi pomenuti mir s Bugarinom. U tu svrhu poklisari su ugovorili da se uspostave rodbinske veze, te da car dade svoju kćer za ženu Aleksandrovom sinu. Pošto su obojica bili zadovoljni time, car je poveo devetogodišnju kćer u Jedrene i udao je za pomenutog Aleksandrovog sina, kojem je bilo petnaest godina.

Aleksandar se posle povratka kući dao na posao oko učvršćenja svoga kraljevstva. Kao prvo, proterao je iz Bugarske Teodoru Paleolog, ženu bivšeg bugarskog kralja Mihaila, s jednim njenim sinom od tri godine po imenu Šišman. Kad je Teodora videla da mu se ne može odupreti, krenula je sa svojim sinom kopnom u Dubrovnik. Posle kratkog zadržavanja tu, prešla je u Apuliju, a odatle se prebacila u Carigrad, gde je, sa svojim sinom, koji je (kako neki kažu) imao nadimak Capina, završila ostali deo života.

KOMENTAR

Grigora ne kaže da je Kantakuzin "sin ćecapa i sinovac Porfirogeniga", nego govori o drugoj ličnosti koja je bila u srodstvu s Paleolozima. Pričanje o braku između vizantijske i butarske carske porodice odnosi se na docnije vreme. Orbin je prosto istrkao ovaj odlomak iz konteksta i dodao ga prethodnom ekecerptu o Butarima. Pričanje o Teodori i njenom sinu već je bilo iskorišćeno u glavi o Balšićima.

Oslobođen, dakle, misli na Teodoru i njena sina, Aleksandar je upravljao kraljevstvom uz najveću mudrost i smirenost, deleći pravdu svojim podanicima na veliko njihovo zadovoljstvo. S prvom ženom je imao dva sina, Stracimira i jednog drugog. Majka ove dece nije se slagala sa svojim mužem, jer nije bila dovoljno pametna, i to je bio razlog što je Aleksandar uzeo drugu, i to neku Jevrejku. Kad je ova jednog dana došla preda nj povodom nekog spora, toliko se svidela Bugarinu da ju je po svaku cenu hteo uzeti za ženu. Zato ju je najpre pokrstio i uveo u palatu, a zatim je poslao u jedno mesto udaljeno od njega, gde ju je držao pod dobrom stražom. S ovom drugom ženom imao je dva sina, Šišmana i Asena ili Jasena. Da bi osigurala svojim sinovima Bugarsko Kraljevstvo, njihova majka vešto je otrovala jednog od svojih pastoraka. Kad je to video njegov otac Aleksandar, a kako nije mogao pouzdano ustanoviti da li je ona prouzrokovala njegovu smrt, da bi zaštitio drugog njegovog brata, Stracimira, poslao ga je s njegovom majkom u Vidin i predao mu na upravu taj grad. Preuzevši, dakle, upravu u pomenutom mestu, Stracimir je počeo uskraćivati poslušnost svome ocu. Ali pošto ga je otac suviše nežno voleo, nikada nije udario na nj, već ga je puštao da radi šta hoće, trpeći čak da se naziva carem.

KOMENTAR

Nije mi pošlo za rukom da utvrdim poreklo kazivanja o porodici Ivana Aleksandra. Priču o Jevrejci nalazimo i kod Halkokondila. U jednom domaćem zapisu car Ivan Aleksandar ima sinove Mihaila, Stracimira i Asena.

U to vreme, beše to 1351. godine, da bi kaznio neke buntovnike, ugarski kralj Ludovik poslao je s jakom vojskom u Bosnu palatinskog kneza Nikolu i Nikolu strigonskog arhiepiskopa. Provalivši u Bosansko Kraljevstvo, napali su utvrđenje Srebrnik. Pošto ga nisu mogli osvojiti, povukli su se s velikim gubicima. Tu je neko noću ukrao pečat strigonskog arhiepiskopa, kancelara kralja Ludovika, a onda ga

prodao nekim zlatarima.

Posle kratkog vremena Ludovik je spremio znatnu vojsku, pa pošao i kopnom i vodom protiv Stracimira, koji ga je bio uvredio. Pošto ga je lako pobedio i zarobio, poveo ga je sa sobom u Ugarsku. Neko vreme ga je zadržavao u tamnici, u utvrđenju Zagrebačke arhiepiskopije, zvanom Gomnek, ostavivši na upravi Vidina jednog svog velikaša s nekolicinom ugarskih vojnika da brane pomenuti grad. Tada je vlaški vojvoda Vlajko, ili zato što su pomenuti ugarski vojnici harali njegovu zemlju, ili iz nekog drugog razloga, došao s mnogo vojske pod Vidin, zauzeo ga i spalio (jer su se Ugri bili povukli u neke obližnje tvrđave). Preselivši u svoju zemlju, s one strane Dunava, sav narod koji je zatekao u Vidinu, dao se na osvajanje dveju tvrđava u kojima su bili Ugri. No kad nije mogao ništa da uradi, pošto su po svom položaju bili utvrđeni i pošto ih je branilo četiri stotine vojnika, među kojima je bilo šezdeset đenovljanskih strelaca, stavio ih je pod opsadu, i tu je ostao dok kralj Ludovik nije lično došao iz Ugarske da ga napadne. Kad je Vlajko video da neće moći doleteti, vratio se u svoju zemlju. Ali posle su zaključili mir, pa je Vlajko vratio u Vidin sve one koje je bio preselio iz toga mesta. U isto vreme Ludovik je pustio iz tamnice Stracimira i povratio mu Vidin. Ali je prethodno tražio da mu se zakune na vernost, a za svaku sigurnost zadržao kod sebe gotovo kao taoce dve njegove kćeri, od kojih je jedna uskoro umrla, a druga, po imenu Doroteja, udala se za tadašnjeg bosanskog bana Tvrtka, koji je (kako rekosmo) posle uzeo titulu i kralja Raške.

KOMENTAR

Poslednji pasus na toj strani i izlaganje na str. 288 oslanjaju se na kazivanje Bonfinija, koji je, opet, koristio ugarsku hroniku Jovana Turocija. I kod jednog i kod drugog je pohod na Bosnu 1363. ispričan neposredno pre pohoda na Vidin 1366. pa je i Orbin ovde uneo odlomak o Bosni.

Kad se, dakle, Stracimir, posle dvanaest godina sužanjstva u Ugarskoj, vratio u Vidin, taj je grad za nepunih pet godina imao isto toliko stanovnika koliko i ranije. Upravljao je svojom državom s velikom mudrošću, a s Dubrovčanima koji su dolazili u njegovu zemlju postupao je veoma ljubazno.

Malo posle, 1363. godine, umro je njegov otac Aleksandar. Kako je on imao jednu prekrasnu kćer iz braka s Braidom, nju je bio dao (kako piše Laonik u II knj.) za ženu Turčinu Muratu. Ostavio je iza sebe tri sina koje je imao iz braka s Jevrejkom, tj. Šišmana, Asena i jednog drugog, s kojima je njihov brat Stracimir vodio rat. U to vreme došli su u Bugarsku i Turci, pa kad su se Šišman i njegova braća s njima potukli, Asen je ubijen u bici. Posle te bitke Šišman je zaključio mir s Turcima, priznao ih i pristao da im plaća danak. Odatle su Turci više puta pravili prepade sve do Vidina, robeći i pustošeći zemlju, ali nisu mogli osvojiti grad. Kad su posle prešli s one strane Dunava, prodrli su na područje Vlaške. Tada im je vlaški vojvoda oduzeo lađe na kojima su bili prešli reku, udario na njih i potukao ih. Oni, pak, koji nisu poginuli u bici, kako nisu našli lađe na kojima su verovali da će se moći spasti, skakali su u vodu da ne padnu u ruke neprijatelju, te su tako svi izginuli.

KOMENTAR

"Braida" spomenuta na početku ove stranice nije lično ime nego rezultat nesporazuma. Latinski prevodilac Laonika Halkokondila našao je u tekstu reč Hebraidos (u padežu) što znači Jevrejke, pa je pomislio da je to ime. Kasnije se čak mislilo da je ta "Braida" bila kći kneza Lazara dok I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 32—33, nije otkrio izvor zablude.

Inače ovde nije Laonik obimnije ekscerpiran. Nije mi poznato poreklo priče o Aleksandrovim sinovima i njihovom odnosu prema Turcima. Ono što se priča u drugom pasusu odnosi se na prelazak Turaka u Evropu i svakako prethodi turskim provalama do Vidina.

Pošto su (kako je rečeno) Aleksandrovi sinovi Stracimir i Šišman bili u svađi zbog očeve baštine, ne hoteći mlađi da popusti starijem, Šišman je, kad je video da se ne može meriti sa svojim bratom, pozvao u pomoć turskog sultana Murata, ponudivši mu veliku svotu novca. Murat je s dvanaest hiljada boraca smesta prešao u Grčku i namerno produžavao rat što je više mogao. I kad je video da su dva brata oslabila, da je očevo blago potrošeno, zemlja poharana, te da se neće više moći koristiti letinom, najednom je okrenuo oružje protiv obojice i uskoro zauzeo grad Galipolj, mesto kao stvoreno za tursku državu, jer se

nalazi na Propontidi, na morskoj obali, blizu Helespontskog moreuza. A pošto je bio stvorio plan da zauzme Grčku, nastavio je da udara na nju, smatrajući da nema te sile koja bi mu se mogla odupreti. Uskoro, od 1363. do 1364. godine, zagospodario je i gradom Jedrenom i velikim delom Romanije.

Romanija je deo Trakije i imala je svoga kralja sve do godine gospodnje 48. Posle su je pokorili Rimljani i pretvorili u jednu od svojih provincija. Prema starim piscima, imala je vrlo široke granice. S istoka se, naime, graničila Crnim morem i sezala do Propontide; s juga je bila opasana Jegejskim morem i rekam Strimonom; sa severa joj je bila granica Istar, a sa zapada planine Peonije s provincijom danas zvanom Ugarska, i reka Sava. Ljudi vele da je u Trakiju uključena jedna i druga Mezija, što odgovara današnjoj Srbiji i Bugarskom Kraljevstvu.

Turci su (kako je rečeno) prodrli sve do Vidina. Grad nisu mogli osvojiti, ali su odvukli veliki plen. I kad je, na kraju, Murat lišio kralja Šišmana carstva, a ujedno i života, sasvim se ugasilo kraljevstvo Bugara i prešlo u ruke Murata. Učvrstivši se ovaj u Jedrenu, pravio je mnoge pljačkaške prepade po svim susednim mestima.

Ovde imamo, zaista, najbolji primer do čega mogu da dovedu nesloge i građanski ratovi. Bugare, naime, koji su (prema navodima Bjonda, Sabelika i Platine) bili najmoćnija nacija, sposobna da skrši tursku silu, dok su živeli složno, nije nikada mogao pobediti ne jedan, nego svi neprijatelji zajedno. Ali, kada su se usled nesloge svojih vladara podelili, sasvim je propalo njihovo carstvo koje je nekada tako cvetalo.

Zagospodarivši, dakle, Murat Bugarskom 1370. godine, osvojio je grad Pritur u Romaniji, te ubio njegovog vojvodu ili kako su ga zvali, despota, Momčila Dena, nekadašnjeg zapovednika cara Stefana Nemanje, posle čije smrti je bio zauzeo neka mesta u Romaniji. Momčilo se u svim svojim delima pokazao kao pametan čovek i dobar ratnik. Kad je otišao u pomoć Bugarima, na kraju je bio od njih izdan i ubijen od Murata, koji je više puta s divljenjem govorio o njegovom junaštvu.

KOMENTAR

Pričanje o kasnoj bugarskoj istoriji prekinuto je ovde razmatranjem o "Romaniji" za koju je Orbin verovao da predstavlja neki sasvim određeni deo Balkanskog poluostrva, mada je to oznaka za vizantijske zemlje. Treći pasus s razmatranjem o sudbini Bugara potiče verovatno od samog Orbina. U pričanju o Momčilu opet ima neke zbrke.

Grad "Pritur u Romaniji" je, bez sumnje, Periteorion, grad na obali zaliva Poru (Buru) istočno od Meste. Momčilo, koga Orbin po nekom nama nepoznatom izvoru naziva Momčilo Deno, poznat je iz vizantijskih i turskih izvora. Bio je to samostalni gospodar i zapovednik najamnik u oblasti Rodope, koji je često menjao gospodare. Bio je u službi cara Andronika pa se posle sklonio u Srbiju. Služio je zatim Kantakuzina pa napustio i njega i prešao carici Ani, od koje je dobio titulu despota. Stradao je 1345, kada su ga u Periteorionu opseli Kantakuzin i njegov saveznik Umur-beg od Ajdina (Smirne).

Život i pogibija Momčila dali su povod nastanku epske tradicije koja je njegov grad premeštala daleko u unutrašnjost. Orbinov izvor je svakako bio pod uticajem priča o Momčilu jer inače ne bi od njega mogao načiniti namesnika Dušanovog, niti suparnika sultana Murata.

Sledeće komentare sam rasporedio uz pripadajući tekst jer ovako raspoređeni ne bi mogli da se koriste pošto strane u kompjuteru ne odgovaraju stranama u knjizi. Ostavio sam poglavlje zato da bih ove podatke imao na jednom mestu.

Pisati komentare uz takvo delo kao što je Kraljevstvo Slovena Mavra Orbina vrlo je nezahvalan posao. Obimni i sadržajem bogati tekst nameće čitaocima mnogobrojna i raznolika pitanja. Pažljivi čitaoci će odgovore na ta pitanja potražiti u komentaru i ceniće ga po tome koliko je zadovoljio njihove potrebe i pogodio njihova interesovanja. Sastavljač komentara, međutim, teško može unapred pogoditi koja će mesta iz Orbinovog spisa pobuditi radoznalost, a sasvim sigurno neće moći da pruži sva obaveštenja koja će zainteresovani čitaoci zatražiti. Zbog toga se sastavljaču činilo da treba da izabere određene vrste objašnjenja, koja će davati dosledno kroz čitav Orbinov tekst, razume se, u okviru granica koje postavljaju raspoloživi prostor i autorova obaveštenost.

Čitaoci koji nisu istoričari po struci naići će u Orbinovom delu na lična imena, geografske termine, pa i na kazivanja o zbivanjima za koja se ne može pretpostaviti da su poznata, čak i kad se raspolože dovoljno širokom opštom kulturom. Uz takva mesta Orbinovog spisa daju se kratka obaveštenja koja imaju za cilj da olakšaju čitanje i razumevanje Kraljevstva Slovena.

Na mnogim mestima Orbinovog dela moglo bi se zastati i ukazati da se danas o predmetu o kome tekst priča zna mnogo više i da je slika o zbivanjima drugojačija. Takva mesta ipak nisu bila povod da se izlažu rezultati čitavog jednog stoleća detaljnih istorijskih istraživanja. Komentar jednog istorijskog dela s početka XVII veka zaista ne može da ispunjava zadatke jednog modernog naučnog priručnika. Kazivanja Orbinova su "ispravljena" samo u slučajevima gde je red događaja ispremetan, gde su ličnosti pomešane ili gde je došlo do druge kakve zbrke koja bi mogla dovesti čitaoca u nedoumicu. Sastavljač je, na primer, smatrao za svoju dužnost da pokuša da objasni kakav nesporazum leži iza Orbinove tvrdnje da je Nemanja ostavio dva sina: Tihomila i Simeona, ali nije smatrao da je potrebno da saopštava šta se sve danas zna o Nemanjinoj porodici.

Sastavljač komentara se mnogo trudio oko jedne druge vrste objašnjenja koja imaju za cilj da, koliko god je moguće, osvetle Orbinov rad sa izvorima. Dobro je poznato da je Orbin prilikom pisanja svoga dela upotrebio veliki broj izvora. Naveo ih je u prostranom spisku koji će čitalac naći reprodukovan na str 382—384 i komentarisano na str. 384—420 ove knjige. Orbin je, međutim, ređe, u nekim delovima spisa samo izuzetno, navodio na koga se oslanja u svome kazivanju.

Za onaj deo čitalaca koji će Kraljevstvo Slovena čitati očima stručnjaka i kojima su Orbinovi podaci potrebni za studijske i slične svrhe, veoma je važno znati odakle potiču Orbinove vesti. Utoliko više što nam neki od Orbinovih izvora nisu sačuvani pa Kraljevstvo Slovena ima mestimično vrednost primarnog izvora. Koliko se smemo osloniti na Orbinova pričanja na osnovu danas izgubljenih izvora, procenićemo tek onda kad upoznamo Orbinov način postupanja sa izvorima.

Traganje za Orbinovim izvorima nametalo je različite zadatke, sasvim nejednake po težini i po sigurnosti rezultata. Ponegde je sam Orbin pomenuo izvor iz koga crpi podatke, ponegde ga nije pomenuo ali su istraživači već odavno razabrali na koga se oslanja, dok je ponegde, naročito kad se Orbin služi istovremeno većim brojem izvora, trebalo razmrsiti niti i otkriti kuda koja vodi. Ponegde se ne može otkriti ni ime ni naslov spisa koji Orbin prepričava, ali se mogu naslutiti njegove odlike, itd.

Problemi Orbinovih izvora se, naravno, ne mogu rešiti jednim komentarom, ali će koristan prilog biti već i stvaranje koliko-toliko čvrste i ravne podloge na kojoj se može dalje raditi i graditi. Rad na rešavanju zadataka ove vrste u značajnoj meri su olakšavali raniji radovi od kojih treba posebno spomenuti N. Radojčića, Srpska istorija Mavra Orbinija, Beograd 1951, a otežavala ga je okolnost što se u našim bibliotekama nalazi samo mali broj knjiga XVI veka koje je Orbin čitao i koristio.

* Brojevi u zagradi označavaju redove, brojane odozgo.

str. 14(1)—15(7)*

KOMENTAR

Početak glave o Nemanjčićima neposredno se nastavlja na kraj pričanja Letopisa Popa Dukljanina (Barskog rodoslova), koji je Orbin preveo na italijanski i štampao u okviru svoga dela na sgr. 205—239. U ovom izdanju nije preštampan prevod Letopisa. Zainteresovani čitalac će naći srpskohrvatski prevod u knjizi: Ljetopis Popa Dukljanina, priredio V. Mošin, Zagreb 1950.

Radoslav, koji se spominje već u prvom redu teksta, nasledio je, po Letopisu Popa Dukljanina, svoga oca kralja Gradihnu. Bio je od cara Manojla I Komnina potvrđen kao vladalac dukljanske kraljevine. Protiv Radoslava su, međutim, ustali njegovi neprijatelji i doveli Desu, sina Uroša I iz raške dinastije. Desa je uspeo da osvoji Zetu i Travuniju (Trebinjski kraj sa Konavlima), dok je Radoslav uspeo da zadrži primorsku oblast od Kotora do Skadra.

Pričanjem o ratu između njih dvojice prekida se Letopis Popa Dukljanina. Orbin je morao da napravi jedan most od toga mesta do Nemanjine vladavine, o kojoj je, opet, imao više podataka. Orbin je Desu učinio ocem Nemanjinim i na taj način spojio istoriju Nemanjića i dukljanskih kraljeva. Zbog toga istorija Nemanjića otpočinje izlaganjem o Desi.

Epizoda o dva brata Renesija potiče iz neke lokalne ili porodične tradicije. Za Davida Renesija governatore di Budua zna i Lukarević, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa, Ragusa 1790*,² 36, koji ga takođe vezuje za borbe između Radoslava i Dese (Dessan).

Str. 15 (8_12)

KOMENTAR

Orbin pripisuje Desi, u stvari, veću teritoriju nego što je ovaj imao po Popu Dukljaninu. "Hum sve do Kotora" je više nego Travunija. Uz to, on anahronistički upotrebljava naziv Gornja Zeta, koji se javlja tek od kraja XIV veka. Tobožnja titula bana je preuzeta iz Dukljaninove slike državnog uređenja, kasnije Orbin naziva Desu "duca" — u našem prevodu – vojvoda.

Str. 15 (13_26)

KOMENTAR

Podatke o darovanju Mljeta Orbin je uzeo iz poznatog falsifikata tobožnje Desine povelje iz 1151. god. o kome se dosta diskutovalo u našoj nauci. I ona je bila među mljetskim ispravama za koje je dubrovačka vlada svedočila 1387. god. da su "kopija autentinih kopija" (copia copiarum autenticarum). Ime jednog monaha Guielmus Orbin je pretvorio u Gioanni). Ha ovom mestu on Desino darovanje ne vezuje za opatiju svete Marije, kao na str. 201 (originala), već saopštava da je monaštvo na Mljetu počelo u manastiru Svetog Mihajla, a da je manastir Svete Marije na jezeru osnovan tek kasnije. Nedavno je ukazano da bula pape Aleksandra III iz 1177. god. među crkvama i manastirima pulsanskog reda svete Marije pominje samo ecclesiam Sancti Michaelis in Meleta. Up. M. Dinić, Povelje kneza Dese o Mljetu, Prilozi KJIF 28(1962) 5—16. Pored "Desine povelje" Orbin je imao u rukama i neke druge isprave o najstarijoj istoriji manastira kome je bio opat.

str. 15 (26_32)

KOMENTAR

Podatak o sedam generacija Nemanjinih potomaka Orbin je morao preuzeti iz nekog nama nepoznatog izvora, inače njegovo pobrkano rodoslovlje daje osam generacija. Već podatak o Nemanjinoj braći otkriva da je Orbin bio prilično bespomoćan kad je pokušavao da rekonstruiše Nemanjine rodbinske veze. On ne zna za dva Nemanjina braga, Tihomira i Stracimira, ali zato ima Konstantina, koji inače nije poznat. Uostalom, ni srpski rodoslovi ne daju tačne podatke o Nemanjinom ocu i braći. Up. Lj. Stojanović, Stari srpski rodoslovi i letopisi, Beograd—Sr. Karlovci 1927, 14—17, 46, 53, 57. Tek moderna nauka je upoznala Nemanjinu braću, dok o Nemanjinom ocu ni danas nema saglasnosti među istraživačima.

stp 15(33_34)

KOMENTAR

Crkva Svetog Petra u Polju, u originalu: S. Pietro del Campo, spominje se u Letopisu Popa Dukljanina (Barskom rodoslovu) kao manastir u kome je sahranjen "kralj Radoslav", tobožnji prethodnik Bodinov. Ostaci crkve se nalaze kod sela Čičeva.

Str. 16(1—19)

KOMENTAR

Desini sinovi, po Orbinu, nisu prvobitno vladali u Raškoj, već su morali da je osvoje, a pre toga bi osvojili Zetu. Iz savremenih izvora znamo, međutim, da je Nemanja osvojio kraljevstvo Dalmacije i Duklje između 1183. i 1186. godine, pošto je već skoro dve decenije vladao Raškom. Poslednji dukljanski vladar nije bio Radoslav, nego knez Mihailo (knesius Michahel). On se zaista sklonio u Dubrovnik, jer iz jedne isprave iz 1189. god. vidimo da je njegova žena Desislava predala dubrovačkoj opštini dve lađe. Do Orbina je, očigledno, doprla neka tradicija o teškoćama Dubrovnika zbog pružanja utočišta dukljanskom vladaru, pa je on tu tradiciju spojio s ličnostima koje je prihvatio iz Letopisa Popa Dukljanina: Radoslavom i njegovim bratom Ivanišem. (Već u svome prevodu Letopisa Orbin daje za Ioannes ovaj oblik: Ivanisc.)

str.16 (20)—17 (9)

KOMENTAR

Priča o ratovanju Dubrovčana i Kotorana protiv kneza Miroslava, brata Nemanjinog, odaje kasno poreklo, verovatno iz porodične tradicije Bobaljevića ili kotorske vlastele Bizanti ili Drago, čiji se tobožnji preci ovde spominju. Konavli bi kao u XV v. bili pod vlašću Dubrovnika zajedno sa Cavtatom; zatim spominje se "senat" tj. dubrovačko Veće umoljenih, nastalo tek oko sredine XIII veka, čak se i ratuje iz rovova (trincee). Uostalom, i porodice su navedene anahronistički. Najstariji poznati Bobaljević Bocinus Bubalii, javlja se istina već 1237—1242. god., ali se rodoslovlje porodice može pratiti tek od kraja XIII veka. Pomenute kotorske porodice su poznate tek u XIV veku. Rodovska imena kod gradskog patricijata ustaljuju se i učvršćuju tek u XIV veku. Up. I. Manken, Dubrovački patricijat u XIV veku, Beograd 1960, 9—16, 117. Već zbog toga treba biti oprezan prema pričama o podvizima istaknutih Dubrovčana XII i XIII veka. Izgleda da je baš u porodici Bobaljevića, Orbinovih zaštitnika, tradicija bila vrlo jaka i protezana je u daleku prošlost. Pored Nikole Bobaljevića, spomenutog u ovom pasusu, u ovo doba isticao se i Vita Bobaljević, za koga se Luccari, Copioso ristretto 42, poziva na Michele Salonitano (vidi o njemu str. 409) i na Orbina; i Miho Bobaljević, koji je ratovao protiv Borića i potukao brodove kneza Miroslava (v. komentar uz str. 18 i 137). Poslednja rečenica u ovom pasusu stoji sasvim za sebe, uzeta po svojoj prilici iz vizantijskog izvora.

str.17 (10—22)

KOMENTAR

Dosledan svojoj konstrukciji, Orbin pušta da Nemanja posle Zete osvoji Rašku, gde se u međuvremenu odnekud učvrstio Vladimir, po Letopisu Popa Dukljanina Radoslavljev brat i treći sin kralja Gradihne. Priča o bici kod Prištine i Prištini kao tobožnjoj prestonici potiče iz nekog vrlo kasnog izvora. Orbinu ovde nije zasmetao grub anahronizam: braća su odredila mesto gde će se krunisati kraljevi, a posle toga je Nemanja uzeo titulu velikog župana.

str. 17(23)—18(14)

KOMENTAR

Orbinovo izlaganje u ovom pasusu kombinovano je iz podataka starijih dubrovačkih anala o Nemanjinom napadu na Dubrovnik na molbu kotorskog biskupa i podataka o istoriji dubrovačke crkve. U Analima Nikole Ranjine, Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, 218, pričaju se isti detalji samo pod godinom 1172 (ali je to verovatno pogreška rukopisa). Ovaj izvor Orbin napušta kad govori o sufraganima i pravima dubrovačkih nadbiskupa. Spisak sufragana najbliži je onome koji nalazimo u Letopisu Popa Dukljanina, ali nije identičan sa njim. U Letopisu na mestu Meduna stoji Pilot, a na početku Bar, koji Orbin na ovom mestu ne navodi. Iz Orbinove stilizacije bi izlazilo da je spisak sastavljen na osnovu papskih bula dubrovačkim nadbiskupima iz 1067. i 1141. godine, ali se vidi da se i od njih još više razlikuje.

Ovo mesto Orbinovog izlaganja zavisno je od Anala Nikole Ranjine (Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, 214), gde prvi put nalazimo tradiciju o dukljanskom nadbiskupu Ivanu, koji se tobože preselio iz Duklje u Dubrovnik. Spisak biskupa iz 1141. godine ne slaže se s popisom biskupija iz Letopisa Popa Dukljanina i papskih bula. Kod Ranjine nalazimo samo ime kotorskog biskupa Nićifora dok su ostali biskupi navedeni samo po imenu sedišta. Njihov spisak se opet ne slaže s nizom imena i biskupskih sedišta kod Orbina. Inače se bula pape Aleksandra II (1061—1073) dubrovačkom nadbiskupu Vitalu II ne susreće u spisku bula koje su Dubrovčani podnosili za vreme parnice pred papom 1251. godine. Up. Acta et diplomata res Albaniae medie aetatis illustrantia I, Vindobonae 1913, 62 № 208, i S. Stanojević, Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjičkoj državi, Beograd 1912, 37—38, 46—72, 165.

Str. 18 (15—26)

KOMENTAR

I ovo pričanje se oslanja na Ranjinine anale (ed. S. Nodilo 218—219), koji Nemanjin napad stavljaju u 1184. god., što se lepo slaže s Orbinovim "sedam godina posle toga", tj. posle napada iz 1177. Već od Ranjine počinje zablude da je pomorska bitka između Nemanje i Dubrovčana bila u Albaniji. Zbrka je nastala usled mešanja toponima Poljica kod Zagona (spominje se u vezi s ovim događajima u kasnijim Gundulićevim analima) i mesta Pali (Cavo Pali) na albanskoj obali, koje je tobože dobilo ime Porto Raguseo. Postojala je luka Porto Raguseo, ali mnogo južnije od rta Pali. Saecije su vrsta brodova.

Str. 18 (27)—19(5)

KOMENTAR

I o napadu Nemanjinog brata na Korčulu i njegovom za-robljavanju sačuvana je bila u Dubrovniku tradicija. Nema je u Ranjninim analima, koje je Orbin u prethodnom pasusu skoro doslovno prepisao, ali je zato susrećemo kod mlađeg Gundulića (*Chronica Ragusina Junii Resti item Joannis Gondolae*, ed. S. Nodilo, Zagreb 1893, 60) koji zna i za ime Stracimira brata Nemanjinog.

Str. 19 (6—26)

KOMENTAR

Neprirodni prekid izlaganja i skretanje na zbivanja u Humu treba svakako pripisati činjenici da je Orbin imao podatke o knezu Petru (o njemu govori još dva puta: kad priča o Nemanjinom sinu i na početku glave o Humu) i da je osetio potrebu da ih poveže s Nemanjinom istorijom kako je on shvatao. Tako su se u ovom pasusu stekle vesti iz Nikite Honijata, kojega je Orbin mogao čitati u latinskom i italijanskom prevodu (v. opširnije u komentaru izvora str. 409), o bici na Moravi, vesti nepoznatog izvora o Humu i Orbinova konstrukcija o tobožnjoj borbi Nemanje sa sinovima kralja Gradihne. "Čabar" (Ciabro) kao tobožnje staro ime Morave Orbin nije našao kod Honijata, kako bi po stilizaciji moglo izgledati, već kod latinskih pisaca XVI veka. Kako me je upozorio prof. M. Dinić, identifikacija Ciabrum = Morava nalazi se kod dubrovačkog pisca Ludovika Crijevića Tuberona, kod Feliksa Petančića i Vrančića. O knezu Petru v. niže komentar uz str. 21.

str.19 (27—34)

KOMENTAR

Dosta stereotipna Orbinova ocena vladaoca, koja se s malim razlikama ponavlja i kod drugih ličnosti. Ovo mesto inače otkriva da se u Orbinovim predstavama Nemanjina država prostirala do Save i Dunava.

str.19 (35)—20(22)

KOMENTAR

Orbin dosta nevešto završava odeljak o Nemanji njegovim rodoslovljem, neosporno nezavisnim od srpskih rodoslova. Ipak između Orbinovog rodoslovlja, u kome se oseća napor da se dovede u sklad s Letopisom Popa Dukljanina, i priče o Nemanjinom poreklu u srpskom rodoslovu ima nekih dodirnih tačaka. Kod Orbina genealogija počinje popom Stefanom, u rodoslovima je jedan predak pop Tehomilj, kod Orbina je taj Stefan bio u župi Luki, u srpskom rodoslovu Tehomilj i brat Čudomilj podigli su crkvu Sv. Stefana u susednim Drijevima, zatim se i kod Orbina javlja Tihomil, ali kao sin Nemanjin. Orbin je, svakako, u nekom svom izvoru našao ranije zabeleženu tradiciju o Nemanjinom poreklu sačuvanu, verovatno, u današnjoj Hercegovini, kako pokazuje etiološka legenda o nastanku župe Ljubomir. I srpski rodoslov je nastao u zapadnim krajevima, kao što je utvrdio Đ. Sp. Radojičić, "Doba postanka i razvoja starih srpskih rodoslova", *Istoriski glasnik* 2 (1948) 26—27.

Ono što je rečeno o Urošu i Desi oslanja se neposredno na Letopis Popa Dukljanina.

str.20 (23—33)

KOMENTAR

Jedno od ređih mesta gde Orbin izričito navodi svoje izvore. Podatke o prolasku cara Fridriha Barbarose kroz Srbiju crpio bi iz tri izvora: Arnolda Libečkog, Tagenona Pasavskog i monaha Gotfrida. (O njima up. komentar uz spisak izvora.) Upoznavši Orbinov način postupanja sa izvorima, možemo s mnogo pouzdanja tvrditi da on nije našao vesti u tri razna izvora, već je u jednom našao druga dva citirana.

str.20 (34—36)

KOMENTAR

Tobožnji Nemanjini sinovi Tihomil i Simeon su plod krupne zabune Orbinove. Nemanjin brat Tihomil postao je sin usled pogreške u latinskom prevodu istorije Nikite Honijata, kako je to pokazao N. Radojičić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1951, 27. Simeon je svakako nastao od monaškog imena Nemanjinog.

str.20 (36)—21(6)

KOMENTAR

Ono što Orbin ovde govori o Simeonu odnosi se u stvari na Stefana Nemanjića (osim podatka o tri sina u kojima je lako prepoznati Stefana, Vukana i Rastka). Spisak zemalja kojima je "Simeon" vladao kao da je izvađen iz kraljevske titule prvih Nemanjića. Te zemlje istim redom susrećemo u Stefanovim poveljama za Žiču i za manastir na Mljetu, ali isto tako i u odeljku o Stefanu Prvovenčanom u srpskim letopisima. Podatak o spaljivanju moštiju

svetog Save pokazuje da je Orbin ovu glavu svoga dela pisao posle 1595. godine.

str.21 (7)

KOMENTAR

Rečenica "Simeon je umro u pedeset petoj godini života" mora da potiče iz nekog srpskog izvora. U uvodnim delovima srpskih letopisa nalaze se kratki odeljci o vladarima sa podacima o tome koliko godina su vladali i kad su umrli. Broj 55 se ne susreće u očuvanim tekstovima.

str.21 (8—13)

KOMENTAR

Orbin govori ovde zaista o Stefanu Nemanjiću. Primetne su njegove lične kombinacije: rat sa Bugarima i Grcima, pomenut u izlaganju o Nemanji, i nestanak dukljanske dinastije tihom smrću Radoslava i Ivaniša.

Str. 21 (14)—22(4)

KOMENTAR

O Stefanu Orbin je znao veoma malo, pa i to što priča ograničeno je na Hum. Opet se javlja knez Petar, koga je Orbin izveo na istorijsku pozornicu još za vreme Nemanje, i koji bi za neko vreme prekinuo nemanjićku vlast u Humu. Ovde se sasvim jasno oseća da Orbin koristi jedan izgubljeni domaći izvor iz koga čak i citira uzvik "dovla Rašani". U tom izvoru su pričanja anegdotskog karaktera, sa isticanjem podviga u kojima se ispoljava divovska snaga i velika odvažnost. I kasnije se u Orbinovom tekstu sreću mesta koja govore o Humu s takvim karakterom izlaganja, koja po svoj prilici potiču iz istog izvora.

Bišće je današnje Mostarsko polje, ravnica s obe strane Neretve južno od Mostara. Up. i komengar uz str. 58.

Za kneza Petra se, uprkos Orbinovim podacima, misli da je bio takođe sin kneza Miroslava. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 5. Orbin ga je, verovatno, našao u izvoru bez podataka o vezi s Miroslavljevom potomstvom, pa je proterivanjem iz Huma objasnio pojavu kneza Andrije i njegovih naslednika. O njima v. opširnije u komentaru povodom glave o Humu na str. 190.

Orbin nije imao nikakve podatke o kralju Radoslavu pa ga pušta da umre još za života očeva.

Str. 22 (6—13)

KOMENTAR

Orbin kod većeg broja vladara govori o njihovim odnosima prema Dubrovniku. Zajedno s karakteristikama vladalaca ovakvi odeljci spadaju u shemu Orbinovog izlaganja. Često su kazivanja o odnosima prema Dubrovniku neodređena i nisu zasnovana na izvorima. Podatak o godinama vladanja je, verovatno, iz nekog srpskog izvora. Srpski rodoslovi kažu da je Stefan vladao 42 godine i ne govore o mestu gde je sahranjen. Jedino tzv. Brankovićev letopis daje Stefanu 29 godina vlade. Ali, koliko god da ovaj Orbinov podatak, kao i neki koje smo ranije spomenuli, po tipu liči na podatke srpskih rodoslova, teško je poverovati da ih je on neposredno koristio, jer se inače ne daju objasniti teške genealoške zbrke.

Str. 22 (11—28)

KOMENTAR

Ovde opet srećemo jednu krupnu Orbinovu zabludu. Preskočivši Radoslava (1228—1234) i Vladislava (1234—1243), koje je mogao upoznati iz rodoslova ako se njima neposredno služio, on kao Stefanovog naslednika predstavlja Nemanju Drugog s nadimkom koji odgovara Urošu I a sa događajima koji se odnose nesumnjivo na Prvovenčanog. Nadimak Hrapalo (Crapalo) bez svake sumnje potiče od nadimka "hrapavi kralj" koji srpski rodoslovi pridaju Stefanovom sinu Urošu I (1243—1276).

Priča o krunisanju oslanja se na neki kasni slabo obavešteni izvor, koji je morao znati nešto o Dušanovom krunisanju (patrijarh vrši obred na Uskrs). Priština je tobože mesto krunisanja, u skladu s tvrdnjem iznetim na jednoj od prethodnih stranica. Tobožnja promena imena prilikom krunisanja je u stvari kombinacija Orbina ili njegovog izvora, koja treba da objasni ponavljanje imena Stefan kod kraljeva iz dinastije Nemanjića.

str.22(29)—23(10)

KOMENTAR

Ne može se utvrditi otkuda Orbinu podaci o Stefanovim ratovima protiv Bugara i Grka, ali se može donekle objasniti kazivanje o Urici, gospodarici Srema. Mesto je već pre više od tri decenije komentarisao M. Dinić, Urica "od Srma banica", Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu 5(1932) 63—65. Njeno istorijsko jezgro je ratovanje Uroša I oko Mačvanske banovine. Ime Urica (Uriza) dolazi od mađarske reči úr = gospodin, koja je u početku bila rezervisana za prestolonaslednika, a kasnije za veliku gospodu. Up. G. Ostrogorsky, Urum-Despotes. Die Anfänge der Despotenwürde in Byzanz, Byzantinische Zeitschrift 44(1951) 448 — i N. Radojčić, "O jednom naslovu velikog vojvode bosanskog Hrvoja Vukčića", Istoriski časopis 1(1948) 13—18. Urica je, verovatno, bila Ana, žena Rostislava Mihajlovića, prvog bana Mačve, a kći ugarskog kralja Bele IV.

Orbin je priču o Urici preuzeo iz nekog izvora na slovenskom jeziku, nastalog u Dubrovniku, najverovatnije krajem srednjeg veka. Taj isti izvor je nešto opširnije iskoristio i Lukarević, Copioso ristretto² 52—53. Iz njegove verzije se vidi da su Urica i Stefan bili savremenici bana Kulina, koji je podržavao gospodaricu Srema. Dubrovačko poreklo odaje uloga koja se pripisuje gradu, a kasni nastanak otkrivaju legendarni elementi, anahronizmi (spomen senata) i nazivanje Srba Skitima (u izjavi Urice kako je prenosi Lukarević).

str.23 (11—22)

KOMENTAR

Stefana Krapala bi nasledio sin opet po imenu Stefan, u kome se lako može prepoznati kralj Uroš I. Kazivanjle o Jeleni, ženi Uroševoj, oslanja se, kako sam Orbin ističe, na Marina Barlecija, čuvenog biografa Skenderbegovog. Up. objašnjenje uz spisak autora pod Marino Barlezio.

str.23 (23—35)

KOMENTAR

Vesti o Jovanu, duki dračkom, i njegovom neuspehom ratovanju protiv Uroša I, nije se dalo utvrditi poreklo. Ako se podaci uzmu doslovno, ta zbivanja bi morala pasti u period 1261 (obnova Vckantijskog Carstva) —1272 (osvajanje Drača od južnoitalijanskih Anžujaca).

str.23 (36)—24(3)

KOMENTAR

Ni ovoj drugoj vesti o pozivanju Sasa u Srbiju nije se moglo ući u trag, ali je zapaženo da su podaci o Sasima u Srbiji u skladu s Orbinovim kazivanjem. Up. M. Dinić, "Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I", Beograd 1955, 1—3, 23—25.

str.24 (7—8)

KOMENTAR

Podatak o tome da je Uroš I podigao manastir Mileševu sigurno je netačan. Srpski rodoslovi pripisuju ovaj manastir kralju Vladislavu.

24 (7—10)

KOMENTAR

U rodoslovlju Nemanjića Orbin je i ovde napravio zbrku. Umesto dva, Uroš I kod njega ima četiri sina: Dragutina, Pridislava, Milutina i Stefana. Od njih je Predislav, za kojega se tačno kaže da je postao arhiepiskop (Sava II), bio u stvari sin Stefana Prvovenčanog i prema tome brat kralja Uroša I. Poslednji među sinovima (Stefan) nije uopšte postojao. Ono što se o njemu govori odnosi se na kralja Dragutina, kojega mnogi izvori nazivaju samo Stefan. Orbin nije znao da podatke o kralju Stefanu treba vezati za Dragutina.

str.24 (10—14)

KOMENTAR

Ne vidi se odakle je Orbin uzeo tačnu vest o tome da je Dragutin zbacio svoga oca s prestola. Osamnaest godina Uroševog vladanja se po drugi put navodi, ali podatak nije tačan. Rodoslovi daju, takođe netačno, 25 i 30 godina. Pa ipak, izbor i tip podataka upućuju da se njihovo poreklo traži u srpskim izvorima.

Str. 24 (15—19)

KOMENTAR

To još više važi za podatke o Dragutinu, gde nesporazum sa Debrom (Debari), mestom gde se kralj zamonašio, pokazuje da Orbin nije prepoznavao ime Debrc, koje je pročitao u svom izvoru. Tako je od Debrca na Savi, gde je

Dragutin imao dvor, došlo do Debra u Makedoniji.

Str. 24 (20—29)

KOMENTAR

Odlomak je vrlo zanimljiv za Orbinov način rada. Idući za rodoslovima on je o Dragutinu umeo da navede samo kajanje zbog postupka prema ocu i monašenju. Na taj način ga je odstranio iz političkog života odmah posle ustupanja prestola Milutinu. Nailazio je, međutim, za vreme vlade Milutina na vesti o kralju Stefanu čija je zemlja ležala uz obalu Save. Toga Stefana je onda učinio trećim bratom Milutinovim. Znao je čak nešto i o sukobima između Dragutina i Milutina.

Naziv "Zemlja kralja Stefana" nalazi se kod florentinskog hroničara Matea Vilanija, koji u jedan mah govori o događajima u Srbiji. U spisku Orbinovih autora naveden je Đovani Vilani, Matejev brat, pisac prvog dela hronike.

str. 24(30)-25 (3)

KOMENTAR

Karakteristika Milutinova je sadržajnija od onih koje smo do sada sreli. Oslanja se svakako na neki srpski izvor, jer je samo u srpskoj pravoslavnoj sredini Milutin bio "sveti kralj". Oblici imena Milutin i Dragutin pokazuju da je Orbin crpio svoja znanja iz srpskih narativnih izvora, jer su srpski diplomatski izvori ove vladare nazivali Stefan i Stefan Uroš, kao, uostalom, i dubrovački dokumenti.

Kralj Dragutin nije sahranjen u crkvi Svetog Dimitrija, već u manastiru Đurđevi Stupovi. Orbin je, verovatno, sahranu u Mitrovici konstruisao na osnovu oblasti kojom je kralj "Stefan" vladao. On nije imao tačne predstave o srednjovekovnom Sremu, nije osetio iz svojih izvora da se Srem prostirao i južno od Save. Up. M. Dinić, Srednjovekovni Srem, Glasnik Istorijškog društva u Novom Sadu 4(1931) 1—12.

Str. 25 (4—14)

KOMENTAR

Pojedinosti koje Orbin priča o Milutinovom ratu s Dubrovnikom ne mogu se kontrolisati savremenim izvorima. Milutin je u periodu kad je bio zet cara Andronika (tj. posle 1299) u dva maha ratovao s Dubrovnikom: 1301. i 1317—1318. Kod Orbina izgleda da je reč o tri pohoda u toku jednoga rata. Lukarević, *Copioso ristretto*² 63, priča iste stvari pozivajući se pri tome na *croniche di Servia*, u kojima je, navodno, pročitao da se Milutinu dva puta noću javio duh brata Dragutina nagovarajući ga da sklopi mir s Dubrovčavima. Po tome bi se ovo moralo odnositi na rat 1317—1318, kad je Dragutin već bio mrtav.

O ratu s Milutinom Orbin je imao i druge podatke, koje je upotrebio u poglavlju o Hrvatskoj na mestu gde govori o banu Mladenu (up. str. 196—197). Inače je u vreme kad se vodio rat s Milutinom patricijski rod Ranjina bio razgranat i vrlo uticajan. U prvim decenijama XIV veka ostavila su traga dva Paska Ranjine: Pasko sin Dobroslava i njegov sinovac Pasko, sin Nićifora Ranjine. Iz sačuvanih podataka se ne vidi da je bilo koji od dvojice zapovedao dubrovačkom vojskom. Petar Tudišević (Tudisio), kojega Orbin ovde spominje, ne javlja se u sačuvanim dokumentima toga doba. Isto se tako ne spominje ni Dživo Gundulić. Vlastelin toga imena aktivan je bio 1330—1372, a 1358. je bio *capitaneus guerre*. O svima njima, up. I. Manken, "Dubrovački patricijat u XIV veku", Beograd 1960, 263—264, 269—270, 378—379, 432—435. Sudeći po tome Orbinove vesti potiču iz dosta kasnijih porodičnih tradicija.

str.25 (17—23)

KOMENTAR

Orbin ovde pokazuje da je imao pred sobom najmanje dva izvora u kojima se govorilo o dužini Milutinovog vladanja (35 i 40 godina). Rodoslovne beleške u srpskim letopisima daju 47 godina. Podaci o moštima Milutinovim i njegovom kultu ipak potiču iz srpskih izvora. Sveti Stefan u Zvečanu je posledica brkanja Svetog Stefana (Banjske) i tvrđave Zvečan.

str.25 (23—29)

KOMENTAR

U ovih nekoliko redaka krije se veći broj grešaka. Pre svega, Vladislav nije bio Milutinov nego Dragutinov sin. Nije se on nazivao Uroš, nego Stefan Dečanski. K. Jireček, *Istorija Srba I*,² 198 n. 53, mislio je da je Orbin stopio ujedno Vladislava i Urošica, Dragutinove sinove. Među Milutinovim ženama "Grkinja iz Carigrada" je bila jedino Simonida, kći cara Andronika II Paleologa, ali sa njom Milutin nije imao dece. Nije jasno otkuda je Orbin mogao

saznati da je žena Milutinova bila Jelisaveta, kći ugarskog kralja Stefana V (kod Orbina IV). Pahimera, koji spominje Jelisavetu, Orbin je čitao samo u odlomcima (up. komentar o piscima). Stefan je važio kao vanbračni sin Milutinov u katoličkim krugovima. Verovatno je i Orbin taj podatak našao u nekom izvoru nastalom u primorskim gradovima.

str.25 (30)—26(5)

KOMENTAR

Kći cara Andronika udata za Milutina zvala se Simonida, dok se Teodora zvala prva žena Stefana Dečanskog. Dva sina, od kojih je jedan umro "v carstvujuštomu gradu", znaju i srpski rodoslovi. Up. I. Ruvarac, "Prilošci. b". "O imenu i nazivu prvoga srpskoga cara", Zbornik Ilariona Ruvarca. I, Beograd 1934, 293—296. Od izvora koji su do nas došli samo Splićanin Miha Madijev de Barbezanis (ed. J. Lucius i Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum III*, Vindobonae 1748, 643) i barski nadbiskup Gijom Adam govore da je Stefan oslepljen pod uticajem maćehe. Nijedan od dva spisa Orbin, međutim, ne citira.

str. 26 (6—17)

KOMENTAR

Orbin je iz svojih izvora razumeo da je Vladislav (koji je za njega, kao što je rečeno, Milutinov sin) jedno vreme vladao srpskom državom. Vladislav je zaista imao u svojoj okolini Dubrovčane. Vid (Vita) Bobaljević zaista spominje u svome testamentu dugove kralja Dragutina i njegovog sina. Ovo mesto se obično uzimalo kao dokaz da je Orbin vršio arhivske studije, iako bi o mnogim stvarima više i drukčije znao da je imao pristupa do arhiva Republike. Testamenat Bobaljevića je mogao u prepisu ili izvodu čitati sa porodičnim hartijama svojih zaštitnika Bobaljevića. O druga dva vlastelina, Matu Crijeviću i Dživu Puciću, nije ostalo traga u sačuvanim arhivskim dokumentima toga vremena.

str.26 (18)—27(2)

KOMENTAR

Istoriju rata između Vladislava, Konstantina i Stefana Orbin priča po nekom nama danas nepoznatom izvoru, koji nije bio precizno obavešten. Stefan nije kasnije došao kad se rasplamtela borba u Srbiji, nego je bio tu još pred kraj Milutinova života. Uz kazivanje o strašnoj smrti Konstantinovoju može se primetiti da Gijom Adam, savremenik ovih događaja, kaže da je Konstantin ubijen "nečuveno svirepo" (inaudito crudelitatis genere). Up. M. Šufflay, "Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka", Vjesnik Zemaljskog arhiva 13(1911) 148. Podatak da je Stefan uhvatio i zatvorio Vladislava neće biti tačan. Genealogije Nemanjića u srpskim letopisima kažu da je Vladislav izgnan od Dečanskog "na Ugre" i da je tamo završio život. Lj. Stojanović, "Stari srpski rodoslovi i letopisi", Beograd—Sr. Karlovci 1927, 72—73.

Str. 27 (3—23)

KOMENTAR

Orbin i ovde ima odeljak o odnosima prema Dubrovniku, kao i uvek ne mnogo sadržajan. Ono što kaže o imenu Dečanskog je proizvoljna kombinacija. Zvanično ime Dečanskog bilo je Stefan Uroš tretii, ali je u istorijskoj tradiciji prevladalo ime Stefan. Odnosi Dečanskog s Dubrovnikom bili su složeniji. Jednu tešku krizu su izazvali Dubrovčani podržavajući Vladislava u tvrđavi Ostrovici kod Rudnika. O tome ima podataka u zapisnicima dubrovačkih Veća, ali to Orbin nije znao. Ne vidi se kako je on došao do vesti da je Stefan zahtevao Lastovo, koje bi kralj Uroš I darovao Dubrovčanima.

Str. 27 (23—28(4))

KOMENTAR

Oltar darovan crkvi Svetog Nikole u Bariju poticao bi po Orbinu od Stefana Dečanskog, iako se iz natpisa vidi da je reč o Milutinu. Orbin je mislio da je Milutin umro još 1312. i da je Stefan Dečanski bio 1319. u osmoj godini vladanja. I u modernoj nauci je iznesena teza da se u Bariju nalazi ikona Dečanskog. Up. Đ. Bošković, "Ikona Dečanskog u Bariju", Starinar, treća serija 12 (1937) 55—58. Izgleda da Orbin nije sasvim tačno preneo natpis sa pomenute ikone. Tekst koji donosi nešto mlađi Beato (1649) (up. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 4 (1857) 350) navodi i ime Milutinovog sina Konstantina.

Str. 28, 29, 30(1—9)

KOMENTAR

Ovaj ceo dugi odlomak iz Orbinovog spisa oslanja se neposredno na vizantijske pisce Nićifora Grigoru i Georgija Pahimera, koji je bio poznat samo u odlomcima prevedenim od strane poznatog humaniste Jeronima Volfa. (Up. komentar uz spisak pisaca pod Giorgio Pachimero.) Orbin nije primetio da se izlaganje grčkih istoričara odnosi na Milutina, te ga je pogrešno vezao za Dečanskog.

Jevdokija (str. 28, 2—22) nije bila sestra cara Andronika III ("Mlađeg") već Andronika II ("Starijeg"). "Rimljani" su Vizantinci prema grčkom Romeji. "Vlaški knez" (str. 28, 13) je plod zabune. Reč je o poznatom gospodaru Tesalije (u vizantijskim izvorima često Vlahija) s kraja XIII veka sevastokratoru Jovanu, koji je zaista neko vreme bio tast Milutinov. "Bugarski kralj Svendoslav" je car Teodor Svetoslav (1300—1322), savremenik Milutinov.

Dvostruko ime Simonidino: Simonida Irena je nastalo mešanjem imena majke i kćeri. Irena se zvala druga žena cara Andronika II, ranije Jolanta Monferatska. Orbin dosta priča o Simonidinoj majci po Nićiforu Grigori, ali je nikad ne naziva po imenu. O neobičnom imenu Simonida up. M. Laskaris, "Vizantijske princeze u srednjovekovnoj Srbiji", Beograd 1926, 58—59.

Tekst na str. 28 od kraja natpisa do početka poslednje rečenice reprodukuje, ponegde skraćeno, izlaganje iz gl. 9 knj. VI istorijskog dela Nićifora Grigore {Nicephori Gregoras Vyzantina historia ed. L. Schopen I, Bonnae 1829, 202—204}. Prvi pasus na str. 29, gde se spominje Pahimer, predstavlja prilično slobodnu parafrazu na tekst Georgija Pahimera. (Up. komentar uz pisce.) Od reda 17. na toj strani pa sve do kraja prvog pasusa na str. 30. Orbin se vrlo verno drži Grigore (str. 242—244 bonskog izdanja).

str. 30 (10—15)

KOMENTAR

Ovde Orbin prvo govori o Milutinu, a kasnije o Dečanskom. Po srpskim izvorima se Milutinova kći udata za Mihaila zvala Ana. Iz već spomenutog Nićifora Grigore svakako je saznao da je Mihailo oterao Milutinovu kćer i uzeo sestru cara Andronika. Tobožnji motiv za Mihailov napad na Srbiju ne može stojati, jer je on oterao Anu (Nedu) 1324, dakle, posle smrti Milutinove.

str. 30(15)—32(3)

KOMENTAR

Ovo opširno izlaganje se odnosi na bitku kod Velbužda 28. jula 1330, iako se kod Orbina ne navode ni mesto ni datum. Čitavo pričanje predstavlja zaokruženu celinu s težištima na podvigu najamnika i sudbini cara Mihaila. Orbinova verzija se ne oslanja ni na jedan danas poznati izvor o velbuškoj bici. On je svoje informacije crpao iz nekog teksta na latinskom jeziku nastalog u katoličkoj sredini. To se može zaključiti na osnovu uloge koja se pripisuje najamnicima, zatim na osnovu izraza "slovenski vitez" (un Causalier Slauo), koji je Orbin mehanički preneo i na osnovu igre rečima Ternovo i Terra Nova u priči o smrti Mihailovoj. U prevodu se poenta priče sasvim izgubila: proročanstvo je glasilo da će umreti "in terra nova", a on je shvatio da se to odnosi na "Ternouo sua citta in Bulgaria". Ali, i mesto na koje se povukao posle bitke zvalo se "Terra noua". Inače pojedinosti iz priče ne deluju uverljivo, kao što je istakao M. Dinić, "Španski najamnici u srpskoj službi", Zbornik radova Vizantološkog instituta 6 (1960) 21. Srpski izvori uopšte ne spominju strane najamnike, dok Nićifor Grigora kaže da su upravo oni jurišali na bugarskog cara.

str. 32 (5—11)

KOMENTAR

Pored Orbinovog rezonovanja ovde susrećemo podatak da je Dečanski ustupio Dušanu Zetu (kod Orbina kao i uvek "obe Zete") na upravu. To je u osnovi tačno, ali nije sigurno da pada u vreme posle bitke na Velbuždu.

str. 32 (12—37)

KOMENTAR

Nisu poznati Orbinovi izvori za izlaganje o borbi između Dušana i Dečanskog. Događaji su izneti suviše uopšteno, tako da se ne oseća da su borbe duže trajale, da je Dečanski dolazio u Zetu itd. Na drugoj strani ima detalja koji se potpuno uklapaju u ono što znamo o tome vremenu: Đurađ Iljić je doista bio bliski saradnik mladoga kralja, a Karavida je istorijska ličnost iz ovog vremena posvedočena dubrovačkim arhivskim dokumentima. Bio je to tast Olivera Grkinića. Up. K. Jireček, Istorija Srba I², Beograd 1952, 222. Tačna je i godina zbacivanja Dečanskog koju Orbin navodi. Priča o zarobljavanju se u krupnim crtama slaže sa onom kod biografa Dečanskog u Danilovom zborniku. Mesto zarobljavanja je tu grad Petrič, što se kod Orbina iskvarilo u Peterzo, a mesto zatočenja takođe

Zvečan. Orbinov izvor, međutim, odlučno pripisuje ubistvo Dečanskog ljudima poslatim od Dušana. I neka rodoslovlja Nemanjića kažu za Dečanekog: "postizajet končinu ot sina svojega".

Str.33 (1—6)

KOMENTAR

Priča o prokletstvu potiče svakako iz istog izvora, dok isticanje njegovih posledica pripada Orbinovim rezonovanjima.

Str.33 (6—10)

KOMENTAR

Ne vidi se kako je Orbin došao do imena San Salvatore di Scosna za dečanski manastir. Crkva je zaista posvećena sv. Spasu dok se u onom Scosna verovatno krije ime Hvosna. Podatak o godinama vladanja je kao i do sada uvek netačan, ali je ovoga puta blizak broju 19, koji daju rodoslovi (ed. Lj. Stojanović str. 180). Orbin nije mnogo pazio na usklađenost podataka koje daje. Ovde govori o "dva pomenuta sina" Dečanskog, iako Sinišu nije spomenuo, već samo Dušana i njegovog brata koji je umro u Carigradu u vreme dok je Dečanski živio tamo u izgnanstvu.

Str.33 (11)—34(10)

KOMENTAR

Opširna i sadržajna karakteristika Dušanova predstavlja pravu zagonetku, jer ničeg sličnog nemamo u čitavoj našoj istorijskoj literaturi do Orbina. Iako analiza njegovog teksta pokazuje da se gotovo bez izuzetka u izlaganju držao izvora, ovde se čini da je sam ocrtavao lik slavnog vladaoča po predstavama koje je stvorio na osnovu starih tekstova.

Str.34 (10—12)

KOMENTAR

Karakteristično za Orbinov način rada je da podatak o stonskom dohotku upotrebljava ovde, iako desetak redaka kasnije tek govori o ustupanju Stona, kad je taj tribut ustanovljen.

Str.34 (13—26)

KOMENTAR

Ime Dušanove žene Rogozna nije dobilo objašnjenje. Već je I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 26, primetio da podseća "na caricu Roksandu u narodnim pesmama". Istorijsko jezgro priče o sukobu Dušana i pape biće svakako u papskim pismima Dušanu iz 1346. godine u kojima se navodi šta je sve izgubila kotorska biskupija i traži da joj se povrate crkve i imanja. Ne mogu, međutim, ni da naslutim kako je Orbin došao do tih vesti, verovatno iz nekog kotorskog izvora.

Str.34 (26—33)

KOMENTAR

Ustupanje Stona Orbin opisuje po starijim dubrovačkim analima (ed. S. Nodilo 35, 225), ali vrši i neke bitne izmene. U analima su svi srpski vladaoči kraljevi Bosne, pa je i Dušan "re Stiepan de Bosna", a kod Ranjine se spominje da se pola tributa za Ston plaćalo caru a pola bosanskom banu. Orbin je na osnovu toga iskonstruisao da je Dušan potvrdio darovnicu koju je ban Stjepan izdao Dubrovčanima. U stvari Dušanova povelja o Stonu izdata je 2. januara, a banova tek 15. marta 1333.

Str.35 (2—6)

KOMENTAR

Ono što se kaže o Uglješi ne može se nikako odnositi na vreme cara Dušana, jer je Uglješa postao gospodar jedne oblasti u susedstvu Turaka tek deset godina posle Dušanove smrti. Verovatno je podatak našao kod mnogo kasnijeg vizantijskog pisca Laonika Halkokondila.

Str.35 (7—12)

KOMENTAR

Vest o Turčinu Meleku Orbin je zaista našao kod Ničifora Grigore (ed. Bonn. 254), ali je pogrešno vezao za Dušana, pošto se ona odnosi na kralja Milutina.

Str.35 (15—30)

KOMENTAR

Zanimljivo je da u vrlo opširnoj istoriji Dušanovoj koju pruža Orbin ratovi s Vizantijom zauzimaju vrlo malo mesta. Ovde daje sažet pregled osvajanja kao da su bila na početku vlade (pre krunisanja), a nešto kasnije (na str. 41—42 ove knjige) opširno citira već spomenutog Laonika Halkokondila, koji je o ovim zbivanjima imao dosta mutne predstave. Vesti Nićifora Grigore, kojega je inače upotrebljavao, ovde nije mogao koristiti pošto taj deo nije bio preveden. Gradovi koji su na ovom mestu nabrojani poklapaju se, s malim izuzetkom, sa onima koje spominje niže Halkokondil. Zbog toga se ne može isključiti ni mogućnost da je ovo mesto samostalna Orbinova tvorevina na osnovu Halkokondilovih podataka. Objašnjenje vizantijske slabosti pokazuje da Orbin nije imao predstavu o vizantijskim građanskim ratovima u Dušanovo doba.

str35 (3i)—36(2)

KOMENTAR

Godina krunisanja nije tačna, ukoliko nije rezultat štamparske greške (1340. umesto 1346). Nabranje onih koji su bili pozvani na krunisanje podseća na sastav državnog sabora kako ga opisuju srpski izvori. Iznenaduje činjenica da imena dubrovačkih poslanika nisu tačno navedena. U Dubrovačkom arhivu je sačuvana odluka o upućivanju ovog poslanstva, koja sadrži druga imena. Osim Marina Bunića (1314—1364), koji je zaista bio aktivan u ovo doba i odlazio kao poslanik srpskim vladarima, ostala navedena vlastela uopšte ne pripada ovom vremenu. (Čurađ Getaldić se uopšte ne spominje u Arhivu tokom XIV veka.) To znači da se Orbin nije služio arhivskim knjigama Republike čak ni u ovakvim slučajevima kad se moglo znati da podaci postoje i kad ih je lako bilo naći. Njegov spisak vlastele se verovatno oslanja na neku pozniju porodičnu tradiciju.

str36 (8)—38(5)

KOMENTAR

Opširno izlaganje o ratu kralja Ludovika I Anžijskog (1342—1382) i cara Dušana predstavlja zaokruženu i povezanu celinu preuzetu iz nekog do danas izgubljenog izvora. Iz teksta se oseća da je izveštač posmatrao stvari sa ugarske strane. U biografiji kralja Ludovika I od Ivana, arhidakona od Kikilea, nema ovih podataka. Inače Orbinovo pričanje ima u sebi hronološke elemente koji se ne daju dovesti u sklad. Izričito se kaže da je veliki pohod Ludovikov bio 1343, a da je novi pohod bio dve godine kasnije. U tom drugom pohodu razboleli su se mnogi ugarski vojnici pa i kraljev brat Stefan, koji je po povratku u Ugarsku umro. Slučajno znamo da je Stefan umro 9. avgusta 1354, a srpski i ugarski izvori pokazuju da je te godine zaista bilo srpsko-ugarskog ratovanja. Sastanak između cara i kralja bi, prema tome, trebalo staviti dve godine ranije (1352), kada nemamo vesti o ratu na ovoj strani. Orbinov izvor je neke stvari znao sasvim precizno, kao npr. da je smrt hercega Stefana bila u isto vreme kad i rat sa Srbijom, dok je bio nesiguran u odmeravanju intervala između dva pohoda. Sastanak vladara na granici bio je u srednjem veku dosta uobičajena prilika za pregovore i izgladivanje sukoba. Isto tako nisu nimalo neverovatni zahtevi koje bi, po Orbinovom izvoru, postavljao kralj Ludovik. Onaj o prepuštanju zemlje kralja Stefana (le terre, che furono del Re Stefano) otkriva čak dobro poznavanje situacije. Vest o podizanju Beograda ne treba bukvalno shvatiti. Orbin je, verovatno, u svome izvoru čitao nešto o dizanju utvrđenja. Uostalom, Lukarević, Copioso ristretto² 97, koji prenosi istu priču, govori o "Castello Taurino (oggi detto Belgrado)", dakle o Zemunu. Up. J. Kalić-Mijušković, "Beograd u srednjem veku", Beograd 1967, 72—76, 362—363.

Str. 38 (6)—39(14)

KOMENTAR

I za istoriju Dušanovog rata s Bosnom se može reći da Orbin reprodukuje neki danas nepoznati izvor. Taj izvor je bio dobro obavešten, ali ipak nije poticao iz Dušanovog vremena. Dok se podaci o odnosima Srbije i Bosne uoči rata vrlo lako uklapaju u ono što je poznato iz dokumentarnih izvora, vesti o jačini Dušanove vojske su svakako preterane. Ovaj izvor ima zajedničku antipatiju prema Dušanovoj ženi sa izvorom koji govori o odnosima pape i Dušana. V. komentar uz str. 34.

Bobovac je grad koji se mnogo spominje početkom XV veka. U njemu se čuvala kruna bosanskih kraljeva. Njegov spomen u ovo doba je, verovatno, anahronizam izazvan znanjem o kasnijem periodu bosanske istorije. Dugo se mislilo bez razloga da se mesto odnosi na Travnik. Up. I. Ruvarac, "Istorisko-geografsko iverpeje. Bobovac = Travnik", zbornik Ilariona Ruvarca, Beograd 1934, 257—264.

Iznenaduje, takođe, podatak da je Jelisiveta, kći bana Stjepana II Kotromanića, u vreme Dušanovog rata, dakle, 1350. godine, bila devojčica. Ona se 1353. godine udala za kralja Ludovika I, a po pričanju samoga Orbina,

odnosno njegovog izvora, pravile su se kombinacije da se Uroš oženi Jelisavetom. Podaci o operacijama Dušanove vojske veoma su zanimljivi. S jedne strane, oblici imena: Dolmna over Dumno i Dachercha o Dacherea (za Krku) pokazuju da je Orbinov izvor imao iskvarene slovenske oblike koje mljetski opat nije lako prepoznao, dok, s druge strane, ti podaci otkrivaju da je izvor Orbinov bio dobro obavešten. Iz savremenih dokumenata znamo da su Trogirani i Šibenčani spremili darove da ih predaju Dušanu kad dođe do Krke, a isto tako pouzdano znamo da je srpska vojska osvojila grad Novi u Humu, koji se u Orbinovom tekstu spominje.

Str. 39 (15—26)

KOMENTAR

I podaci o Nikolićima pokazuju da je Orbin imao dobar izvor iz koga se obaveštavao. Iz podataka Dubrovačkog arhiva se vidi ne samo da su Bogiša i Vladislav bili sestrići bana Stjepana i da im se majka zaista zvala Katarina (Chatalena), nego i da su 1349. godine bili u sukobu s bosanskim banom. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 6—7.

Str. 39 (27)—10(3)

KOMENTAR

Vesti o pregovorima za vreme rata ne mogu se kontrolisati. Ima podataka iz Mletačkog i Dubrovačkog arhiva iz kojih se vidi da su Venecijanci i Dubrovčani posredovali između srpskog cara i bosanskog bana, ali to je bilo u periodu pre ovoga rata. Up. S. Ćirković, "Istorija srednjovekovne bosanske države", Beograd 1964, 118—119.

Str. 40 (4_33)

KOMENTAR

O poseti cara Dušana Dubrovniku 1350. god. očuvala se u Dubrovniku veoma razvijena tradicija. Kada je 1455. Vladislav, sin hercega Stjepana, posetio Dubrovnik, vlastela u njegovoj pratnji podsećala ga je da će ući na kapiju kroz koju su u grad ušli car Dušan, kralj Tvrtko, Sandalj Hranić i despot Đurađ Branković. O poseti Dušanovoj govorilo se, dakle, i posle jednog veka. Nisu, na žalost, sačuvane arhivske knjige iz vremena posete, tako da se Orbinova verzija ne može kontrolisati. Vidi se da je sasvim nezavisna od starijih dubrovačkih anala. Za ostale vesti o Dušanovoj poseti up. J. Tadić, "Promet putnika u starom Dubrovniku", Dubrovnik 1939, 44—46.

str 40 (34)—41(6)

KOMENTAR

Misija Nikole Buće nije poznata s druge strane. Orbin se o njoj obavestio preko nekog kotorskog izvora. Priča o grbu upućuje na porodičnu tradiciju Buća. Ukoliko je ova misija zaista bila 1351. god., reč bi bila o kćeri Žana od Valoa (1350—1364).

str. 41 (9—11)

KOMENTAR

Uroš je zaista bio oželjen jednom vlaškom princezom. Kasnije, na str. 43 ove knjige, Orbin još dodaje da je bila kći vojvode Vlajka. Uroševa žena, međutim, nije bila kći ovoga Vlajka, nego njegova polusestra, kći vojvode Aleksandra Basarabe, i nije se zvala Jelena, nego Anka ili Anča. Up. I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 28—30.

U Dečanskom pomeniku navode se "Car Uroš i Jelena monahinja". Ovo monaško ime (ukoliko nije u pitanju druga ličnost) dalo je svakako povoda za Orbinovu zabunu.

str. 41 (11)—42(12)

KOMENTAR

Poslednje godine Dušanove aktivnosti Orbin opisuje dosta nespretno citirajući bukvalno vizantijskog istoričara XV veka Laonika Halkokondila, koji mu je bio pristupačan u latinskom i italijanskom prevodu. Kao što je ranije istaknuto, Halkokondil nije poznavao Dušanovo vreme, jer je pisao pun vek docnije. Zbog toga njegovo kazivanje nema veću vrednost. Vredi se zadržati na velikašima kojima je Dušan, po Halkokondilu, poverio pojedine oblasti svoga carstva na upravu.

Žarko je ličnost poznata iz dokumenata s početka vlade cara Uroša, ali se nije nalazio u Makedoniji, nego u oblasti oko Bojane.

"Krales" je, kako je to već Orbin uočio, kralj Vukašin, a Uglješa njegov brat. Bogdan je u velikoj meri misteriozna ličnost oko koje su se istraživači dosta mučili. Up. G. Ostrogorski, "Serska oblast posle Dušanove smrti", Beograd 1965, 20—21.

Vuk, sin Brankov, koji je tobože dobio "predeo uz Dunav", neće biti Vuk Branković, nego neki potomak Branka Rastislalića, ukoliko zabuna nije nastala brkanjem Rastislalića i Brankovića. Up. M. Dinić, "Rastislalići. Prilog istoriji raspadanja srpskog carstva", Zbornik radova Vizantološkog instituta 2 (1953) 143—144.

Župan Nikola, namesnik u Trikali i Kosturu, bio je Nikola Bagaš poznat iz savremenih dokumenata. Up. M. Lascaris, *Deus chartes de Jean Uros, dernier Nemanide, Byzantion* 25—27 (1955—57) 321—322.

Preljub je zaista bio vlastelin Dušanov i namesnik u Tesaliji. Pladina će biti Mladen, rodonačelnik Brankovića, koji je zaista bio namesnik u Ohridu. Prilisbea je verovatno iskvareno ime Prilepa.

str. 42 (15—25)

KOMENTAR

O smrti Dušanovoj Orbin je imao najmanje dva izvora. Po jednom je car umro u "Diauolopota in Romania", što će svakako biti reka Devol (danas Semeni), dok je po drugom mesto smrti Dušanove Nerodimlja, poznati dvor Nemanjića. Orbin daje netačnu godinu Dušanove smrti, ali to je greška za 1 godinu, dosta česta kod njega i izazvana verovatno preračunavanjem godine navedene po vizantijskoj eri. Dušanovu starost je Orbin mogao izračunati polazeći od podatka Grigore da je sa 22 godine stupio na vlast. Rođen bi bio 1309. i u trenutku smrti, 1355, imao bi zaista 45 godina. Dužina vladanja (25 godina) je približno tačna (1331—1355).

Str. 42 (26—33)

KOMENTAR

Spisak navodnih savetnika Dušanovih uzet je iz falsifikovanih ili veoma interpolisanih povelja za grad Kotor. Te povelje su sačuvane u više verzija (up. S. Stanojević, "Studije o srpskoj diplomaciji. XXV O falsifikovanim poveljama", *Glas* 169 (1935) 26—32), Orbinov spisak se ne slaže ni sa jednom očuvanom poveljom.

Ličnosti su većinom poznate iz savremenih izvora: cesar Grgur Golubić; ćecap Vojihna, tast despota Uglješe; Brajko će verovatno biti Brajan, Dušanov vojskovođa kojega spominje Kantakuzin; Raosav nije inače poznat; Branko Rasisalić je kasniji oblasni gospodar iz severoistočne Srbije; Toma, brat Vojislava Vojinovića može biti samo Altoman, otac Nikole Altomanovića; Miloš i Raosav Ledenići nisu inače poznati; isto važi i za kneza Bratka i čeonika Obrada; Vukašin i Uglješa su kasniji kralj, i despot, Branko Mladenović je sevastokrator, sin ranije spomenutog Mladena, vojvoda Mirko je nepoznat.

Str. 42 (34—43(5))

KOMENTAR

Izlaganje o Urošu je zadavalo velike teškoće Orbinu. On je imao različite podatke i tradicije o pojedinim oblastima i njihovim gospodarima, a nije mogao da u njima utvrdi sinhrona zbivanja i da ih sklopi u celinu. Zbog toga je odeljak o Urošu bez ikakve hronologije. Zbog toga što ima pored ove istorije Uroša još i poglavlja o "četiri barona" Orbin je prisiljen da se ponovo vraća na Uroša, što dovodi do ponavljanja i neusklađenosti, na koje ćemo još imati prilike da ukažemo.

Početak izlaganja o Urošu izgleda da se oslanja na srpske letopise, gde takođe nalazimo komplimente Urošu i podatak da je Uroš pri stupanju na presto imao 19 godina.

Str. 43 (6)—44(3)

KOMENTAR

Izlaganje o situaciji posle Dušanove smrti i svemoći Vojislava Vojinovića i Vukašina predstavlja zaokruženu celinu i verovatno je preuzeto iz nekog nepoznatog izvora, a nije rezultat Orbinovog domišljanja. Ne može se naslutiti kakav bi to izvor bio. On je svakako pod uticajem kasnijih događaja pošto stavlja na početak zbivanja posle Dušanove smrti ličnosti koje su postale glavni protagonisti tek nekoliko godina kasnije.

Inače, u ovom izlaganju ima detalja koji zaslužuju pažnju. Tako je tvrdnja da je Uroš dao Vukašinu titulu kralja u punoj meri osnažena analizama G. Ostrogorskog, "Serska oblast posle Dušanove smrti", Beograd 1965, 7—13. Orbinov izvor je znao kako su tekle stvari i još nije bio pao pod uticaj legendi o Vukašinovoj uzurpaciji vlasti i titule, nastaloj srazmerno rano (u XV v.) i žilavo održavanoj do kraja XIX veka. Priča o tome da je car Uroš uzeo za ženu kćer Vojislava Vojinovića ne može se, na žalost, kontrolisati. Uz ono što je rečeno o Uroševoj ženi povodom str. 41(9—11) može se dodati da poznato papsko pismo iz 1370, u kome se Urban V raduje što je Klara, udovica vojvode Aleksandra, obratila u katoličku veru svoju kćer, koja je bugarska carica, i poziva da obrati i drugu kćer

"videlicet Ancham, reginam Serviae illustrem", sugeriše da je Anka pod neposrednim uticajem majke, dakle, izvan Srbije. Već je istaknuto da se u Dečanskom pomeniku uz cara Uroša navodi "Jelena monahinja". Up. I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934,

str28—31. 44 (4—31)

KOMENTAR

Ovde Orbin ocrta "četiri velikaša", kojima će posvetiti posebne glave svoga spisa. Njihova dela i istorija njihovih potomaka opisani su kasnije detaljnije, dok su ovde samo kratko navedene njihove oblasti i najopštije nagovešten put njihovog uspona. Bilo bi veoma interesantno znati da li je Orbin negde našao ovu podelu na "četiri barona" ili ju je sam konstruisao pokušavajući da unese red u zbivanja koja je hteo da izloži. Jedino se još u prevodu tzv. Brankovićevog letopisa nalazi podatak da je srpsko carstvo bilo podeljeno "in 4 partes". Ali on je prosto prilepljen uz vesti naših starih rodoslova i združen s pričom da je Vukašin ubio Uroša. Poreklo toga dodatka nije poznato, a ne da se isključiti mogućnost da je nastao pod uticajem Orbinovim. Up. R. Novaković, "Brankovićev letopis", Beograd 1960, 47.

Postavlja se pitanje po kakvom principu selekcije su iz mnoštva feudalnih gospodara izdvojeni upravo Vukašin, Lazar, Nikola Altomanović i Balšići? Iz kog ugla posmatranja upravo oni izgledaju najvažniji? S Lazarom počinje čitava istorija srpske despotovine (Orbin i istoriju Brankovića priča u poglavlju o Lazaru); Balšići su kroz više generacija bili samostalni gospodari jedne značajne oblasti, a Vukašin je sa svojim potomstvom ostavio izvanredno značajne tragove u pisanoj i usmenoj tradiciji. Najteže je, međutim, pitanje otkuda u tom društvu Nikola Altomanović, pojava sasvim efemerna i bez odjeka u kasnijoj tradiciji, čija je oblast, uz to, nestala sasvim bez traga. Nikola je mogao izgledati kao ličnost istog ranga s Vukašinom, Lazarom i Đurom Balšićem samo nekom ko je događaje poznao izbliza i ko je o zbivanjima imao tačne predstave. To nas dovodi do zaključka da je Orbin morao čitati neki domaći izvor u kome su događaji šezdesetih i sedamdesetih godina XIV veka dosta pouzdano ispričani. Potvrde za taj zaključak naći ćemo, čini se, i u analizi pojedinih Orbinovih kazivanja.

Taj izgubljeni izvor je koristio i čuveni biograf Skenderbegov Marin Barlecije. U spisu o opsadi Skadra (objavljenom prvi put u Veneciji 1504) nalazi se odeljak u kome se priča starija istorija grada po nekom izvoru. Sam Barlecije kaže da su to bili "više fragmenti nego anali". Tu su spominjani "car Nemanja", njegov sin Uroš Slep, koji je, opet, imao sina Stefana iza koga je ostao jedina sin po imenu Uroš. Kad je on umro bez naslednika, i baroni si divisero tra loro la Signoria, perciocche la Misia inferiore tocco al conte Lazaro: quella di sopra a Nicolo Zupano: la Romania a tre fratelli: cioe a Uncassione, che acquisto il titolo de Re; ad Andrea, et ad Essico e Moncino Deno, governo la citta marittima. Barlecije posebno i opširno govori o Balši i njegovim potomcima. Sasvim je jasno da Orbin nije prepričao ovo mesto iz Barlecija, ali je isto tako jasno da njegova podela na četiri barona stoji u vezi s pričanjem Barlecijevog izvora. Orbin je ispustio Momčila (spomenut je samo u glavi o Vukašinu), a zadržao Lazara, Nikolu Altomanovića, Vukašina i Balšiće.

Str. 45 (8—16)

KOMENTAR

Orbin nije kroz svoje izvore osetio svu veličinu i ozbiljnost Sinišinog odmetanja, ali je bio obavešten o pojedinostima, koje delom nisu tačne.

Str. 45(16)—46(16)

KOMENTAR

To se naročito opaža u ovom odlomku, koji su u novije vreme komentarisala dva učena vizantologa. Orbinov podatak da je Siniša imao dva sina nalazi potvrde u starim srpskim letopisima, jednoj povelji iz meteorskih manastira iz 1386. i u Janjinskoj hronici. Up. M. Lascaris, *Byzantinoserbica saeculi XIV: Deux chartes de Jean Uroš, dernier Nemanide, Byzantion 25—27 (1955—57) 310—314.*

Pod imenom Duka krije se Jovan Uroš Paleolog, koji je kao monah dobio ime Joasaf; njegova sestra se zvala Marija Anđelina Dukina, a njihov brat se zove Stefan i u Janjinskoj hronici.

Hlapen je poznati velikaš Dušanovog i Uroševog vremena. Nema podataka o tome da je on bio tast Jovana Uroša, a sasvim je neverovatno tvrđenje da je on oslepio svoga zeta. Deo Tesalije kojim je gospodario Stefan, drugi sin Simeona Uroša Paleologa, prepoznao je R. J. Loenertz, *Une page de Jerome Zurita relative aux duches catalans de Grece, Revue des Etudes byzantines 14 (1956) 164.* Bila je to čuvena Farsala sa okolinom. Stefanov tast "Frančesko, gospodar Mesare i mnogih drugih gradova", bio je, po navedenom autoru, Frančesko Đorđi, markgraf Bodonice, kneževine kod Termopila. To je, uostalom, mislio već K. Jireček, *Istorija Srba I², 317,* samo što je on držao da je Stefan bio Hlapenov sin. Sinišina kći je zaista bila udata za Tomu Preljubovića, sina Dušanovog ćecapa

Preljuba, i zaista se kao udovica preudala za Isava Buondelmontija. O njemu up. K. Jireček, *Die Witwe und die Söhne des Despoten Esau von Epirus, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 2 (1921) 1—6.

Ono što Orbin priča o odnosima Tome i Marije i o zagonetnom Iniku Daulovu (Inico di Daulo) nije lako razjasniti. U Janjinskoj hronici se opisuje ubistvo Tome Preljubovića, ali nema ni aluzije na događaje koje nalazimo kod Orbina. Podaci svakako potiču iz nekog zapadnog izvora koji je čitao i španski hroničar Zurita i prevodilac Halkokondila na latinski nemački humanista Konrad Klauzer. Iz marginalnih beležaka Klauzerovih saznajemo za don Alonsa d'Avalos, feudalnog gospodara u Grčkoj pod kraj XIV veka. Klauzer je pomešao Davalosa sa Isavom Buondelmontijem. Inichus de Davalos je, međutim, ličnost iz sredine XV veka, koja je ostavila traga u dokumentima. Up. N. Iorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle IV*, Bucarest 1915, 156—157.

Orbin je, po svoj prilici, pogrešno vezao podatke koje je pročitao za srpske velikaše u Grčkoj.

Str. 46 (20—31)

KOMENTAR

Opis kraja Uroševe vlade i njegovog potucanja nije potpuno u skladu s podacima o Urošu koji se uzgred saopštavaju govoreći o Vukašinu, knezu Lazaru ili Nikoli Altomanovićy. Podatak da je Vukašin ubio Uroša je kasnog porekla, mlađi je svakako od starijih rodoslova koji daju kao datum Uroševe smrti 4. decembar, dakle, vreme posle Vukašinove smrti (26. septembar 1371). On potiče iz lokalne legende iz okoline Petriča i Nerodimlje, koja je dospela do Dubrovnika. I Orbin i Lukarević navode kao mesto ubistva Šarenik u oblasti Skoplja (kod Lukarevića, *Copioso ristretto*² 107: in Sciarenik villaggio di Scopie) pošto nisu znali gde je to mesto zapravo ležalo. Patrijarh Pajsije govori takođe o manastiru u kome je Uroš bio sahranjen, spominje pokraj njega selo Šarenik, ali kaže da se nalazio "u potkrilju grada Petriča više Nerodimlje". Pitanje o položaju Šarenika bilo je vrlo aktuelno u vreme kada se polemicalo o tome da li je Vukašin ubio Uroša ili je Uroš nadživeo Vukašina. Up. I. Ruvarac, "G. Panta Srećković i Šarenik u Skopskoj nahiji", *Zbornik Ilariona Ruvarca I*, Beograd 1934, 245—256. Ovaj legendarni podatak je inače bacio senku na čitavo Orbinovo pričanje o Uroševom vremenu.

str46 (32)_47(7)

KOMENTAR

Pored sopstvenih refleksija o sudbini, Orbin ovde donosi podatak o plaćanju 600 dukata (kod Lukarevića je tačan iznos u srebru: 2000 perpera) srpskog dohotka Urošu u vreme kad je bio lišen vlasti. U starim dubrovačkim analima nije ostalo o tome traga, ali su Dubrovčani u svome praktičnom političkom delanju kasnije isticali da je kod njih ostalo sačuvano ono jedino što je Urošu preostalo i da su se izlagali opasnostima i štetama da mu to očuvaju. Tako da je, bez sumnje, ostala usmena tradicija o tome sve do Orbinovog vremena. Otuda je i bedni položaj Urošev onoliko preuveličan. Up. K. Jireček, "Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani", *Zbornik Konstantina Jirečeka I*, Beograd 1959, 384—385.

str 47 (8—19)

KOMENTAR

Orbinovo pričanje o Uroševoj majci Jeleni nije u skladu sa onim što o njoj saznajemo iz savremenih vizantijskih izvora. Ni podatak o smrti nije tačan: bila je živa još početkom 1375, a umrla je 7. novembra 1376. Up. o Jeleninoj aktavnosti G. Ostrogorski, "Serska oblast posle Dušanove smrti, Beograd 1965, 6—7.

str49 (8)—50(5)

KOMENTAR

Priča o poreklu Vukašina i Uglješe iz Livna zaista je "nalik na skasku", kako je isticao K. Jireček. Ne vidi se povod zbog koga se tradicija o braći, razvijena svakako već u to vreme, vezala za Livno. Ovde se sreće treći brat, Gojko, za koga zna narodna pesma. Ipak, na ovom mestu Orbinovog dela počiva prezime Mrnjavčevići koje se i danas u literaturi upotrebljava.

str 50 (7_14)

KOMENTAR

Drugog su porekla vesti o Uglješinim uspešnim ratovima sa Solunom i Turcima. One potiču iz nekog kasnijeg teksta koji je ovo imao kao uvod u maričku bitku.

str 50 (14)_51(10)

KOMENTAR

Priča o savezu između cara Uroša, kneza Lazara i Nikole Altomanovića protiv Vukašina i Uglješe nije uzeta ozbiljno u našoj nauci. K. Jireček, "Srpski car Uroš, kralj, Vukašin i Dubrovčani", Zbornik Konstantina Jirečeka. I, Beograd 1959, 375, je isticao da nije poznato "odakle je Orbini uzeo ovu svoju priču" i da ona nema istorijske podloge u delu koji govori o tobožnjoj pogibiji Nikole Buće, nekadašnjeg Dušanovog protovestijara. Nikola je bio umro još za života cara Dušana. Tačan je, međutim, Orbinov podatak da je jedna kći Petra, sina Nikole Buće, bila udata za Luku Bunića. Up. I. Manken, "Dubrovački. patricijat u XIV veku", Genealoške table, Beograd 1960, pod Vona i Buchia. Nije isključeno da se vest o pogibiji jednoga Buće u carskoj službi vezala za Nikolu Buću koji je umro mnogo ranije. To ne bi bio jedini takav slučaj kod Orbina. Kod cara Uroša u službi bio je Tripun Mihailov Buća, o kome se inače ništa ne zna.

Hronologija ovog velikog sukoba u Srbiji daje se utvrditi na osnovu kasnijeg Orbinovog podatka (na str. 53 ove knjige), prema kome se Vukašin 1369. rasrdio na Dubrovčane "zbog cara Uroša". (V. komentar uz str. 53.) Tim povodom treba podsetiti na ozbiljne momente zbog kojih se Orbinovo kazivanje ne može olako odbiti: Vukašin izdaje početkom 1370. povelju Dubrovčanima ne pominjući uopšte Uroša, Nikola Altomanović je i kasnije neprijatelj Vukašinov, a počinje da zahteva svetodmitarski dohodak upravo od kraja 1369, a te iste godine Đura Balšić važi kao odmetnik cara Uroša. Stariji letopisi govore, uza sve to, da je Uroš bio zbačen s prestola. Iz svega toga proističe da je Orbin za događaje ovoga vremena imao jedan domaći prilično pouzdani izvor. Svakako to nije onaj što priča o ubistvu Uroševu.

Balšići su ovde uzgred spomenuti zbog veze s Vukašinom i držanja u unutrašnjim borbama. Đurađ Balšić je zaista bio zet kralja Vukašina. Njegova žena bila je Oliveria filia regis Volcassini, koja je u Zeti podigla crkvu svojim novcem pošto je dovela majstore iz zemlje svoga oca i obdarila je od svoga miraza s muževljom dozvolom.

Str. 51(10—29)

KOMENTAR

Ovo je umetak za koji je dala povoda sudbina druge Vukašinove kćeri, Rušne. Preko nje Orbin je otišao vrlo daleko i upleo u izlaganje jednu pobrkano priču o unutrašnjim ratovima u Vizantiji. Ujedno je povezana porodica Đurđa Brankovića s kraljem Vukašinom. Podaci su netačni i oslanjaju se na komentar Leunklavija, Annales sultanorum 155.

Str. 51 (29—33)

KOMENTAR

Vukašin je zaista hteo da napadne Nikolu Altomanovića u leto 1371. Sa sinom Markom i Đurđem Balšićem stajao je pod Skadrom i nameravao da krene na Onogošt (danas Nikšić). Od Dubrovčana se očekivalo da će prevesti vojsku Đurđa Balšića. Od pohoda nije bilo ništa, najverovatnije zbog odlaska Vukašina u rat s Turcima. Iz savremenih izvora se ne vidi da je i knez Lazar u ovo vreme bio neprijatelj Vukašinov.

Str. 52 (3—37)

KOMENTAR

Orbinov opis maričke bitke ne poklapa se ni sa jednom poznatom verzijom. Iako citira Laonika Halkokondila, Orbin od njega uzima veoma malo. Kod njega je našao netačnu informaciju da je "Sulejman treći po redu i prvi ovog imena" bio protivnik Vukašina i Uglješe, mada je vladar Osmanlija bio tada Murat I. Nisam mogao da utvrdim odakle je Orbin crpao ostale informacije o Vukašinovom i Uglješinom ratovanju.

Str. 53 (1—11)

KOMENTAR

Ovde Orbin daje podatke o maričkoj bici koje je našao na drugoj strani, a koje nije upleo u izlaganje istorije bitke. Mesto Karamanli će svakako biti Harmanli, koje spominje i patrijarh Pajsije. Kod njega je, doduše, tu obeleženo mesto gde je bio grob Uglješin, dok Orbin ne zna za tela Uglješe i Gojka. Crkva Svetog Dimitrija u Sušici je poznati Markov manastir. Datum bitke je tačan i Orbin ga je verovatno našao u srpskim letopisima. Tu se nije držao starijih dubrovačkih anala, koji pogrešno daju 26. novembar 1371. Ubistvo Vukašina je svakako iz usmene narodne tradicije. Tim pitanjem se posebno bavio J. Tomić, "Motivi u predanju o smrti kralja Vukašina", CTAT'I po slavjanovjedeniju I, Sanktpeterburg 1904, 170—183.

str53 (12—33)

KOMENTAR

Po ustaljenoj shemi Orbin se i kod Vukašina u posebnom odeljku osvrće na odnose s Dubrovnikom. Bobaljevićeva misija bi sređivala odnose koji su se pokvarili usled unutrašnjih sukoba u srpskoj državi. Zanimljivo je da su se u porodici Bobaljevića sačuvali podaci o nesumnjivo tačnim detaljima dok su krupne stvari izneverene. Tako npr., neshvatljiva je zamena ličnosti usled koje Orbin govori o Vlahu Vuka Bobaljevića stvari koje se odnose na njegovog brata Miše Bobaljevića. Isto je tako ostalo neprimećeno da je rezultat Bobaljevićeve misije bilo izdavanje povelje za Dubrovnik. To je još jedan vrlo poučan primer koji pokazuje da se Orbin nije služio dokumentima Arhiva Dubrovačke Republike. Arhivski podaci inače potvrđuju Orbinovo kazivanje o Bobaljevićevoj misiji. Slučajno je sačuvano jedno pismo dubrovačke vlade od 20. decembra 1369, kojim se traži od Jakete Sorkočevića da zajedno sa Mišom Bobaljevićem ide kralju Vukašinu "da poprave i uredi poslove poslanstva" u kome su njih dvojica bili. To su očigledno teškoće o kojima zna nešto i Orbin. Imena Sorkočevića i Bobaljevića se javljaju i u Vukašinovoj povelji za Dubrovnik od 5. aprila 1370. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 201, i Lj. Stojanović, "Stare srpske povelje i pisma I", Beograd— Sr. Karlovci 1929, 116—117. Ono što se priča o poklonima slaže se potpuno s dubrovačkim običajima.

str54 (I—13)

KOMENTAR

Posledice Maričke bitke Orbin ovde izlaže po Laoniku Halkokondilu. Od njega je mehanički preuzeo i zbrku dva vlastelina: Žarka i Dejana, iz koje je nastao Žarko Dejanović. Ono što je rečeno odnosi se na Dejana.

str54 (14—18)

KOMENTAR

Sinovi Vukašinovi su tačno navedeni i svi su ostavili traga u savremenim istorijskim izvorima. Up. L. Mirković, Mrnjavčevići, Starinar n.s. 3 (1924—1925) 33—40.

str54 (18—31)

KOMENTAR

Od podataka o komadanju Vukašinove države može se kontrolisati jedino onaj da su Balšići zauzeli Prizren (1372). Iz drugih izvora nije ništa poznato o odlasku Ivaniša u Zetu. Ovde je Orbin opet koristio neki izvor koji do nas nije došao.

str54 (32)—55(2)

KOMENTAR

Vredno je zapaziti koliko je malo Orbin umeo reći o Marku, koji je već do njegovog vremena dobio epsko ime Kraljević. Po tome primeru bi se dalo zaključiti da je manje koristio narodnu tradiciju nego što se misli. Epizoda o Markovoj pogibiji je, po svoj prilici, legendarnog karaktera, dok je podatak o bici protiv Mirče, porazu Bajazitovom i gradu Kraljevu u Vlaškoj zasnovan na nekom pisanom izvoru. Mesto bitke se inače u srpskim izvorima označava kao Rovine. L. Mirković, "Mrnjavčevići", Starinar n. s. 3 (1924—1925) 34—35, je upozorio da se selo Blačani nalazi u blizini manastira Matejič, te je za njega, verovatno, vezana tradicija o grobu Markovom.

Str. 55(2)

KOMENTAR

Mitraš je svakako Dmitar, koji je krad života proveo u Ugarskoj u službi kralja Žigmunda Luksemburškog. Nije poznato da li je on poginuo baš u borbi s Turcima.

Str. 55 (3—7)

KOMENTAR

Genealogija Andrijaševa, koja vodi do porodice Musaki, potiče iz porodične hronike Musakija.

Str. 57 (1—2)

KOMENTAR

Istorija Nikole Altomanovića, drugog od "četiri barona", vrlo je kratka, ali zanimljiva zbog toga što su detaljna istraživanja pokazala da je niz Orbinovih podataka tačan.

Str. 57 (4—10)

KOMENTAR

Vojvoda Vojin je zaista u doba Stefana Dečanskog upravljao krajevima u susedstvu Dubrovnika. U vreme dubrovačko-bosanskog rata protiv Branivojevića (v. komentar uz str. 192) bili su njegovi odnosi prema gradu vrlo zategnuti: njegova kći, žena Brajka Branivojevića, bila je neko vreme zatvorena u gradu, a zet je tu izgubio život. Do Orbina je došao daleki odjek ovih događaja u prilično preteranom obliku.

Str. 58 (1—10)

KOMENTAR

Do nas nije došao nijedan izvor koji bi davao povezanu genealogiju Vojinovih potomaka. Ona se daje rekonstruisati iz fragmenata. Orbin je, međutim, imao povezane podatke o porodici, ali ih nije sasvim razumeo. To se opaža već kod sinova Vojinovih gde je "iz Altomana isterao i Altomana i Tomu", kako je primetio I. Ruvarac, "O knezu Lazaru" 127.

Nije tačno da je Vojislav neprekidno vodio rat protiv Dubrovnika. Neprijateljstva su trajala 1360—1362 i o njima je ostalo mnogo podataka u Dubrovačkom arhivu. Orbin ih očigledno nije koristio, iako jedna rečenica izgleda kao da je uzeta iz dubrovačkog pisma ugarskom kralju Ludoviku I. Kod Orbina čitamo da je Vojislav tvrdio da je napadao Dubrovnik "po uputstvima svoga gospodara kralja", a u jednom savremenom pismu ugarskom kralju Dubrovčani su prenosili o Vojislavu: *dicens se a rege Raxie hoc in mandatis habere.*

Str. 58 (11—21)

KOMENTAR

Orbin je, kako sam kaže, o stradanju i smrti žene i sinova Vojislava Vojinovića imao dve verzije (V. i str. 44). Ni jedna ni druga, međutim, neće biti tačne, jer se iz savremenih arhivskih podataka vidi da se Goislava, udovica kneza Vojislava, uz pomoć Dubrovčana sklonila u Albaniju. Up. M. Dinić, "O Nikoli Altomanoviću", Beograd 1932, 10.

M. Dinić je na istom mestu upozorio da se imena Vojislavljevih sinova, kako ih donosi Orbin, moraju primiti s rezervom. Dva brata Radiča Crnojevića zvala su se Dobrovoy i Stefan, a po nekim rodoslovima su sinovi Lazarevi bili: Stefan, Vuk i Dobrivoy. Verovatnije je, dakle, da je Orbin napravio neku zbrku, nego da je postojao još jedan par Dobrovoy-Stefan.

Str. 58 (22)—59

KOMENTAR

Ovde Orbin očigledno započinje izlaganje po jednom drugom izvoru pa zbog toga dolazi do ponavljanja. I kroz Orbinov ekscerpt se može razaznati da je to onaj isti izvor koji govori o Humu i koji voli da karakteriše ljude i priča o junaštvu. Taj izvor shvata Srem još uvek u starom smislu. Njegova karakteristika Nikole Altomanovića se poklapa s onom koju daju moderni istraživači.

Kazivanje o Nikolinoj saradnji sa Sankom Miltenovićem i sukobu s banom Tvrtkom je tačno i daje se potvrditi savremenim arhivskim podacima. Up. J. Mijušković, Humska vlasteoska porodica Sankovići, Istorijski časopis 11 (1961) 27—29.

Deo teksta o Podgradiju nije sasvim siguran. Možda je u pitanju štamparska greška tako da stoji lo Torno di podgradie umesto lo Torre (= kula) di podgradie. U svakom slučaju znamo na šta se to odnosi. Kralj Tvrtko je 1382. izdao Dubrovčanima povelju "u Bišću u podgradiju". Podgradije je na mestu današnjeg sela Blagaja, pod gradom Blagajem. "Loporin" je nastao od spajanja člana sa imenom Porim, poznatim iz dokumenata ovog vremena. To je brdo na putu iz Mostara u Zijemlje. U dubrovačkim dokumentima služi za obeležavanje granice dokle idu poslanici i sl.

O Senku (= Sanku Miltenoviću) Orbin govori i kasnije, u poglavlju o Bosni. (V. komentar uz str. 149.) On upotrebljava anahronistički naziv Gornji i Donji Vlasi, koji se ustalio tek u tursko doba. Označavao je delove središnje i zapadne Hercegovine.

str59 (9—18)

KOMENTAR

Posle umetka o Sanku Orbin prelazi na rat Nikole Altomanovića protiv Dubrovnika. Ovo izlaganje predstavlja problem jer se Orbin tu ne oslanja na starije dubrovačke anale koji rat beleže sasvim kratko bez ikakvih pojedinosti, a ni na arhivske dokumente, jer bi inače znao mnogo više. Upadljivo je da su se Dubrovčani u toku rata tužili da je Nikola zlostavljao zarobljene Dubrovčane i da im je iznudio upravo 4 000 dukata. Orbin je do toga arhivskog podatka došao posrednim putem, jer bi inače morao videti da je u to vreme mačvanski ban bio u prijateljstvu s

Nikolom, pa ne bi pisao da je župan i na granicama Ugarske harao mnoga mesta. O Pasku Martinusiću nije ostalo nikakvog traga u Dubrovačkom arhivu.

str59 (18)—60(23)

KOMENTAR

Priča puna podrobnosti o Nikolinom pokušaju da ubije kneza Lazara uzeta je svakako iz nekog izvora koji nije došao do nas. K. Jireček, Istorija Srba I², 320, je odlučno tvrdio da "Orbinijeve priče o tome potiču svakako iz neke epske narodne pesme", ali se mora istaći da po tipu opisivanja Orbinovo izlaganje ne liči na narodnu pesmu. Radnja je usredsređena na vrlo kratak period i nije izložena kontinuirano; kazivanje sadrži i neka psihološka rezonovanja, kakvih u narodnim pesama nema.

Imena vlastele koja se ovde navode nisu poznata s druge sgrane. Prezime Merešić (Meresich) podeeća na Mrkšić. Vlastelin Žarko je imao sina Mrkšu Žarkovića, ali se ne vidi kako bi ovaj velikaš sa ušća Bojane iz 1357. dospao u pratnju kneza Lazara negde 1372—73. Završni deo Orbinovog izlaganja, koji je inače neposredno vezan sa istorijom o napadu i ranjavanju kneza Lazara, uzima se u modernoj nauci kao tačan. Učestvovanje bana Tvrtka u deobi Nikolinih zemalja i Lazarevi odnosi s Gorjanskim posredno ga potvrđuju.

str60 (24)—61(8)

KOMENTAR

Opis Nikoline propasti ne sadrži u sebi ničega neverovatnog. Pojednost o porodici Zorke se utoliko potvrđuje savremenim izvorima što je poznato da je Obrad Zorka bio Nikolin kefalija u Trebinju i Konavlima. U njegovim rukama je onda sigurno bio grad Klobuk, koji je ležao u župi Vrmu (danas Korjenici). Orbinov izvor je bio nesumnjivo dobro obavešten.

Str. 61 (9—17)

KOMENTAR

Nemamo u drugim izvorima potvrde za podatak o oslepljenju Nikole Altomanovića. Verovatno je tom surovom kaznom dovršeno "rasutije" nemirnog župana. Stefan Musić je zaista bio Lazarev vlastelin i savremenik događaja. Posredna i prilično nesigurna potvrda podatka da je oslepljeni Nikola proveo neko vreme u manastiru mogla bi se naći u jednom dubrovačkom dokumentu iz 1376. iz koga se vidi da su jedan kaluđer i jedan mađer (kuvar) prodali deo odeće župana Nikole koji je bio u pokladu kod dubrovačke vlastelinke Filipe Menčetić i obavezali se da će novac odneti Nikoli. Up. M. Dinić, "O Nikoli Altomanoviću" 29.

Datum Nikoline smrti koji daje Orbin svakako je netačan. To je važan datum koji Orbin nije shvatio. Danas je utvrđeno da je Nikola živeo sve do kraja XIV veka. Najpouzdaniji srpski letopisi beleže propast Nikolinu pod godinom 6882. po vizantijskoj eri, kojoj odgovara period od 1. septembra 1373. do 31. avgusta 1374. Orbin je očigledno tu godinu preračunao u 1374, kako se, uostalom, činilo i u modernoj nauci sve do citirane monografije M. Dinića. Nikola je "rasut" pre 30. novembra, dakle, u onom delu 6882. godine koji odgovara 1373. To je izvor karakteristične greške od jedne godine, kakvu ćemo još sresti u Orbinovom spisu. Iz svega se nameće zaključak da Orbin godinu Nikoline propasti predstavlja kao godinu njegove smrti.

Str. 61 (21—25)

KOMENTAR

Pokazalo se da je tačan Orbinov podatak da su Balšići zauzeli Trebinje, Konavle i Dračevicu. Up. M. Dinić, "O Nikoli Altomanoviću" 26—28. Up. i komentar uz str. 69.

Str. 63

KOMENTAR

Imena Balšinih sinova su tačno navedena, dok se podatak o njegovom skromnom položaju u vreme cara Dušana ne može kontrolisati drugim izvorima. Fragmenti "anala" koje je čitao Marin Barlecije pričali su da je Balša bio od roda "cara Nemanje" i da je gospodario oblašću Bojane u susedstvu Skadra. Tek su Balšini sinovi Đurađ, Stracimir i Balša zauzeli Skadar.

Str. 64 (1—12)

KOMENTAR

Đuraš Ilijić. bio je istaknuti vlastelin Dušanovog vremena, sin Ilije, "ćefalije Zete" iz vremena kralja Milutina. Porodica je, dakle, kroz dve generacije uticajna, te je mogla doista biti suparnik Balšića. Đuraš se poslednji put

spominje 1362, upravo u vreme kad se Balšići uzdižu. Odvajanje Gornje i Donje Zete počinje nešto docnije. Dukadini su arbanaška vlasteoska porodica, koja se uzdiže upravo u ovom periodu. I Barlecijev izvor je znao o tome da su Balšići ratovali protiv Dukadina.

Str. 64 (13—18)

KOMENTAR

Već je ranije (uz str. 50) rečeno da je u Zeti živela jedna kći kralja Vukašina, ali ona se zvala Olivera. Đura Balšić se docnije zaista oženio Teodorom iz porodice Dejanovića, ranije ženom vlastelina Žarka, čija je oblast u prvim godinama vlade cara Uroša bila oko ušća Bojane. Jedino kod Orbina nalazimo da se prezivao Mrkšić ali pošto mu se sin zvao Mrkša Žarković, verovatno po dedi Mrkši, nema razloga da se sumnja u Orbinov podatak.

str. 64 (19—29)

KOMENTAR

Istorija o Capini, samozvanom bugarskom careviću Šišmanu, nije u nauci nikad uzeta ozbiljno iako je očigledno da je Orbin, kao, uostalom, i njegov savremenik Lukarević, o Capini čitao u nekim izvorima, kojima se nije ušlo u trag. Orbin, doduše, u pasusima u kojima priča o Capini citira tri izvora (Šipione Amirato, Marin Barlecije i Laonik Halkokondil), ali u njima nije našao Capinu. Kod Lukarevića priča o Capini, koji se tu zove Sapina, ima iste elemente, tako da je, bez sumnje, uzeta iz istog izvora. Taj izvor bi po Lukareviću bio Mikele Ričo (Niccolo Sapina cittadino Raguseo, conosciuto nell'istoria di Michele Riccio), koji se javlja i u Orbinovom spisku autora. (V. komentar spiska 409.)

Osim toga Lukarević je imao drugu verziju o smrti Capine (prema kojoj ga je ubio njegov sekretar), koju je pročitao kod "Manojla". Ma Emmanuello scrive sche il Sapina fu ucciso dal suo segretario... To će svakako biti Manojlo Grk, hroničar hercega Hrvoja, više puta ekscerpiran od strane Lukarevića. Up. o njemu V. Mažuranić, "Izvori dubrovačkog historika Jakova Lukarevića", Narodna starina (1924) 121—153. Ovo je bilo vredno is'taći zbog toga što Orbin ne donosi ovu drugu verziju.

str. 64 (30—37)

KOMENTAR

Ovde je Orbin prekinuo ekscerpt o Capini da bi u jednom umetku dao opšte podatke o vladaru Južne Italije. Spis Šipiona Amirata (vidi o njemu komentar uz spisak autora na str. 415) nije mi bio pristupačan, te ne mogu kontrolisati kako ga je Orbin iskoristio. Kralj Robert nije ista ličnost s Ludovikom, kako bi moglo proizaći iz Orbinove formulacije; on je vladao od 1309. do 1343, a Ludovik je bio muž Robertove unuke Jovane (1343—1381), koja je 1345. dala ubiti svoga prvog muža kralja Andriju, brata ugarskog kralja Ludovika I. Ludovik Napuljski vladao je do 1362, te i Capinina karijera u južnoitalijanskoj kraljevini mora padati u to vreme. Pošto se izdavao za sina Mihaila Šišmanića i bio navodno trogodišnje dete kad mu je ogac poginuo, 1330. god. mogao je zaista svoj put uspona proći pod Ludovikom Napuljskim.

str. 65 (1—15)

KOMENTAR

Ovde je u priču umešana arbanaška porodica Topija, čiji prvi predstavnik Karlo Topija deluje od 1363. do 1388. Prema rodoslovnim podacima koje Orbin prenosi Karlo bi bio potomak Karla I Anžujskog i daleki srodnik francuske kraljevske kuće, jer mu je majka bila nezakonita kći Filipa Tarentskog. Na Barlecija se Orbin poziva samo za podatak da je Karlo Topija rođen u Beneventu.

Ekskurs o Topiji u Grčkoj i njegovim tobožnjim osvajanjima nema gotovo nikakve veze s ostalim izlaganjem. Halkokondil tu nije jamac za sve što se priča, kao što bi se moglo pomisliti.

str. 65 (16)—66(2)

KOMENTAR

Kao što je gore rečeno, kralj Ludovik je umro 1362, pa bi dolazak Capine "u Skadar" trebalo staviti u tu ili sledeću godinu. U priči ima jedan teško shvatljiv momenat: Capina je došao u Skadar i građanima obećao "da će ih učiniti gospodarima Zete i Albanije", a Balšići su došli "pod Drač" da se bore s njim. Capina je izašao iz grada, bio prisiljen da se vrati u njega, ali ga građani nisu primili. On se zbog toga naljutio i "napustio Drač". Očigledno je reč uvek o istom gradu, a jedno od imena je pogrešno. Čini se da je Skadar dospeo ovamo omaškom. U očuvanim mletačkim i dubrovačkim podacima nema traga o ovim događajima.

Str. 66 (2—12)

KOMENTAR

Avanture Capine u Bugarskoj nisu promakle bugarskim istraživačima, ali oni nisu Orbinove i Lukarevićeve vesti uzeli ozbiljno. A. Burmov, "Istorija. na Bugarija prez vremeto na Šišmanovci" (1323—1396 g.), svezka vtora, Godišnik na Sofijskija universitet Istoriko-filologičeski fakultet 43 (1946/47) 3—20, koji je pažljivo pratio sudbinu članova dinastije i vesti o boravku carice Ane u Dubrovniku, smatra da su vesti o Capini "legendarnog karaktera" i da "ne zaslužuju nikakvo poverenje". K. Jireček je u svoje vreme ova kazivanja nazvao "roman, o Pseudo-Šišmanu kod Lukarevića" (Istorija na Bulgarite, popravki i dobavki ot samija avtor, Sofija 1939, 215). Vredi ipak zapaziti da legendarni izvori nemaju tako pouzdanu hronologiju kakvu srećemo u istoriji o Šišmanu Samozvancu. Uostalom, Lukarević je nagovestio put po kome treba tragati za verzijom koju su on i Orbin čitali. Tek kad budemo nju upoznali, moći ćemo da sudimo pouzdanije.

Str. 66 (13—15)

KOMENTAR

O godini Capinine smrti ne možemo reći ništa bliže, a isto tako ni o smrti Stracimira Balšića. On je svakako umro pre 30. novembra 1373, kad je Đurađ Balšić izdao povelju Dubrovčanima u kojoj spominje brata Balšu i "sinovca mladog Đurđa", dok se ranije u poveljama javljao i Stracimir.

Str. 66 (16)—67(8)

KOMENTAR

Ovaj Alojzije je Ludovicus de Navara, muž Jovanke, hercežice Drača, koji je zaista još od 1365. težio da osvoji Albaniju. Sačuvan je njegov ugovor sa Ingeramom od Kusija, vođom ratničke družine, sklopljen u proleće 1372. s ciljem da se osvoji Albanija. U tom ugovoru su Đura Balšić i Karlo Topija spomenuti kao "stari neprijatelji gospodina hercega" i za njih je bila određena otkupnina od 1 000 dukata za slučaj da padnu u ruke Ingeramovih ratnika. Up. Acta Albaniae II № 286.

Već je Jireček, Istorija Srba I,² 317, isticao da ovi dokumentarni izvori potvrđuju Orbinovo pričanje. Slične podatke donosi i aragonski hroničar XVI v. Jeronim Zurita, čiji tekst mi je ostao nepristupačan. Po svoj prilici su on i Orbin crpli iz istog izvora. Pričanje bi se odnosilo na događaje 1372. i 1373 (tada je umro Luj), što znači da Orbin nije poštovao hronološki red, jer kasnije govori o događajima šezdesetih godina.

Str. 67 (9—19)

KOMENTAR

Balšići su zaista učestvovali u komadanju Vukašinovih zemalja, ali Blaža Mataranga, gospodara oblasti oko reke Vrego (Škumba), su mogli zatvoriti jedino pre toga, jer se Blaž u dokumentima spominje 1358—1367. Njegov sin Johannes se pojavljuje u izvorima tek 1386, zaista posle smrti Balše II. Ako je on proveo u sužanjstvu 17 godina, morao je biti zarobljen 1369. Musakija je bila oblast između reka Vojuše i Semeni.

Str. 67 (20)—68(2)

KOMENTAR

Istorija odnosa Balšića i Topija ispričana od Orbina ima solidnu izvornu podlogu, ali je hronološki pogrešno uključena u izlaganje. Đura Balšić je bio zarobljen od Karla Topije u leto ili jesen 1364. a oslobođen je svakako tokom 1365. ili prve polovine 1366. Orbin spominje misiju Mateja Budačića, ali se prevario u pogledu njene sadržine. Budačić je sredinom 1366, po želji Karla Topije i dubrovačke vlade, upoznao sadržinu ugovora koji je već bio sklopljen. Kod Topije je posredovao i molio za oslobođenje Đure Balšića oktobra 1364. Lovre Menčetić.

str 68 (3—27)

KOMENTAR

Istorija odnosa Balšića prema Marku Kraljeviću potpuno je nepoznata. Orbin je pojedinosti morao uzeti iz nekog srazmerno dobro obaveštenog izvora. Jedan savremeni srpski zapis potvrđuje da je "blagočestivi Marko" imao za ženu Jelenu kćer Radoslava Hlapena, a isto tako i da taj brak nije sasvim uspeo. Marko je živeo neko vreme s Teodorom, kćerju Grgurovom, pa je nju predao Hlapenu i ponovo uzeo Jelenu. S druge strane, tačan je podatak da je žena Balše II bila "kći beogradskog despota". Bila je to Komnina, naslednica despota Jovana, Dušanovog šuraka, koja mu je donela Valonu, Berat (Beograd) i Himaru. Nema, međutim, nikakve potvrde za kraj priče: rastavljanje Balšino od Komnine i dovođenje Jelene Hlapenove u Zetu. K. Jireček, Istorija Srba I,² 315, je mislio da Orbin prenosi mlade "pesme i skaske" o Marku.

Vredi se zadržati i na teško shvatljivom podatku da je Marko držao "Arg u Moreji". Ne vidi se kako bi Marko mogao imati veze s čuvenim antičkim gradom. Pored ovog Arga ime Argos nosilo je više gradova (nekoliko ih beleži i Stefan Vizantijski, kojega nalazimo na Orbinovom spisku autora). I srednjovekovni Kostur, koji igra ulogu u Markovoj biografiji, zvao se u antačko doba Argos. Možda je Orbin kod nekog humanističkog pisca našao ovo staro ime pa ga je pogrešno identifikovao s Argom u Moreji, koji je njemu jedino bio poznat.

str. 68 (28)—69(6)

KOMENTAR

Pričanje o neprijateljstvu Balšića i Kotora je sasvim neodređeno, bez ijednog konkretnog podatka, ali odgovara onome što znamo iz savremenih dokumentarnih izvora.

str. 69 (7—22)

KOMENTAR

Već ranije je ukazano da je podatak o zauzimanju Konavala, Trebinja i Dračevice tačan. O polemici između Balšića i Tvrtka ne znamo ništa s druge strane, ali je upadljivo da je za Tvrtka načinjen prvi rodoslov, u kome je podvlačena njegova veza s Nemanjićima po ženskoj liniji. Up. Đ. Sp. Radojičić, "Doba postanka i razvoj starih srpskih rodoslova", Istoriski glasnik 2 (1948) 23—28. Orbinov izvor je čitao i Marin Barlecije, kako svedoči odlomak iz opisa opsade Skadra. Balšići su, po njemu, pobedili "Stefano re della Misia di Sopra" i progonili ga do Dubrovnika. Tu su ga opseli u gradu i, najzad, posredstvom Dubrovčana sklopili s njim mir, po kome je granica bila na reci Neretvi.

str. 69 (22)—70(3)

KOMENTAR

Ovim delovima Orbinovog pričanja bavio se M. Dinić u studiji "O Nikoli Altomanoviću", Beograd 1932, 34—37. On je upozorio da o sastanku na Lokrumu govori i mlađi hroničar Rastić (Chronica Ragusina Junii Restii... item Joannis Gundulae, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1893, 162—163), koji je pisao na osnovu starije hronike Gundulića i arhivskog materijala.

str. 70 (4—10)

KOMENTAR

U navedenoj studiji M. Dinić je pokazao da jedan savremeni arhivski podatak potvrđuje Orbinovo pričanje: Konavli su se odmetnuli od Đure Balšića i stavili pod vlast bana Tvrtka. To se desilo "u januaru ili prvoj polovini februara 1377", a u jesen te iste godine Tvrtko se krunisao za kralja. Očigledno su krunisanje i zauzimanje Trebinja, Konavala i Dračevice u Orbinovom izvoru ispričani jedno za drugim, pa je tako epizoda iz bosanske istorije ušla ovamo u glavu o Balšićima.

Str. 70 (11—19)

KOMENTAR

O ekspediciji u Tvrtkovu zemlju ne znamo ništa s druge strane, osim indicije kod Barlecija spomenute uz prethodnu stranu. Smrt Đurđa Balšića je precizno datirana, ali opet s karakterističnom pogreškom od jedne godine. Dva savremena zapisa (Lj. Stojanović, "Stari srpski zapisi i natpisi I", br. 150, VI, br. 10019, daju takođe 13. januar, ali se to odnosi na 1378. godinu. Pod Velikim Alpama se podrazumevaju planine koje se pružaju od Prokletija do Pinda.

str. 70 (20—29)

KOMENTAR

Anžijski vojvoda, koje se ovde spominje, bio je Luj I, herceg od Anžua, sin francuskog kralja Žana II Dobrog, a "kralj Karlo" je Karlo II Drački, vladar južnoitalijanske kraljevine i Ugarske u toku nekoliko meseci 1385—1386. Balša II je zaista uzeo Drač i nazivao se "duka drački", ali to je bilo samo kratko vreme u toku 1385. godine. Balšino osvajanje Drača nije nikako moglo biti posledica smrti kralja Karla II, jer je ovaj ubijen posle Balšine smrti, a još manje posledica smrti anžuskog hercega, jer je on živio još 1391. Beograd koji se ovde spominje je, naravno, Belgrado di Romania, tj. Berat u današnjoj Albaniji.

str70 (30)-71(16)

KOMENTAR

O propasti Balše II na Saurskom polju kod Berata, 18. septembra 1385, donosi Orbin jednu verziju koja sadrži pojedinosti koje se teško mogu kontrolisati. Ranije je govorio kako je Ivaniš, sin kralja Vukašina, otišao u Zetu, a ovde beleži njegov kraj. Đurađ Krvavčić nije poznat iz savremenih izvora, "Karijatin" je svakako tursko ime Hajredin, kako se zvao jedan vojskovođa Murata I. Godina bitke svakako nije tačna. Umesto 1383. treba da stoji 1385. Mesto bitke nije sasvim tačno zabeleženo. Kod Marina Barlecija, koji se služio istim izvorom kojim i Orbin, čitamo da je bitka bila in una certa pianura, che chiamata da i paesani Saura, vicina al fiume Aou, apresso Alba Greca, terra del'Epiro. (Citirano po italijanskom prevodu objavljenom u XVII veku.)

"Grekot" je mogao nastati usled nesporazuma, ali za Popovo polje nemam nikakvog objašnjenja. I kod Barlecija čitamo da je Balša pošao na Turke ne sačekavši svu vojsku i da nije poslušao savete jer je bio veoma hrabar. Turski zapovednik je kod Barlecija Jewrenesio, a njegova vojska je imala 40 000 ljudi. Zbog ove važne razlike verujem da Orbin nije crpao podatke neposredno iz Barlecija, nego iz starijeg izvora koji je bio poznat i Varleciju.

Str. 71 (17—24)

KOMENTAR

Podatak o dodeljivanju dubrovačkog građanstva Balšićima nije tačan. Neprirodna je već kombinacija po kojoj su najstariji i najmlađi brat, bez najaktivnijeg i najsposobnijeg među njima, Đurđa, bili privilegisani od Dubrovčana, a onda je netačno da je Balšićima dodeljeno dubrovačko plemstvo. Orbin ili njegov izvor su, pod uticajem docnije dubrovačke prakse, zamišljali da su Balšići postali cives de consilio, iako su oni samo primljeni za građane. Up. J. Mijušković, "Dodeljivalje dubrovačkog građanstva u srednjem veku", Glas SAN 246 (1961) 104.

Dalje, nije tačan ni podatak da je Marin Crijević išao u poslanstvo Balšićima u vreme kad su primljeni za građane (1361). U Dubrovačkom arhivu su ostali sačuvani podaci iz kojih se vidi da je poslanik tada bio Klime Držić. Jedan Marin Crijević se isticao u političkim poslovima tek devedesetih godina XIV veka.

U ovom pasusu je Orbin načinio još jednu omašku: umesto imena Balšine žene Komnine doneo je ime valonske tvrđave Kanine.

str. 71 (25—33)

KOMENTAR

Ovde Orbin nije bio tačno informisan: Đurađ Stracimirović je bio slobodan i ošteti je neke dubrovačke trgovce još početkom 1381. S njim Dubrovčani saobraćaju i januara 1385, dakle, još za života Balše II. On je mogao biti neko vreme zatvoren od strica, ali svakako nije morao sačekati stričevu smrt da bi se oslobodio. U savremenim dokumentima se Crnojevići zaista javljaju kao protivnici Đurđa Stracimirovića, ali tek posle nekoliko godina.

str. 71 (33)—72(6)

KOMENTAR

Nikola Sakat (Zachat) bio je gospodar Budve u vreme Balše II. Ne znamo da li je bio oslepljen. Javlja se i kasnije pod mletačkom vlašću. Andrija Sakat se javlja u jednom dokumentu iz 1383. Bio je svakako vlastelin, jer vidimo da je zaplenio neku robu dubrovačkim trgovcima zbog tuče s Balšinim ljudima u Svetom Srđu. Up. Acta Albaniae II, № 384. Ime su nosili po mestu Sakat, iz koga su poticali, a bili su, izgleda, u srodstvu s porodicom Zakarija.

Dukađini su arbanaška vlasteoska porodica, koja se upravo uzdiže posle smrti Balše II. Up. I. Božić, "O Dukađinima", Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII—1 (1964), 385-427.

U pričanju o braku Đurđa Stracimirovića s kćerju kneza Lazara ima neke zbrke. Đurđeva žena se zvala Jelena, a Despinom su zvali njenu sestru Oliveru, koja je nekoliko godina bila žena sultana Bajazita. Treba dalje primetiti da Šišman nije bio "moldavski knez" već bugarski car, za njega je bila udata jedna druga Lazareva kći.

str. 72 (6—20)

KOMENTAR

O turskom napadu koji Orbin ovde opisuje ostalo je nešto traga u dubrovačkim spomenicima. Iz njih se vidi da je oktobra 1386. u dubrovačkom zaleđu vladala panika, ljudi su bežali na dubrovačku teritoriju "terrore Teucrorum partes discurentium" (M. Dinić, "Odluke Veća Dubrovačke Republike II", Beograd 1964, 298). Napadnute su bile zemlje kralja Tvrtka, a samo nekoliko dana ranije Dubrovčani su zaključili da "u oblast reka" (tj. ravnice severne Albanije) upute barke za nabavku žita, što svakako ne bi činili da su i te oblasti pustošene od Turaka. Iz toga se može zaključiti da je Orbin imao pred sobom podatke o turskom napadu na istočne delove bosanske države i da ih je nespretno povezo s Đurđem Stracimirovićem. Sačuvani su pouzdani podaci da je Đurađ 1388. bio u dobrim odnosima s Turcima. Up. S. Ćirković, "Istorija srednjovekovne bosanske države", Beograd 1964, 158.

Musaki koji se ovde spominju su arbanaška vlasteoska porodica po kojoj je dobila ime oblast severno od Valone. Onogošt je današnji Nikšić

Str.72 (21—23)

KOMENTAR

Ovde Orbin nije bio dobro obavешten, jer znamo da je Đurađ Stracimirović umro tek aprila 1403, dakle, dugo posle 1386. Gojko i Ivaniš bi bili Đurđevi stariji sinovi, ali o njima nema traga u očuvanim izvorima.

Str.72 (24—37)

KOMENTAR

Ovi podaci su svakako preuzeti iz jedne od mletačkih hronika koje je Orbin koristio. U nekoj vrsti osvrtu ispričani su događaji iz dužeg perioda: ustupanje Skadra Veneciji 1396, preotimanje Skadra 1405, akcija zapovednika jadranske flote Marina Karavela, takođe 1405. U hronici Zorzi Dolfina se priča o bekstvu Jelene i Balše iz Zete.

Str.73 (1—17)

KOMENTAR

Vesti će biti svakako istoga porekla kao i one prethodne. Godine 1413. zaista je sklopljen mir između Venecije i Balše posle višegodišnjih natezanja, pregovaranja i neprijatelaskih akcija. Benedeto Kontareno bio je zaista knez i kapetan Skadra. Kako me je upozorio prof. I. Božić, spominje se u dokumentima 1409. i 1410. kada je sredinom godine smenjen. Upadljiva je preciznost Orbinovog izvora u nekim pojedinostima: Balša je zaista u martu 1419. počeo rat protiv Venecije, a tada se prvi put uz njega javlja i Stefan Maramonte, koji je doista došao iz Apulije, ali nije bio ni u kakvoj vezi s Crnojevićima. On je verovatno bio sin Konstantina Balšića i Jelene Topije, odrastao u Apuliji kod majčinih rođaka iz porodice Maramonte. Up. M. Šufraj, "Povjest severnih Arbanasa", Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju II—2 (1924) 204. Balša je zaista još pre smrti sklopio s Venecijancima primirje.

Str.73 (18—22)

KOMENTAR

Datum Balšine smrti je tačan. Srpski letopisi daju 28. april 1421. godine.

Str.73 (18)—74(3)

KOMENTAR

I ovaj pasus je svakako preuzet iz neke mletačke hronike. Podaci su tačni. Mazarak je vojvoda despota Stefana, poznat iz savremenih arhivskih dokumenata.

Str.74 (4—13)

KOMENTAR

Đurađ Branković je zaista bio na ratištu u Zeti 1423. Te godine je zaključen mir između despota i Venecije.

Str.74 (13—24)

KOMENTAR

Iz drugih izvora nije poznato da se despot Stefan odrekao Zete u korist Đurđa Brankovića, ali se vidi da je Đurađ zaista živeo poslednjih godina Stefanove vladavine u Zeti. Tu ga je zatekla i vest o smrti Stefana Lazarevića.

Maramonte se zaista ponovo pojavljuje 1426, ali nemamo potvrde da su ga Dubrovčani dovezli svojim brodom. Tačno je da su Venecijanci i Đurađ Branković 1426. potvrdili i dopunili raniji mirovni ugovor.

Str. 74 (25)—75(31)

KOMENTAR

Opširno izlaganje o prvoj poseti Đurđa Brankovića Dubrovniku pokazuje dobru obavешtenost i tačno poznavanje detalja. U starijim dubrovačkim analima je ova Đurđeva poseta prošla neopaženo. Čak i kasniji Rastić, koji je obilno koristio Arhiv Republike ne govori o dočeku Đurđa. S druge strane na tekstu se primećuje da zbivanja posmatra iz despotove blizine. Ugao iz koga je gledao, ako se tako sme reći, nije u Dubrovniku nego u despotovoj pratnji. Tačna su imena dubrovačkih poslanika upućenih Đurđu s pozivom, i ime zapovednika dubrovačkih brodova. Mesto gde su iskrcali Đurđa i pratnju sopra Dolcigno apresso Oghiran, biće svakako današnji Đeran, rt

južno od Ulcinja.

Str. 75 (32—36)

KOMENTAR

Ove reči nemaju gotovo nikakvu vezu sa ostalim tekstom. U poglavlju o Kosačama nema ovog podatka, koji je, po svoj prilici, preuzet, kao i neki raniji, iz neke mletačke hronike. Izumiranje Balšića spomenuto ovde u vezi s Venecijancima poslužilo je kao dosta nespretni prelaz na izlaganje istorije Kotora na sledećih nekoliko strana. Stefan Vukčić je zaista osvojio Bar, ali ne 1442. nego 1443. godine.

Str. 76 (7—16)

KOMENTAR

Orbin citira u pričanju o počecima Kotora autore na koje se oslanjao. Jedan bi bio Baltazar Splicićanin, čije delo nije sačuvano (up. komentar uz izvore), a drugi Mario Nigro. Iz njegove stilizacije izlazi da je Plinija koristio samo posredno.

Str. 76 (17—21)

KOMENTAR

Nisam uspeo da uđem u trag ovoj verziji o narodu Askri na Siciliji.

Str. 76 (28—38)

KOMENTAR

To je dobro poznata priča iz dela Konstantina VII Porfirogenita (913—959). Po spominjanju cara Mihajla može se zaključiti da je ovo verzija iz spisa De thematibus, mada se čini da je Orbinu pristupačnija ona iz Vita Basilii. Iako ima Konstantina Porfirogenita u svome spisku autora, Orbin ovde citira Georgija Kedrina (v. komentar o izvorima), koji je u svoju Hroniku uneo i Konstantinov tekst.

Rose je mesto na ulazu u Boku Kotorsku tačno preko puta Herceg-Novog.

str. 76 (39)—77(18)

KOMENTAR

Priča preuzeta iz Baltazara Splicićanina, neosporno kasnog pisca, s teškim anahronizmima: u vezi sa zbivanjima IX veka spominje se "Bosansko kraljevstvo".

Str. 77 (19)—78(11)

KOMENTAR

Ovaj deo najstarije kotorske istorije nije ništa bolji, iako ga je Orbin preuzeo od jednog drugog pisca, takođe izgubljenog, Mihaila Solinjanina. Gerard Ridinger je citiran samo zbog oblika Vesekastro. Njegovo delo mi je ostalo nepristupačno. Cela priča je konstrukcija stvorena zato da objasni ime Kotora pomoću bosanskog Kotora. Parilo reka kraj Kotora je svakako Škurda na suprotnoj strani od Gurdića.

Str. 78 (12—21)

KOMENTAR

Podatak o Samuilu Orbin je uzeo iz Dukljanina (ed. Šišić, str. 333) ali mu je dodao i Risan sa pričom o Teuti, koju je poznavao iz Polibija, svakako posredno. Iznenaduje datum Samuilovog rata u Dalmaciji, koji nije mogao naći kod Dukljanina, neobično precizan i blizak datovanju u današnjoj nauci.

str. 78 (22—36)

KOMENTAR

Podaci o odnosima Kotora prema Srbiji za vreme Nemanje i naslednika nisu ni u kakvom skladu s onima u poglavlju o Nemanji (up. str. 16—20 ove knjige). Odlomak iz Istorije Nikite Honijata, koji Orbin ovde reprodukuje, odnosi se na sam početak Nemanjine vlade i nema nikakve veze s Kotorom ili Budvom. Nije jasno otkuda Orbinu one precizno navedene godine.

str. 79(1—11)

KOMENTAR

Vrlo je teško reći bilo šta o poreklu ovog pasusa. Možda ga je sastavio sam Orbin na osnovu pojedinačnih podataka

uzetih s raznih strana. Vidi se da je Orbin nešto znao o padu Vizantije, ali ga je vezivao za 1215. i Baldvina Flandrijskog. Kotor se nije potčinio Nemanjićima tek za vreme Stefana Prvovenčanog, nego još za vreme Nemanje, svakako pre 1186. Isto tako nije tačan ni podatak da je nemanjićka vlast nad Kotorom trajala do 1360. Dušanovo ime je citirano u italijanskom tekstu *lo chiamato nella propria lingua ZAR STIEPAN*.

Str. 79 (12-17)

KOMENTAR

U ovim ne mnogo sadržajnim rečima citiraju se dva istoričara XVI veka, Flavio Bjondo i Marko Antonio Sabeliko (o njima up. komentar uz spisak autora). Obojica su potegnuta za jednu sasvim opštu informaciju o ratu Venecije i Ugarske.

Str. 79 (17-30)

KOMENTAR

Zauzimanje Kotora je doslovno preuzeto iz Pjetra Đustinijana, kao što sam Orbin kaže. Inače, on je o ovom događaju čitao i neki drugi tekst, koji svakako nije bio mletačkog porekla, jer je govorio da su Venecijanci spalili i opljačkali Kotor. U Analima Nikole Ranjine (ed. Nodilo str. 236—237) je mletačko postupanje sa Kotorom prikazano u rđavoj svetlosti, ali sa drugim pojedinostima. Godina je pogrešna, verovatno zbog štamparske omaške: umesto 1368. treba da stoji 1378. Povodom Đustinijanovog podatka o odlasku Kotorana u Kalabriju vredni upozoriti na dubrovačke anale tzv. Anonima (ed. Nodilo str. 41), gde se pod 1370. govori da su Dubrovčani hteli da napuste svoj grad i da se isele u Kalabriju. Nisam mogao da kontrolišem da li je izlaganje Farolda istovetno s Đustinijanovim.

str 79(31)-80(7)

KOMENTAR

O misiji fra Petra Gizde ostalo je podataka u Dubrovačkom arhivu, ali nije ostalo ništa o odgovoru Kotorana. O tome nema vesti ni u dubrovačkim analizama, tako da se mora zaključiti da je Orbin koristio neki nama nepoznati izvor, koji je bio dobro obavešten o zbivanjima u Kotoru u ovo doba. Nešto niže ćemo naići ponovo na njega.

str 80 (8-23)

KOMENTAR

Ovde opet srećemo pogrešnu godinu 1369, koja je u neskladu sa sadržajem podataka. Tu se, naime, spominje mir Venecije i Ugarske koji je sklopljen 1381, a iz pričanja je jasno da između dolaska đenovljanskih galija i dubrovačko-kotorskog ratovanja nije moglo proteći 12 godina. Orbin nije osetio da su zbivanja o kojima ovde priča istovremena s onima koje opisuje dve strane kasnije. Antonio Fjaski (u dubrovačkim arhivskim dokumentima Antonio de Fisco, Flischo) bio je zapovednik đenovljanskih galija koje su početkom 1379. boravile u Dubrovniku. Nikola Seč je poznati hrvatsko-dalmatinski ban iz tih godina.

Vesti o misiji fra Petra Gizde i o dolasku đenovljanskih galija u Dubrovnik nalaze se u jednoj dubrovačkoj instrukciji poslaniku kod hrvatsko-dalmatinskog bana. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 382—383.

Str. 80 (24-31)

KOMENTAR

Kralj Tvrtko je dobio Kotor od ugarskih kraljica 1385, a ne 1384, kako stoji kod Orbina. Opet karakteristična greška od jedne godine, ali se ovoga puta ne može objasniti preračunavanjem godine po vizantijskoj eri, jer podatak može poticati samo iz izvora koji je upotrebljavao godine od Hristovog rođenja. Možda je Orbin našao zabeleženu godinu 1384. "more veneto", koja traje sve do poslednjeg dana februara 1385. po našem računanju.

Str. 80 (31)-81(12)

KOMENTAR

Ovde se Orbin u svome izlaganju zaletio daleko napred. Stvari koje ovde priča mogu se odnositi jedino na događaje iz 1409. Tada su napuljske galije bile u Cavtatu i tražile Sandalja Hranića, tada je Hrvoje bio neprijatelj Sandalja i tek povraćenog u Bosnu kralja Ostoje. Up. S. Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964, 211—212. Orbin je imao pred sobom povezani opis događaja od kojih su do nas došli samo fragmenti.

Str. 81 (13—15)

KOMENTAR

Rat Ostoje s Dubrovnikom je ovde samo dodirnut. Orbin o njemu opširno piše u poglavlju o Bosni.

Str. 81 (15—29)

KOMENTAR

Spiskovi vlasteoskih porodica sa naznakom porekla postojali su u Dubrovniku još krajem XV veka. Uneti su i u najstarije dubrovačke anale Anonimove i Ranjinine (ed. Nodilo, str. 147—163 i 181—186). Orbin je svakako otuda preuzeo imena porodica poreklom iz Kotora. Sve porodice u njegovom spisku nalaze se u spomenuta dva spiska sa naznakom da su iz Kotora sem porodice Mekša, koja je poznata u Kotoru. U tim spiskovima je naznačeno i koje su porodice izumrle ili izgubile plemstvo. Držići su zabeleženi da su izgubili plemstvo, jer nisu došli u grad u vreme kuge, dok su Bičići zabeleženi u oba spiska kao izumrli.

Rodbinske i prijateljske veze su poslužile kao polazna tačka za izlaganje neprijateljstava između Kotora i Dubrovnika. Početak je stavljen u 1361, kada je, po Anonimovim analima, počeo rat Dubrovnika i Vojislava Vojinovića.

Str. 81 (30)—82(17)

KOMENTAR

Izlaganje o neprijateljstvima između Dubrovnika i Kotora je veoma uopšteno i u tom uopštenom obliku tačno. Nemoguće je jedino udruživanje kneza Vojislava Vojinovića i njegovog sinovca Nikole Altomanovića. Spojene su zajedno ličnosti koje su s Dubrovnikom vodile dva posebna rata u razmaku od deset godina. Orbin je to mogao videti iz poglavlja o Nikoli Altomanoviću.

Str. 82 (18—36)

KOMENTAR

Podaci o pokušaju sklapanja saveza između Venecije, Nikole Altomanovića i Balšića oslanjaju se u krajnjoj liniji na jedno pismo dubrovačke vlade ugarskom kralju iz maja 1373. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike", 274. Orbin ga nije direktno koristio jer inače ne bi ga hronološki pogrešno uvrstio u događaje iz 1370—1371. Rastić (ed. Nodilo, crp. 158—159) koristi podatke pisma pod pravom godinom. Zanimljivo je da i Orbin i Rastić znaju o odgovoru kralja Ludovika, a o tome nema traga u arhivskoj građi koja je došla do nas. Tobažnji novi rat 1371. mora biti rezultat nekog nesporazuma. Orbin je događaje iz perioda mletačko-ugarskog rata 1378—1381. mehanički spojio s onima iz vremena rata s Nikolom Altomanovićem.

Str. 82 (36)—83(14)

KOMENTAR

Kotorska ponuda grada i tvrđave kralju Tvrtku sa svim pojedinostima nalazi se u uputstvu dubrovačke vlade Nikoli Gunduliću, poslaniku kod hrvatsko-dalmatinskog bana, od 20. juna 1379. Jedina ozbiljna razlika je u tome što se u pismu navodi samo jedan kotorski poslanik, dok Orbin ima dva, od kojih je jedan svakako pogrešan. U savremenom dubrovačkom pismu taj poslanik je Marin de Micho de Buchia, a kod Orbina su Trifun Buća i Nikola Drago. Već iz toga se može zaključiti da Orbin nije čitao originalni dubrovački arhivski dokumenat, već neki kasniji nebrižljivi ispis ili tekst koji je iskoristio dubrovačko pismo. Na takav zaključak upućuje i greška s Đurđem Balšićem, kojega Dubrovčani nisu mogli nagovarati protiv Kotora iz prostog razloga što je bio mrtav već od januara 1378. Nekoliko strana ranije Orbin je zabeležio njegovu smrt pod 13. januarom 1379.

Str. 83(15)-84(13)

KOMENTAR

Ustanak pučana u Kotoru u maju 1381. je događaj poznat iz jednog dubrovačkog uputstva poslaniku i nekih odluka dubrovačkih Veća. Jedan broj podataka koje Orbin donosi toliko se slaže s pomenutim uputstvom Mateju Đorđiću (Đurđeviću) da se mora pomisliti da iz toga uputstva potiče. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 426—427.

Orbin je znao, međutim, osetno više, naročito o vođi pobune Medoju. On je znao i kako su se stvari svršile, a to se nije moglo pročitati u pomenutom uputstvu. O Medoju i Mateju se ne može reći više nego što stoji kod Orbina. Oni su se zaista nalazili u Dubrovniku kad je Matej Đorđić polazio u Kotor i on ih je poveo sa sobom.

Str. 84 (14-26)

KOMENTAR

Mešanje Peraštana u ove događaje upućuje na misao da je Orbin ovde morao imati i neki lokalni ili peraštanski izvor. Utoliko pre što se trudio da kratko ocrti i istoriju Perasta. Govoreći o potomstvu Kotoranina Medoja Orbin je učinio omašku koja otkriva da nije potpuno razumeo svoj izvor. Matej Lukarević (Mateo di Luccari) hrvatsko-dalmatinski ban, kojega Antonije Bonfini zaista više puta spominje "s mnogo poštovanja", nije bio iz dubrovačke vlasteoske porodice Lukarevića. Bio je to poznati ban Matko Talovac, istaknuti feudalac prve polovine XV veka, iz korčulanske porodice de Luca. Zbrka je nastala mešanjem toga prezimena s dubrovačkim prezimenom Luccari.

Str. 84 (27)-85(14)

KOMENTAR

Ova vrlo opširno ispričana epizoda je u priličnoj meri zagonetna. Orbin vrlo precizno kaže da je kotorsko-dubrovački rat izbio 1383, a iz odluka dubrovačkih Veća ce vidi da su odnosi Dubrovnika s Kotorom bili sasvim normalni. U jedan mah je naoružana galija, ali ne da ratuje protiv Kotora nego da sprečava dovoz soli u Tvrkov grad Novi (Herceg-Nov). Njen zapovednik je bio jedan Bobaljević, ali ne Miho, nego Volčo (Volčio). U januaru 1384. imali su Dubrovčani kao plen neke kotorske stvari, ali to će biti da je oslobođeno prilikom hvatanja anžujskih vitezova, koji su ranije napadali neke brodove. Up. J. Tadić, "Promet putnika u starom Dubrovniku", Dubrovnik 1939, 220—223.

O neprijateljstvu i ratu s Kotorom nema ni traga. Drugi oslonac bi moglo da bude ime Miha Volčića Bobaljevića, zapovednika dubrovačke flote. Pomoću njega bi se mogla hronološki uvrstiti čitava epizoda u vreme kad je zaista bilo rata između Dubrovnika i Kotora. Na žalost, odluke dubrovačkih Veća sačuvane su iz šezdesetih i sedamdesetih godina XIV veka prilično fragmentarno. Tako iz očuvanih dokumenata vidimo da je Miho Bobaljević bio generalni kapetan rata u drugoj polovini godine 1379. i da je zapovedao dubrovačkom flotom u aprilu te godine. Brodovi su tada slani da pohvataju neke Dračane koji su odlazili sa solju u Kotor. Kroz odluke Veća ce ne da nazreti nijedna od pojedinosti koje navodi Orbin. U jednom delu pričanja on citira svoga zemljaka Tuberona. U objavljenim Crijevićevim delima ipak se nije mogla naći epizoda koju Orbin priča.

str. 87 (17)—88(4)

KOMENTAR

Čitav ovaj obimni pasus služi kao prelaz na kratku istoriju Perasta, koji je po tradiciji poznatoj u Orbinovo doba izgledao u XIV v. mnogo važniji nego što je stvarno bio. U pasusima o Perastu Orbin se više nego na drugim mestima oslanja na ono što je sam video ili čuo. Pored podataka koji su izneti u sledećim pasusima o jakoj peraštanskoj tradiciji govore i neka mesta u izlaganju istorije Srbije ili Bosne.

str. 88 (5—8)

KOMENTAR

Izgleda da je Baltazar Spličanin naveden samo kao svedok za ime i starost Peraštana.

str. 88 (6—15)

KOMENTAR

Pominjanje povlastica od cara Dioklecijana podseća na poznate paštrovske privilegije. Izgledalo bi da su i Peraštani početke svojih prava prebacivali u fantastično daleku prošlost. Ne može se, međutim, isključiti ni mogućnost da je Orbin ovde spojio Peraštane i Paštroviće ujedno, kao što je učinio nešto docnije govoreći o Ostoji Paštroviću.

str. 88 (15—32)

KOMENTAR

Jedan deo onoga što je ovde ispričano nalazi se u uputstvu dubrovačke vlade zapovedniku galije koja je išla da prihvati porodicu pomenutog Površka od 30. novembra 1364. Up. J. Tadić, "Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I", Beograd 1935, 134—136. Nema sumnje da taj deo potiče iz arhivskog dokumenta, ali nije isključeno da je Orbin našao njegov izvod u nekom drugom tekstu. Vlastelin Površko se inače javlja u dokumentima 1361—1364. kao gospodar Vudve.

O napadu Peraštana i daljim događajima nema podataka u očuvanim izvorima. Ne čini se verovatno da je Orbin sve to iskonstruisao da bi doveo do kraja ono što je znao iz dubrovačkog dokumenta.

str. 88 (33)—89(10)

KOMENTAR

Ostoja o kome se ovde govori je poznati Ostoja Paštrović, vlastelin vojvode Radoslava Pavlovića. On je zaista bio Radoslavljev poslanik kod sultana u vreme rata s Dubrovnikom. Up. I. Božić, "Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku", Beograd 1952, 51—53.

str. 89 (11—17)

KOMENTAR

Ovde je Orbin koristan izvor za istoriju Perasta u poslednjim godinama XVI veka. Stefan Đuričin je bio kapetan posle 1594, jer je Orbin, kao što smo videli, svoje delo pisao posle spaljivanja moštiju svetog Save. Stefan Raskov i Stefan Đuričin su, verovatno, prvi kapetani peraštanske opštine. Up. "Enciklopedija Jugoslavije 6", Zagreb 1965, s. v. Perast.

Str. 89 (18—36)

KOMENTAR

Mletačko osvajanje Kotora, Splita i Šibenika ispričano je vrlo uopšteno i netačno. Potčinjavanje Kotora Veneciji bilo je rezultat dugih pregovora, pošto se grad i pre 1420. više puta nudio da pređe pod mletačku vlast.

str. 90 (1)—91(3)

KOMENTAR

Popis velikih sinova kotorskih Orbin je sastavio skupljajući brižljivo materijal.

O Jeronimu Bizantiju i njegovom podvigu u bici kod Lepanta se moralo još uveliko govoriti u vreme kad je Orbin pisao svoje delo. Istaknute poturčenjake je našao u delima Spandudiina, Špangeberga i Šoldela, kako sam navodi.

O Bućama protovestijarima pisao je sam u svome delu, a isto tako i o Đorđu Bizantiju, koji bi se tobože isticao u vreme Nemanje.

Dominika i Vićenca Buću poznavao je kao teološke pisce, a Ivana Alberta Dujmija je morao znati kao savremenika istaknutog crkvenog starešinu.

Str. 93 (1—10)

KOMENTAR

Ime Lazarevog oca nije poznato iz drugih izvora. Zemlja kralja Stefana je u stvari teritorija države kralja Dragutina, kao što je već jednom istaknuto. Rastislalići su poznati i iz savremenih arhivskih dokumenata. Up. M. Dinić, "Rastislalići. Prilog istoriji raspadanja srpskog carstva", Zbornik radova Vizašološkog instituta 2 (1953) 139—144. Orbinovo pričanje o potčinjavanju "Rasislavića" dobija potvrdu u podacima srpskih letopisa po kojima je knez Lazar "rasuo" Radića Brankovića. Up. I. Ruvarac, "O knezu Lazaru", Novi Sad 1887, 196. O zauzimanju Prištine i Novog Brda Orbin je govorio već u poglavlju o Vukašinu oslanjajući se na Laonika Halkokondila.

Str. 94 (4—14)

KOMENTAR

Lazarevo potomstvo je ovde netačno nabrojano. Nekoliko strana kasnije (str. 102 ovoga izdanja) Orbin će pomenuti "Lazareva dva nejaka sina" Stefana i Vuka. Ime Lazareve kćeri koja je udata za Bajazita Orbin nije našao kod Leunklavija, već samo podatak da je Lazareva kći data Bajazitu. Up. Joannes Leunclavius, "Annales sultanorum Othmanidarum", Francofurti 1596², 139. Po načinu kako beleži ime Vukovo može se zaključiti da je Orbin tu koristio srpski izvor.

Str 94(15-33)

KOMENTAR

Podatke o Lazarevim odnosima prema Ugarskoj Orbin je preuzeo, po svoj prilici, iz onog istog izvora iz koga se obavestio o saradnji Gorjanskog s knezom Lazarom protiv Nikole Altomanovića. Prijateljstvo s Gorjanskim potvrđuju savremene povelje, dok o osvajanju Mačve i Beograda nema podataka u sačuvanim izvorima. Zanimljivo je da Orbin već ranije spominje osvajanje "zemlje kralja Stefana", a sada govori posebno o Mačvi, koja je takođe bila u sastavu Dragutinove države.

str. 94 (34)-95(10)

KOMENTAR

Nije jasno odakle je Orbin mogao uzeti ove podatke. U srpskim letopisima se, doduše, beleži pod 1385/86. da

"pobeže car Murat ot kneza Lazara ot Pločnika is Toplice", Lj. Stojanović, "Stari srpski rodoslovi i letopisi", Beograd—Sr. Karlovci 1927, 215.

str. 95 (11—14)

KOMENTAR

Ovaj podatak je Orbin našao u drugom Leunklavijevom delu "Historiae musulmanae Turcorum", Francofurti 1591, 244 u latinskom prevodu turskog hroničara Nešrija.

str. 95 (16—32)

KOMENTAR

Pasus o odnosima kneza Lazara i Vuka prema Dubrovniku i o bogatstvu Lazarevom mogao je Orbin sastaviti sam na osnovu informacija koje je na drugim mestima upotrebio. Nema nijednog konkretnog podatka koji nije ranije naveden. Ponavlja se i tvrđenje da je Šišman bio "moldavski knez".

Str. 95 (33)-96(11)

KOMENTAR

Ovde se Orbin u svome izlaganju vratao unazad sve do vremena prelaska Osmanlija u Evropu, izgleda zbog toga što je počeo da ekscerpira drugi tekst. Može se sa sigurnošću utvrditi da je Orbinov tekst ovde zavisao od Ludovika Crijevića Tuberona, mada ima razlika koje nije lako objasniti. Pre svega, Tuberon u svojim Komentarima čitavu priču o knezu Lazaru i kosovskom boju stavlja u vreme Muse, naslednika Bajazita I i njegovog tobožnjeg sina Bajazita II. Orbin je verovatno osetio iz drugih tekstova da je ovakva hronologija nemoguća, pa je na mesto imena Muse stavio Sulejmana, kojega je našao kod Laonika Halkokondila. Isto je tako ispustio Tuberonov podatak o ratovanju kralja Vukašina oko Jedrena.

Melante je svakako grad Melantias na obali Mramornog mora, a reka Hebro je antički Hebrus, danas Marica.

Str. 96 (12—15)

KOMENTAR

Ovih nekoliko redaka preuzeto je takođe iz Crijevićevog spisa, samo je ime Bajazetes Secundus Orbin pravilno zamenio imenom Murata. Inače je Orbinov tekst ovde iskvaren. Ono mesto gde čitamo "on je prešao pomenutu reku" (traghetando il fiume stesco (!), glasi kod Crijevića Tuberona: *transgressus Neston amnem usque ad Stymonem processit*.

Reč je, dakle, o reci Mesti (Nestus). Ovde kao i na drugim mestima citiram Crijevića prema kasnom dubrovačkom izdanju: *Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusini ac abbatis congregationis Melitensis Commentaria suorum temporum I—II, Rhacusii 1784*. Orbin je, međutim, mogao čitati posebno objavljeni deo ovoga spisa gde se govori o Turcima: *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius, Florentiae 1590*.

Str. 96 (15—22)

KOMENTAR

Orbinova istorija kosovskog boja sastavljena je od raznih elemenata. Od Leunklavija, koji je ovde izričito citiran, preuzet je podatak o tome da je Lazar pomagao Ugre i podsticao ih protiv Turaka. Ostalo potiče iz Tuberona, koji je odgovoran zbog mešanja Strumice i Sitnice. Tek posle opisa bitke, kad raspravlja o mestu sudara, Orbin spominje Sitnicu.

Str. 96 (22)—97(5)

KOMENTAR

Ovaj odeljak je sasvim drukčijeg porekla. On je svakako pod uticajem narodne tradicije. Tu se prvi put nailazi na motiv svađe među Lazarevim zetovima. Up. A. Šmaus, "Kuripešićev izveštaj o Kosovskom boju", Prilozi KJIF 18 (1938) 509—518. Miloš je, naravno, Kobilović, ali je već uzdignut toliko da je zet kneza Lazara. Tjentište je poznato naselje na trgovačkom putu iz gornjeg Podrinja u Dubrovnik, dok je spomen Novog Pazara anahronizam, jer se to ime javlja tek u periodu turske vlasti.

Str. 97 (6—27)

KOMENTAR

Veoma se lako uočava slaganje Orbinovog pričanja s poznatom narodnom pesmom "Kneževa večera". I to je jedno

od retkih mesta u Orbinovom spisu za koje se pouzdano može reći da se oslanja na narodnu pesmu. Najčešće se zaboravlja da Orbin ovde ne koristi neposredno narodnu tradiciju, nego da prepisuje Ludovika Crijevića Tuberona. Kod njega je našao i tvrdnju da Illyrici atque Macedones vinom i mukama otkrivaju tajne, ali je to izmenio u tvrđenje da Sloveni otkrivaju tajne vinom, a ne mučenjem.

Str. 97 (27)—98(2)

KOMENTAR

Opis Miloševog podviga preuzet je gotovo doslovno iz dela dubrovačkog pisca Ludovika Crijevića Tuberona.

Str. 98 (3—12)

KOMENTAR

Primedba o sumnji Laonika Halkokondila izazvana je ne tekstem grčkog pisca, koji Muratovu pogibiju opisuje sasvim drukčije, nego primedbom Leunklavija, *Annales sultanorum* 1591³, 134, o Halkokondilovoj sumnji u "grčku" verziju o ubistvu Muratovom. Tu je Orbin našao i podatak o turskom običaju (kod njega "zakon") da dvojica stražara drže za ruke svakog koji hoće da poljubi ruku sultanu.

Str. 98(13—19)

KOMENTAR

Uznemirenost u hrišćanskom taboru predstavlja pogodnu pozadinu za veliki Lazarev govor.

Str. 98 (21)—100(9)

KOMENTAR

Već je H. Radojčić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1951, 35—36, izrazio uverenje da je Orbin pri sastavljanju Lazareve besede imao uzore u humanističkoj književnosti. Te uzore nisam uspeo da otkrijem. Opaža se da je govor iskorišćen za glorifikaciju Slovena i da odiše duhom kojim je prožet Orbinov predgovor. (Up. str. 3—6 ove knjige.)

Str. 100 (10)-101(6)

KOMENTAR

Zbivanja u turskom taboru opisana su kod Ludovika Crijevića Tuberona. Orbin je doslovno preuzeo njegov opis u svoj tekst.

Str.101 (7—18)

KOMENTAR

Priča o stradanju kneza Lazara preuzeta je takođe od Crijevića Tuberona.

Str.101 (18-21)

KOMENTAR

Filip Leonicer, kojega Orbin ovde citira, pisac je jedne turske hronike iz XVI veka. U nekim izdanjima Leonicerovog spisa bila je i gravira koja je ilustrovala pogubljenje Lazarevo. Up. J. Matasović, "Dvije šablonske ilustracije", *Narodna starina* 11 (1925) 350—355.

Str.101 (21-25)

KOMENTAR

Orbin nije znao ništa o prenosu Lazarevog tela, pa je uz Lazarevu pogibiju dodao i ono što je znao po čuvenju o Ravanici i kneževom telu. Beleška u margini pokazuje da je brkao Resavu i Ravanicu.

Str.101 (26-31)

KOMENTAR

Na jednom mestu poređane oblike imena Kosova polja mo-gao je Orbin naći u izdanjima XVI veka, gde je bio običaj da se u margini upozori na podatke iz drugih pisaca o ličnosti ili mestu spomenutom u tekstu. Slično nabranje sa istom zamerkom Sansovinu nalazi se i kod Leunklavija, "*Annales sultanorum*" 1591³, 135.

Str.102 (1—8)

KOMENTAR

Odatle su uzeti podaci i o grobu Muratovom i prenosu u Brusu. Orbin je zadržao iste izraze "kula" i "piramida", ali je Leunklavijev tekst u maloj meri prestilizovao. Miloševa ruka se ne nalazi kod Leunklavija, nego kod Tuberonu.

Str.102 (9-18)

KOMENTAR

Tačan datum bitke daju dubrovački anali tzv. Anonima, gde se jedino nalazi spomenut (pre Orbina) vojvoda Vlatko Vuković kao učesnik u boju na Kosovu (ed. S. Nodilo str. 48). Zbog toga je verovatno da se Orbin poslužio informacijama iz dubrovačkih anala, ali ih je samostalno ugradio u ovaj deo izlaganja. O izdaji Vuka Brankovića nema vesti u sačuvanim izvorima starijim od Orbina, mada njegova stilizacija jasno pokazuje da je raspolagao izvorima koji su o tome govorili. Orbin je imao i više verzija o smrti Vuka Brankovića, dok su za nas ti događaji u potpunoj tami.

Str. 102 (18-36)

KOMENTAR

Ne može se ni naslutiti odakle Orbinu podaci o odnosima između Vuka Brankovića i Lazarevih naslednika posle kosovske bitke, ali je već odavno zapaženo da su pojedinosti tačne. Turci su posle proterivanja Vuka Brankovića, 1396, njegove zemlje ustupili Lazarevim naslednicima, a "dva utvrđena grada" — bili su to zaista Zvečan i Jeleč, kao što Orbin nešto kasnije kaže — zadržali su za sebe. Priče o smrti Vukovoj se ne mogu kontrolisati. Up. S. Novaković, "Srbi i Turci", Beograd 1960', 269—271; M. Dinić. "Oblast Brankovića", Prilozi KJIF 26 (1960) 14—18.

Str. 103 (4-19)

KOMENTAR

Pozivanje na Leunklavija važi samo za podatak o udaji Mileve za Bajazita. Priča o postupanju Tamerlanovom sa Bajazitom i njegovom ženom uzeta je iz drugog teksta, iz "Discorso di Teodoro Spandugino Cantacusino gentilhuomo Constantinopolitano dell' origine de' principi Turchi, ed. F. Sansovino, Dell'Historia universale dell'origine et imperio de Turchi", Venetia (1573) c. 50. Priča je inače legendarna, jer znamo da je Olivera Stefanovim zalaganjem oslobođena od Tamerlana i da je živela u Srbiji i posle smrti svoga brata.

str. 103 (20—24)

KOMENTAR

Ova vest potiče svakako iz onog istog izvora koji je Orbin koristio na prethodnoj strani. Vest je u osnovi tačna, ali se odnosi na vreme pre 1402. jer se vidi da su i Vukovi sinovi učestvovali u bici kod Angore kao Bajazitovi vazali. Up. M. Dinić, "Oblast Brankovića", Prilozi KJIF 26 (1960) 18—21.

str. 103(25—37)

KOMENTAR

Vest o Vukovom pokladu mora da se oslanja na dubrovačke arhivske podatke, u kojima je o tome ostalo dosta traga.

str. 104 (1—5)

KOMENTAR

O prvim godinama XV veka i zbivanjima oko despota Stefana Orbin je izvanredno dobro obavešten. Njegova kazivanja se daju kontrolisati, ali se pojavljuje zapleteno pitanje o poreklu njegovih informacija. Nemamo s druge strane podataka da je Grgur, sin Vuka Brankovića, bio zarobljen od Tamerlana i tek kasnije oslobođen.

str. 104 (6—13)

KOMENTAR

Podatak o zatvaranju Đurđa Brankovića nalazimo i u srpskim letopisima, ali tamo nema motiva koji navodi Orbin. Up. Lj. Stojanović, "Stari srpski rodoslovi i letopisi", Beograd—Sr. Karlovci 1927, 22.

str104(14-20)

KOMENTAR

O dobijanju despotske titule izveštava isto tako kratko i Konstantin Filozof, koji, opet, mnogo više govori o boravku na Lezbosu (Mitilena), a nema preciznu pojedinost o dolasku galije pod Ulcinj i iskrcavanju u Baru. Inače, o tome putovanju ima savremenih podataka Mlečanina Sagreda. Up. I. Ruvarac, "Stefan Lazarević na povratku iz Angore u

Srbiju", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 79—87.

str. 104(2030)

KOMENTAR

Oslobođenje Đurđevo iz tamnice u Carigradu beleže i srpski letopisi (ed. Lj. Stojanović 221), koji daju i ime vlastelina: Rodop. Ne znamo, međutim, gde je Orbin našao podatke o sastanku Đurđa Brankovića i Bajazitovog sina Sulejmana (Musulman kod Orbina i Konstantina Filozofa). Vredno je istaći da je taj tekst sa simpatijama i uvažanjem opisivao Vukovog sina, dok Konstantin Filozof preko toga prelazi ćutke ili objašnjava da su Brankovići tada morali da se bore zajedno s Turcima "jer drukčije ne beše moguće".

str. 104(31)—105(15)

KOMENTAR

Podelu vojske na dva dela, od kojih onaj pod Vukom trpi neuspeh, srećemo i kod Konstantina Filozofa (ed. V. Jagić 282), ali kod njega nema datuma. Veoma bliski datum: 20. ili 21. novembar 1402, daju srpski letopisi (ed. Lj. Stojanović 221). U tim letopisima se kaže da je "despotov boj" sa "Đurđem Vukovićem" bio "na Tripolju", a kod Orbina se despot Stefan "vratio put Tripolja". Po njemu izgleda da se Vuk borio kod Tripolja, a Stefan negde dalje. Po Konstantinu Filozofu, "posle ove velike gračaničke bitke" Stefan i Vuk su otišli u Novo Brdo. Karakteristični detalj o kesaru Uglješi nalazimo i kod Orbina i kod Konstantina sa izvesnim razlikama. Orbin ima oblik "Uglješica", koji pokazuje da je ekscerpirao neki srpski izvor. On prikazuje Uglješinu ulogu manje uvijeno nego što to čini Konstantin Filozof.

Već ovaj odlomak pokazuje, a to će se docnije još potvrditi, da Orbinov izvor nije nezavisan od Konstantina Filozofa, ali pokazuje isto tako da se on ne poklapa ni sa jednom poznatom verzijom biografije Stefana Lazarevića, ni sa izvodima iz nje upotrebljenim u hronografu. On sadrži u isto vreme i mnogo manje i ponešto više od Konstantinovog teksta kakav nam je sačuvan. Iz analize Orbinovog kazivanja mogu se izvući novi elementi za raspravljanje inače složenog pitanja o tekstovima i verzijama biografije Stefana Lazarevića. Up. S. P. Rozanov, "Žitie serbskago despota Stefana Lazarevića, i ruskij hronograf", Izvestija otdelenija ruskago jazika i slovesnosti IAN XI (1906) 62—97.

Str. 105 (15—18)

KOMENTAR

Iz drugih izvora ne znamo da je ubrzo posle bitke kod Gračanice Đurađ Branković zauzeo "veliki deo" Lazareve zemlje. Drugi podatak koji kaže da je despot s Ugrima plenio Đurđevu zemlju ima potvrdu u srpskim letopisima koji beleže pod 1403/4. "pleni despot Sitnicu", koja je bila u vlasti Brankovića. Izmirenje despotovo s utarskim kraljem Žigmundom zajamčeno je despotovom biografijom i jednim Žigmundovim pismom od 16. aprila 1404. Up. M. Dinić, "Pismo ugarskog kralja Žigmunda burgundskom vojvodi Filipu", Zbornik Matice srpske serije društvenih nauka 13—14 (1956) 93—98.

Str. 105 (18)—106(4)

KOMENTAR

Svađu između Vuka i Stefana opisuje i Konstantin Filozof, koji baca krivicu na Vuka, ozlojeđenog zbog bratovljevih prekora posle pretrpljenog poraza. Kod Orbina je krivac Stefan jer ne postupa "kao pravi brat". Teško je zamisliti verziju biografije Stefana Lazarevića u kojoj bi on makar i na trenutke bio slikan u nepovoljnoj svetlosti, ali nije lako ni pretpostaviti da bi Orbin iz svoga izvora uzimao samo jezgro informacije da bi ga u svome tekstu drukčije obojio.

Vredno je istaći da Orbin od bekstva Vukovog pa do njegove provale u Srbiju 1409. nema nikakve vesti, a da je kod Konstantina Filozofa između ta dva događaja izlaganje o unutrašnjem uređenju, gradnji crkava, smrti kneginje Milice itd.

Napad Vuka Lazarevića sa Đurđem Brankovićem i Evrenosom spominje se kod Konstantina Filozofa i u letopisima. Kod Konstantina se ne javlja Đurađ Branković, datum i broj vojnika, ali ima Evrenosa (Avranec kod Orbina i Konstantina), izmirenje i podelu zemlje. Orbin izričito kaže da je Stefan dobio severni deo, dok iz Konstantinovog teksta proizlazi da se Stefan morao preseliti iz dotadanje oblasti. Orbin nije razumeo ono što je pročitao o podeli pa je Stefanu pripisao nemoguću teritoriju "prema Dunavu i Novom Brdu", a Vuku "od Morave na zapad". Godinu 1409. potvrđuju savremeni izvori, ali mesec neće biti tačan: Dubrovčani znaju već krajem februara 1409. za Vukov napad, a marta se žale zbog šteta koje je počinila ugarska vojska koja je pomagala despota u Prištini. Zanimljivo je da ni Orbinov izvor, ni Konstantin ni srpski letopisi ne beleže ove despotove akcije.

Str. 106 (5—20)

KOMENTAR

O ovim događajima priča i Konstantin Filozof, ali sa drugim pojedinostima, tako da se čini da se Orbin ovde ne oslanja na njega. Konstantin nema datuma niti naziva Veliko more, iako priča ošpirnije o despotovoj plovidbi u Vlašku.

Str. 106 (20—33)

KOMENTAR

U ovom pasusu, međutim, opaža se jasno da je Orbin zavisao od Konstantina. U kratkoj verziji Orbinovoj su svi detalji iz Konstantina: Vuk i Lazar idu da preteknu Stefana i prime zemlju dobijenu od Sulejmana, obojica nailaze na Musine ljude i padaju u njihove ruke, prvo je pogubljen Vuk, dok je Lazara Musa vodio sobom da bi učenio Đurđa Brankovića; bila je druga bitka, i to pod Jedrenom, Musa je poražen, a tada je pogubljen i Lazar. Pri ovakvom nizu pojedinosti, ispričanih čak istim redom, ne može biti ni najmanje sumnje u vezu Orbinovog teksta s Konstantinovim. Postavlja se pitanje da li je skraćivanje vršio Orbin ili se služio već skraćenim tekstom.

Str. 106 (33—35)

KOMENTAR

Godina je tačna, ali Konstantin i srpski letopisi izričito kažu da je Sulejman bio udavljen. Ovaj podatak je Orbin svakako uzeo iz nekog zapadnog izvora, koji daje uopštene podatke po godinama.

Str. 106(36)—107(8)

KOMENTAR

I kod ovog odlomka je jasno da se oslanja na Konstantina Filozofa. Sve pojedinosti koje navodi Orbin nalaze se i u biografiji despota Stefana. Silyvrija (Selymbria) je grad na obali Mramornog mora u blizini Carigrada.

Str. 107 (9—27)

KOMENTAR

Ovaj odlomak je vrlo zapleten i težak. Odmah na početku Orbin daje 1415. kao datum zbivanja o kojima priča, iako se na prvi pogled vidi da se ona odnose na 1413. To je godina u kojoj je ubijen Musa. Rekao bih da je Orbin i ovde imao epitomatora Konstantinovog pred očima, i to po spomenu "vojvode Petra" kao saveznika despotovog. Iz savremenih dubrovačkih pisama se vidi da su u Srbiju išli zaista vojvoda Sandalj Hranić i Ivaniš Morović, dok o vojvodi Petru nema pomena, niti se među savremenicima vidi koja bi to ličnost mogla biti. Kod Konstantina Filozofa se ne pojavljuje Sandalj niti se navode pojedinci, već "ugarski velikaši i bosanski" u vezi s ratom protiv Muse, ali se zato nešto kasnije javljaju kao velikaši koje je despot Stefan otkupio iz turskog roblja: Petar Mirovijski Ivaniš. Tu opet srećemo karakterističnu kombinaciju imena Petar i Ivaniš. Ovaj Ivaniš je svakako Morović, koji je doista bio zarobljen 1415. u bici južno od Doboja, a Petar "de Zapes" je ugarski vlastelin poznat iz povelja toga vremena. Ivaniš je ratovao u Srbiji 1413, bio zarobljen u Bosni 1415. i docnije otkupljen, tako da je Orbinov pobrkani podatak ispao slučajno tačan.

O stradanju srpskih gradova od Muse govore srpski letopisi. Oni, međutim, daju tačan datum bitke: 5. juli, koji se nalazi i u jednom dubrovačkom pismu iz jula te godine (Thalloczy—Gelchich, 226). Mesto bitke Isker daju i letopisi i Konstantin Filozof i dubrovačko pismo, dok o ranijem povratku Sandalja i Morovića govori jedno drugo dubrovačko pismo. U takvoj situaciji se zaista ne može reći odakle je Orbin uzeo svoje podatke.

Str. 107 (28)-108(5)

KOMENTAR

O pobuni rudara u Srebrnici govori i Konstantin Filozof, a ostalo je i nešto savremenih arhivskih podataka. Up. M. Dinić, "Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I", Beograd 1955, 59—62. Iako u pričanju Orbina i Konstantina ima razlika, ipak ne verujem da je Orbin crpao iz nekog drugog izvora. Razlike su pre svega u uglu iz koga se posmatra: Konstantinu je blizak "mladić" "poslan nad radom" (kod Orbina: "poslao na upravu... vlastelina po imenu Vladislav"), a njegovi protivnici su "nemirni duhovi", dok je za Orbina Vladislav krivac jer je "preko svake mere tlačio tamošnji narod". Slična je struktura izlaganja u oba spisa: poslan upravnik, ustanak i ubistvo, despot dolazi s vojskom, osveta u kojoj despot seče noge i ruke. Orbin nema bacanje s palate, a Konstantin nema pogrešan datum niti opis despotovog postupanja s Dubrovčanima. Događaj inače pada u 1427. "krajem marta ili početkom aprila najkasnije" (M. Dinić).

Karakterističan je zaplet s imenom despotovog činovnika u Srebrnici: dok Konstantin, po rukopisima koji su nam očuvani, ne donosi ime, Orbin beleži da se zvao Vladislav. Jedan rukopis, međutim, imao je u margini ispisano ime Vladislav, verovatno iz nekog drugog potpunijeg rukopisa kakav nije došao do nas.

Str. 108 (5—13)

KOMENTAR

Prvi Dubrovački poslanik posle pobune u Srebrnici bio je zaista Paskoje Rastić, ali nije išao sam, nego je imao kao druga Junija Gradića. Dubrovačko poslanstvo nije zaista ništa uspelo kod Stefana. Ovaj podatak se oslanja na uputstvo pomenutom dubrovačkom poslanstvu, ali teško da je crpen neposredno iz arhiva.

Str. 108 (13-16)

KOMENTAR

Godina i mesto smrti despota Stefana dati su pogrešno. Iako nekoliko redaka niže Orbin događaje koji neposredno slede stavlja u 1428, ovde ostaje veran pogrešci kod datiranja srebrničke pobune. Srpski izvori ne znaju da je Stefan sahranjen u Ravanici, te nije isključeno da je Orbin zamenio Lazara i Stefana.

Str. 108 (16-23)

KOMENTAR

Vesti o dubrovačkim poslanicima i obnavljanju povelje za Dubrovnik 1428. su tačne i potiču svakako iz nekog dubrovačkog izvora.

Str. 108(24)—109(11)

KOMENTAR

Orbin zna o događajima posle smrti despota Stefana pojedinosti koje ne nalazimo nigde u očuvanim izvorima. Kao i Konstantin Filozof, on napad Murata II na Novo Brdo stavlja posle smrti despotove, iako iz savremenih arhivskih podataka saznajemo da je ovaj grad bio opsedan već u februaru 1427. Dubrovčani su decembra 1427. pisali da su njihovi trgovci u Novom Brdu opsednuti tot jam mensibus. Takve detalje kao što su datum dolaska Isaka ili broj dana koliko je trajala opsada Orbin je morao negde pročitati.

Drugi deo pasusa, onaj koji govori o Bobaljeviću. upućuje na Dubrovnik i porodične hartije Bobaljevića. Inače, danas nije moguće na osnovu očuvane arhivske građe utvrditi tačno na kojega se Vuka Bobaljevića od tri istoimena savremenika odnosi ono što Orbin priča. Izgleda da to neće biti Vuk Vlaha, nego Vuk Mihaila Bobaljevića. Up. B. Krekić, "Vuk Bobaljević", Zbornik radova Vizantološkog instituta 4(1956) 118 n. 16.

Str. 109 (12-17)

KOMENTAR

Nisam mogao utvrditi odakle potiče ova vest, koja inače potpuno odgovara načinu sređivanja odnosa između sultana i balkanskih vladara.

str 109(17-19)

KOMENTAR

Udaja Katarine za Ulriha Celjskog može poticati iz srpskih letopisa. Ono o ubistvu Ulriha je umetak Orbinov iz materije koju će docnije ispričati.

Str. 109 (20—35)

KOMENTAR

Posle uvodne rečenice s netačnim podatkom da je Murat II 1435. ponovo napao Đurđa, sledi opširan doslovni ekscerpt iz Laonika Halkokondila. Odatle je i rečenica o Halilu na dnu ove strane.

str. 110 (1—27)

KOMENTAR

Vrlo učena polemička izlaganja Orbinova nameću utisak kao da je suočavao vesti raznih pisaca i opredelio se za verziju koja mu se činila prihvatljiva. U stvari, on je sve to prepisao iz komentara Leunklavijevog uz Anale turskih sultana (ed. Frankfurt 1596,² 155). Izmenio je red pa je prvo raspravljao o tome da li je Mehmed II Marin sin, što je kod Leunklavija na kraju, a zatim o genealogiji Marinoj. Ispuštena su mesta gde se Leunklavije poziva na "ove anale", tj. turske, koje je u prevodu objavio, i poneka pojedinost. O piscima koji se tu spominju up. komentar uz

spisak autora.

Str. 110(27)—111(12)

KOMENTAR

Ceo opširni odeljak je preuzet iz Bonfinija, "Rerum Hungaricarum decades", Lipsiae 1771', 423. (Prisiljen sam da citiram ovo kasno izdanje, jer mi je bilo pri ruci.) I za ovaj odlomak se može reći da je "više prevod iz Bonfinija negoli izvod", kako je za jedan drugi duhovito primetio Nikola Radojčić (Srpska istorija Mavra Orbinija. 39). Samo početak o tri godine mira potiče od Orbina, objašnjenje napada se oslanja na Bonfinija koji tu ekscerpira Pija II, a od Đurđevog prelaska u Ugarsku počinje prevod.

Str. 111(13—35)

KOMENTAR

Ovde Orbin napušta Bonfinija, jer je u nekom drugom izvoru našao više. Interesantan je podatak o Jerininoj krivici zbog nesprenosti grada za odbranu u kome odzvanja narodna tradicija. Važna je ali se ne može kontrolisati vest da je Grgur dobio od sultana deo zemalja Vuka Brankovića. Vest o načinu oslepljivanja Đurđevih sinova "pomoću nekakve užarene činije" potiče iz R. Giovio, "Informatione di Paolo Giovio, vescouo di Nocera a Carlo Quinto imperatore augusto, ed. F. Sansovino. Dell' Historia universale dell' origine et imperio de Turchi", Venetia (1573) c. 156.

Str. 111(36)—112(28)

KOMENTAR

Ovo čitavo izlaganje sastavljeno je iz tuđih odlomaka. U početku se nalazi citat iz Laonika Halkokondila na koji sam Orbin upozorava. Već komentar o tome da nije reč o Lazaru nego Đurđu s pozivom na Tomu Ebendorfera, koji je tada još bio u rukopisu, doslovan je prevod jednog komentara Leunklavijevog uz imena srpskih kneževa. "Annales sultanorum", Frankfurt 1596², 133—134. Čak i mesto koje počinje sa "Bonfinije čak nabraja..." nije neposredno iz toga pisca, već iz Leunklavija (ed. 1596, 157), samo što je spisak despotovih gradova dopunjen prema Bonfiniju i što su spomenute kuće u Budimu. Slučaj je ipak hteo da se negde tokom štampanja izgube: Tokaj, Munkač, Talj, Regec, koji se nalaze i kod Bonfinija i kod Leunklavija.

Str. 112 (28—34)

KOMENTAR

O boravku despota Đurđa u Zagrebu ne govori nam nijedan očuvani izvor, a isto tako ne znamo s druge strane ništa o Đurđevoj želji da se pomiri sa sultanom. Tačno je da su despota mletački brodovi odvezli do Bara.

Str. 113 (1—20)

O doživljajima despota Đurđa u Baru Orbin je imao dva izvora. Jedan je dubrovački istoričar Serafino Razzi, "La storia di Raugia", Lucca (1595) 56, od kojega je doslovice prepisao prvih 16 redaka na str. 113. Nije se, međutim, dalo utvrditi koji je bio drugi tekst, koji je govorio o galiji koja je pod zapovedništvom Paskoja Sorkočevića očekivala despota kod Bara. Jednu znatno kraću verziju o Baranima i despotu Đurđu nalazimo i kod tzv. Anonima (ed. S. Nodilo 56-57).

Str.113 (21—35)

KOMENTAR

Nije mi pošlo za rukom da utvrdim odakle je Orbin uzeo podatke o boravku despota Đurđa u Budvi i o držanju Crnojevića. Iz savremenih dokumentarnih izvora je poznato da su se Crnojevići zaista odmegnuli od despota i da je srpski vladar vrlo naglo napustio Zetu.

Str.113(35)-114(26)

KOMENTAR

Sve što Orbin ovde priča nalazi se kod Ludovika Crijevića Tuberona (Commentarii I, 1784, 206) i kod Antonija Bonfinija (ed. 1771⁷, 441).

Str.114(29)-115(4)

KOMENTAR

Izvod iz već citiranog dela S. Razzi, "La storia di Raugia" 57, koji se opet oslanja na Tuberona.

Str.115(4-16)

KOMENTAR

Ovde je Orbin naglo promenio pisca, što se primećuje i po duhu i po sadržini odlomka. Ti redovi su preuzeti iz spisa Rneje (Eneje?) Silvija Pikolominija (Pija II): "Asiae, Europaeque elegantissima descriptio", koji mi je bio pristupačan u starom italijanskom prevodu: "La discriptione de l'Asia et Europa di papa Pio II e l'istoria de le cose memorabili fatte in quelle", Vinegia 1543, f. 190.

Str. 115(15—25)

KOMENTAR

Ovde je Orbin doslovno preveo svoga zemljaka Ludovika Crijevića Tuberona. Mesto se nalazi u opširnom ekskursu njegovih "Komentara" posvećenom istoriji Dubrovnika. On je od njega napravio i poseban "Commentariolus de origine et incremento urbis Rhacusane", koji je, doduše, izdat tek 1790, ali je u Dubrovniku svakako bio raširen kao rukopis. Za razliku od ekskursa o Turcima, koji je posebno štampan u Firenci 1590, "Komentari" u celini su publikovani tek posle Kraljevstva Slovena: 1603. godine. Orbin ga je, dakle, morao svakako čitati u rukopisu. Kod upoređivanja sam se služio dubrovačkim izdanjem: Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusini ac abbatis congregationis Melitensis "Commentaria suorum temporum I—II", Rhacusii 1784. Odlomak o despotu Đurđu je na str. 206. prvog toma.

Str. 115(25)—116(10)

KOMENTAR

Priča o Damjanu Đurđeviću i Paskoju Sorkočeviću zasniva se svakako na porodičnoj tradiciji ili porodičnim hartijama. U svakom slučaju, u njoj ima tačnih i legendarnih elemenata. Oba vlastelina su zaista zauzimala visoka mesta u službi despota Đurđa. Paskoje je bio "čelnik riznički", upravnik despotovih finansija. M. Dinić, "Dubrovčani kao feudalski u Srbiji i Bosni", Istorijski časopis 9—10 (1959) 146—147, je upozorio da podatak o Paskojevim selima u topličkom kraju potvrđuje kazivanje njegovog unuka poznatog humaniste Elija Lampridija Crijevića. On je pokazao, takođe, da nije tačno Orbinovo tvrđenje da je Paskoje prodao svoja imanja u Srbiji.

str. 116(10)—117(11)

KOMENTAR

Poreklo prvih nekoliko redaka nisam mogao utvrditi. Od vesti o Đurđevom posredovanju pa do kraja odlomka sve je preuzeto iz spisa Laonika Halkokondila, koji je bio objavljen i preveden na latinski pre Orbina. Orbinu nije zasmetalo to što je ovde država despota Đurđa obnovljena sasvim drukčije no što je bilo opisano na str. 114—115, gde je Janko Hunjadi vratio despotu državu, ali ne celu.

Str. 117 (12—14)

KOMENTAR

Orbin ovde citira "turske anale" za pojedinost o despotovom susretu sa sinovima, ali nije jasno na koje anale se misli.

Str. 117 (15—22)

KOMENTAR

Iako Orbin ovde citira "Kureusa", pisca šleskih hronika, on u stvari ekscerpira Leunklavija, "Annales sultanorum" 159, koji je zaista čitao šleskog hroničara.

Str. 117(23)—120(10)

KOMENTAR

Opširno ispričana epizoda o Skenderbegu ne potiče iz obimnog Barlecijevog dela. Iste osnovne elemente, ali ne i potpuno slaganje, našao sam u kratkoj istoriji Skenderbega štampanoj u prvoj polovini XVI veka: "Commentario delle cose de Turchi et del s. Georgio Scanderbeg, principe di Epiro, con la sua vita et le vittorie per lui conseguite et le inestimabili forze et vertu di quello degne di memoria", Vinegia 1541, f. 7'—8'. Cela priča je inače sasvim legendarna i stoji u vezi s izmišljenom prepiskom između kralja Vladislava i Skenderbega.

Str. 120(11)—121(34)

KOMENTAR

Pričajući o ratu Hunjadija i Turaka 1448. Orbin je obilno prepisivao Bonfinija, "Rerum Hungaricarum decades" 481—482. Mestimično je ponešto ispuštao kao kratki pasus o Skenderbegu (pošto je prethodno na osnovu drugog izvora govorio a njemu), ili sažimao kao kraj drugog pasusa na str. 121.

Str. 121(35)—122(25)

KOMENTAR

Čitava istorija Hunjadijevog potucanja posle bitke na Kosovu 1448, uzeta je iz Laonika Halkokondila. I Bonfini je poznaje samo skraćenu i uprošćenu.

Str. 123(28—34)

KOMENTAR

Doslovno preuzeto iz Bonfinija (486).

Str. 123(35)—124(18)

KOMENTAR

Bukvalan prevod jednog pasusa iz Bonfinija (486—487).

Str. 124(19)—125(15)

KOMENTAR

I ovo je izvod iz Bonfinija sa minimalnim ispuštanjem i izmenama. Skraćeno je izlaganje Muratovih motiva za rat. Bonfini ima "Frigibegum, Praefectum trium legionum" a Orbin "Frigibego con l' essercito di quarantasette mila combatenti". Frigibego je Ferizbeg, koji je u tom ratovanju 1454. pao u zarobljeništvo.

Str. 125(16)—126(9)

KOMENTAR

Ovaj odlomak je već N. Radojčić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1950, 38—39, štampao naporedo s Bonfinijevim tekstom da bi se videla Orbinova zavisnost.

Str. 126 (10—20)

KOMENTAR

Izlaganje u ovom pasusu oslanja se na Laonika Halkokondila, koji je tu i citiran. Bonfini je naveden samo zbog hronologije. On spominje tursko osvajanje Novog Brda, Prizrena i Srebrnika.

Str. 126(25)—128(9)

KOMENTAR

Epizodu sa čuvenim franjevačkim propovednikom Ivanom Kapistranom našao je Orbin u spisu Eneje Silvija Pikolominija (Pija II) "De statu Eutorae", štampanom više puta tokom XVI veka. Odatle je i pričanje o sukobu despota Đurđa i Siladija, o kome ima podataka u savremenim poveljama i oni potvrđuju kazivanje koje Orbin ovde prenosi. Godina nije tačno navedena: despot Đurađ Branković je umro 24. decembra 1456.

str. 128(15—25)

KOMENTAR

Ovaj deo izlaganja o despotu Lazaru Đurđeviću predstavlja prevod odlomka iz spisa Laonika Halkokondila.

Str. 128(26)—130(10)

KOMENTAR

Podaci o poslednjim Brankovićima uzeti su iz spisa Musakija. Erinja je Jerina, udata za sina Skenderbegovog.

str. 130(11—36)

KOMENTAR

U ovom pasusu je povodom Vuka Grgurevića kratko ispričana bitka na Uni prema podacima Bonfinija (str. 637). Grad. "Fejecko", koji se ovde spominje, treba da je zapisan u obliku Fejerko, što znači Bela Stena. Tako se zvao grad u Slavoniji u Križevskoj županiji koji je pripadao Brankovićima. Up. I. Ruvarac, Prilošci. v) Feyezkeo = Slankamen?, "Zbornik Ilariona Ruvarca I", Beograd 1934, 299—302.

str. 130(27)-131(4)

KOMENTAR

Završetak nije naročito sadržajan. On stoji u vezi sa već spominjanim spisom Eneje Silvija Pikolominija, ali ga ne reprodukuje doslovno.

Str.132

KOMENTAR

Poreklo grba bosanskog kraljevstva otkrio je N. Radojčić, "Odakle je preuzeo Mavro Orbini svoj grb Bosne?" Glasnik Zemaljskog muzeja 41(1929) 103—108. Izvor Orbinu je bila "Cosmographia", delo Sebastiana Münstera.

Str. 133(8)—134(26)

KOMENTAR

U ovom odlomku o Besima kao tobožnjim precima Bosanaca citira se čitav niz antičkih i kasnijih pisaca: Livije, Strabon, Evtropije, Ovidije, Svetonije, Dion Kasije, Jordanes, Pjer Belon, Karlo Vagreze, ali poznajući Orbinov način rada ne možemo očekivati da je on sam prikupio sve te podatke. Kao i na nekim drugim mestima, on je svakako prepisao celu priču zajedno s pozivanjem na pisce od nekog humanističkog pisca. Verovatno je to bio Karlo Vagriese (v. komentar uz spisak izvora), ali to ne mogu pouzdano tvrditi jer mi je njegovo delo ostalo nepristupačno.

Str.134(27)-135(13)

KOMENTAR

Sam Orbin ovde nedvosmisleno pokazuje da doslovno citira Sebastijana Minstera. Originalni odlomak iz "Kozmografije" reprodukovao je N. Radojčić u ranije navedenoj raspravi o grbu Bosne.

Str.135 (15-17)

KOMENTAR

Pozivanje na ugarskog hroničara Jovana Turocija odnosi se na gl. 22 Ugarske hronike gde se u popisu naroda i plemena koji su u vreme Geze, Stefana i drugih kraljeva dolazili u Ugarsku navode i Bessi. Up. Joannis de Thwroc "Chronica Hungarorum" ed. G. Schwandtner, "Scriptores rerum Hungaricarum I", Tyrnaviae 1745, 144. To nisu antički Bessi već Bisseni (Pečenezi).

Str. 135(24)-136(26)

KOMENTAR

Najstarija istorija Bosne ispričana je vrlo konfuzno, uglavnom na osnovu podataka Letopisa Popa Dukljanina, kojega je Orbin u celosti preveo i štampao u okviru Kraljevstva Slovena. Odatle je Krešimir sin Tješimira "gospodar u Hrvatskoj i u Bosni". Ono što sledi o Čudomiru, Zelimiru, Tribeliju itd. uzeto je od Pavla Skalića (Orbin ga citira kao Paolo Scaligero), koji je to dobrim delom izmislio. Up. F. Šišić, "O podrijetlu i zaslužjenju hrvatskog kralja Slavića", Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 7(1803—4) 159—161.

U završnom delu pasusa o kraljici Margareti Orbin se oslanja na dubrovačke Anale. Kraj teksta o Margareti, koji nema istorijske podloge, doslovno je uzet iz S. Razzi, "La storia di Raugia", Lucca 1595, kako je upozorio F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margareti, Dubrovnik I (1929) 5—54, koji je prikupio i komentarisao sve podatke o toj temi.

str 136(27-37)

KOMENTAR

Iz ovog pasusa se vidi da je Orbin bio u velikim neprilikama kad je trebalo da ispriča početke bosanske države. Ono što je rekao rezultat je više opšteg rezonovanja nego poznavanja činjenica. Ban Borić je prva ličnost o kojoj je nešto mogao reći.

Str. 137 (1)

KOMENTAR

Iznenaduje ovaj obrnuti niz bosanskih vladara, koji su tobože bili "u to vreme", utoliko više što se iz daljeg teksta jasno vidi da je Orbin imao tačne predstave o vremenu Kulina (u margini: 1199 — današnja hronologija 1180—1204), Borića (početak rata protiv Dubrovnika 1154 — danas znamo 1154—1163) i Tvrtka (krunisanje mu stavlja u

1376, inače je vladao 1353—1391).

Str. 137—140

KOMENTAR

Opširna istorija ratovanja bana Borića i Dubrovnika nameće čitav niz problema. Pre svega, naše znanje o Boriću počiva na podacima vizantijskog istoričara Jovana Kinama i ugarskih povelja. Nijedan od tih izvora Orbin nije mogao čitati. Očigledno, on je imao pred sobom neki izvor koji je, međutim, bio iz kasnijeg vremena i pun anahronizama. Vreme bana Borića je ipak tačno znao, jer tobožnji rat s Dubrovnikom stavlja u 1154. godinu. Borić ce javlja kao sudija koji dosuđuje benediktinskom manastiru na Lokrumu crkvu i zemlje u Babinom polju na Mljetu u jednoj nedatovanoj povelji u grupi tzv. Lokrumskih falsifikata. Nije jasno Borićevo prisustvo u primorskoj tradiciji kad imamo na umu da Bosna u XII veku nije uopšte izlazila na more niti imala granice u blizini Dubrovnika. Ban Borić je mogao imati neposredne veze s Dubrovnikom jedino ako je u njegovo vreme Bosna zagospodarila Zahumljem.

Orbin prikazuje rat s Borićem kao zajedničku stvar nekoliko gradova. Dubrovnik dobija pomoć od Ulcinja, Kotora i Perasta. Kao i ranije, u opisu rata s Nemanjinim bratom Miroslavom, Orbin navodi imena dubrovačkih zapovednika i vođa pomoćnih odreda iz drugih gradova. Tu je Miho Bobaljević koji se ovde proslavio, pa je posle više od dve decenije zapovedao vojskom protiv Miroslava. O imenima dubrovačkih vlasteoskih rodova rečeno je dovoljno u komentarima uz istoriju Srbije (up. str. 296). Kotorska porodica Bolica se javlja tek u XIV veku. Ulcinjskim saveznicima je zapovedao Nicolo Cheruich, pripadnik ulcinjske porodice poznate u periodu kasnog srednjeg veka. Up. K. Jireček, "Romani u gradovima Dalmacije", Beograd 1962, 265.

Peraštansko prezime Šestokrilić nije mi poznato iz drugih izvora, ali vredi zapaziti da se Perast javlja u Orbinovom spisu na više mesta i sa većim značajem nego što mu ga pridajemo na osnovu srednjovekovnih izvora. Istu priču nalazimo i kod Lukarevića (34—35).

Dok se poreklo prvog dela priče, u kome glavnu ulogu igra Bobaljević, mora tražiti u Dubrovniku, dotle događaji posle pobeđe s pojedinostima o odnosima Kotora i Perasta potiču svakako iz jednog od ova dva grada.

Str. 140 (16—32)

KOMENTAR

Moderna nauka smatra da je Borićeva vlada u Bosni nasilno prekinuta posle završetka ugarskih borbi oko prestola između Stefana III i Stefana IV. Orbin iz svojih izvora ništa o tome ne zna, te pušta da Kulin neposredno nasledi Borića. O dužini Kulinove vladavine: 36 godina, ne može se ništa reći. Na osnovu sačuvanih izvora granične godine su 1180. i 1204. Izreka o banu Kulinu je zabeležena na osnovu neposrednih Orbinovih znanja i iskustava i predstavlja dokaz da je tradicija o Kulinu bila živa i u XVI veku. Inače, sve što Orbin zna o Kulinu uzeto je iz starije dubrovačke analistike. U "Analima Ranjine" (ed. Nodilo 219) spominje se bosanski biokup Radogost, što je Orbin iskvario pod uticajem imena poznatog patarena Radina gosta. Tamo se nalazi i osvećenje crkve Sv. Kuzmana i Damjana na poziv župana Jurka i osvećenje dveju crkava u Bosni. Samo je hronologija različita, jer Ranjina navodi samo 1185. kao godinu početka pontifikata nadbiskupa Bernarda, dok Orbin daje i godinu posvećenja Radogosta (1171, dakle, pre Bernarda) i 1194, kao godinu Bernardovog odlaska u Zahumlje.

Str. 140(33)-141(21)

KOMENTAR

Odlomak je značajan po tome što donosi priču o poreklu Kotromanića, više puta pretresanu u modernoj nauci. Posebno se njome bavio V. Čorović, "Pitanje o poreklu Kotromanića", Prilozi KJIF 5 (1925) 15—20. Nasuprot L. Talociju (Die Kotromanglegende, Studien zur Geschichte Serbiens und Bosniens im Mittelalter, München-Leipzig 1914, 66—70), koji je tvrdio da je Orbinova priča o nemačkom poreklu Kotromanića rezultat humanističke sklonosti ka etimologiziranju, Čorović je upozorio da se priča o Kotromanu Gotu nalazi već u dubrovačkim instrukcijama iz prve polovine XV veka. Poznato je takođe da se u dubrovačkim uputstvima sreću još neki momenti bosanske istorije (boravak banice Jelisavete, udovice bana Stjepana I Kotromanića, u Dubrovniku sa tri sina i njihov povratak u Bosnu).

Upadljivo je slaganje između Orbina i ovih istorijskih reminiscencija u dubrovačkim službenim spisima u pogledu tema o kojima govore i čak u pojedinostima. U dubrovačkim instrukcijama imamo sažetu verziju istog izvora koji nalazimo ošpirnije izložen kod Orbina (i Lukarevića). Orbin nam izričito kaže da je ono malo što priča o početku Kotromanića našao "zapisano". Izvor koji je on ovde koristio bio je dobro obavešten (nastao svakako pre 1430) i bio je prožet tendencijama da veliča i ističe prava i slobostine plemstva. Ovu istu tendenciju ćemo sresti još u nekim odlomcima Orbinovog izlaganja bosanske istorije.

Godina smrti bana Stjepana I (1310) će, po svoj prilici, biti tačna. U svakom slučaju, njegovi nasljednici su kao izgnanici boravili u Dubrovniku 1314. Imena Stjepanovih sinova su u osnovi tačna. Jedino je Ninoslav usled štamparske greške na ovom mestu originala ispao Niroslau (nešto niže je pravilno Ninoslav, ali se kaže da ga drugi zovu Miroslav). Podatak o granici na Drini je mehanički ubačen i sasvim nepovezan s ostalim tekstom. Potiče svakako iz Letopisa Popa Dukljanina.

Str. 141(22)-142(7)

KOMENTAR

Orbin ovde nastavlja da ekscerpira izvor o Kotromanićima. I ovde srećemo motiv čuvanja "slobode" i "zakona" Bosne. Boravak Jelisavete i Stjepana II Kotromanića u Dubrovniku potvrđen je savremenim izvorima. U vrlo prorođenim zapisnicima iz toga vremena čitamo da su članovi Velikog veća dubrovačkog odlučili, 6. aprila 1314, da odobre trošak za doček "bana" i da zakupe neke kuće gde će ban stanovati. "Monumenta Ragusina". Liber reformationum I", Zagrabiae 1879, 41. Povodom vesti o odlasku Stjepanove braće u Hrvatsku i odlaska sestre u Rim vredi upozoriti da se o događajima tih godina govorilo još u nekim izvorima. Na to nas upozorava već Orbin kad kaže da Ninoslava "drugi" zovu Miroslav, a jasno se to vidi iz pričanja Lukarevićevog. Ovaj Orbinov savremenik je dao prednost drugom izvoru koji navodi i imena pobunjenika (Vuk Bulić, Čubran Budisaljčić), koji zna da su Stjepanova braća pobjegla sa nekim vlastelinom Mladenom Hartićem u Zagreb i Medvjed (in Sagreb e in Medujed). Iz toga drugog izvora je Orbin uzeo podatak o odlasku Ninoslava i Vladislava u Hrvatsku, a verovatno i onaj o Danici, koji će biti bez istorijske podloge. Up. I. Ruvarac, "Draga, Danica, Resa", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 336—338.

str 142 (8_27)

KOMENTAR

Povratak Stjepanov na vlast u Bosnu ispričan je bez ikakvih pojedinosti sasvim sumarno, tako da ne treba isključiti mogućnost da je ovaj pasus plod Orbinovog rezonovanja. Od njega svakako potiče ono veličanje uloge Dubrovčana i njihove pomoći. Karakteristično je da Orbin ovde govori o povratku Stjepanovom "s braćom" iako je ranije pustio da se braća sklone u Hrvatsku. Nekoliko redaka o Stjepanovom ratu protiv sinova Branivojevih oslanja se na ono što je Orbin znao o Branivojevićima i izložio u glavi o Humu (up. komentar uz str. 190—192).

str. 142(28)—143(11)

KOMENTAR

Pričanje o banovom darovanju Stona i Pelješca oslanja se neposredno na starije dubrovačke anale tzv. "Anonima" (ed. Nodilo 35—36). Kao što je nagovešteno u komentaru uz Orbinovo izlaganje o Dušanu, ovde je došlo do zanimljive kontraminacije. Anonimni dubrovački analist, naime, tokom čitave dubrovačke istorije zna samo za bosanske vladare kao susede Dubrovnika. Tako je već u IX veku "re Stiepan in Bosna" veliki prijatelj Dubrovčana, itd. Anonim tako naziva i onog vladara koji je poklonio Ston i Pelješac "lo re Stiepan de Bosna", iako se po spominjanju Bućinog posredovanja lako prepoznaje da se misli na Stefana Dušana. Istorijska podloga verzije o zahtevu bosanskog bana da se Ston vrati 1334, koju Orbin doslovno preuzima od Anonima, leži u zategnutosti između kralja Dušana i Dubrovčana te godine. U Dušanovoj povelji iz 1334. Dušan kaže "kako se bješe porasrdilo (porasrdilo) kraljevstvo mi na vlastele dubrovačke za Stonski Red (rat, rt)". Stvari su bile dovedene u red i Dušan je potvrdio svoju darovnicu iz prethodne godine, zahtevajući da Dubrovčani ne primaju njegove podanike u Ston i na poluostrvo i "da prebiva pop srbski i da poje u crkvah koje su u Stonu i u Ratu kako jest poveljevalo kraljevstvo mi".

str. 143 (11—28)

KOMENTAR

Sumarno ispričana uloga bana Stjepana II u vreme opsade Zadra slaže se s onim što znamo iz savremenih izvora. Zadrani su još tada optuživali bana Stjepana da je kriv za poraz kraljevske vojske. Orbin je čitao najmanje dva izvora o ovim stvarima, jedan po kome se ban nedostojno držao pod Zadrom i drugi po kome je učestvovao u zaveri protiv kralja Ludovika I. Ni jednom ni drugom nisam mogao ući u trag.

str. 143 (29—37)

KOMENTAR

Opis dolaska franjevacu u Bosnu je netačan i sledi svakako nekog kasnog crkvenog istoričara (možda Volaterana). Peregrin je nekoliko godina ranije bio u Bosni i 1349, kada je tobože upućen u Bosnu, postao je bosanski biskup.

str. 144 (1—28)

KOMENTAR

Ovaj uvod u istoriju jeresi u Bosni sastoji se iz tri dela: priče o poreklu patarena iz Rima, informacije o pavlikijanima u Bugarskoj i rasprave o imenu pavlikijana. Kao izvor se navodi Pjetro Livio Veroneze za kojim se traga već decenijama bez uspeha. Up. J. Matasović, "Tri humanista o patarenima", Godišnjak Srpskog filozofskog fakulteta 1(1930) 235—252 i N. Radojčić, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1950, 44 nap. 1.

Iz toga izvora je Orbin mogao uzeti podatke o Paternu i širenju patarena i verovanju pavlikijanaca. Ono što priča o selima pavlikijanaca i o ratu koji je počeo 1595. znao je kao savremenik. Ne mohe se otkriti lanac kojim je od Petra Sicilijskog do Orbina došlo uverenje da su pavlikijani bili sledbenici Pavla od Samosate.

Str. 144(29)-145(26)

KOMENTAR

Poreklo vesti u ovome odlomku nisam uspeo da utvrdim. Zaslužuje pažnju odlučno tvrđenje da je ban Stjepan II pripadao pravoslavlju. Rečenica je tesno vezana s onim delom teksta koji govori o dolasku fratra Peregrina i Ivana iz Aragonije 1349, te ne izgleda da potiče iz dobro obaveštenog izvora. Isto se tako ne daju kontrolisati podaci o kanoniku Domanji Bobaljeviću. On je svakako ličnost iz toga vremena, sačuvan je njegov testament iz 1348. Dokumenti o njemu čuvali su se u porodici Bobaljevića prema Orbinovoj tvrdnji još u XVI veku. Orbin treba da je iz povelja koje je izdao ban Stjepan saznao da je Domanja pokatoličio bana, da mu je bio sekretar, da mu je otkrio zaveru pripremanu od Dušana. Izgleda ipak da je Orbin našao već gotovu priču o Domanji Bobaljeviću. Bio je to neki tekst u kome je car Dušan dosledno nazivan Stefan Nemanja, tako da je Orbin, koji inače u glavi o Srbiji tako ne naziva Dušana, prihvatio taj oblik.

Str. 145(26)-146(3)

KOMENTAR

Uspesi bosanskih franjevaca su očigledno uveličani. Orbin je ovde koristio neki izvor koji je vrlo kratko pričao istoriju franjevaca i nije ga do kraja razumeo. Bosanska vikarija nije bila jedan određeni manastir ili središte fratara, nego je bila administrativna jedinica u okviru franjevačkog reda. Up. J. Šidak, "Franjevačka "Dubia" iz g. 1372/3 kao izvor za povijest Bosne", Istoriski časopis 5 (1954—55) 211—221. Fra Peregrin Saksonac bio je zaista, kao što je ranije rečeno, bosanski biskup.

Str. 146(3-18)

KOMENTAR

Našavši u izvorima drugo ime za bosanske jeretike: manihejci, koje se naročito počinje upotrebljavati u XV veku, Orbin je shvatio da je reč o drugoj sekti, različitoj od patarena. U sadržajnim informacijama o bosanskim jereticima Orbin se poziva na Volaterana i Sabelika, ali se informacije koje pruža u krajnjoj liniji oslanjaju na spis Eneje Silvija Pikolominija. Up. J. Matasović, "Tri humanista o patarenima", Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta 1 (1930) 235—252.

Uz priču o ženama koje služe patarene, koja je očigledno zlobno intonirana tako da sugerira razuzdan život manihejskih "monaha", može se primetiti da je u Dubrovniku naziv babiza de Patarinis služio kao uvreda. Njen pravi smisao otkriva ceo niz pogrda koje je jedan dubrovački vlastelin 1457. sasuo u lice jednoj vlastelinki: putana de bordello, batessa de bordello, babiza de Patarinis. K. Jireček, "Istorija Srba II", Beograd 1952, 278 n. 129. Dostojanstva "ded" i "strojnik", nezgrapno prevedena u Orbinovom izvoru u "opat" i "prior", potvrđena su brojnim savremenim dokumentima. Isto tako je sigurno kod bosanskih krstjana postojao obred lomljenja hleba. U tzv. "Raspri između rimokatolika i bosanskog patarena", sačuvanoj u jednom rukopisu XV veka, jeretiku se stavljaju u usta reči: Nos etiam frangimus panem aliis. "Starine I", 125.

Str. 146 (18—32)

KOMENTAR

Orbin je svestan da je već jednom pričao o ovome ratu izlažući srpsku istoriju, pa na to i podseća čitaoca, ali mu to ne smeta da ovde saopšti sasvim drugi povod za rat.

Str. 146 (33—37)

KOMENTAR

O događaju koji je ovde zabeležen ne zna se ništa iz drugih izvora. Orbin se poziva na Minstera, ali mi je njegovo delo ostalo nepristupačno, te ne mogu reći kako ga je preneo.

Str. 147 (1—27)

KOMENTAR

Nije poznato odakle je Orbin preuzeo detaljnu istoriju udaje Jelisavete, kćeri bana Stjepana. Turoci, Dluđoš i Bonfini beleže sasvim kratko drugi brak kralja Ludovika I. Turoci čak kaže da je njegova prva žena Margareta bila kći cara Karla IV. Svakako nije tačna hronologija Orbinova, odnosno njegovog izvora. Svadba Jelisavete i Ludovika I bila je 20. juna 1353, a ban Stjepan II je umro iste godine, ali ne znamo kada. U Bosni je sigurno postojao franjevački manastir Svetog Nikole, ali nije jasno gde je ležao. Dok jedni misle da je manastir bio u Visokom, drugi izjednačuju ime Mileševa, koje daje Orbin, sa mestom Mile, koje se više puta javlja u savremenim dokumentima, čak kao mesto sabora i kraljevskog krunisanja. Uzima se da je mesto Mile bilo u predelu Jajca.

str. 147 (28—37)

KOMENTAR

Ovde je Orbin bio nepažljiv ili se oslonio na nepouzdan izvor. Prvo kaže da su Stjepana II nasledili Tvrtko i Vukić, a zatim dva reda niže tvrdi da je Vukić umro još za života Stefanova. Dve stranice dalje govori o Vukićevom sukobu s Tvrtkom. Ovde isto tako tvrdi da Ninoslav nije mogao imati zakonitog sina, a malo kasnije navodi Dabišu, istina kao nezakonitog sina Ninoslavljevog.

str. 148 (1—18)

KOMENTAR

Orbin ovde sledi neki nama nepoznati domaći bosanski izvor. Neke od njegovih podataka možemo kontrolisati, Tvrtko nije mogao imati na početku vlade 22 godine, već samo 15, jer slučajno znamo da je brak između njegovih roditelja sklopljen 1337. ili početkom 1338. Ime Pavla Kulišića, odmetnika Tvrtkovog, ne sreće se u popisima vlastele u poveljama s početka Tvrtkove vlade. "Nevjera" jednog Grgura Pavlovića se spominje u banovoj povelji iz 1357, ali mi znamo da je on bio sin Pavla Vukoslavića, koji je bio živ i aktivan 1351.

str. 148 (19—37)

KOMENTAR

Ta pobuna se morala desiti u periodu 1353—1357, jer slučajno znamo da je Tvrtko 1357. boravio kod kralja Ludovika i bio prisiljen da mu preda Humsku zemlju. Jedno sasvim savremeno pismo (L. Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München—Leipzig 1914, 336—337, sa pogrešnim datumom koji je ispravio I Ruvarac) iz leta 1357. potvrđuje pričanje Orbinovog izvora. U njemu čitamo da je ban Tvrtko totam terram Holmi cum omnibus castris in eadem existentibus pro iuribus domine regine iunioris eidem (tj. kralju Ludoviku I) resignavit, zatim da je kralj wanatum Wozne et Wzure eidem wano et fratri suo confirmavit. Pri takvoj obavешtenosti ne smemo olako odbaciti ni priču o Kulišiću, iako je njegovo prezime nepoznato i neobično. Pavle Klešić, rođak Kotromanića, odmetnuo se početkom XV veka protiv kralja Ostoje, pa se može misliti da je njegovo ime na neki način umešano u istoriju Tvrtkove vlade.

Str. 149 (1—13)

KOMENTAR

Orbinov izvor je i ovde dobro obavешten. Koliko možemo da zaključimo iz savremenih dokumenata, Tvrtko nije u trenutku izbijanja pobune vlastele bio u Ugarskoj, jer su baš tada išli k njemu u Bosnu venecijanski i dubrovački poklisari. On se odmah po izbijanju pobune sklonio u Ugarsku.

Vladislav, Purčića i Vuk Dabišići su poznate ličnosti iz dokumenata toga vremena sa posedima zaista u oblasti Drine i Usore. Up. M. Dinić, Za istoriju rudarstva srednjovekovne Srbije i Bosne I", Beograd 1955, 48—49.

Senko nije bio Mladenov, već Miltenov sin, čije je područje bilo na teritoriji koju ocrta Orbin. Jedino se Dabiša, Tvrtkov bratučed i docniji kralj, ne pojavljuje u savremenim dokumentima iz ovih godina. Pobuna je izbila u februaru 1366. i Vukić je doista bio proglašen za bana. Tačan je i podatak da je Tvrtkova majka bila prognana.

Str. 149(14)—150(9)

KOMENTAR

I po sadržini i po načinu izlaganja opaža se da Orbin prepričava i ovde isti izvor. Fragmentarni podaci iz savremenih dokumenata potvrđuju kazivanje Orbinovog izvora: Tvrtko je zaista ratovao u Humskoj zemlji i potisnuo Sanka i prisilio ga da se skloni u Dubrovnik. Nije, međutim, tačno da je Sanko neposredno iz Dubrovnika otišao Nikoli Altomanoviću. On se u drugoj polovini 1367. izmirio s Tvrtkom i zatim ponovo odmetnuo 1368.

približivši se Nikoli Altomanoviću. Up. J. Mijušković, "Humska vlasteoska poarodica Sankovići", Istorijski časopis 11 (1961) 27—29.

Mopa ce posumnjati i u vrlo uopštenu priču o odnosima Tvrtka i njegovog brata Vuka. Teško da je Vukić odmah našao utočište u Ugarskoj, jer vidimo da se 1369. žalio papi na svoga brata i tražio da ga papa preporuči ugarskom kralju. Braća su se izmirila do 1374, kada ih nalazimo zajedno u jednom Tvrtkovom aktu.

Str. 150 (10-27)

KOMENTAR

Tvrtko je doista bio u Dubrovniku, ali ne 1368, kako čitamo kod Orbina, nego 1367. To je opet ona česta greška od jedne godine koju smo već više puta sreli. U dubrovačkim analima nema podataka o Tvrtkovoju poseti Dubrovniku. Ne beleži je čak ni Lukarević, koji inače donosi imena vlastele koja se pred Tvrtkom sklonila u Dubrovnik (ed. 1790. 105). Podaci o pogibiji Sankovoj ne mogu se kontrolisati. Prema Orbinu, on bi ratovao protiv Nikole Altomanovića u vreme saveza Tvrtka i Lazara, što znači 1373, a u jednom dokumentu iz 1372. spomenut je kao pokojnik. Up. J. Mijušković, nav. delo 30.

Str. 150 (28-35)

KOMENTAR

Teritorija Bosne na kraju Tvrtkovih osvajanja na ovoj strani tačno je ocrtana, ali neće biti tačno da je smrt Đurđa Balšića (1378) i Balše Balšića (1385) presudno uticala na to širenje. Tvrtko je posle "raspa" Nikole Altomanovića najviše dobio početkom 1377, kad su pod njegovu vlast došli Konavli, Trebinje i Dračevica. Uostalom, sam Orbin priča o krunisanju koje dolazi posle svih tih osvajanja.

Str. 150(36)—151(12)

KOMENTAR

Na ovom Orbinovom pasusu počiva sve što se u našoj nauci zna o Tvrtkovom krunisanju za kralja. Pokazalo se da se Tvrtko zaista krunisao za "raškog kralja" kao naslednik Nemanjića, da je s tim bio saglasan njegov vrhovni gospodar kralj Ludovik I i da se od krunisanja Tvrtko prozvao Stefan. Krunisanje nije bilo 1376, nego 1377, ali na takve greške smo već navikli. Nema potvrde da je krunisanje obavljeno u Mileševu, ali su navedeni argumenti u prilog podatka Orbinovog izvora. Up. M. Dinić, "O krunisanju Tvrtka I za kralja", Glas 147 (1932) 133—145; N. Radojčić, "Obred krunisanja bosanskog kralja Tvrtka I". Prilog istoriji krunisanja srpskih vladara u srednjem veku", Beograd 1948, 77—82; S. Ćirković, "Sugubi venac". "Prilog istoriji kraljevstva u Bosni", Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII—1 (1964) (Spomenica Mihaila Dinića) 343—370.

Lako i pouzdano se prepoznaje da je Orbin ovde koristio onaj izvor koji insistira na pravima bosanskog plemetva. Nije se moglo objasniti šta može značiti Orbinova tvrdnja da se Tvrtko posle krunisanja nazvao Stefan Mirče.

str. 151(13—27)

KOMENTAR

Ispretnan hronološki red pokazuje da kazivanje o Tvrtkovoju ženidbi verovatno ne potiče iz istog izvora iz koga je Orbin uzeo podatke o krunisanju. Tvrtkova žena se zaista zvala Doroteja, a brak je sklopljen 1374. godine. Up. N. Radojčić, "Iz prošlosti Vojvodine. Da li se Tvrtko venčao 8. decembra 1374. u Ilincima u Sremu...", Novi Sad 1956.

O njenom poreklu inače nije ništa poznato. Orbin je još jednom spominje u svojoj bugarskoj istoriji pričajući kako je Ludovik I posle osvajanja Vidina zarobio vidinskog cara Stracimira i držao ga u jednom gradu zagrebačkog biskupa. Taj detalj (castellum Gomnech) nalazimo i kod Bonfinija. Kad je Stracimira kao vazala vratio na vlast u Vidinu, zadržao je njegove dve kćeri, od kojih je jedna ubrzo umrla, a druga bila udata za Tvrtka. Up. str. 288 ove knjige. Neće biti tačno da je Doroteja samo kratko vreme proživela s mužem. Udala se 1374. a Tvrtko je spominje zajedno sa svojom majkom u povelji za Dubrovnik 1378. Prema sačuvanim izvorima, Tvrtko je pokušavao da se ponovo oženi tek pred svoju smrt u leto 1390. Up. V. Ćorović, "Kralj Tvrtko I Kotromanić", Beograd 1925, 88.

S druge strane, opet, Orbinov izvor kao da je bio precizno obavešten jer on zna da je Doroteja umrla "gotovo u isto vreme kad i majka kralja Tvrtka". Tačno je da se Tvrtko pomirio s bratom pre svoje ženidbe s Dorotejom. O Jelici ne znamo ništa s druge strane.

Str. 151(28)—152(13)

KOMENTAR

Sve što je u ovom odlomku rečeno u osnovi je tačno i, po svojoj prilici, preuzeto iz domaćeg bosanskog izvora koji je i dotle u više mahova korišćen. Tvrtko je zaista dobio od ugarskih kraljica Kotor; povratio je oblast između Neretve i Cetine sa trgovom na Neretvi koju je nekada morao ustupiti kralju Ludoviku; podigao je Brštanik i Novi. Oba ta mesta nisu bila u početku poznata kao tvrđave (u originalu: castello), već kao trgovi u kojima se prodavala so. Tvrtko je morao ukinuti pod pritiskom Dubrovčana te trgovu soli, a ne razarati tvrđave. Za Brštanik uopšte i ne znamo da li je imao utvrđenje. Bilena (insino a Bilena, et al fiume Saua) će biti Belina, koja se u izvorima spominje 1446.

str. 152(14)—153(8)

KOMENTAR

Bez ikakvog uvoda i objašnjenja Orbin prelazi na događaje u Ugarskoj posle ubistva kraljice Jelisavete i oslobođenja kraljice Marije. Gotovo mehanički on je ubacio u svoje izlaganje odlomak koji ima veze s Bosnom. Ovaj dugi pasus je heterogen po poreklu. Mogao sam samo za poslednja četiri reda (o smrti Ivaniša Horvata) da utvrdim da potiču iz Ugarske hronike Ivana Turocija, ali sa jednom pojedinošću iz Bonfinija. Kod Turocija je, naime, svirepo pogubljenje izvršeno u Pečuju, a kod Bonfinija u gradu Pelengeru.

Str. 153 (9)—154(2)

KOMENTAR

Odlomak o dalmatinskim gradovima sastoji se iz raznorodnih elemenata. Sasvim se jasno razlikuje kratko izlaganje iz nekog domaćeg, možda dalmatinskog izvora o potčinjavanju gradova Tvrtku I (na početku pasusa) i vraćanju Žigmundu (na kraju) od istorijskih reminiscencija koje Orbin ubacuje kad pominje Šibenik i Trogir. Izričito navodi Konrada Švekfelda, kojega je citirao i ranije govoreći o Kotoru. Priča o hrvatskom vladaru Mutimiru odnosi se u stvari na kralja Krešimira III i oslanja se na mletačkog hroničara Ivana Đakona.

Str. 154 (3_13)

KOMENTAR

Veoma važno mesto koje se oslanja na dobro obavešteni izvor. Reč je o pobedi nad Turcima 27. avgusta 1388, koju beleži i dubrovački anonimni hroničar (ed. Nodilo 48). Orbin je koristio neki drugi izvor, jer donosi pojedinosti kojih kod Anonima nema. Pobedu nad Turcima potvrđuju i savremene beleške u dubrovačkim zapisnicima. Turke je zaista predvodio Šajin. Dubrovčani su 20. avgusta 1388. uputili unum nuncium ad Sayn caput Turchorum. M. Dinić, "Odluke Veća Dubrovačke Republike II", Beograd 1964, 440. Već 26. avgusta bili su u dubrovačkim rukama neki "Albanenses fugientes", što bi potvrđivalo da su Turci jednom poraženi neposredno pre Bileće. Vlatka Vukovića kao pobjednika spominje i dubrovački Anonim, dok se Radič Sanković kod njega ne javlja.

Str. 154 (14—19)

KOMENTAR

Već je rečeno da se Orbinovi podaci o Tvrtkovoju ženi Jelici ne mogu kontrolisati. I danas se uzima da je Tvrtko II nezakoniti sin Tvrtka I. Godina Tvrtkove smrti je tačno navedena, ali nije tačno da je kralj bio u dubokoj starosti, mogao je imati 53 godine.

Str. 154 (20—29)

KOMENTAR

Dabišu je Orbin ranije spominjao kao vanbračnog sina Ninoslava, trećeg brata bana Stjepana II, a ovde ga omaškom naziva fratello naturale del sopradetto Stefano gia Bano di Bosna. Dabiša bi po tome bio stric Tvrtku I, što je sasvim neverovatno. O Dabišinoj nameri da osvoji Dubrovnik ne čujemo ništa s druge strane. Jezgro te priče je možda u beleškama starih dubrovačkih anala o poseti Sandalja Hranića i Pavla Radenovića Dubrovniku 1394 (po nekim rukopisima 1392. i 1391).

Str. 154(30)—155(5)

KOMENTAR

U ovom pasusu ima više nejasnih i netačnih podataka. "Cvijetica Hrvatica iz plemenite kuće knezova Nelipića" biće verovatno Jelena ili Jelenica Nelipčić, žena hercega Hrvoja Vukčića i kasnije žena kralja Ostoje.

Grgur Kurjaković bio je savremenik kralja Ludovika I, dok je Vladislav možda nastao od imena Budislav, koje je poznato u toj porodici.

Koliko iz savremenih dokumenata znamo, Dabišina žena je bila Jelena, koja se javlja sa nadimkom Gruba

više godina posle muževljeve smrti. Ona je čak neko vreme sedela na bosanskom prestolu (1395—1398) pa je sasvim neverovatno da bi se zamonašila.

str. 155 (6—14)

KOMENTAR

Spisak velikaša Dabišinog doba potiče iz povelje, kao što sam Orbin tvrdi. Za razliku od N. Radojčića, "Srpska istorija Mavra Orbinija", Beograd 1951, 51, koji je bio uveren da je Orbin imao pred sobom neki falsifikat, mislim da spisak potiče iz autentične povelje. Čubranovići (Giupranouicchi) su verovatno splitska patricijska porodica de Ciprianis, čiji su neki članovi bili u službi bosanskih kraljeva. "Muža poštenoga i mudroga gospodina Čubrijana Žaninića" slao je kralj Tvrtko I 1388. u Dubrovnik po dohotke. Lj. Stojanović, "Stare srpske povelje i pisma I", Beograd 1934, 89. Sledećih godina on je zabeležen u latinskim dokumentima kao Ciprianus d. Johannis de Ciprianis de Spaletto. M. Dinić, "Dubrovački tributi", Glas 168 (1935) 31. n. 51. Mora se uzeti u obzir i porodica Čubrijanović (Ciprijanić) iz Hrvatske, koju Orbin spominje u glavi o Hrvatskoj (str. 197).

Skoro sva imena navedena kod Orbina sreću ce u savremenim poveljama. Potvrde navodimo onim redom kako se javljaju imena kod Orbina (u zagradi je stranica u izdanju F. Miklosich, "Monumenta Serbica", Vindobonae 1858). Vlatko Pavlović se ne javlja, ali je iz ranijih Tvrtkovih povelja poznata porodica Pavlovića. Hrvoje Vukčić je dobro poznati herceg; Vlatko Tvarković, vojvoda Usore, zabeležen je kasnije kao Vlatko Usorski (222), vojvoda Vuk se ne javlja u očuvanim Dabišinim poveljama; Pavle Radenović je ostavio mnogo tragova, ali nije jasno otkuda je on zabeležen kao "ban Dalmacije i Hrvatske"; Mirko Radojević se javlja u više dokumenata (225); "Brajko Vukot'a" je omaška, te treba čitati: "Brajko, Vukota, Radosav Pribinjić", tj. tri imena s jednim prezimenom. Brajko Pribinić se javlja u Tvrtkovoju povelji iz 1378 (189), Vlkota Pribinić u povelji Dabiše iz 1395 (226), a Padoslav Pribinić u Dabišinoju povelji iz 1392 (222). "Krpe" Hrvatinić će svakako biti neka greška u čitanju ili štampanju, jer se od te porodice javljaju Stipoje Hrvatinić (222) ili Dragić Hrvatinić (225). Pribac Masnović je svakako Priboje Masnović (225).

Vredi zapaziti da je Vlatko Pavlović zabeležen kao Voievoda delle parti superiori della Bosna. Iz toga bi proizlazilo da su pored dobro poznatih Donjih kraja postojali i Gornji kraji. Ali, kako se ni u jednom savremenom izvoru ne javlja taj naziv, verovatnije će biti da je Orbin napravio grešku prevodeći bosansku povelju.

Str. 155 (15_19)

KOMENTAR

U Splitu je zaista bila pobuna protiv gradske vlastele ali 1398, a ne 1388. i 1389, kako stoji kod Orbina. Dužina vlade Dabišine Orbinu nije bila poznata, ali je iz onoga što je rekao o Tvrtkovoju smrti morao znati da je Dabiša počeo da vlada 1391.

str. 155(20)—156(4)

KOMENTAR

Dvostruko smenjivalje Tvrtka II i Ostoje zadavalo je istoričarima muke u svim vremenima, pa je i Orbin bio zbunjen svojim izvorima i načinio poneku zbrku. Po njegovom pričanju je prvo vladao Tvrtko II, pa zatim Ostoja, mada je red bio obrnut. Obračanje Tvrtka II turskom caru odnosi se na kasnije borbe, kada je ovaj kralj po drugi put pokušavao da zbaci Ostoju (1414. i docnije). Nadimak Tvrtko Suri (Scurio) nije poznat iz savremenih izvora, ali je prezime Hristić, koje Orbin pripisuje Ostoju, nosila jedna grana Kotromanića.

Dubrovčani su 1463. zabeležili kraljevog strica Radiča (Radivoja) sa prezimenom Christich. To je bio poznati kralj Radivoj, sin kralja Ostoje. Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku stavljena je u dosta neverovatne okvire. Posao sa slanskim Primorjem je u novije vreme posebno izučavan: G. Čremošnik, "Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku god. 1399. i kralj Ostoja", Glasnik Zemaljskog muzeja 40 (1928) 109—126. Ustupanje nije imalo za kralja Ostoju nikakav neposredni finansijski efekat, tako da je sasvim neverovatan motiv koji Orbin navodi. Iz savremenih dokumenata se vidi da su glavni posrednici u poslu bili vojvoda Hrvoje Vukčić i Radič Sanković. Ličnosti koje Orbin navodi poznate su (osim Mihajla Milaševića), ali teško da su mogle imati ikakve veze sa ustupanjem slanskog Primorja.

Vlad i Stipan Zlatonosovići (kod Orbina: Vladislav i Stevan) zarobljeni su bili od Turaka u bici na Kosovu. Posle angorske bitke njihovi rođaci su ih tražili posredstvom Dubrovčana. Vuk Zlatonosović se javlja početkom XV veka, ali u povelji Ostoje 1399. naveden je Vukašin Zlatonosović. Up. M. Dinić, "Za istoriju rudarstva srednjovekovne Srbije i Bosne I", Veograd 1955, 38—39. Borovina Vukašinović je svakako otac Tvrtka i Vukmira Borovinića, koji se javljaju u poveljama iz prve polovine XV veka.

Zanimljivo je Orbinovo pričanje o vlastelićima koje ima istorijske podloge. Dubrovčani su posle

preuzimanja slanskog Primorja 1399. doneli odluku da se čintiloti (i kod Orbina: gentilotti) moraju iseliti ili potčiniti kao kmetovi dubrovačkim građanima koji su dobili "delove" u tek stečenim Novim zemljama. Razume se da je ovaj elemenat morao težiti da pokvari odnose između Bosne i Dubrovnika. Ipak rat između Ostoje i Dubrovnika nije izbio zbog "vlasteličića", nego zbog Ostojinog zahteva da se grad potčini njemu. Posle ovoga što je rečeno teško je naslutiti kakvim se izvorima Orbin ovde služio. Spisak vlasteličića potiče možda iz nekog dubrovačkog dokumenta.

Str. 156(4)—158(12)

KOMENTAR

Istorija rata Dubrovnika i Bosne u vreme kralja Ostoje izneta je opširno i na osnovu više različitih izvora. U starijoj dubrovačkoj gradiciji ovaj događaj je ostavio sasvim malo tragova. Kod Anonima se uopšte ovaj rat ne spominje, a kod Ranjine nalazimo svega nekoliko redaka (ed. Nodilo 246).

Orbin i Lukarević, međutim, odnekuda nalaze pouzdane podatke. Njihove verzije su, uopšte uzev, saglasne ali ne podudarne. Lukarević (ed. 1790, 130) kao dubrovačke zapovednike u ratu navodi Giacomo Gondola e Marino Giorgi, o come altri vogliono (da) Marino Gozze, dok Orbin zna za baš Gundulića i Gučetića. Citat iz Jacoba Meuera, "Annales rerum Flandricarum", Antverpiae 1561, f. 220 (up. F. Šišić, "Starine" 39 (1938) 240—241) upotrebljen je nespretno jer se odnosi na početak 1404, kad je dubrovačko-bosanski rat već bio na završetku.

Pasus o poslanstvu Radiču Sankoviću pre izbijanja neprijateljstva po sadržaju i stilizaciji izgleda kao prepričavanje instrukcije koju je dobio poslanik. Instrukcija poslaniku Paskoju Rastiću je, međutim, sačuvana i ne sadrži sve pojedinosti koje nalazimo kod Orbina, nego samo uopšteno isticanje dubrovačkih zasluga za Sankovićevu porodicu. Malo je verovatno da bi Orbin podacima koje je znao s druge strane obogatio dubrovačku instrukciju. Otuda pomišljam da je Orbin imao pred sobom tekst koji se oslanjao na neko pismo tome poslaniku, u kome je moglo biti više nego u instrukciji. Savremeni Dubrovčani ne bi mogli nazvati prvu Radičevu ženu Marom jer se zvala Gojslava. Da je bila iz porodice Balšića svedoči natpis na njenoj grobnici kod Konjica. Pitanje o poreklu ovoga pasusa je važno zbog toga što od njega zavisi koliko se smemo osloniti na Orbinove podatke o biografiji Radiča Sankovića. U svakom slučaju, ovo pričanje se ne odnosi na kraj Radičevog života, već na njegovo ranije sužanjstvo. Up. J. Mijušković, "Humska vlasteoska porodica Sankovići", Istorijski časopis 11 (1961) 47—50.

Radič se zaista pravdao da mu je kralj naredio da napadne Dubrovnik, kao što vidimo iz dubrovačkog pisma od 4. jula 1403. Lett. di Lev. IV f. 31. Bjelak je dobro poznati Beljak Sanković, Radičev brat. O ekspediciji Gučetića i Gundulića nema vesti u savremenim izvorima tako da se ona i u modernim raspravama navodi po Orbinu. Up. G. Skrivanić, "Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom", Vesnik Vojnog muzeja 5 (1958) 48.

Povodom priče o otkrivanju dubrovačkog napada može se podsetiti da je u Dubrovačkom arhivu sačuvan dokumenat iz koga se vidi da je jedna monahinja vatrom sa zidina davala znake Bosancima da će protiv njih poći dubrovačka vojska. Dubrovačka flota je zaista spalila trg Drijeva.

Poslednji pasus na str. 157 je pun zabuna. Ekspedicija dubrovačke vojske do Rame bila je po Lukareviću (ed. 1790, 130) u zajednici s Hrvojem Vukčićem i pod zapovedništvom Jakova Gundulića i Marina Bunića. Dubrovčani su od početka imali Ugre na svojoj strani, a Hrvoje je bio neko vreme sa Ostojom, a neko vreme protiv njega. Sve to nema veze s provalom kralja Žigmunda u Bosnu 1406, kao što se Hrvojevo potčinjavanje Žigmundu i predaja Srebrnice ne odnose na tu godinu, nego na 1410. Grad Kliševac (Chlisceuz) nije poznat iz izvora i svakako će biti rezultat neke zabune. Sve do pohoda 1415, o kome Orbin priča nešto niže, ugarske hronike ne daju podatke o odnosima sa Bosnom, tako da se mora pretpostaviti da je Orbin upotrebljavao neki domaći izvor. Na to upućuje i oblik Losanaz za ugarskog velikaša Lošoncija. Orbin je očigledno mešao prvu i drugu vladu Ostojinu, jer navodi sasvim netačnu činjenicu da se on izmirio s Dubrovnikom i preko njega s Ugrima. Tek pošto je Ostoja zbačen, 1404, došlo je do izmirenja grada sa Bosnom.

str. 158 (13—31)

KOMENTAR

Na početku odlomka o Hrvoju Orbin citira Tvrtkove povelje Kotoranima, mada je nemoguće da je tamo našao podatke o roditeljima Hrvojevima. Svakako je netačno da je njegova majka bila Dubrovčanka. Ostali podaci su toliko vezani za Split da se mora pomisliti da im je izvor u nekom splitskom tekstu. Nije tačno da je kralj Ladislav Napuljski prodao Split i ostrva Hrvoju.

str. 158(32)—159(5)

KOMENTAR

Priča zaista potiče od saksonskog hroničara Davida Hitreja. I kod Turocija nalazimo aluziju na ovaj događaj u pričanju o smrti Pavla Čupora.

Str. 159(6)—160(6)

KOMENTAR

Čitavo izlaganje preuzeto je skoro doslovno iz Ugarske hronike Jovana Turocija (ed. Schwandtner, "Scriptores rerum Hungaricarum I", Tyrnaviae 1745, 376—377). Njenu verodostojnost sam analizirao suočavajući pričanje Turocija sa savremenim izvorima: S. Ćirković, "Dve godine bosanske istorije (1414— 1415)", Istoriski glasnik 3—4 (1953) 29—42. Bitka o kojoj se u ovom odlomku govori bila je južno od Doboja u julu 1415.

Str. 160 (7—18)

KOMENTAR

Na početku pasusa Orbin citira već spomenutog Davida Hitreja, ali nemam mogućnosti da utvrdim koliko je i kako koristio njegov tekst. Ono što se govori o Isaku i Nikoli Slovenu potiče u krajnjoj liniji od Jovana Turocija (ed. Schwandtner 380), samo što se u "Ugarskoj hronici" govori o kralju Ikaču koga je Mehmed postavio u Vrhbosni i o Nikoli iz porodice de Macedonia (Nicolaus filius Petri de Macedonia). U novije vreme se pokazalo da su Ikač i njegov protivnik s kraja XIV veka i da cela priča nema veze s Mehmedom I. Up. S. Ćirković, "Istorija srednjovekovne bosanske države", Beograd 1964, 370. Kraljica Gruba nije bila žena Ostojina, nego Dabišina. Ostoja se posle smrti Hrvojeve, 1416, zaista oženio njegovom udovicom Jelenom.

Str. 160(19)—161(7)

KOMENTAR

Nije poznato odakle ze Orbin uzimao podatke o dubrovačkoj vlasti nad ostrvima Bračom, Hvarom i Korčulom. Dubrovčani su po nalogu kralja Žigmunda poseli ostrva 1413. i držali su ih do 1417. Priča o Jakši Neretvancu i romansi s ugarskom kraljicom Barbarom preuzeta je doslovno iz Tuberona. Commentariolus Ludovici Servarii Tuberonis "De origine et incremento Urbis Rhacusanae", Rhacusii 1790, 20.

Kao što je ranije rečeno, ovo je posebno štampani odlomak iz Crijevićevih "Komentara", objavljenih prvi put 1603. Orbin ih je morao poznavati u rukopisu. Jakša Neretvanac o kome govori Orbin biće, po svoj prilici, onaj chir Giacomo de Luca, čiji je otac bio Luxa Oblisich, koga po zlu spominju savremeni dubrovački dokumenti. Thalloczy-Gelchich, "Diplomatarium Ragusanum", Budapest 1887, 263, 269, 272. Vladislav "Arosal" je iskvareno ime. Žigmundov poslanik se zvao Ladislaus Jakez de Kusal.

str 161(8-14)

KOMENTAR

Šibenik je 1410. bio pod mletačkom vlašću. Iz drugih očuvanih izvora ništa se ne zna o Ostojinim pokušajima u ovo vreme da zauzme Šibenik.

str. 161 (15—21)

KOMENTAR

Ubistvo Pavla Radenovića izvršeno je prilikom jedne šetnje kralja Ostoje i bosanskih velikaša 23. avgusta 1415. Kod Orbina su izmešana imena i prezimena nekih aktera: Vukmir je Zlatonosović a Vuk Hranić. Ubistvo su organizovali kralj Ostoja i vojvoda Sandalj Hranić, kako svedoči jedan očevidac u svome pismu. Kralj Ostoja nije pobegao s Petrom Pavlovićem, nego ga je vezanog odveo u Bobovac. Izvor kojim se ovde Orbin poslužio nije bio naročito precizno obavešten.

Str. 161(21)—162(4)

KOMENTAR

Ovo izlaganje je očigledno dubrovačkog porekla, ali veoma pobrkano. Ostoja je umro kao kralj 1418. i nasledio ga je sin Stefan Ostojić. Iako su poslednje godine Ostojine vlade protekle u brojnim unutrašnjim razdorima, ipak nije poznato da je bio zbačen. Prezime Jablanić se javlja u bosanskoj istoriji znatno ranije: otac Pavla Radenovića se zvao Raden Jablanić. Možda je tu izvor zbrke. Nije ništa poznato o misiji Vuka Bobaljevića. Radič Sanković je stradao mnogo ranije, po svoj prilici, za vreme prve vlade Tvrtka II, kako je govorio drugi izvor Orbinov. U svakom slučaju, Dubrovčani su Radičevu kuću dali Sandalju još 1405. Nemamo potvrde da je Radič Sanković bio oslepljen.

Zanimljivo je da nam o tome ne priča nijedan očuvani izvor. U vreme Orbinovo, međutim, bilo je više tekstova u kojima se govorilo o Ostoji. Orbinov savremenik Lukarević (Copioso ristretto 1790², 141) se žali da

l'origine e i successi di questo Re Ostoja siano variamente e molto differentemente raccontati dagli autori.

Str. 162(5)—162(37)

KOMENTAR

I ovde Orbin nije uspeo da dovede u sklad podatke svojih izvora pa je došao do sasvim fantastične konstrukcije. U Bosni 1422. nije bilo tri kralja, nego samo jedan. Borba između Tvrtka II i Stefana Ostojića već se bila završila, a Ostoja je odavno bio mrtav. Ostoja je zaista imao i drugog sina, Radivoja, koji je neko vreme proveo na Porti. On je uz tursku pomoć pokušao da zavlada Bosnom 1432—1435. Međutim, nije on pobjegao u Dubrovnik, nego jedan drugi rođak Tvrtka II: Vuk Banić Kotromanić. Upravo detalji o posedima ovog pretendenta i kraju njegovog živoga upućuju na domaći izvor.

Str. 163 (119)

KOMENTAR

Orbin je ranije stavio datum smrti despota Stefana u 1419, a ovde ga pušta da ratuje oko Zvornika 1436. Istorijska podloga te priče biće u ratovima despota Đurđa i Tvrtka II. Zvornikom je srpski despot zavladao 1433. Sandalj Hranić nije umro 1436, nego 1435. O Stjepanu Kosači Orbin govori opširnije u posebnoj glavi (v. str. 180—187). Podatak o Tvrtkovoj ženidbi nije tačan. On se 1428. oženio Dorotejom Gorjanskom. Godina smrti je tačna.

str. 163 (2032)

KOMENTAR

Kralj Tomaš je zaista izabran posle smrti Tvrtka II. On je bio, kako sam kaže, "mnogopočtenoga spomenutija slavnoga kralja Ostoje sin". Kao Ostoja, i Radivoj Ostojić Tomaš je mogao biti Hristić, ali je sasvim isključeno da je bio sin vlastelina Pavla Hristića. Ovde Orbin opet pominje Jablaniće, što se može odnositi na Pavloviće. Ivaniš, sin Radoslava Pavlovića, bio je zaista blizak kralju Tomašu. Podaci o krštenju Tomaševom tobože tek od kardinala Karvahala potiču iz Komentara pape Pija II (Eneje Silvija Pikolominija). Tomaš se, u stvari, od samog početka svoje vlade odlučno deklarirao kao katolik. Jakov Markijski nije mogao pokrstiti Tomaša jer je on boravio u Bosni u vreme Tvrtka II. Ono što se priča o poslanstvu Tomaševom Piju II odnosi se na god. 1459, kada je održavan sabor u Mantovi. Izdaja na koju se ovde aludira jeste predaja Smedereva 1459. Tvđenje da se svi bosanski kraljevi zovu Stefani nalazi se kod pape Pija II. Gobelin koga Orbin ovde citira je samo prvi izdavač papinog spisa.

Str. 164(21)—165(9)

KOMENTAR

Sve što se ovde kaže o borbi kralja Tomaša protiv bosanskih krstjana preuzeto je iz već spomenutog memoarskog spisa pape Pija II. Up. J. Matasović, "Tri humanista. o patarenima", Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta 1 (1930) 235—252.

Sačuvan je spis koji je priredio Ivan Torkvemada, kardinal Svetog Siksta, sa pobijanjem učenja bosanskih krstjana. Tri bosanske crkvene starešine koje se ovde spominju svečano su se odrekle svoga verovanja pred papom Pijem II u maju 1461. Up. D. Kniewald, "Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima", Rad JAZU 270 (1949) 174—181.

Str. 165 (10-22)

KOMENTAR

Natpis na grobu sina kralja Tomaša u mljetskoj crkvi mogao je sam Orbin videti i pročitati. Ne može se reći koji Tomašev sin je u pitanju. Pored Stefana, koji ga je nasledio, i Žigmunda, koga su Turci zarobili 1463, Tomaš je imao još jednog sina kome ne znamo ime. Up. M. Šunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420—1463", Historijski zbornik 14 (1961) 134. Zanimljivo je da Orbin odnekuda zna za ime Tomaševе prve žene Vojače.

Str. 165(22)-166(17)

KOMENTAR

Sličnu priču nalazimo kod hrvatskog hroničara XVI veka Ivana Tomašića, a Ivan Tomko Marnavić nešto posle Orbina ponavlja je možda baš po Orbinu. Između Tomašićeve i Orbinove verzije ima razlika. Dok je kod Orbina jedna od glavnih ličnosti Katarina, bosanska kraljica, kći hercega Stefana, kod Tomašića je to gospođa Margarita od Orihovice. U obe verzije su Tomaš i Mehmed II pobratimi, a mladi Stefan i Radivoj ubice kraljeve. Fama o ubistvu kralja Tomaša bila je raširena već u drugoj polovini XV veka, a priča o Mehmedu II kao osvetniku ubijenog kralja lišena je svake istorijske

osnove.

Str. 166(17)-167(7)

KOMENTAR

Još je F. Miklošić, Monumenta Serbica, Vindobonae 1858, 519, utvrdio odakle je Orbin preuzeo tekst nadgrobnog natpisa kraljice Katarine. Bio je to kaligrafski priručnik Gio. Battista Palatino, Libro nel qual s'insegna a scriuer ogni sorte lettera, Roma 1550. Compendio del gran volume dell'arte del bene et leggiadramente scriuere tutte le sorti di lettere e caratteri. Venetia 1958.

Natpis je premešten i uklonjen 1590, tako da danas postoji samo latinski natpis malo različit od Orbinovog teksta, uzidan u jedan stubac crkve Aračeli. Kao izvor podataka o kraljici Katarini Orbin navodi Hroniku franjevačkog reda.

Str. 167(8)—167(34)

KOMENTAR

Pričanje o postupanju bosanskog kralja Stefana Tomaševića s turskim poslanikom preuzeto je od kasnovizantijskog historičara Laonika Halkokondila. Tekst je delom parafraziran, a delom doslovno preveden. Samo vest o papskom legatu, modruškom biskupu Nikoli iz Maina (Machinense) koji je navodno podstakao kralja Stefana da prekine mir sa sultanom, potiče iz nekog drugog izvora.

Str. 167(34)-170(33)

KOMENTAR

Ovo nisu "stilska humanistička vežbanja", kao što je jednom rečeno, nego doslovni izvodi iz memoarskog spisa Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt pape Pija II, koji je Orbin čitao. (Up. komentar uz izvore str. 412.) Postavlja se pitanje koliko je tačno papa Pije II reprodukovao poruku bosanskih poslanika. Pouzdano se može reći da sadržaj poruke odgovara tadašnjoj situaciji i da ima pojedinosti poznate iz drugih savremenih izvora. Kao, npr., kraljevo obraćanje za pomoć Skenderbegu (Đurđu Arbanasu) ili papino upozorenje u odgovoru da krunu ne može poslati a da ne povredi ugarskog kralja. Moguće je da su poslanici predali pismenu verziju svoje poruke, kao što su to morali činiti u Veneciji, i da je to poslužilo papi Piju II kad je diktirao svoje memoare. Inače je tekst kraljeve poruke i papinog odgovora kod nas odavno poznat u prevodu F. Račkog, "Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost. Bogomili i patareni", Beograd 1931², 476—477. Orbin ništa ne kaže o vremenu poslanstva, ali se može utvrditi da je ono bilo u Rimu u leto ili jesen 1461.

Str. 170(34)—171(13)

KOMENTAR

Uprkos tome Orbin stavlja odmah u sledeće proleće veliki pohod Mehmeda II i osvajanje Bosne. Početak pohoda je ispričan po Laoniku Halkokondilu. Izvesnu teškoću predstavljaju imena koja se javljaju u ovom odlomku. Reka "Dorobica" će verovatno biti Drina, jer se za nju kaže u Klauzerovom prevodu da odvaja Tribale i Ilire što treba da znači Srbe i Bosance, a ne Bosnu i Bugarsku, kako je razumeo Orbin. Halkokondil još jednom upotrebljava ime ove reke da opiše prostiranje Bosne: od Dorobice do Sandaljeve (u stvari hercegove) zemlje. Nezgoda je u tome što bi i druga reka "Iliris" morala biti Drina, jer iz pričanja proizlazi da je Mehmed prešavši Iliris napao "Stefanovu zemlju". Za zbrku je odgovoran Halkokondil, kome naše oblasti nisu bile dovoljno poznate. On i grad Bobovac naziva Dorobica, ali je Orbin iz već spomenutog spisa Pija II shvatio o kome gradu je reč.

str. 171 (13—23)

KOMENTAR

Epizoda o "Radiču", koji se u stvari zvao Radak, uzeta je iz već citiranog spisa pape Pija II. Ime se izmenilo zbog toga što je Orbin našao oblik Radaces, pa je smatrao da to dolazi od Radič. Papu Pija II je o padu Bosne informisao njegov legat modruški biskup Nikola.

str. 171(24)—172(23)

KOMENTAR

Opis gonjenja i zarobljavanja kralja Stefana Tomaševića preuzet je od Laonika Halkokondila.

str. 172 (24—37)

KOMENTAR

Nisam mogao otkriti poreklo Orbinovog pričanja o tome da je hrvatski ban Pavle Sperančić zarobio poslednju bosansku kraljicu. Toj vesti u nauci nije poklonjena vera zbog toga što se zna da se kraljica Marija prvo sklonila u Dubrovnik, a zatim otišla u Split. Up. I. Ruvarac, "Dvije bosanske kraljice", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 461—464.

str. 173 (1—15)

KOMENTAR

Gotovo doslovni prevod iz Laonika Halkokondila.

str. 173 (16—21)

KOMENTAR

O pogubljenju Stefana Tomaševića Orbin donosi više verzija i citira pri tome Bonfinija, Leunklavija, Mjehovitu i Botera.

str. 173 (22—34)

KOMENTAR

Ovde Orbin još jednom prepričava Halkokondila.

str. 173(34)—174(16)

KOMENTAR

Ovaj odeljak je sastavljen iz najmanje tri fragmenta. Prvi je o bogatsgvima koja je sultan ugrabio u Bosni, i njemu nisam ušao u trag. Drugi je o godini pada Bosne, preuzet iz Leunklavija, "Annales sultanorum", ed. 1591, 175, a treći, o neslozi bosanskih velikaša, iz još neidentifikovanog izvora.

str-174(17)—175(5)

KOMENTAR

Završetak glave o Bosni je u stvari dopuna jednog mnogo ranijeg mesta u Orbinovom tekstu. Na str. 168—169 svoga dela Orbin donosi tobožnju povelju Aleksandra Velikog za Ilire u znak zahvalnosti za velike ratničke usluge prilikom osvajanja na Istoku. Tu providnu izmišljotinu je tobože našao u jednoj carigradskoj biblioteci neki Giulio Baldasar Secretario Imperiale. Već na tome mestu Orbin je tvrdio da se ta povelja odnosi na Slovene. U međuvremenu je, kako ovde priča, saznao od svojih poljskih poznanika da je car Karlo IV (1346—1378) tobože ispisao ovu povelju u "slovenskoj crkvi" u Pragu.

Str. 177 (1)—178(9)

KOMENTAR

Već je odavno primećeno da su počeci porodične istorije Kosača kod Orbina legendarno obojeni. Već je rodonačelnik, tobožnji Vuk Hrana, u priličnoj meri problematičan. Poznato je da se vojvoda Vlatko zvao Vuković, svakako po ocu Vuku. Hrana je, međutim, bio brat vojvode Vlatka. Po njemu se Sandalj nazivao Hranić. Vuk Hrana je, dakle, nastao kombinacijom imena oca i sina, za koju će pre biti odgovorna kasna tradicija nego Tuberon, na koga se Orbin ovde poziva. Ne može se ni naslutiti gde je Orbin mogao naći precizno navedenu godinu rođenja ovoga Vuka rodonačelnika Kosača.

Odnosi između Vuka Kosače i Rasisalića nisu, naravno, poznati iz drugih izvora. Kao što je povodom jednog drugog mesta saopšteno, Rasisalići su savremenim izvorima zajemčena porodica feudalnih gospodara. Up. M. Dinić, "Rastislalići. Prilog istoriji raspadanja srpskog carstva", Zbornik radova Vizantološkog instituta 2 (1953) 139—144 i komentar uz str. 308. I ovde se kao u bosanskoj istoriji car Dušan naziva Stefan Nemanja.

Str. 178 (10—29)

KOMENTAR

Ono što ovde iznosi o Vlatku Vukoviću Orbin je već saopštio na drugim mestima svoga spisa: kod izlaganja o boju na Kosovu (str. 102) i u istoriji Tvrtkove vladavine (str. 154). Up. komentare uz ta mesta. Upadljivo je da ovde stoji pogrešna godina kosovskog boja, verovatno zbog štamparske greške. Nije poznato ništa iz drugih izvora o tome da je vojvoda Vlatko odmah posle Kosova ratovao s Ugrima, ali to potpuno odgovara situaciji. Kralj Žigmund je avgusta 1389. spremao pohod protiv bosanskog bana. Vredno je istaći da Orbin ovde prvo priča o Vlatkovom učešću u boju na Kosovu, a tek zatim o poredama kod Rudina i Bileće izvojevanim godinu dana ranije (avgusta 1388). Očigledno je da ova dva odlomka ne potiču iz istog izvora i da onaj izvor koji priča o sukobu kod Bileće

nema zabeleženu godinu. I kad je prvi put upotrebio ovaj izvor, Orbin ga nije hronološki precizirao. Kad u istoriji Tvrtkove vlade prelazi na ove događaje, on samo kaže "U vreme ovoga Tvrtka..."

Str. 178 (29—32)

KOMENTAR

Vlatko nije imao "gotovo celu onu zemlju koja se docnije prozvala Vojvodstvo Svetoga Save". Ta oblast je nastala kao rezultat dužeg istorijskog procesa.

Str. 178(32)—179(2)

KOMENTAR

Genealogija Kosača je i dalje netačna. Sandalj, Vukac i Vuk su bili sinovi Vlatkovog brata Hrane, dok je Vukić verovatno nastao usled nesporedzuma od Vukčića Stefana, sina Vukca Hranića.

Str. 179 (3—20)

KOMENTAR

I u odlomku o Sandalju ima ponavljanja. O Sandaljevom ratovanju protiv Muse u zajednici s despotom Stefanom Orbin je govorio na str. 107, samo je to bilo 1413. a ne 1415. O porazu u boju sa Lošoncijem 1410. ne može se ništa reći, kao što je primećeno već povodom str. 158. Uz ono što Orbin kaže o Sandaljevoj pobedi sledeće godine, tj. 1411, "na granicama Mačve" može se primetiti da su Bosanci predvođeni Sandaljem u proleće 1411. napali Srebrnicu i zatvorili ugarsku posadu i trgovce u tvrđavu. Ne vidi se ko bi mogao biti Jan Sokoli, kojega ovde spominje Orbin. U svakom slučaju, on je ovde koristio podatke nekog obaveštenog izvora. Kraj pasusa je, po svojoj prilici, rezultat Orbinovog rezonovanja i u njemu ima neke zbrke. Tačno je da se Tvrtko II više puta sukobio sa Sandaljem, ali nije tačno da je Sandalj (umro 1435) nadživeo Tvrtka II (umro 1443).

str. 179(21)—180(9)

KOMENTAR

O pogubljenju Radiča Sankovića je ranije bilo reči. Up. komentar uz str. 156. Svi podaci o Konavlima su tačni i potiču svakako iz Dubrovnika. Neke od tih podataka nalazimo u najstarijim dubrovačkim analima. Sandaljeva žena se nije zvala Marija, nego Jelena, kći kneza Lazara, koja je ranije bila udata za Đurđa Stracimirovića. Sandaljevu braću sada Orbin zove Vuk i Vukić, dok je ranije imao Vukca, Vuka i Vukića. Tačno je da su Sandaljeva braća umrla pre 1435, ali ne znamo da li su zaista poginuli u borbama s Pavlovićima. O ubistvu Pavla Radenovića Orbin je govorio ranije (str. 161).

str. 180 (10—16)

KOMENTAR

Nije tačno da je Stjepan promenio ime Hranić u Kosača. Kao Hranići su obeležavani Sandalj i njegova braća po ocu, a uz to su, kao i drugi pripadnici ovoga roda, nazivani Kosače. Nije isključeno da to ime stoji u vezi s nazivom nekog naselja. Kod Goražda se spominje 1379. forum Vlachi de Cossača. Up. M. Dinić, Zemlje hercega od svetoga Save, Glas 182 (1940) 156—157.

Isto tako nije tačno da je Stjepan dao drugo ime svojoj državi. Njegova teritorija nije imala posebnog naziva. Po hercegskoj tituli nazivana hercegova zemlja. Po tituli "herceg od svetog Save" stvoren je kod pisaca još pre Orbina naziv ducatus sancti Sabbae, koji Orbin ovde navodi. Vizantijski istoričar Laonik Halkokondil zaista kaže da su stanovnici Sandaljeve zemlje nazivani kudugeri. To je jedan od brojnih naziva za dualističke jeretike. Up. A. Solovjev, "Fundajajiti, patarini i kudugeri u vizantskim izvorima", Zbornik radova Vizantološkog instituta 1 (1952).

str. 180 (16—28)

KOMENTAR

Ovde Orbin prepričava Laonika Halkokondila otkrivši da se pod imenom Sandalja govori o njegovom sinovcu. Lepa Italijanka je zaista bila zadržana godinama na dvoru hercega Stjepana. Ostavila je tragove i u savremenim izvorima. Odnedavno je bliže poznato kako je dospela na hercegov dvor. Up. S. Ćirković, "Vesti Brolja da Lavelo kao izvor za istoriju Bosne i Dubrovnika", Istorijski časopis 12—13 (1963) 167—172. Herceg je poveo rat protiv Dubrovnika 1451, a ne 1450, kako kaže Orbin.

str. 180 (28—37)

KOMENTAR

Priča o bekstvu Stefanove žene u Dubrovnik nalazi se u istom obliku u jednoj opširnoj napomeni Leunklavija ("Annales sultanorum" ed. 1591, 183—184). Inače, priča nije tačna. Stefanova žena se sa sinom odmetnula protiv svoga muža u proleće 1452, dakle, dugo posle izbijanja hercegovog rata s Dubrovnikom. U grad izgleda nije ni došla, već je neko vreme boravila na dubrovačkoj teritoriji, verovatno na Pelješcu. Orbin je o tome nešto znao pa je to vezao za predistoriju rata.

str. 181 (1—11)

KOMENTAR

Ovde Orbin nije razumeo svoj izvor ili je bila neka zbrka već u tekstu koji je koristio. Doista brojni savremeni dokumenti pokazuju da su se Dubrovčani sporili s hercegom oko carine na trgu soli u Drijevimu (danas Gabela), ali nikad nije bilo reči o razlici između 50% i 33,3%. Dubrovčani su carinu zakupljivali za jednu unapred ugovorenu sumu oko koje se mnogo cenkalo. Imena dubrovačkih poslanika nisu tačno navedena: kod hercega su bili Nikola Gundulić i Marin Đurđević neposredno uoči izbijanja rata, u junu 1451. Marin Crijević je zaista bio zapovednik dubrovačke vojske koja se u noći uoči 1. jula 1451. sudarila s hercegovim trupama i bila teško poražena. Orbin je inače o ovim događajima slabo obavestjen, ali još uvek daje više nego raniji dubrovački spisi. Orbin se ovde nije ni oslanjao na stare anale, Tuberonu ili Racija, već je crpao iz nekog slovenskog teksta. To se sme zaključiti po pretvaranju slovenskog imena Drijeva u Drieuost. Od jednog trga koji je imao dva imena: Forum Narenti ili Narenta i Drijeva, Orbin je načinio le scale di Narenta, e di Drieuost.

Str. 181 (11—30)

KOMENTAR

Još veća zbrka se nalazi u ovom pasusu na mestu gde se tvrdi da je herceg imao pod svojom vlašću ostrvo Krk (u originalu: Veglia), pa da su ga Dubrovčani napali. Negde u današnjoj Hercegovini bilo je u srednjem veku mesto koje se zvalo Крък. U jednom pismu trebinjskog vojvode Radoja Ljubišića (Lj. Ctojanović, "Stare Srpske povelje i pisma II", 99) objašnjava se kako nikog od braće Ljubišića nije bilo u gradu (Trebinju?) "на u Кръку, а ini po gradihъ на служби господареви, а трети узи (u uzih?)". Ovo ime je Orbin zbog sličnosti verovatno zamenio s Krkom i tako napravio zabunu.

Drugo objašnjenje bi se moglo naći u obliku Corica, Lukarević 165 (dolazi od imena Gorica, mesta na Neretvi gde su vođene borbe), koji je Orbin našao u nekom svom izvoru i shvatio da je to Krk pa je preveo sa Veglia. Nikola Gučetić, tobožnji zapovednik u osvojenom Krku, bio je u stvari zapovednik dubrovačke kopnene vojske koja je trebalo da u decembru 1451. osvoji Konavle. Dubrovčani u ratu 1451—1454. uopšte nisu napadali Omiš, jer grad uopšte nije bio u hercegovim rukama već od 1444. Zauzimanje Drijeva je potvrđeno savremenim arhivskim dokumentima, a posadanje Osinja i Brštanika je sasvim verovatno. Sve se to, međutim, desilo tek u drugoj fazi rata, kada su Dubrovčani u Neretvi pomogli svoje saveznike: hercegovog starijeg sina Vladislava, humsku vlastelu Vlatkoviće i bosanskog kralja Tomaša. To se dešavalo 1452. Orbinovo izlaganje o ratu svoga grada sa hercegom pokazuje kako je malo veze imao s arhivskim dokumentima i uopšte s dokumentarnim izvorima.

Str. 181 (31—36)

KOMENTAR

Orbinu nije bila poznata pozadina Vladislavljeve pobune protiv oca, ali je znao da je Blagaj bio uporište hercegovog sina. Dubrovački arhivski dokumenti osvetljavaju u znatnoj meri ove događaje. Up. S. Ćirković, "Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba", Beograd 1964, 153—199.

Str. 181(36)—182(1)

KOMENTAR

Podatak o Mostaru zaslužuje pažnju iako je Orbin u ovom delu svog teksta nepouzdan i neobavestjen. I u originalu je godina navedena nepotpuno, tako da nedostaje poslednja cifra te dolaze u obzir sve godine od 1440. do 1449. Lukarević, Copioso ristretto 160, ima 1440. god. Radivoj gost će, sudeći po tvrđenju da je bio maggior domo hercega Stjepana, svakako biti poznati Radin gost, kojega Orbin inače na drugom mestu spominje. "Dve tvrđave kod mosta na Neretvi" (do castelli al ponte di Neretua) javljaju se upravo 1452. u vezi s ratnim događajima. Civitas pontis je navedena u povelji kralja Alfonsa Aragonskog iz 1454. Up. M. Dinić, "Zemlje hercega od svetoga Save" Glas 182 (1940) 231—232.

str. 182 (2—21)

KOMENTAR

U priči o odnosima između hercega Stjepana i sina Vladislava ima prilično zbrke. Pre svega, Margareta od Marcana, kći Mariana di Marzano principe di Rosano, za koju je Orbin odnekud saznao, udala se za hercega Vlatka tek 1474, tako da je herceg Stjepan (umro 1466) nije nikad mogao videti. Istorijsko jezgro priče o preotimanju sinovljeve žene nalazi se u avanturi s Italijankom Elizabetom, koju su poslanici doveli Vladislavu, a stari herceg ju je uzeo sebi za naložnicu. Bez ikakvog istorijskog osnova će biti priča o tome da je Margaretu, hercegovu snahu, doveo sin nekog katunara iz Popova polja. U Orbinovom tekstu o Hercegovini se još jednom javlja jedan katunar i otkriva nam žive vlaške istorijske tradicije koje su doprle do Orbina.

str. 182(22)—183(9)

KOMENTAR

U ovom pasusu se razlikuju dva dela: jedan, u kome se priča o hercegovom napadu na Dubrovnik, koji je verovatno dubrovačkog porekla, iako mu nismo ušli u trag, i drugi, u kome se priča o posredovanju kralja Tomaša, koji je bez ikakve osnove. U stvari, posle izbijanja Vladislavljeve pobune herceg više nije napadao dubrovačku teritoriju, tako da se pustošenje u kome je pošteđena samo kuća Žorete Bokšića, pokojnog protovestijara, moglo desiti samo u leto i jesen 1451.

Poreklo kralja Tomaša kako je ovde ispričano sasvim je fantastično. On ne bi bio samo Hristić (sin Pavla Hristića kao na str. 368) nego i Jablanović, dakle, iz porodice Pavlovića! Kralj Tomaš je u ovome ratu aktivno učestvovao kao saveznik Dubrovčana i Vladislava Hercegovića.

str. 183 (10—26)

KOMENTAR

Osim prva tri retka ovaj pasus je preuzet iz dela Orbinovog prethodnika S. Razzi, "La storia di Raugia", Lucca 1595, 60, koji se, opet, oslanja na Ludovika Crijevića Tuberonu.

str. 183(27)—184(5)

KOMENTAR

Barani nisu učestvovali u ratu kao dubrovački najamnici. Cela priča o Marušku Marušiću je bez ikakvog osnova. Njen izvor nam otkriva sam Orbin spominjući Vetora Besalija, dubrovačkog kancelara, koji je, navodno, bio potomak junačkog Maruška.

str. 184 (5—11)

KOMENTAR

Dubrovačani su zaista učenili hercega Stjepana u toku rata 1451. Orbin se o tome mogao obavestiti u najstarijim dubrovačkim analima (ed. Nodilo 61,225—256).

str. 184 (11—33)

KOMENTAR

I o Vlatkovićima je Orbin mogao čitati u maločas spomenutom izvoru. Pravu predstavu o njihovoj akciji on nije imao. Oni nisu bili samo učesnici u jednoj zaveri, koja po Orbinu nije uspela, nego su ratovali na strani Vladislavljevoj protiv hercega Stjepana. Njihova imena i rodbinske veze su tačno navedene. Ovde zaslužuje da bude posebno istaknuto ono mesto u tekstu gde se Orbin poziva na odluke Veća umoljenih kao da ih je sam čitao: come si vede nel libro delle parti di pregadi. U odlukama Veća umoljenih iz 1452. zaista ima jedna od 9. avgusta 1452 (Cons. Rog. 13. f. 67) kojom se Ivanišu Vlatkoviću sa braćom i rođacima potvrđuje "privilegij" pročitana u Veću. To je povelja koja nam je ostala sačuvana (napisana još 25. marta 1452, Mon. Serbica 453—456) i kojom su Vlatkovići primljeni za dubrovačku vlastelu.

Iz savremenih podataka iz dubrovačkog arhiva vidi se da je herceg zaista dobio od sultana Mehmeda II naređenje da Dubrovčanima vrati Konavle i naknadi štete. Up. S. Ćirković, "Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba", Beograd 1964, 172—176, 183—184. Nije, međutim, tačno da je sultan obavezao hercega da omogući dubrovačkim oficijalima da prodaju so u Drijevimima. Već je ranije objašnjeno da ovde Drivast stoji umesto Drijeva. Savremenik ovih događaja je bio ugarski kralj Ladislav (a ne Vladislav, kako piše Orbin) i on se nije mešao u dubrovačke odnose s hercegom tih godina. O završetku rata Orbin nije imao nikakve predstave.

Str. 184(34—35)

KOMENTAR

Prva rečenica ovog pasusa potiče iz dela dubrovačkog historičara S. Razzi-ja, "La storia di Raugia", Lucca 1595, 63. Opbin je Raciјеvo izlaganje naglo prekinuo da bi ubacio dalje informacije o završetku rata između Dubrovnika i hercega Stjepana.

Str. 184(35)—185(3)

KOMENTAR

Kazivanje o vraćanju ostrva Krka je posledica one iste zablude koja je dovela do tobožnjeg osvajanja Krka. Vladislav se nije iz Dubrovnika pomirio s ocem, pa nije bilo potrebno da ga "katunar Upravda iz Dabra" odvodi hercegu. Priča o ovom katunaru pripada tradiciji hercegovačkih Vlahi koji su uzdizali svoje pretke. Orbin je tu priču našao u nekom tekstu, koji nije sasvim brižljivo reprodukovao. Smemo to suditi po verziji koju nalazimo kod Orbinovog savremenika Lukarevića (Copioso ristretto ed. 1790, 186). Govoreći o poslednjim godinama hercegove vlade Lukarević kaže: Dopo questo Herzeg per cavare i danari. posse tagliagioni sopra i Vlasi, e sopra i Polimzi, e mando ad imborsarsi della gabella Uprauda Katunar di Dabar. Dok Orbin priča da je herceg dao Vladislavu Donje Vlahe i Polimce i da je Upravdu poslao po Vladislava, Lukarević zna da je herceg udario namet (ili ucenio) Vlahe i Polimce i da je Upravdu poslao da naplati carinu. Sasvim je jasno da Lukarević nije svoju verziju mogao uzeti od Orbina, nego iz nekog drugog teksta. Razlike se mogu objasniti ili time da jedan od njih nije razumeo svoj izvor ili time da je svaki ekscerpirao drugo mesto iz izvora. Nije sasvim isključeno da je u izgubljenom izvoru stajalo o Vlasima, Polimcima i Upravdi katunaru i ono što kaže Orbin i ono što kaže Lukarević.

Str. 185(3—12)

KOMENTAR

Nije mi pošlo za rukom da bliže odredim izvor ove zanimljive anegdote o hercegu. U svakom slučaju, postojala je u Dubrovniku živa tradicija o hercegovom boravku u gradu. Malo ranije spomenuti Raci priča u produžetku teksta iz koga je Orbin uzeo samo jednu rečenicu, kako je herceg bio uveden u Veće kada se birao knez i kako je za kneza izabran hercegov prisni prijatelj Frano (pogrešno, umesto Andruško) Sorkočević.

Str. 185 (12—15)

KOMENTAR

Zanimljivo je da opis ovoga grba ne odgovara slici koju Orbin ima na početku glave o Kosačama, ali odgovara grbu na nadgrobnoj ploči kraljice Katarine u Rimu u crkvi Ara coeli. Natpis sa te ploče doneo je Orbin ranije na str. 166. Up. L. Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München—Leipzig 1914, 310.

str. 185 (15—27)

KOMENTAR

Vest o tome da je herceg Stjepan svoga najmlađeg sina predao Andrušku Sorkočeviću da se odgaja u Dubrovniku ne može se proveriti pomoću savremenih izvora. Sigurno je, međutim, da je ovaj dubrovački vlastelin bio naročito blizak starom hercegu. Isto je tako sigurno da je mladi Stjepan ostao veoma rano bez majke. Neko vreme ga je odgajao dijak Stanko, a možda i Pribislav Vukotić, komornik hercegov. Nije tačno da je stari herceg dao svoga najmlađeg sina kao taoca Mehmedu II. Stjepan Hercegović je dospao pod nama danas nepoznatim okolnostima na sultanov dvor između novembra 1473. i leta 1474. Trenutke iz njegove karijere u Turskoj Orbin je upoznao iz Jovija i Tuberona, s kojima polemise na kraju ovog pasusa.

str. 185(28)_186(37)

KOMENTAR

Istorija o peraštanskim poslanicima nije poznata s druge strane. Srećemo je znatno skraćenu kod Lukarevića (ed. 1790, 173) ali bez novih elemenata. Vredno je zapaziti da je i ova priča u vezi s Perastom i da, po svoj prilici, predstavlja nastavak peraštanske tradicije s kojom smo se već više puta sreli. Priča je vrlo konkretna i precizna: zna za godinu događaja, imena peraštanskih poklisara, njihove porodične prilike, mesto susreta s hercegom i dr. Malo zbunjuje činjenica da se spominje selo Dračevica (presso la villa, chiamata Draceuiza), iako je to bilo ime župe i reke. Među petnaest imena naselja u ovoj malenoj župi ne javlja se u toku celog srednjeg veka nijedno s imenom čitave župe. Up. M. Dinić, "Zemlje hercega od svetog Save", Glas 182(1940) 180—181. Zanimljiv je podatak da je zapovednik Peraštana držao stremen hercegu. To je poznata dužnost stratora (konjušara) koja je imala simboličko značenje. Dušan kao kralj pridržavao je stremen srpskom arhiepiskopu, a rimsko-nemački carevi su držali stremen papama.

str. 187 (1—7)

KOMENTAR

Godina hercegovine smrti je tačno navedena u dubrovačkim anonimnim analima (ed. Nodilo 68). Radin gost je postao pravoslavni monah zbog mešanja s mileševskim mitropolitom Davidom, koji je bio uz hercega u poslednjim danima. On je i napisao hercegov testamenat, koji je u Dubrovnik odneo ne Radin gost, nego komornik Pribislav Vukotić. Testamenat nije tada čitan u dubrovačkom Velikom veću, nego je otvoren posle nekoliko meseci u prisustvu zastupnika hercegovih sinova. Orbinove informacije su ovde vrlo slabe.

str. 187 (8—19)

KOMENTAR

Nije jasno na osnovu kakvih izvora ovde Orbin raspravlja o porodičnim prilikama hercegovim. Prva žena hercega Stjepana svakako nije bila Ana, nego Jelena, druga je bila zaista Barbara, a treća Cecilija (ne Celija). Ana Kantakuzina koja se ovde spominje bila je žena Vladislava, najstarijeg hercegovog sina. Genealogija Kastriota i Crnojevića navedena kratko na ovom mestu oslanja se na spise arbanaškog vlastelina Musakija. Giovanni Musachi Despoto d' Epiro, "Historia della casa Musachui", ed. Ch. Hopf, "Chroniques greco-romaines inedites ou peu connues", Berlin 1873.

str. 187(20—30)

KOMENTAR

Pasus o Hercegovićima otkriva vrlo slabu obaveštenost. Vladislav se bio odelio i gospodario je posebnom oblašću još za života očeva, ali su njegove zemlje pale do 1465. pod tursku vlast. On je otišao u Ugarsku mnogo pre pada Novog. Godina pada Novog data je pogrešno prema dubrovačkim analima tzv. Anonima (ed. Nodilo 74). Gornji i Donji Vlasi su geografski termin iz turskog doba. Hesi-beg je Ajaz-beg, osvajač Novog i sandžakbeg osvojene Hercegovine. Herceg Vlatko se posle osvajanja Novog nije sklonio u Dubrovnik, nego je nekoliko godina boravio u Humskoj zemlji na maloj teritoriji koju mu je sultan ustupio. Up. V. Trpković, "Pad Hercegovine" (neobjavljena doktorska disertacija). Tačno je da je umro na Rabu, što je pre Orbina tvrdio već Musaki. Njegova udovica Margareta od Marcana boravila je i kasnije na tome ostrvu.

Str. 187 (31—37)

KOMENTAR

Opis prostiranja Hercegovine nije ni jasan ni precizan. Na istoku je granica bila negde u Polimlju, tako da je Prijepolje bilo u hercegovoj zemlji, a Breza, Komarani i Brodarevo su bila granična mesta. Dobropolje, koje Orbin ovde spominje kao granicu, treba uprkos njegovoj odredbi "prema jugoistoku" tražiti negde nasuprot Dubrovniku, koji je kod njega "prema jugozapadu". Jedno Dobropolje se nalazi severo-zapadno od Gacka, a drugo znatno severnije, petnaestak kilometara od Jeleča, za koji znamo sigurno da je pripadao Kosačama.

Str 189—193

KOMENTAR

U vezi s posebnom glavom o Humu mora se postaviti pitanje otkuda Orbinu misao da je Humska zemlja u jednom periodu politička individualnost. On je sudbinu te iste oblasti opisivao i u glavi o Nemanjićima i u glavi o Kosačama. Ipak je period od Nemanje pa do zauzimanja Huma od strane Bosne posebno izlagao kao istoriju Humske Kneževine. Iz Letopisa Popa Dukljanina Orbin je mogao znati samo za Chelmania regio. Tradicije posebne Humske Kneževine mogao je naći u posebnim ugovornim poveljama koje se održavaju od kraja XII do sredine XIII veka. Ali, Orbin te dubrovačko-humske ugovore ne spominje niti pokazuje da ih poznaje. Otuda se nameće misao da je on predstavu o Humskoj Kneževini stekao na osnovu izvora koje je koristio. U daljem izlaganju će se pokazati da je baš ovde Orbin raspolagao s jednim sadržajnim i dobro obaveštenim izvorom.

Str. 189 (1)—190(5)

KOMENTAR

Neke ličnosti i događaje Orbin je spomenuo već na početku glave o Nemanjićima. Tamo je rekao da je Andrija bio izbačen iz Huma pa je Stefan Prvovenčani zbog toga ratovao s knezom Petrom. Andrija je bio vraćen na vlast, pa su se tek posle toga pobunili župani i druga gospoda i primili vlast Bosne. Ovde je izlaganje nešto sumarnije, ali se obraća veća pažnja teritorijama. "Krajevi pod planinama" (le contrade che erano sott' i monti) će svakako biti Podgoria, latine Submontana Letopisa Popa Dukljanina (ed. Šišić 327). Bišće je današnje Mostarsko polje, a Luka

je bila župa u dolini donje Neretve, oko današnje Gabele.

Str. 190 (6—23)

KOMENTAR

Tačan je podatak da je Vukosava, kći kneza Andrije, bila udata za dubrovačkog vlastelina Barba Krusića. Vlatko iz Orbinove genealogije ne javlja se u izvorima. Njegovo ime je, po svojoj prilici, pogrešno preneto. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 5. Tu su navedeni i arhivski podaci o potomcima Andrijinim, koje Orbin pominje sasvim uopšteno. Nelipić (Nelipez) koji se ovde javlja poznat je iz savremenih izvora hrvatski vlastelin, a njegov brat Iginije zabeležen kao svedok na jednoj povelji iz 1318. Up. M. Dinić, "Comes Constantinus", Zbornik radova Vizantološkog instituta 7(1961) 5—6. Prodor Nelipčića u Hum desio se početkom XIV veka u vreme dutotrajnog rata između kralja Milutina i njegovog brata Dragutina. Up. niže komentar uz glavu o Hrvatskoj. Vredi zapaziti da Orbinovi podaci u ovom delu teksta potiču iz jednog dobro obaveštenog izvora. To se još više opaža u istoriji porodice Branivojevića.

str. 190 (24—29)

KOMENTAR

Iz savremenih izvora ne zna se ništa o poreklu Branivoja. Zanimljivo je da se Lukarević, koji takođe dosta govori o Branivojevićima, tvrdeći da je Branivoj bio sin d'un gentiluomo della giurisdizione di Bargat di Chlieuno, poziva na Ivana Ravenjanina, dubrovačkog kancelara i pisca s kraja XIV veka. Od četiri Branivojeva sina, koje Orbin ovde navodi, trojica su dobro poznati iz savremenih dokumenata, a samo je Dobrovoy u izvesnom smislu problematičan. Jedan Dobrovoy se tih godina javlja u dokumentima Dubrovačkog arhiva, ali se nijednom za njega ne kaže da je Branivojević. S druge strane, u jednom dokumentu se pominje Radivoj kao Branivojev sin. Up. V. Trpković, "Branivojevići", Istorijski glasnik 3-4 (1960) 58—61. Moguće je da nije dobro preneo ime iz svoga inače vrlo dobro obaveštenog izvora.

str. 190(29)191(2)

KOMENTAR

Nikola i Toljen, potomci kneza Andrije, bili su zaista savremenici ovih događaja. Nikola je rodonačelnik vlasteoske porodice Nikolića koja se može pratiti do sredine XV veka, a Petar Toljenović se spominje u dubrovačkim dokumentima 1319—1327. Up. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela", Beograd 1967, 5—6. Širenje vlasti Branivojevića opisano je ovde vrlo uopšteno.

str. 191 (3—14)

KOMENTAR

Kao što je pokazao V. Trpković, "Branivojevići", Istorijski glasnik 3—4(1960) 62—63, postojao je srpski vlastelin Crep i to baš u oblasti oko Rudina. Crep se spominje u dubrovačkim dokumentima 1319. i 1321. a 1322. je zabeležen kao pokojni. Crep je možda stradao od Branivojevih sinova u vreme nereda posle smrti kralja Milutina. Ono što Orbin kaže o postupanju Branivojevića prema Dubrovniku može se odnositi na vreme rata 1326, mada je očigledno da on misli na rani period njihovog širenja. U pregledu istorije Dubrovnika (Regno 192) Orbin stavlja sukobe sa Branivojevićima u 1322.

str. 191 (15—32)

KOMENTAR

Priča o borbi bosanske vojske s Branivojevićima ne može se kontrolisati drugim izvorima. Upadljivo je da Lukarević ima verziju sa više detalja, po svojoj prilici iz drugog izvora. Dobro je poznato da su Branivojevići zaista srušeni u ratu protiv bosanskog bana Stjepana II i Dubrovnika. Ružir, koji se ovde spominje kao jedan banov vojskovođa, poznat je iz savremenih dokumenata. Dolazio je u Dubrovnik 1331. a 1335. je prešao pod vlast kralja Dušana. Up. V. Ćorović, "Historija Bosne", Beograd 1940, 246, 255.

Poznan Purčić je takođe poznati vlastelin tih godina. Njegovo ime Orbin nije tačno preneo. U originalu stoji: Reposnan Purchich a na mestu Ružirovog imena stoji Nighier (na dva mesta). Zanimljivo je da Lukarević (ed. 1790, 79) Ružira uopšte ne spominje a ime Poznana Purčića donosi u iskvarenom obliku: Krep Posnam Purich. Teško da će to biti puka slučajnost. Nije poznato gde je bilo mesto Brijest. Jedan Brijest se nalazi u blizini Dubrovnika, a drugi (danas Brist) u Makarskoj krajini.

Str. 191(32)—192(11)

KOMENTAR

Stevan Slepí je Stefan Dečanski. Priča o sudbini Branka (u savremenim dokumentima se češće naziva Branoje) može se delimično kontrolisati. Krajem jula 1326. Branoje se zaista sklonio na dvor kralja Stefana Dečanskog. Dubrovački zastupnici na srpskom dvoru dobili su od vlade uputstvo da obezbede da se ovaj Branivojević pogubi. Za postizanje toga cilja moglo se potrošiti 2000 perpera. Preko Tripe Buće i vlastele iz kraljeve okoline uspešili su da postignu da se Branko zatvori i pošalje u kotorsku tvrđavu. Otuda je vrlo verovatno da je u Kotoru pogubljen kao što kaže Orbin. Up. V. Trpković, "Branivojevići", Istorijski glasnik 3—4 (1960) 77—79.

Str. 192(12—24)

KOMENTAR

Brajko Branivojević sa ženom bio je zaista zarobljen od strane Dubrovčana i brodom doveden u grad. Posle dve nedelje puštena je njegova žena, koja je zaista bila kći srpskog vlastelina Vojina, a krajem novembra 1326. Brajko je ubijen u zatvoru. Netačna je samo hronologija Orbinovog pričanja. Brajko bi bio zarobljen pošto je ostao sam, dakle, posle zatvaranja Branka, krajem jula 1326, a u stvari on je bio u dubrovačkim rukama već od 10. aprila te godine.

str. 192(25)—193(2)

KOMENTAR

Petar Toljenović se poslednji put spominje u poznatim dokumentima 15. februara 1327, dakle, posle pada Branivojevića. O njegovom kraju se ništa ne zna iz drugih dokumenata. Orbinov izvor i u ovom pričanju otkriva divljenje za natčovečansku snagu svojih junaka.

Str. 193 (3—10)

KOMENTAR

Katarina (Chatalena) majka Bogiše i Vladislava Nikolića zabeležena je u jednom dokumentu Dubrovačkog arhiva kao soror magnifici domini, domini bani Bossine. M. Dinić, "Humsko-trebinjska vlastela, Beograd 1967, 6. Bila je, dakle, kći bana Stjepana I Kotromanića. Orbinova zabuna verovatno i potiče otuda što je u svome izvoru našao da je bila kći bana Stjepana, a on je to vezao za Stjepana II.

Str. 193 (11-20)

KOMENTAR

Poglavlje o Humu Orbin završava kao i prethodno podacima o prostiranju i granicama humske teritorije. Vredi istaći da Orbin ne zna za Trebinje (Travuniju) kao oblast susednu Humu, već sve teritorije do Dubrovnika računa u Zetu. Ime mesta u Trebinju "Hončilas" toliko je iskvareno da se ne može prepoznati. Hum bi po Orbinu obuhvatao pored Popova još i Ljubinje, Ljubomir, Fatnicu i Nevesinje. O granicama Humske zemlje u različitim vremenima up. V. Trpković, "Humaska zemlja", Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII—1(1964) 225—260.

Viševa, spomenuta u poslednjem redu, je župa oko gornje Neretve. Konjic je smatran za granicu između Bosne i hercegovine zemlje.

Str 195

KOMENTAR

U glavi posvećenoj Hrvatskoj Orbin je u stvari ispričao samo jedan kratki period hrvatske istorije od kraja XIII do sredine XIV veka približno. Jezgro ove kratke glave je istorija bibrirskih kneževa (Šubića), i to pre svega delovanje banova Pavla i Mladena u Humu. Vesti o njima Orbin je očigledno našao u onom istom izvoru koji je bio tako dobro obavestjen o događajima u Humu, o dolasku Nelipca i njegovog brata, o Branivojevićima i dr. Inače je Orbin u više mahova ranije govorio o Hrvatskoj. Prenosio je neke vesti Konstantina Porfirogenita, preveo čitavog Popa Dukljanina koji govori o Hrvatskoj, ispričao je zatim o Krešimiru i Vukmiru u okviru bosanske istorije i govorio o Tvrtkovim ratovima u Hrvatskoj, o odnosima Venecije i Hrvata i o širenju hrvatske vlastele u Humu. Kad se uzmu svi Orbinovi podaci o Hrvatskoj, lako se zapazja da je veći deo ostao izvan one glave koja je Hrvatskoj posvećena.

str. 195 (1—8)

KOMENTAR

Niz hrvatskih vladalaca je u vezi sa onim koji je naveden na početku bosanske istorije (up. komentar uz str. 135). Verovatno se i ovde Orbin oslanja na Skalića — Scaligera.

str. 196 (1—8)

KOMENTAR

Opaua se da je izostavljen itav period hrvatske istorije od 1102. do kraja XIII veka. U Orbinovim predstavama Hrvati sve do kralja Ludovika nisu priznavali vlast banova, koje on zamišlja kao ugarske funkcionere. On je odnose iz XIV veka prenosio na itav raniji period. Ban Pavle je Pavle Šubić.

str. 196(8)—197(13)

KOMENTAR

U ovom velikom odlomku zasnovanom na dobrim informacijama ima izvesnih hronoloških zabuna. Pavle Šubić nije mogao delovati u vreme kad su se vodile borbe između Stefana Dečanskog, Vladislava i Konstantina, jer su te borbe bile posle novembra 1321, a Pavle je umro 1312. Otuda Pavlovo prodiranje u Rašku mora padati u ranije godine ili te događaje treba vezati za njegovog sinovca Mladena II. M. Dinić "Comes Constantinus", Zbornik radova Vizantološkog instituta 7(1961) 5—8, je ukazao na to da je Orbin mogao vesti svoga izvora o borbama oko prestola u Srbiji pogrešno vezati za borbe među Milutinovim i Dragutinovim naslednicima, iako su se one u stvari odnosile na borbe između Milutina i Dragutina 1301—1310.

Ban Pavle je u jedan mah preduzeo pohod protiv Drijeva u vreme kad je njegov sin Mladen bio zarobljenik srpskog kralja. U vezi s Pavlovim ratovanjem je svakako i ono što Orbin u poglavlju o Humu govori o vlasti Nelipca i njegovog brata "Iginija". Ova vlastela bila je pod vlašću Šubića. Nelipčić je bio i onaj knez Konstantin koji se javlja u Humu početkom XIV veka.

Poznate su još neke pojedinosti o odnosima Šubića i kralja Milutina, ali se ništa ne zna o Pavlovom poslanstvu Dubrovčanima, jer su arhivske knjige iz tih godina većinom propale. Jedan član kotorskog Statuta iz 1302. godine govori o tome da je prethodne godine, dakle 1301, grad bio napadnut od Dubrovčana, Venecijanaca, Zadrana i Hrvata. Pod Hrvatima se tih godina svakako podrazumevaju podanici bana Pavla, koji su, kako se vidi, saradivali s Venecijancima i Dubrovčanima.

Na kraju pasusa je opet pobrkana hronologija. Ban Pavle, koji je umro 1312, nije mogao ratovati s kraljem Stefanom Dečanskim, koji je počeo da vlada 1321. Godina 1315, koju Orbin vrlo precizno navodi, nemoguća je i za bana Pavla i za Stefana Dečanskog.

Str.197 (14—20)

KOMENTAR

Kao što se vidi, Orbin nije bio u stanju išta da kaže o banu Mladenu II. Porodice koje se ovde navode poznate su iz savremenih dokumenata. O Nelipčićima i Kurjakovićima je već bilo reči, a Čubranovići će po svoj prilici biti Čubrijanovići ili Ciprijanići. Novko Ciprijanić se sredinom XIV veka javlja na delu zemalja koje su priladale bibriskim kneževima.

Str.197(21)—198(5)

KOMENTAR

O pokoravanju hrvatskih velikaša govori jedna glava u hronici Ivana Turocija i spominje upravo Kurjakoviće i Ivana Nelipčića. Orbin, međutim, donosi takve pojedinosti kojih nema u ugarskoj hronici, tako da se mora pretpostaviti da je podatke uzimao iz drugog izvora. Nikola Seč je zaista postao hrvatsko-dalmatinski ban u vreme kralja Ludovika. Čitavo izlaganje u ovom odeljku je dobro zasnovano. Ono što se kaže o osvajanju Dalmacije odnosi se na Zadarski mir 1358. godine.

Str.198 (6—7)

KOMENTAR

Podatak o granici na Cetini potiče iz spisa cara Konstantina VII Porfirogenita. Up. komentar uz spisak autora.

Str.201 (1)—202(2)

KOMENTAR

Orbinova istorija Bugara sastavljena je mahom od opširnih izvoda iz starijih pisaca. Ovde na samom početku citira tri pisca koja je mnogo puta spomenuo u prvom delu svoga spisa dok je govorio uopšte o Slovenima. Up. o njima komentar uz spisak autora.

Str.202 (3—11)

KOMENTAR

Kasiodor ne govori u svome spisu o Bugarima, nego o Hunima. Orbin je, očigledno, uzeo ovaj podatak iz druge ruke.

Str.202 (12—17)

KOMENTAR

Orbin svakako nije za ovaj podatak konsultovao sve navedene pisce, nego je kod jednog našao da su citirani drugi.

Str.202(17)—203(9)

KOMENTAR

Ovde su citirani Zonara i Kedrin, vizantijski istoričari, a tekst u navodnicama potiče iz starog latinskog prevoda Zonare. Lazika koja se tu spominje je današnja Gruzija.

Str.203 (13—33)

KOMENTAR

U hronici Regina od Prima nema mesta na koje se ovde Orbin poziva. Inače, ovaj odlomak počiva na Gesta Dagoberti I regis Francorum, koja je Orbin našao kod Anonija.

Str.203(34)—204(15)

KOMENTAR

Ovde je zaista ekscerpiran Pavle Đakon, samo što se to mesto u modernim izdanjima nalazi u knj. V. Ovde spomenuti Alcek je više poznat pod imenom Alciok.

Str.204 (16-27)

KOMENTAR

Iako Orbin i ovde citira Pavla Đakona, on u stvari preporučava Anastazija Bibliotekara, čija je "Chronographia tripartita" u jednom izdanju prosto dodata rimskoj istoriji Pavla Đakona. Vukić i Dragić su, naravno, slavizovani oblici koje je stvorio Orbin.

Str.204(28)—207(28)

KOMENTAR

Ovaj džinovski citat po Orbinu treba da je iz Pavla Đakona, ali je u stvari iz već citiranog spisa Anastazija Bibliotekara, koji tu prevodi vizantijskog hroničara Teofana.

Str.207 (28—37)

KOMENTAR

Odlomak potiče po svoj prilici iz dela Johana Aventina.

Str.208 (1)—209(7)

KOMENTAR

Car Konstantin koji se spominje ovde i u prethodnom odlomku jeste Konstantin IV (668—685), a Justanijan je njegov sin, koji je vladao dva puta 685—695. i 705—711. Inače je tekst velikim delom preuzet iz latinskog prevoda Zonare i manjim delom iz Kedrina.

str. 209 (8)—210(2)

KOMENTAR

Ovaj odlomak ne potiče iz vizantijskih izvora. Po pomenu Bataja može se pomisliti na Johana Aventina, ali nisam mogao proveriti.

str. 210 (3—24)

KOMENTAR

Odlomkom iz Suide, vizantijskog leksikografa, koji je bio pristupačan Orbinu u prevodu, Orbin se unekoliko vratio na stvari koje je već pričao. Tervel je bio bugarski kan 701—718.

str. 210(25)—211(12)

KOMENTAR

Tekst je preuzet iz Kedrina i Zonare. "Asimara" koji se ovde spominje je car Tiberije II Apsimar (698—705). Nije on svrgao s vlasti Justinijana II nego je to učinio njegov prethodnik Leontije (695—698).

str. 211 (13—35)

KOMENTAR

Pričanje u ovom delu se u krajnjoj liniji oslanja na Teofana, ali nije uzeto iz vizantijskih pisaca, nego iz Anastazija Bibliotekara. Car Lav III (717—741) je osnivač isaurijske dinastije. Rat Bugara protiv Arabljana pada u 717. godinu,

str. 211(35)—212(17)

KOMENTAR

I ovaj odlomak je verovatno iz Aventina, koga Orbin na kraju citira. U starom prevodu Zonare nisam mogao da nađem mesto koje ovde Orbin navodi o primanju hrišćanstva pod Martinom.

r. 212 (18—25)

KOMENTAR

Posle Tervela je zaista došlo do promene dinastije kod bugarskih vladalaca, ali tada se još ne javlja nikakav Asen ni Asan. To će svakako biti neka zbrka usled mešanja imena dinastije iz Drugog Bugarskog Carstva. Nije sasvim jasno ni šta znače imena Hermenije i Medije. Možda Jermeniju i Persiju, ali podatak tada nije tačan.

str. 212(26)—213(13)

KOMENTAR

Početak ovog odlomka je svakako rezultat neke zbrke. Nije poznat nikakav bugarski vladar Dobre u ovo vreme. Dobrotica koji ima veze sa imenom Dobrudže živeo je u drugoj polovini XIV veka. Imena bugarskih vladara posle Tervela biće spomenuta nešto niže. Orbin je već prešao na vreme cara Konstantina V Kopronima (741—775). Rat o kome se ovde govori pada u 759. godinu. Na tome mestu (i sve do kraja ovog odlomka) Orbin koristi Teofana, verovatno indirektno.

"Vrbanjska klisura" koja se ovde u tekstu pominje u stvari je klanac Veregava, danas Čalikavski ili Riški prolaz. Imena i titule su se takođe promenile u prevodu: prvi Lav, je u originalu bio strateg teme Trakesijanaca u Maloj Aziji, a drugi logotet droma. Telec je bio bugarski vladar 762—765. Artana je mala rečica koja se uliva u Crno more.

str. 213(14)—214(5)

KOMENTAR

Orbin ovde i dalje ekscerpira Teofana. Pri tome nije mnogo vodio računa o ranijem izlaganju. Kod zbacivanja Teleca srećemo novoga kana Sabina (765—767) i ranijeg kana Kormisoša (740—756) (kod Orbina: Komersije), iako je pre govorio o tobožnjim vladarima Dobri i Asenu.

str. 214 (9—30)

KOMENTAR

Iako se citira Zonara, doduše zbog jedne reči, tekst potiče iz Anastazijevog prevoda Teofana. Sredina teksta je kroz dva prevoda tako iskvarena da se smisao ne može ni prepoznati. U originalu stoji da je car poslao tajno ljude koji su uhvatili Slavuna, kneza plemena Severjana i Hristijana, renegata koji je postao vođa "skamara", razbojničkih grupa koje su napadale ljude na putevima. Nije, dakle, reč o sektu "margarićana" kako čitamo kod Orbina, nego o otpadniku (magarites) od hrišćanstva. Povodom mesta Zit ("sve do Zita") mora se reći da nije jasno na šta se misli. U nekim rukopisima Teofana stoji Tzicas, pa se pomišljalo na neki lokalitet na donjem Dunavu; u drugim stoji Tounzas, što bi bila reka Tundža; u trećim Vyzas, što bi bila poznata Viza. U latinskom prevodu stoji usque ad Tzicas, što pokazuje da je to stariji i tačni oblik. Up. V. Zlatarski, "Istorija na bugarskata bŕžava prhzy srhdnigh vkhove I/1, Sofija 1918, 223 n. 1.

Str. 214(30)—216(9)

KOMENTAR

Pričanje i dalje počiva na Teofanu. Telerih ili, tačnije, Telerig je bugarski kan oko 772—777. Kelandije (tačnije helandije), palandre i travate su vrste vizantijskih brodova. Uz mesto o poklisarima moram primetiti da je Zlatarski pretpostavio da nije reč o dva lica, nego o jednom, koje bi imalo tigulu boila (kod Orbina usled štamparske greške

stoji Hoila za Anastazijevo: Boilam).

Brzitija će biti slovenska oblast u današnjoj našoj Makedoniji. "Tasati" i "Tračani" spomenuti na dnu str. 215 su plod nesporazuma: reč je o vojnicima iz tema: coacervatis thematum taxatis i posebno o onima iz teme Trakesijanaca. Ime mesta gde su Bugari napadnuti takođe je iskvareno: umesto Lusterija greba da stoji Lithosoria, toponim koji se inače ne javlja u drugim izvorima, pa se nije dalo utvrditi gde se nalazio.

Str. 216(10)—217(31)

KOMENTAR

I ovde je gotovo doslovno korišćen Teofan. "Lav Kopronim" je car Lav IV (775—780), kome se inače nije ustalio nadimak Kopronim nadenut Konstantinu V (741—775). Kardam je bio kan 777—803. Car Konstantin VI je vladao 780—797. Tvrđava Provat je ležala kod dan. sela Provadija. Mesto je kod rečice Sveti Đorđe, a ne na obali Svetog Grgura, kako se usled greške u prevodu može razumeti Orbinov tekst.

Utvrđenje Markele je ležalo blizu vizantijsko-bugarske granice. U spisku imena na str. 217 Orbin je od Lahanodraco načinio Lachana dragone. Jedna carigradska kapija imala je naziv Zlatna vrata.

Str. 218 (3_16)

KOMENTAR

Orbin ovde citira humanističkog istoričara Pavla Emilija, ali nije jasno da li je od njega preuzet čitav pasus. U svakom slučaju mogu se prepoznati pobrkane vesti franačkih anala. Reč je o Ljudevitu Posavskom koji je ratovao sa Bornom posle Krumove smrti.

Str. 218(17)—220(16)

KOMENTAR

Čitava opširno ispričana istorija o propasti cara Nićifora (802—811) potiče iz Teofana. Orbin navodi da je to iz Pavla Đakona usled već objašnjenog priključivanja Anastazijevog spisa istoriji Pavla Đakona. Uz ono mesto gde se spominje dvorana "Krumov dvor" treba primetiti da je smisao iskvaren višestrukim prevodenjem. Mesto se, po svojoj prilici, zvalo avl, što je u starom bugarskom značilo prebivalište vladara, ali je već kod vizantijskih pisaca shvaćena kao latinska reč aula = dvor. Tako je bila posle shvaćena kod prevodilaca na latinski i crkvenoslovenski. Orbin je usled nesporazuma pisao sala, che la chiamaua Corte di Crunno. U spisku titula na dnu str. 219 ima takođe nesporazuma: guverner Levantinaca, kod Anastazija praetor Orientalium, u stvari je strateg teme Anatolika. Mesto bitke: "Slavmir nedaleko od Nikopolja" ne potiče iz Teofana. U modernoj nauci se uzima da su Vizantinci pretrpeli poraz kod klanca Vrbice. Podatak o osvajanju Topira (kod Orbina u originalu: Citta di Tomiri, hoggi detta Castello de'Russi) ne nalazimo u savremenim izvorima. Stari Topir se nalazio na ušću Meste.

str. 220 (17—37)

KOMENTAR

Vlada cara Mihaila II Rangabea trajala je vrlo kratko, 811—813. O opsadi Develta govori Teofan. Iz toga izvora potiče i ono što se dalje priča. Orbin je, po svojoj prilici, bio u pravu kad je poklisara Dargamera poslovenio u Dragomir. Na mestu gde se govori o ranijem miru između Bugara i Vizantije, sklopljenom 716, za vreme cara Teodosija (715—717), tekst je jako iskvaren. U originalu se trački grad Mileon spominje kao granično mesto, a ne kao boravište bugarskog vladara, kao što proizlazi iz Orbinovog teketa.

str. 221 (1—37)

KOMENTAR

Tekst na čitavoj strani je uzet iz Teofana, naravno, preko Anastazija Bibliotekara. Pri kraju stranice ima jedna teška zbrka u prevodu. Tobažnji "rektor škole Teodosije" u stvari je čuveni Teodor Studit. Orbin nije razumeo Anastazijev tekst: cum Thodoro egumeno Studii.

str. 222 (1—37)

KOMENTAR

Tekst je i dalje iz Teofana. Versinikija je bila tvrđava u blizini vizantijsko-bugarske granice.

str. 223 (2—11)

KOMENTAR

Orbin sam ovde kaže da prenosi mišljenje Jovana Zonare. Lav Jermenin je vizantijski car Lav V (813—820).

Str. 223(12)—224(4)

KOMENTAR

Ovde se Orbin opet vraća Nastavljaču Teofanovom. Vlaherne su poznata palata u Carigradu.

str. 224 (5—26)

KOMENTAR

Pričanje se oslanja na Teofanovog nastavljača. Razne oblike Omurtagovog (814—831) imena Orbin je verovatno našao kod nekog zapadnog pisca. O epizodi iz života cara Vasilija up. V. Zlatarski, nav. delo 304—305.

Str. 224(27)—225(37)

KOMENTAR

Ovaj opširni odlomak potiče iz zapadnih izvora. Orbin sam na jednom mestu citira monaha Anonija, pisca istorije Franaka, koji je, opet, prepričavao vesti starijih izvora. Gotovo sve što je ovde rečeno oslanja se na franačke anale pripisane Ajnhardu, ali je ponegde red pričanja poremećen. Tako se početak ovog odlomka o Omurtagovim poslanicima Ludvigu Pobožnom (814—840) i upućivanju poslanika Mahelma (kod Orbina: Mahelina) odnosi na 824. godinu, a te iste godine su u Ahenu bili poslanici Abodrita. Sabor u Ahenu na kome se raspravljalo o granicama pada u 825. Baldrih i Gerold su upućeni u junu 826. Te godine je Omurtag uputio zahtev da se granice utvrde ili da ih svako brani kako ume, a kod Orbina (verovatno i njegovog izvora) je to ispričano uz događaje prethodne godine. Bugarsko pustošenje Panonije spada u 827. a smenjivanje Baldriha u 828.

Str. 226 (1—21)

KOMENTAR

Izlaganje o bugarsko-franačkim odnosima ovde je prekinuto jednim izvodom iz Zonare o događajima u Vizantiji. Nadimak vizantijskog cara je iskvaren, jer treba da stoji Mihaila Balba, tj. Mucavca (Mihailo II, 820—829). Toma je poznati Toma Sloven, vođa velikog ustanka 821—823. koji je iz Male Azije prenet u Trakiju i okolinu Carigrada. "Čedot" je rezultat zabune u latinskom prevodu Zonare, jer je reč o Carigradu. U drugom pasusu ima neke zbrke. Pošto je Omurtag umro 831, on je pri kraju svoje vladave mogao pregovarati samo s carem Teofilom (829—842). Teodora, žena Teofilova, bila je regentkinja 843—856. Reč je o kanu Borisu (852—889).

Str. 226 (22_34)

KOMENTAR

Ovde se Orbin opet vraća franačkim izvorima i događajima na bugarsko-franačkoj granici. Odlomak se odnosi na događaje iz 827. godine, o kojima je već ranije pričao.

Str. 226(35)—228(2)

KOMENTAR

Dosledan svome shvatanju da su Bugari bili pokršteni još za vreme Omurtaga, Orbin je za ovoga vladara vezao stvari koje su njegovi izvori govorili o Borisu. Inače, ceo odlomak potiče iz Georgija Kedrina, koji je ekscerpirao ranije vizantijske izvore.

Str.228 (2—20)

KOMENTAR

Odlomak je bez stvarnog sadržaja. Orbin ređa uopštene podatke iz tri zapadna pisca o pokrštavanju Butara. Ne vidi se ko bi mogao da bude dalmatinski kralj Sveropil, kojega spominje Lupold iz Bemberga, pisac XIV veka.

"Jeretik Fotin" je, bez svake sumnje, carigradski patrijarh i čuveni pisac Fotije (858—867. i 878—886).

Str.228 (21-37)

KOMENTAR

Ono što je rečeno po Zonari odnosi se na Borisa, a ne na Omurtaga. Lav Filozof je car Lav VI Mudri (886—912). Fereja je svakako Vereja, Voruj, Stara Zagora. Simeon Labas je car Simeon (893—927).

Str.229

KOMENTAR

Istorija o caru Simeonu je kod Orbina srazmerno opširna, ali ipak nepotpuna i nepovezana. U celini uzeto, ona se

oslanja na vizantijske hroničare, ali ovde Orbin u znatnoj meri skraćuje i kombinuje podatke svojih izvora. "Car Foka" spomenut na ovoj strani nije car Nićifor II Foka (963—969), već njegov ded istog imena.

Dorostol ili "Drista" je današnja Silistrija. "Kerosfat" je tadašnji vizantijski diplomat Lav Hirosfakt.

Str.230

KOMENTAR

Aleksandar je bio brat cara Lava VI i regent u ime svoga nejakog sinovca Konstantina VII Porfirogenita (913—959). Hebdomon je mesto u okolini Carigrada čiji položaj nije tačno poznat.

Str.231

KOMENTAR

Ovde se nalazi umetak o Jedrenu s podacima iz literature red 4—12. Reka "Tune" je svakako Tundža. Foka koji se ovde javlja na dnu strane jeste Lav Foka, domestik Shola (a ne škole kako je razumeo Orbin), stric kasnijeg cara Nićifora II Foke.

Str.232

KOMENTAR

Jovan Boga je hersonski strateg Jovan Vogas. Roman Lakapin je bio tast i savladar Konstantina VII Porfirogenita.

Str.233

KOMENTAR

Kao savladar bio je car 920—944. Pot Argir je vizantijski vojskovođa toga vremena.

Termopolis je grad zapadno od Anhijala, nekadašnje Aquae calidae, danas Aitoški bani. Bugari nisu spalili "palatu carice Teodore" nego dvorac svetog Teodora u blizini carigradskih zidova.

Str.234

KOMENTAR

Sastanak između Romana Lakapina i Simeona održan je kod Kosmidiona na obali Zlatnog roga 9. septembra 923. Do izjednačavanja Hrvatske i Raške došlo je usled toga što Zonara i neki drugi vizantijski pisci upotrebljavaju ime Hrvata i Srba za označavanje jedne iste grupe. Ovde je reč o bugarskom sukobu s Hrvatima u vreme Simeona i Tomislava.

Str. 235

KOMENTAR

Simeonov sin car Petar vladao je 927—969. U latinskom prevodu Zonare, koga ovde Orbin prenosi, nalazimo ime Hristofor za sina Romana Lakapina. Usled greške u prevodu iskvaren je smisao prvog pasusa. Ksirolof (= Suhi hum), a ne Kserofil kao kod Orbina, je jedan od carigradskih brežuljaka. Tamo je bio Arkadijev i Teodosijev forum i mnogo statua postavljenih u razna vremena. Za jednu od njih je rečeno da predstavlja Simeona i da će on umreti ako se statui odseče glava. Strimon je oblast oko reke Strume.

Str. 236 (1-7)

KOMENTAR

U ovom pasusu je Orbin iskvario tekst latinskog prevoda Zonare. Kod Zonare nije reč o sinovima Komitopula, nego o sinovima komesa ili komisa (komita) — comitis cujusdam Bulgarici quatuor filii. Po tituli komisa su upravo David, Mojsije, Aron i Samuilo nazivani "komitopuli", što znači komisova deca. Ustanak komitopula je izbio mnogo kasnije, kao što i sam Orbin kaže na sledećoj strani.

str. 236(8)—237(15)

KOMENTAR

Iako se u prethodnom pasusu spominje smrt cara Petra, ovde se Orbin vraća na događaje iz Petrovog vremena prepričavajući Kedrina (Skilicu). Nićifor je car Nićifor II Foka (963—969).

Kalokir, koji se nešto niže spominje, nije Kersonov sin, nego sin proteuona (gradskog načelnika) grada Hersonesa. Ruski knez Svetoslav (Svjatoslav) je prodro u Bugarsku 968. i 969. Boris (969—972) je sin cara Petra. Jovan Cimiskije je bio car 969—976.

str. 237 (16—26)

KOMENTAR

Ovaj umetak potiče iz nekog slabo obaveštenog zapadnog istoričara. Nije bilo nikakvog bugarskog vladara Seleukija niti Sabina II. Može se čak naslutiti kako je došlo do zbrke. Kan Telec (761—764) beležen je kao Telesios, Teletzis, a posle njega je došao Sabin (765—767). Telec je negde rdavo pročitao, a Sabin je shvaćen kao drugi vladar, te je došlo do udvostručenja. Sredec je Sofija.

str. 237(27)_238(8)

KOMENTAR

Ovde se Orbin vratio Zonari. Vasilije Porfirogenit je car Vasilije II (976—1025). Ovde je Orbin opet pogrešno razumeo latinski tekst pa o komitopulima govori kao o sinovima Komitopulovim. Sledeći svoje vizantijske izvore Orbin u celom svom tekstu računa Samuila i njegovu braću, kao i njihove podanike u Bugare. Iako je Samuilova država nastavljala tradicije Prvog Bugarskog Carstva, nije sigurno da su prostrane oblasti nekadašnje bugarske države već bile etnički ujedinjene i nivelisane. Iz činjenice da vizantijski pisci nazivaju Samuilove podanike Bugarima ne sledi nužno da su Makedonski Sloveni bili pretopljeni u Bugare. O toj problematici up. "Istorija naroda Jugoslavije I", Beograd 1953, 281 i Vizantijski izvori za istoriju naroda, Jugoslavije III, Veograd 1966, 59—70 i nap. 9—12 (J. Ferluga).

Sin Aronov koji se ovde spominje nije se zvao Jovan Svetoslav, nego Jovan Vladislav.

str. 238 (8_11)

KOMENTAR

Tekst potiče iz Letopisa Popa Dukljanina (Barskog rodoslova) koji je Orbin objavio u prevodu u okviru Kraljevstva Slovena.

str. 238 (12—22)

KOMENTAR

Ovde Orbin doslovno citira vizantijskog hroničara Georgija Kedrina. Na sledećim stranicama ga takođe reprodukuje sa više ili manje skraćivanja.

str. 238 (23—37)

KOMENTAR

Vizantijski car čije se ime ne spominje bio je Vasilije II.

str. 239

KOMENTAR

Ničifor Vrana je u stvari Ničifor Uran. Oblik je izmenjen zbog načina pisanja Vranus u latinskom prevodu, što se može čitati i kao Uranus i kao Vranus. Nije jasno kako se poznati klanac Tempe pretvorio u "Solunske banje".

Reka Epidam se zvala Apidam, a danas se zove Vrizija. U modernoj nauci se ovi događaji stavljaju u jesen 997. ili u proleće 998.

str. 240

KOMENTAR

Već je odavno istaknuto da su veoma slične priče o braku Taronitovog sina Ašota i Samuilove kćeri Miroslave (ime saznajemo iz jednog rukopisa Skilice) i priče Popa Dukljanina o braku dukljanskog kneza Jovana Vladimira, koji je takođe bio Samuilov zarobljenik, i Samuilove kćeri Kosare. O tome detaljnije J. Ferluga u komentaru uz vesti Jovana Skilice u: "Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III", Beograd 1966, 91 nap. 60. Zainteresovanog čitaoca upućujem na spomenuti temeljni komentar, koji predstavlja najbolje istraživanje o Samuilovom carstvu.

Sledeći odlomak (treći pasus) odnosi se na događaje 999. i 1000. godine. Umesto Nikopolja treba da stoji Filipopolj (Plovdiv).

Teodokran je takođe iskvareni oblik, jer je ime velikaša bilo Teodorokan.

Trijadica je Sredec, danas Sofija. Mosinopolj je grad u Trakiji u blizini morske obale. "Ničifor, ksifijanski protospatar" je rezultat Orbinove zabune. Kod Skilice (Kedrina) je reč o protospataru Ničiforu Ksifiji. Hem je planina Balkan, a Vereja je grad Ber (Verija). Servija je grad južno od Vera.

str. 241

KOMENTAR

"Mesto zvano Volera" je u stvari oblast Voleron istočno od reke Meste, između Rodopa i Jegejskog mora. Glavni grad oblasti je bio ranije spomenuti Mosinopolj. Deo teksta gde se govori o Vodenu i Ostrovu je iskvaren, te ga ovde navodimo prema prevodu J. Ferluge (Vizantijski izvori III, 99): "Tvrđava Voden leži na vrletnoj steni kroz koju se sliva voda jezera Ostrova tekući pod zemljom nevidljiva i tamo opet izbijajući." Voden je u severnoj Grčkoj, zapadno od Soluna. Ime Drakšan glasi kod Skilice Draksan. "Privatar" je epitrop, staralac o crkvenoj imovini.

Str. 242

KOMENTAR

Roman, sin cara Petra i unuk cara Simeona, nije mogao biti car, iako je pripadao staroj dinastiji, zbog toga što je bio uškopljen.

Pernik je grad u zapadnoj Bugarskoj. Opsada Vidina i događaji o kojima se ovde govori padaju u godine 1002—1004.

O položaju prolaza Kimva Longa i Klidija (kod Orbina: Čimbalonga i Kleidija) se mnogo diskutovalo u nauci. Ovde se ne mogu reprodukovati sve pretpostavke, već samo uputiti na temeljni komentar J. Ferluge, "Vizantijski izvori III", 105 nap. 91. Iz teksta se vidi da su ti prolazi bili negde u okolini Belasice. Bitka se odigrala 1014.

Str. 243

KOMENTAR

Zonara je citiran samo zbog broja vojnika, ostalo je iz Skilice-Kedrina. U novim izdanjima Zonare nema toga podatka. Tvrđava Macukion se nalazila u oblasti Strumice.

Str. 244

KOMENTAR

"Butelijaneka palata" je nesporazum u prevodu: reč je o dvorcu ili palati u Bitolju. Gavriilo Radomir, Samuilov sin, ubijen je već 1015. godine.

Str. 245

KOMENTAR

Kavhan nije prezime, nego titula. "Apstrakanija" (u originalu Asprakanija) je Vaspurakan, oblast u Jermeniji.

Tvrđava blizu Moglena se u originalu zove Enotija. "Heirotmet Jovan" znači Jovan kome je odsečena ruka.

Sosk je mesto u predelu Ostrova u današnjoj severnoj Grčkoj. Nije jasan termin "Trimalija" koji se spominje zajedno sa "obližnjim oblastima Srbije". J. Ferluga, "Vizantijski izvori III", 117, misli da ta reč dolazi umesto Tribalija, koja je sinonim za Srbiju. Kod vizantijskih pisaca se antičko ime Tribala često koristi za označavanje Srba.

Str. 246

KOMENTAR

Termica je po Jirečeku ležala kod Šapkareva (danas Toplec), a po Zlatarskom je to lokalitet kod sela Bansko, jugoistočno od grada Sgrumice. Ime tvrđave "Bojon" treba čitati Vojon. Misli se da je ležala pod Vitošom. Spajajući različite odlomke Skiličinog spisa Orbin je ovde načinio hronološku zbrku. On je napad na Pernik stavio "iste godine" kad i događaje o kojima je prethodno pričao, dok su kod Skilice pohod na Pernik i druge akcije sasvim izričito stavljeni u godinu 6524, što odgovara 1016. po našem računanju.

Utvrđenje Longo se u originalu zove Longon, ali nije poznato gde se ono nalazilo. Dorostol je Durostolum ili Drstar, danas Silistrija. Verovatno zbog greške u latinskom prevodu iskvareno je ime dorostolskog stratega: Ticija, a treba da stoji Cicikija.

Zabunu imamo i u dnu ove stranice gde je reč o "beogradskoj tvrđavi". Skilica govori o Vosogradu. a jedan rukopis sa dodacima ima na tome mestu Višegrad. Taj Višegrad je morao ležati negde na putu iz Kostura u Ber (Veriju).

Nije poznato da li je Molisk naselje ili samo utvrđenje, ni gde se nalazilo.

Str. 247

KOMENTAR

Setena ili Setina je, po svoj prilici, bila kod današnjeg sela Setina, na reci Brod, pritoci jedne pritoke Crne reke. Up.

J. Ferluga, "Vizantijski izvori III", 122 nap. 150. Reči "Bežite eto cara" donete su u grčkom originalu slovenski: "bezite o cesar".

Pegonit se nije zvao Nićifor nego Nikita, i nije bio "prefekt" nego strateg Drača.

Morozvzd je bio i mnogo docnije sedište episkopije u bregalničkoj oblasti, dok je "Lipenija" neshvaćen grčki oblik imena Lipljana na Kosovu, koji je sve do vremena Nemanjića bio važan pogranični grad.

Str. 248

KOMENTAR

Jovan nije "prefekt Kaldine", nego je reč o patrikiju Jovanu iz Haldeje.

Prosek je poznata tvrđava na Vardaru, kasnije Demir Kapija.

Tvrđava Ilis, kod koje Drim utiče u Jonsko more, u stvari je Lješ (kod Skilice: Eilisson).

Planina "Tmor" leži u današnjoj Albaniji i zove se sada Tomor.

Str. 249

KOMENTAR

Velikaš "Carico" ce verovatno zvao Lazarica, dok je Vladislavljevom sinu ime Prusijan.

Ivanča je boljarin o kome se ranije govorilo, ali s imenom Ivac.

Brohot i Proništa nalazili su se, verovatno, u planini Tomor.

Str. 250

KOMENTAR

U naučnoj literaturi je izneto mišljenje da u proslavi koju drži Ivac treba videti jedan od najranijih pomena krsne slave.

Str. 252

KOMENTAR

"Tvrđave u Srbiji" su rezultat Orbinove greške. Skilica je govorio o tvrđavama oblasti Servije (Srbice) u današnjoj Grčkoj. Nije jasno o kome Beogradu je reč kad se spominje "arhont Beograda Elemag". Podjednako dolaze u obzir naš Beograd, koji je ranije bio u sastavu Samuilove carevine, i albanski Beograd (Berat), za koji se opredelio veći broj istraživača.

Cetunij, koji se ovde spominje zvao se, u stvari, Zetunij, danas Lamija. Usled greške latinskog prevodioca Kedrinovog ovde je tekst iskvaren.

Termopilski zid Skelos nije bio sagrađen kod Rupena, nego od Rupena, pripadnika jedne čuvene jermenske porodice.

Str. 253

KOMENTAR

Mihailo IV Paflagonac bio je car 1034—1041. Petar Deljan, kod Orbina: Dolianin, se zvao Petar Odeljan, kako je nedavno pokazao M. Dinić, "Iz naše ranije prošlosti", Prilozi KJIF 30 (1964) 310—315. Iako Orbin i ovde sledi Kedrina (Skilicu), on upotrebljava i podatke koji se nalaze u vrlo sličnom opisu kod Zonare.

Str. 254

KOMENTAR

Nikopolj o kome je ovde reč nalazio se u Epiru i bio je sedište jedne teme.

Str. 255

KOMENTAR

Ovde Orbin napušta Skilicu. Već je priča o Nedeljku iz nekog drugog izvora, koji nisam mogao identifikovati. Ovaj pasus otkriva kako Orbin nije kroz svoje izvore osetio hronologiju događaja. Nedeljkov ustanak je navodno izbio neposredno posle gušenja Deljanovog — "nije prošla ni godina dana" — što bi značilo 1041. ili, najdalje, 1042. Nekoliko redaka niže on taj događaj ipak po nekim piscima ("kako neki vele") stavlja u 1175. U svakom slučaju, između Deljanovog ustanka i ustanka Petra i Asena, kojim počinje istorija Drugog Bugarskog Carstva, kod Orbina je praznina koju je pokušao da premosti pasusom o vizantijskoj vlasti nad Bugarskom.

Str. 256

KOMENTAR

Ovde Orbin počinje da ekscerpira vizantijskog historičara Nikitu Honijata. Mahom prevodi doslovno s latinskog prevoda Jeronima Volfa ispuštajući ovde-onda neki odlomak u kome se govori više o Vizantiji. Car Isak II Anđeo vladao je 1185—1195.

Tvrđava Kipsele nalazila se u Trakiji (danas Ipsala). U priči o crkvi Sv. Dimitrije ima jedna ozbiljna greška u prevodu. Honijat ne kaže da su u tu crkvu primili veliki broj "opsednutih đavolom" "oba pola", nego oba naroda, tj. Bugara i Vlaha. O udelu Vlaha u obrazovanju Drugog Bugarskog Carstva up. G. Ostrogorski, "Istorija Vizantije", Beograd 1959, 378—379.

Ovim odlomkom Orbina pozabavio se bugarski historičar V. Zlatarski raevpravlajući o prikazu nastanka Drugog Bugarskog Carstva kod monaha Pajsija Hilandarca. Up. V. Zlatarski, Istorija na balgarskata država, prez srednite vekove II, Sofija 1934, 526—533.

Str. 259

KOMENTAR

Agatopolis, danas Agatopolj, je grad na obali Crnog mora, ali tamo se nisu mogli utaboriti bugarski i vlaški odredi, kako je istakao V. Zlatarski, "Istorija II/1", 458, 524—525. Zlatarski se u jednom ekskursu svoje knjige bavio pitanjem "koji grad treba da se podrazumeva pod Agatopoljem kod Nikite Akominata" i došao je do zaključka da je reč o gradu Terme, koji je ležao zapadno od Anhijala kod današnjeg mesta Aitoški bani. Tavrokom je imanje u blizini Jedrena.

Str. 260

KOMENTAR

Epizoda o Konradovim doživljajima u krstaškoj Palestini nema nikakve veze s bugarskom istorijom. Orbin je nekritički preneo Nikitin ekskurs u svoj tekst.

Tvrđava Lardeja je bila kod današnjeg Hisarlika zapadno od Karnobada. Ne zna se, međutim, gde je bilo mesto Basterne. Beroja je Boruj (Stara Zagora).

Str. 261

KOMENTAR

Po Volfovom latinskom tekstu i Orbin ovde i na drugim mestima Vlahe naziva Skitima. Na dnu ove strane (redovi 31—34) Orbin prekida Nikitino izlaganje jednim umetkom iz Zonare, koji govori o prodoru Srba (koji se kod Zonare zovu i Hrvati) u "Bugarsko kraljevstvo". Orbin se tu prevario za više od sto godina, jer se Zonarin podatak odnosi na ustanak Đorđa Vojteha u Makedoniji 1072. kome je u pomoć pritekao Bodin, sin zetskoga vladara Mihaila.

Str. 263

KOMENTAR

Mesta koja se na ovoj strani spominju objašnjena su ranije, osim Stupiona, pod kojim se verovatno podrazumeva današnji Ihtiman, nekadašnji Stoponion. Ovde navedena bugarska osvajanja padaju u kasnije godine.

Odlomak o Nemanji začudo nije iskorišćen u srpskoj istoriji kao da Orbin nije imao prevod Honijata u vreme kad je pisao glavu o Nemanjićima. Aleksije Anđel je postao car 1195.

Str. 263

KOMENTAR

U dnu ove strane se na jednom mestu citira: "kako kaže Kornik". To, međutim, nije ime nekog autora nego teška štamparska greška. U Volfovom prevodu Honijata stoji na tome mestu: ut ait Comicus, dakle, "kao što kaže komediograf".

Str. 265

KOMENTAR

Amfipolj je grad na morskoj obali u neposrednoj blizini ušća Strume. O svešteniku "koji je znao izvrsno bugarski jezik" stoji u Volfovom prevodu: blachicae linguae peritus. Iz konteksta se vidi da se misli na bugarski jezik, jer detalj je i spomenut zbog toga što je sveštenik mogao razgovarati s Asenom.

Str. 267

KOMENTAR

Asen je vladao 1186—1196, Petar 1196—1197, a Jovan ili Kalojan 1197—1207.

Str. 268

KOMENTAR

Ovde nailazimo na pojavu koju nije lako razumeti. Orbin dva puta citira Zonaru a koristi, kao i ranije, tekst Nikite Honijata. Zonarina hronika se, pored toga, prekida 1118.

Str. 269

KOMENTAR

Mesta: Mesena i Zerl su u stvari Mesine (= Karištiran) i Curulon u Trakiji.

Kraj drugog pasusa je sasvim iskvaren zbog neshvaćenog latinskog prevoda. Smisao je ovaj: car je poslao protostratorovu kćer koja je bila razvedena od muža Hrezu po sevastu Konstantinu Radenu.

Str. 270

KOMENTAR

Hem je, kao što je već rečeno, planina Balkan.

Str. 271

KOMENTAR

I ovde se prepričava Honijat samo mestimično dosta skraćeno.

Str. 272

KOMENTAR

Jovan koji se ovde i na sledećim stranicama spominje jeste bugarski car Kalojan (1197—1207). Baldwin je vladar Latinskog Carstva osnovanog od krstaša Baldwin Flandrijski (1204—1205).

Str. 273

KOMENTAR

Izlaganje je i dalje zasnovano na Honijatu, ali se mestimično (kao na početku drugog pasusa) javlja i Nićifor Grigora, istoričar sledećeg perioda.

Str. 274.

KOMENTAR

Teodor Anđel je bivši epirski despot koji je zagospodario Solunom i proglasio se za cara. Tekst aludira na bitku kod Klokotnice 1230. Jovan više nije Kalojan nego car Ivan II Asen (1218—1241).

Str. 275

KOMENTAR

Ovde Orbin ekscerpira samo Nićifora Grigoru. Teodor Laskar je nikejski car Teodor I Laskaris (1204—1222), a Jovan Duka je Jovan II. Duka Vatac (1222—1254). Orbin je ovde izdvajao iz Grigorinog teksta samo one odlomke koji spominju Bugare, pa je tekst učinio gotovo nerazumljivim. Mihailo u drugom pasusu je epirski despot Mihailo II (1231—1271). Sledeći Teodor spomenut na ovoj strani jeste Teodor II Laskaris (1254—1258).

Str. 276

KOMENTAR

Bugarski vladar koji je ovde umro treba da je Mihailo Asen (1246—1257). Konstantin Tih Asen vladao je 1257—1277.

Str. 277

KOMENTAR

Tekst je i dalje prevod iz Grigore. Jovan je Jovan IV Laskaris (1258—1261), a Mihailo VIII Paleolog (1259—1282).

str.273

KOMENTAR

I ovde izlaganje počiva na Nićiforu Grigori. Rafael Volateran je citiran samo za pojedinost o navodnom postupanju grčkog sveštenstva prema caru Mihailu VIII Paleologu. Isto tako od Pahimera, odnosno iz Volfovog izvoda iz Pahimera, potiče samo pojedinost da su Lahanasa Bugari nazivali Kordukva. (Lahanon znači u grčkom kelj, broskva.) Kazivanje se odnosi za uzurpaciju Ivajla (1278—1279).

Str.279

KOMENTAR

Prepričavanje Grigore prekinuto je ovde samo podatkom iz Pahimera o tome da je Nogaj ubio Ivajla. Sudeći po nekim skraćivanjima nije isključeno da Orbin ovde nije crpao direktno iz Volfovog prevoda, nego iz nekog latinskog pisca koji je na sličan način koristio Grigoru.

Ivan Asen III je vladao 1279—1280. Ovde vredi ukazati na značajnu razliku između pričanja Grigore i Pahimera, jer je po ovom drugom Terter dobio despotsku titulu od cara Mihaila VIII. Terter je vladao kao car 1280—1292. Orbin je o njegovoj vladi imao sasvim pogrešne predstave.

Str. 280

KOMENTAR

Bugarska istorija u poslednjoj četvrti XIII veka je u velikoj meri zapletena, a za Orbina je bila gotovo nerazumljiva pošto nije imao puni tekst Georgija Pahimera. Veliku zbrku je napravio ne razlikujući Jakova Svetoslava, gospodara Vidina i Zapadne Bugarske, despota i titularnog cara, i Teodora Svetoslava koji je bio car 1300—1322, Orbin je vesti o Jakovu Svetoslavu koje se odnose na sedamdesete godine XIII veka uvrstio na mestu gde ne spadaju. To se odnosi na pasus koji govori o posinovljenju od strane Marije, što spada u 1276. ili 1277.

U pretposlednjem pasusu se može prepoznati po ženi Teodori onaj drugi Svetoslav, koji je, opet, spomenut suviše rano.

Str. 281

KOMENTAR

Ono što se ovde govori o ratu protiv Turaka i ubistvu patrijarha Joakima III odnosi se na cara Teodora Svetoslava s početka XIV veka.

Utoliko je neprirodnije vraćanje u drugom pasusu na Mariju, ženu cara Konstantina Tiha Asena (1257—1277). Pričanje o ubistvu Svetislava odnosi se na onog prvog Jakova Svetoslava.

Mihailo (1323—1330) bio je sin vidinskog kneza Šišmana i nije mogao nikako biti sin Marije.

Str. 282

KOMENTAR

Već pri dnu prethodne stranice počinje odlomak od kojega Orbin opet redom ekscerpira Nićifora Grigoru. Pravi odnos između Andronika II (1282—1328) Starijeg i Andronika III (1328—1341) je Orbinu izmakao usled toga što nije tačno shvatio Grigorin tekst. Andronik Mlađi nije bio sinovac, nego unuk Andronika Starijeg.

Str. 283

KOMENTAR

Zbacivanje Andronika II, na koje se ovde aludira, pada u 1328. godinu. U pričanju o srpsko-bugarskom ratu zamenjena je Grigorina oznaka "kralis" za srpskog vladara imenom Stefana Nemanje, kako Orbin ponegde naziva Dušana. Orbin nije prepoznao da je reč o istom ratu koji je već opisao izlažući srpsku istoriju. (Bitka kod Velbužda 28. jula 1390.) Zanimljivo je istaći da umesto Grigorinih 1000 "Gala" Orbin ima 1300 Nemaca.

Str. 284

KOMENTAR

Novi vladalac je bio Jovan Aleksandar (1331—1371). Ratovanje s Vizantijom opisano na ovoj i sledećoj stranici pada na sam početak njegove vlade.

Mesemvrija je grad na obali Crnog mora (danas Nesebr), a Rosokastron je ležao u blizini tadašnje vizantijsko-bugarske granice. U dnu ove strane se sasvim pogrešno spominje ime cara Jovana Kantakuzina. To je opet slučaj koji ilustruje Orbinov površan rad sa izvorima. Kod Grigore su nešto ranije opisane pogrebne svečanosti za mrtvog cara, što se odnosilo na staroga cara Andronika II, koji je posle zbacivanja s prestola živeo kao monah.

Orbin je shvatio da se to odnosi na Andronika III. Nije mu čak zasmetalo ni to što se u odlomku koji je ovde prepisao spominje "veliki domestik Kantakuzin" (str. 286 gore).

Str. 285

KOMENTAR

Beseda pripada caru Androniku a ne Kantakuzinu, kako stoji u naslovu u margini.

Str. 286

KOMENTAR

Grigora ne kaže da je Kantakuzin "sin ćecapa i sinovac Porfirogeniga", nego govori o drugoj ličnosti koja je bila u srodstvu s Paleolozima. Pričanje o braku između vizantijske i butarske carske porodice odnosi se na dobnije vreme. Orbin je prosto istrgao ovaj odlomak iz konteksta i dodao ga prethodnom ekecerptu o Butarima. Pričanje o Teodori i njenom sinu već je bilo iskorišćeno u glavi o Balšićima.

Str. 287

KOMENTAR

Nije mi pošlo za rukom da utvrdim poreklo kazivanja o porodici Ivana Aleksandra. Priču o Jevrejci nalazimo i kod Halkokondila. U jednom domaćem zapisu car Ivan Aleksandar ima sinove Mihaila, Stracimira i Asena.

Str. 288

KOMENTAR

Poslednji pasus na toj strani i izlaganje na str. 288 oslanjaju se na kazivanje Bonfinija, koji je, opet, koristio ugarsku hroniku Jovana Turocija. I kod jednog i kod drugog je pohod na Bosnu 1363. ispričan neposredno pre pohoda na Vidin 1366. pa je i Orbin ovde uneo odlomak o Bosni.

Str. 289

KOMENTAR

"Braidia" spomenuta na početku ove stranice nije lično ime nego rezultat nesporazuma. Latinski prevodilac Laonika Halkokondila našao je u tekstu reč Hebraidos (u padežu) što znači Jevrejke, pa je pomislio da je to ime. Kasnije se čak mislilo da je ta "Braidia" bila kći kneza Lazara dok I. Ruvarac, "Kraljice i carice srpske", Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd 1934, 32—33, nije otkrio izvor zablude.

Inače ovde nije Laonik obimnije ekscerpiran. Nije mi poznato poreklo priče o Aleksandrovim sinovima i njihovom odnosu prema Turcima. Ono što se priča u drugom pasusu odnosi se na prelazak Turaka u Evropu i svakako prethodi turskim provalama do Vidina.

Str. 290

KOMENTAR

Pričanje o kasnoj bugarskoj istoriji prekinuto je ovde razmatranjem o "Romaniji" za koju je Orbin verovao da predstavlja neki sasvim određeni deo Balkanskog poluostrva, mada je to oznaka za vizantijske zemlje. Treći pasus s razmatranjem o sudbini Bugara potiče verovatno od samog Orbina. U pričanju o Momčilu opet ima neke zbrke.

Grad "Pritur u Romaniji" je, bez sumnje, Periteorion, grad na obali zaliva Poru (Buru) istočno od Meste. Momčilo, koga Orbin po nekom nama nepoznatom izvoru naziva Momčilo Deno, poznat je iz vizantijskih i turskih izvora. Bio je to samostalni gospodar i zapovednik najamnik u oblasti Rodope, koji je često menjao gospodare. Bio je u službi cara Andronika pa se posle sklonio u Srbiju. Služio je zatim Kantakuzina pa napustio i njega i prešao carici Ani, od koje je dobio titulu despota. Stradao je 1345, kada su ga u Periteorionu opseli Kantakuzin i njegov saveznik Umur-beg od Ajdina (Smirne).

Život i pogibija Momčila dali su povod nastanku epske tradicije koja je njegov grad premeštala daleko u unutrašnjost. Orbinov izvor je svakako bio pod uticajem priča o Momčilu jer inače ne bi od njega mogao načiniti namesnika Dušanovog, niti suparnika sultana Murata.

Sima Ćirković

IZVORI MAVRA ORBINA

ORBINOV RAD SA IZVORIMA

Obimno delo Mavra Orbina oslonjeno je čitavom svojom širinom na tekstove drutogih pisaca. Svoje izvore Orbin spominje na veoma mnogo mesta u tekstu pozivajući se na imena ili naslove i reprodukujući manje ili veće odlomke iz tuđih spisa. Zbog suviše velike tolerantnosti pri upotrebi izvora i navođenja protestantskih pisaca Kraljevstvo Slovena je dospelo na Index expurgatorius, a katolički čitaoci su revnosno precrtavali imena jeretičkih autora. Na početak svoje knjige Orbin je stavio jedan popis izvora: autori citati nella presente opera, koji, naravno, nimalo ne liči na bibliografiju u nekom modernom istorijskom delu. U Orbinovom spisku ima pisaca koje svakako nije čitao, čak i takvih koje nije mogao čitati, dok na drugoj strani u svome delu upotrebljava izvore, među kojima i dobro poznate, koje nije uvrstio u popis autora.

Proučavanje Orbinovih izvora se zbog toga ne može ograničiti samo na komentarisanje njegovog popisa autora, niti na traganje za onim piscima koji u tome katalogu nisu navedeni, nego mora obuhvatiti i analizu njegovog postupanja sa izvorima.

Komentari onoga dela Orbinovog teksta koji je reprodukovan u ovoj knjizi pokazali su, čini se, dovoljno jasno kako je Orbin radio s tekstovima iz kojih se obaveštavao. On je vrlo retko uzimao iz svojih izvora pojedinačne informacije da bi ih uklopio u novu i originalnu celinu i pružio na taj način svoj prikaz događaja. Umesto toga, Orbin je iz svojih izvora preuzimao već gotove, manje ili veće, odlomke teksta i ređao ih po svome dosta jednostavnom planu. On je imao opštu shemu glava namenjenih pojedinim zemljama, narodima ili dinastijama, a unutar tih glava se trudio da poštuje hronološki red. Taj red se prekida ponekad objašnjenjima o gradovima i mestima koja se spominju. Takvo objašnjenje može da preraste u vrlo opširni ekskurs, kao što je slučaj s Kotorom u glavi o Balšićima (str. 297—309). Unutar pojedinih glava Orbin obezbeđuje, gde god je to moguće, mesto za izlaganje odnosa s Dubrovnikom, zatim pruža karakteristike vladalaca, a na kraju nekih glava govori i o granicama zemlje ili oblasti čiju je istoriju opisao. Odlomci koje je odabrao da ispuni ovaj kompozicioni kostur nisu se uvek lako mogli uklopiti u celinu, tako da se na mnogim mestima lako zapažaju neravnine, umeci i nemotivisani prelazi, a čitav tekst se doživljuje kao labav spoj heterogenih elemenata.

Pri ovakvom tipično kompilativnom načinu rada Orbinu su se morale potkrasti i tipične kompilatorske omaške. Desilo se da je opisao jedan isti događaj na dva mesta sasvim različito, upotrebljavajući prvo jedan a zatim drugi izvor. Bitka kod Velbužda opisana je u glavi o Nemanjićima (257—258) po nekom danas nepoznatom zapadnom izvoru, a u glavi o Bugarima (468) po vizantijskom piscu Nićiforu Grigori. Ponavljanja se isto tako nisu mogla izbeći. Primera ima toliko da ih ne vredi posebno navoditi. Podsetiću samo na početke glava o Mrnjavčevićima, Balšićima, Nikoli Altomanoviću i knezu Lazaru, gde se ponavljaju stvari o kojima je bilo reči na kraju glave o Nemanjićima. Da bi se prikupilo sve što Orbin kaže o caru Urošu, potrebno je pregledati sve pomenute glave. Pri tome podaci nisu u skladu jer su jednim delom uzimani iz raznih izvora.

Orbinu se desilo ono što i drugim kompilatorima: da je neki događaj udvostručio zbog toga što nije shvatio da se kazivanje izvora odnosi na događaj o kome je već govorio. Tako je kod Orbina Despotovina obnovljena na taj način što je Hunjadi posle pobeda nad Turcima vratio Đurđu Brankoviću veći deo države (329), a na sledećoj strani ipak priča o zanedničkom ratu kralja Vladislava, Janka Hunjadija i Đurđa Brankovića, o pregovorima sa sultanom i o tome da je sultan vratio državu i oslepljene sinove despotu Đurđu (331).

Desilo se, takođe, da izabrani odlomak nije uvršten na pravom mestu, jer Orbin nije znao na koje vreme se odnosi. U glavi posvećenoj bugarskoj istoriji stavljen je jedan odlomak iz Zonare o pomoći kralja Mihaila zetskog ustanicima u Makedoniji punih sto godina docnije nego što je trebalo.

Preuzimajući velike odlomke iz dela koja je ekscerpirao Orbin je mnogo puta s njima preuzimao i

citare trećih pisaca. Zanimljivi su slučajevi, na koje je ukazano u Komentaru, u kojima Orbin prividno polemizira s nekim piscem, iako to, u stvari, polemizira onaj autor kojega Orbin na tome mestu prepisuje. Citiranje iz druge ruke Orbin nije smatrao za greh, kao, uostalom, i njegovi savremenici. Tek je u XVII veku uveden među istoričarima red u načinu citiranja literature.

Kod Orbina se mestimično oseća težnja da navede što veći broj autora kao da će time pojačati tezu koju zastupa. To se naročito oseća u onom delu knjige koji opisuje ranu istoriju svih Slovena. Popis autora je takođe zahvatio vrlo veliki broj izvora koji nisu poslužili pri pisanju knjige. Znatan broj imena u tome popisu potiče iz sličnih spiskova u drugim delima.

To se vidi po karakterističnim dubletima na koje ukazujemo niže u objašnjenjima uz imena pisaca. Orbinu nije bilo jasno da eu Pavle Đakon i Pavle sin Barnefrida ista ličnost, ili da je Skolastik nadimak vizantijskog pisca Agatija, pa je sve te oblike imena donosio u svome spisku kao posebne pisce. Ni na osnovu spiska, ni po navođenju pisaca u tekstu ne može se sa sigurnošću zaključiti koja je dela Orbin zaista čitao, a koja je naveo samo kao znak obaveštenosti i erudicije. Može se s dovoljno razloga pretpostaviti da je neposredno koristio one pisce koje mnogo puta citira i iz kojih u više mahova donosi odlomke.

Polazeći od toga mogu se iz spiska sa 286 stavki izdvojiti imena monaha Anonija, Alberta Kranca, Antonija Bonfinija, Marka Antonija Sabelika, Davida Hitrea, Franca Frica, Johana Aventina, Ivana Dubravija, Johana Leunklavija, Georgija Kedrina, Karla iz Vagrije, Laonika Halkokondila, Ludovika Crijevića Tuberon, Marina Barlecija, Matije Mjehovite, Mihaila Solinjanina, Nićifora Grigore, Nikite Honijata, Pavla Đakona, Pjer-Frančeska Đambularija, pape Pija II, Prokopija, Sebastijana Minstera, Sigismunda Herberštajna, Petra Sufrida, Teodora Spanduđina, Volfganga Lacija i Jovana Zonare, kao autora koje je Orbin zaista čitao. Tome bi trebalo dodati dubrovačke anale i nekoliko domaćih izvora koje Orbin koristi ali ne spominje, o kojima će biti reči dočnije.

To je svakako najuži hipotetični krug izvora na koje se Orbin oslanjao. Kod autora koji se retko citiraju teže je povući crtu između onih koji su uzeti iz druge ruke i onih koji su stvarno upotrebljeni. Naročito teško je to učiniti kod antičkih autora koji su bili opšte dobro svih pisaca toga vremena. Njih je na Orbinovom spisku veoma mnogo. Neke od njih je verovatno i neposredno čitao. U ovakvoj situaciji bi bilo veoma rizično procenjivati u kojoj je meri Orbin sakupio potrebne izvore i otkrivati gde su izrazite praznine. Kada se uzmu u obzir svi navedeni i pomenuti pisci, pada u oči veliki udeo antičkih tekstova, zatim nemačkih i italijanskih pisaca XVI veka i gotovo potpuno odsustvo južnoslovenskih autora. Daju se zapaziti propusti u poljskoj literaturi XVI veka, koja se Slovenima zaista bavila. Isto se tako može zapaziti odsustvo dela o jezicima i leksikografskih spisa iako se Orbin nije ustručavao da govori o srodnosti jezika i da ulazi u druga jezička pitanja. Na drugoj strani se može primetiti da su brojno jako zastupljena geografska dela i imena geografa i kartografa.

Može se zapaziti da je Orbin išao ukorak s vremenom šireći krug izvora. Za njega nisu pisci — narativni izvori u današnjoj naučnoj terminologiji — jedini izvori. Njima pripada najvažnije i najuglednije mesto, ali Orbin ume već da koristi natpise i da ih reprodukuje u svome delu. On izričito pokazuje kad koristi povelje, pa ih čak stavlja u svoj spisak autora (Zlatna bula, Kotorske povelje). Arhivski dokumenti se takođe javljaju u spisku, ali ih neposredno ne koristi, izuzev porodične hartije svojih zaštitnika Bobaljevića. Za poneki podatak Orbin se poziva i na geografske karte, za koje je bio naročito zainteresovan. Poziva se i na knjige Starog zaveta kao na izvor, na veliki jed svojih strogo katoličkih savremenika, koji takva mesta precrtavaju baš kao i imena jeretičkih pisaca.

Navodeći izvore Orbin često u jednom dahu citira antičke pisce i svoje humanističke savremenike kao jednake autoritete. U teoriji on je znao da izvori bliži događajima zaslužuju veće poverenje, pa je ponegde podsećao na doba kada je živeo pisac na koga se poziva. Tako je znao da kaže da je Prokopije živeo pre 1070 godina (94), a Lambert Hersfeldski pre 500 godina; za Mihaila Solinjanina verovao je da je živeo "oko 1010. godine". Umeo je da se teško prevari kao kod Fjavia Bjonda, pisca XV veka, za kojega je tvrdio da je živeo jedan vek posle pada Rimskog Carstva. Kao i mnogi savremenici, Orbin je nasledio mistifikatorima. Vredi zapaziti sa koliko poverenja i prostodušnosti citira izmišljenog Jeremiju Rusa i prepisuje tobožnji markomanski natpis u kamenu (105). Orbinova istorijska kritika bila je, kako je s razlogom rečeno, sasvim početnička. Dešava se da i on posumnja u tačnost i vrednost informacije koju

nađe u svom izvoru, ali to je redovno u slučajevima kad želi da se oslobodi neprijatnog svedočanstva. Kada za jednu vest Flavija Vopiska kaže da je piu che falsa, a da je rimski istoričar laskavac koji želi da uveliča slavu cara Aurelijana povećavajući broj mrtvih Gota, on prosto želi da umani snagu vesti o porazu Gota, koje on računa u Slovene. Tu vrstu pseudokritike, koja nije sasvim izumrla ni u modernoj nauci koja se ponosi kritičnošću, susrećemo još nekoliko puta u Orbinovom delu, naročito tamo gde prenosi vesti Sabelika o ratovima Mletaka i Slovena. Svoju kritičnost je Orbin najviše imao prilike da pokaže kada bi se opredeljivao za jednu između više verzija koje su pružali izvori. Ali, na tome poslu ga ne možemo ocenjivati jer nam nisu poznate alternative pred kojima je stajao.

AVTORI CITATI NELLA PRESENTE OPERA.

*«Lettori il Lettore, che fra questi Autori sono alcuni dettati dalla Testa Madre Chiosa
Romana, e quali non habbiamo contraposto: nel m. altro da noi fatto Essi citati i se
non semplicemente nelle cose della storia, riferite da altri.»*

Abbate Tritemio
Abbate Vespargense
Ablabio
Abraam Ortelio
Adameo Sasione
M. Adamo
Agatia Smirneo
Agostino Dottore
Agolino Monaco
Aimone Monaco
Alberno Casuso
Alberno Stasense
Alessandro Guano
Alessandro Scalcio
Alcandro
Ammano Monaco
Andrea Angelo Durazalno
Andrea Coccelio
Andolfo Sagaco
Annali di Frisa
Annali di Olanda
Annali di Raula
Annali di Russia
Annali de' Turchi
Annali di Venetia
Antonno Monaco
Antonio Boffino
Antonio Genufio
M. Antonio Sabellico
Antonio Sconcouio
Antonio Vesperano
Appiano Africandino
Arnoldo Abbate
Arponeco Burdegalese
Arnano di Nicomedia
M. Aurelio Cassiodoro
S. Aurelio Vittore,
Baldafar Spalatio
Benro Romano
Ierofol Caffio
Bernardo Ginfiriano
Bilibasio Pirckhamero
Bonifacio Simonsca
Bolla d'oro
Basbequin

Calfarino Sura
Callimaco appresso Plinio
Carlo Sigonio
Carlo Vagricse
Celio Donato
Cerilliano
Cesare Baronio
M. Cicerone
Cornelio Tacito
Collantino Pottirogenio
Collantino Spandugino
Corrado Erigenie
Corrado Peuringero
Crisippo
Cronaca de' Frati Minoriti
Q. Curtio
Cristofano Vareniccio.
David Chireco, dannato
Autore,
Defensione del mondo
Dioniso Scialio
Dioniso Laetio
Dioniso Nicco
Dioniso Panico
Duchmaro Menapurgese
Domenico Mano Negro
Egidippo
Egidio Tichindio
Eginharo Monaco
Elio Corda
Elio spartano
Emanuelo Manafie
Epimote di Strabone
Eralino Stella
Eudocio l'angirrita
Eugippo Monaco
Eulicio
Eustachio
Eutropio
Fabio Celeriano
Farsimano Greco
Fulicacio de' tempi
Filippo Callimaco

Filippo Lonicerio, dan.aut
Flauio Vopisco
L. Ftoro
Francesco Bisio
Francesco Baldillo
Francesco Irenico
Francesco Serdonati
Galfaro Hedione, dannato aut.
Calpurno Pacero
Gaipato Tugosino, dan.aut.
Gerasia Rufio
Gerardo Rudingeru
Giovanni Asbano
Giovanni Anzolino, dannato aut.
Giovanni Battista
Giovanni Botero
Giovanni Cocleo
Giovanni Ciropalato
Giovanni Dubrano
Giovanni di Egidia
Giovanni Herbario
Giovanni Laziaro
Giovanni Magno Gotho
Giovanni Lencicchio, dannato aut.
Giovanni Nacifero
Giovanni Villano
Giovanni Stadio
Ginanni Giroppeio
Giovanni Gebellino
Giovanni Monaco
Giovanni di Thyuoce
Giovanni Tigrino
Giovanni Pineto
Giacomo Castaldo
Giacomo Meiro
Giacomo Vifingio
Giacomo Spigriolo
Giacomo Ziegler, dannato
altrove.
Giorgio Gezerio
Giorgio Fabrizio, dannato aut.
b 11 Gioz.

Giorgio Pachimero
Giorgio Tirio
Giorgio V. menhero
Giordano Alano
Girolamo Dottore
Girolamo Bardi
Girolamo Ruffelli
Giustio Faraldo
Giuliano
Giunio Corso
Godifredo Monaco
Godifredo Viterbiense
Gugosio Donato
Gualtiero Casena
Gualtiero Friso
Gualtiero Poeta
Hartmanno Schredel
Heluoldo Petre
Henrico di Erasolis
Herzmanno Commano
Hermanno Hamelmanno
Hermanno Schoddi
Herodiano
Herodoto Alicenafro
Huldrico Muro, dannato
autore,
Humalido
Iochimio Carro
I Sacio Tazze
Ildoro Hipsiensie
Ilgosio appresso Plinio
Kiriaco Spangenbergio.
Lamberto Schaffinbergio
Lanico Calcondia, dannato aut.
Laurenzio Suro
Leonardo Armino
Libro delle Cognizioni
Libro delle parti di Pregadi
di Raula
Lodouico Cenuino
Lucano
Lucio Fauno
Lucio Floro
Luigi Costanzo
Lupoldo Bambergio
Lutpando Ticianente
Marcellino Comz

Mariano Scoto
Martino Barino
Mariano Benocemio
F. Martino
Martino Abbate
Martino Commano
Martino Velouso Coicenti
no
Maurino Segonio
Martino Vagnero
Marziano Capella
Marzia Meccouiti
Mazochio
Mirelio Tigrino
Merodo Hillorico
Michel Riccio
Michel Saloziano
Modesto
Naxario Mamertino
Nicotiro Gregora
Nicore Conario
G. Nicolo Dogliani
Nicolo Marcalco
Nicolo Stebro
Olao Magno
Onesimo
Origine de' Gorb
Ottore Friggiole
P. Ouidio Naitine
Paolo Barnefrido
Paolo Diacono
Paolo Emilio
Paolo Nissomano
Paolo Gioisio
Paolo Langio
Paolo Orsido
Paolo Panza
Paolo Scaligero
Petancio
Pier Francico Giambalati
Pierro Antepo, dannato
autore
Piero Belonio
Piero Sinaro
Piero de Castro Perra
Piero Cruser
Piero Echilino
Piero Ginfiriano
Piero Liano
P. Pico
Pio Secondo

Plinio
Plutero
Polibio
Porfirio
Pomponio Leto
Priolegi di Carato
Procopio di Cesarea
Prospero Aquitano.
Rafaelo Volaterrano
Ragione Abbate
Ragione delle Croniche
Rainero Reaccio, dannato aut.
Ricardo Barolino
Rinaldo Brianno
Roberto Gaguino
Roberto Vauzio
Saffone Grammatico
Sebastian Manhero, dannato aut.
Scotilico Smirneo
Scipione Ammirano
Senlio
Sofono Apollinaro
Sigberto Gemblacese
Sogionoda Herberitiano
Silbero Genebrado
Socran H.iorico
Solino
Sozimenio
Specchio de' Costi
G. Scario Poeta
Stefano Bizantino
Strabone
Suffido Pietro Milicenti
Suida
Supplimento di Eutropio
Suzronio Tranquillo
Suffido Milicenti
Symmaco
Toderico
Teodoro Soandogino
Teopompo Chio
Teodoio
Tuo Liano
Tolomeo Alessandino
Toma Ebendorfo
Trebello Polliose
Trogio Pompeo
Tugosone Parauio
Valerio Maliano
M. Vatone

E. V.

F. Vegetio
C. Velleio Pateruelo
Venceslao Boemo
Vemero Kolenuick
Vettore Vucenac
Vgo Fuluonio

Vitichindo Olandefe
Vitichindo Saffone
Vitichindo Vagricse
Vnefrido Inglete
Vuolgango Lazzio
Vuolgango Olandefe

Zacaria Lilio
Zonara
Zofino.

AVTORI CITATI NELLA PRESENTE OPERA.

Abbate Tritemio
Abbate Vespargense
Ablabio
Abraam Ortelio
Adameo Sasione
M. Adamo
Agatia Smirneo
Agostino Dottore

Cisurino Sura.
Gallimaco appresso Plinio
Carlo Sigonio
Carlo Vagricse
Celio Donato
Cerilliano
Cesare Baronio
M.Cicerone

Filippo Lonicerio. dan.aut
Flauio Vopisco
L.Ftoro
Francesco Bisio
Francesco Baldillo
Francesco Irenico
Francesco Serdonati

Agostino Morauro
Aimone Monaco
Alberto Crantio
Aiberto Stadense
Alessandro Guaino
Alessandro Scaletto
Altamero
Ammiano Monaco
Andrea Angelo Durazzino
Andrea Cornelio
Andulfo Sagaco
Annali di Frisia
Annali di Olanda
Annali di Rausa
Annali di Russia
Annali de Tutchi
Annal di Venetia
Annonio Monaco
Antonio Boqinio
Antonio Geufreo
M. Antonio Sabellico
Antonio Sconcouio
Antonio Viperano
Appiano Alessandrino
Arnoldo Abbate
Arpontaco Burdegalente
Arriano di Nicomeda
M. Aurelio Cassiodoro
S. Aurelio Vittore,

Baldasar Spalatino
Beato Renano
Beroso Cassteo
Bernardo Giustiniano
Bilibaldo Pirc Kiameno
Bonifacio Simoneta
Bulla d'oro
Busbequio
Giorgio Pachimero
Giorgio Tirio
Giorgio Vverenhero
Giornando Alano
Girolamo Dottore
Girolamo Bardi
Girolamo Rusecchi
Giulio Faroldo
Giustino
Giunio Cordo
Godifredo Monaco
Cochfrido Viterbiente
Gregorio Dottore

Cornelio Tacito
Costantino Porfirogenito
Costantino Spandugino
Corrado Bragense
Corrado Peutingero
Crisippo
Cronica de Frati Minoriti
Q. Curtio
Christofano Varseuiccio.
Gioanni Battista
Dauid Chitreo, dannato Autore,
Descrizione del mondo
Diodoro Siculo
Diogene Laertio
Dione Niceo
Dionisio Punico
Dithmaro Mersapurgese
Domenico Mario Nigro

Egesippo
Egidio Tschudio
Eginharto Monaco
Elio Cordo
Elio spartiano
Emanuelo Manasse
Epitome di Strabone
Erasmus Stella
Eudocio Panegirista
Eugippo Monaco
Eusebio
Eustachio
Eutropio

Fabio Celeriano
Farasmanno Greco
Fascicolo de'tempi
Filippo Callimaco
Mariano Scoto
Marino Barletio
Marino Benchemio
F. Martino
Martino Abbate
Martino Cromero
Martino Vescouo Cossentino
Martino Segonio
Martino Vagneto
Marziano Capella
Matthia Meccouita
Mazochio

Gasparo Hedione, dannato.
Casparo Peucero
Gasparo Tigurino. dan. aut.
Geremia Russo
Gerrardo Rudingero
Gioanni Aubano
Gioanni Auentino, dannato aut.

Gioanni Botero
Gioanni Coclcio
Gioanni Curopalato
Gioanni Dubrauiio
Gioanni di Essendia
Gioanni Herburto
Gioanni Laziardo
Gioanni Magno Gotho
Gioanni Leunclauio, dannato aut.
Gioanni Nauclero
Gioanni Villano
Gioanni Stadio
Gioanni Goroppeio
Gioanni Gobellino
Gioanni Monaco
Gioaoni di Thvuocz
Gioanni Tigurino
Gioanni Pineto
Giacomo Castaldo
Giacomo Meiero
Giacomo Vifelingio
Giacomo Spigelio
Giacomo Zieglero, dannato autore.

Giorgio Gedreno
Giorgio Fabritio, dannato aut.
Plinio
Plutarco
Polibio
Porfino
Pomponio Leto
Priuilegi di Catara
Procopio di Cesarea
Prospero Aquitano

Rafaelo Volarerano
Reginone Abbate
Registro del Croniche
Reinnero Reinecio, dan

Gulielmo Cantero	MetelloTigurino	nato aut.
Gulielmo Frisio	Metodio Historico	Ricardo Bartolino
Gunthero Pocta	Michel Riccio	Rinaldo Britanno
	Michel Salonitano	Roberto Gagiuno
	Modesto	Roberto Valturio
Hartmanno Schedel		
Helmoldo Prete	Nazario Mamertino	Sassone Grammatico
Henrico di Eruordia	Niceforo Gregora	Sebastian Munstero, dan
Hermanno Contratto	Nicete Comato	naro aut.
Hermanno Hamelman	G. Nicolo Doglioni	Scolastico Smirneo
no	Nicolo Marscalco	Scipione Ammirato
Hermanno Schodel	Nicolo Stobeo	Seruio
Herodiano		Sidonio Apollinano
Herodoto Alicernateo	Olao Magno	Sigiberto Gemblacese
Huldrico Mutio. dannato	Onesimo	Sigismondo Herbersteino
autore.	Origine de'Gorbi	Silberto Genebrardo
Hunibaldo	Ottone Frigigense	Socrate Historico
	P. Ouidio Nasone	Solino
Ioachimo Curco		Sozimeno
IsacioTzetze	Paolo Barnefrido	Speccio de Sassoni
Isidoro Hispalense	Paolo Diacono	C. Statio Poeta
Isigonio appresso Plinio	Paolo Emilio	Stefano Bizantino
	Paolo Niuemontano	Strabone
Kiriaco Spangebergio	Paolo Giouio	Suffrido Pietro Misnense
	Paolo Langio	Suida
Lamberto Scaaffnaborgenie	Paolo Orosso	Soplimento di Euttropio
	Paolo Paruta	SuetonioTranquillo
Laonico Calcondila. dan-	Paolo Scaligero	Suffrido Misnense
nato aut.	Petancio	Symmaco
Laurentio Suro	Pier Francesco Giambula	
Leonardo Aretino	ri	Teoderico
Libro delle Cognitioni	Pietto Artopeo, dannato	Teodoro Spandugino
Libro delle parti di Pregadi	autore	Teopompo Chio
di Rausa	Pietro Bellonio	Teodolo
Lodouico Ceruino	PietroBizaro	Tito Liuio
Lucano	Pietro de Castro Pera	Tolomeo Alessandrino
LucioFaunno	Pietro Crusber	Toma Ebendorfio
Lucio Floro	Pietro Echilino	Trebellio Pollione
Luigi Contarino	Pietro Giustiniano	Trogo Pompeo
Lupoldo Bambergio	Pietro Liuio	Tugenone Patauino
Luiz prandoTiciniense	P. Piteo	Valerio Massimo
	Pio Secondo	M.Vatone
Marcelino Conte	Vitichindo Olandese	
F.Vegerio	Vitichindo Sassone	Zacaria Lilio
C .Velleto Pateruclio	Vitichindo Vagriese	Zonara
Venceslao Boemo	Vnefrido Inglese	Zosino
Vernero Rolenuick	Vuolgfango Lazzio	
Vettore Vticense	Vuolgfango Olandese	
Vgo Fuluonio		

ORBINOV SPISAK IZVORA

Orbinov spisak autora reprodukovan je ispred ovog poglavlja. Na sledećim stranicama sam pokušao da identifikujem imena i naslove sa toga spiska. Pri tome sam svesno postupao nejednako: kod antičkih pisaca i onih autora čiji su tekstovi dobro poznati ili nisu upotrebljeni u Kraljevstvu Slovena, zadovoljio sam se kratkom identifikacijom, dok sam kod onih čiji je udeo u nastajanju Orbinovog spisa neosporan pokušao da pružim podatke o delu i putu kojim je Orbin došao do njega. Kod pisaca je navedena stranica Orbinovog originala (ona je označena i na marginama prevoda u ovoj knjizi) na kojoj je citiran. Označena su i mesta gde je pisac ćutke upotrebljavan (bez citiranja), ali samo u onom delu knjige koji je ovde preveden i štampan. Zbog obimnosti spiska i komentara morao sam odustati od navođenja literature o piscima. Izuzetno sam beležio prevode vizantijskih pisaca da bi se pokazalo kako ih je Orbin mogao upotrebljavati. Imena autora i naslova nanizana su istim redom kao u Orbinovom spisku.

Abbate Tritemio je neobično plodan i nekritičan humanistički pisac XVI veka Johanes Trithajm, opat iz Virzburga. Orbin nigde u tekstu ne navodi Trithajma, niti ga, koliko se moglo utvrditi, upotrebljava.

Abbate Urspergense je naveden zbog dela *Chronicon abbatis Urspergensis a Nino rege Assyriorum magno usque ad Fridericum II Romanorum Imperatorem* (izd. 1515), sastavljenog inače od spisa više autora (Ekeharda od Aure, Konrada od Lihtenaua i dr.). Orbin ga citira na str. 111—112 govoreći o Gotima, a zatim i na str. 130 i 162 gde priča o borbama Henrika, sina Otona hercega Saksonije sa "Dalmatinima".

Ablabio je pisac kojega Orbin svakako nije mogao čitati. Delo mu nije sačuvano, a Jordanes ga spominje kao istoričara Gota. Orbin ga citira iz druge ili treće ruke, kao na str. 59 gde se navodi Gioanni Magno Gotho, koji opet citira: *Giornando per l'auttorita d'Ablauio*. Citira ga još i na str. 97, 106, 111, 114 kad govori o Gotima. Zaslužuje pažnju navod na str. 174 po kome se tobože kod Ablavija mogu čitati slovenske reči: Grapsa i Coritta.

Abraam Ortelio je nemački geograf i kartograf Abraham Ortelius (Oertel) (1527—1598). Orbin ga citira na više mesta, i to na način koji pokazuje da je neposredno koristio njegova dela. *Tesoro geografico* će svakako biti *Thesaurus orbis terrarum*, koji se jednom navodi zbog Dalmata u Italiji (164), a drugi put se citira članak o Epidauru (184). *Synonymia geographica* ce citira povodom imena Sulana (94), tvrđenja da su Avari Sloveni (103) i kod Epidaura (180). Orbin citira Ortelijsa više puta ne navodeći određeno delo, kao na str. 33, gde identifikuje rimske gradove, 42, gde spominje Timočane, 59, gde govori o idolu plemena Obgorijana, 76, gde govori o Arkoni, 104, gde tvrdi da se Normani nazivaju Rusi.

Adameo Sassone je, bez sumnje, Adam Bremenski, koji se u spisku odmah ponovo javlja kao M. Adamo.

M. Adamo se citira svega jedanput kao dokaz da su se Sloveni nekad nazivali Vindelici. Pri tome se Orbin poziva na drugu knjigu dell'*Historia Ecclesiastica*, što pomaže da prepoznamo Adama Bremenskog, autora XI veka, čije delo je imalo naslov *Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum seu Historia ecclesiastica*. Iako je ovaj spis dva puta objavljen do vremena kad je Orbin pisao svoje delo, ne verujem da ga je neposredno koristio.

Agathia Smyrneo ce citira dva puta na str. 106 i 107, gde je reč o Gotima. Uprkos iskvarenom atributu Smyrneo, koji dolazi od Myrinaeus (po gradu Mirina u Maloj Aziji), prepoznaje se Agatija, istoričar Justinijanovog vremena (umro iz-među 579. i 582). Na str. 116 se kaže da je Scolastico Smirneo opisao posle Prokopija Velizarove ratove. I to se, naravno, odnosi na Agatija, koji je imao nadimak Scolasticus. Iako je Agatija bio preveden na latinski i štampan čak više puta do Orbina, naš pisac ga je ipak koristio iz druge ruke jer bi, inače, našao mesta o Slovenima.

Agostino Dottore je, bez sumnje, sveti Augustin, episkop hiponski (+430). Orbin se na *De civitate dei* poziva kad govori o Jafetovim potomcima (6), a na spis protiv Julijana kad veliča svetog Jeronima (176).

Agostino Moraao je Augustinus Käsebrot (+1513), nazvan i Augustinus Olomucensis. Orbin ne navodi njegova dva spisa protiv valdenza, već istoriju olomuckih biskupa, spominjući Ćirila (45). Preuzet je, verovatno, iz nekog tuđeg dela.

Aimone Monaco je Aimonus monachus Floriacensis (+1008), autor dela *Historia Francorum seu Libri V de gestis Francorum* (do 653. ali sa produžecima do 1135. i 1165). Bilo je više verzija naslova kao i više oblika autorovog imena. U izdanju iz 1567. spis se navodi kao *Aimoini monachi qui antea Annonii nomine editus est*. Zbog toga se javlja dva puta na Orbinovom spisku. Srešćemo ga ponovo pod Annonio Monaco, gde donosimo i mesta gde je korišćen.

Alberto Crantio je mnogo puta citirani hamburški profesor teologije Albert Krantz (+1517). Orbin posebno navodi naslove Krancovih dela: *Suetia*, *Vandalia*, *Sassonia*, misleći na epise *Saxonia* (1520), *Vandalia* (= istorija Venda, 1519) i *Sronica regnorum aquilonarium* (Dania, Suecia, Norvagia 1546). Krancovu istoriju crkve u Saksoniji (1548) Orbin ne spominje. Citira različite teme iz istorije Zapadnih Slovena na str. 7, 11, 61, 71, 76, 77, 98, 102, 104, 111, 115, 126, 137, 144 i 399.

Alberto Stadense je Albertus Stadensis (+1264), opat Svete Marije u Štadeu. Njegovi *Annales Stadenses* (do 1256) bili su objavljeni već 1578. Orbin ga citira samo na jednom mestu (120), i to verovatno iz druge ruke, kad govori o Vandalima.

Alessandro Guaino se navodi i kao Gaguino. U staari, to je Alessandro Gvagnini, Italijan iz Verone, koji je postao istoričar Poljske. Od njegova dva dela *Rerum polonicarum tomi tres* i *Sarmatiae Europeae descriptio*, Orbin navodi samo poslednje i citira ga govoreći o poreklu Slovena od Jafeta (6), slovenskim ratničkim vrlinama (8), o verovanjima samojedskih seljaka (57), o imenu Slovena (96) i o Vandalima (125).

Alessandro Sculteto je pisac XVI v. Orbin citira njegov spis *Cronographia sive Annales* (1545) kao izvor za upade Slovena u Vizantiju (26), a navodi se i kod priča o Slovenima u Engleskoj (72).

Altamero se nalazi samo u spisku autora, dok se u knjizi uopšte ne spominje. To je, po svoj prilici, Andreas Althamerus, pisac Komentara uz Tacitovu Germaniju.

Ammiano Monaco će biti još jedan oblik za ime onoga pisca koji je u spisku naveden kao Aimone Monaco i Annonio Monaso.

Andrea Angelo Durazzino ce takođe javlja samo u spisku autora. U tekstu se na str. 194 citira Paolo Angelo, arcivescouo di Durazzo apresso Marino Barletio, kao svedok za velikodušno pružanje azila u Dubrovniku. Nije jasno da li je Orbin pogrešio ime u spisku ili u tekstu. Paulus Angelus ce javlja kao pisac početkom XVI veka (up. G. Göllner, Turcica. *Die europaischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts I*, Bucuresti-Berlin 1961, № 30 i 513). Isto ime i prezime je imao jedan drački nadbiskup u vreme Skenderbega. Za njegovo ime su vezane neke Konstitucije izdate 1462, svakako neautentične u obliku u kome su sačuvane. Kako iz Orbinovog teksta izlazi da Barlecije prenosi reči ovoga Andelija, postaje još verovatnije da je reč o Pavlu.

Andrea Cornelio se citira kao Andrea Cornelio Stauriese na str. 121 gde je reč o Vandalima u Friziji. Iz konteksta izlazi da ovoga Andreju citira jedan drugi pieac: Suffrido Pietro Misnense. (Vidi niže pod tim imenom.) Inače, nisam mogao yhn u trag Andreji Korneliju.

Andulfo Sagaco je Landolfus Sagax, pisac iz vremena oko 1000. godine, koji je napravio izvod iz dela Pavla Đakona *Historia Romana* i dodao svoj nastavak. Njegovoj *Historia miscella* treba pripisati okolnost da se kod Orbina Anastazije Bibliotekar dosledno citira kao Pavle Đakon. U ggomenu-toj istoriji,

koja se pripisuje Landulfu, Pavlovom spisu je dodat Anastazije. Inače ga Orbin nigde u tekstu ne citira.

Annali di Frisia se navode samo jednom, i to iz druge ruke. Govoreći na str. 120 o Vandalima, koji su tobože ratovali pod Aleksandrom Velikim, Orbin navodi Pjetra Sufrida, koji se, opet, poziva na niz autora i spisa među kojima su i Annali di Frisia. O njegovoj sklonosti za mistifikaciju vidi pod Suffrido Pietro Misnense.

Annali di Olanda su korišćeni na str. 11, gde se po njima priča kako su Sloveni, proterani iz Britanije, našli utočište na obalama Donje Saksonije "koja se danas zove Frizija". Spis se na istoj stranici naziva i Historia d' Olanda. Orbin ga svakako nije koristio neposredno, nego iz teksta spominje Pjetra Sufrida. Nije jasno kakav se tekst može podrazumevati pod tim imenom. Ime Holandije imaju u naslovu dva spisa koji se zovu hronike i napisani su na holandskom.

Annali di Rausa su dubrovački anali, koje Orbin izričito citira samo jedanput, ali ih koristi na više mesta. Na str. 186, gde izlaže istoriju Dubrovnika, Orbin polemizuje sa Sabelikom, koji tvrdi da se Dubrovnik 998. potčinio mletačkom duždu Pjetru Orseolu. On se poziva pri tome na Anale iz kojih se vidi da je Dubrovnik bio u savezu s carem Vasilijem Porfirogenitom, s kojim su bili i Venecijanci u prijateljstvu. Odlazak dubrovačkog nadbiskupa i plemića duždu imao je, po Orbinu, sasvim drugu svrhu: da se oslobodi dubrovački trgovački brod na kome je bilo i nešto robe Ne-retljana, mletačkih neprijatelja. Tu se Orbin opet poziva na dubrovačke Anale i Mihaila Solinjanina. U očuvanim verzijama dubrovačkih anala tav. Anonima i Nikole Ranjine (Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883) ne nalazimo sve ono što govori Orbin. Nalazimo jedno gotovo komično falsifikovano pismo cara "Cezarija III" o zajedničkom ratu protiv Venecije, a pod 997. nalazimo podatak o dva poslanika koji su išli u Veneciju da oslobode zaplenjene stvari. Orbin je, dakle, ili vrlo široko tumačio vesti Anala ili je imao neku drugu, danas nepoznatu verziju. Inače se po mestima gde koristi Anale vidi da je imao verziju vrlo blisku onoj što je upotrebljena za Nodilovo izdanje. Orbin je koristio dubrovačke Anale govoreći o ratu s Nemanjom (246—248), o ustupanju Stona Dubrovniku (261, 352), o ratu s Venecijom (300), navodeći poreklo vlasteoskih porodica (301), spominjući kosovsku bitku (319), bana Kulina (350), hercega Stefana (386, 388), pad Novoga (389). Izgleda da su i Gundulićevi anali, koje je preradio Rastić, bili u nekoj starijoj verziji pristupačni Orbinu. To se opaža po onom mestu gde se govori o sastanku Tvrtka i Đurđa Balšića (291). Orbin posebno spominje dubrovačke anale Eusebija Kaboge (200), koji nisu objavljeni. Kabogin spis je sadržao i živote dubrovačkih nadbiskupa (il quale scrisse nella lingua latina gli Annali di Rausa et le vite de' suoi Pontefici).

Annali di Russia ce spominju jednom na str. 99, gde se govori o Ruriku i njegovoj družini, a drugi put kad je reč o Olgi i primanju hrišćanstva (91). Orbin ruske letopise nije poznavao neposredno, nego preko Herberštajna, kao što to i sam kaže.

Annali de' Turchi — Izgleda da Orbin nije pod ovim imenom podrazumevao jedan određeni izvor. Od starih turskih istorijskih tekstova bili su do Orbinovog vremena poznati: Nešri u prevodu Johana Leunklavija, *Historiae Musulmanae Turcorum, Francofurti 1591.* i jedna hronika bliska tzv. Gizeovom Anonimu i Urudžu, takođe u prevodu Leunklavija (*Annales sultanorum Othomanidorum, Francofurti 1596²*). Orbin te tekstove citira najčešće pod Leunklavijevim imenom. Na jednom mestu (str. 308) navodi se i Hermannu Scholdel ne gli Annali de' Turchi. Kad se na str. 318 navode Annali de' Turchi za podatak da je Lazar živ uhvaćen i pogubljen, to se svakako odnosi na anonimnog hroničara Leunklavijevog (*Annales sultanorum 1596², 14*). Na str. 325 citat turskih anala potiče iz Leunklavijevog komentara i odnosi se na istog anonimnog hroničara. Na str. 331 je navedeno kako se u turskim analizama čita da je despot Đurađ ugledavši oslepljene sinove skoro pao od bola. Taj podatak nisam našao ni u jednom pristupačnom tekstu.

Annali di Venetia — Pod ovim imenom se mogu kriti veoma brojni tekstovi, a Orbin nam daje

premalo elemenata za identifikaciju. Mletački anali se citiraju samo jednom na str. 32 za prilično neodređeni podatak da je "u to vreme" (oko 996) od Venecijanaca u velikoj meri ukroćena oholost Neretljana. U krajnjoj liniji to se oslanja na tekst mletačke hronike Jovana Đakona.

Annonio Monaco je autor o kome je već bilo reči kod Aimone Monaco. Orbin ga citira mnogo puta i uvek u ovom obliku (Annonio). Preko Anonija Orbin je upoznao izvore za najranije odnose Slovena i Franaka. Na svim mestima gde se citira Anonije oseća ce pouzdana izvorna podloga. Naveden je na str. 34, 35, 36, 42, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 76, 96, 400, 417, 419.

Antonio Bofinio je Antonius Bonfinius (oko 1427—1503), podom Italijan, istoričar Ugarske. Njegovo delo *Rerum Hungaricarum decades* Orbin u više mahova citira i u znatnoj meri ekscerpira. U opšteslovenskom delu se veoma malo koristi: jednom za Hune (103), drugi put za Bastarne (133) i treći put za podatak da ime grada Agrije, navodno, dolazi od slovenskih Agrijana. Najviše se Bonfini citira u izlaganju srpske istorije. Na njega se Orbin poziva govoreći o položaju Kosova (318), o despotskim posedima u Ugarskoj (327), dubrovačkom gostoprinstvu Đurđu Brankoviću (328), turskom napadu na Srbiju 1454 (338), Vuku Grgureviću (342).

U istoriji Bosne se javlja samo kao autor koji s još nekim drugim tvrdi da je Mehmed II odrao Stefana Tomaševića (376). U pregledu dubrovačke istorije Orbin se poziva na Bonfinija kada govori o ulozi Matka Talovca (196—7), a u glavi o Bugarskoj kada govori o kralju Teoderihu (400). Kao što je već rečeno, Orbin koristi Bonfinija i na mestima gde ga ne citira. U izlaganju vremena despota Đurđa on je čitave stranice prevodio i u celini unosio u svoj tekst (326—327, 330, 333, 334, 336, 337—338, 339).

Antonio Geufreo je svakako Antoine Geuffroy, pisac vrlo popularnog u XVI veku dela *Estat de la court du grant Turc* (1542). Orbin ga nije čitao, jer je jedino mesto gde ga citira prepisano od Leunklavija (325).

M. Antonio Sabelico je Marcantonio Coccio nazvan Sabellico (1436—1506), službeni istoričar Mletačke Republike krajem XV veka. Zanimljivo je da Orbin mnogo puta navodi Sabelikovo delo *Enneades sive Rhapsodia historiarum*, a nijednom istoriju Venecije (*Rerum veneticarum ab urbe condita libri XXXIII*). Orbin je Sabelika neosporno čitao i osećao ce y više navrata pobuđen da s njim polemise. Jednom čak grubo kaže da Sabeliko neki put više zamračuje nego što osvetljava "cose de' Venetiani". Na Sabelika se Orbin poziva za vrlo različite stvari, naročito iz antičke istorije i istorije ranog srednjeg veka. Orbin citira Sabelika na str. 27, 29, 30, 31, 32, 73, 90, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 119, 154, 159, 161, 162, 171, 172, 174, 175, 176, 181, 182, 185, 190, 229, 354, 360, 473.

Antonio Sconcovio se citira samo jednom na str. 178, gde se govori o uređenju provincije Ilirika. Bio je to izdavač tekstova i pisac dela *Commentatio Epistolica de origine et sedibus Francorum* (1532).

Antonio Viperano je bio historiograf kralja Filipa II. Orbin ga nigde u tekstu ne citira.

Appiano Alessandrino je rimski istoričar II veka n. ere Appianus. Orbin ga citira više puta na mestima gde govori o Ilirima i Iliriku. Njegovo delo navodi kao *trattato dell' Illirico*. Citira se na str. 146—148, 154, 155, 158, 160, 162, 168, 173, 185, 199.

Arnoldo Abbate je dobro poznati Arnold iz Libeka (4- između 1211. i 1214). Njegovo delo *Chronica Slavorum libri VII* Orbin nije čitao. Spominje ga jednom među autorima koji upotrebljavaju ime Slavi (96), a drugi put kad govori o prolasku Fridriha Barbarose kroz Srbiju u društvu s još dva autora. On sigurno nije našao kod sva tri autora o tome događaju, nego ih je zajedno preuzeo od jednog među piscima, koji navodi i ostala dva.

Arpontaco Burdegalense mi je ostao nepoznat. Po citatima kod Orbina delo mu je *Tratato delle*

mutationi de gli stati. Haveden je prvi put zbog podatka o dalmatinskim ženama koje su ubijale decu i bacale na neprijatelja (145) i drugi put uz tvrđenje da je Kongsantin Porfirogenit vladao godine 959.

Arriano di Nicomedia je Arijan (II v .n. e.), istoričar Aleksandra Velikog. Orbin ga koristi na dva mesta kad govori o Aleksandru Velikom (106, 167), a jednom ga navodi kao autoritet za istoriju gotskih ratova (110).

M. Aurelio Cassiodoro ce nalazi na spisku autora, iako je očigledno da Orbin nije čitao znamenitog pisca VI veka. Na str. 116 upućuje da treba čitati Cassiodoro testimonio fidelissimo, che scrisse sue lettere, a na str. 399 ga uzima za dokaz da su Bugari ratovali s Rimljanima u vreme cara Teodosija I.

S. Aurelio Vittore je rimski istoričar IV veka S. Aurelius Victor, kojega Orbin spominje zbog carskih biografija. Na str. 174 ga navodi uopšte kao autoritet za istoriju rimskih careva, a na 175 se poziva na njega kao dokaz da je car Prob iz Dalmacije i da su Galerije i Maksimin iz Sirmija. Iz teksta se vidi da ga je koristio iz druge ruke.

Baldasar Spalatino je, sudeći po imenu, pisac iz naših krajeva čije je delo izgubljeno. Orbin citira njegovo delo Origine di Spalato, u kome je bila priča o tome kako dubrovački mornari, saveznici Roberta Gviskarda, umalo nisu ubili cara Aleksija Komnina (191). F. Šišić., Letopis Popa Dukljanina, Beograd 1928, 13—15, poslednji se bavio spisom Baltazara Splitsanina i došao je do zaključka "da nije živeo ni radio u XI ili XII veku, nego mnogo docnije, možda čak u XV veku, ako ga je uopšte i bilo". Danas bi se moglo dodati da Orbin upotrebljava Baltazara još na dva mesta. Na str. 297 on je izvor informacije o tome da su Romani stari Kotor nazivali Ascriuio a domaći ljudi Gurdouo. Ha istoj strani se na Baltazara poziva kada govori o stanovnicima Askrivija koji su napustili grad iz straha od vojske iz Bosne. Na str. 306 Baltazar je svedok da su se Peraštani nekad nazivali Pertani i da su najstariji stanovnici onih mesta. Kao što se vidi, Baltazar Splitsanin nije govorio samo o Splitu nego i o Kotoru i Perastu. Orbin ga upotrebljava kada je reč o počecima gradova, pa se može pretpostaviti da je pored origini di Spalato u njegovom opusu bilo i tekstova o drugim gradovima. Otuda treba biti rezervisan prema hipotetičnom naslovu Chronica Spalatina za njegovo izgubljeno delo. Nema nikakvog ozbiljnog razloga da se sumnja da je Baltazar postojao i delovao kao pisac.

Beato Renano je Beatus Rhenanus (1486—1547), autor dela Rerum germanicarum libri III (1531). Orbin ga citira govoreći o Slovenima u Moravskoj i Saksoniji (44,65) i o Vandalima (126).

Beroso Caldeo je izmišljeni pisac kojega je lansirao Anije iz Viterba (1432—1502). Orbin ga, naravno, nije mogao čitati, ali je na njega nailazio u literaturi. Haldejski sveštenik Beroe je bio poznat literarnoj tradiciji na Istoku (pominje ga više antičkih pisaca). Mistifikacija je bila u tome što se tobože pronašlo njegovo izgubljeno delo. Jedan odlomak je posredno došao i do Orbina, tako da je on secondo Beroso Caldeo tvrdio na str. 146 da su Iliri nazivani po Iliriju, sinu Istrovu.

Bernardo Giustiniano je mletački državnik i trezveni istoričar (1408—1489). Njegovo delo De origine urbis gestisque Venetorum obuhvata samo najraniji period mletačke istorije (do 809). Na str. 73 citiran povodom poraza Slovena od cara Otona, na str. 96 Orbin donosi odlomak iz koga se vidi da je Đustinijani mislio da su Sloveni oružjem stekli slavno ime. Zbog ratničke slave "Dalmatina" Orbin citira Đustinijanija i na str. 172.

Bilibaldo Pirckiamero je svakako Wilibald Pirkheimer (1470— 1530), koji je odnekuda zalutao u Orbinov spisak. Glavno delo Bellum Suitense (Helveticum) nema veze sa Orbinovom temom, a drugi spis Germaniae eh variis scriptoribus perbrevis explicatio, napisan 1530, objavljen je tek 1610.

Bonifacio Simoneta je spomenut samo jednom na str. 106 gde se govori o Gotima. To je pisac druge polovine XV veka od koga je ostao spis *De persecutione christiane fidei et Romanorum pontificum* (1492).

Bulla d'oro je Zlatna bula cara Karla IV iz 1356. Orbin je navodi zbog izmišljenog podatka da su tim carskim aktom kneževi izbornici bili obavezni da svoje sinove nauče latinskom, slovenskom i italijanskom jeziku (377).

Busbequo je Auger Ghislain Busbecq (1522—1592), diplomat i putopisac, koji je ostavio značajne podatke o našim krajevima. Orbin ga je, izgleda, znao samo po čuvenju. Nigde ne koristi Buzbekov spis koji je do 1600. već bio objavljen i preveden.

Calfurino Sura mi je i posle traganja ostao nepoznat. Ne spominje se nigde u tekstu.

Callimaco appresso Plinio — Orbin na ovaj način beleži pisce za koje hoće da pokaže da ih poznaje iz druge ruke. On je, dakle, našao kod Plinija mesto o plemenu Peuceta, gde se ovaj pozivao na Kalimaha, polihistora iz III v. pre n. e.

Carlo Sigonio je poznati autor XVI veka, od kojega su ostale jedna značajna istorija Italije (565. do 1268), istorija Rimskog Carstva, rane hrišćanske crkve i dr. Orbin nigde u svom episu ne navodi Sigonija.

Carlo Vagriese citira se u tekstu i kao Carlo della Vagria (57 i 344). To je jedan od najviše citiranih pisaca kod Orbina, pa ipak mu nisam mogao ući u trag. Bez rezultata su ostali i napor V. Mažuranića. Iz njegovog dela *de'Venedi* Orbin citira 2, 3, 4, 6. i 7. knjigu za različite događaje iz istorije Slovena. Na osnovu citiranih mesta može se zaključiti da su u spisu o Venedima upotrebljavani brojni stariji izvori. Na jednom mestu Orbin prenosi priču Karla iz Vagrije o tome kako je našao dokaze da su Verli Sloveni: *haver egli trouato in Francoforto vn' Autore scritto a mano, il quale trattando le cose di Germania, chiaramente mostrava, che li Verli erano Slau.* (102). Bio je to svakako autor iz severne Nemačke koji je delovao u XVI veku. Citira se na str. 35, 36, 57, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 94, 99, 102, 103, 126, 133, 134, 142, 163, 344, 346.

Celio Donato stoji verovatno pogrešno za Aelius Donatus, poznatog gramatičara, od koga, naravno, nije mogao ništa uzeti za svoj tekst.

Cerilliano je zabeležen niže kao Fabio Celeriano. Vidi podatke pod tim imenom.

Cesare Baronio je čuveni katolički istoričar crkve. Orbin ga navodi samo u spisku autora, dok njegove *Annales ecclesiastici* u tekstu ne spominje.

M. Cicerone je spomenut zbog toga što u *Epistolae familiares* govori o ratničkim vrlinama Dalmata (159).

Cornelio Tacito — Veliki rimski istoričar je bio svakako poznat Orbinu, ali ga je ipak koristio iz druge ruke. Prvi put je spomenut u jednom citatu Johana Aventina o Venedima (59), zatim je kao dokaz da su Sulani Sloveni prizvan Melantone sopra Tacito (94). Ostala tri citata se tiču Markomana (104, 137—8, 141).

Costantino Porfirogeneto je vizantijski car pisac Konstantin VII Porfirogenit (913—959), toliko značajan za istoriju Južnih Slovena. Za našu istoriju je daleko najvažniji njegov spis "O narodima" (u naučnoj tradiciji *De administrando imperio*). Koliko se danas zna, ovaj carev spis je postao pristupačan tek

izdanjem i latinskim prevodom I. Meursiusa, Constantini Porphyrogenetae Imperatoris Opera, Lugduni Batavorum 1617, dakle punih 6 godina posle Orbinovog dela. Pa ipak, Orbin u svojoj knjizi štampanoj 1601. citira Constantino Porfirogenito, il quale nel libro intitolato, FOEDERA, IVRA, AC SOCIETATES IMPERII ROMANI (str. 181) i donosi iz njega odlomak o Dubrovniku iz 29 glave. Orbinov prevod se, uopšte uzev, slaže s poznatim i očuvanim teketom Porfirogenitovim.

Razlike se mogu uočiti na mestu gde car govori kako su Dubrovčani sagradili najpre mali grad, pa veći, pa su mu proširili bedem i dobili grad koji je omogućavao da se šire i množe i u spisku ličnosti koje su se prvo doselile u Dubrovnik. Umesto sažete istorije širenja grada nalazimo u Orbinovom prevodu samo: fabricarono una terriciola, la quale poi accresciuta, cinsero di mura, che tiraua mezo miglio di circuito. Umesto 7 imena doseljenika nalazimo u Orbinovom prevodu samo 5, i to sa iskvarenim završetkom, u kome se "Valentin otac protospatara Stefana" pretvorio u "Fautino prete di S. Stefano". Očigledno je Orbin imao kao podlogu jedan dosta nesavršeni latinski prevod, koji još nije poznat nauci.

Pored toga Orbin koristi Konstantinov tekst još na nekim mestima. Tako na str. 32 govori o prelasku Slovena u društvu sa Dubrovčanima u Aluliju, gde su ratovali protiv Saracena. Pri tome se poziva Lodouico Tuberone nell' Origine di Rausa e Girgio Cedreno nella vita d'esso Basilio Imperadore. Ha str. 182—183 nalazimo dugi citat o arabljanskoj floti, vizantijskoj pomoći, ratu u Južnoj Igaliji. I tu citira Kedrina. Priča o napadu arabljanske flote ponovljena je i u okviru izlaganja istorije Kotora na str. 297. I tu se naš autor poziva na Kedrina.

Constantino Spandugino ce citira samo jednom na str. 308 kao izvor obaveštenja o Kotoraninu koji je postao Mustafa-paša i bio za vreme Sulejmana namesnik u Kairu. Inače, o autoru i njegovom delu nisam ništa mogao naći. U Orbinovom spisku se javlja još jedan Spandugin: Teodoro Spandugino.

Corrado Brugense ce citira samo jednom na str. 163. Govoreći o Karlu Velikom i Obodritima Orbin se poziva: some narrano il Piteo et Corrado Brugense ne gli Annali di Francia. Pošto je Piteus (vidi kod njegovog imena) izdavač Fuldskih anala moglo bi se očekivati da je i Konrad neki kasni pisac i priređivač tekstova. U XVI veku je delovao Conradus Brunus (Braun), ali se on bavio crkvenom istorijom.

Corrado Peutingero je dobro poznati augsburški humanist Konrad Pojtinger (1465—1547). Njega je Orbin jednom upotrebio, verovatno iz druge ruke, govoreći o Alanima (132).

Crisippo je verovatno filozof stoičar III veka, za koga se teško može odgonetnuti zašto je došao u spisak autora za Kraljevstvo Slovena. Orbin ga inače u tekstu nigde ne spo-minje niti navodi.

Cronica dei Fratri Minoriti — Pod ovim naslovom bi se moglo podrazumevati više spisa. Po načinu kako je hronika zabeležena najbliži bi bili Chronica viginti quattuor Generalium ordinis fratrum Minorum, Chronica anonyma fratrum Minorum Germaniae, ali nijedna od njih nije bila objavljena do Orbinovog vremena, a osim toga prva se tiče Nemačke, a druta ide samo do 1375, dok Orbin citira hroniku za podatke iz XV veka. Navodi je za delovanje Jakova Markijskog (368) i za podatak da je bosanska kraljica Katarina sahranjena u crkvi Aračeli u Rimu (371).

Q. Curtio je svakako Quintus Curtius Rufus, rimski istoričar iz I veka n. e., autor jedne zabavne i nekritične istorije Aleksandra Velikog. Orbin ga citira više puta zbog plemena Aleksandrovog doba koja bi tobože bila slovenska (str. 11, 106, 167, 169).

Christofano Varseuiccio je zabeležen kao kanonik krakovski i vrlo učena ličnost od koje je Orbin dobio usmena obaveštenja o povelji Aleksandra Velikog za Slovene (378). Dijalog krakovskog kanonika De origine Polonorum Orbin, izgleda, nije poznavao.

David Chytreo dannato autore je David Chytraeus (1530—1600) nastavljajući Alberta Kranca. Orbin citira njegovu knjigu o Saksoniji za neke vrlo opšte podatke, npr. da su Sloveni najveća nacija (7),

da su "poplavili" neke oblasti (60), navodi ga kao pisca koji upotrebljava ime Slovena (96) i kad govori o dolasku Slovena na Valtik (15). Iz Hitreja preuzima Orbin i jedan detalj iz bosanske istorije: anegdota o Hrvoju Vukčiću i Pavlu Čuporu (364—5). Po tome sudim da je Orbin neposredno koristio *Vandaliae et Saxoniae Alberti Cranzii continuatio*, poznatiju pod imenom *Chronicon Saxoniae* ili *Saxonia*.

Descrizione del mondo — Ovaj naslov se nalazi samo u spisku autora. Nije mi poznato na koji se tekst odnosi.

Diodoro Siculo je citiran samo jednom, i to u vezi s Aleksandrom Velikim (171). Slavnog antičkog istoričara Orbin je poznavao samo posredno.

Diogene Laertio je biograf antičkih filozofa iz III v n. e. Orbin ga nigde u svom delu ne spominje.

Dione Niceo ce u tekstu naziva i **Dione Greco** i **Dione Bisantino**. Nije jasno da li se svaki pug misli na Kasija Diona, istoričara II veka n. e. ili na Diona Hrisostoma iz Pruse. Njegove fragmente je Orbin upoznao verovatno u delima kasnijih autora. Navodi ga kao autoritet za Gote (106), Markomane (142) i Ilire (172). Koristi ga više puta za pojedine konkretne događaje na str. 106, 144, 145, 156, 157, 158, 162, 184—5, 345.

Dionisio Runico će biti pesnik-geograf Dionisije iz II veka. Orbin navodi jedan njegov distih u italijanskom prevodu (162). Navodi ga još jednom (159) kao dokaz da su Reucetii nazivani i Peucentini.

Dithmaro Mersapurgese je Ditmar od Merseburga (976—1018), pisac Hronike, koja sadrži i značajne podatke o Slovenima. Orbin ga, začudo, nigde ne navodi osim u spisku.

Domenico Mario Nigro je spomenut u pregledu istorije Kotora (297) kako u šesgoj knjizi svoje "Geografije" prenosi jedan podatak iz Plinija, i u raspravljanju o Skordiscima (157). To će svakako biti Venecijanac Domenico Maria Negri.

Egesippo ce ne spominje u tekstu. Ime se može odnositi na više pisaca. Jedan Hegesip je bio crkveni pisac kojega citira Eusebije. Pod Imenom Hegesipa je bio poznat i latinski prevod Flavija Josifa.

Egidio Tshudio je švajcarski istoričar Agidius Tschudi (1505—1572), pisac dela *Chronicon Helveticum*. Orbin ga ne spominje nigde u tekstu.

Eginharto Monaco je Ajnhard, biograf Karla Velikog i pisac franačkih anala Orbin ga sigurno citira iz druge ruke jer ga izričito navodi samo jednom zbog plemena Uncrani (104) a podatke koji potiču iz Ajnharda navodi po Anoniju i drugima.

Elio Cordo je Aelius ili Iunius Cordus, pisac III veka, biograf manje poznatih rimskih careva. U tekstu se ne spominje. Vidi i Giunio Cordo.

Elio Spartiano je jedan od autora koji se računaju u *Scriptores historiae Augustae*, od kojih je ostao zbornik biografija rimskih careva od Hadrijana do Numerijana (117—284. g. n. e.). Spominje se u tekstu život cara Antonina (88).

Emanuelo Manasse he svakako biti greška u navođenju imena, kakvih ima u Orbinovom spisku. Postojao je vizantijski istoričar Konetantin Manasa, koji je čak bio preveden na latinski: *Annales Constantini Manassis primum in lucem prolati, graecis latini facti per Levvenclaium, Basileae 1573*. Ha njega je Orbin svakako mislio, ali ga nije koristio, nego prepisao sa nekog tuđeg spiska i pri tome napravio grešku.

Epitome di Strabone će verovatno biti omaška u spisku jer se kasnije nalazi posebno naveden Strabon.

Erasmus Stella je autor dela *De Borussiae antiquitatibus libri 2* (1518). Orbin ga nigde ne navodi.

Eudocio Panegirista ne spominje se u tekstu, Nije poznat panegirist toga imena.

Eugippo Monaso de Eugipije, pisac biografije svetog Severina, važan izvor za propast rimske vlasti u V veku. Orbin ga nigde ne navodi.

Eusebio je čuveni istoričar crkve iz IV veka Latinski prevodi njegovih dela bili su štampani do Orbina. Citiran je dvaput (107, 109).

Eustachio može biti kanonik Okserski, pisac istorije Okserskih biskupa, a može biti i neki od brojnih pisaca sa imenom Eustathio. Po citatu na str. 146 (Iliri su nazvani po Iliriju, sinu Kadmovom) ne može se odrediti.

Eutropio je rimski istoričar IV veka. Citira se više puta kada je reč o rimskim ratovima sa Gotima i drugim plemenima (107, 109, 110, 114, 121, 133, 135, 140, 156. 174, 345). Ha njega se Orbin pozvao dokazujući Justinijanovo slovensko poreklo (175).

Fabio Celeriano je rimski pisac III veka, biograf cara Kara. Orbin ga je poznao posredno, preko Flavija Vopiska. Obojica su mu služila kao dokaz da je car Klaudije bio Ilir, po Orbinovom shvatanju, dakle, Sloven (str. 175).

Farasmano Greco treba da je autor o kome je Orbin nešto naučio kod Diona i Amijana Marcelina (144). Kod Diona je Farasman kralj Iberaca, koji je ratovao s Alanima, o kojima Orbin na tome mestu priča. U spisak autora ovo lice je moglo doći samo zabunom.

Fascicolo dei tempi — Pod tim naslovom je objavljeno više hronika. Najpopularnija i mnogo puta štampana je ona koju je napisao kelnski monah Verner Rolevink. Ima izdanja kod kojih nije navedeno ime autora. Otuda se, verovatno, u Orbinovom spisku javljaju i *Fasciculus temporum* i Werner Rolevinck. Ovaj izvor je inače citiran samo kao dokaz da su car Karlo IV, i njegovi sinovi Žigmund i Venceslav Sloveni.

Filippo Callimaco je Philippus Bonacursius zvani Callimachus Experiens, istoričar XV veka, značajan za nas po svojoj istoriji Vladislava Jagelonca i bitke na Varni. Orbin ne spominje to njegovo delo nego govor papi Inoćentiju VIII o ratu protiv Turaka, koji citira zbog ostrva Nova zemlja, otkrivenog od Rusa (94).

Filipo Lonicero dann. autore je autor jedne istorije Turaka, štampane više puta tokom XVI veka. Orbin ga citira na mestu gde govori o zarobljavanju i pogubljenju kneza Lazara (318).

Flauio Vopisco je rimski istoričar koji spada u *Scriptores historiae Augustae*. Orbin ga navodi kao autoritet za Ilire (172) i za istoriju rimskih careva (88, 174), ipak mu prebacuju pristrasnost kad govori o Gotima (111). Citira ga još kad govori o ratu Aurelijana s Markomanima (140) i kad tvrdi da su roditelji cara Klaudija Iliri (175).

L. Floro je verovatno pogrešno zabeležen. To će biti R. Annius Florus, panegirički istoričar iz vremena cara Hadrijana. Citira se na str. 145 uz podatak da su ilirske žene ubijale svoju decu i bacale na

neprijatelja. Ponovo je zabeležen kao Lucio Floro (vidi tamo).

Francesco Bisio je u tekstu spomenut kao Francesco Bisio da Bergamo ili quale stette alquanto tempo nella Russia et scrisse le cose di quel Regno (90). Naveden je samo kao autoritet za Rusiju i na njega upućuje čitaoce koji bi hteli više da saznaju. Bizija ne spominje A. Cronia, Per la storia della slavistica in Italia. Appunti storico-bibliografici, Zara 1933², koji je marljivo sakupio podatke o sličnim delima.

Francesco Baldilo je citiran na str. 184 kao "moderni" pisac Francesco Baldelli uz podatak da su Partini živeli pre Slovena u okolini Dubrovnika.

Francesco Irenico je nemački istoričar Franz Fritz zvani Irenicus (oko 1495—oko 1559), autor dela Germaniae exegesis (1518). Orbin u jedan mah navodi ovaj naslov (126), inače mnogo puta citira Frica govoreći o germanskim plemenima, za koja Orbin misli da su bila slovenska (7, 44, 97, 102, 103, 104, 119, 126, 132, 398).

Francesco Serdonati je citiran zbog svojih dodataka al I libro de' casi de gli huomini Illustri di Gio. Bocaccio (svakako: De casibus virorum illustrium) (187) u kojima spominje dubrovačkog vlastelina Damjana Judu. Serdonati je bio tokom XVI v. neko vreme profesor u Dubrovniku. Zaslužan je bio za objavljivanje Crijevićevog spisa De Turcarum origine ...

Gasparo Hedione dannato autore je nastavljaj opšte hronike (do 1537) koja je bila objavljivana pod imenom opata od Ursperga (v. Abbate Urspergense). Nigde se u Orbinovom tekstu ne navodi.

Gasparo Peucero je takođe bio protestant i brisan je od strane pobožnih čitalaca Orbinovog dela, ali nije naveden kao dannato autore. Bio je posle Melanhtona drugi nastavljaj velike hronike Johana Kariona. Orbin ga nigde u tekstu ne navodi.

Gasparo Tigurino dann. aut. — He znam ko je ovaj autor. Ne spominje se nigde u tekstu. Po nadimku treba da je iz Ciriha.

Geremia Russo treba da je autor spisa Annali di Russia, koji je verovatno identičan s Annali di Moscouia (kako se navodi na drugim mestima). Iako Orbin odnekud zna da je Jeremija pisao svoje Annali di Russia 1227. i donosi iz njih odlomke u prevodu, ipak se može reći da je to pisac izmišljen u periodu humanizma. Prema navodu na str. 10 Jeremija je pričao u Annali di Moscouia kako su Sloveni u Sarmatiji pobeđivali sve narode s kojima su bili u neprekidnim ratovima pa su uzeli ime Slavi. On je znao i nešto o religiji Anta i o njihovom idolu zvanom JACOBOG (19). Nasuprot grčkim piscima, Jeremija je tvrdio da su se Rusi s pohoda na Carigrad vraćali s velikim plenom (90). Na str. 96 nalazimo jedan citat iz Jeremijinih Anala o događajima iz 1118. iz koga se vidi kako je ratovao Krunoslav, koji je poginuo u bici i sahranjen pod tvrđavom Vojka. Jeremija je poslužio Orbinu i kao svedok da su Alani, Vandali, Svevi i Burgundi Sloveni i da su imali isti jezik poljski ili slovenski (102). Na str. 104 nailazimo još na jedan momenat iz "biografije" Jeremije Rusa. Kada je u društvu s poslanikom moskovskog kneza išao caru u Beč (ranije smo saznali da je tobože živeo i pisao 1227) našao je u zemlji Markomana natpis u kamenu, koji je reprodukovao u svome delu Annali di Moscouia. Orbin je taj natpis preneo, dopunio i preveo na italijanski (105), sve to da bi dokazao da su i Markomani bili Sloveni. Iz istog Jeremijinog dela Orbin se obavestio da su Rusi ili Moskoviti istoga jezika kao i antički Makedonci, među kojima se rodio Filip, otac Aleksandra Velikog (171). Ova mesta dovoljno jasno otkrivaju vreme i mentalitet pisca koji je lansirao Jeremiju Rusa.

Gerardo Rudingero je autor jedne Geografije (kod Lukarevića se naziva Kozmografija) koju Orbin citira (298) zbog imena Vesecastro, kako se navodno nazivao grad Kotor u Bosni. (Kod Lukarevića

nalazimo oblik Vissikotor.)

Gioanni Aubano je Johann Boehme zvani Aubanus iz prve polovine XVI v., pisac dela o običajima raznih naroda (1538). Prevedeno je na italijanski: *I costumi, le leggi et l'usanze di tutte le genti*. Citira se kad je reč o idolatriji Obgorijana (59) i u pričanju o tome kako je Karlo Veliki poslao kolonije Nemaca u Dakiju i tako osnovao Sedam gradova (135).

Gioanni Auentino, dannato aut. je Johannes Turmair zvani Aventinus po mestu rođenja Abensbergu (1477—1534). Libro de Boii, što se izričito citira na str. 12 biće svakako *Annales ducum Boiariae* (1554). Na to delo Orbin misli i na drugim mestima kad citira samo 2, 3. ili 4. knjigu. Aventin je upotrebljavan neposredno i citiran mnogo puta za događaje iz rimske, germanske i slovenske istorije. Str. 12, 15, 32, 33, 34, 40, 41, 44 (spominje ce libro di carta pecorina nel monasterio de'Monaci posto all Ilmo, dove si trovano ancor molte altre guerre degli Slaui), 46, 59, 65, 67, 69, 74, 89, 96, 120, 177, 403, 407.

Gioanni Battista je nepotpuno navedeno ime. Kod Lukarevića, *Copioso ristretto*² 193, nalazi se Gio: Battista Egnazio, a u tekstu se navodi i Giambattista Adriani, poznati nastavljajući Gvičardinija. Orbin ne navodi u tekstu ni jednoga ni drugoga.

Gioanni Botero je autor političko-geografskog dela *Relazioni universali* (1591) u kome ima podataka o Slovenima i jednog speva za kralja Anrija od Valua sa epizodama iz poljske istorije. Orbin pominje njegovo delo *dell'Europa* (132). Poziva se na njega pričajući da je Justinijan I iz Prizrena (175) i da je Stefan Tomašević postavljen kao meta strelcima i tako ubijen (376). Dva navoda se tiču rimske istorije (132, 140).

Gioanni Cocleo je citiran samo na str. 140 gde je reč o pradomovini plemena Kvada. Biće to nemački pieac XVI veka i izdavač tekstova J. Cochlaus, kojega je Orbin našao u nekom drugom spisu.

Gioanni Curopalato je u stvari Jovan Skilica, kojega je Orbin prosto preuzeo sa nekog tuđeg spiska. Bio je preveden na latinski u XVI veku pod naslovom: Joannis Curopalatae Scilizae *historiarum compendium...* lat. ed. J. B. Gabius. Venetiae 1570. Orbin ga nije čitao jer bi inače uočio vezu između teksta Skilice i Kedrina, iz kojega ispisuje mnoge stranice. Vidi pod Giorgio Cedreno.

Gioanni Dubrauiio je Johannes Dubravius, biskup olomucki i autor češke istorije (*Historia Bohemica ab origine gentis usque ad Ferdinandum I imperatorem...*). Orbin više puta citira to delo govoreći o Česima i Zapadnim Slovenima. Priču o Čehu i Lehu treba da je našao kod Dubravija (47). Upotrebljava ga na str. 7, 45, 46, 49, 50, 51, 54, 68, 87, 95, 103; 134, 140.

Gioanni di Essendia je Johannes de Essendia (+1456), pisac kompilacije *Historia belli a Carolo Magno contra Saxones gesti*. Orbin ga citira na str. 120 gde govori o Vandalima, svakako iz druge ruke, jer je spis ovoga monaha štampan tek u XVIII veku.

Gioanni Herburto je bio poljski poslanik u Parizu i pisac dela *Cronicon historiae polonicae* (1571). Orbin ga navodi samo kao pisca koji upotrebljava ime Slaui.

Gioanni Laziardo je Johannes Laziardus (+1467), autor jedne svetske istorije: *Historiae universalis epitome*. Orbin ga nigde u tekstu ne spominje.

Gioanni Magno Goto je nadbiskup Upsale Johannes Magnus (1488—1544), pisac dela *Historia de omnibus Gothorum Sueuorumque regibus* (1554). Ovaj nekritički spis Orbin citira govoreći o Venedima (59) i na mestu gde tvrdi da su Vandali i Sloveni jedan narod (97).

Gioanni Leunclauio dannato autore je poznagi orijentalist i vizantolog XVI veka Johannes Leunclavius. Od njegovih dela Orbin spominje samo Historioe de' Turchi, što je svakako spis Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae, libri XVIII, ali daleko više koristi Annales sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti, naročito "Pandectes", tumačenja i komentare dodate ovom delu. I Leunclavije je naveden kao pisac koji upotrebljava ime Slau (96). Na njega se Orbin poziva kod identifikacije Gornje Mezije i Srbije (165). Korišćen je inače za genealogiju srpskih vladalačkih porodica (276), za događaje oko kosovske bitke (312, 313, 315, 319), zatim kad je reč o tome da li je Mehmed II sin Mare Branković (325), o postupanju Mehmeda II sa Stefanom Tomaševićem (376), o turskom brojanju ratnih godina (377) i o Vuku Grgureviću (342).

Gioanni Nauclero jeste Johannes Vergenhans zvani Nauclerus (+1500) poznat po svome Chronicon universale (1516). Njegovo delo citira Orbin po generacijama. Tako se za Slovene u Britaniji poziva na 31 generaciju (11), za upad Skira u Meziju u vreme Atilinih sinova na 16. generaciju (134). Orbin ga pominje i kad govori o vremenu kad je sveti Jeronim preveo Bibliju (174).

Gioanni Villano je dobro poznati firentinski hroničar. Orbin se pozvao na njega govoreći o unutrašnjim borbama u svome rodnom gradu u vreme Damjana Jude. Kao što su Firentinci u vreme svojih nesloga pozvali na vladu Lukeze, što priča Vilani, tako su Dubrovčani uzeli kneževu iz Mletaka (189). U komentaru sam upozorio da se naziv terra del re Stefano, koji upotrebljava Orbin, nalazi i kod Vilanija.

Gioanni Stadio je spomenut zbog toga što je u svojim Komentarima Lucija Flora govorio o Japodima (158). Nisam uspeo da saznam ništa bliže o ovom piscu.

Gioanni Goroppeio — V. Mažuranić, Izvori 135, je dopuštao mogućnost da je taj autor, iz koga su Orbin i Lukarević crpli podatke o amazonkama, našega porekla. Protiv toga govori ono mesto iz Orbina gde se poziva na sedmu knjigu della Gotodanica (134). Dva puta se Orbin poziva na osmu knjigu o amazonkama (105, 142), koje su navodno žene Sarmata Slovena. Goroppeio se latinski pisao Jan Becan van Gorp, pisac XVI v. koji je ostavio traga u razvoju istorije religije. Kod L. Niederlea, Slovanske starožitnosti I/1, Praha 1902, 52 nap. 1, nalazim "Goropia Becana (Opera ed. Antwerp. 1580 Gallica 55)" kao jednog od zastupnika teorije da su Sloveni potomci antičkih Heneta. Verovatno je to Orbinov i Lukarevićev autor, ali bliže podatke o njemu nisam uspeo da nađem.

Gioanni Gobelino je nemački klerik koji je slučajno od prepisivača postao pisac. Johannes Gobelinus de Lins (verovatno Linc na Rajni) dobio je nalog da prepíše delo pape Pija II Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt, koje je posle diktiranja uredio Johannes Campanus. Zbog beleške sa Gobelinovima imenom na kraju rukopisa prvi izdavač je ovome kleriku pripisao papine memoare. Greška je od tada bezbroj puta ponovljena. Orbin je inače koristio ovaj spis znajući da potiče od pape Pija II (vidi pod Pio Secondo), a podatak o tome da se svi bosanski kraljevi zovu Stefan (369) uzeo je od nekoga ko je umesto Pija II citirao Gobelina. Obično se pravi jedna dalja greška kad se ovaj Gobelin meša s hroničarem Gobelinom Persona, koji je umro znatno ranije (1421).

Gioanni Monaso je ime koje su nosili brojni pisci u Vizantiji i Zapadnoj Evropi. Navod kod Orbina (str. 115) uz druge autore o poslednjim danima Rimskog Carstva na Zapadu, nije dovoljan da bi se utvrdilo na kojega autora se stvarno misli.

Gioanni di Thvuocz je malo iskvareno ime ugarskog hroničara Jovana Turocija s kraja XV veka. Njegovo delo sa brojnim podacima za južnoslovenku istoriju (Chronica Nungarorum ili Chronicon rerum Nungaricarum) Orbin je, izgleda, poznavao samo posredno. Izvesne podatke je koristio preko Bonfinija, dok Turocija neposredno citira samo tri puta. Jednom kad prenosi priču o Slovenima iz Lipne koji su tobože tek za vreme Ludovika Anžujskog primili hrišćanstvo (174), drugi put kad priča o ratu Ugra s Besima (346) i treći put kad prenosi priču o ugarskom boju s Turcima u Bosni 1415 (365).

Gioanni Tigurino je, sudeći po imenu, neki švajcarski pisac. Možda je to Johannes Stumpf (1500—1576), pisac jedne hronike Švajcarske. U Orbinovom tekstu se nigde ne spominje.

Gioanni Pineto je Juan de Pineda, španski teolog XVI veka i komentator Biblije. Orbin ga, začudo, citira na mestu gde objašnjava da je Liburnija kraj oko Zadra (159).

Giacomo Castaldo je poznati venecijanski geograf i kartograf (1500—1565). Orbin po njemu tvrdi da se Toplica u staro doba zvala Tricornesii (330) i da su Skordisci živeli u Raškoj (157).

Giacomo Meiero je flandrijski hroničar Žak Mejer, autor dela *Annales rerum Flandricarum, Antverpiae* 1561. Orbin je preko njega upoznao pismo kralja Žigmunda u kome govori o izmirenju s kraljem Ostojom (362). Spominje ga govoreći o Rusima (88).

Giacomo Vifelingio je nemački humanista Jacob Wimpfeling poznat po nekritičnosti i patriotskoj tendenciji. Njegovo delo *Epitome rerum Germanicarum* citira Orbin samo jednom govoreći o češkom kralju Otokaru (50).

Giacomo Spigelio je verovatno ušao u Orbinovo vidno polje kao komentator Guntera Poete, izvora za doba Fridriha Barbarose, koji se takođe javlja na Orbinovom spisku.

Giocomo Zieglero, dannato autore, ce navodi na str. 4 uz pomen imena Scandia. To je Jacob Ziegler (1470—1549), bečki profesor, autor spisa *Germaniae Encomia* (1541).

Giorgio Cedreno je vizantijski hroničar Georgije Kedrin, čija sasvim nesamostalna svetska hronika ide do 1057. godine. Kedrin je gotovo u celini prepisao hroniku Jovana Skilice, tako da se i moderna nauka služi izdanjem hronike Kedrina kada upotrebljava Skiličin tekst. U XVI veku su oba pisca bila prevedena na latinski, a njihov međusobni odnos nije bio zapažen. Orbin je Zonaru znao samo po imenu dok je Kedrina stvarno koristio po izdanju G. Xylandera (Bazel 1566). Pod Konstantinom Porfirogenitom sam upozorio na mesta koja je Orbin upoznao preko Kedrina. Na jednom mestu Orbin Kedrina navodi kao autoritet za Ilire (173), a drugi put kao pisca koji upotrebljava slovensko ime (96). Najviše je korišćen u glavi posvećenoj Bugarima. Na nekoliko mesta se izričito citira (399, 404, 411, 417, 420, 429, 435, 437, 444 — pogrešno citiran!), a u stvari su mnoge stranice ispunjene bukvalnim samo mestimično skraćenim prevodom iz Kedrina. Čitava istorija Samuila sastavljena je iz velikih izvoda iz Kedrina, prošaranih tu i tamo nekim drugim izvorom (427 —443).

Giorgio Fabritio dannato aut. je nemački istoričar i izdavač tekstova iz XVI veka. Pre Orbinovog su izašli Fabricijevi spisi *Rerum Misnicarum libri VII* (1569) i *Originum stirpis Saxonicae libri VII* (1597), ali ih nigde u svome tekstu ne navodi.

Giorgio Rachimero je vizantijski istoričar Georgije Pahimer (umro početkom XIV veka). Orbin ga citira sa navodom knjige (al H libro) govoreći o Simonidi (256) i u glavi o Bugarima na mestu gde se govori o Lahanasu (463). (Na prethodnoj strani je doneo mali izvod ne spominjući da je iz Pahimera.) Kako je Pahimerov spis objavljen tek 1666—1669, postavljalo se pitanje kako ga je Orbin mogao upotrebiti. Orbin u stvari nije ni poznao čitav Pahimerov tekst, nego jedan kratki pregled sadržaja pojedinih knjiga i glava, koji je po jednom oštećenom rukopisu priredio Jeronim Volf. Upoređivanje Orbinovih navoda sa tim tekstom koji mi je bio pristupačan u zbirci: *Historia rerum in Oriente gestarum ab exordio mundi et urbe condito ad nostra haec usque tempora*, Francoforti 1587, pokazalo je da se svakako služio Volfvim izvodom.

Giorgio Tirio je citiran među ostalima što spominju grad Justiniana Prima (176). N. Radojčić

Srpska istorija 44, utvrdio je da je Orbin ovde mislio na Viljema Tirskog poznatog istoričara krstaša, ali mu je omaškom izmenio ime u popisu.

Giorgio Vverenhero je citiran dva puta: jednom kod vrlo uopštene tvrdnje da su Sloveni najveća nacija (7), a drugi put među piscima koji upotrebljavaju ime Slovena. To će verovatno biti Johannes Werner (1468—1528), kartograf i geograf, prevodilac Geografije Klaudija Ptolemeja. Kao kod Viljema Tirskog, Orbin se i ovde verovatno zbunio našavši u italijanskom popisu skraćenicu G. za ime. Umesto G(uilelmo) on je ranije rekonstruisao Giorgio, a u ovom slučaju je umesto G(ioanni) opet doneo Giorgio.

Giornando Alano je dobro poznati Jordanes ili Jornandes, istoričar Gota iz VI veka. Orbin navodi oba njegova dela: libro de Geti i Successione dei Regni e tempi (Historia de Gothorum sive Getarum origine et rebus gestis i De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum, seu de regnorum et temporum successione). Citira se mnogo puta, naročito gde je reč o Gotima (7, 59, 94, 95, 97, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 120, 135, 142, 143, 146, 165, 345, 398).

Girolamo Dottore je crkveni otac sveti Jeronim, kojega Orbin spominje kao prevodioca Biblije (173), ali i kao autora, nastavljača Eusebijeve istorije (113, 135, 148). Na mestu gde tvrdi da Tračani potiču od Jafeta (146) citira se jedan drugi spis: secondo S. Girolamo nella Chiosa (!) sopra il Genesi.

Girolamo Bardi je citiran nekoliko puta: zbog datuma napada Slovena na Trakiju (25), kod priče o sukobu Neretljana i cara Otona III (31), za upad Slovena u Italiju 650. (36), rat Slovena i cara Henriha (73) i ratove rimskih careva sa Dalmatima (163).

Girolamo Ruscelli je pisac XVI veka, nastavljač Pavla Đovija i redaktor italijanske verzije Ptolemejeve geografije. U tekstu se ne spominje.

Giulio Faroldo je istoričar Venecije. Njegove Annali Veneti Orbin navodi govoreći o Neretljanima (27, 28) i o mletačkom osvajanju Kotora 1378 (300).

Giustino je rimski istoričar Justin. Citira ga više puta spominjući plemena (106, 107, 133), amazonke (143) i makedonske kraljeve (154, 165, 171).

Giunio Cordo je takođe rimski istoričar biograf careva. Spomenut je samo jednom u vezi sa gotskim ratovima (110), svakako iz druge ruke.

Godifredo Monaso je na jednom mestu spomenut kao Gothfrido (109). Njegovo delo bi trebalo da budu Croniche d'Austria (249) u kojima se govorilo i o prolazu cara Fridriha I Barbarose kroz Srbiju. Među brojnim Gotfridima nema, međutim, nijednog koji bi napisao austrijsku hroniku. Johann Philipp Abelin, koji je pod imenom Gotofredus objavio veliku svetsku hroniku, ne dolazi u obzir zbog toga što je svoje spise objavljivao posle Orbina. Orbin citira Godifreda i na mestu gde se govori o ratu Gota i Rimljana (109).

Gothfrido Viterbiense — Ne vidi se koje od dela Gotfrida Viterbskog (XII vek) navodi na str. 399: Godfredo Viterbiense nella 17. parte, govoreći o napadu Bugara na langobardskog kralja Agelmunda. Verovatno je to Pantheon seu universitatis libri qui Chronici appellantur izdat kao Chronicon universale još 1559.

Gregorio Dottore je svakako crkveni otac Grgur iz Nazijanca (+389). U tekstu se spominje san Gregorio (25), ali to je papa Grgur I Veliki (590—604). Citira se njegovo pismo a Giovio prefeto di Mauritio imperatore.

Gulielmo Cantero mi nije poznat. Ne citira se u Orbinovom tekstu.

Gulielmo Frisio je kartograf XV veka. Ne spominje se u tekstu.

Gunthero Poeta je autor speva Ligurinus o prvim godinama vladanja cara Fridriha I Barbarose. Nije mi jasno kako je Orbin u tom tekstu mogao naći tvrđenje da su Rusi nepokorivi ratnici (89).

Hartmanno Schedel je nemački hroničar Hartman Šedel (1440—1514) iz Nirnberga. Njegovu hroniku (Liber Chronicarum 1493) Orbin citira s neobičnim naslovom (Cronica historiata) za podatak da su amazonke žene Gota (143).

Helmoldo Prete je sveštenik Helmold pisac dela Chronisa Slavorum sive Annales Slavorum libri II. Orbin njegov spis zove Cronica de gli Slau (50). Citira ga više puta, ali, čini se, iz druge ruke. (Str. 50, 61, 62, 65, 74, 76, 82, 83, 93, 96, 103.)

Henrico de Eruordia je nemački dominikanac iz XIV v. Henricus de Hervordia. Njegov spis Liber de rebus memorabiliribus sive chronicon (do 1355) nije bio štampan sve do XIX veka, tako da ga je Orbin mogao na str. 120 govoreći o Vandalima citirati iz druge ruke.

Hermanno Contratto ce zvao Herimannus Augiensis (+1054). Napisao je svetsku hroniku Chronicon de sex aetatibus mundi (do 1054). Orbin ga navodi dva puta kada se trudi oko hronologije: za godinu borbe Aleksandra Velikog s Tribalima (166) i za godinu Jeronimovog prevoda Biblije (174).

Hermanno Hamelmanno će, po svoj prilici, biti autor kome se ponegde pripisivala Kelnska hronika (Chronica van der hilliger Stat van Coellen). Nigde se u Orbinovom delu ne navodi.

Nermanno Schodel se u tekstu naziva Nermanno Schodel i napisao je u XVI veku delo Annali de Turchi. Orbin se na njega poziva govoreći o dvojici Kotorana koji su postali turske paše (308).

Herodiano je pisac jedne rimske istorije od kraja II do sredine III veka. Orbin ga spominje govoreći o ratu Rima protiv Markomana (140).

Herodoto Halicarnaseo je otac istorije Herodot, citiran u Orbinovom delu dva puta: zbog toga što tobože spominje Gote u Egiptu (106) i Bese u Trakiji (344). Po svoj prilici će oba navoda biti preuzeta iz nekog drugog spisa.

Huldrico Mutio, dannato autore, je Ulrih Mucijus autor jedne hronike. Na nju se Orbin poziva kad govori o ratovanju Slovena sa carem Otonom (73).

Hunibaldo je izmišljeni pisac, koga je fabrikovao opat Trithajm. Orbin ga je svakako našao u spisku autora u nekom tuđem delu.

Joachimo Sureo je pisac šleskih hronika (Gentis Silesie Annales 1571) Joachim Kuraus (XVI vek). Njega je citirao u stvari Leunklavije, a Orbin ga je zajedno sa odlomkom iz komentara uz Annales sultanorum preuzeo.

Isacio Tzetze ce y tekstu navodi kao Isacio interprete di Licofrone. Misli se na sholije uz Likofronovu poemu Aleksandra, jedan vrlo nejasan tekst. U modernoj nauci je utvrđeno da te sholije ne potiču od Isaka Cecea, već njegovog brata Jovana. Nije jasno kako je Orbin došao do podataka o Ceceu. Citira ga kad objašnjava položaj Tule (3) i kad govori o "Dalmatinima" u Kalabriji (164).

Isidoro Hispalense je Isidor Seviljski, koga Orbin nije čitao, ali ga je ipak naveo na mestu gde opisuje veličinu Trakije (146).

Isigonio appresso Plinio bi po načinu kako je zabeležen trebalo da bude neki autor koga upotrebljava i citira Plinije. Od njega bi poticala priča da su Tribali mogli ubijati pogledom (167). Kod Plinija se, međutim, javlja Isigonos, ali ne kao pisac, nego kao vajar koji je u jednoj kompoziciji predstavio borbe Atala i Eumena s Galima.

Kiriaco Spangebergio je nemački crkveni istoričar, Orbinov savremenik. Ne vidi se kako je kod njega mogao naći podatke o dvojici Kotorana koji su postali turske paše (308).

Lamberto Schaffnaburgense je poznatiji pod imenom Lambertus Hersfeldensis. Hroničar XI veka, čije je delo *Annales* (od stvorenja sveta do 1077) bilo vrlo popularno. Štampano je pod različitim naslovima nekoliko puta tokom XVI veka. Orbin citira kako su Rusi od cara Otona tražili da im pošalje biskupa, ali odmah i ispravlja svoj izvor tvrdeći da se to odnosi na stanovnike Rugije (93). Na drugom mestu ga citira govoreći o Bugarima (403). Zanimljivo je da je Orbin, svakako iz ligerature, znao kad je živeo Lambert (il quale innanzi 500 anni scrisse l'istoria di Germania).

Laonico Calcondila, dannato aut., jeste Atinjanin Laonik Halkokondil (XV v.), autor Istorije, koja obuhvata period 1298—1463. Halkokondil je jedini vizantijski pisac kojega je Orbin zabeležio kao osuđenog od crkve pisca (dannato autore). Orbin je čitao Halkokondila u latinskom prevodu Konrada Klauzera, koji je objavljen nekoliko puta u XVI veku. Halkokondil se redovno javlja u zbornicima tekstova koji su težili da pruže zaokruženu istoriju Vizantijskog Carstva. Obično su sledili jedan za drugim: Zonara, Honijat, Grigora i Halkokondil (*Corpus universae historiae praesertim Vuzantine* 1562, 1567, 1578; *Historio rerum in Oriente gestarum* 1587). Orbin je koristio Halkokondila obilno, znatno više nego što ga izričito citira. Upotrebljava ga čak i u onom delu knjige gde se bavi Slovenima uopšte. Navodi ga kao svedoka za veze između Soraba i Tribala (Srba) u Gornjoj Meziji (67).

Orbin predstavlja Halkokondila kao autoritet za Ilire i Dalmate (173). Najviše ga upotrebljava u glavama o Srbiji i Bosni kad govori o Dušanu (267), maričkoj bici (276, 278), Topijama (288), kosovskoj bici (315), Mari Branković (325), Đurđevim posedima (327), Novom Brdu (338), hercegu Stefanu (382, 383) i osvajanju Bugarske (472). Pored toga je Halkokondil upotrebljen u obliku obimnijih izvoda na mestu gde se govori o odnosima Đurđa Brankovića i Murata II (330—331), hvatanju Hunjadija 1448 (335—336), Srbiji posle Lazara Brankovića (341), odbijanju harača od strane Stefana Tomaševića (371—372), padu Bosne (374—337).

Laurentio Suro jeste Laurentius Surius, nastavljajući hroniku Nauklera za godine 1500—1564. i priređivač jednog velikog zbornika života svetih (1570—1575). Citiran je među piscima koji tvrde da su Sloveni najveća nacija (7).

Leonardo Aretino je Leonardo Bruni (+1444), pisac poznatih dela *Historia Fiorentina seu Historia del popolo Fiorentino* i *Rerum in Italia suo tempore gestarum commentarius*. Prema navodima kod Orbina se može zaključiti da je upotrebljavao spis *De bello italico adversus Gothos gesto libri IV* (487—556), jep ce odnose na Gote (116, 117). Orbin prebacuje Aretinu da prećutkuje mnoge stvari o blistavim poduhvatima Gota, a opisuje samo njihovu propast (119).

Libro delle cognitioni ce inače ne citira u Orbinovom tekstu. Ne znam na koji tekst se taj naslov odnosi.

Libro delle parti di Pregadidi Rausa treba da budu zapisnici Veća umoljenih ili *Reformationes* ili *Acta Consilii rogatorum*, kako su ove knjige u Dubrovniku obeležavane. Samo jednom, kad govori o "privilegiji" izdatoj braći Vlatkovićima, Orbin citira odluke Beća umoljenih za 1452. U komentaru uz to

mesto pokazao sam da takva odluka zaista postoji u knjizi. Inače je ispitivanje onih delova teksta gde se Arhiv Republike mogao koristiti pokazalo da se Orbinova kazivanja u veoma malom broju slučajeva oslanjaju na arhivske dokumente. Pa i tamo gde je veza neposredna nismo nimalo sigurni da je Orbin neposredno čitao dokumente. Neke upadljive greške, na koje sam ukazao u komentaru, upućuju na suprotan zaključak.

Lodouico Ceruino je Orbinov zemljak i prethodnik Ludovicus ili Aloysius de Cerva poznat i po nadimku Tuberon. Beliko delo Tuberonovo *Commentariorum de rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt libri XI*, objavljeno je tek 1603, dakle, posle Orbinovog spisa. Obiman ekskurs o Turcima bio je objavljen već 1590, a po načinu kako Orbin citira može se zaključiti da je već bio izdvojen u posebnu celinu i veliki ekskurs o istoriji Dubrovnika, koji je posebno štampan tek 1790. Na str. 32 Orbin navodi: *come narra Lodouico Tuberone nell' Origine di Rausa*.

Orbin je Komentare svakako mogao čitati u rukopisu. Orbin koristi Tuberona prilično slabo. U dva maha nisam mogao naći u štampanom izdanju Komentara mesta na koja se Orbin poziva (o događajima na galiji u vreme rata s Kotorom na str. 304, i o rodonačelniku Kosača na str. 380). Još ga navodi uz tvrđenje da su Besi Bosanci (345) i da su Uchri Sloveni (134). Orbin ne spominje a obilno koristi Tuberona u opisu kosovske bitke (313—315, 318), boravka despota Đurđa u Dubrovniku (328—329).

Opis kosovske bitke predstavlja toliko bukvalni izvod iz Tuberona da uopšte ne bi trebalo, kao što se uporno čini u našoj literaturi, citirati Orbina na tim mestima značajnim za razvoj naše epske tradicije.

Lucano je istoričar rimskog građanskog rata M. Aeneus Lucanus iz I veka n. e. Orbin ga citira spominjući Liburne (159).

Lucio Fauno se citira gde je reč o učešću Slovena u opsadi Padove (33), o osvajanju Istre (34) i o poreklu Gota (97). Poznat mi je kao prevodilac Flavija Bjonda i Platine na italijanski.

Lucio Floro je već jednom zabeležen. Reč je, verovatno, o rimskom istoričaru R. Aniu Floru iz II v. nove ere, autoru jedne rimske istorije u kojoj je prepričan Tit Livije. Citira se gde je reč o Tračanima (146), Ilirima (148) i Mezima (165).

Luigi Contarino je istoričar Venecije XVI veka, od koga Orbin nije imao šta da uzme za svoje delo.

Lupoldo Bambergio je neprecizno zabeležen Lupoldus de Bebenberg (Bemberg), autor XIV veka. Citirajući ga u glavi o Bugarima Orbin ne kaže naslov spisa, ali primećuje da je ovaj autor najbliži Analima Bugara i grčkim piscima kad govori o krštenju Bugara (120).

Luitprando Ticiniense naziva se u tekstu još Luitprando Pauese (133). To je Luitprand iz Kremone (+ 972). Pošto se citira njegova peta knjiga reč je, verovatno, o delu *Antapodoseos seu Rerum per Europam gestarum libri VI*.

Marcelino Conte je svakako Marcellinus Comes, pisac VI veka, nastavljajući Eueebija i Jeronima. Orbin ga nigde u tekstu ne spominje. Marcelino u tekstu je Amijan Marcelin, kojega nema u spisku.

Mariano Scoto je Marianus Scotus, monah XI veka, autor jedne hronike do 1082, produžavane do 1155. Orbin ga citira na mestu gde se govori o ratu Slovena i cara Otona (73) i na mestu gde prenosi tvrđenje da je Mojsije rođen 2606. od stvorenja sveta (180).

Marino Barletio je poznati biograf Skenderbega i humanist iz Skadra. Orbin ga citira na tri mesta. Jednom kako prenosi mišljenje Paola Andela, nadbiskupa dračkog, o širokogrudosti Dubrovčana kod pružanja azila (194); drugi put kad govori o manastirima koje je podigla kraljica Jelena Anžijska (251) i treći put kada tvrdi da je Karlo Topija rođen u Beneventu. Pored toga Orbin upotrebljava Barlecijev spis o opsadi Skadra ne pominjući autora i delo. Od Barlecija potiče odlomak o pogibiji Balše II (292).

U komentarima sam pokazao da je na nekim mestima Orbinov tekst vrlo blizak Barleciju zbog toga što su koristili isti, danas izgubljeni izvor. Vredi zapaziti da se mesto o kraljici Jeleni ne nalazi u spisu o opsadi Skadra, niti u biografiji Skenderbega. To pokazuje da je morao postojati još neki Barlecijev spis u kome su spominjani srpski vladari. Na taj zaključak upućuju i pozivanja na Barlecija kod Konrada Klauzera na marginama njegovog prevoda Laonika Halkokondila. Poznato je još jedno Barlecijevo delo: *Compendium vitarum summorum pontificum usque ad Marcellum II imperatorumque Romanorum ac icones eorum Constantinopolitanorumque omnium usque ad Carolum*. V nec non regum illustriumque consulum Romanorum nuper in lucem aeditum, Romae 1555², ali mi je ono ostalo nepristupačno. Knjiga je toliko retka da se prvo izdanje nije moglo naći ni za opis u međunarodnoj ediciji *Repertorium fontium historiae medii aevi II*, Romae 1967, 449. Rimsko izdanje iz 1555. je očigledno produžavano od strane redaktora. Nije isključeno da se u ovom spisu nalazi i niz srpskih vladara, o kojima je Barlecije bio srazmerno dobro obavešten. Zbog toga ga preporučujem pažnji istraživača.

Marino Benchemio se ne citira nigde u tekstu. Verovatno je reč o Marinu Biemiju, drugom biografu Skenderbegovom.

F. Martino je po rečima Orbina *abbreuiatore dell' Historia Romana*, spomenut je na mestu gde se govori o Gotima (97).

Martino Abate se ne javlja nigde u tekstu. Od brojnih srednjovekovnih pisaca sa imenom Martin jedino se kao opat beleži jedan pisac memoara iz Beča: *Senatorium sive dialogus historiae Martini abbatis Scotorum*.

Martino Cromero je poznati poljski autor, koji je Orbinu mogao biti uzor u trezvenosti i kritičnosti. Naš autor ga je, međugim, veoma malo koristio, ukoliko ga je uopšte neposredno čitao. Navodi su takvi da ostavljaju mesta sumnji. Citiran je kao pisac o Česima i Poljacima (49), što može biti po čuvenju; u pregledu slovenskih božanstava je spomenuto samo kako on prevodi Pogodu (53), navedeno je kako on misli da ime Slovena dolazi od Slovo (95), uz pokušaje Dubravija i drugih. Na str. 45 naveden je opet zajedno s Dubravijem i Reginom od Prima kod podatka da su Sloveni ratovali s Pečenezima. Teško je verovati da bi se zadržao na ovim šturim podacima da je poznavao Kromerov tekst. Treba uporediti koliko je, npr. koristio Kranca i drute nemačke autore koji o Slovenima govore samo uzgredno.

Martino Vescouo Cossentino je Martin iz Opave, nazivan zbog toga i Martinus Polonus. Ostavio je za sobom više spisa, od kojih je najpopularniji bio *Chronicon pontificum et imperatorum* (do 1277). Orbin navodi Martina samo uz podatak da je mučenik Gaj bio "Dalmatino", dakle, za Orbina Sloven (176).

Martino Segonio mi je ostao nepoznat. Orbin ga ne citira u tekstu.

Martino Vagneto je, po navodu na str. 164, pisac jedne Kosmografije. Upotrebljen je na mestu gde se priča o tome kako su "Dalmatini" oružjem osvojili Japigiju, koja se sada zove Kalabrija. Geografskog pisca sa ovakvim imenom ne nalazimo ni u vrlo bogatom pregledu L. Bagrow, *Die Geschichte der Kartographie*, Berlin 1851. Jednu *Universalis Cosmographia* izdao je Martin Waldseemüller (*Hylacomilus*) (1470—1518).

Marziano Capella je pisac IV veka čije je delo bilo vrlo popularno u srednjem veku, ali nije imalo istorijski sadržaj (izlaganje sedam slobodnih veština).

Mathia Meccouita je krakovski kanonik pisac dela: *Chronica Polonorum a Lecho usque ad a. 1506 (1521)*; *De vetustatibus Polonorum libri III (1521)*; *Tractatus de duabus Sarmatiis, asiana et europiana, et de contentis in eis (1517)*. Mjehovita se navodi kao pisac o Česima i Poljacima (49), zatim na mestu gde se govori o Tatarima i poljskom kralju (52), gde se tvrdi da su Alani, Vandali i Svevi Sloveni (102), gde je reč o imenu Visle (120), Vandalima (126), Burgundima (127), Alanima (133). Mjehovitu citira Orbin i za podatke da je Stefan Tomašević ubijen strelama (376). Iz Mjehovite prenosi Orbin i refren starih pesama: lada, lada, ileli, ileli, poleli, poleli (53). Začudo nijednom ne navodi naslov Mjehovitinog spisa, ali jednom ipak citira 1. knjigu 12. glavu. Podelu na knjige imao je spis *De vetustatibus Polonorum*. Izgleda da druga dela Orbin nije ni poznavao. Na str. 90 kaže: *ultimamente un certo Cracouita scrisse et dichiaro essattamente ambidue le Sarmatie*. To ce može odnositi samo na Mjehovitin traktat, ali zbunjuje okolnost da je on već odavno (1517) a ne "ultimamente" objavljen. Možda se to odnosi na treće izdanje Pistoriusa (Bazel 1582)?

Mazochio po svoj prilici nije bio autor nego štampar. Orbin se obavestio da je Salona bila kolonija *Martia Giulia secondo che si trova in un antico Epigramme appresso Mazochio al foglio 28*. Dok se pisac ovakvog imena nije mogao naći, postojala su dva istaknuta štampara: Antonio Mazochi u Kremoni krajem XV v. i Giacomo Mazochi u Rimu u XVI veku. Po načinu kako je citiran Mazochio bi mogao biti izdavač knjige epigrama koju je Orbin imao u rukama.

Mettelo Tigrino je možda Metellus Tegernseensis (XII v.), pisac Žitija svetog Kvirina mučenika iz Siska. Geograf Johann Metellus (Jean Matal) ne dolazi u obzir zbog nadimka Tigrinus.

Metodio Historico je u tekstu nazvan i Metodio Martire (7). Nigde nije citiran naslov njegovog spisa, a navodi se kad je reč o Skandinaviji kao kolevci naroda (7, 398) i o Gotima (107, 108, 112). V. Mažuranić je mislio da je u pitanju carigradski patrijarh Metodije iz IX veka. Mora se primetiti velika razlika između sadržaja navoda iz ovog Metodija i književnog pesničkog dela carigradskog patrijarha. Ja verujem da je to neki izgubljeni ili izmišljeni pisac koga citiraju skandinavski ili nemački pisci.

Michel Riccio je naveden na str. 119 kao izvor informacije o tome da Goti sve do najnovijeg vremena vladaju Španijom. Upoređujući Orbinov tekst s Lukarevićem došao sam do zaključka da je ovaj autor možda iskorišćen i u pričanju epizode o Capini — samozvanom Šišmanu (287—288). Taj pisac je Michael Ritijs, Napolitanac s kraja XV i početka XVI veka, autor čitavog niza istorija država i dinastija (*De regibus Franciae a Marcomiro ad Ludovicum XII libri III*, *De regibus Hispaniae libri III*, *De regibus Hierosolymitanis libri I*, *De regibus Neapoli et Siciliae libri III*, *De regibus Ungariae libri II*). Istorija ugarskih kraljeva objavljena uz prvo izdanje Bonfinija, ostala mi je nepristupačna, a zasluživala bi da bude proučena.

Michel Salonitano je autor čije delo je izgubljeno. F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd 1928, 15—21, trudio se da na osnovu navoda kod Orbina i Lukarevića stvori predstavu o vremenu kada je Mihailo pisao i o karakteru njegovog dela. Iako Orbin tvrdi da Mihailo fu intorno l'anno del Signor 1010, Šišić je s razlogom zaključio da to može biti samo pisac XV ili XVI veka. Orbin navodi dva Mihailova spisa: *trattato dell' Illirico i trattato della Dalmatia*. Zainteresovanog čitaoca upućujem na Šišićevo istraživanje navedeno ranije. Mihailo Solinjanin je naveden na mestima gde se govori o Neretljanima (28—29, 182), počecima Dubrovnika (180—182), počecima Kotora (298), odnosima Dubrovnika i Venecije (186, 198), o slovenskom jeziku (174), dolasku Slovena u Meziju (89), o Ilirima i Aleksandru Velikom (169).

Modesto je spomenut na str. 146 gde se govori o Tračanima. Ne znam ko bi to mogao biti. U delu *Volfganga Lacija Reipublicae Romanae in exteris provinciis bello acquisitis constitutae commentariorum libri duodecim, Francoforti 1598²*, u spisku autora "inclinantis imperii" nalazi se stavka: "Modestus de

vocab. mil."

Nazario Mamertino ne može biti Nazarije, pisac panegirika Konstantinu Velikom, niti kasniji Klaudije Mamertin, jer Orbin ovoga pisca citira uz podatak da su Česi uvek bili dobri strelci (50). Nisam mogao naći toga autora.

Niceforo Gregora je vizantijski istoričar Nicifor Grigora (1295 — malo posle 1359), koji je Orbinu bio pristupačan u latinskom i italijanskom prevodu (prvih 11 knjiga). Koristi ga srazmerno malo pričajući o udaji Simonide za Milutina (255), o odnosima Milugina i njegove tašte (256—257), o turskim najamnicima u Milutinovoj službi (261), o gradu Justinijana Prima (176). Orbin je obilno koristio Grigoru, ali ne spominjući, u glavi o Bugarima (458, 460, 461—464, 467—470).

Nicete Coniato je vizantijski istoričar Nikita Honijat (druga polovina XII—početak XIII veka) ranije pogrešno nazivan i Nikita Akominat. Orbinu je bio pristupačan u latinskom prevodu (J. Volfa) i u italijanskom prevodu, ali se služio, kako sam mogao utvrditi, Volfovim prevodom. Iz Honijata su prepisane mnoge stranice u istoriji Bugara. Čitav tekst od Petra i Asena, pa sve dok ne počne da ekscerpira Grigoru, Orbin je preuzeo, skraćujući i parafrazirajući mestimično iz Nikite Honijata (444—460). Izričito ga spominje samo nekoliko puta (444, 446, 448, 459). U srpskoj istoriji je naveden samo kod podatka da je Nemanja opsedao Kotor (299).

G. Nicolo Doglioni je mletački istoričar XVI, koji se u tekstu spominje (105) u vezi sa Sotima i duždevima IX v. (28).

Nicolo Marscalco je Tirinžanin Nicolaus Marescalus (+1525), autor dela *Annales Herulorum et Vandalorum*, koje nije bilo štampano sve do XVIII veka. Orbin je ovo ime preuzeo sa spiska nekog nemačkog autora, te nije čudo što ga u tekstu ne spominje.

Nicolo Stobeo je svakako Stobej (oko 400), sastavljač zbirke fragmenata iz spisa antičkih filozofa. On se nije zvao Nikola nego Jovan, ali to nije jedina omaška u Orbinovom spisku autora. Od Stobeja se Orbin obavestio, svakako posredno, da su se Dardanci prali tri puta u životu (165).

Olao Magno je biskup Olaf Magnus (1490—1558), pisac *Historio de gentibus septentrionalibus* (1555) ca kartama Skandinavije i susednih oblasti. Otuda Orbin citira njegovu kartu koja ilustruje prostiranje Slovena (str. 3). Navodi ga još spominjući ženu koja je navodno osnovala gusarstvo (144).

Onesimo treba da je pisac kojega je čitao Flavije Vopisk i koji dokazuje da su roditelji cara Klaudija bili Iliri (175).

Origine de' Gothi — He znam na koji se spis odnosi. Ne citira se nigde u tekstu.

Ottone Frisigense je biograf cara Fridriha I Barbarose Oto, biskup frajzinški (+1158). Orbin ne navodi naslov dela Otonovog, ali se iz sadržaja navoda vidi da nije poznavao *Gesta Friderici I Imperatoris*, već samo *Chronicon seu rerum ab initio mundi ad sua usque tempora* 1146 libri VIII, i to, po svoj prilici, posredno. Navodi ga govoreći o Aleksandru Velikom (106), ratu Gota i Franaka (114), padu Rimskog Carstva (115), Justinijanovim ratovima u Italiji (116, 117) i o gepidskom poreklu Avara (129).

R. Ovidio Nasone — Veliki pesnik je ušao u Orbinovo delo sa dva citata stihova za ilustraciju ratobornosti Sarmata (8—9) i za obaveštenje o Getima (107—108). Na Ovidija se Orbin pozivao tvrdeći da su Besi živeli blizu Dunava (345).

Paolo Barnefrido je drugo ime za Pavla Đakona. Na nekim starim izdanjima svojih spisa Pavle

Đakon je zabeležen kao Paulus Warnefridi. Orbin ga je dva puta naveo jer je oba imena sretao u tuđim spiskovima, a nije znao da se pod njima krije ista ličnost.

Paolo Diocono je čuveni istoričar Langobarda iz VIII veka. Orbin ga mnogo puta citira za vrlo različite teme. Kao Pavla Barnefrida navodi ga 4 puta i to, po svoj prilici, iz druge ruke (97, 98, 117, 135). Kada citira Pavla Đakona, Orbin mnogo puta navodi u stvari Anastazija Bibliotekara, prevodioca Teofanovog. To dolazi otuda što je Historia Romana Pavla Đakona u nekim izdanjima proširena tekstem Anastazija (v. pod Andulfo Sagaco). Po tome i po veoma oširnim izvodima na početku istorije Bugara sudim da je Orbin čitao ovo delo Pavla Đakona. Citira ga na str. 7, 26, 34, 37, 59, 111, 126, 128, 129, 132, 174, 399, 400, 401, 413.

Paolo Emilio je pariski kanonik Paulus Aemilius (+1529), autor dela De rebus gestis Francorum libri X. Orbin ga citira kad govori o Karlu Debelom (50) i spominje dva puta u glavi o Bugarima (399, 412).

Paolo Niuemontano ce ne citira u delu, a ne znamo ko bi mogao biti.

Paolo Giouio je plodan humanistički istoričar Paulus Jovius (1483—1552). Orbinu je mogla biti korisna njegova istorija Turske (Commentarii delle cose de' Turchi), ali je on nigde ne spominje. Kao dokaz da su Sloveni "najveća nacija" Orbin među ostalim navodi i Paolo Giouio nelle leggi di Moscouia (7). Nisam mogao da utvrdim na koje delo bi to moglo da se odnosi. Giovio je naveden i na jednom mestu o Vladislavu Kosači, po svoj prilici, iz druge ruke (387).

Paolo Langio je Langius Paulus Cygnaeus (+1536), pisac severnonemačkih hronika koje nisu bile objavljene do Orbinovog vremena. Ime je, očigledno, uzeto sa tuđeg spiska.

Paolo Orosio je Paulus Orosius (V vek) autor dela Historiarum adversus paganos libri VII, veoma popularnog u srednjem veku. Orbin ga spominje više puta govoreći o Tračanima (107, 146), Gotima (112, 114), Vandalima (126), Burgundima (127), Dačanima (133), Markomanima (139), Skordiscima (157), Dardancima (165) i Tribalima (166).

Paolo Paruta je bio službeni istoričar Venecije u XVI veku. Njegova Istoria vineziana (1513—1553) ostala je nedovršena. Orbina citira njegovo delo Discorsi govoreći o teškoćama Venecije s Dalmatincima (163—164).

Paolo Scaligero jeste Pavle Skalić iz Zagreba, teološki pisac koji se istorijom bavio dokazujući staro poreklo svoje porodice. O njemu up. sada sadržajan članak M. Kurelca u Enciklopedija Jugoslavije 7, 205. Orbin ga je koristio u glavi o Bosni i Hrvatskoj (346, 394).

Petancio je Dubrovčanin Feliks Petančić. (1455—1517), kancelar, diplomat, minijaturist i pisac. Orbin ga navodi na mestu gde se bavi položajem Gornje Mezije (165). Do Orbinovog vremena je bio štampan samo Petančićev spis De itineribus in Turciam libellus (1522), pa verovatno otuda potiče navedeni podatak.

Pier Francesco Giambulari je italijanski pisac XVI veka čija se Istoria dell' Europa mnogo čitala. Orbin je ovo delo neposredno koristio i preko njega, izgleda, čak, upoznao neke slovenske autore. Orbin se na "učenog Đambularija" rado pozivao (str. 29, 30, 44, 49, 73, 74, 86, 89, 91, 98, 102, 104, 136, 140).

Pietro Artopeo, dannato autore, nazvan je na str. 99 Pietro Artopeo Pomerano. To je Petrus Artopeus, u stvari Becker (1491—1563). On je za Sebastijana Minstera izradio karte Pomeranije. Orbin ga citira tvrdeći da su Vandali Sloveni (99), govoreći o Venedima (59) i odnosima Henriha Lava sa

Slovenima (85).

Pietro Belonio je francuski naučnik i putopisac XVI veka Pjer Belon. Orbin ga navodi na početku glave o Bosni gde se objašnjava ime reke Nestos (344).

Pietro Bizaro je ušao u Orbinovo delo zbog jednog događaja koji je tada još bio vremenski blizak. Bizzari u drutoj knjizi govori o spasavanju jedne mletačke galije u dubrovačkoj luci 1570 (195). Orbin je svakako mislio na Bicarijeve đenovljanske anale.

Pietro de Castro Pere mi nije poznat i ne spominje se u Orbinovom delu.

Pietro Crusper se u tekstu naziva i Pietro Crusber Olandese (6). Naslov njegovog dela Orbin skraćeno navodi kao 1. 2. 3. 5. i 6. libri de' Settentrionali. Nisam uspeo da saznam nešgo bliže o njemu. Ovaj autor je naveden više puta i to skoro uvek u vezi sa podacima o Slovenima (6, 57, 70, 73, 75, 79, 102, 104, 105, 130).

Pietro Echilino je zabeležen i kao Pietro Vescouo Echilino i naveden kao autoritet za istoriju rimskih careva (174). Orbin ga spominje kad spominje mučenike iz Dalmacije (175, 178). To je Petrus de Natalibus, pisac XVI v., autor kataloga svetaca.

Pietro Giustiniano je istoričar Venecije. Prva knjiga njegova Historie Venete citirana je na mestu gde se govori o stradanju Kotora 1378 (299) i borbama Neretljana (27).

Pietro Liuio je u tekstu zabeležen kao Pietro Liuio Veronese. Za ovim autorom se tragalo više i upornije nego za bilo kojim drugim sa Orbinovog spiska, ali su svi napori ostali uzaludni. Up. N. Radojčić, Srpska istorija 44. Pjetro Livio je, naime, naveden kao izvor obaveštenja o poreklu jeresi bosanskih patarena (353).

R. Piteo je ušao u spisak kao izdavač. Orbin, doduše, na str. 163 kaže secondo che riferisce P. Piteo ne gli Annali Francesi, ali ti Anali su u stvari zbirka starih tekstova: Annalium et historiae Francorum ab. a. Chr. 708—990 scriptores coetanei XII (Paris 1588). Mesto koje Orbin tu navodi potiče iz Anala manastira Fulde.

Pio Secondo je čuveni humanist Eneja Silvije Pikolomini, koji je kao papa nosio ime Pije II. Orbin je sam čitao spise učenog pape sabrane već u XVI veku u posebne zbirke. Kod Orbina se javl.aju naslovi: Europa (za De statu Europae ili za Descriptio Asiae Europaeque), Boemia (za Historia Bohemica seu De Bohemorum origine ac gestis historia), Commentario sopra Biondo (verovatno za Decadum Flavii Blondi epitome ab inclinato Romano imperio ad annum 1440). Karakteristično je da Orbin citira papu Pija II u opšteslovenskom delu dosta puta, a da ga sasvim ćutke upotrebljava u glavama o Srbiji i Bosni.

Plinio je svakako Plinije Stariji, kojega je Orbin, čini se neposredno čitao. Najviše ga navodi govoreći o mestima u Dalmaciji (31, 107, 122, 134, 164, 180, 184, 194, 202, 360), i o plemenima (68, 88, 141, 170, 172).

Plutarco — Plutarh je naveden kao autoritet za Ilire (173), a korišćen je na mestu gde se govori o Dačanima (133), Ilirima (154), Filipu Makedonskom (171) i kralju Dromaketu (107).

Polibio — Veliki rimski istoričar II veka pre n. e. citiran je veoma malo, i to samo kad je reč o Ilirima (144, 148, 153, 154, 173).

Porfirio može bili Optatianus Porphyrius (IV v.), autor panegirika Konstantinu Velikom, ili

Porfirije iz Tira, kojega citira Eusebije. U tekstu se nigde ne spominje.

Pomponio Leto je humanista Pomponius Laetus (+1497). Orbin ga citira samo kad govori o rimskim ratovima protiv Gota, po svoj prilici, iz spisa *De caesaribus compendium*.

Privilegi di Cataro su citirani samo jednom, i to za jedan neobičan podatak. Iz povelje kralja Tvrtka za Kotorane vidi se, kaže Orbin, da je Hrvoje Vukčić rođen iz braka Vukca Hrvatinića i dubrovačke vlastelinke iz porodice Lukarevića (364). Ko poznaje bosanske povelje teško će poverovati da se u njima nalaze genealoške pojedinosti te vrste. Spisak Dušanovih velikaša na str. 268 potiče iz kotorskih povelja.

Procopio di Cesarea je zabeležen na jednom mestu u tekstu kao Procopio Greco (116). Vredi istaći da je Orbin imao približno tačnu predstavu o tome kad je Prokopije živio i delovao: *il quale innanzi 1070 anni scrisse la guerra, che Giustiniano Imperadore hebbe co i Gothi* (94). Prokopije je bio preveden i čak nekoliko puta štampan do vremena kad je Orbin pisao svoju knjigu. Sudeći po obimnim izvodima i bogatom izboru podataka o Slovenima, Orbin je neposredno koristio Prokopija. Citira ga na str. 3, 16—18, 19—24, 95, 97, 102, 114, 116, 119, 126, 129, 142, 172, 180.

Prosspero Aquitano je Prosperus Aquitanus (+ 463), nastavljač Jeronima. Naveden je samo kao autor o Gotima (113).

Rafaello Volaterano je autor dela *Commentariorum Vrbanorum octo et triginta libri*. Dva podatka o Bosni (354, 368) potiču, u stvari, od pape Pija II, kojega je Volateran koristio u svome spisu. Naveden je još uz podatak o Rusima (88), Dardancima (165) i o caru Mihailu Paleologu i crkvenoj uniji (463).

Reginone Abbate je zabeležen u tekstu i kao Reginone Pruniense (400) i abbate Pruniense (7). Uzimajući citate iz druge ruke Orbin nije osetio da je reč o istom piscu, pa na str. 137 upućuje onoga ko bi želeo više da zna o Normanima: *veda l'Abbate Reginone, et il Pruniense, i quali essattissimamente scrissero le cose de Normanni* (137). Ipak to je samo Regino od Pruma (+ 915), čije delo Orbin navodi kao *Chroniche* i citira na str. 7, 41, 44, 45, 70, 72, 132, 137, 400.

Registro delle Croniche — Nisam uspeo da utvrdim na koji tekst se odnosi ovaj naslov. Hronika je bila podeljena na "doba", jer vidimo da se o ratu Aleksandra Velikog sa Tribalima moglo čitati nel *Registro delle Croniche alla 5 eta del mondo* (166). Drugi put je ovaj izvor spomenut kod pokrštenja Bugara (420).

Reinero Reinocio, dannato autore, je protestantski pisac i izdavač tekstova iz XVI v. Citiran je na mestu gde se raspravlja o imenu Slovena (96). Na drugom mestu (325) je spomenut u jednom odlomku koji je Orbin preuzeo od Leunklavija.

Ricardo Bartolino je pisac prve polovine XVI veka, koji je ostavio za sobom veći broj spisa, a među njima i spev *Austriados libri XII*. Orbin ga citira govoreći o imenu Slezi (stanovnici Šleske) (141).

Rinaldo Britanno mi je ostao nepoznat. Po navodu kod Orbina treba da je napisao Hroniku u kojoj se govori i o napadima Slovena na Englesku (10).

Roberto Gaguino je pisac XV veka. Delo mu je *Compendium super origine et gestis Francorum a Pharamundo usque ad a. 1491, sive Rerum Gallicarum Annales*. Orbin ga navodi govoreći o imenu Slovena (96) i o odnosima Franaka i Gota (114).

Roberto Valturio je autor spisa *De re militari* (1472), zbirke anegdota o ratnoj veštini i ratnim lukavstvima. Spominje se na mestu gde je reč o ratobornosti Tračana (146).

Sassone Grammatico je dobro poznati nemački hroničar Saxo Grainmaticus (+ 1204), autor dela *Gesta Danorum seu Historiae Danicae libri XVI*. U njegovom spisu ima dosta podataka značajnih za istoriju Slovena, koje Orbin nije propustio da navede (65, 73, 74, 76, 77, 135).

Sebastian Munstero, dannato autore, je Sebastian Münster, autor poznate Kosmografije. Već odavno je N. Radojčić, "Odakle je preuzeo Mavro Orbini svoj grb Bosne?" *Glasnik Zemaljskog muzeja* 41 (1929) 103—108, pokazao da se Orbin neposredno služio Munsterovim delom i da je iz njega preuzeo neke grbove ili njihove osnovne elemente. Up. i N. Radojčić, "O srpskom grbu", *Letopis Matice srpske* 324 (1930) 272—273. Jedan duži izvod iz teksta nalazi se na početku glave o Bosni (344—345). Inače se na Munstera Orbin poziva tvrdeći da je Justinijan bio iz Prizrena (175) i da su Vandali Sloveni (99). Iz Munstera treba da je podatak o ratu kralja Ludovika I Anžijskog sa Tatarima (355). Navodi ga kada priča o Herulima, Obodritima itd. (64, 65). Pored Kosmografije Orbin citira i Munsterov spis *Descrittione di Basilea* (197) govoreći o kardinalu Ivanu Stojkoviću.

Scolastico Smirneo je Agatija, istoričar Justinijanovog vremena, koji je imao nadimak *Scolasticus*. Smirneo dolazi od *Myrinaeus*. Orbin je nalazio u literaturi oba oblika imena i nije shvatio da je u pitanju jedan pisac. Otuda na str. 106 u nizu autora o Gotima navodi jednog pored drugog: Dione, Scolastico Smirneo, Agathio, Giornando et altri.

Scipione Ammirato je italijanski istoričar XVI veka, autor *Istorie fiorentine*. Orbin ga navodi u tekstu govoreći o Capini-Pseudošišmanu (287).

Seruius je svakako zalutao u ovaj spisak. To može biti komentator Virgilija Servius Honoratus (IV v.). Nije čudo što se nigde u tekstu ne spominje.

Sidonio Apollinario je rimski pesnik V veka. Ne spominje se u tekstu.

Sigiberto Gemblacense je monah Sigebertus Gemblacensis (+1112), autor dela *Chronographia* 381—1112, koje je mnogo čitano u srednjem veku, produžavano i štampano u XVI veku više puta. Orbin ga koristi iz druge ruke govoreći o Konradu II i Slovenima (74), Normanima (104) i Vandalima (120). Zanimljiv je navod na str. 38 prema kome je Sigebertu pripisana epizoda o Ingu, koja potiče iz spisa *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*.

Sigismondo Herbersteino je dobro poznati Sigismund Herberštajn, diplomat i pisac XVI v. iz čijih je dela Evropa upoznala Rusiju i rusku istoriju. *Moscouia*, koju Orbin citira, biće italijanski prevod Herberštajnovog latinskog spisa *Rerum moscouitarum commentari* (*Commentari della Moscouia et parimenti della Russia*). Preko Herberštajna je Orbin upoznao stare ruske letopise. Po tome se može zaključiti da je Herberštajna mnogo više koristio nego što ga je citirao. Orbin navodi Herberštajna kao autoritet za ruske stvari (90), spominje kako on upotrebljava ime Sloveni (96), preuzima od njega titulu ruskih vladara (93), a na ostalim mestima preuzima preko njega podatke iz ruskih letopisa (88, 89, 90, 93).

Silberto Genebrardo je naveden samo kao pisac koji upotrebljava ime Slovena (96). Ne znam ko bi to mogao biti.

Socrate Historico je pisac crkvene istorije (*Historia ecclesiastica*). Bio je preveden na latinski i štampan u prvoj polovini XVI veka. Citira se na mestu gde je reč o pobedi cara Valensa nad Gotima (112).

Solino je, svakako, rimski geograf Julius Solinus (III vek). Citiran je kod priče o slanju devica iz

Skandinavije Apolonu Delskom (4) i na mestu gde je reč o Trakiji (146) i Besima (344).

Sozimen je crkveni istoričar Sozomen (V vek). Njegova *Historiae ecclesiasticae libri* javlja se sa srodnim spisima Sokrata i Teodoreta kao *Historia tripartita*. Citira se kao i Sokrat povodom ratova Rimskog Carstva sa Gotima (113).

Specchio de' Sassoni jeste Sachsenspiegel, pravni zbornik koji je sastavio riter Eike von Repgowe 1224—1235. Preveden je bio na latinski od strane Konrada notara u Sandomiru i do Orbina je, verovatno, došao posredno, preko poljskih autora. Saksonsko ogledalo je navedeno u nizu izvora (120) u kojima se moglo čitati da su Vandali ratovali pod Aleksandrom Velikim i posle njegove smrti došli u zemlju koju su kasnije zaposeli Saksonci. U 44. gl. Saksonskog ogledala ima zaista fantastična priča o Aleksandru Velikom, ali se tu kaže da su se preci Saksonaca borili u njegovoj vojsci protiv Darija.

S. Statio Poeta — Kod ovoga imena je neka zbrka. Od komediografa Statija Cecilija iz 2. veka pre n. e. nije ostalo ništa sačuvano, a Orbin ga citira, i to za podatak da su Dačani u doba cara Vitelija (68—69. g. n. e.) bili na obali Dunava (135). To se moglo naći kod drugog pesnika, koji se zvao R. Rapinius Statius i živeo je u vreme cara Domicijana (81—96 n. e.).

Stefano Bizantino je autor, verovatno, VI veka. Od njega je ostao spis *Etnika* zasnovan na starijim ekscerptima. Orbin ga je, po svoj prilici, poznavao iz druge ruke. Pomenuo ga je govoreći o Tuli (3), mestu Lysimachia (107) i o stanovnicima zemlje između Balkana i Rodopa (169).

Strabone je antički geograf iz I veka Strabon. Orbin ga je, čini se, neposredno čitao. Citira ga mnogo puta, a ponekad donosi i veće izvode (str. 8, 88, 106, 107, 133, 141, 146, 154, 156, 157, 159, 164—5 (preko Ortelija), 173, 175, 344). Neka greška mora biti kod navoda na str. 89, gde je Strabon naveden kao izvor informacije o tome kakvo su oružje imali Rusi!

Suffrido Pietro Misnense nije sasvim tačno zabeležen. Nešto niže srećemo ime Suffrido Misnense, ali to nije ista ličnost. Postojao je Sifridus presbyter de Balhhusin (mesto u Tiringiji), kome je u jednom izdanju spisa *Compendium historiarum* (do 1306) pogrešno stavljen atribut *Misnensis* (po majsenskoj marki). Ovaj autor je umro već početkom XIV veka. Dva veka kasnije delovao je Suffridus Petrus Leovardiensis Frisius (+1597), kako se sam potpisivao. I on se u tekstu Orbinovom javlja kao Pietro Suffrido Leovardiense, a pominje se i njegovo delo *Origine de' Frisi* (11). U spisku autora, međutim, Orbin je i njemu dodao atribut *Misnense*, koji je bio suvišan i piscu iz XIII veka. U ovakvoj situaciji vrlo je teško odvojiti navode kod Orbina koji se odnose na jednog ili drugog pisca. Petru Suffridu pripada citat o proterivanju Slovena iz Britanije gde je i naveden kao *Leovardiense* (11). Njemu treba, po svoj prilici, pripisati i one navode gde se citira broj knjige i gde uvek stoji ime Pietro (65, 98, 120, 121, 137). Ovaj autor je bio sklon mistifikaciji, jer se, govoreći o ratu Markomana s Rimom poziva na arhive: *trouo ne gl'Archiiij nostri, che dopo questa guerra de Marcomanni noue anni, cioe l'anno di Christo 183. tutta la Germania fu oppressa da gran timore per rispetto di questi Vandali et Poloni...* (121). Piscu iz XIII veka Sifridu pripadaju svakako dva navoda o odnosima Karla Velikog i Slovena i avarskom kaganu (40, 70) i verovatno onaj o Alanima (132).

Suida — Smagralo se da je ovo ime čuvenog vizantijskog leksikografa iz sredine II veka. Kasnije se o tome nazivu mnogo diskutovalo i sada se misli da on ne predstavlja lično ime, nego oznaku vrste dela ili čak poziv da čitalac sledi njegove podatke kao latinski *vademecum*. U svakom slučaju tekst je bio pristupačan od 1499. i Orbin ga je čitao. U istoriji Bugara donosi u prevodu veći odlomak (405) pozivajući se na *dittione Bulgari*, dakle članak "Bugari" u ovoj enciklopediji. Inače Orbin nije mario ovo delo nalazeći da pisac prećutkuje ono što bi smanjilo slavu Grka (117). Pominje ga govoreći o ratovima Marka Antonija (139).

Soplimento di Eutropio je verovatno nastavak Eutropija (v. Eutropio) Pavla Đakona i Landulfa. Ne spominje se u tekstu.

Suetonio Tranquillo je poznata biograf rimskih careva. Orbin ga je navodio kao autoritet za Ilire (172) i koristio podatke iz biografija Oktavijana (345) i Tiberija (138, 139, 140, 161).

Suffrido Misnense v. Suffrido Pietro Misnense.

Symmaco je rimski pisac IV veka Q. Aurelius Symmachus. Orbin ga nigde u tekstu ne navodi.

Teoderico je u tekstu naveden kao Teodorico Vescouo, što olakšava identifikaciju. Orbin je i ovde nebrizljivo zabeležio ime autora. To je, naime, episkop Teodoret (+ 457), pisac treće crkvene istorije (Historia ecclesiastica 325—427), javlja se i kod Orbina na istim mestima gde i Sokrat i Sozomen, gde se govori o caru Valensu i Gotima (112, 113). Na Teodoreta se Orbin poziva kad govori o gotskom biskupu Ulfilu (112).

Teodoro Spandugino je u naslovu svoga spisa zapisivan kao Teodoro Spandugino Cantacusino gentilhuomo Costantinopolitano. To je pisac XVI veka koji je bez mnogo kritičnosti sabrao vesti o Turcima i balkanskim hrišćanskim vladarima. Orbin ga citira na str. 325 da je Mara Vrankovička kći Jerine Kantakuzine. Iz Spanduđina potiče i priča o Tamerlanovom postupanju sa Bajazitom i njegovom ženom (319). Izgleda da je Orbin podatke iz Spanduđina našao u spisima drugih. U glavi o Kosačama je odlomak o bekstvu Stefanove žene (383) preuzet od Leunklavija, koji na tome mestu citira Spanduđina.

Teoromro Chio je grčki istoričar Teopomp sa Hiosa iz IV v. pre n. e. Njegovo delo nije sačuvano, nego se samo spominje kod drugih pisaca. Orbin ga nigde u tekstu ne navodi.

Teodolo će biti, po svoj prilici, vizantijski pisac s kraja XIII i početka XIV veka Toma Magister, koji je kao monah nosio ime Teodul. Monaško ime se često javlja u Rukopisima i izdanjima njegovih spisa. Teodul ili Toma naveden je kod Orbina na mestu gde se priča da je car Aurelijan ubio za jedan dan 48 neprijatelja (176), ali ne neposredno, nego preko Sabelika. Kako je Tomino delo Ekloga sadržalo raznovrsne stare tekstove i izreke, namenjene da pomognu kod učenja grčkog jezika, lako je moguće da se u njemu nalazila anegdota koju prenosi i Orbin. Spomenuti Tomin spis je bio preveden i štampan već početkom XVI veka.

Tito Liuio — Veliki antički istoričar je naveden više puta kada je bila reč o plemenima na Balkanskom poluostrvu (107, 122, 148, 154, 155, 168, 172, 174, 185, 344).

Tolomeo Alessandrino je poznati antički geograf II veka n. e. Klaudije Ptolemej. Njegova "Geografija" je mnogo puta štampana i komentarisana. Navodi se na mestima gde je reč o antičkim gradovima ili lokalitetima ili plemenima (3, 7, 15, 88, 94, 107, 130, 133, 156).

Toma Ebendorfio je Thomas Ebendorfer de Haselbach (i Orbin ga u tekstu jednom zove Haselbuchio, str. 327). Orbin u oba slučaja navodi Tomine Annali di Austria misleći pri tome na njegov Chronicon Austriacum. Kako je ova hronika do Orbinovog vremena bila u rukopisu, on je očigledno citirao iz druge ruke. Kod navoda o despotovim posedima u Ugarskoj (327) utvrdio sam da je sve preuzeto iz Leunklavija. Drugo mesto gde je reč o imenu Srba (68) uzeto je svakako od nekog nemačkog autora.

Trebellio Polione je Treuelius Polio, rimski istoričar koji spada u Scriptores historiae augustae. Iako ga dosta puta navodi, Orbin ga je, izgleda, samo posredno poznao. Koristio ga je govoreći o odnosima Carstva s varvarskim narodima (106, 109, 110, 133, 172, 174). Trevelije je poslužio i kao svedok za tobožnje slovenstvo tj. dalmatsko poreklo cara Konstantina Velikog (175).

Trogo Romreo je poznati rimski historičar I veka. U tekstu ga Orbin nigde ne navodi.

Tugenone Patavino je neprecizno zabeležen Tageno Patavinus (+1190), historičar Fridriha I Barbarose o kome je u nauci bilo mnogo diskusije. Na jednom mestu gde ga citira Orbin ga je zabeležio kao Tagenone Padouano, shvativši, izgleda, da atribut dolazi od imena Padove, iako Tageno treba da je bio iz nemačkog grada Pasave. Upotrebljen je uz još dva pisca na mestu gde se govori o sastanku Fridriha I Barbarose i Nemanje (249).

Valerio Massimo je rimski historičar I veka n. e. Valerije Maksim, koji se, inače, u tekstu ne spominje.

M. Varone je rimski pisac Marcus Terentius Varro iz I veka pre n. e. Jedino mesto gde ga je Orbin spomenuo uzeto je iz Plinija (31).

F. Vegetio je poznati rimski pisac V v. o vojnoj veštini (Epitome rei militaris). Orbin ga navodi, verovatno iz druge ruke, kad govori o liburnama (159) i ilirskim legijama (171).

S. Velleio Pateruelo je u tekstu zabeležen tačnije kao Velleio Paterculo (141). Bio je to rimski historičar I veka n. e. Orbin ga navodi govoreći o Dalmatima (kod njega su uvek Dalmatini) (141, 161, 162, 172).

Venceslao Boemo je češki historičar Vaclav Hajek (ili Hagek) z Liboczan (+1553), autor dela Kronika česka (Annales Bohemorum). Hajekovo delo je štampano na češkom 1541, na nemačkom 1596, a na latinskom tek u XVIII veku. Orbin ga je mogao upoznati samo iz druge ruke, preko poljskih ili nemačkih autora. Citira ga govoreći o pokrštanju Moravske (49), o paganstvu Čeha (54), a navodi ga uopšte kao pisca koji govori o Česima (49).

Venero Rolenuick je kartuzijanski monah iz Kelna Werner Rolewinck (+1502). Pošto Orbin posebno navodi Fascicolo dei tempi, po svoj prilici, nije vezivao za njega Fasciculum temporum omnes antiquorum cronicas complectens (do 1474). Jedini navod iz Rolevinka o Vandalima (120) potiče verovatno iz njegovog dela De laudibus Westphaliae sive de laude antiquae Saxoniae nunc Westphaliae dictae sive de Westphalorum antiquorum Saxonum situ, moribus et laudibus libri 3.

Vettore Uticense je Victor Vitensis ili Uticensis episcopus iz V veka. Napisao je delo Historia persecutionis Wandalicae sive Africanae ecclesiae sub Geiserico et Hunirico Wandalorum regibus libri 3. Vettore vescovo d'Utica ce navodi dva puta kad je reč o Vandalima (122, 125).

Ugo Fuluonio ce navodi među piscima koji upotrebljavaju ime Slovena (96). Ne znam ko bi to mogao biti.

Vitichindo Olandese je po navodu kod Orbina autor nekog dela o Venetima. Svakako je autor iz kasnijeg vremena (XVI v.) iako se navodi kao autoritet za Avare (130). Na mestima gde se pominje reč je o Rugijcima (77, 79) i Slovenima u Sarmaciji (10).

Vitichindo Sassone nije herceg Saksonaca kako bi se po imenu moglo pomisliti, nego monah Vidukind iz Korvaja u Saksoniji, pisac H veka. Orbin ga navodi pričajući o Markomanima u oblasti Trira (riferisce Vitichindo nella vita d'Henrico et Ottone) (138). To ce ipak mora odnositi na Vidukindovo delo Res gestae Saxonicae sive Annalium libri 3. Spomenut je još i na str. 120 gde je reč o Vandalima. Vitichindo monaco na str. 104, biće po svoj prilici Vidukind iz Korvaja.

Vitichindo Vagriese ili na jednom mestu Vuagriese (6) mi nije bliže poznat. Po navodu kod Orbina treba da mu je delo bila Germania (6). Čini se da je i to kasni pisac, jer se kaže da je opisivao ratove starih Sarmata (10). Na njega se Orbin poziva i kod tvrđenja da Sloveni potiču od Jafeta (6,7).

Vnefrido Iglese je u tekstu bliže objašnjen tako da je identifikacija laka: Vnefrido Inglese che poi fu chiamato Bonifatio e fatto Arciuescouo di Maguntia. U spisu Epistola ad Edoaldo Principe d'Inghilterra (66) pričao je kako se kod Slovena udovice same bacaju na lomaču na kojoj se spaljuje muževljevo telo. To je, dakle, Bonifacije, apostol Germana iz VIII veka.

Vuolfango Lazzio je bečki lekar i profesor univerziteta Wolfgang Lazzius (1514—1565), koji je ostavio nekoliko dela o antičkoj istoriji i antičkim spomenicima. Orbin ga je neposredno koristio. Više puta citira Lacijev spis Transmigrationne delle genti (= De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initiis libri XII, 1537), koji je upravo pružao podatke za koje se Orbin interesovao. Navodi ga takođe kad određuje položaj nekog antičkog grada. Str. 33, 37, 42, 44, 99, 104, 115, 126, 137, 142, 158, 165, 167, 327.

Vuolfango Olandese se u tekstu ne spominje i ne znam ko bi mogao biti.

Zacaria Lilio je italijanski autor XV veka. Delo mu je Orbis breviarium (1493). Naveden je na mestu gde se tvrdi da Avari, Bastarni, Peucini i Fini pripadaju Slovenima.

Zonara je vizantijski hroničar Jovan Zonara iz XII veka. Bio je štampan i preveden na latinski od strane Jeronima Volfa (1557) i preštampan u raznim zbornicima vizantijskih pisaca. Postojao je i italijanski prevod (1560), ali se po tekstu vidi da je Orbin prevodio s latinskog. Orbin najviše koristi Zonaru u istoriji Bugara, gde iz njega prepisuje čitave stranice, ali ga ponegde navodi i u onom delu gde se bavi svim Slovenima (26, 89, 91, 140, 175). Zonara čak važi kao autoritet za Ilire (173). U glavi o Bugarima se citira dosta puta, a prepisuje još više. Naveden je na str. 399, 407, 408, 409, 416, 425, 426, 433 i na strani 454 svakako pogrešno jer je reč o događaju s kraja XII veka, koji nije opisivan kod Zonare. Upotrebljen je a nije naveden na str. 400, 406, 418, 421, 427, 428, 432, 441—442.

Zosimo je nazvan i Zosimo autore greco (126). Iz njega je veći citat o Stilihonu (126) i jedan drugi o Dalmatima (172). Naveden je i kao autoritet za Ilire. To je grčki autor V veka, čija je rimska istorija bila prevedena na latinski od Johana Leunklavija i štampana 1581. i 1590.

ORBINOVI IZVORI KOJI SE NE NAVODE U NJEGOVOM SPISKU

Već je ranije istaknuto da Orbin nije uneo sve spomenute izvore u svoj spisak. Nije jasno kako je došlo do toga da se ispusti blizu 50 imena ili naslova navedenih u tekstu. Sigurno je samo da Orbin svoj spisak nije sastavio na osnovu brižljive evidencije izvora koje je koristio. Od ovih ispuštenih izvora se može sastaviti spisak koji se po osnovnim obeležjima slaže s Orbinovim katalogom autora. I ovde je većina pisaca poznata tek posredno i upotrebljena iz druge ruke. Neke je svakako poznavao i čitao, kao Fjavija Bjonda, istoričara XV veka. U pregledu koji sledi poredao sam ove autore i naslove približno na onaj način kako je to učinio Orbin i trudio se da pružim istu vrstu podataka kao na prethodnim stranicama uz Orbinov spisak.

Alessandro Durante mi je ostao nepoznat i posle dužeg traganja. Citiran je na stp. 52 zbog toga što je pravdao svirepi čin grofice Matilde time što je bila češke krvi.

Alessandro II rara spomenut je (247) zbog svoga "breve" upućenog dubrovačkom nadbiskupu Vitalu. Up. komentar uz str. 17—18.

Atti del concilio Constantiense mogu biti samo Acta concilii Constantiensis štampana već 1500. Tekst je citiran zbog oblika Sirfi za ime Srba. Teško da će ce taj oblik naći u jednom latinskom tekstu, ali se sigurno nalazi u nemačkom tekstu hronike o saboru u Konstanci od Ulriha Rihengala.

Ammiano Marselino je dobro poznati kasnorimski pisac (IV vek). Od njegove istorije ostao je samo deo koji opisuje period 353—378. Orbin ga citira na mestima gde je reč o Alanima, Ilirima i Markomanima (130, 132, 138, 140, 144, 157). Na njega se odnose navodi na str. 138 i 140 gde je spomenut samo kao Marcellino.

Annali dei Bulgari su spomenuti na str. 420 sasvim indirektno, ali na način koji pokazuje da je Orbin verovao da su postojali. Govoreći o pokrštaivanju Bugara on se poziva na Lupolda Bemberškog i kaže da je bliži od drugih Analima Bugara (Annali de' Bulgari) i grčkim piscima (Autori Greci).

Annali di Francia su bili u rukopisu i sadržali su genealogiju Karla Velikog. O tom oštećenom kodeksu Orbin je čitao kod Volfganga Lacija (142).

s. **Antonino** je naveden u nizu pisaca koji govore o rimskim carevima i papama. To je firentinski nadbiskup Antonio Pierozzi (+1459) koji je kanonizovan početkom XVI veka. Orbin ima u vidu njegov Chronicon (Opus historiarum, Summa historialis) do 1457. štampan mnogo puta krajem XV i u XVI veku.

Cesare Campana je citiran jednom zbog podatka o Čigalinoj floti (157), a drugi put je naveden i naslov Oratione Ratisponense (107), i to u vezi sa Gotima. Kampana je bio Orbinov savremenik (1540—1606) i ostavio je za sobom dve istorije sveta, od kojih je Orbin mogao poznavati samo prvu Delle istorie del mondo descritte dal signor Cesare Campana, objavljenu u Veneciji 1591.

Claudiano Poeta jeste Klaudije Klaudijan, pisac na prelazu iz IV u V vek. Orbin ga citira dva puta govoreći o Gotima (114, 120).

Clusio je naveden zbog jednog oblika imena Kartagine (122). To je Charles de l'Escluse, geograf i putnik po zapadnoj Evropi, čije su karte reprodukovane kod Ortelija.

Corrado Musonio treba da je pisac jedne geografije. Za njim je bez uspeha tragao Mažuranić, jer je naveden i u spisku J. Lukarevića. U XVI veku su poznata dva Myconiusa, ali su nosili druga imena i delovali su kao teolozi na početku reformacije. Spomenut je povodom antičkog Epidaura (180).

Corrado Suenceldio je napisao delo koje Orbin citira kao Teatro delle citta govoreći o počecima Šibenika (360).

Dacio Vescouo je ime koje se vezuje uz jednu milansku hroniku XI veka. Autor je citiran na mestu gde se govori o Justinijanovom vojskovođi Velizaru (117).

David Hotomano ee javlja i na spisku Lukarevića, pa je već Mažuranić bez uspeha tragao za njim. Treba da je bio geograf, a citiran je zbog antičkog Epidaura (180).

Deussipo Greco je naveden neprecizno. To je Publije Herenije Deksip, čija dela spominju antički i srednjovekovni autori. I Orbin ga je upoznao kod drugih. Citira ga na str. 109, 110 i 120.

Digestae su spomenute na str. 176 sa još nekim delovima Justinijanovog kodeksa kao eruditski ukras. Sve je, izgleda, uzeto od Sabelika.

Docleate je Letopis Popa Dukljanina (Barski rodoslov) koji je Orbin preveo i štampano na str.

206—241 Kraljevstva Slovena. Citira se na mesgu gde je reč o pokrštanju Slovena (32), postanku Dubrovnika (182), a čutke ga upotrebljava pričajući o Samuilovom spaljivalju Kotora (298).

Eusebio Caboga je naveden kao pisac dubrovačkih anala (200).

Filippo da Bergamo je bolje poznat pod imenom Jasoro Foresta. Orbin navodi njegov *Supplemento* (== *Supplementum cronicorum orbis ab initio mundi usque ad a. 1482 libri XV*) koji je mnogo puta štampan i nastavljan. Spomenut je na mestima gde se govori o Burgundima (127), o papama i mučenicima iz "slovenskih" krajeva (176, 177), zatim na mestu gde se tvrdi da su Makedonci Sloveni (170) i kod početaka Dubrovnika (181).

Flavio Biondo je dobro poznati italijanski humanistički istoričar XV veka, čije *Decadi* (== *Historiarum decades III ab inclinatione imperii Romani 400—1440*) Orbin mnogo puta citira za različite teme. Nije jasno zašto ga nije stavio u svoj spisak iako je skoro sigurno da ga je neposredno koristio. Zanimljivo je da Orbin nije imao jasne predstave o ovom piscu. Mislio je da je Biondo pisao 100 godina pre pada Rimskog Carstva: *Biondo, il quale cento anni innanzi la declinatione dell Imperio Romano, scrisse l'Historia...* Otuda ga je smatrao za autoritet za istoriju Ilira (172) i rimskih careva (174). Citira ga na str. 24, 25, 26, 32, 38, 89, 94, 97, 107, 108, 109, 110, 114, 115, 120, 126, 133, 172, 174, 299, 420 i 473.

Francesco Petrarca je spomenut zbog svoga *compendio in lingua italiana delle vite de pontefici e de gli imperadori* (174), pod čim se verovatno krije spis *De viris illustribus*. Naveden je kad se govori o papama poreklom iz Dalmacije (176).

Francesco Sansouino je izdavač tekstova i pisac XVI veka. Poznat je njegov zbornik tekstova o Turcima. Sansouino je spomenut kod Orbina u jednom odlomku preuzetom od Leunklavija zbog imena Kosova polja (318).

Gilberto Lansbergio treba da je autor dela o rimskim kolonijama. Citiran je zbog Epidavra (180).

Gioanni Boccacio je spomenut zbog svojih *Casi dei homini illustri*, odnosno zbog dopuna tih biografija od Frančeska Serdonatija u kojima se govori i o nekim Dubrovčanima (187).

Gioanni Cuspignano je bečki dvorski historiograf Johannes Spiesshamer zvani Cuspinianus (1473—1529). Citiran je na mestu gde je reč o Dardancima (165). U istoriji Bugara se dva puta citira njegova biografija cara Lava (407, 409).

Gioanni Dlugosso je poljski istoričar XV veka, krakovski kanonik Jan Dluogoš. Orbin ga nije čitao, a spomenuo ga je samo zbog toga što je negde potvrdio da se do njegovog vremena održao jedan stari slovenski običaj (53).

Giossefo je svakako jevrejski istoričar Flavije Josif. Orbin spominje njegova dela *Antichita dell'Giudei* (144) i *Guerre de Judei* (132), svakako iz druge ruke.

Giulio Baldasar treba da je bio *secretario imperiale* u Carigradu. On je navodno otkrio povelju Aleksandra Velikog za Slovene (168).

Giulio Capitolino je jedan od pisaca koji spadaju u *Scriptores historiae Augustae*. Citira se više puta kad je reč o Gotima (108), Markomanima (140, 238, 239), poreklu nekih careva (175). Naveden je čak i kao autoritet za Slovene (174)!

San Gregorio je papa Grgur I Veliki (590—604), kako se vidi iz citata u kome je spomenuto

pismo a Giouio prefetto di Mauritio Imperadore nell' Illirico (25).

Guidone da Ravena je pisac XIII veka koji je sačuvao anonimnog Ravenskog geografa. Citiran je zbog Justinijanovih ratova (116).

Historie delli gentili je naslov spomenut u nejasnom pasusu na str. 75. Ne znam na šta se odnosi.

Luciano nel Dialogo je govorio o Aleksandru Velikom (138). To je Lukijan iz Samosate (II v.).

Mapamondi moderni su geografski atlasi Orbinovog doba. Citirani su zbog imena Nova Zemglia (94).

Mela je rimski geograf Pomponije Mela (I v.). Citiran je u vezi sa Tulom (3), seobom Slovena (8), sarmatskim ženama (51) i Partinima (184).

Melantone je čuveni nemački humanista Melanhton, koji je citiran zbog svojih komentara uz Tacita. Na str. 103 je naveden kao dokaz da se čitav niz plemena ubraja u Slovene, a na str. 94 da su Fini Sloveni.

Niceforo Calisto je Nićifor Kalist Ksantopul, vizantijski pisac XIV veka. Pored crkvene poezije ostavio je za sobom i jednu opštu istoriju crkve. Bio je izdat i preveden na latinski i italijanski u toku XVI veka. Orbin ga citira govoreći o Gotima (172), Ilirima (172) i na mestu gde tvrdi da je car Juetinijan bio iz Ohrida i da je taj grad Justinijana Prima (175).

Persa je ime koje mi je ostalo zagonetno. Možda je Orbin mislio na Aula Persija Flaka (+62 n. e.), pisca satira. Citira ga uz ime Lepida konzula povodom napada Bastarna na rimsku državu (133).

Pietro Marcelo se citira zbog dela Origine de' barbari y vezi s plemenom Sulana (94) i Herula (128). U Veneciji je krajem XV veka delovao Petrus Marcellus, poznat samo kao biograf duždeva.

Platina je svakako Bartolommeo de' Sacchi (+1481), biograf rimekih papa. Orbin jednom citira: Platina in Siricio (174), što mi je ostalo nejasno. Upotrebljen je ne samo kad se govori o papama (175, 176, 420, 473), nego i na mestima gde je reč o rimskim carevima (174, 175) i Gotima (113).

Privilegi che anchora si trouano in casa de Bobali a Rausa (354) treba da su povelje koje je ban Stjepan II Kotromanić izdao Domanji Bobaljeviću.

Privilegio... alla famiglia de Giupranouicchi (362) je novelja kralja Dabiše iz koje je uzet spisak bosanskih velikaša. Up. komentar uz str. 155.

Sesto Ruffo je citiran na mestima gde se govori o Markomanima (138, 140) i Ilirima (172). Piscu nisam ušao u trag i verovao bih da je neka greška kod Orbina (umesto Rufije Fest) da nisam u jednom delu V. Lacija našao ime Sextius Ruffus među piscima inclinantis imperii.

Sofiano je citiran zbog toga što Moglen naziva Voden (245). To je Nikolaos Sofijan sa Krfa, pisac prve polovine XVI veka, koji je izradio i karte Grčke.

Teocrito Greco treba da je autor koji govori o caru Aurelijanu (111).

Tolomeo Lago je spomenut kao pisac o Getima (107). To je vladar pisac kojega treba razlikovati od Klaudija Ptolemeja, navedenog u Orbinovom spisku.

Tomaso di Spalato je Toma arhiđakon splitski, autor splitske istorije (*Historia Salonitana*). Orbin ga citira govoreći o Tatarima (52).

Vincenzo di Belloua je enciklopedist XIII v. Vensan od Beloa (*Vincentius Bellovacensis*). Naveden je na mestu gde se govori o Tatarima (52).

IZGUBLJENI DOMAĆI IZVORI

Među izvorima koje Orbin izričito navodi i spominje upadljivo je mali broj onih koji su nastali na domaćem tlu. U onim delovima knjige gde se Orbin bavi svim Slovenima i ranom slovenskom istorijom stranice prosto vrve imenima autora i naslova. U onim glavama, međutim, gde je ispričana istorija Dubrovnika i susednih zemalja izvori se navode neuporedivo malje, i to redovno za periferne i malje važne stvari. Kao da je Orbina ovde napustila strast za citiranjem, pošto su imena koja je trebalo navoditi slabo poznata učenoj publici kakvu je imao pred očima. To svakako nije jedini razlog zbog koga je Orbin uzdržljivije postupao sa izvorima. U drugom delu knjige on i poznate vizantijske pisce spominje tek ovde-onda, iako iz njih prepisuje mnoge stranice. Kod Orbina se ne pojavljuje ni ono malo domaćih tekstova koje navodi njegov savremenik Lukarević: *Sronica di Slavonia*, *Cronica di Servia* (i *Chroniche di Servia*), *Sronica d'Antivari*, *Efemeridi di Doclea*, *Croniche di Bosnia*, *Emmanuello Chronista di Harvoie Harvatic* *Duca di Spalato*, *Milich Velimiseglich cronista di Bossina*, *Stanislavo Rupcich Bano di Timorie* (delo mu je *Vita dell'Imperatore Stefano*), *Diadario di Bulgaria*, poeti serviani. (Up. V. Mažuranić, *Izvori dubrovačkog historika Jakova Lukarevića*, *Narodna starina* 8 (1924) 121—153.)

Pa ipak, skoro čitav vek u našoj nauci vlada uverenje da je Orbin morao čitati i domaće tekstove, koji su od njegovog vremena do danas izgubljeni. U prilog tome mišljenju se može navesti nekoliko jakih razloga. Pre svega, nema nikakvog osnova za pretpostavku da je Orbin drukčije postupao u onim delovima svoga spisa gde smo utvrdili skoro za svaki redak odakle je preuzet, a drukčije tamo gde ne poznajemo podlogu njegovog teksta. Orbin je i te delove svoga spisa sastavio na osnovu drugih tekstova. On nam i sam negde kaže i za delove teksta kojima izvore ne poznajemo da ih je našao u spisima. Pošto je ispričao o počecima Kotromanića verziju čije poreklo ne poznajemo, dodao je: *ne altra cosa trouo scritta di questi Cotromanni, che regnarono antichamente in Bosna, fino che il dominio peruene in mano di Stefano Bano di questa casa* (350). Ha mnogim mestima se po sadržaju može zaključiti da je Orbin stvari koje priča mogao jedino saznati iz nekog starijeg teksta. Postojanje takvih tekstova on nam uzgredno otkriva kao npr. kada se, govoreći o Dušanovim ratničkim sposobnostima, poziva na pisce: *il quale, (como dicono gl'Autori, che di lui fecero mentione) fu il miglior soldato di quei tempi et capitano eccelente, che in fin da fanciullo fu vago della gloria.*

Nijedan očuvani i poznati pisac nam to ne kaže. To, naravno, ne moraju biti uvek izvori prvoga reda, nego i kasni tekstovi s pomućenim vestima i legendarnim primesama. Orbinov jednostavan način upotrebe izvora, bez menjanja i prerađivanja, omogućava nam mestimično da kroz njegov tekst osetimo koliko je bio obavešten i vredan izvor na koji se oslanjao. U Komentaru je više puta bilo pokušaja da se proceni vrednost Orbinovog nepoznatog izvora.

U proučavanju Orbinovih izvora bi trebalo poći korak dalje i pokušati da se prepoznaju odlomci koji pripadaju istom izvoru, da bi se na osnovu takve delimične rekonstrukcije sudilo o bitnim osobinama toga izvora. Kao oslonac mogu poslužiti: tip informacije, karakteristična obeležja izlaganja, leksičke i stilske odlike, povezanost sadržaja, stav autora i sl. Takva rekonstrukcija će, naravno, biti moguća samo u malom broju slučajeva i ostaće u znatnoj meri hipotetična. Potrebno je da se stekne više povoljnih okolnosti da bi se taj zadatak uspešno obavio. Potrebno je da se fragmenti istoga izvora dovoljno pouzdano prepoznaju, a zatim da ih bude toliko da se na osnovu njih može zaključivati o celini.

Jedan od izvora koji se daje rekonstruisati mogao bi se nazvati *Istorija humskih gospodara*. Njegovi fragmenti se mogu prepoznati u više glava Orbinovog dela (*Nemanjići*, *Nikola Altomanović*, *Hum*). U centru pažnje ovog izvora su događaji u Humu od vremena Nemanjinih naslednika pa sve do uključivanja zemalja Nikole Altomanovića u bosansku državu. Odlike su mu: anegdotsko pričanje,

insistiranje na junačkim podvizima, kratko i isključivo karakterisanje ličnosti kao valentuomini ili di poco valore. Ovaj izvor je, verovatno, nastao u Humu u drugoj polovini XIV veka, dok je još bilo sveže sećanje na Branivojeviće. Otuda je razumljivo što je manje pouzdan u početnom delu gde govori o vremenu prvih Nemanjića. Iz ovog izvora potiču, po mome mišljenju, pričanje o ratu kneza Petra i Stefana Nemanjića i potomcima Miroslavljevima (250—251), o Nikolićima između Dušana i Stjepana II (265), karakteristike Nikole Altomanovića i priča o napadu na Bišće (282), priča o naslednicima kneza Andrije, Iginiju i Nelipcu, Petru Toljenoviću i Branivojevićima (391—393), priča o Pavlu i Mladenu u Humu (395 i 396). Na vezu između odlomaka upućuje nas sam Orbin kada u glavi o Nemanjićima spomenuvši kneza Andriju nagoveštava da će o njemu docnije govoriti. Kao što se vidi, skoro čitava glava o Humu predstavlja ekscerpt iz ovog izgubljenog izvora. Zahvaljujući njemu Orbin je posebnu glavu namenio humskim gospodarima. Vredi zapaziti da odlomci koje sam pokušao da identifikujem daju hronološki povezan prikaz zbivanja od početka XIII do druge polovine XIV veka. Tragove upotrebe ovog izvora možemo zapaziti i kod Orbinovog savremenika Jakova Lukarevića, gde na str. 77—78 (izd. 1790) susrećemo kratko rekapituliranu istoriju humskih gospodara od Radoslava, preko Miroslava, Andrije, Iginija brata Nelipčevog, Petra Toljenovića do Branivoja i njegovih sinova.

Jedan izgubljeni izvor sadržavao je istoriju Kotromanića od dolaska Nemca Kotromana pa do smrti Tvrtka I. Njegovi fragmenti se daju prepoznati u glavi o Bosni: početak Kotromanića, ban Stjepan I, bekstvo njegove udovice sa sinovima u Dubrovnik, povratak na vlast (350—351), udaja kćeri bana Stjepana (355), smrt banova i mladost Tvrtkova, pobuna vlastele, borbe s Vukićem (356—357), krunisanje (358) i borbe u Dalmaciji (359), bitka kod Bileće (361). Važnu karakteristiku ovog izvora predstavlja insistiranje na pravima, slobodinama i zakonima Bosne koje srećemo na tri mesta: kod opisa vlade Kotromana (350), isterivanja sinova Stjepana I (351) i Tvrtkovog krunisanja (358). Ta tendencija otkriva da je ovaj izvor nastao u plemićkoj sredini početkom XV veka i da je izražavao interese oblasnih gospodara. Staleška prava plemstva su projicirana u prošlost i predstavljena kao osnov poretka koji vlada još od rodonačelnika Kotromanića. Ovaj izvor je bio poznat već oko 1430. jer opažamo da su ga Dubrovčani upotrebljavali u diplomatskom saobraćaju sa Bosnom. Već je odavno poznato da se Orbinovo pričanje o Kotromanićima slaže sa dubrovačkim instrukcijama poslanicima (up. komentar uz str. 140—141 ove knjige), ali se to objašnjavalo pretpostavkom da je Orbin čitao vladina pisma i tamo saznao za priču o nemačkom poreklu Kotromanića, bekstvu Jelisavete i boravku u Dubrovniku itd. Pošto smo u brojnim slučajevima pokazali da Orbin nije poznavao niti neposredno upotrebljavao dubrovačku arhivsku građu, ova hipoteza ostaje bez ikakvog oslonca. Posle svega što je rečeno o karakteru ovog izvora, veliko je iskušenje da se on dovede u vezu s poznatim imenom Hrvojevog hroničara Manojla. Protiv te privlačne kombinacije može se izneti dosta jak prigovor oslanjajući se na Lukarevića (izd. 1790, 76) koji upravo o boravku Jelisavete ima druge pojedinosti za koje se izričito poziva na Manojla.

Treći izgubljeni izvor koji se u Orbinovom delu može prepoznati jeste jedna porodična istorija Balšića, koja je ovu porodicu izvodila od cara Dušana ("cara Nemanje"). O tome izvoru nas izveštava Barlecije, koji kaže da su to više fragmenti nego anali. U tome izvoru je Srbija za vreme Uroša bila podeljena na četiri barona. Iz njega potiču vesti o prvoj generaciji Balšića i njihovim odnosima prema kralju Tvrtku i Kotoru. Ovde se odlomci ne mogu otkriti po nekim svojim obeležjima, već upoređivanjem sadržaja sa kratkom istorijom Balšića u Barlecijevom spisu o opsadi Skadra. Up. odlomke u italijanskom prevodu u komentarima uz str. 44, 63, 69, 70. Izgleda da ovaj izvor nije opisivao sudbinu sledeće generacije Balšića, jer je ona kod Barlecija ispričana vrlo zbrkano i netačno.

Izgleda da su i Brankovići imali neku svoju porodičnu tradiciju. Njeni tragovi se opažaju u pouzdanom i trezvenom izlaganju o odnosima Vuka Brankovića s Turcima i Lazarevim naslednicima posle kosovske bitke (320 i komentar uz str. 102, 103 i 104). Ono što se o Brankovićima govori posle 1402. slaže se s podacima srpskih letopisa ili Konstantina Filozofa, tako da se naš hipotetični izvor ne može prepoznati. U svakom slučaju Orbin nam u izlaganju o Vukovom kraju (319) otkriva najmanje dva danas nepoznata izvora. Nismo, međutim, sigurni da je bilo jedna bilo druga verzija uzeta iz nekog izvora koji se posebno bavio Vukom i njegovim naslednicima ili to potiče iz nekih tekstova daleko opštije sadržine.

Već u komentaru uz str. 64—66 rečeno je da Priča o Capini Pseudošišmanu počiva na nekom

tekstu koji osvetljava i bugarsku istoriju u drugoj polovini XIV veka. Taj tekst Orbin ponovo koristi sasvim na kraju knjige govoreći o padu Bugarskog Carstva (472).

Na više mesta Orbinovog teksta izbija na površinu prilično jaka istorijska tradicija Perasta, koja je u punoj nesrazmeri s predstavom koja se o Perastu dobija iz srednjovekovnih dokumenata. Peraštani su imali privilegije od cara Dioklecijana (306 i kom. uz str. 88), njihov odred pod Milošem Šestokrilićem pomagao je Dubrovčane u ratu protiv bana Borića (347—348), oni zauzimaju Budvu za račun Balšića (307), imaju težak sukob i pomirenje sa hercegom Stefanom (387—388), potčinjavaju se Veneciji uz velike privilegije (308). Orbin je imao neki naročito blizak odnos prema Perastu (donosi čak imena gradskih kapetana njegovog doba), ali je ipak, čini se, mešao Peraštane i Paštroviće (up. komentar uz str. 88). Istorijski tekst o Perastu morao je nastati kasno i sadržati legendarne, pa čak i fantastične elemente.

U Komentaru je istaknuto da Orbin koristi jedan pouzdan izvor govoreći o Nikoli Altomanoviću i događajima pred kraj vlade cara Uroša. Ipak nema dovoljno elemenata za zaključke o poreklu i karakteru teksta na koji se Orbin tu oslanja. Moglo bi se očekivati da se o Nikoli Altomanoviću govori i u onom tekstu koji izlaže istoriju Kotromanića i u onom koji priča o Balšićima. Čini se ipak da spis koji priča o Nikoli ima u centru pažnje zbivanja u centralnim srpskim oblastima.

Brojna mesta za koja je utvrđeno da se oslanjaju na neki nepoznati izvor moraju ostati nedirnuta usled toga što nema dovoljno elemenata za pokušaj izdvajanja pojedinih fragmenata i rekonstrukcije izvora. Pažnji istraživača se naročito nameću pitanja o izvorima za Orbinova izlaganja o caru Dušanu i o onom izvoru koji verovatno predstavlja izgubljenу kariku između Orbinovog teksta i teksta srpskih rodoslova i letopisa, Danilovog zbornika i života despota Stefana od Konstantina Filozofa.

Sima Đirković

Mavro Orbin

KRALJEVSTVO SLOVENA

Izdavač
SRPSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA

Tehnički urednik
Stojan Mileusnić

Štampa
Štamparija Kultura,

Beograd